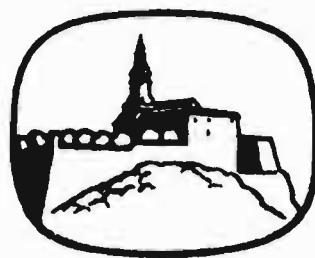

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

36

NITRA 2004

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

36

Hlavný redaktor: Jozef Bujna

Redakčná rada: Ivan Cheben, Ján Rajtár, Peter Romsauer, Jozef Zábojník

Výkonná redaktorka: Ľudmila Vaňková

Na obálke kresba Prisky Škvarekovej

ISBN 80-88709-68-7

OBSAH - INHALT

Ondrej Šedo

Mleci kameň gréckeho typu zo Žiliny-Závodia a problémy kontaktov stredomoria s priestorom Hércynského lesa	7
Ein Mahlstein griechischen Typs aus Žilina-Závodie und Probleme der Kontakte des Mittelmeerraums mit dem Raum des Herzynischen Waldes	13

Vladimír Varsik

Mazanice a troska zo sídliska z doby rímskej v Bratislave-Trnávke	15
Lehmverputz und Schlacke aus der römerzeitlichen Siedlung in Bratislava-Trnávka	19

Milan Hanuliak

Predmety pravekej a včasnohistorickej provenience na veľkomoravských nekropolách z územia Slovenska	25
Gegenstände der urzeitlichen und frühgeschichtlichen Provenienz auf den großmährischen Nekropolen aus dem Gebiet der Slowakei	34

Milan Hanuliak - Ondrej Ožďání

Veľkomoravské hroby zo sídliskového areálu v Čataji a Igrame	35
Großmährische Gräber aus dem Siedlungsareal in Čataj und Igram	48

Eduard Krekovíč

Kto bol prvý? Nacionálizmus v slovenskej a maďarskej archeológii a historiografii	51
Who was the first? Nationalism in Slovak and Hungarian Archaeology and Historiography	53

Susanne Stegmann - Rajtár

VII. kolokvium Obdobie popolnicových polí a doba halštatská	55
VII. Kolloquium Urnenfelder- und Hallstattzeit	56

Ladislav Veliačik

Nové poznatky k štruktúre hradísk lužickej kultúry na severnom Slovensku	57
Neue Erkenntnisse zur Struktur der Burgwälle der Lausitzer Kultur in der Nordslowakei	72

Juraj Bartík

Ku kolovým stavbám strednej a mladšej doby bronzovej na západnom Slovensku	75
Zu mittel- und jungbronzezeitlichen Pfostenbauten in der Westslowakei	90

Tamara Nešporová

Novšie nálezy z obdobia popolnicových polí a doby halštatskej na strednom Považí	93
Neue Funde aus der Urnenfelderzeit im mittleren Waaggebiet	102

Dagmar Dreslerová - Petr Hrubý

Halštatské výšinné lokality v jižních Čechách - Nové výzkumy dvou hradišť	105
Hallstattzeitliche Höhensiedlungen in Südtschecien - Neue Grabungen auf zwei Burgwällen	129

Radko Sedláček

Pohřebiště v Domamyslicích	131
Burial-site in Domamyslice	142

David Parma

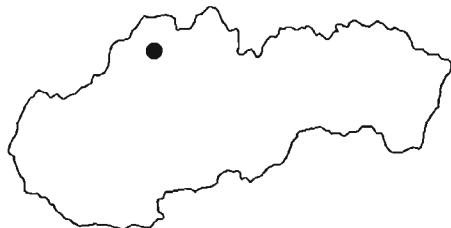
Předkeltské osídlení Hostýna	143
Vorkeltische Besiedlung von Hostýn	146

Karol Pietá	
12. medzinárodné sympózium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum: Siedlungs- und Wirtschaftsstrukturen in der Frühgeschichte	153
12. Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum: Siedlungs- und Wirtschaftsstrukturen in der Frühgeschichte	154
Gertrúda Březinová - Slavomír Katkin	
Sídlickový objekt z neskorej doby laténskej v Nitre-Malom seminári	155
Siedlingsobjekt aus der Spätlatènezeit in Nitra-Malý seminár	174
Marian Fabis	
Nitra-Malý seminár. Archeofaunálne zvyšky	177
Nitra-Malý seminár. Archaeofaunal Remains	181
Marianne Pollak	
Frühgeschichtliche Siedlungs- und Wirtschaftsräume in Oberösterreich am Beispiel des Rottachgaus	183
Thomas Fischer	
Die Villa rustica im Rhein-Donau-Raum - Überlegungen zur Genese einer Siedlungsform	195
Titus Kolník - Ján Rajtár	
Neue Angaben zur Ausdehnung und Funktion der römisch-germanischen Anlage Cífer-Páč	203
Andrea Vaday	
Some Data on the Barbarian Settlement Research in Hungary	211
Eszter Istvánovits	
Settlements of the Imperial Age in the Upper Tisza region	219
Valéria Kulcsár	
Germanic Settlement of Imperial Age near Vác	229
Kristian Ischek	
Siedlungslandschaft des 4. Jhs. n. Chr. nördlich von Carnuntum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung	239
Vladimír Varsik	
Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Veľký Meder (SW-Slowakei)	257
Mária Lamiová - Schmiedlová	
Spuren der Fischsauce - Garum - auf dem Amphorentorso aus Ostrovany	277
Klára Kuzmová	
Zur Bauweise der römischen Militär-Backöfen aus Iža	281
Jozef Zábojník	
Kolokvium Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji	291
Kolloquium Biritualität in der urzeitlichen, protohistorischen und frühmittelalterlichen Entwicklung	292
Eduard Krekovič	
Prečo biritualita?	293
Warum Biritualität?	295
Jozef Bátorá	
K problematike birituality v staršej dobe bronzovej v oblasti stredného Dunaja	297
Zur Problematik der Biritualität in der älteren Bronzezeit im Gebiet der mittleren Donau	306

Klára Marková	
Poznámky k problémom birituality z aspektov staršej doby bronzovej na Slovensku	309
Anmerkungen zu Problemen der Biritualität aus der Sicht der älteren Bronzezeit in der Slowakei	318
Jozef Bužna	
K problematike birituality u Keltov.....	321
Zur Problematik der Biritualität bei den Kelten	333
Jozef Zábojník	
Birituálne pohrebská v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarského kaganátu	339
Birittuelle Gräberfelder im nördlichen und westlichen Teil des Karpatenbeckens in der Zeit des awarischen Kaganats	351
Vladimír Turčan	
K biritualite v pohrebnom ríte vo včasnom stredoveku na území juhovýchodnej časti Karpatskej kotliny ...	359
Biritualität im Bestattungsritus im Frühmittelalter im südöstlichen Teil des Karpatenbeckens	361
Václav Furmánek	
Výročná správa o činnosti Archeologického ústavu SAV v rokoch 2001-2002	363

MLECÍ KAMEŇ GRÉCKEHO TYPU ZO ŽILINY-ZÁVODIA A PROBLÉMY KONTAKTOV STREDOMORIA S PRIESTOROM HERCYNSKÉHO LESA

Ondrej Šedo

Severozápadné Slovensko, Žilinská kotlina, doba laténska, mlyn gréckeho typu, mediteránne podnety.

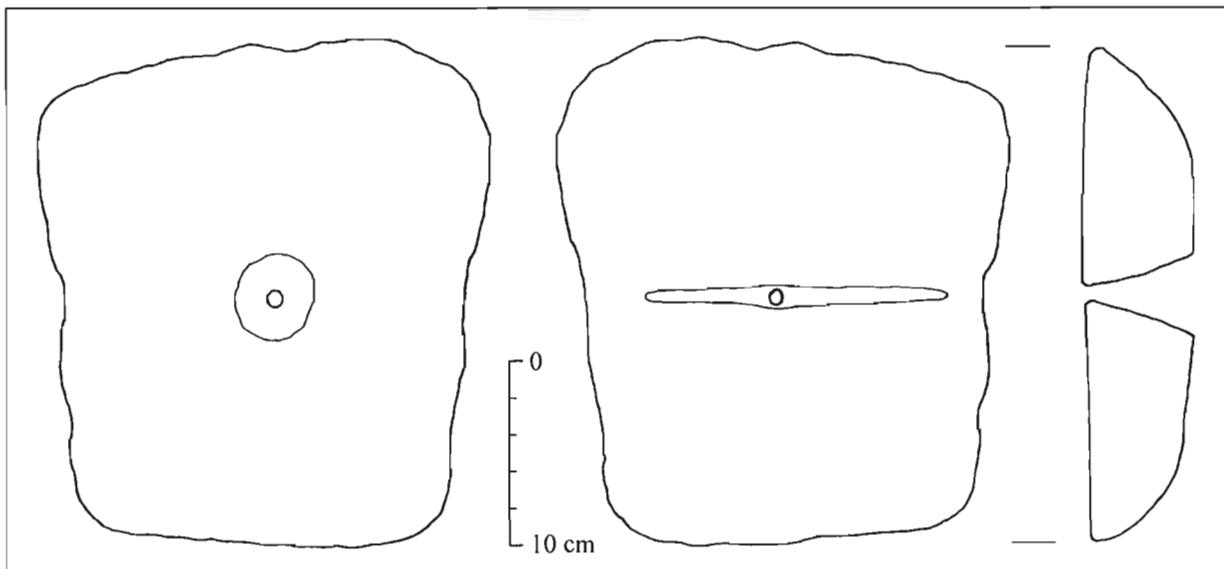
Northwestern Slovakia, Žilinská kotlina basin, La Tène period, a Greek-type mill, Mediterranean impulses.

Predmet zodpovedajúci vrchnému kameňu zjednodušených mlynov gréckeho typu našiel autor tohto článku na rozhraní šestdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. stor. pri prieskumoch v oblasti Žilinskej kotliny. Neobvyklý predmet v tej dobe takmer nemal analógie v stredoeurópskom priestore. I po poznaní prvých informácií o adekvátnych exemplároch (Beranová 1963, 198; Špaček 1972; Fröhlich 1983) sa zdala existencia takého artefaktu v geografickej oblasti severozápadného Slovenska natoľko prekvapujúca, že chýbala odvaha na jeho publikovanie. Prebiehajúca diskusia k tejto kategórii nálezov, ktoré sa objavujú pomerne často v Českej kotline a na Morave, si však vyžaduje jeho zverejnenie.

Mlyny gréckeho typu predstavujú technologicky i časovo medzistupeň medzi pravekými drvidlami a rotačnými žarnovmi, ktoré sa v stredoeurópskom prostredí rozšírili v dobe laténskej. Vyspelé, v Stredomorí používané typy umožňovali pohyb horného kameňa pomocou drevenej tyče. Jeden jej koniec bol upevnený v ohybnom kľive, druhým vykonávala obsluhujúca osoba kyvadlovitý pohyb vo vodorovnej rovine. Vrchný kameň, spojený s tyčou v blízkosti kľiba, sa v oblúku pohyboval na veľkej plochej kamennej podložke. Charakteristickým znakom horných kameňov kvadratických pôdorysov bol veľký násypný otvor s vyvýšenými okrajmi - zrno sa dostávalo medzi pracovné plochy cez podlhovastú štrbinu. Zjednodušené typy, s nepravidelnými kvadratickými až bochníkovitými pôdorysmi, mali obvykle menší, kónicky zúžený násypný otvor. Zrno sa k okrajom rozvádzalo prostredníctvom plytkého žliabku. Niekoľko sa na bokoch kameňov nachádzali otvory na upevnenie držadiel. Takáto úprava umožňovala iba pohyb dopredu a dozadu, nie v oblúku. Časť najjednoduchších exemplárov však mala hladký povrch bez otvorov a do pohybu sa uvádzali rukami bez pomoci držadiel.

Miesto nálezu, poloha Pod Súčie v katastri Žiliny-Závodia, sa nachádza na miernych južných svahoch na okraji členitej pramennej panvy, položenej v nadmorskej výške 460 m. V tomto priestore zo sústavy vrchov, ktoré tvoria predhorie ústredných výsin Malého a Veľkého Hradiska (638 m n. m.), vybiehajú k juhu pahorky členené zložitým systémom drobných vodných tokov. Tieto odvodňujú západnú časť Žilinskej kotliny a smerujú k rieke Rajčianke, ktorá je ľavostranným prítokom Váhu. V dobe objavu mlecieho kameňa zasiahla hlboká orba nevýraznú muldu s južnou expozíciou. Čiernotvrdá pôda s množstvom kameňov v týchto miestach prekrývala pieskovcové podložie. Doklady osídlenia sa v mieste nálezu obmedzovali na zanedbateľné stopy v podobe mazanice, uhlíkov a vypálených kameňov. Determinačné boli iba tri miniatúrne črepy. Prvý pochádzal z nádoby modelovanej v ruke, ďalšie dva niesli znaky vytáčania na hrnčiarskom kruhu. Materiál obsahoval množstvo tuhy. V jednom prípade sa na povrchu zachoval odtlačok železnej reparačnej svorky. Črepy môžeme datovať rámovo do laténskej fázy púchovskej kultúry, ich súvislosť so žarnovom sa však nedá jednoznačne doložiť.

Mlecí kameň (obr. 1) vyrobili zo zrnitej, kompaktnej horniny (mylonit podľa láskavého určenia Mgr. M. Hložka) s ostrými zrnami červenkastej, ružovkastej, ojedinelo bielej farby s bielo-šedým spojivom. Materiál vhodný na spracovanie sa dal získať z riečnych náplavov alebo zo suťových kužeľov, predpokladáme však, že kamenný blok vylomili výrobcovia v mieste, kde vrstva zodpovedajúcich kvalít zasahovala na povrch. Tretia z uvedených možností sa zdá nejpravdepodobnejšia - povrch mlecieho kameňa je homogénny, bez stôp zvetrávania. Volba náročných postupov, ktoré viedli k získaniu kvalitnej suroviny, by konečne nebola výnimcočná, naše závery totiž zodpovedajú výsledkom podrobnejších analýz kamenárskej produkcie z lokality Soběsuky v Čechách, kde sa pri výrobe žarnovov v dobe laténskej uprednostňovala surovina získaná v lomoch (Holodňák/Mag 1999, 423).

Obr. 1. Žilina-Závodie (Pod Súčie). Zjednodušený mlyn gréckeho typu.
Abb. 1. Žilina-Závodie (Pod Súčie). Vereinfachte Mühle griechischen Typs.

Asymetrický pôdorys nášho artefaktu sa blíži lichobežníku so zaoblenými rohmi. Horná strana predmetu je nerovnomerne vyklenutá, na jednej z kratších strán vybieha do nepatrne zvýšeného valu. Násypný otvor, situovaný zhruba doprostred, má lievikovitý tvar. Po zúžení v dolnej časti sa opäť rozširuje smerom k spodnej pracovnej ploche. Povrch otvoru členia zvislé žliabky rozmiestnené v podobe akejsi "kanelúry". Spodná, zúžená časť násypného otvoru nesie stopy zvláštneho pracovného postupu, svedčiace o vŕtaní, pri ktorom sa dlátovitý kovový nástroj otáčal okolo svojej osi pri opakovanych úderoch kladiva. Na bokoch mlecieho kameňa, tam, kde by sa podľa niektorých analogických príkladov mali nachádzať prieihlbne pre uchytenie drevenej konštrukcie, môžeme u nášho exemplára konštatovať iba to, že povrch je nepatrne preliačený a zdrsnený, avšak bez stôp, ktoré by dovoľovali rozhodnúť, či je toto zdrsnenie výsledkom zámerných úprav. Na spodnej, pracovnej strane je plytký žliabok, ktorý dovoľoval distribúciu obilia na obe strany od vyústenia násypného otvoru. Pracovná plocha je rovná, nesie iba nepatrne stopy pôvodného zdrsnenia, kresu, ktorým sa opakovane upravovala v dobe užívania. Časť tejto plochy je opotrebovaná, vyhladená miestami až do matného lesku. Náš kus bol v takejto podobe nefunkčný, opäťovne použitie by si vyžiadalo zdrsnenie pracovnej plochy. Rozmery mlecieho kameňa: dĺžka 25,5 cm; šírka uprostred 22 cm; šírka kratšej a dlhšej bázy lichobežníka 20,5 cm, resp. 25 cm; max. hrúbka 7 cm; priemer horného, rozšíreného ústia násypy 4,5 cm; priemer ústia násypného otvoru 1,7 cm; rozpätie rozvádzacieho žliabku na pracovnej ploche 15 cm; váha 7,5 kg, objem násypy 3,25 ml.

Ako sme už upozornili v predchádzajúcim teste, horné kamene vyspelých mlynov gréckeho typu boli vybavené úchytkami pre drevenú os a pohyb sa zaistoval prostredníctvom mechanického zariadenia. V týchto prípadoch prebiehala štrbina slúžiaca na rozvádzanie obilia po pracovnej ploche súbežne s dlhšou osou predmetu. Zjednodušené typy mlynov gréckeho typu mali preliačiny na dlhších stranach, kde mohli byť upevnené držadlá. Podľa spôsobu rozvádzania zrna na pracovnú plochu možno očakávať, že sa nimi pohybovalo súbežne s dlhšou osou kameňa a kolmo na rozvádzací žliabok (Beranová 1963, 202). Takéto kusy zodpovedali typu B7 v rámci triedenia mlecih zariadení, ktoré vypracovali D. Fröhlich a J. Waldhauser (Fröhlich/Waldhauser 1989, 35). Náš exemplár je im blízky, patrí do skupiny relatívne primitívnych zariadení (Holodrák 2001, 37). Z hľadiska súčasných poznatkov možno konštatovať, že v priebehu mletia sa s najväčšou pravdepodobnosťou posunoval priamo rukami dopredu a dozadu. Prácu pri mletí vykonával jedený človek, ktorý horným kameňom manipuloval pri práci v kľaku. Pritom zároveň nasadzoval vlastnú váhu a doplňoval tak neveľkú hmotnosť kameňa.

Vyspelé typy mlynov gréckeho typu mali násypka s veľkou kapacitou. Zásoba obilia sa zrejme doplňovala i v priebehu mletia - jedna ruka zostávala pri obsluhe pohyblivej osi voľná. Výkon dosahovaný pri mletí na našom mlyne výrazne obmedzovalo malé množstvo obilia, ktoré sa vošlo do násypného otvoru. Zmestila sa doň iba malá hrst (3,25 ml), čo zodpovedá váhe 22,3 g pšenice špaldy. Dosypávanie nad úroveň hornej strany mlyna nebolo vhodné, viedlo by k roztrúseniu zrн. To znamená, že práca sa musela v priebehu mletia opakovane prerušovať kvôli obnovе zásoby obilia. Na rozdiel od obyčajných drvidiel užívaných v praveku však mleci kameň zostával pri doplnovaní mletého materiálu položený na spodnom kuse, nebolo nutné nadľahčiť ho alebo dokonca podvihnuť. Navyše samovoľne prebiehala i distribúcia zrн na celú pracovnú plochu.

Osídlenie a ďalšie nálezy mlecích zariadení v okolí

Žilinská kotlina s priliehajúcimi priestormi je územím s bežnou súsvitostou archeologických kultúr a so stopami osídlenia počnúc od mladších fáz lengyelskej kultúry z prelomu neolitu a eneolitu. Sú tu známe lokality i z obdobia, pre ktoré nie sú početné doklady ani v "klasických" bohatých archeologických regiónoch. Zastúpená je napr. staršia doba bronzová, doba sťahovania národov, i v časnoslovanské osídlenie. Sledovaný priestor teda nepatril k ústupovým, retardovaným oblastiam. Z hľadiska našej témy, mlecích zariadení, je treba pripomenúť nálezy z relatívne blízkych lokalít. Z 11 km vzdialeného opevnenia púchovskej kultúry na Malom Ostrom v Lopušných Pažitiach na dolných Kysuciach pochádzajú zlomky dvoch rotačných žarnovov. Zaujímavý je nález ležiaka rotačného žarnova, ktorý sa našiel vo výplni veľkej nádoby zapustenej pod úroveň terénu na ploche sídliska v polohe Tománová v Žiline-Strážove. Toto sídlisko sa nachádza vo vzdialosti asi 4 km od polohy Pod Súčie. Je významou lokalitou s početnými nálezzmi z laténskej a rímskej fázy púchovskej kultúry.

Z obdobia, kedy by sa hypoteticky mohli objaviť mlyny gréckeho typu, je v širšom okolí nášho nálezu známe sídlisko v polohe Podháj v Žiline-Strážove (najskôr H D2). Predbežne možno v prípade uvedenej lokality uvažovať o vzťahu jej obyvateľov s prostredím halštatských kultúr juhozápadného Slovenska. Podobné kontakty potvrzujú i zhruba súčasné nálezy z refúgia na vrchu Ladonhora, ktoré sa nachádza v katastroch Horného a Dolného Vadičova na dolných Kysuciach (*Šedo 1981-1982, 30-31*). V najbližšom okolí polohy Pod Súčie sa nenašli ďalšie stopy osídlenia z doby halštatskej alebo laténskej.

Zatiaľ sa nepodarilo zistíť, kde sa mohol ľažiť materiál, z ktorého vyrobili nás mlecí kameň. V každom prípade sa zodpovedajúca hornina nenachádza v blízkom okolí. Kamene podobných vlastností, avšak s inými pomermi v zastúpení jednotlivých zložiek, sú známe zo sídlisk v priestore údolia riečky Varínky a predbežne môžeme uvažovať o tom, že ložiská vhodnej suroviny treba hľadať v krievskej, poprípade lúčanskej časti Malej Fatri. Tieto miesta by boli od nášho nálezska vzdialé asi 15-20 km. Húževnatosť použitej suroviny vylučuje domácku príležitosťné produkciu - na vyhľadanie vhodného materiálu boli nutné veľké znalosti a na opracovanie musel mať výrobca k dispozícii železné náradie vynikajúcich kvalít. Navyše musíme uvažovať i o nárokoch na dopravu, vedľ transport horného a predovšetkým spodného kameňa niekdajšieho mlyna musel byť kvôli veľkej váhe mimoriadne náročný. Cieľovým priestorom pritom bolo nevýznamné sídlisko. V našom prípade samozrejme nemôžeme uvažovať o tom, že by i v priestore severozápadného Slovenska mlecie zariadenie zodpovedajúcej úrovne patrilo k bežnej výbave každého domu, ako o tom v prípade sídliska v Soběsukách po podrobnych analýzach miestnych pomerov uvažujú P. Holodňák a M. Mag (*Holodňák/Mag 1999, 426*).

Zázemie nálezska, náleزوvé prostredie a predmet sám neposkytli podnetu pre jeho presnejšie časové zaradenie. S veľkou pravdepodobnosťou môžeme vypustiť z našich úvah záver doby laténskej. V desaťročiach okolo prelomu letopočtu nositelia púchovskej kultúry na severozápadnom Slovensku vytvorili sídelný útvar, ktorý patril k najrozvinutejším v Európe na sever od Alp. Vybudovali sieť sídel a opevnení, podielali sa na diaľkovom obchode, rozvinuli systém razby a obehu mincí (*Pieta 1982, 214-215; 1996*). Nemáme dôvod pochybovať o tom, že sa i v tomto priestore v širokom meradle uplatnili rotačné žarnovy. Z toho vyplýva, že nás exemplár by mal byť vyrobený a užívaný v staršom období.

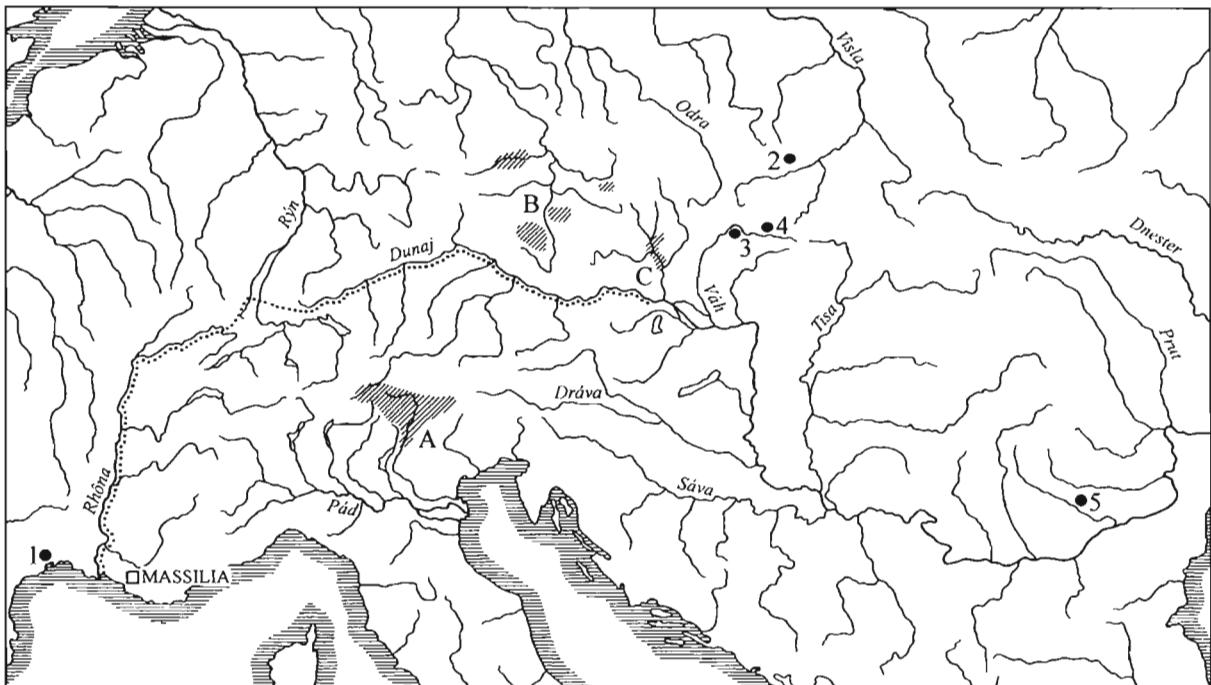
Do úvahy prichádza doba príchodu Keltov do priestoru Karpatskej kotliny; rovnako nie je vylúčené, že mlyn je stopou uplatnenia sa nositeľov laténskej zložky púchovskej kultúry na severozápadnom Slovensku. Zatiaľ však pri jeho datovaní musíme brať do úvahy celé značne dlhé časové rozpätie, kedy sa mlecie zariadenia zodpovedajúce mlynom gréckeho typu užívali v geograficky blízkych oblastiach. Podľa nálezu na Morave a v Čechách to mohlo byť v priebehu stupňov LT A, B1, B2 a C2/D1 (*Čižmář 1990; Holodňák/Mag 1999, 430-431*).

Na tomto mieste je treba pripomenúť, že pri výskume sídliska púchovskej kultúry Liptovská Mara III sa podarilo v objekte s nálezzmi z počiatku laténskej fázy púchovskej kultúry identifikovať mlecí kameň zodpovedajúci zjednodušeným mlynom gréckeho typu. Tento predmet sa však v dôsledku značného poškodenia nepodarilo vyzdvihnuť a zachovať (za informáciu srdečne d'akujem PhDr. K. Pietovi, DrSc.) Z blízkej polohy Liptovská Mara II sú známe i stopy miestnej výroby žulových mlynov neobvyklých asymetrických tvarov s výškou až 17 cm. Nálezy pochádzajú z konca staršej a zo začiatku strednej doby laténskej (*Pieta 2000, 329*). Zdá sa, že nositelia púchovskej kultúry hľadali cesty k využitiu a uplatneniu technických inovácií už predtým, než došlo k všeobecnému rozšíreniu rotačných žarnovov.

Exkurz

Problémy spojené s hľadaním podnetov, ktoré viedli k rozšíreniu mlynov blízkych žarnovom gréckeho typu v prostredí Českej kotliny a na južnej Morave, sú predmetom rôznych úvah už dlhší čas. M. Beranová doložila pôvod mlynov v gréckom svete. Jednoduché formy sú mimo vlastného gréckeho sveta doložené v severnom Pričernomorí a na Kubáni (*Beranová 1963, 202-203; Břicháček/Beranová 1993, 263*). Podnety, ktoré viedli k zavedeniu napodobenín mlynov gréckeho typu v stredoeurópskej oblasti (obr. 2), hľadal M. Čižmář (1990, 55-56) v Stredomorí. Klasické formy gréckych mlynov sa podľa neho v 6.-5. stor. pred Kr. dostali z gréckych kolónií do etruského priestoru a potom ďalej cez severnú Itáliu a Alpy až do strednej Európy. Tu mali byť súčasťou

mediteránnych vplyvov, ktoré sa intenzívne prejavovali v priebehu začiatkov doby laténskej. Na rozdiel od Moravy v českom prostredí chýbajú zo začiatku laténu mlyny gréckeho typu, k ich objavom na lokalitách s osídlením zo stupňa HD a LT A došlo za nejasných nálezových okolností (Fröhlich/Waldhauser 1989, 35). V jednoznačne datovateľných súboroch sa objavujú až od stupňa LT B (Holodňák/Mag 1999, 430-431; Holodňák 2001, 40-41). Existujú výklady nevylučujúce samostatný domáci vývoj týchto mlynov, ktorý nemusel byť závislý na stredomorských predlohách (Holodňák/Mag 1999, 431; Fröhlich/Waldhauser 1989, 36).

Obr. 2. Mapa s vyznačením oblastí, z ktorých sú uvádzané nálezy z jednodušených mlynov gréckeho typu (šikmé šrafovanie): A - Tirolsko, B - Čechy, C - Morava. Lokality uvádzané v texte v súvislosti s výskytom mlynov gréckeho typu (plné krúžky): 1 - Lattes; 2 - Dalewice; 3 - Žilina-Závodie; 4 - Liptovská Mara; 5 - Popešti. Trasa vodných a suchozemských ciest, ktorými začal prenikať do strednej Európy grécky tovar v 6. stor. pred n. l. (linia z plných drobných krúžkov; podľa Pauli 1997).

Abb. 2. Karte mit markierten Gebieten, aus denen die angeführten Mühlen griechischen Typs stammen (schräge Schraffierung): A - Tirol, B - Tschechien, C - Mähren. Die im Text angeführten Fundstellen im Zusammenhang mit Vorkommen von Mühlen griechischen Typs (volle Kreise): 1 - Lattes; 2 - Dalewice; 3 - Žilina-Závodie; 4 - Liptovská Mara; 5 - Popešti. Trasse von Wasser- und Landstraßen, durch die die griechische Ware nach Mitteleuropa im 6. Jh. v. u. Z. geraten ist (Linie von vollen kleinen Kreisen; nach Pauli 1997).

Výhrady k názorom o existencii stredomorských podnetov, ktoré mali byť sprostredkované cez sever Apeninského polostrova a alpskú oblasť, sa opierajú predovšetkým o zistenie, že mlyny gréckeho typu sa sice nachádzajú v miestach, kadiaľ prúdil etruský obchod, v samotnej Etrúrii sa však tieto mlecie zariadenia objavujú iba v zanedbateľnom počte (Fröhlich/Waldhauser 1989, 36). Z alpského priestoru, z Tirolska, sú k dispozícii analogické predmety datované do pokročilých častí doby laténskej. Tamoxie relatívne pozdné nálezy preto nemôžu byť jednoznačnou indíciou pre sledovanie včasného prieniku do oblastí, ktoré sa nachádzajú severnejšie (Holodňák 2001, 32, 41; Holodňák/Mag 1999, 431).

Pri hľadaní ciest, ktorými mediteránne importy prenikali do územia na sever od Álp, sa uvažuje o niekoľkých hlavných trasách. Prvá viedla z oblasti okolo Levieho zálivu údolím Rhôny k hornému Dunaju a Rýnu, druhá vychádzala zo severnej Itálie a prekonávala veľhory prostredníctvom priesmykov. Význam mohla mať i tretia trasa s počiatkom v adriatickej oblasti. Využívala terén na východnom predhorí Álp (Michálek/Venclová 1992, 21-22; Zeitler 1990, 66-73). V širších dobových súvislostiach sledoval prenikanie mediteránnych importov do severnejšie položených oblastí západnej a strednej Európy L. Pauli (1997, 11-18). Podľa jeho výkladu je možné spojiť prvú fázu stredomorského obchodu s pôsobením gréckych kolonistov z Massilie. Obyvatelia tohto mesta okrem kontaktov s egejskou oblasťou a Veľkým Gréckom zaistovali námorné spojenie s Britániou a dodávali luxusný tovar až do oblasti na hornom Dunaji. Zmenu pomerov priniesla námorná bitka pri meste Alalii na Korzike okolo roku 540 pred Kr. Spojené lodestvá Etruskov a Kartágincov v nej zvíťazili nad silami Grékov. Pre porazených sa plavba počíži pobrežia Tyrhénského mora stala problematickou a nemohli používať Gibraltár. Novú situáciu grécki osad-

níci riešili tak, že využili diaľkové komunikácie vedúce naprieč dnešným Francúzskom na sever. Pre Etruskov nepriniesol úspech v boji očakávané výhody. Nezvýšil sa totiž ich podiel na námornom obchode. Zhruba v rovnakom období dokonca prišli o nadvládu nad Rímom, ktorý sa zbavil tarquiniovskej dynastie. Etruskovia tak natrvalo stratili možnosť zasahovať do záležitostí južnej časti Apeninského poloostrova. Vo zvýšenej miere sa preto angažovali v severnej Itálii, kde v rokoch 520-510 pred Kr. upevnili svoju moc. Mohli teraz využiť alpské prechody a prevziať iniciatívu v obchode so strednou Európou. K jeho plnému rozvinutiu malo dôjsť podľa výkladu L. Pauliho v priebehu prvej polovice 5. stor. pred Kr.

Pri spracovaní gréckych importov nachádzaných v Českej kotline sa zistilo, že ich suma dovoľuje zrovnanie s počtom predmetov etruskej proveniencie (*Bouzek/Smrž 1994, 584*). Grécke výrobky mohli byť súčasťou obchodu vychádzajúceho zo severných oblastí Apeninského poloostrova, čo platí predovšetkým pre červenofigurovú keramiku a jej napodobeniny (*Bašta/Baštová/Bouzek 1989; Koutecký 1975; Bouzek/Koutecký 1975*). Aspoň u časti gréckej produkcie nachádzanej v Čechách však možno uvažovať o tom, že ju nemuseli sprostredkovať výhradne Etruskovia. Najstaršie exempláre, čiernofigurový keramický tovar a sklo sa objavujú v nálezových celkoch s materiálom z halštatských stupňov H D2 a D3, v ktorých sa ešte neuplatnili včasnorolaténske prvky (*Bouzek/Smrž 1994; Michálek 1992; Michálek/Venclová 1992*). V úlohe indície pretrvávajúceho záujmu gréckeho sveta o stredoeurópsky priestor je možné uviesť výklad, podľa ktorého sa v Herodotových správach o zlate, cíne a jantári prejavujú vedomosti o Českej kotlinе (*Bouzek/Smrž 1994, 584*).

Výskyt niektorých druhov skla v nadalpskom priestore poukazuje na východzie oblasti výroby a obchodu, ktoré sa zrejme nachádzali v západnom Stredomorí (*Zeitler 1990, obr. 4*). V uvedených prípadoch nie je nutné očakávať, že všetky podnete sprostredkovávala výhradne etruská oblasť. Pohyb ľudí a tovaru mohol viesť k prenosu vedomostí o technických inováciach, rozšírených v gréckych osadách v západnom Stredomorí. Informácie sa mohli dotýkať i mlynov gréckeho typu. Cieľové sociálne skupiny, ku ktorým smeroval obchod s luxusným tovarom, boli schopné zaistiť podmienky pre výrobu a inštaláciu zložitejších mlečích zariadení a naviac mali záujem na urýchlení prípravy múky v prostredí relatívneho dostatku potravín. Mohli oceniť vysokú účinnosť týchto zariadení - na základe výsledkov experimentov J. Holodňák (2001, 41) konštatoval, že boli až o 600% výkonnejšie v zrovnaní s tradičnými drvidlami.

Identifikácia východísk obchodných trás, ktorými prenikali stredomorské importy na sever, nemusí byť jednoznačná. Istú vypovedaciu hodnotu pri hľadaní opôr pre vyššie uvedené domnenky má napríklad nález z bavorskej lokality Nußdorf v severnom predhorí Álp. Našla sa tam minca razená pred rokom 470 v južnom Francúzsku alebo Španielsku (*Ziegaus/Rix 1998, 293, 303*). Práve v uvedenom priestore, presnejšie v oblasti východného Lanquedocu, sa z kvalitnej bazaltovej suroviny produkovali mlyny gréckeho typu, o ktorých sa predpokladá, že sa ovládali kyvadlovým pohybom ("va et vient"). Veľmi skoro, už v I. štvrtine 4. stor. pred Kr., došlo v rovnakom regióne, v okolí dnešného mesta Lattes, k rozvinutiu masovej produkcie rotačných žarnovov, pričom sa mali uplatniť miestne a iberské technické tradície (*Reille 2000, 269*). Zdá sa, že práve v kontaktoch so západnou časťou Stredomoria môžeme hľadať ideové zdroje a konkrétnie predlohy pre zavedenie technických a civilizačných výdobytkov, aké v stredoeurópskom prostredí predstavujú mlyny gréckeho typu. Bude treba overiť, či sa podnete v nadalpských oblastiach uplatnili už v závere doby halštatskej a na samotnom počiatku doby laténskej, pred nástupom etruského vplyvu. V dobe, kedy sa Etruskovia presadili natoľko, že hrali dominantnú úlohu v diaľkovej výmene, však mohli nadáľ pretrvávať, i keď v redukovanej forme, staršie kontakty so svetom gréckych kolónií v západnom Stredomorí. Nie je vylúčené, že z rovnej východiskovej oblasti do strednej Európy v priebehu doby laténskej dospeli i podnete pre výrobu rotačných žarnovov.

ZÁVER

Nález mlyna zo Žiliny neposkytuje oporu pre riešenie otázok spojených s objavením sa tohto typu predmetov v strednej Európe. Zatiaľ nemôžeme ani v úrovni pracovnej hypotézy rozhodnúť, odkiaľ a akými cestami dospeľi vedomosti potrebné na jeho výrobu až na severozápadné Slovensko. Vzhľadom na postavenie tohto regiónu musíme okrem kontaktov s Českou kotlinou a s južnou Moravou uvažovať o uplatnení stredomorských vplyvov sprostredkovaných adriatickou oblasťou. Nemôžeme však nepripomenúť ani ďalšie oblasti, ktorými prenikali podnete z gréckeho sveta, napríklad územie Trákov. S juhovýchodnými a východnými impulzmi je nakoniec spájané i zavedenie hrnčiarskeho kruhu na území halštatských kultúr východného a južného Slovenska (*Dušek 1971, 448; Mirošayová 1987, 143*). Vplyv gréckych čiernomorských kolónií sa uplatňoval ďaleko vo vnútrozemí, na strednom Dnepri i v Karpatskej kotlinе, ako to okrem novej technológie používanej pri hrnčiarskej výrobe dokladajú aj importy a napodobeniny iónskej keramiky (*Romsauer 1991; Romsauer/Pieta 1992*). Ďalšie cesty mohli viesť cez geto-dáčku oblasť, z ktorej sú známe dokonca veľmi včasné doklady preberania vyspelych gréckych stavebných technológií a materiálov. Pri výstavbe opevnení z doby halštatskej a laténskej v rumunskej Munténii sa používali zvláštne typy tehál, medzi ktorými sa na lokalite Popešti našli i kusy upravené do tvarov totožných s jednoduchými mlynmi gréckeho typu (*Trohani 1988, 162-163, obr. 2*).

Mlyny gréckeho typu v minulosti zrejme unikali pozornosti, veľký počet sa nepochybne dá „objaví“ v depozitároch. Zdá sa, že sa zatiaľ nepodarilo dôsledne sledovať ani staršiu literatúru, vrátane základných, „učebnicových“ titulov. Mlyn totožný s naším je možné nájsť napríklad v knihe Prahistoria ziem polskich, kde je vyobrazený exemplár pochádzajúci z Dalewic v Malopoľsku (*Wielowiejski 1981*, obr. 180). Exemplár mlyna zo Žiliny-Závodia je výzvou pre sledovanie súvisiacej problematiky na omnoho väčšom priestore a súčasne v regiónoch, ktoré zatiaľ ostávali na okraji záujmu odborného badania. Je dokladom významných kontaktov a veľkého pohybu informácií v zdanlivo statickom, autarkom prostredí sveta na rozhraní praveku a protohistorického obdobia.

Literatúra

- Bašta/Baštová/Bouzek 1989* - J. Bašta/D. Baštová/J. Bouzek 1989: Die Nachahmung einer attisch-rotfigurigen Kylix aus Pilsen-Roudná. *Germania* 67, 1989, 463-476.
- Beranová 1963* - M. Beranová 1963: Pravé žernovy v Československu. Vznik a počiatky Slovanů. IV. Praha 1963, 181-219.
- Beranová 1980* - M. Beranová 1980: Zemědělství starých Slovanů. Praha 1980.
- Bouzek/Koutecký 1975*: J. Bouzek/D. Koutecký: Ein attisches Gefäßfragment aus Böhmen. *Germania* 53, 1975, 157-160.
- Bouzek/Smrž 1994* - J. Bouzek/Z. Smrž: Drei Fragmente attischer Keramik aus Droužkovice in Nordwestböhmen. *Germania* 72/2, 1994, 581-586.
- Břicháček/Beranová 1993* - P. Břicháček/M. Beranová: Beitrag zur Erkundung der landwirtschaftlichen Produktion in der späthallstattzeitlichen und latènezeitlichen Periode in Böhmen. *Arch. Rozhledy* 45, 1993, 251-267.
- Dušek 1971* - Dušek, M.: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. *Slov. Arch.* 19, 1971, 423-464.
- Čižmář 1990* - M. Čižmář: Zwei frühlatènezeitliche Drehmahlsteine aus Mähren. Dva časné laténské žernovy z Moravy. *Časopis Moravského Muz. Vědy Společenské* 75, 1990, 53-56.
- Fröhlich 1983* - J. Fröhlich: Nejstarší mlýny na Strakonicku. In: *Mlynářství na Strakonicku*. Strakonice 1983, 3-6.
- Fröhlich/Waldhauser 1989* - J. Fröhlich/J. Waldhauser: Příspěvek k ekonomice českých Keltů (kamenictví a distribuce žernovů). Beiträge zur Keltenwirtschaft in Böhmen (Steinmetzerei und Distribution der Dreh-Handmühlen). *Arch. Rozhledy* 41, 1989, 16-58.
- Holodňák 2001* - P. Holodňák: Experiment s mletím obilovin na žernovech tzv. řeckého typu. *Arch. Rozhledy* 53, 2001, 31-44.
- Holodňák/Mag 1999* - P. Holodňák/M. Mag: Vývoj mlečích zařízení a provenience surovin drtidel a žernovů v Soběsukách (okr. Chomutov, SZ Čechy). Mikrosonda do ekonomiky jednoho sídlisť - Die Entwicklung der Mahleinrichtung und die Herkunft des Rohstoffes der Reib- und Mühlsteine von Soběsuky (Bez. Chomutov, Nordwestböhmen). Eine Mikrosonde in die Wirtschaftsstruktur einer Siedlung. *Pam. Arch.* 90, 1999, 398-441.
- Koutecký 1975* - D. Koutecký: První nález attické keramiky v Čechách. *Arch. Rozhledy* 27, 1975, 629-641.
- Michálek 1992* - J. Michálek: Eine mediterrane Glasscherbe aus Südböhmen, ČSFR (Vorbericht). *Germania* 70, 1992, 123-126.
- Michálek/Venclová 1992* - J. Michálek/N. Venclová: Ein mediterraner Glasfund aus der späthallstatzeitlichen Siedlung bei Strakonice in Südböhmen. Ostbairische Granzmarken. *Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde* 34, 1992, 9-24.
- Miroššayová 1987* - E. Miroššayová 1987: Problematika osídlenia východného Slovenska v dobe halštatskej. *Slov. Arch.* 35, 1987, 107-164.
- Pauli 1997* - L. Pauli: Die Kelten am Rande der antiken Staatenwelt. *Bonner Jahrbücher* 197, 1997, 1-23.
- Pieta 1982* - K. Pieta: Die Púchov-Kultur. Nitra 1982.
- Pieta 1996* - K. Pieta: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Bratislava 1996.
- Pieta 2000* - K. Pieta: Siedlung Liptovská Mara II und die Einflüsse der Latène-Kultur im Westkarpatenraum. *Slov. Arch.* 48, 2000, 315-346.
- Reille 2000* - J.-L. Reille: L'apparition des meules rotatives en Lanquedoc oriental (I^e s. avant J.-C.) d'après l'étude du site de Lattes. *Gallia* 57, 2000, 261-272.
- Romsauer 1991* - P. Romsauer: The earliest wheel-turned pottery in the Carpathian Basin. *Antiquity* 65, 1991, 358-367.
- Romsauer/Pieta 1992* - P. Romsauer/K. Pieta: Významný nález z neskorej doby halštatskej v Hubine. *Slov. Arch.* 40, 1992, 213-222.
- Šedo 1981-1982* - O. Šedo: Archeologické bádanie a poznatky o osídľovaní Kysúc. In: *Správy a informácie*. 5-6. Kysucké múzeum 1981-1982, 19-59.
- Špaček 1972* - J. Špaček: Příspěvek k pozdně halštatskému osídlení na Velkém Blaníku. *Sbor. Vlastivědných Prací z Podblanicka* 13, 1972, 97-102.

- Trohani 1988* - G. Trohani: Materiale de construcție din lut ars descoperite în aşezările geto-dace. *Thraco-Dacica* 1-2, 1988, 161-170.
- Wielowiejski 1981* - J. Wielowiejski: Kamieniarstwo. In: J. Wielowiejski (red.): *Prahistoria ziem polskich. V. Późny okres lateński i okres rzymski*. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1981, 369-371.
- Zeigaus/Rix 1998* - B. Zeigaus/H. Rix: Ungewöhnliche Funde der späten Hallstattzeit aus dem Voralpenland. *Germany* 76, 1998, 291-303.
- Zeitler 1990* - J. P. Zeitler: Zwei hallstatt-frühlatènezeitliche Fremdfunde von Ehrenbürg, Ldkr. Forchheim, Oberfranken. Bemerkungen zum kulthistorischen Interpretation der sog. Südimports. *Archäol. Korrespondenzblatt* 20, 1990, 61-73.

Rukopis odovzdaný: 2. 5. 2003

Ondrej Šedo, PhD.
Archeologický ústav AV ČR
Královopolská 147
612 64 Brno

EIN MAHLSTEIN GRIECHISCHEN TYPS AUS ŽILINA-ZÁVODIE UND PROBLEME DER KONTAKTE DES MITTELMEERRAUMS MIT DEM RAUM DES HERZYNISCHEN WALDES

Zusammenfassung

Im Laufe der Oberflächenerkundungen wurde in Žilina-Závodie ein Stein griechischen Typs entdeckt. Die Fundstelle befindet sich in der Nordwestslowakei. In der unmittelbaren Umgebung wurden nur geringe Besiedlungsspuren aus der latène Phase der Púchov-Kultur identifiziert. Die Mühle hat unregelmäßige Form eines Trapezes, die obere Seite ist unregelmäßig gewölbt. Sie wurde mit einer trichterförmigen Einfüllöffnung versehen. Auf der unteren Seite der Arbeitsfläche befindet sich eine flache Rille. Ausmaße: Länge: 22,5 cm; Breite in der Mitte: 22 cm; Dicke: 7 cm; Gewicht: 7,5 kg.

Entwickelte Typen von Mühlen griechischen Typs waren im Mittelmeerraum und auch im Raum der griechischen Kolonien auf den Küsten des Schwarzen Meeres verbreitet. Die Bewegung des oberen Steins wurde mit Hilfe einer Holzkonstruktion, die eine Pendelbewegung auf flacher waagerechter Unterlage sicherte, durchgeführt. Vereinfachte Typen, zu denen auch das Exemplar aus Žilina-Závodie gehört, waren von einem knienden Menschen bedient und ermöglichten Bewegungen nach vorne und hinten.

Unser Exemplar kann nicht näher datiert werden. Wir nehmen an, dass es im Laufe des älteren Zeitabschnittes der Latènezeit hergestellt wurde. Es scheint, dass in der Nordslowakei auch weitere unserem Exemplar ähnliche Gegenstände zu erwarten sind. Diese Annahme bestätigt auch die Information über eine ziemlich stark beschädigte Mühle griechischen Typs aus der Fundstelle Liptovská Mara III, die nicht herausgenommen und daher auch nicht erhalten werden konnte (mündliche Information des Grabungsleiters, K. Pieta). Die sog. vereinfachten Mühlen griechischen Typs werden ziemlich oft in den geographisch nahen Gebieten, in Südmähren und im Böhmenbecken, entdeckt. Sie werden von der frühen Latènezeit bis in die Stufen LT C1 datiert. Im Laufe der Latènezeit wurden sie ganz durch Rotationsmahlsteine ersetzt.

Bis jetzt konnte der Ursprung der Anlässe, anhand deren die Herstellung von den dem griechischen Typ nahen Mühlen im mitteleuropäischen Raum eingeführt wurde, nicht eindeutig bestimmt werden. Erwogen wurden vor allem die Vermittlungsrolle der Etrusker und das Gebiet im Alpenraum. Einige Autoren nehmen an, dass die Herstellung der Geräte infolge einer selbständigen heimischen Entwicklung eingeführt wurde.

Für die Lösung der angeführten Probleme sind auch Erkenntnisse über die Kontakte der antiken mitteleuropäischen Welt mit Europa nördlich den Alpen wichtig. Laut L. Pauli (1997) sind Anfänge des Fernhandels mit den Aktivitäten der griechischen Kolonie Massalia verbunden. Später, im Laufe der 2. Hälfte des 5. Jh. vor Chr., öffneten die Etrusker Handelswege über die Alpen und übernahmen die Initiative, was die Versorgung des mitteleuropäischen Raums mit der Luxusware betraf. Wir nehmen an, dass die unmittelbaren Anlässe für die Verbreitung der Herstellung von Mühlen griechischen Typs schon mit der ältesten Phase des Massaliaer Handels verbunden waren, bzw. mit seiner weiteren Existenz, als der Handel schon keine wichtige Rolle gespielt hat. In diesen Zusammenhängen sind interessant auch Informationen über die Existenz der Steinwerkstätte in südlichem Laquedok, am Ufer von Golfe du Lion. In der Nähe der Stadt Montpellier, auf der Fundstelle Lattes, wurden aus qualitätsvollem Basaltrohstoff Mühlen griechischen Typs hergestellt. Auf Grund der örtlichen und hispanischen Traditionen wurde hier später, schon seit dem 1. Viertel des 4. Jh. vor Chr., die Herstellung von Rotationsmahlsteinen

entwickelt (Reille 2000). Gerade aus diesem Raum dürfen nach Mitteleuropa im Laufe der Latènezeit Anlässe für die technische Innovation auf dem Gebiet des Getreidemahlens gekommen sein.

Die Mühle aus Žilina-Závodie trägt nicht zur Lösung der Fragen der Datierung und Provenienz der Mühlen griechischen Typs im mitteleuropäischen Raum bei. Die Frage der Bestimmung des Gebiets, aus dem die Anlässe für ihre Herstellung stammen, bleibt offen. Gleichzeitig müssen auch durch adriatisches Gebiet, den Balkan oder den nördlichen Rand des Karpatenbogens vermittelte Kontakte erwogen werden. Auf jeden Fall erweitert unser Fund die Anzahl der Belege über die Ausübung der Einflüsse der entwickelten mediterranen Zivilisationen in den entfernten mitteleuropäischen Gebieten an der Schwelle des protohistorischen Zeitabschnittes.

MAZANICA A TROSKA ZO SÍDLISKA Z DOBY RÍMSKEJ V BRATISLAVE-TRNÁVKE

Vladimír Varsík

Západné Slovensko, Bratislava-okolie, sídlisko, doba rímska, mazanica, makrovizuálna analýza, stavebná konštrukcia, troska, skúška detektorm kovov.

Western Slovakia, Bratislava and its surroundings, settlement site, Roman period, daub, macro-visual analysis, building construction, slag, metal-detector test.

MAZANICA

Pri analýze hmotných prameňov zo včasnohistorických sídlisk stojia fragmenty mazanic väčšinou na okraji záujmu archeológov. Ich vysvedčacia hodnota je v porovnaní s inými druhmi nálezov veľmi obmedzená. Samotné ich nemožno datovať ani nenesú špecifické črtu istej archeologickej kultúry. Fragmenty mazanic sú spáleným pozostatkom hlineného výmazu drevencich stavebných štruktúr. Najlepšie sa preto zachovali tam, kde hlinené výmazy prichádzali do dlhodobého styku s ohňom (pece), v obmedzenej miere i tam, kde daná stavba zanikla v dôsledku požiaru.

V tomto príspevku budeme analyzovať mazanice a trosky zo sídliska z doby rímskej v Bratislave-Trnávke (k sídlisku: *Varsík 2000, 146-150; Varsík 2002, 127-152; Varsík/Elschek 2001, 208-209*). Pri analýze mazanic sa sledovali odtlačky drevencich konštrukcií (prútov, štiepaného a neštiepaného dreva) s cieľom doplniť poznatky o nadzemných stavebných konštrukciach jednotlivých typov objektov. Pozornosť som nevenoval odtlačkom rastlín, listov, zrna a pliev primiešaných do hliny, ktoré si vyžadujú odborné znalosti botanika. Spolu sa analyzovalo 134 väčších alebo menších fragmentov mazanic. Prevažná väčšina - 131 zlomkov - pochádza z výskumu v polohe Zadné (obr. 1). Do analýzy boli zahrnuté aj dva zlomky z polozemnice Pri Visáku a jeden zlomok z polozemnice 26 v polohe Silničné (mapka jednotlivých nálezisk v Bratislave-Trnávke: *Varsík 2002, Abb. 1*).

Najviac zlomkov mazanic - spolu 57 kusov - sa našlo vo výplniach zahĺbených chát (chaty 1, 2, 3, 5, 19, 30 a 45 na lokalite Zadné (obr. 1), chata 1 v polohe Pri Visáku a chata 26 v polohe Silničné). Počtom na druhom mieste - 25 kusov - boli zlomky mazanic z objektov interpretovaných ako pozostatky nadzemných stavieb (žľab 13, objekt 33/34/53). Dvadsať štyri zlomkov mazanic sa našlo vo výplniach oválnych voľne stojacich piecok (k nim snáď možno prirátať aj tri zlomky z jamky 54). Štrnásť zlomkov pochádza zo zásypu sídliskových jám 21 a 59. Zvyšné mazanice sa nedali priradiť k istému archeologickejmu kontextu (11 kusov pochádza z vrstvy ornice alebo sa našli vo voľnom priestore medzi objektami).

Napriek tomu, že voľne stojace piecky boli rozmerovo oveľa „drobnejšie“ objekty ako stavby (nadzemné alebo polozemnice), mazanice z nich sú v priemere rozmernejšie a lepšie zachovalé. Vyplýva to zo skutočnosti, že mazanice z ich deštruovaných kupol sa pri pravidelnom pôsobení ohňa dobre vypálili. V stavbách sa mazanice zachovali len v prípade, ak daný objekt zanikol požiarom. Predpokladáme, že v pieckach sa mazanice nachádzali v primárnej polohe, čo znamená, že pochádzajú priamo z ich nadzemných kupolovitých konštrukcií. V zásypoch ostatných objektov sa mazanice nachádzali v sekundárnej polohe a dostali sa do nich spolu s ostatným odpadom pri zasypávaní objektu alebo planirovaní plochy sídliska. V tomto prípade preto nie je isté, či mazanica tvorila pôvodne výmaz steny tej stavby, v zásype ktorej sme ju pri výskume objavili. Platí to najmä pre polozemnice a zásobné jamy zaplnené odpadom, ktorý mohol vzniknúť na celkom inom mieste sídliska.

Pri analýze mazanic som vychádzal z deskriptívneho systému, ktorý pre mazanice z Nitry vypracovali L. Benediková a M. Hajnalová (*Benediková/Hajnalová 2003*). Tento systém bol len nepatrne upravený pre súbor z Bratislavu-Trnávky (za konzultácie srdiečne d'akujem M. Hajnalovej, PhD.). Sledovala sa veľkosť mazanic, odtlačky prútov a stavebného dreva, ako aj vyhľadenie jednej alebo oboch strán mazanice (obr. 2-3). Graficky sa jednotlivé fragmenty dokumentovali rezom. Rez však nie vždy dokázal vystihnúť všetky odtlačky drev, preto boli niektoré mazanice kreslené aj pohľadovo, resp. v kombinácii rezu a pohľadu. Šípka dodatočne vyznačuje vyhľadenú stranu mazanice (t. j. je to

vonkajšia alebo vnútorná stena, či vyhľadená kupola pece). Kvôli lepšej názornosti je do kresieb doplnená aj náznaková rekonštrukcia odtlačených driev.

Z hľadiska odtlačkov drevených konštrukčných prvkov sa pracovalo s nasledujúcimi typmi (por. *Benediková Hajnalová 2003*):

Skupina A - mazanice s odtlačkami po drevených prvkoch

- Typ A1 - mazanice s odtlačkami, z jednej strany hladené
- Typ A2 - mazanice s odtlačkami, nehlenené

Podtypy typov A1 a A2:

- a - odtlačky prútov a štiepaného dreva
- b - odtlačky prútov
- c - odtlačky prútov a neštiepaného dreva (guľatina)
- d - odtlačky štiepaného dreva
- e - odtlačky neštiepaného dreva (guľatina)
- f - odtlačky štiepaného a neštiepaného dreva

Skupina B - mazanice bez odtlačkov, hladené

- Typ B1 - mazanice hladené z jednej strany
- Typ B2 - mazanice hladené z oboch strán (doskovité)

Podtypy typov B1 a B2:

- a - hrúbka mazanice do 2,5 cm
- b - hrúbka mazanice nad 2,5 cm

Skupina C - amorfne mazanice

Skupina D - spálená hlina

Takmer polovicu zlomkov tvorili mazanice s odtlačkami dreva alebo prútov, 19% hladené (doskovité) mazanice a necelú tretinu amorfne zlomky. Tento pomer jednotlivých skupín nie je však celkom objektívny, pretože už počas výskumu boli odoberané a evidované predovšetkým mazanice s viditeľnými odtlačkami. V skutočnosti bol počet amorfnych mazanic isto podstatne vyšší.

Mazanice skupiny B, t. j. jedno- alebo obojstranne hladené mazanice bez odtlačkov drevených konštrukčných prvkov pochádzajú najmä z povrchových výmazov stavieb a zariadení. Predpokladám, že najmä tenšie mazanice (typ B1a) sa mohli uplatniť pri povrchovom výmaze stien, dlážok, pracovných plôch pecí a pod. V Bratislave-Trnávke, poloha Zadné, sa našli vo všetkých typoch objektov, teda v deštrukciach piecok (objekt 18, 41, 54?), nadzemnej stavby 33/34/53, ako aj v zásypoch polozemnic (1, 2, 3). Treba dodat, že v polozemniciach v Trnávke sa nezachovali tvrdé hlinité výmazy dlážok, ako ich poznáme z iných germánskych sídlisk (napr. Veľký Meder).

Najvyšiu výpovediaciu hodnotu majú mazanice s odtlačkami drevených konštrukčných prvkov (skupina A). V nasledujúcej tabele 1 sú vyčlenené tri hlavné podskupiny mazanic s odtlačkami driev a prútov. Uvedené je číslo objektu lomené počtom zlomkov.

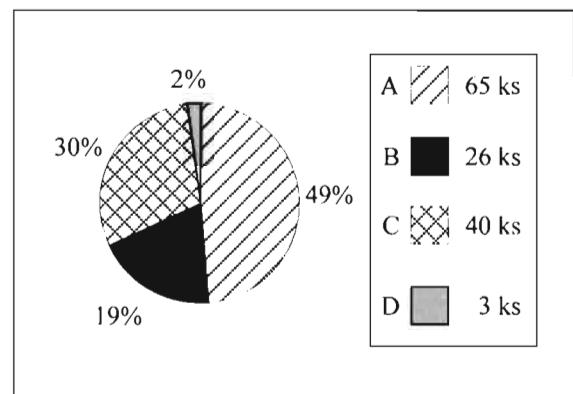
Tabela 1. Bratislava-Trnávka. Hlavné podskupiny mazanic s odtlačkami driev a prútov.

Mazanica s odtlačkami prútov (typ A1/2b). Spolu 46 fragmentov.	1/1, 2/6, 3/1, 5/6, 13/5, 33-34-53/10, 41/5, 46/4, 59/2, Silničné-26/1, sektor D-8/3, sektor F-1/2
Mazanica s odtlačkami dreva a prútov (typy A1/2a, c). Spolu 3 fragmenty.	2/1, 33-34-53/2
Mazanica s odtlačkami dreva (typy A1/2d, e, f). Spolu 16 fragmentov.	2/3, 3/2, 5/1, 18/2, 19/1, 30/1, 33-34-53/1, 41/1, 45/2, 54/1 sektor F-G-2/1

Tieto podskupiny sú vynesené aj na pláne preskúmanej časti polohy Zadné (obr. 1). Vzájomný pomer podskupín vyjadruje graf 2.

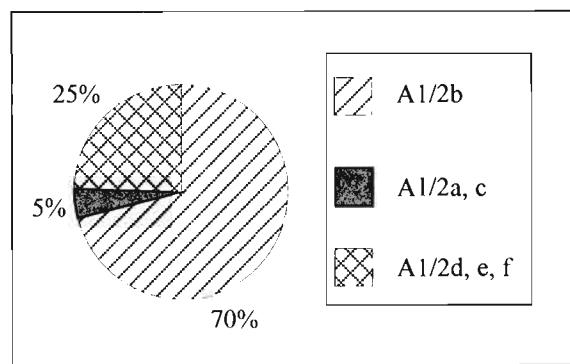
Počtom najvýraznejšiu skupinu tvoria mazanice s odtlačkami prútov, ktorých priemer sa pohyboval v rozmedzi od 0,5 po 2,5 cm, najčastejšie však osciloval okolo hodnoty 1,5 cm. Prúty mohli byť radené husto vedľa seba (obr. 2: 2, 12) alebo v istom rozostupe (obr. 2: 3). Prúty bývali častejšie rovnobežné, získali sme však aj doklady výpletu (Flechtwerk), keď priebeh prútov bol odtlačený vo vzájomnom ostrom uhle (obr. 2: 4, 8, 9). Pomerne často sa vyskytovali aj fragmenty s husto radenými prútmi tvoriacimi vonkajšiu konštrukciu steny. Na ne bola namazaná a vyhľadená tenká vrstva mazanice (hrúbka 1-1,5 cm; obr. 2: 2, 3: 2). Z neskororímskej chaty 1 pochádza väčší fragment z vnútornej partie steny, kde bola mazanica natlačená medzi dva rady prútov (obr. 2: 12). V jednom prípade sa zachoval aj odtlačok pevnejšej horizontálnej(?) tyčoviny (priemer min. 2 cm), okolo ktorej sa prúty prepleiali (obr. 2: 9). Zaujímavý je aj fragment mazanice zo žľabu 13 s odtlačkami prútov kolmo na seba, ktorý pravdepodobne dokladá horizontálny aj vertikálny výplet jednej steny (obr. 2: 6).

Graf 1. Bratislava-Trnávka. Podiel jednotlivých skupín v celom súbore fragmentov mazanic.

Len nepočetne boli zastúpené mazanice s kombinovanými odtlačkami prútov a štiepaného dreva (spolu tri zlomky z jednej polozemnice a z deštrukcie nadzemnej stavby). Ide o odtlačky masívneho štiepaného stavebného dreva na jednej strane a prútov na strane druhej. Mazanica bola natlačená medzi nimi (obr. 3: 4). V jednom prípade ide o zlomok s vyhľadenou stenou (obr. 3: 2). Zaujímavý bol aj fragment s hladou stenou z deštrukcie 33/34/53, kde sa okolo masívneho štiepaného brvna ovíjal prút (obr. 3: 3).

Graf 2. Bratislava-Trnávka. Vzájomný pomer podskupín skupiny A.

mohol by byť dokladom zrubovej konštrukcie. Rovnako dobre však mohol pochádzať aj zo stropu z horizontálne ukladaných štiepaných drev obmazaných hlinou. Podobný, menej výrazný zlomok sa našiel aj v deštrukcii 33/34/53. Zaujímavý je aj ďalší fragment z chaty 3 s odtlačkom zvislého štiepaného brvna, na ktorom je v pravom uhle vodorovne uložená hrubšia drenára tyč alebo guľatina (obr. 3: 1).

Venujme teraz ešte pozornosť nálezom mazanice v jednotlivých druhoch stavebných objektov (chaty, pozostatky nadzemných stavieb, voľne stojace pece). Je zaujímavé, že na lokalite Zadné (obr. 1) sa preskúmali polozemnice s doloženými všetkými skupinami mazanice (napr. chata 2 z mladšej doby rímskej; obr. 2: 3-4, 3: 4). Na druhej strane sa tu nachádzali polozemnice, v ktorých sme nenašli žiadne fragmenty mazaníc (napr. chata 50). Existuje niekoľko možných vysvetlení tohto javu. Okrem rozličných stavebných konštrukcií, či iného spôsobu zániku, prichádza do úvahy opäť alternatíva, že prítomnosť či neprítomnosť mazaníc súvisí so zložením sídliskového odpadu na celom inom mieste sídliska, ktorý sa až sekundárne pri planívaní dostal do zásypu polozemníc.

Predpokladám, že kumulácia nálezov v sektorech E-D/9-10 označená ako objekt 33/34/53, predstavuje deštrukciu nadzemnej neskororímskej stavby. Z tohto priestoru pochádza aj 20 fragmentov evidovaných mazaníc všetkých vyššie uvedených podskupín. S výhradou možno hľadám pripraviť predpoklad, že tieto mazanice tvorili pôvodne súčasť nadzemnej konštrukcie tejto stavby. Jej steny by boli potom postavené z kombinácie štiepaných drev a prútov obmazaných a spevnených hlinou (obr. 2: 2, 3: 2-3). Pozostatok nadzemnej stavby predstavuje snáď aj žľab 13 vymedzujúci obdlžníkový priestor, ku ktorému sa z juhu primkýna sústava kolových jám. V týchto miestach sa však pôvodná úroveň „rímskeho“ terénu nezachovala, a preto i počet nálezov je oveľa nižší. Niekol'ko fragmentov mazaníc pochádza len zo zásypu žľabu (5 ks) a všetky nesú odtlačky prútov (typy A1b a A2b), čo sa prihovára skôr za ľahšiu nadzemnú konštrukciu (obr. 2: 6-7).

Je zaujímavé, že aj na hlinených deštrukciách kupol voľne stojacich piecok sa okrem prútov (obr. 2: 8, 10-11) zachovali aj odtlačky guľatiny a štiepaného dreva (obr. 3: 6). To by svedčilo o tom, že pri stavbe kupol sa použili aj väčšie dosky alebo brvná v kombinácii s prútmi, ktoré boli potom vymazané hlinou a následne vypálené. Tieto zariadenia pri nedostatku bližších indícii interpretujem ako jednoduché kuchynské pece na pečenie, sušenie a pod. Aj keď sa na niektorých mazanicových zlomkoch zachovalo aj zaoblenie pôvodnej kupoly (obr. 2: 8, 11, 3: 6), ich fragmentárnosť neumožňuje rekonštrukciu pôvodného výzoru.

Pre porovnanie na záver ešte uvediem fragmenty mazaníc z germánskeho sídliska vo Veľkom Mederi (obr. 3: 7-11). Z objektov z doby rímskej je tu evidovaných celkom 28 zlomkov mazaníc. Zloženie mazaníc s odtlačkami (skupina A) vyjadruje tabela 2.

Vo Veľkom Mederi sú pozoruhodné viaceré mazanice s odtlačkami štiepaného dreva (obr. 3: 10), niekedy v kombinácii s guľatinou (obr. 3: 8) alebo s tenkými prútmi (obr. 3: 9, 11). Zo štiepaného dreva mal merateľné rozmer yeden kolík (obr. 3: 11, odtlačok dolu) obdlžníkového prierezu (cca 4x2,5 cm).

Tabela 2. Veľký Meder. Zloženie mazaníc skupiny A.

Mazanica s odtlačkami prútov (typ A1/2b)	5 ks
Mazanica s odtlačkami dreva a prútov (typy A1/2a, c)	2 ks
Mazanica s odtlačkami dreva (typy A1/2d, e, f)	6 ks

Záver

Mazanice z našich sídlisk sa zachovali v príliš fragmentárnom stave na to, aby poskytli presvedčivejšie podklady k interpretácii stavebných či tesárskejch techník uplatnených v nadzemných častiach drevených stavieb. Zachované odťačky svedčia skôr o konštrukciách stien ľahšeho typu z prútov, štiepaného dreva alebo ich kombinácií. Okrem hustého radenia prútov vedľa seba je opakovane doložená aj pletená konštrukcia (Flechtwerk). Zrubová konštrukcia až na jeden otázny zlomok doložená nie je, čo však ešte nemusí znamenať, že ju na sídlisku v Bratislave-Trnávke nepoznali. V budúcnosti bude zaujímavé porovnať súbor mazanic z Trnávky s ďalšími kvádskymi sídliskami na juhozápadnom Slovensku.

TROSKA

Počas výskumu sídliska v Bratislave-Trnávke, poloha Zadné, bolo pod pojmom „troska“ evidovaných spolu 21 predmetov. Okrem toho sme trosku evidovali aj vo výplni polozemnice z polohy Barnak v Ivanke pri Dunaji a viacero veľkých kusov sa našlo aj v polozemnici z polohy Pri Visáku v katastri Bratislav-Vajnor. Pri ďalšej analýze sa ukázalo, že nie všetky predmety označené ako „troska“ sú skutočným odpadom po spracovaní kovov. Aj mazanica mohla pri intenzívnom výpale nadobudnúť zelenkový sklovitý povrch a vnútri pôrovitú štruktúru. Vzhľadom na to, že autor článku nie je odborníkom v otázkach výroby a spracovania kovov, všetky troskovité predmety boli podrobenej jednoduchej skúške detektorom kovov. Použil sa starší typ detektora C. Scope Metadec 3. Ukázalo sa, že niektoré troskovité predmety vydávajú silný signál prítomnosti kovu (optický aj zvukový), iné len slabý signál (len optický na displeji detektora) a ďalšie sú celkom bez signálu. Podľa toho boli aj rozdelené do troch skupín: 1. troska (optický aj zvukový signál), 2. pravdepodobne troska (len optický signál), 3. silne prepálená mazanica (bez signálu). Je pozoruhodné, že silne prepálená mazanica posledne menovanej skupiny sa koncentrovala v rozsiahlych objektoch 44 a 33/34/53 (obr. 4), z ktorých pochádzajú aj hodnovernejšie doklady práce s kovom (trosky a pravdepodobne trosky). Okrem toho do sklovita sa mazanice mohli prepáliť len pri veľmi intenzívnom žiare (cca do 1000 °C) dosahovanom dúchaním vzduchu. Takáto pec slúžila takmer určite skôr technickým účelom než kuchynským. Preto aj do sklovita prepálenú mazanicu možno do istej miery považovať za pozostatok technického zariadenia (napr. vyhrievačky pri dodatočnej úprave železa a pod. - za konzultáciu ďakujem PhDr. K. Pietovi, DrSc.). Viac-menej isté trosky svedčiace o kováčskej(?) práci so železom sa našli v zásype spomenutého objektu 44, v studni 57 a v chate 5 (obr. 4). Na posledne menovanom zlomku sú aj zreteľné stopy po osekávaní. Až niekoľko trosiek pochádza zo zásypu polozemnice 1 na polohe Pri Visáku v Bratislave-Vajnoroch. Za povšimnutie stojí skutočnosť, že z tejto polozemnice máme v podobe odpadu doklady práce aj s parohom (a kosťou?).

Absolútна väčšina troskovitých predmetov z Bratislav-Vajnor pochádza z nálezových kontextov datovaných až do mladšej doby rímskej (v prípade tohto sídliska až do obdobia od poslednej tretiny 3. po 4. stor.). Jedinou výnimkou je fragment trosky zo studne 57, ktorá bola zasypaná pravdepodobne už v druhej polovici 2. stor. Priame doklady kovovýroby v podobe pozostatkov pecí alebo iných hutníckych či kováčskych zariadení sa na našom sídlisku nenašli. Jednoduché voľne stojace piecky v areáli osady slúžili skôr kuchynským účelom. Nepriamo to potvrzuje aj skutočnosť, že priamo v nich sa nenašiel žiadny zlomok trosky alebo silne do sklovita prepálenej mazanice.

Podobná situácia ako v Bratislave-Trnávke bola na kvádskom sídlisku vo Veľkom Mederi. Počas výskumu tu bolo evidovaných spolu 13 fragmentov trosiek. Pri skúške detektorom kovov sa ukázalo, že 10 z nich vyvoláva len optický signál (pravdepodobne trosky). Našli sa v zásypoch polozemníc z mladšej doby rímskej (fáza C - objekty 30, 37, 141 a 153) a v jednej bližšie nedatovateľnej jame z doby rímskej (objekt 137). Ďalšie tri zlomky nevyvolávali žiadny signál a boli zrejme len silno prepálenými mazanicami (polozemnice 30, 40 a 132). Ani na tomto sídlisku sa trosky nevyskytli v pieckach, ktoré tu slúžili iným účelom než spracovaniu kovov. Podobne ako v Trnávke, i vo Veľkom Mederi sa prevaha trosiek vyskytla v nálezových kontextoch datovaných do mladšej až neskorej doby rímskej (fáza C je tu datovaná do druhej polovice 3. až 4. stor.).

Aj na ostatných svébskych sídliskách západného a južného Slovenska panuje podobná situácia ako v Bratislave-Trnávke. Priamych dokladov metalurgie kovov je doposiaľ veľmi málo. Hutnícke zariadenia na tavenie železa sú doposiaľ presvedčivo doložené len v staršej dobe rímskej na troch sídliskách na Záhorí (Bratislava-Dúbravka, Láb a Zohor: Elschek 2000, 33-46). Najnovšie k nim pribudol zvyšok taviacej železiarskej piecky spolu s vyhrievacím ohniskom na sídlisku vo Zvolene-Haputke, ktoré pravdepodobne súvisia s germánskym osídlením v 2.-3. stor. (Cengel/Hanuliak/Holly 2002, 53-60, obr. 6-7).

Kováčstvo železa je na našich kvádskych sídliskách doložené len nepriamo prítomnosťou trosiek v zásypoch polozemníc a ďalších objektov (Pieta 2002, 63). Prácu s farebnými kovmi v 2.-3. stor. dokladajú rôzne bronzové predmety, najmä plechy, so stopami rezania, strihania, dodatočného nitovania (napr. Čifer-Páč: Hüssen/Rajtár 1994, 220) alebo polotovary spôn (napr. v Nitre: Pieta 1993, 86, obr. 3: 3-5; alebo v Zohore a Devínskej Novej Vsi: Elschek 1998, 65). Najdôležitejší nálezový celok dokladajúci prácu s kovmi pochádza však zo Stupavy. V zásype polozemnice datovanej do 2. stor. sa našlo niekoľko téglíkov so zvyškami po tavbe medi, striebra a zlata. Stojí za povšimnutie, že z tej istej polozemnice sa získalo aj množstvo trosky, ktorá súvisela s metalurgiou železa (Turčan

1985, 111-114). Početnejšie doklady kováčskej a kovotepeckej výroby zo sídlisk v okolí Nitry pochádzajú z mladšej až záverečnej fázy doby rímskej (*Pieta* 1993, 88; 2002, 65).

ZÁVER

Záverom možno konštatovať, že zo sídliska v Bratislave-Trnávke, poloha Zadné, pochádzajú len nepriame doklady práce so železom v podobe železitých trosiek. Väčšina z nich sa našla v objektoch z mladšej doby rímskej (druhá polovica 3.- 4. stor.). Sú pozostatkom produkcie malého rozsahu, slúžiacej potrebám obyvateľov sídliska. Samotné výrobné zariadenia (pece, vyhrievačky) sa nenašli a zistené pece slúžili kuchynským účelom. Zaujímavý v tomto kontexte bol aj obsah polozemnice na polohe Pri Visáku v Bratislave-Vajnoroch, kde sa okrem väčších fragmentov trosiek zistili aj doklady práce s parohom.

Literatúra

- Benediková/Hajnalová 2003* - L. Benediková/M. Hajnalová: Rastlinné makrozvyšky a mazanica (1996-2000). In: G. Březinová a kol.: Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách staveníš Shell a Baumax. Nitra 2003. 73-84.
- Cengel/Hanuliak/Hollý 2002* - P. Cengel/V. Hanuliak/A. Hollý: Príspevok k nálezu kvádskej výrobne železa vo Zvolene-Haputke. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 53-60.
- Elschek 1998* - K. Elschek: Das Bratislavaer Tor im 1.-5. Jahrhundert. [Nepublikovaná dizertačná práca]. Nitra 1998.
- Elschek 2000* - K. Elschek: Eine Eisenverhüttungswerkstatt der älteren römischen Kaiserzeit aus Bratislava-Dúbravka. In: H. Friesinger/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg): Metallgewinnung und -verarbeitung in der Antike (Schwerpunkt Eisen). Nitra 2000, 33-46.
- Hüssen/Rajtár 1994* - C. M. Hüßen/J. Rajtár: Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 217-232.
- Pieta 1993* - K. Pieta: Osídlenie z doby rímskej a sťahovania národov v Nitre. In: Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 74-91.
- Pieta 2002* - K. Pieta: Kováčstvo v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 35, 2002, 61-76.
- Turčan 1985* - V. Turčan: Germánsky výrobný objekt zo Stupavy. Zbor. SNM 79, Hist. 25, 1985, 93-116.
- Varsík 2000* - V. Varsík: Záchranné výskumy na trase diaľnice D61 v Bratislave. AVANS 1999, 2000, 146-150.
- Varsík 2002* - V. Varsík: Besiedlung in der älteren römischen Kaiserzeit am östlichen Rand von Bratislava. Slov. Arch. 50, 2002, 127-152.
- Varsík/Elschek 2001* - V. Varsík/K. Elschek: Dve záchranné akcie medzi Bratislavou-Vajnorami a Ivanka pri Dunaji. AVANS 2000, 2001, 208-209.

Rukopis odovzdaný: 17. 2. 2003

PhDr. *Vladimir Varsík*, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
vladimir.varšík@savba.sk

LEHMVERPUTZ UND SCHLACKE AUS DER SIEDLUNG DER RÖMISCHEN KAISERZEIT IN BRATISLAVA-TRNÁVKA

Zusammenfassung

Lehmverputz. Bei der Lehmverputzanalyse wurden Abdrücke von Holzkonstruktionen (Ruten, gespaltetem und ungespaltenem Holz) verfolgt mit dem Ziel, unsere Erkenntnisse über oberirdische Baukonstruktionen zu ergänzen. Insgesamt wurden 134 größere oder kleinere Lehmverputzfragmente analysiert. Die Mehrheit der Lehmverputzbruchstücke, insgesamt 57 Stück, wurden in neun Grubenhäusern gefunden; 25 Stücke stammten aus den Resten der oberirdischen Bauten und 24 Bruchstücke aus freistehenden Öfen. In den Öfen sind die Bruchstücke dank der intensiven Glut am besten erhalten geblieben. Die restlichen Lehmverputze wurden in den Gruben oder in der Siedlungsschicht entdeckt. Graphisch wurden die einzelnen Fragmente durch einen Schnitt oder Vorderansicht dokumentiert. Der Pfeil ergänzt zusätzlich die geglättete Seite des Lehmverputzes (d. h. es ist entweder die Außen- oder Innenseite; Abb. 2-3).

Aus der Sicht der Abdrücke von hölzernen Konstruktionselementen wurde mit folgenden Typen gearbeitet (vgl. Benediková/Hajnalová 2003): Gruppe A - Lehmverputz mit Abdrücken nach hölzernen Konstruktionselementen: Typ A1 - Lehmverputz mit Abdrücken, geglättet von einer Seite (a - Abdrücke von Ruten und gespaltenem Holz; b - Abdrücke von Ruten; c - Abdrücke von Ruten und ungespaltenem Holz; d - Abdrücke von gespaltenem Holz; e - Abdrücke von ungespaltenem Holz; f - Abdrücke von gespaltenem und ungespaltenem Holz); Typ A2 - Lehmverputz mit Abdrücken, ungeglättet (Subtypen a-f wie oben); Gruppe B - Lehmverputz ohne Abdrücke, geglättet: Typ B1 - Lehmverputz geglättet nur von einer Seite (a - Lehmverputzdicke bis 2,5 cm; b - Lehmverputzdicke über 2,5 cm); Typ B2 - Lehmverputz geglättet von beiden Seiten - brettförmige Lehmverputze (a - Lehmverputzdicke bis 2,5 cm; b - Lehmverputzdicke über 2,5 cm); Gruppe C - amorphe Lehmverputze; Gruppe D - gebrannter Lehm.

Der Graph 1 stellt den Anteil der einzelnen Gruppen im ganzen Bestand von Lehmverputzfragmenten dar. Die größte Aussagekraft haben Lehmverputze mit Abdrücken von hölzernen Konstruktionselementen (Gruppe A). Im Graph 2 sind drei Untergruppen von Lehmverputzen mit Abdrücken von Hölzern und Ruten verglichen (A1/2b = Abdrücke von Ruten; A1/2a, c = Abdrücke von Ruten und Hölzern; A1/2d, e, f = Abdrücke von Hölzern). Diese Untergruppen sind auch auf dem Plan des untersuchten Teils der Fundstelle Zadné markiert (Abb. 1).

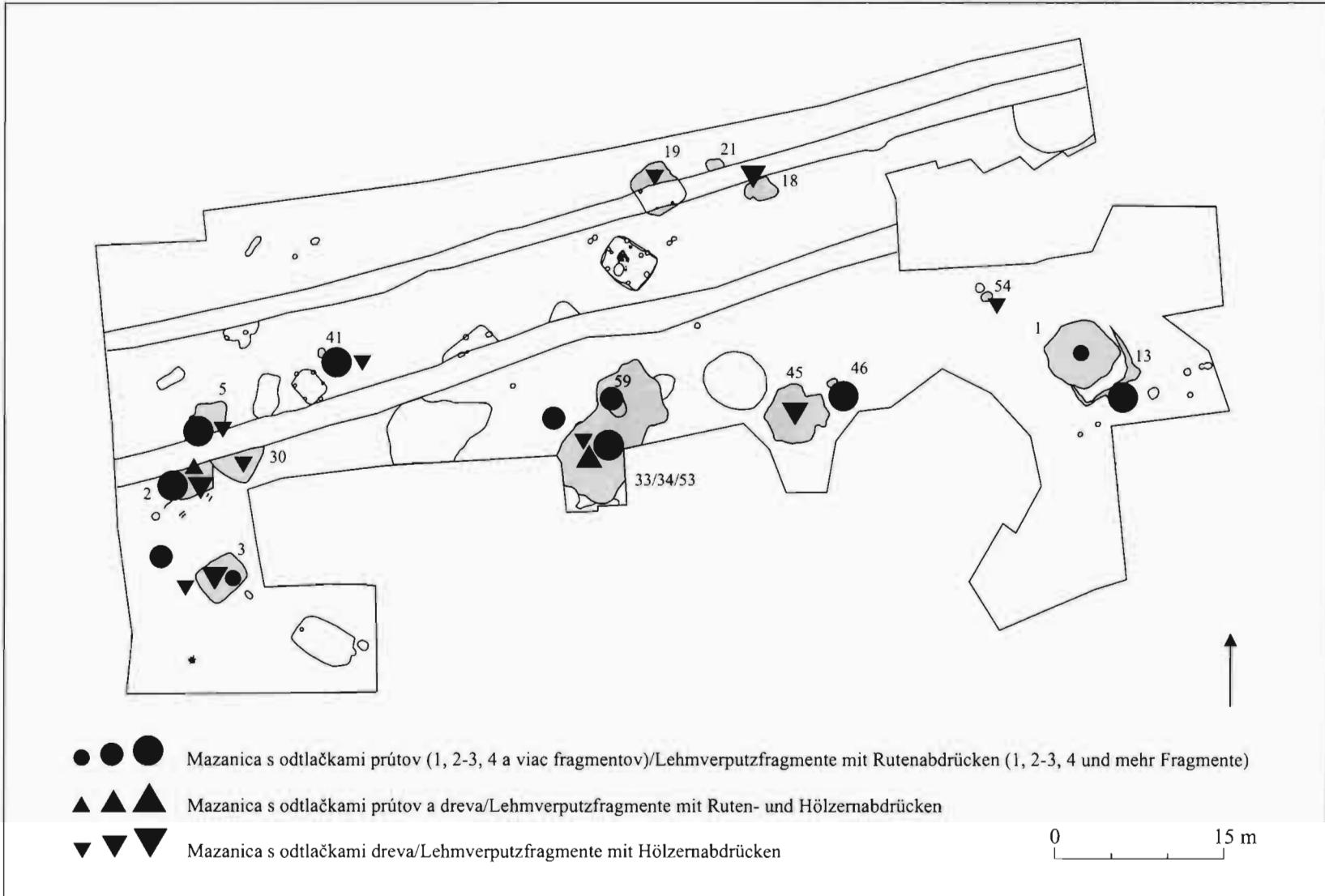
Die größte Gruppe, was die Anzahl betrifft, bilden Lehmverputze mit Abdrücken von Ruten, deren Durchmesser sich zwischen 0,5 und 2,5 cm bewegt (Abb. 2: 2-3, 12). Die Ruten liegen meistens parallel, es stehen uns aber auch Belege eines Flechtwerks zur Verfügung (Abb. 2: 4, 8, 9). In einem Falle wurde auch der Abdruck einer festen horizontalen(?) Stange gewonnen, um die herum Ruten durchgeflochten wurden (Abb. 2: 9). Nicht so zahlreich waren Lehmverputze mit kombinierten Abdrücken von Ruten und gespaltenem Holz vertreten. Es handelt sich um Abdrücke von massivem gespaltenem Bauholz einerseits und Ruten andererseits (Abb. 3: 2-4). Ein Viertel von Lehmverputzen (16 Stück) der Gruppe A bildeten Fragmente mit Abdrücken von gespaltenem oder ungespaltenem Holz. Ein größeres Fragment wurde in der unmittelbaren Nähe des Grubenhauses 3 gefunden. Auf dem Bruchstück befinden sich Abdrücke von zwei gespaltenen Balken, zwischen denen Lehm hineingedrückt ist (Abb. 3: 5). Das Fragment kann als Beleg einer Blockwandkonstruktion gedeutet werden.

Um Vergleiche anstellen zu können, führt der Autor auch Lehmverputzfragmente aus der germanischen Siedlung in Velký Meder an (insgesamt 28 Stück; Abb. 3: 7-11; Tab. 2).

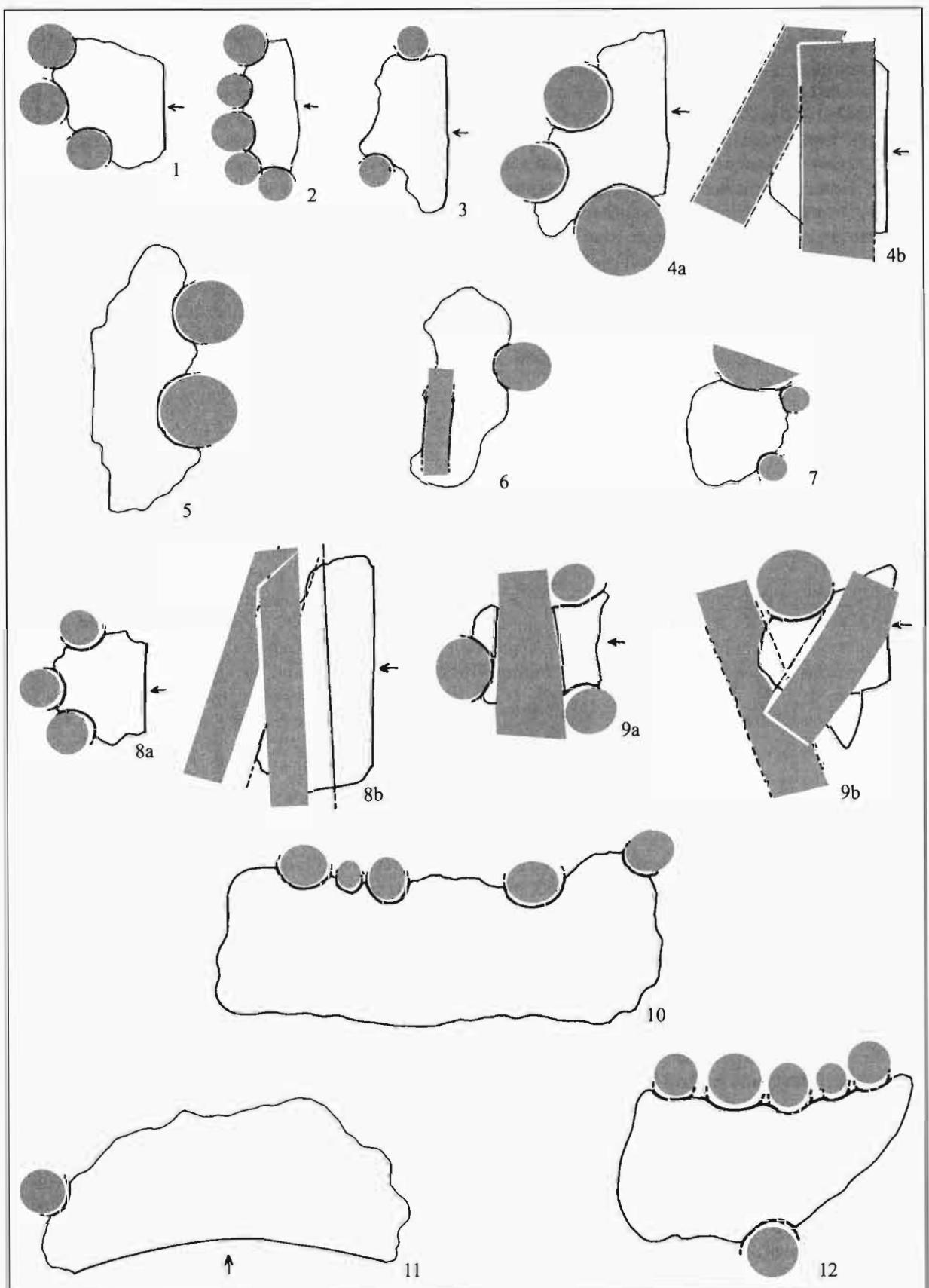
Die Lehmverputze aus unseren Siedlungen sind viel zu fragmentarisch und können daher keine überzeugenden Belege für die Interpretation von Bau- oder Zimmerhandwerktechniken liefern, die in den oberirdischen Teilen von Holzbauten ihren Niederschlag fanden. Die erhaltenen Abdrücke weisen eher auf die Konstruktionen von Wänden leichteren Typs aus Ruten oder gespaltenem Holz hin. Außer dicht nebeneinander angeordneten Ruten ist auch das Flechtwerk mehrfach belegt. Die Blockkonstruktion ist bis auf ein fragliches Fragment nicht bewiesen, was aber nicht bedeuten muss, dass sie in der Siedlung von Bratislava - Trnávka nicht bekannt war.

Schlacke. Im Laufe der Grabung in der Siedlung von Bratislava - Trnávka, Lage Zadné, wurden insgesamt 21 Gegenstände erfasst, die als „Schlacken“ bezeichnet wurden. Erst die weiteren Analysen haben gezeigt, dass nicht alle „Schlacken“ den wirklichen Abfall nach der Metallbearbeitung repräsentieren. Auch der Lehmverputz kann bei intensivem Brand eine fahlgrüne glasartige Oberfläche und im Inneren eine poröse Struktur gewonnen haben. Alle schlackenartigen Gegenstände wurden daher einem einfachen Test mit dem Metalldetektor unterzogen. Laut Signalintensität wurden die Gegenstände in drei Gruppen eingeteilt: 1. Schlacke (optisches und akustisches Signal); 2. mögliche Schlacke (nur optisches Signal); 3. stark gebrannter Lehmverputz (ohne Signal). Nur in der Verfüllung des Objekts 44, im Brunnen 57 und in der Hütte 5 wurden Schlacken gefunden, die die Schmiedearbeit(?) mit Eisen belegen (Abb. 4). Die Mehrheit von schlackenartigen Gegenständen aus Bratislava-Trnávka stammt aus den Fundkontexten, die in die jüngere römische Kaiserzeit datiert werden. Eine Ausnahme bildet nur das Fragment einer Schlacke aus dem Brunnen 57, der schon in der 2. Hälfte des 2. Jh. verschüttet wurde. Direkte Belege der Metallproduktion in Form von Ofenresten oder anderen Hüttanlagen sind in Trnávka nicht entdeckt worden. Einfache freistehende Öfen, die sich im Areal der Ansiedlung befinden, dienten eher zum Kochen oder Trocknen. Indirekt belegt diese Annahme auch die Tatsache, dass direkt in den Öfen kein Bruchstück einer Schlacke oder eines glasartig gebrannten Lehmverputzes gefunden wurde.

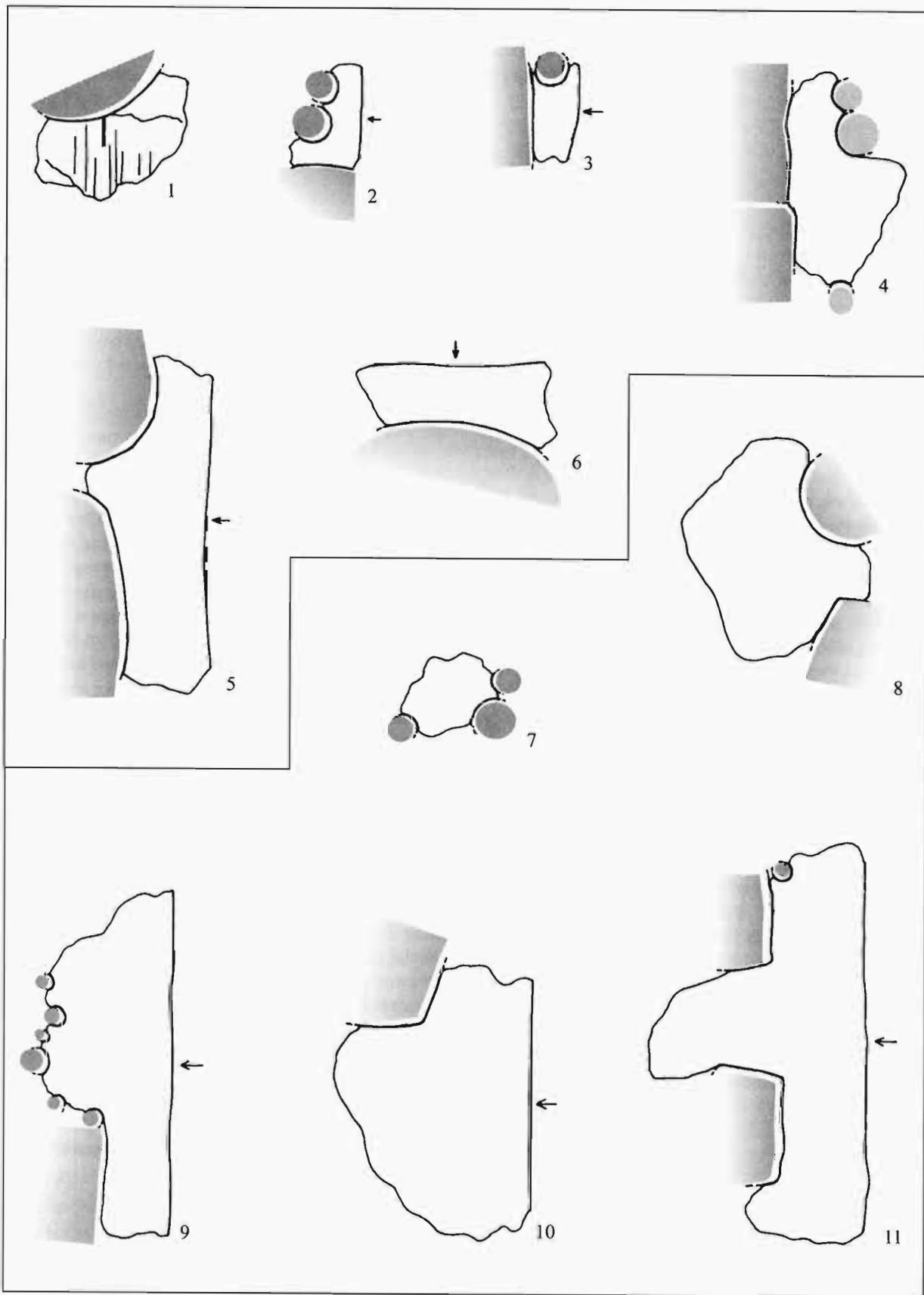
Auch in den anderen swebischen Siedlungen in der West- und Südslowakei wurde eine der Siedlung in Bratislava - Trnávka ähnliche Situation festgestellt. Direkte Belege der Metallurgie sind bisher nur vereinzelt vorgekommen. Hüttanlagen zum Schmelzen von Eisen sind nur in der älteren römischen Kaiserzeit in drei Siedlungen im Záhorie-Gebiet (Bratislava-Dúbravka, Láb und Zohor: Elschek 2000, 33-46) und in einer Siedlung in der Mittelslowakei (Zvolen: Cengel/Hanuliak/Holly 2002, 53-60) vorgefunden. Das Schmiedehandwerk mit Eisen ist in unseren quadischen Siedlungen nur indirekt durch die Anwesenheit von Schlacken in den Verfüllungen von Grubenhäusern und weiteren Objekten belegt (Pieta 2002, 63). Die Spuren der Buntmetallverarbeitung kamen in einem Grubengebäude aus dem 2. Jh. in Stupava ans Licht, in dem mehrere Tiegel mit Resten nach Schmelzen von Kupfer, Silber und Gold gefunden wurden. Es ist bemerkenswert, dass aus dem gleichen Grubengebäude auch viele Schlacken gewonnen wurden, die mit der Eisenmetallurgie zusammenhingen (Turčan 1985, 111-114).

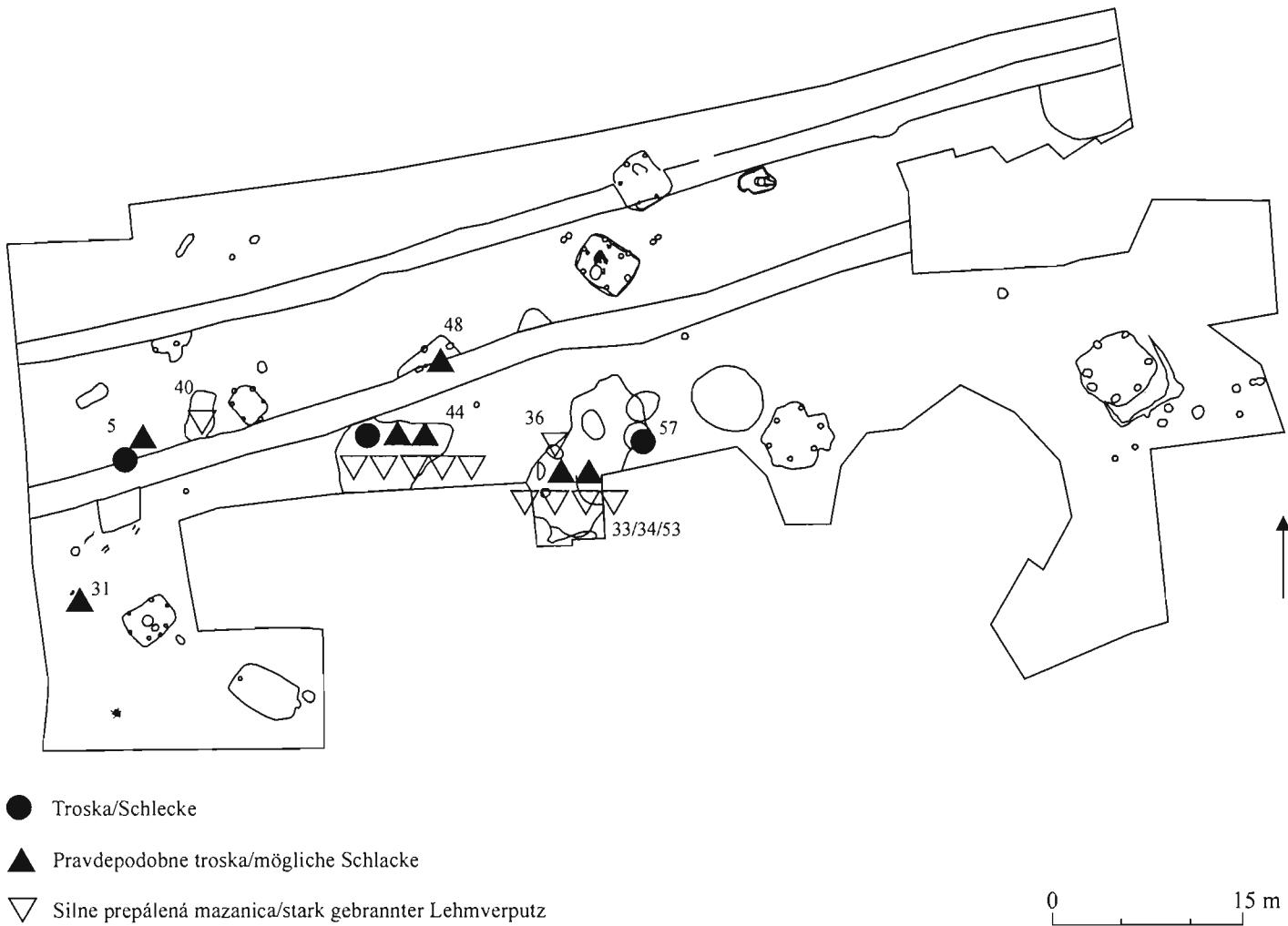
Obr. 1. Bratislava-Trnávka (Zadné). Preskúmaná časť lokality s nálezmi fragmentov mazanic. Šedo vyznačené objekty obsahovali fragmenty mazanice (aj amorfne).
Abb. 1. Bratislava-Trnávka (Zadné). Der untersuchte Teil der Fundstelle mit Funden von Lehmverputzfragmenten. Grau schattierte Objekte enthielten Lehmverputz-
fragmente (auch amorphe).

Obr. 2. Bratislava-Trnávka (Zadné). Fragmenty mazaníc. Mierka 1: 2.
Abb. 2. Bratislava-Trnávka (Zadné). Lehmverputzfragmente. Maßstab 1: 2.

Obr. 3. Fragmenty mazanic. 1-6 - Bratislava-Trnávka (Zadné); 7-11 - Veľký Meder. Mierka 1: 2.
Abb. 3. Lehmverputzfragmente. 1-6 - Bratislava-Trnávka (Zadné); 7-11 - Veľký Meder. Maßstab 1: 2.

Obr. 4. Bratislava-Trnávka (Zadné). Preskúmaná časť lokality s nálezmi fragmentov trosky a silne prepálenej mazanice.
 Abb. 4. Bratislava-Trnávka (Zadné). Der untersuchte Teil der Fundstelle mit Funden von Schlackenfragmenten und stark gebranntem Lehmverputz.

PREDMETY PRAVEKEJ A VČASNOHISTORICKEJ PROVENIENCIE NA VEĽKOMORAVSKÝCH NEKROPOLÁCH Z ÚZEMIA SLOVENSKA

Milan Hanuliak

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu 2/2013/02 VEGA.

Západné Slovensko, stredovek včasný (9.-10. stor.), veľkomoravské pohrebiská, pohrebný inventár, predmety kultového charakteru, interpretácia významu.

Western Slovakia, Early Middle Ages, 9th-10th cent., Great Moravian burial grounds, grave goods, objects of cultic character, interpretation of meaning.

Okrem telesných zvyškov pochovaných jedincov a hmotných dokladov elementov pohrebného rítu pochádza z hrobov 9.-10. stor. aj početná, typovo rôznorodá kolekcia predmetov materiálnej kultúry. Na základe ich uloženia v danom prostredí sú jej reprezentanti označovaní termínom predmety pohrebného inventára. Detailnejšou analýzou nálezových okolností možno preukázať mieru ich spätosti so zomrelým, so zámermi a výslednými aktivitami pozostalých. Zistenia tohto druhu pomáha rozšíriť posudzovanie funkčných stránok jednotlivých exemplárov. Z jeho výsledkov vyplynie poznatok o tom, že drvíva väčšina spomedzi nich bola uložená do hrobov s reálnym poslaním. Znamená to, že sledované predmety a nástroje mali zomrelému poslúžiť rovnakým spôsobom ako počas jeho pozemského života. Túto skutočnosť nepriamo potvrdzujú stopy opotrebovania, zachytené vo viac či menej zreteľnej podobe na ich povrchu. Touto cestou sa súčasne vylučuje ich zámerné zhотовovanie pre posmrtnú existenciu jedincov. V dôsledku kultovo-rituálnych a majetkovo-sociálnych momentov uplatňovaných v súvekých pohrebných praktikách sa škála predmetov používaných v každodennom živote zredukovala na počtom obmedzenú kolekciu ukladanú do hrobov. Vo veľkomoravskom nálezovom prostredí ide o skupinu zloženú z viac ako 80 základných typov a skupín predmetov s príbuznými funkčno-typologickými vlastnosťami. Súčasne s tým narastla jej kultúrno-chronologická homogenita narúšaná iba vo výnimcochých prípadoch. K príkladom tohto druhu patria aj exempláre zhrozené a používané počas rôznych úsekov pravekého a včasnohistorického obdobia. V sumáre ide o 32 predmetov získaných z 23 hrobov odkrytých na 19 nekropolách. Ak sa tieto údaje porovnajú s 3219 plochými hrobmi evidovanými v súčasnosti na 274 pohrebiskových lokalitách z územia Slovenska, je zrejmé, že exempláre pertraktovanej kategórie predstavujú v predmetnom súbore takmer zanedbateľnú zložku (*Hanuliak v tlači*). Aj keď ide o dosiaľ najkompletnejší databázový súbor sepulkrálnych pamiatok tohto druhu, nemožno vylúčiť, že z nepublikovaných lokalít, resp. z hrobov s čiastočne zverejnenými údajmi nepochádzajú ďalšie exempláre. Ich výskyt podľa predpokladu nenadobudne akiese takú frekvenciu, ktorá by výraznejším spôsobom zmenila poznatky prezentované v nasledujúcich častiach tohto príspevku. Na ilustráciu takejto eventuality možno uviesť zlomok rímskej spony, pochádzajúci z hrobu 14 vyhľbeného koncom 9. stor. v Nitre-Horných Krškanoch (Mikov dvor). Nálezové okolnosti spony nie sú jednoznačné (*Chropovský 2002, 50*). Až po ich preverení bude možné rozhodnúť o tom, či mal spomenutý nález priamy vzťah k pochovanej osobe nedospelého veku alebo sa dostal do hrobovej výplne zo sídliskej vrstvy vytvorenej počas doby rímskej.

Nálezy z obdobia praveku

1. C í f e r, časť Pác, poloha Drahy (okr. Trnava)

Záchranným výskumom v roku 1976 bolo preskúmaných 37 hrobov z okrajovej časti veľkého pohrebiska používanejho počas veľkomoravského a povelkomoravského obdobia. Pramene: *Zábojník 1985, 205-216; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 7800/76*.

Hrob 15: závesok plochej eliptickej formy z bronzovej ružicovej spony (obr. 1: 1; mladšia doba bronzová), nájdený pod pravou ramennou košťou dospelej ženy (F-mat).

Hrob 40: neúplný hrot šípu so spätnými krídelkami a tuťajkou z bronzu (obr. 1: 2; mladšia doba bronzová?), nájdený na dne hrobovej jamy malých rozmerov bez zvyškov skeletu pochovaného jedinca.

2. H u r b a n o v o, poloha Pieskovisko (okr. Komárno)

Záchranným výskumom v roku 1956 sa preskúmalo 73 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Točík 1971*, 184-190; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 812/57. Hrob 21: gombík s plochým nezdobeným kruhovým štítkom a polkruhovým uškom z bronzu (obr. 1: 4; mladšia doba bronzová), nájdený na neznámom mieste pri skelete dospelej ženy.

3. I p e l's k ý S o k o l e c, poloha Staré pieskovisko (okr. Levice)

Záchrannym výskumom v roku 1961 a 1984 sa preskúmalo 11 hrobov zo stredne veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského obdobia. Pramene: *Vendtová/Rejholec 1963*, 237-246; *Tomčíková 1985*, 235-236.

Hrob 6: valcovitá trubička s kužeľovito stenčenými koncami z bronzu, zdobená šiestimi obežnými ryhami (obr. 1: 3; mladšia doba bronzová?), nájdená pri intencionálne dislokovanej holennej kosti dospelej ženy.

4. L a d i c e, poloha Hospodársky dvor JRD (okr. Zlaté Moravce)

Záchranným výskumom v rokoch 1958-1961 preskúmaných sedem hrobov zo stredne veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského obdobia. Pramene: *Vendtová 1962*, 397-404; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 419/58; 893/62.

Hrob 2/60: Pri ľavej strane lebky dospelého muža nájdené štyri predmety:

- a) zlomok štvorhranného železného predmetu obdiľníkového prierezu nezistenej funkcie s objímkou z bronzového plechu s dvoma trojuholníkovitými lalokmi (obr. 1: 6; neskorá doba bronzová - halštatská?);
- b) zahrotený zlomok hranatej ihly z bronzovej ihlice neurčiteľného typu (obr. 1: 9; doba bronzová);
- c) šidlo - dlátko s jedným zahroteným, druhým roztepaným koncom z bronzovej tyčinky (obr. 1: 10; mladšia doba bronzová);
- d) ihlica s kosákovito prehnutou tordovanou ihlou z bronzu. Pôvodne plochá kruhovitá hlavica odlomená od kŕčka v mieste priečnej dierky (obr. 1: 14; stredná doba bronzová).

5. M i c h a l Ž i t a v o u, poloha Domovina (okr. Nové Zámky)

Záchranným výskumom v roku 1956, 1958, 1984 preskúmaných 34 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Točík 1971*, 191-199; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 486/58; I0880/84.

Hrob 9: špirálovité vinutie kužeľovitého tvaru z bronzovej spony neurčiteľného typu (obr. 1: 5; mladšia doba bronzová?), nájdené na neznámom mieste pri skelete detského jedinca.

6. T v r d o š o v c e, poloha Halomi domb (okr. Nové Zámky)

Zisťovacím výskumom v roku 1975 preskúmaných 34 hrobov zo stredne veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Kraskovská/Paulík 1978*, 83-119.

Hrob 7: hrot šípu so spätnými krídelkami, s plochým ukončením násady z bronzu (obr. 1: 8; doba bronzová), nájdený vedľa pravej časti hrudníka dospelého muža (M-mat). Zo zásypu hrobu pochádza hrot šípu so spätným krídelkom, vyhotovený z parahu.

7. V e l'k ý G r o b, poloha Za potoky (okr. Galanta)

Záchranným výskumom v rokoch 1948, 1951-1953 preskúmaných 140 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Chropovský 1957*, 174-209; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 583/55.

Hrob 23: na nezistenom mieste pri skelete dospelej ženy tri predmety (mladšia doba bronzová - halštatská?):

- a) dvojkónický praslen s telom zdobeným zvislými a šikmými žliabkami (obr. 1: 7);
- b) dvojkónický praslen s podkosenou spodnou časťou tela, s hornou polovicou zdobenou zvislými žliabkami (obr. 1: 11);
- c) dvojkónický praslen s podkosenou spodnou časťou tela (obr. 1: 12).

8. Ž l k o v c e, poloha Za humnami (okr. Hlohovec)

Záchranným výskumom v roku 1947, 1948, 1957, 1964 preskúmaných päť hrobov z malého pohrebiska používaného počas veľkomoravského obdobia. Pramene: *Budinský-Krička 1947*, 34-39; Nálezové správy AÚ SAV Nitra 295/47, 915/48, 658/57.

Hrob 1/48b: dvojkónický praslen s podkosenou spodnou časťou tela, s hornou polovicou zdobenou zvislými ryhami (obr. 1: 13), nájdený v pravej časti panvy detského jedinca.

Nálezy z obdobia včasnej doby historickej

9. B e š eň o v, poloha Sírvölgy (okr. Nové Zámky)

Záchranným výskumom v rokoch 1974-1976 preskúmaných 129 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Nevizánsky 1979*, 375-400; Nálezové správy AÚ SAV Nitra 8017/77, 8623/78, 8929/79.

Hrob 61: predierkovany strieborný antoninianus Galiena (235-268) s ošúchanou razbou, nájdený pri ľavej panve dospelého muža. Na averze mince hlava panovníka s korunou, na reverze stojaca postava v dlhom rúchu, otočená vľavo (obr. 2: 1).

Hrob 65: fragment náramku z tmavomodrého skla s vypuklým stredovým rebrom (doba laténska), nájdený pri ľavej panve dospelého muža.

10. B í ſ a, poloha Hospodársky dvor fary (okr. Nové Zámky)

Systematickým výskumom v rokoch 1980, 1983, 1985 odkrytých 16 hrobov z malého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Holčík 1991, 85-105*.

Hrob 5: jednodielna bronzová spona so zahrotenou nôžkou (obr. 2: 4; mladšia doba rímska), nájdená nad kolenami dospelej ženy (F-ad).

11. Bratislava, časť Devín, poloha Za kostolom (okr. Bratislava)

Systematickým výskumom v rokoch 1968-1971 preskúmaných 122 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Plachá/Hlavicová/Keller 1990, 36-76*.

Hrob 18: hladká bronzová spona spojenej konštrukcie (obr. 2: 3; stredná doba laténska), nájdená pri ľavej strane lebky detského jedinca.

12. Č a k a j o v c e, poloha Kostolné (okr. Nitra)

Systematickým výskumom v rokoch 1974, 1976-1985 preskúmaných 805 kostrových hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia i belobrdskej kultúry. Pramene: *Rejholecová 1995; Nálezové správy AÚ SAV Nitra 7044/74, 8205/77, 8652/78, 9006/79, 9378/80, 9704/81, 10306/83, 10528/83, 11021/85*.

Hrob 194: črep z nôžky sklenej nádoby (obr. 2: 5; doba rímska), nájdený v dolnej časti ľavej polovice hrudníka dospelej ženy (F-ad).

Hrob 471: črep z tela misovitej nádoby terry sigillaty, sekundárne upravený na závesok peltoidného tvaru (obr. 2: 8; staršia doba rímska), nájdený pri pravej dlani detského jedinca (inf. II).

Hrob 627: sekundárne prepálený črep z tela sklenej nádoby (doba rímska), nájdený pod lebkou dospelého muža (M-mat).

13. Č i e r n e K l a č a n y, poloha Mlynské diely (okr. Zlaté Moravce)

V roku 1974 po obmedzenom amatérskom výkope nálezová situácia doskúmaná a zdokumentovaná počas krátko-dobého záchranného výskumu. Tri odkryté hroby predstavujú súčasť pohrebiska používaného počas veľkomoravského obdobia. Pramene: *Kolník/Veliačik 1983, 17-84; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 7006/74*.

Hrob 1: pyxida valcovitého tvaru zo slonoviny (obr. 2: 11; neskorá doba rímska), umiestnená údajne konča pravej dolnej končatiny dospelej ženy (F-mat). Valcovitý plášť stien nádoby bohatu zdobený figurálnymi scénami zachytenými v nízkom reliefe.

14. H u r b a n o v o, poloha Pieskovisko (okr. Komárno)

Záchranným výskumom v roku 1956 preskúmaných 73 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia. Pramene: *Točík 1971, 184-190; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 812/57*.

Hrob 72: črep z nôžky sklenej nádoby (obr. 2: 10; doba rímska), nájdený v hornej časti hrude detského jedinca.

15. N i t r a, časť Dolné Krškany, poloha Sklady OD Prior (okr. Nitra)

Záchranným výskumom v roku 1963 preskúmaných šesť hrobov. S istou dávkou rezervy (z nedostatku dostupných dokumentačných podkladov) môže ísť o súčasť stredne veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského obdobia. Pramene: *Nálezová správa AÚ SAV Nitra 11705/86*.

Hrob 1/63: fragment bronzovej spony neurčeného typu (doba rímska), nájdený pri ľavej stehrovej kosti dospelého muža.

16. N i t r a, časť Horné Krškany, poloha Mäsokombinát (okr. Nitra)

Záchranným výskum v roku 1964, 1967 preskúmaných 101 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia i belobrdskej kultúry. Pramene: *Hanuliak 1992, 255-257; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 5141/70*.

Hrob 29: črep zo sklenej nádoby (doba rímska), nájdený na neznájomom mieste pri skelete dospelého jedinca.

17. S v ä t ý P e t e r, poloha Kisrét (okr. Komárno)

Záchranným výskumom v rokoch 1959-1960 preskúmaných 68 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského obdobia. Pramene: *Béreš 1995, 111-158; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 6902/74*.

Hrob 2: črep z tela sklenej nádoby (obr. 2: 7; doba rímska), nájdený pri ľavej dlani dospelého muža.

Hrob 37: predierkovaný strieborný antoninianus Elagabala (218-222), nájdený v hornej časti hrudníka detského jedinca. Na averze mince ovenčená hlava panovníka, na reverze postava Spes, kráčajúca vľavo (obr. 2: 2).

Hrob 59: črep z nôžky sklenej nádoby (obr. 2: 9; doba rímska), nájdený v hornej časti hrude dospelej ženy.

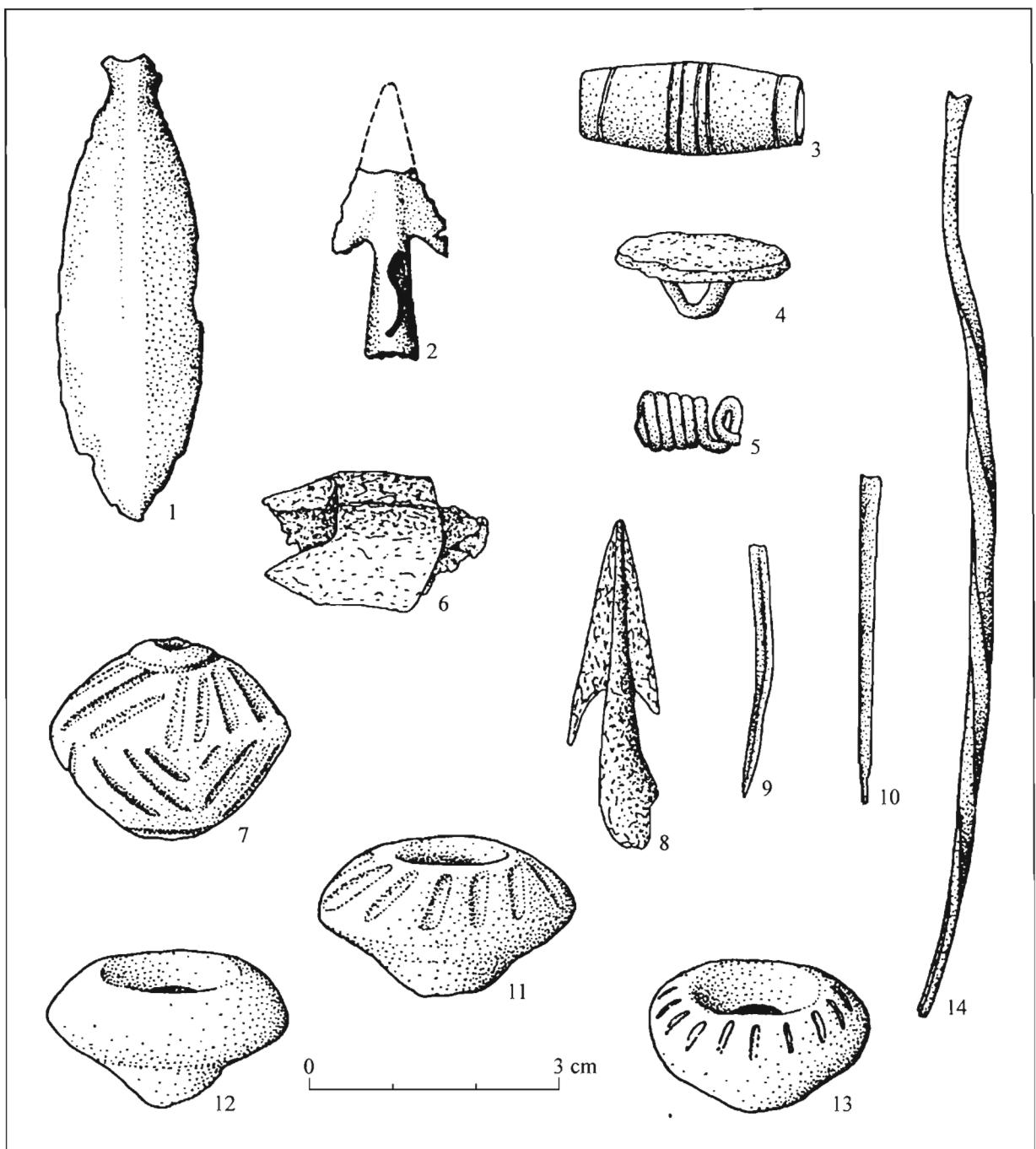
18. T r e n č í n, časť Biskupice, poloha Kobyliny (okr. Trenčín)

Zo stredne veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského obdobia v roku 1937 porušených minimálne 11 hrobov, 5 z nich bolo čiastočne zdokumentovaných. Pramene: *Križanová 1948, 41-46; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 134/46*.

Hrob ZB 2/37: bronzová astragalová spona (koniec strednej doby laténskej), nájdená zrejme na neznájomom mieste pri pochovanom jedincovi.

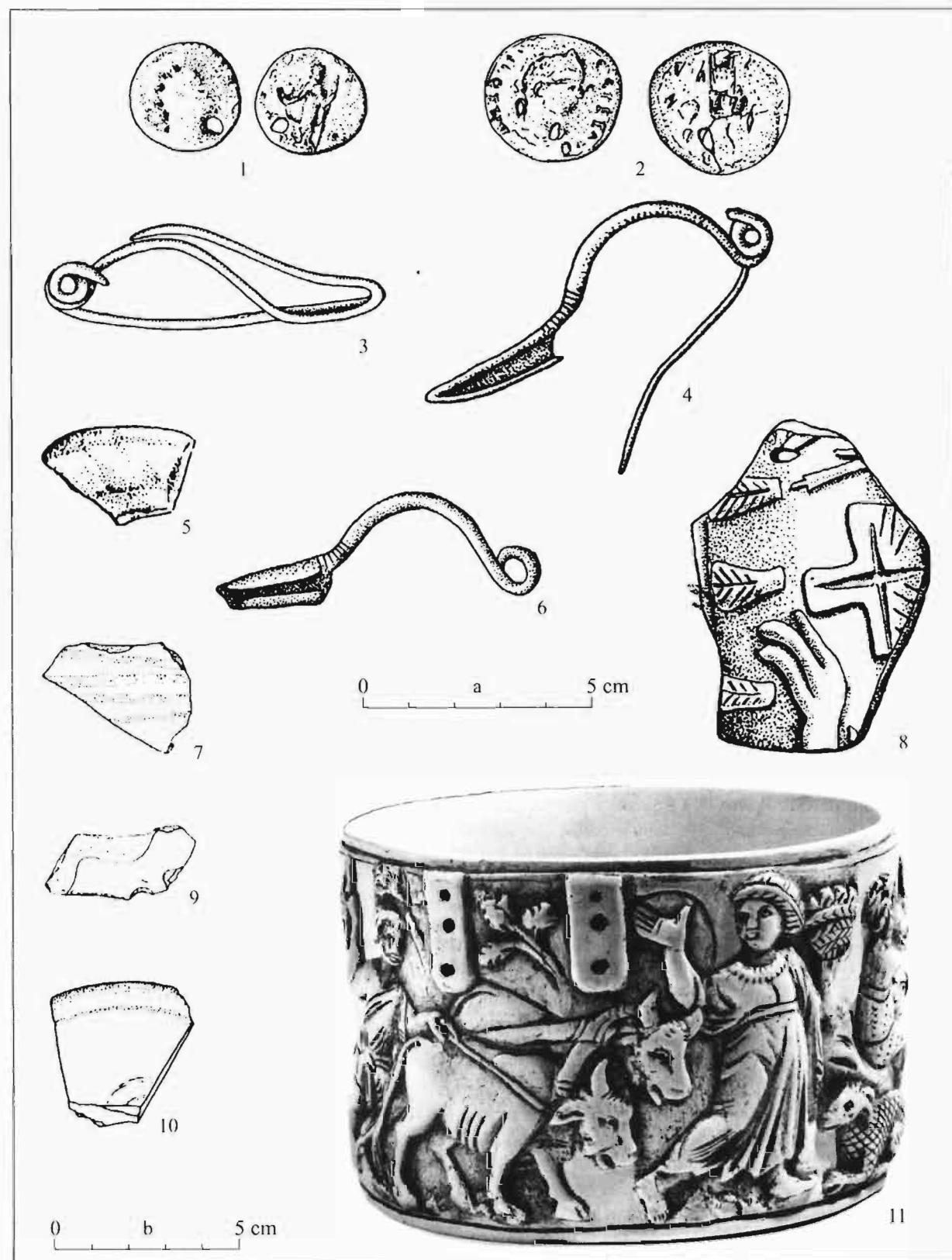
19. Trnovec nad Váhom, časť Horný Jatov, poloha Remízka (okr. Šaľa)

Záchranným výskumom v rokoch 1951-1954 preskúmaných 528 hrobov z veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a poveľkomoravského obdobia i belobrdskej kultúry. Pramene: *Točík 1971, 135-184; Hanuliak 1992, 262-266; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 612/55*.

Obr. 1. Výber predmetov z obdobia praveku. 1, 2 - Cífer-Páč (Drahy); 3 - Ipeľský Sokolec (Staré pieskovisko); 4 - Hurbanovo (Pieskovisko); 5 - Michal nad Žitavou (Domovina); 6, 9, 10, 14 - Ladice (Hospodársky dvor JRD); 7, 11, 12 - Veľký Grob (Za potoky); 8 - Tvrdošovce (Halomi domb); 13 - Žlkovce (Za humnami).

Abb. 1. Auswahl von urzeitlichen Gegenständen. 1 - Cífer-Páč (Drahy); 3 - Ipeľský Sokolec (Staré pieskovisko); 4 - Hurbanovo (Pieskovisko); 5 - Michal nad Žitavou (Domovina); 6, 9, 10, 14 - Ladice (Hospodársky dvor JRD); 7, 11, 12 - Veľký Grob (Za potoky); 8 - Tvrdošovce (Halomi domb); 13 - Žlkovce (Za humnami).

Obr. 2. Výber predmetov z obdobia včasnej doby historickej. 1 - Bešeňov (Sírvölgy); 2, 7, 9 - Svätý Peter IV (Kisrét); 3 - Bratislava-Devín (Za kostolom); 4 - Biňa (Hospodársky dvor fary); 5, 8 - Čakajovce (Kostolné); 6 - Závada (Chríby); 10 - Hurbanovo (Pieskovisko). Mierka a: 1-10; b: 11.

Abb. 2. Auswahl von Gegenständen aus der Frühgeschichte. 1 - Bešeňov (Sírvölgy); 2, 7, 9 - Svätý Peter IV (Kisrét); 3 - Bratislava-Devín (Za kostolom); 4 - Biňa (Hospodársky dvor fary); 5, 8 - Čakajovce (Kostolné); 6 - Závada (Chríby); 10 - Hurbanovo (Pieskovisko). Maßstab a: 1-10; b: 11.

Hrob 360: črep z tela sklenej nádoby (doba rímska), nájdený pod predlaktím ľavej hornej končatiny dospelej ženy. 20. Z á v a d a, poloha Chriby (okr. Topoľčany)

Záchranný výskumom v roku 1974 a 1976 preskúmaných 36 hrobov zo stredne veľkého pohrebiska používaného počas veľkomoravského a povelkomoravského obdobia. Pramene: *Bialeková 1982, 123-157; Nálezová správa AÚ SAV Nitra 7122/74.*

Hrob 11: spona so zahrotenou nôžkou a odlomenou ihlou z bronzu (obr. 2: 6; mladšia doba rímska), nájdená pri lakti pravej hornej končatiny dospelého muža (M-mat).

Charakteristika cudzorodých predmetov

V záujme dosiahnutia vyšej prehľadnosti bol spracúvaný súbor rozdelený na kolekciu nálezov z obdobia praveku a včasnej doby historickej. V rámci každej z nich sa pristúpilo k precizácii pôvodnej funkcie predmetov, ich kultúrno-chronologického zaradenia. K naplneniu stanovených cieľov boli využité informácie J. Bujnu, V. Furmančíka, T. Kolníka, E. Kolníkovej, K. Kuzmovej, K. Pietu a L. Veliačika. Aj napriek ich účinnej odbornej pomoci však nebolo možné v požadovanej miere odstrániť negatívny vplyv objektívnych faktorov. Ich hlavnou zložkou bola zlomkovitosť zachovania niektorých predmetov, zvýšená ich vytrhnutím z nálezového kontextu súvetských pamiatok hmotnej kultúry. Následkom toho sa v problematickej rovine ocitla pôvodná funkčnosť niektorých exemplárov (napr. obr. 1: 3, 4, 6, 9, 10), u iných sa nepodarilo upresniť ani ich rámcové datovanie (napr. obr. 1: 2, 6, 7, 11-13).

Kolekciu nálezov z obdobia praveku charakterizuje nižšia úroveň homogenity, ovplyvnená vyšším počtom exemplárov rôznych typov. K výnimkám patria azda tri hroty šípov so spätnými krídelkami a štyri hlinené prasleny. Dva hroty šípov boli vyhotovené z bronzu (obr. 1: 2, 8), jeden z parohu. Exemplár s plochým ukončením upevňovacej násady a hrot z parohu pochádzajú z hrobu 7 vyhľbeného v Tvrdošovciach. Zo spomenutých praslenov boli zasa až tri kusy nájdené v hrobe 23 z Veľkého Grobu (obr. 1: 7, 11, 12). Štvrtý exemplár je zo Žlkoviec (obr. 1: 13). Najpestrejšie zloženie mala kolekcia uložená v hrobe 2/60 z Ladíc. V jej obsahu nachádzame zlomky dvoch bronzových ihlic (obr. 1: 9, 14), bronzové šidlo - dlátko (obr. 1: 10) a fragment železného predmetu neurčitejnej funkčnosti s objímkou z bronzového plechu (obr. 1: 6). Zvyšné predmety z pravekého súboru reprezentuje závesok a drôtené vinutie z dvoch rozdielnych bronzových spôn (obr. 1: 1, 5), bronzová trubička (obr. 1: 3) a gombík s plochou kruhovitou hlavicou a polkruhovým uškom (obr. 1: 4).

Podstatnú časť kolekcie zo včasnej doby historickej reprezentujú tri typy nálezov. Aj vďaka tomu je homogenita tohto súboru vyššia. K spomínaným exemplárom patria mince (obr. 2: 1, 2), črepy zo sklených nádob (obr. 2: 5, 7, 9, 10) a spony (obr. 2: 3, 4, 6). Uvádzanú skupinu dopĺňa fragment skleného náramku, črep z tery sigillaty (obr. 2: 8) a pyxida zo slonoviny (obr. 2: 11). Fragment náramku z tmavomodrého skla z hrobu 65 z Bešeňova, bronzová spona spojenej konštrukcie z hrobu 18 z Bratislavky-Devína (obr. 2: 3) a astragalová spona, uložená zrejme v hrobe ZB 2/37 z Trenčína-Biskupíc, pochádzajú z doby laténskej. Zvyšné nálezy boli vo výraznej prevahе vyhotovené v dobe rímskej, i keď datovanie zlomkov sklených nádob vzhľadom na stav ich zachovania nie je možné s istotou potvrdiť.

Výskyt cudzorodých predmetov v hroboch

Výsledky predbežných analýz presvedčili o tom, že k objasneniu príčin výskytu predmetov zo spracúvanej kolekcie v hroboch z veľkomoravských nekropolí nie je možné pristúpiť bez komplexného vyhodnotenia nálezových okolností, posúdenia možností ich funkčného využitia a väzieb ku konkrétnym jedincom. Je taktiež isté, že od kvality východiskových údajov bude zásadnejším spôsobom závislá prínosnosť dosiahnutých výsledkov. Z tohto pohľadu nemožno prehliadnúť nedostatky v pramennej báze, zapríčinené viacerými faktormi. Pohlavie a vek zomrelých boli napr. odborne určené iba v siedmich hroboch, ktoré v spracúvanom súbore reprezentujú diel s hodnotou 30,4%. V piatich prípadoch nebola dokumentačne zaznamenaná poloha nálezov. Bolo to akiste preto, lebo sa pre ich zjavnú cudzorodosť nedávali do priameho súvisu so zomrelou osobou. V iných prípadoch bolo pôvodné umiestnenie pozmenené intencionálnymi aktivitami pozostalých a dôsledkami recentných zásahov.

Pri spracúvaní nálezov z obdobia praveku sa zdá byť na prvý pohľad signifikantný ich zvýšený výskyt v hroboch dospelých žien (45% prípadov), na rozdiel od detských jedincov (33% prípadov) a dospelých mužov (22% prípadov). Toto zistenie môžu na pravú mieru uviesť úvahy o možnom druhotnom funkčnom využití niektorých exemplárov. V prípade praslenov (obr. 1: 7, 11-13) je miera pravdepodobnosti pomerne vysoká. Z hliny zhotovované zotvaračníkové súčasti vretien, používané pri spriadaní textilných vláken vo včasnom stredoveku, bývajú prednostne nachádzané v hroboch dospelých žien, či nedospelých a detských jedincov ženského pohlavia (*Březinová 1997, 130; Marek/Kostelníková 1998, 193*). Keďže nešlo o trvalejšiu zložku ich odevu, boli vretená obvykle prikladané do rôznych miest po stranách tela. Týmto spôsobom sa v dostatočnej miere demonštroval užší vzťah jedincov k textilnej výrobe. Aj napriek tomu, že išlo takmer o každodenne vykonávanú domácku činnosť je pozoruhodné, že nálezy praslenov z veľkomoravských nekropolí predstavujú medzi predmetmi dennej potreby a nástrojmi diel s nízkou hodnotou obmedzenou na 5% (*Hanuliak v tlači*). S istou dávkou rezervy možno pripustiť, že bronzová trubička so

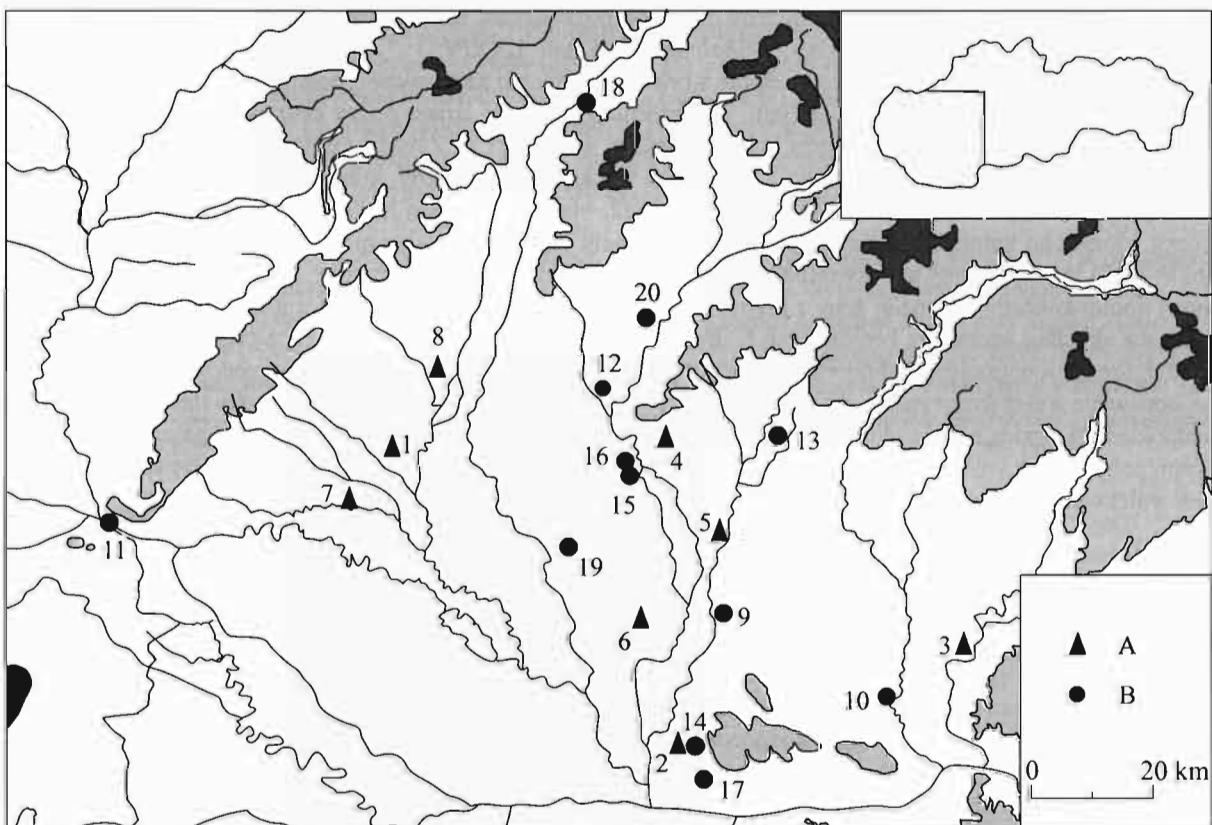
stenčujúcimi sa koncami (obr. 1: 3) mohla byť sekundárne využitá ako korálik. Spolu s vyše sedemdesiatimi sklenými korálikmi predstavovala zrejme súčasť náhrdelníka s bronzovým lunicovitým príveskom, uloženého do hrobu 6 z Ipeľského Sokolca (*Vendrová/Rejholec 1963*, obr. 2: 10, 11). Analogickým spôsobom možno posudzovať aj štyri predmety nájdené pri ľavej strane lebky dospelého muža pochovaného v hrobe 2/60 z Ladíc. Tieto exempláre zrejme tvorili obsah koženého závesného vrecka zopnutého pomocou remienka a železného krúžku (*Dostál 1982, 89; Szőke 1992, 110*). Okrem očiel'ky, kresacích kamienkov, hrotu šípu, britvy, brúsa a hrebeňa bol súčasťou tejto kolekcie aj hrot železného šidla (*Vendrová 1962*, obr. 138: 6-15). Nedá sa preto vylúčiť, že dva zlomky bronzových ihlic (obr. 2: 9, 14), ako aj šidlo - dlátko (obr. 2: 10) boli upevnené v drevených násadách, ktoré umožňovali ich všestranné používanie pri úprave či zhотовovaní výrobkov z kože a iných materiálov organického pôvodu. Funkčné využívanie fragmentu železného predmetu s objímou z bronzového plechu (obr. 2: 6) treba naproti tomu vylúčiť.

Kolekcia nálezov z včasnohistorického obdobia bola takmer rovnomerne zastúpená u detí, dospelých mužov a dospelých žien (30-33% prípadov). Aj v prípade jednotlivých typov boli zaznamenané iba neveľké odlišnosti. Na ilustráciu možno azda uviesť fragmenty sklených nádob (obr. 2: 5, 7, 9, 10), s miernou dominanciou zastúpenia u dospelých žien a výnimočnou prítomnosťou u detských jedincov. Skôr prekvapivé sú ich polohy zaznamenané v oblasti hrudníka. Spony neboli zasa ani v jednom prípade umiestnené v hornej časti hrudníka (obr. 2: 3, 4, 6), kde mohli byť využité na zopnutie hornej časti odevu dospelého muža, ženy a dieťaťa. Minca z hrobu 37 zo Svätého Petra IV s dvoma prerazenými otvormi na zavesenie (obr. 2: 2) sa našla v hornej časti hrudníka. Bola zrejme súčasťou náhrdelníka, z ktorého sa zachoval jediný korálik z fúkaného skla (*Béreš 1995*, obr. 22: 5). Rovnaké využitie mal aj peltoidne sformovaný črep z terry sigillaty s prevŕtaným závesným otvorom (obr. 2: 8), nájdený v hrobe 471 z Čakajoviec. Túto interpretáciu nespochybňuje ani uloženie náhrdelníka pri pravej ruke detského jedinca. Ide zrejme o predmet dodatočne priložený či vhodený do hrobu pozostalými, keďže hornú časť hrude jedinca zdobil iný náhrdelník spolu s kovovým nákrčníkom (*Rejholcová 1995*, tab. LXXIV: 3, 7, 8). Minca z hrobu 61 v Bešeňove mala prerazený závesný otvor (obr. 2: 1). Spolu s britvou, kresacími kamienkami, očiel'kou a nožom bola uložená v závesnom vrecku z organického materiálu, umiestnenom pri ľavej strane panvy dospelého muža (*Nevizánsky 1979*, tab. VIII: 1, 5-7). Rovnaká situácia bola doložená aj v hrobe 11 zo Závady. Súčasťou závesného vrecka bola bronzová spona bez zachovanej ihly (obr. 2: 6). Obsah vrecka s dvoma nožmi, kresacím kamienkom a očiel'kou sa našiel pri pravom lakti dospelého muža (*Bialeková 1982*, obr. 8: 1-12). Do hrobu 65 z Bešeňova bol v takomto vrecku s kresacím kamienkom a nožom uložený fragment náramku z tmavomodrého skla (*Nevizánsky 1979*, tab. V: 8-12). Ak excelentný antický relikt, reprezentovaný pyxidou zo slonoviny (obr. 2: 11), ležal skutočne konča pravej dolnej končatiny dospelej ženy z hrobu 1 z Čiernych Kľačian, ide o tradičné miesto, kam boli do hrobov v prevahe ukladané exempláre keramických či drevených nádob s obsahom potravinových príloh. Túto eventualitu zásadnejším spôsobom nespochybňuje ani skutočnosť, že nálezová situácia zničená výkopom vodovodnej ryhy musela byť dodatočne zrekonštruovaná na základe informácií amatérskych nálezov. Väčšiu váhu má v tomto smere reálny predpoklad, že pyxida nebola uložená do príslušného hrobu v celosti, ale už v poškodenom fragmentárnom stave. Okrem pohyblivého vrchnáka totiž chýba najmä dno, ktoré bolo podmienkou pre plnohodnotnejšie funkčné využívanie valcovitého telesa stien ako nádoby (*Kolník 1984, 8; 2002, 56*).

K významu cudzorodých predmetov v hroboch

Spracúvané predmety pochádzajú z lokalít nerovnomerne rozptýlených na území západného Slovenska s ťažiskovým výskytom veľkomoravských nekropolí s plochými hrobmi. V ich rozmiestnení chýba náznak vplyvu determinátorov geografického charakteru, ktoré sa mohli pričíniť o sformovanie výslednej podoby zachyteného obrazu (obr. 3). Oveľa významnejšia je v tomto smere okolnosť, či v mikroregióne danej lokality bolo v minulosti doložené osídlenie z príslušného úseku pravekého a včasnohistorického obdobia. Nie je prekvapivé, že v prípade miernej prevažy lokalít to tak je. Vo zvyšných prípadoch nemuseli byť nálezkiská z množstva objektívnych príčin lokalizované. S určitosťou sa však nedá spochybniť ani účasť výmenných kontaktov, prostredníctvom ktorých sa predmety cudzorodej proveniencie mohli ocitnúť aj v oblastiach vzdialených od miesta ich prvotného nálezu. O takejto eventualite, aj vzhľadom na časový rozptyl v datovaní, by sa dalo vcelku reálne uvažovať v prípade nálezov z ladického hrobu 2/60. Dosiaľ uvedené skutočnosti na druhej strane presvedčajú takisto o tom, že exempláre cudzorodej proveniencie mohli byť počas 9.-10. stor. náhodným alebo zámerným spôsobom získané pri povrchových zberoch v miestach staršieho osídlenia (*Kolník/Rejholcová 1986, 347-349*). Zatiaľ čo nižšia homogenita skladby predmetov z obdobia praveku informuje skôr o faktore náhody, exempláre z včasnohistorického obdobia sa javia v inom svetle. Ich vyššia homogenita nevylučuje aplikáciu istých výberových kritérií v exploatačnej činnosti riadenej možnosťou ďalšieho využitia nálezov. S istou rezervou možno pripraviť aj iný význam, ktorého skrytý zmysel sotva možno priblížiť na základe dostupných informácií hmotnej povahy. Zámernosť výberu sa napr. nedá prehliadnuť v prípade mincí a iných predmetov, ktorími sa mohol zvýšiť dekoratívny účinok náhrdelníkov. S praktickou stránkou využitia sa zasa dá rátať v prípade praslenov a hrotov bronzových ihlic. V prípade spôn takáto eventualita neprihádza do úvahy.

Vyššie uvedené skutočnosti na druhej strane zásadnejším spôsobom nemenia dosiaľ akceptovaný názor, že exempláre cudzorodej proveniencie boli počas veľkomoravského obdobia vnímané predovšetkým ako predmety s magicko-ochrannou funkciou. Znamená to, že išlo o amulety, resp. talizmany predkresťanského typu, patriace medzi predmety kultového charakteru (Hanuliak/Rejhocová 1999, 88-89). Ich poslaniem bolo zaháňať zlo akéhokoľvek druhu od svojho majiteľa a priaznivým spôsobom ovplyvňovať jeho zdravie, rôznorodé aktivity i životný osud. Takéto výnimcoché schopnosti mohli byť amuletom pripisované aj vďaka tomu, že išlo o exempláre starožitnej povahy. V drvivej väčšine prípadov neboli u nich doložené znaky, pomocou ktorých mohol byť v časnostredovekým ľuďom objasnený ich niekdajší význam a funkčné využitie. Aj z tohto dôvodu nachádzame zástupcov danej kolekcie na nekropolách z obdobia avarskej kaganátu, vo veľkomoravských i poveľkomoravských hroboch (napr. Budaváry 1938-1939, tab IX: 1; Budinský-Krička 1959, 35; Čilinská 1963, 100; Kraskovská 1971; Kolníková 1973; Měřinský/Unger 1990, 385). Do takto funkčne definovanej skupiny exemplárov v plnom rozsahu patrí aj artefakt neskororímskej pyxidy. Do príslušného hrobu z Čiernych Kľačian bol s veľkou pravdepodobnosťou uložený v podobe zlomkov predmetu neznámej funkcie. Ich výnimcoché mohli zasadnejším spôsobom zvýrazniť doklady precízneho remeselného vyhotovenia z netradičného materiálu, doplnené unikátnou figurálnou výzdobou. Za daných okolností už nešlo o celistvú podobu schránky používanú na uschovávanie cenných výrobkov, šperkov a liturgických predmetov (Kolník 1984, 8; 2002, 63-65), ale o reprezentanta s magicko-rituálnym obsahom. V danom prípade odpadá potreba hypotetického zdôvodňovania príčin objavenia sa tohto artefaktu na nekropole dedinského typu, vzdialenej od súvetských administratívno-hospodárskych centier s celkovo vyšším sociálnym statusom žijúcej populácie, kde možno s oveľa vyššou pravdepodobnosťou rátať s objavením sa pyxidy v rámci sídliskového areálu či pohrebiskového prostredia.

Obr. 3. Lokality s výskytom cudzorodých predmetov v hroboch na území západného Slovenska. 1 - Cifer-Páč; 2 - Hurbanovo; 3 - Ipel'ský Sokolec; 4 - Ladice; 5 - Michal nad Žitavou; 6 - Tvrdošovce; 7 - Veľký Grob; 8 - Žlkovce; 9 - Bešeňov; 10 - Bíňa; 11 - Bratislava-Devín; 12 - Čakajovce; 13 - Čierne Kľačany; 14 - Hurbanovo; 15 - Nitra-Dolné Krškany; 16 - Nitra-Horné Krškany; 17 - Svätý Peter IV; 18 - Trenčín-Biskupice; 19 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov; 20 - Závada. Legenda: A - lokality z obdobia praveku; B - lokality z obdobia včasnej doby historickej.

Abb. 3. Fundstellen mit Vorkommen von fremden Gegenständen in den Gräbern auf dem Gebiet der Westslowakei.
1 - Cifer-Páč; 2 - Hurbanovo; 3 - Ipel'ský Sokolec; 4 - Ladice; 5 - Michal nad Žitavou; 6 - Tvrdošovce; 7 - Veľký Grob; 8 - Žlkovce; 9 - Bešeňov; 10 - Bíňa; 11 - Bratislava-Devín; 12 - Čakajovce; 13 - Čierne Kľačany; 14 - Hurbanovo; 15 - Nitra-Dolné Krškany; 16 - Nitra-Horné Krškany; 17 - Svätý Peter IV; 18 - Trenčín-Biskupice; 19 - Trnovec nad Váhom-Horný Jatov; 20 - Závada. Legende: A - urzeitliche Fundstellen; B - frühgeschichtliche Fundstellen.

Literatúra

- Béreš 1995 - J. Béreš: Slovanské pohrebisko v Dolnom Petre IV (teraz Svätý Peter). *Slov. Arch.* 43, 1995, 111-158.
- Bialeková 1982 - D. Bialeková: Slovanské pohrebisko v Závade. *Slov. Arch.* 30, 1982, 123-157.
- Březinová 1997 - H. Březinová: Doklady textilní výroby v 6.-12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. *Pam. Arch.* 88, 1997, 124-179.
- Budaváry 1938-1939 - V. Budaváry: Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne. *Sbor. MSS* 32-33, 1938-1939, 1-19.
- Budinský-Krička 1947 - V. Budinský-Krička: Nové nálezy kostrových hrobov z doby hradištej na juhozápadnom Slovensku. *Čas. MSS* 37-38, 1947, 33-40.
- Budinský-Krička 1959 - V. Budinský-Krička: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava 1959.
- Čilinská 1963 - Z. Čilinská: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni. *Slov. Arch.* 11, 1963, 87-120.
- Dostál 1982 - B. Dostál: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. *Sbor. Prací Fil. Fak. Brno*, E 27, 1982, 136-198.
- Hanuliak 1992 - M. Hanuliak: Gräberfelder der slawischen Population im 10. Jahrhundert im Gebiet der Westslowakei. *Slov. Arch.* 40, 1992, 243-308.
- Hanuliak v tlači - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská a pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra, v tlači.
- Hanuliak/Rejholecová 1999 - M. Hanuliak/M. Rejholecová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.
- Holčík 1991 - Š. Holčík: Veľkomoravské pohrebisko v Bini. *Zbor. SNM* 85, Arch. 1, 85-104.
- Chropovský 1957 - B. Chropovský: Slovanské pohrebisko z 9. stor. vo Veľkom Grobe. *Slov. Arch.* 5, 1957, 174-239.
- Chropovský 2002 - B. Chropovský: Bola v Nitre na Mikovom dvore pochovaná slovenská princezná? In: L. Zrubec (zost.): Almanach Nitra 2002. Nitra 2002, 49-53.
- Kolník 1984 - T. Kolník: Pyxida z Čiernych Kľačian. Archeologický nález desaťročia. Slovensko 8/5, 1984, 8-9.
- Kolník 2002 - T. Kolník: Neskorímska pyxida z Čiernych Kľačian. Archeologický svedok byzantskej misie na Veľkej Morave. In: L. Zrubec (zost.): Almanach Nitra 2002. Nitra 2002, 54-66.
- Kolník/Rejholecová 1986 - T. Kolník/M. Rejholecová: Rímske relikty na slovanských náleziskách a problém antických tradícií u Slovanov. *Slov. Arch.* 34, 1986, 343-353.
- Kolník/Veliačik 1983 - T. Kolník/L. Veliačik: Neskorantická pixida z Čiernych Kľačian. *Slov. Arch.* 31, 1983, 17-84.
- Kolníková 1973 - E. Kolníková: K sekundárному používaniu rímskych mincí na Slovensku. *Num. Listy* 28, 129-137.
- Kraskovská 1971 - L. Kraskovská: Laténske a rímske relikty v slovansko-avarských hroboch na Slovensku. *Sbor. Prací Fil. Fak. Brno*, E-16, 1971, 127-131.
- Kraskovská/Paulík 1978 - L. Kraskovská/J. Paulík: Veľkomoravské pohrebisko v Tvrdošovciach. *Zbor. SNM, Hist.* 18, 1978, 83-119.
- Križanová 1948 - Š. Križanová: Archeologické nálezy z Trenčianskych Biskupíc v Mestskom múzeu Dr. K. Brančíka v Trenčíne. *Hist. Slovaca* 5, 1948, 41-46.
- Marek/Kostelníková 1998 - O. Marek/M. Kostelníková: Die Spinnwirtel aus Mikulčice. In: L. Poláček (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice III. Brno 1998, 171-325.
- Měřínský/Unger 1990 - Z. Měřínský/J. Unger: Veľkomoravské kostrové pohřebiště u Morkůvek (okr. Břeclav). In: *Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika*. Brno 1990, 360-400.
- Nevizánsky 1979 - G. Nevizánsky: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove. *Slov. Arch.* 27, 1979, 375-404.
- Plachá/Hlavicová/Keller 1990 - V. Plachá/J. Hlavicová/I. Keller: Slovanský Devín. Bratislava 1990.
- Rejholecová 1995 - M. Rejholecová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Katalóg. Nitra 1985.
- Szöke 1992 - B. M. Szöke: Karolingerzeitliche Gräberfeld I-II von Garabonc-Ófalu. In: Die karolingerzeit im unteren Zalatal. *Antaeus* 21, 1992, 41-203.
- Točík 1971 - A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. *Slov. Arch.* 19, 1971, 135-276.
- Tomčíková 1985 - K. Tomčíková: Nové slovanské nálezy na juhozápadnom Slovensku. AVANS 1984, 1985, 235-236.
- Vendtová 1962 - V. Vendtová: Slovanské pohrebisko v Ladiciach, okr. Nitra. *Arch. Rozhledy* 14, 1962, 381, 397-404.
- Vendtová/Rejholec 1963 - V. Vendtová/E. Rejholec: Slovanské pohrebisko v Ipeľskom Sokolci. *Slov. Arch.* 11, 1963, 237-246.
- Zábojník 1985 - J. Zábojník: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 21, 1985, 205-216.

GEGENSTÄNDE DER URZEITLICHEN UND FRÜHGESCHICHTLICHEN PROVENIENZ AUF DEN GROßMÄHRISCHEN NEKROPOLEN AUS DEM GEBIET DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Außer herkömmlichen Grabinventargegenständen wurde in den Gräbern aus den großmährischen Nekopenen auch das Vorkommen von fremden Funden erfasst. Es geht um Gegenstände, die im Laufe der verschiedenen urzeitlichen und frühgeschichtlichen Phasen hergestellt und benutzt wurden. Die Kollektion besteht aus 32 Exemplaren, die aus 23 in den Nekopenen ausgetieften Gräbern stammen. Es kann aber nicht ausgeschlossen werden, dass aus den nicht veröffentlichten Fundstellen, bzw. aus den Gräbern mit teilweise veröffentlichten Angaben auch weitere Exemplare stammen können. Der untersuchte Fundbestand wurde in zwei Gruppen eingeteilt. Die erste Gruppe bilden urzeitliche Funde (Abb. 1) und zur zweiten Gruppe gehören frühgeschichtliche Funde (Abb. 2). Da die Funde nur fragmentarisch erhalten geblieben sind und im großmährischen Fundmilieu nur isoliert vorkommen, war es nicht möglich, in allen Fällen ihre ursprüngliche Funktion und kultur-chronologische Eingliederung zu bestimmen. Um die Vorkommenssachen der petraktierten Gegenstände erklären zu können, war es notwendig, Fundumstände zu berücksichtigen und Möglichkeiten deren funktionellen Nutzung und Verknüpfungen mit den konkreten Individuen zu beurteilen. Nach diesen Kriterien konnten einige Gegenstände sekundär auch für praktische Tätigkeiten ausgenutzt werden. Diese Möglichkeit wäre zulässig im Falle der Spinnwirbel (Abb. 1: 7, 11-13) und Bruchstücken der Bronzenadelspitzen (Abb. 1: 9, 10, 14). Die Nutzung von Bronzefibeln (Abb. 2: 3, 4, 6) zum Knöpfen von Kleidung schließen ihre Lagen in den Gräbern aus. Ein Bronzeröhrchen (Abb. 1: 3), durchlochte Münzen (Abb. 2: 1, 2) und eine Scherbe der Terra sigillata (Abb. 2: 8) konnten als Bestandteile von Halsbändern ausgenutzt werden. In anderen Fällen handelte es sich um Bruchstücke, deren praktische Verwendung ausgeschlossen ist (Abb. 1: 1, 2, 4-6, 8; 2: 5, 7, 9, 10).

Die untersuchten Gegenstände stammen aus ungleichmäßig verstreuten westslowakischen Fundstellen, deren Vorkommensschwerpunkt auf den großmährischen Nekopenen mit Flachgräbern liegt (Abb. 3). Ihre Anordnung beeinflusste der Umstand, ob in der Mikroregion der konkreten Fundstelle in der Vergangenheit eine Besiedlung aus dem betreffenden Zeitabschnitt der urzeitlichen und frühgeschichtlichen Periode belegt wurde. Aufgrund der Ergebnisse von Analysen kann behauptet werden, dass in der großmährischen Zeit Exemplare fremder Provenienz für Gegenstände mit der Magie-Schutz-Funktion gehalten wurden. Es ging also um Amulette, bzw. Talismane vorchristlichen Typs, die zu den Kultgegenständen gehören. Ihre Botschaft bestand darin, das Böse aller Art von seinem Besitzer zu verjagen und seine Gesundheit, Aktivitäten und Lebensschicksale positiv zu beeinflussen. Da es sich um altertümliche Amulette handelte, konnten ihnen solche besonderen Fähigkeiten zugeschrieben werden. Auch aus diesem Grund können Vertreter der betreffenden Kollektion auf den Nekopenen aus der Zeit des Awarischen Kaganats, in den großmährischen und nachgroßmährischen Gräbern gefunden werden. Zu der so funktionell definierten Gruppe der Exemplare gehört in vollem Ausmaß auch das Artefakt der spätromerzeitlichen Pyxis (Abb. 2: 11). In das betreffende Grab in Čierne Kláčany wurde sie mit größter Wahrscheinlichkeit in Form von Bruchstücken eines Gegenstandes unbekannter Funktion gelegt. Ihre Besonderheit konnte ziemlich stark nicht nur durch Belege einer präzisen handwerklichen Anfertigung hervorgehoben sein, sondern auch durch unikate figurale Verzierung. Unter diesen Umständen ging es schon nicht um die Form eines Kastens zur Deponierung von wertvollen Erzeugnissen, Schmucksachen und liturgischen Gegenständen. Gleichzeitig muss nicht das Bedürfnis der hypothetischen Begründung der Entdeckung dieses Artefakts auf der Nekopole des dörflichen Typs, die von den damaligen administrativen und wirtschaftlichen Zentren entfernt war, rechtfertigt werden.

Rukopis odovzdaný: 11. 3. 2003

PhDr. Milan Hanuliak, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
milan.hanuliak@savba.sk

VEĽKOMORAVSKÉ HROBY ZO SÍDLISKOVÉHO AREÁLU V ČATAJI A IGRAME

Milan Hanuliak - Ondrej Ožďáni

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu 2/2013/02 VEGA.

Západné Slovensko, Trnavská sprášová tabuľa, kostrové hroby v sídliskovom areáli, včasný stredovek, 9.-10. stor., pohrebný ríitus, predmety pohrebného inventára, charakteristika netradičného spôsobu inhumácie.

Western Slovakia, Trnavská sprášová tabuľa plane, inhumation graves in a settlement area, Early Middle Ages, 9th - 10th cent., funeral rite, grave goods, non-traditional inhumation characterization.

Počas jarných mesiacov v roku 1976 vykonali pracovníci Archeologického ústavu SAV v Nitre v zostave O. Ožďáni - vedúci výskumu, a E. Wiedermann - technický pracovník, záchranný výskum v katastri obce Čataj, okr. Senec, do r. 1996 okr. Bratislava-vidiek. Ich pozornosť sa sústredila na úsek trasy diaľnice v km 23,200-23,305, pretínajúci severný okraj katastra obce v polohe Nad korytom. Na odhumusovanej ploche s rozmermi 95x55 m sa podarilo odkryť celkovo 71 sídliskových objektov z obdobia praveku (kalenderberská kultúra), zo včasnej doby dejinnej (neskorá doba laténska), včasného stredoveku (9.-10. stor.) a štyri kostrové hroby z 9. stor. (obr. 1, 2).

Súbežne s touto odkrývkou bol vykonaný aj krátkodobý záchranný výskum na trase výkopu plynovodnej ryhy, v tom období už vyhľbenej pozdĺž južnej hraničnej línie katastrálneho územia obce Igram, okr. Senec, do r. 1996 okr. Bratislava-vidiek. Táto poloha, označená pracovne názvom Plynovod, sa nachádza asi 100 m severne od polohy Nad korytom. Na odhumusovanej ploche predmetnej línie stavby s rozmermi 2x70 m a v postranných zisťovacích sondách sa preskúmali objekty z obdobia praveku (kalenderberská kultúra), včasného stredoveku (9. stor.) a dva kostrové hroby z 9. stor. (obr. 1, 3; Ožďáni 1977, 211-214; 1979; Pramene 1989, 42-48). Oba spomenuté areály sa nachádzajú na okraji pravobrežnej nivy Vištuckého potoka. Jeho meandrujúce koryto je zarezané do sprášového podložia Trnavskej tabule v blízkosti jej západného okraja. Odlesnený terénny reliéf je v danom priestore pokrytý lužnými a černozemnými pôdami. Výškový rozdiel mierne zvlneného rovinatého prostredia neprevyšuje rozpätie 1-2 m (Vlastivedný slovník 1977, 282, 489). Dostatok vody a masív Malých Karpát, ktorý čiastočne zmierňoval prudkosť severných vetrov, umocňovali výhodnosť týchto polôh na osídlenie.

Opis hrobov a nálezov

1. Čataj (Nad korytom), okr. Senec

Hrob Č/I (obr. 4: A)

Obdĺžniková hrobová jama s pravouhlými rohmi (dĺ. 230 cm, š. 115 cm, h. 90 cm) so zvislými stenami a rovným dnom sa začala črtať v hĺbke 40 cm od povrchu ornice. Kostra dieťaťa (Inf. III), orientovaná v smere 270°, ležala vo vystrenej polohe na chrbe. Lebka spočívala na zátylku. Ľavé predlaktie smerovalo do panvy, pravé bolo presunuté do ľavého horného nárožia hrobovej jamy. Dolné končatiny v miernom ľavostrannom odklone od stredovej osi. V ľavej časti panvy nôž (1), vedľa pravej stehrovej kosti črepky z nádoby (2), konča pravého chodidla sekera (3), vedľa ľavého chodidla nádoba (4).

1. Nôž s rovným chrbotom, s čepeľou odspodu zaoblenou k hrotu, s užším zahroteným trňom odsadeným z hornej strany. Rozmery: celková dĺ. 93 mm, š. čepele 14 mm (obr. 4: A/1).

2. Hrnkovitá nádoba misovitej formy. Von vytiahnuté ústie so zaobleným okrajom. Horná časť vydutia zdobená dvoma pásmi trojnásobnej vlnovky zovretými pásom šesťnásobnej a štvornásobnej horizontálnej obežnej línie. Ďalšia štvornásobná horizontálna línia

v strede dolnej polovice tela. V strede dna značka v tvare štyroch spojených obdlžníkov. Nádoba s nadmerne hrubými stenami vyhotovená v ruke, ústie obtočené na kruhu. Po celom povrchu nezahladené nepravidelnosti po ručnej modelácii. V keramickej hmote vysoký obsah hrubozrnného piesku. Vypálenie nižšej kvality, farba v škále tmavohnedých odtieňov. Rozmery: pr. ústia 180 mm, pr. max. vydutia 165 mm, pr. dna 100 mm, v. 138 mm (obr. 4: A/2).

3. Sekera bradatca so zaobleným podkoseným ostrím, širšimi zošikmenými nízkymi trňmi pri otvore pre porisko a s mierne predĺženým obuchom štvorhranného prierezu. Rozmery: celková dĺ. 153 mm, š. ostria 42 mm, š. obucha 15-18 mm (obr. 4: A/3).

4. Hrnčovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie s kužeľovito zrezaným okrajom. Podhrdlie zdobené troma pásmi jednoduchej vlnovky. Na mierne konkávnom dne nezreteleňne odťačky drevenej štruktúry hrnčiarskej podložky. Na spodnej časti plášťa stien nezahladené stopy nálepovej techniky. Nádoba vyhotovená v ruke, ústie obtočené na kruhu. V hrubozrnnnej keramickej hmote vyšší obsah piesku. Vypálenie kvalitné, farba v škále tmavohnedých odtieňov. Rozmery: pr. ústia 95 mm, pr. vydutia 120 mm, pr. dna 72 mm, v. 132 mm (obr. 4: A/4).

Hrob Č/2 (obr. 5: A)

Obdlžníková hrobová jama s mierne až výrazne zaoblenými rohami, von vypuklou ľavou pozdĺžou stranou (dĺ. 320 cm, š. 140-160 cm, hĺ. 140 cm), so zvislými stenami a rovným dnom sa začala farebne rysovať v hĺbke 40 cm od povrchu ornice. Kostra dospelého jedinca (mužského? pohlavia), orientovaná v smere 253°, ležala vo vystrenej polohe na chrbte. Lebka spočívala na zátyliku. Horné končatiny pozdĺž tela, dolné končatiny súbežne s osou skeletu. Jedinec umiestnený v strede rámovej konštrukcie zrubového typu s prekryvom. Vnútorný priestor konštrukcie s rozmermi 250x95 cm, koncové časti presahujú jej vonkajšie línie o 10-15 cm. Konštrukcia zhotovená z foršien širokých 22 cm, hrubých 5-7 cm. Konča ľavej strany hlavy črepy z nádoby (1), v ľavej časti pása nôž (2), z vonkajšej strany ľavého laktá britva (3) a brús (4), cez hornú časť pravej stehrovej kosti sekera (5), vedľa pravého chodidla zvieracie kosti (6), v oblasti pravého predlaktia v zásype nájdený praslen (7) a prepletač (8).

1. Hrnčovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie so zvislo zrezaným okrajom, ktorý je profilovaný horizontálnym žliabkom. Maximálne vydutie zdobené pásom trojnásobnej vlnovky zovretcju zhora šesťnásobnou horizontálnou obcžnou líniou, zdola šesťnásobnou a trojnásobnou horizontálnou líniou. V strede konkávneho dna značka v tvare mriežky. Nádoba vyhotovená v ruke, v hornej polovici plášťa stien obtočená na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmote sporadická prímes drobných kamienkov. Vypálenie kvalitné, farba v škále svetlohnedých odtieňov. Rozmery: pr. ústia 95 mm, pr. vydutia 105 mm, pr. dna 66 mm, v. 123 mm (obr. 5: A/1).

2. Nôž s rovným chrbtom, s čepelou odspodu zaoblenou k hrotu, s obojstranne odsadeným zahroteným tfňom. Rozmery: celková dĺ. 207 mm, š. čepele 24 mm. Exemplár po chemickej konzervácii zachovaný vo fragmente dlhom 150 mm (obr. 5: A/2).

3. Britva s bočnicami lichobežníkovitej formy. Chrbát čepele skosený k hrotu. Rozmery: celková dĺ. puzdra 105 mm, š. 30-40 mm (obr. 5: A/3).

4. Brús doskovitej formy obdlžníkovitého tvaru. Kratšie koncové strany sú hrubo odlomené, pozdĺžne strany opracované. Rozmery: dĺ. 78 mm, š. 42 mm (obr. 5: A/4).

5. Sekera bradatca so zaobleným ostrím, so šikmo nasadenými dlhými zahrotenými trňmi pri otvore pre porisko, s podkoseným čepcovito ukončeným obuchom štvorhranného prierezu. Rozmery: celková dĺ. 185 mm, š. ostria 52 mm, š. obucha 15-22 mm (obr. 5: A/5).

6. Kost z končatiny a rebrá ošípanej.

7. Praslen súdkovitej formy kruhového prierezu. Rozmery: pr. 22 mm, v. 8 mm (obr. 5: A/7).

8. Prepletač s čiastočne opracovanou bázou kľovej hlavice, so šikmo odseknutou a s časťou zahrotenou distálou časťou. Rozmery: celková dĺ. 112 mm, pr. tela 18 mm (obr. 5: A/8).

Hrob Č/3 (obr. 4: B)

Obdlžníková hrobová jama s mierne zaoblenými rohami (dĺ. 175 cm, š. 70-74 cm, hĺ. 70 cm) so zvislými stenami a rovným dnom sa začala rysovať v hĺ. 50 cm od povrchu ornice. Kostra detského jedinca (Inf. III), orientovaná v smere 345°, ležala vo vystrenej polohe na chrbte. Lebka na zátyliku nachýlená doľava. Pravé predlaktie smerovalo do panvy, dolné končatiny v osi skeletu. Asi 10 cm nad úrovňou hrudníka náušnica (1).

1. Bronzová náušnica s bubienkovým záveskom. Na oválnom oblúku s dvoma jednoduchými uzlíkmi prostredníctvom pútka a krúžkového segmentu upevnený závesok zložený z dvoch pologúľ. Rozmery: pr. oblúka 18x15 mm, pr. bubienka 7 mm (obr. 4: B/1).

Hrob Č/4 (obr. 6: A)

Východná časť hrobovej jamy s mierne zaoblenými rohami (dĺ. ?, š. 80 cm, hĺ. 40 cm) so zvislými stenami a rovným dnom. Západná polovica bola úplne zničená včasnostredovekým žlabom. Kostra dospelého jedinca (mužského? pohlavia), orientovaná v smere 268°, ležala zrejme na chrbte. Vo zvyšku hrobovej jamy zachytené iba dolné končatiny. Ľavá z nich je v kolene mierne ohnutá. Vedľa ľavej stehrovej kosti hrot šípu (1), priečne cez hornú časť pravého predkolenia sekera (2).

1. Z hrotu šípu zachovaná iba časť tuľajky kužeľovitej formy. Rozmery: dĺ. 20 mm, pr. 6-9 mm (obr. 6: A/1).

2. Sekera bradatca so zaobleným podkoseným ostrím, so širšimi nízkymi trňmi pri otvore pre porisko, s krátkym obuchom štvorhranného prierezu. Rozmery: celková dĺ. 123 mm, š. ostria 42 mm, š. obucha 18 mm (obr. 6: A/2).

2. Igram (Plynovod), okr. Senec

Hrob I/1 (obr. 6: B)

Z pôvodne akiste lichobežníkovitej hrobovej jamy s pravouhlými rohmi, so zvislými stenami a rovným dnom s istotou zachytená iba severná a východná obrysová línia (dĺ. 200 cm, š. 76-90 cm, hĺ. 36 cm). Z kostry dospelého jedinca (ženského? pohlavia), orientovanej v smere 248°, buldozérom odstránená podstatná časť skeletu s výnimkou niekoľkých rebier a kostí končatín. V strednej časti pravej polovice hrobovej jamy nôž (1), v pravom dolnom nároží nádoba (2).

1. Nôž s rovným chrbotom, s čepelou odspodu zaoblenou k hrotu, so širším zahroteným trňom odsadeným zo spodnej strany. Čepel v polovici dĺžky ohnutá, hrot smerujúci k trňu. Rozmery: pôvodná celková dĺ. 123 mm, š. čepele 18 mm (obr. 6: B/1).

2. Hrnkovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie so zvislo zrezaným okrajom, ktorý je profilovaný dvoma žliabkami. Podhrdlic až maximálne vydutie súvisle pokryté horizontálnymi obežnými žliabkami. V zachovanej časti dna zvyšok motív dvoch spojených trojuholníkov. Nádoba vyhotovená v ruke, v hornej polovici plášťa stien obtočená na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmotte sporadická prímes drobných kamienkov. Vypálenie kvalitné, farba v škále tmavohnedých odtieňov. Rozmery: pr. ústia 200 mm, pr. vydutia 212 mm, pr. dna 105 mm, v. 215 mm (obr. 6: B/2).

Hrob I/2 (obr. 6: C)

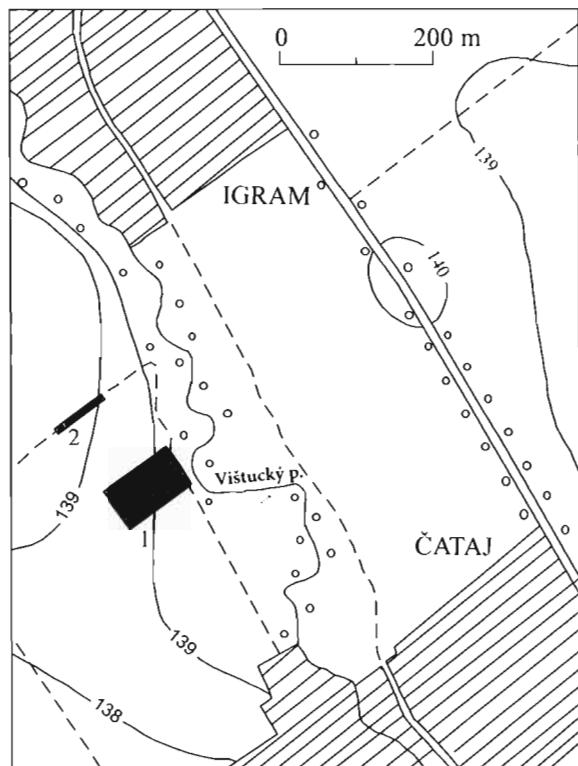
Obdlžníková hrobová jama s málo zreteľnými obrysovými líniami (dĺ. 125 cm, š. 60 cm, hĺ. 40 cm) so zvislými stenami a rovným dnom. Kostra detského jedinca (Inf. II), orientovaná v smere 258°, ležala vo vystrenej polohe na chrbe. Lebka spočívala na záhlaví. Zachované kosti končatín v osi skeletu. Pri pravom chodidle nádoba (1), iná nádoba pri ľavom chodidle (2).

1. Hrnkovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie kužeľovo zrezané. Od hrdla po dolnú líniu vydutia šesť trojnásobných horizontálnych obežných línií. Nádoba vyhotovená v ruke, v hornej polovici plášťa stien obtočená na kruhu. V jemne plavenej keramickej hmotte sporadická prímes drobných kamienkov. Vypálenie kvalitné, farba v škále tmavohnedých odtieňov. Rozmery: pr. ústia 96 mm, pr. vydutia 135 mm, pr. dna 72 mm, v. 168 mm (obr. 6: C/1).

2. Hrnkovitá nádoba vajcovitej formy. Von vytiahnuté ústie kužeľovo zrezané. Hrdlo zdobené pásom desaťnásobnej vlnovky. Desaťnásobná horizontálna obežná línia na maximálnom vydutí a v strede spodnej časti plášťa stien. Na dne značka rovnoramenného kríza v obvodovom prstenci. Nádoba vyhotovená v ruke, ústie obtočené na kruhu. V mierne hrubozrmnej keramickej hmotte vyšší obsah piesku. Vypálenie nižšej kvality, farba v škále tmavohnedých odtieňov. Rozmery: pr. ústia 108 mm, pr. vydutia 132 mm, pr. dna 78 mm, v. 150 mm (obr. 6: C/2).

Priestorové rozmiestnenie hrobov

V polohe Nad korytom v katastri obce Čataj sa štyri kostrové hroby našli v areáli včasnostredovekého sídliska. Podľa typologicko-funkčného aspektu z kolekcie 50 preskúmaných súvækých sídliskových objektov je možné vyčleniť tri obytné polozemnice, niekoľko kupolových pecí, pražiacich jám, priekopu, vyšší počet zásobnicových, ako i funkčne neurčených sídliskových jám (*Oždáň 1977, 212-213*). Uvedené objekty boli rozmiestnené na ploche, ktorá má tvar nepravidelného oválu s maximálnymi rozmermi 78x50 m. V rámci tohto mikroareálu sa úseky s vyššou koncentráciou objektov striedajú s úsekmi s ich sporadickej výskytom, prípadne aj s prázdnym priestorom. Za ťažiskovú časť osady možno podľa hustoty objektov i umiestnenia príbytkov označiť severovýchodný sektor preskúmaného priestoru, ktorý sa nachádzal v bezprostrednej blízkosti pravého brehu Vištuckého potoka (obr. 1, 2). Objekty zo severozápadného okraja preskúmanej plochy naznačujú pokračovanie sídliska v danom smere. Vzájomné superpozicie sídliskových objektov konfrontované s výsledkami predbežnej analýzy chronologického postavenia nálezového inventára dovoľujú konštatovať, že preskúmaná plocha sa ako sídliskový areál používala etapovito v priebehu zhruba od prelomu 8. a 9. stor. až po začiatok 10. stor. (*Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 83-91*). Organickou súčasťou včasnostredovekého sídliska sú aj štyri kostrové hroby, preskúmané v jeho severovýchodnom sektore. V ich rozmiestnení dominuje viacero rôznorodých zložiek. O ich vznik sa pričinili najmä odchýlky v orientácii a rozptýlosť v rozmiestnení hrobových jám, zvyšovaná väčšimi vzdialenosťami medzi nimi. Na ilustráciu možno napr. uviesť 6 m širokú

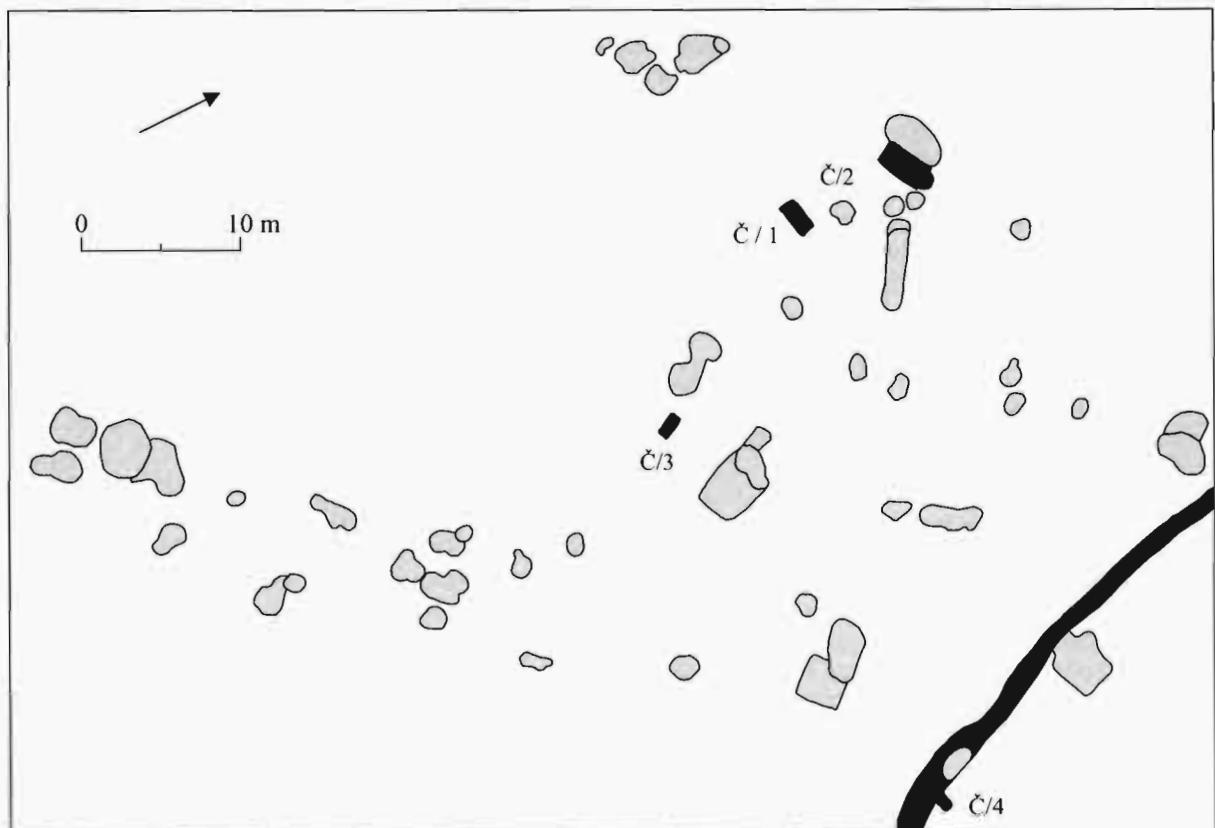

Obr. 1. Situačný plán preskúmaných lokalít.

1 - Čataj (Nad korytom); 2 - Igram (Plynovod).

Abb. 1. Situationsplan der untersuchten Fundstellen.

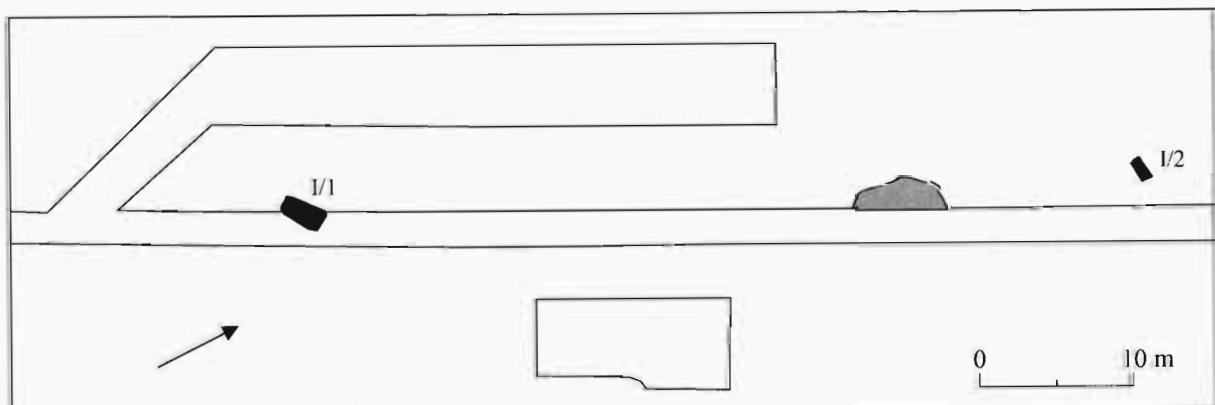
1 - Čataj (Nad korytom); 2 - Igram (Plynovod).

Obr. 2. Čataj (Nad korytom). Plán preskúmanej plochy s objektami včasnostredovekej osady a kostrovými hrobmi.
Abb. 2. Čataj (Nad korytom). Plan der untersuchten Fläche mit Objekten der frühmittelalterlichen Ansiedlung und Skelettgräbern.

medzeru medzi hrobmi Č/1 a Č/2, ktorá sa medzi hrobmi Č/2 a Č/3 zvýšila na 14 m a medzi hrobmi Č/3 a Č/4 ide už o úsek dlhý až 30 m (obr. 2). Hroby Č/1 a Č/3 boli situované na voľnej ploche medzi sídliskovými objektami. Hrob Č/2 porušuje dve staršie sídliskové jamy a hrob Č/4 je zasa porušený mladšou priekopou.

V polohe Plynovod z katastra obce Igram bol v rámci výkopu plynovodnej ryhy a v postranných zistovacích sondách zachytený sídliskový objekt z 9. stor., hroby I/1 a I/2 a jedna jama kalenderberskej kultúry. Hrob I/2 bol zahĺbený do výplne pravekého objektu (obr. 3; Oždáni 1977, 213-214). Na základe sporadického výskytu uvedených dokladov možno uzavrieť, že daný úsek zrejme predstavuje severnú hraničnú líniu rozsiahlejšieho sídliskového areálu, ktorý bol súvislejším spôsobom zachytený v polohe Nad korytom (obr. 1). Výrazne nižšiu koncentráciu osídlenia polohy Plynovod mohla tiež ovplyvniť väčšia vzdialenosť tejto parcely od koryta Vištuckého potoka. Akiese aj z tohto dôvodu boli v sledovanom úseku objavené iba dva kostrové hroby, ktoré oddeľovala vzdialosť 42 m (obr. 3).

Obr. 3. Igram (Plynovod). Plán preskúmanej plochy s objektom včasnostredovekej osady a kostrovými hrobmi.
Abb. 3. Igram (Plynovod). Plan der untersuchten Fläche mit Objekten der frühmittelalterlichen Ansiedlung und Skelettgräbern.

Vyhodnotenie údajov o hrobových jamách a pochovaných jedincoch

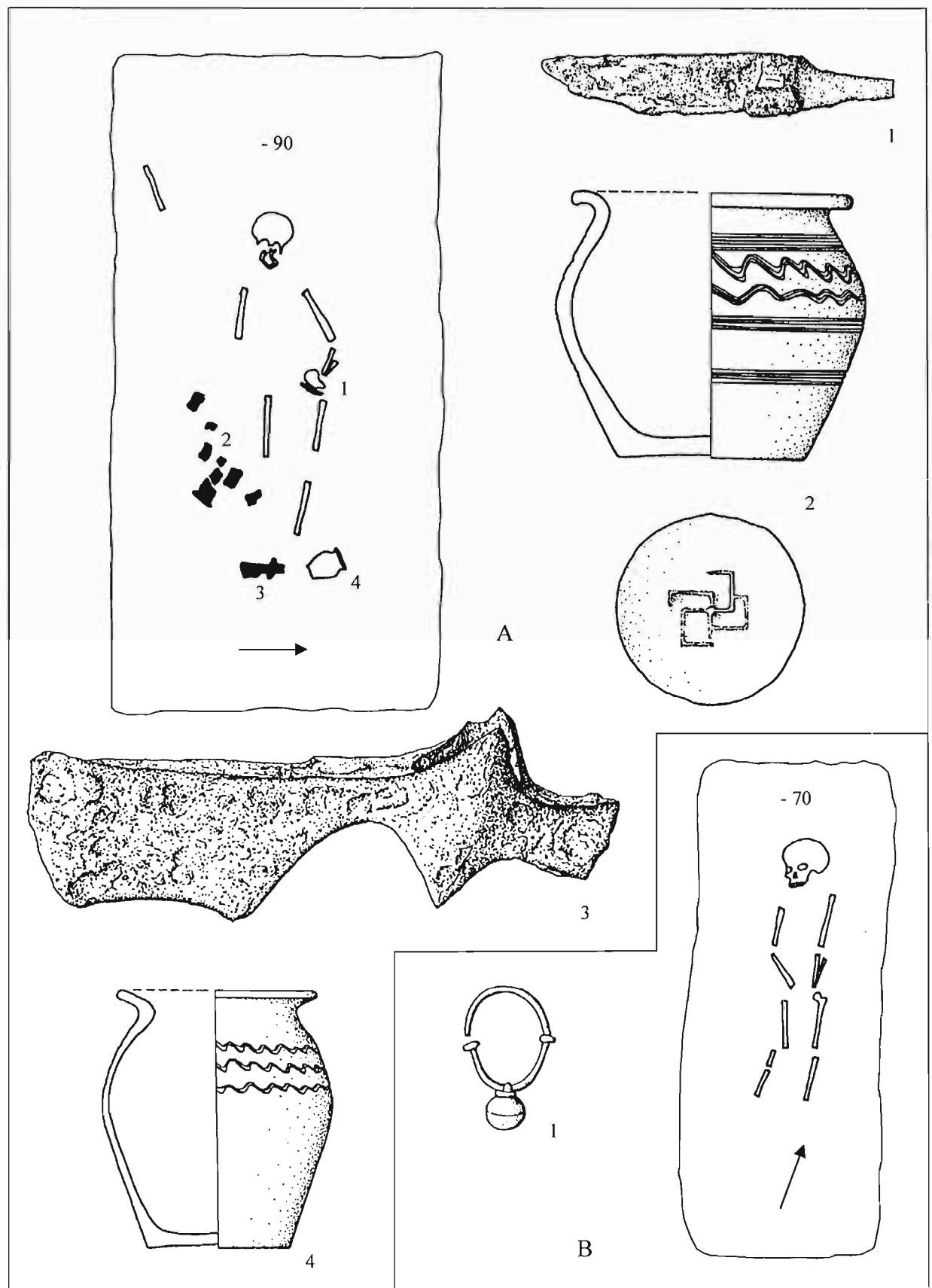
Na oboch preskúmaných lokalitách bola v dominantnom zastúpení doložená obdlžníková dispozícia hrobových jám so zvislými stenami a rovným dnom. Toto zistenie výraznejším spôsobom nenarúša odchýlku v súbežnosti pozdĺžnych strán, zachytená v hrobe Č/2 a Č/3 (obr. 4: B; 5: A). K ich ľavostrannému odklonu od priamej línie došlo zrejme vplyvom zniženej dôslednosti výkopovej činnosti pozostalých. Obdlžníková pôdorysná dispozícia nemohla byť s istotou doložená v troch prípadoch. Zhruba dve tretiny plochy hrobu Č/4 v jeho západnom úseku boli zničené vyhlbením mladšej priekopy (obr. 2; 6: A). V hrobe I/1 bola zasa východná a južná obrysová línia nadmerne zniveličovaná buldozérom pri odstraňovaní nadložných vrstiev zeminy. Z rekonštrukcie priebehu týchto strán na základe zrkadlového premietnutia známych línii vzišla ako výsledná lichobežníková pôdorysná dispozícia. Jej pozdĺžne strany sa smerom od predpokladaného uloženia hlavy k noham pochovaného rozbiehali o 14 cm (obr. 6: B). V dôsledku zahľbenia hrobu I/2 do výplne pravekého sídliskového objektu sa obvodové línie jamy rysovali málo zreteľným spôsobom (obr. 6: C). Rozdielom vo sformovaní nároží hrobových jám do pravouhlej (hrob Č/1, I/1, I/2; obr. 4: A; 6: A; 6: B) alebo zaoblenej podoby (hrob Č/2, Č/3, Č/4; obr. 4: B; 5: A; 6: A) v súčasnosti nevieme pripisať žiadny reálnejší zmysel. Frekvencia ich výskytu iba prezrádza, že ide o prvok bežne doložený v rovnakom type pedologickej skladby s hlinito-sprašovým podložím.

Dĺžkové a šírkové zložky metrických údajov v štyroch prípadoch charakterizuje nadrozmernosť (hrob Č/1, Č/2, Č/3, I/2; obr. 4: A; 4: B; 5: A; 6: C). Informáciu o tom prináša voľný priestor lemujúci telo pochovaného na bočných i koncových stranach jamy. V prípade šírky dosahuje voľný priestor rozpätie 40-112 cm s priemerom 70 cm, pri dĺžke ide o rozpätie 68-144 cm s priemerom 98 cm. Ak sa dĺžkové a šírkové údaje hrobových jám dajú do pomery s rozmermi dĺžky a šírky tiel pochovaných, získa sa index, ktorý objektívnejším spôsobom vyjadruje vzťah porovnávaných veličín. Touto cestou zachytený priemerný údaj dosahuje v pertraktovanej skupine hrobov hodnotu 1,9 a 3. Na základe daných kritérií sa z predmetnej kolekcie vymyká hrob Č/2 s rámovou konštrukciou zrubového typu. Nadštandardné rozmery dosahuje pritom už samotný vnútorný priestor hrobovej komory, ktorý možno ešte zvýšiť o voľnú plochu umiestnenú pozdĺž jej vonkajšieho obvodu. Sledovaný vzťah oboch porovnávaných veličín nemožno z objektívnych príčin využiť v hrobe Č/4 a I/1 (obr. 6: A; 6: B). Ich šírkové a dĺžkové indexy sú však s veľkou pravdepodobnosťou blízke priemerným hodnotám.

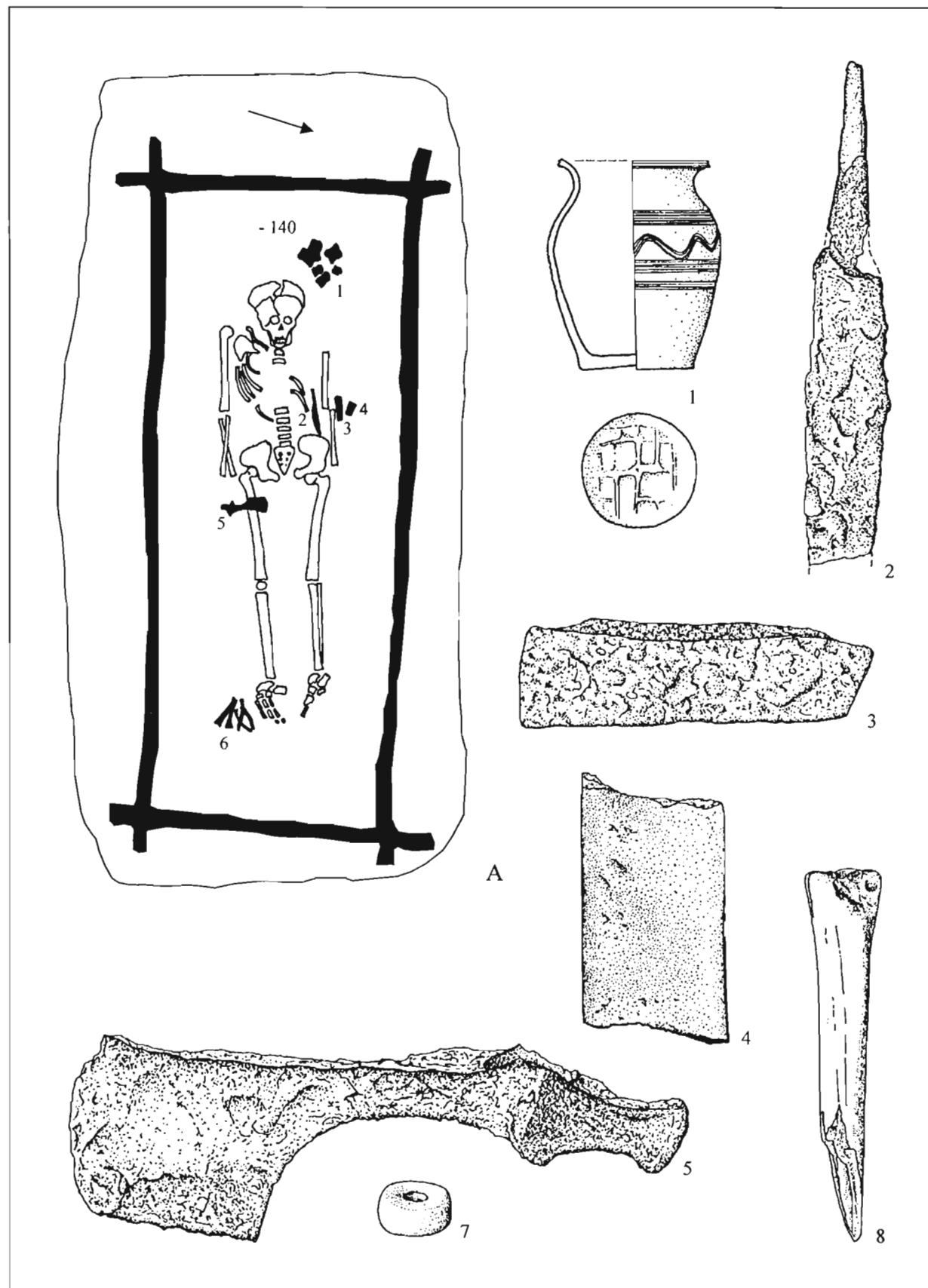
Podľa analogického kľúča možno postupovať aj pri analýze hľbkových údajov. Do prvej skupiny patria hroby Č/1, Č/2, Č/3 (obr. 4: A; 4: B; 5: A) s priemernými až nadpriemernými hodnotami, pohybujúcimi sa v rozmedzí 70-140 cm. Nie je pritom prekvapujúce, že hroby detských jedincov majú aj napriek svojej nadpriemernosti nižšiu hľbku, než aká bola zachytená pri dospelom z hrobu Č/2. Takáto rozdielnosť bola vo všeobecnosti zaznamenaná aj na súvtekých regulárnych pohrebiskách. Do druhej skupiny boli začlenené hroby Č/4, I/1, I/2 s podpriemernými hodnotami hľbek, ktoré sa pohybujú v rozmedzí 36-40 cm (obr. 6: A; 6: B; 6: C). Podobným spôsobom možno rozdeliť aj objemové hodnoty hrobových jám. Zatiaľ čo do prvej skupiny patria hroby Č/1, Č/2, Č/3 s objemom 0,9-2,4 m³, v druhej skupine ide o hroby Č/4, I/1, I/2 s objemom 0,3-0,6 m³.

Doklady o vnútornej úprave hrobovej jamy pochádzajú iba z hrobu Č/2. Tento prvok predstavuje v rámci analyzovanej skupiny diel s hodnotou 16,6%. V našom prípade ide o rámovú konštrukciu zrubového typu. Jej zvyšky, zachované vo forme pásov čierne sfarbenej humusovitej zeminy presvedčajú o tom, že na zhotovenie konštrukcie bola zrejme použitá drevná hmota, upravená pozdĺžnym rezaním a štiepaním do podoby foršien hrubých 5-7 cm a širokých asi 22 cm. Z nich bol zhotovený obvodový rám, spevnený v nárožiach prostredníctvom zrubového previazania. Koncové časti foršien presahujú obvodové línie rámu o 10-15 cm. Na základe zistení z priečeho rezu vedeného výplňou hrobu bol z rovnakých stavebných dielcov zhotovený aj prekryv drevnej konštrukcie. Doklady po doskovej podložke alebo špeciálne upravenom dne jamy neboli zaznamenané.

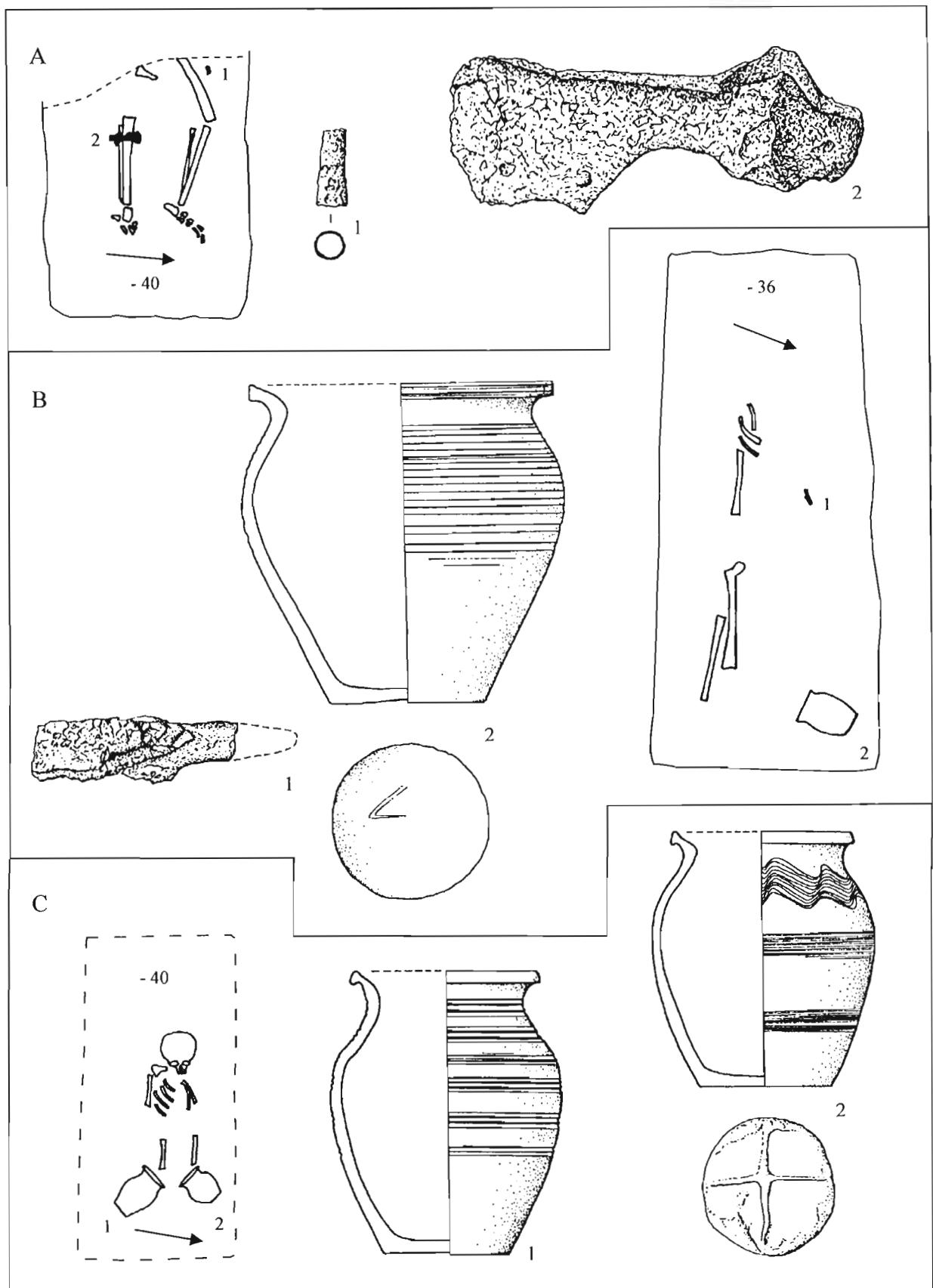
Drevná konštrukcia popísaného typu predstavuje jednu z foriem neprenosnej schránky, t. j. pohrebnej komory vyhotovovanej počas 9.-10. stor. na úrovni dna hrobu okolo tela pochovaného jedinca. Na území Slovenska bol jej výskyt dosiaľ zistený iba v desiatich hroboch vyhlbených na siedmich pohrebiskových lokalitách. Základná forma konštrukcie z čatajského hrobu je od ďalších reprezentantov z Cífera-Pácu (Drahy), Bučian (Kopanice), Ducového, Mužle-Čenkova (Orechový sad), Lefantoviec-Dolných Lefantoviec, Michala nad Žitavou (Zábojník 1985; Nález. správa AÚ SAV 9774/81; Jakab/Ruttka/Szloukal 1979; Nález. správa AÚ SAV 12652/80; Rejholecová 1995; Točík 1971) odlišná v niekoľkých detailoch. Do ich kolekcie patrí prítomnosť či neprítomnosť podložky, iných pomocných súčasťí oporného systému ako aj odlišnosť previazania susediacich stien a prekrytie priestoru komory. V hrobe 6 z Cífera-Pácu (Drahy) napr. vertikálne koly, osadené sčasti v profile pozdĺžnych strán hrobovej jamy, predstavovali zrejme oporu pre doskový prekryv komory. Dve dvojice tenších kolov z hrobu 36 v Mužli-Čenkove (Orechový sad) mohli byť využité na podobný účel, i keď popri tom súčasne spevňovali aj osadenie koncových stien komory. V hrobe 9 z Lefantoviec-Dolných Lefantoviec nemal doskový prekryv komory podobu plochej strechy, ako vo zvyšných prípadoch. Hranol umiestnený v strede pozdĺžnej línie nad obvodovým vencom stien plnil akiste funkciu slemena doskového prekryvu upraveného do podoby dvojspádovej strechy. Uvedená forma spolu s variantami prekryvu rámovej komory

Obr. 4. Čataj (Nad korytom). A - hrob Č/1; B - hrob Č/3.
 Abb. 4. Čataj (Nad korytom). A - Grab Č/1; B - Grab Č/3.

Obr. 5. Čataj (Nad korytom). A - hrob Č/2.
Abb. 5. Čataj (Nad korytom). A - Grab Č/2.

Obr. 6. Čataj (Nad korytom). A - hrob Č/4. Igram (Plynovod). B - hrob I/I; C - hrob I/2.
 Abb. 6. Čataj (Nad korytom). A - Grab Č/4. Igram (Plynovod). B - Grab I/I; C - Grab I/2.

plochým stropom predstavujú v škále drevených konštrukcií typ, ktorý je v najvyšej miere blízky zrubovému domu. Podporné stanovisko v tomto smere poskytujú aj nadštandardné rozmery celej kolekcie zrubových konštrukcií. Metrické údaje komory z hrobu Č/2, s rozmermi 285x134 cm a interiérovou plochou 2,4 m², patria v ich zostave k reprezentantom s najvyššími hodnotami. Z tohto pohľadu neprekvapí, že medzi jedincami uloženými do rámových konštrukcií zrubového typu boli vo výraznej prevahe zastúpení dospelí muži s nadštandardnou hodnotou predmetov pohrebného inventára, tak ako to bolo aj v prípade čatajského hrobu.

Pôvodné uloženie tiel pochovaných sa nedalo spresniť v dvoch prípadoch. Z hrobu Č/4 bola podstatná časť telesných zvyškov dospelého jedinca zničená pri hĺbení priekopy (obr. 2; 6: A). Z hrobu I/1 bola zasa väčšina antropologického materiálu odstránená buldozérom. Zvyšné kosti iba v obmedzenom rozsahu pripomínali ich pôvodné anatomické usporiadanie (obr. 6: B). Vo zvyšných štyroch hroboch boli pochovaní uložení vo vystrejtej polohe na chrbte. Uvedenú jednotnosť narúšajú iba nepočetné odchýlky v uložení hláv a končatín. V prípade uloženia hláv možno za odchýlku označiť ľavostranné nachýlenie lebky z hrobu Č/3 (obr. 4: B), ku ktorému mohlo dôjsť pri zasýpaní hrobovej jamy. Ľavé a pravé predlaktia smerujúce do panvy zomrelých v hrobe Č/1, Č/3 (obr. 4: A; 4: B) predstavujú dva varianty miernych odchýlok od základnej polohy horných končatín vystretych pozdĺž tela (*Hanuliak 1990, 156; obr. 6*). Tradičné uloženie dolných končatín v linii súbežnej s osou tela je porušené v hrobe Č/1 ich ľavostranným odklonom od pozdĺžnej osi pochovaného (obr. 4: A). V hrobe Č/4 je zasa ľavá dolná končatina mierne ohnutá v kolennom zhybe (obr. 6: A).

Určujúce dôvody odchýlok v uložení končatín, zhruba v rovnakej intenzite doložené aj na iných včasnostredovekých pohrebiskových lokalitách, nie sú známe. Spracúvaná kolekcia hrobov neprináša potrebné východisko na doriešenie tohto problému. K príčinám obmedzenej vypovedacej schopnosti tohto súboru nepatrí iba jeho nízka početnosť, ale aj fragmentárnosť zachovania skeletu, znásobovaná dekompozíciou značného počtu kostí. Výsledky takéhoto procesu by však v prípade detských jedincov z hrobov Č/1, Č/3, I/2 nemali byť prekvapivé najmä preto, lebo ich kostrový materiál neboli ešte v dostatočnej miere osifikovaný. V obmedzenom rozsahu môžeme však rátať aj s tým, že niektoré z chýbajúcich kostí mohli byť z hrobov odstránené pozostalými pri vykonávaní rušivých zásahov protivampirického charakteru na telesných zvyškoch pochovaných (*Hanuliak 1998, 102-104*). Činnosť spomenutého charakteru môžeme s veľkou pravdepodobnosťou pripustiť v hrobe Č/1 (obr. 4: A). Svedectvo o tom poskytuje intencionálne rozbitia lebka, presunutá kost' pravého predlaktia a absencia kostí pravého predkolenia.

Na rozdiel od predchádzajúcich zložiek elementov pohrebného rítu sa údaje o orientácii pochovaných zdajú byť pri zbežnom pohľade rôznorodejšie. Naznačujú to hodnoty zaznamenané v rozmedzí 248°-345°. Po rozčlenení hrobov do škály známych azimutov sa situácia stane prehľadnejšou. Ukáže sa totiž, že pri hĺbení hrobov bol najčastejšie uprednostňovaný smer ZJZ-VSV (hrob Č/2, I/1, I/2). Azimuty Z-V (hrob Č/1, Č/4), SSZ-JJV (hrob Č/3) patria k zriedkavejším až výnimcočným. Výraznejšia prevahe dvoch foriem západných azimutov nie je prekvapivá. Zodpovedá predstavám vtedajších ľudí snažiacich sa umiestniť telá zomrelých do smeru, kde sa podľa zapadajúceho slnka malo nachádzať záhrobia (*Dölger 1925, 264; Kovács 1994, 102*). Výrazný odklon od základnej západovo-východnej orientácie bol doložený v hrobe Č/3 a patrí do azimutu SSZ-JJV. Nepriamo podsúvaný názor o možnom cielenom odklone smerovania záhrobnej cesty tohto jedinca môže uviesť na pravú mieru premietnutie vrstevnic do plánu preskúmanej plochy. Vďaka nim sa vhodným spôsobom doplnia naše predstavy o konfigurácii terénu v sledovanom mikroregióne (obr. 1-3). Po vykonaní takejto úpravy sa preukáže, že hrob Č/3 je orientovaný kolmo na sklon terénu. Previazanosť orientácie pochovaných s konfiguráciou terénu možno následne doložiť aj v prípade zvyšných hrobov zo spracúvanej kolekcie, nasmerovaných pozdĺžnymi osami súbežne so sklonom terénu. Touto cestou sa opäťovne potvrdí zásada o úzkom vzťahu oboch uvedených prvkov (*Hanuliak 1994, 23, 25*), hoci v odborných kruhoch nie je táto skutočnosť prijímaná bez pretrvávajúcej skepsy (*Měřinský 1985, 24-25*). Pri uprednostňovaní rôznych variantov západovo-východnej orientácie je potrebné naopak vylúčiť vplyv sezónneho pohybu slnka, ktorý bol podľa starších názorov nesprávne považovaný za ukazovateľ sezónnosti pochovávania (*Hrubý 1955, 74-76; obr. 8; Dostál 1966, 25-26*). Úmrtnosť jedincov by v spracovanej sérii hrobov mala podľa starších predstáv vrcholiť počas neskorej jari až leta, kedy treba vylúčiť vplyv faktorov, ktoré by ju mohli vo zvýšenej miere podmieňovať.

Vyhodnotenie údajov o predmetoch pohrebného inventára

K prekvapujúcim poznatkom získaným pri spracúvaní materiálu z oboch lokalít nesporne patrí aj okolnosť, že predmety pohrebného inventára pochádzajú zo šiestich preskúmaných hrobov. S rovnakou skutočnosťou sa v prostredí veľkomoravských pohrebísk stretávame iba vo výnimcočných prípadoch. Predmetný materiálový súbor je zo štatistického pohľadu zložený z 19 exemplárov desiatich základných typov, ktoré patria do tradične vyčleňovaných materiálových skupín (*Hanuliak 1994, 30; Hanuliak/Rejholecová 1999, 37-38*). Z ich kolekcie nebola zastúpená iba skupina so súčasťami odevu.

Spomedzi štyroch zaznamenaných materiálových skupín má najpestrejšie zloženie skupina predmetov dennej potreby a nástrojov. Jej reprezentanti, zastupujúci päť základných typov (nôž, britva, brús, praslen, prepletač), pochádzajú z hrobov Č/1, Č/2, I/1. Štyri typy predmetov sú doložené iba jediným kusom, nože troma exemplármi. Ich

čepele rôznej veľkosti boli jednotne sformované do podoby s rovným chrbotom a ostrím oblúkovito zaobleným k hrotu. Na rozdiel od nich sú variabilnejšie trne. V ich škále sa dá rozpoznať užší zahrotený trň (hrob Č/1, Č/2; obr. 4: A/1; 5: A/2), jeho širší variant (hrob I/1; obr. 6: B/1), ako aj odsadenie trňa od čepele z hornej strany (hrob Č/1; obr. 4: A/1), zo spodnej strany (hrob I/1; obr. 6: B/1), prípadne z oboch uvedených strán (hrob Č/2; obr. 5: A/2). Analýza nožov z včasnostredovekých hrobov však pritom ukázala, že uvádzaná rozdielnosť je vo vyšej miere závislá od technologických aspektov výroby a nepredstavuje významnejší prvk v ich funkčnom využití (*Marešová 1983, 79; Měřinský 1985, 42*). Naopak, dôležitejšia je celková dĺžka nožov, podľa ktorej sú ich exempláre začleňované do troch veľkostných kategórií. V spracúvanom súbore tak nachádzame reprezentanta krátkeho noža (hrob Č/1; obr. 4: A/1), stredne dlhého (hrob I/1; obr. B/1) i dlhého noža so širokou čepeľou (hrob Č/2; obr. 5: A/2), ktorý v pôvodnom stave dosahoval celkovú dĺžku 207 mm. Zatiaľ čo sa pri krátkych a stredne dlhých nožoch ráta s ich všestranným využitím pri najrôznejších úkonoch každodenného života (*Dostál 1982, 188; Galuška 1996, 105*), pri dlhých nožoch prichádza do úvahy ich používanie aj ako zbrane (*Dostál 1975, 195; Vignatiiová 1992, 67*). Takáto možnosť je reálna aj v prípade hrobu Č/2 na základe spoločného výskytu dlhého noža so sekerou. Istý význam môže mať pritom aj umiestnenie noža na ľavej strane pása dospelého jedinca, aj keď sa nezachovali zvyšky opaska alebo pošvy, ktoré by potvrdzovali sústavnejšie nosenie noža. Iný význam mal z tohto pohľadu krátky nôž z hrobu Č/1, ktorý bol iba priložený do ľavej časti panvy detského jedinca staršieho veku. Reálnosť predpokladu o priložení noža k dospejlej osobe (ženského? pohlavia) z hrobu I/1 umocňuje aj skutočnosť, že tento exemplár bol do hrobu vložený už ako znefunkčnený predmet so spätné ohnutou čepeľou (obr. 6: B/1). Z tohto dôvodu treba rátať skôr s jeho magicko-rituálnym poslaním, ktoré obvykle napĺňali do hrobov umiestňované železné predmety s ostrými hranami a zahrotenými výčnelkami. Takýmto exemplárom bola pripisovaná schopnosť obmedzovať pôsobnosť nečistých sil (*Eisner 1966, 434-435; Horváthová 1995, 21; Jágerová 2001, 21*).

Britva nájdená v hrobe Č/2 patrí v rámci skupiny predmetov dennej potreby a nástrojov k zriedkavo doloženým toaletným predmetom. Jej formu charakterizuje plechové puzdro lichobežníkovitého tvaru chrániace čepel, ktorej chrbotová strana je skosená k hrotu (obr. 5: A/3). Podľa rozmerov 105x30-40 mm patrí táto britva k zriedkavéjšie zhotovovaným exemplárom menších rozmerov. Jej umiestnenie v hrobe dospelého muža, rovnako ako aj vo zvyšných prípadoch z veľkomoravského nálezového prostredia, potvrzuje prednostné využitie britiev na holenie, nie na bežné rezanie materiálov organického pôvodu (*Marešová 1983, 82*).

Ďalší exemplár zo sortimentu predmetov dennej potreby a nástrojov reprezentuje doskovitý brús vyhotovený z filitickej bridlice. Jeho obdĺžnikovitý tvar má pozdĺžne strany opracované. Kratšie koncové steny sú iba hrubo odlomené (obr. 5: A/4). Obe funkčné plochy sú vyhladené brúsením kovových predmetov menších rozmerov. Zrejme aj z tohto dôvodu sa kamenný brús ocitol v hrobe Č/2 spolu so sekerou, nožom a britvou. Umiestnenie brúsa pri ľavom lakti dospelých mužov býva menej obvyklé. V našom prípade mohla o jeho výbere rozhodnúť pozícia britvy. Je pravdepodobné, že oba tieto predmety tvorili obsah závesného vrecka z organického materiálu, ktorý bol pozostalými dodatočne priložený k telu pochovaného jedinca.

Zo zásypu hrobu Č/2 z úrovne pravého predlaktia pochovaného pochádza hlinený praslen súdkovitej formy kruhovitého prierezu (obr. 5: A/7) a prepletač vyhotovený z dutej kosti ovce-kozy. Jeho báza bola v miestach kľrovej hlavice čiastočne opracovaná. Šikmo odseknutú distálnu časť ukončoval plochý hrot (obr. 5: A/8). S oboma predmetmi je spojených niekoľko výnimočných momentov. Súdkovitá podoba praslena je napr. veľmi zriedkavá na rozdiel od dvojkónických exemplárov. Aj frekvencia výskytu praslenov, predstavujúcich zotvaračníkovú súčasť vreťien, býva v hroboch oveľa nižšia, ako by sa to očakávalo vzhľadom na ich takmer každodenné používanie pri spriadaní nití. Vykonávanie takejto činnosti sa spája s príslušníčkami ženského pohlavia, nie s mužmi (*Marek/Kostelníková 1998, 200-201*). Okrem hrobu Č/2 boli do veľkomoravských hrobov s dospelými mužmi z územia Slovenska prasleny priložené iba v dvoch iných prípadoch. Kostené prepletače bývajú v hroboch dospelých mužov sice častejšie, avšak sedem takýchto hrobov nepotvrdzuje, že by tento nástroj predstavoval štandardnejšiu súčasť pohrebného inventára (*Hrubý 1955, 114*). Z uvedených dôvodov možno skôr pochybovať o tom, že praslen s prepletačom mali za cieľ demonštrovať užší vzťah jedinca z hrobu Č/2 s ich praktickým využitím. Oveľa pravdepodobnejšie mohli byť vhodené do spodnej časti výplne hrobu počas záverečnej časti pohrebných obradov. Ich spojenie s činnosťou a zámermi pozostalých sa zdá byť užšie ako s niekdajšími aktivitami zomrelého. S určitosťou však nemožno vylúčiť, že praslen a prepletač tvorili pôvodne obsah južnej časti sídliskového objektu Č/14, porušeného hľbením hrobovej jamy Č/2. Oba typy predmetov, nachádzané aj v ďalších okolitých sídliskových jamách, mohli byť náhodne presunuté do spodných častí výplne príslušného hrobu.

Za prekvapivý moment v spracúvanej kolekcii nálezov možno označiť aj hojný výskyt militárií, hoci ich typová škála je značne úzka. Podstatnú časť predstavujú sekery bradatic. Podľa nameraných hodnôt môžeme medzi nimi vyčleniť malú sekeru (hrob Č/4; obr. 6: A/2), stredne veľkú (hrob Č/1; obr. 4: A/3) a veľkú sekeru (hrob Č/2; obr. 5: A/5). Z hľadiska tvaru možno zasa k prvému typu príčleniť sekuru so šikmo nasadenými dlhými trňmi pri otvore pre porisko. Jej kvadratický obuch sa ku koncu mierne zužuje (obr. 5: A/5). Sekera z hrobu Č/4 má znaky príznačné pre druhý typ bradatic. Ide najmä o krátke zvislo nasadené trojuholníkové trne pri otvore pre porisko a krátke kvadratické obuch (obr. 6: A/2).

Sekera z hrobu Č/1 reprezentuje variantnú obmenu predošlého typu. K jej hybridným znakom patrí šikmé nasadenie vyšších trňov a mierne predĺžený, rozširujúci sa obuch (obr. 4: A/3). Ani v jednom z hrobov sa nezachovali dokladové zvyšky po drevených poriskách. Na základe umiestnenia sekier môžeme iba predpokladať, že zomrelý z hrobu Č/2 azda držal porisko pravou rukou v mieste nad hornou štvrtinou jeho predpokladanej dĺžky. Rovnako dlhé porisko z hrobu Č/4 mohlo byť zomrelým uchopené na konci. V hrobe Č/1 sa zachytila netypická poloha sekery, ktorá bola uložená konča pravého chodidla diet'at'a staršieho veku tak, že porisko smerovalo ku konkovej stene hrobovej jamy. Drevená násada mohla mať v takomto prípade dĺžku nanajvýš 50-60 cm. Z dôvodov umiestnenia sekery v nefunkčnej polohe, bez náznaku užšieho vzťahu k zomrelému, sa spochybňuje jej plnohodnotné využitie ako zbrane. K pochybnostiam o bojovom využití sekery sa pripája aj detský vek jedinca, hoci rozmery sekery sú štandardné a nejde o zmenšenú podobu prispôsobenú osobe zomrelého. Vzhľadom na uvedené okolnosti je reálnejšie predpokladať, že uložením sekery do hrobu Č/1 sa mala len demonštrovať príslušnosť jedinca k vyššej vrstve komunity.

Iný typ v spracúvanej kolekcii militárií reprezentuje šíp získaný z hrobu Č/4. Z jeho pôvodného tvaru sa zachoval iba zvyšok kužeľovitej tuťajky v dĺžke 20 mm. Hrot, ktorý je významný z typologicko-funkčného hľadiska, chýba (obr. 6: A/1). S veľkou pravdepodobnosťou podľahol účinkom korózie. Nedá sa preto určiť, či išlo o listovitú podobu alebo o formu so spätnými háčikmi. Spoločným výskytom šípa so sekrou v hrobe dospelého jedinca sa zvyšuje predpoklad o tom, že analyzovaný exemplár patril skôr k reprezentantom militárií ako k zástupcom využívaným pri love (*Galuška 1996, 105*). Šíp pritom pochádza z miesta pri ľavej stehrovej kosti zomrelého, kde boli nachádzané aj viacpočetné exempláre tohto druhu, ktoré mohli byť ukladané do hrobov v tulcoch z organických materiálov.

Jediný exemplár šperku v kolekcii nálezov zastupuje bronzová náušnica s nezdobeným bubienkovým záveskom. Skladá sa z dvoch plechových pologúľ pripojených na drôtený oblúk prostredníctvom pútka a krúžkového segmentu. Závesný oblúk náušnice členia dva jednoduché drôtené uzlíky (obr. 4: B/1). Miesto nálezu prezrádza, že náušnica bola vhodená do spodnej časti výplne hrobovej jamy.

V skupine predmetov kultového charakteru boli zvieracie kosti zastúpené v jedinom prípade. Ide o časť končatiny a rebrá ošipanej, predstavujúce v hrobe Č/2 zvyšky prílohy mäsitej potravy (obr. 5: A/6). Miesto jej uloženia vedľa chodidla dospelého muža patrí k tým, do ktorých boli prednostne umiestňované tradičné zložky potravinových príloh, určených zomrelým na posmrtnú cestu do záhrobia. V súlade s touto zásadou bola v kolekcii analyzovaných hrobov uložená väčšina keramických nádob. Ich šiesti zástupcovia pochádzajú zo štyroch hrobov. V dvoch z nich bola nádoba osamotená (hrob Č/2, I/1; obr. 5: A; 6: B), v dvoch iných jamách išlo o dva kusy (hrob Č/1, I/2; obr. 4: A; 6: C).

V sérii vonkajších znakov keramických nádob možno zachytiť širšiu kolekciu prvkov odlišných v niektorých detailoch. V skupine základných tvarových variantov napr. dominujú exempláre vajcovitej formy s maximálnym vydutím v hornej štvrtine ich výšky. Výnimkou je iba stredne vysoká misovitá nádoba s ostrejším zalomením maximálneho vydutia (hrob Č/1; obr. 4: A/2). Von vytiahnuté ústie nádob býva kužeľovito zrezané, výnimco nezaoblené. Zvislo ukončený okraj dvoch nádob bol profilovaný jedným alebo dvoma horizontálnymi žliabkami (hrob Č/2, I/1; obr. 5: A/1; 6: B/2). Rytá výzdoba v prevahе pokrýva hornú polovicu až dve tretiny plášťa stien. V širšej škále možností sa obvykle striedajú pásy vlnovky a horizontálnej obežnej línie, zložené z viacnásobných hrebeňovaných línii (hrob Č/1, Č/2, I/2; obr. 4: A/2; 5: A/1; 6: C/2). Na nádobe z hrobu Č/1 výzdoba pozostávala z troch línií jednoduchej vlnovky (obr. 4: A/4), na inej nádobe bol použitý motív viacnásobnej obežnej línie, aplikovanej v šesťich pásoch (hrob I/2; obr. 6: C/1). Hornú časť nádoby z hrobu I/1 pokrývajú husto ryté obežné žliabky. Na ich vyhotovenie mohol byť použitý plochý kostený stylus s rozšírenou pracovnou časťou, ukončenou piatimi širšími zubami, ktorý sa našiel v jednom z preskúmaných sídliskových objektov.

Vysokú variabilitu možno postrehnúť aj v prípade plastických značiek zachytených na dnach štyroch nádob. Dôvodom ich rozdielnosti nie je iba výber rozličných motívov, ale aj veľkosť a spôsob ich stvárnenia. Na rozdiel od značky dvoch spojených trojuholníkov a rovnoramenného kríza v obvodovom prstenci, známych z viacerých veľkomoravských lokalít (hrob I/1; I/2; obr. 6: B/2; 6: C/2), patrí motív štyroch spojených obdlžníkov a mriežky k výnimko ne doloženým reprezentantom (hrob Č/1, Č/2; obr. 4: A/2; 5: A/1; *Váňa 1973, obr. 1-4; Kraskovská 1983, 196-203*). Zväzok striedajúcich sa pozdĺžnych plastických výstupkov a priehlblí na dne druhej nádoby z hrobu Č/1 býva interpretovaný ako odtlačok drevenej hrnčiarskej podložky. Zrejme aj preto nebýva tento motív začleňovaný medzi ostatné plastické značky s magicko-dekoratívnym poslaniom, ale je spájaný s technologickou stránkou výrobného procesu hrnčiarskeho riadu (*Váňa 1973, 212-213; Marešová 1983, 60*).

Z posúdenia úrovne výroбno-technologických znakov z troch nádob vyplýva, že plastické značky neboli prednostne umiestnené na dnach kvalitných, remeselné vyhotovených výrobkov. Iba vysokú nádobu z hrobu I/1 možno považovať za produkt dielenskej výroby. Zvyšné exempláre strednej výšky, vyhotovené v ruke s dodatočne obtočeňím ústím alebo hornou polovicou tela, možno na základe nedokonalej úpravy povrchu, rôznorodých prvkov vo výzdobe a zložení keramickej hmoty spojiť s domáckou malovýrobou. Nádoby tejto kategórie boli vo zvýšenej miere používané pri individuálnom stravovaní a podávaní nápojových látok (*Dostál 1975, 143-144; Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 74*). Z tohto dôvodu boli najčastejšie ukladané do hrobov ako obaly jednorazových potravinových príloh a tekutín. Obe zložky príloh boli zrejme priložené k detskému jedincovi z hrobu I/2 (obr. 6: C).

Druhá spomedzi nádob nájdených v hrobe Č/1 bola však rozbitá. Jej fragmenty sa zhlukovali vedľa pravej stehbovej kosti detského jedinca. Týmto spôsobom je zachytený vonkajší prejav jednej zložky pohrebných zvykov. Jeho podstatou bola ochranná čista zomrelého vodou, prinesenou v keramickej nádobe. Tá musela byť po vykonaní obradu zničená, lebo prišla do styku s nečistými silami (*Bednárik 1939, 61; Hrubý 1955, 100; Horváthová 1975, 1003*). Aplikáciu uvedenej činnosti nemožno s potrebnou istotou preukázať v hrobe Č/2, aj keď sa pri dospelom jedincovi takisto našla nádoba vo fragmentoch (obr. 5: A). Pochybnosť tohto druhu znásobuje jej netypický nízky tvar s malým priemerom ústia a objemom, nepostačujúcim na umytie väčšej časti tela. V sídliskovom prostredí sa s využitím podobných reprezentantov rátalo skôr pri podávaní tekutín (*Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 77*). Na obradnú očistu boli vhodnejšie hrncovité a misovité nádoby s veľkým objemom a širším ústím.

Záverečná charakteristika materiálového súboru

Výsledky analýz jednotlivých zložiek pohrebiskového materiálu získaného zo šiestich hrobov poskytli širšiu škálu poznatkov. Aj napriek rozdielnej úrovni ich kvality je potrebné vybudovať na ich základe ucelenejšiu charakteristiku spracúvaného súboru. Vzhľadom na obmedzené datovacie schopnosti predmetného materiálu sa preskúmané hropy dajú iba rámcovo zaradiť do dvoch úsekov veľkomoravského obdobia. Na základe metrických údajov hrobových jám doplnených spôsobmi uloženia horných končatín je potrebné rátať s vyhĺbením hrobu Č/1, Č/2, Č/3 počas staršieho úseku veľkomoravského obdobia, vypĺňajúceho časový rámcový prvej a druhej tretiny 9. stor. Hroby Č/4, I/1, I/2 patria s veľkou pravdepodobnosťou už do mladšieho úseku veľkomoravského obdobia, spájaného s tretou tretinou 9. a prvou štvrtinou 10. stor. Pre každý z oboch úsekov boli viac či menej typické aj niektoré zo zistených typov a foriem predmetov doložených takisto s rozdielnou frekvenciou výskytu (*Hanuliak v tlači*). Predostretnú rámcovú charakteristiku možno v prípade hrobu Č/2 spresniť na základe jeho superpozície s dvoma staršími sídliskovými jamami, ktorá uloženie jedinca do tohto hrobu posúva zhruba do druhej štvrtiny 9. stor. Hrob Č/4 bol zasa sčasti zničený oblúkovito prehnutou liniou priekopy. S jej výkonom treba rátať najneskôr začiatkom 10. stor. Za určujúci moment takého datovania možno označiť nález romboidného hrotu šípu s trňom východoeurópskej proveniencie (*Ruttka 1976, 327*), ktorý sa dostal do výplne priekopy po strate jej primárnej funkcie. Výsledné datovanie hrobov pritom rámcovo korešponduje s obdobím používania sídliskového areálu, v rámci ktorého boli popisované hropy vykopané.

K východiskovým momentom pri precizovaní sociálnej stratifikácie pochovaných patria militáriá, nadštandardné hodnoty hľbok a kubatúr hrobových jám spolu s rámovou konštrukciou zrubového typu. Tieto zložky sa vo veľkomoravskom prostredí považujú za indikátor vyššieho sociálneho statusu jedincov, medzi ktorých nesporne patria zomrelí z hrobu Č/1, Č/2, Č/4. Pochovaní z hrobu Č/3, I/1, I/2 podľa metrických údajov hrobových jám a skladby predmetov pohrebného inventára pochádzajú zasa z nižej, nanajvýš zo strednej vrstvy veľkomoravskej komunity (*Hanuliak/Rejholecová 1999, 95, 98*). Skeletný materiál pochovaných neboli odborne spracovaný antropológom. Ich prvotné rozdelenie na troch dospelých a troch detských jedincov, zachytené v dokumentačných materiáloch, sa dá dostatočne spresniť na základe rozmerov niektorých kostí, dĺžky skeletov a sprievodných predmetov pohrebného inventára. Za prispenia týchto kritérií je možné zomrelých z hrobu Č/2, Č/4 označiť za dospelých mužov. V hrobe I/1 mohla byť pochovaná dospelá žena. V hrobe Č/1 a Č/3 išlo zrejme o detských jedincov staršieho veku, v hrobe I/2 o detského jedinca stredného veku.

Princíp uplatňovaný pri orientácii hrobov spolu s ďalšími elementami pohrebného rítu, spôsobom vystrojovania zomrelých predmetmi pohrebného inventára a dokladmi protivampirickej praktiky patria počas 9. stor. k príznačným indikátorom predkresťanských pohrebných zvykov aplikovaných vo vidieckom prostredí, do ktorého môžeme bez akýchkoľvek pochybností zaradiť aj preskúmaný sídliskový celok. V rámci tohto ekonomicko-sociálneho prostredia registrujeme celkovo päť rozdielnych typov pohrebiskových lokalít. Do ich kolekcie patria náleziská s osamoteným hrobom, neistou existenciou osamoteného hrobu, pohrebiskom, neistou existenciou pohrebiska, sídliskovým objektom s telom ľudského jedinca a s hrobmi v sídliskovom areáli. Posledná z uvedených foriem inhumácie bola preukázaná aj v rámci archeologicky preskúmaných úsekov z Čataja a Igramu. Tento menej obvyklý spôsob pochovávania zomrelých bol na území dnešného Slovenska zachytený na 35 lokalitách s celkovým počtom 194 hrobov. Na každom z registrovaných nálezisk bolo výskumom odkrytých 1-45 hrobov. Aj keď ich výslednú početnosť mohlo ovplyvniť viaceré príčin, nebude zaiste náhodné, že sa s vyššou kolekciou hrobov stretávame najmä na veľkoplošných a systematicky odkrytých lokalitách, akými sú Bajč (Medzi kanálmi), Mužla-Čenkov (Orechový sad), Mužla-Čenkov (Vilmakert), Nitra-Horné Krškany (Mikov dvor), Pobedim (Hradišťia), Nitra-Zobor (Martinský vrch; *Ruttka 1989, 302; Nálezové správy AÚ SAV Nitra 4178/67, 12652/90, 9069/80, 9398/80; Hanuliak/Kuzma 1991, 36; Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 153-158*).

Za najvýstižnejšiu črtu pertraktovaného typu pohrebiskových lokalít treba označiť skutočnosť, že kostrové hropy predstavujúce ich elementárne zložky neboli umiestnené v osobitnom pohrebiskovom priestore mimo obývanej osady, ale v rámci jej plochy. V rovnakej miere chýbajú doklady sústredeného skupinového pochovávania zomrelých, usmerňovaného na regulárnych pohrebiskách rôznym charakterom pribuzenských vzťahov. Hropy pertraktovaného typu naopak

predstavujú solitérne sepulkrálne elementy, rozmiestnené po ploche bez náznaku akéhokoľvek systému a vzájomnej späťosti. O dotvorenie takéhoto obrazu sa v nemalej miere pričinila takisto nesúrodá orientácia hrobových jám so značnými odchýlkami od základného smeru, znásobovaná nadmernými vzdialenosťami medzi hrobmi. Jej hodnoty sú oveľa vyššie aké bývajú namerané medzi hrobmi zahŕňanými v rámci pohrebiskových skupín regulárnych nekropolí. Ak mala podľa týchto zistení pri umiestňovaní sídliskových hrobov dominovať' náhodnosť nad princípmi vnútornej previazanosti určujúcich zložiek, nemožno prehliadnuť, že superpozície hrobov a objektov iba výnimočne dosahujú hodnotu 30%. V drívnej väčšine prípadov bývajú hroby zahŕňané vo volných sektoroch plochy medzi sídliskovými jamami.

K doplnkovým charakteristikám hrobov zo sídliskových areálov patrí úspornosť ich plošných a objemových údajov s malým zahŕňaním do terénu, obmedzeným neraz iba na tmavo sfarbenú sídliskovú vrstvu. Do takýchto jám boli v miernej prevahe ukladaní detski jedinci. U dospelých nebývajú zasa výnimočné prejavys protivampirických praktík s absenciou predmetov pohrebného inventára. V typovo úzkej škále príloh dominujú reprezentanti skupiny dennej potreby a nástrojov i predmetov kultového charakteru. Šperky a militáriá patria k výnimočným, súčasti odevu takmer v úplnosti chýbajú (*Ruttkay 1989, 302; Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993, 153-155*). Z pohľadu takto definovaných znakov možno uzavrieť, že do analyzovanej kategórie hrobov mohli byť prednostne ukladaní detski a dospelí jedinci s podradnejším postavením v komuniti. Popri tom akis chýbal ich užší vzťah k jej ostatným bezúhonným členom, pretože neboli spolu s nimi uložení na občinovom pohrebisku. Dôvodov menej obvyklého spôsobu umiestňovania hrobov mohlo byť viac. K najpravdepodobnejším determinantom mohlo patrī vyčlenenie príslušných jedincov z kolektívkomunity pre dôvodné porušenie noriem zvykových zásad (*Solle 1966, 129; Hattenhauer 1998, 9-10, 15-16*), v dôsledku čoho bol vo väčšine prípadov znížený aj ich sociálny status. Umiestnenie takýchto hrobov v blízkosti obydlí súčasne potvrzuje, že zomrelí nedisponovali škodlivými schopnosťami, ktoré by mohli poškodzovať žijúcich členov komunity na zdraví a majetku (*Hanuliak 1997, 68-69; 2000, 142*).

Pri detailnejšom posudzovaní charakteristik zaznamenaných v hroboch z Čataja a Igramu neunikne, že tieto sa v plnom rozsahu nestotožňujú s vyššie uvedenými štandardnými znakmi, ktoré boli na 35 známych lokalitách príslušného typu najčastejšie doložené. V každom z preskúmaných hrobov zo spracúvaného súboru bola totiž netradičným spôsobom preukázaná prítomnosť predmetov pohrebného inventára. Významný zástojo mali v jej skladbe militáriá. K menej obvyklým zložkám patria aj nadštandardné metrické údaje hrobových jám s výnimočne zhotovenou rámovou konštrukciou zrubového typu. Hodnotová stránka týchto zložiek spolu s prílohou mäsitej potravy a britvy dovoľujú zomrelých z troch hrobov zaradiť medzi príslušníkov komunity s vyšším sociálnym statusom, hoci takáto skupina by nemala byť zastúpená na lokalite pertraktovaného typu.

Literatúra

- Bednárik 1939* - R. Bednárik: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu. Národopis. Sbor. 1, 1939, 54-94.
Dostál 1966 - B. Dostál: Slovanská pohrebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha 1966.
Dostál 1975 - B. Dostál: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno 1975.
Dostál 1982 - B. Dostál: Drobná pohrebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska. Sbor. Prací Fil. Fak. Brno, E 27, 1982, 136-198.
Dölger 1925 - F. J. Dölger 1925: Sol Salutis, Gebet und Gesang im christlichen Altertum. Münster 1925.
Eisner 1966 - J. Eisner: Rukověť slovanské archeologie. Praha 1996.
Galuška 1996 - L. Galuška: Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno 1996.
Hanuliak 1990 - M. Hanuliak: Aussagefähigkeiten archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.-12. Jahrhunderts. Slov. Arch. 38, 1990, 147-191.
Hanuliak 1994 - M. Hanuliak: Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.-11. storočia (Archeologicko-historické vyhodnotenie). Nitra 1994.
Hanuliak 1997 - M. Hanuliak: K poznatkom zo štúdia pohrebného rítu vo veľkomoravskom období. In: R. Marsina/ A. Ruttkay (ed.): Svätopluk 894-1994. Nitra 1997, 65-70.
Hanuliak 1998 - M. Hanuliak: Vampirizmus na pohrebiskách z prelomu včasného a vrcholného stredoveku. Hieron 3, 1998, 102-105.
Hanuliak 2000 - M. Hanuliak: Burial Grounds - Source of Knowledge about the Great Moravian Period. In: Slováks in the Central Danubian Region in the 6th to 11th century. Bratislava 2000, 133-147.
Hanuliak v tlači - M. Hanuliak: Veľkomoravské pohrebiská a pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska. Nitra v tlači.
Hanuliak/Kuzma 1991 - M. Hanuliak/I. Kuzma: Desiata výskumná sezóna v Mužle-Čenkove. AVANS 1989, 1991, 35-36.
Hanuliak/Kuzma/Šalkovský 1993 - M. Hanuliak/I. Kuzma/P. Šalkovský: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra 1993.
Hanuliak/Rejholecová 1999 - M. Hanuliak/M. Rejholecová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Vyhodnotenie. Bratislava 1999.

- Hattenhauer 1998* - H. Hattenhauer: Evropské dějiny práva. Praha 1998.
- Horváthová 1975* - E. Horváthová: Zvykoslovie a poverty. In: Slovensko. Ľud. Bratislava 1975, 985-1030.
- Horváthová 1995* - E. Horváthová: Apotropajné predmety. In: J. Botík / J. Slavkovský (ed.): Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. 2. Bratislava 1995, 21.
- Hrubý 1955* - V. Hrubý: Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha 1955.
- Jágerová 2001* - M. Jágerová: Slovenský pohreb. In: J. Botík (zost.): Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitým zreteľom na etnickú a konfesnú mnohotvárnosť. Bratislava 2001, 13-31.
- Jakab/Ruttkay/Stloukal 1979* - J. Jakab/A. Ruttkay/M. Stloukal: Prikostolné pohrebisko veľkomoravského veľmožského dvorca v Ducovom. Časopis Národ. Mus. 148, 1979, 119-140.
- Kovács 1994* - L. Kovács: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Szabolcs. Budapest 1994.
- Kraskovská 1983* - L. Kraskovská: Značky na nádobách z doby veľkomoravskej. Štud. Zvesti AÚ SAV 20, 1983, 193-206.
- Marek/Kostelníková 1998* - O. Marek/M. Kostelníková: Die Spinnwirtel aus Mikulčice. In: Studien zum Burgwall von Mikulčice III. Brno 1998, 171-325.
- Marešová 1983* - K. Marešová: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské pohřebiště na Horních Kotvicích. Brno 1983.
- Měřinský 1985* - Z. Měřinský: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovcích. Brno 1985.
- Oždáni 1977* - O. Oždáni: Záchranný výskum na trase diaľnice v roku 1976. AVANS 1976, 1977, 211-215.
- Oždáni 1979* - O. Oždáni: Diaľnica vydáva ďalšie tajomstvo. Krásy Slovenska 56/11, 484-487.
- Pramene 1989* - D. Bialeková (zost.): Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5 až z 13. storočia. I. Bratislava, hlavné mesto SSR a západoslovenský kraj. Nitra 1989.
- Rejholcová 1995* - M. Rejholcová: Pohrebisko v Čakajovciach (9.-12. storočie). Analýza. Nitra 1985.
- Ruttkay 1976* - A. Ruttkay: Waffen und Reiterausrustung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). Slov. Arch. 24, 1976, 245-395.
- Ruttkay 1989* - M. Ruttkay: Výskum stredovekého osídlenia v Bajči. Arch. Hist. 14, 1989, 299-309.
- Šolle 1966* - M. Šolle: Stará Kouřim a projevy velkomoravské kultury v Čechách. Praha 1966.
- Točík 1971* - A. Točík: Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Südwestslowakei. Slov. Arch. 19, 1971, 135-276.
- Váňa 1973* - Z. Váňa: Značky na keramice ze slovanských hradišť v Zabrušanech a v Bílině, okr. Teplice. Arch. Rozhledy 25, 1973, 196-217.
- Vignatiová 1992* - J. Vignatiová: Břeclav-Pohansko. II. Slovanské osídlení jižního předhradí. Brno 1992.
- Vlastivedný slovník 1977* - Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 1. Bratislava 1977.
- Zábojník 1985* - J. Zábojník: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci. Štud. Zvesti AÚ SAV 21, 1985, 205-216.

Rukopis odovzdany: 27. 2. 2003

PhDr. Milan Hanuliak, CSc.
PhDr. Ondrej Oždáni, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
milan.hanuliak@savba.sk
nrauzda@savba.savba.sk

GROßMÄHRISCHE GRÄBER AUS DEM SIEDLUNGSAREAL IN ČATAJ UND IGRAM

Zusammenfassung

Im Jahre 1976 realisierten die Angestellten des Archäologischen Instituts der Slowakischen Akademie der Wissenschaften in Nitra eine Rettungsgrabung auf den Fundstellen in den Lagen Nad korytom im Kataster der Gemeinde Čataj, Bez. Senec, bis 1996 Bez. Bratislava-vidiek und im Kataster der benachbarten Gemeinde Igram, Bez. Senec, bis 1996 Bez. Bratislava-vidiek, im Raum, in dem die Gasleitung gelegt wurde und der für unsere Arbeitszwecke als Lage Plynovod bezeichnet wurde (Abb. 1). Auf beiden Flächen wurde außer urzeitlichen, frühgeschichtlichen und frühmittelalterlichen (9.-10. Jh.) Siedlungsobjekten auch das Vorkommen von sechs Skelettgräbern (Abb. 2, 3) festgestellt. Beide Gelände befinden sich am Rande des rechtauerigen Überschwemmungsgebiets des Vištuk-Bachs (Abb. 1), die voneinander ca. 100 m entfernt sind. Sie repräsentieren den südlichen und nördlichen Rand eines großen Siedlungsgeländes, das an der Wende des 8. und 9. Jh. bis zum Anfang

des 10. Jh. benutzt wurde. In der Kollektion der Elemente des Bestattungsritus waren rechteckige Grabgruben mit senkrechten Wänden und flacher Sohle vertreten. In drei Gräbern (Č/1, Č/2, Č/3; Abb. 4: A; 4: B; 5: A) waren ihre Ausmaße überdurchschnittlich groß, in anderen drei Gräbern (Č/4, I/1, I/2; Abb. 6: A; 6: B; 6: C) wurden unterdurchschnittliche Ausmaße erfasst. Belege über die Innengestaltung der Grabgrube mit Holz liefert das Grab Č/2 (Abb. 5: A). Es handelt sich um eine dem Blockhaus mit dem Deckel ähnliche Rahmenkonstruktion mit. Das Interieur der Kammer hatte eine Fläche von 2,4 m². Hergestellt war sie aus 5-7 cm dicken und ca. 22 cm breiten Brettern. Die bereits beschriebene Holzkonstruktion stellt eine Form der Bestattungskammer dar. Auf dem Gebiet der Slowakei wurde ihr Vorkommen nur in zehn Gräbern auf sieben Gräberfeldfundstellen festgestellt. In den ungestörten Gräbern befanden sich die Bestatteten in der Strecklage am Rücken. Die angeführte Einheitlichkeit wird durch kleine Abweichungen in der Lage der Köpfe und Glieder gestört. Größere Unterschiede kamen in der Orientierung der Bestatteten vor. Ihre Werte bewegen sich zwischen 248°-345°. Eine deutliche Überlegenheit von zwei Formen der westlichen Azimute ist nicht überraschend. Sie entspricht den Vorstellungen der damaligen Menschen, die sich darum bemühten, die Körper der Verstorbenen in die Richtung zu legen, in der sich nach untergehender Sonne das Schattenreich befinden sollte. Die Abweichung von der grundlegenden West-Ost-Orientierung war dadurch verursacht, dass sich die Gräber mit ihrer Lage dem Geländegefälle angepasst haben. Das Grab Č/3 war parallel mit dem Hang orientiert, restliche Gräber standen mit ihrer Längsachse senkrecht auf das Geländegefälle.

Zu den überraschenden Erkenntnissen gehört die Tatsache, dass die Gegenstände des Grabinventars aus jedem der sechs untersuchten Gräber stammen. Die Kollektion der Funde besteht aus 19 Exemplaren von zehn grundlegenden Typen. Am häufigsten vertreten waren die Exemplare aus der Gruppe der Gegenstände täglichen Gebrauchs und Werkzeuge (Messer, Rasermesser, Schleifer, Spinnwirtel, Knotenloser), die aus den Gräbern Č/1, Č/2, I/1 stammen (Abb. 4: A/1; 5: A/2-4, 7, 8; 6: B/1). Zahlreich vertreten sind auch Militaria (Axt, Pfeilspitze), die aus den Gräbern Č/1, Č/2, Č/4 stammen (Abb. 4: A/3; 5: A/5; 6: A/1, 2). Die Gruppe von Schmuckgegenständen repräsentiert nur ein Ohrring mit trommelförmigem Anhänger aus dem Grab Č/3 (Abb. 4: B/1). Zu den Kultgegenständen gehören Tierknochen (Grab Č/2; Abb. 6: A/6) und Keramikgefäße (Grab Č/1, Č/2, I/1, I/2; Abb. 4: A/2, 4; 5: A/1; 6: B/2; 6: B/1, 2).

Die untersuchten Gräber Č/1, Č/2, Č/3 gehören zum älteren Abschnitt der großmährischen Periode, der den Zeitrahmen des ersten und zweiten Drittels des 9. Jh. beträgt. Die Gräber Č/4, I/1, I/2 gehören mit großer Wahrscheinlichkeit schon zum jüngeren großmährischen Zeitabschnitt, der mit drittem Drittel des 9. und erstem Viertel des 10. Jh. verbunden wird. Am wichtigsten sind bei der Präzisierung der Sozialstratifikation der Bestatteten Militaria, überdurchschnittliche Tiefen und Kubaturen der Gruben zusammen mit der Rahmenkonstruktion des Blockhaustyps. Diese Bestandteile werden im großmährischen Milieu für den Indikator eines höheren Sozialstatus der Individuen gehalten, zu denen auch Verstorbene aus dem Grab Č/1, Č/2, Č/4 gehören. Die Bestatteten aus dem Grab Č/3, I/1, I/2 stammen laut metrischer Angaben der Grabgruben und der Zusammensetzung der Gegenstände des Grabinventars aus niedrigerer, höchstens aus mittlerer Schicht der großmährischen Kommunität. Das bei der Orientierung der Gräber geltende Prinzip zusammen mit weiteren Elementen des Bestattungsritus, Art und Weise der Ausstattung von Verstorbenen mit Gegenständen des Bestattungsinventars und Belegen der antivampirischen Praktik gehören im 9. Jh. zu den spezifischen Indikatoren der vorchristlichen Bestattungssitten, die im ländlichen Milieu ihren Niederschlag fanden. Im Rahmen dieses ökonomisch-sozialen Milieus wurden insgesamt fünf unterschiedliche Typen der Gräberfeldlokalitäten erfasst. Die Gräber aus Čataj und Igram sind für die Kategorie der Gräber typisch, die sich auf den Siedlungsgeländen befinden. Diese nicht so typische Art der Bestattungen wurde auf dem Gebiet der heutigen Slowakei auf 35 Fundstellen mit insgesamt 194 Gräbern erfasst. Auf jeder der registrierten Fundstellen wurden durch Grabung 1-45 Gräber freigelegt. Für solche Gräber ist typisch, dass sie sich nicht in einem separaten Gräberfeldraum außerhalb der bewohnten Ansiedlung befinden, sondern innerhalb der Siedlungsfläche. Es fehlen auch Belege einer konzentrierten Gruppenbestattung der Verstorbenen, die auf regulären Gräberfeldern durch unterschiedlichen Charakter der Verwandtschaftsbeziehungen geregelt wurde. Im Gegenteil stellen die Gräber des petraktierten Typs solitäre sepulkrale Elemente dar, die auf der Fläche ohne Anzeichen eines Systems oder ohne eine gegenseitige Verbundenheit zerstreut sind. Charakteristisch ist auch vielfältige Orientierung der Grabgruben mit großen Entfermungen zwischen den Gräbern. Sehr oft kommen kleine Ausmaße und Tiefen von Grabgruben vor. In solche Gruben wurden überwiegend Individuen im Kindesalter gelegt. Bei den Erwachsenen kommen sehr oft antivampirische Praktiken vor, wobei Gegenstände des Grabinventars fehlen. In der typologisch nicht besonders reichen Gruppe von Beigaben überwiegen Gegenstände täglichen Gebrauchs, Werkzeuge und auch Kultgegenstände. Schmucksachen und Militaria sind eher Ausnahmen, komplettes Gewandzubehör wurde bis jetzt nicht gefunden. Aus der Sicht der so definierten Merkmale kann folgendes Fazit gezogen werden: in die analysierte Gruppe der Gräber konnten vorzugsweise Kinder und Erwachsene mit niedrigerer Stellung im Rahmen der Kommunität gelegt werden. Solche Stellung gewannen sie offensichtlich wegen irgendeiner Verletzung von damaligen Sittengesetzen, infolge dessen auch ihr sozialer Status erniedrigt wurde. Bei detaillierter Beurteilung der Charakteristiken, die in den Gräbern aus Čataj und Igram erfasst wurden, kann uns nicht entgehen, dass sie nicht in vollem Ausmaß mit den oben angeführten Standardmerkmalen übereinstimmen.

KTO BOL PRVÝ? NACIONALIZMUS V SLOVENSKEJ A MAĎARSKEJ ARCHEOLÓGII A HISTORIOGRAFII

Eduard Krekovič

Článok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/1218/04.

Archeológia včasného stredoveku, historiografia, nájonalizmus.

Archaeology of the Early Middle Ages, historiography, nationalism.

Vyrovnanie sa s minulosťou patrí medzi dôležité výzvy (nielen) v postkomunistických krajinách. Očistný účinok takýchto reflexí je ideálny, ak ich napíšu sami príslušníci daného národa. Vďaka svojmu veľmi zmiešanému pôvodu si môžem dovoliť venovať sa nájonalizmu tak v slovenskej ako aj maďarskej vedeckej literatúre. Slovo vedecký by som rád zdôraznil - nebudem sa zaoberať rôznymi extrémami, ktoré sa objavujú v populárnej literatúre. Chcel by som konfrontovať názory bádateľov z oboch krajín na niektoré problémy týkajúce sa približne obdobia druhej polovice 1. tisícročia nášho letopočtu. Podotýkam, že zatiaľ sa týmto otázkami nikto nezaoberal - pravdepodobne preto, že je to dosť citlivá téma, týkajúca sa ešte žijúcich kolegov. Jediný pokus maďarskej strany pochádza od Cs. Bálinta (Bálint 1997), ktorý konštatoval, že maďarská archeológia je obviňovaná z nájonalizmu neprávom. Bola to teda premárená príležitosť a namiesto serióznej analýzy sme sa tu stretli skôr s obranou nájonalizmu.

Nájonalizmus bol v rôznych podobách v archeológii prítomný už od jej počiatkov ako vedy. Súhlasím s tvrdením, že bez neho by sa archeológia či štúdium minulosti sotva mohlo stať niečim viac než zálubou, resp. spôsobom trávenia voľného času (Díaz-Andreu/Champion 1996, 3). Preto nájonalizmus 19. storočia, kedy sa v strednej Európe konštituovali moderné národy, netreba odsudzovať - bol jednoducho prejavom doby. Mám teraz na mysli iba nájonalizmus „umiernený“, bez šovinistických a rasistických extrémov. V tomto príspevku sa teda nebudem zaoberať nájonalizmom v jeho počiatkoch, sústredím sa na obdobie približne posledných päťdesiatich rokov.

Trochu histórie

Od konca 10. stor. sa Slovensko stalo súčasťou uhorského kráľovstva, ktorého obyvatelia (lepšie povedané privilegované stavov) boli Uhri (natio Hungarica), etnicky to však boli Maďari (odhliadnuc od ich počiatočnej heterogénnosti), Slováci, Chorváti, Nemci, Rumuni, atď. Uhorské kráľovstvo nebolo organizované na etnickom princípe (ako ani ostatné stredoveké štáty), a až do 18. stor. bola táto situácia akceptovaná. Vtedy, v období rodiaceho sa nájonalizmu, sa začali objavovať z maďarskej strany názory, že Slováci sú potomkami etnika, ktoré Maďari ovládli v 10. stor., a preto by nemali mať rovnaké práva ako Maďari. Tam sú počiatky slovensko-maďarského antagonizmu, ktorého stopy sa dajú sledovať až do súčasnosti. Pre obmedzený rozsah tohto príspevku nemôžem tieto stopy sledovať podrobnejšie, uvediem skôr iba niekoľko charakteristických príkladov.

Kto bol prvý?

Otažka je zdanivo jasná - v duchu danej postupnosti príchodu nových etník z východu (Huni - Slovania - Avari - Maďari). Maďarský nájonalizmus 19. stor. sa však nechcel zmieriť s myšlienou, že Maďari prišli na územie stredného Dunaja poslední. Oživil správy zo stredovekých kroník, kde sa vyskytovali legendy o príbuznosti Hunov a Maďarov. Už kronikár Anonymus zo začiatku 13. stor. spomína, že Attila a vodca Maďarov Árpád pochádzali z toho istého rodu. Nevieme, o aké údaje sa opieral - možno to spôsobili dobové európske pramene, v ktorých sa názvy Hun, Avar, Magyar (Uhors) objavujú občas ako synonymá. Niet sa čomu diviť, pre západnú Európu boli všetky východné nomádske etniká rovnaké. Ak teda Maďari boli príbuzní s Hunmi, mali podľa názoru nájonalistických historikov 19. storočia právo na územie bývalej hunskej ríše alebo aspoň jeho centra ešte pred Slovanmi.

Maďarské bádanie v 20. stor. odmietlo túto tézu ako nepodloženú, predsa sa však našli archeológovia, ktorí v inovovanej podobe na ňu nadviazali. Niektorí presadzovali myšlienku o hunsko-avarisko-maďarskej kontinuite. Podľa J. Harmattu (Harmatta 1951, 3-4) sa časť Hunov po porážke Attilových synov nevrátila do južného Ruska, ale dožila sa príchodu Avarov a s Avarmi sa samozrejme stretli neskôr Starí Maďari.

Najznámejší predstaviteľ tohto smeru Gy. László (László 1974, 182) považoval za isté, že s Hunmi prišli do Karpatskej kotliny aj nejaké skupiny Maďarov, dokonca oživil názor o príbuznosti Attilu s vodcami Avarov i Maďarov. Keďže sa však hunsko-avariská kontinuita nedala doložiť, prišiel spomínaný autor s myšlienou, že Slovania

a Avari sa objavili v Karpatskej kotline viac-menej súčasne a tzv. druhú avarsú vlnu z obdobia okolo r. 670 tvorili už Maďari. Podľa neho tu náčelník prichádzajúcich staromaďarských kmeňov Árpád našiel v 9. stor. už usadené veľké masy Maďarov (*László 1974, 194-209*).

Takéto názory vyvolávali samozrejme reakcie (nielen) v slovenskej vede, kde sa objavili snahy o doloženie príchodu Slovanov na Slovensko ešte pred Hunmi. Niektorým autorom stačilo konštatovanie, že prví Slovania začali prichádzať už koncom 4. stor. a spolu s Hunmi prišla už druhá vlna (*Točík 1971, 163-165; Ruttkay 2000, 69*), iní tvrdia, že už v dobe rímskej (1.- 4. stor.) tu existovala istá symbióza slovanských a germánskych kmeňov - samozrejme bez relevantných dôkazov (*Čaplovič 1998, 62*). Ďalší sice nespochybňujú príchod Slovanov až v 6. stor., počítajú však už v tom období so Slovákmi (*Kučera 2000, 5-6*).

Najextrimnejšie názory oživujú staré teórie o autochtonnosti Slovanov na strednom Dunaji (*Mačala 1995, 64*). Najďalej zašiel B. Chropovský (*Chropovský 1998*), ktorý na základe analýz ruského lingvistu O. Trubačova hovorí o objavení sa slovanských kmeňov v období badenskej kultúry v eneolite. Tu sa ukazuje, k akým absurditám nás môže priviesť nekritické lingvisticke bádanie, najmä ak sa stotožní jazyk a etnos. Mimochodom podobného extrému sa dopúšťajú aj maďarskí bádatelia. Podľa I. Bónu (*Bóna 2000, 9*) sa sice prvé hodnoverné písomné správy o Maďaroch objavujú až začiatkom 9. stor., vtedy však mal už maďarský jazyk a ľud za sebou 1500 až 2000-ročné dejiny. Jazyk a „pôvod“ sú podľa nacionalistov akési pevné a navždy dané kritériá, určujúce aj etnicitu. Podľa týchto (tzv. primordialistických) teórií sa človek narodí ako súčasť istého jazykovo-biologického spoločenstva („národa“), a tým je jeho etnicita navždy určená. Etnicita je pritom len premenlivá konštrukcia, ktorá sice môže súvisieť s jazykom či pôvodom, ale často býva jej hlavným kritériom konfesia, kultúrne prostredie, sociálna príslušnosť, a pod. História poskytuje množstvo príkladov meniacej sa etnicity bez ohľadu na jazyk a pôvod. Okrem toho jazyk samotný sa vyvíja - staroslovienčina nie je slovenčina, podobne ako latinčina nie je taliančina či francúzština. Tým-to spôsobom sa môže meniť aj etnické povedomie - či už v súvislosti s jazykom alebo nie.

Niekol'ko ďalších problémov

Okrem pretekov pri osídľovaní Karpatskej kotliny sa slovenskí a maďarskí bádatelia venujú ďalším problémom, na ktoré nemajú rovnaký názor. Možno tu uviesť niekol'ko otázok súvisiacich s kultúrnou vyspelosťou a dôležitosťou určitého etnika. Keďže nomádske pastieri sú tradične považovaní za menej vyspelých, niektorí maďarskí archeológovia sa snažia tento jav u Starých Maďarov zatlačovať do úzadia (*Bóna 2000, 13*). Dokonca sa objavil aj názor, že Slovania v horách boli lovci a zberači a iba pod vplyvom Maďarov a Nemcov začali obrábať pôdu (*Deér 1943, 127*). Na druhej strane sa stretávame s tvrdením, že Slovania sú najväčšou etnickou masou Európy, ktorá od praveku plní významnú úlohu vo svetových dejinách (*Chropovský 1998, 36*). Očividne sa tu zamieňa kvantita s kvalitou.

Iným problémom je súžitie Slovanov a Avarov. Ide tu, okrem iného, o sporné etnické zaradenie niektorých pohrebísk na juhozápadnom Slovensku - maďarskí archeológovia ich považujú za avarske, kým slovenskí za zmiešané. Objavil sa aj kuriózny názor, že väčšina tu pochovaných jednotlivcov bola slovanská, ktorá sa však prispôsobila kroju Avarov, prevzala ich výzbroj a čiastočne aj spôsob života, ale nestratila svoju etnickú identitu (*Čilinská 1998, 43 - 44*). Len nie je celkom jasné, na základe čoho autorka uvedeného tvrdenia zistovala ich etnickú identitu.

Niekol'ko významných sporných otázok súvisí aj s Veľkomoravskou ríšou. Najmä jej južné a východné hraniče vyznačuje slovenské a maďarské bádanie odlišne. Z písomných prameňov je sice nesporné, že v Panónii žili pred príchodom Maďarov Slovania, ich príslušnosť k Veľkomoravskej ríši je však málo pravdepodobná (až na niektoré okrajové územia v istom období). Početnosť týchto Slovanov opäť vyvoláva spory: maďarskí archeológovia presadzujú ich minimálne množstvo, slovenskí naopak. Zaujímavý je aj zánik Veľkomoravskej ríše, ktorý iste aspoň čiastočne spôsobili aj Starí Maďari. Nedorozumenia vznikajú pri interpretácii nejednoznačných písomných správ. Maďarskí archeológovia a historici sa snažia legalizovať vpád Maďarov na územie stredného Dunaja tým, že ich údajne opakovane pozývali veľkomoravskí vládcovia na pomoc proti Frankom. Táto skutočnosť by mala byť spečatená aj zmluvou (*Bóna 2000, 13*), čo však slovenské bádanie odmieta. Ako ďalší príklad úplne opačnej interpretácie môže poslúžiť údaj z alamanských analóv vzťahujúcich sa k bojom medzi Moravanmi a Maďarmi v roku 902. Podľa I. Bónu (*Bóna 2000, 13*) Árpádovo vojsko porazilo moravského vládca Mojmíra II., ktorý tu aj sám padol. Slovenskí historici však víťazstvo pripisujú Moravanom (*Ratkoš 1988, 125*).

Mohol by som ešte pokračovať, nacionalistických pohľadov na dejiny je na oboch stranach dosť - okrem analyzovaného obdobia sú typické najmä pre 19. a 20. storočie. Nie je to vždy explicitný nacionálizmus, ide tu skôr o etnocentrickú interpretáciu dejín. Každý národ si interpretuje dejiny podľa vlastných potrieb a je samozrejme nemožné napísať absolútne objektívne dejiny. Treba však poukázať na etnocentrické a nacionalistické interpretácie a snažiť sa v budúcnosti nahradíť tieto ideológie napríklad toleranciou, empatiou či celoeurópskym hľadiskom. Najlepším riešením by bolo odbúravať nacionálizmus už v zárodku, teda v školách. Tu pomôže len jednotný pohľad na sporné udalosti. Prvé kroky k napísaniu spoločnej maďarsko-slovenskej učebnice dejín sa sice už urobili, zatiaľ je však príliš veľa sporných bodov, takže práca pokračuje pomaly.

Literatúra

- Bálint 1997 - Cs. Bálint: Węgierska archeologia i nacjonalizm. In: Węgrzy - Polska w Europie Środkowej. Historia - Literatura. Kraków 1997, s. 254-259.
- Bóna 2000 - I. Bóna: A Magyarok és Európa a 9.-10. században. Budapest 2000.
- Čaplovič 1998 - D. Čaplovič: Včasnostredoveké osídlenie Slovenska. Bratislava 1998.
- Čilinská 1998 - Z. Čilinská: Základné problémy štúdia historického vývoja na južnom Slovensku v 7.-8. storočí. *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia* 1, 1998, s. 43-48.
- Deér 1943 - J. Deér: A honfoglaló Magyarság. In: L. Ligeti (ed.): A Magyarság őstörténete. Budapest 1943, s. 123-153.
- Díaz-Andreu/Champion 1996 - M. Díaz-Andreu/T. Champion: An Introduction. In: M. Díaz-Andreu/T. Champion (Ed.): Nationalism and Archaeology in Europe. Boulder 1996, s. 1-23.
- Harmatta 1951 - J. Harmatta: Introduction. In: N. Fettich: Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. Budapest 1951, s. 3-8.
- Chropovský 1998 - B. Chropovský: Niekoľko poznámok k problematike etnogenézy Slovanov. *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia* 1, 1998, s. 35-42.
- Kučera 2000 - M. Kučera: Introduction. In: Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 10th Century. Bratislava 2000, s. 5-6.
- László 1974 - Gy. László: Vértezzölöstől Pusztaszerig. Budapest 1974.
- Mačala 1995 - P. Mačala: Etnogenéza Slovanov v archeológii. Košice 1995.
- Ratkoš 1988 - P. Ratkoš: Slovensko v dobe Veľkomoravskej. Košice 1988.
- Ruttkay 2000 - A. Ruttkay: Slavs in the Central Danubian Region from the 8th till the 11th Century and the Beginnings of the History of the Slovak Nation. In: Slovaks in the Central Danubian Region in the 6th to 10th Century. Bratislava 2000, s. 67-92.
- Točík 1971 - A. Točík: Príchod Slovanov. In: Slovensko. I. dejiny. Bratislava 1971, s. 156-172.

Rukopis odovzdaný: 20. 1. 2003

Prof. PhDr. Eduard Krekovič, CSc.
Katedra archeológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Gondova 2
818 01 Bratislava
eduard.krekovic@fphil.uniba.sk

WHO WAS THE FIRST? NATIONALISM IN SLOVAK AND HUNGARIAN ARCHAEOLOGY AND HISTORIOGRAPHY

Summary

Slovaks and Hungarians (Magyars) lived until 1918 in a common state for about 1000 years. Today, archaeologists and historians working in different countries are concerned with different questions and offer very different interpretations of the past. A case in point is the issue of the arrival of Slavs and Magyars to the Middle Danube region. Although it is, in general, agreed that the Magyars came into the region over 350 years after the arrival of the Slavs, some Hungarians scientists emphasize a so-called ‘double occupation’ of homeland having to do with relationships between the Magyars and the Huns. Thus, we can find in the Slovak archaeological literature arguments concerning the ‘presence’ of Slavs in the territory of Slovakia already in the fourth century (or even earlier), that is, before the Huns. This paper will critically examine several examples of theories, which represent polemical Hungarian and Slovak positions, and consider the socio-historical and conceptual roots of problematical contrasting interpretations.

VII. KOLOKVIUM OBDOBIE POPOLNICOVÝCH POLÍ A DOBA HALŠATSKÁ

Susanne Stegmann-Rajtár

V rámci vedeckej spolupráce medzi bádateľmi z Čiech, Moravy a Slovenska sa v dňoch 17. až 19. septembra 2002 uskutočnilo už tradičné, v poradí siedme kolokvium zamerané na obdobie popolnicových polí a dobu halšatskú. Podujatie sa uskutočnilo v priestoroch Archeologického ústavu SAV v Nitre a zúčastnilo sa ho 30 bádateľov z univerzít, ústavov a múzeí Českej a Slovenskej republiky. Počas kolokvia odznelo celkovo 19 prednášok, ktoré sa zamerali na rôzne okruhy problémov z archeológie, ale aj z archeobotaniky. Prevažná časť referátov prezentovala najmä aktuálny stav bázania a poukázala na prvé výsledky z nových terénnych výskumov a prieskumov v jednotlivých regiónoch. Ďalšia časť bola tematicky orientovaná na otázky kultúrno-historického vývoja v mladšej a neskorej dobe bronzovej a v dobe halšatskej, alebo sa venovala otázkam typologického a chronologického vyhodnotenia niektorých významných nálezov a nálezisk uvedeného obdobia. Celkový priebeh kolokvia podrobne vyhodnotila Elena Miroššayová a bol publikovaný v správach časopisu Slovenská archeológia 50, 2, 2002, 369-372.

Počas dvoch rokovacích dní odzneli nasledovné prednášky českých a slovenských kolegov:

- J. Bouzek:* Lužická kultura v českém Slezku a dolování;
- L. Veliačik:* Nové poznatky k štruktúre hradísk lužickej kultúry na Slovensku;
- M. Salaš:* Topografie bronzových depotů doby popolnicových polí na Moravě;
- Z. Smrž:* Interpretace depotů srpů z hory Kletečná, okr. Litoměřice;
- O. Ožďáni:* Depoty bronzových predmetov z hradiska lužickej kultúry v Nemeckej, okr. Brezno;
- M. Novotná:* K elitám obdobia starších popolnicových polí na Slovensku;
- L. Smejtek:* Ke způsobu zpracování velkých keramických souborů knovízske kultury;
- K. Šabatová:* Deskriptivní systém keramiky z Přáslavic. Možnosti vzájemného porovnání lokalit;
- P. Vařeka - L. Jiráň - P. Kočák:* Zpráva o projektu Struktura sídlisko materiálu z mladšej doby bronzovej;
- J. Bartík:* Ku kolovým domom doby popolnicových polí na západnom Slovensku;
- R. Malček:* Výsledky zisťovacieho výskumu na Borovej hore vo Zvolene;
- M. Hajnalová:* Rastlinné makrozvyšky v nádobách a zásobách z mladšej a neskorej doby bronzovej;
- D. Dreslerová - P. Hrubý:* Halšatské výšinné lokality v jižných Čechách;
- E. Miroššayová:* Sídlickový objekt z doby halšatskej z Prešova;
- S. Stegmann-Rajtár:* Pohrebiská halšatskej kultúry západne a východne od Váhu a ich späťosť s vývojom vo východoalpskej oblasti a v Zadunajskej;
- R. Sedláček:* Pohrebiště v Domamyslicích, okr. Prostějov;
- P. Vitula:* Bohaté mladohalšatské hroby na strední Moravě;
- M. Čižmář:* K datování „halštato-laténského“ sídlisko materiálu z hradiska u Kroměříže;
- D. Parma:* Předkeltské osídlení Hostýna.

Nasledujúci blok príspevkov prezentuje referáty tých účastníkov kolokvia, ktorí sa rozhodli svoje rukopisy publikovať.

VII. KOLLOQUIUM URNENFELDER- UND HALLSTATTZEIT

Susanne Stegmann-Rajtár

Im Rahmen der wissenschaftlichen Zusammenarbeit zwischen den Forschern aus Tschechien, Mähren und der Slowakei hat vom 17. bis 19. September 2002 ein schon traditionell gewordenes siebtes Kolloquium stattgefunden, das die Urnenfelder- und Hallstattzeit zum Thema hatte. Die Veranstaltung wurde am Archäologischen Institut der SAW in Nitra realisiert und es nahmen 30 Forscher aus Universitäten, Instituten und Museen aus der Tschechischen und Slowakischen Republik teil. Insgesamt wurden 19 Vorträge gehalten, wobei die Themen verschiedenen Problemen der Archäologie aber auch der Archäobotanik gewidmet waren. Im überwiegenden Teil der Referate präsentierten die Vortragenden vor allem den aktuellen Forschungsstand und wiesen auf die ersten Ergebnisse aus den neuen Geländeerkundungen und Grabungen in den einzelnen Regionen hin. Der nächste Teil des Kolloquiums war thematisch auf die Fragen der kulturgeschichtlichen Entwicklung in der jüngeren und späten Bronze- und Hallstattzeit gerichtet. Es wurden auch typologische und chronologische Auswertungen einiger bedeutenden Funde und Fundstellen des angeführten Zeitabschnittes behandelt. Der Gesamtverlauf des Kolloquiums wurde ausführlich von Elena Miroššayová ausgewertet und in den Berichten der Zeitschrift Slovenská archeológia 50, 2, 2002, 369-372 veröffentlicht.

An den zwei Tagen wurden folgende Referate der tschechischen und slowakischen Kollegen vorgetragen:

J. Bouzek: Lausitzer Kultur im tschechischen Schlesien und zum Bergbau;

L. Veliačik: Neue Erkenntnisse zur Struktur der Burgwälle der Lausitzer Kultur in der Slowakei;

M. Saláš: Topographie der urnenfelderzeitlichen Bronzedepots in Mähren;

Z. Smrž: Interpretation des Sichel-Depots aus dem Kletečná-Berg, Bez. Litoměřice;

O. Ožďáni: Depots von Bronzegegenständen aus dem Burgwall der Lausitzer Kultur in Nemecká, Bez. Brezno;

M. Novotná: Zu den Eliten der älteren Urnenfelderzeit in der Slowakei;

L. Smejtek: Zum Bearbeitungsverfahren von großen keramischen Beständen der Knovízer Kultur;

K. Šabatová: Zum Deskriptionssystem der Keramik aus Přáslavice. Möglichkeiten des gegenseitigen Vergleichs von Fundstellen;

P. Vařeka - L. Jiráň - P. Kočák: Bericht über das Projekt Struktur des Siedlungsmaterials aus der jüngeren Bronzezeit;

J. Bartík: Zu Pfostenhäusern aus der Urnenfelderzeit in der Westslowakei;

R. Malček: Ergebnisse der Feststellungsgrabung auf der Fundstelle Borová hora in Zvolen;

M. Hajnalová: Pflanzliche Makroreste in den Gefäßen und Vorräten aus der jüngeren und späten Bronzezeit;

D. Dreslerová - P. Hrubý: Hallstattzeitliche Höhensiedlungen in Südtsechien;

E. Miroššayová: Hallstattzeitliches Siedlungsobjekt aus Prešov;

S. Stegmann-Rajtár: Gräberfelder der Hallstattkultur westlich und östlich der Waag und ihre Verbindung mit der Entwicklung im Ostalpengebiet und Transdanubien;

R. Sedláček: Das Gräberfeld in Domamyslice, Bez. Prostějov;

P. Vitula: Reiche junghallstattzeitliche Gräber in Mittelmähren;

M. Čižmář: Zur Datierung eines Siedlungsobjektes vom Übergang der Hallstatt-Latènezeit aus dem Burgwall bei Kroměříž;

D. Parma: Vorkeltische Besiedlung von Hostýn.

Der folgende Block von Beiträgen präsentiert die Referate der Teilnehmer, die sich entschieden haben, ihr Manuskript zu veröffentlichen.

NOVÉ POZNATKY KU ŠTRUKTÚRE HRADÍSK LUŽICKEJ KULTÚRY NA SEVERNOM SLOVENSKU

Ladislav Veliačik

ÚVOD

Nesporný rozmach výskumu hradísk z obdobia kultúr popolnicových polí a z nich najmä lužickej kultúry v osemdesiatych rokoch minulého storočia (Ilija-Sitno, Nitra-Zobor, Letanovce-Kláštorisko, Zemianske Podhradie-Hradiská) priniesol viaceré zaujímavé výsledky (Žebrák 1987; Romsauer 1993, 45-48; Miroššayová 2000; Veliačik/Romsauer 1999). Žiaľ, sľubný rozbeh terénneho výskumu hradísk kvôli vysokej nákladovosti nemal dlhé trvanie a od začiatku deväťdesiatych rokov sa postupne, ale úplne vytratil. Práve v tomto období archeológov na hradiskách nahradili užívateľia výkonných detektorov a začali sa šíriť legendy o neslýchanej efektivite moderných aparátov a dobre organizovaných skupín hľadačov pokladov.

Prieskum vytipovaných polôh v Turci a na strednom Považí, uskutočnený v lete 2002, ktorého výsledky prináša táto štúdia, je reakciou na obe vyššie spomenuté situácie. Je súčasťou dlhodobého tematického prieskumu hradísk, kde obhliadka a základná dokumentácia nálezísk musela nahradíť systematický výskum, a zároveň je nasmerovaný na málo známe, resp. len nedávno objavené lokality, ktoré sa však stali hojne vyhľadávaným miestom užívateľov detektorov. Overeňanie nálezových okolností, prípadne lokalizácia miesta nálezu boli jednou z úloh referovaného prieskumu. V Turci sa ho spolu s autorom zúčastnili aj K. Pieta a R. Kujovský, v oboch regiónoch aj spolupracujúci majitelia detektorov. Počas takmer dvojtýždňovej akcie sme navštívili šesť nálezísk. V tejto štúdií informujem o štyroch, keďže úroveň prebádanosti a zdokumentovania ďalších dvoch ešte nedovoľuje zverejnenie poznatkov o nálezov a ich uvoľnenie pre nekontrolovanú exploataciu majiteľmi detektorov.

Opis polôh a nálezov

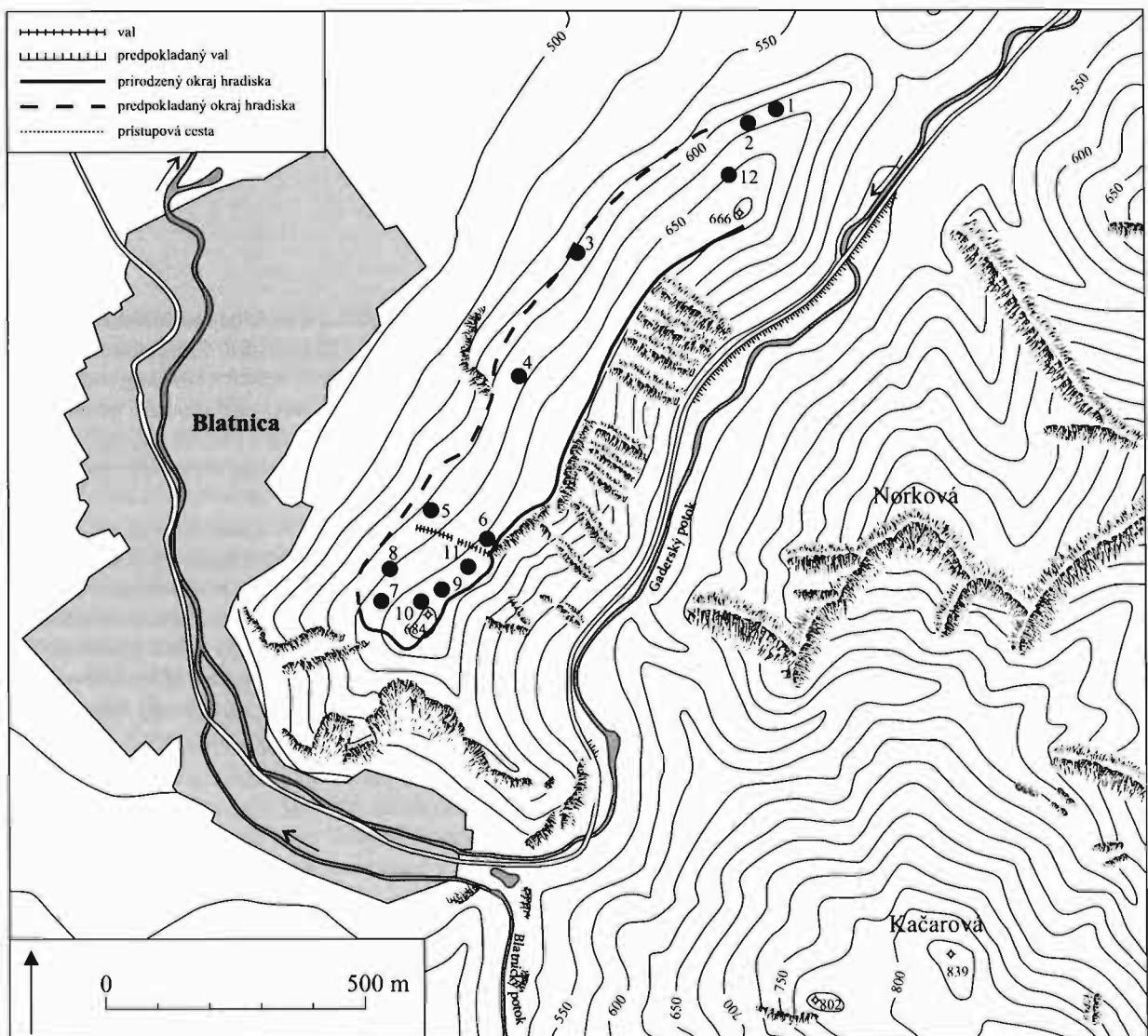
Blaťnica (okr. Martin), poloha Plešovica

Kopec Plešovica (obr. 1) sa rozprestiera severovýchodne od obce a ako samostatný západný výbežok je od materského masívu Veľkej Fatry oddelený turisticky známou Gaderskou dolinou. Samotné vápencové návršie má pretiahnutý tvar s dlhsou osou v smere SSV-JJZ, s vrcholom na južnom konci vo výške 684 m a prevýšením oproti doline o 180-200 m. Temeno kopca tvorí 1500 m dlhý skalný hrebeň, ktorý je zároveň jeho východnou a južnou hranou. Z nej spadajú do Gaderskej doliny neprístupné strmé svahy a početné skalné bralá. Západným smerom sú svahy relatívne menej príkre. V bezprostrednom susedstve skalného hrebeňa i v nižších partiách masívu sa vyskytujú mnohé, prirodzené i umelé terasy, plošiny a sedlá. Ich počet i rozloha rastie smerom k vrcholu. Bezpečnosť strategicky najvýznamnejšej južnej časti s nevel'kou vrcholovou plošinou a ďalšími terasami bola posilnená umeľým násypom. Val je bezpečne sledovateľný len v smere V-Z. Tu sa nachádza aj vstup do opevnenej časti, ktorý vznikol prerušením násypu s priamo proti sebe vyúsťujúcimi ramenami. Pokračovanie valu po vrstevnici v S-J smerе sa dnes v teréne nedá potvrdiť, je však reálne už aj vzhľadom na miernejší sklon najprístupnejšieho úseku rozľahlého úbočia. Predpoklad o určitej koncentrácií osídlenia práve v týchto partiách svahu návršia sa opiera aj o frekventovanejší výskyt drobných črepov, hrudiek mazanice a zlomku kamenej zrnotierky (obr. 2: 21). Vzhľadom na konfiguráciu terénu je pochopiteľné, že erózii a splavovaniu mohla najskôr podľahnúť práve táto časť fortifikácie. Zistená a opisaná situácia sa diametrálne odlišuje od priebehu valu podľa staršieho nákresu opevnenia publikovaného Š. Janšákom (Janšák 1930, 42-43, tab. XII, obr. 57).

Doklady, ktoré by potvrdzovali trvalejší pobyt človeka na Plešovici, predstavujú skôr početné terasovité úpravy západného svahu, prípadne rozmanité kovové predmety, ako zriedkavé keramické nálezy, čo konštatoval v svojej správe aj Š. Janšák. Počas prieskumu sme našli iba nepočetné a málo výrazné črepy, ktoré len rámcovo možno zaradiť do vyvinutého štátia lužickej kultúry (obr. 2: 1-4). Masív Plešovice však v nedávnej minulosti vydal podstatne hodnotnejšie nálezy, aké sa nám podarilo nájsť počas prieskumu. V posledných desiatich rokoch pôsobili na Plešovici viaceré skupiny užívateľov detektorov, ktorí tu údajne našli viac ako 40 hromadných nálezov bronzových predmetov.

A. Autorovi sa podarilo získať informácie a počas prieskumu aspoň približne lokalizovať miesta nasledujúcich nálezov (číslovanie na obr. 1 sa zhoduje s priebežným číslovaním nálezov v nasledujúcom teste):

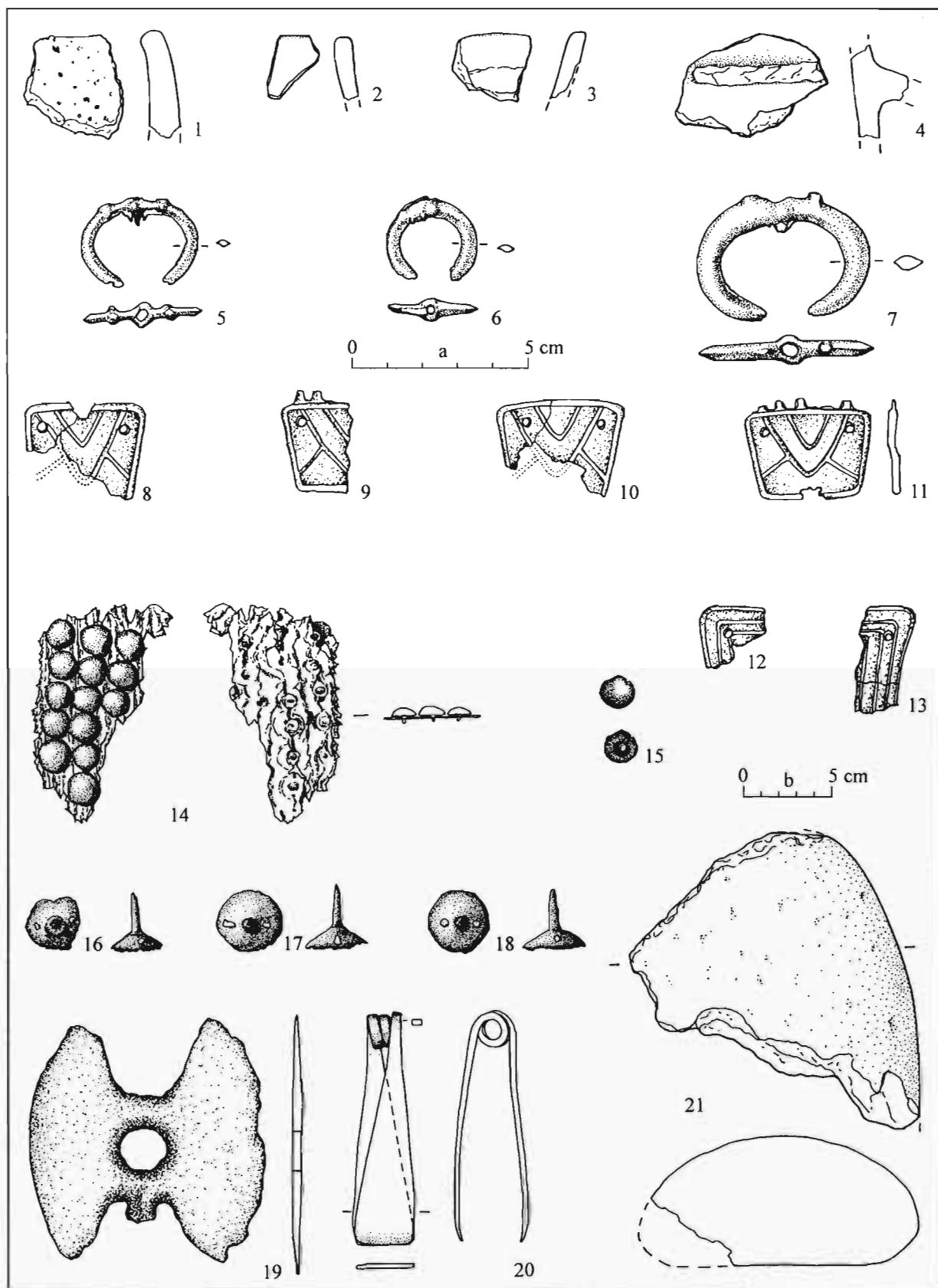
1. Nezdobený meč s plnou rukoväťou a tromi rebrami.
2. Depozit šiestich nákrčných kruhov, z nich jeden bol tordovaný, s koncami stočenými v očko.

Obr. 1. Blatnica (Plešovica). Situačný náčrt lokality s približnou lokalizáciou miest nálezu významnejších bronzových predmetov, získaných užívateľmi detektorov.

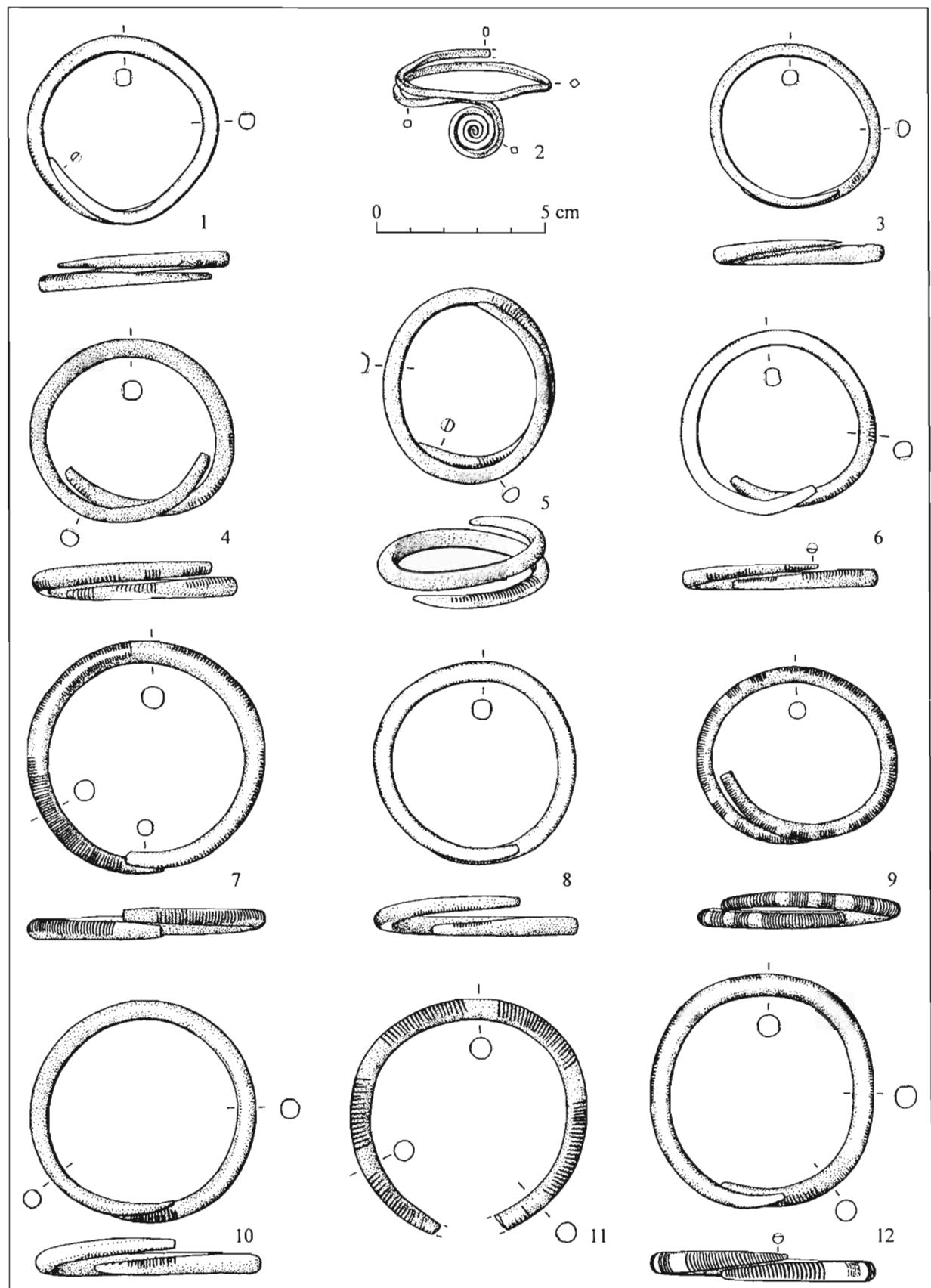
Abb. 1. Blatnica (Plešovica). Situationsskizze der Fundstelle mit ungefährer Lokalisation der Fundstellen mit bedeutenden Bronzegegenständen, die von den Benutzern der Metallsuchergeräte gefunden wurden.

3. Depot zložený zo štyroch až piatich bronzových tepaných nádob uložených do seba. Bližšie informácie máme len o jednej z dvoch mis typu Blatnica, ktorá bola porušená, zdobená na hrdle dvoma radmi jamiek, na vydutí dvoma radmi puklíc, v nej mali byť uložené dve šálky.
4. Miesto s viacerými skupinami nálezov: a) depot zložený údajne z niekoľkých desiatok dvojramenných mlatov; b) hromadný nález dlhých ihlíc s guľovitou hlavicou; c) v neznámych nálezových súvislostiach sa tu mali nájsť aj bližšie neurčené špirálovité (okuliarovité?) závesky, prípadne spony, tepané nádoby, sekery so schodíkom i sekery s tuľajkou.
5. Depot, ktorý mal obsahovať dve neporušené, dokonalo zachované špirálovité náramenice.
6. Viac ako 30 reťazovito spojených, tyčinkovitých, zdobených náramkov, podobných ako č. 10.
7. Meč s jazykovitou rukoväťou.
8. Trinásť až štrnásť veľkých ihlíc prevažne s masívnu guľovitou hlavicou, dve ďalšie s dvojítou diskovitou hlavicou; dĺžka ihlíc 60-80 cm.
9. Depot tvorený početnými, údajne olovenými platničkami lichobežníkovitého tvaru, so zosilneným okrajom, dvoma závesnými otvormi, zdobenými viačnásobnými, trojuholníkovito, resp. do tvaru V radenými plastickými rebrami (obr. 2: 8-13). Aj keď niekoľko desiatok podobných platničiek malo zostať na mieste, počas prieskumu sa ich nepodarilo nájsť.
- V blízkosti sa ako ojedinelé nálezy našli tri polmesiacovité závesky - chrániče ihlíc (obr. 2: 5-7), dláto a pinzeta (obr. 2: 20).
10. Depot, s výnimkou jedného neúplného špirálovitého náramku s koncovými ružicami (obr. 3: 2), obsahoval 16 tyčinkovitých náramkov s pôvodne okrúhlym prierezom, s preloženými, tupo i ostro zahrotenými koncami (obr. 3: 1, 3-12). Intenzívne používanie poznamenovalo zachovalosť výzdoby, spôsobilo nepravidelný príčez tyčinky a zanechalo svedectvo, že sa viaceré exempláre (tri, pripadne štyri kusy) nosili spolu na jednej ruke.
11. Depot zložený zo šiestich až siedmich tyčinkovitých, zdobených, ale zle zachovaných náramkov, podľa všetkého podobných ako predchádzajúci nález.

Obr. 2. Blatnica (Plešovica). Výber nálezov získaných prieskumom v r. 2002 (1-4, 21) a bronzových predmetov nájdených užívateľmi detektorov. Mierka a: 1-20; b: 21.

Abb. 2. Blatnica (Plešovica). Auswahl von Funden, die bei der Begehung im J. 2002 gewonnen wurden (1-4, 21) und Auswahl von Bronzegegenständen, die von den Benutzern der Metallsuchgeräte gefunden wurden. Maßstab a: 1-20; b: 21.

Obr. 3. Blatnica (Plešovica). Depot bronzových náramkov.
Abb. 3. Blatnica (Plešovica). Depot von bronzenen Armbändern.

B. Ďalšie významné bronzové predmety, ktoré sa nepodarilo lokalizovať a vieme o nich len z informácií hľadačov:
a) Údajne z väčšieho depotu má pochádzať:

1. Meč typu Ragály s poškodenou čepeľou, zdobený šikmými ryhami na terči, na rukoväti i priečke.
2. Dýka s jazykovitou rukoväťou a žiarom spečenou čepeľou so stredovým a dvomi postrannými rebrami.
3. Ihlica s veľkou guľovitou hlavicou zdobenou skupinami šikmých rýh a mierne zosilneným kŕčikom, zdobeným skupinami obecích rýh.

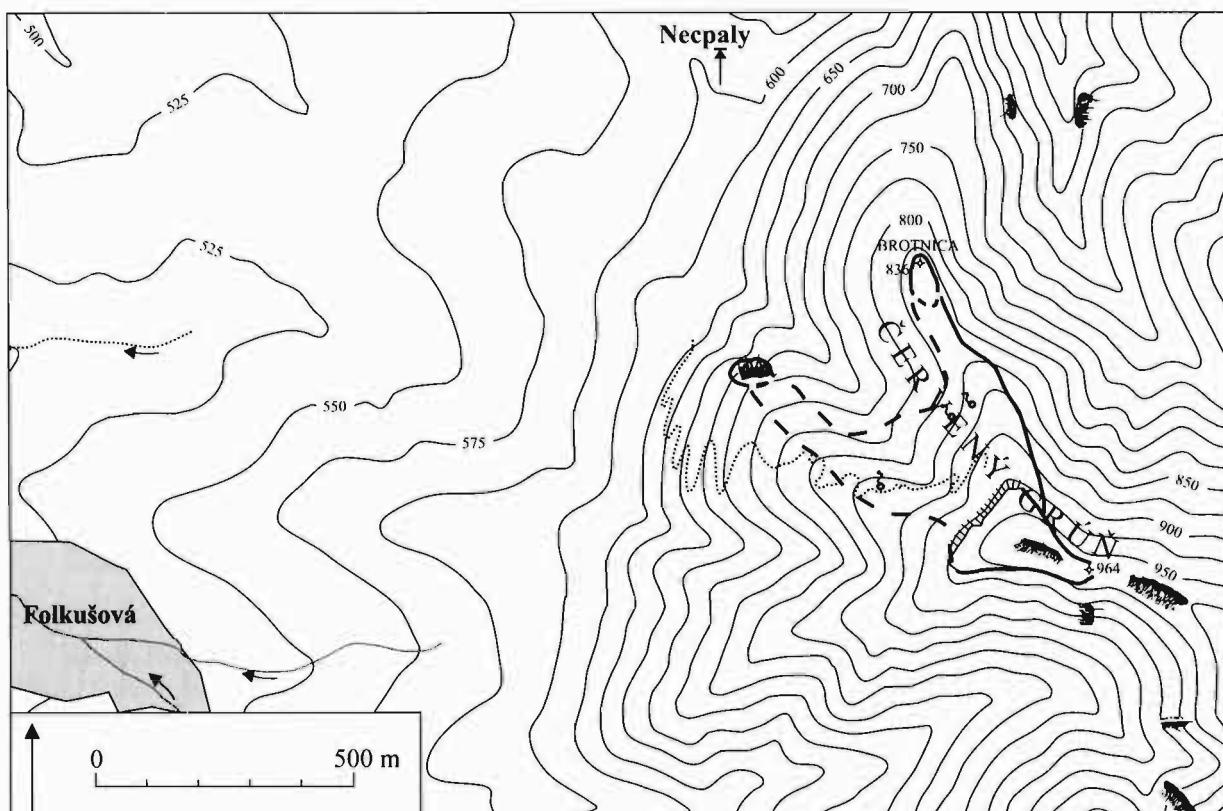
b) Na zatiaľ neznámom mieste sa na Plešovici našla časť pravdepodobne koženého opasku s najmenej štyrmi radmi puklicovitých nášiviek, zo spodnej strany s uškami, cez ktoré je prevlečená šnúra alebo skôr úzky remienok (obr. 2: 14, 15). Spolu s časťou opasku sa pravdepodobne našli aj tri lievikovité plechové nášivky s výrazným tŕňovito-výtvarom hrotom (obr. 2: 16-18).

C. Nelokalizované ojedinelé nálezy kovových predmetov bez ďalších informácií o nálezových okolnostiach:

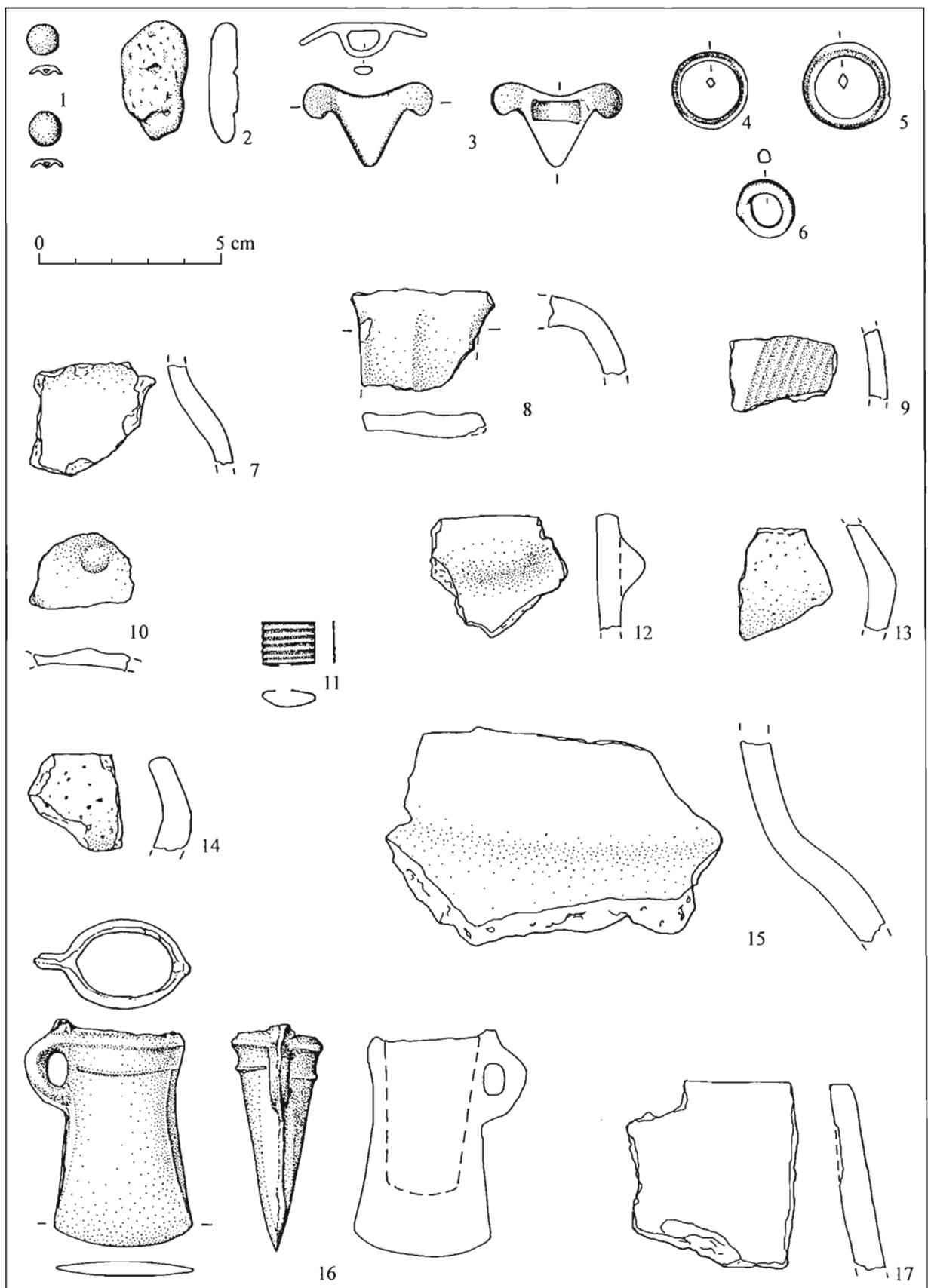
1. Bronzový hrot šípu s krídelkami.
2. Údajne tri zlaté náramky.
3. Torzo kopije s bohatou profilovanou čepeľou (čakanského typu).
4. Sekera so zobákovito(?) vykrojenou tuťajkou.
5. Okuliarovitý závesok.
6. Ihlica s plnou kónickou hlavicou, zdobená skupinami trojuholníkovito radených rýh.
7. Dvojčepeľová britva s kruhovým otvorom a nezachovanou rúčkou (obr. 2: 19).

Necpaly (okr. Martin), poloha Červený grúň

Vrch Červený grúň (obr. 4) je jedným zo západných výbežkov Veľkej Fatry, ktorý leží južne od obce Necpaly a menšou časťou zasahuje aj do katastra Folkušovej. Skúmaný areál ma zhruba podkovovitý, resp. trojuholníkovitý tvar, ktorý od západu a juhu ohraničujú výrazné skalné hrebene s príkrymi vonkajšími úbočiami a skalnými útesmi. Prirodzené uzávery vnútorného rozľahlého sedla tvoria prírodné skalné dominanty - Brotnica (835 m), vrcholové bralo Červeného grúna (964 m) a Havrania skala (735 m), ktorých výškové rozdiely (130, resp. 230 m) už samé signalizujú členitosť terénu. Maximálne prevýšenie oproti obci Necpaly je takmer 500 m. Významný komunikačný prvok predstavuje dobre zachovaná dávna serpentínová cesta, sledovateľná takmer neprerušene od úpätia až pod hlavný (východný) hrebeň. Lokalitu len pred krátkym časom objavil a informatívnu správu zverejnili K. Pieta (*Pieta 1999, 131*).

Obr. 4. Necpaly (Červený grúň). Situačný náčrt lokality.
Abb. 4. Necpaly (Červený grúň). Situationsskizze der Fundstelle.

Obr. 5. Necpaly (Červený grún). Výber nálezov získaných prieskumom v r. 2002 (7-17) a užívateľmi detektorov.
Abb. 5. Necpaly (Červený grün). Auswahl von Funden, die bei der Begehung im J. 2002 (7-17) und von den Benutzern der Metallsuchgeräte gewonnen wurden.

Stopy osídlenia začínajú už v hornej polovici, a najmä v hornej tretine pomerne strmých západných svahov. Koncentráciu pomerne málo výrazných keramických zlomkov sme zistili najmä na juhozápadných svahoch hrebeňa smerujúceho k Brotnici a v okolí tzv. severných prameňov. Ich výskyt narastá na neveľkých, no početných terasovitých plošinách, čo môže byť signálom prítomnosti sídliskových objektov. V týchto častiach sa objavujú takmer výlučne pamiatky lužickej kultúry, zatiaľ čo v okolí vrcholu Červeného grúňa stúpa počet nálezov púchovskej kultúry i zo stredoveku. Tu, najmä zo severozápadnej strany a najsíkôr aj v tomto období, predpokladáme ohraničenie neveľkej vrcholovej plošiny umelým násypom. Prieskumom sa získalo viacero nálezov.

a) svah pod severným prameňom

1. Črep z málo profilovanej hrncovitej nádoby s nepatrne prehnutým hrdlom a rovno zrezaným okrajom.
2. Malý zlomok tenkostennej šálky s husto a jemne rytými úzkymi žliabkami v skupinách (obr. 5: 9).
3. Zlomok z odsadeného dna.
4. Zlomok esovito profilovaný baňatej amforky alebo šálky (obr. 5: 7).
5. Šestnásť črepov z tiel nádob.

b) v blízkosti osamelého stromu, 10 m južne od prameňa

6. Menšia bronzová sekerka s tuľajkou. Telo len nepatrne prehnuté, na okraji tuľajky a uška zachované zvyšky odlievacích švov. Tuľajka s dvoma úzkymi a nízkymi prstencami, telo po stranach vždy s jedným rebrom, ostrie nepatrne rozšírené (obr. 5: 16).

c) terasa východne od prameňa

7. Torzo andezitovej zrnotierky; zach. dĺ. 330 mm, zach. š. 200 mm., výška 95 mm.

d) svah medzi severnými prameňmi I a II

8. Zlomok amfory alebo vázy s kónickým hrdlom, odsadeným od baňatého tela (obr. 5: 15).
9. Malý zlomok misy so zatiahnutým okrajom (obr. 5: 14).

10. Dvadsať päť črepov z tiel nádob bez výraznejšej úpravy povrchu; tri z nich môžu patriť púchovskej kultúre.

e) svah 20 m severne od severných prameňov

11. Tri zlatky bronzoviny (obr. 5: 2).

f) svah nad severnými prameňmi

12. Malý zlomok tenkostennej šálky so zosilneným dnom s omsalom (obr. 5: 10).

13. Zlomok misy so zatiahnutým zúženým okrajom a ostrým ohybom (obr. 5: 13).

14. Zlomok dvojnásobne prežliabnutého pásičkového ucha (obr. 5: 8).

15. Fragment ďalšieho masívneho pásičkového ucha.

16. Zlomok zo dna nádoby.

17. Päť črepov z tiel nádob bez výraznejšej úpravy povrchu.

g) južný svah hrebeňa Brotnica

18. Fragment ostro zalomeného vydutia menšej nádoby s vyhladenou hornou časťou.

19. Črep z kónického hrdla amfory s rovným, rovno zrezaným okrajom (obr. 5: 17).

20. Päť črepov z tiel nádob.

h) okolie južného prameňa

21. Zlomok menšieho súdkovitého hrnca s rovným, rovno zrezaným okrajom, pod okrajom horizontálny výčnelok (obr. 5: 12).

22. Tri čepy z tiel nádob, jeden so stopami obtáčania z vnútornej strany.

ch) svahy Červeného grúňa - nálezy boli získané a odovzdané hľadačmi až po referovanom prieskume

23. Žiarom silne deformované torzo čepce bronzového meča s plochým stredovým rebrom.

24. Masívna bronzová prevliečka s uškom (obr. 5: 3).

25. Tri malé zatvorené bronzové krúžky šoškovkovitého a oválneho tvaru (obr. 5: 4-6).

26. Malý zlomok pravdepodobne z ústia tuľajky bronzovej sekerky s náznakom dvoch horizontálnych rebier.

27. Dve malé puklicové nášivky s uškom (obr. 5: 1); zhodné s podobným nálezom z Blatnice (obr. 2: 14, 15).

28. Bronzová plechová prevliečka alebo svorka, zdobená hustými obežnými rebierkami (obr. 5: 11).

29. Malý zlomok hákovito ohnutej bronzovej tyčinky kosoštvorcového prierazu.

30. Sedem hrudiek bronzoviny a bronzový výliatok.

Ďalšie dve navštívené náleziská sa nachádzajú v oblasti stredného Považia.

S e l e c (okr. Trenčín); poloha H r a d i s k o

Poloha Hradisko (obr. 6) sa nachádza východne od obce na temene severozápadného výbežku Považského Inovca. Správou o včasnostredovekom náleze lokalitu do odbornej literatúry uviedla *T. Nešporová* (1985), prvé signály o pamiatkach z obdobia popolnicových polí prichádzali od užívateľov detektorov a o jednej z nich informoval *V. Furmanek* (1999). Pôvodne sa areál hradiska spájal len s neveľkou a značne členitou vrcholovou časťou (kóta 732; prevýšenie oproti doline do 400 m), ktorej opäť dominuje, v smere V-Z prebiehajúci úzky skalný hrebeň, pod ktorým sa zo severnej i južnej strany nachádzajú početne menšie terasy vhodné na osídlenie, ale chudobné na nálezy. Ďalej na západ je skalný masív stupňovito odsadený priečnym bralom, pod ním sa nachádza neveľký priestor ohraničený po celom obvode skalnými výstupkami a zrejme aj priečnym kamenným valom. Pod južným okrajom vrcholovej plošiny vyúsťuje pohodlná prístupová cesta, ktorá plynulo stúpa južným úbočím návršia a až v poslednom

úseku získava serpentínový priebeh. Len v tejto časti vrcholového masívu možno dnes rozpoznať zvyšky obvodového valu. Počet črepov narastá v širokom sedle d'alej na východ a najmä na početných malých plošinách v smere k druhému skalnému hrebeňu, ktorý uzatvára celý priestor z juhovýchodnej strany (tu aj s pekným výhľadom na Považský Inovec). Nálezy získané prieskumom:

a) južná terasa pod malou akropolou

1. Dva čepy z tiel nádob, z nich jeden pochádza pravdepodobne z misy so zatiahnutým okrajom, zdobený na vydutí prsovitým výčnelkom, lemovaný zhora oblúkovitými žliabkami (obr. 7: 1).

b) sedlo medzi západným a východným hrebeňom

2. Zlomok asi kónickej misy so zosilneným okrajom s horizontálnym výčnelkom, vnútorná hrana okraja zvýraznená skupinou priečnych rýh (obr. 7: 2).

3. Štyri čepy z tiel nádob zdobené horizontálnymi, plynkými oblúkovitými i zvislými žliabkami na pleciach vydutia (obr. 7: 3-6).

4. Dvadsať dva črepov bcz výraznejšej úpravy povrchu. Časť z nich patrí púchovskej kultúre, prípadne neskorej dobe rímskej.

c) terasy na svahu východného hrebeňa

Koncentrovaný výskyt črepov, signalizujúci možnú prítomnosť objektov, sa zistil na viacerých miestach najmä východne od turistického chodníka na Považský Inovec.

5. Črep z tela masívnej nádoby s výrazným jazykovitým výčnelkom (obr. 7: 7).

6. Dvojkónický praslen (obr. 7: 8).

7. Fragment slabo profilovanej hrncovitej nádoby s rovným okrajom (obr. 7: 9).

8. Zlomok asi hrncovitej nádoby so zosilneným vodorovne vytiahnutým okrajom (obr. 7: 10).

9. Črep z odsadeného dna s výrazne vyklenutými stenami (obr. 7: 12).

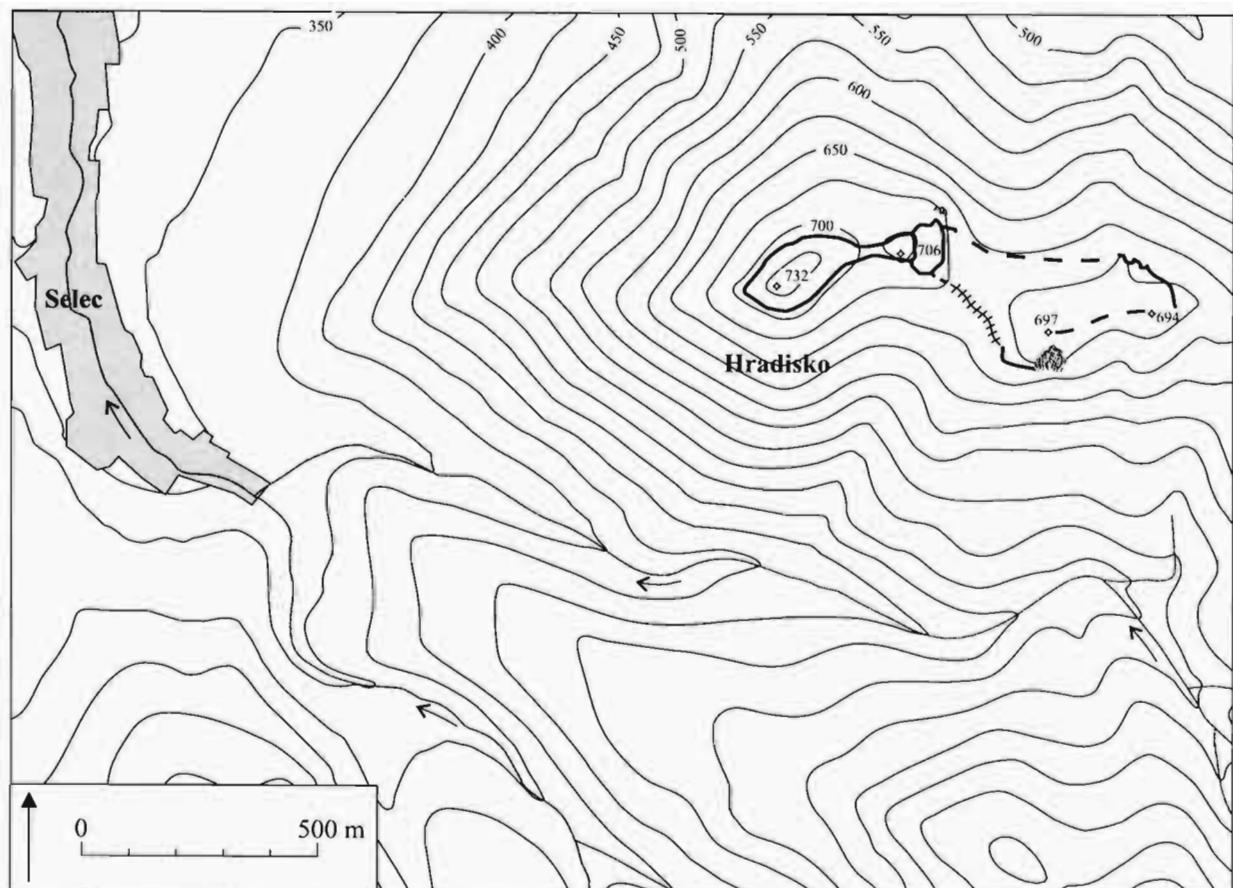
10. Čepy z tela nádob bez výraznejšej úpravy povrchu.

d) protiľahlý východný svah

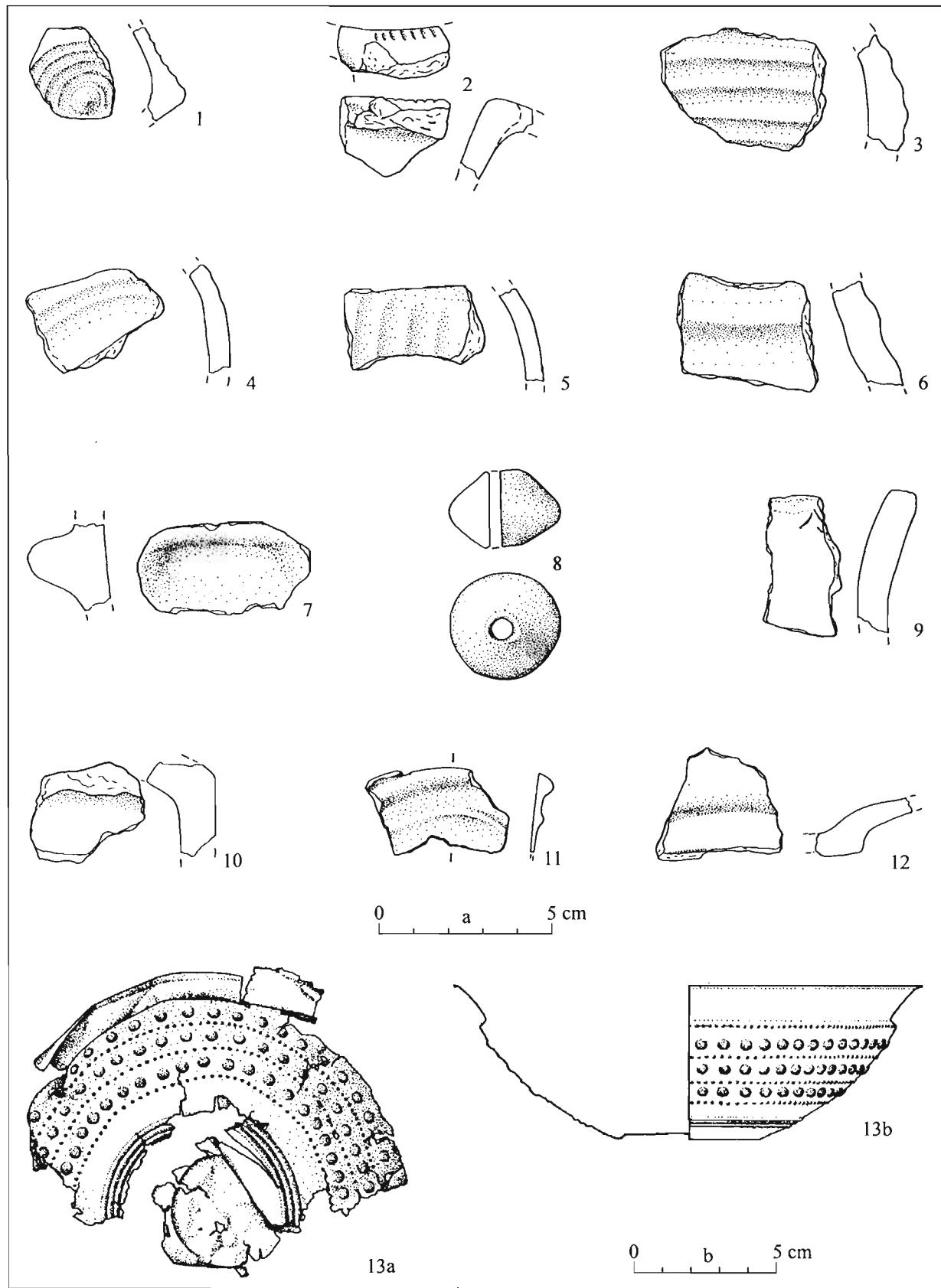
11. Zlomok kosáka s rukoväťou (obr. 7: 11).

e) terasa na severnom svahu pod západným vrcholom

12. Fragment železnej skoby.

Obr. 6. Selec (Hrádok). Situačný náčrt lokality.
Abb. 6. Selec, Bez. Trenčín, Hrádok. Situationsskizze der Fundstelle .

Obr. 7. Selec (Hrádok). Keramické nálezy z prieskumu (1-10, 12) a bronzové predmety získané na hradisku užívateľmi detektorov. Mierka a: 1-12; b: 13.

Abb. 7. Selec, Bez. Trenčín, Hrádok. Keramikfunde aus der Begehung (1-10, 12) und Bronzegegenstände, die auf dem Burgwall von den Benutzern der Metallsuchgeräte gefunden wurden. Maßstab a: 1-12; b: 13.

Počas predchádzajúcich návštev hľadačov depotov pomocou detektorov sa našlo silne deformované torzo bronzovej nádoby typu Jenišovice, zdobenej obežnými radmi pukličiek a nad rovným dnom horizontálnymi plochými lištami. (obr. 7: 13).

Medzi ďalšie ojedinelé nálezy, údajne pochádzajúce z Hradiska, patrí zlomok čepele meča a zlomok nákrčného kruhu.

Nepochybne dôležitá informácia, ktorá môže súvisiť s opisovaným náleziskom, sa týka depoutu, údajne najdejného niekedy v rokoch 1998-1999. Veľká profilovaná misa mala obsahovať 40 tordovaných nákrčných kruhov, štyri polotovary zatvorených kruhov kosoštvorcového prierezu navzájom spojené tyčinkovitými výliatkami a pravdepodobne tiež nedohotovenú prilbu z masívneho, 4-5 mm hrubého plechu, s otvorom pre cievkovitý násadec a na spodnom okraji po celom obvode s otvormi azda pre lícnice. Napriek úsiliu sa nám dodnes nepodarilo potvrdiť lokalizáciu nálezu, ani získať presnejšie i podrobnejšie informácie o jeho obsahu a nálezových okolnostiach.

P o v a ž s k á B y s t r i c a (okr. Považská Bystrica), časť P o v a ž s k á T e p l á, poloha M a l ý M a n í n

Malý Manín (obr. 8) je pomerne izolovaným západným výbežkom Súľovských vrchov, ktorý leží v katastri Považskej Bystrice, časti Považská Teplá. Práve túto polohu charakterizuje azda najviac členitý terén. Vo vrcholovej časti ho tvoria tri skalné hrebeňmi a homôľkami oddelené areály s prevýšením od doliny 400-500 m. Dnešná a pravdepodobne aj pôvodná serpentínová cesta vyúsťuje zo severozápadnej strany do spodného nádvoria, ktoré je zo severnej strany chránené skalným bralom. V jeho susedstve ústi aj západný val s evidentnou polokliešťouvou bránou. Konfiguráciou terénu i absentujúcou fortifikáciou je nedostatočne chránená táto časť zo severovýchodnej strany, zatiaľ čo z východu tvorí spoľahlivú bariéru mohutný skalný hrebeň so strmo spadajúcim vonkajším svahom, miestami pravdepodobne doplnený umelým násypom. Ten sa postupne stáča k juhozápadu a užatvára prvé nádvorie. Druhé nádvorie je najmenšie a rozoklané početnými skalnými stupňami a bralami. Vrchol druhého areálu tvorí zároveň severný uzáver najvyššieho a najväčšieho tretieho areálu, kde temeno návršia poskytovalo dobré podmienky pre osídlenie. Ďalej smerom k juhozápadu sa dvíha do výšky 813 m k vrcholu Malého Manína, dominante celého masívu s výhľadom do Manínskej tiesňavy.

Počas referovaného prieskumu sme našli len železné predmety, ktoré dokumentujú polykultúrny charakter lokality. Menšia železná dvojtulajková radlica, skutá z dvoch častí, s otvorom pre nit v tylovej časti, určite pochádza z laténskej fázy púchovskej kultúry (obr. 10: 4). S najväčšou pravdepodobnosťou do zhodného obdobia, prípadne do doby rímskej, patria aj nožnice s omegovitým držadlom (obr. 10: 3), zatiaľ čo hrot strely so spätnými krídelkami a azda aj železnú skobu možno datovať do včasného stredoveku (9. stor.; obr. 10: 1, 2).

Osielenie z obdobia lužickej kultúry však možno dokumentovať nálezmi, ktoré sme na odborné spracovanie získali od užívateľov detektorov.

a) spodný areál

1. Porušená falera s plocho kónickým prierezom, zdobená štyrmi okružnými líniemi pravidelné vybíjaných perličiek a štyrmi plynko vytepanými koncentrickými žliabkami, ktoré lemujú nízky stredový trň, na ktorý sa zo spodnej strany pripína menšie masívne pásikové uško; priemer 70 mm (obr. 9: 6).
2. Zohnutá kyjakovitá ihlica, na hlavici i kŕčiku zdobená obežnými ryhami (obr. 9: 2).

b) najvyšší, tretí areál, tesne pod vrcholovou plošinou

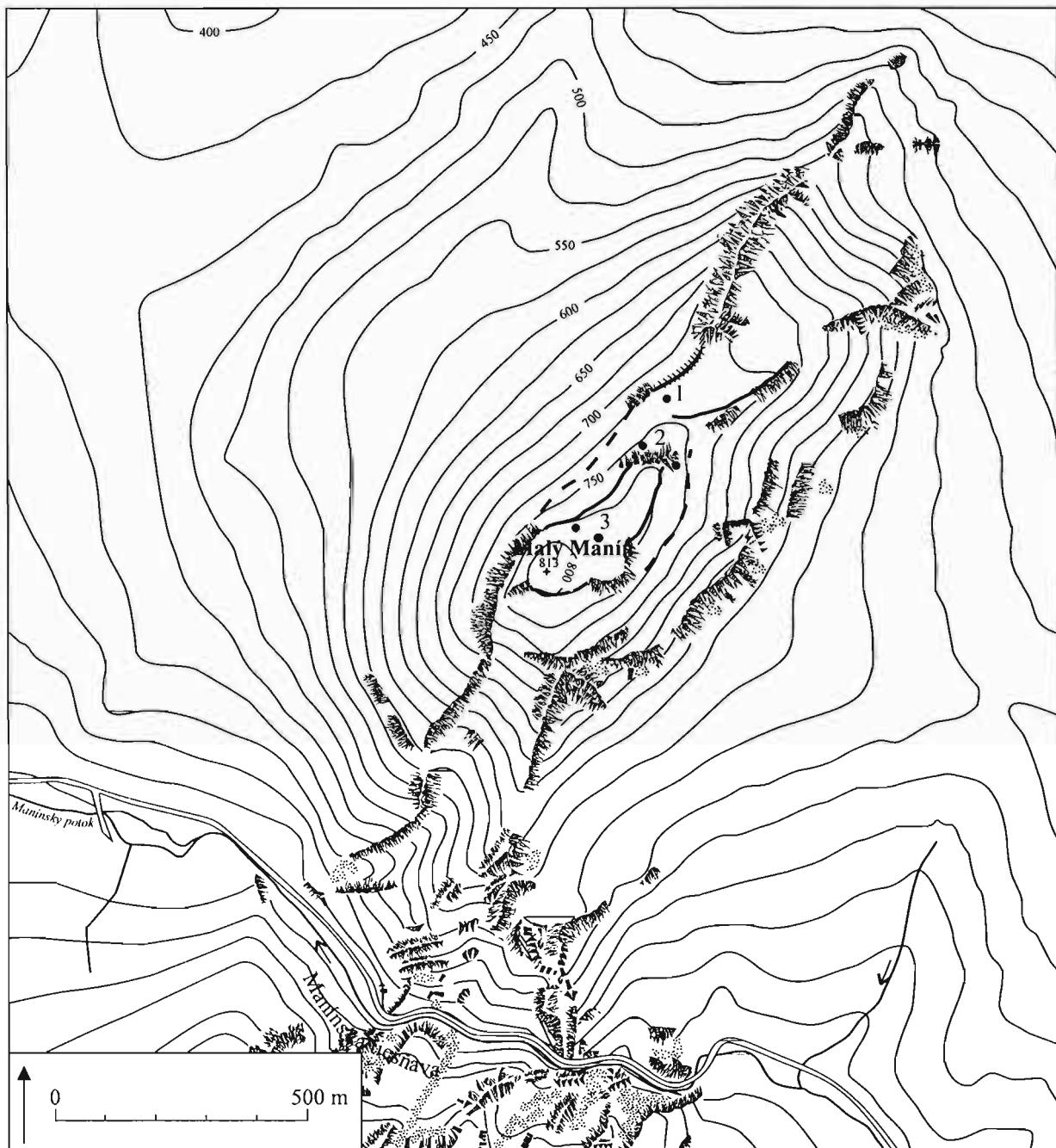
3. Dve porušené sekery s tuľajkou a malé, podobne poškodené dláto s odlomeným ostrím, vloženým do tuľajky (obr. 9: 1, 5, 8).
4. Dva kosáky s bradavkovitým výčnelkom a rebrom až k hrotu (obr. 9: 3, 4).
5. Približne v strede vrcholovej plošiny sa v hĺbke 15-20 cm našla ružicová spona (obr. 9: 7; *Veliacik 2002*) a v okruhu 30 m aj bronzový závesný spiežovec a hrot kopije.

Viaceré stredo- a neskorolaténske kovové nálezy signalizujú ľažisko osídlenia tejto polohy v období pred naším letopočtom.

Výsledky prieskumu

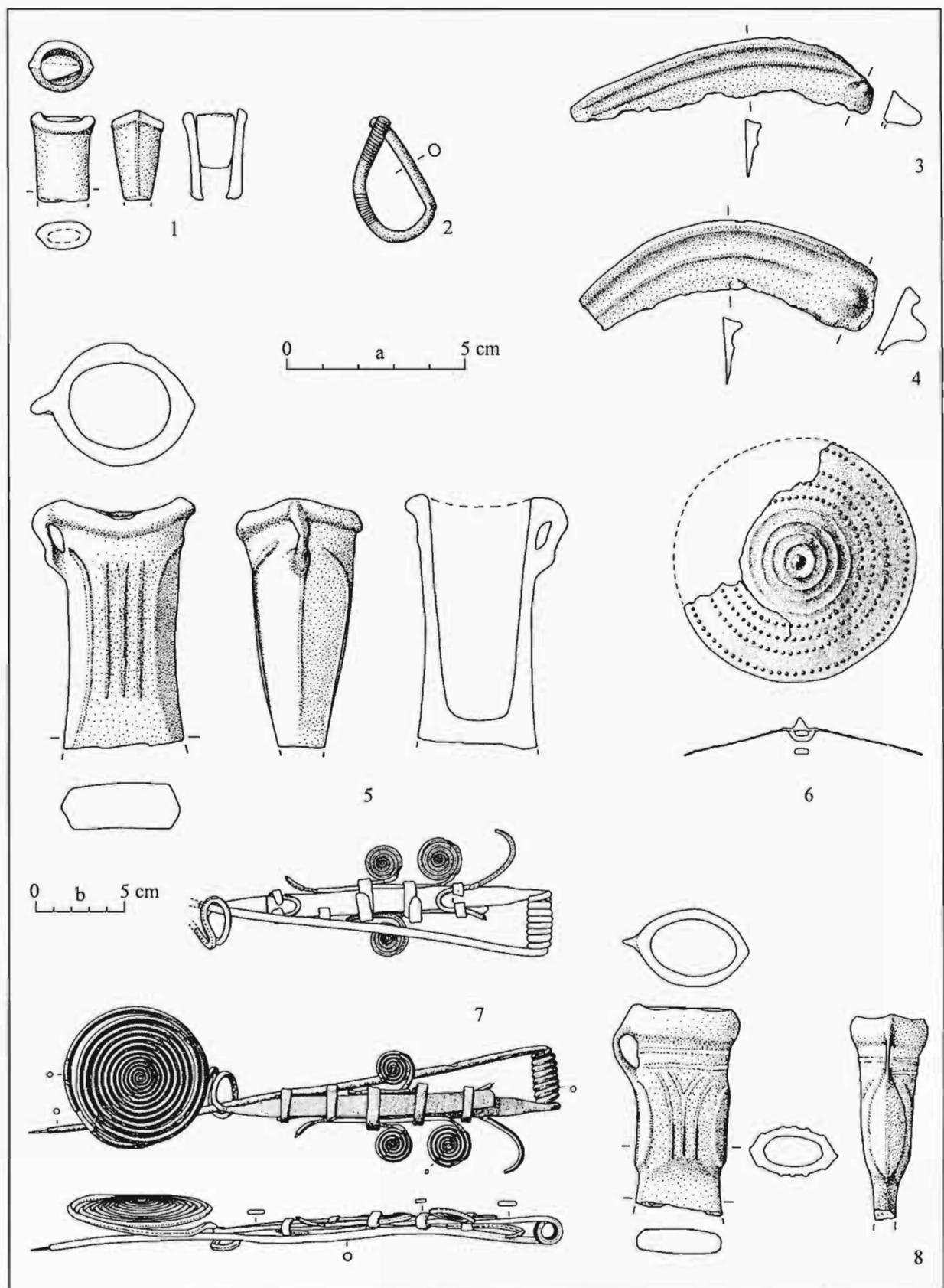
Topografická charakteristika, fortifikácia a osídlenie

Skúmané archeologické lokality patria k výšinnému typu hradísk, ktoré na rozdiel od ostrožných využívajú temená spravidla ľažšie dostupných a od dolín vzdialenejších návrší s výrazne členitým terénnym reliefom samotnej polohy i jej bezprostredného okolia. Okrem týchto daností prirodzenú ochranu vo veľkej miere poskytovali skalné hrebene, bralá, strmé zrázy a rokliny, ktoré boli účelne prepojené a umocnené obvodovým valom. Na rozdiel od ostrožných hradísk je tu evidentná snaha umelým násypom ohraziť a uzavrieť celý areál. Ďalšími sprivedodnými znakmi sú rozľahlosť opevnených areálov (spravidla 5-20 ha), polokliešťové brány, výnimcočné rozšírenie fortifikácie aj o priekopy a viacnásobné prstence umelých násypov v exponovaných úsekokach a vyčlenenie „akropoly“ - či už na prirodzene existujúcej vyvýšenine alebo priečnym valom. Okrem zvyškov mohutnej fortifikácie a vnútornej zástavby prináša veľká časť týchto nálezisk svedectvo o trvalejšom, resp. dlhodobejšom pobytu jej obyvateľov v podobe výraznejších (nad 20 cm) kultúrnych vrstiev a početného nálezového inventára.

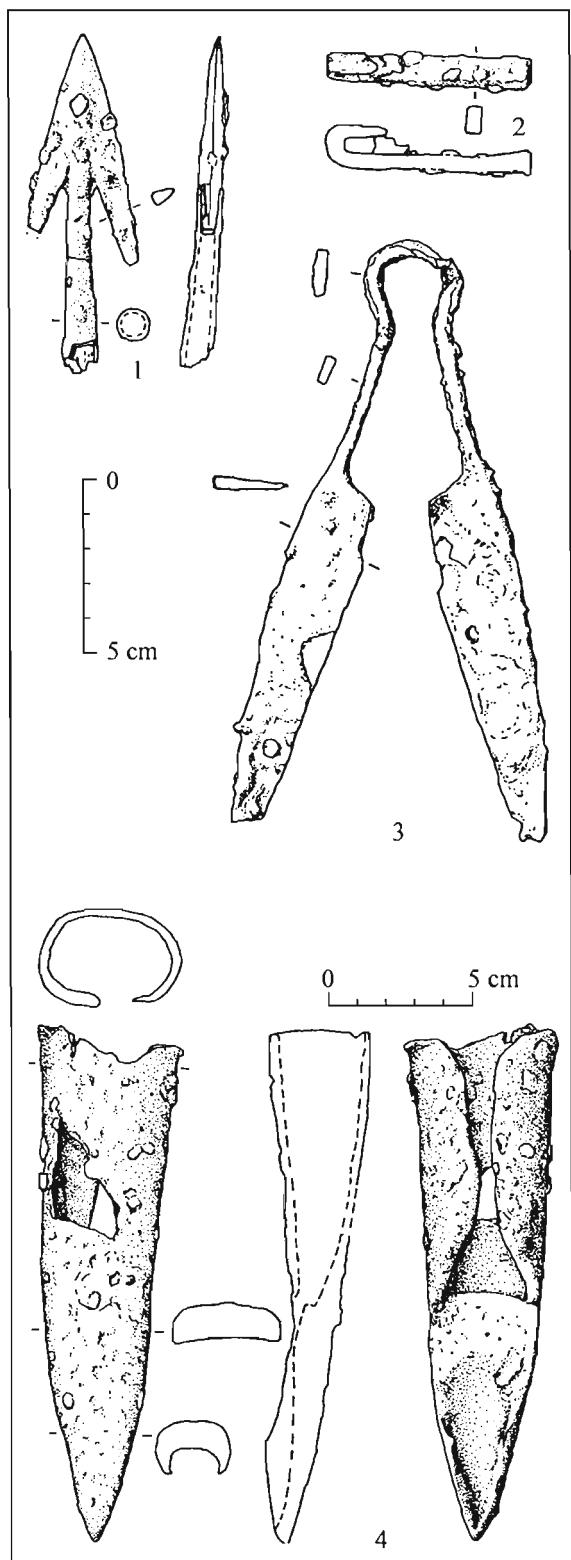
Obr. 8. Považská Bystrica-Považská Teplá (Malý Manín). Situačný náčrt lokality.
Abb. 8. Považská Bystrica-Považská Teplá (Malý Manín). Situationsskizze der Fundstelle.

Väčšinou uvedených znakov sa vyznačujú aj navštívené lokality. Podobne ako pri viacerých ďalších výšinných hradiskách boli preferované odľahlé a relatívne ľahko dostupné polohy, na ktorých až extrémne členitý terén poskytoval dokonalú prirodzenú ochranu. Spravidla viac ako polovica obvodovej dĺžky využívaneho areálu nevyžadovala jeho posilnenie náročnejšími zemnými úpravami. Odpadla teda potreba budovania náročných a mohutných obvodových valov bez ujmy na funkčnosti a spoľahlivosti obranných systémov. Túto skutočnosť, považujem za rozhodujúci dôvod absencie, prípadne (či už z hľadiska veľkosti alebo dĺžky) len nevýraznej formy umelých násypov v porovnaní s inými náleziskami tejto kategórie. Získané poznatky signalizujú, že pri výbere polohy sa v určitých prípadoch nekládol dôraz na existenciu alebo veľkosť vrcholových plošín, ktoré v iných, doposiaľ štandardných prípadoch predstavujú výlučne osídlený a po celom obvode opevnený areál. Z referovaných lokalít tieto úplne chýbajú v polohách Hrádok v Selci a Červený Grúň v Necpaloch (tu predpokladáme terénné úpravy miniatúrneho areálu v bezprostrednom okolí najvyššej kóty v období púchovskej kultúry), pričom sporadicke doklady osídlenia pochádzajú z horského sedla (Selec) a najmä z príkrych, a preto často upravovaných, svahov návršia. Podobná situácia je aj v podstatnej

Obr. 9. Považská Bystrica-Považská Teplá (Malý Manín). Bronzové predmety získané na hradisku užívateľmi detektorov. Mierka a: 1-6, 8; b: 7.

Abb. 9. Považská Bystrica-Považská Teplá (Malý Manín). Bronzegegenstände, die auf dem Burgwall von den Benutzern der Metallsuchgeräte gewonnen wurden. Maßstab a: 1-6, 8; b: 7.

Obr. 10. Považská Bystrica-Považská Teplá (Malý Manín). Výber železnych predmetov z neskorej doby laténskej (3, 4) a z vrcholného stredoveku (1, 2), získaných počas prieskumu.

Abb. 10. Považská Bystrica-Považská Teplá (Malý Manín). Auswahl von Eisengegenständen aus der Spätlaténezeit (3, 4) und dem Hochmittelalter (1, 2), die bei der Begehung gewonnen wurden.

časti masívu Plešovica v Blatnici, kde je však vrcholová plošina dodnes ohradená z jednej (severnej) a pôvodne zrejme bola z dvoch strán chránená umelým násypom (obr. 1). Z referovaných poloh len hradisko Malý Manín v Považskej Bystrici patrí ku „klasickejmu“ typu výšinných hradísk s osídlením vrcholových plošín, chránených tak členitým krajininným reliéfom, ako aj umelým obvodovým násypom.

Na všetkých navštívených náleziskách plní základnú obrannú funkciu skalný hrebeň, ktorý chráni využívané polohy minimálne z dvoch strán. Jeho dĺžka v Blatnici presahuje 1,5 km, na Červenom Grúni sa blíži k 1 km. Na oboch hradiskách na Považí sa okrem pásu obvodového zrázu objavujú aj prstencovité skalné bralá, ktoré dalej ešte priečne členia sídliskový areál alebo aspoň jeho časť. Je pravdepodobné, že v niektorých miestach bol skalný hrebeň doplnený, resp. prepojený umelými násypmi a skalné bralá boli využívané aj pri riešení ochrany vstupu do areálov (najmä na Malom Maníne). Pri vstupoch do hradísk sme naznamenali priame vyústenie ramien valu (Plešovica), ako aj polokliešťovú bránu (Malý Manín). Príkladom rozvinutej stavebnej činnosti môžu byť aj serpentínové cesty, takmer v celom úseku sledovateľné na Červenom grúni, v kratších či dlhších úsekokach aj na Hradisku v Selci a na Malom Maníne. Vzhľadom na mladšie etapy osídlenia však ich technicky veľkoryso riešená výstavba (široké klopené zákruty) pravdepodobne nesúvisí s lužickým osídlením.

S výnimkou hradiska na Malom Maníne sa teda na ostatných navštívených polohách objavujú markantné stopy po terénnych, prípadne stavebných úpravách už v rôznych úrovnach strmých svahov úbočí. Špecifickosť týchto lokalít zdôraznil už K. Pieta (1999, 131-132) v publikovanej správe o Červenom grúni, pričom uviedol ďalšie paralely aj zo stredného Pohronia. Sprievodným znakom referovaných nálezisk je zároveň skutočnosť, že v porovnaní so sporadickejmi stopami osídlenia, ktoré koresponduje s časovými horizontami výstavby hradísk na širšom území, datovanie nájdených depotov, prípadne ďalších významných zástupcov bronzovej industrie patrí do podstatne širšieho chronologického rámca.

Chronologická príslušnosť a funkcia hradísk

Každá z navštívených lokalít má polykultúrny charakter, keďže okrem pamiatok lužickej kultúry sú z nich známe nálezy z obdobia púchovskej kultúry a spravidla aj z vrcholného stredoveku. Nálezový inventár lužickej kultúry predstavuje v každom prípade najstarší horizont osídlenia a z hradíska kvantitatívneho zastúpenie povrchových nálezov tvorí dominantnú, prípadne s pamiatkami púchovskej kultúry porovnatelnú zložku. V rámci lužickej kultúry je však možné datovať pamiatky zberového charakteru len rámcovo. Málo výrazný keramický materiál zatiaľ len signalizuje to, čo správy o nálezoch bronzovej industrie dokumentujú presvedčivejšie: že prvé návštevy exponovaných poloh sa mohli udiť už hlboko v mladšej dobe bronzovej (Necpaly, obr. 5: 8, 15), prípadne na začiatku neskorej doby bronzovej (Selec, obr. 7: 1, 3), i keď k významnejšiemu osídleniu došlo zrejme až na samom konci doby bronzovej a v starnej dobe halštatskej (Blatnica, obr. 2: 1-4; Necpaly, obr. 5: 7, 9,

10, 12-14, 17; Selec, obr. 7: 2, 4-7, 9, 10, 12). S týmto časovým úsekom korešpondujú aj niektoré kovové nálezy (Blatnica, obr. 2: 8-18; Necpaly, obr. 5: 1, 3-6, 11, 16).

Mnohé ďalšie bronzové predmety, objavené hľadačmi pokladov za pomocí detektorov kovov či už ako súčasť depotov alebo ako významné ojedinelé nálezy, dokladajú využívanie výšinných polôh už podstatne skôr. Predvôšetkým veľká časť bronzových pamiatok z Blatnice (dvojramenné mlaty, misy typu Blatnica, meč typu Ragály, iné meče s jazykovitou i plnou rukoväťou, dýka, veľké ihlice s guľovitou hlavicou a zosilneným kríčkom, sekera so schodíkom, špirálovité náramenice, kopija s profilovanou čepelou) predstavuje z hľadiska kultúr popolnicových polí veľmi archaické výrobky bronzovej industrie a nemožno ich zaradiť vyššie ako do prvých dvoch stupňov mladšej doby bronzovej (BD-HA1). Je až prekvapujúce, že z mladších období, ktoré by mohli korešpondovať s osídlením svahov či vybudovaním fortifikácie, možno zo zmieňovaných nálezov bronzových predmetov uviesť len nákrčné kruhy azda z neskorej doby bronzovej a zvyšky opaska alebo ďalšie nášivky už z doby halštatskej.

Domnievam sa, že do iného svetla sa dostávajú aj bronzové pamiatky získané v 70-tych rokoch 19. stor. v okolí Blatnice s nejasnými a neistými nálezovými okolnosťami (ako miesta nálezu sa spomínajú „staré“ priekopy, „opevňovacie“ priekopy; „Šiance“ aj v miestnej časti Sebeslavce), darované v dvoch častiach do MNM v Budapešti (*Gallus/Horváth 1939*, 20-24). Veľmi podobná skladba bronzovej industrie medzi súbormi z 19. stor. i početnými nálezmi, ktoré mali nájsť hľadači pokladov v 90-tych rokoch minulého storočia, a nakoniec aj existencia výraznej priekopy v severnej časti Plešovice oproti Blatnickému hradu, a teda aj v smere od Blatnice k Sebeslavciam, reálne posúvajú aj lokalizáciu dvoch starších a časovo nejednotných kolekcií bronzových predmetov na svahy, a najmä na severné temeno Plešovice.

O osudoch hromadných nálezov nájdených na Plešovici súčasnými hľadačmi pokladov prenikli len kusé informácie. Ako som už uviedol, malo sa tu nájsť viac ako štyridsať depotov, z ktorých veľká časť putovala spolu s nálezmi na Moravu, ďalšie azda ešte stále tvoria zložky domácich súkromných zbierok. O rýchлом komerčnom „zhodnotení“ niektorých, s veľkou pravdepodobnosťou práve alebo aj na Plešovici objavených pamiatok, zrejme vypovedá nedávno zverejnený súbor, ktorý dnes už zdobí vitríny Metropolitan Museum of Art v New Yorku (*Holcomb 2002*). Domnievam sa, že vyobrazená veľká ihlica s guľovitou hlavicou, špirálovité náramenice, ružicová spona, prípadne osobitá sekera s otvorm pre rúčku sú identické so spomenutými nálezmi z Plešovice (pozri v opisnej časti pod Blatnicou č. 4, 5, 8). Len diadém typu Vácszentláslá a spona typu Čaka (*Holcomb 2002*, obr. 2; 3) sú predmety, ktorých výskyt v lužickom severoslovenskom prostredí by bol neobvyklý, a zatiaľ nie je potvrdený ani spolupracujúcimi hľadačmi pokladov.

Späťost' s mladšou dobu bronzovou možno konštatovať aj pri časti detektormi nájdených bronzových predmetov z Považskej Bystrice-Malého Manína (kyjakovitá ihlica, ružicová spona, väčšia sekerka s tulajkou) a vylúčiť to nemožno ani pri plechovej falere; obr. 9: 2, 5-7). Okrem už publikovanej ružicovej spony (*Veliačik 2002*) si z nich pozornosť zasluhuje najmä puklica so stredovým trňom a uškom, ktorá svojim kónickým prierezom patrí k prvej základnej skupine, vyčlenenej a najneskôr na prelom staršieho a mladšieho stupňa kultúr popolnicových polí datovanej G. v. *Merhartom (1956, 29 a n.)*. Vzhľadom na nálezové okolnosti i stav typologického a chronologického spracovania tohto druhu okrás je t'ažko rozhodnúť, nakoľko je mladším prejavom málo frekventovaná kombinácia perličkovej a žliabkovej výzdoby (obr. 9: 7). Práve v takom vyhotovení je známa falera až z horizontu Románd v depote III z Celldömölk-Sághegy (*Mozsolics 2000, tab. 19: 1*). Plechové falery sa najčastejšie považujú za ozdobné súčasti konského postroja, i keď pre ich určité kolekcie sa aj na Slovenskú hľadá uplatnenie na kruhovom štítu (*Paulík 1965*). Ďalšie bronzové nálezy z Malého Manína (obr. 9: 1, 3, 4, 8) patria už do neskorej doby bronzovej, v ktorej predpokladáme aj t'ažisko osídlenia lužickej kultúry.

Aj keď počiatky výskytu teplaných šálok typu Jenišovice sa hľadajú už v závere mladšej doby bronzovej, porušený exemplár z hradiska v Selci (obr. 7: 11) patrí s najväčšou pravdepodobnosťou do vrcholného obdobia ich výskytu, do prvého stupňa neskorej doby bronzovej (HB1; *Novotná 1991, 26-32*). Hoci vzhľadom na typologickú škálu keramických tvarov lužickej kultúry už z mladšej doby bronzovej pôsobí veľmi archaicky fragment amforovitej vázy (obr. 5: 15) z hradiska Červený Grúň v Necpaloch¹, s prihliadnutím na ostatné nálezy, získané povrchovým prieskumom, sa tunajšie osídlenie javí spomedzi navštívených polôh ako najmladšie, rámcovo datované do záveru doby bronzovej a do doby halštatskej, a aspoň čiastočne synchronizovateľné s najmladšími pamiatkami lužickej kultúry z blatnickej Plešovice. S týmto chronologickým zaradením korešponduje aj dôležitý nález bronzovej prevliečky z konského postroja (obr. 5: 3), blízky najjednoduchšiemu V-variantu (*Nestor 1934, 123*), resp. prevliečok polmesiacovitého typu (*Metzner-Nebelsick 2002, 341 nn, Abb. 158*), ktorý aj v tomto severoslovenskom prostredí odzrkadľuje späťost' s nálezovým inventárom tzv. trako-kimmerského horizontu.

Domnievam sa, že ani zdôraznený výskyt depotov alebo významnejších ojedinelých bronzových predmetov, späťich viac či menej s obdobím mladšej doby bronzovej, zistený v rôznej kvantite vlastne na všetkých referovaných polohách, nepredstavuje ešte stále dostačujúci a spoľahlivý dôvod pre razantné posunutie počiatku horizontu výstavby hradísk v lužickom prostredí na Slovensku smerom k staršiemu obdobiu kultúr popolnicových polí. Tieto, pred prvý neskorobronzový horizont hradísk datovateľné bronzové predmety, sú sice dôkazom, zrejme náhodnej, prípadne s náboženskými rituálmi spojenej prítomnosti človeka, ale zatiaľ bez späťosti s tamojším osídlením a hlavne s eventuálnou výstavbou náročných fortifikácií. Doterajšie poznatky o osídlení navštívených polôh svedčia

o jeho nízkej intenzite, a teda len o prechodnom, krátkodobom pobute jej obyvateľov. Došlo k nemu v staršom stupni neskorej doby bronzovej (HB1 Selec-Hradisko a pravdepodobne aj Považská Bystrica-Malý Manín; posledná lokalita však patrí ku klasickému typu výšinných hradísk) i v samom závere doby bronzovej (pravdepodobne Blatnica-Plešovica a Necpaly-Červený Grúň).

Exponované polohy s dominujúcou prirodzenou ochranou, ktorú poskytovala členitá konfigurácia terénu len s eventuálnymi a doplnkovými stavebnými úpravami zvyšujúcimi ich bezpečnosť¹, sa teda už v neskorej dobe bronzovej stali vyhľadávanými útočiskami pred vonkajším ohrozením. Vďaka sťaženej dostupnosti, vzdialenosťi od osídlenia v dolinách a určite aj utajenosťi poskytovali aj bez náročných úprav pocit bezpečia. A táto situácia je v kontraste s klasickými výšinnými hradiskami, predpokladanými centrami hospodárskeho i spoločenského života, na ktorých práve mohutná fortifikácia vydáva svedectvo o vážnosti ich ohrozenia. Refúgiá v neskorej dobe bronzovej zistil v poslednej dobe na Liptove K. Pieta (2002, 158) vďaka nálezom a terénnym pozorovaniam z prieskumu zatiaľ na Slovensku a v tomto období najvyššie položenej polohy na Iljanovskej Poludnici v katastri Závažnej Poruby.

V súčasnosti na Slovensku evidujeme viac ako 80 hradísk, ležiacich na území a z obdobia lužickej kultúry. Tento na prvý pohľad vysoký počet je však potrebné rozložiť najmenej do troch časových období od mladšieho stupňa kultúr popolnicových polí (HB1) cez prechodné obdobie doby bronzovej a doby halštatskej až po mladšiu dobu halštatskú, v ktorých k budovaniu opevnení dochádzalo. Reálny stav ich poznania je však taký, že v mnohých prípadoch nedokážeme spoľahlivo určiť ich chronologickú príslušnosť do jedného, prípadne viacerých uvedených časových horizontov.

Bez snahy o schematické, a tým aj samoúčelné vytváranie určitých typologických skupín hradísk možno konštatovať, že výberom odlišných polôh, veľkosťou fortifikácie a zrejme aj odlišnou funkciou sa rozlišujú ostrožné a výšinné hradiská. Zdá sa, že práve funkcia a jej častá rozmanitosť rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovali budovanie hradísk už od fázy výberu ich polohy. Tento jav si uvedomoval už Š. Janšák, keď sa zamýšľal nad diferencovanou funkciou hradísk a spojitosťou topografických znakov návrší s ich praktickým využitím (Janšák 1928, 1; 1964, 9 a n.). Je nesporné, že vo všetkých prípadoch bolo hlavným cieľom budovania fortifikácií zvýšenie bezpečnosti obývaných alebo inak využívaných areálov, a to v obdobiach stabilizácie osídlenia i existujúcich hospodárskych a spoločenských pomerov, teda v ére tzv. obrannej (pasívnej) stratégie (Vencl 1983, 288 a n.). Aj skromný nálezový inventár z referovaných lokalít priniesol doklady (kamenné zrnotierky, početne zliatky bronzoviny) o tom, že aj na refúgiách, aj keď iste v obmedzenej miere, prebiehali hospodárske aktivity ich dočasných užívateľov. Podobne na početne menej zastúpených ostrožných hradiskách, kde sa rovnako predpokladá dominantná defenzívna funkcia so strážením vstupov do dolín či iných z hľadiska komunikácie významných mikroregiónov, nechýbajú príklady trvalejšieho osídlenia s charakterom menších hospodárskych centier (napr. Malé Kršteňany, Mikušovce, a najmä Vyšný Kubín-Tupá skala). Polyfunkčnosť možno však predpokladať predovšetkým na viacerých výšinných hradiskách, situovaných na rozľahlých temenach návrší, dokonalo chránených mohutnou fortifikáciou po celom obvode a nezriedka členených na viac hospodársky, prípadne spoločensky diferencovaných subareálov (napr. Rybník-Krivín, Turík, Zemianske Podhradie). Práve tento druh náležísk možno považovať, okrem už zmienených činností, aj za mocenské a obchodné centrá a v niektorých prípadoch aj za strediská kultu.

Mnohé poznatky a konkrétné nálezové situácie, získané pri systematických výskumoch hradísk, vypovedajú proti téze o výlučnej či rozhodujúcej symbolickej funkcii hradísk (Neustupný 1997, 315-316), aj keď ani existenciu takýchto objektov nemožno a priori vylúčiť. Pri hľadaní funkcie hradísk sa najmä v posledných rokoch stále viac zdôrazňuje ich dôležitá úloha v náboženskom živote vtedajšej spoločnosti ako miest rituálnych obradov a votívnych darov. Nechýbajú ani prípady objektov s výlučnou úlohou svätýň. Na Slovensku zatiaľ takéto výnimcočné kultové miesta z obdobia lužickej kultúry chýbajú (zatiaľ otvorenou zostáva predpokladaná kultová funkcia opevnenia so zvyškami kamennej architektúry symbolického a rituálneho významu v Jabloňovciach; Furmanek-Ožďáni 1996, 55-56), no v prípade blatnickej Plešovice s neobyčajnou koncentráciou depotov bronzových predmetov, rozmiestnených pozdĺž takmer 1 km dlhého skalného hrebeňa (obr. 1) a s početnými ďalšími významnými nálezmi bronzovej industrie, sa takáto interpretácia priam ponúka. Od počiatku mladšej doby bronzovej až do mladšej doby halštatskej sa tento aj krajine zaujímavý masív mohol stať „posvätnou horou“ v terminológii V. Podborského (Podborský 1999). Miestom náboženských rituálov a ukladania votívnych depotov, ktoré - s prihliadnutím na časť nedostatočne známeho inventára, v lužickom prostredí málo frekventovaného, či jednoznačne cudzej (pilinskéj) provenience (dvojramenné mlaty, sekera so schodíkom, meče s jazykovitou rukoväťou, meč typu Ragály, prípadne dia-dém typu Vácszentlászló) - mohlo mať nielen nadregionálny ale aj nadkultúrny význam. Podobný charakter možno pripísat aj hradisku Čvirigovec v Trenčianskych Tepliciach, na ktorom v posledných rokoch našli hľadači pokladov najmenej štrnásť depotov, z ktorých časť je nesporne cudzej provenience a súvisí s príchodom cudzích etník v čase tzv. trákokimmerského horizontu na juhovýchodné Slovensko.

¹ Existenciu starších nálezov aj na tomto nálezisku potvrdzujú torzá dvoch menších ihlíc - s dvojkónickou a s profilovanou hlavicou, ktoré počas prieskumu v roku 2002 našiel K. Pieta spolu s malými zlomkami kosákov s bradavkovitým výčnelkom a dvoma hrotmi šípov s krídelkami, malou sekerkou s tuťajkou a početnými zliatkami bronzoviny.

Literatúra

- Furmánek 1999* - V. Furmánek: Hradisko lužickej kultúry v Selci. AVANS 1997, 1999, 43.
- Furmánek/Ožďáni 1996* - V. Furmánek/O. Ožďáni: Praveké lokality z Jabloňoviec. AVANS 1994, 1996, 55-58.
- Gallus/Horváth 1939* - S. Gallus/T. Horváth: Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Diss. Pan., Ser. II. 9, Budapest 1939.
- Holcomb 2002* - M. Holcomb: Recent Acquisitions of Bronze Age Objects at The Metropolitan Museum of Art, New York. In: Zbor. SNM 96. Arch. 12. Bratislava 2002, 17-22.
- Janšák 1928* - Š. Janšák: Niektoré novoobjavené hradiská slovenské. In: Sbor. MSS 22, Martin 1928, 1-24.
- Janšák 1930* - Š. Janšák: Staré osídlenie Slovenska. In: Sbor. MSS 24, Martin 1930, 1-67.
- Janšák 1964* - Š. Janšák: K problematike predhistorických hradísk na Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 13, 1964, 19-20.
- Merhart 1956* - G. v. Merhart: Über blecherne Zierbuckel (Faleren). Jahrb. RGZM 3, Mainz 1956, 28-116.
- Metzner-Nebelsick 2002* - C. Metzner-Nebelsick: Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien. I. Forgeschichtliche Forschungen 23, Rahden/Westfalen 2002.
- Miroššayová 2000* - E. Miroššayová: Výšinné hradisko na Kláštorisku-Čertovej sihoti v Letanovciach. Slov. Arch. 47, 1999, 129-152.
- Mozsolics 2000* - A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúbószörmény, Románd und Bükkzentlászló. Prähist. Arch. in Südosteuropa 17, 2000.
- Nestor 1934* - I. Nestor: Zu den Pferdegeschirrbronzen aus Stillfried a. d. March, N.-Ö. Wiener Prähist. Zeitschr. 21, 1934, 108-130.
- Nešporová 1985* - T. Nešporová: Nové nálezy zo Selca a z Lednice. AVANS 1984, 1985, 166-168.
- Neustupný 1997* - E. Neustupný: Šnúrová sídlisko, kulturní normy a symboly. Arch. Rozhledy 49, 1997, 304-322.
- Novotná 1991* - M. Novotná: Die Bronzegefäße in der Slowakei. Prähist. Bronzefunde II/11, 1991.
- Paulík 1965* - J. Paulík: Nález štítových puklíc z mladšej doby bronzovej vo Zvolene. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 17-32.
- Pieta 1999* - K. Pieta: Prieskum regiónu Turca v oblasti Veľkej Fatry. AVANS 1997, 1999, 130-132.
- Pieta 2002* - K. Pieta: Príspevok k datovaniu hradiska Závažná Poruba-II.čanovská Poludnica. AVANS 2001, 2002, 156-158.
- Podborský 1999* - V. Podborský: Pravěká sociokultovní architektura v dejinách lidstva. In: V. Podborský (ed.): Pravěká sociokultovní architektura na Moravě. Brno 1999, 261-295.
- Romsauer 1993* - P. Romsauer: K osídleniu Nitry v období popolnicových polí a v dobe halštatskej. In: Nitra. Príspisy k najstarším dejinám mesta. Nitra 1993, 43-63.
- Žebrák 1987* - P. Žebrák: Die urzeitliche Burganlage von Sitno. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Praha 1987, 331-333.
- Veliačik 2002* - L. Veliačik: Ružicová spona z Považskej Bystrice-Malého Manína. AVANS 2001, 2002, 222-223.
- Veliačik/Romsauer 1999* - L. Veliačik/ P. Romsauer: Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí. Slov. Arch. 46, 1998, 225-251.
- Vencl 1983* - S. Vencl: K problematice fortifikací v archeológii. Arch. Rozhledy 35, 1983, 284-315.

PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
nrauveli@savba.sk

NEUE ERKENNTNISSE ZUR STRUKTUR DER BURGWÄLLE DER LAUSITZER KULTUR IN DER NORDSLOWAKEI

Zusammenfassung

Nachdem die Untersuchung von spätbronzezeitlichen Burgwällen vielversprechend entwickelt worden war (Ilija-Sitno, Nitra-Zobor, Letanovce-Kláštorisko, Zemianske Podhradie-Hradiská), kam es in den letzten Jahrzehnten zu einer deutlichen Abschwächung. Die Archäologen wurden auf den Burgwällen durch Schatzsucher mit Metallsuchgeräten ersetzt. Der Autor dieses Beitrags berichtet über die Begehungergebnisse auf vier bisher weniger bekannten bzw. vor kurzer Zeit entdeckten Höhenlagen im Turiec-Gebiet (Blatnica und Necpaly) und im mittleren Waag-Gebiet (Selec und Považská Bystrica). Im Beitrag werden auch einige bedeutende Funde erwähnt, die in den letzten Jahren von den Schatzsuchern entdeckt worden sind.

Von den besuchten Fundstellen gehört nur der Burgwall in Považská Bystrica zum „klassischen Typ der Höhenburgwälle“, auf denen die Besiedlung weite und immer natürliche oder durch massive Fortifikation geschützte Berggipfel ausgenutzt hat. In den anderen drei Lagen stammen die sporadischen Besiedlungsbelege aus dem Bergjoch (Selec) und vor allem aus Trogtälern und aus natürlichen oder künstlich gebildeten Terrassen auf steilen Anhöhenhängen. Nur ein nicht besonders großes Bergplateau im südlichen Teil des großen Massivs Plešovica in Blatnica war sicher von einer (nördlichen) und ursprünglich von beiden Seiten durch eine künstliche Aufschüttung umgrenzt (Abb. 1). Auf allen von uns besuchten Fundstellen erfüllte die grund-legende Schutzfunktion ein Felskamm, der die genutzten Flächen mindestens von zwei Seiten schützte. Der Kamm in Blatnica überschreitet die Länge von 1,5 km, in Necpaly nähert sich die Länge 1 km. Es ist wahrscheinlich, dass auf einigen Stellen der Felskamm ergänzt bzw. mit künstlichen Aufschüttungen verbunden war und Felswände auch zum Schutz bei den Geländeeingängen und deren Innengliederung ausgenutzt wurden (Považská Bystrica, teilweise Selec). Ein Beispiel für die entwickelte Bautätigkeit sind auch Serpentinenstraßen, die fast im ganzen Abschnitt auf dem Burgwall in Necpaly und in den kürzeren und längeren Abschnitten auch in Selec und Považská Bystrica verfolgt werden können. Im Hinblick auf den polykulturnellen Charakter der Fundstellen (Púchov-Kultur und Hochmittelalter) ist ihre Zugehörigkeit schon zur Besiedlung der Lausitzer Kultur nicht wahrscheinlich. Bis auf die Ausnahme des Burgwalls in Malý Manín kommen in den anderen besuchten Lagen auch Besiedlungsspuren und Spuren nach mehrmaligen Geländegestaltungen schon im oberen Niveau von steilen Hängen vor und deren Ergebnis sind zahlreiche Terrassen und zum Bau von Wohn- und Wirtschaftsobjekten dienende Flächen. Die Besiedlung von diesen Lagen hatte offensichtlich einen kurzfristigen Zufluchtcharakter, sie wurde nicht durch die Abwesenheit von ausgedehnten Gipfelplateaus diskriminiert, ausreichende Sicherheit fand sie schon unter dem Schutz der Felskämme, in den natürlichen Gebirgssatteln und in den Trogtälern, sowie auf künstlich gebildeten Plateaus auf den Berganhöhen. Zum Begleitmerkmal von diesen Fundstellen gehört gleichzeitig auch die Tatsache, dass im Vergleich zu sporadischen Spuren von der Besiedlung, die mit den Zeithorizonten des Burgwallaufbaus im breiteren Gebiet übereinstimmen, die Datierung von gefundenen Depots bzw. von weiteren bedeutenden Gegenständen der Bronzeindustrie zum wesentlich breiteren chronologischen Rahmen gehört.

Das wenig ausgeprägte Keramikmaterial signalisiert nur das, was die Berichte über die Funde der Bronzeindustrie überzeugender belegen: die ersten Besuche von exponierten Lagen spielten sich schon in der jüngeren Bronzezeit (Necpaly, Abb. 5: 8, 15) bzw. am Anfang der Spätbronzezeit ab (Selec, Abb. 7: 1, 3, 13), obwohl es zur bedeutenderen Besiedlung erst im Ausklang der Bronzezeit und in der älteren Hallstattzeit gekommen ist (Blatnica Abb. 2: 1-4; Necpaly Abb. 5: 7, 9, 10, 12-14, 17; Selec Abb. 7: 2, 4-7, 9, 10, 12). Mit diesem Zeitabschnitt stimmen auch einige Metallfunde überein (Blatnica Abb. 2: 8-18; Necpaly Abb. 5: 1, 3-6, 11, 16).

Viele weitere Bronzegegenstände, die durch die Schatzsucher entweder als Teile von Depots oder als bedeutende Einzelfunde entdeckt worden sind, belegen die Ausnutzung von Höhenlagen wesentlich früher. Vor allem ein großer Teil von Bronzedenkmalen aus Blatnica (doppelarmige Keulen, Schüsseln des Blatnica-Typs, Schwerter des Ragály-Typs, weitere Schwerter mit zungenförmigem Griff oder mit Vollgriff, ein Dolch, große Nadeln mit kugelförmigem Kopf und verstärktem Hals, eine stufenförmige Axt, spiralförmige Armreife, eine Lanze mit profiliertem Klingen), die hier massenhaft von den Schatzsuchern gefunden werden konnten, stellt aus der Sicht der Urnenfelderkultur sehr archaische Erzeugnisse der Bronzeindustrie dar, die nicht höher als in die ersten zwei Stufen der jüngeren Bronzezeit datiert werden können (BD-HA.). Es ist überraschend, dass aus den jüngeren Zeitabschnitten, die mit der Besiedlung von Abhängen bzw. dem Aufbau der Fortifikation übereinstimmen könnten, nur Halsringe wahrscheinlich aus der Spätbronzezeit und Reste eines Gürtels oder weitere Gewandbesatzbleche aus der Hallstattzeit angeführt werden.

Die Verbundenheit mit der jüngeren Bronzezeit konstatiert der Autor auch bei einigen Bronzegegenständen aus Považská Bystrica (keulenförmige Nadeln, spiralförmige Fibel, eine größere Tüllenaxt und theoretisch auch eine Blechphalere; Abb. 9: 2, 5-7) und weniger in repräsentativer Form auch aus zwei anderen Fundstellen.

Die exponierten Lagen mit dominiertem natürlichem Schutz, den die gegliederte Konfiguration des Geländes nur mit eventuellen oder ergänzenden ihrer Sicherheit erhöhenden Baugestaltungen bot, sind in der Spätbronzezeit zu den ausgesuchten Zuflüchten vor den Angriffen von außen geworden. Dank der erschwerten Zugänglichkeit, der Entfernung von der Besiedlung in den Tälern und bestimmt auch der Verheimlichung boten die Lagen auch ohne anspruchsvolle Befestigungsarbeiten ein großes Sicherheitsgefühl. Obwohl das arme Fundinventar aus den beschriebenen Fundstellen auch Belege (Mahlsteine, zahlreiche bronzenen Eisenschlacken) darüber brachte, dass auf den Refugien, obwohl im beschränkten Maße, auch Wirtschaftsaktivitäten der vorübergehenden Benutzer verliefen. Bei der Lösung der Funktion von Burgwällen in den letzten Jahren wird immer mehr ihre wichtige Funktion im religiösen Leben der damaligen Gesellschaft, als der Stellen von rituellen Zeremonien und Votivgaben, verdeutlicht. Es fehlen nicht einmal auch Objekte mit ausschließlicher Funktion von Heiligtümern. In der Slowakei fehlen bis jetzt solche besonderen Kultstellen aus der Zeit der Lausitzer Kultur (offen bleibt die angenommene Kultfunktion der Befestigung mit Resten der Steinarchitektur von symbolischer und ritueller Bedeutung in Jabloňovce), aber im Falle von Blatnicaer

Plešovica mit Anhäufung von Bronzegegenständedepots, die sich längs eines fast 1 km langen Bergkamms befanden (Abb. 1) und mit zahlreichen weiteren bedeutenden ungewöhnlichen Bronzeindustriefunden, bietet sich direkt solche Interpretation an. Sie hätte als „heiliger Berg“ oder als Schauplatz von rituellen Zeremonien und zur Deponierung von Votivdepots seit Anfang der jüngeren Bronzezeit bis zum Ausklang der Hallstattzeit dienen können.

KU KOLOVÝM STAVBÁM STREDNEJ A MLADŠEJ DOBY BRONZOVEJ NA ZÁPADNOM SLOVENSKU

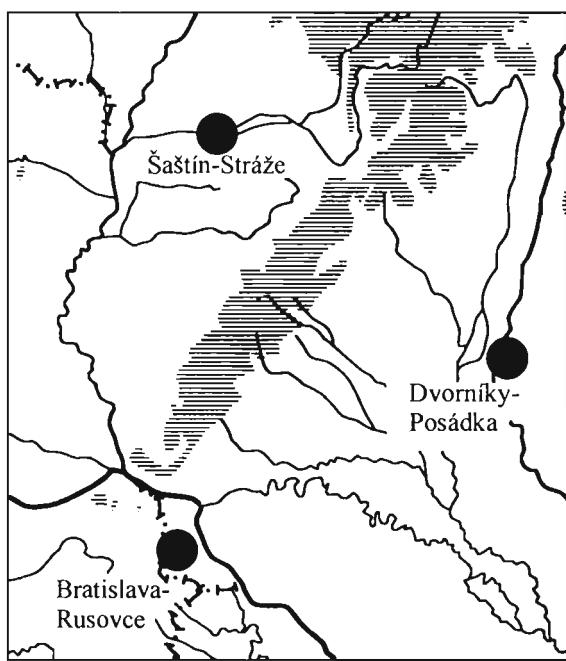
Juraj Bartík

Západné Slovensko, stredná a mladšia doba bronzová, sídlisko, obydlie, kolová stavba.

Western Slovakia, Middle and Late Bronze Ages, settlement site, dwelling, pile construction.

Pre poznanie života pravekých komunit je dôležité skúmanie sídlisk a foriem bývania. Výsledky archeologickej výskumu v Čechách, na Morave a v Dolnom Rakúsku ukázali, že v dobe bronzovej bola charakteristickým obytným objektom nadzemná stavba obdĺžnikovitého pôdorysu, ktoréj opornú časť tvorili zvislé, do zeme zahĺbené koly či stĺpy. Základy väčších i menších kolových domov poznáme v únestickej kultúre (*Hnízgová 1953, 380; Soudský 1953, 308; Hásek 1984, 1; Stuchlík 1993, 250; Peška 1995, 194*), ako aj v unterwölbingskej kultúre či skupine (*Neugebauer 1991, 51; 1994, 112; Neugebauer/Gattringer 1981, 162*). Ešte lepšia situácia je v poznaní osád nositeľov knovízskej a velatickej kultúry, v ktorých stáli kolové domy rôznej veľkosti, výnimcoľne v zoskupeňach naznačujúcich usporiadanie do dvorcov (*Pleinerová/Hrala 1988, 149; Soudský 1966, 159; Beneš 1987, 231; Říhovský 1982, 5; Lochner 1994, 206*). Ako dokladajú viaceré pôdorysy z Bezměrova, Olomouca-Slavonína alebo z Baumgarten an der March, tradícia stavby kolových domov sa neprerušila ani v pokročilej strednej dobe bronzovej (*Mayer/Egger 1996, 15; Peška 2000, 31; Šmid 1997, 256; Spurný 1972, 231*).

Obr. 1. Situačný plán lokalít s kolovými stavbami zo strednej a mladšej doby bronzovej na západnom Slovensku.

Abb. 1. Situationsplan von Fundstellen mit Pfostenbauten aus der mittleren und jüngeren Bronzezeit in der Westslowakei.

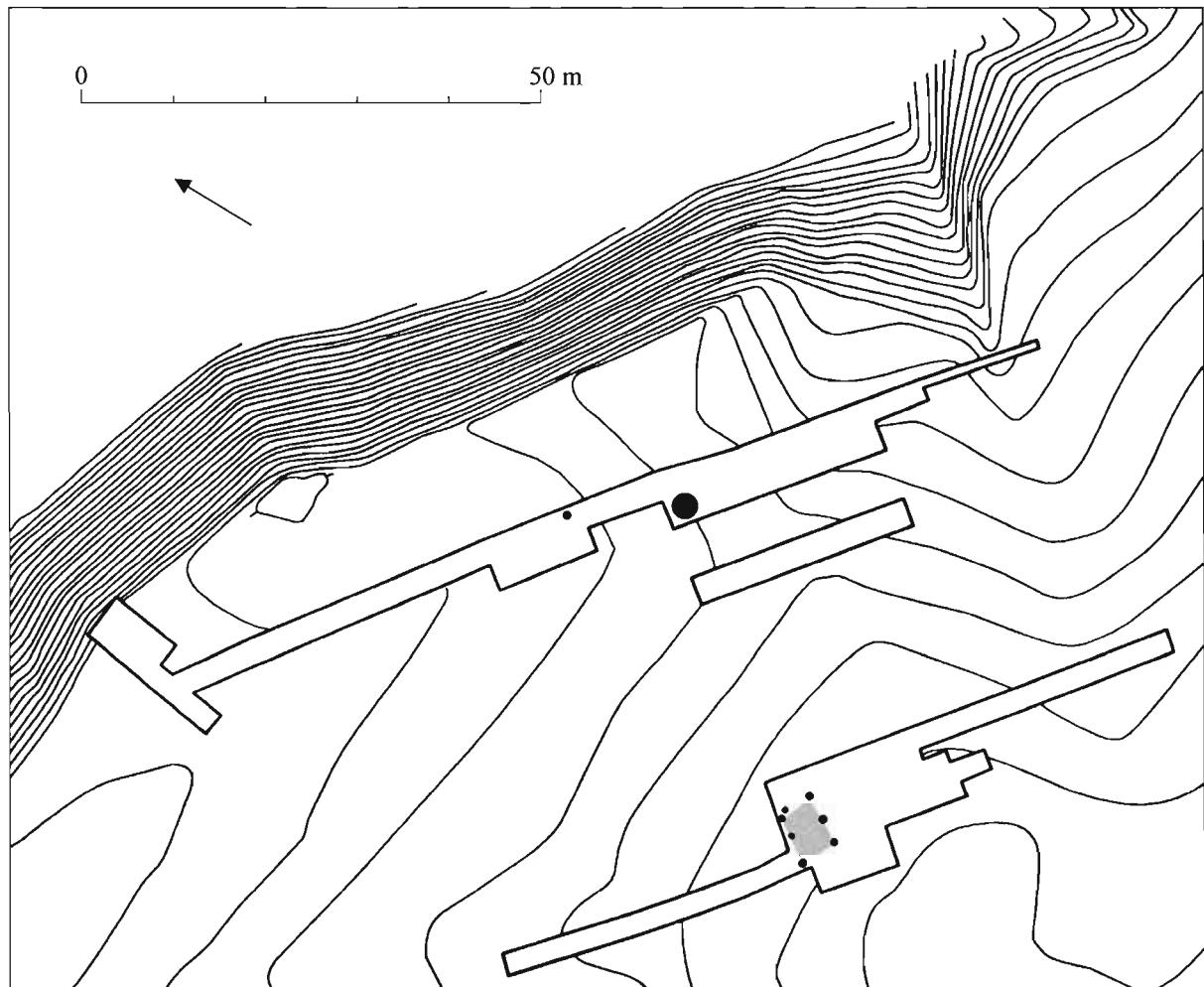
Západné Slovensko, predovšetkým časť nachádzajúca sa západne od toku rieky Váh, sice tvorí spolu s Moravou a Dolným Rakúskom súčasť jedného kultúrneho a geografického celku - stredného Podunajska, avšak ucelených pôdorysov obydlí sa z tohto územia doteraz prezentovalo málo (*Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, 124*). Myslime si, že ide len o momentálny stav výskumu a už vyhodnotenie starších i novších odkryvov sídlisk z doby bronzovej, zacielené na poznanie obytných a hospodárskych stavieb, môže neuspokojivý stav poznania v mnohom doplniť.

Vďaka tomu, že skúmanie osád zo staršej doby bronzovej bolo jednou z priorít archeológie na Slovensku, sa v areáloch sídlísk mad'arovskej kultúry identifikoval značný počet kolových a výnimcoľne aj zrubových chát. Žiaľ, pôvodné nálezové situácie devastovalo mladšie osídlenie do tej miery, že z väčšiny ostali len nevýrazné fragmenty (*Točík 1981, 69*). Z pokročilej strednej doby bronzovej nepoznáme z územia západného Slovenska stavby porovnatelne s nálezmi na Morave a v Dolnom Rakúsku. Istým náznakom v tomto smere sú skupiny kolových jám na sídliskách v Zohore a predovšetkým v Lozorne-Širokých dieľoch. Na druhej z uvedených lokalít, skúmanej v roku 2000, sa odkryli pôdorysy kolových domov a snáď aj časti stien so žliabkovitým základom. Nie celkom vyjasnené je ich datovanie a kultúrne zaradenie, pretože z lokality pochádzajú nálezy zo záverečných stupňov stredodunajskej mohylovej kultúry aj z raného stupňa velatickej kultúry (*Kras-*

kovská/Studeníková 1996, 128; Elschek/Varsik 2001, 56). Základy menších kolových stavieb z mladšej doby bronzovej našli v Pobedime a v Dedinke (Paulík 1992, 47; Studeníková/Paulík 1983, 93). Z lokalít Ludanice-Mýtna Nová Ves, Janíky-Dolné Janíky a Šaštín-Stráže sú tiež známe spomínané kolové domy popolnicových polí, ale bez zverejnenia ich pôdorysov (Bátora 1985, 39; Studeníková 1983, 230; Zachar 1977, 298). Rovná konštrukcia sa uplatnila u chát z areálov hradísk lužickej kultúry v Prašníku a v Zemianskom Podhradí (Novák 1983, 140). Predovšetkým zoskupenie desiatich pôdorysov v Zemianskom Podhradí poskytuje solídne informácie o detajoch konštrukcie a vnútorného vybavenia domov, ako aj o ich usporiadanií v preskúmanej časti hradiska (Veliačik/Romsauer 1998, 236).

V posledných rokoch rozšírili obraz o obytných či hospodárskych stavbách doby bronzovej na Západnom Slovensku pôdorysy domov z Dvorníkov-Posádky a Bratislavky-Rusoviec, ktorých zverejnenie je cieľom príspevku. Tieto dopĺňame informáciou o výsledkoch výskumu v Šaštine-Strážach (obr. 1).

Sídlisko v Dvorníkoch-Posádke (okr. Hlohovec) sa nachádza na ostrožnom výbežku ľavobrežnej väzskej terasy. Z prirodzene chránenej polohy sa počas záchranného výskumu v rokoch 1995-1996 odkrylo temer 1000 m² (obr. 2). Ukázalo sa, že podobne ako na ďalších exponovaných polohách v údoli Váhu - Veselom a Ivanovciach - je dodržaná charakteristická následnosť osídlenia: lengyelská kultúra, badenská kultúra, maďarovská kultúra a starší stupeň popolnicových polí. Na rozdiel od uvedených lokalít je osídlenie v Dvorníkoch-Posádke menej intenzívne (Bartík 1998, 21). Nositel'om čakanskej či velatickej kultúry patria nálezy z vrstvy, dve sídliskové jamy a základy nadzemnej stavby (obr. 2, 3, 5). Jej pôdorys tvorí šesť kolových jám s priemerom okolo 60 cm, usporiadaných do tvaru mierneho kosodĺžnika s rozmermi 4,5x6 m. V strede troch sa zachovali svetlejšie stopy kolov, jeden z nich obdiľníkovitého tvaru so stenami 25x40 cm (obr. 3). Datovanie chaty vychádza z nálezovej situácie (kolové jamy sú zahĺbené do zásypu vnútorného žľabu opevnenia maďarovskej kultúry), ako aj z keramických či bronzových náleزو v jej okolí. Priamo z priestoru medzi kolovými jamami pochádza kosák (obr. 4: 1-5), stavbu preto môžeme spoľahlivo datovať do staršie-

Obr. 2. Dvorníky-Posádka. Preskúmaná plocha s objektami z mladšej doby bronzovej.
Abb. 2. Dvorníky-Posádka. Untersuchte Fläche mit Objekten aus der jüngeren Bronzezeit.

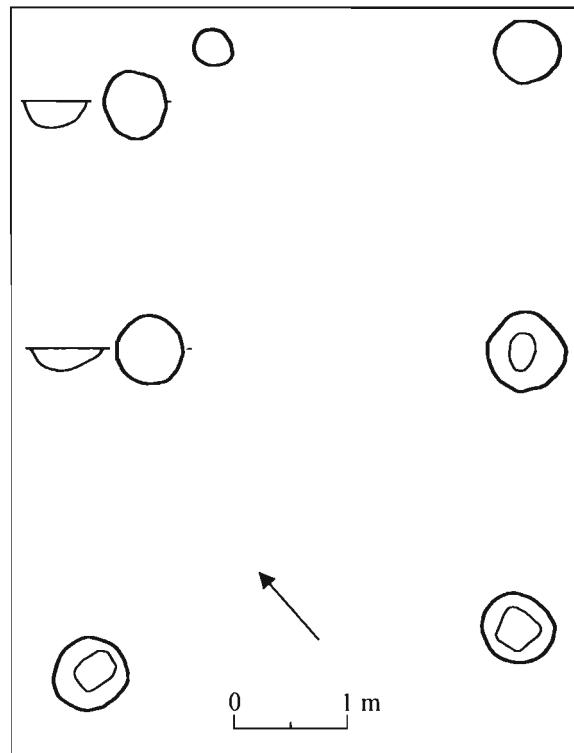
ho stupňa popolnicových polí. V ornici a podorničnej vrstve sa nad pôdorysom a v jeho bezprostrednom okolí našlo vyše 9 kg mazanice s odtlačkami brvien s priemerom nad 25 cm, štiepaného dreva, tyčí a prútov. Niektoré sú z prednej časti vyhladené a členené líniami prstov či dokonca náznakmi modelácie. Mazanica určite nepochádza z pece ale z výmazu stien. Predpokladáme, že chata v Dvorníkoch-PoSádku zanikla požiarom.

Rusovce, mestská časť Bratislavu ležiacu južne od Dunaja, tvoria geograficky (a v praveku tvorili i kultúrne) súčasť maďarského Zadunajska. Zo záplavami neohrozené vyvýšeniny, obtekanej na severnej strane ramenom Dunaja (v dobe bronzovej ešte funkčným), sa v rokoch 1998 a 1999 odkrylo temer 7000 m² (obr. 6; *Bazovský/Bartík 2000, 22; Bartík 2003*). Objekty z doby bronzovej (40 sídliskových jám a hlinísk, 230 kolových jám) a nálezy vo vrstve boli roztrúsené po celej skúmanej ploche včítane dna zaniknutého riečneho ramena, koncentrovali sa však na vyvýšenine (obr. 8). Porušujú ich početné laténske, rímske, stredoveké a recentné zásahy (obr. 7). Z hľadiska datovania je dôležité, že objekty z doby bronzovej sa od mladších odlišovali svetlohnedou farbou výplne. Nakol'ko pri záchrannom archeologickom výskume ornici s recentnými navážkami odkrývali mechanizmy, predpokladáme, že plynšie objekty sa nezachovali. Z odkrytých systémov rovnobežne orientovaných radov kolových jám sa dá s určitou pravdepodobnosťou identifikovať 11 pôdorysov nadzemných stavieb a ich časti (obr. 8, 9), ktoré delíme do troch skupín (stavby v uvedených skupinách sa navzájom odlišujú aj počtom jám v radoch): 1. jednotnou orientáciou v smere SZ-JV. sa vyčleňuje skupina siedmich konštrukčne identických zoskupení (obr. 9: A-F, I, 15: 1-5, 8); 2. tri ďalšie pôdorysy (obr. 9: G-H, J, 15: 6-7, 9) majú inú orientáciu; 3. tri zhruba rovnobežné línie kolových jám v južnej časti odkrytej plochy (obr. 9: K, 15: 10), ktoré nepatria ani k jednej z vyššie uvedených skupín, ich neobvyklá hustota a prekrývanie (niektoré jamy sú zdvojené) je podľa nášho názoru dôsledkom opravy alebo opäťovného vybudovania novej chaty na mieste staršej, zanikutej. Rovnaké vysvetlenie sa týka aj stavby C (obr. 9: C, 15: 5).

Rozsiahle zoskupenie kolových jám (obr. 9: I-J, 15: 8-9) je kombináciou kolmo na seba umiestnených stavieb patriacich k prvým dvom skupinám.

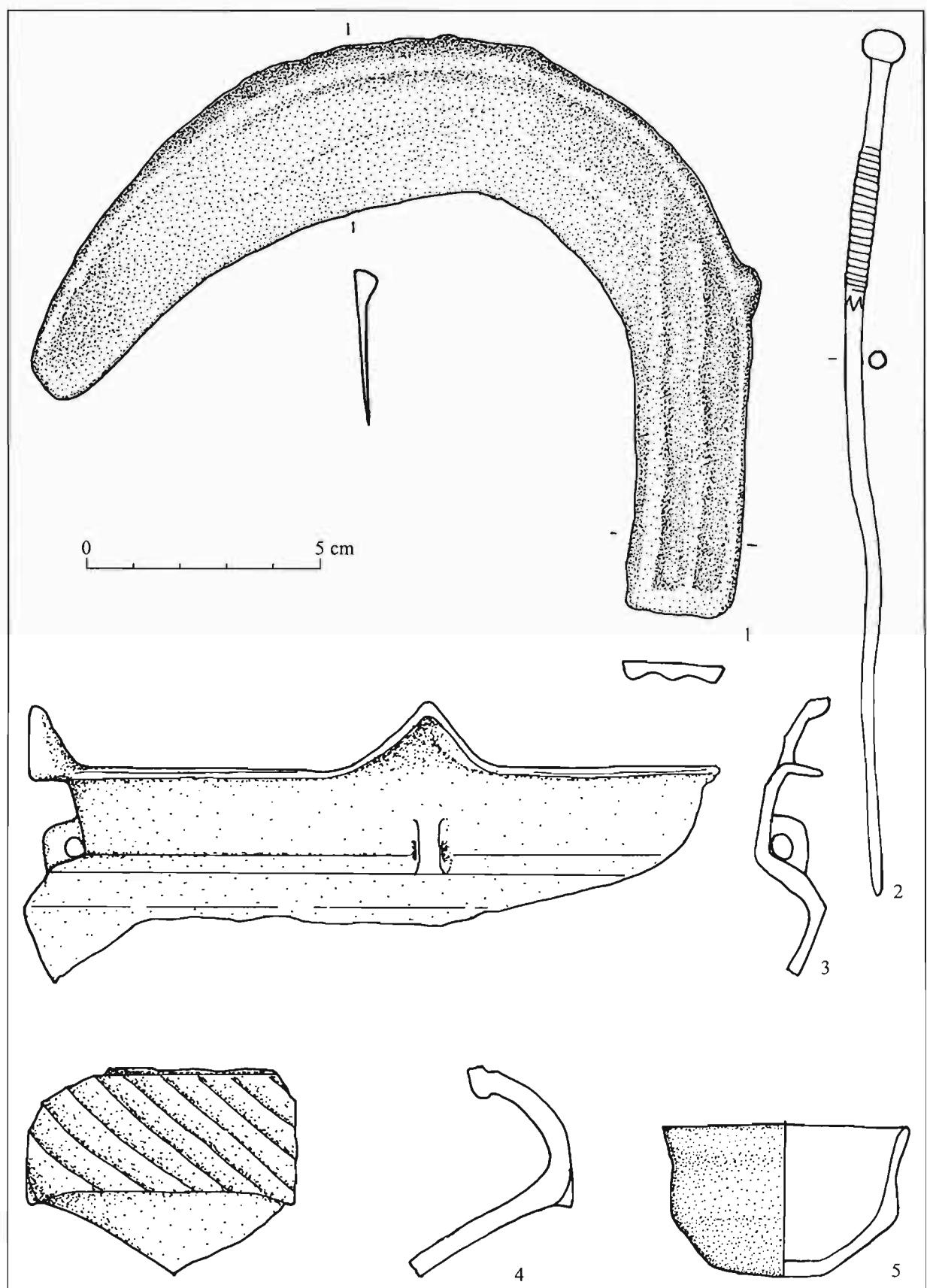
Vzhľadom na veľkosť odkrytej plochy a počet preskúmaných sídliskových objektov pochádza z lokality málo nálezov z doby bronzovej. Okrem fragmentu bronzového kosáka pozostávajú z nepočetných črepov hlinených nádob, úlomkov mazanice, zvieracích kostí a kamenných artefaktov. Len časť keramických nálezov dovoľuje konkrétniešie kultúrne a časové zaradenie ako doba bronzová či pravek. Vo viacerých sídliskových jamách sa vyskytli črepy raného stupňa popolnicových polí (obr. 11: 1-8). Malým počtom jám je zastúpené aj predchádzajúce mohylové obdobie (obr. 10: 2-5). Neprerušené osídlenie lokality v závere strednej a na počiatku mladšej doby bronzovej je pravdepodobné, i keď v zlomkovitom materiáli ľahko doložiteľné. Solitérne postavenie má objekt 370 s rozmerou bezuchou amforou, ktorá zodpovedá keramike zo záveru staršej doby bronzovej (obr. 10: 1). Datovanie pôdorysov domov vychádza predovšetkým z nálezov v kolových jamách. Z kolovej jamy patriacej k stavbe G (obr. 9: G, 15: 6) pochádzajú črepy z dvoch čiastočne rekonštruovaných nádob, ktoré majú charakter keramiky popolnicových polí, avšak práve tak nemôžeme vylúčiť ani ich príslušnosť k záverečným stupňom mohylových kultúr. Nevýrazná keramika z obsahu kolových jám ostatných stavieb sa dá zaradiť len rámcovo do doby bronzovej. Pre ich datovanie je dôležitá aj absencia nálezov z mladších období osídlenia vyvýšeniny.

Lokalita Konopnická v Šaštine-Strážach (okr. Senica) bola skúmaná v rokoch 1975-1977 (*Zachar 1977, 298; 1978*). Na miernom svahu zvažujúcim sa k asi 600 m vzdialému toku riečky Myjava sa zisťovacími sondami, rozšírenými v mieste objektov, odkrylo temer 700 m². Okrem osídlenia z mladšej doby bronzovej sa preskúmali aj zahĺbené chaty z neskoréj doby bronzovej, staršej doby železnej, doby laténskej a doby rímskej (obr. 12). Mladobronzové nálezy, zachytené sondami v dĺžke približne 75 m, pochádzajú z podorničnej vrstvy. K totožnému obdobiu priradujeme skupinu kolových a sídliskových jám - objekt 8/76 (obr. 13), datovaný na základe keramiky v nadloží a v bezprostrednom okolí (obr. 14: 1-3). Temer 4 m dlhú líniu štyroch kolových jám interpretoval predčasne zosnu-

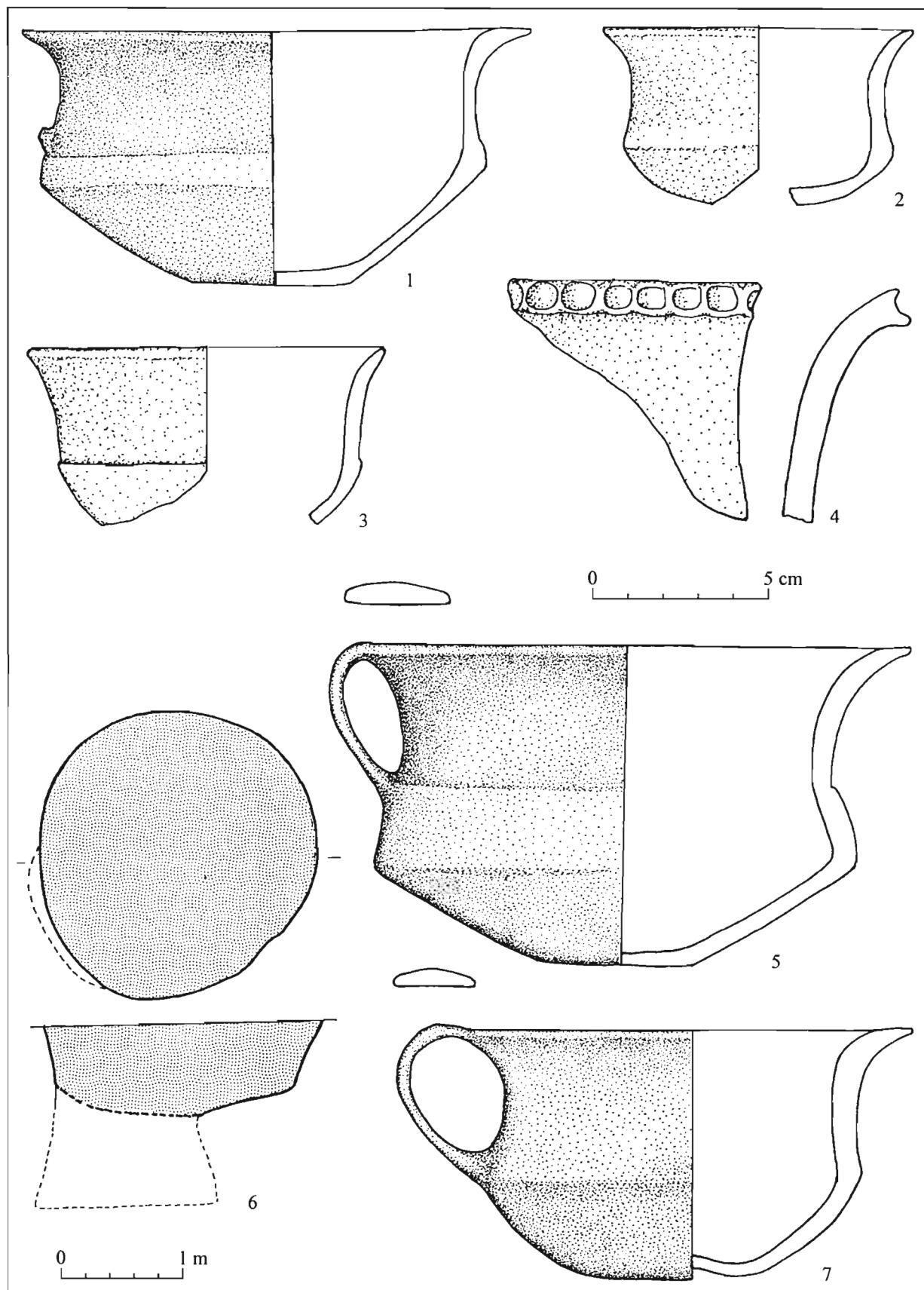

Obr. 3. Dvorníky-Posádku. Pôdorys stavby z mladšej doby bronzovej.

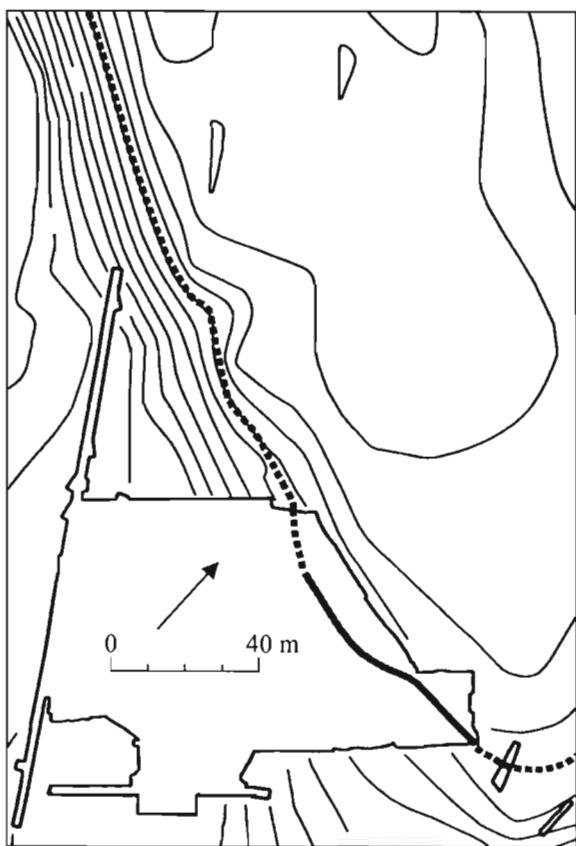
Abb. 3. Dvorníky-Posádku. Grundriss eines jungbronzezeitlichen Baus.

Obr. 4. Dvorníky-Posádka. 1 - kosák z priestoru kolovej stavby; 2-5 - nálezy z vrstvy v jej okolí.
 Abb. 4. Dvorníky-Posádka. 1 - Sichel aus dem Raum eines Pfostenbaus.; 2-5 - Funde aus der Umgebung
 des Pfostenbaus.

Obr. 5. Dvorníky-Posádka. 6 - jama 18A/96; 1-5, 7 - nálezy z jamy.
Abb. 5. Dvorníky-Posádka. 6 - Grube 18A/96; 1-5, 7 - Funde aus der Grube.

Obr. 6. Bratislava-Rusovce. Odkrytá plocha. Hrubá čiara označuje okraj zaniknutého riečneho ramena.
Abb. 6. Bratislava-Rusovce. Freigelegte Fläche. Die dicke Linie bezeichnet den Rand des untergegangenen Flussarms.

dvoch radoch (môžeme predpokladať, že sa zachovali v úplnosti) dosahuje vzdialenosť medzi stredmi zvislých stĺpov dĺžších stien od 1,5 (obr. 15: 1-2) po 3 m (obr. 3, 15: 11). Spôsob vyplnenia priestoru medzi nimi náleزو situácie neobjasňujú. Do úvahy pripadajú horizontálne brvná či tyče, pripojené do vysekaného žliabku v nosných stĺpoch, hustý výplet konármi či rákosom (rákos je pravdepodobný v Bratislave-Rusovciach, na lokalite pri ramene Dunaja.), alebo kombinácia obidvoch možností. Zaujímavé je husté radenie menších kolových jám v jednej zo stien stavby H v Bratislave-Rusovciach (obr. 9: H, 15: 7), ktoré poukazuje skôr na výplet. Pri obidvoch možných spôsoboch riešenia výplne stien slúžila na utesnenie škár a omietnutie mazanica, ktorej výraznejšie množstvo sa zachovalo len v Dvorníkoch-Posádke. Pôdorysy pozostávajúce z dvoch radoch kolových jám nepoukazujú na spôsob zastrešenia. Jamy medzi nimi, v ktorých mohol stať stĺp nesúci hrebeň dvojspádovej strechy, sa vyskytli vo zvyškoch troch stavieb v Bratislave-Rusovciach (obr. 15: 2, 5, 9). Podobne sa dajú interpretovať tiež kolové jamy z vonkajšej strany dvoch domov z Bratislavu-Rusovciach a Šaština-Stráži (obr. 15: 3, 12). Všetky sú však umiestnené asymetricky, len na jednej strane obdĺžnikovitých stavieb, a problém chýbania nosných častí striech neriešia. U zvyšných chát rovnakej konštrukcie sa jamy po stĺpoch, ktoré mohli niesť hrebeň strechy, nezachovali.

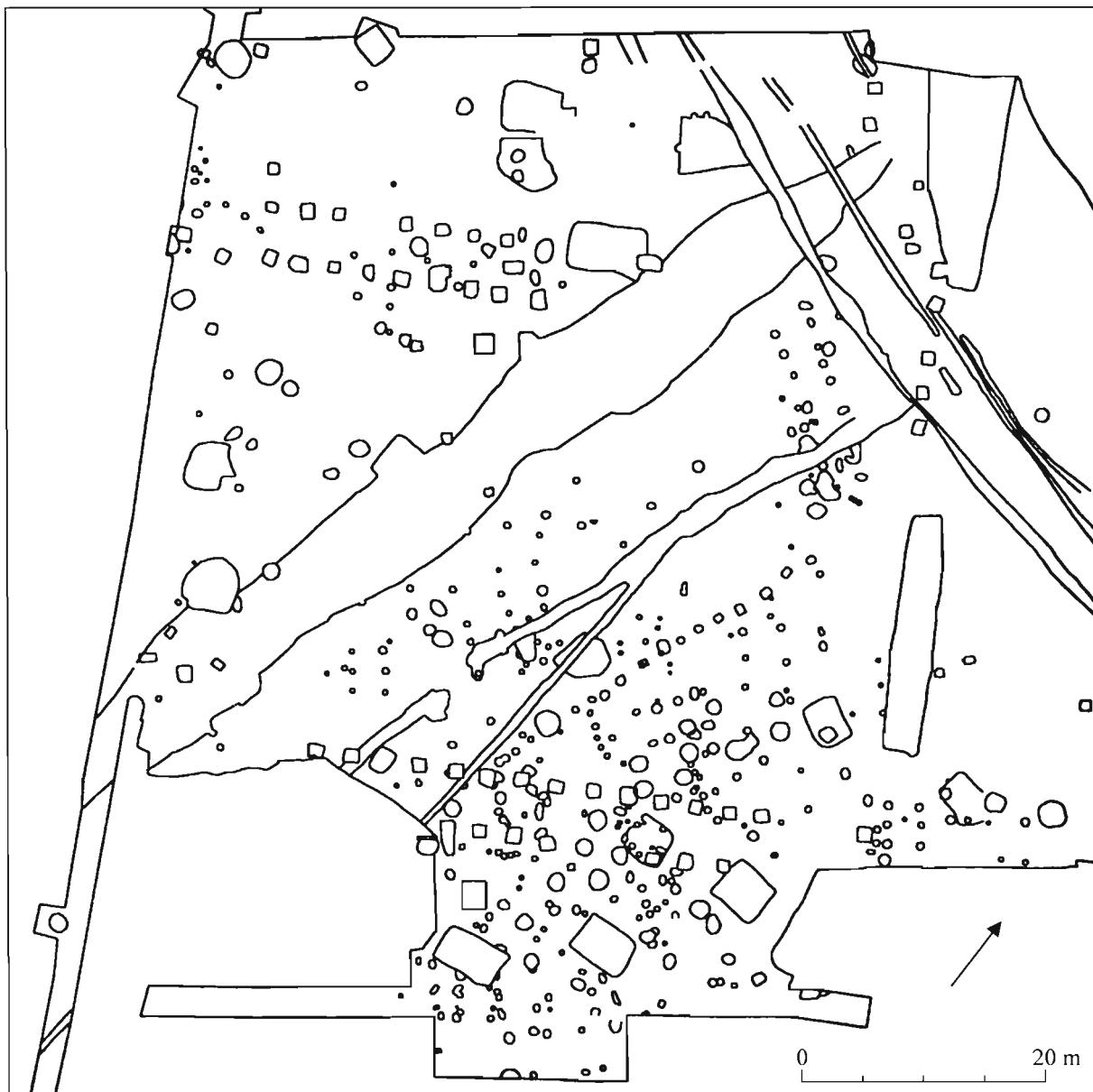
Desať pôdorysov z dvoch lokalít sa prekvapivo zhoduje konštrukciou odlišujúcou sa len počtom kolov v radoch (obr. 15: 1-9, 11). Najpočetnejšie sú zastúpené chaty, ktorých dve steny tvoria trojice kolových jám. Zhodné stavby nájdeme na mnohých lokalitách z mladšej doby bronzovej, nechýbajú ani na velatickom sídlisku v Lovčičkach a na zhruba súčasnom sídlisku Zedau v Sasku-Anhaltsku počtom 28 exemplárov dokonca prevládajú (Röhovský 1982, 13; Horst 1985, 45). Iný charakter má koncentrácia kolových jám K na južnej časti odkrytej plochy v Bratislave-Rusovciach (obr. 15: 10). Zdá sa, že stavba väčších rozmerov pozostávala z dvoch radoch stĺpov tvoriacich opornú časť stien a tretieho medzi nimi, nesúceho hrebeň strechy. Rekonštrukciu však znejasňuje príliš veľký počet kolových jám (dôsledok opravy alebo superpozície s inou, rovnako orientovanou stavbou), ako aj zničenie severozápadnej časti zahĺbeným objektom z doby laténskej.

Línie kolových jám vymedzujú obdĺžnikovité priestory s plochou od 9 m^2 (obr. 15: 1-2) po 17 m^2 (obr. 15: 11). Jednopriestorové domy uvedených rozmerov stačili na ochranu pred nepriaznivým počasím a chladom, na

ly autor výskumu ako stenu nadzemnej stavby velatickej kultúry. Isté rozpaky vzbudzuje kosáková ihlica (*Novotná 1980, 62, Taf. 12: 348A*) z rozmernejšej časti jamy 1/76. V materiáli z výskumu nie sú zastúpené žiadne ďalšie nálezy maďarovsko-veteřovského alebo ranomohylového charakteru. Ďalšia mladobronzová keramika z lokality (prezentovaná len ilustratívne) patrí ranému stupňu velatickej kultúry so zastúpením prežívajúcich prvkov stredodunajskej mohylovej kultúry (obr. 14: 6-11). Osídlenie lokality v staršom stupni popolnicových polí potvrdzujú aj dve broncové ihlice (obr. 14: 4-5).

KOMENTÁR

Zo stovieb v Dvorníkoch-Posádke, Bratislave-Rusovciach a v Šaštine-Strážach sa zachovali len jamy po stĺpoch, ktoré tvorili nosnú časť stien a krovu. Pokým ich hlbky v Šaštine-Strážach nepoznáme, v Dvorníkoch-Posádke zahovali 20-25 cm do podložia. Počtom reprezentatívne zastúpené kolové jamy v Bratislave-Rusovciach boli zahĺbené do podložia 10-35 cm. Vzhľadom na hrúbku súčasnej ornice a podorničnej vrstvy predpokladáme, že na obidvoch lokalitách museli byť minimálne o 35 cm hlbšie. Pri pokuse rekonštruovať chaty na základe odkrytych systémov jám preto nesmieme zabudnúť, že dôsledkom opakovaného osídlenia a až do súčasnosti prebiehajúceho poľnohospodárskeho využívania je strata plynkých jám. Zvislé stĺpy boli zapustené a zafixované hlinou bez použitia kameňov, nie zarážané. Zoskupenia kolových jám z našich troch lokalít zodpovedajú obdĺžnikovitým pôdorysom nadzemných stavieb doby bronzovej, nachádzaným na území presahujúcom strednú Európu. Ich steny tvorili línie stĺpov s rôznym odstupom. V prípade zoskupení umiestnených symetricky v obidvoch radoch (môžeme predpokladať, že sa zachovali v úplnosti) dosahuje vzdialenosť medzi stredmi zvislých stĺpov dĺžších stien od 1,5 (obr. 15: 1-2) po 3 m (obr. 3, 15: 11). Spôsob vyplnenia priestoru medzi nimi nálezo situácie neobjasňujú. Do úvahy pripadajú horizontálne brvná či tyče, pripojené do vysekaného žliabku v nosných stĺpoch, hustý výplet konármi či rákosom (rákos je pravdepodobný v Bratislave-Rusovciach, na lokalite pri ramene Dunaja.), alebo kombinácia obidvoch možností. Zaujímavé je husté radenie menších kolových jám v jednej zo stien stavby H v Bratislave-Rusovciach (obr. 9: H, 15: 7), ktoré poukazuje skôr na výplet. Pri obidvoch možných spôsoboch riešenia výplne stien slúžila na utesnenie škár a omietnutie mazanica, ktorej výraznejšie množstvo sa zachovalo len v Dvorníkoch-Posádke. Pôdorysy pozostávajúce z dvoch radoch kolových jám nepoukazujú na spôsob zastrešenia. Jamy medzi nimi, v ktorých mohol stať stĺp nesúci hrebeň dvojspádovej strechy, sa vyskytli vo zvyškoch troch stavieb v Bratislave-Rusovciach (obr. 15: 2, 5, 9). Podobne sa dajú interpretovať tiež kolové jamy z vonkajšej strany dvoch domov z Bratislavu-Rusovciach a Šaština-Stráži (obr. 15: 3, 12). Všetky sú však umiestnené asymetricky, len na jednej strane obdĺžnikovitých stavieb, a problém chýbania nosných častí striech neriešia. U zvyšných chát rovnakej konštrukcie sa jamy po stĺpoch, ktoré mohli niesť hrebeň strechy, nezachovali.

Obr. 7. Bratislava-Rusovce. Plán hlavnej časti odkrytej plochy.
Abb. 7. Bratislava-Rusovce. Plan des Hauptteils von der freigelegten Fläche.

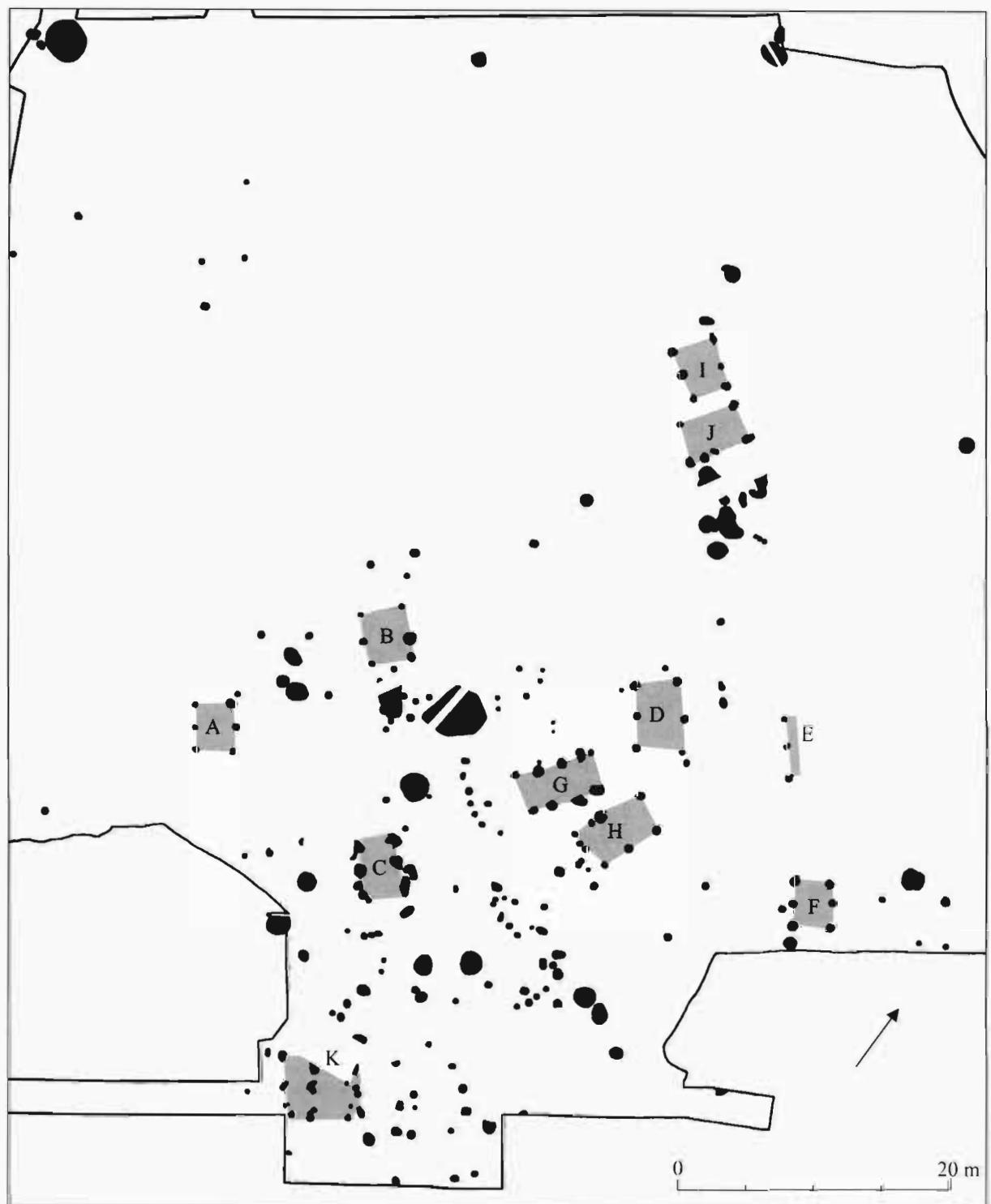
spanie, snáď i na základné remeselné aktivity. Pretože stavby sú zachytené pod úrovňou niekdajších podlám, nemáme poznatky o ich vnútorných zariadeniach (dlážky, drevené plošiny, pece, ohniská, rozteracie kamene, tkáčske stavby), ktoré sa na niektorých lokalitách zachovali (Harding 2000, 42).

Dve chaty v Bratislave-Rusovciach vybudovali navzájom tak blízko, že ich severné steny tvoria priamu líniu (obr. 9: I-J, 15; 8-9). Ich postavenie v pravom uhle naznačuje, že asi nepôjde o náhodu, ale o zámerné zoskupenie do sídliskovej jednotky. Ucelené skupiny domov - dvorce - sú štandardnou súčasťou sídlisk v staršej dobe železnej. Pretože ich prvé formy sa vyskytli už v knovízskej a velatickej kultúre (Beneš 1987, 231; Říhovský 1982, 38), zoskupenie dvoch chát v Bratislave-Rusovciach neprekvapuje.

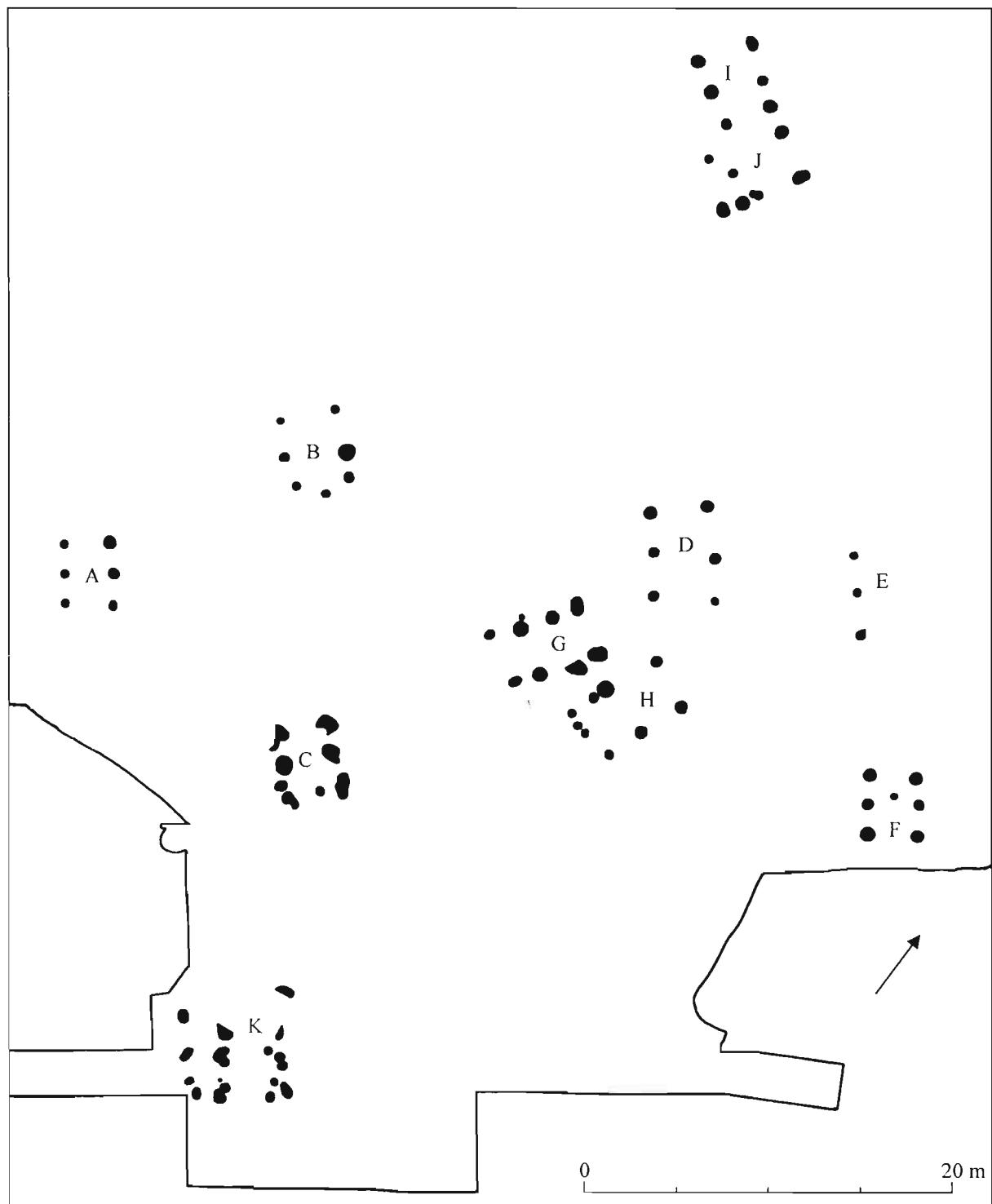
Ani na jednej z troch publikovaných lokalít sa nezachytili stopy opevnenia či ohradenia. Potrebu obrany mohli zohľadniť pri výbere polôh v Dvorníkoch-Posádke (dominantný ostrožný výbežok riečnej terasy) a v Bratislave-Rusovciach (breh riečneho ramena).

Údaje o štruktúre sídliska poskytuje len lokalita Bratislava-Rusovce, kde odlišujeme dve skupiny stavieb:

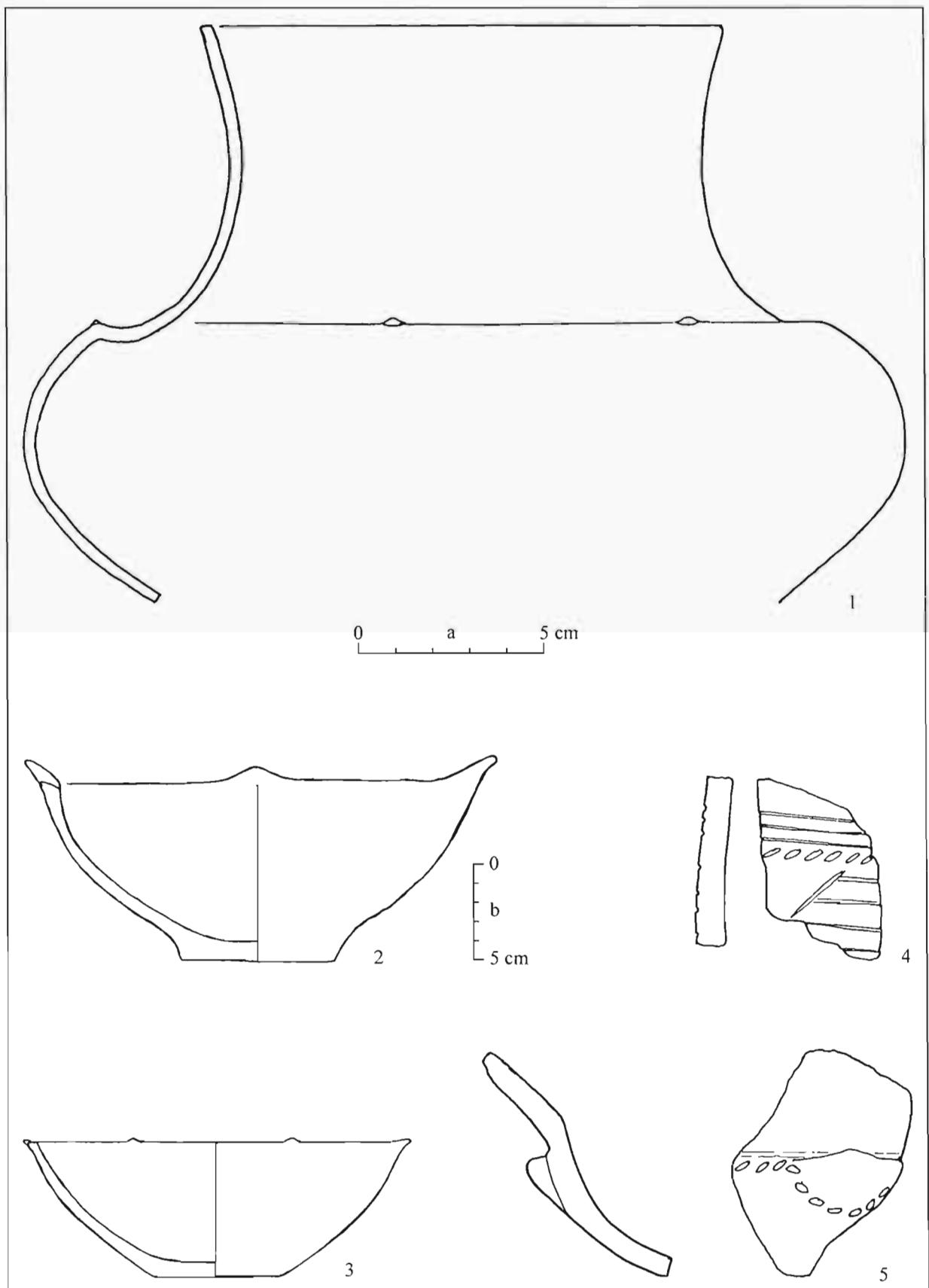
Osem chát (A-F, I, K) má rovnakú orientáciu a s jednou výnimkou (K) aj podobné rozmery a konštrukciu (obr. 8-9). I keď pri rozptýlených domoch nie je namieste hovoriť o plánovitej zástavbe a ani datovanie nedovoľuje bezpečné vyjadrenie o súčasnosti či následnosti, nemožno poprieť, že ich stavitelia dodržali isté pravidlá, prinajmenšom odstup (7-20 m) a jednotnú orientáciu ku svetovým stranám. Dôvodom dodržania odstupu nebola len

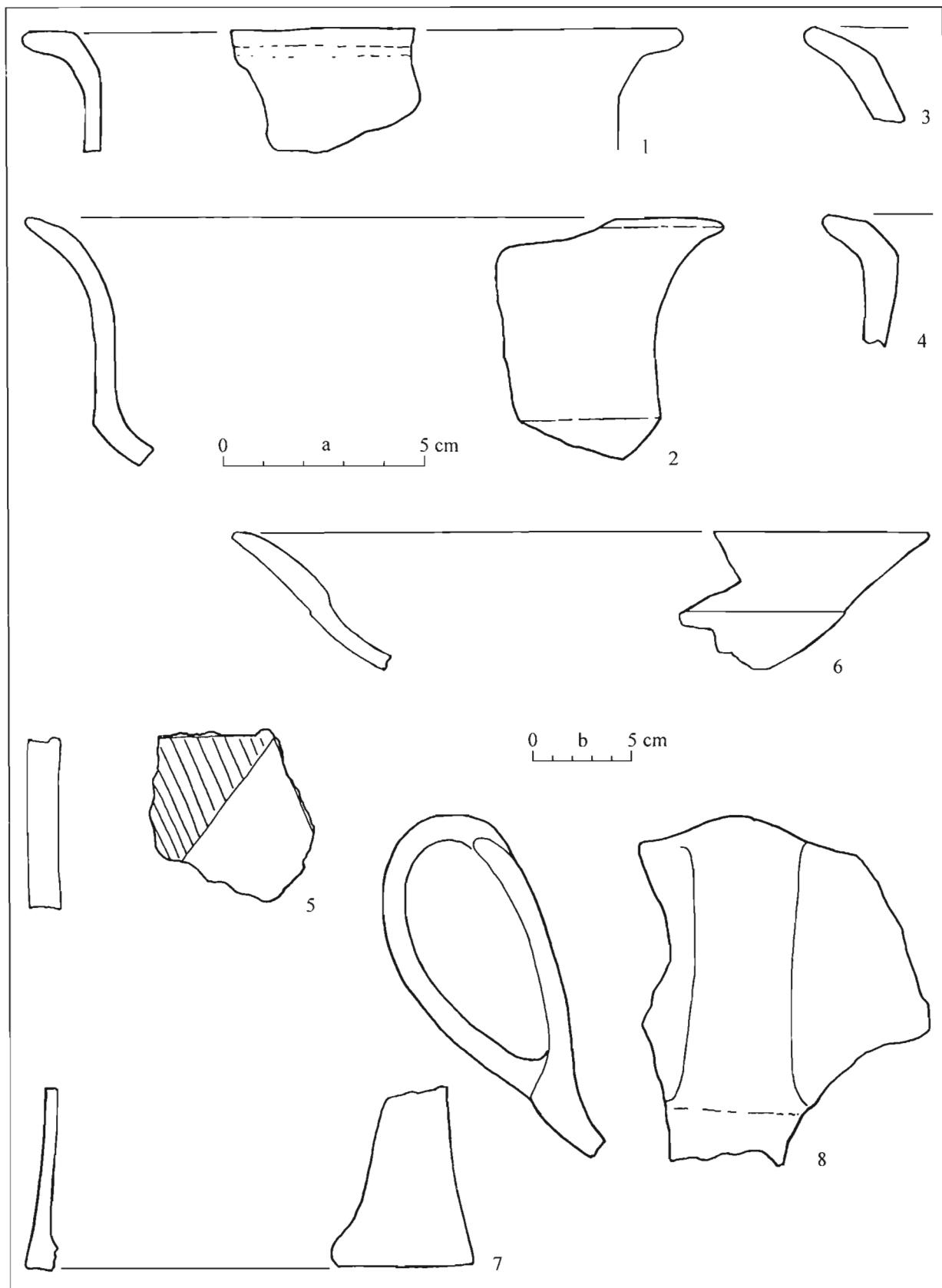
Obr. 8. Bratislava-Rusovce. Objekty z doby bronzovej.
Abb. 8. Bratislava-Rusovce. Objekte aus der Bronzezeit.

Obr. 9. Bratislava-Rusovce. Predpokladané pôdorysy stavieb.
Abb. 9. Bratislava-Rusovce. Angenommene Grundrisse von Bauten.

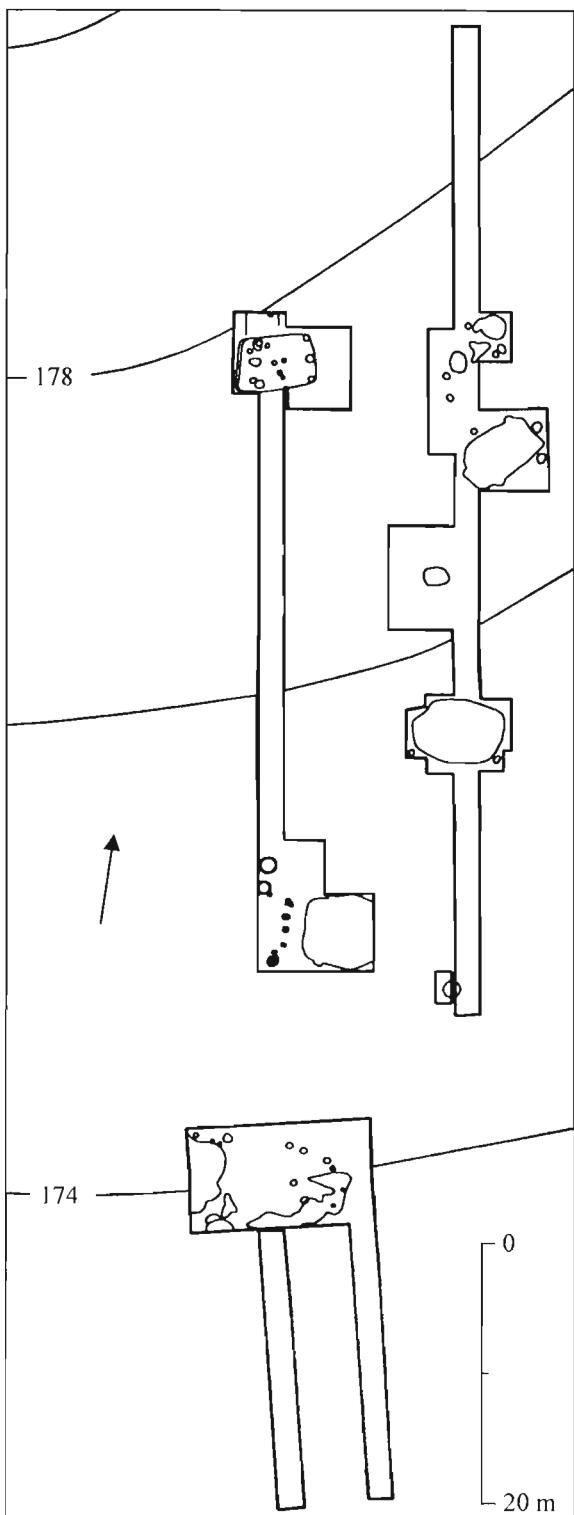

Obr. 10. Bratislava-Rusovce. 1- jama 370; 2-3 - jama 95; 4-5 - jama 534. Mierka a: 4-5; b: 1-3.
Abb. 10. Bratislava-Rusovce. 1- Grube 370; 2-3 - Grube 95; 4-5 - Grube 534. Maßstab a: 4-5; b: 1-3.

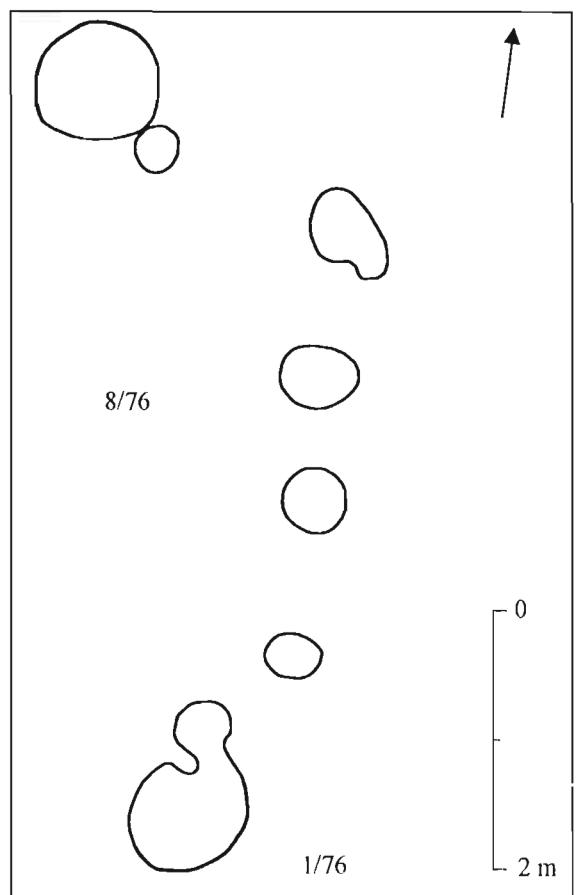

Obr. 11. Bratislava-Rusovce. 1-2, 5 - jama 175a; 3 - jama 479a; 4 - jama 200; 6 - jama 371; 7 - jama 474; 8 - jama 479a.
Mierka a: 1-5, 7-8; b: 6.

Abb. 11. Bratislava-Rusovce. 1-2, 5 - Grube 175a; 3 - Grube 479a; 4 - Grube 200; 6 - Grube 371; 7 - Grube 474;
8 - Grube 479a. Maßstab a: 1-5, 7-8; b: 6.

Obr. 12. Šaštín-Stráže. Odkrytá plocha.
Abb. 12. Šaštín-Stráže. Freigelegte Fläche.

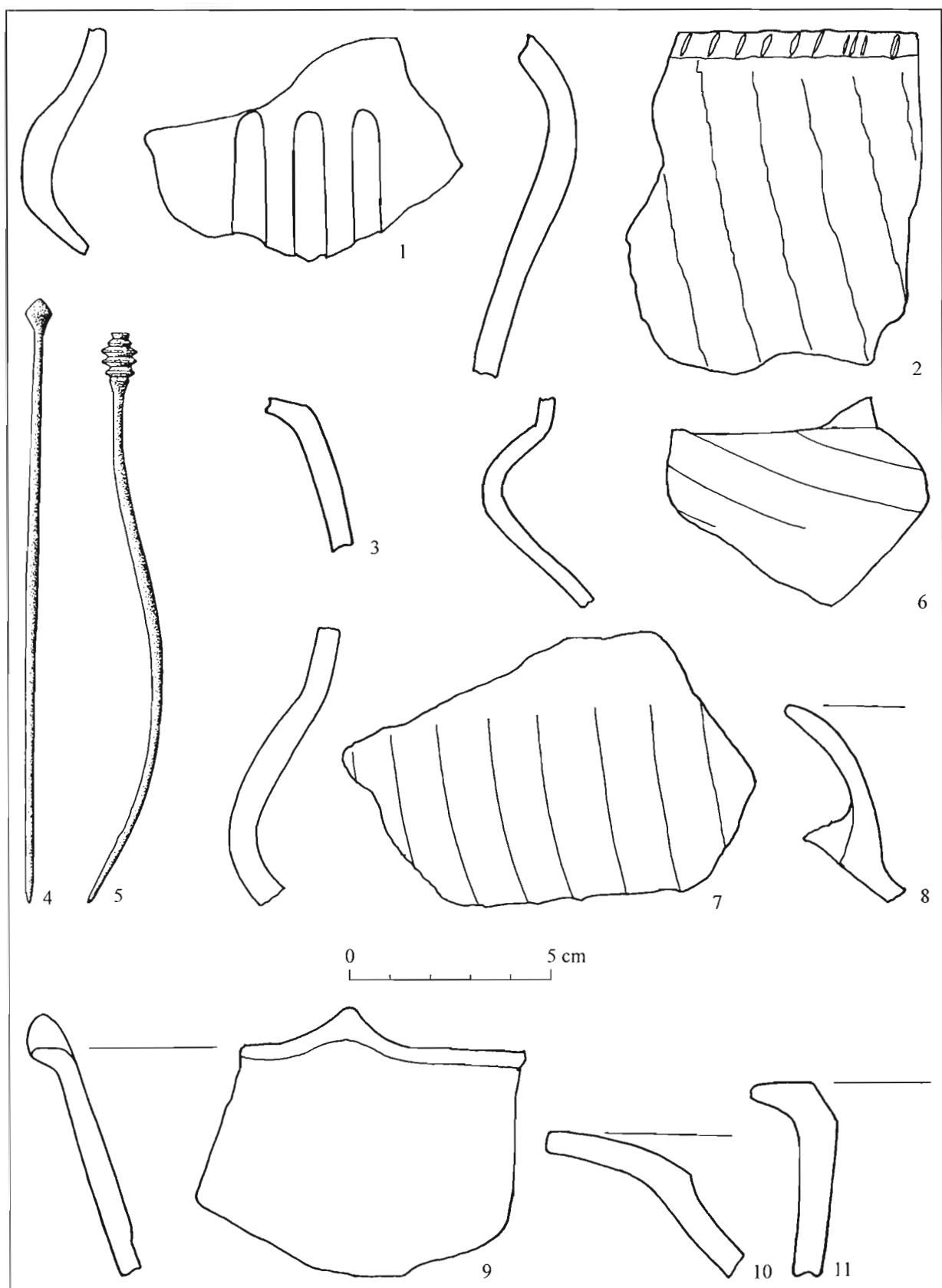

Obr. 13. Šaštín-Stráže. Časť kolovej stavby.
Abb. 13. Šaštín-Stráže. Teil eines Pfostenhauses.

ochrana pred požiarom, ale aj získanie priestoru medzi stavbami. Predovšetkým tu, nie v rozmerovo malých domoch, prebiehal každodenný život obyvateľov osady. Pre produkciu obilní nepostačoval, skôr slúžil na pestovanie doplnkových úžitkových plodín, ohrady pre hospodárske zvieratá a na remeselnícku produku. Premyslené členenie priestoru medzi domami naznačujú tiež tri zoskupenia sídliskových jám a hlinísk, nachádzajúce sa medzi stavbami A-B, B-C-G, ako aj východne od stavby J (obr. 8).

Tri zvyšné chaty (G-H, J) majú inú orientáciu a pravidlo odstupu nedodržujú. Ani v ich prípade však nedošlo k porušeniu s inými domami (obr. 8-9). Pokial objekt J tvoril sídliskovú jednotku so stavbou I, obrátenou o 90 stupňov, určiť vzťah stavieb G-H ku zvyšným, inak orientovaným, je problém. Do úvahy priprádaj odlišná, možno hospodárska funkcia, ale aj časová následnosť. Tú nemôžeme vylúčiť pri všetkých domoch v Bratislave-Rusovciach už kvôli datovaniu keramiky zo sídliska (záver staršej, koniec strednej až počiatok mladšej doby bronzovej), ako aj opäťovnému vybudovaniu, resp. oprave dvoch chát (obr. 9: C, K, 15: 5, 10).

V priestore medzi domami sa odkryli kolové jamy a ich systémy, ktoré k nim nepatria. Nemusia byť súčasťou ďalších neidentifikovaných chát, ale môžu patrili

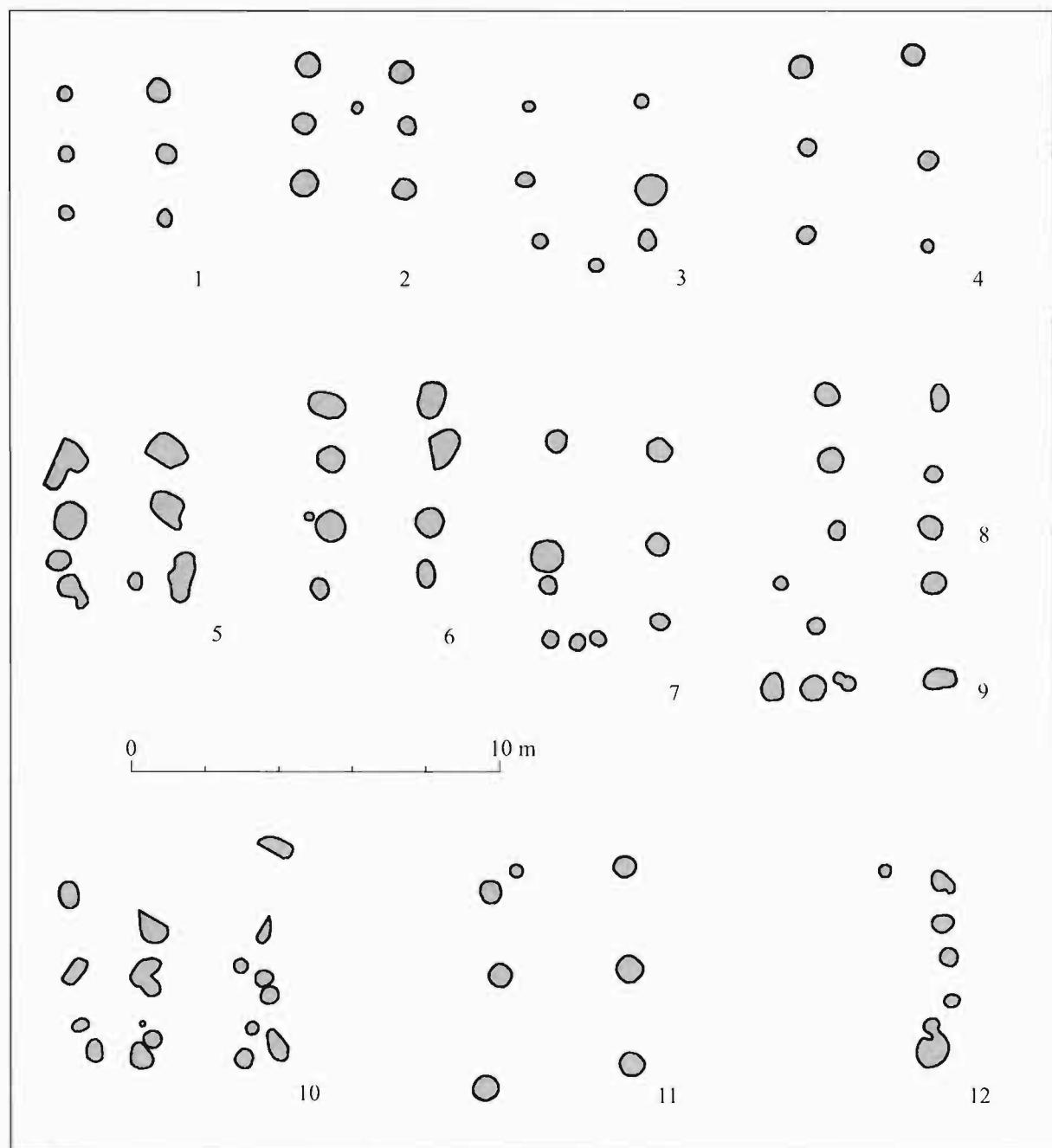

Obr. 14. Šaštín-Stráže. 1-3 - nálezy z priestoru kolovej stavby; 4-11 - výber náleزوv z mladšej doby bronzovej z lokality (4-5 podľa Novotná 1980).

Abb. 14. Šaštín-Stráže. 1-3 - Funde aus dem Raum eines Pfostenbaus; 4-11 - Auswahl von Funden aus der Jungbronzezeit aus der Fundstelle (4-5 nach Novotná 1980).

nenáročným hospodárskym objektom (ustajnenie pre zvieratá, provizórne prístrešky, nadzemné sýpkы), plotom a pod. (obr. 8).

Zdá sa, že v strednej a mladšej dobe bronzovej sa na západnom Slovensku stavali predovšetkým domy so stenami kolovej konštrukcie. V príspevku prezentované pôdorysy patria s jednou výnimkou k rozmerovo menším, dvojradovým, s jedným vnútorným priestorom. Myslíme si však, že v budúcnosti sa podarí odkryť aj lokality s väčšími domami, tvorenými tromi radmi kolových jám. Pozostatkom takého domu je pravdepodobne koncentrácia kolových jám K v Bratislave-Rusovciach. Ani pri dostatočnom počte dokladov kolových stavieb nemôžeme vylúčiť používanie chát stavaných zrubovou technikou, ktoré nemali zahĺbené základy, a preto nezanechali stopu v teréne. Teoreticky ich môžeme predpokladať predovšetkým v horských oblastiach s porastom ihličnatých stromov.

Obr. 15. Pôdorysy stavieb. 1-10 - Bratislava-Rusovce, 11 - Dvorníky-Posádka, 12 - Šaštín-Stráže.
Abb. 15. Grundrisse von Bauten. 1-10 - Bratislava-Rusovce, 11 - Dvorníky-Posádka, 12 - Šaštín-Stráže.

Literatúra

- Bartík 1998* - Bartík: Výskum v Dvorníkoch-Posádke. AVANS 1996, 1998, 21-23.
- Bartík 2003* - J. Bartík: Sídisko zo strednej a mladšej doby bronzovej v Bratislave-Rusovciach. Zbor. SNM 97, Arch. 13, 2003, 5-34.
- Bazovský/Bartík 2000* - I. Bazovský/J. Bartík: Záchranné výskumy v Bratislave-Rusovciach. AVANS 1999, 2000, 22-23.
- Bátora 1985* - J. Bátora: Druhá sezóna záchranného výskumu v Ludaniciach-Mýtnej Novej Vsi. AVANS 1984, 1985, 39-40.
- Beneš 1987* - J. Beneš: Das knovízer Gehöft in Liptice. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Praha 1987, 231-235.
- Elschek/Varsik 2001* - K. Elschek/V. Varsik: Záchranný výskum v Lozorne. AVANS 2000, 2001, 56-60.
- Furmánek/Veliačík/Vladár 1999* - V. Furmánek/L. Veliačík/J. Vladár: Die Bronzezeit im slowakischen Raum. Rahden/Westf. 1999.
- Harding 2000* - A-F. Harding: European societies in the Bronze Age. Cambridge 2000.
- Hásek 1984* - I. Hásek: Obydlí a sídliště v oblasti únětické kultury. Časopis Národ. Mus. Praha 153, 1984, 1-27.
- Horst 1985* - F. Horst: Zedau. Eine jungbronze- und eisenzeitliche Siedlung in der Altmark. Berlin 1985.
- Hnizdová 1953* - I. Hnizdová: Osady a chaty únětického lidu v Čechách. Arch. Rozhledy 5, 1953, 380-392.
- Kraskovská/Studeníková 1996* - L. Kraskovská/E. Studeníková: Príspevok k osídleniu „Pieskov“ v Zohore, okr. Bratislava-vidiek. Zbor. SNM 90, Arch. 6, 1996, 123-148.
- Lochner 1994* - M. Lochner: Späte Bronzezeit, Urnenfelderzeit. In: J-W. Neugebauer: Bronzezeit in Ostösterreich. St. Pölten - Wien 1994, 195-224.
- Mayer/Egger 1996* - Ch. Mayer/U. Egger: Baumgarten an der March. Fundber. Österreich 35, 1996, 15.
- Novák 1983* - P. Novák: Výzkum hradiště v Prašníku. Arch. Rozhledy 35, 1983, 138-142.
- Novotná 1980* - M. Novotná: Die Nadeln in der Slowakei. PBF XIII-6, 1980, München.
- Neugebauer 1991* - J-W. Neugebauer: Rettungsgrabungen im Unteren Treisental im Jahre 1990. Fundber. Österreich 29, 1991, 45-87.
- Neugebauer 1994* - J-W. Neugebauer: Bronzezeit in Ostösterreich. St. Pölten - Wien 1994.
- Neugebauer/Gattringer 1981* - J-W. Neugebauer/A. Gattringer: Die Kremser Schnellstraße S 33. Fundber. Österreich 20, 1981, 157-190.
- Paulík 1992* - J. Paulík: Osada čakanskej kultúry v Dedinke. Zbor. SNM 86, Arch. 2, 1992, 45-66.
- Peška 1995* - J. Peška: Die Siedlungsstruktur der Aunjetitzer Kultur und der Věteřov-Gruppe im Bereich der Pollauer Berge (Pavlovské vrchy) in Südmähren. Mem. Museo Civ. St. Nat. Verona, Scienze Uomo 4, 1995, 193-201.
- Peška 2000* - J. Peška: Nové archeologické lokality a nálezy v Olomouci a okolí. Olomouc 2000, 15-37.
- Pleinerová/Hrala 1988* - I. Pleinerová/J. Hrala: Březno, osada lidu knovízské kultury v severozápadních Čechách. Ústí nad Labem 1988.
- Říhovský 1982* - J. Říhovský: Hospodářský a společenský život velatické osady v Lovčičkách. Pam. Arch. 73, 1982, 5-56.
- Soudský 1953* - B. Soudský: Únětická chata v Postoloprtech. Arch. Rozhledy 5, 1953, 308-318.
- Soudský 1966* - B. Soudský: Habitat de la civilisation de Knovíz à Čakovice pres de Prague (Bohême). In: Investigations archéologiques en Tchécoslovaquie. Praha 1966, 159.
- Spurný 1972* - V. Spurný: Sídliště starší a střední doby bronzové v Bezměrově u Kroměříže. Pam. Arch. 63, 1972, 180-248.
- Studeníková 1983* - E. Studeníková: Archeologický výskum a prieskum v Janíkoch. AVANS 1982, 1983, 230-232.
- Studeníková/Paulík 1983* - E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Stuchlík 1993* - S. Stuchlík: Únětická kultura. In: Pravěké dejiny Moravy. Brno 1993, 238-257.
- Šmid 1997* - J. Šmid: Dům a dva kostrové hroby ze střední doby bronzové ve Slavoníně u Olomouce. Pravěk 7, 1997, 255-270.
- Točík 1981* - A. Točík: Nitriansky hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce-Kultur. Nitra 1981.
- Veliačík/Romsauer 1998* - L. Veliačík/P. Romsauer: Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (Predbežná správa). Slov. Arch 46, 1998, 225-251.
- Zachar 1977* - L. Zachar: Zisťovací výskum pri obci Šaštín-Stráže. AVANS 1976, 1977, 298-299.
- Zachar 1978* - L. Zachar: Nepublikované plány a denníky z výskumu v Šaštine-Strážach. [Uložené v dokumentačnom oddelení AM SNM].

ZU MITTEL- UND JUNGBRONZEZEITLICHEN PFOSTENBAUTEN IN DER WESTSLOWAKEI

Zusammenfassung

Im Mitteldonaugebiet gehören zum charakteristischen Wohnobjekt in der älteren, mittleren und jüngeren Bronzezeit ebenerdige Bauten mit rechteckigem Grundriss. Den Stützteil der Bauten bildeten senkrechte, in die Erde eingetiefte Pfostensäulen. Zu dieser Region gehört auch die Westslowakei, vor allem das Gebiet westlich der Waag, obwohl nur wenige vollständig erhaltene Grundrisse aus diesem Gebiet präsentiert wurden (Furmánek/Veliačik/Vladár 1999, S. 124; Veliačik/Romsauer 1998, S. 236). Das Ziel dieses Beitrags ist es, über die Grundrisse von Bauten aus drei Fundstellen zu informieren (Abb. 1).

Die Siedlung in Dvorníky-Posádka befindet sich auf einem Höhenterrassenausläufer der Waag. Funde aus der Schicht, zwei Siedlungsgruben und Grundrisse von dem ebenerdigen Bau (Abb. 2, 3, 5) gehören den Trägern der Čaka- und Velatice-Kultur. Sein Grundriss besteht aus sechs Pfostengruben mit einem Durchmesser von ca. 60 cm, die ein leichtes Rhomboid mit Ausmaßen von 4,5x6 m bilden. In der Mitte der drei Gruben erhielten sich hellere Pfostenspuren, der eine hatte rechteckige Form mit den Wänden von 25x40 cm (Abb. 3). Die Datierung der Hütte geht sowohl aus dem Fundumstand als auch den keramischen oder bronzenen Funden in deren Umgebung aus (Abb. 4: 1-5). In der Ackerkrumeschicht und dem Unterboden fand man über dem Grundriss und in dessen unmittelbarer Umgebung mehr als 9 kg von Lehmverputz mit Balkenabdrücken mit dem Durchmesser von mehr als 25 cm, gespaltetes Holz, Stäbe und Ruten.

Der südlich der Donau liegende Stadtteil von Bratislava-Rusovce bildet geographisch, und in der Vergangenheit bildete er auch kulturell den Bestandteil des ungarischen Transdanubiens. Mit Überschwemmungen dieser ungefährdeten Anhöhe, die in der Urzeit von dem Donau-Flußarm umströmt wurde, sind fast 7000 m² freigelegt worden (Abb. 6). Die Objekte aus der Bronzezeit (40 Siedlungsgruben und Tongruben, 230 Pfostengruben) und Funde in der Schicht waren auf der ganzen untersuchten Fläche verstreut und konzentrierten sich auf der Anhöhe. Sie werden durch zahlreiche latène-, römerzeitliche, mittelalterliche und rezente Eingriffe gestört (Abb. 7-8). Von den freigelegten Systemen der parallel orientierten Pfostengrubenreihen können mit größerer oder kleinerer Wahrscheinlichkeit 11 Grundrisse von oberirdischen Bauten und deren Teile identifiziert werden (Abb. 8-9). Wir haben sie in drei Gruppen eingeteilt:

Durch einheitliche Orientierung in der NW-SO-Richtung wird eine Gruppe von sieben konstruktionsidentischen Gruppierungen ausgegliedert (Abb. 9: A-F, I, 15: 1-5, 8).

Weitere drei Grundrisse (Abb. 9: G-H, J, 15: 6-7, 9) haben eine andere Orientierung.

Die Bauten in den angeführten Gruppen unterscheiden sich voneinander durch die Anzahl der Gruben in den Reihen.

Zu keiner der oben angeführten Gruppen gehören drei ungefähr parallele Linien von Pfostengruben im südlichen Teil der freigelegten Fläche (Abb. 9: K, 15: 10). Ihre ungewöhnliche Dichte und Überdeckung (einige Gruben sind verdoppelt) sind unserer Meinung nach als Folge einer Reparatur oder des erneuten Ausbaus einer untergegangenen Hütte auf der ursprünglichen Stelle zu verstehen. Eine ähnliche Erklärung betrifft auch den Bau C (Abb. 9: C, 15: 5).

In den bronzezeitlichen Funden sind auch die frühe Stufe der Urnenfelder (Abb. 11: 1-8) und der vorausgehende Zeitabschnitt der Hügelgräber (Abb. 10: 2-5) mit der Möglichkeit der Siedlungskontinuität vertreten. Eine besondere Stellung hat das Objekt mit einer großen henkellosen Amphora, die der Keramik vom Ausgang der Bronzezeit entspricht (Abb. 10: 1). Die Datierung der Hausgrundrisse geht vor allem aus den Funden in den Pfostengruben aus. Aus der Pfostengrube, die zum Bau G gehört (Abb. 9: G, 15: 6), stammen Scherben aus zwei teilweise rekonstruierten Gefäßen, die den Charakter der Urnenfelderkultur haben, ihre Zugehörigkeit zu den abschließenden Stufen der Hügelgräberkulturen kann jedoch nicht ausgeschlossen werden. Sonstige Keramikfunde, die den Inhalt der Pfostengruben von anderen Bauten gebildet haben, können nur rahmenhaft in die Bronzezeit datiert werden. Für ihre Datierung ist auch die Abwesenheit von Funden aus den jüngeren Zeitabschnitten der Besiedlung von der Anhöhe wichtig.

In Šaštín-Stráže wird anhand der Keramik der Velatice-Kultur (Abb. 14) in die Jungbronzezeit auch eine Gruppe von Pfostengruben - Objekt 8/76 (Abb. 12, 13) datiert.

Von den Bauten in Dvorníky-Posádka, Bratislava-Rusovce und Šaštín-Stráže sind nur Gruben nach den Pfostensäulen, die das Traggerüst von Wänden und der Decke bildeten, erhalten geblieben. In Dvorníky-Posádka und Bratislava-Rusovce befanden sie sich in 10-35 cm Tiefe im Untergrund. Im Hinblick auf die heutige Dicke der Ackerkrumme müssen sie auf beiden Fundstellen minimal um 35 cm tiefer gewesen sein. Die senkrechten Säulen waren in die Gruben eingelassen und mit Lehm und ohne Anwendung von Steinen fixiert. Die Pfostensäulen wurden nicht eingerammt. Die Gruppierungen von Pfostengruben aus drei Fundstellen entsprechen den rechteckigen Grundrissen der oberirdischen Bauten aus der Bronzezeit, die sich auf dem das Mitteleuropa übergreifenden Gebiet

befinden. Die Entfernung zwischen den Mitten von senkrechten Säulen der längeren Wände bewegt sich zwischen 1,5 (Abb. 15: 1-2) und 3 m (Abb. 3, 15: 11). Die Art der Verfüllung des Raums zwischen ihnen kann anhand der Fundumstände nicht näher bestimmt werden. Möglich wären horizontale Balken, die in der ausgehaunten Rille in den Tragsäulen befestigt waren, dickes Flechtwerk aus Zweigen oder Röhricht oder die Kombination von beiden Möglichkeiten. Eine dichte Anordnung von kleineren Pfostengruben in einer der Wände des Baus H in Bratislava-Rusovce (Abb. 9: H, 15: 7) weist eher auf ein Flechtwerk hin. Bei den beiden möglichen Verfüllungen der Wände diente der Lehmverputz zur Abdichtung von Fugen und zum Verputzen. Die aus zwei Reihen von Pfostengruben bestehenden Grundrisse erklären nicht die Art der Überdachung.

Zehn Grundrisse aus zwei Fundstellen stimmen überraschend überein, was ihre Konstruktion betrifft, die sich nur durch die Anzahl der Pfosten in den Reihen unterscheidet (Abb. 15: 1-9, 11). Am zahlreichsten vertreten sind Hütten, deren zwei Wände die Dreiergruppen von Pfostengruben bilden. Einen anderen Charakter hat die Konzentration von Pfostengruben K in Bratislava-Rusovce (Abb. 15: 10). Es scheint, dass der Bau größerer Ausmaße aus drei Säulenreihen bestand, wobei zwei Säulenreihen das Traggerüst der Wände bildeten und die dritte Säulenreihe, die sich zwischen den beiden befand, den Dachfirst trug. Die Rekonstruktion wird aber wegen der großen Anzahl von Pfostengruben wie auch der Zerstörung des nordwestlichen Teils durch ein eingetieftes latènezeitliches Objekt unmöglich gemacht.

Zwei Hütten in Bratislava-Rusovce wurden so dicht aneinander gebaut, dass ihre nördlichen Wände eine gerade Linie bildeten (Abb. 9: I-J, 15: 8-9). Ihre Stellung im rechten Winkel deutet eine absichtliche Gruppierung in eine Siedlungseinheit. Es handelte sich mit größter Wahrscheinlichkeit um ein Gehöft.

Die Angaben zur Siedlungsstruktur bietet nur die Fundstelle Bratislava-Rusovce, auf der zwei Gruppen von Bauten unterschieden werden:

Acht Hütten (A-F, I, K) haben dieselbe Orientierung und mit Ausnahme der Hütte K ähnliche Ausmaße und Konstruktion (Abb. 8-9). Obwohl bei den zerstreuten Häusern nicht ganz geeignet ist, von einer geplanten Bebauung zu sprechen, und die Datierung erlaubt keine sichere Behauptung, was die Gleichzeitigkeit oder Folge des Ausbaus betrifft, kann nicht bestritten werden, dass die Baumeister bestimmte Regeln eingehalten haben, zumindest was den Abstand (7-20 m) oder einheitliche Orientierung der Bauten betrifft. Der Abstand war nicht nur als Schutz vor Feuer zu verstehen, sondern auch als Raumgewinnung zwischen den Bauten. Besonders in diesem Raum und nicht in den kleinen Häusern spielte sich der Alltag der Ansiedlungsbewohner ab. In diesem Raum wurde kein Getreide angebaut, er diente eher zum Anbau von ergänzenden Nutzpflanzen und es befanden sich hier Einhegungen für Wirtschaftstiere und Platz für handwerkliche Produktion. Eine durchdachte Gliederung des Raums zwischen den Häusern deuten auch drei Gruppierungen von Siedlungs- und Tongruben an, die sich zwischen den Bauten A-B, B-C-G wie auch östlich des Baus J befinden (Abb. 8).

Drei restliche Hütten (G-H, J) haben eine andere Orientierung und der Abstand wird in diesem Falle nicht eingehalten. Nicht einmal in ihrem Falle kam es zur Störung mit anderen Häusern (Abb. 8-9). Wenn das Objekt J eine Siedlungseinheit mit dem um 90° gedrehten Bau I bildete, kann die Beziehung der Bauten G-H zu den restlichen anders orientierten Bauten nur mit Schwierigkeiten bestimmt werden. Akzeptabel wären vielleicht die Wirtschaftsfunktion, aber auch die Zeitfolge. Ausgeschlossen werden kann sie nicht bei allen Häusern in Bratislava-Rusovce schon wegen der Datierung der Keramik aus der Siedlung (Ausgang der älteren, Ende der mittleren - Anfang der jüngeren Bronzezeit) wie auch wegen des erneuten Ausbaus bzw. der Reparatur der beiden Hütten (Abb. 9: C, K, 15: 5, 10).

Im Raum zwischen den Häusern wurden Pfostengraben und deren Systeme freigelegt, die mit den Häusern nichts zu tun haben. Sie müssen nicht einen Bestandteil von weiteren nicht identifizierten Hütten oder nicht besonders anspruchsvollen Wirtschaftsobjekten (Stall für Tiere, provisorisches Obdach, oberirdische Speicher), Zäumen u. Ä. gebildet haben (Abb. 8).

Es scheint, dass in der mittleren und jüngeren Bronzezeit in der Westslowakei vor allem solche Häuser gebaut wurden, deren Wände aus einer Pfostenkonstruktion bestanden. Die im Beitrag präsentierten Grundrisse gehören mit einer Ausnahme zu den kleineren, zweireihigen Grundrisse mit einem Innenraum. Wir sind aber der Meinung, dass es in der Zukunft gelingt, Fundstellen mit einer größeren Anzahl von Häusern, die drei Reihen von Pfostengruben bilden, freizulegen. Auch wenn man über zahlreiche Belege von Pfostenbauten verfügen würde, kann die Anwendung von Blockbauten, die keine eingetieften Grundrisse hatten und darüber hinaus auch keine Spuren im Gelände hinterließen, nicht ausgeschlossen werden. Theoretisch können sie in der Gebirgsgegend mit Nadelholzbestand angenommen werden.

NOVŠIE NÁLEZY Z OBDOBIA POPOLNICOVÝCH POLÍ A DOBY HALŠTATSKEJ NA STREDNOM POVAŽÍ

Tamara Nešporová

Západné Slovensko, stredné Považie mladšia a neskorá doba bronzová, doba halštatská, lužická a velatická kultúra, prieskum, záchranný výskum, výšinné a nižinné sídliská a pohrebiská, bronzová industria, depoty bronzových predmetov.

Western Slovakia, central Váh basin, Late and Final Bronze Ages, Hallstatt period, Lusatian and Velatice cultures, prospection, rescue excavation, highland and lowland sites and burial places, bronze industry, hoards of bronze artefacts.

Lokality obsiahnuté v príspevku nie sú radené chronologicky, ale podľa svojej zemepisnej polohy na ľavej strane Váhu smerom severovýchodným, na pravej strane Váhu smerom severovýchodným a zvlášť je vyčlenená južná časť stredného toku Váhu.

Lavá strana Váhu

Krivosúd - Bodovka (okr. Trenčín)

Obec leží v doline Bodovského potoka, prevažná časť teritória patrí do horského krajinného celku Považského Inovca. Poloha Nad Trbotské (323 m n. m.) je spolu s okolitými vyvýšeninami výrazným morfológickým bodom nad dolinou Váhu. Prieskum polohy bol zameraný na včasnostredoveké a stredoveké osídlenie (príspevok v tlači).

Z polohy Nad Trbotské pochádza nález železnej plochej sekerky s krídelkami (dl. 115 mm, š. 51 mm). Sekerky s výbežkami po stranách sú datované do doby halštatskej. Výrazné ramienka sú umiestnené v hornej tretine. Na území Slovenska sú doložené nepočetnými nálezmi datovanými do stupňa HC-HD (*Mirošayová 1980, 386, 388*). Donedávna bol ich výskyt pomerne vzácný, ale ukazuje sa, že to súviselo skôr s nedostatkom výskumov, v našom prípade výšinných polôh, ktoré boli podľa najnovších poznatkov v období vlastného halštatu dobre zásobené železnými nástrojmi a náradím bud' z vlastných kováčskych dielni alebo sprostredkovane.

Črepový materiál získaný povrchovým zberom je praveký, atypický, pozostáva z hrubostenných črepov. Keramika halštatského obdobia je chudobná na výzdobu, čo je príznačné aj pre stredné Považie. Atypické zlomky keramiky máme z polôh Prúdie na nive Váhu a U Šípa, staršie správy uvádzajú vyoranie nádob v chotári obce.

Selic (okr. Trenčín)

Leží v západnej časti pohoria Považský Inovec, južne od Trenčína, zovretá v horskej kotline severozápadnej časti Považského Inovca. Seleckú dolinu odvodňuje Selecký potok prameniaci pod hrebeňom masívu Považského Inovca. Nezamírzajúce pramene a minerálne kyselky tu vyvieračajú na niekoľkých miestach. Kóta Hradište s nadmorskou výškou 732 m je výrazným bodom prírodného reliéfu s osídlením v praveku až stredoveku (*Nešporová 1985, 166, 167*).

Najnovším nálezom je sekerka vyrobená z bronzu s tuľajkou, súmerným oblúkovitým ostrím a uškom pod okrajom (obr. 1). Švíky sú výraznými stopami po odlievaní, plastický obvodový prstenec pri okraji tuľajky, vertikálne lišty v strede a pozdĺž strán zošikmené (dl. 62 mm, š. ostria 29 mm). Ústie tuľajky a ostrie sú poškodené, na povrchu so sivozelenou patinou.

Sekerka patrí k pomerne rozšírenému tvaru stredoeurópskych typov s plastickým zosilneným ústím tuľajky v podobe obvodového prstanca, s uškom a plastickou výzdobou.

Okrem tohto exemplára má takmer totožný tvar a rozmery sekerka, ktorá bola nájdená pod valom hradiska, nepochádzajú však z jednej formy (*Furmánek 1999, 43, obr. 22: 1*). Podľa viacerých autorov sú sekerky s tuľajkou s plastickým obvodovým prstencom a vertikálnou výzdobou typickou súčasťou neskorobronzových nálezových celkov. Čažisko ich výskytu je v oblasti rozšírenia severných lužických popolnicových polí. Na základe typológie vypracovanej M. Novotnou sú sekerky chronologicky zaradené do stupňa HB1, pričom trvanie osídlenia hradiska lužickej kultúry s valovým opevnením v Selci upresnia ďalšie nálezy, napr. hromadný nález siedmich bronzových kosákov, ktorí sa nachádzajú v súkromnej zbierke.

Ďalšími nálezzmi sú tri bronzové krúžky: z tenkej tyčinky kruhového prierezu (priemer 23 mm), krúžok odliaty v jednostrannom kadlube v priereze má tvar D (priemer 32x35 mm), krúžok v priereze tvaru D (priemer 15 mm). Všetky krúžky majú na povrchu zelenú a sivozelenú patinu.

Trenčianska Turná (okr. Trenčín)

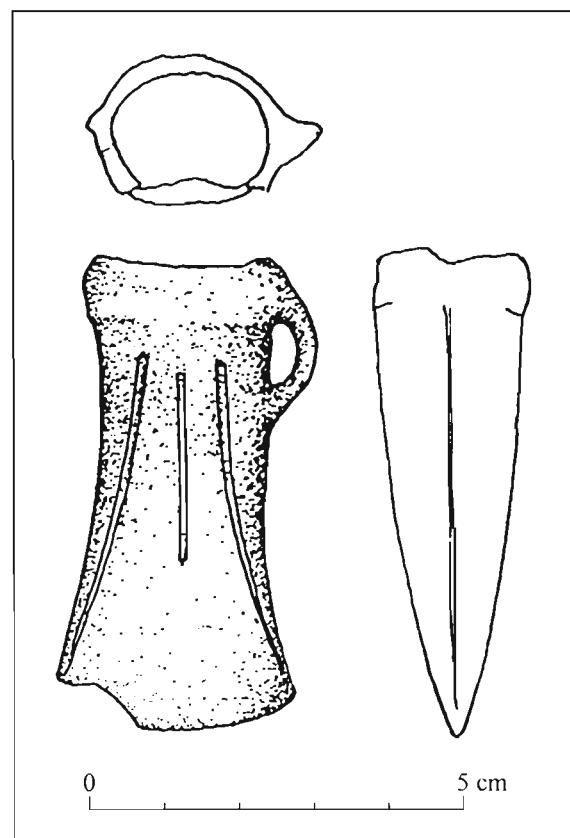
V intraviláne obce vo výkope pre pivnicu prístavby rodinného domu Jána Mikulu (č. 44) narazili robotníci v hĺbke asi 1 m na črepy dvoch nádob, jedna z nich obsahovala bronzové nože, tri fragmenty bronzových krúžkov okrúhleho a hranatého prierezu. Nálezy sú hrobové, o čom svedčia pozostatky kremácie - popol a kalcinované kosti v črepoch popolnice. Druhá nádoba obsahovala šedohnedú ľahkú poréznu hmotu, azda potravu zomrelého.

Z hľadiska datovania náleزوov majú chronologickú platnosť tri nože v zlomkovitom stave. Žiarový hrob bez antropologického vyhodnotenia obsahoval ploché bronzové nože odliate v jednodielnom kadlube. Jednostranná profilácia je zvlášť výrazná u prvého z nožov, na ktorom je zosilnený chráb s rebierkom (obr. 2). Tento exemplár má širokú čepeľ s rovným ostrím, odsadená rukoväť sa nezachovala (dl. 75 mm, š. 22 mm). Druhý nož, zachovaný najkompletnejšie a poškodený až druhotne, má odlišné tvarovanú čepeľ, ktorá je vyklenutá, ostrie je rovné. Rukoväť, plynulo napojená na čepeľ, má jeden kruhový otvor pre nit, hrot čepele je odlomený (dl. 114 mm, š. 26 mm; obr. 3). Tretí nož sa zachoval len vo fragmentoch, k nemu patrí plochá kónická časť rukoväte s náznakom kruhovitého otvoru, stredná časť čepele s vyklenutým chrbtom a mierne dovnútra prehnuté ostrie (š. 24 mm).

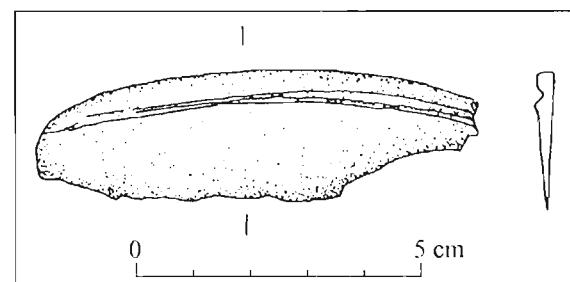
Bronzové nože zo žiarového hrobu možno zaradiť do skupiny nožov s plochou rukoväťou, ktoré sa vyskytujú v širokej oblasti Európy vrátane Karpatskej kotliny (Ríhovský 1972, 9, 10). Charakterizuje ich jednostranná profilácia, súmerné vyklenutie chrbla, rovné ostrie, jeden alebo dva otvory pre nity. Sú datované do stupňov BD-HA1 (Ríhovský 1972, 56). Zaujímavým javom je súbor troch nožov v jednom hrobe. Antropologické vyhodnotenie nám chýba, nevieme, či hrob bol ženský alebo mužský. Vo viačerých exemplároch sa bronzové nože vyskytujú v depotoch, zatiaľ čo v hroboch je to ojedinely úkaz. Podľa informátora s určitosťou ide o jeden žiarový hrob (hrob bol amatérsky vyzdvihnutý v roku 1966, neskôr boli črepy a bronzové predmety odovzdané do Trenčianskeho múzea).

Trenčín, časť Opatová (okr. Trenčín)

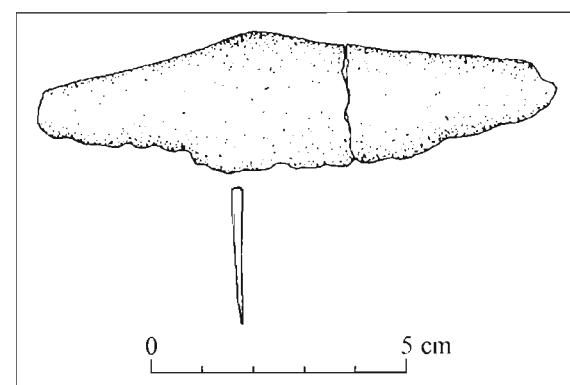
Poloha Stráž je výšinný typ osídlenia pred vstupom do Opatovskej doliny. Spolu s výšinnou polohou Hôrka, z ktorej zatiaľ nie sú známe nálezy z obdobia popolnicových polí ale až z neskorších období, vytvárajú prirodzený bránu do uzavretej doliny. Môžeme tu uvažovať o funkciu zabezpečenia kontroly a výhod diaľkovej výmeny, ako na tento typ osídlenia poukázal R. Kujovský (Kujovský 1994, 289-290). Okrem atypických hrubostenných črepov máme nález bronzovej ihlice (dl. 155 mm, priemer hlavice 12 mm; obr. 4).

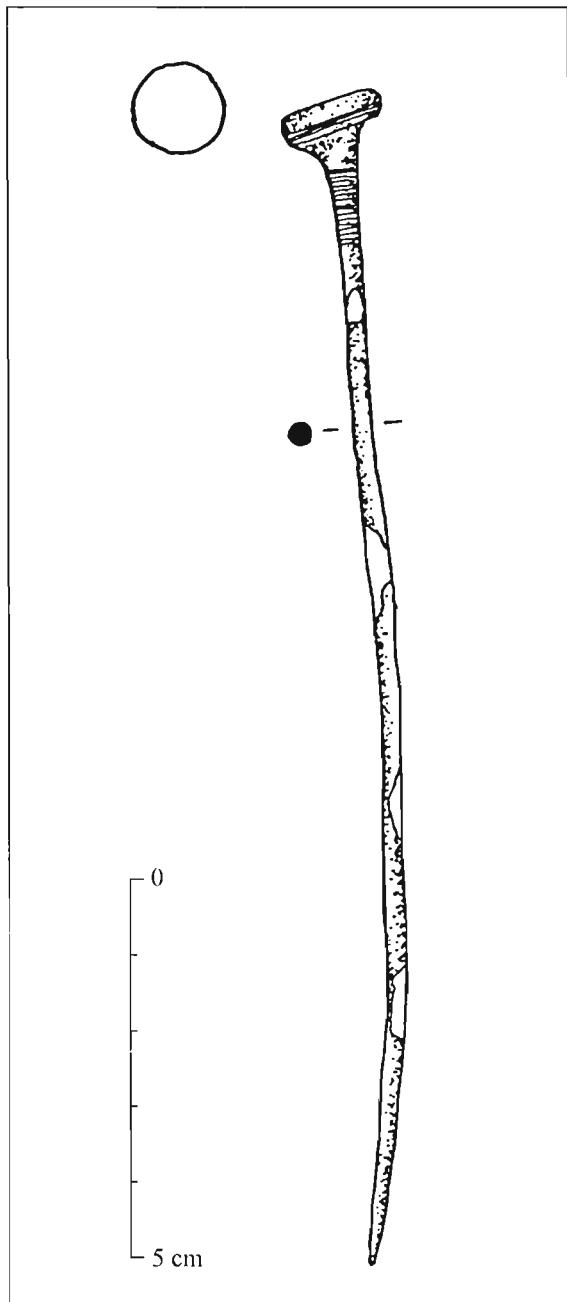
Obr. 1. Selec. Bronzová sekera.
Abb. 1. Selec. Bronzeaxt.

Obr. 2. Trenčianska Turná. Bronzový nož.
Abb. 2. Trenčianska Turná. Bronzemesser.

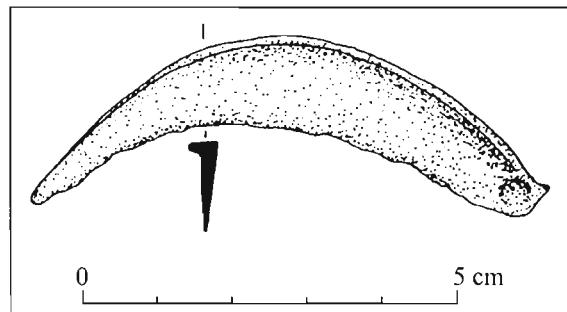

Obr. 3. Trenčianska Turná. Bronzový nož.
Abb. 3. Trenčianska Turná. Bronzemesser.

Obr. 4. Trenčín-Opatová nad Váhom. Bronzová ihlica.

Abb. 4. Trenčín-Opatová nad Váhom. Bronzenadel.

Obr. 5. Trenčianske Teplice. Bronzový kosák.

Abb. 5. Trenčianske Teplice. Bronzesichel.

Ihlica s pečatidlovou hlavicou je typická pre mohylové kultúry strednej doby bronzovej, jej výskyt však nie je obmedzený len na toto obdobie, ale pretrváva na území Čiech v starej milavečskej kultúre, na území Slovenska sa s týmto typom stretáme na pohrebisku v Diviakoch nad Nitricou v staršom horizonte hrobov (*Veliačik 1991, 200-201*). V náplni lužickej kultúry sa jednoduchá, bez výčnelku na krčku, objavuje na mohylovom pohrebisku v Dolnom Kubíne (*Čaplovič 1959, 344*); v Bešeňovej sa vyskytuje variant s výčnelkom na krčku, reprezentujúci stupeň HA (*Pivovarová 1966, 344*).

S Trenčínom-Opatovou susedia Trenčianske Teplice so známym mohylovým pohrebiskom v polohách Kút a Pod Plieškami, datovaným do stupňa BD (*Pivovarová 1965, 112-118*). Naskytá sa otázka, či príahlé územie nepotrebovalo komunikačné a strážne body už v počiatokom štádiu osídlenia lužickou kultúrou. Pohrebisko Nemšová-Ľuborča, časť Ľuborča, poloha Stránie, kde je doložené pochovávanie v strednej dobe bronzovej, patrí najstaršiemu stupňu lužickej kultúry. Uvedené lokality ležia v pásmi údolia Váhu medzi pohoria Bielych Karpát a Strážovských vrchov.

Trenčianske Teplice (okr. Trenčín)

Poloha Svinkovec (tiež Čvirigovec), známa z minulosti (*Mádl 1936, 228*), na ľavobrežnej strane Tepličky, kde impozantne pôsobilo výšinne opevnené hradisko. V zbierkach Trenčianskeho múzea sa nachádza torzo nálezov z tejto polohy:

1. Bronzový kosák oblúkovitého tvaru, s rebrom po celom obvode chrbta, na konci má poškodený gombíkovitý, resp. trňovitý výčnelok, na povrchu jasnozelená patina (dĺ. 95 mm, š. 19 mm; obr. 5).

2. Prievelčka puklicovitá - polguľovitá, bronzová, na vnútornnej strane s páskovou úchytkou, povrch dokonale opracovaný a vyhladený, vo vnútri zreteľné švíky po odlievaní, na povrchu tmavo zelená patina (priemer 27 mm).

3. Ihlica s dvojkónickou hlavicou, ihla je okrúhleho prierezu s ostrým zahrotením na konci drieku, vykovaná zo železa, povrch skorodovaný (dĺ. 125 mm, priemer hlavice 8,0 mm).

4. Ihla železná, z tenkého drôtu kruhového prierezu s oválnym uškom, povrch skorodovaný (dĺ. 32 mm).

Kosáky s gombíkovitým výčnelkom v tyle sú v Karpatkej kotline bohatu zastúpené, vyskytujú sa v náplni lužickej aj pilinskej kultúry. Nás kosák má oblúkovitý tvar ľahko klenutý, na vonkajšej strane zosilnený rebierkom, vnútorná strana je plochá, trň pri ústí gombíkovitý. Kosáky tohto typu sa objavujú vo velatickej kultúre na Morave, ich prechod zo strednej doby bronzovej bol plynulý. Typologická skupina s trňovitým výčnelkom sa vyskytuje v mladšej a neskorej dobe bronzovej v celej strednej Európe spolu s kosákm s plochou jazykovitou rukoväťou. Kosáky s trňom vystupujú už v Reineckeho stupni BB. V mladšej dobe bronzovej sa ich výskyt viaže prevažne na oblasť lužickosliezskych popolnicových polí na severe a severovýchode strednej Európy, časovo však patria k málo preukázateľnému materiálu (*Rihovský 1961, 140*).

Ihlice s dvojkónickou hlavicou nie sú vhodné pre chronológiu, nakoľko ich výskyt je bežný na pomerne veľkom území v širokom časovom horizonte. Materiál, z ktorého je vyrobená naša ihlica, poukazuje na jej dlhodobé pretrvávanie a pretváranie v novom kove.

Podľa teórie o východiskových centrach, z ktorých sa šírila znalosť železa, mala podstatný význam tráckokimerská expanzia. Priorita pri vzniku železiarstva sa priznáva Anatólii, pre naše oblasti mala azda význam práve kimerská zložka. V nálezoch tzv. kimerského typu sa objavujú súčasti konského postroja aj zo železa, datované do HB2 a HB3. Tzv. kimerská cesta železa do strednej Európy nebola potvrdená, ale pri etnických posunoch sa podľa Z. Stegmann-Rajtárovej zrejme železné výrobky sprostredkovávali práve touto cestou od Kaukazu do dunajskej kotliny už v HB2 (*Stegmann-Rajtár 1994, 324-326*).

5. Z lokality pochádzajú tri súpravy troch sústredných kruhov zostupného priemeru - azda platiadlo alebo súčasť konského postroja (v súkromnej zbierke). Dva do seba zapadajúce bronzové krúžky sú zo starých, dnes už nezvestných nálezov z Bolešova (*Brancsik 1914, 26*), fragment krúžku s kosoštvorcovým prierezom je z Pobedima, tu však môže ísť o náramok. Pri tejto príležitosti sa zmienime o inom type azda platiadla v tvare masívnej liatej lunice kosoštvorcového prierezu, ktorá je v starších nálezoch múzea evidovaná ako náramok z Trenčína alebo zo Skalky nad Váhom (priemer 80 mm). Totožné tvary menších rozmerov sú v depote z Humenného, ktorý je datovaný do pokročilej fázy HA (*Novotná 1970a, 98*). Tvar masívnej hrivny sa používal azda vo funkcií platiadla, v ďalšom vývoji zrejme túto funkciu plnili aj ľažké kruhy kosoštvorcového prierezu, aké poznáme z hradiska Svinkovce. Sada sústredných kruhov sa objavuje aj v náplni nynickej skupiny v západných Čechách, ktorá zaberá stupne HB2-HB3. V nynickej skupine sa tiež prvýkrát objavuje železo v rámci západocoeského prostredia.

6. Z nálezov je dôležitá bronzovina bochníkovitého tvaru (dl. 47 mm, š. 20 mm) a črep zo spodnej časti hrubostennej nádoby so zvyškami bronzoviny, čo môžeme dávať do súvisu s metalurgiou farebných kovov priamo na sídlisku.

7. Dvojkónická nádobka tehlovočervenej farby s ostro nasadeným kónickým hrdlom, na rozhraní hrdla a tela sú dve protiľahlé ušká, na lome má štyri symetricky umiestené vypukliny, nad nimi kruhové jamky, horný kónus je zdobený zväzkami rýh po stranach jamky (rozmery: v. 75 mm, priemer ústia 63 mm, priemer dna 35 mm).

8. Črepový materiál obsahoval okrajové črepy s okrajom dovnútra zalomeným, okrajový črep rovno zrezaný, črep zdobený okružnými žliabkami, črep zdobený na vnútornej strane zväzkami girlandových linii, na vonkajšej okružnými ryhami v kombinácii s jamkami, črep s kruhovou jamkou a zväzkami rýh, črep z lomu nádoby s hustým zvislým ryhovaním, črep s masívnym uchom, črep s uchom zvislo kanelovaným, črepy s plastickou pretláčanou páskou. Farba črepov je tehlovočervená, tmavo okrová, tmavo šedá až čierna, niektoré sú leštené do vysokého lesku. Výzdoba šálky s vnútornou girlandovou výzdobou a výzdobou vonkajšieho povrchu je príznačná pre stupne HA2-HB (*Kujovský 1994, 278*).

Nálezový materiál zo Svinkovca nie je jednotný, ak berieme do úvahy nálezy keramiky a bronzových výrobkov, ktoré nepatria jednému časovému horizontu v rámci lužickej kultúry. Staršia fáza lužickej kultúry je zastúpená polnohospodárskym náradím, akým je kosák, mladšia fáza patrí do obdobia HB2-HB3 s kimerskou zložkou a výskytom železa v nálezovom materiáli.

Pravá strana Váhu

Chocholianska dolina - Veličice (okr. Trenčín)

Chocholianska dolina bola husto osídlená v období mladšej až neskorej doby bronzovej, o čom svedčia staršie nálezy žiarových popolnicových hrobov lužickej kultúry z polohy Podhradie. Novšie boli záchranným výskumom zistené žiarové hroby lužickej kultúry v intraviláne obce, objavené pri výkope pre pivnicu rodinného domu č. 387 (*Nešporová 1983, 172-173*).

V Chocholianskej doline, severozápadne od obce, pri ceste smerom na vrch a rovnomennú osadu Kykula, sa našla časť depotu bronzových predmetov. Hromadný nález bol vyplavený na zvážnici z pôvodnej hĺbky asi 1 m.

V depote boli zastúpené nefunkčné bronzové predmety.

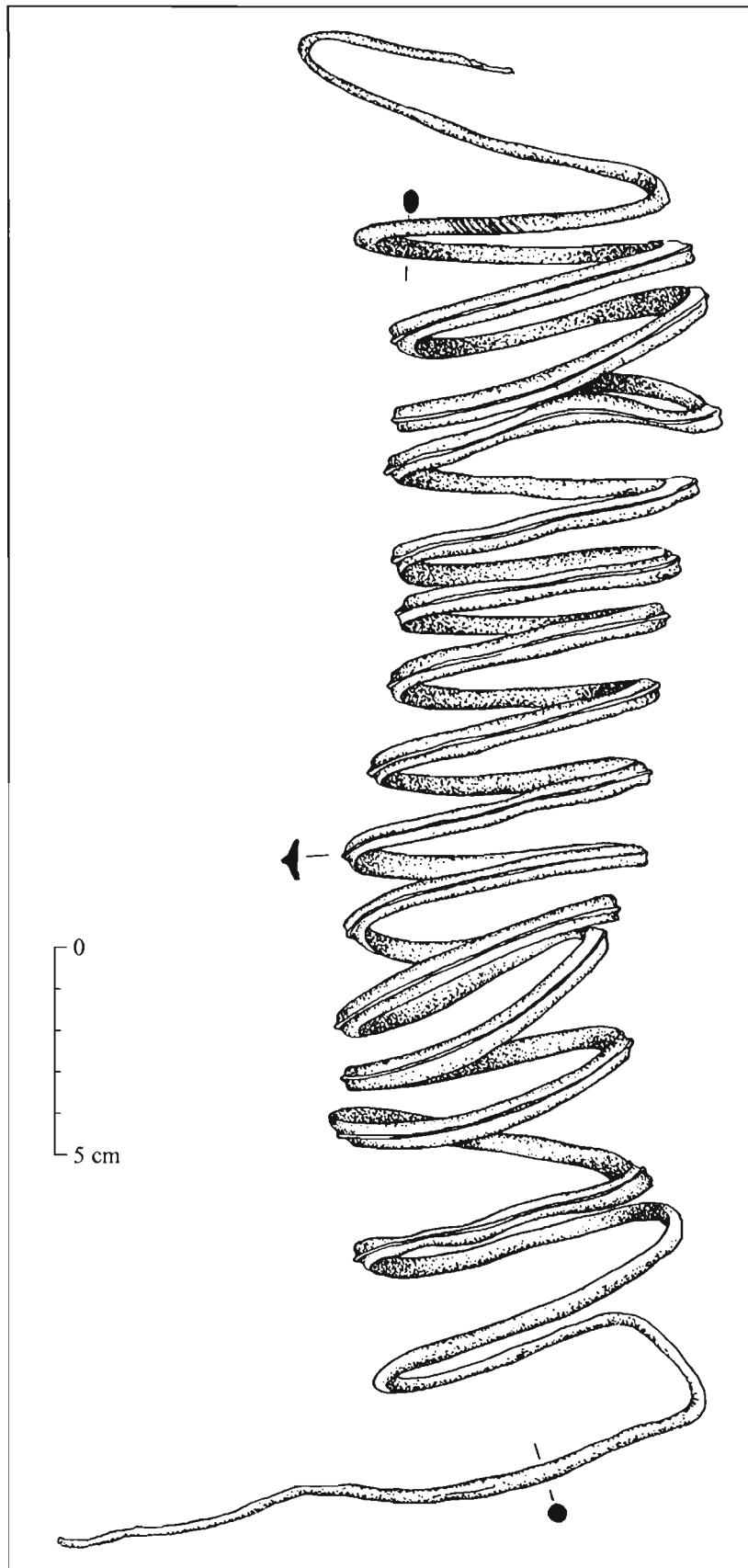
1. Najväčším exemplárom je trubicová špirálová náramenica zo sedemnástich závitov (po zrekonštruovaní), ukončená pôvodne ružicami, ktoré sú podľa stôp na zlomových plochách evidentne odlomené. Závity sú z úzkeho plechového pásika s výrazným rebierkom v strede, posledné dva majú šošovkovitý prierez. Výzdoba v podobe zväzkov rýh a prekrížených rýh je len na posledných dvoch závitoch (obr. 6).

2. Bronzový zdeformovaný náramok z tyčinky kruhového prierezu nerovnakej hrúbky, v strede najužia, ukončenie v tvare terčovitých špirálových ružíc zo siedmich závitov s opačným vinutím (priemer 44 mm; obr. 7).

3. Miniatúrny bronzový mlat (čakan), hrubo odlievaný, švíky nezabrusené, po stránke remeselného spracovania sú viditeľné rozdiely vo vyhotovení veľkých čakanov, ktoré boli predlohou pre miniaturizáciu. Ramienka sú zachované fragmentárne (v. 50 mm).

4. Krátka rovná tyčinka šošovkovitého prierezu je zlomkom bronzového predmetu, pravdepodobne z ramena miniatúrneho mlatu (obr. 8).

Hromadný nález sa našiel na území s hustým osídlením lužickej kultúry (posledné spracovanie vid' *Veliačik/Romsauer 1994*).

Obr. 6. Chocholná-Velčice. Náramenica z depotu.
Abb. 6. Chocholná-Velčice. Armreif aus dem Depot.

Výskyt depotov sa začal v lužickej kultúre v stupni BD. V posledných rokoch nálezy depotov výrazne vzrástli používaním hľadačov kovov. Práve z depotov lužickej kultúry sú známe honosné šperky, akými sú špirálové náramenice. V severnej časti Karpatkej kotliny, na území Slovenska a Maďarska, sú najstaršie náramenice z depotov zo stupňa BB2 (BC1) a najmladšie zo stupňa BD.

Novším nálezzom je náramenica zo Včelinca z územia osídleného pilinskou kultúrou (*Furmánek/Marková 1999, 216-217*). V prípade nálezu z Chocholnej-Velčíc sa právom domnievame, že ide o výrobok importovaný z oblasti pilinskéj kultúry, ktorá bola vyspelou oblasťou pre určité typy šperkov a produktov, akými boli napr. šalgotariánske kruhy. Analogický pilinským tvarom nárameníci je meniaci sa prierez a sústredenie výzdoby na časť závitov šošovkovitého prierezu. Koncové ružice sa nezachovali, ale predpokladáme, že mali rovnaký počet závitov ako na pilinských exemplároch. Datovanie nárameníci do záveru stupňa BB2 (BC1) až BD je potvrdené viacerými nálezzmi v Karpatkej kotlini - napr. náramenica z Rimavskej Soboty je datovaná do stupňov BD-HA (*Paulík 1965, 63-65*). Názory bádateľov na provenienčiu špirálových nárameníci však nie sú jednotné, naopak, predpokladá sa lužický export v pilinskéj oblasti.

Nálezy miniatúrnych mlatov vychádzajú z pôvodných veľkých dvojramenných čakanov, resp. mlatov. Sú známe z niektorých nálezzových celkov z Bešeňovej či Nižnej a sú datované do HA1 (*Novotná 1970a, 90, 108*).

Náramok ukončený terčovitými špirálovými ružicami je opäť známy z depotov, zväčša vo forme samostatných ružicovitých špiráli, ako to poznáme z depotu v Trenčianskych Bohuslaviciach (*Novotná 1970a, 121*). Tvar náramku sa vyskytuje od strednej až po mladšiu dobu bronzovú.

Pilinské popolnicové polia ovplyvnili lužickú kultúru, čo bolo najmä v bronzových depotoch, napr. v depote zvolenskej skupiny lužickej kultúry v stupni BD (*Furmánek/Kuka 1973, 612*). Depoty zo staršieho obdobia lužickej kultúry, horizont Martin, Liptovský Mikuláš-Ondrašová, Mikušovce vykazujú sčasti znaky pilinskéj provenience.

Skutočný počet predmetov v depote Chocholná-Velčice nie je známy, určenie jeho celkového charakteru je preto problematické. Časť bronzových predmetov po objavení údajne rozobrali brigádnici z Odborného poľnohospodárskeho učilišťa v Zlatovciach (nepodarilo sa preukázať).

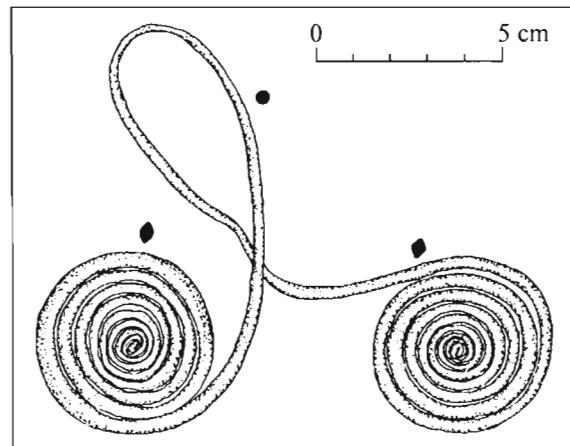
H o r n á S ú č a (okr. Trenčín)

Obec Horná Súča leží v západnej časti Karpát, približne v strede orografickej jednotky Biele Karpaty. Archeologické nálezy zo susednej obce Dolná Súča, lokalizované do oblasti Krasina (*Mádl 1936, 234*), a samotný nález bronzovej sekery s tulajkou z Hornej Súče (*Novotná 1970b, 93*) naznačovali rozsiahlejšie lužické osídlenie pravdepodobne na vrcholových plošinách Bielych Karpát. Novšimi nálezzmi z intravilánu pri brehoch potoka Sučanka sú ihlanovité hlinené závažia bez ďalšieho sprivedného materiálu, ktoré zrejme slúžili ako záťaže rybárskych sietí.

Náhodne sa v katastri Hornej Súče narazilo na celok, ktorý pozostával z dvoch keramických nádob a bronzovej terčovitej špirály. Podľa informácií bolo terčovitých špiráli viacej, azda štyri kusy, čo by zodpovedalo počtu dvoch spôn. Ide s najväčšou pravdepodobnosťou o časť hrobového celku.

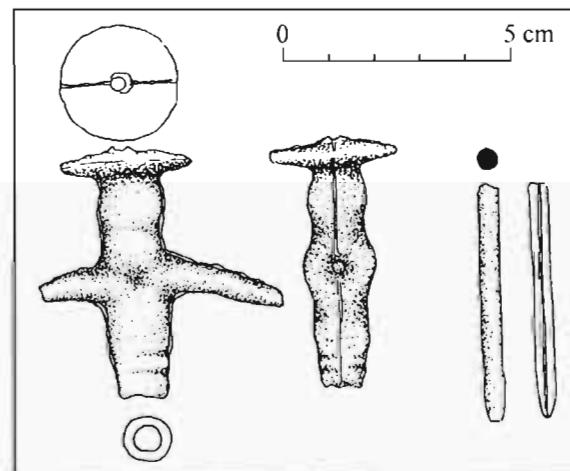
1. Amforky archaickej profilácie sú rozšíreným typom v náplni lužickej kultúry v oblasti Považia. Jedna amforka je dvojkónického tvaru s ostrým lomom a nízkym telom, hrdlo valcovité. Na rozhraní hrudla a tela sú dve ušká.

2. Druhá amforka dvojkónického tvaru s ostrým lomom na vydatí a valcovitom hrudlom je menších rozmerov, tehlovočervenej farby. Obidve sú bez výzdoby.

Obr. 7. Chocholná-Velčice. Zdeformovaný náramok z depetu.

Abb. 7. Chocholná-Velčice. Deformiertes Armband aus dem Depot.

Obr. 8. Chocholná-Velčice. Miniatúrny mlat z depetu.

Abb. 8. Chocholná-Velčice. Miniature Keule aus dem Depot.

3. Terčovitá špirála bola vyrobená z bronzovej tyčinky, čiastočne presekávanej (priemer 50 mm), v strede ružice je pripevnený fragment ihly, ktorá indikuje príslušnosť k niektorému typu spony, azda k okuliarovej spone. Okuliarové spony sú na Slovensku známe z okruhu velatickej kultúry (Ivanovce), kde sú datované do stupňa HA1 (*Veliačik/Němejcová-Pavúková 1987, 62*). Na Morave a v Čechách sú zaradené do staršej fázy kultúr popolnico-vých polí. Hrobový celok z Hornej Súče možno klásť do staršej fázy lužickej kultúry, stupne BD-HA.

Malé dvojuché amforky s valcovitým, alebo mierne kónickým hrdlom majú analógie v mohylách v Trenčianskych Tepliciach a Mikušovciach (*Pivovarová 1965*), kde sú datované do stupňa BD. Je evidentné, že hornatá oblasť Dolnej a Hornej Súče je bohatá na náleziská lužickej kultúry, v zalesnenom teréne ľahko prístupné.

H o r n é S r n i e (okr. Trenčín)

Ojedinelý nález bronzovej sekerky s tuľajkou v chotári obce pravdepodobne súvisí s osídlením v polohe Ostrá hora, ktorá bola výšinným sídliskom lužickej kultúry (*Nešporová 1992, 86; Cheben 1999, 80*).

Južná časť stredného Považia

Č a ch t i c e (okr. Nové Mesto nad Váhom)

Obec sa nachádza v južnej časti stredného Považia v oblasti Malých a Bielych Karpát, ktoré sa končia za Čachtickou dolinou a severným smerom sa začínajú Biele Karpaty. Od Nového Mesta nad Váhom až k Očkovu a ďalej sa tiahne vážska terasa. Váh v pravekom a včasnostredovekom období meandroval od východu k západu, o čom svedčia mohutné nánosy štrkov a pieskov pod ornicou, ako aj pozostatky močiarov.

Okrem známych polôh s osídlením a pochovávaním v období velatickej a lužickej kultúry (*Veliačik/Romsauer 1994, 39-43*) je to poloha v hore Močiar, kde boli vyzdvihnuté sídliskové nálezy z mladšej doby bronzovej a mladšej doby halštskej - mazanica a črepy (pri stavbe Čachtického kanála v roku 1947 sa našiel zlomok kosáka a sekerka s tuľajkou). Najnovším poznatkom v intraviláne obce, medzi miestnou pálenicou a obchodným domom, je nález neúplnej nádoby. Spodná časť nádoby je po obvode zdobená prsovitými vypuklinami, medzi nimi sa nachádza rytá výzdoba zo zväzkov rýh - horizontálne ryhy a dvojice šikmých zväzkov rýh. Povrch bol pôvodne tuhovaný, hladený až leštený, tmavosivej farby.

Husté osídlenie Čachtíc v období mladšej až neskorej doby bronzovej súvisí so susedným Pobedimom a jeho výrobnými centrami i náčelníckou mohylou velatickej kultúry v Očkove. Ďalšie koncentrácie osídlenia boli zistené v Lubine, Bziniec pod Javorinou, Starej Turej, na ľavom brehu Váhu na hradiskách v Hrádku. O iných svedčí azda depot v Novej Vsi nad Váhom (nález bronzových predmetov pri budovaní ohrady pasienka), či sídliskové nálezy z obdobia popolnico-vých polí v Beckove.

Z polohy Mukov, ktorá sa nachádza západne od obce na svahoch s ovocným sadom, pochádzajú nálezy získané pri meliorácii: neúplný bronzový kosák (dĺ. 150 mm, š. rukoväti 30 mm) a otvorený tordovaný náramok (priemer 55 mm).

1. Kosák má plochú jazykovitú rukoväť, ktorá je oblúkovito vykrojená a po bokoch spevnená rebrami. Vonkajšie rebro pokračuje pozdĺž chrabta, vnútorné smeruje do stredu zachovanej čepele. Pri hornom konci rukoväte vybieha plochý zaoblený výčnelok. Stredom rukoväti sa tiahne rebierko s krátkymi bočnými plastickými výbežkami, okraje sú presekávané. Jazykovitá rukoväť si zachováva obdĺžnikovity tvar.

Kosáky s plochou jazykovitou rukoväťou vystupujú v najstaršej skupine depotov, objavujú sa až v mladšej dobe bronzovej. Říhovský kosák so širokou plochou rukoväťou s plastickými rebierkami a postranným plochým výčnelkom radí k staršej skupine s rozšírením v mladšej dobe bronzovej predovšetkým v stredodunajskom okruhu (*Říhovský 1961, 140*).

2. Tordovaný otvorený náramok, vyrobený z bronzu, nie je vhodným datovacím prostriedkom, vyskytuje sa v mladšej a neskorej dobe bronzovej. Autori výskumu v Pobedime sa na základe nálezu nedohotoveného výrobku s náznakom tordovania domnievajú, že na Hradištiach v Pobedime pravdepodobne existovala aj výroba tohto typu šperku (*Studeniková/Paulík 1983, 135*). Osídlenie v Pobedime je datované do obdobia mladšej až neskorej doby bronzovej, kultúry velatická a lužická.

S t a r á T u r á (okr. Myjava)

Z polohy Pod Lazom pochádza hromadný nález - súprava troch kusov bronzových náramkov, z toho dva sú tyčinkové kruhovitého prierezu, jeden z plochej tyčinky štvorhranného prierezu (*Nešporová 1986, 164, 165*). Poloha je totožná s miestom nálezu náramku z tyčinky kruhovitého prierezu a dvoch spojených ružicových špirál s jednostranným vinutím pravdepodobne z ružicovej spony, ako naznačuje ich rozmer a tvar (*Nešporová 1988, 97*).

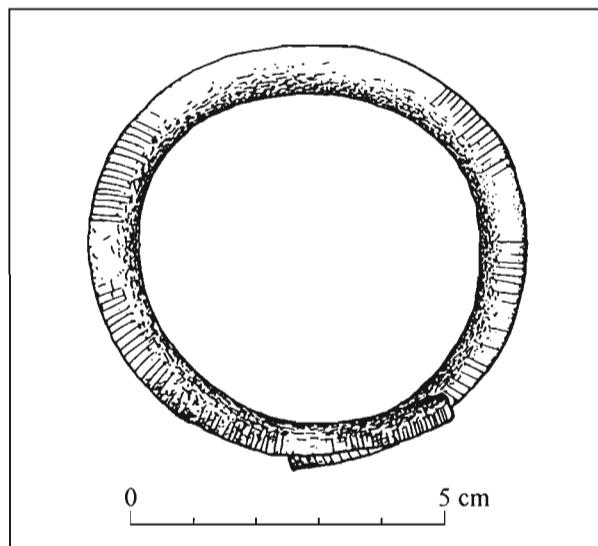
Náramky vyrobené z tyčinky kruhovitého prierezu nie sú citlivým datovacím prostriedkom. Otvorené náramky s odseknutými koncami a oblúkom zdobeným skupinami priečnych rýh sú uniformným prejavom bronzovej industrie. V strednej dobe bronzovej je ich výskyt častý na susednej Morave (*Furmánek/Kuka 1973, 117-122*), vyskytujú sa aj v prechodnej mohylovovo-velatickej fáze stredodunajskej mohylovej kultúry, ktorej nástupkyňou je velatická kultúra, rozšírená práve v tejto oblasti Považia. Dôkazom existencie predvelatického horizontu na strednom Považí sú Ivanovce, poloha Skala. Náramky sa na území Slovenska objavujú v stupňoch BD-HA, v Čechách sa vyskytujú

v prostredí milavečskej kultúry zo stupňov BD-HA a knovízskej kultúry, ktorá zaberá stupne BD-HB3. Náramok z plochej tyčinky hranatého prierezu so zahrotenými koncami je v nálezoch datovaný sprievodným materiálom do stupňa BC až počiatku stupňa BD (obr. 9-12).

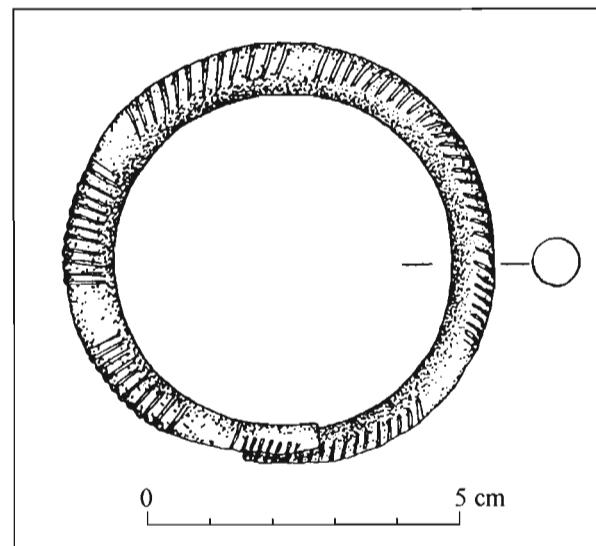
Fragment ružicovej spony - dve spojené postranné ružice, je azda zo spony typu A, ako to naznačuje vzdialenosť ružíc. Svorky, ktorými boli ružice pripojené k lúčiku, ani iné konštrukčné prvky sa nenašli. Tento typ je datovaný do stupňa HA, čo zodpovedá mladšiemu úseku velatickej kultúry v tejto oblasti (Paulík 1959, 343-346).

Do súčasnosti sa nepodarilo identifikovať nálezisko v Drietome (okr. Trenčín), odkiaľ pochádza nález bronzového nánožného kruhu (Brancsik 1914, 25). Zo stručnej správy sa dozvedáme, že v Drietome, na pozemku F. Stritzela pri moravských hraniciach, objavili v roku 1912 „mnoho bronzových predmetov“. Nálezisko sa nachádza na svahu bližšie neurčeného vrchu. Pri obhliadke terénu sa nezistili stopy osídlenia, čo autora viedlo k záveru, že išlo o poklad bronzových predmetov (Mihalík 1914, 52).

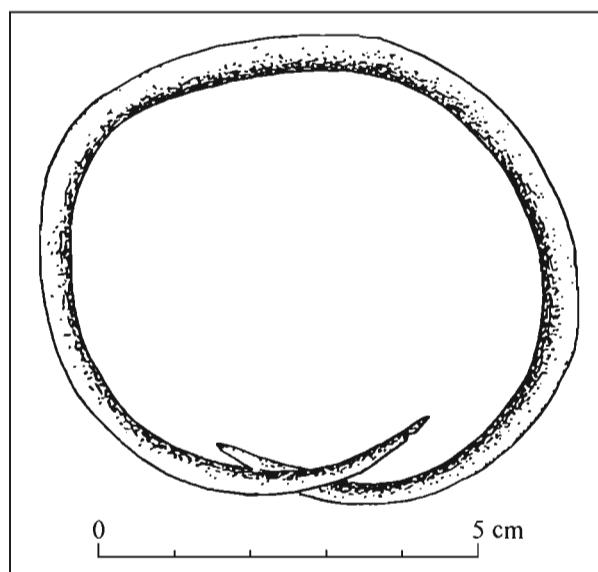
Na lokalite v Trenčianskej Belej (dnes miestna časť Trenčín-Belá), boli vyzdvihnuté „zdobené nádoby“ a bronzová sekerka s tuťajkou, ktoré mal gróf Szilvay vo svojej zbierke. Bola identifikovaná pri stavbe obchodného domu Tesco ako pohrebisko lužickej kultúry. Gróf G. Szilvay vlastnil v Trenčianskej župe rozsiahle pozemky, z ktorých sústredoval nálezy do svojej zbierky. Jej osudy nie sú známe.

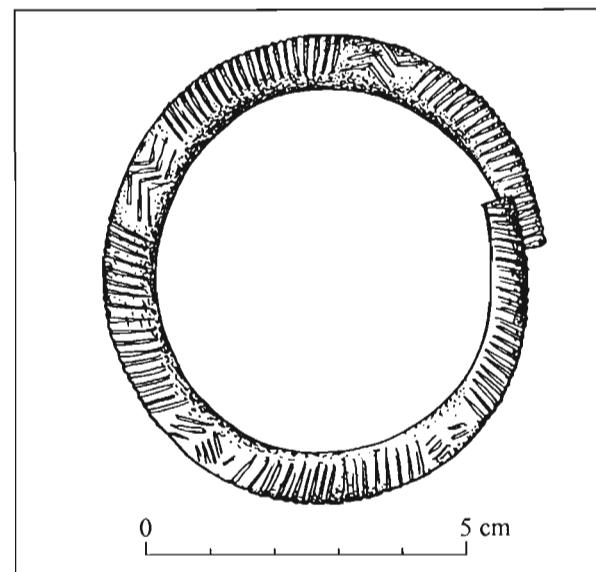
Obr. 9. Stará Turá. Bronzový náramok.
Abb. 9. Stará Turá. Bronzenes Armband.

Obr. 10. Stará Turá. Bronzový náramok.
Abb. 10. Stará Turá. Bronzenes Armband.

Obr. 11. Stará Turá. Bronzový náramok.
Abb. 11. Stará Turá. Bronzenes Armband.

Obr. 12. Stará Turá. Bronzový náramok.
Abb. 12. Stará Turá. Bronzenes Armband.

ZÁVER

Lužické a velatické osídlenie Považia, známe v minulosti, možno na základe novších nálezov poznať detailnejšie, aj keď existujú niektoré aspekty, napr. nedostatok výskumov, ktoré sú prekážkou poznania vývoja a rozsahu osídlenia v jednotlivých etapách. Menšie záchranné výskumy a prieskumy pracovníkov Trenčianskeho múzea v Trenčíne, doplňujúce poznatky získané zo systematických výskumov Archeologického ústavu SAV v Nitre, poukazujú na dôležitosť územia Považia v mladšej dobe bronzovej až v dobe halštatskej.

Cieľom príspevku je upozorniť na doteraz nepublikované nálezy datované do obdobia popolnicových polí v oblasti stredného Považia, ktorá je zvlášť bohatá na osídlenia výšinného a nižinného typu, poukázať na pohrebiská, menej depoty. Tieto sa viac koncentrujú v oblastiach stredného a východného Slovenska, čo je pochopiteľné vzhľadom na nerastné bohatstvo, a tým ľahšiu a spracovaniu kovov. Územie Stredného Považia mohlo v tomto období zastávať funkciu sprostredkovateľa medzi západnou a východnou oblasťou prostredníctvom výmenného obchodného styku po diaľkových komunikáciách pozdĺž horských pásiem, akými sú Biele Karpaty a Strážovské vrchy. Dôležité informácie o nálezoch, ktoré sú v súkromných rukách, sme považovali za potrebné zverejniť v záujme dotvárania obrazu o období popolnicových polí na Považí.

Literatúra

- Brancsik 1914* - K. Brancsik: Ueber die Ergebnisse unserer Grabungen wie auch über prähistorische Zufallsfunde im Comitate. In: Bericht des Museumvereines für das Comitat Trencsén, Trencsén 1914, 22-36.
- Čaplovič 1959* - P. Čaplovič: Lužické žiarové pohrebisko na Hradách v Dolnom Kubíne. Slov. Arch. 7, 1959, 301-316.
- Furmánek 1999* - V. Furmánek: Hradisko lužickej kultúry v Selci. AVANS 1997, 1999, 43.
- Furmánek/Kuka 1973* - V. Furmánek/P. Kuka: Bronzový depot piliňské kultury ze Zvolena. Archeol. Rozhl., 25, 1973, 603-614.
- Furmánek/Marková 1999* - V. Furmánek/K. Marková: Osobitosti sídliska tellového typu vo Včelinciach. Slov. Arch. 46, 1999, 205-223.
- Cheben 1999* - I. Cheben: Hradisko lužickej a púchovskej kultúry v Hornom Srní. AVANS 1998, 1999, 79-81.
- Kujovský 1994* - R. Kujovský: Príspevok k poznaniu vzťahov lužických a stredodunajských popolnicových polí na Slovensku. Slov. Arch. 42, 1994, 261-317.
- Mádl 1936* - J. Mádl: Zaľudnenie stredného Považia v dobách kultúry lužicko-sliezskej. In: Sbor. MS 14, Turčiansky Sv. Martin 1936, 227-238.
- Mihalik 1914* - J. Mihalik: Régészeti kutatások Trencsénmegyében. In: Muzeumi és Könyvtári Értesítő VIII. Budapest 1914, 52-54.
- Mirošayová 1980* - E. Mirošayová: Depot železných predmetov z Nižnej Myšle. Slov. Arch. 28, 1980, 383-394.
- Nešporová 1983* - T. Nešporová: Nález žiarových hrobov v Chocholnej-Velčiciach. AVANS 1982, 1983, 172-173.
- Nešporová 1985* - T. Nešporová: Nové nálezy zo Selca a Lednice. AVANS 1984, 1985, 166-168.
- Nešporová 1986* - T. Nešporová: Prírastky archeologických nálezov v Trenčianskom múzeu. AVANS 1985, 1986, 163-167.
- Nešporová 1988* - T. Nešporová: Prírastky nálezov z regiónu Trenčianskeho múzea. AVANS 1987, 1988, 96-97.
- Nešporová 1992* - T. Nešporová: Regionálny prieskum na Strednom Považí. AVANS 1991, 1992, 86-87.
- Novotná 1970a* - M. Novotná: Die Bronzechortfunde in der Slowakei. Bratislava 1970.
- Novotná 1970b* - M. Novotná: Die Äxte und Beile in der Slowakei. München 1970.
- Paulík 1959* - J. Paulík: Ružicové spony zo Slovenska. Slov. Arch. 7, 1959, 328-362.
- Paulík 1965* - J. Paulík: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. Štud. Zvesti AÚ SAV 15, 1965, 33-106.
- Pivovarová 1965* - Z. Pivovarová: K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. Slov. Arch. 13, 1965, 107-162.
- Pivovarová 1966* - Z. Pivovarová: Dvojčepelové britvy lužickej kultúry na Slovensku. Slov. Arch. 14, 1966, 337-356.
- Říhovský 1961* - J. Říhovský: Počátky velatickej kultury na Moravě. Slov. Arch. 9, 1961, 107-152.
- Říhovský 1972* - J. Říhovský: Význam moravských bronzových nožů pro chronologii mladší a pozdní doby bronzové. Praha 1972.
- Studeníková/Paulík 1983* - E. Studeníková/J. Paulík: Osada z doby bronzovej v Pobedime. Bratislava 1983.
- Stegmann-Rajtár 1994* - Z. Stegmann-Rajtár: Vývoj stredodunajských popolnicových polí v neskorej dobe bronzovej (HaB) a vznik halštatskej kultúry. Slov. Arch. 42, 1994, 319-333.
- Veliačik 1991* - L. Veliačik: Beitrag des Gräberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmäler der Lausitzer Kultur in der Slowakei. Slov. Arch. 39, 1991, 143-214.

Veliačik/Němejcová-Pavúková 1987 - L. Veliačik/V. Němejcová-Pavúková: Zwei Bronzehorte aus Ivanovce. Slov. Arch. 35, 1987, 47-64.

Veliačik/Romsauer 1994 - L. Veliačik/P. Romsauer: Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských populácií polí na západnom Slovensku. Nitra 1994. I - Katalóg.

PhDr. Tamara Nešporová
Trenčianske múzeum
Mierové námestie 46
912 50 Trenčín
office@muzeumtn.sk

NEUE FUNDE AUS DER URNENFELDERZEIT IM MITTLEREN WAAGGEBIET

Zusammenfassung

Im Beitrag werden neue Funde aus der Urnenfelder- und der Hallstattzeit im mittleren Waaggebiet präsentiert. Die Fundstellen sind nicht chronologisch, sondern nach geographischer Lage angeordnet.

Krivosúd - Bodovka (Bez. Trenčín)

Die Fundstelle liegt am rechten Waagufer, der überwiegende Teil des Gebiets gehört zur Region von Považský Inovec. Die Lage Nad Trbotské (323 m ü. d. M.) ist eine ausgeprägte Anhöhe über dem Waagtal. Der Fund einer eisernen Flachaxt mit seitlichen Ausläufern wird in die Stufen HC-HD datiert (Mirošayová 1980, S. 386, 388). Das Scherbenmaterial aus den Begehungen ist dickwandig und unverziert. Aus der Lage Prúdie auf der Waagaue und aus der Lage U Šípa stammen ähnliche Bruchstücke, in den älteren Berichten werden Funde von Gefäßern in der Ackerkrumeschicht in der Gemarkung der Gemeinde angeführt.

Selec (Bez. Trenčín)

Lage Hradište (732 m ü. d. M.), Höhensiedlung mit der Wallbefestigung. Die neusten Funde repräsentieren eine Tüllenaxt (Abb. 1) und drei bronzenen Ringkörper. Die Form und plastische vertikale Verzierung der Axt stimmen mit dem Exemplar aus der angeführten Lage überein (Furmánek 1999, S. 43), das der Autor des Beitrags in Übereinstimmung mit der Typologie von M. Novotná in die Stufe HB1 datiert. In der Privatsammlung befindet sich auch ein Hortfund von sieben bronzenen Sicheln, der die Datierung dieser Besiedlung näher erläutern kann.

Trenčianska Turná (Bez. Trenčín)

Im Gebiet der Gemeinde wurden beim Aushub eines Kellers in etwa 1 m Tiefe Scherben von zwei Gefäßern gefunden. Außer den Kremationsresten und der poröseren Masse enthielten die Gefäße auch drei Bronzemesser in Form von Bruchstücken und Fragmenten. Die Bronzemesser aus dem Brandgrab gehören zur Gruppe von Messern mit flachem Griff, die in einteiliger Form abgegossen wurden (Abb. 2, 3). Sie sind durch symmetrische Rückseite, gerade Schneide und eine bis zwei Nietöffnungen charakteristisch. Sie werden in die Stufen BD-HA1 datiert (Říhovský 1972, S. 56). Stückweise kommen die Messer auch in den Depots vor, in den Grabfunden erscheinen sie nur ausnahmsweise. Im Falle der Kremationserhaltung würde die anthropologische Analyse auf die Bestattung eines Individuums hinweisen, bzw. mehrerer Individuen in der Urne, deren Ausmaße diese Annahme belegen.

Trenčín - Opatová nad Váhom (Bez. Trenčín)

Bei der Lage Stráž handelt es sich um eine Höhensiedlung vor dem Eingang in das Tal von Opatovce zusammen mit der Höhenlage Hôrka. Außer atypischen Scherben stammt aus der Lage Stráž auch eine bronzenen Petschaftkopfnadel (Abb. 4). Die Abwesenheit von Funden erlaubt uns nicht, eindeutige Schlussfolgerungen zu formulieren, es kann jedoch angenommen werden, dass es sich in diesem Falle um eine Höhensiedlung handelt, deren Funktion darin bestand, die Kontrolle des Fernwechsels im Gebiet mit dichter Besiedlung durch die Träger der Lausitzer Kultur schon seit der mittleren Bronzezeit zu sichern (Nemšová - Ľuborča). Die Petschaftkopfnadel kommt schon in den Hügelgräberkulturen der mittleren Bronzezeit vor. Zu der Nadel, die laut L. Veliačik zur Variante Nr. 2 zugeordnet wird, findet man Analogien bei den Nadeln aus Diviaky nad Nitricou und Dolný Kubín aus dem Zeitabschnitt BD-HA1.

Trenčianske Teplice (Bez. Trenčín)

Die Lage Svinkovec (Kote 481) ist ein befestigter Burgwall der Lausitzer Kultur, der schon in der Vergangenheit bekannt war (Mádl 1936, S. 228). Er befindet sich auf den Ausläufern der Strážover Bergen. Von den neusten Funden befinden sich in der Museumsammlung eine bronzenen Sichel mit knopfförmigem Buckel auf der Tülle (Abb. 5), buckelförmige - halbkugelige Riemschleife mit Bandgriff, die aus Bronze gegossen wurde, eine eiserne Nadel mit doppelkonischem Kopf und eine Eisennadel mit ovaler Öse.

Aus der Fundstelle stammen auch drei Sätze von bronzenen konzentrischen Ringen absteigenden Durchmessers (in der Privatsammlung). Vielleicht existierten sie auch in der Funktion von Barren. Eine lunulaförmige massive Barre gibt es auch in den älteren Museumsammlungen, wobei als Fundstellen Trenčín oder Skalka nad Váhom figurieren (Durchmesser 80 mm). Gleiche Formen von kleineren Ausmaßen stammen aus dem Depot in Humenné, das in die fortgeschrittene Phase HA datiert wird (Novotná 1970 a, S. 98). Von den keramischen Bruchstücken gehört zu den typischen Formen aus der Periode HA2-HB die Tasse mit innerer Girlandenverzierung (Kujovský 1994, S. 278). Das Vorkommen von Eisen auf dem Burgwall und mit dem Pferdegeschirr zusammenhängende Funde erlauben uns, über den kimmerischen Bestandteil als einem vermittelnden Element des Vorkommens von einem neuen Rohstoff zu überlegen (Stegmann-Rajtár 2000, S. 324-326)

Chocholná-Velčice (Bez. Trenčín)

Das Tal von Chocholná ist durch ein Urnenfeldergräberfeld der Lausitzer Kultur in der Lage Podhradie und durch lausitzer Urnenfeldgräber im Gemeindegebiet bekannt. Kürzlich wurde ein neues Depot von bronzenen Gegenständen nordwestlich der Gemeinde bei der in die Siedlung Kykula führenden Straße entdeckt. Das Depot ist nicht ganz erhalten geblieben. Es enthielt einen rohrförmigen Armreif aus 17 Windungen und mit Spiralenden, wobei nur die zwei letzten Windungen verziert waren (Abb. 6). Weiter befanden sich im Depot folgende Gegenstände: ein deformierter Bronzearmring mit zwei scheibenförmigen gegenseitigen Spiralenden (Abb. 7), eine miniature doppelarmige Bronzekaule von dicker Anfertigung mit dem Stab wahrscheinlich aus dem Arm der Keule (Abb. 8). Zu dem interessantesten im Depot gefundenen und im mittleren Waaggebiet selten vorkommenden Gegenstand gehört der Armreif, der als Schmuck nach dem Abbrechen von Endspiralen seinen Wert verloren hat. Bestimmte Analogien zu unserem Armreiftyp sind in Zvolen, Rimavská Sobota, Včelince und im Umkreis der Urnenfelderkulturen zu finden. Für die Lausitzer Kultur sind vor allem Armreife aus flachgehämmertem Band mit der Mittelrippe typisch. Zu diesem Typ gehört auch der Armreif aus Chocholná - Velčice. Das Vorkommen von ältesten Armreifen kommt im Ausgang der ältesten Stufe BB2 (BC1) vor, die jüngsten Typen erscheinen in der Stufe BD.

Horná Súča (Bez. Trenčín)

Die Fundstelle befindet sich im bewaldeten Gebirgsgelände der Weißen Karpaten. In der Vergangenheit wurde in der Gemarkung eine Tüllenaxt gefunden (Novotná 1970 b, S. 93), zu den neueren Funden gehört ein aus zwei Amphoren und einer scheibenförmigen Spirale bestehender Komplex. Mit größter Wahrscheinlichkeit handelt es sich um den Teil eines Grabkomplexes. Die Amphoren haben einen zylindrischen und doppelkonischen Körper mit scharfer Profilierung, die Ösen befinden sich zwischen dem Hals und dem Körper. Im mittleren Waaggebiet gehören sie zum verbreiteten Typ im Keramikbestand der Lausitzer Kultur der älteren - Hügelgräberstufe. Die scheibenförmige Spirale besteht aus Draht quadratischen Querschnitts, der in den ersten Windungen der Spirale durchgeschlagen ist, von der Mitte ragt ein Nadelfragment, das die Zugehörigkeit zu der Brillenfibel andeutet. Die Brillenfibeln werden im Umkreis der Velatice-Kultur in die Stufe HA1 datiert (Veliačik/Němejcová-Pavúková 1987, S. 62).

Horné Srnie (Bez. Trenčín)

Der Einzelfund einer bronzenen Tüllenaxt in der Gemarkung der Gemeinde hängt wahrscheinlich mit der Besiedlung in der Lage Ostrá Hora zusammen, die eine Höhensiedlung der Lausitzer Kultur repräsentiert (Nešporová 1992, S. 86; Cheben 1996, S. 80).

Čachtice (Bez. Nové Mesto nad Váhom)

Eine dichte Besiedlung in der jüngeren bis späten Bronzezeit, die ziemlich komplex bearbeitet ist (Romsauer/Veliačik 1994, S. 39-43), ist durch neue Funde aus der Lage Mukov bereichert, die sich westlich der Gemeinde befindet. Eine unvollständig erhaltene Sichel gehört zum Typ der Sichel mit flachem zungenförmigem Griff, der bogenförmig ausgeschnitten und von den Seiten durch Rippen verfestigt ist, beim oberen Griffende ragt ein abgerundeter Buckel, in der Griffmitte ist eine Rippe mit seitlichen Ausläufern, die Ränder sind durchgetrennt. Den zweiten Fund repräsentiert ein offener tordierter Bronzearmring, der zum Erzeugnis heimischer Produktion aus den Werkstätten in Pobedim gehört (Studeníková/Paulík 1983, S. 135).

Stará Turá (Bez. Myjava)

In der Lage Pod Lazom wurde ein Hortfund entdeckt - ein Satz von drei Bronzearmringen, zwei von ihnen haben einen kreisförmigen Querschnitt, der eine besteht aus flachem Stab vierkantigen Querschnitts (Nešporová 1986, S. 164, 165). Auf einer anderen Stelle wurden beim Anlegen eines Hopfengartens ein Stabarmring kreisförmigen Querschnitts und zwei verbundene Spiralen entdeckt (Nešporová 1988, S. 97). Die Stabarmringe sind am Bogen mit Bündeln von queren und schrägen Rillen verziert. Die Spiralen sind mit größter Wahrscheinlichkeit seitliche Spiralen aus der Spiralfibel, wie das ihre Größe, einseitige Windung, Drahtform und Entfernung von Spiralen andeuten. Es kann anhand der angeführten Parameter angenommen werden, dass sie das Fragment einer Spiralfibel des Typs A bilden, die nur in der Periode HA vorkommt, was dem jüngeren Abschnitt der Velatice-Kultur in diesem Gebiet entsprechen würde (Paulík 1959, S. 343-346).

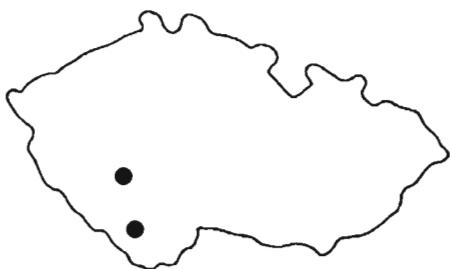
Bis heute konnte die Fundstelle in Drietoma (Bez. Trenčín) nicht identifiziert werden. Sie befindet sich bei mährischen Grenzen, auf dem Grundstück von dr. F. Stritzel. Es wurde hier eine große Menge von Bronzegegenständen

entdeckt (Mihalik 1914, S. 582). In Belá (heutiger Stadtteil von Trenčín) wurden auf dem Grundstück des Grafen G. Szilvay verzierte Gefäße und eine Bronzeaxt gefunden. Beim Bau des Kaufhaus TESCO sind Funde aus dem Zeitabschnitt der Lausitzer Kultur bestätigt worden.

Abschließend möchten wir auf die Wichtigkeit des mittleren Waaggebiets in der Zeit der Urnenfelderkulturen hinweisen, die eine der längsten vom Ende der mittleren Bronzezeit bis in die Hallstattzeit war. Das Ziel dieses Beitrags bestand darin, mit Hilfe von bisher unbearbeitetem Material aus den Museumsammlungen und Funden, die in die Sammlungen nicht gewonnen werden konnten, zum Gesamtbild der Besiedlung beizutragen. Unsere Erkenntnisse über die Region des mittleren Waaggebiets möchten wir allmählich um südlichere Gebiete ergänzen, wo eine auffällige Konzentration der Besiedlung- Lubina, Bzince pod Javorinou, Stará Turá - zu beobachten ist. Am linken Waagufer geht es um die Höhenlagen in Hrádok, das Depot in Nová Ves nad Váhom und Siedlungsfunde in Beckov.

HALŠATSKÉ VÝŠINNÉ LOKALITY V JIŽNÍCH ČECHÁCH - NOVÉ VÝZKUMY DVOU HRADIŠT

Dagmar Dreslerová - Petr Hrubý

Jižní Čechy, mladší doba halštatská, výšinné opevněné sídliště, průzkum, archeologický výzkum.

Southern Bohemia, Late Hallstatt period, upland enclosure, prospection, archaeological excavation.

ÚVOD

Příspěvek je zaměřen na vyhodnocení nejnovějších archeologických výzkumů a prospekčních akcí v areálech jihočeských výšinných lokalit mladší doby halštatské. Jedná se o lokality Brloh-Stržíšek a Boudy-Hrad. Při obou výzkumech, nijak plošně rozsáhlých, jsme se snažili nahradit kvantitu prozkoumané plochy použitím dostupných prospekčních metod a pečlivým zpracováním výsledků. Dosavadní výsledky a získané údaje nemusí být přirozeně konečné, nicméně se ukazuje, že jejich souhrn má již v této etapě smysl zveřejnit, a to v podobě následující studie.

Podnětem sondáží na lokalitě Brloh-Stržíšek (srov. *Hrubý/Chvojka 2002a; 2002b*) byla potřeba kulturního a chronologického zařazení nově identifikovaného výšinného naleziště na periferii mikroregionu Křemežské kotliny (obr. 1). Tato světobraná a pozoruhodná oblast, která z geomorfologického hlediska nemá v jižních Čechách a snad ani jinde v české kotlině obdobu, dosud unikala pozornosti archeologie. Proto se P. Hrubý a O. Chvojka rozhodli postupně prozkoumat a archeologicky zmapovat danou oblast. Cíle jejich studijního záměru je možno shrnout v několika bodech:

1. prospekce predikovaných poloh a identifikace nových výšinných nalezišť pravěku a raného středověku;
2. prospekce jejich zázemí a postupné zmapování sídelní sítě. Plných 87,5% vybraných poloh je pokryto souvislým lesem. To prakticky vylučuje povrchový průzkum a letecké snímkování;
3. studium prostorových vztahů zjištěné sídelní struktury k dostupným zdrojům přírodních surovin.

Základní terénní prospekce byla zahájena v roce 2000 a zaměřila se primárně na polohy na vrcholech solitérních kopců, předvrcholů, či vysunutých vrcholů z masívu Blanského lesa, dále pak na polohy na nižších návrších. Stržíšek je první zkoumanou výšinnou lokalitou v regionu.

Podnětem k výzkumu lokality Boudy-Hrad (obr. 2) byly otázky řešené v projektu Pathways to Cultural Landscapes - Stezky kulturní krajinou (mezinárodní grant Evropské unie financovaný z rozpočtu projektu Evropa 2000). Hlavním cílem tohoto projektu je poznání historického vývoje krajiny severního Prácheňska a jejího osídlení od pravěku do současnosti. Pojem severní Prácheňsko označuje severní část historického Prácheňského kraje, tj. dnešní severní část okresu Písek na vltavském levobřeží a části okresu Příbram na severu a Strakonice na západě. Probíhající výzkum se zaměřuje především na poznání pravěké a raně středověké struktury osídlení. Na rozdíl od Křemežské kotliny je tento region poměrně dlouho archeologicky sledován především díky J. Fröhlichovi a J. Michálkovi, kteří navázali na výzkumy B. Dubského.

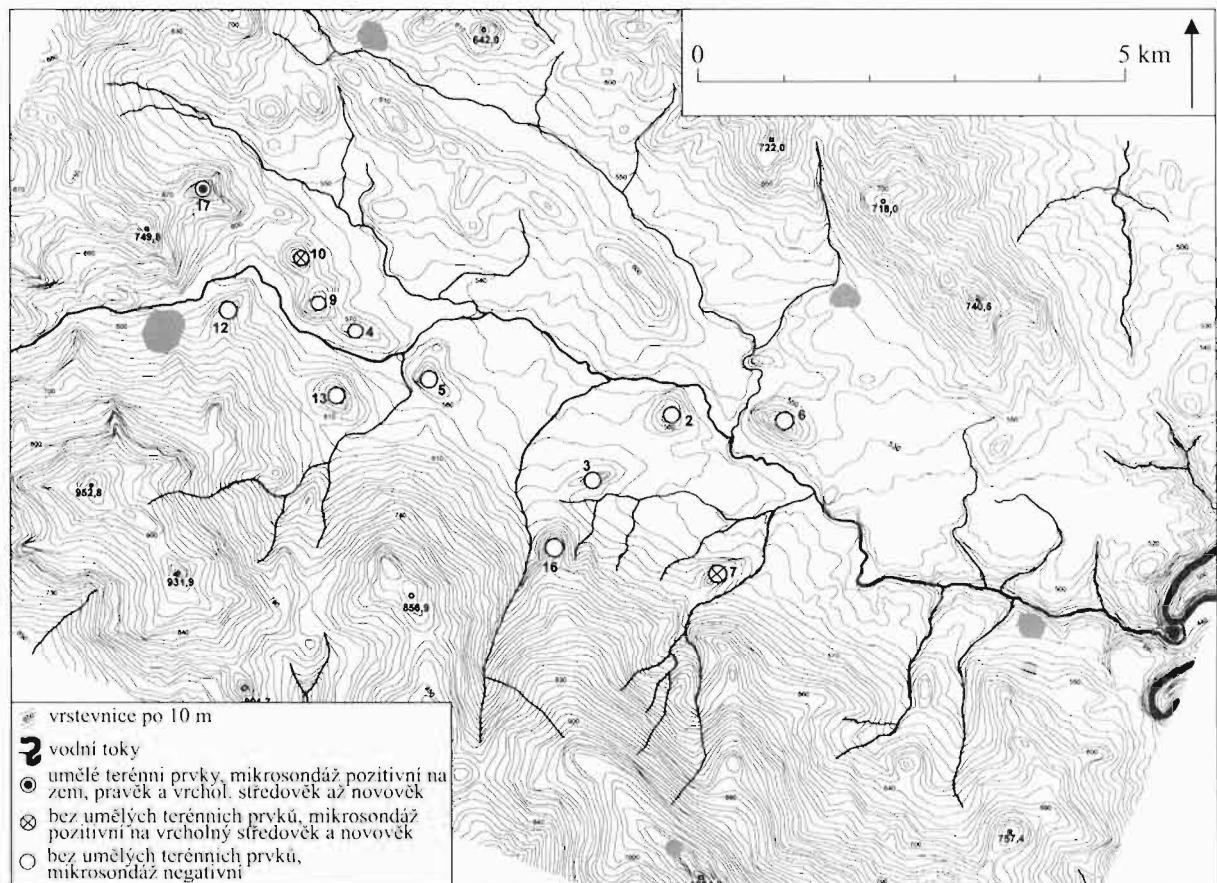
Zkoumaná oblast o rozloze asi 400 km² byla osídlena v mladém paleolitu a mezolitu, ale potom jsou stopy osídlení velmi sporadicke a to překvapivě i v době bronzové, přestože se místní přírodní parametry nijak podstatně neodlišují od podobných pahorkatin v jižních či západních Čechách nebo na Příbramsku, kde se osídlení nejpozději od mladší doby bronzové přece jenom vyskytuje. O to překvapivější je tak nárůst skutečně intenzivní sídelní aktivity ve starší době železné, která nese rysy skutečné kolonizace. Na sklonku doby halštatské také vzniklo v regionu severního Prácheňska 8 hradišť či výšinných sídlišť, což je téměř třetina všech dosud známých lokalit tohoto typu v jižních Čechách (obr. 3).

Výzkum na hradišti v Boudách a souběžné rozsáhlé povrchové průzkumy prováděné v jeho zázemí mají v rámci projektu přispět k řešení těchto otázek:

1. osídlení severního Prácheňska před halštatskou kolonizací, význam a funkce některých hradišť a výšinných sídlišť ve starší době železné;

2. obraz zázemí halštatské výšinné lokality Boudy-Hrad, vývoj osídlení severního Prácheňska v následujících obdobích.

Během prvních dvou let projektu byla povrchovými sběry pokryta plocha kolem 800 ha, mikrosondáží prokázány aktivity v době halštatské na nové identifikovaném výšinném nalezišti a objevena zcela ojedinělá struktura ohrazení budského hradiště.

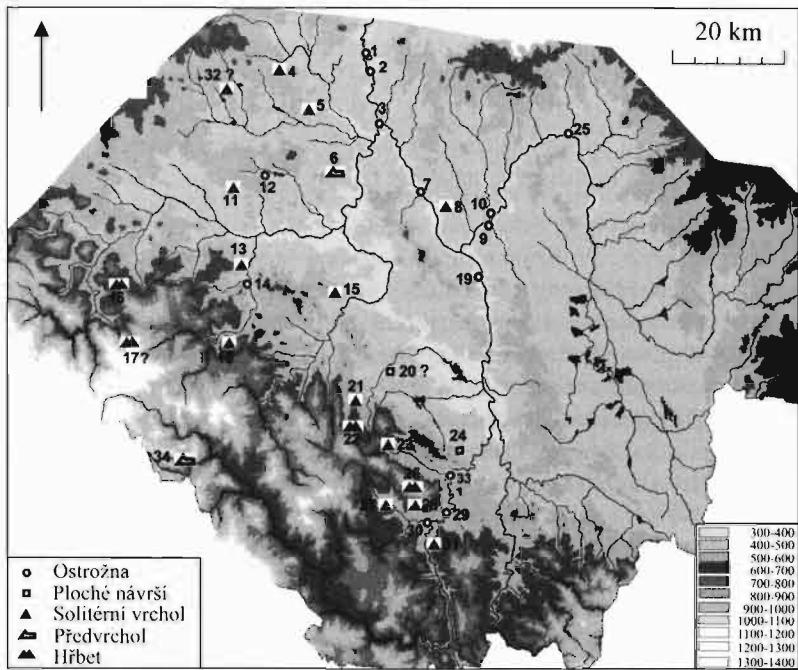
Obr. 1. Mikroregion Křemežská kotlina s vyznačením polohy výšinné lokality Brloh-Stržíšek a dalších poloh zkoumaných mikrosondáží.

Abb. 1. Mikroregion Křemežská kotlina mit markierter Fläche der Höhenlage Brloh-Stržíšek und der weiteren durch die Mikrosondage untersuchten Flächen.

Obr. 2. Boudy-Hrad. Pohled na panorama hradiště od západu.
Foto: P. Hrubý.

Abb. 2. Boudy-Hrad (Burg). Ansicht auf das Panorama des Burgwalls von der westlichen Seite. Photo: P. Hrubý.

Obr. 3. Celková mapka jižních Čech s výšinnými lokalitami z období HaD - LTA.

Abb. 3. Gesamtkarte Südschlesiens mit den Höhenlagen aus dem Zeitabschnitt HaD - LTA.

1 - Kozárovice-Hradeň; 2 - Orlík nad Vltavou-Hradce; 3 - Zvíkovské Podhradí-Zvíkov; 4 - Mříč-Dívčí Kámen; 5 - Boudy-Hrad; 6 - Zlivice-Kostelík; 7 - Chřešťovice-Sv. Ján; 8 - Nemějice-Burkovák; 9 - Nuzice-Hradec; 10 - Bechyně-Zámek; 11 - Třebohostice-Zámek; 12 - Láz-Hradec; 13 - Libětice-Hrad; 13 - Němětice-Hradec; 15 - Skočice-Hrad; 16 - Albrechtice u Sušice-Sedlo; 17(?) - Studenec-Obří hrad; 18 - Lčovice-Věnec; 19 - Litoradlice-Hrad; 20 (?) - Netolice-Na Jánu; 21 - Třebánice-Velký hrádeček; 23 - Brloh-Stržíšek; 24 - Lipí-Hradečnice; 25 - Tábor-Staré město; 26 - Chlum u Křemže-Klet; 27 - Boletice-Raziberg; 28 - Lazec-Háj; 29 - Přísečná-Dlouhé hradiště; 30 - Český Krumlov-Zámek; 31 - Spolí-Vraný vrch.

Výšinná lokalita Brloh-Stržíšek

Terénní popis

Vrch Stržíšek (707,7 m), je situován 950 m SZ od středu obce Brloh na levém břehu Brložského potoka. Plocha činí 0,45 ha, převýšení 130 m. Povrch pokrývá vzrostlý bukový les s jedlí. Jde o mírně protáhlý kupovitý kopec s hlavní osou V-Z a s menším předvrcholem na SV straně. Centrální vrcholová plošina se svažuje směrem J až JZ a vrcholí na severní straně, zde se nachází několik skalních výchozů, na SV je pak situován mohutný skalní balkón, klesající stupňovitě k SV. Celý útvar je složen ze zvětralého a povrchově rozrušeného granulitu a řadíme jej mezi tzv. kryogenní útvary. Na lokalitě byl zjištěn jednoduchý val z povrchově sbíraného kamene místního původu, velikosti 40-60 cm. Výška valu je v čele až 1,3 m, v týlu do 0,7 m. Maximální šířka valu v základně činí 8 až 10 m. Na SZ straně se val přirozeně napojuje na výše popsané skalní zuby a zvolna se zde vytrácí. Nejlépe je val zachován na jižní straně. Na SZ obvodu areálu je linie valu v mírně sníženině v šířce asi 2,5-3,5 m přerušena. Nelze vyloučit, že se jedná o původní vstup do opevněného areálu. Zjištěné aktivity paleolit až eneolit(?), HaD-LTA, VS-NOV.

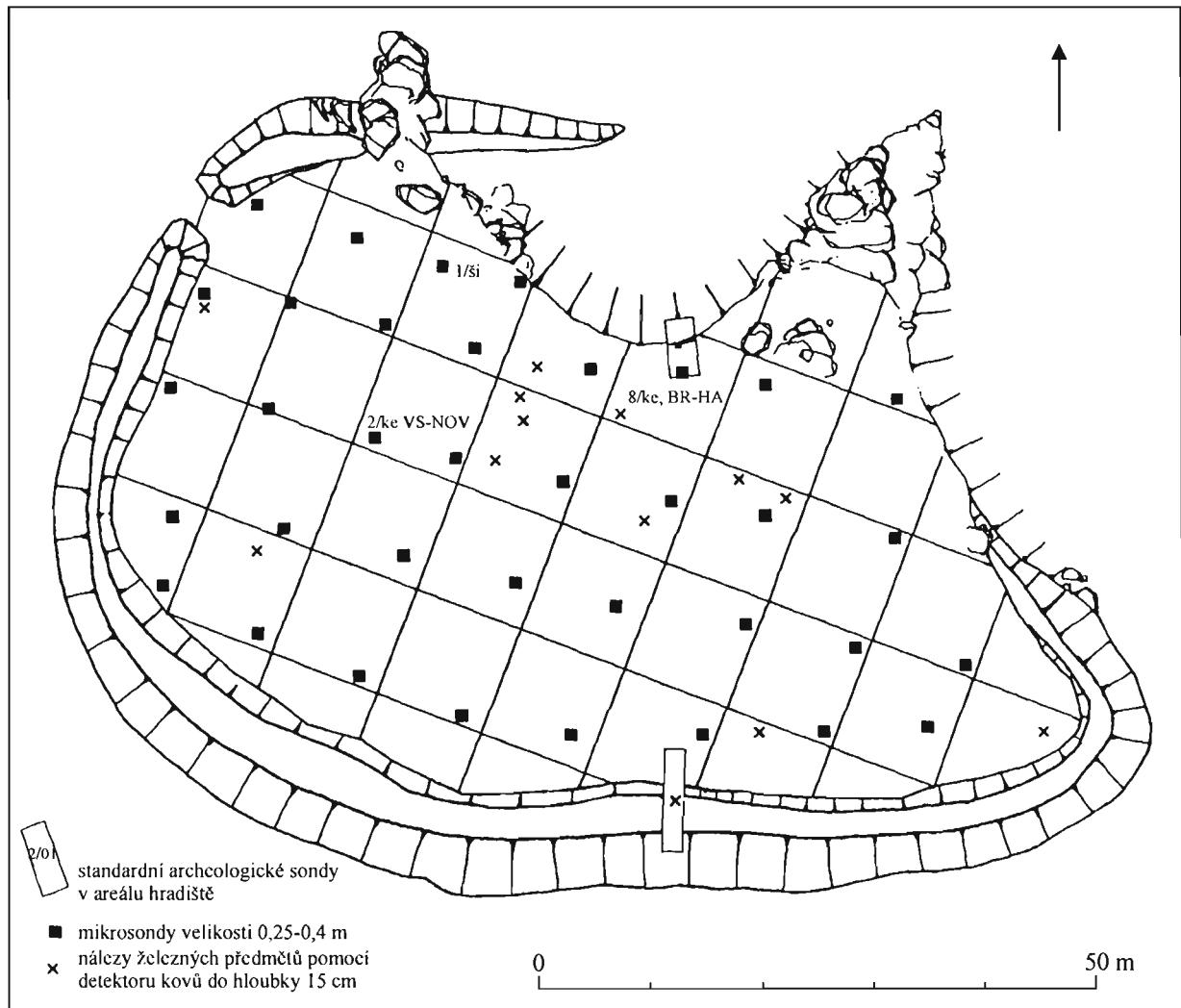
Přírodní rámec

Křemežská kotlina je hluboká tektonické brázda orientace SZ-JV, uzavřená od jihu, západu, severu a severovýchodu podkovovitě v masivu Blanského lesa (IB 2D d), jehož dominantou a nejvyšším bodem je hora Kleť (1084,2 m) s protáhlým vrcholem orientovaným svou hlavní osou takéž SZ-JV. Blanský les patří do mírně chladné klimatické oblasti, možno zde ovšem pozorovat jisté zvláštnosti. Jako celek leží masív ve srážkovém stínu hlavního šumavského hřebene a je tak chráněn před převládajícím západním prouděním, přinášejícím k nám vlhký oceánský vzduch se srážkami. V důsledku toho je zde celkový úhrn srážek často až o polovinu nižší ve srovnání se stejně vysokými polohami na Šumavě. Svou úlohu zde také při větích jižního směru hraje teplý fén, proudící ve vyšších

vrstvách atmosféry (srov. *Andreska a kol.* 1999, 13-14). Centrální část mikroregionu se nachází v rozmezích nadmořských výšek 500-580 m, což při malé územní rozloze zaručuje relativně rovnoměrné klimatické poměry. Uvedenému výškovému rozmezí v kotlině odpovídá bukový vegetační stupeň. Roční úhrn srážek kupodivu není vysoký (650-750 mm), roční průměrná teplota je asi 5,5-6,5°C. Okrajové části území již patří ve výškovém rozsahu 600-900 m plně vegetačnímu stupni jedlové bučiny. Průměrný roční úhrn srážek je vyšší, kolem 750-800 mm, nižší je i průměrná teplota, což platí zejména pro návětrné polohy (5,50).

Metoda terénní práce

Areál výšinné lokality byl rozdělen do čtverců (5x5 m) v podélné ose (podrobněji *Hrubý v tisku*). Vlastní sondáži předcházela síťová mikrosondáž, přičemž rozložení mikrosond odpovídalo zhruba předchozímu rozměření. Celkem bylo provedeno 40 mikrosond velikosti zhruba 0,5x0,5 m. Zároveň proběhla také prospekce pomocí detektoru kovů, kterým byl prozkoumán celý opevněný areál v povrchových vrstvách do hloubky 0-15 cm. Následná sondáž se řídila jednak výsledky předcházející prospekce a také reálnými možnostmi umístění výkopů na lokalitě (porost, skály atd.) V neposlední řadě byl pak určujícím faktorem průzkum valu, kdy byl vybrán nejzachovalejší a nejpřístupnější úsek na JV obvodu (obr. 4).

Obr. 4. Brloh-Stržíšek. Plánek výšinné lokality s vyznačením mikrosondáží, sond a míst s nálezy získanými pomocí detektoru kovů.

Abb. 4. Brloh-Stržíšek. Plan der Höhensiedlung mit markierten Mikrosondagen, Schnitten und Stellen mit durch das Metallsuchgerät gewonnenen Funden.

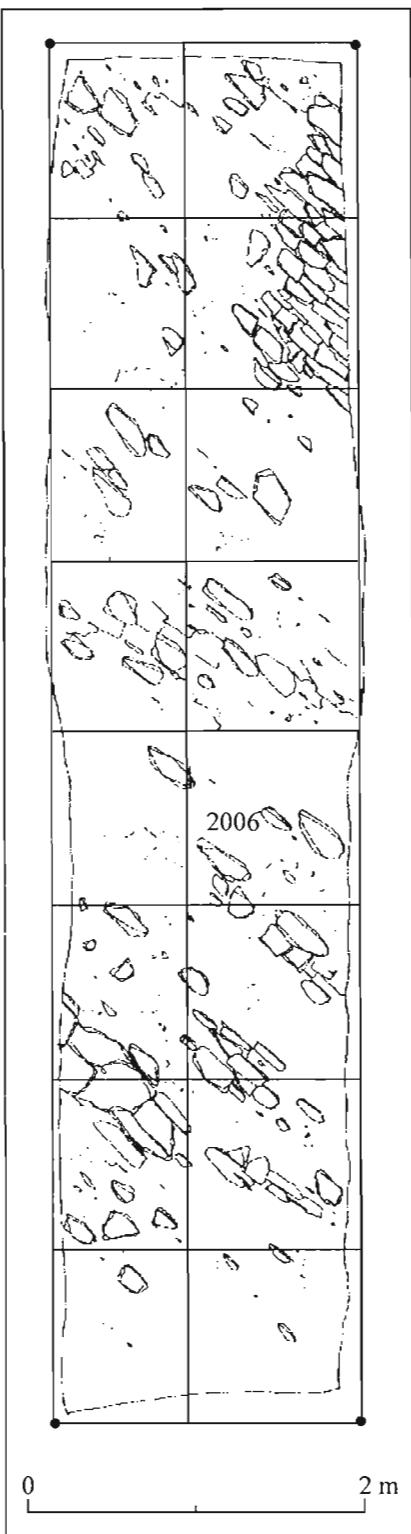
Archeologická terénní situace

Sonda 1/01 (2,0x5,0 m) byla položena na severním obvodu vrcholové plošiny, ve východní polovině přirozené průrvy na terénní hraně, považované zároveň za hranici areálu hradiště (obr. 5). Oproti očekávání však výkop v tomto prostoru nepřinesl žádné archeologické nálezy. V průběhu odběru vrstev byl systematicky používán v celé ploše sondy detektor kovů. V hloubkách 30-40 cm od aktuálního povrchu bylo odkryto skalnaté zvětralé podloží. V severní polovině výkopu pak byl očištěn poměrně ostrý skalní zlom, respektive přechod mezi celkem rovným a plochým terénem okraje vrcholové plošiny a severním svahem. Sonda 2/01 byla položena na jižním obvodu opevněného areálu hradiště (obr. 6). Zde byl totiž půdní profil mnohem bohatší a mocnější, neboť zde v průběhu doby docházelo k pozvolnému splachování vrstev z výše položených míst hradiště směrem k jihu, tj. dolů po svahu. Logicky se tedy předpokládalo, že by se v jižní části hradiště při vnitřní straně valu mělo vyskytovat všeobecně více archeologických nálezů. Původní rozměry sondy byly 1,8x3,0 m a měla být zakončena při vnitřní patě kamenné destrukce 2004. Později ovšem došlo k rozšíření výkopu tak, aby vznikl řez pokud možno celou šírkou kamenného valu, takže konečný rozměr byl 1,8x8,0 m. Přibližně po každých 5 cm odebraného terénu byla celá plocha sondy systematicky prozkoumávána také detektorem kovů, shodně, jako plocha sondy 1/01. Výjma vlastní kamenné destrukce, tedy valu zde obdobně jako v sondě 1/01 nebyla zachycena žádná struktura, prokazatelně antropogenního původu. Val byl zkoumán a dokumentován dosti pečlivě, nicméně v úseku, kdy byla sonda otevřena, nebyla pozorována žádná vnitřní konstrukce, nebo alespoň zámerná strukturace kamene.

Nálezy

První nevelkou kolekci pravěké keramiky přinesla síťová mikrosondáž na podzim roku 2000. Pochází celá z mikrosondy v severním výběžku ohrazeného areálu, která byla později rozšířena a zkoumána jako sonda 1/01. Jde o sedm nespecifických zlomků, většinou potuhovaných, a to z výdutí nádob. V jednom případě šlo o oboustranně potuhovaný vtažený okraj bez výzdoby. Tento soubor umožňuje datování aktivit na lokalitě pouze rámcově do doby bronzové až halštatské (srov. Hrubý/Chvojka 2002a, 3-4, obr. 5: 3). Ostatní keramické nálezy, vyjma zlomků z období pozdního středověku a novověku pochází ze sondy 2/01 na jižním obvodu valu. Sedm kusů se nacházelo ve vrstvě 2002, přičemž charakter tohoto souboru je prakticky shodný se souborem z mikrosondy v severní části hradiště. Nejvýznamnější část nálezů pochází z kontextu 2004, tedy z vlastního tělesa valu, složeného z místního kamene (zvětralý granulit a hadce) a z písčité hlíny. Všechny nálezy se nápadně koncentrovaly v týlu valového tělesa. Kromě atypických výdutí nádob převážně s leštěným povrchem a silnou příměsí tuhy v těstě bylo nalezeno několik exemplářů výdutí s vodorovným, mírně nepravidelným žlábkováním a pak několik okrajů, buďto jednoduchých rovných, nebo vtažených zesílených a seříznutých. Tento soubor lze celkem s jistotou zařadit do období HaD-LTA.

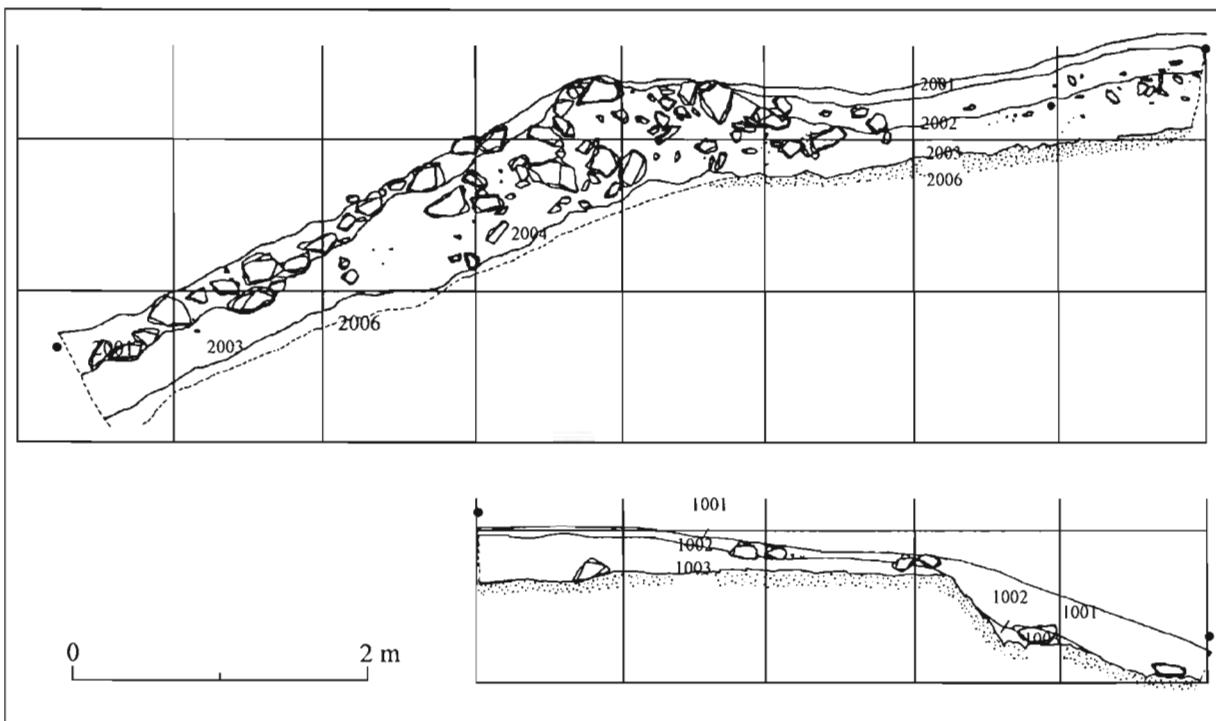
Pokud jde o nekeramické nálezy, nutno jmenovat zejména železné předměty, pocházející v drtivé většině z prospekce detektorem kovů. Byl získán soubor celkem 12 železných předmětů, přičemž jejich stáří se pochybuje ve značném rozptylu až prakticky po 20. stol. Tato forma prospekce pouze doplnila informace o aktivitách na ploše hradiště (obr. 7). Výlučné

Obr. 5. Půdorysy sond na výšinné lokalitě Brloh-Stržíšek.

Abb. 5. Grundrisse von Schnitten auf der Höhensiedlung Brloh-Stržíšek.

místo ovšem zaujímá malý železný plíšek s nýtkem velikosti 14x27x4 mm, nalezený v destrukci valu 2004 a to výhradně s keramikou z období HaD-LTA. Z mikrosondáže v prostoru pozdější sondy 1/01 pochází také překvapivý nález drobného úštěpu baltického pazourku světle hnědé až šedohnědé barvy. Zlomek neměl stopy patiny a při horním okraji se nacházela nepravidelná retuše. Rámcově lze tento nález zařadit do období paleolit-eneolit.

Obr. 6. Řez valem výšinné lokality Brloh-Stržíšek.
Abb. 6. Schnitt durch den Wall auf der Höhensiedlung Brloh-Stržíšek.

Výšinná lokalita Boudy-Hrad

Terénní popis

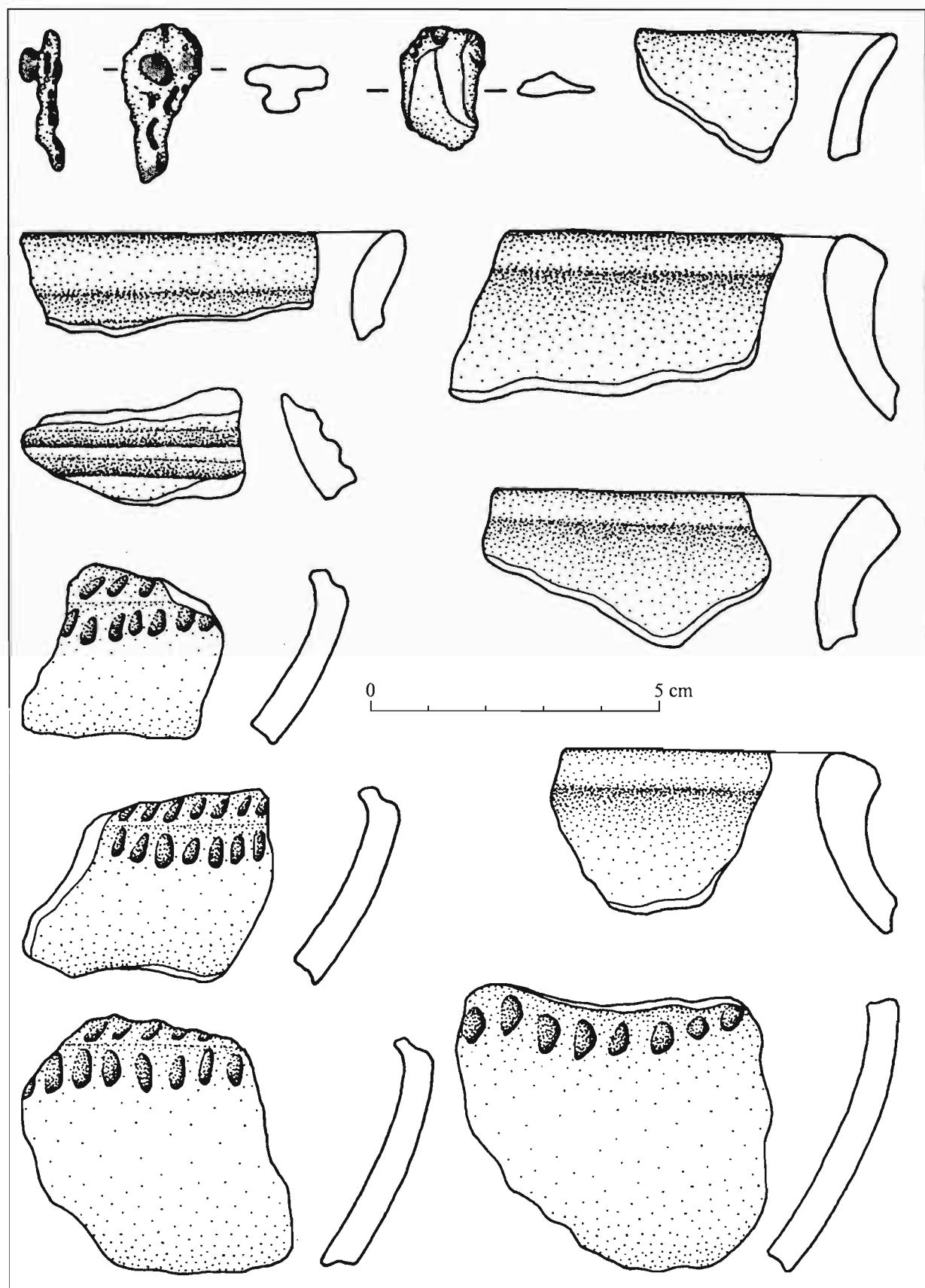
Vrch Hrad (574 m) je situován 1250 m SSZ od středu obce Boudy. Hrad je charakterizován jako kupovitý kopec se zploštělým vrcholem. Na jihozápadní straně se připojuje nižší vrchol, oddělený od hlavní vrcholové partie plochým sedélkem. Povrch je členitý. Plocha vymezená vnějším opevněním činí 2,26 ha, vnitřní opevnění pak uzavírá plochu 0,54 ha. Terénní převýšení na J straně činí 50/450 m. Na SZ svahu 74/700 m. Na východní straně 96/1000 m. V areálu se v současnosti nenachází žádný využitelný zdroj vody. Jediný, dnes objektivně zjištěný vodní zdroj se nachází na východním až jihovýchodním úpatí v podobě prameniště, avšak jeho vzdálenost od opevnění činí 600 m. Zjištěné aktivity paleolit až eneolit(?), kultura mohylová střední doby bronzové, HaD-LTA, VS-NOV.

Přírodní rámec

Území tvořené říčkami Skalice a částečně i Lomnice je do značné míry svébytným sídelním regionem (k tomu Fröhlich 1993; Fröhlich/Michálek 1978; Smejtek 1987). Je možné jej na severu a severozápadě vymezit masivem Brd, na jihu a jihozápadě hřbetem Bělčické pahorkatiny. Jistým rozdělovacím prvkem mezi Lomnicí a Skalicí je hřbet Mirovické pahorkatiny. Část mikroregionu náleží ještě ke Zvíkovské pahorkatině, která je součástí celku Táborské vysočiny (Demek a kol. 1987). Skalice na středním toku vytváří nehluboké údolí, spíše lučinaté, pouze na dolním toku se zarývá hluboko do terénu. Ve výšce 346 m nad mořem ústí říčka do Lomnice, která se po několika málo kilometrech zleva vlévá do Otavy. Přilehlá oblast dolní Lomnice je klimaticky i z hlediska typu krajiny shodná. Reliéf je méně členitý, charakterizovaný jako pahorkatina. V mikroregionu převažují hnědé půdy kyselé a nasycené. Oblast patří k poměrně teplým (7-7,5°C). Zvláštností je nejnižší roční průměr srážek v jižních Čechách (Čimelice 529 mm, Vráž 588 mm). Počet mrazových dnů v roce je 100-120, počet dnů se sněhovou pokryvkou 50-60. Oblast se nachází v oblasti acidofilních doubrav (Culek 1996).

Metoda

Za zásadní metodický přínos považujeme zhotovení detailního topografického plánu hradiště, jehož vypracování předcházelo zaměření bodů a vrstevnic po 20 cm. Tato práce byla možná jen díky laskavosti firmy Geonet (P. Hulík). Tyto podklady umožnily detailní rozbor svažitosti terénu, kde se u ploch blížících se nejvíce vodorovně rovině předpokládala i největší míra využívání (obr. 8), zhotovení trojrozměrného pohledu na hradiště, rozboru postavení vchodů, analýzu vnitřního valu atd. (obr. 9).

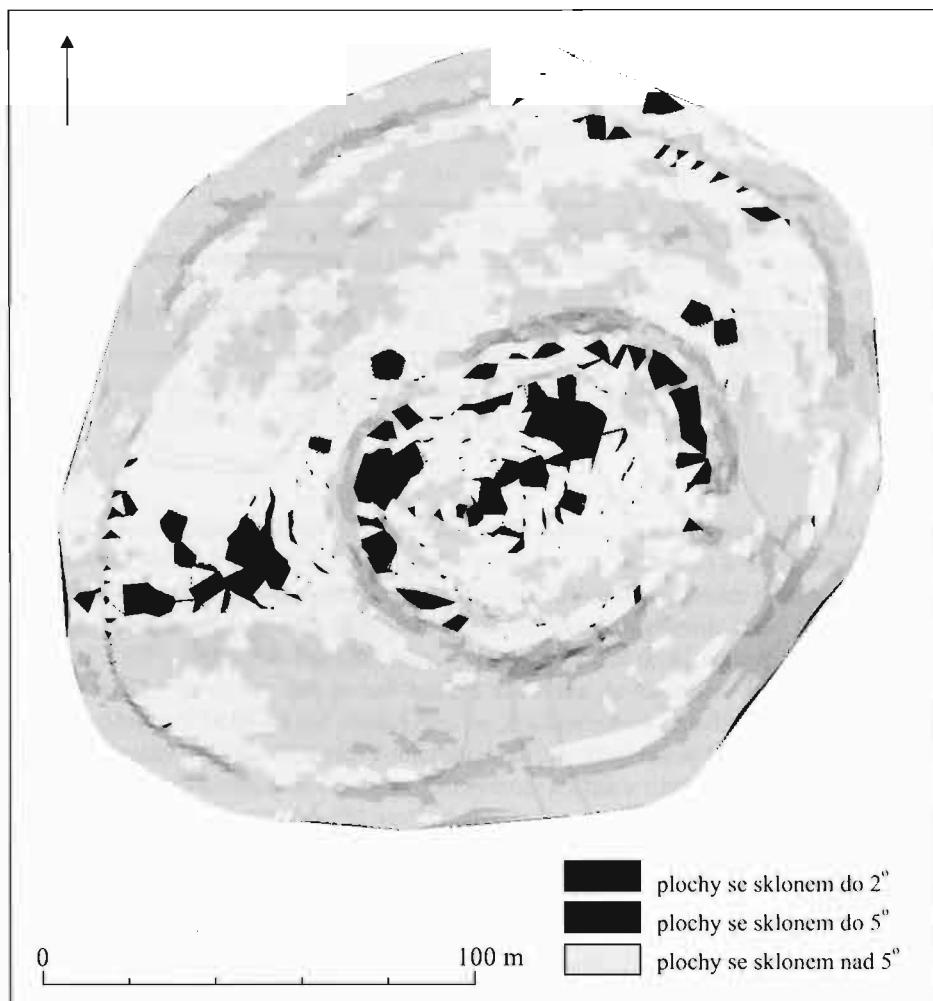
Obr. 7. Brloh-Stržíšek. Nálezy.
Abb. 7. Brloh-Stržíšek. Funde.

Vlastní sondáži předcházelo proměření plochy ve východní polovině vnitřního hradiště a plochy východního předhradí pomocí cesiového magnetometru (R. Křivánek; obr. 10). Měření bylo ztíženo skutečností, že zdejší horniny jsou vysoce magnetické. V prostoru mezi vnitřním a vnějším valem byly zjištěny hodnoty, které teoreticky mohly vykazovat struktury antropogenního původu. V tomto místě byla položena sonda 1/01. Další výběr sondovaných poloh se řídil stavem zachování valů a terénu vůbec. Toto výrazně ovlivnila intenzivní stavební činnost v novověku, kdy okolní obyvatelstvo používalo kámen z hradiště jako stavební materiál. Několik desítek let bylo hradiště také devastováno při pravidelných vojenských cvičeních. Celý vnitřní areál je pokryt cvičnými okopy, výrazné jsou i zásahy do valů. V neposlední řadě je třeba připomenout biologické znečištění, které znemožňuje použití fosfátové analýzy či kovový odpad, který účinně zamezuje prospekci detektorem kovů. Kriteriem ryze technickým pak je pak vždy stav a hustota lesního porostu, který jen na nemnoha místech umožňoval vytýčit pravidelné sondy. V rámci všech vytýčených sond (obr. 11) byl ještě před vlastním odkrýváním proveden průzkum půdního profilu pomocí pedologického vrtáku v sítí o hustotě 1 m. Cílem byla bližší vizuální identifikace případných kulturních vrstev v ploše, nebo v rámci uzavřených archeologických struktur, dále zjištění hloubek a průběhu geologického podkladu na svahovém terénu a v neposlední řadě pak celkové informativní zjištění zdejší stratigrafie ještě před zahájením odkryvu (srov. též *Dreslerová/Hrubý 2002; Hrubý 2001*).

Archeologická terénní situace

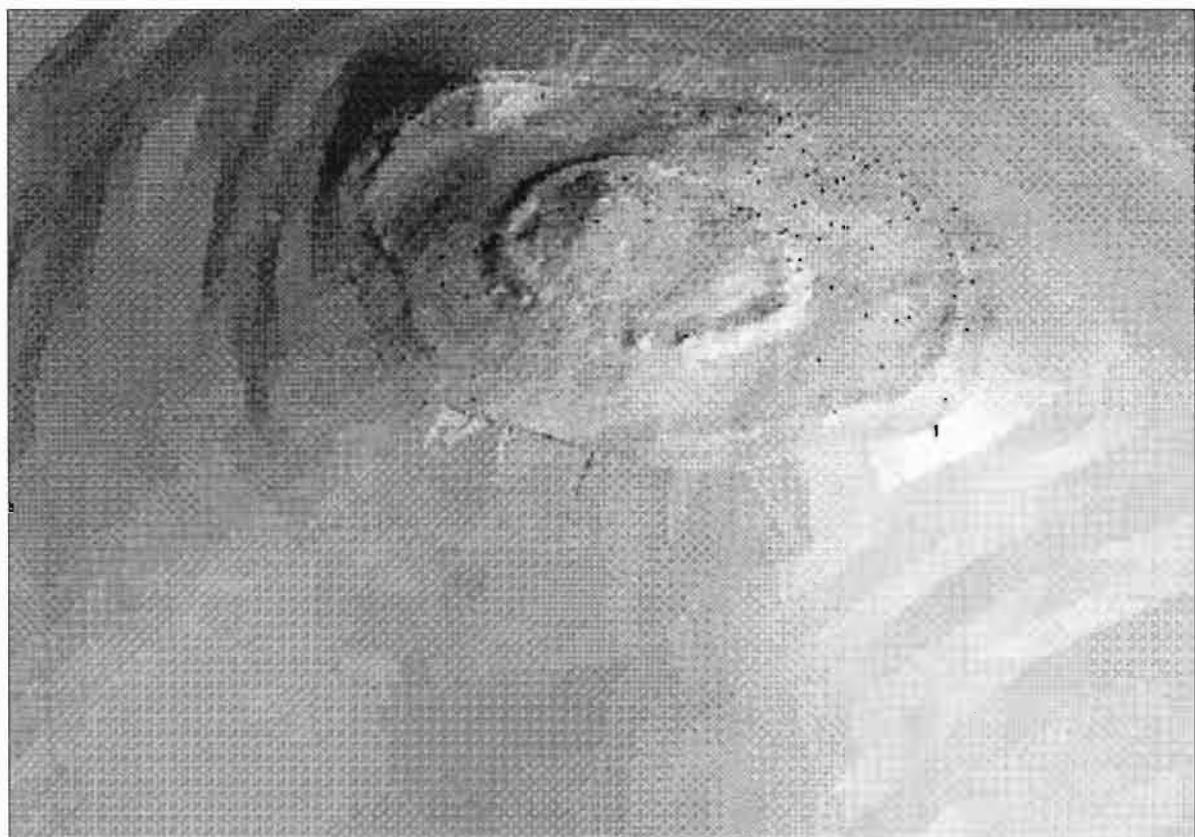
Sondy 1/01 - 6/02

Sonda 1/01 měla rozměry 1,6x17 m (obr. 12). Byla položena na východním obvodu hradiště, v prostoru mezi vnějším a vnitřním valem, přičemž jejím primárním cílem bylo prozkoumat mezivalový prostor v místech největších magnetických anomalií a nalézt základy vnějšího valu v místech, kde na povrchu je stěží patrný (obr. 10).

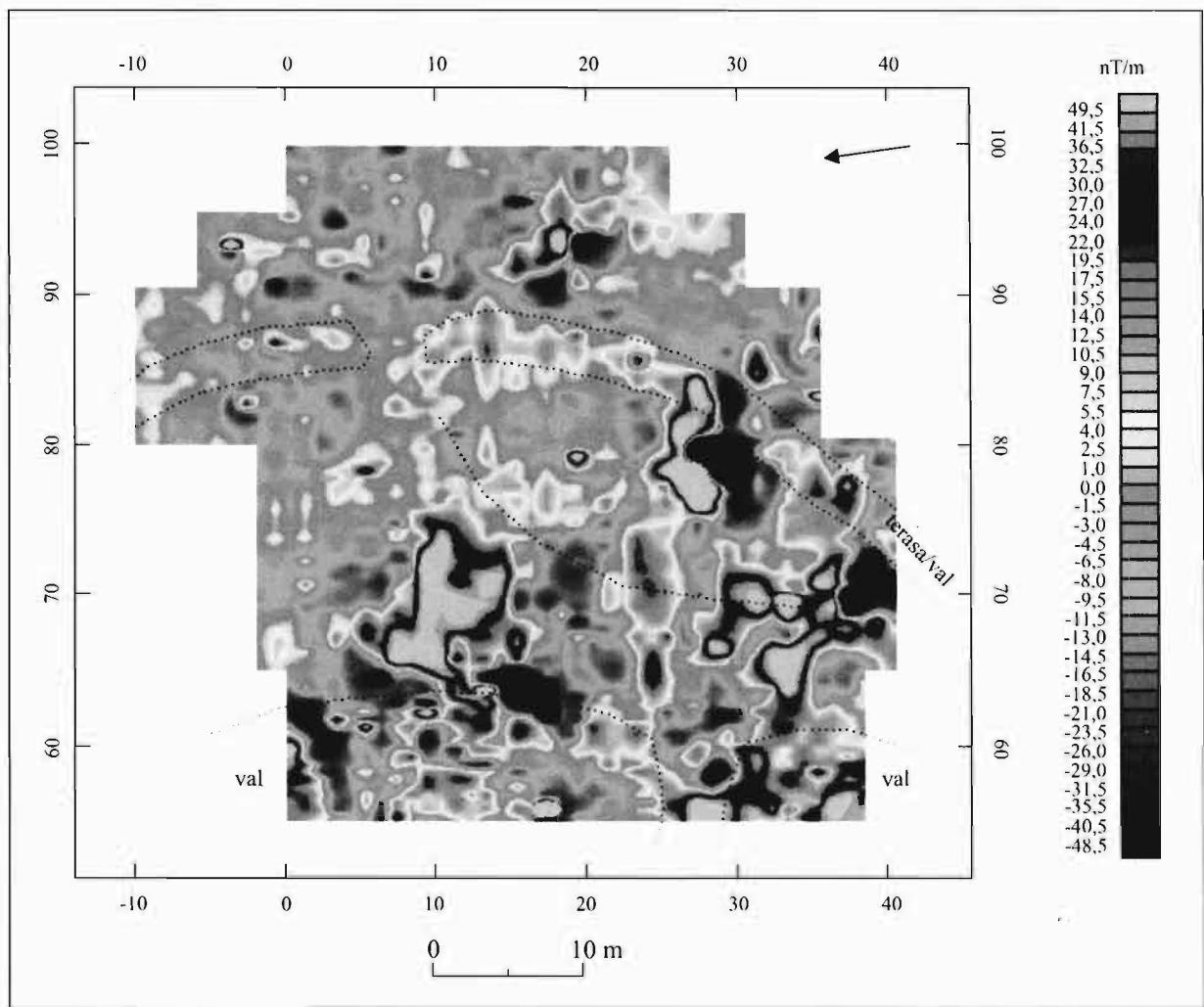

Obr. 8. Boudy-Hrad. Vnitřní areál hradiště. Svažitost terénu.

Abb. 8. Boudy-Hrad (Burg). Innengelände des Burgwalls. Neigung des Geländes.

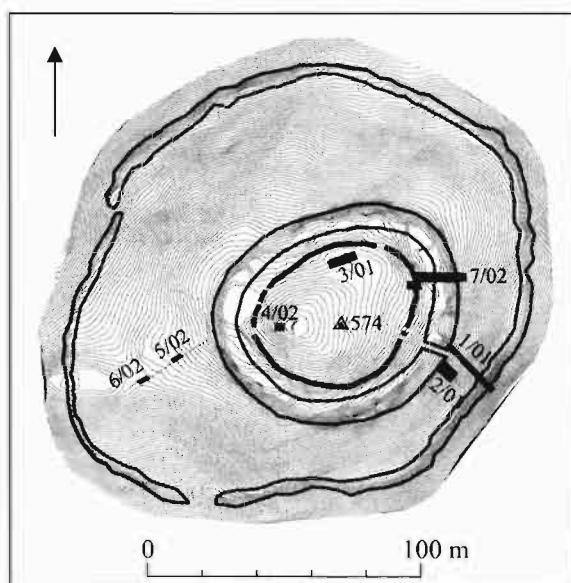

Obr. 9. Boudy-Hrad. Prostorový plán hradiště. Pohled od jihu.
Abb. 9 Boudy-Hrad (Burg). Raumplan des Burgwalls. Ansicht vom Süden.

Obr. 10. Boudy-Hrad. Plán výšinné lokality s plochou proměřenou cesiovým magnetometrem.

Abb. 10. Boudy-Hrad (Burg). Plan der Höhensiedlung mit der Fläche, die mit Cäsium-Magnetometer gemessen wurde.

Obr. 11. Boudy-Hrad. Umístění sond 1-7.

Abb. 11. Boudy-Hrad (Burg). Lage der Schnitte 1-7.

Sonda 2/01 byla položena taktéž na východním obvodu areálu mezi vnější a vnitřní linii opevnění s cílem rovněž ověřit magnetické anomálie. Při vlastních výkopových pracích bylo použito stejné metody jako u sondy 1/01. Na grafech je patrná koncentrace zlomků pravěké keramiky (obr. 17 a, b, c). Vrstva 2001 i 2002 obsahovala kromě nálezů z období pravěku také určité množství keramiky vrcholného středověku a časného novověku. Na geologickém podloží pak byly identifikovány pouze nepravidelné struktury, vzniklé přírodními procesy. Archeologické objekty se zde nenacházely. *Sonda 3/01* byla položena v centrální části areálu hradiště (obr. 13). V celkově nerovném a rozrýtém terénu znamenala naději na nalezení stop obytných či jiných struktur. Rozměry sondy se řídily možnostmi (kořeny stromů) a činily 2x4 m. Stratigrafická a terénní situace zde byla na rozdíl od sond 1 a 2 zcela odlišná. Nejednalo se o svahový terén, nýbrž o terén kumulativní. Podle našeho názoru tento plochý terén vznikl jako vyrovánka terénu pomocí kamenů a hlíny v těsném sousedství zdi, takže vznikla rovná plocha, do které ovšem nebyly zapuštěny archeologické objekty které by bylo možné označit za přímé relikty sídlištní architektury, nebo architektury fortifikační. Všechny archeologické nálezy pocházejí z vrstev 3001 a 3002 z tzv. kulturní vrstvy.

Na samém vrcholu hradiště několik metrů od triangulačního bodu je do skalnatého podloží vytěsaný pravidelný čtvercový otvor o hranách zhruba 1 m se skoseným dnem v hloubce 0,7-1 m. Stáří ani účel objektu není znám, případná výplň se nezachovala. Mohl sloužit např. jako obětní šachta/cisterna v pravěku, mohl ale vzniknout např. jako nepovedený základní vkop pro triangulační bod. Malá zjišťovací sonda 4/02 o velikosti 1x1 m, byla otevřena v sousedství tohoto objektu v místě malé okrouhlé deprese. Měla ukázat, zda podobných objektů není ve vrcholové partií více. Pod lesní humózní vrstvou se nacházel štěrkový až písčitý horizont, který nasedal na rozvětralé prudce skloněné skalnaté podloží. Sonda obsahovala několik zlomků keramiky pozdního středověku až novověku. Překvapivým nálezem v sondě 4/02 byl ústěp baltického pazourku s drobnou nepravidelnou retuší a povrchovou patinou. Celkem s jistotou lze u nálezu vyloučit novověké stáří (křesadlo), takže je možné volně uvažovat o dataci starší, dosti možná i paleolit až eneolit.

Další dvě malé sondy velikosti 3x1 m byly položeny v prostoru hřbetu mezi vnějším a vnitřním valem na Z JZ obvodu opět v relativně nejplošném terénu. Byla zde zjištěna pouze půdní vrstva, narušená aktivitami souvisejícími s činností vojska ve 20. století. Vrstva obsahovala jak nálezy pravěké, tak předměty recentního původu.

Sonda 7/02

Výjimečná po všech stránkách byla sonda 7/02, položená při východním až severovýchodním obvodu vnitřního hradiště (obr. 14: A, B). Původně se jednalo o čtyři metrové kvadranty, avšak vzhledem k terénní situaci byl výkop postupně rozšířen a v konečné fázi představoval sondu o délce 20 m a plošné rozloze okolo 52 m². Tato sonda byla také

Obr. 12. Boudy-Hrad. Sonda 1/01.
Abb. 12. Boudy-Hrad (Burg). Schnitt 1/01.

záasadním řezem vnitřním kamenným valom. Po začištění terénu se ukázalo, že destrukce valu skrývá dvě linie opevnění - vlastní těleso vnitřního valu a v jeho týlu, asi 4,5 m od jeho vnitřní paty, další lineární kamenné těleso (7004), snad zed', jehož šířka se pohybovala okolo 1,4-1,5 m. Šťastnou volbou místa sondáže bylo zachyceno také poměrně dobře patrné nároží, svírající úhel něco málo přes 90°. Báze této zdi byla sestavena z balvanů délky až 1,2 m. Ty vytvářely masivní a opticky působivý vnější líc (obr. 15). Vnitřní líc byl o mnoho méně masivní, přesto však dobře patrný. Konstrukce zcela odpovídá představám klasického suchého zděva, kdy na obou lících jsou situovány větší nosné kameny a jádro je spíše sypáno z kamenů menších. Nepravidelné spáry tělesa byly taktéž vyplňeny menšími kameny. Celková zachovalá čelní výška dnes činí zhruba 0,5 m. Nejpodstatnějším zjištěním je téměř dokonale přesná rovnoběžnost s linií vnitřního kamenného valu. Ta byla pozorována i v plochách mimo sondu 7/02, kdy však místo zvolného rádiu vykazuje sledované těleso spíše nepravidelně polygonální průběh.

Významným zjištěním je však i samotná konstrukce hlavního valového tělesa (7008, 7011), vymezujícího vnitřní arcál lokality. Prakticky celá jeho hmota se skládala z místního sběrového, popřípadě lomového kamene, jen nepatrně vyplňeného hlinitým, nebo písčitým materiálem. Z hlediska postupu bylo určitým problémem vyčlenění destrukční části tělesa (označené jako kontext 7008), tedy té části, která vlivem různých procesů neodpovídá původnímu stavebnímu uložení a pak části konstrukční (kontext 7011), tedy hmotě, která v původní stavební pozici setrvala. V tomto ohledu bylo možné jednoznačně interpretovat vnitřní i vnější sesuté paty valu, jejichž rozptyl činil několik metrů. Plných 90% na pohled zcela homogenní kamenné hmoty však z výše uvedeného hlediska nelze téměř vůbec posoudit. Pokud jde o původní stavební uložení, bezpečně lze mluvit pouze o nejspodnější bázi kamenů, uložené na mírně se svažujícím terénu. Vnitřní, týlní strana byla tvořena řadou větších kamenů, modelujících vertikální stěnu, která však nebyla licem v pravém slova smyslu. Významným prvkem zdejší terénní situace byl mělký, asi 50 cm široký podélný vkop, který doprovázel týlní stěnu v celé délce a který byl vyplněn zánikovými splachovými vrstvami s keramikou doby halštatské (obr. 16). Velmi dobře zachovalý líc byl patrný na vnější čelní straně tělesa, kde jej tvořila řada kamenů o velikosti maximálně 30 cm. Základové patro celého valu bylo založeno na kulturní vrstvě, obsahující rovněž zlomky halštatské keramiky.

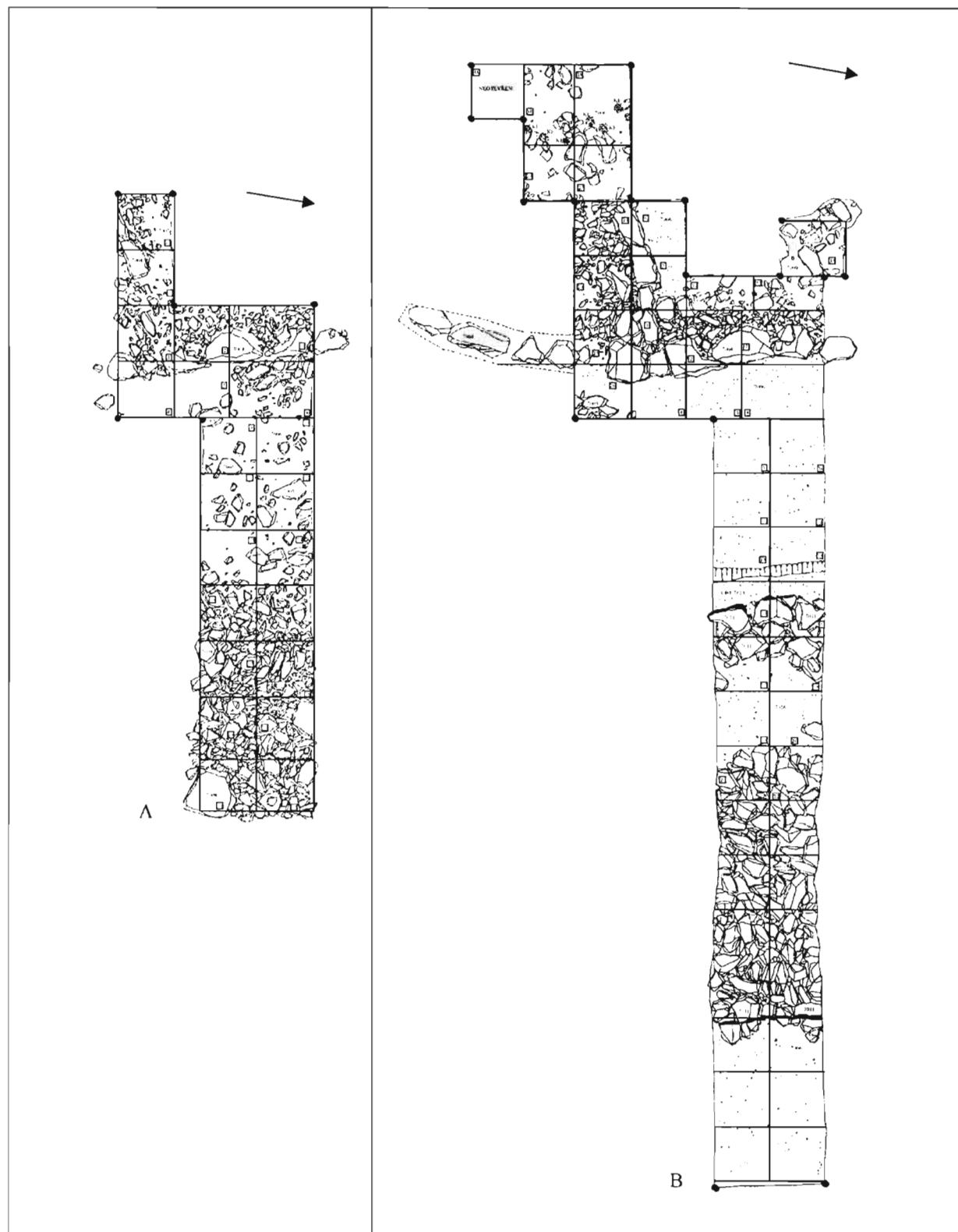
Obr. 13. Boudy-Hrad. Sonda 3/01.
Abb. 13. Boudy-Hrad (Burg). Schnitt 3/01.

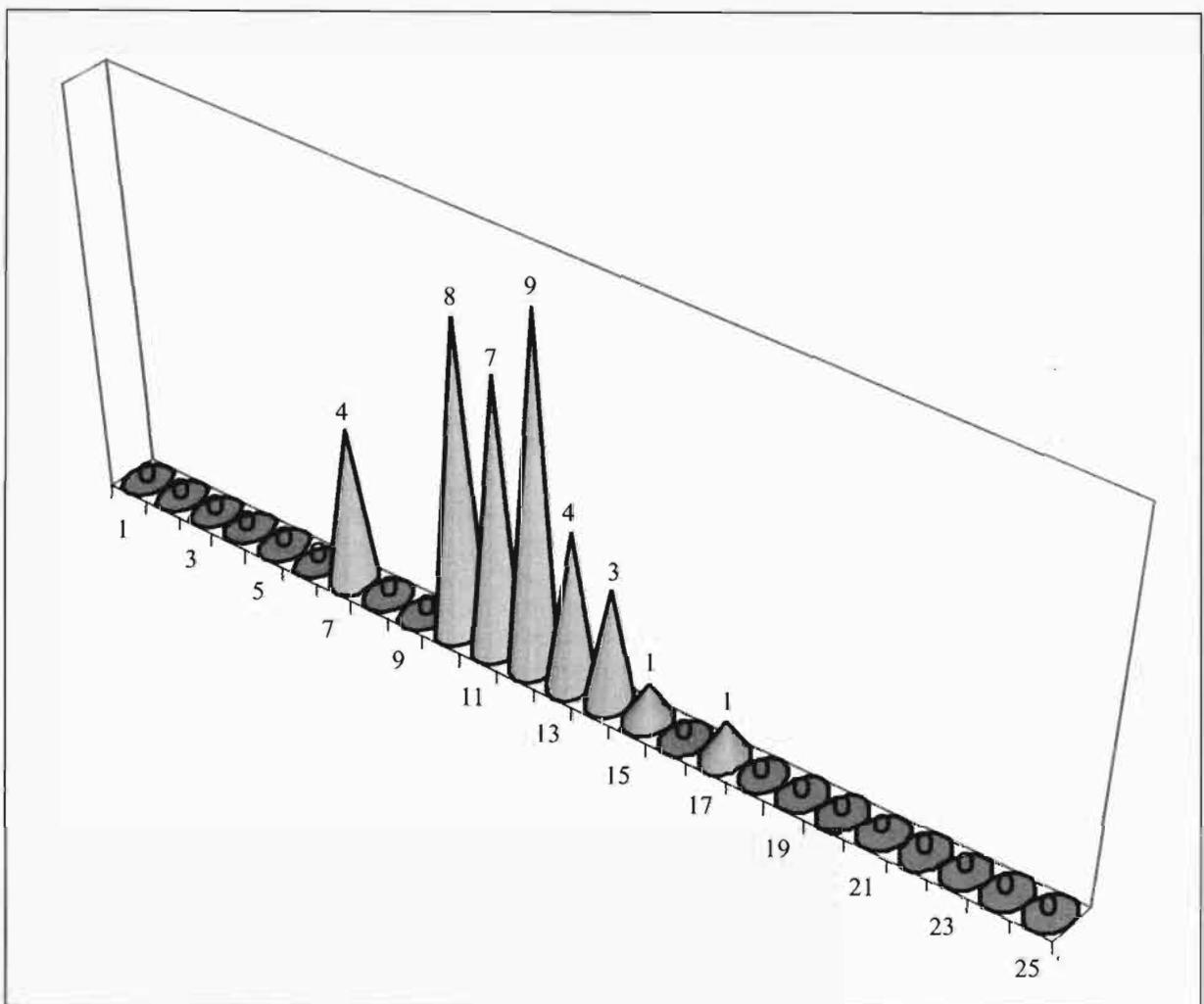
Obr. 15. Boudy-Hrad. Sonda 7/02, čelo vnitřní kamenné konstrukce (zdi).
Abb. 15. Boudy-Hrad (Burg). Schnitt 7/02. Frontseite der inneren Steinkonstruktion (Wand).

Obr. 16. Boudy-Hrad. Sonda 7/02, základový žlábek a vnitřní základový pas vnitřního valu.
Abb. 16. Boudy-Hrad (Burg). Schnitt 7/02. Fundamentrinne und die innere Fundamentfläche des Innenwalls.

Obr. 14 . Boudy-Hrad. Sonda 7/02. A - předorys 1. fáze odkryvu; B - předorys 2. fáze odkryvu.
Abb. 14 . Boudy-Hrad (Burg). Schnitt 7/02. A - Grundriss 1. Phase der Freilegung;
B - Grundriss 2. Phase der Freilegung.

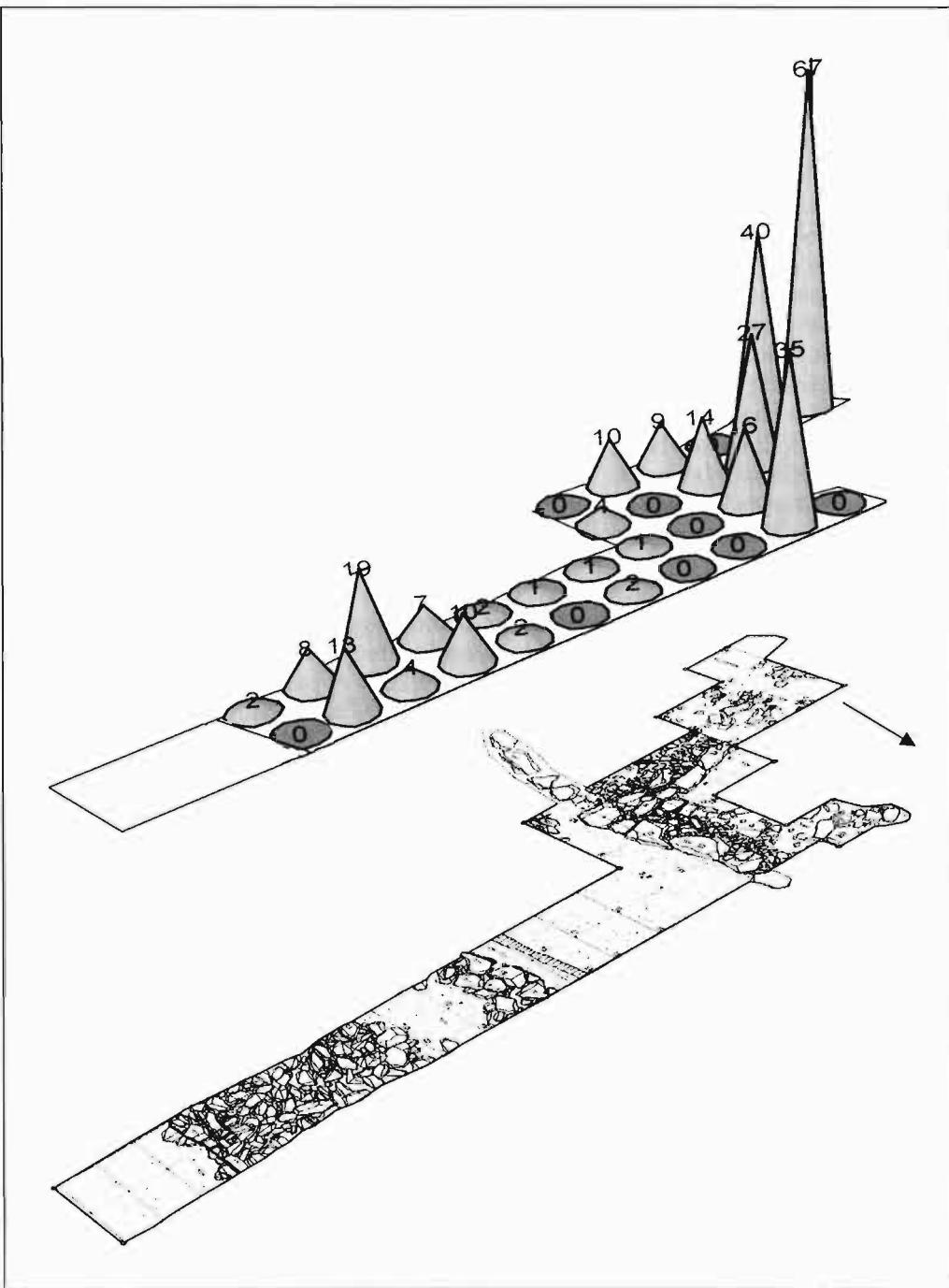

Obr. 17 . Boudy-Hrad. Diagram kvantitativního zastoupení halštatské keramiky v sondě 1/01.

Abb. 17. Boudy-Hrad (Burg). Diagramm der quantitativen Vertretung von der hallstattzeitlichen Keramik im Schnitt 1/01.

Nálezy

Skupina nálezů mladší až pozdní doby halštatské byla vyčleněna díky charakteristickým zlomkům okrajů, patřícím konkrétním tvarovým skupinám a jejich modifikacím, dále díky povrchové výzdobě a pak podle přítomnosti grafitu v keramickém těstě, což keramiku halštatskou zpravidla od starších období v jihočeském prostředí odlišuje. Podobně, jako u ostatních skupin se minimální velikosti pohybovaly okolo 15 mm, vyskytovaly se ale i zlomky velikostí nad 60-100 mm. Přibližně třetinu všech zlomků tvoří okraje, v nichž dominují okraje rovné, patřící zpravidla miskám. Méně byly zastoupeny okraje kuželovité seříznuté a to buď jednoduché, nebo různě zesílené. V jednom případě lze uvažovat o okraji přímém oble hráněném. U šesti zlomků den se jednalo výlučně o jednoduší dna plochá, na podstavě jen hrubě upravovaná. Z povrchové výzdoby se nejvíce vyskytovaly potuhované pásky a to jak pod okrajem, tak na vnitřních stranách misek. Vedle toho se hojně uplatnilo plošné potuhování a leštění povrchu. Z plastické výzdoby možno zmínit prstové promačkávání, dále jemnější a preciznější linie vpichů, nebo klasickou promačkávanou lištu. Poměrně vzácná je v souboru ryta geometrická výzdoba, která je zastoupená pouze dvěma fragmenty. Podobně je tomu i s výzdobou kolkovanou. Zde je však zastoupen kolek, inspirovaný zřejmě braubašským výtvarným stylem. Pokud jde o obsah grafitu v keramickém těstě, byl pozorován u více než jedné čtvrtiny souboru. Podle velikosti zrnek tuhy v těstě lze rozlišovat mezi jemně drceným, středně hrubě drceným a hrubě drceným grafitem, jehož množství v keramické hmotě pak také různě kolísá od silně tuhového charakteristicky lesklého zboží až po sporadickej výskyt zrnek. Z hlediska charakteru celého souboru nálezů mladší a pozdní doby halštatské pak lze za poměrně unikátní označit dva pálené keramické přesleny ze sondy 3/01, vrstvy 3002. První z nich byl přeslen ploše hruškovitého tvaru a téměř dokonale kruhový. Měl, kromě výzdoby, precizně hlazený

Obr. 18. Boudy-Hrad. Diagramm kvantitativního zastoupení halštatské keramiky v sondě 7/02.
 Abb. 18. Boudy-Hrad (Burg). Diagramm der quantitativen Vertretung von der hallstattzeitlichen Keramik im Schnitt 7/02.

až leštěný povrch a byl ještě potuhován. Keramická hmota byla jemná, jen s nevýraznou příměsí jemnějšího křemenného ostřiva. Průměr se pohyboval okolo 40 mm a výška pak okolo 24 mm. Druhý exemplář byl o poznání méně symetrický a v místech nejširšího obvodu byl byla jeho hrana opatřena (či ozdobena) prstovitým promačkáváním. Keramická hmota byla taktéž jemná, avšak s mnohem vyšším podílem středně hrubého křemenného ostřiva. Povrch byl spíše hrubě a nedbale hlazený. Průměr se pohyboval okolo 36 mm, výška pak kolem 28 mm.

Podobná morfologická skladba keramického inventáře byla zjištěna i při sondáži v roce 2002. Určitým specifikem byla koncentrace zlomků hrnců a soudků zdobených plastickou páskou na přechodu hrdla a těla nebo plastickým promačkáváním v horní části výduti, v prostoru koruny kamenné zdi 7004 a v jejím týlu. Zlomek stěny zdobené lahvičovité amfory byl pak objeven při čištění terénu v prostoru mezi hranou centrální plošiny a vnitřním valem na severním obvodu (obr. 18).

SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ VÝZKUMŮ

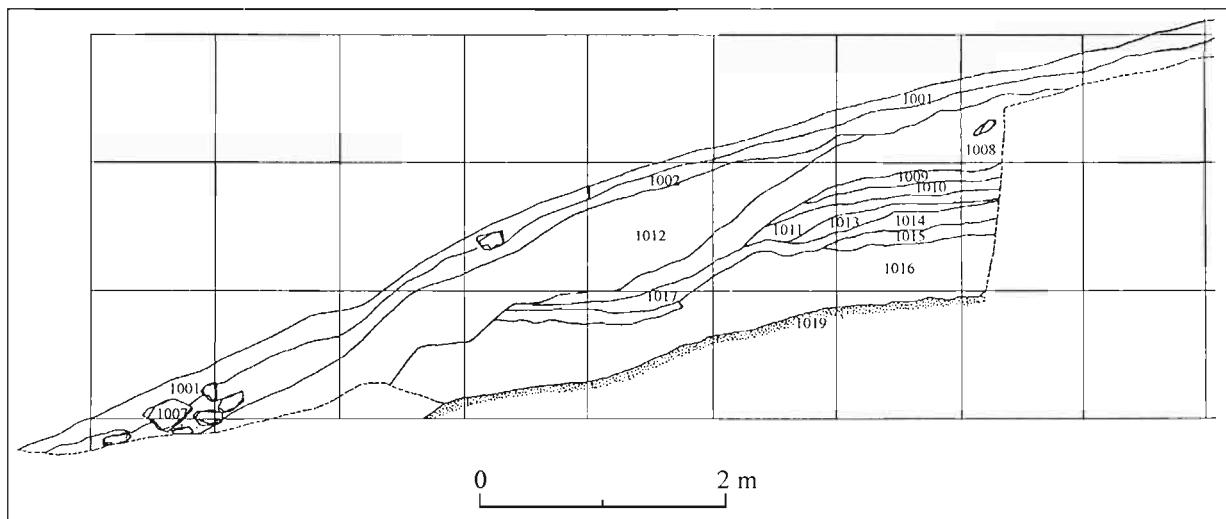
Brloh-Stržíšek

Vizuálním průzkumem, mikrosondáží a následnou sondáží v letech 2000-2001 byla potvrzena nová, v jihočeském prostoru dosud neznámá ohrazená výšinná lokalita s doloženými aktivitami paleolit-eneolit, HaD-LtA a VS-NOV, přičemž největší množství nálezů patří právě pozdně halštatskému období. Pokud jde o umístění lokality v krajině, odpovídá stavu zjištěnému u většiny soudobých výšinných lokalit v regionu. Vzdálenost od většího vodního toku přesahuje 10 km, podobně jako vzdálenost sousedních lokalit. Jistou zvláštností je naprostá izolovanost od zemědělského zázemí, poznávaného však zatím jen torzovitě. Naopak, pokud jde o teoretickou dostupnost některých zdrojů přírodních surovin, možno mluvit o mimořádně výhodném umístění. V prostoru severního a severovýchodního úpatí Kleti se nachází relativně využitelné zvětralinové ložisko lateritických niklových rud, těžené v minulosti jako limonit. Jejich využití v procesu získávání a zpracování železa přichází v úvahu od doby halštatské, zejména pak v době laténské (*Cháhera 1982, 23; Pleiner 1958, 51-52, mapa 1-3; srov. též Andreska a kol. 1999, 11-12*). Celé Krumlovsко obecně, včetně Blanského lesa je bohaté na mikrokristalický grafit. Nejvýznamnější ložiska v oblasti se nacházejí u Českého Krumlova, Vyšného a Lazce (*Cháhera 1982, 25*). V mladších obdobích pravěku mají z neželezných rud význam také ložiska zlata, které bylo získáváno ze zlatonosných říčních sedimentů rýžováním. V Kremežské kotlině se tento kov sice nevyskytuje, v blízkém okolí však přichází z hlediska dostupnosti v úvahu zlatonosné toky Zubčický a Jilecký potok (vzdálenost 18-22 km), pravý přítok Vltavy (*Michálek/Zavřel 1996, 56-58, obr. 4, 68-70*).

Pokud jde o chronologické zařazení valu, obepínajícího vrcholovou část, je vzhledem k nalezovým okolnostem (kontext 2004) v podstatě možné přijmout myšlenku, že patří právě do tohoto časového horizontu. Výjma lesně hospodářského a snad i polnohospodářského využití v pozdním středověku a novověku však není možné funkčně interpretovat zjištěné aktivity ve výše uvedených obdobích pravěku. V případě starší až mladší doby kamenné může jít o aktivitu krátkodobou a náhodnou, stejně tak jako o doklad pravidelného (snad loveckého) stanoviště. V případě období HaD-LTA máme k dispozici poměrně přesvědčivý keramický soubor a zejména stavební těleso v podobě valu. Výzkum v sondě 2/01 však neprokázal žádnou ze známých vnitřních konstrukcí, která by dovolovala interpretovat val jako zbytek skutečné fortifikace. Zároveň nebyly ani v jedné ze sond nalezeny žádné podpovrchové struktury identifikované jako sídlíště objekty. Tento závěr je pochopitelně relativizován příliš malou rozlohou prozkoumané plochy areálu hradiště, která i s třiceti mikrosondami činí něco málo přes 27 m². To při plošné rozloze areálu 0,45 ha představuje 0,6%. Pokud jde o umístění původního vstupu do areálu, je možné s určitými výhradami uvažovat o pravidelném, asi 2 m širokém přerušení průběhu valu na ZSZ straně. Výjma terénní depresce na severním svahu je průběh valu na celé lokalitě nepřerušen.

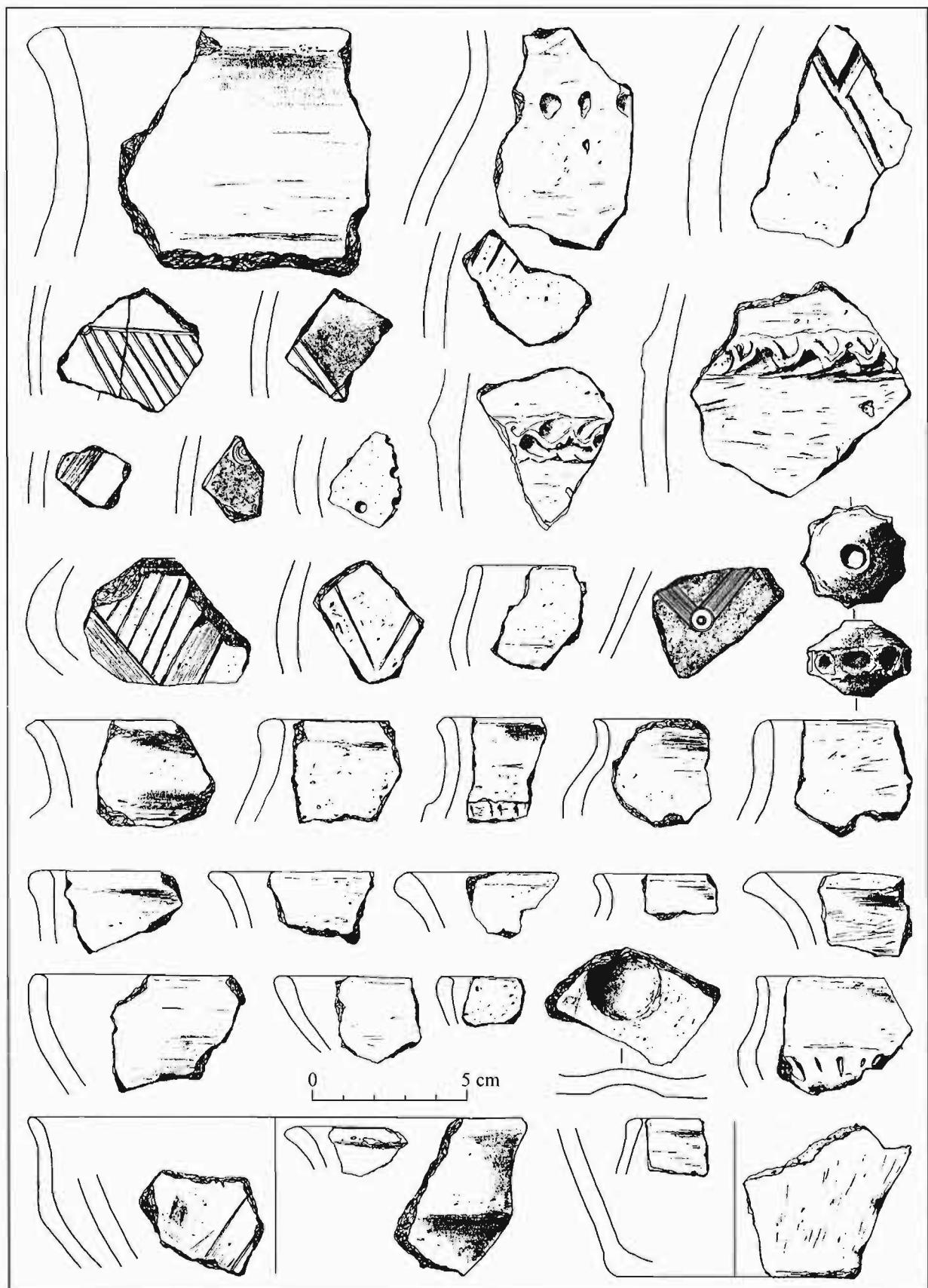
Boudy-Hrad

Ve srovnání s předchozí lokalitou byla dosud moderními dokumentovanými výkopů prozkoumána mnohem větší plocha, čítající okolo 114 m². Vyjádřeno procenty však podobně jako u Stržíšku činí vůči celkové rozloze areálu lokality

Obr. 19. Boudy-Hrad. Sonda 1/01 profil v místě vnějšího valu.

Abb. 19. Boudy-Hrad (Burg). Schnitt 1/01 Profil an der Stelle des äußeren Walls.

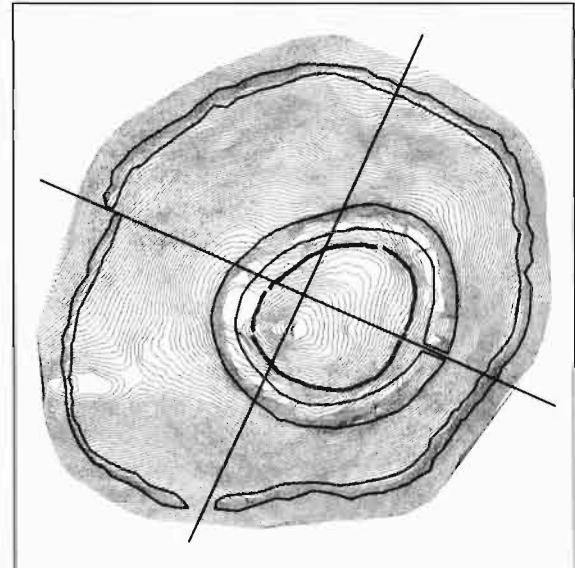
Obr. 20. Boudy-Hrad. Keramika ze sondy 7/02.
Abb. 20. Boudy-Hrad (Burg). Keramik aus dem Schnitt 7/02.

něco málo přes 0,5%. Pokud budeme uvažovat pouze plochu vnitřního hradiště (5400 m^2), pak zde prozkoumaná plocha 61 m^2 činí 1,1%, což je ovšem v jihočeských poměrech značně vysoké číslo. V sondě 1/00 byla sledována zajímavá a interpretacně komplikovaná sekvence vrstev, jejichž vznik může souviset s lidskou činností v období mladšího pravěku. Jedná se o uloženiny 1009-1011, 1013-1016 (obr. 19). Jsou to vrstvy s plynulým průběhem, který se i na poměrně příkrém svahu blížil téměř vodorovné rovině. Nápadným jevem bylo jejich ostré ukončení v prostoru jádra vnějšího valu. Složením se jednalo výlučně o přírodní horninový materiál, avšak podle textury a dalších vlastností se zdá, že jejich umístění je s velkou pravděpodobností dílem lidských rukou. K velké škodě však ani jedna z těchto vrstev neobsahovala žádný archeologický materiál ani materiál vhodný k přírodovědným analýzám, které by mohly situaci osvětlit. Celou situaci lze na základě terénních pozorování interpretovat se značnou dávkou opatrnosti jako pozůstatky umělé úpravy terénu, která by snad mohla souviset s budováním vnějšího ohrazení. Vzhledem k průběhu skalního podkladu (tvořícím strž, která byla zachycena při geofyzikálním průzkumu jako magnetická anomálie) by bylo celkem logické, že budovatelé se snažili terén v tomto prostoru upravit. Následné svrchní vrstvy 1008 a 1012 pak mohou představovat zánik systému, kdy vybudovaná struktura, o jejíž podobě nic nevíme, zanikla a následný splach či sesuv pak situaci překryl.

Jiná situace byla v sondě 3/01, která se nacházela na vrcholové plošině. Ani zde se nenacházely žádné archeologické struktury. Velice podobně, jako v předchozích sondách se byly archeologické uloženy pouze ve svrchních vrstvách 3001 a 3002. Pak následovala mocná a možno říci pravidelná vrstva lomového i polního kamene (3003), která byla již sterilní. V hloubkách 35-80 cm ležel nepravidelný a kapsový skalní podklad. Pokud jde o kontext 3003, možno se značnou dávkou opatrnosti vyslovit myšlenku, že by mohlo jít o umělou vyrovnavací vrstvu, vzniklou činností člověka. Ta poměrně účinně vyrovňává značně dramatický průběh terénu ve vrcholové partií kóty Hrad a vytváří jedno z mála plochých míst na hradišti. Platforma měla rozměry zhruba $10 \times 13\text{ m}$ a nasedala k hraně vnitřního valu resp. vnitřní zdi na severní straně hradiště. Absence zahlobených objektů a složení nálezů (převaha drobných zlomků misek, prakticky absence hrubé keramiky; obr. 20) naznačuje, že platforma mohla být používána pro nějaký specifický typ aktivit, snad kultovních nebo ceremoniálních. Ve světle tohoto zjištění je nutno posuzovat i zatím jediný zlomek stěny zdobené lahvovité amfory, který byl objeven při čištění destrukce zdi přímo za hranou plošiny v prostoru mezi zdí a vnitřním valenem.

Jednoznačně nejzajímavějším objevem dosavadních dvou sezón výzkumu hradiště Boudy je existence další linie ohrazení (pracovně označovaná jako vnitřní zed'; kontext 7004). Její existence je prokázána asi na dvou třetinách obvodu hradiště a na zbytku plochy je značně pravděpodobná (obr. 8, 11). Její původní výška není známa. Souvislý destrukční horizont kamene v prostoru mezi hlavním valenem a tzv. vnitřní zdí dokládá souběžný zánik obou těles, přičemž rozlišení původní příslušnosti kamenného materiálu je možné jen obecně, na základě přirozené spádovosti terénu. Koridor mezi zdí a valenem je ve zkoumaném prostoru široký asi $4,5\text{-}5\text{ m}$. Na východní a jihovýchodní straně se zed' objevuje pouze v náznacích. Je to patrně výsledek stejného procesu, který vážně narušil a zcela zlikvidoval masu vnitřního i vnějšího valu na této straně hradiště - totiž novodobé těžby kamene. Zdá se ale, že v jihovýchodní části hradiště narazil na zed' při svém výzkumu ve dvacátých letech 20. století i B. Dubský, který ji ale mylně charakterizoval jako obvod kruhové chaty o průměru 5 m. Pozůstatky sídlisní aktivity - ohniště a zlomky hrnců by potom korespondovaly se situací zjištěnou za zdí v prostoru sondy 7/02.

Ne zcela dořešena zůstává otázka vstupů do všech tří linií ohrazení. Jeden vstup do vnějšího valu byl s největší pravděpodobností situován na západní straně, kde je val jednoduše „ulicovitě“ přerušen. S určitými výhradami by se podobný vchod mohl nacházet i na straně východní, kde ale studium znemožňuje úplné snesení kamenného tělesa. Do areálu vnitřního hradiště se dnes vstupuje od východu po cestě, o které se soudí, že byla proražena až ve středověkém či novověkém období. Na druhé straně se však jedná zároveň o jediné viditelné přerušení vnitřního valu. Pokud bychom přihlídlí k analogii s podobnými objekty starší doby železné např. v Británii, je to právě východní směr, kde se většina vstupů nachází. Navíc, narysujieme-li spojnice mezi západním vstupem ve vnějším valu a uvažovaným vstupem východním ve vnitřním valu, je střed této vzdálenosti zároveň přesným středem celého budského

Obr. 21. Boudy-Hrad. Osový kříž vedený středy předpokládaných vchodů na západě, jihu a východě.
 Abb. 21. Boudy-Hrad (Burg). Das durch die angenommenen Eingänge im Westen, Süden und Osten geführte Achsenkreuz.

hradiště. Osový kříž protnutý tímto bodem kromě jiného rozděluje areál hradiště na čtyři shodné segmenty (obr. 21). Další problém vstupu je u vnitřní zdi, zjištěné sondou 7/02, která není na východní straně v místech vstupu vnitřním valom zachována a její průběh na straně západní je dnes značně nejasný. V každém případě vzniká mezi valom a zdí koridor, jehož význam je stále předmětem úvah, ale u kterého se nabízí výklad přistupové cesty do středu areálu. Původní průchod tímto ohrazením mohl být na východě nebo pravděpodobněji na severu, kde jsou dnes patrné průlomy tímto tělesem, vedoucí přímo k vrcholu.

DISKUSE

Opevnění, nebo ohrazení?

Menší sondážní výzkum na lokalitě Brloh-Stržíšek sice přinesl základní informace o aktivitách v jejím areálu, nicméně svým rozsahem a zejména výsledky v žádném případě neřeší ani zdaleka uspokojivě všechny otázky. Ze situace v sondě 2/01 by se mohlo zdát, že v případě kamenohlinitého valu nejde o skutečnou fortifikaci. V zásadě zcela amorfni vnitřní struktura tělesa navozuje dojem, jako by se jednalo o násep, původně z vnitřní strany převýšený jen minimálně, místo takřka vůbec. Celkový objem kamenné destrukce při vnější patě valu s připočtením určitého množství kamene, který se v průběhu času přesunul po svahu zcela mimo val, dovoluje ve zkoumaném prostoru odhadovat původní výšku tělesa asi o 0,8-1,0 m více než dnes. Tím bychom dostali čelní výšku zhruba 1,8-2,0 m. Lze s určitými výhradami vyslovit myšlenku, že v případě přítomnosti další nástavby, např. v podobě kúlové palisády, nebo hatení, by konečná čelní výška takto uvažované konstrukce, přesahující nejméně 2,0-2,5 m, umožňovala obranné využití. V opačném případě se zdá, že samotný kamenohlinitý násep reálnou překážkou pro připadný útok rozhodně není.

Pokud jde o složení a podobu vnějšího ohrazení na Hradě u Bud pak se dá říci, že v prozkoumané části vnějšího valu nebyla zjištěna žádná vnitřní zpevňovací konstrukce, ani jiné prvky, nasvědčující existenci hradby. Jediným, ovšem nepřímým, dokladem existence nějakého systému by mohla být kamenná destrukce 1007 při vnější patě valu, kteroužto možno pozorovat prakticky po celém obvodu valu. Na druhé straně samotný fakt, že zbytky skutečné fortifikace se v sondě 1/01 nepodařilo prokázat, však ještě nic neznamená, neboť takřka v každém úseku tělesa může archeologická terénní situace být zcela jiná. Zásadní poznatky o kamenné architektuře lokality přináší sonda 7/02. Šířka kamenné konstrukce, zjištěná v úrovni obou líců valového tělesa 7011, se pohybovala okolo 7,5 m. Maximální zjištěná výška od báze ke koruně činí 1,3 m. Masa destrukce v prostoru před vnějším lícem umožňuje objemovou rekonstrukci kamenného tělesa v téže niveletě, takže jeho čelní výška by mohla sama o sobě dosahovat 1,5 m. V případné kombinaci s často předpokládanou dřevěnou nástavbou (jejichž stopy nebyly nalezeny) by pak čelní výška konstrukce mohla přesahovat nejméně 2,5 m. Vojenské využití takto uvažovaného ohrazení je podobně jako v případě valu na Stržíšku, dosti nejednoznačné. Dalším otazníkem je kromě toho i přítomnost menší, obousměrně licované suché zdi v týlu tohoto tělesa, jejiž význam v případě fortifikačního výkladu lokality poněkud uniká.

Pravěké hrady, nebo objekty symbolického významu?

Po dlouhá desetiletí byl účel objektů, označovaných jako hradiště, spařován prakticky pouze v dočasných útočištích, nebo vojenských pevnostech, spjatých s existencí vládnoucí bojovnické elity. Ani Bedřich Dubský, který jako první prováděl na Hradě u Bud rozsáhlejší výzkumy, nepochyboval o jeho pevnostním charakteru. Piše: „Volbu jeho obranné posice vytvárala především poloha v jeho pahorkovitém okolí; toto místo bylo jediným z okolních návrší, jehož ze strategických důvodů mohlo být použito. Sousedního zalesněného, nižšího Chlumu nebylo lze hájiti, podobně i vzdálenější severní Slavkovské či Slepíči hory.“ (Dubský 1949). Neúnavný badatel stejně tak ze strategických důvodů připouští existenci možné brány pouze na severovýchodě, kdy podle něj by původní vchod na východní straně nebyl možný, neboť by tříštil obranu. Dosavadní zjištění, týkající se konstrukce dnešních valů však nejsou v tomto ohledu, jak plyne z předchozího textu, tak dalece přesvědčivá. Dost možná, že nelze otázku formulovat takto jednoznačně a ostře, stejně tak dobře není asi možné na základě výzkumu dvou z více než třicítky jihočeských lokalit vyvozovat obecně platné závěry. Nicméně vzájemným srovnáváním topografických vlastností jednotlivých výšinných lokalit v regionu a srovnáním dosud známých nálezových celků, docházíme k poznání značné diferencovanosti a různorodosti tohoto druhu objektů (Hrubý 1998). Je zajímavé, že hlubším rozborem spektra funkcí a jeho proměnami se při studiu výšinných lokalit dosud zabývalo jen málo badatelů, přičemž uvažována a zdůrazňována bývá stále převážně funkce vojenská. To si uvědomil i Z. Smrž (1991), když napsal, že funkce jednotlivých výšinných lokalit se během věků a kultur měnila, pouze skupina výšinných sídlíšť, které označuje jako lokality neprofánního charakteru, zůstává konstantní. Lokality s neprofánní funkci charakterizuje Z. Smrž (1992) jako vysoké osamocené kopce se strmými úbočími a plochou nevhodnou k osídlení, postrádající zdroje vody do vzdálenosti 400 m, což se mimochodem celkem shoduje s popisem budského hradiště. J. Michálek (2000) konstatuje, že bez komplexního zhodnocení pozdně halštsaského až časně laténského osídlení v jednotlivých oblastech halštsaského kulturního okruhu je jen velmi těžké připsat jednotlivým výšinným opevněným sídlům určitou funkci. Zdá se také, že různá velikost lokalit odráží i různé funkce např. situování na trasách dálkových spojů nebo jejich uzlových bodech.

Výšinné lokality je možno charakterizovat podle mnoha měřítek. Zaměříme-li se na hlediska topografická, můžeme vyčlenit následující kriteria, která by mohla spoluurčovat funkci výšinných lokalit:

1. leží na solitérních kopcích, nebo horských hřbetech, které jsou nezřídka velmi výraznými dominantami v krajině;
2. jejich nadmořská výška přesahuje hranici běžného osídlení;
3. jsou přítomny přírodní terénní prvky, činící je zvláštními, nebo výjimečnými. Těmito prvky rozumíme skalní stěny, jiné skalní útvary, skalní dutiny, abri atp.;
4. jsou situovány vůči osídlené kulturní krajině zcela izolovaně, nebo s jasným prostorovým odstupem od rovinnatého zemědělského osídlení.

Hradiště v Boudách částečně vyhovuje pouze hodnocení uvedenému v bodu 1a 2. Vrchol Hrad je součástí masivu čtyř vrchů, které jsou dominantou krajiny, ale přestože je nejvyšší, při současném zalesněném stavu dokoře splývá s okolím, takže pro „cizince“ je prakticky neviditelný.

Na rozdíl od většiny jihočeských výšinných lokalit tohoto typu máme dnes z lokality Boudy-Hrad již poměrně početný keramický soubor z mladší a pozdní době halštatské. S jistou dávkou opatrnosti lze konstatovat, že složení souboru se liší od běžné keramické skladby na sídlištích. Před rozborem je třeba si uvědomit, že většina materiálu z výzkumu pochází z tzv. kulturních vrstev a byla získána přeséváním vykopaného materiálu přes síta s oky do 10x10 mm. Při běžném způsobu kopání sídlišť se tento materiál pochopitelně vůbec nezachová, takže postrádáme srovnatelnou situaci a můžeme odhadovat odlišnost souboru pouze na základě srovnání nálezů v sídlištních objektech. Keramický soubor z kulturních vrstev na hradišti v Boudách sestává téměř výlučně z misek a dalších menších tvarů, chybí větší hrubá keramika (hrnce, soudky, zásobnice). Výjimečné jsou v tomto ohledu nálezy B. Dubského, který z objektu „chata“ (viz odd. 4.2.) vyzvedl střepy misek, z nichž některé měly „vklopený okraj“, jiné střepy jsou ozdobeny „plastickou ozdobou jamek, provedenou na vydutosti nebo na nalepené proužce“ (Dubský 1949). Z popisu vyplývá, že kromě misek obsahoval vykopaný soubor také zlomky hrnců a soudků (srov. Dreslerová 1995) a že Dubského „chata“ byla spíše plošně omezeným prostorem za vnitřní zdí, analogickým k situaci objevené při výzkumu v r. 2002, kdy v prostoru koruny kamenné zdi 7004 a z plochy v jejím týlu, tvořily značnou část nálezů zlomky hrnců a soudků zdobené plastickou páskou na přechodu hrdla a těla nebo plastickým promačkáváním v horní části výdutí.

Na jiných místech lokality, v sondě na vrcholové plošině, v „příkopu“ při jižním valu (snad snížený prostor mezi valem a vnitřní zdí) a ve vnějším hradišti, nalezl Dubský pouze zlomky miskovitých tvarů a misek. Stejně jsou - s výše jmenovanou výjimkou - i výsledky sondáží z let 2001-2002. Téměř všechny tvarově určitelné zlomky získané z prostoru mezi valy na jihovýchodě a z plošiny v severní části akropole (sondy 1/01-3/01), dále z destrukce vnitřního valu a prostoru mezi valem a zdí (sonda 7/02) jsou z misek nebo menších nádob.

Srovnání keramických tvarů a typů objektů bylo sledováno například na rovinatém neopevněném sídlišti z období HD-LTA v Jenštejně (Dreslerová 1995). V celém keramickém souboru tvořily misky téměř polovinu všech rozpoznaných tvarů. Zastoupení tvarů v jednotlivých typech objektů však bylo proporcionalní; misky, stejně jako ostatní keramické typy (hrnce, soudky, amfory, lahve, zásobnice, koflíky atd.) se vyskytovaly ve všech typech objektů (misky menšinově v tzv. zásobních jámách; Dreslerová 1995, Fig. 19, Table 2).

Zdá se, že distribuce keramických zlomků na hradišti Hrad je nejspíš odrazem specifických aktivit, probíhajících v jeho různých částech na sklonku starší doby železné, z nichž sídlištění aktivita by se dala předpokládat pouze na ploše těsně nasedající k vnitřní zdi v jihovýchodním segmentu hradiště. Ostatně tato situace není na hradištích pozdní doby halštatské neznámá (např. Burgenrain ve Švýcarsku nebo Gickelsburg v jihozápadním Německu; několik domů nasedá těsně na vnitřní stranu ohrazení a zbylý vnitřní prostor je prázdný, srov. Härke 1979). Také na hradišti u Svržna se obytná stavení opírala přímo o vnitřní líc hradby (Drda/Rybová 1998). Nálezy zlomků misek a jiných drobných tvarů ve zbývající části hradiště by bylo lákavé spojit se slavnostmi spojenými s pitím alkoholických nápojů (feasting), avšak podobné úvahy založené na distribuci jednotlivých typů nádob na čtyřúhelníkových ohrazeních doby laténské publikovaných Murrayem (Murray 1995) kritizovala pro nedostatečnou průkaznost N. Venclová (1997).

V každém případě lze říci, že z určité rozdílnosti a kolísání pracovních tezí a názorů na výsledky výzkumu na lokalitě Boudy-Hrad se rodí nikoliv nová myšlenka primárně kultovního využívání studovaného objektu. Objekty plnící úlohu kultovních a náboženských okrsků, nebo dokonce center, byly neoddiskutovatelnou součástí pravěké krajiny (srov. např. Slabina 1992; Matoušek 1999). Některé z nich se vyskytovaly v polohách, které označujeme jako výšinné. V Čechách jsou to třeba Minice (Slabina 1992), Závist (např. Drda/Rybová 1998), snad Domoušice (Slabina/Waldhauser 1981). V jižních Čechách je za výšinnou lokalitu, jejíž symbolický a kultovní význam nebyl z hlediska mimořádného charakteru nálezů nikdy zpochybňován, považován vrch Nemějice-Burkovák. Je to nepravidelný kopec s vrcholovou plošinou, který je výraznou krajinnou dominantou (504 m). Při výzkumu v roce 1925 bylo na ploše 20 m² nalezeno okolo 6000 keramických předmětů, jako korálky, kolečka, „ozubené“ cívky, ale také třeba lidské, či zvířecí plastiky. Revizním výzkumem byla v prostoru tohoto nálezu později odkryta jáma s třemi kůlovými jamkami. Na druhé straně nutno zdůraznit, že na lokalitě se dnes nenachází žádné stopy umělých terénních prvků, jako jsou valy, nebo příkopy (Axamit 1928-1930, 285-289; Švehla 1929, 38-51; Dubský 1949; Michálek 1978, 412-413; Fröhlich 1997, 96-97). Jiným výšinným nalezištěm, vymykajícím se svými parametry běžným

představám o výsinných sídlištích a to nejen v rámci regionu, ale i celé České kotliny, je také samotná dominanta Blanského lesa - hora Kleť (1084,0 m), kde byl při výstavbě komplexu budov nedaleko vrcholu nalezen keramický přeslen, datovaný s určitou dávkou opatrnosti do období HaD-LTA (*Beneš 1975*). Je to mimochodem nejvýše položené pravé naleziště na území ČR (srov. *Furmánek/Veliačík/Vladár 1991*, 189). Kriticky však nutno zdůraznit, že jde o nález ojedinělý, vytržený z terénního kontextu a že lokalita nebyla nikdy soustavně zkoumána.

Další aspekt, který je při hodnocení lokality Boudy-Hrad nutno vzít v úvahu, je jeho poloha na vrcholu kopce a pravidelnost tří, v zásadě koncentrických linií ohrazení obíhajících kolem nejvyššího bodu. Na našem území je přitom podstatná část hradišť a výsinných sídlišť v této době situována spíše na ostrožnách nebo protáhlých hřbetech kopců, opevněných valem nebo několika řadami valů přes přístupovou šíji. Hradiště jsou rozdělena v rámci jedné vnější fortifikace na akropoli a tzv. předhradí (např. Libětice, Sedlo u Sušice, Věnec, Otomíče) nebo jsou jednoprostorová a ohrazení kopíruje tvar kopce nebo ostrožny (např. Březí, Svrzno, Rubín-Dolánky, Plzeň-Pod Homolkou, srov. *Waldhauser 2001*). V jihočeském prostoru zůstává v zásadě neměnný výběr využívaných výsinných poloh v průběhu doby bronzové, přičemž dominují ostrožny, méně se vyskytuje vrcholy kopců či předvrcholy a nejméně pak plochá návrší. V mladší a pozdní době halštatské nastává však v tomto tradičním schématu zásadní zlom. Obliba ostrožních poloh sice nadále zůstává, prudce však stoupá využívání právě vrcholů kopců a zcela nově a vůbec poprvé se objevují aktivity v horských polohách na hřbetech (srov. *Hrubý/Chvojka 2002c*, 601, obr. 11).

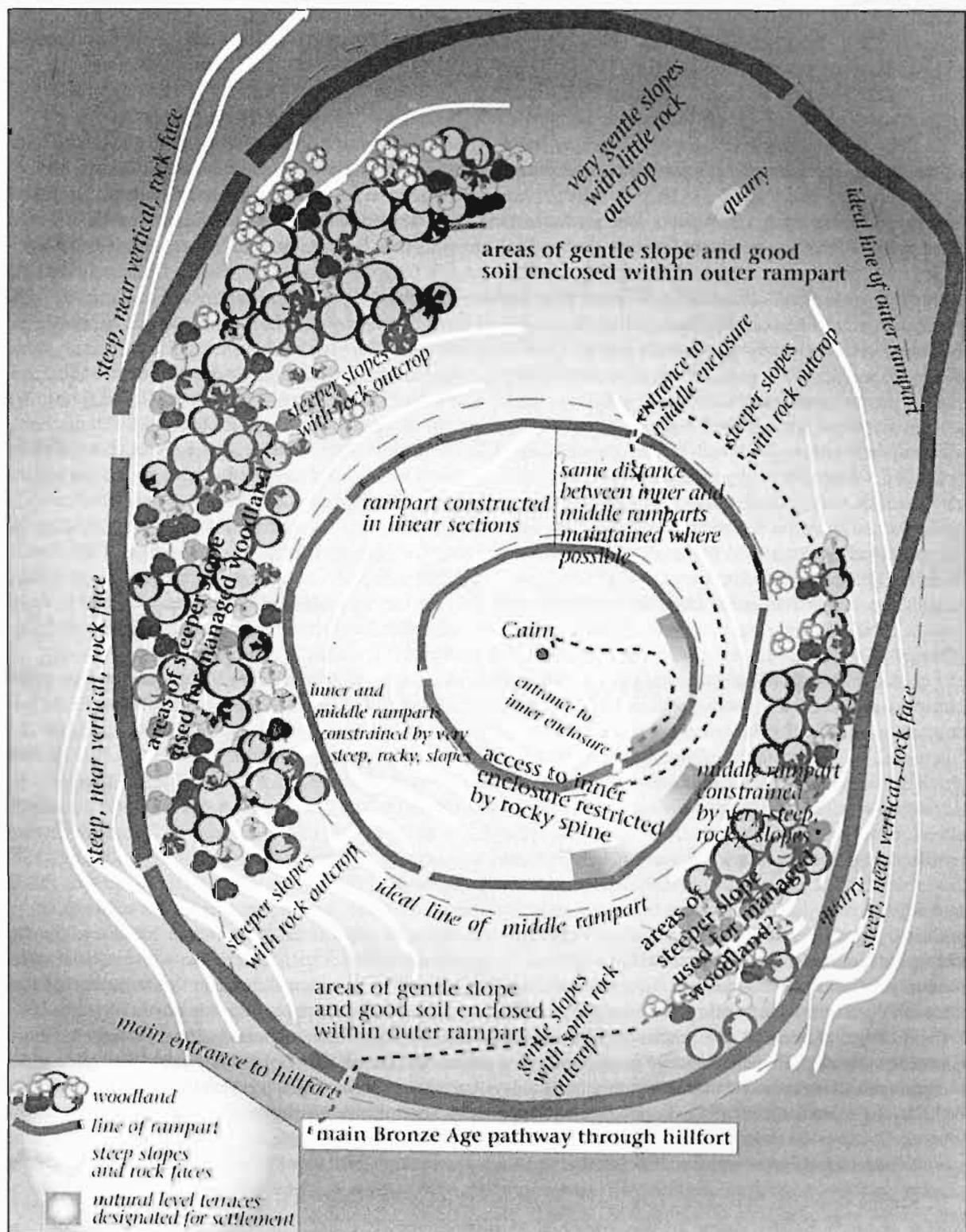
Podle našich znalostí nemá podobné schéma vedení valů ve střední Evropě i v západohalštatské oblasti období, ačkoliv Ipf u Bopfingen v jižním Německu s opevněním z konce HA a HB (a s mnohem větším opevněním v HaD-LTA) vykazuje podobný princip, stejně tak jako třeba Gickelsburg nebo Allenbach v oblasti Hunsrück-Eifelské kultury západně od Rýna. Zde tvoří hradiště z LTA a B výraznou a diferencovanou skupinu malých -středně velkých refugii/pevností s jednoduchou kruhovou hradbou (*Härke 1979, 154*). Ze 42 výsinných sídlišť v SZ Čechách jich pouhých 6 leží na vrcholu kopce; všechny jsou z doby bronzové, pouze na dvou (Černovice, Klapý) byly nalezeny stopy aktivit v HaD, které Z. Smrž (1991) hodnotí jako intruzi, resp. doklad slabého osídlení. V jižních Čechách je ukázek kruhových opevnění kolem vrcholu kopce poněkud více. Hradiště Boletice na Českokrumlovsku má dva souběžné kruhové valy symetricky kolem vrcholu s předsunutými příkopy (*Hrubý/Lutovský 2000*). Jednoduché kruhové opevnění se nachází na lokalitě Zlivice (*Fröhlich 1997*), Třebohostice (*Michálek/Fröhlich 1979*), či Stržíšek (*Hrubý/Chvojka 2002a*).

Lokalita Boudy - Hrad se svými čistě vnějškovými znaky nejvíce podobá hradišti Mooghaun ležícímu poblíž Limericku na jihu Irska v jihovýchodním Clare (*Grogan 1999*). Toto hradiště bylo vybudováno na začátku pozdní doby bronzové (950 BC). Je vybaveno třemi liniemi ohrazení, které je však mnohem mohutnější, než Boudy-Hrad (obr. 22). Konstrukce valů v podstatě odpovídá naši představě o konstrukci vnitřního valu hradiště v Boudách (obr. 23). Mooghaun bylo podle autora v době bronzové centrum mocného regionu o rozloze okolo 450 km² (odhad ideálního teritoria budského hradiště se pohybuje ve značném rozpětí 150-400 km²). Toto území pak bylo rozděleno do menších oblastí, z nichž každá měla své vlastní opevněné výsinné sídliště (defended hilltop settlement) s různými formami fortifikace. Na rozdíl od našeho prostředí byly ohrazeny i rovinné osady, zpravidla kamennými zídkami. Lokalita zaujímala centrální pozici v komplexní sociální, politické a ekonomické síti regionu v období 1000-750 BC. Zdá se, že hradiště bylo vybudováno v době změn v sociální a politické struktuře, kdy region ovládla nová elita, která své postavení vyjádřila i rozlohou a typem konstrukce hradiště Mooghaun. Několik okolních zemědělských komunit, které se na budování hradiště musely nutně podílet, se identifikovalo s novým sociálním rámem a vznikajícím významem místa. Podle autora se tak lidé žijící v mocenském teritoriu Mooghaun s hradištěm jako symbolem území identifikovali i proto, že vyjadřovalo jejich identitu. Hradiště se stalo monumentálním emblémem nové doby.

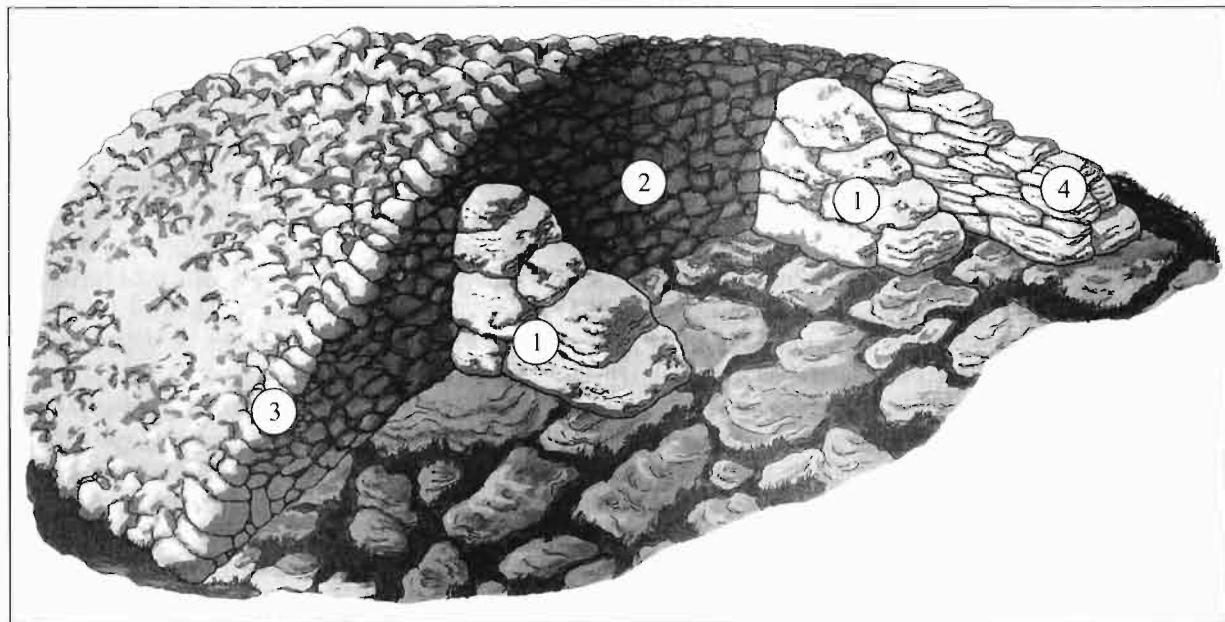
E. Grogan vychází při interpretaci hradiště ze znalostí okolní bohatě strukturované krajiny. Ta obsahuje i vlastní opevněné sídlo elity, rovinné ohrazené osady, mohylová pohřebiště, ceremoniální ohrazení a místo votivních nálezů (*Fulacht fiadh*) - jezírko nebo bažinu, ve kterém byl objeven největší poklad zlatých předmětů v západní Evropě (přes 200 zlatých náramků a nákrčníků). Ty podle autora demonstrují enormní sílu a autoritu uživatelů.

Situace v krajině severního Prácheňska

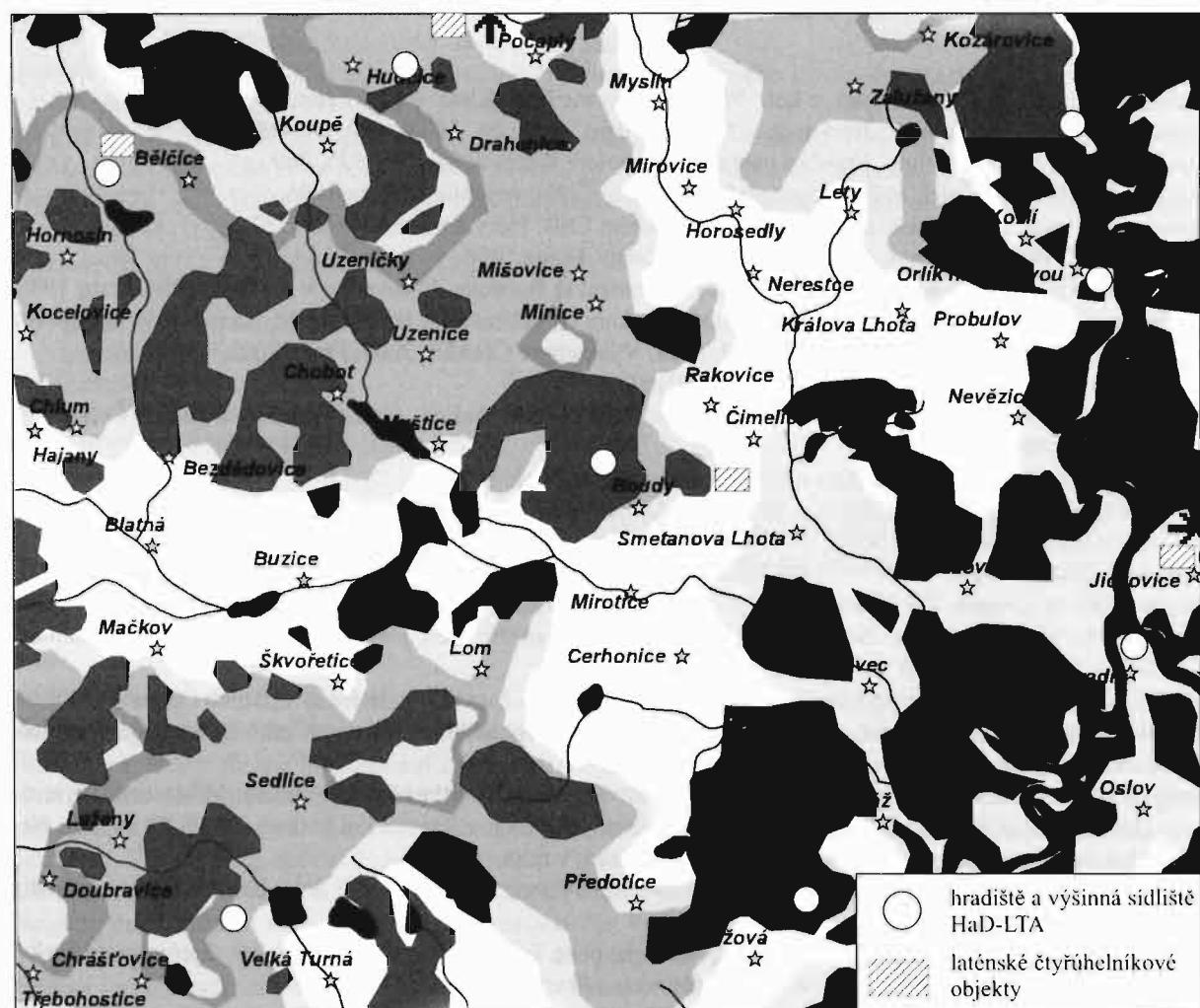
Krajina severního Prácheňska (obr. 24) bohužel dosud podobné svědectví o struktuře společnosti starší doby železné nevydala. Nejlépe známo je dosud rozložení a hustota roviných sídlišť. Zdá se, že pro lovce a sběrače pozdního paleolitu až mezolitu byla zdejší krajina atraktivní, avšak následující osídlení je v celém regionu až do poloviny 1. tisíciletí BC velmi sporadicke. Obrovský nárůst dokladů osídlení v pozdně halštatském období osídlení se tak jeví jako kolonizace, která navíc proběhla v zřejmě poměrně krátkém časovém úseku. Během ní se vytvořila základní sídelní síť, která se jen s nepatrnými posuny obytných udržela minimálně do doby římské - raného středověku. Sídliště jsou situována zejména na jižních a jihovýchodních svazích do vzdálenosti 300 m od vodních toků. Vzdálenost mezi jednotlivými obytnými areály je kolem 1000 m. Lze říci, že k sídlištní aktivitě byly využity všechny vhodné sídelní polohy v bezprostředním zázemí hradiště i v jeho širším okolí. Stejný trend je možno pozorovat v následujícím laténském období, kdy se po pravděpodobném hiátu v LTB znova naplno obnoví pozdně halštatská sídelní struktura.

Obr. 22. Hradiště Mooghaun, Irsko. Celkový plán. Podle Grogan 1999.
Abb. 22. Burgwall Mooghaun, Irland. Gesamtplan. Nach Grogan 1999.

Obr. 23. Hradiště Mooghaun, Irsko. Řez vnitřním valom. Podle Grogan 1999.
Abb. 23. Burgwall Mooghaun, Irland. Schnitt durch den Innenwall. Nach Grogan 1999.

Obr. 24. Severní Prácheňsko.
Abb. 24. Nördliches Prácheň-Gebiet.

Jen minimálně dokladů existuje k pohřebištím. Regionem probíhá hranice pohřebního ritu: na jihu je to oblast mohylových pohřebišť, na severu pak oblast plochých žárových hrobů (*Michálek/Lutovský 2000*). Asi 2 km jižně od hradiště Boudy se nachází mohylové pohřebiště v poloze Malý Kosatín, několik žárových hrobů bylo objeveno asi 3 km vzdušnou čarou na katastru Rakovic, ale nedostatečný počet nalezených hrobů nedovoluje činit závěry o sociálním statutu obyvatel.

Rovněž doklady rituální činnosti neznáme, snad vyjma nálezů od kamenného viklanu v blízkosti mohylového pohřebiště v trati Kosatín na katastru Boudy. B. Dubský zde pod převislou stěnou nalezl několik zlomků halštatské keramiky (ověřeno výzkumem 1991) a uhlíky z ohniště. V žádném případě však nehovoříme o jasné prokázaném obětí, nebo kultišti i když podobné výrazné přírodní útvary byly z nejasných důvodů v mladém a pozdní době halštatské oblibené (Velký Mehelník u Písku, Horní Ostrovec - *Dubský 1949; Fröhlich 1997; Varvažov - Fröhlich 1997*).

Další neznámou položkou ve struktuře osídlení je předpokládaná existence ohrazeného panského dvorce, který by podle našeho názoru v regionu s tak hustě doloženým osídlením ze sklonku doby halštatské měl být, stejně tak jako jsou přítomny například v regionu středního Pootaví dvorce Němětice nebo Strakonice (*Michálek/Lutovský 2000*). Ve vzdálenosti necelé 3 km od Němětic leží hradiště Libětice. Podle P. Drdy a A. Rybové (*Drda/Rybová 1998*) je extrémní blízkost dvou malých opevněných sídel vysvětlitelná snad časovou následností obou lokalit. Stejně potom interpretují i analogickou situaci hradiště u Svržna a dvorce v Hostěticích v západních Čechách, aniž by připustili možnost rozdílných funkcí těchto ohrazených lokalit. Při lokalizaci hypotetického panského dvorce, který by „doplňoval“ hradiště Hrad, přicházejí v úvahu zejména nižší méně výrazné polohy na ostrožnách nad Skaličí, na kterých byla povrchovými sběry zjištěna přítomnost halštatského osídlení. Ideální poloha je například na katastru Smetanovy Lhoty na nevýrazné ostrožně nad soutokem Lomnice a bezejmenného potoka ve vzdálenosti 5 km vzdušnou čarou od vrcholu Hradu. Pokus o rekognoskaci terénu a lokalizování příkopů leteckým průzkumem byl zatím neúspěšný.

Literatura

- Andreska a kol. 1999* - J. Andreska. a kol.: Příroda a historie hory Kletě. Český Krumlov 1999.
Axamit 1928-1930 - J. Axamit: Burkovák u Nemějic. Pam. Arch. 36, 1928-1930, 285-289.
Beneš 1975 - A. Beneš: Chlum. Pravěký nález pod vrcholem Kleti. Výběr 12, 1975, 269.
Culek (ed) 1996 - M. Culek (ed): Biogeografické členění České republiky. Praha 1996.
Demek a kol. 1987 - J. Demek. a kol.: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha 1987.
Drda/Rybová 1998 - P. Drda/A. Rybová: Keltové a Čechy. Praha 1998.
Dreslerová 1995 - D. Dreslerová: A Late Hallstatt Settlement in Bohemia. Excavation at Jenštejn, 1984. Praha 1995.
Dreslerová/Hrubý 2002 - D. Dreslerová/P. Hrubý: Výzkum na halštatském hradišti Hrad, obec Boudy. In: Zprávy České Arch. Společnosti. Supplément 49. Arch. Výzkumy v Čechách 2001. Praha 2002, 18, obr. 6.
Dubský 1949 - B. Dubský: Pravěk jižních Čech. Blatná 1949.
Fröhlich 1993 - J. Fröhlich: Pravěké a slovanské osídlení povodí Skalice. Arch. Výzkumy v Jižních Čechách 8, 1993, 35-48.
Fröhlich 1997 - J. Fröhlich: Písecko v zrcadle archeologie. Písek 1997.
Fröhlich/Michálek 1978 - J. Fröhlich/J. Michálek: Archeologické nemovité památky v okrese Písek. Zprávy Československé Společnosti Arch. 20, 1978, 86-129.
Furmánek/Veliačík/Vladár 1991 - V. Furmánek/L. Veliačík/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
Grogan 1999 - E. Grogan: The Late Bronze Age Hillfort at Mooghaun South. The Discovery Programme Limited 1999.
Härke 1979 - H. G. Härke: Settlement Types and Patterns in the West Hallstatt Province. BAR International Series 57. Oxford 1979.
Hrubý 1998 - P. Hrubý: Výšinné lokality pozdní doby halštatské a časné doby laténské v jižních Čechách - Höhenlokalitäten der späten Hallstatt - und frühen Laténezeit in Südböhmen, Zprávy České archeologické společnosti - supplément 34. Praha 1998.
Hrubý v tisku - P. Hrubý: Mikrosondáž (vrypy); Vzorkovací sondáž v zalesněných terénech; Mikrosondáž v areálech výšinných lokalit jižních Čech; Průzkum výšinných poloh v Křemežské kotlině. In: M. Kuna (ed): Ne-destruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle. Praha, v tisku.
Hrubý 2001 - P. Hrubý: Boudy-Hrad, okr. Písek. Výzkum výšinné lokality střední doby bronzové a pozdní doby halštatské v červenci 2001. Nálezová správa.
Hrubý/Chvojka 2002a - P. Hrubý/O. Chvojka: Stržíšek, obec Brloh, okres Český Krumlov. Zpráva o prospekci a výzkumu v letech 2000-2001. České Budějovice - Prachatice 2002.
Hrubý/Chvojka 2002b - P. Hrubý/O. Chvojka: Sondáž na nově identifikovaném hradišti na vrchu Stržíšek u Brloha v jižních Čechách. In: Zprávy České Arch. Společnosti. Supplément 49. Arch. Výzkumy v Čechách 2001. Praha 2002, 8, obr. 4.

- Hrubý/Chvojka 2002c* - P. Hrubý/O. Chvojka: Výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách - Upland Sites of the Late and Final Bronze Age in South Bohemia. Arch. Rozhledy 54, 2002, 582-624.
- Hrubý/Lutovský 2000* - P. Hrubý/M. Lutovský: Hradiště a výšinná sídliště raného středověku v jižních Čechách. Archeologie ve středních Čechách 4/2, 2000, 439-483.
- Chábera 1982* - S. Chábera: Jihočeská vlastivěda. Geologické zajímavosti jižních Čech. Geologická stavba jižních Čech, nerostné suroviny a jejich ložiska, soupis geologických lokalit. České Budějovice 1982.
- Matoušek 1999* - V. Matoušek: Hora a jeskyně. Příspěvek ke studiu vývoje vztahu člověka a jeho přírodního prostředí ve střední Evropě od neolitu do raného středověku. Arch. Rozhledy 51, 1999, 441-456.
- Michálek 1978* - J. Michálek: Halštatská mohylová kultura. In: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978.
- Michálek/Fröhlich 1979* - J. Michálek/J. Fröhlich: Archeologické nemovité památky v okrese Strakonice. České Budějovice - Strakonice 1979.
- Michálek/Lutovský 2000* - J. Michálek/M. Lutovský: Hradec u Němětic. Sídlo halštatské a slovanské elity v českobavorském kontaktním prostoru. Praha 2000.
- Michálek/Zavřel 1996* - J. Michálek/P. Zavřel: Archeologické nemovité památky v okrese Český Krumlov. Český Krumlov - České Budějovice 1996.
- Murray 1995* - M. L. Murray: Viereckschanzen and Feasting: Socio-Political Ritual in Iron-Age Central Europe. Journal of European Archaeology 2, 1995, 125-151.
- Neustupný 1995* - E. Neustupný: Pravěk. Praha 1995.
- Pleiner 1958* - R. Pleiner: Základy slovanského železářství a hutnictví. Praha 1958.
- Slabina 1992* - M. Slabina: Cum grano salis. Archeologické Fórum 3, 1992, 33-47.
- Slabina/Waldhauser 1981* - M. Slabina/J. Waldhauser: Domoušice, hradiště „Na Rovinách“, okr. Louny. Výzkumy v Čechách 1976-77, 1981, 30-31.
- Smejtek 1987* - L. Smejtek: Vývoj osídlení Příbramska v mladším pravěku a jeho vztah k přírodnímu prostředí. In: Vlastivědný Sborník Podbrdská 38-39, 1987, 313-320.
- Smrž 1991* - Z. Smrž: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Arch. Rozhledy 43, 1991, 63-87, 177-178.
- Smrž 1992* - Z. Smrž: Höhenklassen der Knovízer Kultur in NW-Böhmen. Pam. Arch. 86, 1992, 38-80.
- Švehla 1929* - J. Švehla: První hora Tábor v pravěku. In: Jihočeský Sborník Historický 2, 1929, 38-51.
- Venclová 1997* - N. Venclová: On enclosures, pots and trees in the forest. Journal of European Archaeology 1, 1997, 131-150.
- Waldhauser 2001* - J. Waldhauser: Encyklopédie Keltů v Čechách. Praha 2001.

PhDr. Dagmar Dreslerová
Archeologický ústav AV ČR Praha
Letenská 4
CZ - 118 01 Praha 1
dreslerova@arup.cas.cz

Mgr. Petr Hrubý
Archaia Brno o. p. s.
Na Vyhlídkce 27
CZ - 586 01 Jihlava
archaiajihlava@volny.cz

HALLSTATTZEITLICHE HÖHENSIEDLUNGEN IN SÜDTSCHECHIEN - NEUE GRABUNGEN AUF ZWEI BURGWÄLLEN

Zusammenfassung

Der Beitrag ist auf die Auswertung von zwei Grabungen in den Geländen von südtschechischen Höhensiedlungen aus der jüngeren Hallstattzeit gerichtet. Es handelt sich um die Fundstellen Brloh - Stržíšek und Boudy - Hrad (Burg). Der Anlass für die Sondage auf der Fundstelle Brloh - Stržíšek entstand aus der Notwendigkeit, die neu identifizierte Höhensiedlung in der Mikroregion des Beckens *Křemežská kotlina* (Abb. 1) chronologisch einzuordnen. Diesem eigenartigen Gebiet wurde bisher aus der Sicht der Archäologie keine größere Aufmerksamkeit geschenkt. Die Grabung auf der Fundstelle Boudy - Hrad verlief im Rahmen des Projekts *Pathways to Cultural Landscapes*. Bei der Auswahl der zu sondierenden Flächen waren mehrere Faktoren entscheidend, wie z. B. die Neigung des Geländes oder der Erhaltungszustand der Wälle, der ziemlich stark durch die Bautätigkeit der Bevölkerung in der Neuzeit beeinflusst war. Von den jüngeren Aktivitäten sollte zumindest das Militärtraining erwähnt werden, während dessen viele Gräben ausgehoben wurden, und nach dem auch Metall- und biologischer Abfall geblieben ist. Zum rein technischen Kriterium gehört immer die Dichte des Waldbestands.

Durch die Begehung und Sondage wurde die neue Höhensiedlung Brloh - Stržíšek bestätigt, wobei die Mehrheit der Funde in die Späthallstattzeit datiert wird. Was die Lage der Fundstelle in der Landschaft betrifft, entspricht sie

dem Stand, der bei der Mehrheit der Höhensiedlungen in der Region aus dieser Zeit festgestellt wurde. Die Entfernung von einem größeren Fluss beträgt mehr als 10 km, ähnlich ist auch die Entfernung von den benachbarten Fundstellen. Merkwürdig ist vielleicht die völlige Isolation von dem landwirtschaftlichen Milieu, das jedoch nicht bekannt ist.

Im Laufe der Saison 2002 wurde auf der Fundstelle Boudy- Hrad (Burg) die Mehrheit von Informationen mit Hilfe des Schnitts 7/02 festgestellt, der beim östlichen bis nordöstlichen Umfang des Innenburgwalls angelegt wurde. In der Endphase handelte es sich um einen Aushub mit einem Flächenausmaß von rund 52 m². Dieser Aushub war gleichzeitig auch der erste komplexe Schnitt durch den Innenwall. In seiner Rückseite, etwa 4,5 m von der Innensohle wurde ein linearer Steinkörper freigelegt (7004), dessen Breite sich zwischen 1,4 -1,5 m bewegte. Erfasst wurde auch die Ecke. Die Wandbasis bestand aus großen Felsen auf der Vorderseite. Der Kern des Wallkörpers besteht aus kleineren Steinen. Die erhaltene Wallfront beträgt heutzutage rund 0,5 m.

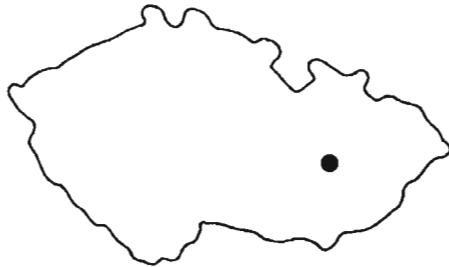
Zur wesentlichsten Feststellung gehört die fast vollkommene Parallelität mit dem Hauptwall. Er bestand aus Lese- und Bruchstein. Die Rückseite bestand aus einer Reihe von größeren Steinen, die die vertikale Wand modellierten, sie bildete jedoch nicht die Vorderseite im richtigen Sinne des Wortes. Zum bedeutenden Element gehört ein flacher, etwa 50 cm breiter länglicher Aushub, der die Rückseite in ihrer ganzen Länge verfolgte. Die erhaltene Wallfront war nur auf der äußeren Frontseite zu sehen, wo sie durch eine Reihe von Steinen mit einer Länge von max. 30 cm gebildet war. Die Grundmauer befand sich in einer Schicht, die auch hallstattzeitliche Bruchstücke enthielt. Die Breite der ganzen Konstruktion 7011 bewegte sich um 7,5 m. Die maximale Höhe der Basis zur Krone beträgt 1,3 m. Die Destruktionsmasse im Raum vor der äußeren Wallfront ermöglicht auch die Raumrekonstruktion des Steinkörpers in der gleichen Nivellette. So kann seine Front eine Höhe von 1,5 m erreicht haben. Fraglich bleibt aber eine kleinere, beidseitig gepasste Wand, deren Bedeutung im Falle der Fortifikationsauslegung von der Fundstelle nicht klar ist.

Seit vielen Jahrzehnten funktionierten solche Objekte, die als Burgwall bezeichnet wurden, nur als temporale Zuflucht oder als Militärbefestigungen, die gleichzeitig mit der Existenz von herrschender Kampfelite verbunden wurden. Mit der Analyse von Funktionsspektra und seinen Funktionen haben sich nur wenige Forscher befasst, wobei vorwiegend ihre Militärfunktion verdeutlicht und angedeutet wird.

Durch die Anlegung der Schnitte auf der Fundstelle Brloh - Stržíšek wurden zwar Aktivitäten in seinem Gelände festgestellt, es wurden jedoch nicht alle Fragen gelöst. Der Schnitt durch den Wall zeigte, dass es sich nicht um eine wirkliche Fortifikation handelt. Die amorphe Struktur des Körpers setzt eine Verschüttung voraus, die von der inneren Seite nur minimal überhöht wurde. Das Gesamtvolumen der Steindestruktion lässt die Annahme zu, dass sich die ursprüngliche frontale Körperhöhe zwischen 1,8 und 2,0 m bewegte. Im Falle der Anwendung eines Holzaufbaus kann die Frontseite eine Höhe von 1,8-2,0 m erreicht haben und somit könnte auch ihre Schutzfunktion angenommen werden. Im anderen Fall scheint es, dass die eigentliche Verschüttung kein reales Hindernis beim Angriff darstellt. Bei der Analyse der Lage auf der Fundstelle Boudy - hrad (Burg) kann die Keramikkollektion nicht außer Acht gelassen werden. Die Kollektion ist nicht üblich und besteht ausschließlich aus Schüsseln, Tassen und weiteren kleinen Formen. Es kommen keine Töpfe und dickwandige Keramik vor. Es scheint, dass diese Feststellungen sehr spezifische Aktivitäten widerspiegeln, die im Ausgang der älteren Eisenzeit verlaufen sind. Aus bestimmter Mannigfaltigkeit und Schwankung von Arbeitshypothesen erwächst ein nicht neuer Gedanke, der über die Kultnutzung des untersuchten Objekts besagt.

POHŘEBIŠTĚ V DOMAMYSLICÍCH

Radko Sedláček

Střední Morava, Drahanská vrchovina, Kojetínská vrchovina, pohřebiště, mladší a pozdní doba bronzová, lužická kultura, slezskoplatěnická kultura, keramika, bronzová industrie, bronzové jehlice.

Middle Moravia, Drahanská vrchovina hills, Kojetínská vrchovina hills, burial site, late Bronze Age, Lusatian culture, Silesian-Platěnice culture, pottery, bronze industry, bronze pins.

Od objevu prvního známého hrobu lidu popelnicových polí v katastru obce Domamyslice v poloze Loukovsky uplynulo již 80 let. Od roku 1924 až do roku 1934 odkryli A. Gottwald (1896-1941) a K. Dobeš (1883-1963) dalších 279 hrobů, které vstoupily do povědomí odborné veřejnosti jako „pohřebiště v Domamyslicích“. I přesto, že A. Gottwald hrobové celky z Domamyslic ve své době poměrně podrobně publikoval (*Gottwald 1924; 1929; 1932; 1939*), komplexní zpracování tohoto pohřebiště, které by zahrnulo také nálezy K. Dobeše, dosud neexistovalo. Nové souhrnné zpracování materiálu z Domamyslic bylo podáno na Ústavu archeologie a muzeologie FF MU v Brně (*Sedláček 2001*).

Domamyslice jsou dnes již městskou částí Prostějova a tvoří jeho západní předměstí (obr. 1). Obec leží na hranici Drahanské a Kojetínské vrchoviny. Samotné pohřebiště je situováno na mírně terénní vlně pod úpatím nejvýchodnějších svahů Drahanské vrchoviny v nadmořské výšce 256-262 m n. m. asi 1,5 km jihovýchodně od říčky Hloučely. Geologické podloží je tvořeno kvartérními usazeninami, z půdních typů převažují úrodné černozemě.

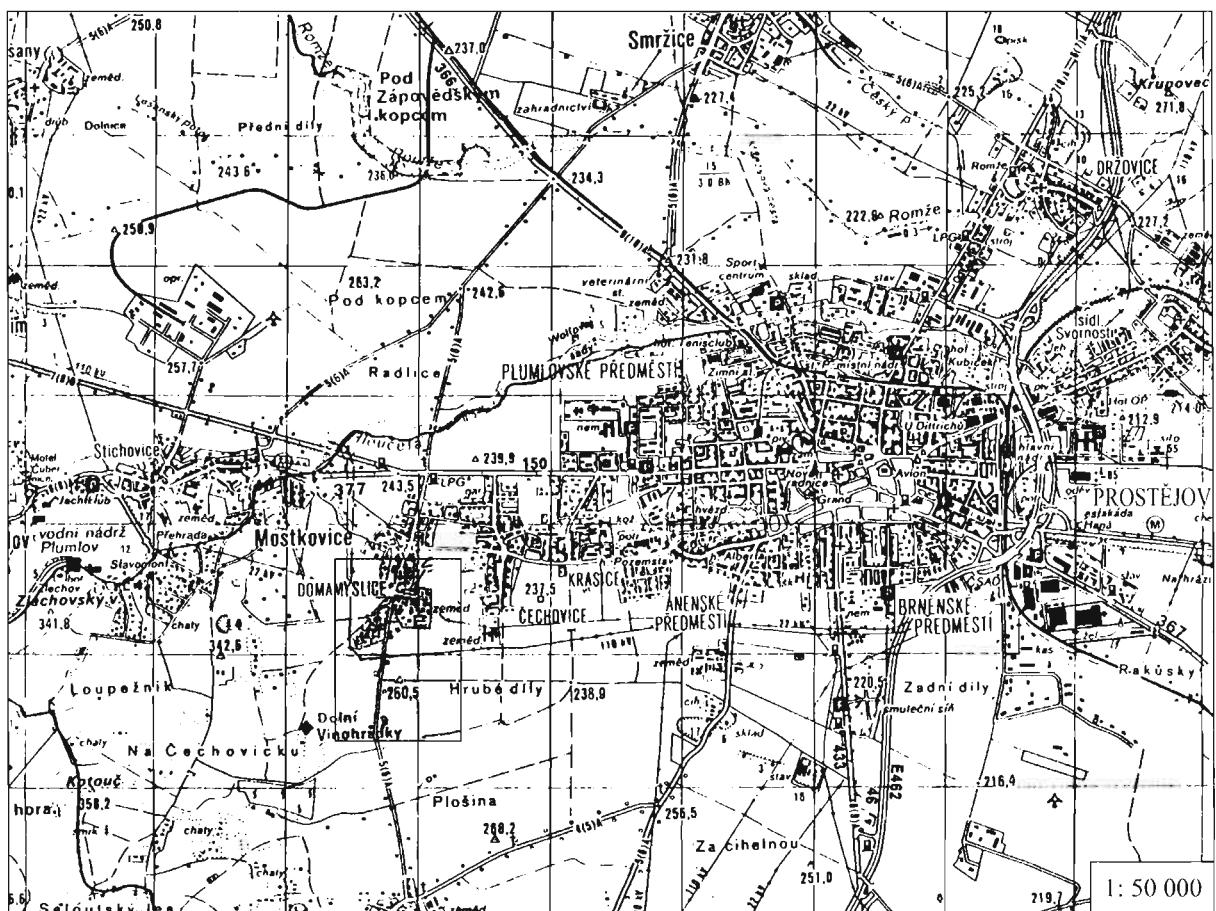
Hrobové nálezy z Domamyslic pochází ze tří poloh (obr. 2), které leží v bezprostřední blízkosti. Díky publikacím *A. Gottwalda (1929; 1932; 1939)* je dostatečně známá poloha Klínky (přesněji Klénky nad hliníkem, obr. 4), na které bylo rozeznáno 228 hrobů. Dalších 51 hrobů otevřel K. Dobeš v poloze Díly (přesněji Hrubé díly, obr. 3; *Dobeš 1934*), v místě, které je od hrobové kumulace v Klínkách vzdáleno asi 100 m východním směrem. Nejdéle známý, avšak opomíjený, hrob byl náhodně odkryt někdy před rokem 1924 v poloze Loukovsky (příp. Lucky či V Luckých), přibližně 600 m jižně od polohy Klínky. Jeho přesnější lokalizace již dnes není možná. Z jeho výbavy se navíc zachoval pouze jediný malý okřínek (*Gottwald 1924, 81; 1931, 65*).

Nevelká vzájemná vzdálenost obou poloh a také výskyt materiálu zaznamenaného při povrchových sběrech mezi oběma polohami nás spolehlivě přesvědčuje o tom, že hrobové celky z tratí Klínky a Díly lze považovat za dvě části jediné nekropole.

Zřejmě největším problémem při zpracovávání materiálu byla, stejně jako i v případech jiných starších výzkumu, rozsáhlá skartace materiálu prováděná autory archeologického výzkumu. Z této skutečnosti také pramení naše omezené poznatky o pohřebním ritu. Je jistou ironií, že z jednoho z největších známých pohřebišť doby popelnicových polí na Moravě se dochovaly ostatky pouze čtyř jedinců, dvou dospělých (H 13 a 97) a dvou dětí (H 78 a 152). Pouze v 17 hrobech z celkem 280 na pohřebišti (6%) konstatuje A. Gottwald nepřítomnost antropologického materiálu. Tato skutečnost však díky postdepozičním procesům ještě nemusí zákonitě signalizovat hrob kenotafický. Lidské pozůstatky byly určitě uloženy mimo popelnici v 38 případech (13,6%), z nichž 3 (H 160, 173, D31) byly prokazatelně zcela akeramické. Absence bližších informací bohužel neumožňuje jemnější třídění těchto bezurnových hrobů. V ostatních hrobech tvořily popelnici v 56 případech amfory, 12 okřínů, 7 amforovitých zásobnic, po třech mísy a šálky a dva květináče.

Podle původních informací byly na pohřebišti celkem běžné vícenásobné nebo přesněji víceurnové pohřby. Autoři terénního výzkumu interpretovali 36 hrobů jako hroby dvojnásobné, tři trojnásobné (H 178, 183, 220) a jeden hrob jako výjimečný pohřeb pěti jedinců (H 171). Dnes je však na základě rozboru keramiky zřejmé, že některé z těchto vícenásobných pohřbů jsou ve skutečnosti nerozeznáne superpozice nesoučasných hrobových celků.

Z celkem 280 hrobů se inventář dochoval pouze u 198, z nichž 61 náleželo do lužické a 107 do slezské fáze lužického kulturního komplexu. Bronzové předměty byly nalezeny ve 105 hrobech, z nichž 18 pochází z lužické a 58 ze slezské fáze. Zbývajících 29 hrobů nelze přesněji datovat. I když vezmeme v úvahu značně početnější zastou-

Obr. 1. Prostějov a okolí.
Fig. 1. Prostějov and surroundings.

pení hrobů slezského období (21,8% lužických na 38,2% slezských), je zřejmé, že slezské hroby jsou vybaveny bronzovými předměty mnohem častěji než hroby lužické. Další odlišnost mezi hroby obou období byla vypozorována již A. Gottwaldem v rozdílném charakteru zásypu hrobové jámy. Zatímco v případě slezských hrobových celků byl zásyp tmavě zabarven se silnou příměsí popela a uhlíků, lužické hroby byly mnohem méně nápadné, odlišné zabarvení u nich nebylo pozorovatelné až na několik případů, kdy byla hlína tmavějších odstínů nalezena v okolí hrobu (Gottwald 1929, 24). Tento fakt známý i z jiných pohřebišť je důsledkem odlišného postupu při ukládání součástí pohřební hrance do země a snad i jiné technologie kremace zemřelých.

S pohřebním ritem velmi úzce souvisí také problematika existence mohyl na lužických pohřebištích. Je pravděpodobné, že minimálně jedna je nepřímo doložena v Gottwaldově publikaci pohřebiště (Gottwald 1929, 21). Badatel ji však na tomto místě zřejmě chybně interpretuje jako žároviště. Zbytky tumulu moholy se nacházejí mezi hroby H 138, 140, 141, a 142, tedy ve výrazné kumulaci hrobů slezského období, kde se dá planýrování starších lužických mohyl očekávat. Na značnou podobnost Gottwaldova popisu s některými situacemi, jež dokládají planýrování starších lužických mohyl ve východních Čechách, upozornil již V. Vokolek (1996; 1999, 17).

Zajímavá zjištění přinesla analýza horizontální stratigrafie v polohách Díly a Klínky. V poloze Díly (obr. 3) se koncentrovaly nejstarší hroby z II. lužického stupně v největší kumulaci v severozápadní části. Mezi ně byly později zahľoubeny hroby mladolužické. Druhá zjištěná kumulace se nacházela v jihovýchodním cípu zkoumané plochy, obsahovala většinu nedatovatelných hrobů, jen dva prokazatelně náležely do mladolužického stupně. Tento jihozápadní cíp již zřejmě nebude patřit k nejstaršímu hrobovému okrsku v Dílech. Mnohem pravděpodobněji jde o samostatnou skupinu mladších hrobů, snad výběžek z polohy Klínky.

V poloze Klínky (obr. 4) se hroby z mladolužického stupně koncentrovaly v jihozápadní části. Tyto hroby ve slezském období téměř obklopily hroby I. slezskoplatěnického stupně (R HB1, 2) v půlkruhu od severu k jihu, částečně zasáhly i do samotného mladolužického okrsku. Byly zahľoubeny mezi starší lužické hroby a díky tomu došlo i ke vzniku několika zjištěných superpozic. Nejmladší hrobový horizont z II. slezskoplatěnického stupně (R HB3) se nejvýrazněji projevil na severním a zejména severovýchodním okraji pohřebiště. Hroby z tohoto období představovaly nejvzdálenější pohřby od původní koncentrace mladolužických hrobů a tvořily zřejmě přirozený

okraj původního pohřebiště. Chronologické rozpětí funkčního užívání celého pohřebiště tedy můžeme vymezit Reineckovými stupni BD-HB3. Přičemž také v Domamyslicích můžeme pozorovat okrsky z jednotlivých vývojových období lužického kulturního komplexu tak, jak je známe i z jiných rozsáhlých nekropolí u nás, např. Bolelouc, Slatinky, Určice-Kumberky (*Nekvasil 1964, 233 a. n.*) i ze vzdálenějších oblastí, např. Kijetřz (*Gedl 1979*).

Pohlédneme však do nejbližšího okolí domamyslické nekropole. Asi 1300 m jižním směrem od polohy Díly se rozkládá na severním okraji obce Seloutky další pohřebiště doby popelnicových polí, jehož střed se nachází severně od obce v poloze Na Štastných, přímo pod současnou silnicí do Domamyslic. Nekropole sice dosud čeká na své souborní zpracování, avšak na základě předběžných studií (*Podborský 1956, 24, obr. 3*) si lze učinit určitou představu o její chronologii. První období užívání pohřebiště lze datovat do R BC2-BD. Pak nastává v pohřbívání určitý hiát, který trvá až do počátku R HC, kdy následuje druhý z vrcholů v užívání pohřebiště v Seloutkách.

Je tedy velmi pravděpodobné, že nejen polohy Klínky a Díly u Domamyslic, tvořící jediné pohřebiště, ale také pohřebiště v poloze Na Štastných u Seloutek sloužily jedné a též skupině obyvatel sídlící v tomto mikroregionu. Vzájemná vzdálenost obou pohřebišť však neumožňuje hovořit o jediné nekropoli. Nadále otevřenou zůstává otázka existence sídliště, resp. sídlišť, jejichž obyvatelé byli pohřbíváni na obou pohřebištích. Prozatím je velmi intenzivní osídlení doloženo Gottwaldovými nálezy z polohy Kopaniny (příp. Kopaninky), která leží přibližně ve stejně vzdálenosti jak od pohřebiště v Domamyslicích tak v Seloutkách. Existenci dalších sídlišť lze jen hypoteticky předpokládat. Obyvatelé těchto osad začali své zemřelé pochovávat již na počátku lužického období v Seloutkách. Krátce před začátkem mladolužické fáze byl z neznámých příčin hřbitov přenesen do Dílů u Domamyslic a od mladolužického období je využívána poloha Klínky. Ve II. slezskoplatěnickém stupni je ze stejně neznámých důvodů pohřebiště přeloženo zpět do tratě Na Štastných u Seloutek, kde se dále pohřbívá až do počátku pozdního slezskoplatěnického stupně. Správnost těchto úvah však definitivně potvrdí až podrobné zpracování materiálu ze Seloutek.

Další poměrně překvapivé zjištění přinesl rozbor bronzových jehlic z pohřebiště. V souboru se vyskytl nový, dosud nepoznaný typ bronzové jehlice, který zřejmě díky nepřesné původní kresbě A. Gottwalda (*Gottwald 1929, 5, obr. 1: 19*) až dosud unikal pozornosti badatelů a v novějších pracích i speciálního charakteru vystupoval v realitě dosud vzdálené podobě (*Ríhovský 1979, 125, 185*). Jehlice se objevila ve třech exemplářích, které se v detailech provedení mírně liší, avšak společným znakem jsou drobné laloky, které horizontálně ovíjejí hlavici. Dvě jehlice (obr. 5: 140/2 a obr. 6: 86/8) jsou vyrobeny litím. Jehlice (obr. 5: 28/5) je též litá a pro zvýšení estetického dojmu ještě přitepána. Jehlici lze datovat pouze ve dvou případech do R HB2. V úvahu bylo samozřejmě třeba vzít také možnost zmetku vzniklého již při výrobním procesu, a to zejména u exemplářů z hrobů 86 a 140, jejichž hlavice není tak nápadně provedena. Podobného efektu by mohlo být dosaženo například při nepřesném dosednutí obou částí dvojdílného kadlubu, kdy by se hlavice jehlic sestávala ze dvou mimostředních polokoulí. Při bližším pohledu však zjišťujeme zcela nepravidelné tvary obou laloků, které jsou navíc doplněny o drobné žlábky na krčku všech třech jehlic. Tyto morfologické znaky přesvědčivě odhalují skutečný záměr zhотовitele jehlic. Proto pro ně bylo navrženo nové označení: typ Domamyslice (*Sedláček 2001, 66*).

Kvůli značné rozsáhlosti bylo pouze na reprezentativní vzorek keramického souboru z pohřebiště aplikováno měření magnetické susceptibility. Vzorek byl vybrán tak, aby obsahoval všechny keramické třídy a zahrnoval všechna vývojová období lužického komplexu, která jsou na pohřebišti zastoupena. Měření ukázalo jistý rozdíl mezi dvěma sledovanými soubory z poloh Díly a Klínky, z čehož vyplývá, že keramika patrně nepocházela z jednoho surovinového zdroje (*Hložek 2001*). Vezmeme-li v úvahu skutečnost, že v Klínkách se koncentrují hroby mladolužické a mladší, zatímco v Dílech se pohřbívalo ve starším období, lze v nastíněné situaci spatřovat určitý náznak změny orientace na zdroje keramické suroviny někdy mezi II. a III. lužickým stupněm.

Domamyslice jsou často zmiňovaným toponymem v souvislosti s otázkou tzv. lužicko-slezské kontinuity. Význam pohřebiště pro řešení tohoto historického problému zdůraznil také J. Filip či J. Böhm. Již od Gottwaldova archeologického výzkumu prakticky až do dneška byly některé hrobové celky z Domamyslic považovány za tzv. přechodné hroby, obsahující materiál jak z mladolužického tak slezského stupně. Hroby 84, 96, 128, 196, a D2 (*Podborský 1956, 28, obr. 4; 1970, 41*) tak měly vystupovat jako jeden z důkazů kontinuálního vývoje z mladší do pozdní doby bronzové na Moravě. Nové zpracování materiálu z Domamyslic však ukázalo, že tyto závěry bude třeba zásadním způsobem přehodnotit.

Hroby 96 (obr. 7) a 128 obsahují po dnešním rozlišení hrobových celků zcela běžný inventář, který lze jednoznačně a zcela bez problémů řadit do slezského období (R HB). Na keramické výbavě a bronzových milodarech nenajdeme ani náznak přítomnosti lužické složky.

Hroby 84, 196 a D2 pak evidentně představují pomíchaný materiál několika hrobových celků. V případě prvních dvou celků došlo k jejich smíšení již při výzkumu A. Gottwalda a ve skutečnosti jde u obou hrobů o nerozeznatelnou superpozici hrobů rozdílného stáří. Nejlépe je to patrné na H 196 (obr. 8), kde byla dokonce zastoupena složka lužická a II. slezskoplatěnický stupeň (HB3) v podobě dvou misek s nezaměnitelným horizontálním členěním (obr. 8: 196/12, 13). Společný výskyt těchto zjevně nesoučasných předmětů nelze za žádných okolností interpretovat jako hrob tzv. přechodného období. Tento hrob navíc obsahoval dvě popelnice.

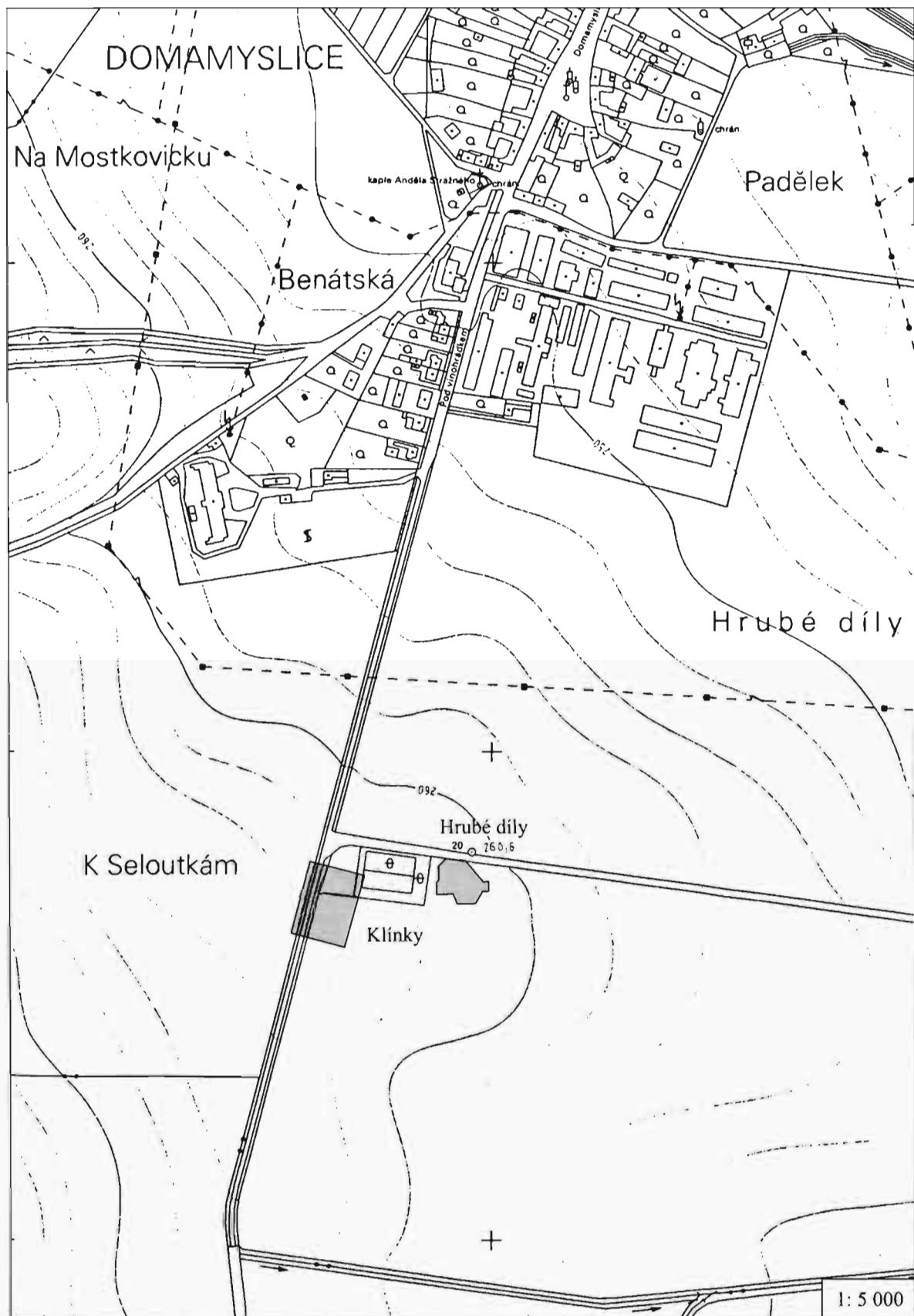
Stejně tak diskutabilní inventář z H 84 nelze interpretovat jako doklad přechodného mezistupně, neboť již v původní publikaci pohřebiště A. Gottwalda jsou v H 84 zmiňovány dvě skupiny nádob a taktéž dvě popelnice (*Gottwald 1929*, 14). I když v době popelnicových polí nejsou víceurnové hroby nijak neobvyklým jevem, nelze hrob považovat za dostatečně průkazný, aby postačoval k vymezení určité skupiny přechodných hrobů.

Hrob D2 představuje též sloučení dvou hrobů různého stáří. Na rozdíl od předchozích případů však k pomíchání celků zřejmě došlo až ve finální fázi zpracování před publikací (*Podborský 1956*, 28, obr. 4). Ve Vlastivědném muzeu v Olomouci se totiž číselné řady hrobů 1-3 z Dílu vyskytují dvakrát. Buď nedopatřením nebo užitím několika různých číslování opatřil K. Dobeš těmito čísly šest rozdílných hrobů z jedné polohy. Jako oporu pro toto tvrzení lze uvést, že tomuto výkladu nasvědčuje také nesouvislé číslování inventárními čísly a záznam v původním deníku, který si K. Dobeš vedl při výzkumu v Dílech (*Dobeš 1934*, 26).

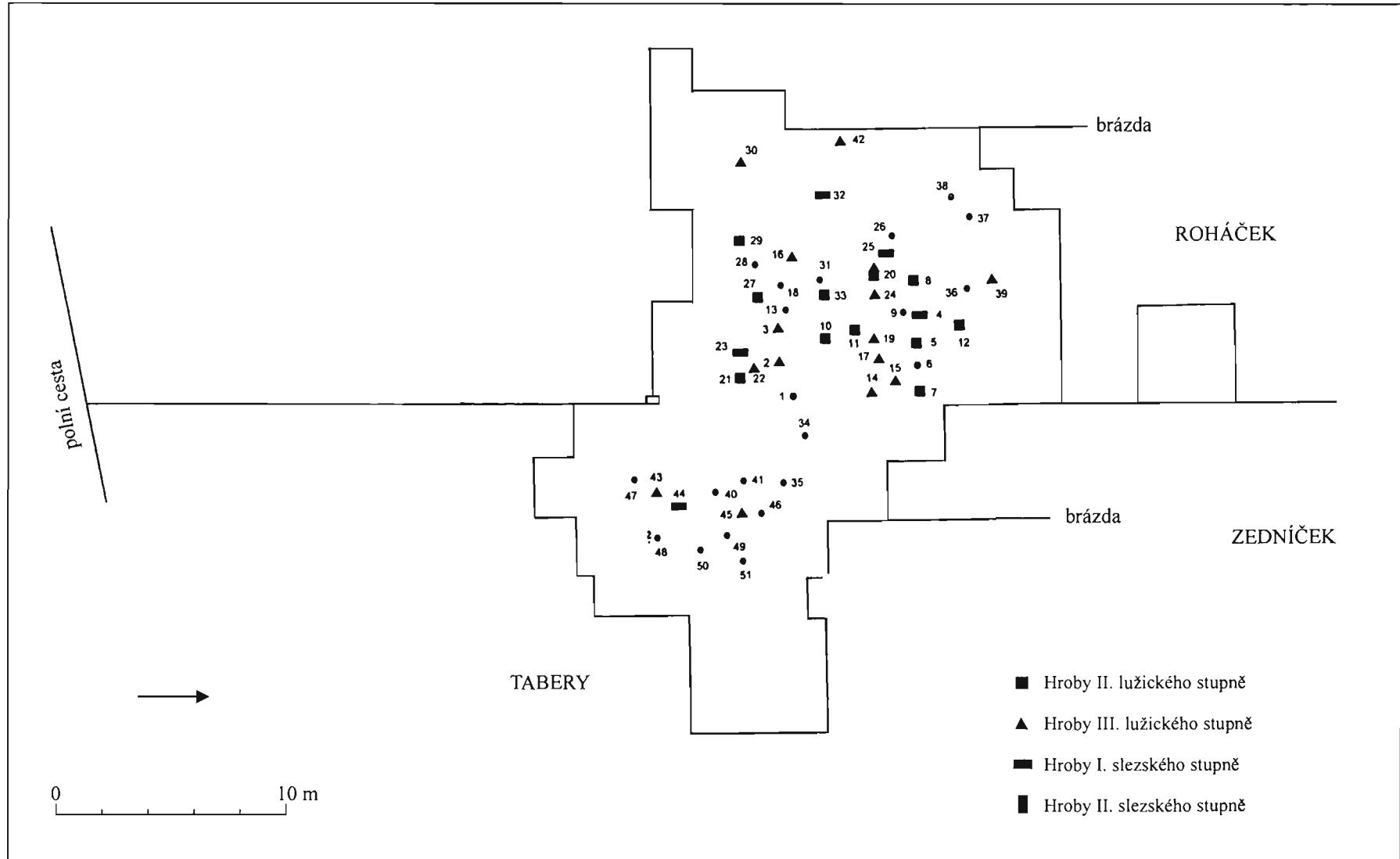
Charakter tohoto příspěvku je pouze informativní. Komplexní analýza celé nekropole, která zahrnuje dalších 39 hrobových celků z katastru Domamyslice, které byly odkryty na přelomu 30. a 40. let minulého století, se již připravuje. Dosud se při zpracování materiálu nepodařilo nalézt žádný další hrobový celek, který by naplňoval tradiční představy o tzv. lužicko-slezském přechodném období. Názory na existenci tzv. přechodných hrobů v Domamyslicích se tedy po novém komplexním zpracování jeví jako zcela neudržitelné. Jelikož jsou Domamyslice v podstatě jediným místem, kde by se hroby tohoto typu měly na Moravě vyskytovat, je velmi pravděpodobné, že myšlenku tzv. přechodných hrobů bude nutno odmítnout zcela a bez výhrad. Nepochybňě nelze dospět k rozsáhlým závěrům na základě analýzy jediné nekropole, a je proto dobré, že se připravují publikace dalších lokalit tohoto regionu. Avšak některé nové poznatky z Domamyslic naznačují, že dosud obecně přijímané názory zastánců lužicko-slezské kontinuity na Moravě pozbyly jeden ze svých klíčových argumentů.

L iter atura

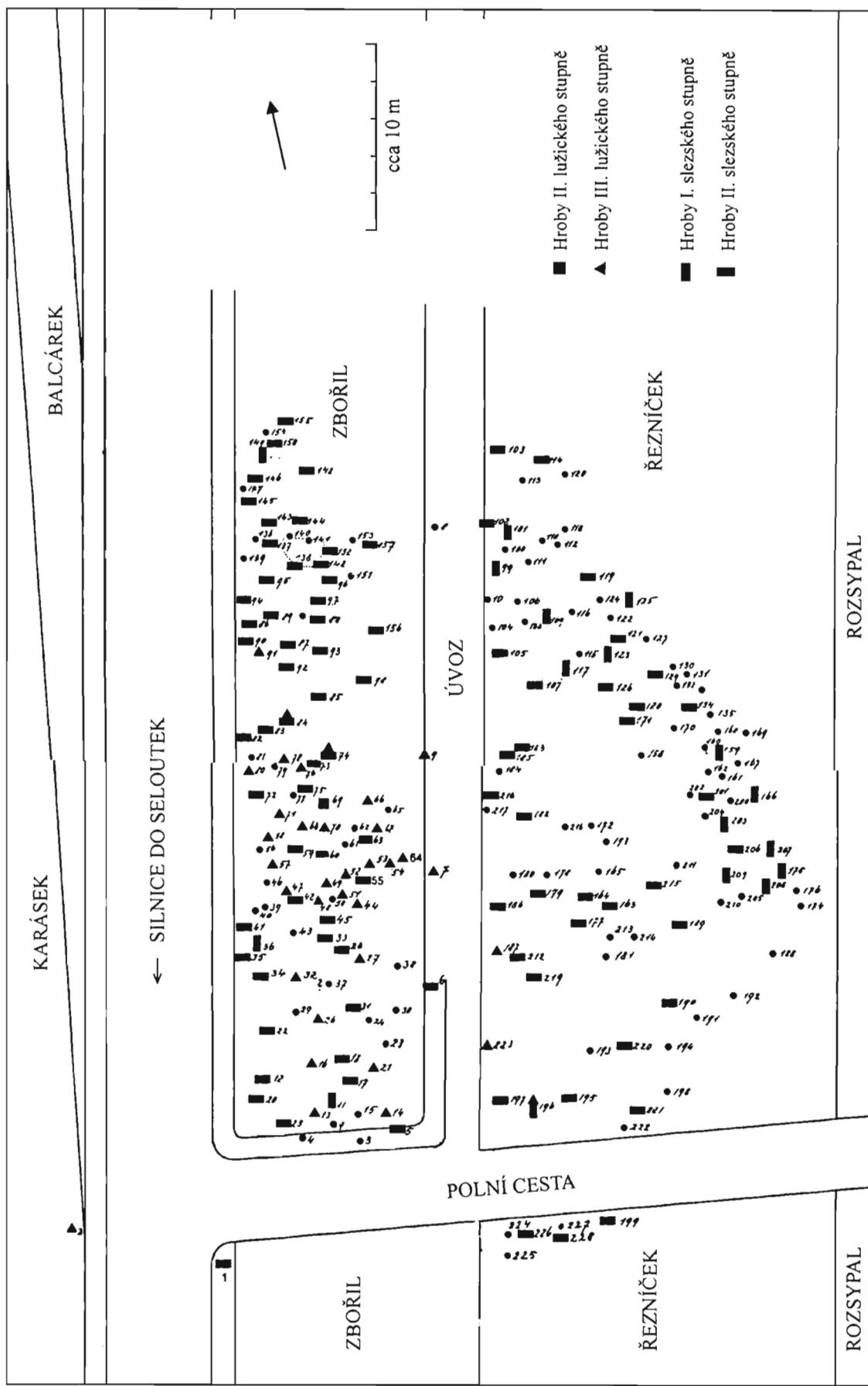
- Dobeš 1934* - K. Dobeš: Domamyslice, Hrubé Díly. [Nepublikovaný rukopis nálezového deníku]. Archiv Vlastivědného muzea, Olomouc.
- Gedl 1979* - M. Gedl: Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Kietrz, Prace Archeologiczne, Zeszyt 27. Warszawa - Kraków 1979.
- Gottwald 1924* - A. Gottwald: Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku. Prostějov 1924.
- Gottwald 1929* - A. Gottwald: Pohřebiště u Domamyslic. In: Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova a Hané. VI. Prostějov 1929, 3-40.
- Gottwald 1931* - A. Gottwald: Můj archeologický výzkum. Prostějov 1931.
- Gottwald 1932* - A. Gottwald: Archeologický výzkum na Prostějovsku v roku 1931. In: Ročenka Národopisného a průmyslového musea města Prostějova na Hané. IX. Prostějov 1932, 5-46.
- Gottwald 1939* - A. Gottwald: Doplňky k prehistorickým nálezům na Prostějovsku. ČVMSO LII, zvl. otisk, 4.
- Hložek 2001* - M. Hložek: Aplikace měření magnetické susceptibility. In: R. Sedláček: Pohřebiště lidu popelnicových polí v Domamyslicích, 76-78.
- Nekvasil 1964* - J. Nekvasil: K otázce lužické kultury na severní Moravě, Arch. Rozhledy 16, 1964, 225-264.
- Podborský 1956* - V. Podborský: K otázce kontinuity vývoje lidu popelnicových polí na Moravě. In: Sbor. Prací Fil. Fak. Brno. E1. Brno 1956, 20-41.
- Podborský 1970* - V. Podborský: Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit. Brno 1970.
- Řihovský 1979* - J. Řihovský: Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet. PBF XIII/5. München 1979.
- Sedláček 2001* - R. Sedláček: Pohřebiště lidu popelnicových polí v Domamyslicích. [Rkp. diplomové práce], Ústav archeologie a muzeologie FF MU, Brno 2001.
- Vokolek 1996* - V. Vokolek: Výzkum pohřebiště lidu popelnicových polí v Koldíně. In: Zpravodaj Musea v Hradci Králové. 22. Hradec Králové 1996, 34-40.
- Vokolek 1999* - V. Vokolek: Pohřebiště lidu popelnicových polí v Ostroměři. Hradec Králové 1999.

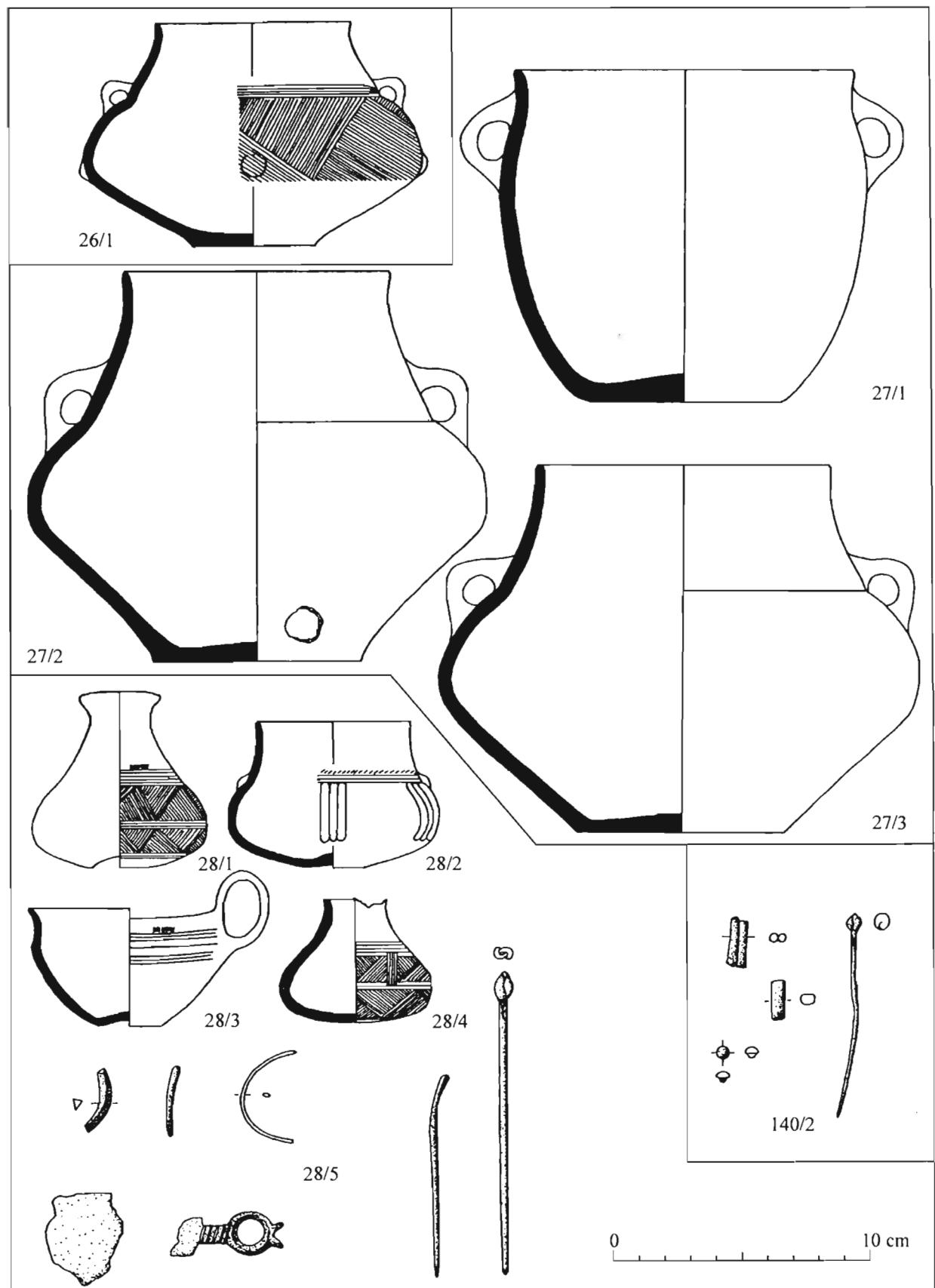
Obr. 2. Domamyslice-Díly, Domamyslice-Klínky.
Fig. 2. Domamyslice-Díly, Domamyslice-Klínky.

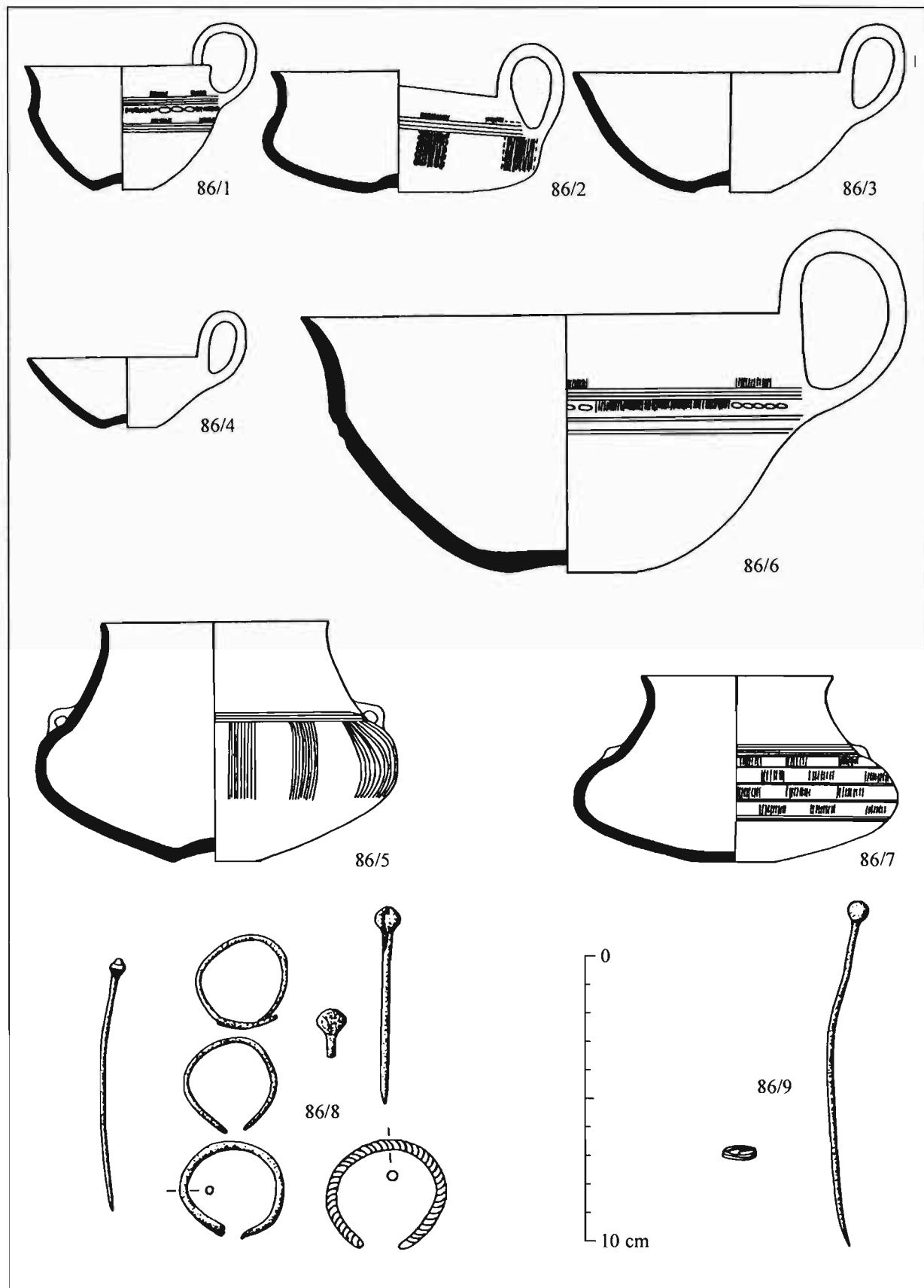
Obr. 3. Domamyslice-Hrubé Díly. Situačný plán.
Fig. 3. Domamyslice-Hrubé Díly. Plan of the situation.

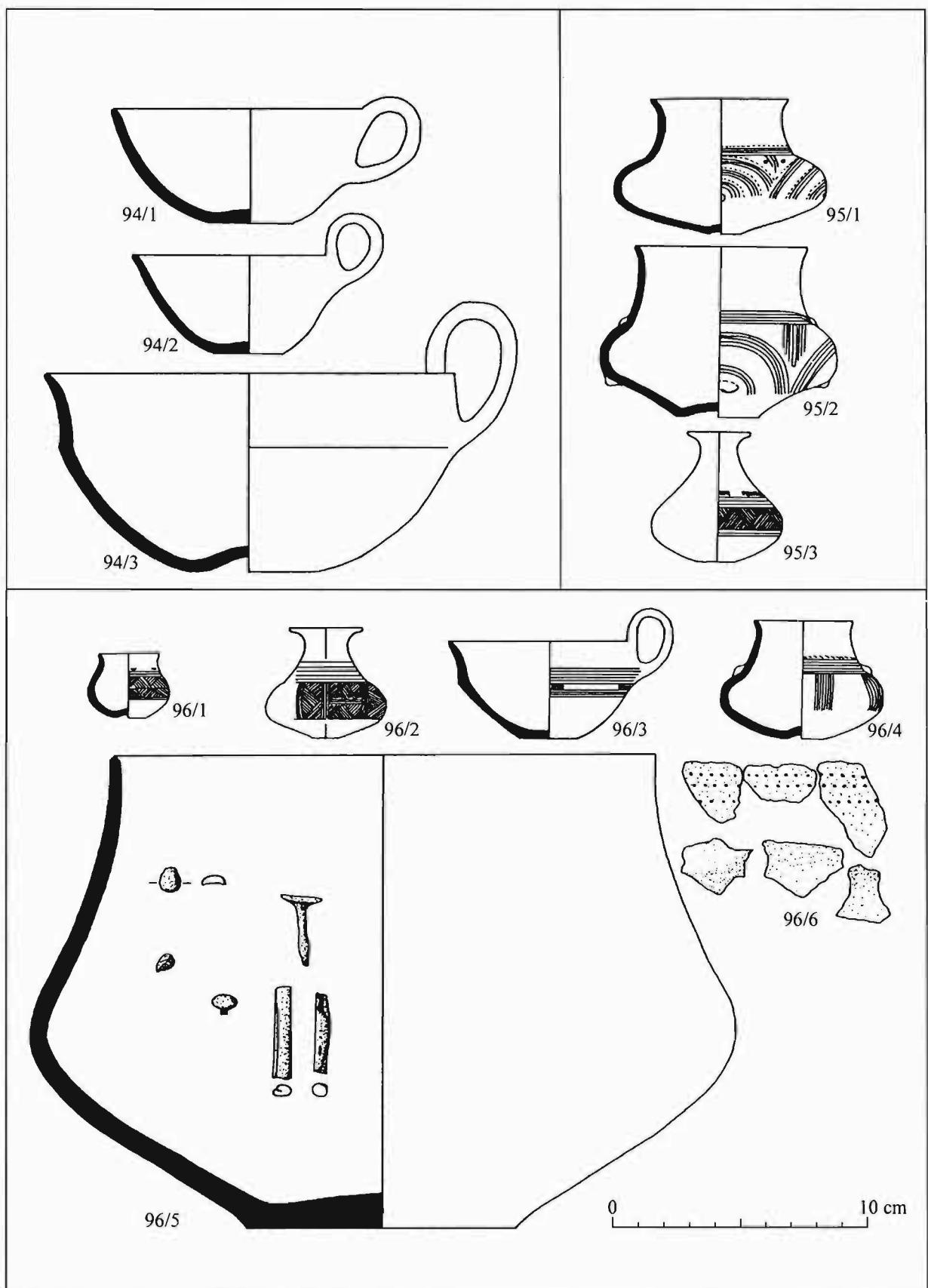
Obr. 4. Domamyslice-Klinky. Situační plán.
Fig. 4. Domamyslice-Klinky. Plan of the situation.

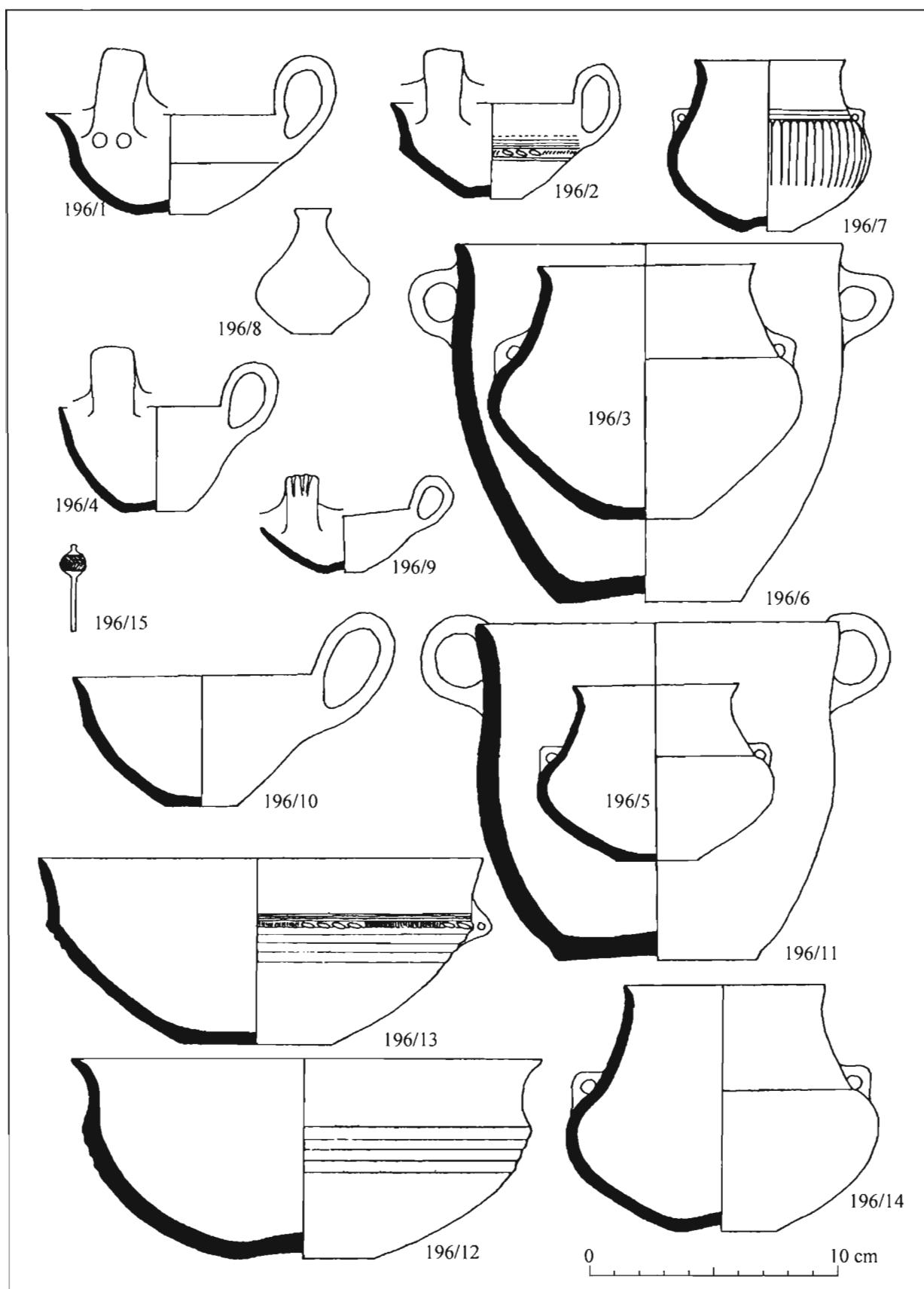
Obr. 5. Domamyslice-Klínky. Výber nálezov.
Fig. 5. Domamyslice-Klínky. Selected finds.

Obr. 6. Domamyslice-Klinky. Výber nálezov.
Fig. 6. Domamyslice-Klinky. Selected finds.

Obr. 7. Domamyslice-Klínky. Výber nálezov.
Fig. 7. Domamyslice-Klínky. Selected finds.

Obr. 8. Domamyslice-Klinky. Výber nálezov.
Fig. 8. Domamyslice-Klinky. Selected finds.

BURIAL-SITE IN DOMAMYSLICE

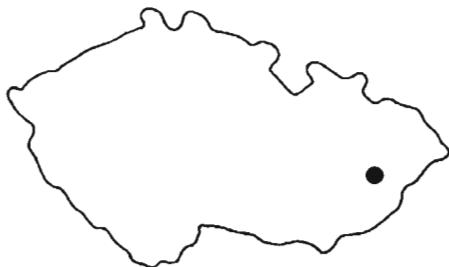
Summary

Lusatian and Silesian-Platěnice burial-site in Domamyslice. From 20th years to 1940 the 319 graves in Domamyslice were unearthed in four different localities (Klínky, Díly, Loukovsky and Pod hájem). Between this localities are very small distances so it could be considered as the individual parts of one big cemetery. The research was made by local non-professional archaeologists and partly published in the 30th years of 20th century. The burial-ground is situated at the border of Drahanská and Kojetínská vrchovina in 256-262 m over sea. The biggest problem of new research was the liberal discarding realized during the excavations. Only 50% pottery and four remains of human individuals were preserved from the whole burial site. Seventeen graves were without human remains, in 38 graves the human remains were out of the urns, three graves were without any pottery. There were 40 graves with more than one urne, the grave 171 with five urnes was exceptional. Very probably there is also a barrow of Lusatian culture, later ruined. This barrow was incorrectly interpreted as a funeral fireplace in the first publication. The oldest Lusatian graves were situated in the north-west part Díly. The graves of late Lusatian culture and Silesian-Platěnice culture were in part Klínky. The latest graves (R HB3) were concentrated in the north and north-east part of the locality. The necropolis was used from R BD to R HB3. Another big cemetery is situated approximately 1300 m southwards near the village Seloutky in the area Na Šťastných. The burial ground was used

R BC2-R BD and R HC-R HD. The present habitation is situated in the locality Kopaniny, approximately 600 m southwesterly from Domamyslice. Three pins of the new type were found in this necropolis, to which new term was proposed: type Domamyslice. According to the prime publication and some later composite works the burials with Lusatian and Silesian-Platěnice components together should be visible at Domamyslice. These graves were presented as an essential evidence of the continuous evolution from Lusatian culture to Silesian-Platěnice culture in Moravia. But the new research has proved that these burials are superpositions unrecognizable during the excavations (grave 84,196), pertinently the graves were incorrectly mixed together by the previous processing (grave D2).

PŘEDKELTSKÉ OSÍDLENÍ HOSTÝNA

David Parma

Východní Morava, opevněné výšinné sídliště (hradiště), osídlení, opevnění, mladší a pozdní doba bronzová, doba halštatská.

Eastern Moravia, highland fortified settlement (hillfort), settlement, fortification, Late and Final Bronze Ages, Hallstatt period.

Příspěvek je shrnutím závěrů stejnojmenné diplomové práce obhájené na Katedře archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v roce 2001 pod vedením prof. dr. V. Poborského, DrSc. Jejím hlavním tématem bylo vyhodnocení poznatků o osídlení Hostýna v době popelnicových polí a v době halštatské.

Hostýn je s nadmořskou výškou 735 m n. m. výrazným orientačním bodem vystupujícím z masivu Hostýnských vrchů na jejich severozápadním okraji, nad Bystřicí pod Hostýnem, necelých 20 km východně od Přerova. Jde o plochý vrchol vybíhající do přilehlé úpatní pahorkatiny, celkový výškový rozdíl nad relativně rovinatým okolím Bystřice je přibližně 350 m. Dodnes dobře viditelnými valy vymezená plocha ve tvaru nepravidelného trojúhelníku má rozsah 19,8 ha a je kompletně ohrazena fortifikací o celkové délce 1980 m. Vlastní vnitřní plocha je značně členitá a dominují jí dva vrcholy - ostrý hřeben s nejvyšším bodem 735 m a dalekým rozhledem na severu a protáhlá plošina akropole s bodem 718 m na jihu. Mezi nimi se nachází sedlo s nejnižším bodem 709 m n. m., nazývané amfiteátr (obr. 1). Hlavním vchodem do opevněného prostoru byla od jeho počátků Slavkovská brána umístěná v jihozápadním rohu hradiště, jediným dalším pravěkým vstupem snad mohla být ještě Železná brána na východní straně. Valové opevnění ve své dnešní podobě uzavírá bez přerušení kompletně celou plochu hradiště, vzhledem ke složitosti jeho vývoje však není apriori jasné, zda tomu tak bylo již od jeho nejstarších fází.

Poprvé jsou staré valy na Hostýně zmiňovány již v 17. století, díky své obecné známosti se pak hradiště od konce 19. století stalo předmětem zájmu jak respektovaných moravských badatelů (K. J. Maška, M. Kříž, I. L. Červinka), tak i několika regionálních sběratelů a zájemců o archeologii. První rozsáhlejší archeologický výzkum zde však proběhl až v 70. letech minulého století, kdy se především laténské osídlení Hostýna stalo centrem zájmu K. Ludikovského. Ten formou katalogu podchytil všechny starší nálezy (Ludikovský 1984) a v celkem devíti sezónách v letech 1970 až 1978 shromáždil rozsáhlý soubor materiálu a poznatků, který zůstal bohužel po předčasném úmrtí bez řádného zhodnocení (Ludikovský 1971; 1980). V různých místech hradiště bylo tehdy otevřeno celkem šest větších ploch, založeny byly i dva řezy opevněním. Další výzkumy na Hostýně pak probíhají v návaznosti na stavební činnost od konce 80. let - v roce 1988 rozsáhlá sonda v trase vodovodu zahrnující i řez valem zkoumaný J. Čižmářovou a M. Šmidem (Čižmářová/Šmid 1991), následně řez jedním z křidel hlavní brány (Čižmářová 1993), a naposledy pak záchranný výzkum v ploše nového parkoviště, realizovaný v roce 1999 pod vedením A. Matějíčkové (Matějíčková 2000; vše na obr. 1). Z celkové rozlohy hradiště 19,8 ha se k dnešnímu dni archeologický výzkum uskutečnil přibližně na ploše 2800 m², což představuje přibližně 1,4%.

Výsledky výzkumu v interiéru hradiště

Pokud se pokusíme shrnout dosavadní výsledky výzkumů ve vnitřní ploše Hostýnského hradiště, dostaneme značně diferencovaný obraz. Naprosté minimum poznatků máme o využití obou nejvyšších vrcholů hory. Na vrcholech s rozhlednou neproběhl žádný moderně vedený výzkum, pouze ze starších zpráv jsou odtud popisovány pravěké nálezy. Prostor akropole je z větší části (hlavně na jihu) zničen novověkou stavební činností, na jediném místě vhodném pro rozsáhlejší výzkum, severně od kostela, nebyly zjištěny prakticky žádné stopy pravěkého osídlení. Na relativně silně skloněných svazích akropole se podařilo odkrýt obtížně čitelné zbytky nadzemní zástavby, z části přímo zapuštěné do svahu, z části snad situované na umělých terasovitých stupních. Tyto struktury je možné datovat do laténského období. V méně svažité ploše amfiteátru byly zjištěny stopy typické pravěké sídliskní zástavby, sestá-

vající ze zahloubených objektů jasně ohraničeného půdorysu. Z celkem 12 objektů jen dva je možné přiřadit k lužickému osídlení lokality a jde prakticky (kromě opevnění) o jediné struktury, které lze takto spolehlivě datovat. Existenci pásu obvodové zástavby z doby bronzové nebo halštatské, známého ve zvlášť typické podobě např. z hradiště Smolenice-Molpír (*Dušek/Dušek 1995*, příloha 1), se doložit nepodařilo a její existence se nezdá být pravděpodobná. Dosud zachycené terénní situace na Hostýně můžeme souhrnně označit za archeologicky velmi obtížně „čitelné“, kdy ani velké prozkoumané plochy nepřinesly přesnější poznatky o podobě osídlení hradiště. Příčinu je nutné vidět především v silné erozi, související s (předpokládaným i doloženým) několikanásobným odlesněním a opětovným zalesněním Hostýna.

Keramický soubor a datace osídlení

V keramickém souboru z Hostýna, čítajícím přibližně 9000 jedinců (po skartaci), naprosto převažuje materiál pravěký, nálezy raně středověké, středověké a mladší představují zcela okrajovou záležitost. Početně můžeme konstatovat mírnou převahu laténské keramiky nad keramikou kultury lužické, materiál starších období pravěku se nepodařilo spolehlivě a jednoznačně identifikovat ani v jednom případě. Kompletní soubor lužické keramiky z Hostýna zahrnuje včetně početně evidovaného skartu přibližně 4000 kusů, její drtivá většina ovšem pochází z promíšených splachových, sut'ových, nebo kulturních vrstev. Taktéž získaná keramika byla vyhodnocena jako jediný smíšený celek, přičemž typologickým rozbořem byly vyčleněny celkem čtyři hlavní horizonty předkeltského osídlení.

Horizont I představuje keramika lužické fáze a počátku slezské fáze kultury lužických popelnicových polí (KLPP), jde o nejstarší jednoznačné stopy pravěkého osídlení Hostýna (obr. 2). Většina náplně tohoto horizontu představuje materiál Nekvasilova stupně L IIb synchronizovaného v tradiční škále se stupněm Ha A1 (*Nekvasil 1982*). Jde především o osudí s vysokým kónickým až válcovitým hrdlem a dvoukónické nádoby s ostrým lomem, na spodní straně často hrubě rýhované. Zajímavý je v tomto horizontu poměrně početný výskyt tvarů typických pro středodunajskou kulturní sféru - zejména jde o zlomky amforových zásobnic s kónickým hrdlem a ven vyhnutým, jednoduše nebo střechovitě hraněným okrajem, dále o mísy s vodorovně hraněným okrajem a snad i některé typy šálků. Keramika stupně Ha A 2, typická hlavně mělké profilací a oběžným žlabkováním, byla zachycena jen sporadicky.

Horizont II (obr. 3) zahrnuje keramiku starší slezské fáze KLPP, tedy starší části stupně Ha B. Početná je především kolekce zlomků osudí s rytou oběžnou výzdobou včetně typických nízkých stlačených tvarů, charakteristické jsou i členěné šálky s girlandovou výzdobou.

Do horizontu III (obr. 4) je zahrnuta keramika ze závěru stupně Ha B (*Nekvasilův konečný stupeň; Nekvasil 1970*) a ze stupně Ha C. Starší horizont IIIa reprezentují dobře esovitě profilovaná osudí s výzdobou oběžných žlabků a žlabkových koleček, mladší IIIb pak trojčleněné amfory s výzdobou oběžných žlabků a žlabkových koleček na hrdle a se svazky šíkmých žlabků či rýh na výduti. Několikrát se vyskytly i některé přechodné tvary stojící na pomezí mezi osudím a amforou. Sortiment doplňují nízké halštatské mísovité nádoby.

Horizont IV (obr. 5) zahrnuje mlado- a pozdněhalštatskou keramiku stupně Ha D a pravděpodobně lze předpokládat hiát v osídlení hradiště mezi horizonty III a IV. K charakteristickým tvarům patří především amfory s bohatou rastrovou výzdobou, vázovité nádoby s výzdobou tvorenou plastickým prohýbáním výduti, mísy s plastickou lištou na lomu, nejmladší vývoj reprezentuje tuhová keramika (misy, hrnce). Těžiště osídlení IV. horizontu lze nejspíše zařadit do stupně Ha D2, jeho závěr pak snad ještě do období o něco mladšího.

Pokud budeme sledovat zastoupení jednotlivých horizontů z kvantitativního hlediska, tvoří přibližně polovinu celého souboru z Hostýna keramika stupně Ha B. Mladší halštatská (bez rozlišení obou základních horizontů oddělených předpokládaným hiátem) zahrnuje kolem jedné třetiny střepů, nejméně je keramiky nejstarší, pouze 15%. Je dále možné konstatovat, že už nejstarší osídlení obsazuje téměř celou plochu hradiště, od linie (budoucí?) opevnění si ovšem drží jistý odstup. Během pozdní doby bronzové byla patrně využita celá opevněná plocha, zvýšený podíl keramiky tohoto období je ale patrný především v blízkosti obou vrcholů. Halštatská keramika se vyskytuje opět po celé ploše hradiště, z tohoto obrazu vystupuje pouze výrazná koncentrace mladohalštatského materiálu v bezprostřední blízkosti opevnění na jihozápadním svahu akropole.

S ohledem na velikost prozkoumané plochy je soubor nekeramických nálezů jen velmi málo početný. Problematický je především soubor štípané a broušené industrie - vzhledem k absenci starší pravěké keramiky může jít o stopy krátkodobého lidského pobytu v neolitu nebo eneolitu, nebo může jít o artefakty sesbírané či přímo vyrobené obyvateli hradiště v některém z mladších období jeho osídlení. Z dalších nálezů stojí za zmínu broncová sekerka s tulejkou, která představuje typickou formu stupně Ha B (*Říhovský 1992*, tab. 62: 900); zlomek broncového srpu s jazykovitou rukojetí Říhovského skupiny III má těžiště výskytu spíše ve stupních B D - Ha A1 (*Říhovský 1989*, tab. XVIII: 277). Z mladohalštatského osídlení pochází zlomek broncového náramku s vývalky Parzingroveho typu Býčí skála a dále dva kusy skleněných perel s očky.

Problematika opevnění

Opevnění bylo zkoumáno dosud celkem čtyřmi řezy, klíčové jsou však především dva. Jde o řez hlavním opevněním z roku 1988 a o řez východním zataženým křídlem hlavní Slavkovské brány z roku 1989. Z jejich srovnání jsou patrné čtyři hlavní fáze výstavby Hostýnské fortifikace.

Fáze 1 představuje zbytky spálené dřevo-hlinité konstrukce datované do horizontu II, přičemž nelze vyloučit, že jí předcházelo lehčí dřevěné ohrazení. Vznik opevnění fáze 1 je dobře datován zlomky šálku s girlandovou výzdobou stupně Ha B1, které pochází z vrstvy pod tímto tělesem.

Výrazná fáze 2 („žlutá“) se projevila ve více řezech. Jde o valové opevnění bez dochovaných stop vnitřní konstrukce, jehož navršení proběhlo nejspíše na počátku horizontu IIIa. Nasvědčuje tomu početná keramika stupně Ha B 1 z tělesa násypu, přemístěná patrně společně s materiélem na navršení opevnění z vnitřní plochy hradiště. Součástí této stavby byla už i hlavní brána klešťovitého půdorysu.

Fáze 3 představuje opevnění složitější konstrukce s uplatněním kamene a dřeva z mladší doby halštatské. Nejlépe se ji podařilo zachytit v řezu východním křídlem Slavkovské brány, kde byla odkryta pravděpodobně část stavby zakomponované do hradby v podobě jakéhosi kasematu. Podle souboru nádob (tři celé amfory, mísy) z podlahy této stavby můžeme datovat její zánik mohutným požárem do horizontu IVa. Zajímavý je nález bronzové trojkřídlé šipky v této destrukční vrstvě - jde o jeden z typů s četnými analogiemi ze Smolenic-Molpíru (Čižmář 1995, obr. 1: 2). V řezech hlavním valem stopy tohoto požáru zachyceny nebyly, naopak je zde doloženo několik přestaveb a oprav.

Poslední výraznější navýšení valů představuje *fáze 4*, která je konvenčně řazena do doby laténské. Toto datování ovšem nelze jednoznačně doložit materiélem. Stopy typické keltské hradby oppidálního období, tedy mohutnější konstrukce s dřevěnou konstrukcí a kamennou plentou, zatím na Hostýně odkryty nebyly.

SHRNUTÍ

Opevněné výšinné sídliště na Hostýně náleží geograficky do oblasti východní Moravy a je úzce spjato s dosud archeologicky málo známou oblastí v severním předhůří Hostýnských vrchů. Je zároveň součástí poměrně výrazné koncentrace výšinných sídlišť KLPP v západní části tohoto pohoří, mezi nimiž má ovšem výsadní postavení díky délce osídlení a rozloze opevněné plochy. V těchto ohledech poskytuje nejlepší srovnání především známé hradiště na Kotouči u Štramberka - obě lokality reprezentují zároveň druhý (především Ha B) i třetí (především Ha D) horizont výskytu hradišť v moravské větví KLPP dle Nekvasilova pojetí (Nekvasil 1990), přičemž jejich počátky jsou poměrně časné a spadají již do stupně Ha A1. Další lokalitu s analogickou sekvencí osídlení zatím z Moravy z lužického prostředí neznáme, přesto ovšem v jednotlivých obdobích nepředstavovaly Hostýn ani Kotouč naprosté solity.

V prostředí KLPP poměrně unikátní je na Hostýně zachycená stratigrafie minimálně trojnásobné výrazné přestavby fortifikace, což ovšem můžeme připsat patrně spíše nedostatečnému stavu výzkumu na jiných lokalitách. Vlastní stavební techniky jednotlivých fází mají řadu současných analogií - od dřevo-hlinitých konstrukcí známých hojně z lužické i středodunajské kulturní sféry přes násyp bez dokladů vnitřní konstrukce, který představuje jednu z velmi běžných forem na lužických hradiscích (ať už je jeho interpretace jakákoli), až po složitější stavby ze dřeva a kamene, k nimž nacházíme v mladohalštatském období dobrou analogii na Rmízu u Laškova (Šmid 1993, obr. 7). Neobvykle ovšem působí konstrukce hlavní brány s mohutnými dovnitř zataženými křídly (běžně je tento půdorys nazýván jako klešťovitý), založená prokazatelně nejpozději v průběhu stupně Ha B. V moravské oblasti rozšíření lužické kultury zatím opevňovací prvek podobného vzhledu, měřítka a stáří najdeme jen ztěží.

Literatura

- Čižmář 1995 - M. Čižmář: Zu Einflüsse des Karpatenbeckens in Mähren in der späten Hallstattzeit. Pravěk Nř 5, 1995, 209-215.
 Čižmářová 1993 - J. Čižmářová: Erforschung des Burgwalles am Hostýn, Gemeinde Chvalčov, Bez. Kroměříž. Přehled Výzkumů 1989, 1993, 53-60.
 Čižmářová/Šmid 1991 - J. Čižmářová/M. Šmid: Rettungsgrabung am Hostýn, Gemeinde Chvalčov, Bez. Kroměříž. Přehled Výzkumů 1988, 1991, 73.
 Dušek/Dušek 1995 - M. Dušek/S. Dušek: Smolenice-Molpír. Befestigter Fürstensitz der Hallstattzeit II. Nitra 1995.
 Ludikovský 1971 - K. Ludikovský: Hostýn, Gemeinde Chvalčov, Kr. Kroměříž. Arch. Rozhledy 23, 1971, 312-321.
 Ludikovský 1980 - K. Ludikovský: Keltské oppidum Hostýn, obec Chvalčov, okr. Kroměříž. Přehled Výzkumů 1978, 1980, 21.
 Ludikovský 1984 - K. Ludikovský: Hostýn - katalog nálezů z Moravských muzeí. Studie muzea Kroměřížska 1984, Kroměříž 1984.

- Matějíčková 2000 - A. Matějíčková: Chvalčov (okr. Kroměříž). Přehled Výzkumu 1999, 2000, 137.*
- Nekvasil 1970 - J. Nekvasil: Konečný vývojový stupeň středního (slezského) období lužické kultury na Moravě. Pam. Arch. 61, 1970, 15-99.*
- Nekvasil 1982 - J. Nekvasil: Mohyly s kamennými konstrukcemi na pohřebišti v Moravičanech. In: Południowa strefa kultury lużyckiej i powiązania tej kultury z południem. Kraków-Przemyśl 1982.*
- Nekvasil 1990 - J. Nekvasil: Hradisko lužické kultury na Holém kopci u Buchlovic. In: Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Brno 1990.*
- Říhovský 1989 - J. Říhovský: Die Sicheln in Mähren. PBF XVIII/3, Stuttgart 1989.*
- Říhovský 1992 - J. Říhovský: Die Äxte, Beile, Meissel und Hämmer in Mähren. PBF IX/17, Stuttgart 1992.*
- Šmid 1993 - M. Šmid: Výsledky zjišťovacího výzkumu na eneolitickém hradisku Rmíz u Laškova. Pravěk Nř 3, 1993, 19-77.*

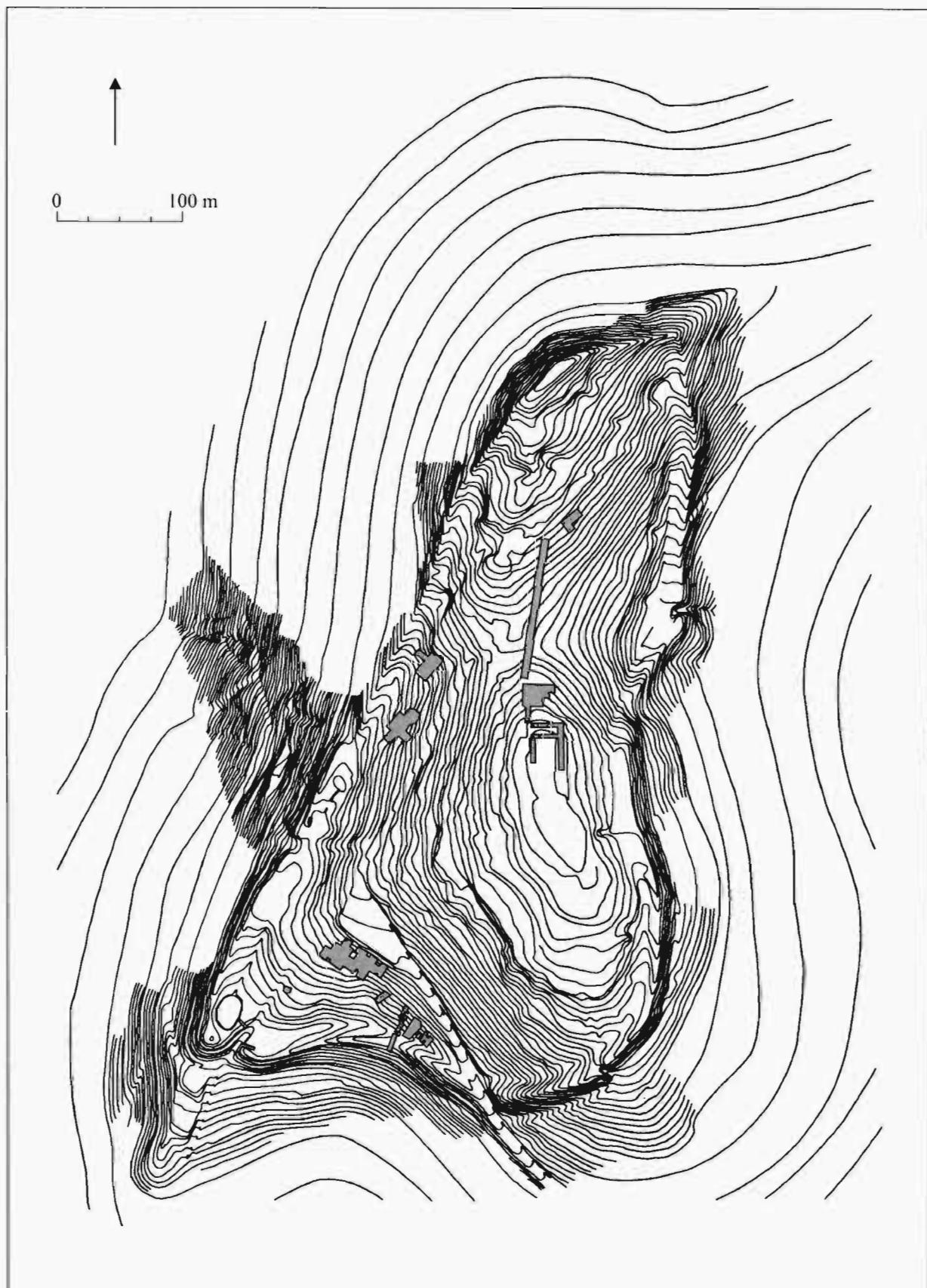
Mgr. David Parma
 Ústav archeologické památkové péče Brno
 Kaloudova 30
 CZ-Brno 614 00
 Parma @uapp.cz

VORKELTISCHE BESIEDLUNG VON HOSTÝN

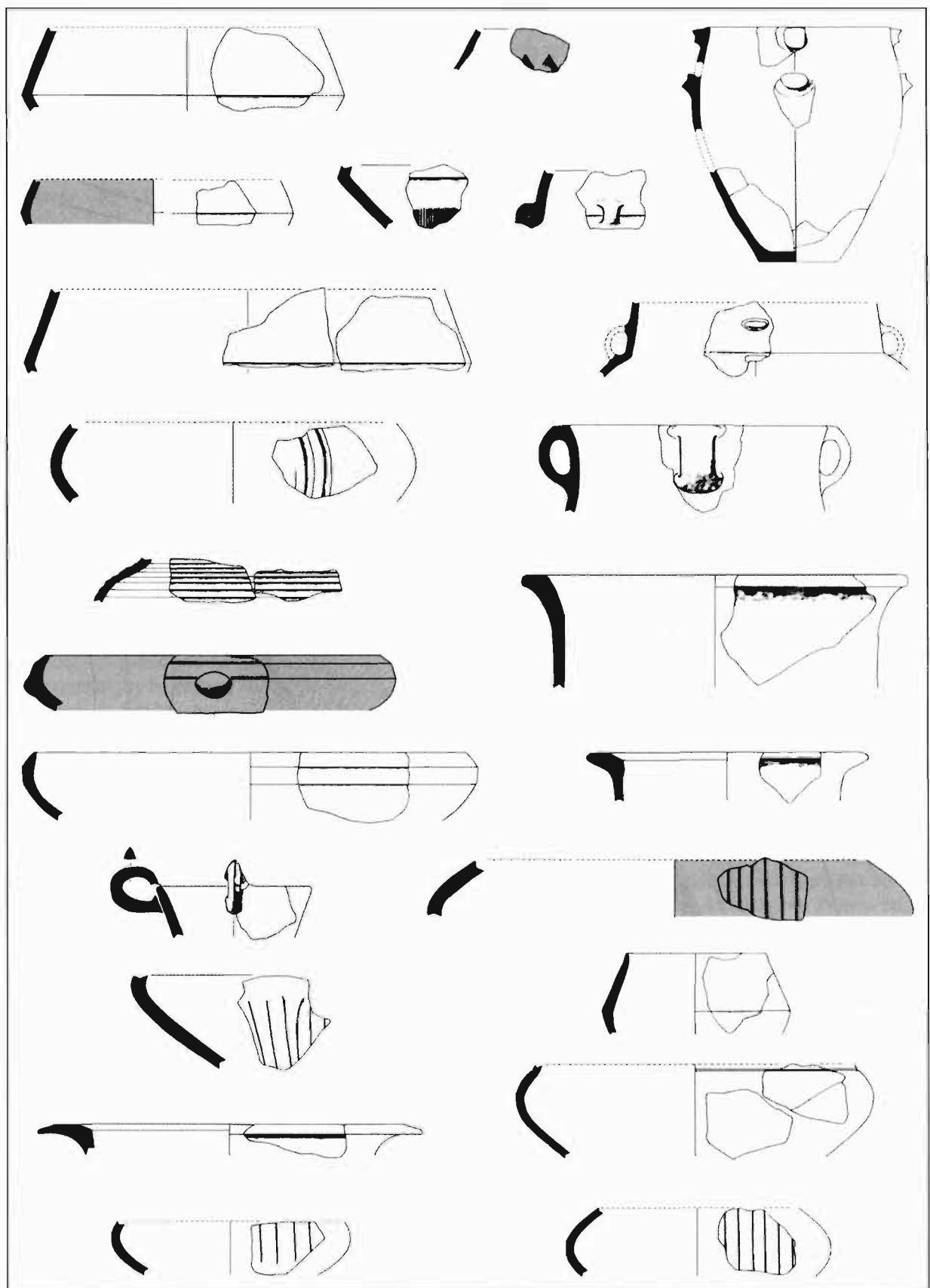
Zusammenfassung

Die befestigte Höhensiedlung in Hostýn gehört aus geographischer Sicht zum Gebiet Ostmährens und hängt sehr eng mit dem bisher archäologisch wenig bekannten Gebiet im nördlichen Vorgebirge von Hostýner Bergen zusammen. Sie ist aber gleichzeitig der Bestandteil einer ausgeprägten Konzentration von Höhensiedlungen der Lausitzer Urnenfelderkultur im westlichen Teil dieses Gebirges, wobei sie aber dank der Besiedlungslänge und dem Ausmaß der befestigen Fläche eine besondere Stellung zwischen ihnen einnimmt. In dieser Hinsicht kann sie am besten mit dem bekannten Burgwall in Kotouč bei Štramberk verglichen werden - beide Fundstellen repräsentieren laut Nekvasil gleichzeitig den zweiten (vor allem Ha B) und dritten (vor allem Ha D) Horizont des Vorkommens von den Burgwällen im mährischen Zweig der Lausitzer Urnenfelderkultur (Nekvasil 1990), wobei ihre Anfänge ziemlich früh sind und schon in die Stufe Ha A1 datiert werden. Es sind keine weiteren Fundstellen mit analogischer Besiedlungssequenz aus Mähren aus dem Milieu der Lausitzer Kultur bekannt, trotzdem können in den einzelnen Perioden weder Hostýn noch Kotouč als absolute Solitäre dargestellt werden.

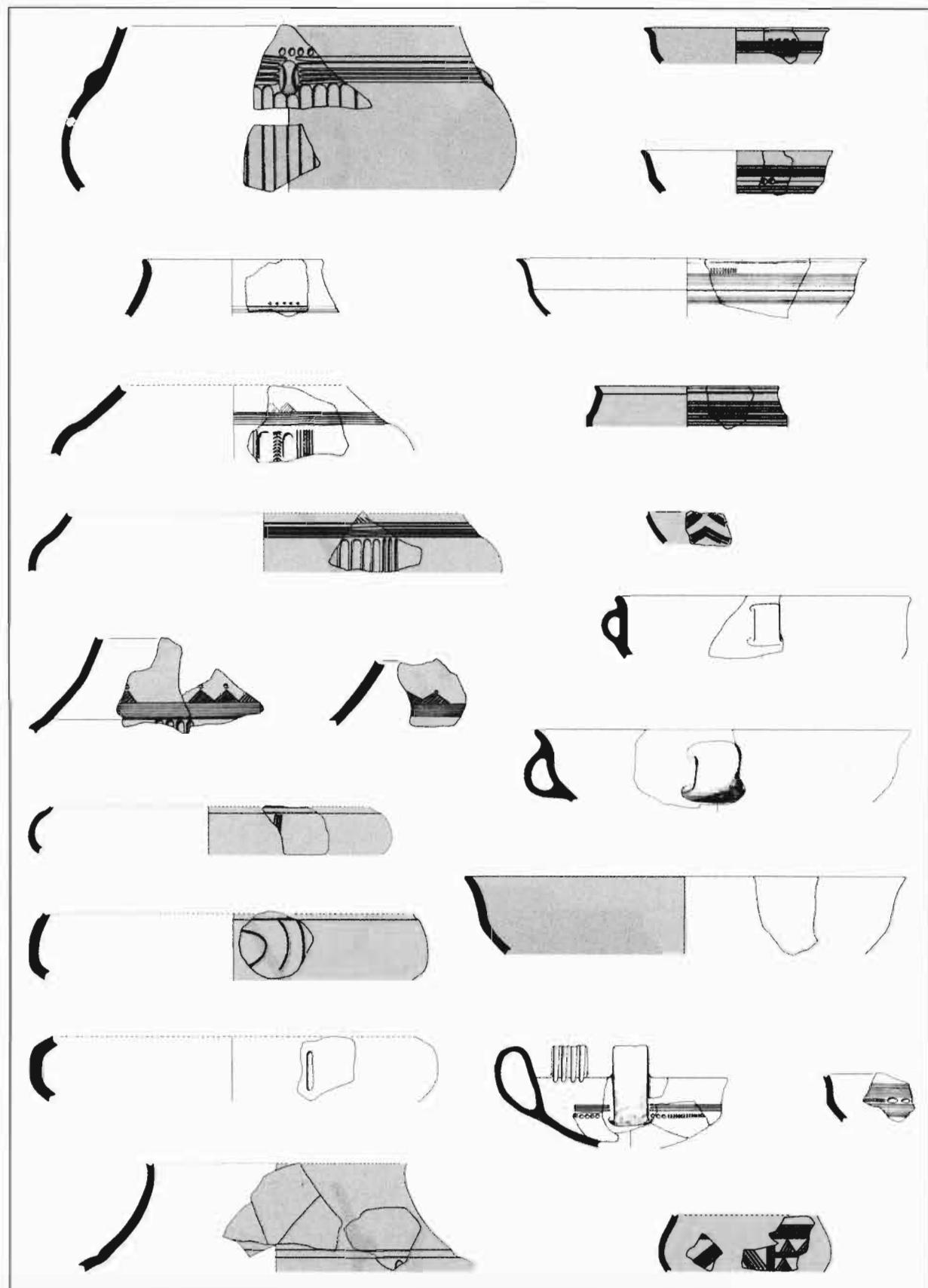
Im Milieu der Lausitzer Urnenfelderkultur wurde in Hostýn ziemlich unikale Stratigraphie einer ausgeprägten und mindestens dreifach umgebauten Fortifikation erfasst, was jedoch dem ungenügenden Forschungsstand auf den anderen Fundstellen zugeschrieben werden kann. Zu den eigentlichen Bautechniken der einzelnen Phasen findet man eine Reihe von gegenwärtigen Analogien - von den Holzerde-Konstruktionen, die vor allem in der lausitzer- und mitteldanubischen Kultursphäre bekannt sind, über die Verschüttung ohne Belege einer Innenkonstruktion, die eine sehr geläufige Form auf den lausitzer Burgwällen darstellt, bis zu den komplizierten Bauten aus Holz oder Stein, zu denen in dem frühhallstattzeitlichen Zeitabschnitt Analogien auf Rmíz u Laškov zu finden sind (Šmid 1993, Abb. 7). Ziemlich ungewöhnlich wirkt auch die Konstruktion des Haupttors mit massiven und nach innen eingezogenen Flügeln (dieser Grundriss wird normalerweise als zangenförmig bezeichnet), die spätestens im Laufe der Stufe Ha B gebaut wurde. Auf dem Gebiet der Verbreitung der Lausitzer Kultur in Mähren findet man kaum ein Befestigungselement ähnlicher Form, Ausmaße und ähnlichen Alters.

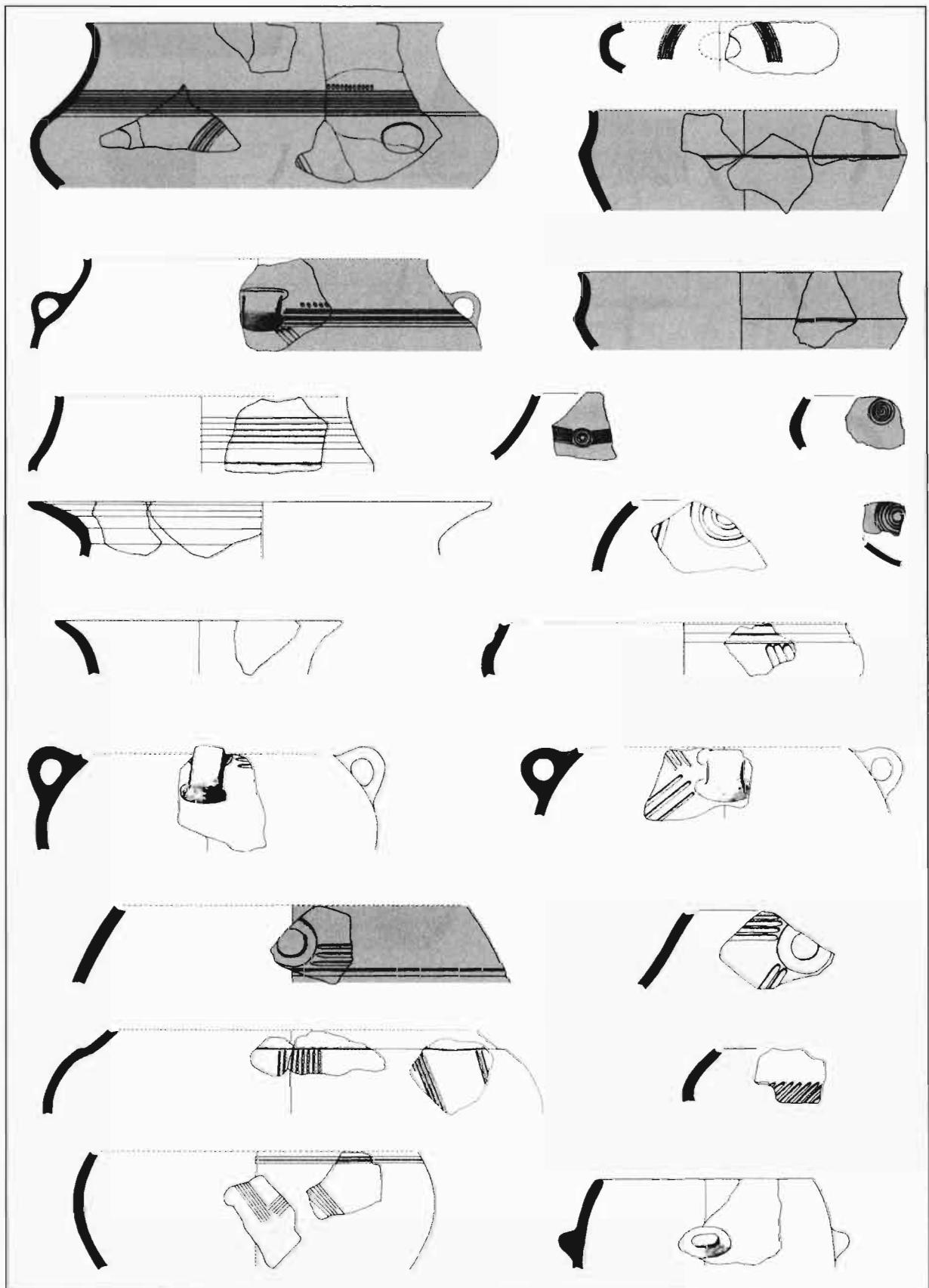
Obr. 1. Chvalčov-Hostýn. Plán hradiště, zkoumané plochy šedě.
Abb. 1. Chvalčov-Hostýn. Plan des Burgwalls, untersuchte Flächen sind grau schattiert.

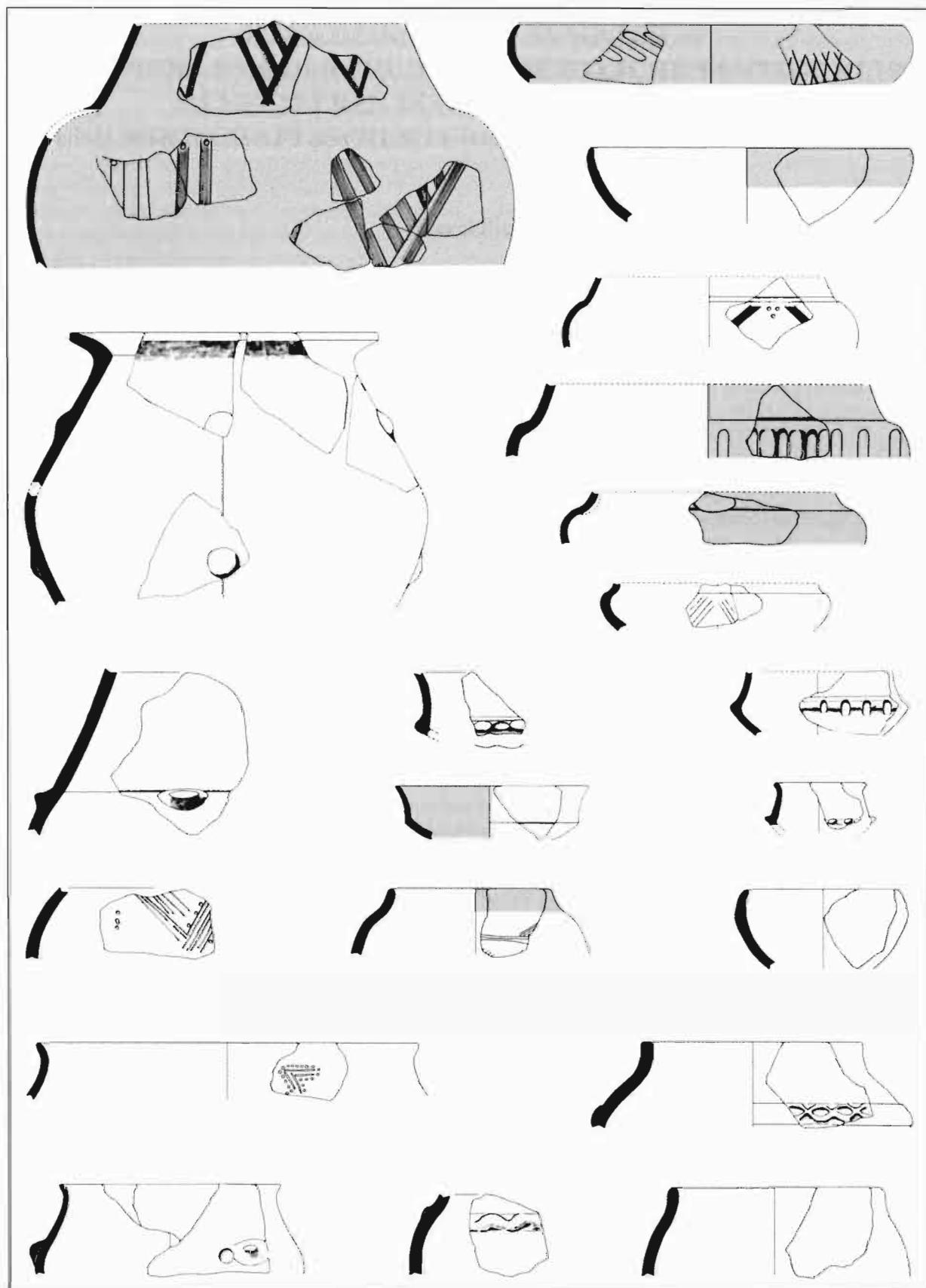
Obr. 2. Chvalčov-Hostýn. Keramika horizontu I.
Abb. 2. Chvalčov-Hostýn. Keramik des Horizonts I.

Obr. 3. Chvalčov-Hostýn. Keramika horizontu II.
Abb. 3. Chvalčov-Hostýn. Keramik des Horizonts II.

Obr. 4. Chvalčov-Hostýn. Keramika horizontu III.
Abb. 4. Chvalčov-Hostýn. Keramik des Horizonts III.

Obr. 5. Chvalčov-Hostýn. Keramika horizontu IV.
Abb. 5. Chvalčov-Hostýn. Keramik des Horizonts IV.

12. MEDZINÁRODNÉ SYMPÓZIUM GRUNDPROBLEME DER FRÜHGESCHICHTLICHEN ENTWICKLUNG IM MITTLEREN DONAURAUM: SIEDLUNGS- UND WIRTSCHAFTSSTRUKTUREN IN DER FRÜHGESCHICHTE

Karol Pieta

Ešte 6.-10. decembra 1999 sa v Nitre uskutočnila ďalšia z radu úspešných konferencií, venovaných včasno-historickému obdobiu v naddunajskom barbariku. Zúčastnilo sa na nej 35 odborníkov zo siedmich európskych krajín a zo Slovenska. Počas rokovania odznelo 20 referátov a príspevkov a uskutočnila sa odborná exkurzia do Piešťan, Topoľčian a Trenčína. Zoznam príspevkov:

- G. Dobesch:* Keltisches Städteswesen nach antiken Schriftquellen;
- V. Salač:* Überregionaler Handel, Siedlungs- und Wirtschaftsstrukturen in Böhmen während der Latènezeit;
- E. Kolníková:* Fundmünzen in den spätlatènezeitlichen Burgwällen in der Slowakei;
- Th. Fischer:* Die Villa Rustica im Rhein-Donau-Raum - Überlegungen zur Genese einer Siedlungsform;
- J. Blažek - A. Reszczyńska:* Die kaiserzeitlichen Siedlungen in Nordwestböhmen;
- V. Varsik:* Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Veľký Meder (SW-Slowakei);
- K. Elschek:* Die Siedlungslandschaft des 4. Jhs. nördlich von Carnutum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung;
- A. Stuppner:* Spätantike Siedlungsstrukturen am Oberleiserberg bei Ernsbrunn/NÖ;
- M. Pollak:* Frühgeschichtliche Siedlungs- und Wirtschaftsräume in Oberösterreich am Beispiel des Rattachgaus;
- H. Geisler:* Geographische Infosysteme als Arbeitsmittel in der archäologischen Forschung;
- E. Istvánovics:* Settlements of the Imperial Age in the Upper Tisza Region;
- A. Vaday:* Some data on the Barbarian settlement research in Hungary;
- V. Kulcsár:* Germanic settlement of Imperial Age near Vác;
- B. Komoróczy:* Neuentdeckungen der römischen Marschlager in Arealen der germanischen Siedlungsstätten;
- J. Tejral:* Markomannenkriege und die germanischen Siedlungsstrukturen;
- T. Kolník - J. Rajtár:* Neue Angaben zur Ausdehnung und Struktur der römisch-germanischen Anlage Cífer-Páč;
- G. Březinová:* Germanische Töpfereien in Nitra-Chrenová;
- K. Kuzmová:* Zwei Militär-Backöfen aus Iža;
- Ch. Pilet:* L'habitat rural au début du haut Moyen Age dans l'actuelle Normandie;
- P. Perain - A. Dierkens:* Les "sedes regiae" mérovingiennes entre Seine et Rhin.

V tomto čísle Študijných zvestí vychádza tá časť príspevkov, ktorú sa podarilo zhromaždiť. Menovite ide o štúdie G. Březinovej (a S. Katkina a M. Fabiša), K. Elscheka, Th. Fischeru, E. Istvánovics, T. Kolníka a J. Rajtára, V. Kulcsára, K. Kuzmovej, M. Lamiovej-Schmidlovej, M. Pollaku, A. Vadaya a V. Varsika. Príspevok E. Kolníkovej bol medzitým publikovaný v Slovenskej archeológii (51/2, 2003, 223-246). Organizátori podujatia K. Pieta a J. Rajtár sa ospravedlňujú autorom za oneskorené vydanie, ktoré bolo zapríčinené nedodržaním termínov zo strany ďalších autorov pri dodaní ich príspevkov, ako aj finančnými problémami s vydaním samostatného zborníka.

12. INTERNATIONALES SYMPOSIUM GRUNDPROBLEME DER FRÜHGESCHICHTLICHEN ENTWICKLUNG IM MITTLEREN DONAURAUM: SIEDLUNGS- UND WIRTSCHAFTSSTRUKTUREN IN DER FRÜHGESCHICHTE

Karol Pieta

Noch vom 6. bis 10. Dezember 1999 hat in Nitra eine weitere erfolgreiche Konferenz stattgefunden, die der frühgeschichtlichen Periode im mittleren Donauraum gewidmet war. An der Konferenz nahmen 35 Wissenschaftler aus der Slowakei und sieben europäischen Ländern teil. Es wurden 20 Referate und Beiträge vorgetragen und außerdem unternahmen die Teilnehmer Fächekursionen nach Piešťany, Topoľčany und Trenčín. Auf der Konferenz wurden folgende Beiträge vorgetragen:

- G. Dobesch:* Keltisches Städteswesen nach antiken Schriftquellen;
- V. Salač:* Überregionaler Handel, Siedlungs- und Wirtschaftsstrukturen in Böhmen während der Latènezeit;
- E. Kolníková:* Fundmünzen in den spätlatènezeitlichen Burgwällen in der Slowakei;
- Th. Fischer:* Die Villa Rustica im Rhein-Donau-Raum - Überlegungen zur Genese einer Siedlungsform;
- J. Blažek - A. Reszczyńska:* Die kaiserzeitlichen Siedlungen in Nordwestböhmen;
- V. Varsík:* Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Velký Meder (SW-Slowakei);
- K. Elschek:* Die Siedlungslandschaft des 4. Jhs. nördlich von Carnutum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung;
- A. Stuppner:* Spätantike Siedlungsstrukturen am Oberleiserberg bei Ernsbrunn/NÖ;
- M. Pollak:* Frühgeschichtliche Siedlungs- und Wirtschaftsräume in Oberösterreich am Beispiel des Rattachgaus;
- H. Geisler:* Geographische Infosysteme als Arbeitsmittel in der archäologischen Forschung;
- E. Istvánovics:* Settlements of the Imperial Age in the Upper Tisza Region;
- A. Vaday:* Some data on the Barbarian settlement research in Hungary;
- V. Kulcsár:* Germanic settlement of Imperial Age near Vác;
- B. Komoróczy:* Neuentdeckungen der römischen Marschlager in Arealen der germanischen Siedlungsstätten;
- J. Tejral:* Markomannenkriege und die germanischen Siedlungsstrukturen;
- T. Kolník - J. Rajtár:* Neue Angaben zur Ausdehnung und Struktur der römisch-germanischen Anlage Cifer-Pác;
- G. Březinová:* Germanische Töpferöfen in Nitra-Chrenová;
- K. Kuzmová:* Zwei Militär-Backöfen aus Iža.
- Ch. Pilet:* L'habitat rural au début du haut Moyen Age dans l'actuelle Normandie;
- P. Perain - A. Dierkens:* Les "sedes regiae" mérovingiennes entre Seine et Rhin.

In diesem Heft von Študijné zvesti erscheinen die Referate, deren Autoren sich entschieden haben, ihr Manuskript zu veröffentlichen. Namentlich handelt es sich um Studien von G. Březinová (und S. Katkin und M. Fabiš), K. Elschek, Th. Fischer, E. Istvánovics, T. Kolník und J. Rajtár, V. Kulcsár, K. Kuzmová, M. Lamiová-Schmiedlová, M. Pollak, A. Vaday und V. Varsík. Der Beitrag von E. Kolníková erschien inzwischen in Slovenská Archeológia (51/2, 2003, 223-246). Die Veranstalter der Konferenz K. Pieta und J. Rajtár entschuldigen sich bei den Autoren für die verspätete Veröffentlichung ihrer Beiträge, die durch die Nichteinhaltung der Termine seitens der weiteren Autoren bei der Fertigstellung ihrer Beiträge wie auch durch finanzielle Schwierigkeiten beim Herausgeben eines separaten Sammelbandes verursacht wurde.

PhDr. Karol Pieta, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
karol.pieta@savba.sk

SÍDLISKOVÝ OBJEKT Z NESKOREJ DOBY LATÉNSKEJ V NITRE-MALOM SEMINÁRI

Gertrúda Březinová - Slavomír Katkin

Juhozápadné Slovensko, Podunajská nížina, kataster mesta Nitry, sídliskový objekt, neskora doba laténska, keramika, tkáčske hlinené závažia.

Southwestern Slovakia, Podunajská nížina lowland, cadastre of town Nitra, settlement object, Late La Tène period, pottery, weaver's clay weights.

V súvislosti s rekonštrukciou objektu Malého seminára (Pribinova ul. 6) a plánovanou prístavbou, ktorá vznikla v predĺženej osi južného krídla a vytvorením západného krídla, uzatvárajúceho blok zo strany Vazilovej ulice, došlo k asanácii domov vo dvore budovy banky (Pribinova ul. 3) a k zemným prácam (obr. 1: 3). Po znížení terénu asi o 5 m vznikli v západnej časti dvora dva profily, v ktorých sa črtal objekt (obr. 2-4). Uvedená situácia bola dôvodom na uskutočnenie záchranného archeologického výskumu v decembri 1993, ktorý realizoval Pamiatkový ústav Bratislava, regionálne stredisko Nitra (Katkin 1995).

Opis objektu

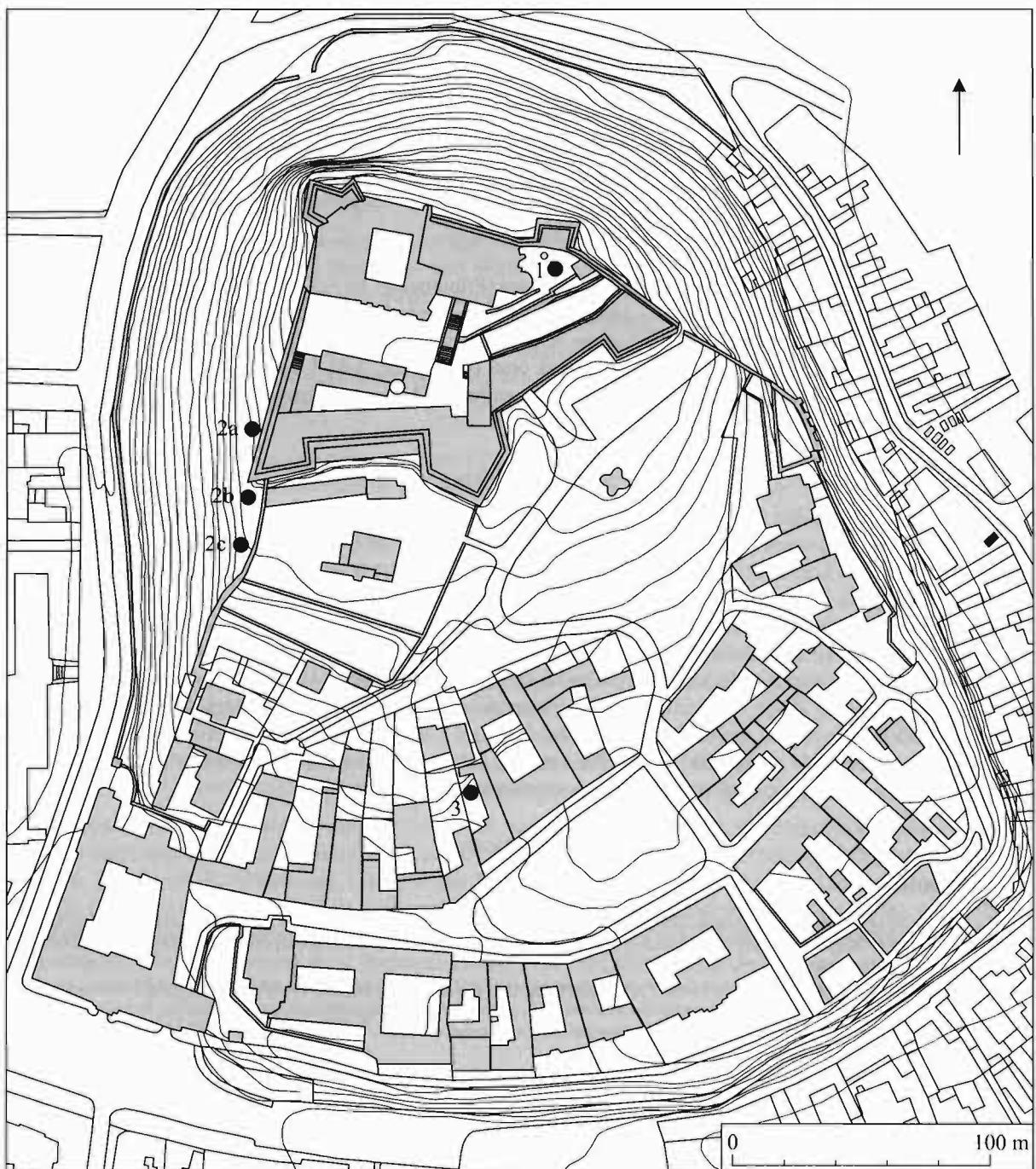
Objekt sa črtal v nároží stien profilov I a II (obr. 2-4). Zasahoval SZZ smerom do neporušeného svahu a JZZ smerom pod násyp, na ktorom sa nachádza tehlový mür s kamennou podmurovkou. Daná skutočnosť zabránila zisteniu veľkosti, tvaru a konštrukčných detailov objektu. Podarilo sa zachytiť len východnú časť nepravidelného pôdorysu. Zistená výška objektu je 2,2 m. Dno bolo nerovné. Vo výplni sa našla poškodená zásobnica s mohutným okružím, v ktorej bolo uložené väčšie množstvo zvieracích kostí (viď príspevok M. Fabiša v tomto periodiku). Tieto sa nachádzali v celej preskúmanej časti objektu. V okolí zásobnice ležalo vedľa seba niekoľko hlinených tkáčskych závaží. V zásype sa našla kamenná pieskovcová polguľa s hmotnosťou 1550 g, ktorá nesie výrazné stopy po opracovaní (Illášová 1996). V početnom keramickom materiáli, pochádzajúcom z výplne objektu, bola zastúpená charakteristická keramika neskorolaténskeho obdobia: sivá a sivohnedá, tuhová, maľovaná a dácka keramika. Pravdepodobne však došlo aj k bližšie neidentifikovanému novovekému zásahu do objektu, čoho dokladom je aj intrúzia fragmentu nádoby s uchom (tab. 5: 5) a opracovaného pieskovca (tab. 8: 1).

Opis nálezov

Keramika

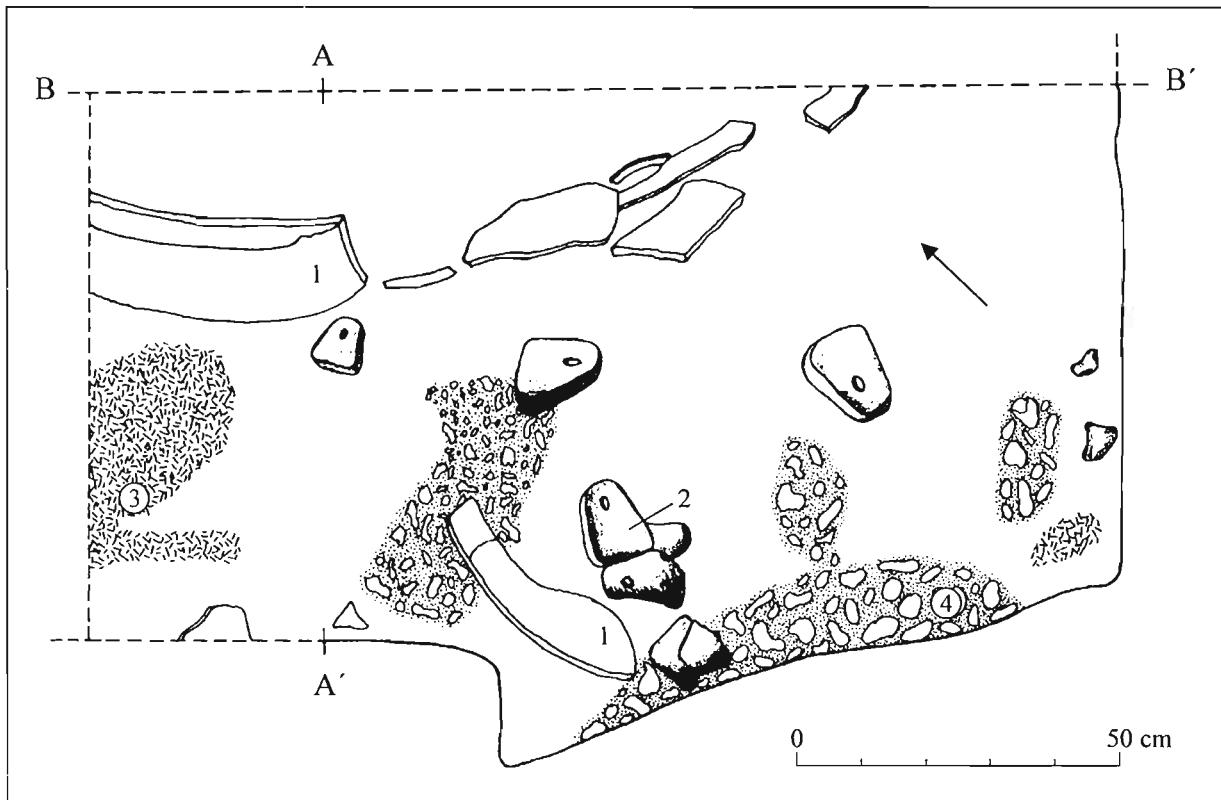
1. Hniec. Zachovaný okraj, plecia. Priemer okraja 280 mm. Keramika na kruhu robená. Hlina jemná, kvalitná a dobré vypálená, sivej farby. Stred lomu je bledosivej farby. Okraj von vyhnutý. Na pleciach je obvodová plasticky zvýraznená línia. Na hornej časti tela nádoby sú umiestnené jemne vhĺbené obvodové linie (tab. 1: 1).
2. Hniec vázovitého tvaru. Priemer ústia 300 mm. Výška zachovanej časti tela 210 mm. Okraj je von vyhnutý, plecia odsadené, s obvodovou vhĺbenou líniou. Pod ňou je výzdoba, ktorá pozostáva z obvodových polí zdobených križujúcimi sa liniami a vlnovkou. Pod výzdobou je stena zdrsnená. Materiál jemne drsný s prímesou drobných kamicinkov, kvalitne vypracovaný a vypálený (šamotový). Povrch stien jemne zdrsnený. Nádoba vyrobená na kruhu. Farba stien sivá (tab. 1: 2).
3. Misa so zaobleným, dovnútra vtiahnutým ústím. Priemer ústia 90 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Po obvode maximálnej výdute sú dva vhĺbené pásy. Zvisle na telc sú vhĺbené linie. Povrch hladený, sivý z vonkajšej i vnútornej strany. Hlina drsnejšia, dobre vypálená, lom sivo hneda (tab. 1: 3).
4. Pohár so súdkovitým telom. Priemer ústia 130 mm. Keramika vyrobená v ruke. Zvislo hrebeňované telo. Vonkajší povrch drsnejší, čiernej farby, z vnútornej strany hnedý. Lom hnedosivý, hlina drsná (tab. 1: 4).
5. Pohár s dovnútra vtiahnutým okrajom. Priemer ústia 65 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Zachovaná výška 75 mm. Povrch hladený, z vonkajšej i vnútornej strany bledohnedý. Hlina jemne plavená, dobre vypálená, lom bledosivý (tab. 1: 5).
6. Situla so zosilneným do vnútra vtiahnutým okrajom. Priemer ústia 350 mm. Pod okrajom je zvýraznená plastická obvodová lišta. Telo je nepravidelne zvislo hrebeňované. Keramika vyrobená na kruhu. Hlina s vysokým obsahom grafitu. Farba stien sivá (tab. 2: 1).
7. Hrnec s kyjovito zosilneným okrajom. Priemer ústia 300 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Zdobený metopovite členeným zvislým hrebeňovaním. Povrch hladený, na tele drsnejší, z vnútornej i vonkajšej strany hnedastý. Hlina drsná, lom čierny (tab. 2: 2).

8. Mísa s dovnútra vtiahnutým ústím, mierne zaoblená. Priemer ústia 330 mm. Keramika vyrobená v ruke. Ústie odsadené vhĺbenou obvodovou liniou. Metopovite usporiadane zvislé hrebeňovanie tela. Vždy v dvoch zaoblených vhĺbených pásoch. Povrch z vnútnej strany hnedý, drsnejší, vyhladený. Hlina drsná s prímesou drobných kamienkov, lom hnedý a čierny. Pravdepodobne v ruke robená a na kruhu dotáčaná. (tab. 2: 3).
9. Situla. Zachovaný okraj a plecia nádoby. Priemer do vnútra vtiahnutého ústia 170 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Hlina s vysokým obsahom grafitu. Farba stien tmavosivá až čierna. Vonkajšia stena leštená (tab. 2: 4).
10. Situla so zosilneným okrajom, nízkym hrdlom, členeným plastickým prstencom po obvode hradia. Priemer ústia 170 mm. Zachovaný okraj a telo. Keramika robená na kruhu. Nepravidelné zvislo hrebeňované telo. Povrch hladený, z vonkajšej strany bledohnedý, z vnútnej sivochnedý. Hlina drsnejšia s drobnými kamienkami, bez prímesi grafitu, dobre vypálená, lom sivý (tab. 2: 5).
11. Fláša s vajcovitým telom. Rekonštruovateľná nádoba. Priemer ústia 110 mm, výška 205 mm, priemer dna 92 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Prvky vlešťovanej výzdoby na vonkajšej stene nádoby. Povrch hladený, striedavo sivý a sivochnedý z vonkajšej strany, z vnútnej sivý. Hlina jemná, dobre vypálená, lom hnadosivý (tab. 3: 1).

Obr. 1. Nitra (Hrad). Osídlenie hradného návršia v neskorej dobe laténskej. 1 - východné nádvorie; 2 a, b, c - západný svah; 3 - Malý seminár (podľa P. Bednára).

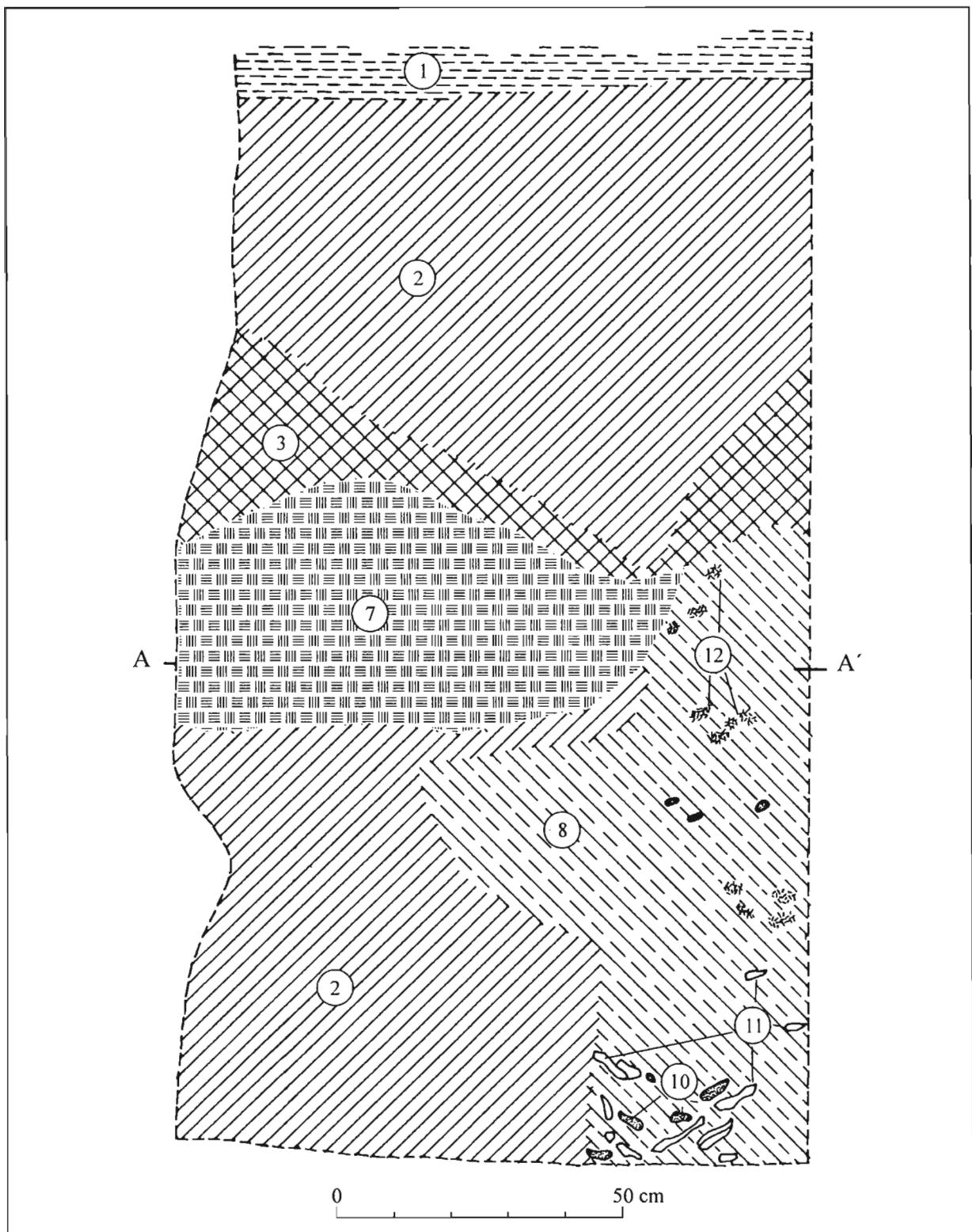
Abb. 1. Nitra (Burg). Besiedlung der Burganhöhe in der Spälatènezeit. 1 - Östlicher Burghof; 2 a, b, c - westlicher Hang; 3 - Kleinseminar (laut P. Bednár).

Obr. 2. Nitra (Malý seminár). Pôdorys objektu 1/83. 1 - fragmenty keramiky; 2 - hlinené závažia; 3 - zvieracie kosti; 4 - kamene.

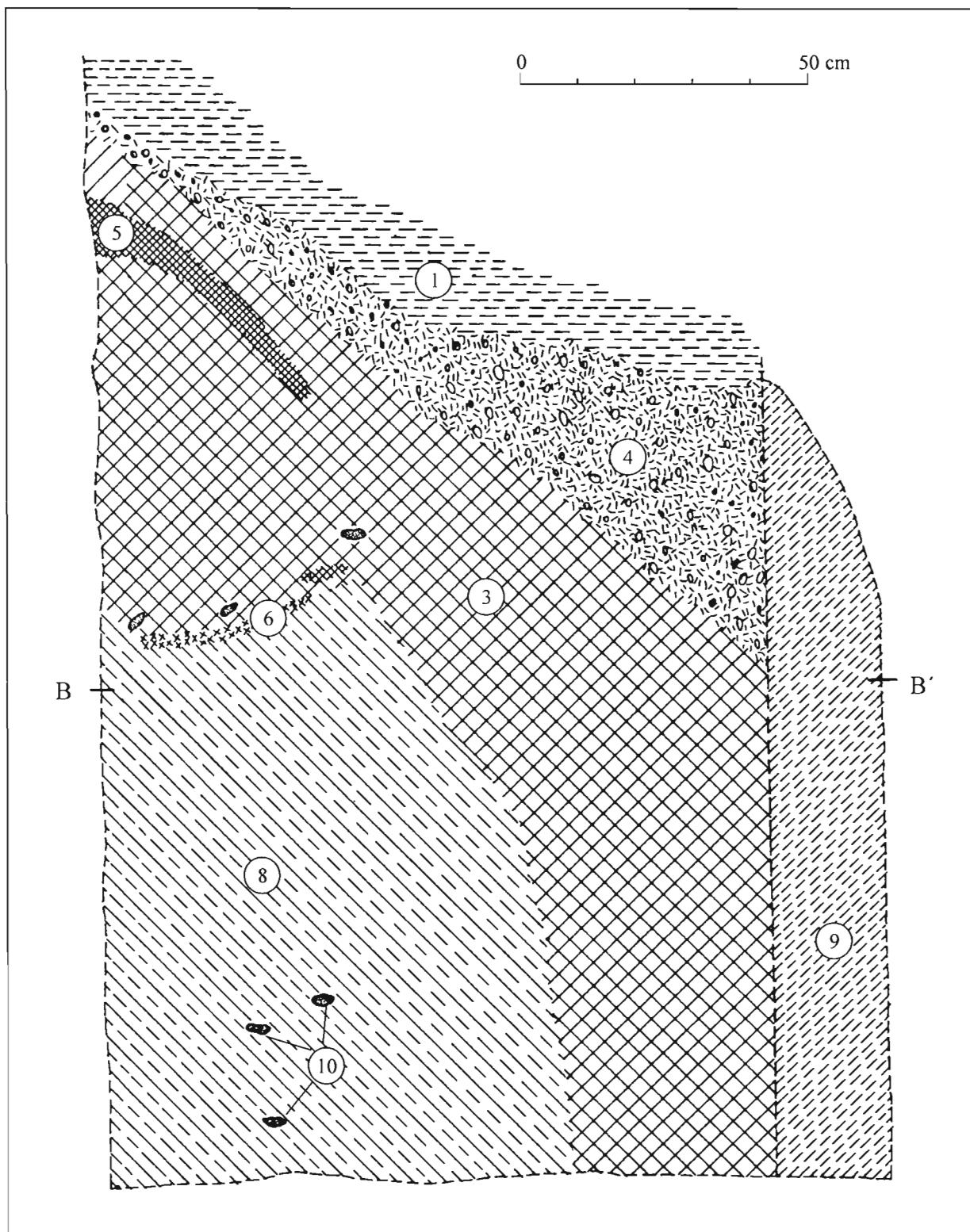
Abb. 2. Nitra (Kleinseminar). Grundriss des Objektes 1/83. 1 - Keramikfragmente; 2 - Tongewichte; 3 - Tierknochen; 4 - Steine.

12. Fláša s vajcovitým telom, úzkym hrdlom a s lievickovitým ústím. Okraj, hrdlo a plecia. Priemer ústia 105 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Povrch hladený, vonkajšia stena sivá, vnútorná sivočierna. Hlina jemná, dobre vypálená, lom sivý (tab. 3: 2).
13. Hniec. Spodná časť nádoby a dno. Priemer dna 95 mm. Keramika v ruke robená. Na spodnej časti obvodový pás s vhľbenými odtlačkami prstov. Povrch drsný, z vonkajšej vvnútornej strany hnedý. Hlina drsná, lom sivohnedý (tab. 3: 3).
14. Vázovitá alebo flášovitá nádoba. Hrdlo a plencia nádoby. Priemer hrdla 120 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Po obvode tela plastická a vhľbená výzdoba. Pod plasticky zvýraznenými obvodovými pásmi je rad šikmých hľbených obvodových linii. Povrch mierne drsnejší, z vonkajšej strany sivočierny, z vvnútornej sivý. Jenne plavená, kvalitne vypálená hlina, lom sivý (tab. 3: 4).
15. Hniec vázovitý s vajcovitým telom. Okraj a telo. Priemer ústia 340 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Vhľbená a vhladzovaná výzdoba po obvode nádoby v tvare vlnovky, ktorá je oddelená dvojicou pásov. Povrch stien striedavo vo vodorovných pásoch hladený a drsný, z vonkajšej vvnútornej strany sivohnedý. Hlina stredne drsná, dobre vypálená, lom sivý (tab. 3: 5).
16. Hrnice - zásobníca. Priemer ústia 210 mm. Zachovaný okraj, plecia a telo nádoby. Matériál je stredne drsný, kvalitne vypálený sivej farby. Po obvode hrdla zdrsnený pás, v ktorom sú šikme mierne vhľbené linie. Plecia plasticky odsadené. Na telci je umiestnený zdrsnený obvodový pás, v ktorom je vlnovka. Nádoba vyrobená na kruhu (tab. 3: 6).
17. Misa s von vyhnutým okrajom. Priemer ústia 275 mm. Okraj, hrdlo a telo. Keramika vyrobená na kruhu. Vlešťovaná výzdoba v tvare vlnovky na vvnútornej stene. Na tele malý kruhový otvor. Drsnejší povrch, z vonkajšej strany čierny, z vvnútornej bledohnedý. Farba lomu hnedosivá, hlina mierne drsná, dobre vypálená (tab. 4: 1).
18. Misa s von vyhnutým okrajom. Okraj, hrdlo, telo. Keramika vyrobená na kruhu. Prvky vlešťovanej výzdoby v tvare vlnovky na vvnútorej stene. Hladený povrch, z vonkajšej vvnútornej strany hnedosivý. Farba lomu sivá, hlina mierne drsná s prímesou drobných kamienkov (tab. 4: 2).
19. Misa kónického tvaru s dovnútra vtiahnutým ústím. Priemer ústia 225 mm. Okraj a telo nádoby. Keramika vyrobená na kruhu. Vonkajší povrch čierny, hladený, vvnútornej strany čierny. Farba lomu hnedá, hlina mierne drsná, dobre vypálená (tab. 4: 3).
20. Misa kónická s mierne dovnútra vtiahnutým a zaobleným okrajom. Priemer ústia 280 mm. Okraj, telo nádoby. Keramika vyrobená na kruhu. Na vvnútorej stene výrazné stopy po točení na kruhu. Vonkajší povrch hladený, z vvnútorej i vonkajšej strany čierny. Farba lomu sivá, hlina mierne drsná s prímesou drobných kamienkov (tab. 4: 4).
21. Hniec s odsadeným hrdlom a kónickým telom. Priemer ústia 243 mm. Okraj nádoby, keramika vyrobená na kruhu. Povrch z vonkajšej strany hladený, sivohnedý, z vvnútornej hnedý. Drsná hlina, lom hnedý (tab. 4: 5).
22. Pokryvka nádoby, fragment. Priemer pokryvky 300 mm. Keramika na kruhu robená. Povrch hladený, z vonkajšej strany hnedý, z vvnútornej hnedočierny. Hlina jemná, dobre vypálená, lom sivý (tab. 4: 6).
23. Hniec s dovnútra vtiahnutým ústím. Okraj a telo nádoby. Keramika vyrobená na kruhu. Po obvode plieci plasticky vhľbené pásy. Zachovaná výška 150 mm, hrúbka 10 mm. Povrch mierne drsnejší, z vonkajšej i vvnútornej strany sivý. Hlina jemná, dobre plavená, lom sivý (tab. 5: 1).
24. Gombikovitý výčielok, pravdepodobne držadlo z pokryvky, poškodené. Priemer gombíka 65 mm. Výška 35 mm. Keramika s veľkým obsahom grafitu. Mierne drsný hladený povrch stien sivej až sivočiernej farby. Hlina drsná, s prímesou drobných kamienkov, dobre vypálená. Lom sivý (tab. 5: 2).
25. Telo nádoby. Keramika vyrobená na kruhu. Hrúbka črepu 8 mm. Povrch vonkajšej steny tehlovočervený. Po obvode steny sú maľované biele pásy široké 7 a 8 mm. Farba vvnútornej steny je bledohnedá. Hlina jemná, dobre vypálená, lom sivočierny (tab. 5: 3).

Obr. 3. Nitra (Malý seminár). Profil objektu 1/83. 1 - novoveká navážka; 2 - skala; 3 - bledohnedá kompaktná hlina; 4 - premiešaná vrstva kamenia, tehloviny, hliny; 5 - tehlovočervená hlina; 6 - tehlovočervená mazanica; 7 - tmavohnedá kompaktná hlina; 8 - tmavohnedá hlina s kamením, zvieracími kostami, laténskou keramikou; 9 - profil porušený stavebnou činnosťou; 10 - kamene; 11 - črepky; 12 - zvieracie kosti.

Abb. 3. Nitra (Kleinseminar). Profile des Objektes 1/83. 1 - neuzeitliche Aufschüttung; 2 - Felsen; 3 - hellbrauner kompakter Ton; 4 - vermischte Schicht von Steinen, Ziegeln und Ton; 5 - ziegelroter Ton; 6 - ziegelroter Lehmvputz; 7 - dunkelbrauner kompakter Ton; 8 - dunkelbrauner Ton mit Steinen, Tierknochen, latènezeitlicher Keramik; 9 - ein durch die Bautätigkeit gestörtes Profil.

Obr. 4. Nitra (Malý seminár). Profil objektu 1/83. 1 - novoveká navážka; 2 - skala; 3 - bledohnedá kompaktná hlina; 4 - premiešaná vrstva kameňa, tehloviny, hliny; 5 - tehlovočervená hlina; 6 - tehlovočervená mazanica; 7 - tmavohnedá kompaktná hlina; 8 - tmavohnedá hlina s kamením, zvieracími kostami, laténskou keramikou; 9 - profil porušený stavebnou činnosťou.

Abb. 4. Nitra (Kleinseminar). Profile des Objektes 1/83. 1 - neuzeitliche Aufschüttung; 2 - Felsen; 3 - hellbrauner kompakter Ton; 4 - vermischte Schicht von Steinen, Ziegeln und Ton 5 - ziegelroter Ton; 6 - ziegelroter Lehmverputz; 7 - dunkelbrauner kompakter Ton; 8 - dunkelbrauner Ton mit Steinen, Tierknochen und latènezeitlicher Keramik; 9 - ein durch die Bautätigkeit gestörtes Profil.

26. Misa s dovnútra vtiahnutým ústím. Okraj a telo nádoby. Keramika vyrobená v ruke. Na maximálnej výduti plastický gombíkovitý výčnelok. Zachovaná výška 90 mm, hrúbka črepu 5 mm. Povrch drsný, z vonkajšej i vnútorej strany čierohnedý. Drsná hlina s prímesou drobných kamienkov, lom sivočierny (tab. 5: 4).
27. Fragment z tela nádoby. Keramika vyrobená v ruke. Plastickej výčnelok s trojicou vhľbených jamiek a pod ním ryté dvojice linii. Hrubka črepu 10 mm. Povrch drsný, z vonkajšej i vnútorej strany hnedy. Drsná hlina s prímesou drobných kamienkov, lom sivý (tab. 5: 6).
28. Fragment z tela nádoby. Keramika vyrobená v ruke. Po obvode plastická presekávaná lišta. Materiál drsný, sivochnedý (tab. 5: 7).
29. Fragment z tela nádoby. Keramika vyrobená v ruke. Po obvode plastická preskávaná lišta. Materiál drsný, sivochnedý (tab. 5: 8).
30. Zásobnica so zosilneným golierovitým okružím. Priemer dovnútra vtiahnutého ústia je 400 mm. Priemer dna 360 mm. Telo vajcovité. Na maximálnej výduti sú rozmiestnené výčnelky. Medzi nimi sú vhľbené obvodové linie. Rekonštruované nádoba. Keramika vyrobená na kruhu. Materiál jemný, s prímesou ostriva, hnedej farby. Na vnútorej stene stopy po točení. Výška nádoby 1000 mm (tab. 6: 1).
31. Nádoba súdkovitého tvaru s dovnútra vtiahnutým ústím. Okraj a telo nádoby. Priemer ústia 210 mm. Keramika v ruke robená. Zvislo hrebeňovane telo. Výška 110 mm, hrúbka 12 mm. Drsný povrch, z vonkajšej strany hnedosivý, z vnútorej bledohnedý (tab. 7: 1).
32. Fláša s vajcovitým telom a úzkym hrdlom. Priemer hrdla 57 mm, priemer pliec 125 mm. Keramika vyrobená na kruhu. Steny tehlovočervené a na vonkajšej stene biele obvodový maľovaný pás. Povrch hladený. Hlina jemná, dobre vypálená, lom sivočierny (tab. 7: 2).
33. Fragment z hornej časti nádoby. Z hrdla a pliec. Materiál stredne drsný. Povrch hladený, z vonkajšej strany hnedosivý, z vnútorej sivý. Lom hnedy. Keramika vyrobená na kruhu. VHľbená vlnovka je umiestnená v obvodových liniach a vo vlešťovanom páse (tab. 7: 3).
34. Misa zaoblená s dovnútra vtiahnutým ústím. Okraj a telo. Keramika vyrobená na kruhu. Priemer ústia 170 mm. Povrch z vonkajšej i vnútorej strany sivočierny, hladený. Hlina drsná s prímesou drobných kamienkov, dobre vypálená, lom hnedy (tab. 7: 4).
35. Džbán. Zachovaný okraj, pásiakové ucho a časť tela. Priemer ústia približne 130-150 mm. Okraj von vyhnutý, pod ním náznak horizontálnych a vertikálnych vlešťovaných linií. Na hornej časti ucha okrúhle prichlbinky zoradené dva vedľa seba a tri pod nimi. Podobná prichlbia je aj na pripojení ucha k telu nádoby. Materiál kvalitný, jemne plavený. Povrch sivý až čierny, lom tehlovočervený. Zhotovený na kruhu (tab. 5: 5).

Závažia

- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami, hnedej farby. Na vrchnej podstave značka v tvare rovnoramenného kríža. Výška 140 mm, priemer dna 120 mm (tab. 7: 5).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami, hnedej farby. Výška 140 mm, priemer dna 110 mm (tab. 9: 3).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami, hnedej farby. Na vrchnej podstave značka v tvare rovnoramenného kríža. Výška 144 mm, priemer dna 120 mm (tab. 9: 2).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami, hnedej farby. Vo vrchnej časti fragment značky pravdepodobne v tvare rovnoramenného kríža. Výška 148 mm, priemer dna 124 mm (tab. 10: 3).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami. Výška 128 mm, priemer dna 130 mm (tab. 9: 1).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom. Výška 130 mm, priemer dna 108 mm (tab. 8: 3).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami. Porušené. Výška 150 mm, priemer dna 104 mm (tab. 8: 4).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami. Výška 152 mm, priemer dna 112 mm (tab. 10: 2).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami. Výška 142 mm, priemer dna 130 mm (tab. 9: 4).
- Fragment hlineného tkáčskeho závažia. Výška 84 mm. (tab. 8: 2).
- Hlinené ihlanovité tkáčske závažie so zaoblenými hranami. Výška 122 mm, priemer dna 140 mm (tab. 10: 1).
- Hlinené tkáčske závažie s otvorom so zaoblenými hranami. Výška 150 mm, priemer dna 120 mm (tab. 8: 5).

Kameň opracovaný

Tvar polguľa, surovina pieskovec. Našiel sa v objekte v hlbke 175 cm. Hmotnosť 1550 g, priemer 134 mm, výška 82 mm. Na povrchu sú výrazné stopy po pracovnej činnosti, po technike otesávania, ktoré sa na povrchu prejavujú výraznými vápnitými čiarami. Pieskovec je organogénny, sú v ňom zachované odtlačky jadier a schránok mäkkýšov (tab. 8: 1).

Vyhodnotenie keramiky

Z početne zastúpených fragmentov nádob bol pomer typických a atypických zlomkov približne 1:3. Z typických je kresovo zdokumentovaná reprezentačná vzorka, ktorá predstavuje 35 kusov fragmentov nádob. Z dôvodu, že nemáme k dispozícii všetok materiál z objektu (preskúmaná bola pravdepodobne iba jedna štvrtina), zvolili sme postup výberu keramiky tak, aby bola prezentovaná celá škála charakteristických tvarov a výzdobných prvkov. Kolekcia nádob je zastúpená kvalitnou keramikou, vrátane nádob s maľovanou výzdobou, praktickými tvarmi hrncovitých a zásobnicovitých nádob, ale aj v ruke robenou keramikou, príznačnou pre dácke etnikum. Zo zhodného časového úseku sú podrobnejšie rozpracované súbory keramiky z Bratislavu a Deviny (Zachar 1982; Pieta/Zachar 1993). Z tohto dôvodu pri typológii keramiky vychádzame z určenia keramických tvarov rozpracovaných L. Zacharom (1982).

Hrnce a hrncovité tvary (skupina I)

Sitolovité hrnce - táto podskupina, označená ako I/1, je doložená tak tvarmi s nezosilneným okrajom a s telom zdobeným nepravidelným zvislým hrebeňovaním (tab. 2: 1, 4), ako aj tvarmi nezdobenými (tab. 2: 5). Ďalšia skupina kvalitne vyhotovenej keramiky sú *vázovité hrnce* (tab. 1: 1, 2; 2: 2; 3: 5, 6; 4: 5; 5: 1). Väčšinou ide o nádoby s von vyhnutým okrajom, s priemerom ústia od 20 do 30 cm, zhotovené z kvalitnej hliny, dobre vypálené a na kruhu točené. V ruke zhotovený je fragment spodnej časti nádoby, po obvode ktorého sú odtlačky prstov (tab. 3: 3). Patrí k dáckej keramike. Pravdepodobne k hrncovitým tvarom patria i fragmenty ďalších nádob (7: 1, 3). Podľa typolo-

gického prehľadu keramiky L. Zachara z výskumu Hlavného nám. 7 v Bratislave možno hrnce radíť k typu I/4, pojmenované ako „vázovité hrnce s kónickým telom a dovnútra odsadeným ústím“ (tab. 1: 1, 2; 3: 5, 6; 5: 1; 7: 3). Hrnec s kyjovito zosilneným okrajom a s metopovite členeným zvislým alebo nepravidelným hrebeňovaním na tele nádoby patrí k typu I/2 (tab. 2: 2).

Fľaše (skupina II)

Predstavujú menej početnú skupinu keramiky. V našom prípade ide o fľaše s oblúkovito prehnutým hrdlom (tab. 3: 1, 2). Z fľaše alebo fľašovitej vázy pochádza i fragment zhotovený z veľmi kvalitnej sivej hmoty (tab. 3: 4), ktorý má po obvode plieč plasticky zvýraznenú výzdobu. V tejto skupine je zastúpená i menšia fľaša, zdobená červeňo-bielym maľovaním (tab. 7: 2). Jej hrdlo je veľmi úzke a telo bolo pravdepodobne baňaté až guľovité.

Poháre (skupina IV)

Jeden fragment je zo súdkovitého tvaru, ktorý má na povrchu zvislé hrebeňovanie (tab. 1: 4). Veľmi kvalitne vyhotovený je baňatý pohár (tab. 1: 5).

Misy (skupina V)

Skupina mis sa delí na dve hlavné podskupiny: misy s dovnútra vtiahnutým okrajom, typ V/1, v rôznych variantoch (tab. 1: 3; 2: 3; 4: 3, 4; 7: 4) a misy s von vynutým okrajom, esovite profilovaným a zdobené vhľbenou vlnovkou na vnútornnej stene, typ V/2, známe i ako typ Békásmegyer (tab. 4: 1, 2).

Pokrývky

Sú zastúpené dvoma fragmentami (tab. 4: 6; 5: 2). Jedna má gombíkovitý výčnelok s vysokým obsahom grafitu v keramickej hmote (tab. 5: 2).

Zásobnica

Pomerne veľká nádoba s ústím výrazne zosilneným do podoby profilovaného okružia. Pod najvyšším priemerom tela sú umiestnené ploché, horizontálne nasadené plné uchá s praktickou funkciou na prenášanie (tab. 6: 1). Priestor medzi týmito uchami je po celom obvode zvýraznený vhľbenými líniemi.

Spektrum nádob dopĺňa maľovaná, na kruhu točená, veľmi kvalitne vypracovaná keramika (tab. 5: 3; 7: 2) a dáčka v ruke robená keramika (tab. 3: 3; 5: 4, 5, 6, 7, 8). V súbore dáčkej keramiky chýba zastúpenie kónickej šálky s uchom nasadajúcim na stenu nádoby pod ústím a nad plochým dnom. Zastúpené sú fragmenty hrncovitých a misovitých tvarov, zdobené plastickou výzdobou (vhľbené jamky, pretláčané obvodové lišty, girlandy a gombíkovité výčnelky).

Za intrízu z bližšie neidentifikovaného novovekého zásahu možno považovať fragment pravdepodobne džbánu s uchom (nevylučujeme, že mohol byť dvojuchý), zdobený vlešťovanou výzdobou a plastickými preliačeniami (tab. 5: 5). Nádoba patrila ku kvalitne zhotovenému tovaru.

Hlinené tkáčske závažia

Spolu dvanásť kusov, z toho jeden fragment. Metrické údaje sa dali sledovať na jedenástich kusoch. Z hľadiska funkčnosti krosien má určite svoje opodstatnenie skutočnosť, že tieto závažia sú rôznej výšky, priemeru podstavy a hmotnosti. Výšku od 122 do 130 mm majú tri závažia, od 140 do 144 štyri závažia a výšku od 148 do 152 mm štyri závažia. Značka v tvare kríža na hornej podstave je na troch závažiach (výška 140, 140, 144 mm).

Zhodnotenie nálezových okolností a datovanie materiálu

Napriek tomu, že máme k dispozícii približne jednu štvrtinu objektu, poskytol veľmi zaujímavý a na keramiku veľmi bohatý súbor nálezov, ktorý dovoľuje uvažovať o jeho bližšom datovaní, ako aj o funkčnosti stavby. Pri časovom zaradení sa opierame výlučne o keramiku, ktorá poskytla tvarovo i technologicky bohatú škálu nádob. V rámci typologických znakov ju možno porovnávať najmä s neskorolaténskymi keramickými súbormi datovanými k záveru LT D1 a do obdobia LT D2. Pre juhozápadné Slovensko sú k dispozícii zatial publikované nálezy z Bratislavu a Devína (Zachar 1982; Zachar/Rexa 1988; Pieta/Zachar 1993; Musilová/Lesák 1996). Čiastočne sú známe nálezy z Nitrianskeho Hrádku (Točík 1959; Pieta 1996), Nitry (Pláčková 1998; Bednár 1996; 1997; Bednár/Staník 1993; Pieta 1982), ako aj skoršie súhrnné spracované (väčšinou zberové) sídliskové nálezy z tohto časového úseku z územia Slovenska (Točík 1959).

Pokus o interpretáciu funkčnosti objektu

Pri odkryvaní objektu neboli zachytené nijaké konštrukčné prvky. Z pozorovania terénnej situácie vyplýva, že pri stavbe objektu bolo využité i skalné bralo, do ktorého bol objekt pevne situovaný (obr. 2 - 4). Jednoznačne to potvrdzuje i preskúmaná časť pôdorysu, zobrazená na obr. 2, kde je prerušovanou čiarou označený priestor, ktorý podbieha pod pevnú skalu. Tento priestor mal výšku približne jeden meter. Tvoril akýsi výklenok. Tu boli sústredené zvieracie kosti a veľké fragmenty zásobnice. V blízkosti sa nachádzali hlinené ihlanovité tkáčske závažia, z ktorých jedenásť bolo dobre zachovaných. Dá sa predpokladať, že odkrytím celého objektu by sa ich počet znásobil. Pravdepodobne pochádzajú z krosien. Na nerovnom dne boli vrstvy drobných kamienkov, ktoré azda súvisia s úpravou podlahy, možno spevnením priestoru pod krosnami (obr. 2). Zo zásypu objektu je zaujímavý opracovaný kameň v tvare polgule, na ktorom sú početné stopy po otesávaní. Zostáva však otvorená jeho funkcia. Ak patril do pôvodného vybavenia objektu, mohol slúžiť ako brúsný kameň. Nemožno však vylúčiť ani tú skutočnosť, že ide o nález podstatne mladší - časť delostreleckej kamennej gule, ktorá sa pri náraze rozpadla. Nálezový inventár dopĺňa početný súbor keramiky. Žiaľ, nemáme k dispozícii žiadny kovový predmet.

Na základe analógií z praveku i z dejinného obdobia (*Studeníková 1993, 120; Kolník 1986, 418, Taf. III.1*) sa prikláname k názoru, že ide o sídliskový objekt so všeobecným využitím. Krosná boli pravdepodobne súčasťou väčšiny obytných stavieb. Dokladom toho sú v dobe laténskej nálezy závažia napr. z Bratislav (Hlavné nám. 7, objekt 12; *Musilová/Lesák 1996, 95*), Šaroviec (chata B 10; *Kuzmová 1980*) a z Likavky (*Múdry 1988, 91*). Ako tkáčska dielňa je prezentovaný nález v Stillfried an der March v Dolnom Rakúsku (*Barg 1987, 93; Urban 1994, 956*). V zahľbenej chate 4 s rozmermi 2x3,5 m, orientovanej SJ a zahľbenej 85 cm, ktorá bola zničená požiarom, sa našlo spolu 16 závaží uložených v dvoch radoch. Boli tu zvyšky uhlíkov z drev krosien. Celá táto zhorená vrstva dosahovala hrúbku 30 cm od prepáleného estrichu dlážky. V SZ rohu bol veľký hrniec a ďalšie závažia. Objekt je datovaný do neskorej doby laténskej, do záveru LT D.

Osídlenie hradného vrchu a dnešného Dolného mesta

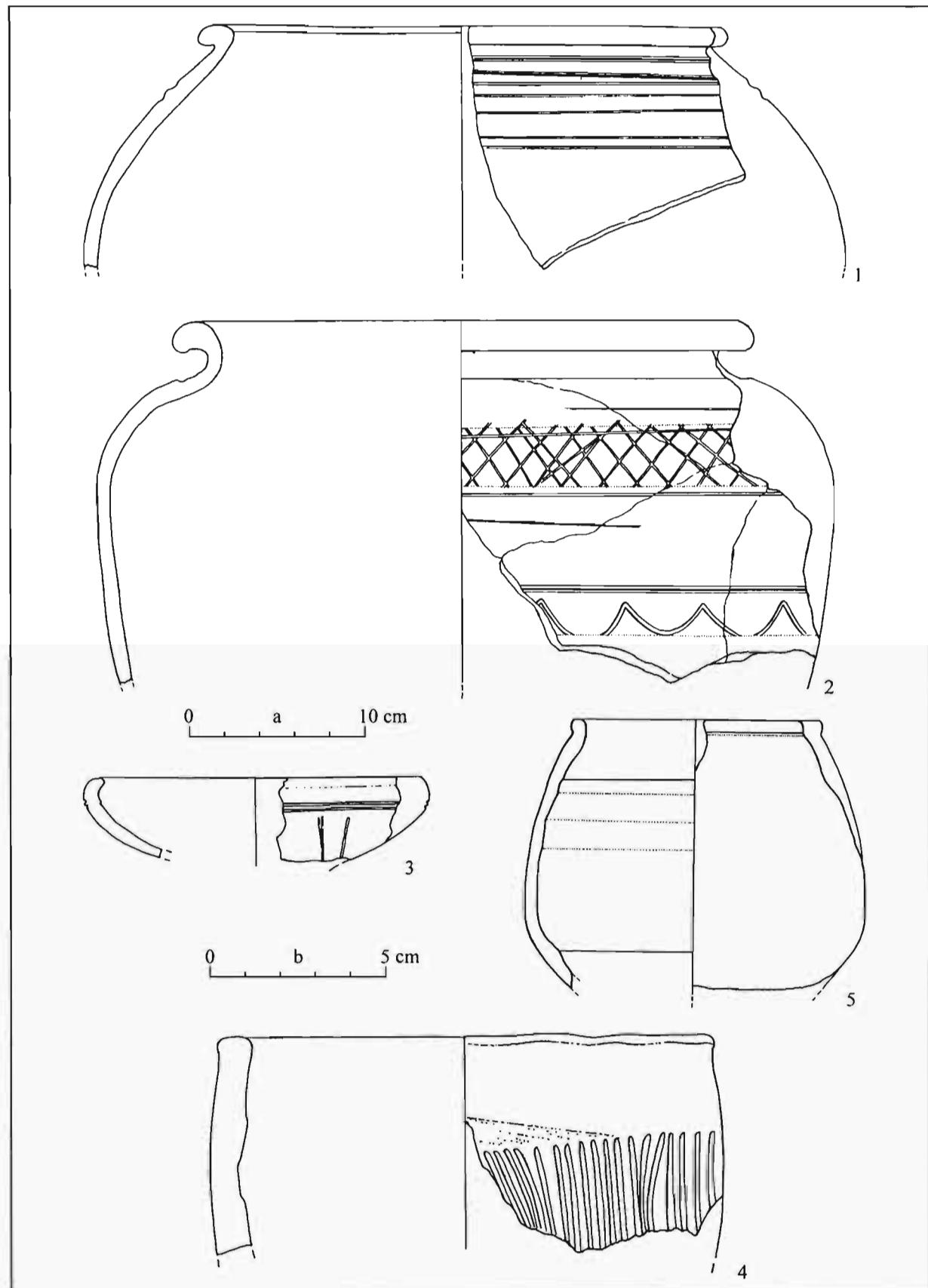
Hradný vrch a najbližšie okolie v neskorej dobe laténskej možno spájať až s tretím horizontom osídlenia regiónu Nitry (*Březinová 1999, 69*), časovo patriaceho do LT D1-D2. Súvisí už s novou migračnou vlnou spojenou s dáckou expanziou. Nálezy z tohto časového úseku sa okrem Nitry-Chrenovej (Športový areál; *Chropovský/Fusek 1988* a Mikov dvor; *Pieta 1982*) sústredili okolo bývalého toku Nitričky pod Horným mestom, na jeho návrší, vrátane hradného kopca. Sú to sídliskové polohy Hrad-východné nádvorie, Hrad-JV svah, Malý seminár, Divadlo Andreja Bagara, Mostná ul., Jesenského ul., Štefánikova tr. Niektoré nálezy (napr. lyžičková spona) naznačujú, že hrad bol osídlený už v priebehu LT C2-LT D1. Na základe existencie zuholnatenej deštrukcie palisády datovanej k prelomu letopočtu (LT D2) sa zdá, že na hradnom návrší bola opevnená osada typu Zemplín, obklopená viacerými industriálnymi osadami (*Pieta 2001, 784*). Do stupňa LT D2 ich datujú nálezy dvoch spôn a strieborného rímskeho republikánskeho denára (*Bednár/Stanič 1993, 25-26*). V početnom súbore keramiky je vo väčšom množstve zastúpená dácka v ruke robená keramika s typickými kónickými šálkami (misami), hrnce a zásobnice zdobené plastickou výzdobou v tvare rôznych výčnelkov a girlánd. V rokoch 1994 a 1995 (*Bednár 1996, 29-31; 1997, 29*) boli preskúmané ďalšie neskorolaténske objekty na západnom svahu hradného kopca (obr. 1: 2a-c). Mozaiku osídlenia hradného návršia dopĺňa nami sledovaný objekt (obr. 1: 3). Tu však vystupuje do popredia skutočnosť, že hrubá v ruke robená dácka keramika je zastúpená v menšom pomere. Prevládajú kvalitne zhotovené tvary nádob a svoje zastúpenie má aj maľovaná keramika.

Rozmiestnenie uvedených preskúmaných polôh naznačuje pôvodnú zástavbu hradného návršia v neskorej dobe laténskej.

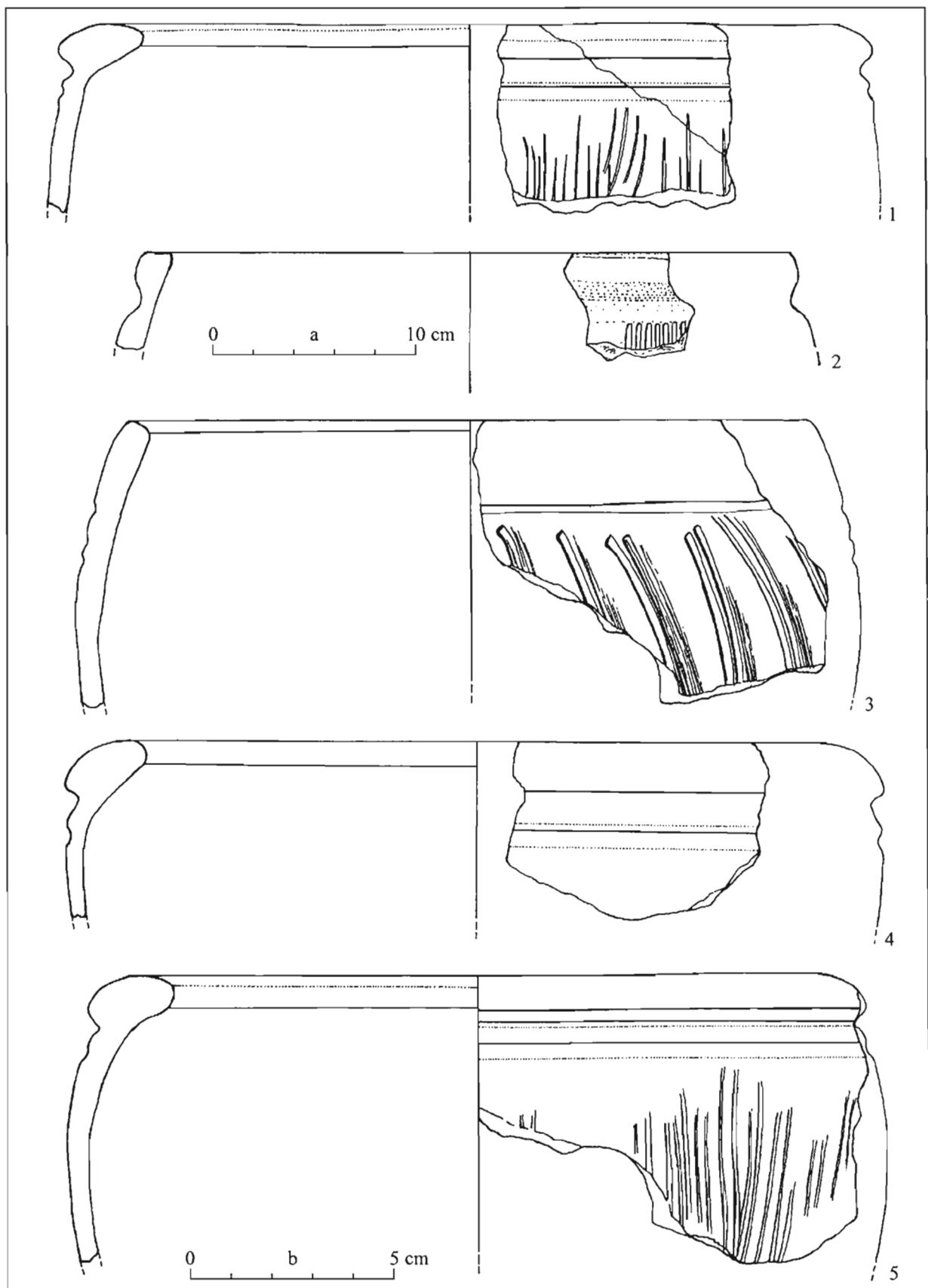
ZÁVER

Staršia fáza dáckeho osídlenia na území juhozápadného Slovenska je datovaná do LT D1, pričom sídliská a asi aj dôležité sídliskové aglomerácie vznikajú a niektoré zanikajú. Podľa najnovších poznatkov bolo na sútoku Dunaja a Váhu v Komárne v centre historického mesta pod novostavbou Nádvoria Európy (*Pieta 1996, 185*) zistených niekoľko pecí na výrobu keramiky, s najväčšou pravdepodobnosťou maľovanej (za poskytnutie informácií d'akujueme P. Ratimorskéj). Práve tu sa dá predpokladať centrálna lokalita typu Esztergom (Ostrihom). V tomto osídlení nie je ešte veľa dáckej keramiky. K. Pieta sa domnieva, že toto stredisko fungovalo ešte pred objavením sa dáckeho fenoménu (*Pieta 2001, 784*).

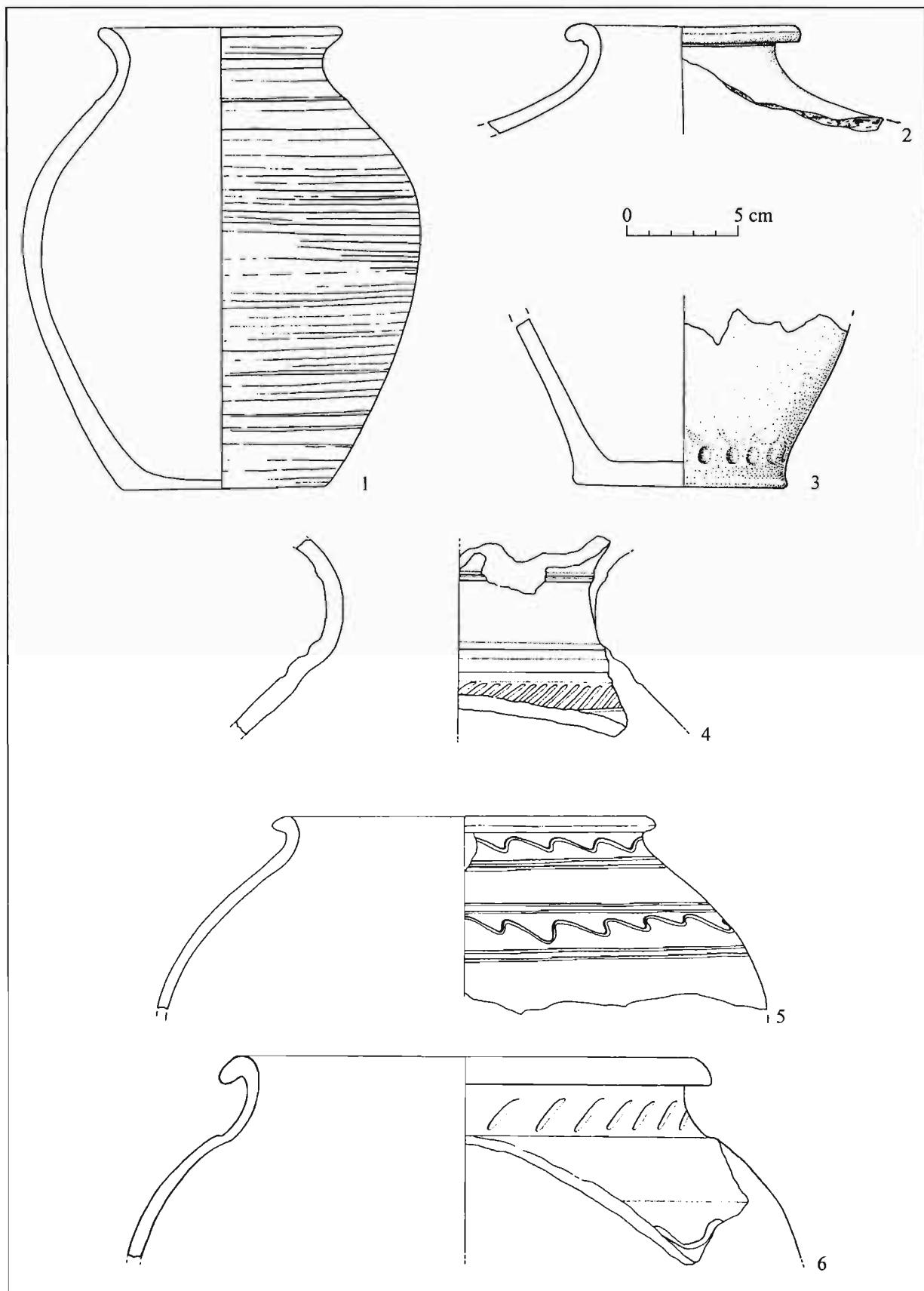
Neskoršie vznikajú kelto-dácke opevnené sídliská typu Zemplín v Nitre a Nitrianskom Hrádku. Väčšinou ich možno datovať až medzi LT D1 a LT D2 (*Pieta 1996, 185; 2001*). Pravdepodobne však pretrvávajú až do zmeny letopočtu. Komplex nálezov z Nitry-Malého seminára má paralely na súdobých sídliskách z územia Zadunajska (*Bónis 1969; Bónis 1971; Crisan 1969; Horváth/Kelemen/Uzsoki/Vadász 1987; Visy 1970*). Časovo možno hovoriť o LT D2 s prežívaním až do zmeny letopočtu.

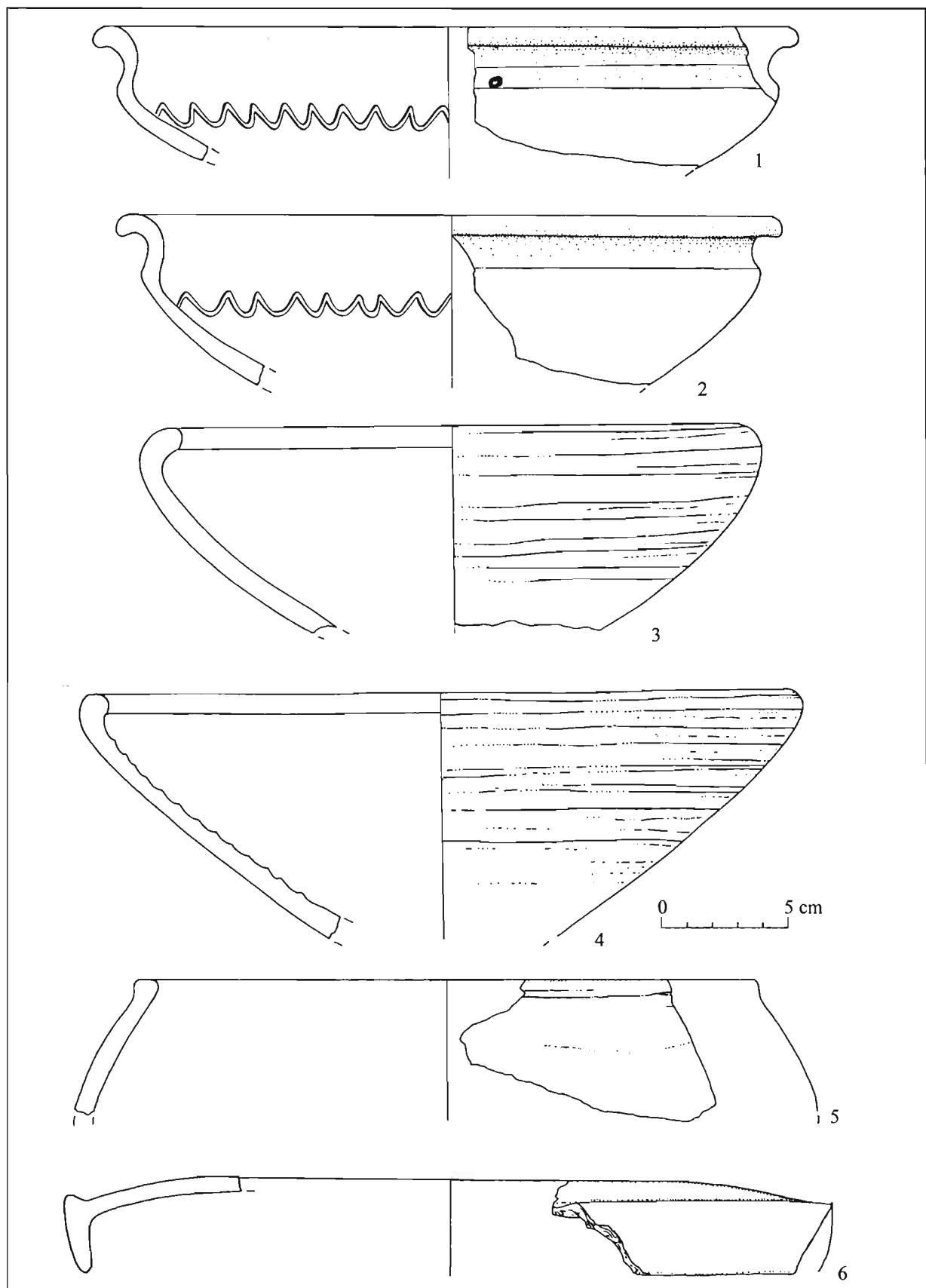
Tab. 1. Nitra (Malý seminár). Výber keramiky. Mierka a: 1, 2; b: 3-5.
Taf. 1. Nitra (Kleinseminar). Keramikauswahl. Maßstab a: 1, 2; b: 3-5.

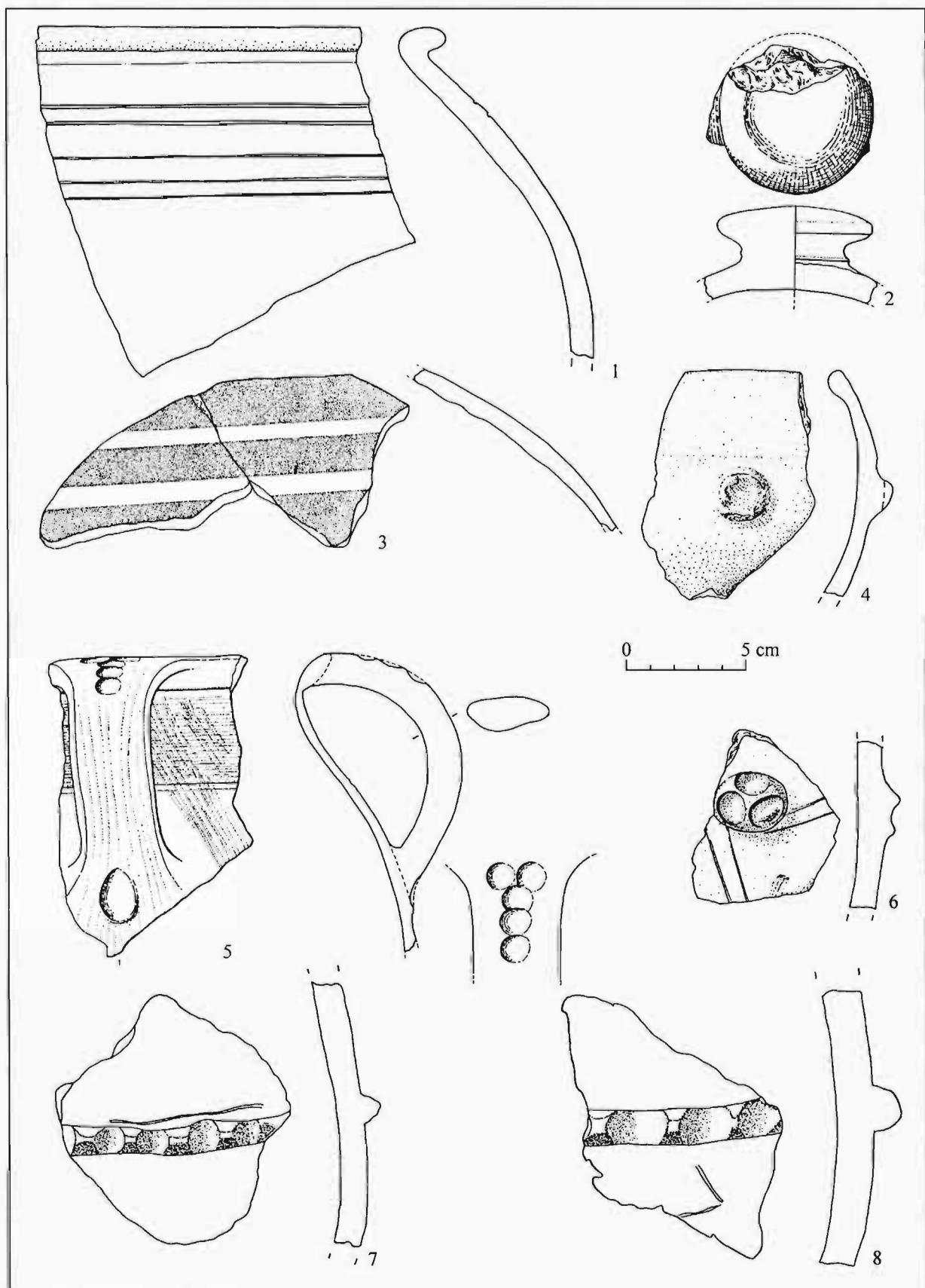
Tab. 2. Nitra (Malý seminár). Výber keramiky. Mierka a: 1, 2; b: 3-5.
Taf. 2. Nitra (Kleinseminar). Keramikaauswahl. Maßstab a: 1, 2; b: 3-5.

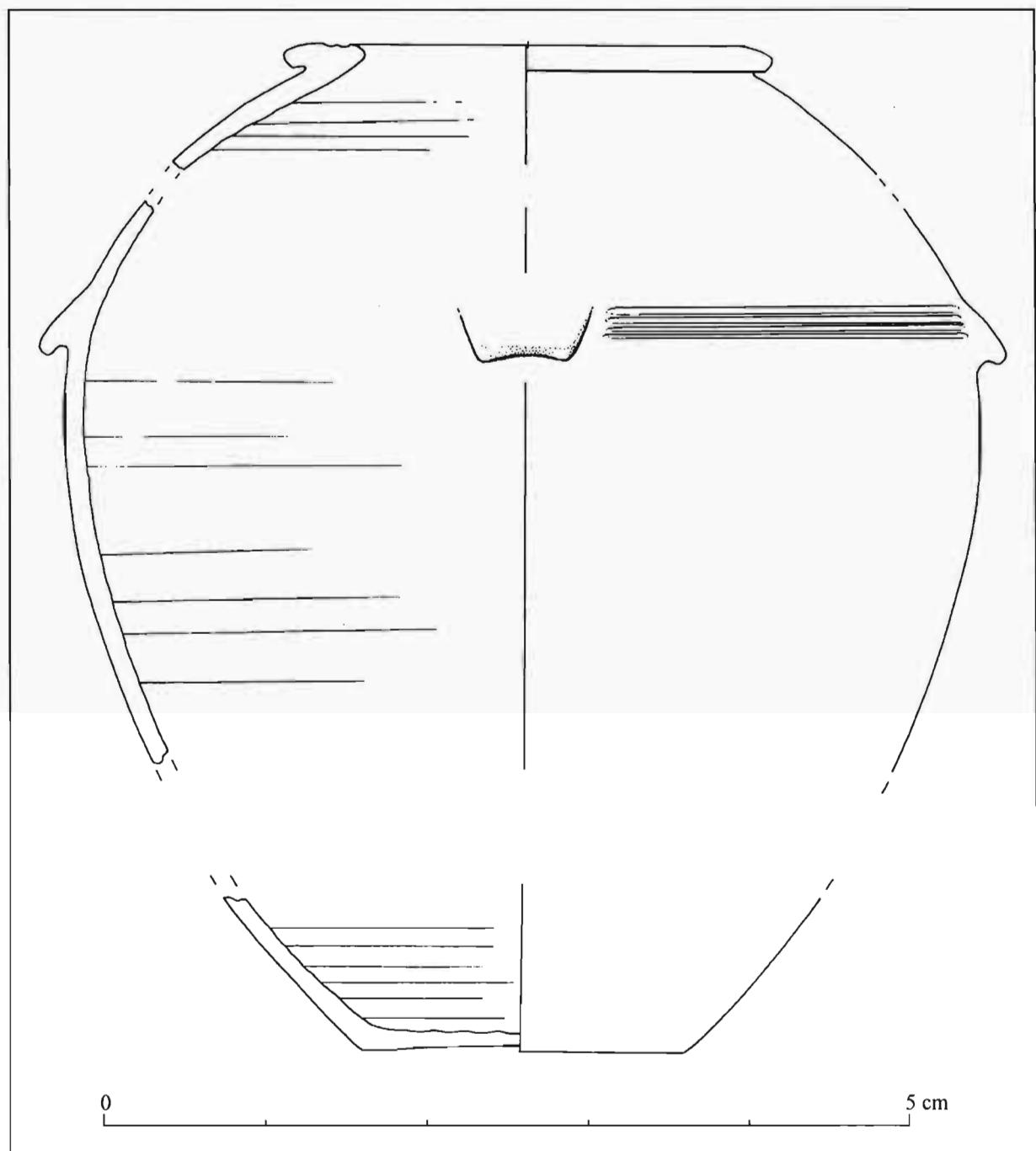
*Tab. 3. Nitra (Malý seminár). Výber keramiky.
Taf. 3. Nitra (Kleinseminar). Keramikaauswahl.*

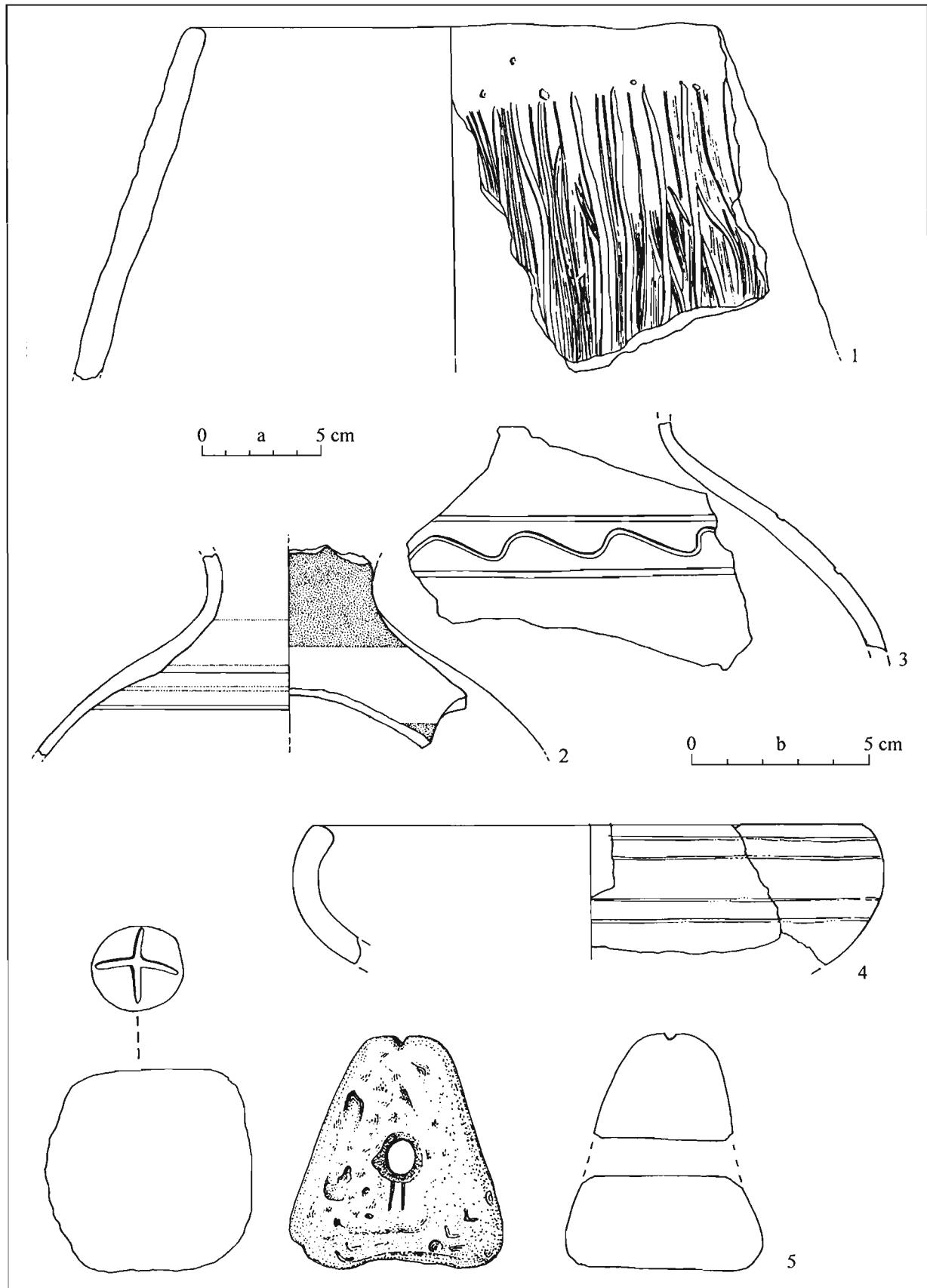
Tab. 4. Nitra (Malý seminár). Výber keramiky.
Taf. 4. Nitra (Kleinseminar). Keramikauswahl.

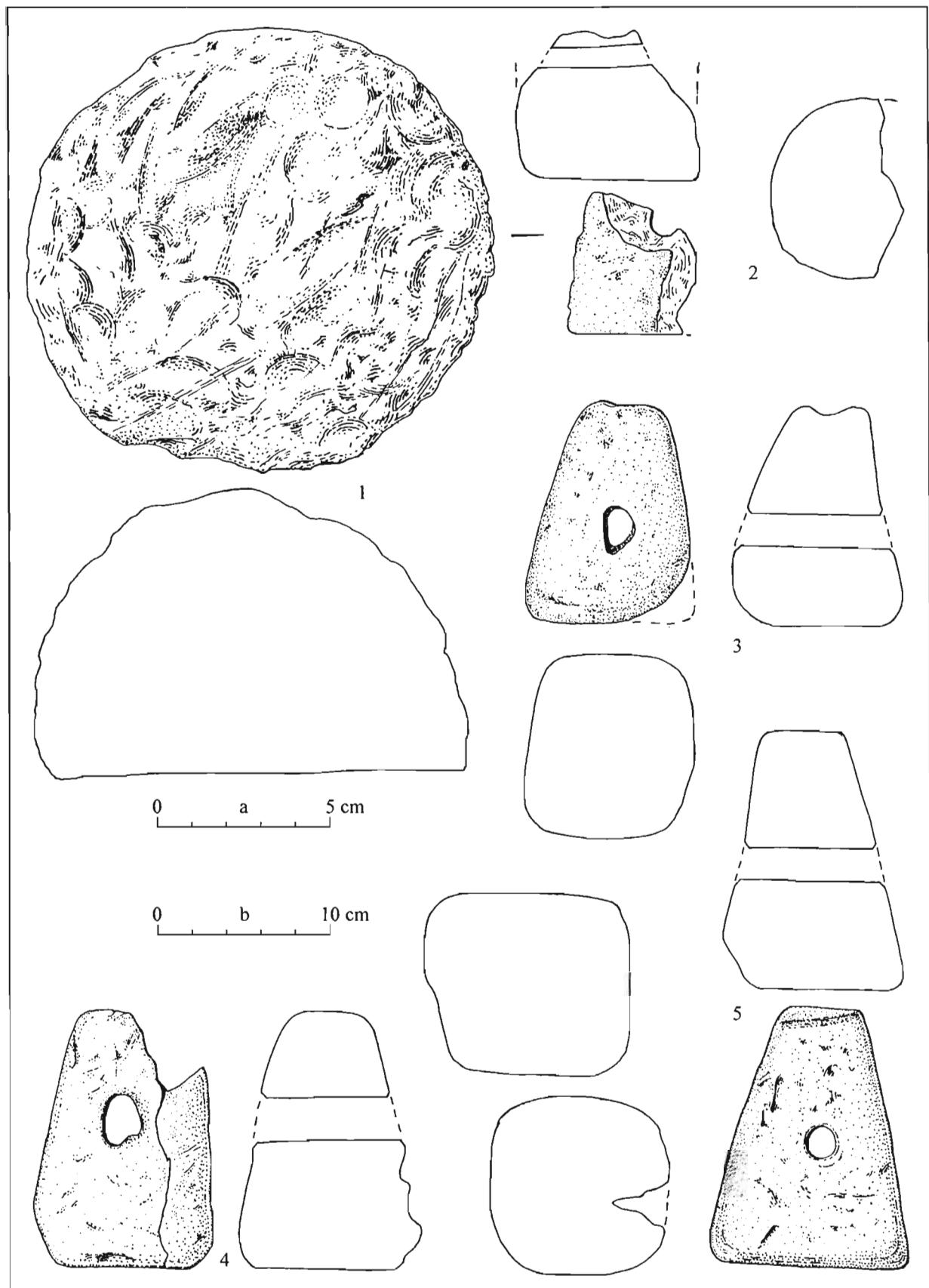
Tab. 5. Nitra (Malý seminár). Výber keramiky.
Taf. 5. Nitra (Kleinseminar). Keramika auswahl.

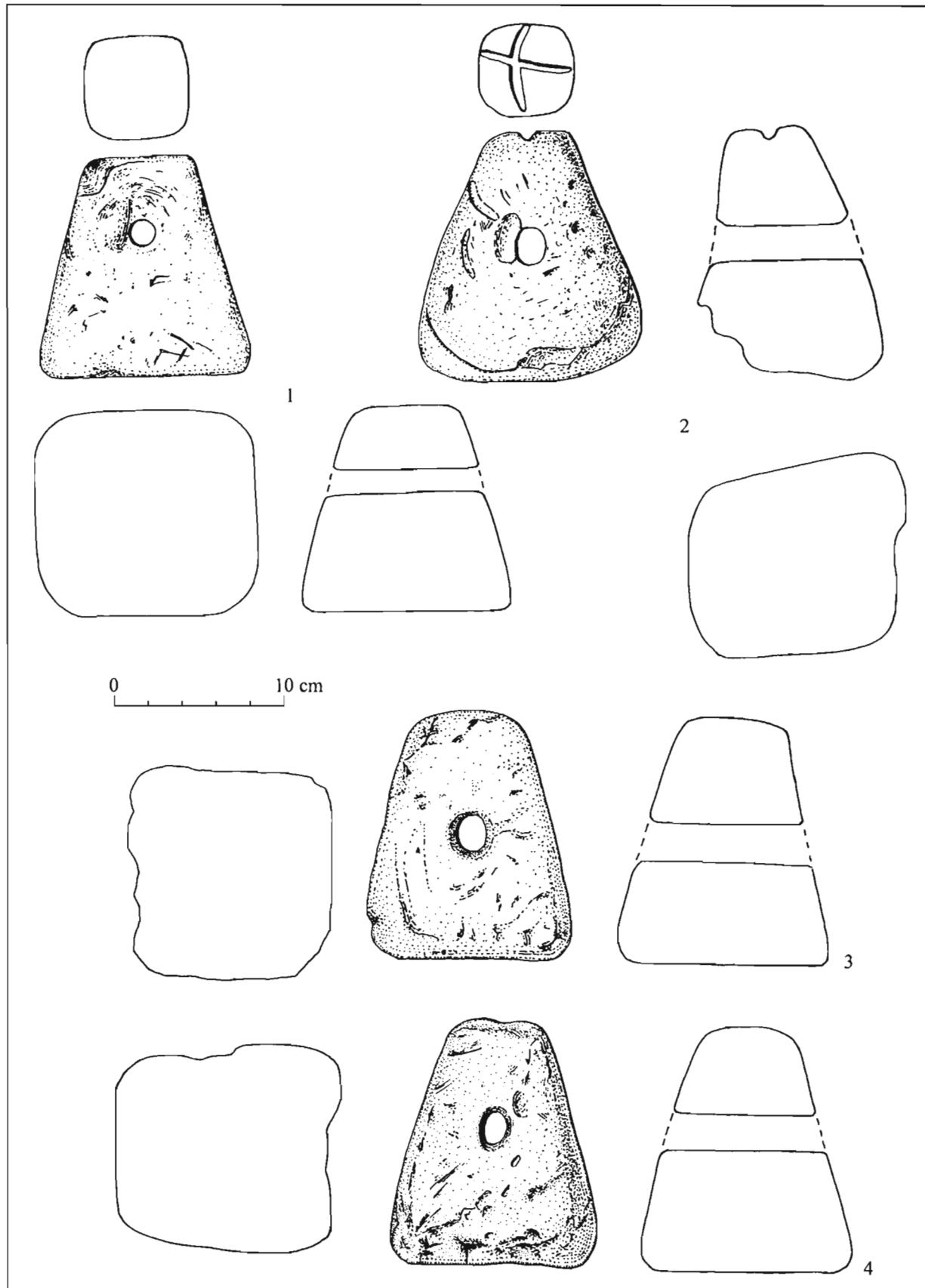
Tab. 6. Nitra (Malý seminár). Zásobnica s okružím.
Taf. 6. Nitra (Kleinseminar). Vorratsgefäß mit Rand.

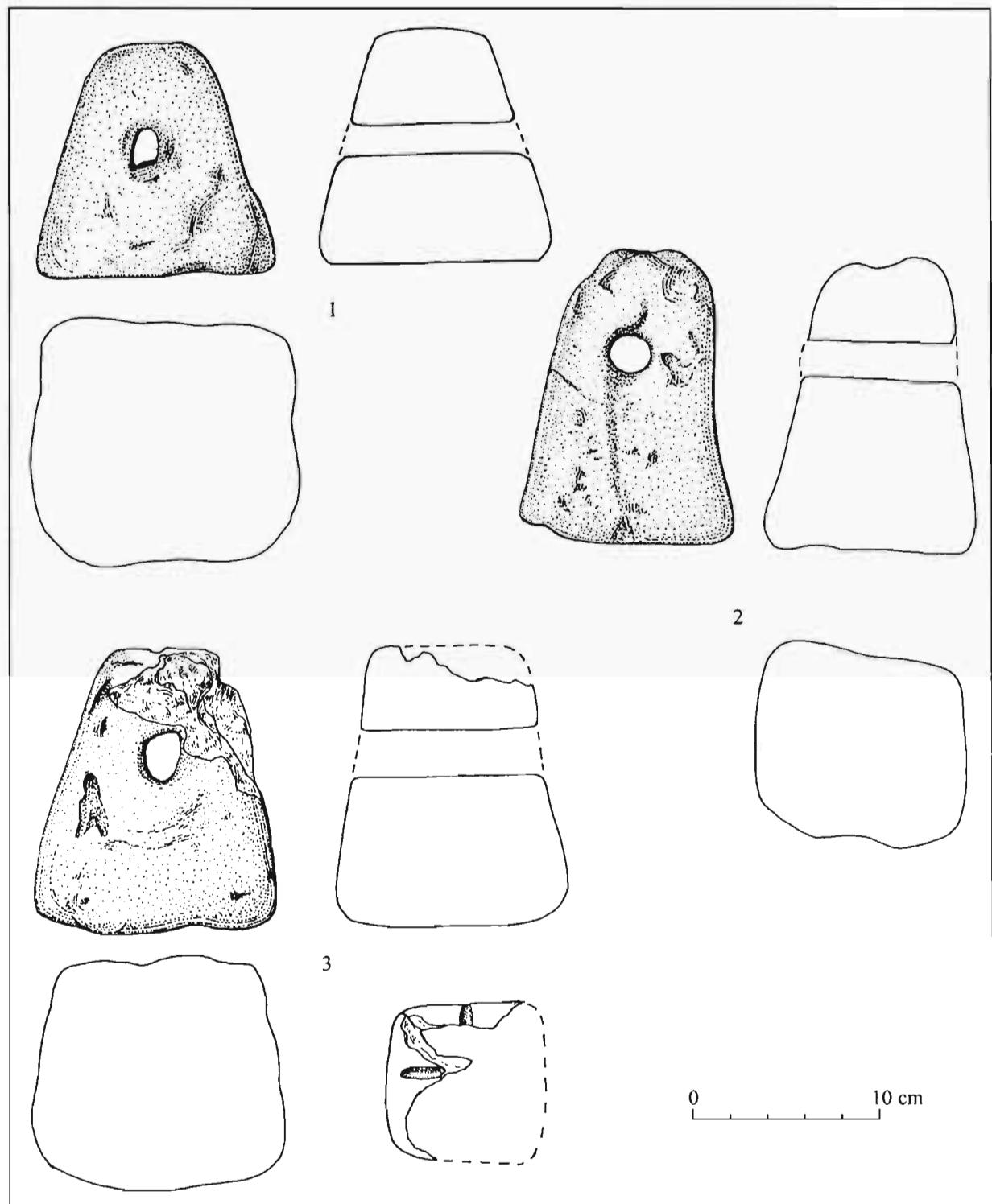
Tab. 7. Nitra (Malý seminár). 1-4 - výber keramiky; 5-závažie. Mierka a: 1, 3; b: 2, 4, 5.
Taf. 7. Nitra (Kleinseminar). 1-4 - Keramikaauswahl; 5-Webgewicht. Maßstab a: 1, 3; b: 2, 4, 5.

Tab. 8. Nitra (Malý seminár). 1 - pieskovcová polguľa; 2-5 - závažia. Mierka a: 1; b: 2-5.
Taf. 8. Nitra (Kleinseminar). 1 - Halbkugel aus Sandstein; 2-5 - Webgewichte. Maßstab a: 1; b: 2-5.

Tab. 9. Nitra (Malý seminár). Závažia.
Taf. 9. Nitra (Kleinseminar). Webgewichte.

Tab. 10. Nitra (Malý seminár). Závažia.
Taf. 10. Nitra (Kleinseminar). Webgewichte.

Literatúra

- Barg 1987* - F. Barg: Der Westwall der Wehranlage in Stillfried an der March (NÖ). Stratigraphie und stratigraphische Beziehungen zu 1969-1984 untersuchten Abschnitten im Wall- und Grabeinbereich. Dissertation. Univ. Wien 1987.
- Bednár 1995* - P. Bednár: Zisťovací výkum na južnom nádvorí Nitrianskeho hradu. AVANS 1993, 1995, 31.
- Bednár 1996* - P. Bednár: Siedma sezóna výskumu Nitrianskeho hradu. AVANS 1994, 1996, 29-31.
- Bednár 1997* - P. Bednár: Výskum západného opevnenia hradného kopca v Nitre. AVANS 1995, 1997, 29.
- Bednár/Staník 1993* - P. Bednár/I. Staník: Výskum nitrianskeho hradu a Horného mesta v roku 1992. AVANS 1992, 1993, 25-26.
- Bónis 1969* - B. E. Bónis: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. Arch. Hungarica 47, 1969.
- Bónis 1971* - B. E. Bónis: Die Siedlungsverhältnisse der pannonischen Urbevölkerung und einige Fragen ihres Weiterlebens. In: Acta Arch. Scient. Hungaricae 23. Budapest 1971, 33-39.
- Březinová 1999* - G. Březinová: Sídisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. Slov. Arch. 47, 1999, 61-74.
- Crișan 1969* - I. H. Crișan: Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania. București 1969, 341-350.
- Horváth/Kelemen/Uzsoki/Vadász 1987* - L. Horváth/M. Kelemen/A. Uzsoki/É. Vadász: Transdanubia 1. Corpus of Celtic Finds in Hungary. I. Budapest 1987.
- Chropovský/Fusek 1988* - B. Chropovský/G. Fusek: Výsledky výskumov na stavenisku športového areálu v Nitre. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 143-156.
- Illášová 1996* - L. Illášová: Nitra-Malý seminár. Výskumná geologická správa 13 672. Nepublikované. Archív Archeologickeho ústavu SAV v Nitre.
- Katkin 1995* - S. Katkin: Záchranný výskum v Nitre-Malom seminári. AVANS 1993, 1995, 77-78.
- Kolník 1986* - T. Kolník: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. Arch. Rozhledy 38, 1986, 411-434, 467-472.
- Kuzmová 1980* - K. Kuzmová: Nižinné sídliská z neskorej doby laténskej v strednom Podunajsku. Slov. Arch. 28, 1980, 313-340.
- Múdry 1988* - P. Múdry: Sídisko púchovskej kultúry v Likavke. AVANS 1987, 1988, 91-92.
- Musilová/Lesák 1996* - M. Musilová/B. Lesák: Neskorolaténske osídlenie na Hlavnom námestí č. 7 (Kutschrifel-dov palác) v Bratislave. In: Zbor. SNM. Arch. 56. Bratislava 1996, 87-105.
- Pieta 1982* - K. Pieta: Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei. In: Thraco-Dacica 3. București 1982, 35-46.
- Pieta 1996* - K. Pieta: Römischer Import der Spätlatènezeit in der Slowakei. In: Arch. Vestnik 47. Ljubljana 1996, 183-193.
- Pieta 2001* - K. Pieta: Jan Filip a neskorolaténske osídlenie Slovenska. Arch. Rozhledy 53, 2001, 780-788.
- Pieta/Zachar 1993* - K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná (laténska). In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavы. Bratislava 1993, 143-200.
- Ptáčková 1998* - S. Ptáčková: Keramika keltsko-dáckeho horizontu na Nitrianskom hrade (katalóg). Záverečná práca bakalárskeho štúdia. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Nepublikované.
- Studeníková 1993* - E. Studeníková: Staršia doba železná (halštatská). In: T. Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavы. Bratislava 1993, 116-143.
- Točík 1959* - A. Točík: K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu. Arch. Rozhledy 11, 1959, 841-873.
- Urban 1994* - H. O. Urban: Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica. I. Der Freinberg. In: Linzer archäologische Forschungen 22, Linz 1994.
- Visy 1970* - Z. Visy: Die Daker am Gebiet von Ungarn. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1, 1970, 5-29.
- Zachar 1982* - L. Zachar: Neskorolaténske vrstvy na Partizánskej ulici v Bratislave. In: Zbor. SNM 75. Hist. 21. Bratislava 1982, 35-56.
- Zachar/Rexa 1988* - L. Zachar/D. Rexa: Beitrag zur Problematik der spätlatènezeitlichen Siedlungshorizonte innerhalb des Bratislavener Oppidums. In: Zbor. SNM 82, Hist. 28, Bratislava 1988, 27-72.

PhDr. Gertrúda Březinová, CSc.
Archæologickej ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
gertruda.brczinova@savba.sk

Mgr. Slavomír Katkin
Pamiatkový úrad SR
Cesta na Červený most 6
SK-814 06 Bratislava
pu.archeologia@pamiatky.sk

SIEDLUNGSOBJEKT AUS DER SPÄT LATÈNEZEIT IN NITRA - MALÝ SEMINÁR

Zusammenfassung

Im Zusammenhang mit der Rekonstruktion des Objektes Malý Seminár (weiter nur Kleines Seminar; Pribinova Str. 6) und geplantem Anbau, der in der verlängerten Achse des südlichen Flügels und durch den Bau des westlichen Flügels (der Flügel schließt den Block von der Seite der Vazalová Str.) entstanden ist, mussten die Häuser im Hof des Bankgebäudes (Pribinova Str. 3) assaniert werden und im Zusammenhang mit der Assanation war es notwendig, auch bestimmte Erdarbeiten durchzuführen (Abb. 1). Nachdem das Gelände um 5 m gesenkt worden war, entstanden im westlichen Teil des Hofs zwei Profile, in denen sich ein Objekt abzeichnete (Abb. 2-4). Die angeführte Situation war der Anlass dafür, eine archäologische Rettungsgrabung zu realisieren. Die Rettungsgrabung realisierte im Dezember 1993 das Denkmalamt Bratislava, regionale Arbeitsstelle Nitra (Katkin 1995).

Beschreibung des Objekts

Das Objekt zeichnete sich in den Wandecken der Profile I und II. ab. Es wurde auch in NWW-Richtung in einem ungestörten Gelände und in SWW-Richtung unter einer Aufschüttung festgestellt, auf der sich eine Ziegelmauer mit der Steinuntermauerung befand. Diese Tatsache verhinderte die Bestimmung von Größe, Form und Konstruktionsdetails des Objekts. Es ist uns gelungen, nur den östlichen Teil eines unregelmäßigen Grundrisses zu erfassen. Die festgestellte Höhe des Objekts ist 2,2 m. Der Boden des Objekts ist uneben. In der Verfüllung des Objekts entdeckte man ein beschädigtes Vorratsgefäß mit starkem Rand, in dem eine größere Menge von Tierknochen deponiert war (s. den Beitrag von M. Fabiš in diesem Heft). Diese befanden sich im ganzen untersuchten Teil des Objektes. Um das Vorratsgefäß herum wurden nebeneinander gelegte Tonwebgewichte entdeckt. In der Verschüttung wurde eine steinerne Halbkugel aus Sandstein mit den folgenden Ausmaßen gefunden: Gewicht 1550 g, Durchmesser 134 mm und Höhe 82 mm gefunden. Die Halbkugel trägt deutliche Bearbeitungsspuren (Illášová 1996). Im zahlreichen Keramikmaterial, das aus der Verfüllung des Objekts stammt, war auch die Keramik vertreten, die für die Spätlatènezeit charakteristisch ist: graue und graubraune, graphitfarbene, gemalte und dakische Keramik. Im Objekt kam es wahrscheinlich auch zu einem unidentifizierbaren neuzeitlichen Eingriff, was das Fragment eines Gefäßes mit Henkel (Taf. 5: 5) und ein bearbeiteter Sandstein belegen.

Auswertung der Keramik

Von den zahlreich vertretenen Gefäßfragmenten war das Verhältnis von typischen und untypischen Bruchstücken ungefähr 1:3. Von den als typisch bezeichneten Bruchstücken ist eine repräsentative Auswahl dokumentiert. Es handelt sich ungefähr um 35 Gefäßbruchstücke. Da uns nicht das ganze Keramikmaterial aus dem Objekt zur Verfügung steht (untersucht wurde nur ein Viertel), haben wir solches Untersuchungsverfahren gewählt, das uns ermöglicht, alle charakteristischen Formen und Verzierungelemente zu präsentieren. Aus dem gleichen Zeitabschnitt sind ausführlicher Keramikinventare aus Bratislava und Devín bearbeitet (Zachar 1982; Pieta/Zachar 1993). Wir gehen aus dieser typologischen Bestimmung von Keramikformen aus.

Situlaförmige Töpfe und topfförmige Formen (Gruppe I; Taf. 1: 1, 2; 2: 1, 2, 4, 5; 3: 3, 5, 6; 4: 5; 5: 1).

Flaschen (Gruppe II; Taf. 3: 1, 2, 4). In dieser Gruppe ist auch eine kleinere Flasche vertreten, die aus gemalter Keramik angefertigt wurde (Taf. 7: 2).

Gläser (Gruppe IV; Taf. 1: 4, 5).

Schüsseln (Gruppe V)

Sie werden in zwei Hauptgruppen gegliedert. Die Schüsseln mit nach innen eingezogenem Rand (Taf. 1: 3; 2: 3; 4: 3, 4; 7: 4) und mit nach außen gebogenem Rand und mit S-förmig profiliertem und eingetiefter Welle auf der Innenwand, Typ V/2, sie sind auch als Typ Békásmegyer bekannt (Taf. 4: 1, 2).

Von den weiteren Keramikformen sind folgende Formen vertreten: Deckel (4: 6; 5: 2) und Vorratsgefäß (Taf. 6: 1).

Das Spektrum von Gefäßen ergänzen auch die gemalte und qualitätsvolle scheibengedrehte Keramik (Taf. 5: 3; 7: 2) und die dakische handgemachte Keramik (Taf. 3: 3; 5: 4, 5, 6, 7, 8).

Die Auswertung von Fundumständen und die Datierung des Materials

Trotz der Tatsache, dass wir nur über ein Viertel des Objekts verfügen, steht uns ein sehr interessanter Keramikbestand zur Verfügung, der die Annahmen über eine nähere Datierung und die Funktion des Objekts erlaubt.

Die Datierung des Objekts ist nur mit Hilfe des Keramikbestands möglich, der eine sehr reiche Gefäßskala liefert, vor allem was die Formen und Technologien betrifft. Im Rahmen der typologischen Merkmale kann er vor allem mit spätlatènezeitlichen Keramikbeständen verglichen werden, die an das Ende der Stufen LT D1 und in die Stufe LT D2 datiert werden (Zachar 1982; Zachar/Rexa 1988; Zachar/Pieta 1993; Musilová/Lesák 1996; Točík 1959; Ptáčková 1998; Bednár/Stánik 1993; Bednár 1995; 1996; 1997; Pieta 1982).

Ein Versuch um die Interpretation der Objektfunktion

Von den Konstruktionselementen sind keine Teile erfasst worden. Es scheint, dass zur Konstruktion des Objekts ein Felsen ausgenutzt wurde, in den das Objekt fest situiert wurde (Abb. 2, 3, 4). Diese Feststellung belegt eindeutig auch der untersuchte Teil des Grundrisses (Abb. 2), wo durch eine unterbrochene Linie der Raum markiert ist, der unter einen festen Felsen unterläuft. Dieser Raum war ungefähr 1 m hoch. Er bildete eine Nische. Hier befanden sich alle Tierknochen und große Fragmente vom Vorratsgefäß. In der Nähe befanden sich pyramidenförmige Tonwebgewichte. 11 Stücke waren in einem guten Zustand. Es kann angenommen werden, dass sich ihre Anzahl durch die Freilegung des ganzen Objekts verdoppeln würde. Sie stammen wahrscheinlich aus Webstühlen. Auf dem unebenen Boden befanden sich Schichten von kleinen Steinen, die wahrscheinlich mit der Bearbeitung des Bodens zusammenhingen, vielleicht auch mit der Befestigung des Raums unter den Webstühlen (Abb. 2). Aus der Verschüttung des Objekts stammt auch ein interessanter bearbeiteter Stein in Form einer Halbkugel, auf dem zahlreiche Bearbeitungsspuren vorhanden sind. Er wurde wahrscheinlich behauen. Falls der Stein zum ursprünglichen Inventar gehört, kann es sich um einen Schleifstein handeln. Es kann aber nicht ausgeschlossen werden, dass es sich um einen jüngeren Fund handelt, vielleicht um das Fragment einer Artilleriekugel, die beim Aufprall zersplittert worden ist. Das Fundinventar wird durch einen zahlreichen Keramikbestand ergänzt. Es steht uns leider kein Metallgegenstand zur Verfügung.

Wir nehmen an, dass es sich in diesem Falle um ein Objekt mit Webstühlen (vielleicht eine Webwerkstatt) handelt.

Besiedlung des Burgbergs

Die Besiedlung des Burgbergs und der nächsten Umgebung in der Spätlatènezeit kann mit dem dritten Besiedlungshorizont von Nitra in der Periode LT D1-D2 verbunden werden (Březinová 1999). Die Besiedlung hängt mit einer neuen Migrationswelle zusammen, die mit der Expansion von Daken verbunden ist. Die Funde aus diesem Zeitabschnitt konzentrieren sich außer Nitra-Chrenová, Športový areál (Sportgelände) (Chropovský/Fusek 1988) und Mikov dvor (Pieta 1982) auch um den Lauf des ehemaligen Nitrička-Flusses unter der Oberen Stadt herum, auf ihrer Anhöhe, einschließlich des Burgbergs. Es handelt sich um Siedlungsflächen Burg - östlicher Burghof, Burg - SÖ-Hang, Kleines Seminar, Theater von Andrej Bagar, Mostná Str, Jesenský Str, Štefánik Str. Einige Funde (z. B. löffelförmige Fibel) deuten an, dass die Burg schon im Laufe der Periode LT C2-LT D1 besiedelt war. Aufgrund der Anwesenheit von verkohlter Destruktion einer Palisade von der Wende der Zeitrechnung (LT D2) scheint uns, dass die befestigte Siedlung des Zemplín-Typs auf der Burganhöhe von mehreren industriellen Palisaden umgeben war (Pieta 2001, 784). In die Stufen LT D2 werden sie anhand von zwei Fibeln und eines römischen republikanischen Denars datiert (Bednár/Staník 1993, 25-26). In dem zahlreichen Keramikbestand sind in größeren Mengen auch dakische handgemachte Keramik mit typischen konischen Schalen (Schüsseln), Töpfe und mit plastischer Verzierung in Form von verschiedenen Buckeln und Girlanden verzierte Vorratsgefäße vertreten. Im J. 1994 und 1995 (Bednár 1995; 1996; 1997) wurden auch weitere spätlatènezeitliche Objekte am westlichen Hang des Burgbergs entdeckt (Abb. 1: 2a, b, c). Das Besiedlungsmosaik der Burganhöhe ergänzt auch das von uns verfolgte Objekt (Abb. 1: 3). Hier rückt aber die Tatsache in den Vordergrund, dass die dicke handgemachte dakische Keramik in kleineren Mengen vertreten ist. Es überwiegen qualitätsvolle Formen und die gemalte Keramik ist auch vertreten. Die Anordnung von angeführten untersuchten Flächen deutet das Niveau der ursprünglichen Bebauung von der Burganhöhe in der Spätlatènezeit an. Die höher gelegten Objekte im Raum des östlichen Burghofs lassen die Annahme zu, dass der ganze Raum der Burganhöhe in der Spätlatènezeit besiedelt war.

Schlussfolgerung

Die ältere Phase der dakischen Besiedlung auf dem Gebiet der Südwestslowakei wird in die Stufe LT D1 datiert, wobei Siedlungen und wahrscheinlich einige wichtige Siedlungsagglomerationen entstehen und andere untergehen. Laut neuster Erkenntnisse wurden am Zusammenlauf der Donau und der Waag in Komárno mehrere Öfen zur Herstellung der Keramik entdeckt (mit größter Wahrscheinlichkeit handelte es sich um gemalte Keramik). Ganz genau befanden sie sich im Zentrum der historischen Stadt, unter dem Neubau „Nádvorie Európy“ („Europahof“) (Pieta 1996). Für die Informationen danken wir P. Ratimorská. Eben hier kann die zentrale Fundstelle des Esztergom-Typs (Ostrihom) angenommen werden. In dieser Besiedlung gibt es noch nicht viele dakische Keramikfunde. K. Pieta nimmt an, dass dieses Zentrum noch vor der Entdeckung des dakischen Phänomens existiert hatte (Pieta 2001).

Später entstehen keltisch-dakische befestigte Siedlungen des „Zemplín-Typs“ in Nitra und Nitriansky Hrádok, die mit größter Wahrscheinlichkeit erst zwischen die Stufen LT D1 und LT D2 datiert werden können (Pieta 1982; 1996). Wahrscheinlich überdauern sie bis zur Wende der Zeitrechnung. Der Komplex von Funden aus Nitra - Kleinseminar hat Parallelen auf den aus den gleichen Zeitabschnitten stammenden Siedlungen aus dem Gebiet Transdanubiens (Bónis 1969; Bónis 1971; Crisan 1969, Horváth/Kelemen/Uzsoki/Vadász 1987; Visy 1970). Zeitlich kann von der Stufe LT D2 mit dem Überdauern bis zur Zeitrechnungswende gesprochen werden.

NITRA-MALÝ SEMINÁR. ARCHEOFAUNÁLNE ZVYŠKY

Marian Fabiš

Juhozápadné Slovensko, Podunajská nížina, kataster mesta Nitra, sídliskový objekt, neskorá doba laténska, archeofaunálne zvyšky, archeozoologická analýza.

Southwestern Slovakia, Podunajská nížina lowland, cadastre of the town Nitra, settlement object, Late La Tène period, archaeofaunal remains, archaeozoological analysis.

Úvod

V roku 1993 bol v priebehu zemných prác v areáli tzv. Malého seminára v Nitre, v súvislosti s rekonštrukciou tejto budovy a jej okolia, odokrytý objekt, ktorý je, na základe rozboru nájdených artefaktov, datovaný do neskorej doby laténskej (Katkin 1995). Podľa analýzy keramického materiálu ide o chatu z keltsko-dáckeho obdobia, v ktorej sa vykonávala výrobná činnosť (Katkin 1995.). Okrem artefaktov, t.j. materiálnych zvyškov nebiologickej povahy, sa v objekte nachádzali tiež ekofakty zastúpené archeofaunálnym materiálom, ktorý bol daný na analýzu do osteologického laboratória. I napriek tomu, že množstvo analyzovaného materiálu nebolo veľké, pokúsili sme sa v rámci možnosti urobiť niektoré zovšeobecňujúce závery. Tieto sa týkajú najmä druhovej skladby, u najvýznamnejších zvierat čiastočne zastúpenia skeletovými elementmi, a napokon sme v prípade konkrétnych jedincov hovädzieho dobytka vypočítali ich kohútikovú výšku. Všetky zistenia sme porovnali s výsledkami analýz zvieracích zvyškov z niektorých súvetských lokalít Karpatskej kotliny. V prílohe k textu je tabuľka uvádzajúca druhové zastúpenie (reálne počty fragmentov spolu s ich hmotnosťou dokumentujúcou celistvosť, resp. fragmentárnosť materiálu; obe veličiny vyjadrené aj v percentoch) a tabuľka poskytujúca informáciu o výskyti skeletových elementov u jednotlivých zvierat.

Materiál a metodika

Archeofaunálne zvyšky pozostávali prevažne z kostí s výrazne narušenou celistvosťou, čo je typické pre všetký pre materiál získaný zo sídliskových objektov (Ambros/Jakab 1982; Fabiš 1997 a iní). Len malé množstvo kostí (takmer výlučne išlo o kosti krátke) sa zachovalo nepoškodených. Pri získavaní materiálu nebolo používané osievanie. Vzhľadom na nie veľký počet zvyškov bol materiál analyzovaný najmä z hľadiska druhovej skladby a z hľadiska zastúpenia skeletových elementov vyskytujúcich sa živočíšnych druhov. Pri zápisе rozborom materiálu získaných základných údajov, ako aj pri ich štatistikom vyhodnocovaní, bol použitý osobný počítač so špeciálnym softwarovým vybavením. Program Knocod, vyvinutý cielene pre účely archeozoologických analýz na oddelení Archeobiologie z Institut für Ur- und Frühgeschichte Univerzity v Tübingene, umožňuje tvorbu databázy a následne aj jej štatistické vyhodnotenie (Uerpman 1978). Pre účely kvantifikácie sme zvolili metódu stanovenia počtu fragmentov, tzv. NISP (Number of Identified Specimens) metódu, a tiež metódu stanovenia hmotnosti, pri ktorej sa vážili všetky skupiny skeletových elementov identifikovaných druhovo, a rovnako tak aj fragmenty druhovo neurčiteľné. Pre zistovanie hmotnosti jednotlivých skeletových elementov, resp. ich časťí či fragmentov, sme používali digitálne váhy zn. Sartorius (PT1200). Hmotnosť je uvádzaná v gramoch.

Výsledky a diskusia

Celková hmotnosť analyzovaných zvyškov bola 9420 g. Z toho určiteľná časť predstavovala 98,8% (9310 g) a neurčiteľná len 1,2% (110 g). Materiál neboli veľmi početný. Celkové množstvo analyzovaných vzoriek bolo 361 ks, z čoho určiteľných bolo 91,4% (NISP), čo predstavuje 330 ks vzoriek, a neurčiteľných bolo len 8,6% (NISP), t.j. 31 ks vzoriek. V materiáli boli identifikované skeletové elementy deviatich živočíšnych druhov, resp. ich domestikovaných foriem (hovädzí dobytok, ovca, koza, ošípaná, kôň, pes, kura domáca, jeleň a pratur). Výraznú prevahu podľa NISP mala skupina domácich zvierat (98,5%), v ktorej je zastúpenie druhov podľa poradia nasledovné: hovädzí dobytok (57,0%), ošípaná (17, 9%), skupina ovca-koza (17,0%), kôň (6,1%), pes (0,3%) a kura domáca (0,3%).

Tabela 1. Druhová skladba analyzovaného súboru.

Tabelle 1. Gattungszusammensetzung des untersuchten Bestands.

	NISP (n)	NISP (%)	g	g (%)
Neurčiteľné, malé	10	32,3	21,0	19,1
Neurčit. malé/stredne veľké	4	12,9	10,0	9,1
Neurčiteľné, veľké	17	54,8	79,0	71,8
Neurčiteľné spolu	31	100,0	110,0	100,0
Hov. dobytok, <i>Bos</i>	188	57,0	6346,0	68,2
Ovca, <i>Ovis</i>	22	6,7	429,0	4,6
Koza, <i>Capra</i>	4	1,2	55,0	0,6
Ovca-koza, <i>Ovis/Capra</i>	30	9,1	242,0	2,6
Ošípaná, <i>Sus</i>	59	17,9	1032,0	11,1
Kôň, <i>Caballus</i>	20	6,1	902,0	9,7
Pes, <i>Canis</i>	1	0,3	46,0	0,5
Kura domáca, <i>Gallus</i>	1	0,3	2,0	0,0
Domáce zvieratá	325	98,5	9054,0	97,3
Jeleň, <i>Cervus elaphus</i>	3	0,9	162,0	1,7
Pratur, <i>Bos Primigenius</i>	1	0,3	86,0	0,9
Aves	1	0,3	8,0	0,1
Divo žijúce spolu	5	1,5	256,0	2,7
Určiteľné spolu	330	100,0	9310,0	98,8
Podiel určiteľných	330	91,4	9310,0	98,8
Podiel neurčiteľných	31	8,6	110,0	1,2
Spolu	361	100,0	9420,0	100,0

Divo žijúce druhy (1,5% podľa NISP) boli zastúpené jeleňom (0,9%), praturom (0,3%) a druhovo neurčiteľným fragmentom vtáčieho skeletu (0,3%). Hmotnostné zastúpenie uvádzaných domácich zvierat, resp. zvierat divo žijúcich, v celkovej hmotnosti analyzovaného materiálu je nasledovné: hovädzí dobytok (68,2%), ošípaná (11,1%), ovca-koza (7,8%), kôň (9,7%), pes (0,5%), kura domáca (0,1%), jeleň (1,7%) a pratur (0,9%). Podrobne údaje poskytuje tabuľka 1. Z regiónu súčasného mesta Nitry máme k dispozícii okrem laténskeho materiálu z Malého seminára ďalšie súveké archeofaunálne zvyšky z polohy Šindolka (Fabiš 2000). Ide o sídliskový materiál datovaný do strednej doby laténskej (Březinová/Hečková 1994). Pri porovnaní druhovej skladby tohto materiálu so zložením archeofaunálnych zvyškov z Malého seminára zistíme veľkú podobnosť. Zvyšky z Nitry-Šindolky sú taktiež charakteristické výraznou dominanciou domácich zvierat (97,1% NISP) nad zvyškami zvierat divo žijúcich (1,7% NISP). V rámci skupiny domácich zvierat je opäť najpočetnejšie zastúpený hovädzí dobytok (40,8% NISP), ktorý je doplnený malými prežuvavcami (23,4% NISP) a ošípanou (21,2% NISP). Kôň (7,9%) a pes (3,8%) sú prítomné veľmi nízkymi percentami. Okrem zvyškov cicavcov sa v súbore zvieracích zvyškov zo Šindolky vyskytol tiež skeletový element kury domácej (Fabiš 2000). Prítomnosť kury domácej na laténskych lokalitách na území súvekého Slovenska nie je ojedinelá. Ambros (1984) vo svojom katalógu venovanom archeofaunálnym zvyškom z pohrebisk doby laténskej (ale tiež halštatskej a včasnostredovekej) na území dnešného Slovenska opakovane dokladá viaceré nálezy zvyškov kury domácej v dobe laténskej. Podobne aj Bökönyi (1988) uvádzá, že na teritóriu súvekého Maďarska bola kura domáca, usudzujúc podľa nálezov z keltských pohrebísk, frekventovaným domácim zvieratom.

Informáciu o výskytu skeletových elementov v skúmanom materiáli v závislosti na druhovej príslušnosti poskytuje tabuľka 2. Údaje v tabuľke naznačujú, že u zvierat, ktoré boli v celom súbore početnejšie zastúpené (hovädzí dobytok, ovca-koza, ošípaná), sa vyskytujú elementy, resp. ich časti či fragmenty prakticky zo všetkých hlavných úsekov skeletu. Vzhľadom na pomerne rovnomerné zastúpenie jednotlivých skeletových elementov u hospodársky najvýznamnejších zvierat (hovädzí dobytok, ovca, koza, ošípaná) v materiáli možno predpokladať, že jedince domácich zvierat boli na lokalite nielen skonzumované, ale s veľkou pravdepodobnosťou i zabité. Svedčí o tom, popri dobre osvalených a kulinársky hodnotných časťach (femur, humerus) aj prítomnosť menej kvalitných, resp. menej osvalených častí tela (napr. autopodium - carpus, tarsus, metacarpus, metatarsus; acropodium - digiti). Z divo žijúcich zvierat je zaujímavý nález fragmentu jelenieho parožia, nesúceho stopy intencionálnych zásahov. S veľkou pravdepodobnosťou ide o polotovar. Zistíť, či časť parožia pochádza zo zhodu alebo z uloveného jedinca, nebolo možné. Nález zuba a vretennej kosti z jeleňa, podobne ako fragment časti panvy pratura dokazujú, že táto

Tabela 2. Zastúpenie skeletovými elementami u jednotlivých zvierat.

Tabelle 2. Vertretung durch Skelettelemente bei den einzelnen Tieren.

	<i>Bos</i>	<i>Ovis</i>	<i>Capra</i>	<i>Ov./Ca</i>	<i>Sus</i>	<i>Caballus</i>	<i>Canis</i>	<i>Gallus</i>	<i>Cervus el.</i>	<i>Bos prim.</i>	<i>Aves ind.</i>
Element skeletu	(n)										
Proc. cornualis/paroh	6								1		
Cranium + proc. cornualis	1	1									
Neurocranium (a)	7	4		1	3						
Neurocranium (b)	6	1		1	4						
Splanchnocranum (a)	1				1						
Splanchnokráanium (b)	1	1		3	4						
Mandibula (a)	4	1		1	8	6					
Mandibula (b)		1			3	2					
Dens superior				3					1		
Dens inferior	1				1	3					
Hyoideum	1										
Scapula	7	2		3	3						
Humerus	10	2	1	1	6					1	
Radius	6	1		1	2	1			1		
Ulna	2	1									
Radius + ulna			1								
Os(sa) carpi (prox.)	1										
Os(sa) carpale(ia) (dist.)	2										
Metacarpus II.						1					
Metacarpus III.						1					
Metacarpus III. + IV.	4	1	1	1							
Metacarpus IV.						1					
Phalanx I. anterior	7										
Phalanx 2. anterior	3										
Pelvis (acetabulum)		1			1						
Pelvis (fragment)	8			1	3	1			1		
Femur	17	1		2		2	1	1			
Patella	2										
Tibia	4	2	1	2	3						
Os centrotarsale				1							
Os malleolare	1										
Astragalus						1					
Calcaneus	1	2									
Os centrotarsale	3										
Metatarsus III. + IV.	9										
Metatarsus IV.					1						
Phalanx I posterior	3										
Phalans 2 posterior	3										
Phalanx 3 anterior s. posterior	4										
Atlas	2			1	2						
Epistropheus	3			1							

Tabela 2. Pokračovanie.
Tabelle 2. Fortsetzung.

	<i>Bos</i>	<i>Ovis</i>	<i>Capra</i>	<i>Ov/Ca</i>	<i>Sus</i>	<i>Caballus</i>	<i>Canis</i>	<i>Gallus</i>	<i>Cervus el.</i>	<i>Bos prim.</i>	<i>Aves ind.</i>
Vertebra cervicales	10			1	4						
Vertebra thoraceles	10				4						
Vertebra lumbales	13					1					
Sacrum	3			1							
Costae	21			5	6						
Sternum	1										
Spolu	188	22	4	30	59	20	1	1	3	1	1

lovná zver bola komunitou, ktorá po sebe analyzované archeofaunálne zvyšky zanechala, v okolitých lesoch a polnohospodársky neošetrených plochách príležitostne lovená, resp. na love či delení ulovenej zveri istou formou participovala. Prítomnosť skeletových elementov len z niektorých časťí tela lovnej zvere napovedá, že ulovená zver bola naporciovana a rozdelená na viaceru časť na inom mieste než bolo miesto nálezu konkrétnych clementov skeletu. Odtiaľ potom bola distribuovaná na rôzne miesta. Takýmto spôsobom sa fragmenty skeletu kadáverov dostali pravdepodobne aj na miesto svojho nálezu v areáli súčasného Malého seminára.

V rámci fragmentov a časťí zvieracích skeletových elementov sa vyskytli aj dve metapódia hovädzieho dobytku, ktoré nemali narušenú celistvosť. Z nich sme odobrali dĺžkové miery, ktoré sme využili pre výpočet výšky v kohútiku u konkrétnych jedincov. Použili sme pritom prepočítavacie koeficienty podľa Calkina (Calkin 1960). Zistená priemerná výška v kohútiku u týchto jedincov bola 118,5 cm. Porovnali sme tieto hodnoty s hodnotami z iných porovnatelnych súvekých lokalít. Archeofaunálne zvyšky hovädzieho dobytka z Nitry-Šindolky poskytli miery, na základe ktorých bola u konkrétnych jedincov stanovená priemerná výška v kohútiku na 109,9 cm (Fabiš 2000). Bökönyi (1988) uvádza, že priemerná kohútiková výška hovädzieho dobytka v keltskom oppidu v Manchingu bola 113 cm. Najmenšie jedince boli nižšie než jeden meter, zatiaľ čo na druhej strane sa vyskytli aj jedince s výškou 135 cm. Hodnoty z Malého seminára v Nitre sa pohybujú v hornej polovici uvádzaného spektra.

ZÁVER

I napriek relatívne nízkemu počtu analyzovaných zvieracích zvyškov je možné sa pokúsiť (s istou rezervou) o čiastočné zovšeobecnenie získaných informácií. Výsledky analýzy archeofaunálneho materiálu zo skúmaného objektu z neskorej doby laténskej naznačujú, že starobylá ľudská komunita, pôsobiaca v areáli terajšieho Malého seminára, sa pri využívaní zvierat spoliehala jednoznačne na zvieratá domáce. Dominantné postavenie mal hovädzí dobytok. Malé prežívavce a ošípaná boli z hľadiska významu až na druhom, resp. treťom mieste. Prítomnosť elementu skeletu kury domácej dokumentuje a potvrdzuje jej výskyt na území Slovenska v dobe laténskej. Skeletové zvyšky hospodársky najvýznamnejších zvierat ako sú hovädzí dobytok, malé prežívavce, t.j. ovca, koza, a napokon aj ošípaná naznačujú, že tieto zvieratá boli s najväčšou pravdepodobnosťou na lokalite nielen skonzumované, ale aj zabité. Takýto predpoklad však už nemožno vysloviať o lovnej zveri. Lov divej zveri nemal z hľadiska zabezpečovania potravín živočíšneho pôvodu pre danú komunitu takmer žiadny význam - veľmi nízka početnosť nálezov skeletových zvyškov lovnej zveri toto tvrdenie jednoznačne dokladá. Je pravdepodobné, že k porciám diviny sa sledovaná komunita z Malého seminára v Nitre dostala skôr participáciou na jej distribúcii než jej samotným lovom. Odobrané miery metapódia hovädzieho dobytka nám umožnili stanoviť výšku konkrétnych jedincov v kohútiku. Zistené hodnoty sa zaraďujú do spektra hodnôt zistených na porovnávaných súvekých lokalitách.

Literatúra

- Ambros 1984 - C. Ambros: Katalog des Tierbeigaben aus den Hallstattzeitlichen, Latènezeitlichen und Frühmittelalterlichen Gräbern in der Slowakei. Nitra 1984, 8-85.
 Ambros/Jakab 1982 - C. Ambros/J. Jakab: Osteologické nálezy. In: Prírodné vedy v archeologickej terénnej praxi. Praktická príručka. Nitra 1982, 5-20.
 Bökönyi 1988 - S. Bökönyi: History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest 1988, 596.

- Březinová/Hečková 1994* - G. Březinová/J. Hečková: K problematike laténskeho osídlenia v Nitre-Šindolke. Štud. Zvesti AÚ SAV 30, 1994, 73-96.
- Calkin 1960* - V. I. Calkin: Metapodialia variation and its significance for the study of ancient horned cattle. In: Bjul. Mosk. Obšč. Ispyt. Prirody. Otdel Biol. 65. Moskva 1960, 109-126.
- Fabiš 1997* - M. Fabiš: Analýza zvieracích zvyškov z archeologických lokalít. Doktorandská dizertačná práca. Košice 1997. Nepublikované.
- Fabiš 2000* - M. Fabiš: Analyse der Tierreste aus der latènezeitlichen Siedlung in Nitra-Šindolka. In: G. Březinová: Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Bratislava 2000, 299-335.
- Katkin 1995* - S. Katkin: Záchranný výskum v Nitre-Malom seminári. AVANS 1993, 1995, 77-78.
- Uerpmann 1978* - H.-P. Uerpmann: The Knocod System for Processing Data on Animal Bones from Archaeological Sites. In: Approaches to Faunal Analysis in the Middle East. Peabody Museum Bulletin 2, 1978, 146-167.

MVDr. Marian Fabiš, PhD.
 Katedra fyziológie živočíchov
 Fakulta biotechnológií a potravinárstva
 Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
 Tr. A. Hlinku 2
 SK-94976 Nitra
 Marian.Fabis@uniag.sk

NITRA-MALÝ SEMINÁR. ARCHAEOFAUNAL REMAINS

Summary

In the year 1993 during the reconstruction of Malý seminár in Nitra there was discovered a feature which was after a thorough examination dated to LaTéne period. Besides various artifacts also animal bone remains were unearthed. According to the archaeozoological analysis almost all of the remains represent domestic animals with strong domination of cattle supported with small ruminants (sheep and goat) and pig. Of wild animals we identified a few red deer and aurochs skeletal remains. Structure of skeletal elements of the most important domestic animals (cattle, sheep and goat, pig) indicates that these animals were killed and consumed at the site of their final deposition and finding during the excavation later on. This, however, is not true with game, body parts of which were brought from the place of their killing and original disarticulation and/or butchering to the place of their final deposition. Length measurements of the cattle long bones allowed us to count withers height of the particular individuals. Values of this body measurement were compared with values from other contemporary sites. The comparison indicates that the cattle individuals from Malý seminár in Nitra belong to upper half of the values range from the compared contemporary sites.

FRÜHGESCHICHTLICHE SIEDLUNGS- UND WIRTSCHAFTSRÄUME IN OBERÖSTERREICH AM BEISPIEL DES ROTTACHGAUS¹

Marianne Pollak

Oberösterreich, Siedlungs- und Wirtschaftsräume, Römerzeit, Frühmittelalter.

Upper Austria, settlement- and farmhouses, Roman period, Early Middle Ages.

Die Auswahl von Siedlungsräumen wird durch natürliche Vorbedingungen maßgeblich beeinflusst. Dazu gehören neben den Landformen auch Klima, Gewässer und Böden. Als weitere maßgebende Faktoren gelten die Größe der Bevölkerung, der daraus resultierende Flächenbedarf, die Anpassung an den Siedlungsstandort und nicht zuletzt der agrar- und bautechnische Entwicklungsstand.

Die wenigen zusammenfassenden Darstellungen zur frühgeschichtlichen Siedlungsentwicklung Oberösterreichs (Noll 1958; Beninger/Kloiber 1962; Winkler 1975) bieten zumeist eine Übersicht der Kulturentwicklung sowie ein Fundortverzeichnis, berücksichtigen die naturräumlichen Gegebenheiten jedoch nur in Ansätzen; zeitstufenübergreifende Studien beschränken sich vorwiegend auf den Themenbereich Kontinuität und Diskontinuität zwischen Römer- und Baierzeit bzw. Fragen der bajuwarischen Ethnogenese. Der für Oberösterreich generell sehr schlechte Publikationsstand erschwert zudem den größeren Überblick.

Am Beispiel eines an Bayern anschließenden Kleinraumes im nördlichen Innviertel sei die räumliche Siedlungsentwicklung Oberösterreichs in Römerzeit und fruhem Mittelalter exemplarisch dargestellt. Die durch die äußeren Faktoren Klima und Böden bedingte Entwicklungsdynamik ist für das Bundesland in seiner Gesamtheit charakteristisch. Das hier vorgestellte Gebiet gehört zum Rottachgau des Frühmittelalters, in dem auf ein die Antike überlebendes, seine Sprache und Schrift weiterhin pflegendes Romanentum (Fichtenau 1971; Störmer 1994, 391; Wolfram 1995, 137; Moosbauer 1997, 195-203) geschlossen wird.

Für einen breiten Streifen rechts des Inns (vgl. Moosbauer 1997, Karte 2 mit dem Forschungsstand 1997), der etwa von der Mündung der Ach im Süden bis zu jener der Pram im Norden reicht, sowie aus dem Flußgebiet der Antiesen liegen aus den letzten beiden Jahren neue Ergebnisse vor, die auf bisher ungeahnt intensive frühgeschichtliche Besiedlung schließen lassen (Abb. 1).

Das Gebiet am unteren Inn ist eine offene Siedlungslandschaft mit zahlreichen geographischen Gemeinsamkeiten und auffallender naturräumlicher Bevorzugung, nämlich besonders mildem Klima und ausgezeichneten Böden.

Die klimatischen Vorteile zeigen sich an der mittleren Jahrestemperatur (Abb. 6), dem besonders frühen Frühlingseinzug (Werneck 1966) und dem natürlichen Pflanzenbestand, vorwiegend einem Eichen-Hainbuchen-Mischwald (Werneck 1958), aber auch dem ab dem ausgehenden Frühmittelalter betriebenen Weinbau (Abb. 7).

Entsprechend dem Ausgangsgestein und den klimatischen Bedingungen kommt es zur Entstehung und Entwicklung unterschiedlicher Bodentypen, Grundlage der landwirtschaftlichen Nutzbarkeit und Ertragfähigkeit (Janik 1971). Die vorwiegend auf der Hochterrasse (Abb. 2; Kohl 1978) des Inns gelegenen römischen Siedlungsareale befinden sich fast ausschließlich im Bereich kalkfreier Lockersediment-Braunerden aus lehmig-schluffigen Deckschichten über Löß (Bodengütekarten, herausgegeben vom Bundesamt und Forschungszentrum für Landwirtschaft). Es handelt sich dabei um die besten Böden Oberösterreichs mit ausgeglichenem Wasserhaushalt und maximalem Ertrag besonders bei Weizen, der in römischer Zeit auch in die Gebiete nördlich der Alpen gelangte (Küster 1994).

Weniger fruchtbar sind die lößfreien würmzeitlichen Niederterrassen mit ihren wasserdurchlässigen und rasch austrocknenden Schotterfeldern (Abb. 2; Kohl 1978). Nach Osten zu schließen das tertiäre Hügelland und die jungtertiären Schotter des Hausrucks an. Beide Gebiete scheinen erst ab dem 11. bis 12. Jh. als Siedlungsraum in umfassenden Besitz genommen worden zu sein.

Ob die römische Besiedlung in einen öden oder nur sehr dünn besiedelten Raum vordrang wie in Bayern (Moosbauer 1997, 187 ff.), ist wegen des Fehlens gesicherter spätlatènezeitlicher Befunde nicht zu entscheiden. War bis vor kurzem lediglich eine Münze des 3. vorchristlichen Jahrhunderts bekannt (Meindl 1899, 3; Noll 1958, 25; Reitinger 1968, 30.), so konnten in den letzten Jahren anhand von Lesefunden zumindest vier zweifelsfreie Siedlungsstellen lokalisiert werden. Ihre Zahl ist sicher weit höher, doch ist die zumeist sehr stark abgerollte und korrodierte Graphittonkeramik nicht exakt datierbar und zudem nicht immer mit letzter Sicherheit von mittelalter-

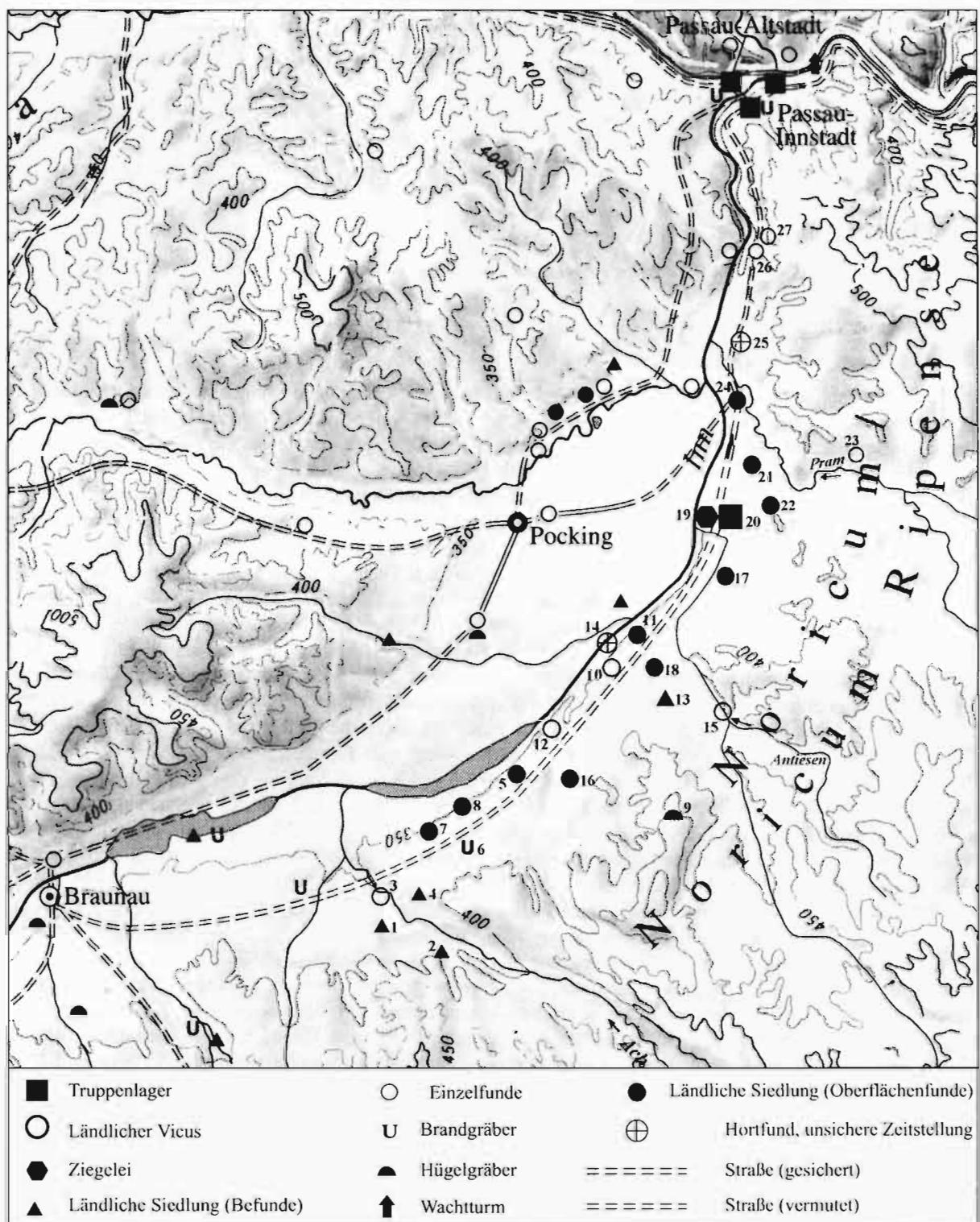

Abb. 1. Römerzeitliche Fundstellen im nördlichen Innviertel, ergänzt nach Moosbauer 1997, Stand April 2000.
 1 - Altheim, Flur Simetsberg; 2 - Altheim, Flur Wagham; 3 - Altheim, Flur St. Laurenz; 4 - Altheim, Flur Weirading;
 5 - St. Georgen b. Obernberg am Inn, Flur Hub; 6 - Katzenberg, Flur Schwaiblfeld; 7 - Katzenberg, Flur Höselfeld;
 8 - Katzenberg, Flur Pirathfeld; 9 - Greifing, Flur Lohnergut; 10 - Hart, Flur Burgstall; 11 - Hart, Flur Aichfeld;
 12 - Hart, Flur Minaberg; 13 - Hart, Flur Kirchenfeld; 14 - Hart, Flur Minabergerau; 15 - Ort im Innkreis, Ortsried;
 16 - Reichersberg, Flur Reichersbergerfeld; 17 - Dietrichshofen, Flur Schwendingerfeld; 18 - Antiesenhofen, Flur
 Münsterer; 19 - St. Marienkirchen bei Schärding, Flur Holzbruckfeld; 20 - St. Marienkirchen bei Schärding, Flur
 Holzbruckfeld; 21 - St. Florian am Inn, Flur Schoberleiten; 22 - St. Florian am Inn, Flur Rainding-Schröckenmühl;
 23 - St. Florian am Inn, Flur Etzeldorf; 24 - Schärding-Vorstadt, Am Weberspitze; 25 - KG Brunnenthal,
 Flur Dachsgraben; 26 - Wernstein; 27 - Wernstein.

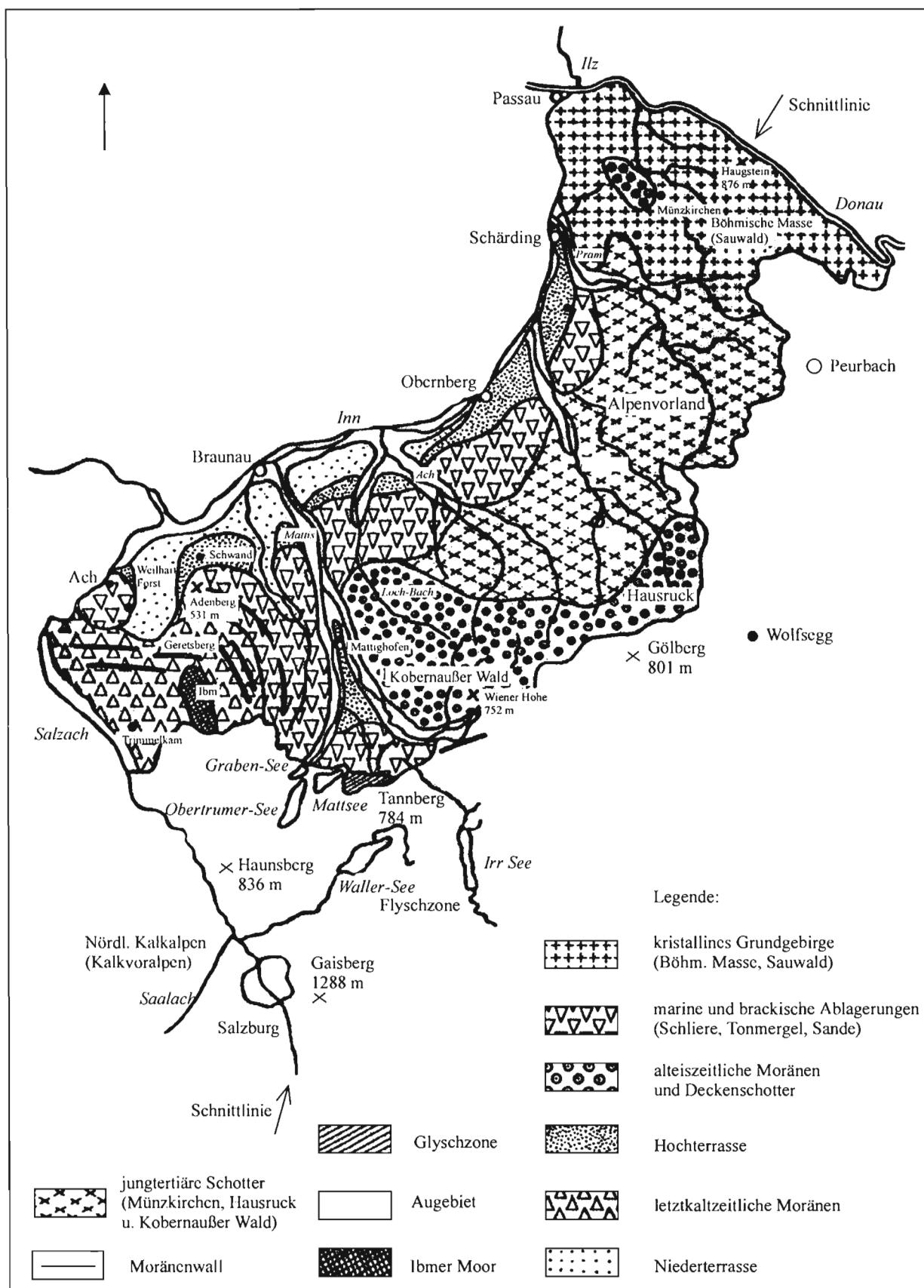

Abb 2. Geologische Karte des Innviertels (nach Janik 1966). Maßstab 1: 400 000.

licher Ware zu unterscheiden. Es fällt jedenfalls auf, dass aus keiner gesicherten ländlichen Siedlung römischer Zeit auch Latènematerial vorliegt.

Die wichtigsten römischen Fundplätze des Gebietes wurden bereits 1899 von Kornrad Meindl, Propst des Stiftes Reichersberg am Inn, in seiner "Geschichte der Stadt Ried" erwähnt (Meindl 1899), haben aber in der einschlägigen Fachliteratur kaum Beachtung erfahren.

Als erster bekannt gewordener römerzeitlicher Fund (Meindl 1899, 68) zu nennen ist ein bereits 1768 entdeckter Schatz von 288 Münzen (Abb. 1, Nr. 14), der sich im Flussbett des Inns unterhalb von Reichersberg in der Nähe des mittelalterlichen Burgstalles Stein fand.

Im Katalog der militärischen Anlagen Noricums unberücksichtigt ist ein heute stark zerstörtes Kastell, das in dominanter Lage auf der rechten Hochterrasse des Inns liegt (Abb. 1, Nr. 20; dazu siehe Meindl 1899, 2; Noll 1958, 69; Reitinger 1968, 367; Grabherr 1975, 129, M/17/3). Im 19. Jh. war noch ein im Grundriss etwa trapezförmiges, dreiseitiges Grabenwerk von rund 140 Metern Länge und etwa 100 Metern Breite sichtbar (Abb. 3), in dessen Bereich sich Ziegel mit NVMERVS-Stempeln fanden. Die heutige Fundstreuung von römischem Ziegelbruch, aber auch Sigillatafragmenten und einheimischer Keramik, deckt sich mit dem Areal innerhalb des heute einplanierten Grabens.

Abb. 3. Römisches Militärlager auf der Hochterrasse des Inns bei St. Marienkirchen bei Schärding
(Skizze von J. Lamprecht).

Problematisch scheint einzig die heute nicht überprüfbare und jene eines Kleinkastells beträchtlich übersteigende Größe von etwa 1,4 ha Flächeninhalt (*Schönberger 1985, 491-493*). Da Lamprecht kein massives Mauerwerk erwähnt oder solches heute auftritt, dürfte es sich um ein nur von Wall und Graben ohne feste Steinmauer umgebenes Lager gehandelt haben (*Lamprecht o. J.*).

1961 untersuchte L. Eckhart (*Eckhart 1962*) anlässlich von Flussregulierungsarbeiten am Fuß der Anlage zwei römische Ziegelöfen (Abb. 1, Nr. 19) mit rechteckigem Grundriss der Variante A nach J. Henning (*Henning 1977, Abb. 4*), in deren Bereich sich den Altfundens entsprechende Ziegelstempel (*Eckhart 1962; Egger 1969*) fanden. Die Datierung dieser Stempel in die 2. Hälfte des 2. Jhs. und das 3. Jh. ist sowohl durch Funde aus Künzing (*Faber 1991*) als auch Linz/Promenade-Spittelwiese (*Ruprechtsberger 1990; Ertel 1990*) über geschlossene Komplexe¹ gut abgesichert.

Wenn auch der Zusammenhang zwischen Lager und ärarischem Bau auf der Hochterrasse einerseits und den Ziegelöfen auf der Niederterrasse andererseits ohne archäologische Untersuchungen nicht nachzuweisen ist, so ist doch die Anwesenheit römischer Truppen in beiden Bereichen ebenso gesichert wie das Vorkommen der identischen Ziegelstempel. Der Inn, an dessen Schiffbarkeit in der Antike die Vita Severini keinen Zweifel lässt, lag als Transportweg für große und schwere Fracht ebenso vor der vor der Haustür wie die rechte Innfer-Straße.

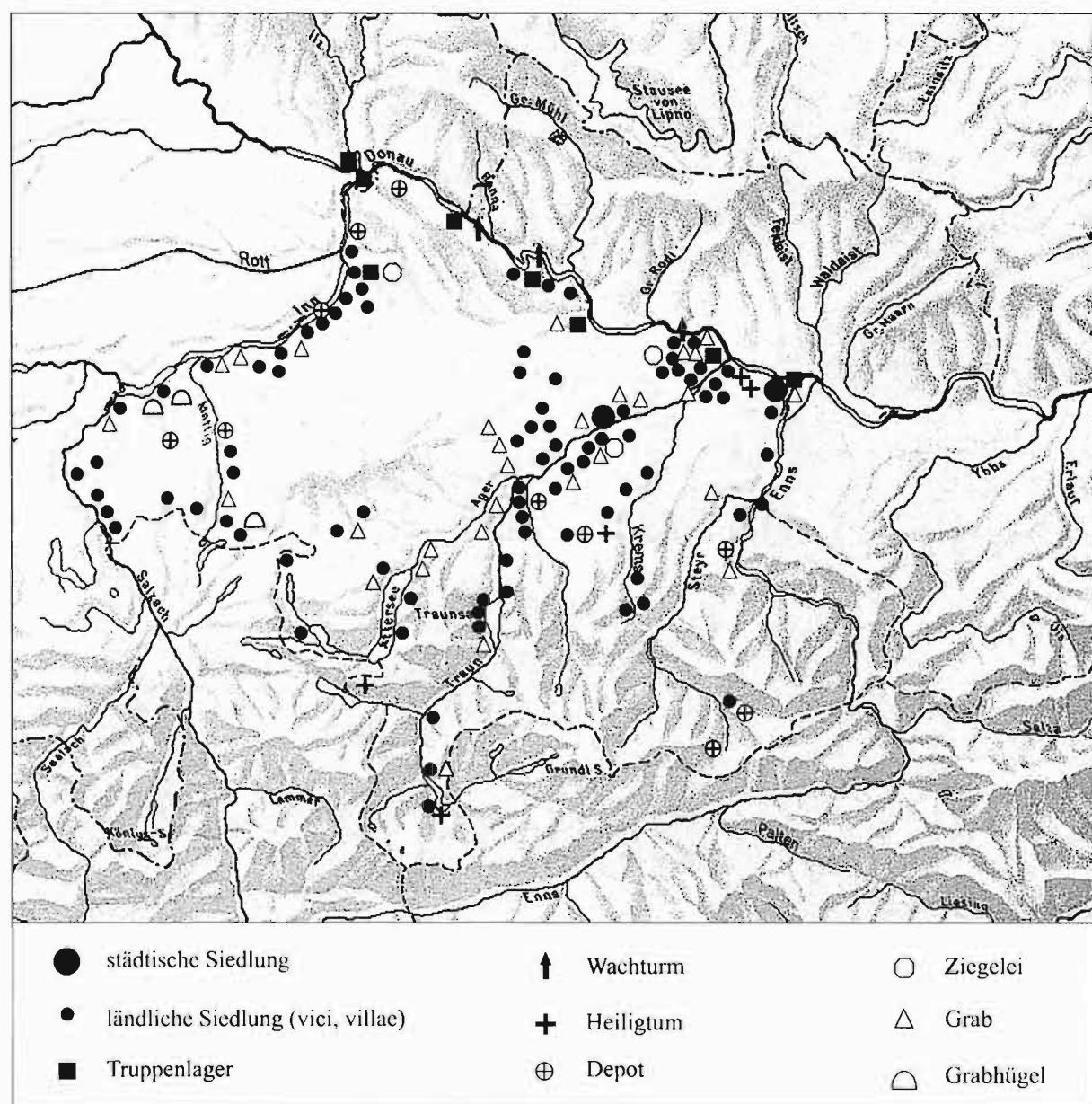

Abb. 4. Römerzeitliche Befunde in Oberösterreich. Entwurf Abt. f. Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes (Stand 2000).

Aufgrund der lehmig-schluffigen Böden (vgl. *Nestroy 1988/89*, Abb. 2) und mehrerer, noch vor der 2. Hälfte des 18. Jhs. abgekommener Ziegellehmgruben, die vorwiegend im Umkreis römischer Siedlungsplätze liegen, darf angenommen werden, dass von hier aus wegen der ausgezeichneten Ziegeltonlager und verkehrsgeographischen Voraussetzungen Ziegel in größerem Umfang produziert und an ihre inn- und donauabwärts gelegenen Fundorte gebracht worden sind. Die Nutzung dieser alter Ziegeltonlager erst in Mittelalter und früher Neuzeit ist auszuschließen: sämtliche mittelalterliche Kirchen des Raumes bestehen aus Tuff oder Konglomerat, die bäuerliche Architektur bestand bis tief ins 19. Jh. aus Holz.

Entlang des Inns und im Flussgebiet der Antiesen sind derzeit insgesamt fünfzehn Standorte ländlicher Siedlungen bekannt. Die Ausdehnung der Fundstreuung und die Schutthügel von Gebäuden lassen zumeist *villae rusticae* vermuten. Es ist davon auszugehen, dass sich ihre Zahl in nächster Zeit noch erhöhen wird. Der Erhaltungszustand der römerzeitlichen Fundplätze ist zwischen Altheim im Süden (Abb. 1, Nr. 1, 2, 4) und St. Marienkirchen bei Schärding im Norden (Abb. 1, Nr. 20, 21) wegen ihrer Lage im weitgehend landwirtschaftlich genützten Grünland als gut zu bezeichnen; die weiter in Richtung Passau erfassten Fundplätze müssen jedoch als durch die intensive Beackerung und sukzessive Zersiedelung im Umland der Stadt Schärding als weitgehend zerstört gelten.

Am Südrand des Untersuchungsraumes liegen die drei römischen Villen-Komplexe von Altheim (Abb. 1, Nr. 1, 2, 4; zuletzt zusammenfassend *K. Heinzl 1996* und *W. Klimesch 1996*), die im vergangenen Jahrzehnt Ziel eingeschreiter archäologischer Untersuchungen waren. Allen gemeinsam ist die massive Zerstörung durch die landwirtschaftliche Nutzung der letzten Jahrhunderte, die Entstehung im 2. Jh. und die Aufgabe im Verlauf des 3. Jhs. ohne vorhergehende Zerstörung. Spuren spätantiker Besiedlung sind bisher nicht nachgewiesen; über einem der Bauten (Abb. 1, Nr. 1) der Villa in Simetsberg gelang der Nachweis der Überlagerung durch einen Holzständerbau des Frühmittelalters, vielleicht aus dem 10. Jh.

Unmittelbar östlich an diese Villenlandschaft schließen neu entdeckte Fundplätze ländlicher Siedlungen an, die häufig an der Kante der Hochterrasse des Inns liegen. Soweit das keramische Lesematerial nähere Schlüsse zulässt, gehören auch diese Objekte ins 2. und 3. Jh. Als topographisch auffallende Besonderheit ist hervorzuheben, dass neben den Gebäudestandorten mehrfach trogartige Grabenstraßen zur Niederterrasse führen, die vielleicht als römische Wirtschaftswege gedeutet werden dürfen (Abb. 1, Nr. 7, 8).

Die nächste Agglomeration römischer Siedlungen findet sich im Gebiet von Reichersberg-Antiesenhofen. Hier liegen die Fundplätze in scheinbar regelloser Verteilung auf der Hochterrasse des Inns. In diesen Raum gehört auch der oben erwähnte Münzschatz (Abb. 1, Nr. 10-14, 16, 18).

Die Fundstellen orientieren sich offenbar an der antiken rechten Innuferrstraße, die jedoch nicht dem heutigen Straßenverlauf entspricht, sondern näher der Terrassenkante des Inns verlief. Sie scheint mit jener mittelalterlichen Straße zwischen Reichersberg und Mitterding identisch zu sein, die bis 1765 (*Meindl 1899*, 67) bestand und die auch im ältesten Kartenmaterial nicht mehr aufscheint.

Ein Fundplatz mit einer im oberösterreichischen Raum völlig ungewöhnlichen Platzkontinuität liegt an der heutigen Grenze der Gemeinden Antiesenhofen und Reichersberg (Abb. 1, Nr. 13).

Die Fundstelle ist seit dem ausgehenden 19. Jh. bekannt. K. Meindl (*Meindl 1899*, 2 f.) beschreibt ihn folgendermaßen: "Eine heute noch sichtbare, aus römischer Zeit stammende Unwallung im Antiesentale liegt an der Straße abwärts vom Dorfe Minaberg bei Reichersberg gegen Antiesenhofen. Unweit der Kapelle an dieser durch die Wallvertiefung führenden Straße werden beim Ackern Ziegeln, Menschenköpfe und Gebeine aufgedeckt".

Bei dieser "römischen Unwallung" handelt es sich um eine der erwähnten alten Ziegellehmgruben mit randlicher Überhöhung, durch die im ausgehenden 18. Jh. die heute von Minaberg nach Antiesenhofen führende Straße angelegt wurde. Die Fundstelle wurde allgemein (*Meindl 1899*, 2 f.; *Noll 1958*, 65; *Reitinger 1968*, 347 f.) unter Römerzeit geführt, ohne dass aber definitive Nachweise für diese Datierung vorgelegen wären. Fast hundert Jahre später gelang die Wiederentdeckung des in der Literatur nur sehr vage lokalisierten Fundplatzes. Er liegt in einer Kirchenfeld genannten Flur, im oberösterreichischen Innviertel immer wieder ein Hinweis auf eine römische Fundstelle (*Pollak/Stelzl 1994*, 8). Der Hinweis auf einen frühen Kirchenbau (*Tovornik 1996*, 53) lässt sich aus der Flurbezeichnung keineswegs ableiten, trifft er doch häufig auch auf Fundstellen zu, in denen keine jüngeren Beisetzungen erfolgten.

Die akute Gefährdung der Fundstelle durch die landwirtschaftliche Nutzung machte 1998/99 eine großflächige archäologische Untersuchung notwendig.

Auf eine urzeitliche hölzerne Grabkammer (*Offenberger/Geischläger 1999*) folgte vermutlich im 1. nachchristlichen Jahrhundert die älteste römische Nutzung des Siedlungsareals. Darüber entstand im Verlauf der 1. Hälfte des 2. Jhs. das Hauptgebäude einer *villa rustica*, das in der 1. Hälfte des 3. Jhs. aufgegeben wurde.

In der Ruine wurde in vorbaierischer Zeit ein kleines Gräberfeld angelegt. Die Nord-Süd orientierten Bestattungen erwiesen sich als alt beraubt und können vorderhand nicht exakt datiert werden.

Ebenfalls in nachrömischer Zeit entstanden zwei als Wohnbauten anzusprechende Holzpfeilerbauten, von denen der größere eine Herdstelle aufwies.

Schließlich wurde im Verlauf des 7. Jhs. ein bajuwarisches Reihengräberfeld mit bisher 64 untersuchten W-O orientierten Körperbestattungen angelegt. Die massiven Beeinträchtigungen durch die Beackerung lassen vermuten, dass allein im untersuchten Bereich die Belegung doppelt so hoch gewesen sein muss. Die Berichte Meindls und die starken rezenten Zerstörungen deuten damit auf zumindest 150 Gräber hin, was den Platz zu einem der größten Gräberfelder dieser Zeit in Oberösterreich macht.

Der stete Wechsel zwischen Bestattungs- und Siedlungstätigkeit erweist damit zwar Platzkontinuität im Raum Antiesenohen-Münsteuer, keinesfalls aber die aufgrund historischer Quellen vermutete Bevölkerungskontinuität zwischen Römerzeit und Frühmittelalter. Ähnliche Unterbrechungen sind auch in den von den Siedlungszentren weiter entfernten Räumen Bayerns nachgewiesen (Moosbauer 1997, 195 ff.). Im gesamten Untersuchungsgebiet gibt es kein römerzeitliches Fundstück, das später als in der 1. Hälfte des 3. Jhs. in den Boden gekommen ist².

Jede der insgesamt vier untersuchten Villenanlagen - das sind rund 25 % der in der Region bekannten - endete im Verlauf des 3. Jhs. Die Datierung der Ziegelstempel aus Lager und Ziegelöfen von St. Marienkirchen entsprechen diesem Zeitansatz ebenso wie die Lesefunde der anderen Fundplätze.

Das nördliche Innviertel weist - so wie schon für das südliche Innviertel nachgewiesen (Pollak/Stelzl 1994, 10 f.) - alle für die römerzeitliche Siedlungsentwicklung grundlegend notwendigen Voraussetzungen auf (Fischer 1990; 1994): Klima, Bodengüte, Vegetation, Nähe zu Wasser, ausgezeichnete Verkehrsverbindungen, wie dem Inn als schiffbares Gewässer und die antike rechte Innuferstraße, an der sich die ländlichen Siedlungen offenbar orientierten. Als weiterer wesentlicher Wirtschaftsfaktor sind die ausgezeichneten Ziegeltonlager zu erwähnen, die sogar militärische Nutzung gestatteten.

Die aktuelle Kartierung der römerzeitlichen Fundstellen in Oberösterreich (Abb. 4), in der Einzelfunde bewußt nicht berücksichtigt sind, zeigt ein gegenüber den älteren Darstellungen (Noll 1958, Beilage) zwar verdichtetes, aber nicht wesentlich verändertes Fundbild. Die Besiedlung folgt den großen Flüssen und ihren Zubringern. Der Vergleich

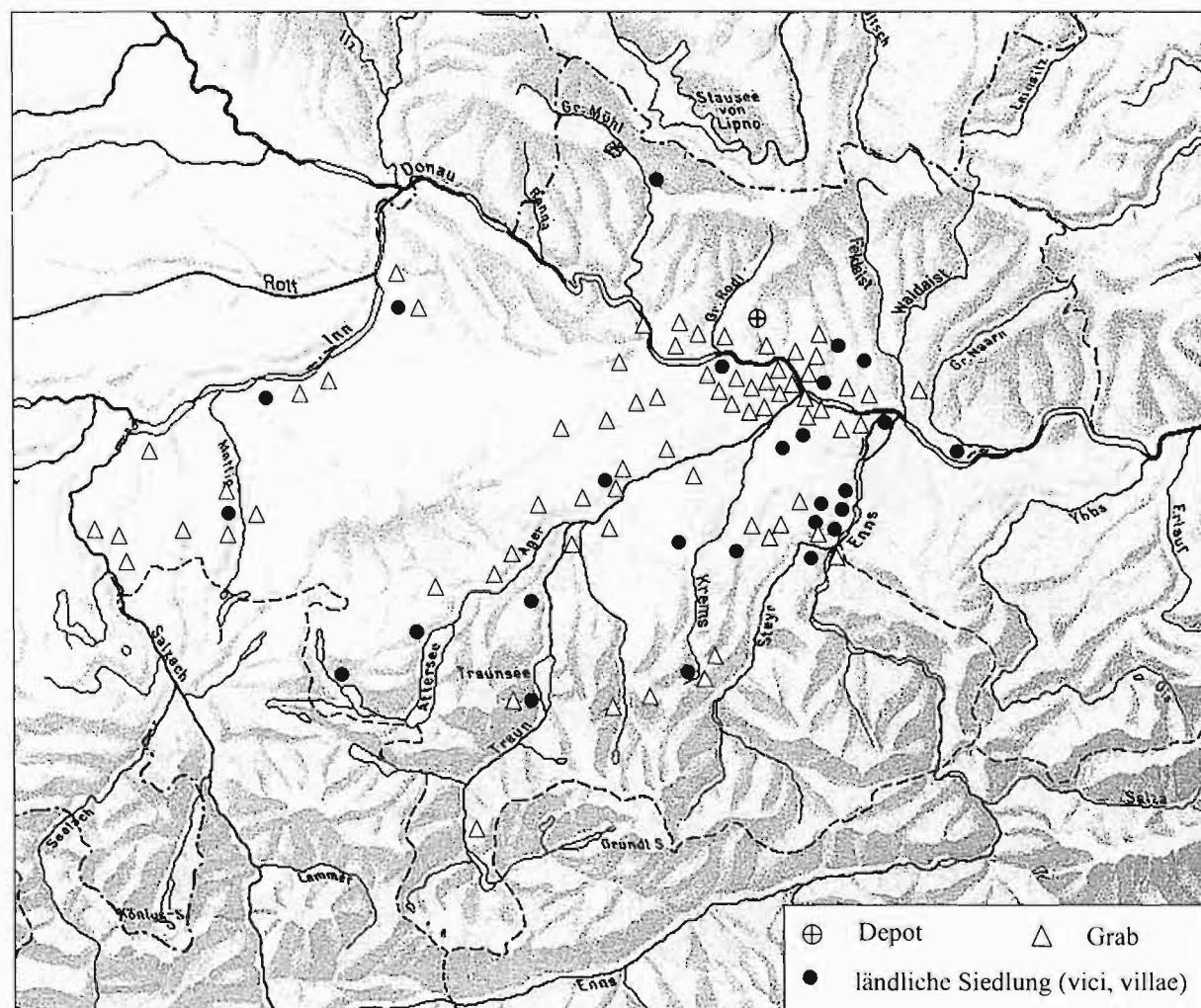

Abb. 5. Frühmittelalterliche Befunde in Oberösterreich. Entwurf Abt. f. Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes (Stand 2000).

mit Klima- und Weinbaukarten (Abb. 6 und 7) bestätigt das für die Kleinräume an Inn und Salzach gewonnene Ergebnis der Bevorzugung begünstigter Räume.

In den voralpinen Bereichen scheinen die Voraussetzungen anderer Natur zu sein. Hier sind die Siedlungen, wie an der Pyhrnpaßstrecke, an alpenquerenden Straßen bzw. an der Hauptstraße Ovilavis/Wels - Salzburg orientiert. An dieser liegen die einzelnen Fundplätze aber auch in durch Böden und Klima begünstigten Lagen.

Im inneren Salzkammergut waren daneben die Faktoren Rohstoffgewinnung und landschaftliche Schönheit ausschlaggebend. Während für Hallstatt aus siedlungsgeographischer Sicht ausschließlich Salzgewinnung in Betracht kommt³, liegen die teilweise reich ausgestatteten villaes des Salzkammerguts landschaftlich überaus reizvoll mit weitem Blick auf Seen und Alpenkette. Besonders auffallend ist diese Lage im Falle von Weyregg am Attersee mit reich ausgestatteter villa und Seehafen (zusammenfassend *Offenberger/Nicolussi 1981*) bzw. Altmünster am Traunsee (*Noll 1958, 23*). Sie scheinen eher eine Art Sommerfrische mit Selbstversorgung als auf großen Ertrag ausgerichtete landwirtschaftliche Betriebe gewesen zu sein.

Die an der Enns südlich ihres Zusammenflusses mit der Steyr gelegenen Fundplätze könnten mit antikem Eisenerzabbau in Zusammenhang stehen (*Mitterkalkgruber* 1968), ohne dass diese Annahme durch gut datierte entsprechende Befunde abzusichern wäre. Hinzzuweisen ist auch auf das Vorkommen von Gagat in den voralpinen Talbereichen der Flüsse Enns und Steyr (*Freh/Haberfelsner* 1950; *Freh* 1954).

Aus dem nördlich des Limes gelegenen Mühlviertel liegen ausschließlich Streufunde vor (Pollak 1994). Hier fehlen auch in den während der Urzeit und ab dem Frühmittelalter dicht besiedelten Zentralräumen, wie dem Gallneukirchner Becken zwischen Rodl und Aist⁵, alle Hinweise auf germanische Siedlungen. M. E. stehen die römischen Einzelfunde in diesem Gebiet, die sich auf den Raum unmittelbar nördlich der Donau konzentrieren und bei denen es sich fast ausschließlich um Münzen, vereinzelt um Flussfunde aus der Donau handelt, mit römischen Expeditionen im Limesvorland in Zusammenhang.

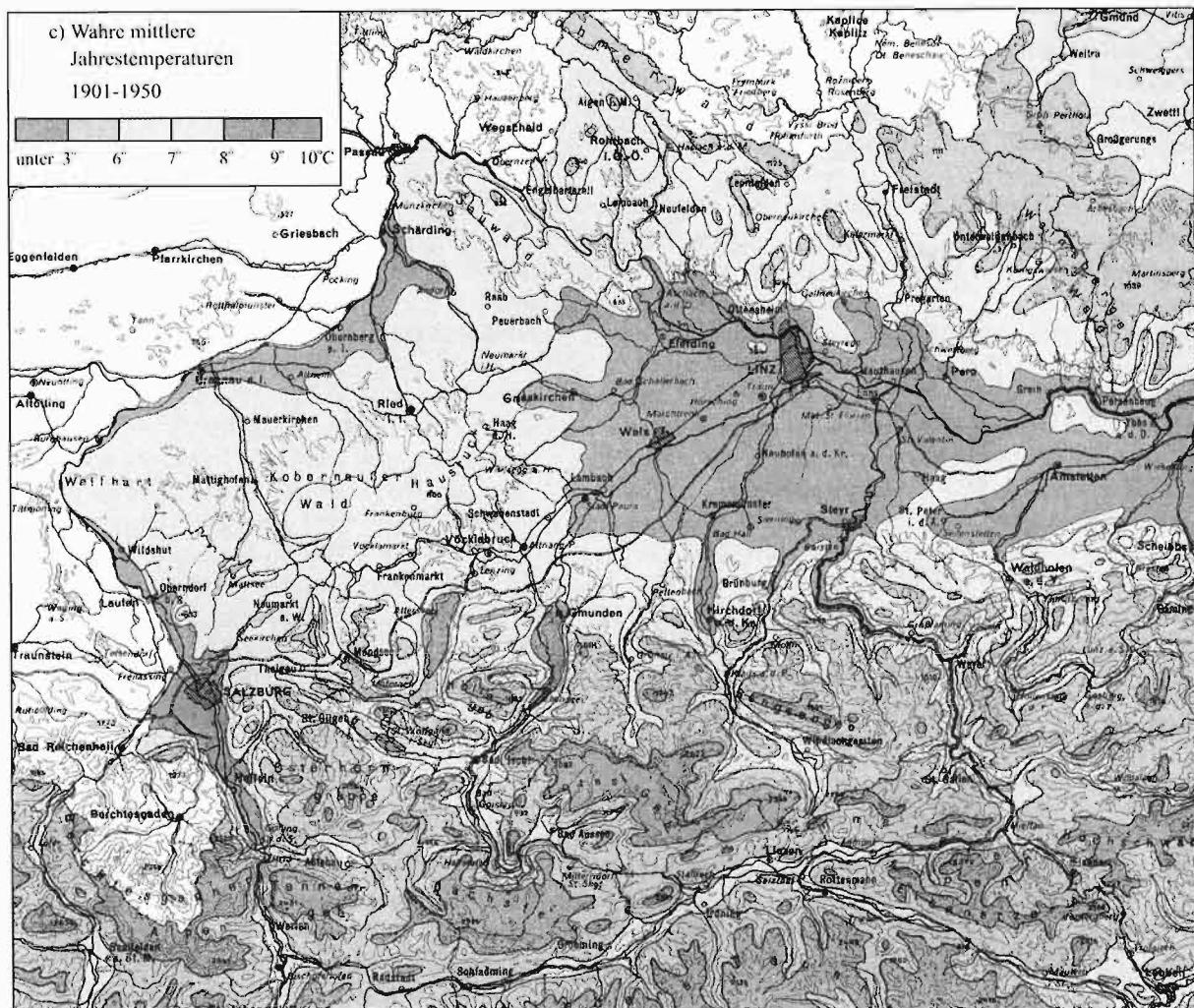

Abb. 6. Wahre mittlere Jahrestemperatur in Oberösterreich (nach Kohl 1958).

Die frühmittelalterliche Besiedlung⁶ erschloss südlich der Donau etwa dieselben Siedlungsräume, erscheint im Kartenbild (Abb. 5) jedoch dünner als jene der Kaiserzeit, was aber auch auf Fundlücken zurückzuführen sein wird, da sie in erster Linie anhand der Bestattungsplätze, kaum an Siedlungen fassbar ist, die schon häufig mit den heutigen Orten identisch sind. Obwohl vorwiegend landwirtschaftlich orientiert, belegen einzelne Befunde und urkundliche Nachrichten auch zusätzliche wirtschaftliche Hintergründe.

So zeigte sich 1848 bei der Errichtung des Quellhauses über der am Sulzbach gelegenen Tassilo-Quelle (Seidl 1856; Die Kirche in Pfarrkirchen bei Bad Hall in Geschichte und Kunst, o. J.; Noll 1958, 26) im Gemeinde-

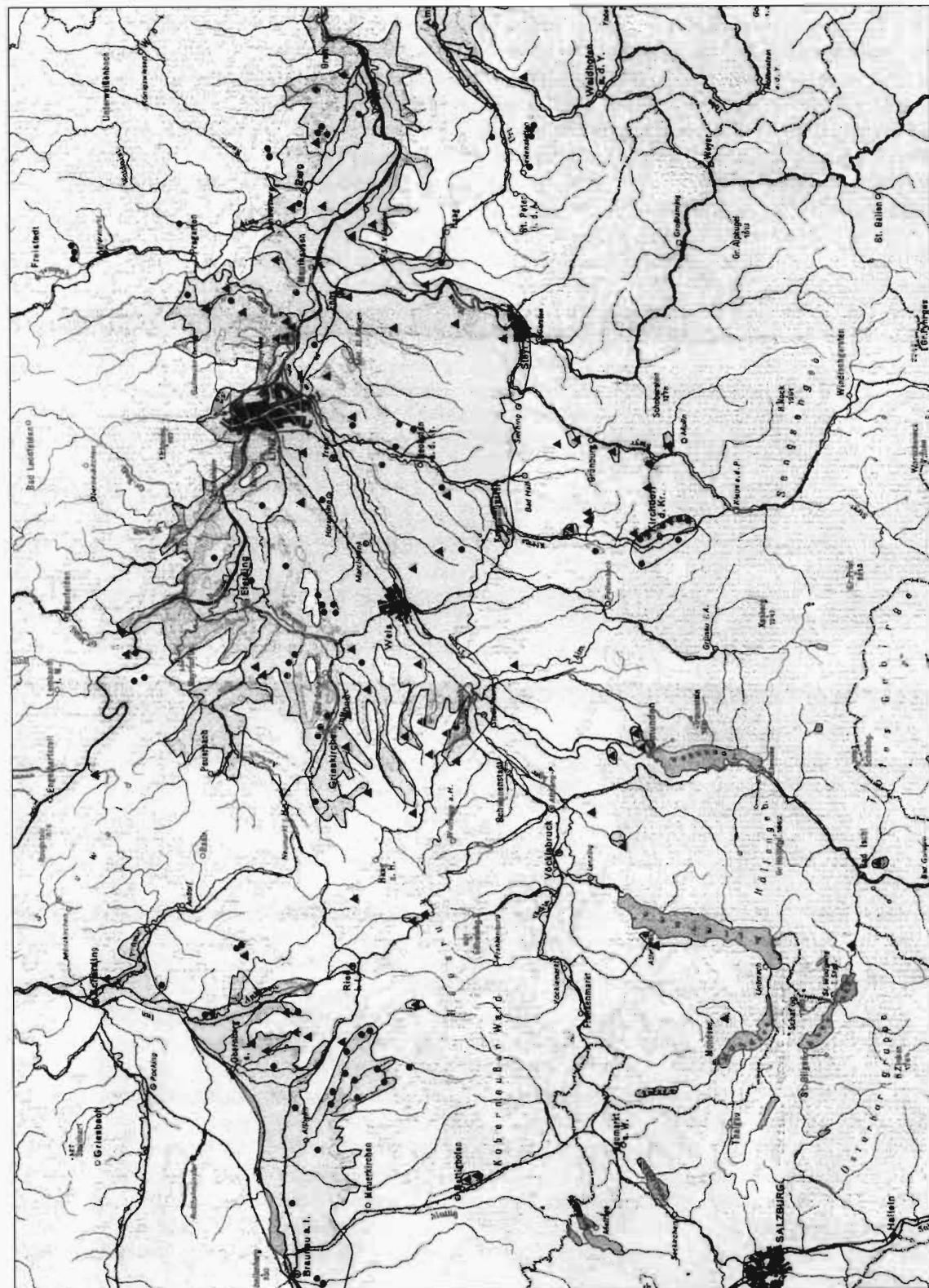

Abb. 7. Mittelalterlicher Weinbau in Oberösterreich (nach Werner Kohl 1974).

gebiet von Pfarrkirchen bei Bad Hall⁷ in 3 Metern Tiefe ein aus Eichenholz gezimmerter Schacht, der gewaltsam zerstört und dessen Solequellzuflüsse verstopft worden waren. Die Annahme ist naheliegend, dass es sich dabei um jene Jodquelle handelt, die 777 von Tassilo III im Zuge der Gründung des Stiftes Kremsmünster (*Wolfram 1995, 356 f.*) urkundlich genannt ist und die 1308 nach der Erschließung der Hallstätter Salzquellen verschlagen wurde. Ob die aus dem Quellbereich stammende römische Münze auf bereits antique Nutzung von Sole schließen lässt, muss offen bleiben. Mit dem Transport von Hallstätter Salz auf der Traun hat die Ausgräberin (*Ladenbauer-Orel 1960*) auch die weit gespannten Kulturbeziehungen im Gräberfeld Linz-Zizlau I begründet.

Was die zeitliche Dimension anlangt, so liegen derzeit vor allem für die Zentralräume Oberösterreichs zwischen Eferding und Enns Funde vor, die den Weiterbestand der Orte bis in die Spätantike belegen. Echte Siedlungs- und Bevölkerungskontinuität bis ins Frühmittelalter wird zwar für Lauriacum/Enns und Ovilavis/Wels vermutet, doch fehlt dafür nach wie vor sicher in die 1. Hälfte des 6. Jahrhunderts datierbares Fundgut. Einige keramische Elemente in völkerwanderungszeitlichen und bajuwarischen Grabkomplexen (*Pollak 1993, 33-35, 48, 49, 59, 146 Liste 9 Nr. 5*) deuten weiterlebende romanische Handwerkstraditionen an⁸. Wieweit einzelne spätantike Gräber in bajuwarischen Gräberfeldern bzw. verhältnismäßig alte bajuwarische Bestattungen in spätantiken Nekropolen (*Tovornik 1996*) auch auf durchgehende Belegung schließen lassen, muss bis zum Vorliegen der Bearbeitung des Gräberfeldes Linz-Zizlau II (*Ruprechtsberger 1999, 120 f.*), dem dabei zweifellos eine Schlüsselstellung zukommt, offen bleiben.

Die frühmittelalterlichen Siedlungen und Gräberfelder nördlich der Donau gehören zumeist erst dem 8.-10. Jh. an. Hinzuweisen ist auf einen Schatz byzantinischer Münzen aus Hellmonsödt (Fundber. Österreich 1, 1920/33, 65; *Reitinger 1968, 187; Hahn 1987, 458 f.*), der um 700 in den Boden gekommen ist. Der Fund dürfte mit einem von Linz über den Haselgraben und das Rodeltal nach Böhmen führenden Altweg (*Pfeffer 1960*) in Zusammenhang stehen und wirft damit ein Schlaglicht auf die beginnende intensive Aufsiedlung des Mühlviertels.

¹ Eine ausführliche Publikation der neuen Ergebnissen der archäologischen Landesaufnahme im nördlichen Innviertel findet sich in Fundber. Österreich 39, 2000 (M. Pollak/W. Rager: "In villa Antesna"- Zur frühgeschichtlichen Siedlungsentwicklung im nördlichen Innviertel"). Dies ist in erster Linie Prof. Mag. W. Rager, Schärding, zu danken, der in den letzten Jahren zahlreiche neue Fundstellen aller Zeitsufen lokalisieren konnte. Es sei ihm an dieser Stelle für sein uneigennütziges Engagement im Dienste der Ur- und Frühgeschichtsforschung aufrichtig gedankt.

² Die Linzer Stempel stammen aus einem gut datierten Fundkomplex des ausgehenden 2. Jhs. Bei der Vorlage des Komplexes zweifelte der Ausgräber die Frühdatierung der Ziegelstempel unter Berufung auf Eckhart und Eggers an.

³ Dies trifft auch auf die Fundbestände von Gerätsuchern zu, die in vorliegender Arbeit aus grundsätzlichen Erwägungen nicht berücksichtigt wurden.

⁴ Römischer Salzbergbau ist archäologisch nicht nachgewiesen, doch besitzt die am Westufer des Hallstätter Sees und unterhalb des Salzberges gelegene römische Siedlung in der Lahn (zusammenfassend zuletzt Winkler 1975, 95 f.; Stöllner 1996) keinerlei landwirtschaftlich nutzbares Hinterland.

⁵ Die intensive neolithische Besiedlung ist durch kontinuierliche Aufsammlungen gut belegt. In keiner dieser großen Sammlungen liegen germanische Funde vor.

⁶ Die Kartierung erfolgte ohne ethnisch/zeitliche Differenzierung bzw. ohne Berücksichtigung von Streufunden

⁷ In der Literatur unter der Nachbargemeinde Bad Hall geführt.

⁸ Die von Vl. Tovornik (*Tovornik 1996, 54 und Abb. 6*) als Gefäße vom "Prager Typus" bezeichneten Becher (vgl. *Pollak 1993*) stehen in spätantiker Tradition und gehören keinesfalls dem Prager Typus an.

Literatur

- Beninger/Kloiber 1962* - R. Beninger/Ä. Kloiber: Oberösterreichs Bodenfunde aus bairischer und frühdeutscher Zeit. Jahrb. Oberösterr. Musver. 107, Linz 1962.
- Eckhart 1962* - L. Eckhart Zwei römische Ziegelöfen am oberösterreichischen Inn. Jahrb. Oberösterr. Musver. 107, Linz 1962, 107 ff.
- Egger 1969* - R. Egger: Ein Ziegelstempel des norischen Limes. Trierer Zeitschr. 32, Trier 1969, 233 ff.
- Ertel 1990* - Ch. Ertel: Fragmente einer tuskansischen Säulenordnung von der Spittelwiese in Linz. Hist. Jahrb. Linz 1990, Linz 1991, 11 ff.
- Faber 1991* - A. Faber Neufunde römischer Ziegelstempel aus dem Kastellvicus von Künzing/Niederbayern. Bay. Vorgeschbl. 56, München 1991, 204 ff.
- Fischer 1990* - Th. Fischer: Das Umland des römischen Regensburg. Münchener Beitr. zur Vor- und Frühgesch. 42, München 1990.
- Fischer 1994* - Th. Fischer: Römische Landwirtschaft im Bayern. Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2, Eselkamp 1994, 267 ff.
- Freh/Haberfellner 1950* - W. Freh/E. Haberfellner: Ein alter Gagatbergbau in Oberösterreich. Jahrb. Oberösterr. Musver. 95, Linz 1950, 337 ff.

- Freh 1954* - W. Freh: Ein weiterer Gagatbergbau auf oberösterreichischem Boden. Jahrb. Oberösterr. Musver. 99, Linz 1954, 185 ff.
- Grabherr 1975* - N. Grabherr: Historisch-topographisches Handbuch der Wehranlagen und Herrensitze Oberösterreichs. Veröff. Österr. Arbeitsgemeinschaft Ur- und Frühgesch. 7/8, Wien 1975.
- Hahn 1987* - W. Hahn: Die Fundmünzen des 5.-9. Jahrhunderts in Österreich und den unmittelbar angrenzenden Gebieten. In: H. Wolfram: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907. Wien 1987, 453 ff.
- Heinzl 1996* - K. Heinzl: Simetsberg. Ein Landgut des 2. Jhs. n. Chr. In: Die Römer am unteren Inn. Zur Geschichte einer Kulturlandschaft. Begleitender Katalog zur gleichnamigen Ausstellung im Ochzet-Haus, Altheim, Altheim-Wien 1996, 92 ff.
- Henning 1977* - J. Henning: Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im 1. Jahrtausend u. Z. Zeitschr. Arch. 11, Berlin 1977, 181 ff.
- Janik 1966* - V. Janik: Geologie und Landschaftsentwicklung des Innviertels. Oberösterreich 16, Linz 1966, 64 ff.
- Janik 1971* - V. Janik: Die Böden Oberösterreichs. Atlas von Oberösterreich. 4. Lieferung Bl. 58 und Erläuterungsband zur vierten Lieferung. Linz 1971, 64 ff.
- Klimesch 1996* - W. Klimesch: Villa rustica Altheim-Weirading. Ergebnisse der Feststellungsgrabung 1994. Fundber. Österreich 35, Wien 1996, 173 ff.
- Kohl 1958*- H. Kohl: Temperatur. Atlas von Oberösterreich. 1. Lieferung Bl. 3 und Erläuterungsband zur ersten Lieferung. Linz 1958, 17 ff.
- Kohl 1978* - H. Kohl: Gesteine und Landformen als Marksteine aus der Geschichte des Innviertels. Oberösterr. Heimatbl. 32, 3/4, Linz 1978, 129 ff.
- Küster 1994* - H. Küster: Botanische Untersuchungen zur Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen vom 1. bis zum 5. Jahrhundert nach Christus. Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2, Eselkamp 1994, 21 ff.
- Ladenbauer-Orel 1960* - H. Ladenbauer-Orel: Linz-Zizlau. Das bairische Gräberfeld an der Donau. Linz 1960.
- Lamprecht o. J.* - J. Lamprecht: Archäologische Streifzüge zu den Umwallungsorten des unteren Innviertels. Originalaufzeichnungen im Stadtarchiv Schärding, Abschriften und Fotos der Skizzen tw. Bundesdenkmalamt, Abt. f. Bodendenkmale.
- Meindl 1899* - K. Meindl: Geschichte der Stadt Ried in Oberösterreich. München 1899.
- Mitterkalkgruber 1968* - D. Mitterkalkgruber: Neue Forschungen aus dem Siedlungsraum Ternberg im Ennstal. Oberösterr. Heimatbl. 22, Linz 1968, 47-49.
- Moosbauer 1997* - G. Moosbauer: Die ländliche Besiedlung im östlichen Raetien während der römischen Kaiserzeit. Stadt- und Landkreis Deggendorf, Dingolfing-Landau, Passau, Rottal-Inn, Straubing und Straubing-Bogen. Passauer Universitätsforschungen zur Archäologie 4, Passau 1997.
- Nestroy 1988/89* - O. Nestroy: Zur geschichtlichen Entwicklung österreichischer Bodenkarten. Jahrb. für Landeskunde von Niederösterreich 54/55, Wien 1988/89, 245 ff.
- Noll 1958* - R. Noll: Römische Siedlungen und Straßen im Limesgebiet zwischen Inn und Enns. Der römische Limes in Österreich 21, Wien 1958.
- Offenberger/Nicolussi 1981* - J. Offenberger/S. Nicolussi: Tauchuntersuchungen der Abt. f. Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes im Attersee und Traunsee. Fundber. Österreich 20, Wien 1981, 223 ff.
- Offenberger/Geischläger 1999* - J. Offenberger/A. Geischläger: Archäologische Untersuchungen der Abteilung für Bodendenkmale des Bundesdenkmalamtes in der Marktgemeinde Reichersberg. Der Bundschuh 2, Ried im Innkreis 1999, 5 ff.
- Pfeffer 1960* - F. Pfeffer: Die Haselgrabenstraße im Linzer Stadtgebiet. Hist. Jahrb. Linz 1960, Linz 1960, 197 ff.
- Pollak 1993* - M. Pollak: Spätantike Grabfunde aus Favianis/Mautern. Mitt. Prähist. Komm. Österr. Akad. 28, Wien 1993.
- Pollak 1994* - M. Pollak: Auswirkungen der Markomannenkriege beiderseits des westnorischen Limes. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen. Spisy Arch. Ústavu AV ČR. Brno 1994, 431 ff.
- Pollak/Stelzl 1994* - M. Pollak/A. Stelzl: Südliches Innviertel. Eine archäologische Landesaufnahme zur Erforschung römer-zeitlicher Besiedlung. ARCHE 7/Dez., Wien 1994, 8 ff.
- Reitinger 1968* - J. Reitinger: Die ur- und frühgeschichtliche Funde in Oberösterreich. Schriftenreihe des Oberösterr. Musver. 3, Linz 1968.
- Ruprechtsberger 1990* - E. M. Ruprechtsberger: Ausgrabungen auf der Spittelwiese in Linz. In: Linzer Arch. For sch. 6. Linz 1990.
- Ruprechtsberger 1999* - E.-M. Ruprechtsberger: Das spätantike Gräberfeld von Lentia (Linz). Monographien RGZM 18, Mainz am Rhein 1999.

- Schönberger 1985* - H. Schönberger: Die römischen Truppenlager der frühen und mittleren Kaiserzeit zwischen Nordsee und Inn. Ber. RGK 66, Mainz am Rhein 1985.
- Seidl 1856* - J. G. Seidl: Beiträge zu einer Chronik der archäologischen Funde in der österreichischen Monarchie. Archiv für Kunde Österr. Geschichtsquellen 15, Wien 1856, 260.
- Stöllner 1996* - Th. Stöllner: Neue Beiträge zur vorgeschichtlichen Besiedlung von Hallstatt. Jahrb. Oberösterr. Musver. 141/1, Linz 1996, 117 ff.
- Tovornik 1996* - Vl. Tovornik: Tausend Jahre und ein bisschen mehr, Zum Verhältnis: Römer - romanisierte Bevölkerung - Baiern - Slawen in Oberösterreich. Arch. Österreich, Sonderausgabe, Wien 1996, 52 ff.
- Werneck 1958* - H. L. Werneck: Naturgesetzliche Einheiten der Pflanzendecke. Atlas von Oberösterreich. 1. Lieferung, Bl. 4 und Erläuterungsband zur ersten Lieferung, Linz 1958, 24 ff.
- Werneck 1966* - H. L. Werneck: Phänologie. Atlas von Oberösterreich. 3. Lieferung Bl. 42 und Erläuterungsband zur dritten Lieferung, Linz 1966, 13 ff.
- Werneck/Kohl 1974* - H. L. Werneck/H. Kohl: Karte des historischen Weinbaues in Oberösterreich,. Jahrb. Oberösterr. Musver. 119/1, Linz 1974, 131 ff.
- Winkler 1975* - G. Winkler: Die Römer in Oberösterreich. Linz 1975.
- Wolfram 1995* - H. Wolfram: Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. In: Mitt. des Instituts für Österr. Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien-München 1995.

Dr. Marianne Pollak
Boden Denkmalamt, Abteilung für Bodendenkmale
Hofburg, Säulenstiege
A-1010 Wien
m.pollak@utanet.at

DIE VILLA RUSTICA IM RHEIN-DONAU-RAUM - ÜBERLEGUNGEN ZUR GENESE EINER SIEDLUNGSFORM

Thomas Fischer

Rhein-Donau-Raum, Römerzeit, die Villa Rustica, Genese einer Siedlungsform.

Rhine-Danubian space, Roman period, villa rustica, settlement pattern genesis.

Die häufigste archäologisch belegte Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches stellte der Einzelhof, die Villa rustica dar. Zwar existiert über diese Villen eine reiche Literatur, doch darf das nicht darüber hinwegtäuschen, dass in der Regel die wenigsten dieser Höfe komplett ergraben worden sind¹. Die meisten Villen präsentierten sich vielmehr als Anlagen, bei denen nur größere Steinbauten, wie Bäder oder Hauptgebäude angegraben worden sind oder gar nur als Trümmerstellen mit Lesefunden. Vor allem die Luftbildarchäologie, aber auch großflächige Grabungen haben in den letzten Jahren in Bayern und Baden-Württemberg eine große Anzahl dieser Villen erschlossen, ohne dass es noch zur zusammenfassenden Auswertung und Klassifizierung diesen Anlagen gekommen wäre. Dabei scheinen sich aber jetzt schon einige überregional gültigen Ergebnisse abzuzeichnen:

- Man muss in viel höherem Maße, als dies bisher aufgrund von älteren Grabungen bekannt war, mit hölzernen Bauten in den Villen rechnen. Dabei handelt es sich nicht nur um die Vorgängerbauten steinerner Gebäude². Vielmehr treten anscheinend öfters z. B. hölzerne Nebengebäude oder Umwehrungen auf, während andere Gebäudeeinheiten, wie Hauptgebäude, Speicher oder Bäder zeitlich parallel dazu in Stein ausgebaut worden sind (Abb. 1).
- In den NW-Provinzen lassen sich hinsichtlich der Klassifizierung von Villae rusticae größere Unterschiede feststellen: in Raetien und im rechtsrheinischen Obergermanien überwiegen die kleineren und mittleren Villenanlagen bei weitem. Großvillen mit oft landschlossartig ausgestatteten Wohnbereichen kommen häufiger vor allem in Noricum, im linksrheinischen Obergermanien, im südlichen Niedergermanien und in der Gallia Belgica vor.
- Siedlungsarchäologische Studien haben regelmäßige Bezüge des römischen Villensystems zu Topographie, Bodenqualität, Verkehrsanbindung und zu benachbarten militärischen oder zivilen Zentralorten herausgestellt³.
- Beim Einsetzen und beim Erlöschen der Siedlungsform Villa rustica in den NW-Provinzen sind größere regionale Unterschiede festzustellen.

Dieser Beitrag wird - mit Ausnahme eines klar definierten Typs von Gutshöfen (s. u.) - sich auf die mittleren und kleineren Anlagen beschränken, bei deren baulichen Grunddisposition und deren Herleitung m. E. ein gemeinsames Grundmuster zu ermitteln ist. Als Beispiel für eine solche vom südlichen Niedergermanien bis in das westliche Noricum hinein "typische" und "durchschnittliche" Anlage möchte ich hier die Villa von Oberndorf am Lech anführen, die im Luftbild entdeckt und durch eine großflächige Grabung erschlossen worden ist⁴.

Hier sieht man (Abb. 1) auch die charakteristischen Elemente, die eine VR von mittlerer Größe in den Nordwestprovinzen auszeichnen: Eine weitläufige Umfriedung, die aus einem hölzernen Zaun, einer Hecke oder aus einer Steinmauer bestehen kann, die Bauten liegen eher randlich an der Umfriedung, so dass Hof- und Gartenflächen in der Mitte frei bleiben. Der größte Bau stellt das Wohnhaus, das sog. Hauptgebäude dar, zur Anlage gehören weitere Wohnbauten, ein Bad sowie mehrere Wirtschaftsbauten. Diese Form der baulichen Anlage einer Villa rustica stellt - natürlich mit Varianten - die häufigste Art der Villa rustica in den NW-Provinzen dar.

In Gallien, den germanischen Provinzen und mit bisher nur einem publizierten Beispiel in Raetien (Markt Berolzheim bei Weißenburg)⁵ gibt es noch als weitere Gruppe die Großvilla mit axialsymmetrischer Anlage und Trennung von Pars Urbana und Pars Rustica. Das besterforschte Beispiel wäre hier die Villa von Seeb bei Zürich, die in repräsentativem Umfang ergraben wurde und gut publiziert vorliegt, einen komplett rekonstruierbaren Grundriss weist auch die Villa von Blankenheim im Rheinland auf, freilich ohne eine so detailliert erforschte Baugeschichte (Abb. 2)⁶.

Der Ausbau in Stein erfolgt bei den meisten Villen erst ab ca. 100 n. Chr., Ausnahmen bilden bisher ganz wenige größere Anlagen wie Seeb oder Köln - Müngersdorf, die schon um die Mitte des 1. Jhs. n. Chr. die ersten Steinbauten aufweisen⁷.

Merkwürdigerweise wurde in der wissenschaftlichen Literatur die Herkunft dieser Siedlungsform kaum hinterfragt: Ihre Übernahme aus dem römischtalischen Bereich im ersten nachchristlichen Jahrhundert galt - jeden-

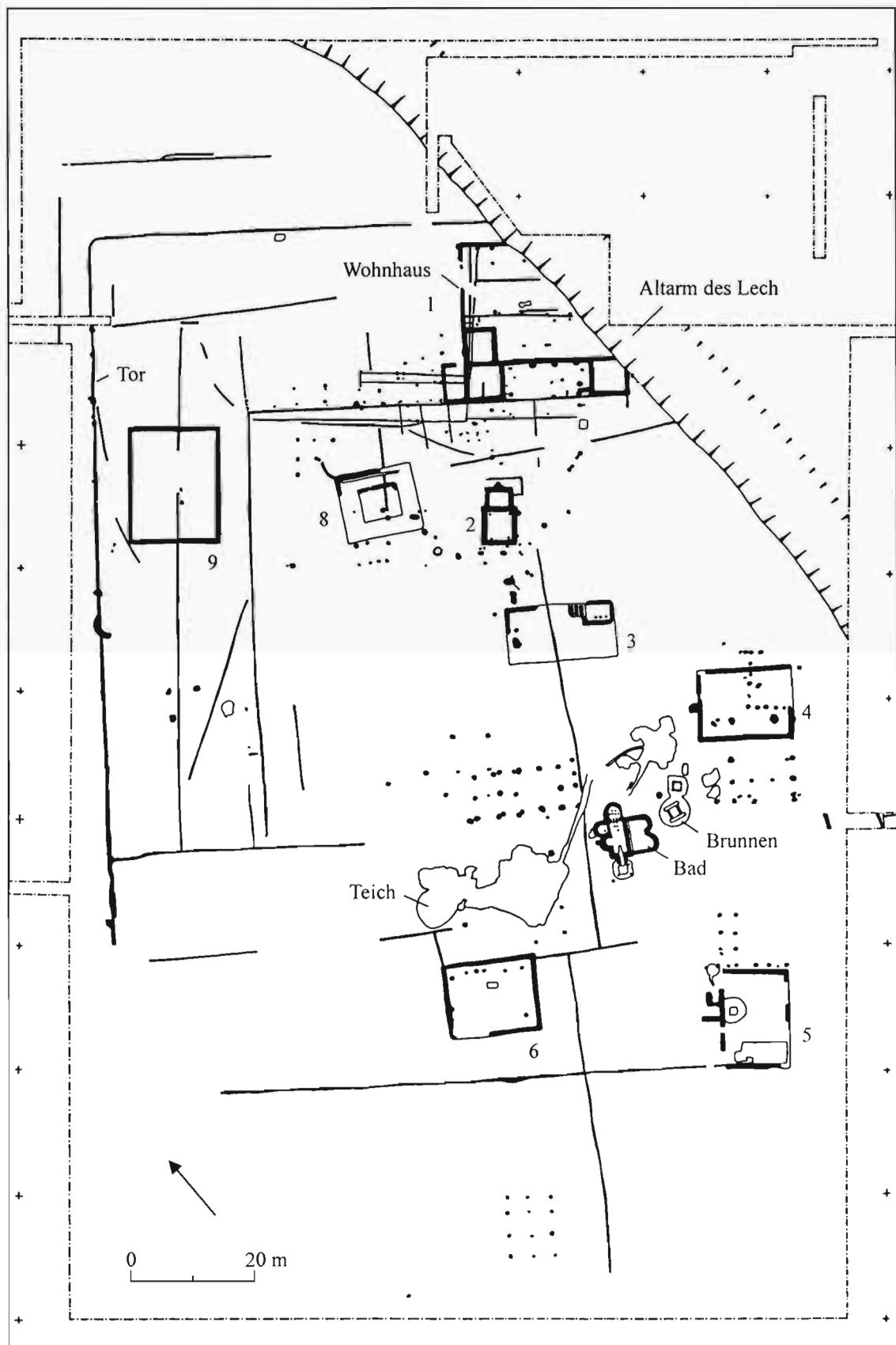

Abb. 1. Plan der Villa rustica von Oberndorf am Lech (nach Czysz).

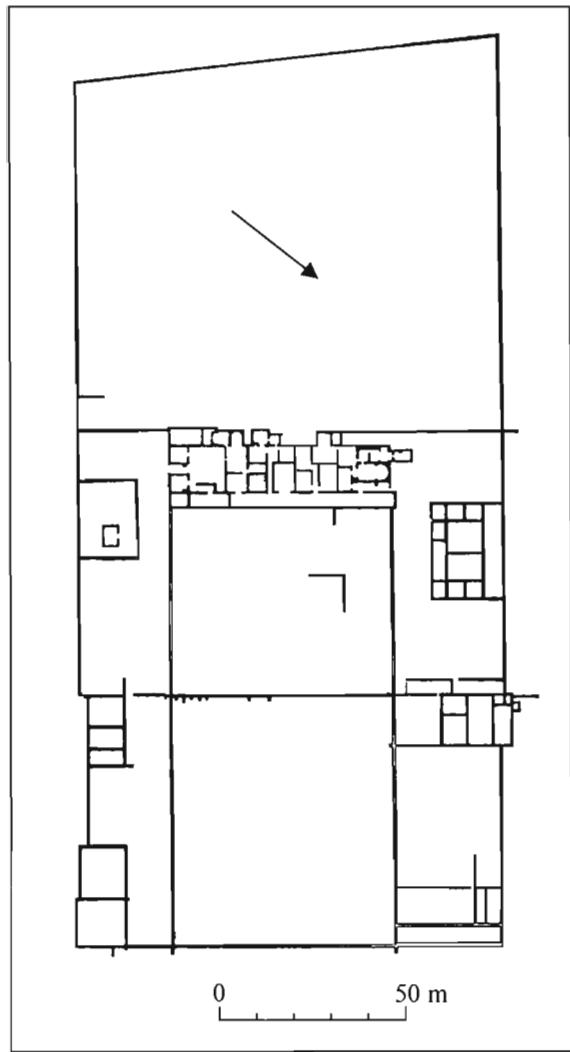

Abb. 2. Plan der Villa rustica von Blankenheim, Kr. Euskirchen (nach Horn).

gemein akzeptierte Lehrmeinung von Klaus Schwarz, die Viereckschanzen stellten ausschließlich kultische Anlagen im Sinne umfriedeter heiliger Orte dar, endgültig den Abschied geben¹⁰. Dafür stehen meines Erachtens derzeit die Chancen gar nicht so schlecht. Ich möchte hier nur die fünf wichtigsten Punkte herausgreifen, die m. E. für eine profane Interpretation dieser Anlagen als ländlich-bäuerliche Anwesen sprechen:

1. Die sogenannten Kultschächte, wie sie Klaus Schwarz anhand seiner Grabungen von Holzhausen postuliert hat, haben sich an anderen Orten, etwa in Fellbach-Schmieden als ganz profane Brunnen erwiesen. Demzufolge fehlen sie auch, wie etwa in Ehningen, wenn sich eine ergiebige Quelle in der Nähe befindet (siehe Anm. 9).

2. Hölzerne Pfostenbauten, die analog zu den gallorömischen Umgangstempeln als Umgangsbauten rekonstruiert worden sind, hat man immer ohne jegliche Kritik als die direkten Vorgänger der gallorömischen Umgangstempel interpretiert. M. Altjohann hat diesen Sachverhalt überprüft und kam zu dem überraschenden Ergebnis, dass eine direkte bauliche Kontinuität spätlatènezeitlicher Umgangsbauten zu römischen Umgangstempeln in keinem Fall nachweisbar ist¹¹. (Ich spreche wohlgerne nur von der nicht existierenden Kontinuität der Umgangsbauten, nicht von der Kontinuität der Kultplätze!). Die neuesten Ergebnisse der Grabungen von S. Sievers im Inneren des Oppidums von Manching dürfen jetzt endgültig mit der Vorstellung Schluß machen, dass diese Umgangsbauten der Spätlatènezeit einseitig einer sakralen Sphäre zuzuordnen seien. Man fand sie dort jetzt auch inmitten eines Wohn- und Gewerbebezirk und alles spricht nachdrücklich dafür, in ihnen repräsentative Wohnbauten zu sehen¹².

3. Es fehlen immer noch weitestgehend andere Formen der an sich in großer Zahl vorauszusetzenden ländlichen Siedlungen der Spätlatènezeit. Dagegen wächst mit zunehmendem Forschungsstand die Anzahl der gesicherten und vermuteten Viereckschanzen stetig.

4. Vor allem der Fortschritt der Luftbildarchäologie hat die These von Klaus Schwarz, Viereckschanzen seien bevorzugt in entlegenen Regionen und kaum im Altsiedelland anzutreffen, völlig umgekehrt.

falls vor dem Erscheinen der Ausführungen von K.-H. Lenz - offenbar allgemein als bewiesene Tatsache⁸. Aber ist dies wirklich so?

Ein Blick auf Villen in Italien⁹ zeigt, dass hier zu den Anlagen nördlich der Alpen beträchtliche Unterschiede bestehen!

Die spätrepublikanische Phase der Villa von San Rocco stellt sich als Anlage dar, wo zwar ein Wohn- und Wirtschaftsbereich von einem weiteren Wirtschaftsbereich durch einen Weg getrennt ist, dennoch macht die Anlage einen in sich geschlossenen Eindruck.

Das gleiche gilt auch für die Villa von Settefinesstre bei Cosa aus der Mitte des 1. Jhs. v. Chr. und die frühkaiserzeitliche Anlage von Boscoreale Nr. 13, die berühmte Silberschatzvilla, die 79 n. Chr. vom Vesuv verschüttet worden ist (Abb. 3).

Diese Beispiele mögen bei der Kürze der Zeit genügen. Wir stellen fest: in Italien dominiert offensichtlich bei kleineren und mittleren ländlichen Anwesen eine enge räumliche Verbindung zwischen Wohn- und Wirtschaftsbereich, also pars rustica und pars urbana, in einem Baukomplex. Man könnte hier geradezu von einem Kompatotyp der Villa rustica sprechen.

Ganz anders präsentieren sich die ländlichen Siedlungen nördlich der Alpen: die klassische Villa der NW-Provinzen besitzt locker gestreute Einzelbauten innerhalb einer Einfriedung. Sie kann also rein typologisch gar keine direkte Übernahme der Italischen Villa darstellen. Aber wo kommt dann die Grundform der VR nördlich der Alpen her?

Betrachtet man diese Bauformen einmal rein typologisch, dann findet man durchaus ältere Anlagen, die als Vorlage der Villenanlagen in der mittleren Kaiserzeit Süddeutschlands mit ihren rechteckigen Umfassungen und den randlich separiert plazierten Gebäuden in Frage kämen: ich meine die Viereckschanzen der Stufen Latène C und D1. Man müsste dann allerdings der zur Zeit ja nicht mehr all-

gemein akzeptierte Lehrmeinung von Klaus Schwarz, die Viereckschanzen stellten ausschließlich kultische Anlagen im Sinne umfriedeter heiliger Orte dar, endgültig den Abschied geben¹⁰. Dafür stehen meines Erachtens derzeit die Chancen gar nicht so schlecht. Ich möchte hier nur die fünf wichtigsten Punkte herausgreifen, die m. E. für eine profane Interpretation dieser Anlagen als ländlich-bäuerliche Anwesen sprechen:

1. Die sogenannten Kultschächte, wie sie Klaus Schwarz anhand seiner Grabungen von Holzhausen postuliert hat, haben sich an anderen Orten, etwa in Fellbach-Schmieden als ganz profane Brunnen erwiesen. Demzufolge fehlen sie auch, wie etwa in Ehningen, wenn sich eine ergiebige Quelle in der Nähe befindet (siehe Anm. 9).

2. Hölzerne Pfostenbauten, die analog zu den gallorömischen Umgangstempeln als Umgangsbauten rekonstruiert worden sind, hat man immer ohne jegliche Kritik als die direkten Vorgänger der gallorömischen Umgangstempel interpretiert. M. Altjohann hat diesen Sachverhalt überprüft und kam zu dem überraschenden Ergebnis, dass eine direkte bauliche Kontinuität spätlatènezeitlicher Umgangsbauten zu römischen Umgangstempeln in keinem Fall nachweisbar ist¹¹. (Ich spreche wohlgerne nur von der nicht existierenden Kontinuität der Umgangsbauten, nicht von der Kontinuität der Kultplätze!). Die neuesten Ergebnisse der Grabungen von S. Sievers im Inneren des Oppidums von Manching dürfen jetzt endgültig mit der Vorstellung Schluß machen, dass diese Umgangsbauten der Spätlatènezeit einseitig einer sakralen Sphäre zuzuordnen seien. Man fand sie dort jetzt auch inmitten eines Wohn- und Gewerbebezirk und alles spricht nachdrücklich dafür, in ihnen repräsentative Wohnbauten zu sehen¹².

3. Es fehlen immer noch weitestgehend andere Formen der an sich in großer Zahl vorauszusetzenden ländlichen Siedlungen der Spätlatènezeit. Dagegen wächst mit zunehmendem Forschungsstand die Anzahl der gesicherten und vermuteten Viereckschanzen stetig.

4. Vor allem der Fortschritt der Luftbildarchäologie hat die These von Klaus Schwarz, Viereckschanzen seien bevorzugt in entlegenen Regionen und kaum im Altsiedelland anzutreffen, völlig umgekehrt.

5. Neue Grabungen haben nun in viel größerem Umfang Innenbebauung und Umfeld von Viereckschanzen erschlossen und dabei Grundrisse von Pfostenbauten freigelegt, die an der Umwehrung orientiert sich eher randlich gruppieren. Zu diesen Befunden gesellen sich Kleinfunde, die nur als "profaner" Siedlungsniederschlag, in keinem Falle aber als "kultisch" zu erklären sind¹³.

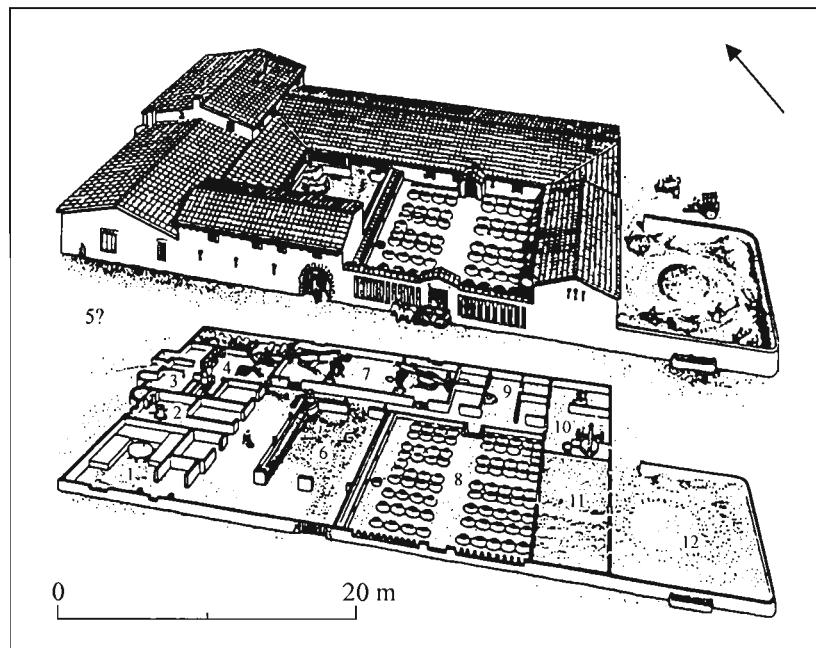

Abb. 3. Plan der Villa von Boscoreale Nr. 13 (nach Lenz).

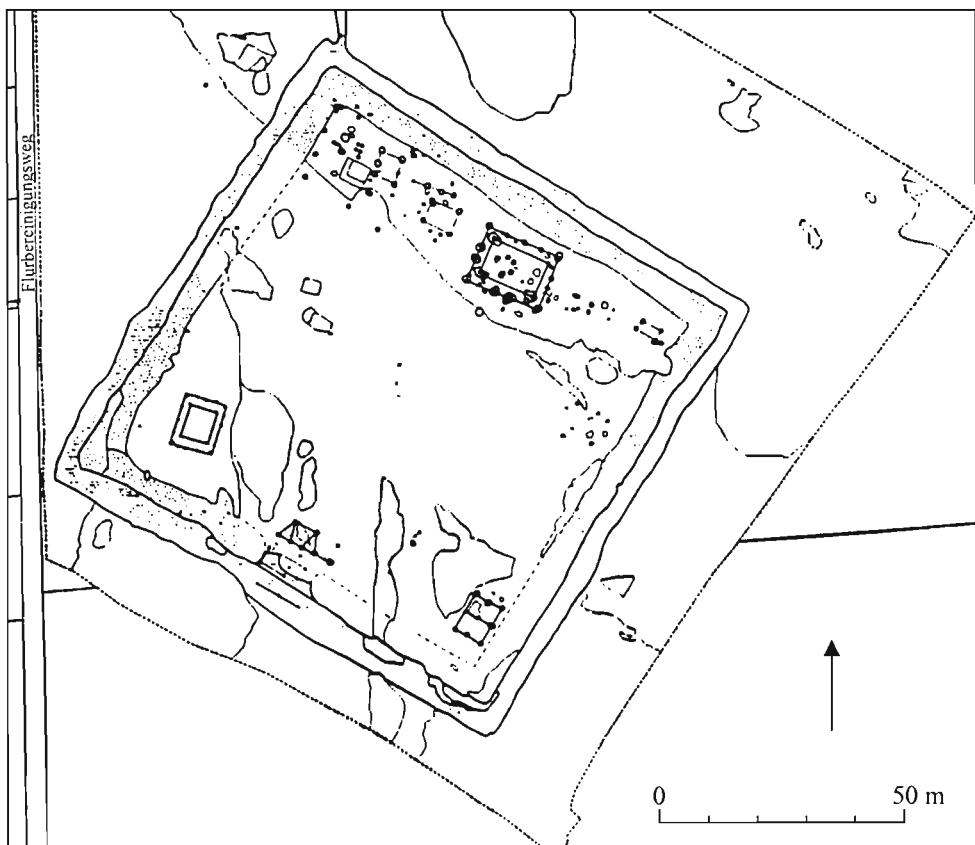

Abb. 4. Plan der spätkeltischen Viereckschanze von Pocking-Hartkirchen (nach Schaich).

In der Grunddisposition dieser Anlagen, d. h. in dem Verhältnis zwischen funktional getrennten Kleinbauten, die innerhalb einer Umfriedung um eine freie Hoffläche gruppiert sind, besteht eben die auffällige Ähnlichkeit mit einer großen Anzahl von villa rusticae der römischen Kaiserzeit. Ich möchte als Beispiel der zahlreichen Pläne jüngst gegrabener Viereckschanzen in Baden-Württemberg und Bayern nur den Grundriss der Anlage von Pocking-Hartkirchen (Lkr. Passau) abbilden (Abb. 4)¹⁴. All diese Anlagen gehören der Stufe Latène D1 an.

Um einem möglichen Missverständnis klar vorzubeugen - ich glaube nicht, dass sich in Raetien und im rechtsrheinischen Limesgebiet eine kontinuierliche Entwicklung von der spätlatènezeitlichen Viereckschanze zur römischen Villa rustica abgespielt hätte. Dies kann alleine schon aus Gründen einer mangelnden Kontinuität der Besiedlung kaum der Fall gewesen sein: in diesen Gebieten lässt ein stetig besserer Forschungsstand die Diskontinuität zwischen der Spätlatènezeit, und zwar bereits deren Stufe D1, zur römischen Kaiserzeit immer klarer erscheinen. Das hat zur Folge, dass das Vorkommen des Bautyps Villa Rustica in Holz ab der frühen Kaiserzeit und in Stein in der Zeit um 100 n. Chr. wohl doch eher mit der Übernahme einer anderswo entwickelten Bauform erklärt werden sollte. Doch wo kann man momentan eine kontinuierliche Entwicklung von spätlatènezeitlichen Hof zur römischen Villa mit Hilfe der archäologischen Quellen klarer fassen?

Im Rheinland, wo der Braunkohletagebau zwischen Köln und Aachen eine gute siedlungsarchäologische Quellenlage geschaffen hat, scheint die Entwicklung nach den neuesten Forschungen jedenfalls anders gelaufen zu sein: hier fasst man die frühesten römerzeitlichen Gehöfte in Form von Anlagen mit germanischen Wohnstallhäusern, die klassische Villa rustica scheint auch hier eher als fertig entwickelte Bauform von außen übernommen worden zu sein¹⁵.

Dagegen deutet sich im keltischen Kernraum, etwa in Nordgallien derzeit wirklich auf breiter Front an, dass eine kontinuierliche Entwicklung von den Siedlungen vom Typ Viereckschanze zu den steinernen Villae rusticae äußerst wahrscheinlich ist¹⁶. Ohne den verhängnisvollen Einfluss der die Forschung lähmenden "kultischen" deutschen Viereckschanzen-Tradition wurden dort hölzerne umwehrte Höfe der Spätlatènezeit und der frühen römischen Kaiserzeit schon immer korrekt als fermes indigenes bezeichnet. Als Beispiel soll hier nur die Anlage Villeneuve-les-Sablons der Stufen Latène D1 und D2 im Plan gezeigt werden (Abb. 5)¹⁷. Bei den axialsymmetrischen Villen

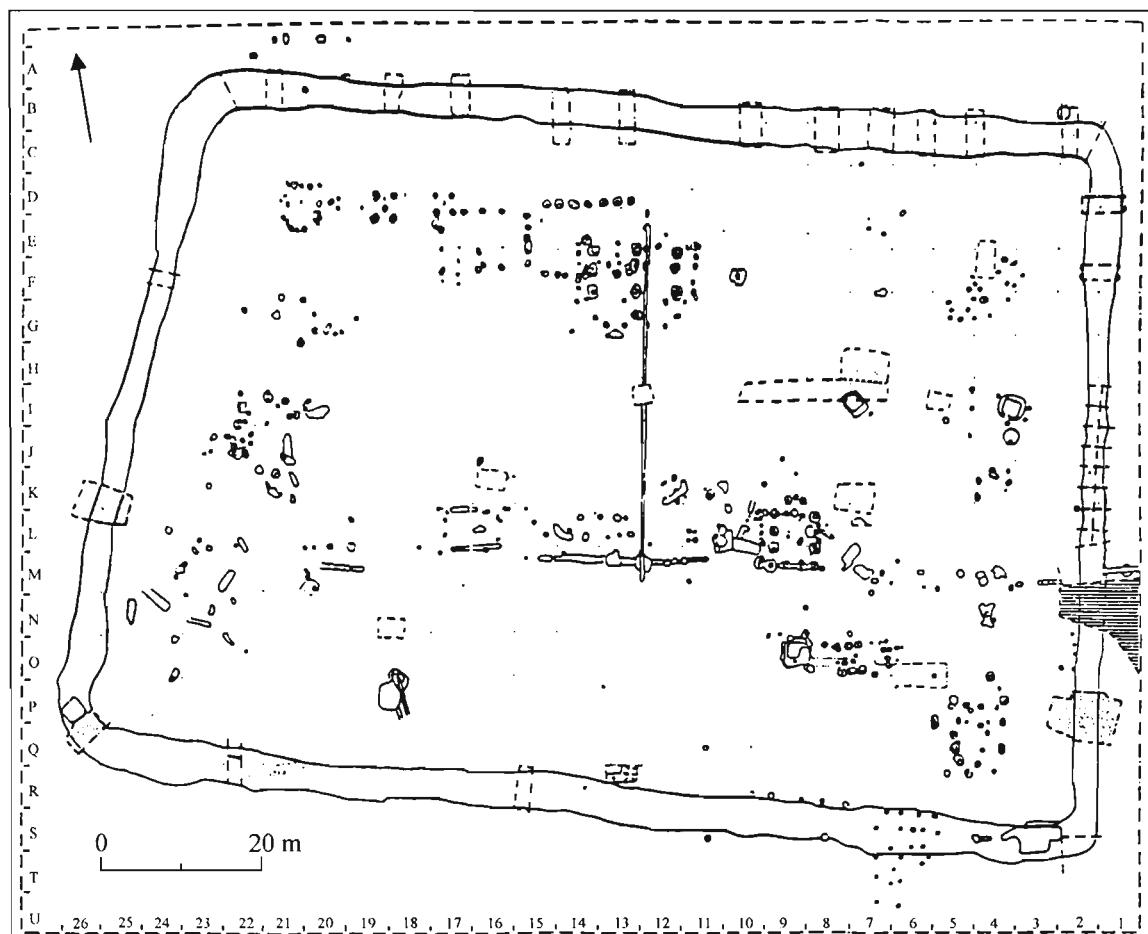

Abb. 5. Plan der spätkeltischen Siedlung von Villeneuve-les-Sablons (nach Bayard/Collart).

des Typs Seeb ist die Herkunft aus einer spätlatènezeitlichen Bauform in Holzbauweise inzwischen mehrfach wahrscheinlich gemacht worden. Als Beispiel sei hier die kontinuierlich von der Spätlatènezeit bis zur römischen Kaiserzeit existierenden Anlage von Verneuil-en-Halatte (Picardie) erwähnt, deren Holzphase im 1. Jh. v. Chr. einsetzt und deren Steinphase dann ab dem Ende des 1. Jh. n. Chr. ausgebaut wird (Abb. 6)¹⁸.

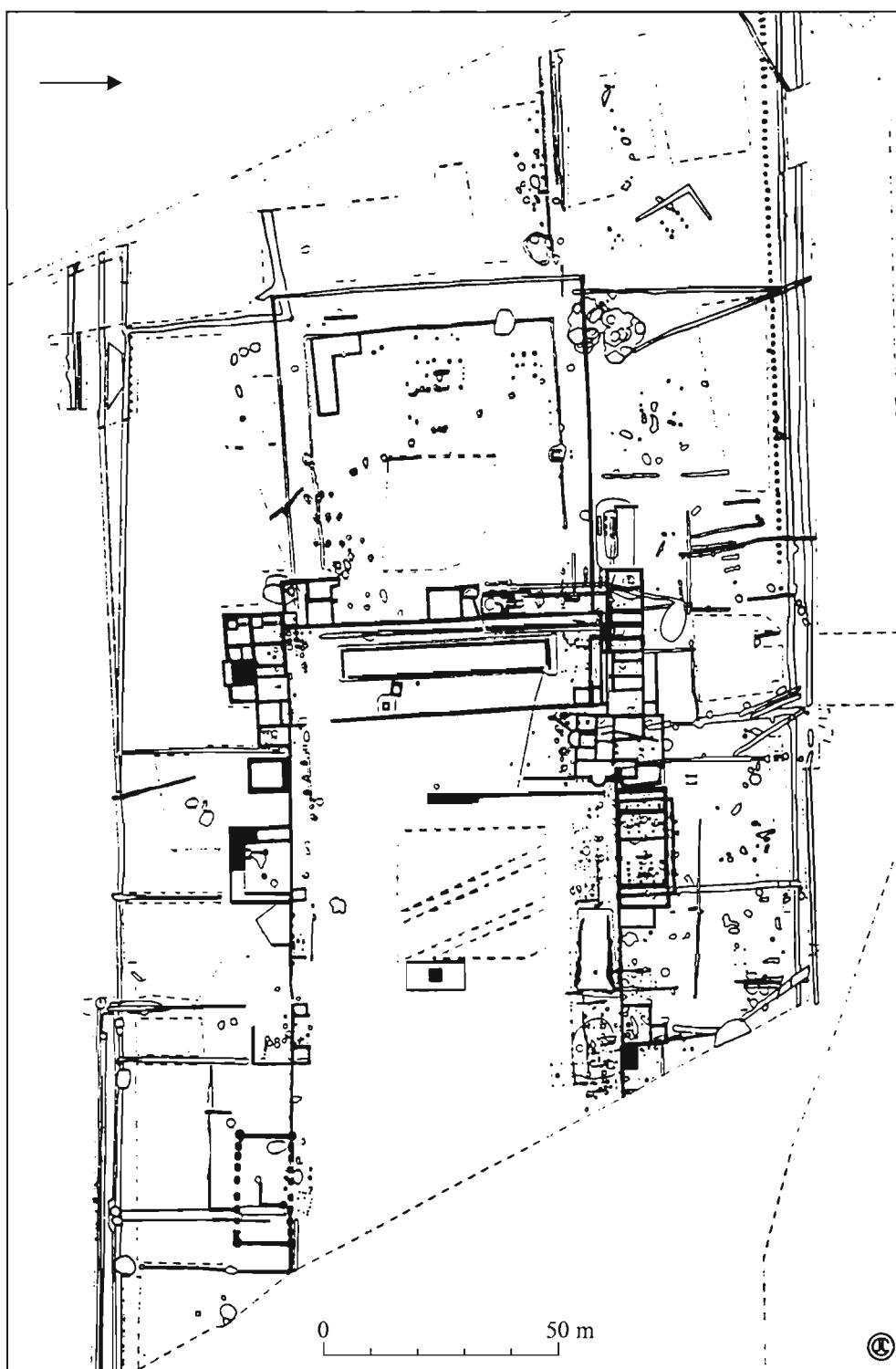

Abb. 6. Plan der spätkeltischen Siedlung/Villa rustica von Verneuil-en-Halatte
(nach Bayard/Collart).

Im keltischen Kerngebiet scheint sich also im Bereich der ländlichen Siedlungen von der Viereckschanze zur Villa rustica eine bemerkenswerte Kontinuität in die römische Kaiserzeit hinein abzuzeichnen, wobei die Grunddisposition der Anlagen das keltische Element darstellt, der Ausbau in Stein das römische. Unklar bleibt noch, woher die Hauptgebäude mit Eckrisaliten herzuleiten sind.

Dabei muss die kontinuierliche Entwicklung nicht überall gleichförmig gelaufen sein: vielmehr scheint bisher eine durchgehende Wandlung von der Viereckschanze zur Villa rustica nur in Gallien nachweisbar zu sein, für das Rheinland, Raetien und das rechtsrheinische bzw. norddanubische Hinterland des obergermanisch-raetischen Limes scheint eher mit einer Übernahme des fertig entwickelten Typus der Villa Rustica erst gegen Ende des 1. Jhs. n. Chr. zu rechnen zu sein. Für Noricum, dessen Forschungsstand im Bereich der ländlichen Besiedlung der Römerzeit im Vergleich mit den westlich anschließenden Donau- und Rheinprovinzen noch als sehr schlecht zu bezeichnen ist, ist der hier besprochene Typ bisher nur im Westen im Territorium von Iuvavum/Salzburg nachgewiesen zu sein¹⁹. Völlig offen bleibt die Frage, ob hier auch mit dem Vorkommen von Viereckschanzen zu rechnen ist. Dabei wären die norischen Verhältnisse besonders spannend: Liegt hier doch eine weitestgehende Kontinuität von der Spätlatènezeit zur frühen römischen Kaiserzeit vor, da ja das Land nicht gewaltsam erobert, sondern 15 v. Chr. friedlich von den Römern übernommen worden ist. Die Frage, ob bei dieser guten Ausgangsbasis von keltisch-römischer Siedlungskontinuität auch mit einer eventuellen kontinuierlichen Entwicklung in der Bauform ländlicher Gehöfte zu rechnen sei, kann aufgrund des schlechten Forschungsstandes in Noricum nicht einmal ansatzweise diskutiert werden.

Insgesamt wird die Forschung in Zukunft bei der Analyse der ländlichen Besiedlung der römischen Welt nicht mehr von einem einheitlichen "römischen" Bautyp ausgehen können, sondern erst einmal eine Sortierung in lokale Bautypen vornehmen müssen. So berechtigen die von K. H. Lenz und hier vorgelegten Ergebnisse, in den Rhein-Donau Provinzen zwischen Niedergermanien und Westnoricum bei dem vorherrschenden Typ der Villenanlagen von einer Villa rustica vom gallorömischen Typ Viereckschanze im Gegensatz zum Italischen Kompakttyp zu sprechen. Das Verbreitungsgebiet dieses Bautyps scheint weitgehend mit dem keltischen Kernraum auf dem Kontinent nördlich der Alpen identisch zu sein (Mittel- und Nordgallien, Rhein- und Donauraum bis Westnoricum). Ähnliche Analysen in Britannien, dem östlichen Noricum, Pannonien und östlich davon werden weitere lokale Bauformen zum Vorschein bringen, welche das oft suggerierte einheitliche Schema römischer Gutshöfe gründlich in Frage stellen werden. Besonders in den östlichen Donauprovinzen scheint sich m. E. ein starker mediterran-hellenistischer Einfluss abzuzeichnen, dessen Herausarbeitung und Herleitung aber noch eine zukünftige Herausforderung für die Provinzialrömische Archäologie darstellt²⁰.

¹ Beispiele für Villen, die in größerem Umfang gegraben wurden und nun publiziert vorliegen: *T. Spitzing*: Die römische Villa von Lauffen a. N. (Kr. Heilbronn). Materialheft z. Arch. in Baden Württemberg 12, 1988; *H. Koch*: Die Villa rustica von Treuchtlingen-Weinbergshof. Int. Arch. 13, 1993; *R. Rothkegel*: Der römische Gutshof von Lauffenburg/Baden. Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württemberg 43, 1993; *A. Gaubatz-Sattler*: Die Villa Rustica von Bondorf. Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württemberg 51, 1994; *K. Heiligmann-Batsch*: Der römische Gutshof bei Büßlingen. Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württemberg 65, 1997.

² Als Beispiel sei hier nur die Villa Rustica von Oberndorf am Lech in Bayern aufgeführt: *W. Czysz*: Arch. Jahr Bayern 1989, 133 ff.; ders.: Arch. Jahr Bayem 1990, 120 ff.

³ Als Beispiele siedlungsarchäologischer Studien zur römischen Villenbesiedlung: *H. Bender/H. Wolff* (Hrsg.): Ländliche Besiedlung in den Rhein-Donau-Provinzen des römischen Reiches. Passauer Univ. Schr. z. Arch. 2, 1994; *H. Bernhard*: Beiträge zur römischen Besiedlung im Hinterland von Speyer. Mit. Hist. Ver. Pfalz 73, 1976, 37 ff.; *C. Bridger*: Die römerzeitliche Besiedlung der Kempener Lehmplatte. Bonner Jahrb. 194, 1995, 61 ff.; *W. Czysz*: Der römische Gutshof von München-Denning und die römerzeitliche Besiedlung der Münchner Schotterebene. Kataloge der Prähist. Staatslsg. 16, 1974; *Th. Fischer*: Das Umland des römischen Regensburg. MBV 43, 1990; *Th. Fischer*: Zur ländlichen Besiedlung der Römerzeit im Umland von Regensburg. In: Bauern in Bayern. Von den Anfängen bis in die Römerzeit. Katalog des Gäubodenmuseums Straubing 19, 1992, 79 ff.; wiederabgedruckt in: *H. Bender/H. Wolff* (Hrsg.): Ländliche Besiedlung in den Rhein-Donau-Provinzen des römischen Reiches. Passauer Univ. Schr. z. Arch. 2, 1994, 301 ff.; *Th. Fischer*: Römische Landwirtschaft in Bayern. In: Bauern in Bayern. Von den Anfängen bis in die Römerzeit. Katalog des Gäubodenmuseums Straubing 19, 1992, 229-275; wiederabgedruckt in: *H. Bender/H. Wolff* (Hrsg.): Ländliche Besiedlung in den Rhein-Donau-Provinzen des römischen Reiches. Passauer Univ. Schr. z. Arch. 2, 1994, 267 ff.; *C.-M. Hüssen*: Römische Okkupation und Besiedlung des mittelraetischen Limesgebietes. Ber. RGK 71, 1990, 5 ff.; *K.-H. Lenz*: Siedlungen der römischen Kaiserzeit auf der Aldenhovener Platte. Rhein. Ausgr. 45, 1999; *G. Mooshauer*: Die ländliche Besiedlung im östlichen Raetien während der römischen Kaiserzeit. Passauer Univ. Schr. z. Arch. 4 (1997); *M. Müller-Wille/J. Oldenstein*: Die ländliche Besiedlung des Umlandes von Mainz in spätromischer und frühmittelalterlicher Zeit. Ber. RGK 62, 1981, 262 ff.; *S. F. Pfahl*: Die römische und fruhalamannische Besiedlung zwischen Donau, Brenz und Nau. Materialhefte z. Arch. in Baden-Württemberg 48, 1999; *M. Struck*: Römische Grabfunde und Siedlungen im Isartal bei Ergolding, Landkreis Landshut. Materialhefte z. Bayer. Vorgesch. A 71, 1996.

⁴ *W. Czysz*: Arch. Jahr Bayern 1989, 133 ff.; ders., Arch. Jahr Bayern 1990, 120 ff.

⁵ *C.-M. Hüssen*: Römische Okkupation und Besiedlung des mittelraetischen Limesgebietes. Ber. RGK 71, 1990, 18.

⁶ *W. Drack*: Der römische Gutshof von Seeb, Gem. Winkel. Monogr. d. Kantonsarchäologie Zürich 8, 1990; *Blankenheim*; *H. G. Horn* (Hrsg.): Die Römer in Nordrhein-Westfalen, 1987, Stuttgart 360 ff.

⁷ Siehe *K.-H. Lenz*: *Villae Rusticae*: Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Northwestprovinzen des römischen Reiches. Kölner Jahrb. 31, 1998, 52 ff.

⁸ Der vorliegende Beitrag geht aus einem am 12. 1989 in Nitra gehaltenen Vortrag hervor. In der Zwischenzeit erschien der Beitrag von K.-H. Lenz: *Villae Rusticae: Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches*. Kölner Jahrb. 31, 1998, 49 ff.; der - z. T. auf Anregungen des Verf. beruhend - sich ausführlich mit dieser Problematik auseinandersetzt hat. K.H. Lenz danke ich für stete Diskussion und viele Hinweise.

⁹ K.-H. Lenz: *Villae Rusticae: Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches*. Kölner Jahrb. 31, 1998, 55 ff.; San Rocco: M. A. Cotton/G. P. R. Métraux: *The San Rocco Villa at Francolisc*, 1985; Settefinestre: A. Carandini/A. Ricci u. a.: *Settefinestre*, 1985; Boscoreale Nr. 13: A. Oettel: Fundkontakte römischer Vesuvvillen im Gebiet um Pompeji, 1996, 16 ff.; 63 ff.

¹⁰ Ich möchte hier nicht die lange und ausufernde Viereckschanzen-Diskussion in aller epischen Breite wiederholen. Hier mag der Hinweis auf die zusammenfassende Darstellung und die neuen Überlegungen zur Funktion bei G. Wieland (Hrsg.): *Keltische Viereckschanzen. Einem Rätsel auf der Spur*, 1999 und ders.: *Die keltischen Viereckschanzen von Fellbach-Schmieden und Ehningen*. Forsch. u. Ber. z. Vor- u. Frühgesch. in Baden-Württemberg 80, 1999 genügen. Zur "profanen" Deutung der spätkeltischen Viereckschanzen bereits Th. Fischer: *Römische Landwirtschaft in Bayern* (wie Anm. 3), 269 ff.

¹¹ M. Altjohann: Bemerkungen zum Ursprung des gallo-römischen Umgangstempels. In: W. Czysz/C.-M. Hüssen/H.-P. Kuhnert/C. S. Sommer: *Provinzialrömische Forschungen. Festschr. F. Günter Ulbert zum 65. Geburtstag*, Espelkamp 1995, 169 ff.

¹² M. Leicht: In: S. Sievers u. a.: Vorbericht über die Ausgrabungen 1996-1997 im Oppidum von Manching. Germania 76, 1998, 630 ff.; S. Sievers: Vorbericht über die Ausgrabungen 1998-1999 im Oppidum von Manching. Germania 78, 2000, 355 ff.

¹³ Siehe die Beispiele bei G. Wieland (wie Anm. 10).

¹⁴ M. Schach: In: K. Schmotz (Hrsg.): *Vorträge des 16. Niederbayerischen Archäologentages*, 1998, 157 ff.

¹⁵ K.-H. Lenz: *Villae Rusticae: Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches*. Kölner Jahrb. 31, 1998, 67.

¹⁶ Siehe auch K.-H. Lenz: *Villae Rusticae: Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches*. Kölner Jahrb. 31, 1998, 63 ff.

¹⁷ D. Bayard/J.-L. Collart (Hrsg.): *De la ferme indigène à villa romaine*. Kolloquium Amiens 1993. Revue Archéologique de Picardie. Spezialnr. 11, 1996, 167 ff. Abb. 12; K.-H. Lenz: *Villae Rusticae: Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches*. Kölner Jahrb. 31, 1998, 64 f., Abb. 25.

¹⁸ D. Bayard/J.-L. Collart (Hrsg.): *De la ferme indigène à villa romaine*. Kolloquium Amiens 1993. Revue Archéologique de Picardie. Spezialnr. 11, 1996, 121 ff.; K.-H. Lenz: *Villae Rusticae: Zur Entstehung dieser Siedlungsform in den Nordwestprovinzen des römischen Reiches*. Kölner Jahrb. 31, 1998, 64, 66, Abb. 28.

¹⁹ Etwas mit der Villa von Salzburg-Liefering. K. Genser: Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Noricum während der Kaiserzeit (bis einschließlich 5. Jahrhundert). In: H. Bender/H. Wolff (Hrsg.): *Ländliche Besiedlung in den Rhein-Donau-Provinzen des römischen Reiches*. Passauer Univ. Schr. z. Arch. 2, 1994, 348, Abb. 17.10.

²⁰ J. Henning: Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z. Schr. z. Ur- u. Frühgesch. 42, 1987; ders. Die ländliche Besiedlung im Umland von Sadovec, Nordbulgarien (Vit-Tal) und die römischen Agrarstrukturen im Europäischen Vorland von Byzanz (Thrakien/Niedermösien). In: H. Bender/H. Wolff (Hrsg.): *Ländliche Besiedlung in den Rhein-Donau-Provinzen des römischen Reiches*. Passauer Univ. Schr. z. Arch. 2, 1994, 463 ff.; Abb. 21.9 - 21.17.

Prof. Dr. Thomas Fischer
Institut für Ur- und Frühgeschichte
Universität Wien
Franz-Klein-Gasse 1
A-1190 Wien

NEUE ANGABEN ZUR AUSDEHNUNG UND FUNKTION DER RÖMISCH-GERMANISCHEN ANLAGE CÍFER-PÁC

Titus Kolník - Ján Rajtár

Die Studie entstand im Rahmen des Forschungsprojektes der VEGA-Agentur Nr. 2/3172/24.

„Errare humanum est“

L. A. Seneca

Südwestslowakei, Trnavaer Hügelland, römische Kaiserzeit, germanischer Fürstensitz, Reste eines gemauerten Baus, archäologische Begehung, geophysikalische Prospektion, Luftbildprospektion, Münze, Bronzebeschlag, Ziegel mit Stempel.

Southwestern Slovakia, Trnavská pahorkatina hills, Roman period, German princely residence, walled building remains, archaeological prospection - surface survey, geophysical prospection, aerial prospection, coin, bronze mounting, stamped brick.

Tatsächlich hat sich einer der Autoren tief geirrt, als er in seinem Beitrag „Nordpannonische Limesvorland-Forschung 1984-1996“ für den XVII. Limes-Kongress, Zalău 1997, schrieb: „Es scheint wahrscheinlich zu sein, dass die Anzahl bekannten römischen oder auf römische Art erbauten steinernen Anlagen im nordpannonischen Limesvorland definitiv ist, und dass nicht einmal in der Zukunft zu irgendeiner größeren Überraschung kommen wird“ (Kolník 1999, 131). Heute muss er sich auf Grund der Erfahrungen aus Cífer-Páč korrigieren.

Der Fundort Cífer-Páč ist für die meisten Leser sicher ein Begriff, trotzdem möchten wir die wichtigsten Fakten kurz rekapitulieren. Die Fundstelle befindet sich in der Südwestslowakei, etwa 40 km nördlich des Donaulimes und etwa 60 km ost-nord-östlich von Carnuntum. Bei den Grabungen auf einer mäßig erhöhten Geländewelle westlich des Baches Gidra wurde in den Jahren 1969-1980 inmitten einer ausgedehnten germanischen Niederlassung ein außergewöhnlicher Baukomplex freigelegt. Auf einer etwa 60x70 m großen Fläche, mit einer Holzpalisade umgrenzt, befanden sich: der zentrale Bezirk mit einem steinfundamentierten Hauptgebäude (mit Umbauten), zahlreiche Holz-Erde Block- und Pfostenbauten und kleinere Säulenkonstruktionen. In östlicher und nördlicher Nachbarschaft dieses zentralen, in römischer Bautechnik errichteten Bezirkes (sogar eine Ypsilon-Heizung vorhanden) wurden außerhalb der Palisade noch Reste eines kleineren steinfundamentierten Gebäudes, mehrere Objekte, die mit der Produktion und Wirtschaft verbunden waren (2 Webereien, 2 Töpfereien, 2 Brunnen), aber auch die üblichen germanischen Grubenhäuser freigelegt (Abb. 1).

Kurz noch zur Datierung der Anlage: das Übergewicht der Funde gehört in das 4. Jahrhundert in die constantinische Zeit. Was die Funktion der Anlage in Cífer-Páč betrifft, hat sich ein der Autoren binnen 30 Jahren zu einer wesentlichen Modifikation durchgearbeitet: von einer römischen Militärstation (Kolník 1972) über eine polyfunktionelle Anlage (d. h. ein römischer Sektor mit einem Fürstensitz; Kolník 1986) bis zu einer germanischen Residenz (Kolník 1999).

Da bei bisherigen Grabungen in Cífer-Páč noch kein Metallsuchgerät zur Verfügung stand, waren wir immer beunruhigt und überzeugt, dass viele Metallkleinfunde der Aufmerksamkeit der Ausgräber entgangen sein könnten. Eine Antwort in welchem Maße, wollten wir schon seit einigen Jahren bekommen. Erst im Jahre 1999 ist es erfolgreich durchgeführt worden.

Die Erkundung mit Metallsuchgeräten richteten wir auf die in den Jahren 1969-1980 systematisch untersuchte Fläche, die nach der Beendigung der Gelände grabung in den ursprünglichen Zustand gebracht wurde und nachfolgend ständig landwirtschaftlich bearbeitet wird.

Bei der gründlichen ganztägigen Untersuchung (mit drei Metallsuchgeräten) des umgepflügten Bodens im Raum der Bauten I und II (mit gemauerten Fundamenten) und in ihrer unmittelbaren Umgebung ist es uns nur gelungen, zahlreiche Eisennägel (bloß ein kleiner Teil stammt wahrscheinlich aus römischer Zeit) und eine Menge verschiedener neuzeitlichen Metallgegenstände zu finden und wir gewannen auch drei neuzeitliche Münzen.

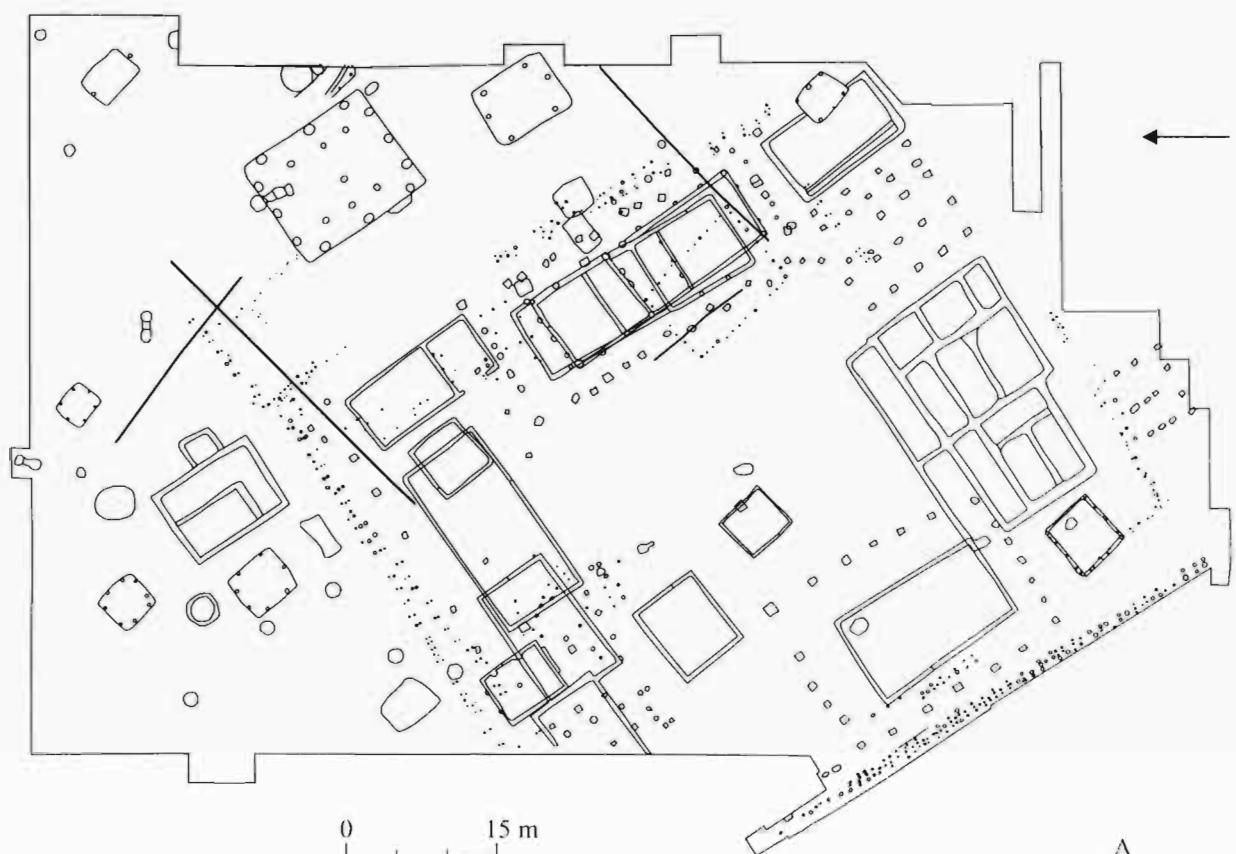

Abb. 1. Cífer-Páč. Gesamtplan (A) und Luftbildaufnahme (B) der in den Jahren 1969-1980 untersuchten Fläche.

Es überraschte uns, dass keine einzige Münze aus römischer Zeit noch eine Fibel zutage kam, obzwar wir das Vorkommen von Funden gesetzmäßig voraussetzen müssen, die der Aufmerksamkeit der Ausgräber entgangen sind. Wir überzeugten uns also von einer relativ gründlichen und erfolgreichen Durchsuchung des Erdreichs während der bisherigen Ausgrabungen.

Das einzige Exemplar einer römischen Münze entdeckten wir etwa 50-80 m nordöstlich des steinfundamentierten Baues II. Bei der nachfolgenden Geländebegehung des nördlichen Umkreises der Stelle des Münzfundes (ein As von Septimius Severus aus den J. 195-196) konstatierten wir überraschend eine beträchtliche Konzentration von verstreuter Baudestruktion, bestehend aus Bruchstücken massiver und großer Ziegel (lateres) und größerer Kieselsteine wie auch Mörtel. Zweifellos handelt es sich hier um Reste von durch Tiefpflügung gestörten Fundamenten irgend eines bisher uns unbekannten größeren Baues (oder sogar von mehreren Bauten?), zur Errichtung dessen auch große römische Ziegel (lateres) verwendet wurden.

Aufgrund regelmäßiger Begehungen des Umkreises der Grabung während der langjährigen Tätigkeit in Cífer-Páč, wie auch von Lesefunden aus dem Neolithikum und aus römischer Zeit kamen wir früher zur Schlussfolgerung, dass sich die Besiedlung der Fundstelle „Nad mlynom“ in nördlicher Richtung erstreckte, und zwar in einer Länge von etwa 200-300 m. Wir registrierten aber keinerlei römische Baudestruktion. Sondagearbeiten haben wir hier jedoch nicht durchgeführt. Zu Erwägungen über die eventuelle Existenz eines weiteren römischen, bzw. in römischer Bautechnik errichteten Baues besaßen wir weder Funde noch irgendwelche Indizien. Angedeutet wurde er nicht einmal durch die Ergebnisse mehrfacher Luftbildaufnahmen der Fundstelle.

Es kann vermutet werden, dass es etwa erst in letzter Zeit infolge der Verwendung größer Ackermechanismen zu einer allmählichen und regelmäßigen Erniedrigung der Geländewelle entlang des wüst gewordenen Mühldamms kam. Die intensive periodische landwirtschaftliche Beackerung in den vergangenen Jahren verursachte an diesen Stellen einen allmählichen Abbau (eine Breitschleppung) der Ackerkrume über den bis dahin ungeahnten Baufundamenten. Bei der Herbstpflügung im J. 1998 kam es etwa zum erstenmal auch zu einer erheblichen Störung des unbekannten Baues und zum Herausreißen von Ziegeln und Steinen aus der oberen Schicht seiner Fundamentruinen. Erst später, im Jahr 2001 ist es uns gelungen die Lage des Baues auch durch die Luftbildaufnahmen zu dokumentieren (Abb. 2: A).

Die angeführten Erkenntnisse führten uns zu einer baldigen geophysikalischen Untersuchung und Vermessung der entsprechenden Fläche der Fundstelle. Mit der magnetischen Methode (mit Verwendung des Cäsiummagnetometers Smartmag SM-4G der Firma Scintrex, der mit der Genauigkeit von 0,01 nT arbeitet) haben wir eine Fläche von 90x100 m gemessen, bei einer Punktdichte von 0,2x0,5 m. Die gemessenen Werte des magnetischen Feldes haben wir mit Hilfe des Softwares Oasis von der Firma Geosoft analysiert. Die entstandenen Karten der Isolinien des totalen magnetischen Feldes, des horizontalen magnetischen Gradienten und residualen magnetischen Anomalien zeigen zwar die wahrscheinlichen Stellen mit konzentriertem Vorkommen der Destruktion, bzw. der zerstörten Gebäudestrukturen (Abb. 2: B), aber keine eindeutige Belege zur Unterscheidung ihrer Struktur und Grundrissdisposition (die geodetische Vermessung haben E. Blažová und M. Bartík und die geophysikalischen Vermessungen J. Tirpák durchgeführt).

Im Verlauf der parallel realisierten Oberflächenerkundungen fanden wir außer Standardfunden von Bruchstücken barbarischer wie auch provinzialrömischer Keramik auch das Bruchstück einer römischen gestempelten Tegula mit der fragmentarischen Inschrift ...ARIN (Abb. 3: 3). Vermutlich handelt es sich um den Teil eines Stempels, der in den bisher bekannten Funden nur fragmentarisch vertreten ist (Kolník 1972, 62, 65, Abb. 2: 1-3).

Den beachtenswertesten Fund aus dem Raum der größten Konzentration der römischen Baudestruktion stellt jedoch ein außergewöhnliche Bronzbeschlag dar (Abb. 3: 1 a-b). Das durchbrochen gearbeitete, leicht gewölbte Plättchen bilden, außer einer rechteckigen Riemenschlaufe, zwei affrontierte Delphine, die mit einem Zierglied verbunden sind, dessen spitzer(?) mittleres Glied-Dorn(?) abgebrochen ist. Die Köpfe der Delphine tragen kleinere Beschädigungsspuren (abgebrochene Teile). Verziert war nur die Schauseite, die Rückseite des Beschlags ist glatt. Der Beschlag war gegossen. Max. Dm. 5,9 und 5,5 cm.

Eine Delphindarstellung gehörte zu den beliebten Motiven in der antiken Kunsthhandwerk und kommt auch auf verschiedenen kaiserzeitlichen Gebrauchsgegenständen und Beschlägen oft vor. Ältere Beschläge mit affrontierten Delphinen sind hauptsächlich aus den Westprovinzen schon aus dem beginnenden 3. Jh. bekannt (ein Beschlag aus Celles-les-Waremme - Werner 1941, 29-30, 33, Taf. 15: 2; Obrigheim, Neckar-Odenwald-Kreis - Sölch 1998, 134, Abb. 62: 2) oder typologisch fortgeschrittenere Beschläge aus Heddernheim, die in die III. Periode des Steinkastells datiert sind, dessen Untergang in die Mitte des 3. Jh. angesetzt wird (Fischer 1973, 104, Abb. 25: 1). Bekannt sind sie aber auch in anderen Provinzen, z. B. aus Dazien (Gádzac 1999, 745, Pl. V: 4).

Eine gewisse, doch typologisch auch zeitlich, und möglicherweise auch funktionell entfernte Parallele zum Beschlag finden wir auf dem germanischen Brandgräberfeld aus junggrömischer Zeit in Opočno bei Louny (Pleiněrová 1995, 32, 91, Taf. 51: 2; 74: 1). Im Urnengrab 286 fand man hier zwei Exemplare von durchbrochen gearbeiteten Bronzbeschlägen, die es erlauben, ihre ursprüngliche Form zu rekonstruieren wie auch eindeutig ihren ur-

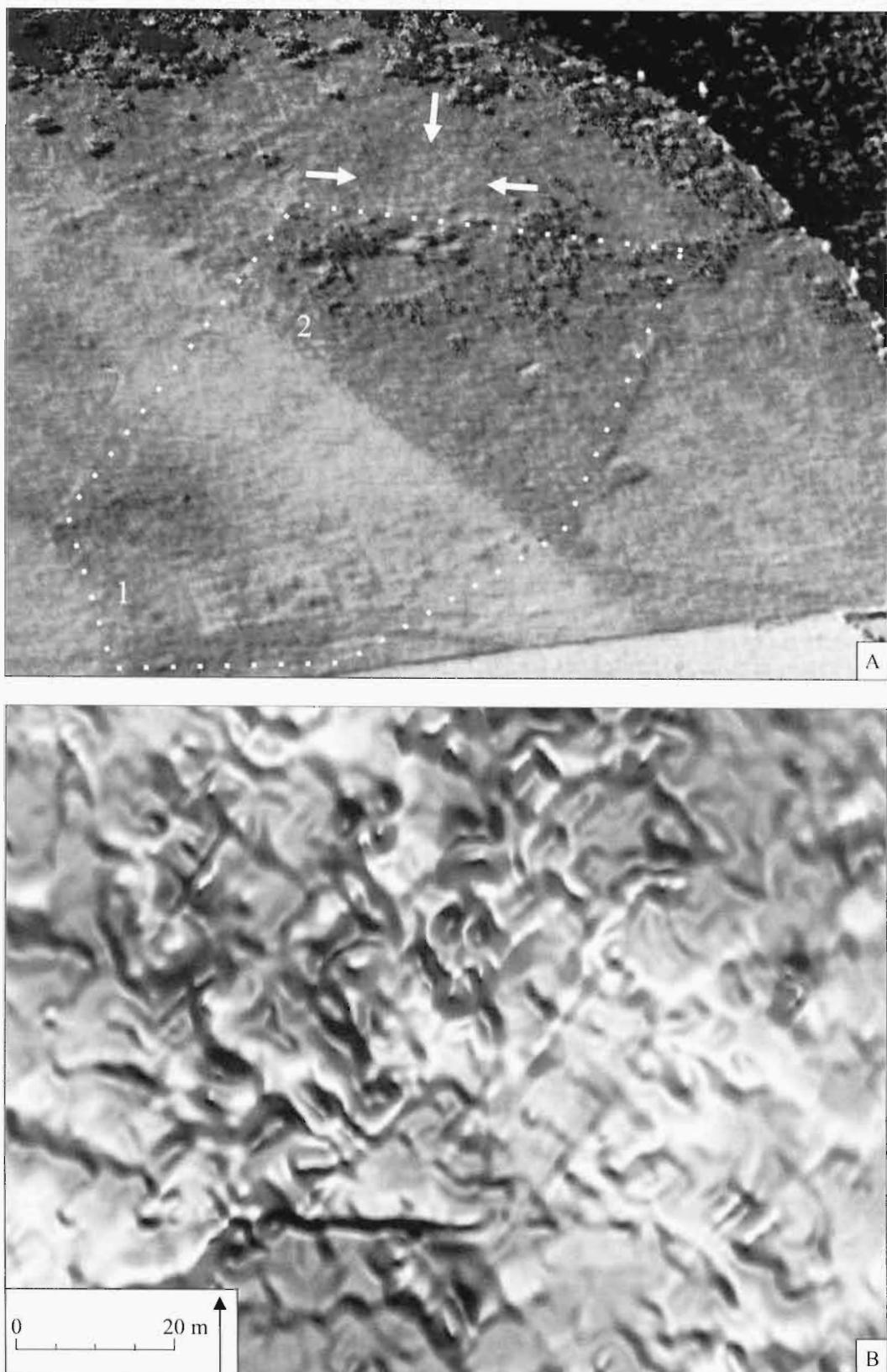

Abb. 2. Cífer-Páč. A - Luftbildaufnahme der Fundstelle aus dem Jahr 2001. Durch die Bewuchsmerkmale im Getreidefeld zeichnen sich die Umrisse der untersuchten Fläche mit den Grundrissen von zwei steinfundamentierten Gebäuden ab. Die Pfeiler nördlich davon zeigen die Lage des neu entdeckten Baues; B - Ergebnisse der geophysikalischen Vermessungen. Karte der residualen magnetischen Anomalien zeigt die Stellen mit konzentriertem Vorkommen der Destruktion.

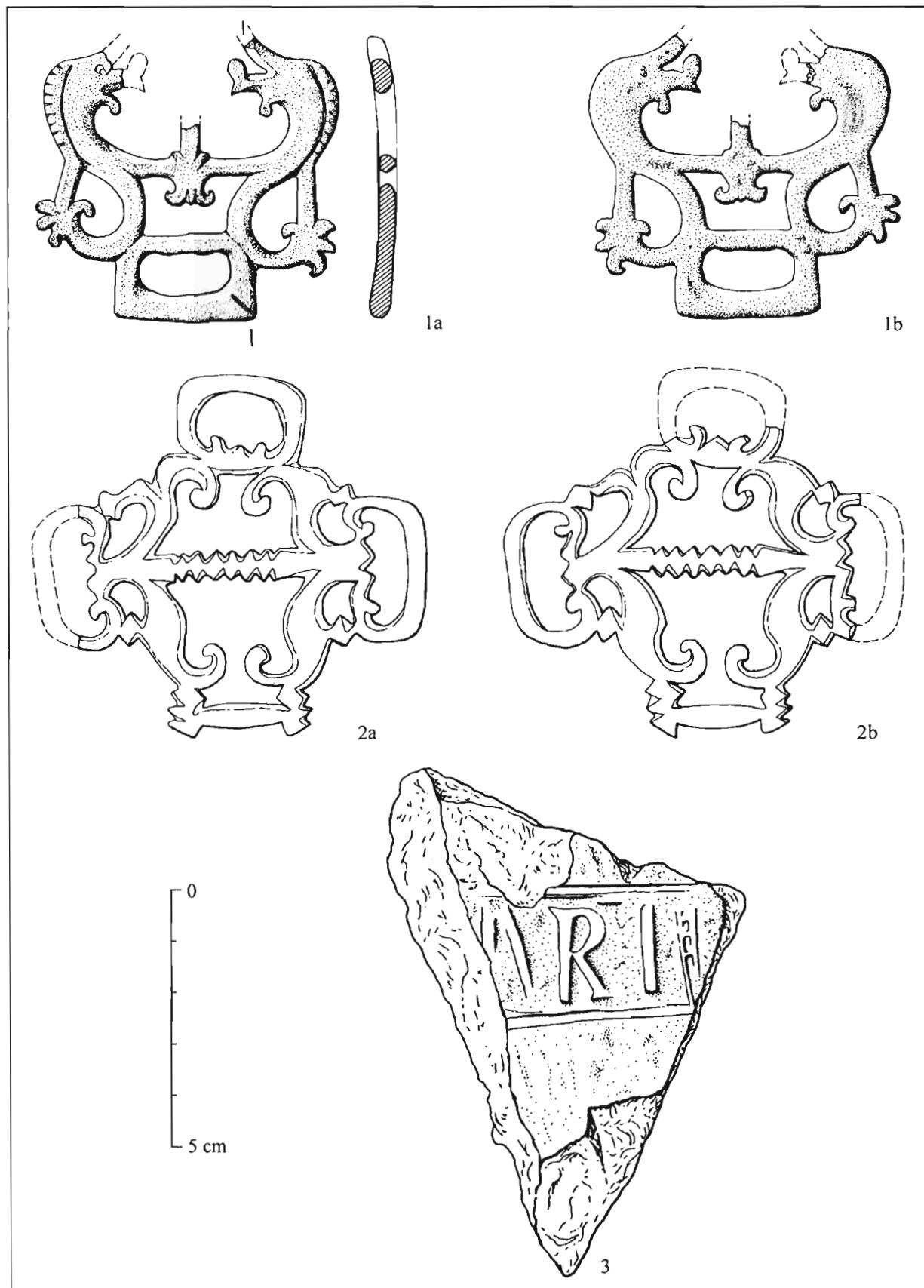

Abb. 3. 1 - Cífer-Páč. Der durchbrochen gearbeitete Bronzebeschlag mit der Darstellung von zwei affrontierten Delphinen; 2 - Opočno. Zwei Bronzebeschläge vom Pferdegeschirr aus dem Urnengrab 286 (nach Pleinerová 1995, Taf. 51: 2); 3 - Fragment eines Dachziegels mit dem Stempel ...ARI. Maßstab 1: 1.

sprünglichen funktionellen Kontext zu bestimmen. In der Verzierung des Beschlags befindet sich ein deutliches Motiv affrontierter Delphine in erheblich dekomponierter Form (Abb. 3: 2 a-b). Ihr paarweises Vorkommen wie auch die Riemenschlaufen auf ihnen deuten an, dass die Beschläge als Riemenverteiler des Pferdegeschirrs gedient haben. Die Autorin der Ausgrabung und Publikation I. Pleinerová fand zu diesen Beschlägen keine Analogie, doch richtig urteilte sie, dass es sich lediglich um Erzeugnisse aus dem provinzialrömischen Milieu handeln kann. Näher befasste sie sich jedoch nicht mit ihrer Herkunft und Datierung.

Der stilistische und typologische Aspekt bei der Beurteilung der Beschläge aus Opočno deutet uns an, dass diese Exemplare irgendwo am Ende ihrer Entwicklungsreihe stehen. Das ursprünglich realistisch gestaltete Motiv der affrontierten Delphine ist hier zur Grenze der Erkennbarkeit, zu einem rein dekorativen Element degradiert. Es ist anzunehmen, dass seit den Prototypen dieser Beschläge mit mehr oder weniger naturalistisch gestalteten Delphinen (z. B. Cífer-Páč) bis zu ihrer stilisierten Form auf den Beschlägen aus Opočno eine längere Zeit verging.

Zum Beschlag aus Cífer-Páč kennen wir also vorderhand keine direkte Parallele, doch nach der realistischen Gestaltung der Delphine kann über ihre Zuweisung zu den älteren Typen dieser Beschläge erwogen werden, auf denen deutlich noch der Stil der spätlatènezeitlichen durchbrochen gemusterten Beschläge spürbar ist (Werner 1979; Gádzac 1999, 745). Ein delphinartiger Beschlag wurde auch zwischen den Funden aus Holz-Erde-Lager in Iža festgestellt (unpubliziert). Seine Datierung weist in die Zeit der Markomannenkriege hin. Ein Paar von ähnlichen bronzenen Gürtelbeschlägen stammt auch aus einem Grab aus Tiszafüred (Vaday 1989, 71, 324, Abb. 11.1, Taf. 112: 8-9).

Vielelleicht irren wir uns nicht, wenn wir die Herstellung der Beschläge gegen Ende des 2. oder Anfang des 3. Jh. n. Chr. annehmen werden. Eine solche Datierung korrespondiert auch mit dem Vorkommen mehrerer Münzen aus der Severerzeit, die bisher auf der Fundstelle festgestellt wurden (2x Septimius Severus, 1x Alexander Severus). Der Beschlag gehörte zweifellos zur Prunkrüstung eines römischen Soldaten (vielleicht als Balteusanhänger oder als Bestandteil des Pferdegeschirrs).

Vermutlich können wir schon in diesem Stadium unserer Forschung die Hypothese äußern, dass die neuentdeckten Bauspuren in Cífer-Páč auf die Anwesenheit einer bisher unbekannten römischen Militärbasis hinweisen, einer evident älteren als es das bisher freigelegte Areal villenartigen Charakters war, das in das zweite Drittel des 4. Jh. datiert ist (Kolník 1986). Eine solche Hypothese ermöglicht es uns, auch das überraschende Vorkommen des Fundes römischer Militaria zu begreifen (Torsos bronzer Schuppenpanzer, Bruchstücke von Brustplatte eines Panzers, Bronzebestandteile eines Militärgürtels, die in der Flur „Zahumenice“ östlich des Gidra-Baches in etwa 300-400 m Entfernung von unserer untersuchten Fundstelle gefunden wurden. Entdeckt wurden sie von M. Ruttkay und I. Cheben bei der Freilegung germanischer Siedlungsobjekte, die bei der Ausschachtung einer Pipeline im J. 1993 festgestellt wurden (Cheben/Ruttkay 1995; Ruttkay 1995).

Vielelleicht ist es kaum ein Zufall, dass in den von den Autoren dieser Grabung in die zweite Hälfte des 2. Jh. datierten germanischen Siedlungsobjekten mit den Funden der angeführten Militaria kein römisches Ziegelmaterial zum Vorschein kam. Falls zur Zeit der Existenz der vorausgesetzten Werkstatt des germanischen Handwerkers bereits eine römische Station mit gemauerten Bauten hätte, würde man Fragmente römischer Ziegel wahrscheinlich in ihrer Verfügung vorfinden. Diese (3 Bruchstücke von Dachziegeln) sind nämlich in Objekten aus der Völkerwanderungszeit von der Mitte des 5. Jh. vorgekommen.

Die angeführten Tatsachen bieten uns Hinweise für Erwägungen über die Datierung des neuentdeckten Baues (Bauten?) in Cífer-Páč erst in die Zeit nach den Markomannenkriegen. Eine solche Annahme bietet auch die Konfrontation mit den Erkenntnissen, die bei der Grabung in Iža gewonnen wurden, wo es zur Errichtung des Steinkastells ebenfalls erst nach den Markomannenkriegen unter Commodus kam (Rajtár 1992; Kuzmová/Rajtár 1986). Logisch kann gefolgert werden: wenn die Errichtung der steinernen Militärbasis während der Markomannenkriege eines so wichtigen strategischen Punktes wie es der Brückenkopf von Brigetio war, nicht in Erwägung kommt, kann man kaum vorausgesetzt werden, dass dies im barbarischen Limesvorfeld real gewesen wäre (Kolník 1999, 132).

Weitere Indizien für die Datierung des neuentdeckten Gebäudekomplexes in Cífer-Páč in die Regierungszeit der Severer bietet uns - außer dem Prunkbeschlag – auch die Konfrontation mit der Situation im Zustrom römischer Erzeugnisse in das mitteldanubische Barbarikum. Schon seit längerem verwies J. Tejral (1970) aufgrund der Analyse des römischen Importes aus dem mitteleuropäischen Barbarikum darauf, dass es nach dem Commodus-Frieden zur deutlichen Belebung des römischen Importes kam, und nicht nur der Terra sigillata, sondern auch von Bronzegefäßen. Den Hauptgrund der ungewöhnlichen Entfaltung des pannonischen Handels mit den norddonaualändischen Germanen verknüpfte er begründet „mit gültigen ökonomischen Verhältnissen“ in den Donaprovinzen, vor allem in Pannonien. Auch K. Godłowski (1985, 346) machte aufmerksam, dass sich die über längerer Zeit tradierte Vorstellung über die verzögernnde, hemmende Rolle der Markomannenkriege in den Handelskontakten Roms und des Barbarikums im Lichte der Funde aus Nordeuropa, Polen, dem Elbgebiet, aber hauptsächlich aus der Slowakei und Mähren eher als eine wissenschaftliche Legende als eine objektive Realität skizziert. Am deutlichsten illustrieren die Situation im römischen Import die Terra sigillata-Funde. Sie weisen eindeutig darauf hin, dass es zum größten Aufschwung in ihrer Einfuhr erst nach den Markomannenkriegen kam (Gabler 1994, 508). Die Ex-

pansion des Rheinzaberer und Westerndorfer Keramikzustroms nicht nur in das sarmatische Barbarikum (*Gabler/Vaday 1986; 1991*), sondern auch in unser Gebiet entfällt in die Severerzeit (*Kuzmová/Roth 1988, 145, 151, 152, Taf. IV; Kuzmová 1997, 95; Stuppner 1994*).

Ein steigender Trend kann auch im Zustrom römischer Münzen verzeichnet werden. Dies dokumentiert die Zunahme des gemeinsamen Vorkommens der Vorsevererprägungen, aber auch der neuen stark durch Reduzierung des Silbers unter den Severern ziemlich devalvierten Denare und Antoniniane im norddonauländischen Barbarikum (*Kolníková 1973, 169, 172*). Natürlich darf nicht vergessen werden, dass der Münzzustrom in das Barbarikum nicht nur mit dem Handel zusammenhing, sondern auch mit den Subsidien, Tributen und dem Sold, welche von den Römern den norddonauländischen Barbaren gewährt wurden (*Godłowski 1985, 352*). Von regen Handels- und politischen Kontakten mit dem Gebiet nördlich der mittleren Donau zeugen nicht nur epigraphische Denkmäler (*Oliva 1959, 263-264*), sondern auch verhältnismäßig zahlreiche Erwähnungen antiker Autoren über Geldgeschenke und Bestechungsgelder, die den germanischen Häuptlingen als Lösegeld für die Erhaltung des Friedens nicht nur an der Donaugrenze gegeben wurden (*Cassius Dio 71, 11, 1 nach Hermann 1991, 327; Herodianos 1, 6, 9 nach Hermann 1991, 341; Oliva 1959, 231, 238-239*).

Wie ganz richtig *J. Dobíáš* (1964, 219, Anm. 217; 273, 274) erwähnt, war die Kraft der swebischen Stämme nicht einmal durch die langdauernden Markomannenkriege gebrochen, und die römischen Befehlshaber regten sie zur Einhaltung des Friedens nicht nur durch Waffen an, sondern auch durch diplomatische Verhandlungen, bei denen auch römisches Geld und Gold eine nicht geringe Rolle spielte. Auf ähnliche Weise erwarb sich die Zuneigung der Herrscher beider swebischer Stämme auch der ursprüngliche nordpannonische Statthalter Septimius Severus, danach als ihn am 9. April 193 hauptsächlich die aus Pannonien zusammengestellte Einheiten in Carnuntum zum Kaiser ausriefen, um sich für die Reise nach Rom den Rücken zu sichern (*Pelikán 1960, 86-87; Mócsy 1972, 123*).

Diese Tatsache, aber auch das Erkennen der Wichtigkeit Pannoniens für die Sicherheit der zentralen Teile des römischen Imperiums, die direkt schicksalhaft in den Markomannenkriegen nachgewiesen wurde, wirkte günstig auf seine ungewöhnliche ökonomische und kulturelle Entfaltung in den weiteren Jahren.

Unter den Severern kam es zur raschen Stabilisierung Panoniens, zum deutlichen wirtschaftlichen Aufstieg vor allem in der Grenzzone des mitteldanubischen Limes (*Mócsy 1972, 139-142*). Dies äußerte sich in reger Bautätigkeit, in der zunehmenden Zuwanderung aus den östlichen Provinzen, aber vor allem in der Entstehung einer zahlreichen vermögenden Schicht. Erst damals begann die Epoche der tatsächlichen und konsequenten Romanisierung Pannoniens, nicht nur in den Städten, sondern auch auf dem Lande. Die angeführten politischen, aber vor allem neuen wirtschaftlich-kulturellen Verhältnisse in Pannonien konnten auf die militärisch-politische Situation im nordpannonischen Limesvorland nicht ohne Einfluss bleiben.

Ein klarer Beweis der neuen Verhältnisse in den römischo-germanischen Beziehungen gegen Ende des 2. und in der ersten Hälfte des 3. Jh. ist schließlich außer der Errichtung des Steinkastells in Iža auch das Vorkommen eines solchen Phänomens, wie es die römische Badeanlage in Bratislava-Dúbravka ist (*Kolník 1986, 420-425*).

Die neuentdeckten Fundamentruinen des römischen Baues in Cífer-Pác betonen zweifellos die Bedeutung dieser Fundstelle im Rahmen des ganzen mitteldanubischen Barbarikums. Sie verweisen auf die Kompliziertheit der kulturhistorischen Entwicklung im nordpannonischen Limesvorland. Sie zeigen die Bedeutsamkeit und Aktualität einer weiteren Grabung in dieser Fundstelle an. Ganz berechtigt sind überraschende Ergebnisse zu erwarten, die zur Lösung des Problems der Akkulturation der Quaden auch in der Frage der Voraussetzungen für die Entstehung der foederativen quadisch-römischen Beziehungen beitragen werden. Eine konkretere Antwort können sicher künftige Ausgrabungen bieten.

Literatur

- Cheben/Ruttkay 1995* - I. Cheben/M. Ruttkay: Záchranné výskumy v Cíferi-Páci a v Čataji. AVANS 1993, 1995, 67-69, Abb. 42-43.
- Dobíáš 1964* - J. Dobíáš: Dejiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.
- Fischer 1973* - U. Fischer: Grabungen im römischen Steinkastell von Heddernheim 1957-1959. Frankfurt 1973.
- Gabler 1994* - D. Gabler: Der Grenzhandel am östlichen Limes von Pannonien. In: *Geographica Historica* 7. Stuttgarter Kolloquium zur historischen Geographie des Altertums 4, 1990. Amsterdam 1994, 503-516.
- Gabler/Vaday 1986* - D. Gabler/A. Vaday: Terra sigillata zwischen Pannonien und Dazien. Budapest 1986.
- Gabler/Vaday 1991* - D. Gabler/A. Vaday: Terra sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. 2. Budapest 1991.
- Găzdac 1999* - C. Găzdac: Functional harness pieces from Roman Dacia. In: *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth Frontier Studies*. Zalău 1999, 753-763.

- Godłowski 1985* - K. Godłowski: Der römische Handel in die Germania libera aufgrund der archäologischen Quellen. In: K. Düwel/H. Jankuhn/H. Siems/D. Timpe (Hrsg.): Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil I. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philosophisch-Historische Klasse, Dritte Folge Nr. 143, 337-366.
- Hermann 1991* - J. Hermann (Hrsg.): Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des I. Jahrtausends u. Z. Teil 3. Berlin 1991.
- Kolník 1972* - T. Kolník: Neskorímska vojenská stanica v Páci. Arch. Rozhledy 24, 1972, 59-72, 111-116.
- Kolník 1986* - T. Kolník: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. Arch. Rozhledy 38, 1986, 411-434.
- Kolník 1999* - T. Kolník: Nordpannonische Limesvorland-Forschung 1984-1996. In: Roman Frontier Studies. Proceedings of the XVIIth Frontier Studies. Zalău 1999, 131-137.
- Kolníková 1973* - E. Kolníková: Ku konfrontácii nálezov mincí s výsledkami bádania o dobe rímskej na Slovensku. Slov. Arch. 21, 1973, 167-186.
- Kuzmová 1997* - K. Kuzmová: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997.
- Kuzmová/Rajtár 1986* - K. Kuzmová/J. Rajtár: Bisherige Erkenntnisse zur Befestigung des Römerkastells in Iža. Slov. Arch. 34, 1986, 185-222.
- Kuzmová/Roth 1988* - K. Kuzmová/P. Roth: Terra sigillata v barbariku. Nitra 1988.
- Mócsy 1972* - A. Mócsy: Pannonia provincia története. Budapest 1972.
- Oliva 1959* - P. Oliva: Pannonie a počátky krize římského imperia. Praha 1959.
- Pelikán 1960* - O. Pelikán: Slovensko a rímske impérium. Bratislava 1960.
- Pleinerová 1995* - I. Pleinerová: Opočno. Ein Brandgräberfeld der jüngeren und späten Kaiserzeit in Nordwestböhmen. Kraków 1995.
- Rajtár 1992* - J. Rajtár: Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 149-170.
- Ruttkay 1995* - M. Ruttkay: Čífer, časť Páč. In: M. Ruttkay (Hrsg.): Archeológia a ropa. Nitra 1995, 16-21.
- Sölich 1998* - R. Sölich: Obrigheim. Fundber. Baden-Württemberg 22/2, 1998, 134.
- Tejral 1970* - J. Tejral: Markomanské války a otázka římského dovozu na Moravu v období po Kommodově míru. Arch. Rozhledy 22, 1970, 389-411.
- Stuppner 1994* - A. Stuppner: Terra sigillata im nördlichen Niederösterreich. Münster. Beitr. Ant. Handelsgeschichte 13, 1994, 70-94.
- Vaday 1989* - A. H. Vaday: Die Sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Antaeus 17-18, 1988-1989.
- Werner 1941* - J. Werner: Die beiden Zierscheiben des Thorsberger Moorfundes. Berlin 1941.
- Werner 1979* - J. Werner: Keltisches Pferdegeschirr der Spätlatènezeit. In: Spätes Keltentum zwischen Rom und Germanien. Gesammelte Aufsätze zur Spätlatènezeit. München 1979, 54-67.

PhDr. Titus Kolník, DrSc.
 PhDr. Ján Rajtár, CSc.
 Archeologický ústav SAV
 Akademická 2
 949 21 Nitra
 nraurajt@savba.savba.sk

SOME DATA ON THE BARBARIAN SETTLEMENT RESEARCH IN HUNGARY

Andrea Vaday

Hungary, Roman period, Sarmatian settlements, research situation.

The Hungarian Plain is not a unified area from the respects of its geographical traits. The comparison of settlements unearthed in the different geographical regions is especially important because of this phenomenon and also because of ethnic and economic divergences.

A larger settlement fragment in the northern region has been published only from Ózd, where rescue excavations were conducted during the construction of the stadium¹, but only a small, selected material was described in the publication. Also a few smaller settlement fragments were published from the southern part of the Hungarian Plain with some selected illustration material.² The first shift of approach could be observed in the publications of smaller settlement fragments from the central part of the region beyond the Tisza, when the entire material was published including also the archaeozoological material of the settlements.³ The problem was, that mainly storage and garbage pits were unearthed in these sites beside a few houses. So the structure and the type of the settlement could not be deduced and no inner chronology could be set up within the individual settlements.

The site Gyoma 133 was unearthed within the frames of the Alföld Microregion Research Project of the Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences. The site yielded settlement fragments from the Neolithic and the Bronze Age and also a Sarmatian cemetery and a grave and Late Avar settlement and cemetery fragments. This necessitated another shift of approach partly because the settlement was much larger than the earlier ones with a much greater number of finds, and partly because it had not been an accepted practice in Hungary to publish the entire material of a site in the same volume.⁴ Since then, we tried to publish entire sites⁵ together with the archaeozoological material completed with other scientific analyses and also geophysical surveys when it was possible.

Three types of excavations were conducted at rescue excavations preceding large investments and highway constructions⁶:

1. *Linear excavations* were conducted on the tracks of highways and gas pipes. In this case the length of the excavated surface is significantly larger than its width, which means that information can be gained only about the 'longitudinal section' of a site. This reveals the weak point of the excavations, namely that we do not have any data about the extension of the sites outside the excavated surface. Another problem is that the surface to be excavated is defined from the data of preliminary field walking. This may result that some sites will not be unearthed even in a longitudinal section. The site of Kompolt Kistér is a good example, where two sites were spotted near each other during the field walking since the distribution of the finds on the surface delineated archaeological sites in two larger patches. During the rescue excavations, we unearthed the area between the two sites as an experiment and found that we actually had to deal with a single site. The third problem of linear excavations is the width of the planned excavation surface. The width of this stripe is 60 m on highway tracks and 40-20 m on national road tracks and, although the unearthed surfaces are very large, many archaeological settlement features cannot be interpreted. The rescue excavations conducted preceding the construction of ring road No. 83 at Ménfőcsanak in 1993-94 provided an example to this. The track was unearthed in a length of 2000 m and in an average width of 40 m, which added up a surface of 80 000 m². The interpretation of smaller archaeological features as graves, pits, wells and houses was easy, but the ditch systems could not be unambiguously fitted into the structure of the site. It was an exceptionally lucky situation that a large-surface trade centre was designed on the road and so a rather wide area could be joined to the earlier unearthed linear stretch in 1995-1997. During the excavation of the road, for example, we had found a narrow band covered with a thin layer of pebbles and flanked by ditches. It had only been supposed at that time that this could be the remains of a mostly perished Roman road. In the area of the future trade centre we could unearth not only a longer stretch of the pebbly band but Roman milestones found at a point of this band evidently proved the character of archaeological feature. We could also define the function of the ditches and clarify the stratigraphy of the groups of contemporary and earlier and later features.

The next group of the large rescue excavations is called:

2. *Block excavations*, where it is not the linear features that manifest. This type is applied at the excavations preceding trade centre, petrol station and border station constructions and earth excavation spots for highway constructions. As compared to linear excavations, the ratio between the width and the length of the area designated for excavation are more proportional.⁷ These excavations are carried out in coherent block systems and they furnish significantly more data to the stratigraphic relations of the sites than the linear excavations.

Finally there exist:

3. *Joint linear and block excavations*, which can seldom be used, usually when the tracks of later highway exits and attached establishments can also be excavated or when the investors are not 'strict' about the linear excavations of the tracks. This type is the most optimal one in respect of archaeology.⁸

Finally, yet another problem should be mentioned, which appears with more emphasis at the rescue excavations of large surfaces preceding large investments. The proportion of the allowed time and the size of the surface to be excavated are significantly different from that generally observed in archaeological practice. Consequently, the top layer is usually removed mechanically. Mechanic work is pursued until the archaeological features appear, then it is replaced by manual work. The archaeological features lying close to the surface, however, have already been destroyed by agricultural activity and, as the humus is removed until the unbroken ground, the features in the undisturbed subsoil, the outlines of which do not appear sharply, also get destroyed. In result, the settlement features to be unearthed appear on an artificial level that never existed as a floor level, and superposition can be demonstrated only at features that cut each other and the site becomes less suitable for stratigraphic observations. A method had to be developed to reduce the loss of information caused by ploughing and earth-moving. Grid-lines were set up prior to the mechanic work at Gyoma, Ménföcsanak, Nyáregyháza, Újhartyán, Kompolt Kistér and Kompolt Kistér farm. Then, the humus was removed in thin layers under constant scrutiny. In this way, we could register the features and feature fragments destroyed in the ploughed topsoil from the density of the find material. At the end, the material from the features unearthed on the artificial level was restored together with the collected ones, which allowed that the contemporary structure of a larger part of the settlement could be reconstructed from the features that had been filled in the same or approximately the same period according to the refitted finds. Two phases of the settlement of the site Gyoma 133 could be differentiated with this method. One was an early, agricultural phase until the Marcomann wars; the other was marked by a change in the settlement structure following the Marcomann wars, which was probably caused by a shift to industrial activity as a dominant function.

In the followings some remarks will be made on the topic to what degree the recent excavations complete our defective ideas about the Sarmatian settlements in the Carpathian Basin.

The Jazygians, who arrived in the 1st century AD, led a half-nomadic life, so they did not establish permanent settlements, only temporary ones can be expected, which, however, have not yet been found. Their way of life changed only in the first half of the 2nd century to a degree that settlements based on cultivation could be established, preserving, nevertheless, the nomadic features of large animal keeping. The structures of these settlements, at the same time, show significant divergences depending on the region, the function and the ethnic constitution of the population.

Earlier, research arrived to the conclusion that the Sarmatian settlements in the central and southern parts of the Hungarian Plain can be characterized by few houses and many garbage pits, while more houses and less pits mark the settlement formations on the northern fringes. This theory was based on rescue excavations covering smaller surfaces and the comparison of some sites from the southern and one in the northern part of the Hungarian Plain.⁹

The settlement formation is partly dependent in the inner life of the settlements. A growing number of storage and garbage pits were dug around the houses in settlements of longer life, which preserved the settlement structure. Since no fine differentiation could be made within shorter phases between the settlement features due to the small surfaces of the excavations and the insufficient analysis of the materials, the settlements that had preserved their structure during their longer existence appeared as settlements with many pits as compared to those of shorter life where only a shorter duration could be used to set up a basic model. A greater possibility is offered to record the settlement structure and its changes by larger excavations.

We can observe that the Sarmatians generally chose hilltops for their settlements on the banks of natural watercourses, raising somewhat above the environment.¹⁰ In this case, the shape of the settlement follows the geographical formations, the banks of the rivers or the lakes. It could be observed at several places that streams and streamlets that have disappeared by now but still existed in the Roman period were used as banks of natural water courses.¹¹ Settlements farther from waters were artificially supplied by water, so the settlements did not need to adjust to a given shape; there were open territories for expansion. Settlements along roads followed the tracks of the roads. They could be similar to modern roadside villages.

It could be observed in the course of topographic work in the central part of the land beyond the Tisza that the traces of Sarmatian settlements followed close to each other in a long stretch.¹² These linear settlement conglome-

rates are partly contemporary, partly they can be dated to different periods. The former ones have been known only from the Late Sarmatian periods from the Pre-Hunnic and the Hunnic phases. They must have been larger farmsteads surrounded by plough-lands and pastures similarly to present farmstead groups.¹³ The situation is different at settlements series of diverse datings. They started in the 2nd - 3rd centuries and disappeared in the 4th century or the first half of the 5th century. Settlements of different datings surround the banks of Lake Fehér at Hódmezővásárhely. The phenomenon can probably be explained by intensive cultivation. Namely, when the lands close to the settlement started to become depleted, the houses were not renewed in the settlement, but the people moved next to the new fields they started to cultivate. Accordingly, the settlement phases were not stratified but shifted in space.¹⁴ It is certain that structural changes must be expected at settlements of a long life.¹⁵

The size of the settlements is not known for lack of entirely unearched settlements, although some data at a few sites may imply it.¹⁶ The village at the site Gyoma 133 must have occupied a territory of 35-40 000 m² as suggested by the aerial photos and field walking beside the unearched surface of 14 700 m².¹⁷ Beside the excavated surface of 30 000 m² at Polgár-Kengyel-köz, the settlement continues for another 6-700 m according to the aerial photo.¹⁸ A surface of 28 700 m² was unearched at Kompolt Kistér, but the settlement continues for 350-400 m more in the west and its traces could be followed to a width of about 200-250 m in the north and the south¹⁹, which implies a settlement extension of about 190 000-192 000 m²! The excavated territory at the neighbouring site of Kompolt Kistér farm surpassed 31 000 m². The western border of the settlement was found here but it continued long in the north, the south and the east.²⁰ All these illustrate that although much larger surfaces were unearched than ever before, we still do not have a complex picture of the settlements!

Ptolemy²¹ listed the towns of 'Ιαζυγες Μετανσται in the 2nd century²²: 'Οὔσκενον, Βόρμανον, Ἀβίητα, Τρισσόν, Πάρκα, Κάνδανον, Πέσσιον, Παρτίσκον²³. We do not have, however, even the slightest idea about their size, and structure²⁴. Anyhow, they must have been, larger settlements since the author called them πολις²⁵. We know about the only localised Sarmatian town, *Παρτίσκον*/Szeged settlement and crossing place on the Tisza that many Sarmatian sites are clustered around the Roman military post.²⁶ The same can be observed on the Barbarian side of the limes near the Roman forts, namely, that Barbarian settlement traces surround the Roman establishments.²⁷ Villages must also have clustered along the roads crossing the Hungarian Plain. This can be seen at the present Törökszentmiklós where settlements and cemeteries can be found in a length of 7-8 km along the road leading eastwards from the crossing place at Szolnok.

We must also mention the question of the fortification of the settlements since trench systems were recorded at several sites during recent excavations. Although these settlements have not yet been published,²⁸ Gabriella Vörös thinks²⁹ they can be accepted as fortifications of the settlements. There really are trenches in the partly known settlements that cannot be interpreted either as corrals or as the remains of ditches encircling the grounds or as water channels.

The fragmentary data are the following ones:

A deep and wide, 60 m long „fortification trench“ was found at the excavations at Kiskunfélegyháza, which turns in a right angle.³⁰ The traces of a trench-and-palisade defense system is mentioned at Dusnok, which ran along the eastern side of the settlement in a length of 90 m. According to the archaeologist, the trench and the palisade came from two different phases of the settlement.³¹ The settlement near Polgár Kengyel-köz can be dated between the second half of the 3rd century and the turn of the 4th-5th centuries. It was bordered by a trench system in a N-S direction, which, according to the aerial photos, could be followed in a length of 6-700 m, and which turned in a right angle. The trench system consisted of parallel ditches. The widest one was the outer border ditch of a V-shaped cross-section.³² There were post holes in the bottom of the inner, much narrower and shallower trench. This suggested the idea of a rampart-and-trench system completed with a palisade. The traces of similar settlement features were unearched at the site of Polgár Csószhalom-dűlő.³³ The late Sarmatian village at Nagymágocs³⁴ dated from between the end of the 4th century and the middle of the 5th century was bordered by trenches on the side facing the Mágocs stream and at right angles to it.³⁵ A settlement enclosed by trenches, dated from the 3rd-4th centuries was unearched at Szentes Berekhát during the rescue excavations of the ring road round the town.³⁶ The nearly 5 m broad, steep-walled, 2 m deep trench bordered the village from the side of the marsh and defended it, at the same time, together with the rampart built from the earth excavated from the ditch. On the other site, where the settlement did not have any natural defense, there were no traces of fortification. Also a wide and deep trench bordered the settlement at the Tiszaföldvár brickyard site along the Dead Tisza channel.

The above examples cannot be treated as elements of a unified category and the concept of a defense system should also be refined. At sites where the trench and the rampart can be found facing the natural water course, and they cannot be found on any other side of the settlement, we cannot speak of a military defense function. It is more probable that the rampart and the water channel defended the settlements from the frequent flooding.³⁷ It is striking at Nagymágocs that the ditch turns away from the settlement in a SSW direction, which means it did not enclose the settlement.³⁸ It is interesting, nevertheless, that two ovens can be found on the north-western edge of the NW-SE

directed ditch, that is on the side of the settlement. The openings of the ovens face the middle of the ditch. Another narrower ditch joins the westernmost part of this ditch from the settlement connecting the oven with the ditch.³⁹ This formation may suggest, that the ‚industrial establishments‘ of the settlement were drained. Since they lie on the edge of the settlement near the natural watercourse, the ditch can be found here, too. In the case of Nagymágocs, the excavation sketches reveal that there could not have been a rampart along the inner side of the ditch toward the settlement, since the ovens were built directly on the bank of the ditch.⁴⁰

Naturally, military defense systems could be developed round the settlements in open terrain during the wartime after Dacia had been surrendered, but their existence can be expected only in the war zones and especially along the borders. Still, we cannot find ramparts and trenches around the settlements at the majority of the sites along the Aquincum - Porolissum road between the Danube and the Tisza.⁴¹ The settlements east of the Tisza need to be estimated in a different way.

It was evident at the Polgár-Kengyel-köz excavation that a trench system broken at a right angle surrounded the settlement.⁴² Here, there was also a palisade around the trench and the settlement, which could not be explained by flood prevention. The situation was similar at Polgár Csőszhalom dűlő. A Sarmatian settlement and a Late Sarmatian cemetery were unearthed by László Domboróczki at Mezőszemere, Kismari Fenék together with a stretch of the Csörsz trench.⁴³ It can clearly be seen that the wide and deep trench of the Csörsz trench was bordered by a rampart on the Sarmatian territory, and the traces of a pale construction were found along the rampart on its inner side with gate openings and ramps. This suggests that the settlements bearing defense functions on the border used the large rampart system of the border defense to defend their own settlements.

The recently unearthed settlement fragments allow us to define the traits and the functions of the settlements. The dwelling part of the settlement usually lies at higher elevation. At Polgár even the tracks of the streets could be drawn between the houses. There was no inner street system in settlements with a looser structure⁴⁴ the houses and the grounds seem to be distributed without any order.⁴⁵ The industrial establishments are situated either outside the grounds at the edge of the village considering the prevailing direction of wind⁴⁶ or at the edge of the ground of the master’s house.⁴⁷ The wells and the cisterns were dug either near the water courses⁴⁸ or within the grounds.⁴⁹ In the settlements where the inhabitants mainly dealt with animal breeding, the herd was usually kept in corrals at the edge of the village and the watering places of the herds were near the corrals at the edge of the village.⁵⁰

The sunken houses were small with a single room. They usually did not have an inner oven. In some of the houses at Kompolt Kistér farm a stone oven was found in the corner but the excavation experience tells that this could only have been a regional phenomenon explained by the stone quarries in the Northern Mid-Mountains. It was probably not possible to build similar ovens in the sandy and loess regions of the Hungarian Plain. Outer ovens were at Tiszakeszlár-Bashalom (2nd-3rd cc.), in two houses at one of the longer wall, one house had the outer oven at the shorter wall.⁵¹

The following types can be found among the houses:

1. Houses without posts (Gyoma 133 house no. 229, Kompolt Kistér house no. 102);
2. A single post at one of the longitudinal walls of the house (Gyoma 133. house no. 206);
3. A single post in the centre of the house (Gyoma 133. house no. 52, Nagymágocs);⁵²
4. Two posts in the centre of the house (Gyoma 133. house no. 90);⁵³
5. Two posts in the middle of the two longitudinal walls of the house (Kompolt Kistér farm);⁵⁴
6. Four posts in the four corners of the house (Kompolt Kistér farm);⁵⁵
7. Three posts in the centre of the house (Gyoma 133. house no. 138);
8. Three posts along the axis of the house (Gyoma 133. no. 284);
9. Six posts in the sunken part of the house inside the longitudinal walls (Gyoma 133. house no. 295);
10. Round(?) house (Sándorfalva, Eperjes).

In the case of the houses without posts a reconstruction was offered during the analysis of the Gyoma site. These houses could have had daub brick walls, since secondarily burnt clay brick fragments were found at several parts of the settlement. It cannot be excluded either that some of the houses had wooden constructions no trace of which can be detected during the excavations. András Alföldi thought that some of the timber houses depicted on the Marcus column were Sarmatian ones.⁵⁶

Recently Gabriella Vörös⁵⁷ suggested that there could have been postholes shallower than the houses outside the houses without posts. She thought that the postholes disappeared in the course of surface erosion. It was certain, however, at the Kompolt sites, at Tiszaföldvár etc. that there were not any postholes even outside the houses without posts.⁵⁸

The depictions on the Marcus column also indicate round barbarian buildings, but it was only at Sándorfalva that a circular ditch could be found within the settlement, which Gabriella Vörös reconstructed as a house.⁵⁹

Ammianus Marcellinus mentioned that the Romans destroyed the „light straw-built cottages“ and the „timber structure“ houses in the Sarmatian settlements.⁶⁰

The grounds of the houses were sometimes enclosed by ditches or fences.⁶¹ The houses were surrounded by beehive-shaped or cylindrical storage pits. The number of the storage pits was larger in the settlements where cultivation dominated, and the same was valid in the periods when the basic population of the Hungarian Plain grew due to the immigration of new ethnic elements and the growing population could only be supplied by an increase of production.⁶²

In addition to the houses, the pits and the enclosing ditches, several oven types could be observed. Besides baking ovens and potter's kilns a drying oven type could also be identified, which consisted of a working pit and a drying pit. The two pits were connected by a long ditch oven, which was closed towards the drying pit, the hot air could get into the drying section only through a narrow flue.⁶³ Two varieties of the type are known. At the first one the oven was built in a narrow ditch, it was first enclosed by a wooden framework then plastered by clay.⁶⁴ At the second variety of the drying ovens a tunnel was made between the firing and the drying pits, this constituted the oven.⁶⁵ Sometimes the ovens were connected in a bunch-like formation,⁶⁶ and sometimes a board-fence was built to protect the oven from the wind.⁶⁷

A large number of wells were found during the recent excavations. They were very useful for the definition of the inner chronology of the settlements. Several types could be differentiated. The simplest ones are wells with circular holes⁶⁸ but there are others where a quadrangular shaft is sunken ending in a level surface from where a cylindrical well-hole with a much narrower diameter was dug.⁶⁹ At this type, the walls and the bottom of the quadrangular shaft were lined with planks. The explanation of this phenomenon has not yet been found, it can probably be found in the sedimentological characteristics and the depth of the watertable. Similar wells were found at Gyoma, where the ground is composed of loose sand and the watertable lies deeper. The water of the well was often not fit for drinking due to the frequent falling in of the walls.⁷⁰ The water in the shaft dug from the upper quadrangular cibbed well part was already clear and it was easier to reach the deeper water layer. This structure also suggests that the above wells could be draw-wells. The wooden lining rarely survived in the cylindrical, steep-walled wells where the ground was solider and more compact and in the conically narrowing well-holes sunken in looser ground due to the pedological traits of the plain.⁷¹ The fact that they had a wooden lining is proved by the deep, steep-walled cibbed wells unearthed at Polgár. Finally, quadrangular shaft wells could also be differentiated. Such a well was unearthed within the workshop of a house at Kompolt Kistér. It had a much smaller surface than the drinking or watering wells, they supplied water for the activities in the covered workshops.⁷²

The termination of the life at the settlements can be explained in various ways. Some were abandoned,⁷³ in other settlements a destruction layer could be recorded, which referred to a military event.⁷⁴ Human remains found in the garbage pits of the settlements can also be ascribed to war destruction.⁷⁵ The problem of the “dog graves” should also be mentioned.⁷⁶ Entire dog skeletons were found in several garbage pits. At Gyoma, for example, the skeletons of new-born pups were found beside an adult animal in a pit. These, nevertheless, were natural elements of the inner life of the settlements and not ritual burials since there were no grave-goods beside the skeletons.⁷⁷

¹ Párducz/Korek 1959.

² Párducz 1938; 1939; etc.

³ Vaday/Vörös 1977; 1979-80.

⁴ Vaday et al. 1996.

⁵ Újhartyán: Vaday/Szekeres in print; Kompolt Kistér: Vaday et al. 1999; Endrőd 170: Vaday in print; Örménykút 52: Vaday in print.

⁶ This, of course, is valid for all the excavations conducted in Hungary, not only for Sarmatian sites.

⁷ e.g. Hegyeshalom, Holdas fields: petrol station construction, Öttevény, Pálmaior: earth extraction spot.

⁸ e.g. the earlier mentioned Ménföcsanak excavations where the rescue excavations of highway M1 and its exit could be completed with those of road No. 83 and the plot of the trade centre. A similar possibility was offered on highway M3 at Kompolt Kistér farm and at the site of Polgár 7, among others.

⁹ Párducz 1938; 1939; Kovalovszki 1980.

¹⁰ Ágnes Szekeres observed in the Southern Bačka that settlements follow each other along the banks of smaller rivers and streams.

¹¹ e.g. Gyoma 133, Újhartyán, Tiszaföldvár-brickyard, etc.

¹² e.g. Békés county, Szarvas district.

¹³ e.g. Örménykút 52.

¹⁴ It seems that single-layered contemporary settlements follow sometimes partly overlapping each other.

¹⁵ The settlement at Biharkereszt-Báránd-Kisfarkasdomb and Nagyfarkasdomb started in the second half of the 2nd century and functioned for two centuries. The settlement must have had a large extension, the unearthed settlement fragment at Nagyfarkasdomb covered a surface of 12 750 m². Nepper 1984; 1985.

¹⁶ Sometimes suspiciously large settlements can be delineated from the surface finds, at other times the site registered on the surface is restricted to a few houses.

¹⁷ *Vaday et al. 1996*, 11, fig. 2.

¹⁸ *Raczky 1997* in: Hajdú et al. 1997, 106.

¹⁹ Based on surface finds and settlement features.

²⁰ The surface traces could not be followed because of the shrub and the trees.

²¹ Ptolemy: *Geographia* VII. 2.

²² Ptolemy uses the word *ολις* for the Sarmatian towns in the Carpathian Basin. Besides, the words *'εκβολαί* ostia and *χωμή* can be found in the description of the eastern Sarmatian territory at the names of settlement formations in the meaning of „vicus“.

²³ Up to now only *Παρτίσκον* could be identified with the present Szeged where Roman building remains were found in the place of the medieval castle.

²⁴ Ptolemy's report is the only one about them; they were not mentioned in any later record.

²⁵ It can be observed in the classical records that the Roman and Greek authors always regarded the Barbarian world from their own aspects so the comparison contains some reference.

²⁶ They are only find spots because of the density of buildings, neither their relation to each other nor their structures can be reconstructed.

²⁷ e.g. at Titel in Backa, in the foregrounds of Tibiscum in the Banat etc.

²⁸ We can only refer to an excavation report of a few lines and the text of an exhibition catalogue.

²⁹ *Vörös 1998*, 54.

³⁰ *Wicker 1997*, 77.

³¹ *Balogh 1998*.

³² 1 m deep from the mechanically cleared surface.

³³ *Raczky 1997* in: Hajdú et al. 1997, 106, fig. 104-106.

³⁴ An unearthed surface of 7000 m².

³⁵ *Vörös 1998*, 54, fig. 3.

³⁶ Szentes S451, Site 5.: Excavations by Géza Szabó and Gabriella Vörös in 1998. The excavation documentation and the find material are being analysed in the Koszta József Museum.

³⁷ e.g. Tiszaflöldvár-brickyard, Szentes Berekhát, etc.

³⁸ *Vörös 1998*, fig. 3.

³⁹ *Vörös 1998*, fig. 4.

⁴⁰ Theoretically it is possible that the settlement had two phases. The early settlement was surrounded by a water channel and a dam. Later they perished and the ovens were put into the place of the earlier dam by chance. This, however, is refuted by the oven and the working pit joined to the large ditch by a smaller one. Regrettably, Gabriella Vörös did not publish the joint cross-section of the ovens and the ditch, which would evidently help the choice.

⁴¹ Sites between Nagyút and Kompolt along the Heves county stretch of highway M3.

⁴² The ovens and the wells were once again on the side facing the natural water course, in the direct vicinity of the trench.

⁴³ The site is being prepared for publication by L. Domboródszki and the author.

⁴⁴ Tiszaflöldvár, Kompolt Kistér, Kompolt Kistér farm, Gyoma 133.

⁴⁵ It is possible that the street system could not be discovered because of the linear excavation.

⁴⁶ e.g. the ovens and the smoking ovens at Nagymágocs.

⁴⁷ e.g. Kompolt Kistér, Gyoma 133.

⁴⁸ See the walls of phase B at Gyoma 133.

⁴⁹ Kompolt Kistér, Kompolt Kistér farm.

⁵⁰ Szihalom Pamlényi tábla, Heves county.

⁵¹ *Kovalovszki 1980*, 18-20, Fig. 9-11. This settlement is similar to the unpublished Csengersima. Thanks for the data to Eszter Istvánovits.

⁵² Tent roof construction.

⁵³ Gable roof construction.

⁵⁴ To be published soon.

⁵⁵ The cross-beams were laid over the props in the corners.

⁵⁶ *Alföldi 1942*, 176, note 6.

⁵⁷ Vörös 1998, disregarding the publication of the Gyoma site.

⁵⁸ Here manual work started from the contemporary floor level.

⁵⁹ The entire publication has not been edited as yet, so we cannot decide if it really belonged to a house or to some other construction.

⁶⁰ The „straw-built cottage“ might refer to houses with reed-thatched roofs.

⁶¹ Gyoma 133, Nagymágocs, etc.

⁶² A similar situation could be registered in the last third of the 4th century when Iranian and German elements settled in the Carpathian Basin fleeing from the Huns.

⁶³ Gyoma 133, Nagymágocs, Kompolt Kistér, Kompolt Kistér farm, Polgár, Szihalom Pamlényi tábla, and we know only one from Intercisa (*Visy* 1974).

⁶⁴ The prints of the timber framework could clearly be seen on the inner side of the clay plaster at the site Gyoma 133.

⁶⁵ A similar one was found at the site Gyoma 133 and also in Intercisa in Roman territory.

⁶⁶ Gyoma 133.

⁶⁷ Kompolt Kistér, Kompolt Kistér farm. The board-fence type is not new, similar ones were unearthed in the medieval settlement at the rescue excavation of road no. 83 at Ménföcsanak.

⁶⁸ Most of the wells at Kompolt Kistér and Kompolt Kistér farm belonged into his group.

⁶⁹ Wells at Gyoma 133.

⁷⁰ We found several Roman wells in loose sand during the rescue excavation of road no. 83 at Ménföcsanak where a very large cylindrical shaft was dug and the quadrangular or round cribbed well-hole was sunken from its bottom.

⁷¹ Only the wood that stayed permanently under water has survived, which rarely occurred because of the frequent change of the watertable.

⁷² Vaday et al. 1999, 92, fig. 35. The well sunken under the floor level of the workshop was found at the north-western wall, in which water appears even to date in the depth of 208 cm.

⁷³ It could mainly be observed at settlements, which shifted from their original location.

⁷⁴ In my excavations, such destruction layers could be found at Örménykút 52, Tiszaflövár brickyard settlement and at the end of the late settlement phase of Kompolt Kistér farm.

⁷⁵ From the period the Marcomannic war, and after Attila's death. Recently summed up in Vaday 1997.

⁷⁶ Ibolya Nepper interpreted the phenomenon as a „dog grave“. Nepper 1985, 224.

⁷⁷ Sacral animal burials could be recorded in some archaeological cultures, but no data refer to the same at the Sarmatians in the Carpathian Basin.

B i b l i o g r a p h y

Alföldi 1942 - Alföldi A.: A pesti oldal új urai. In: Budapest az Ókorban. Budapest 1942, 172-235.

Balogh 1998 - Balogh Cs.: A szarmata füstölőkről. Késő szarmata telep feltárása Dusnokon. Specimina Nova. In print.

Hajdú et al. 1997 - Hajdú Zs./M. Nepper I./ Sz.Máthé M./Raczky P./Kriveczky B./Csányi M./Tárnoki J.: Polgár - Kengyel-köz. Szarmata település a III-IV. századból. (Sarmatian settlement from the A.D. 3rd-4th century). In: Utak a Múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Path into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway). Szerk: Racky P./Kovács T./Anders A. Budapest 1997, 106-109.

Kovalovszki 1980 - Kovalovszki J.: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon (Bronzkor, 3.-4. és 11.-13. század). Szerk. Holl I. Budapest 1980.

Nepper 1984 - M. Nepper I.: Császárkori szarmata telepe Biharkeresztes-Ártánd-Kisfarkasdombon. (Die sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Kisfarkas Hügel, Biharkeresztes-Ártánd), DMÉ 1981, Debrecen 1984, 1-52.

Nepper 1985 - M. Nepper I.: Császárkori szarmata telep Biharkeresztes-Ártánd-Kisfarkasdombon. (Die sarmatische Siedlung aus der Kaiserzeit, gelegen auf dem Nagyfarkas Hügel, Biharkeresztes-Ártánd), DMÉ 1982, Debrecen 1985, 101-249.

Párducz 1938 - Párducz M.: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. (Ein römerzeitlicher Fundort in Solt-Palé bei Hódmezővásárhely) Dolg. Szeged 14, 1938, 92-114.

Párducz 1939 - Párducz M.: Római kori telep Makó mellett. (Eine Siedlung der Römerzeit bei der Stadt Makó) Dolg. Szeged 15, 1939, 133-145.

Párducz 1943 - Párducz M.: Szarmatakori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolg. Szeged 19, 1943, 164-169.

Párducz/Korek 1959 - Párducz M./Korek J.: Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. Acta Arch. Hung. 1959.

Vaday/Szekeres in print - Vaday A./Szekeres Á.: Szarmata lelőhely Újhartyán. StComit. In print.

- Vaday 1997* - Vaday A.: Atipikus telepjelenség Kompolt, Kistéri tanya 15. Lelőhelyen. (Eine atypische sarmatische Siedlungserscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15). Agria 33, 1997, 77-107.
- Vaday in print* - Vaday A.: Endrőd 170. Sarmatian settlement. In: Bartosiewicz L./Gyulai F./Jankovich B. D./Kovács L./Vaday A.: Settlements research in the Middle Tisza region. In print.
- Vaday et al. 1996* - A. Vaday/L. Bartosiewicz/K. Berecz/A. M. Choyke/Zs. Medzichradszky/S. Puszta/B. Székely/M. Vicze/T. Vida: Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary. II. Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133. (Békés County Microregion) Gyoma, site 133. Szerk. Jerem E. Budapest 1996.
- Vaday et al. 1999* - Vaday A./Bartosiewicz L./Bánffy E./T. Biró K./Gogahtan, F./Horváth F./Nagy A.: Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán. (A Neolithic, Bronze Age, Sarmatian and Avar site. Rescue excavation at the M3 motorway). Szerk. Petercsák T. Eger 1999.
- Vaday/Vörös 1977* - Vaday, H.A./Vörös I.: Szarmata telep nyomai Bánhalma határában. (Sarmatische Siedlungsspuren in der Gemarkung von Bánhalma). Arch. Ért. 104, 1977, 98-105.
- Vaday/Vörös 1979-1980* - Vaday, H.A./Vörös I.: Szarmatatelepülés Kunszentmártonban. (Sarmatian settlement at Kunszentmárton). Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv, 1979-1980, 117-139.
- Visy 1974* - Visy Zs.: Előzetes jelentés Intercisa 1970-1972. évi feltárásáról. Alba Regia 13, 1974, 246-263.
- Vörös 1998* - Vörös G.: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: Jazigok, roxolánok, alánok (Szarmaták az Alföldön). Gyulai Katalógusok 6. Gyula 1998, 51-66.
- Wicker 1997* - Wicker E.: Egy szarmata falu külterülete M5 125. (Kiskunfélegyháza, Izsáki út). Feltárások 1995-1996. évben. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995-1996. Kecskemét 1997, 73-80.

PhDr. Andrea Vaday
MTA Régészeti Intézet
H-1250 Budapest Pf. 14
Vaday@archeo.mta.hu

SETTLEMENTS OF THE IMPERIAL AGE IN THE UPPER TISZA REGION

Eszter Istvánovits

Hungary, the Upper Tisza region, Roman period, settlements, the research situation.

An important note is to be made at the beginning of this paper: I do not believe that on the basis of a part of a settlement - on the present stage of our knowledge - we can start to make ethnic determinations. At the same time, literary sources on the first hand and results of cemetery excavations on the second hand very clearly evidence that in the Imperial Age the Upper Tisza region was very colourful from ethnic point of view. So, I would like only to give some idea on the research situation of the Imperial Age settlements of this territory.

Chronological determination of the latest La Tène settlement remains of the territory is rather problematic.¹ Period starting from the beginning of the 1st century AD is still unclear for us.

The earliest settlements of the Imperial Age on the Hungarian part of the Upper Tisza Region are known from Beregsurány and Csengersima (Fig. 1). Beregsurány was excavated by D. Csallány in the 1960s (*Csallány; Istvánovits 1993*). In 1995-1996 we conducted excavations at the same site at a big territory of 4 hectares, at the opposite bank of the former brook Mic (*Istvánovits 1997*)². Recently remains of a settlement of similar age were found about 35 km from Beregsurány, in the Szatmár Plain, at the site of Csengersima-border crossing point.³ Geographical situation of the settlement, types of certain features and the archaeological material itself are very similar to the ones from Beregsurány. But the find material in Csengersima was much more rich.

The special significance of Csengersima is determined by the fact that at a 3 hectares large territory we succeeded in registering about 1000 features of the Imperial Age.

At both of the sites the features of the Imperial Age can be divided into two well-distinguished phases (*Istvánovits 1997*). The find material of the Early Imperial Age settlement and that of the Late Imperial Age is basically different, and there are differences also in the settlement features.

In the following I would like to deal with the settlement phenomena, and then with some characteristic features of the find material at these two sites.

At the very beginning I have to notice that the analysis of the settlement structures is difficult because both the Beregsurány and the Csengersima settlement are very extended: over 10-12 hectares. It was determined on the basis of field survey and a settlement features found in a 3 km long sewage ditch made in Csengersima. So, despite of the large surface excavation, we do not know which part of the settlement was unearthed. We cannot exclude, for example, that the excavation revealed a workshop area separated from the dwelling district.

The only feature that can be determined as a house in Beregsurány is about 12 square meters large (*Istvánovits 1997, Fig. 2, 3.*). Its post-hole system could be well traced. The size and the post-hole system of the buildings in Csengersima are similar and their common feature is the total absence of fireplace or a furnace (Fig. 2, 3). In one of the houses from Csengersima we have found material referring to a workshop. These objects (we have dozens of similar ones from the whole excavation material) probably were used for casting non-ferrous metal. Their size vary from 4-5 cm up to 10-12 cm (Fig. 4, 6-7). Analogous objects have been found in Romania (*Palade 1993, Fig. 3: 3.*)⁴.

Beside the post-hole features interpreted as houses we have observed a great number of post-holes both in Beregsurány (*Istvánovits 1997, Fig. 4*) and Csengersima, a part of which also had to belong to the roof support system of the buildings.

At these two settlements we have found several other features, which are missing at the contemporary Sarmatian settlements of the Hungarian Plain. Among them we can mention regular, rectangular, 80-110 x 110-140 cm large pits with well-burned walls and less burned bottoms, in which a large amount of charcoal can be frequently met (*Istvánovits 1993, Fig. 4, 5; 1997, Fig. 5*). In the region of East Slovakia-Transcarpathia-Szatmár-Bereg several sites with such features are known (*Lamiová-Schmiedlová 1969; Kotigoroško 1995, 116*)⁵. In Csengersima we found them in several rows in a great number. Their function is not clear by the moment. For me the hypotheses of V.I. Bodily seem to be the most probable. He suggested that these pits represent the remains of kiln for burning charcoal and they are concentrated at the settlements characterised by metallurgical activity.

Finally, I would like to draw attention to one more characteristic type of pits: these are oblong, narrow and deep pits (*Istvánovits 1997, Fig. 6*). Their function is questionable.

As I have mentioned above, the material of the Early Imperial Age settlement (Fig. 4) can be well distinguished from the Late Imperial Age one (Fig. 5) both in Beregsurány and Csengersima. Chronological determination of the Early Imperial Age settlements is based mainly on metal finds. In Beregsurány already Dezső Csallány has found an iron spur that, on typological basis, can be dated to the end of the 1st century AD (*Istvánovits 1993, Tab. V: 9*). On the basis of a cross-bow fibula (Armbrustfibel; *Istvánovits 1997, Fig. 7, 8*) and a Severus coin (both coming from the excavations of 1995-1996) the settlement existed continuously until the middle of the 3rd century (*Istvánovits 1997*). Metal finds of the Csengersima settlement refer to a similar chronological horizon. A gold biconical pendant decorated with fine filigree finds its analogies far from our territory to north-north-west (Fig. 4: 1). The so-called berlocks (type vM III by Andersson) were found in Poland and in North Germany (*Müller 1956, Karte 2*) and in a great concentration in Scandinavia in period B2-C1 (*Andersson 1995, 28-32*).

This dating is supported by the pottery found in large amount at both settlements. A part of find material discovered in Beregsurány and Csengersima has analogies from the territory of the Przeworsk Culture, the other part show similarities with the finds of the Dacian cultural circle. In the former group, in the Przeworsk material hand-made, black, polished pottery dominates. Coarse, also hand-made potsherds, frequently with a plastic decoration, represented material of Dacian character. Only a few fragments of wheel-made vessels have been found. These are exclusively fragments of storage vessels.

On the basis of the find material gathered in Csengersima and Beregsurány we can suggest that the amalgamation of free Dacians with Germans infiltrating perhaps across the Verecke pass started very early. At the plain part of Transcarpathia the earliest appearance of the Przeworsk elements (Malaia Kopania) can be dated to phase B1 (*Kobal' 1998, 122*). Taking this into consideration, it is not surprising that at the two settlements represented here we are not able to distinguish the „clean Dacian“ material from the material mixed with the finds of the Przeworsk Culture.⁶

Today a more precise ethnic determination of these archaeological finds is still questionable. Recently, it was suggested by K. Godłowski that already in this period Lugi and Buri could be taken into account at the border of Dacia. He tried to connect a part of the Przeworsk material with them (*Godłowski 1993, 69*). The further parallel analysis of burials and settlements and the comparative study of the gained results with the literary sources can bring us closer to answering this question.

Both in the cases of Beregsurány and Csengersima, I have to notice that in the material of the represented early settlements we miss the pottery of the so-called Bereg Culture: the characteristic grey, wheel-made ware

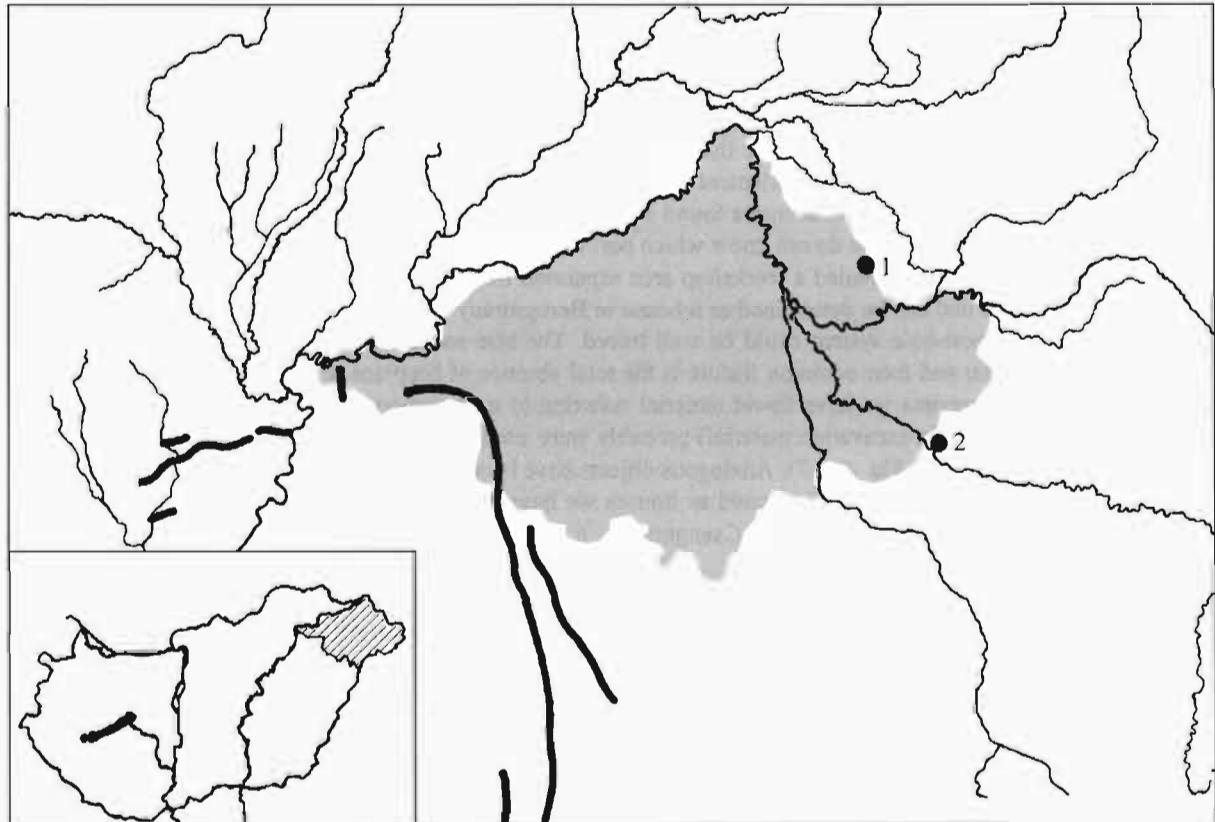

Fig. 1. Geographical situation of the sites. 1 - Beregsurány; 2 - Csengersima.

frequently decorated with stamping. We have to emphasise this fact because the Beregsurány site is situated partly at the same territory as the pottery workshop excavated by Dezső Csallány, and known to-date as the largest one in Europe (*Csallány*)⁷. However, the excavations made it clear that we have to count with two different independent settlements of the Imperial Age. That is to say, an independent late settlement used the territory of the earlier one, which has been represented above.

So, I have to emphasise that at the famous site of Beregsurány there were two different, absolutely independent settlements of the Imperial Age. Characteristically enough the same is the case in Csengersima, where we have unearthed two well-separated settlements of the Imperial Age. In the material of both early settlements we miss characteristic wheel-made pottery produced by the Beregsurány potters.

On the basis of the find material displayed above and that of the lack of the stamped ceramics we put the time of the demolition of the earlier settlements around the middle of the 3rd century. At the same time it determines the post quem of the functioning of the Beregsurány pottery workshop. That is to say, pottery production could not have started before the middle of the 3rd century (*Istvánovits 1997, 722*).

Concluding from this I can be hardly mistaken suggesting that the formation of the pottery centre can be directly connected with the events that took place around the surrender of province Dacia. We know that Romans tried to evacuate the population of the province south of the Danube, in order to empty the territory before the surrender. They probably did not succeed in that at the northern periphery situated far from the centre of the Empire, and part of the Roman population was not able to withdraw to the south. I mean on the first hand the population of Porolissum and its surroundings. Escaping from the chaotic events of the end of the 3rd century they rather went in north-north-western direction and settling at the territory of Barbaricum continued their industrial activity.

In the case of Beregsurány this idea has been rather hypothetical. However, in Csengersima a huge amount of new find material was unearthed also from this later period. We have also found pottery kilns similar to the Beregsurány ones. Similarly to the latter, these also represent the so-called Celtic-Roman type (Fig. 6). The total number of discovered kilns is six. Three of them have got a central pillar and the remaining three ones have a separating wall in the burning chamber. In these chambers grey ceramics decorated with stamping or smoothed ornament were burnt. The clay and the stamping of the pieces from Csengersima are obviously different from that of the Beregsurány vessels. A clay stamp similar to the Beregsurány ones was also found (Fig 5: 8). The similarity of the two settlements is indubitable.

A characteristic feature of the Csengersima pottery workshop from the Late Imperial Age is that a large part of the find material is represented by Roman grainy pottery (Fig. 5: 2-7). Beside it, other types of Roman (or at least close to Roman) finds are frequent, for example a lot of fragments of painted pottery. The richness in Roman objects refers to the reality of the idea described above: in the second half of the 3rd century we can count with the settling here of Roman craftsmen who formed pottery workshops in the region.

The western and southern spread of the stamped pottery can be well outlined. We have only scarce pieces at the Sarmatian territory. Among such we can mention a jug with stamped ornament from Kálmánháza which - on the basis of its technology and decoration - is a product of a presently unknown workshop.

The history of the settlements of the Sarmatian territory is basically different from the ones described above. Sarmatian occupation of the territory of North East Hungary started only relatively late - around the Marcomannic Wars, probably in connection with the events of the war. According to it we can determine the lower chronological border of the large settlements that can be applied in case of several places. Both the old and recent large-scale excavations evidence that Sarmatian settlements were huge, usually built at waterside, rather close to the water. That fact refers to a relatively dry period. The types of houses are very colourful.

In the course of investigation of the recent years it became clear that in the north-eastern corner of the Carpathian basin the border of the Sarmatian territory embraced a larger space than we suggested before. For a long time it was considered that there are no Sarmatian sites out of the line of the Csörsz-ditch. In the reality, there are - although not in a great number - Sarmatian settlements in the Szatmár Plain, out of the Csörsz (*Németi 1999, 112-113*). To-date their chronological determination is questionable. Among such sites we can mention, for example, Piscoit (Piskolt)-Lutarie, where a fragment of a characteristic Sarmatian ware, a grey, wheel-made barrel shaped vessel was found (*Németi/Gindele 1998-1999, Fig. 10/1*.)

Without getting into detailed analysis of Sarmatian settlements, I would like to remark, that in the north-eastern region of Hungary the upper chronological border of these settlements can be suggested around the end of the 4th - beginning of the 5th century. (At the same time I have to notice that chronological determination of pottery is often uncertain and difficult.)

Finally, some words about a settlement the dating of which is more certain than that of the Sarmatian ones mentioned above. In the vicinity of Tiszavasvári in the filling of a house a cast bronze cicada fibula was found (*Istvánovits 1999*). According to István Bóna fibulas of this shape did not appear in the Carpathian Basin earlier

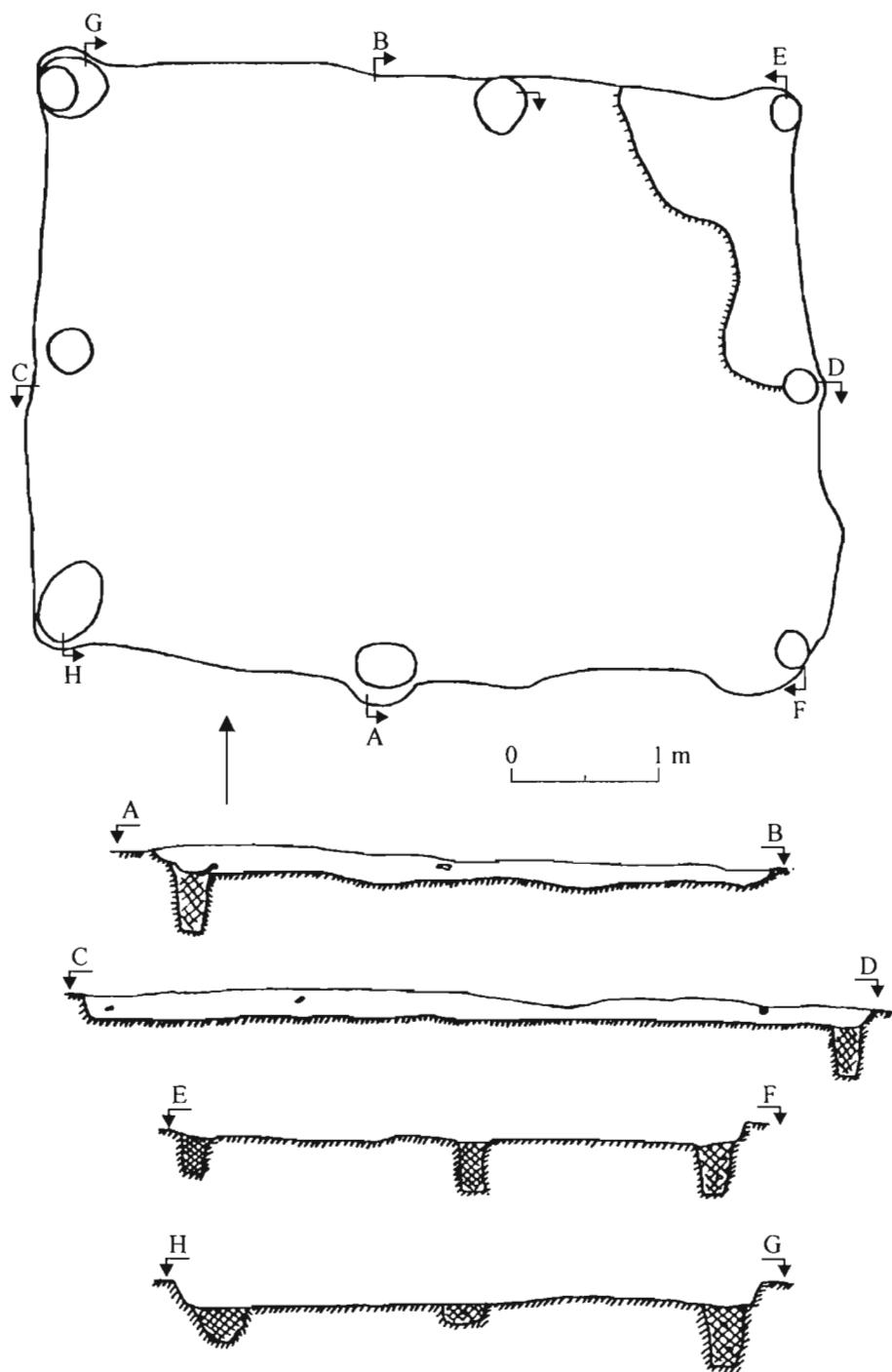

Fig. 2. Csengersima. Feature 182. A post-hole system building.

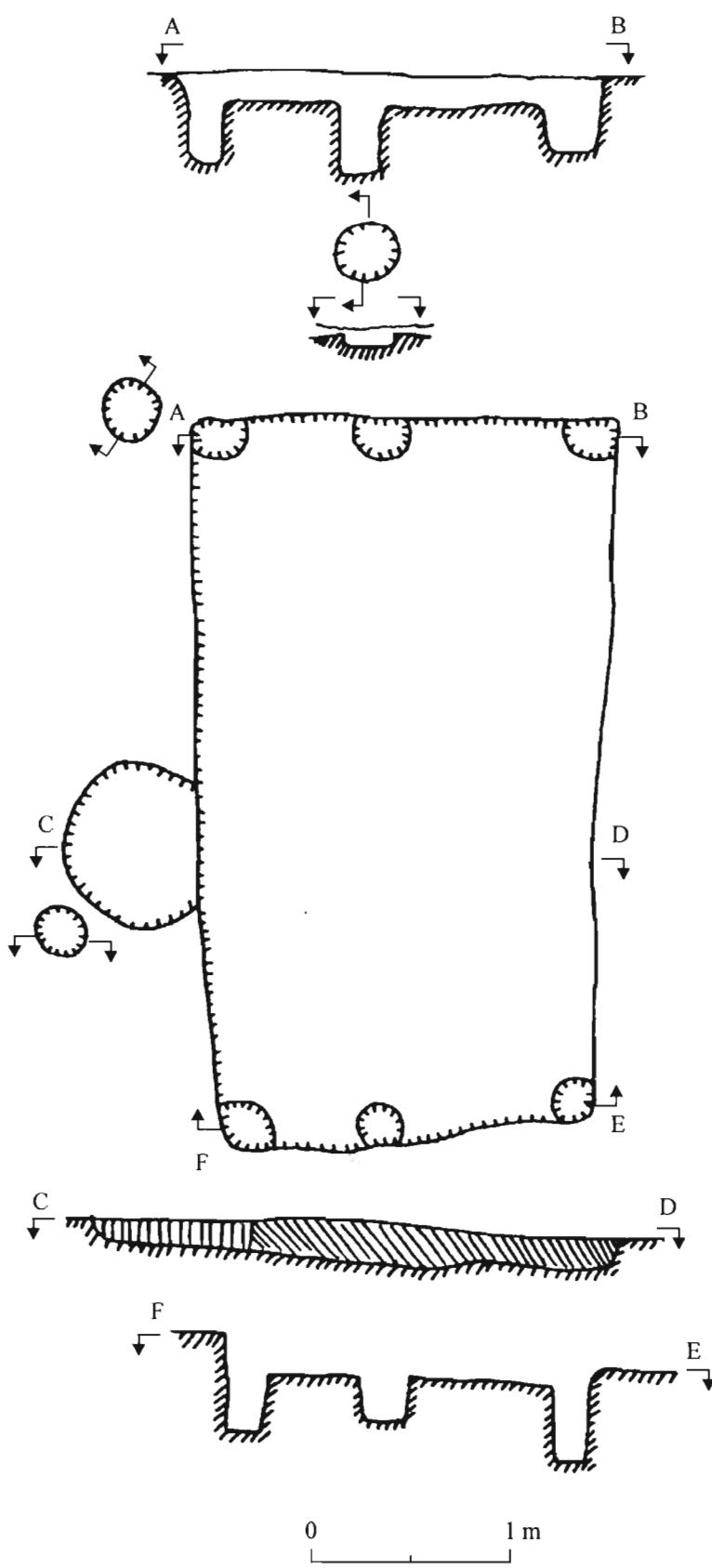
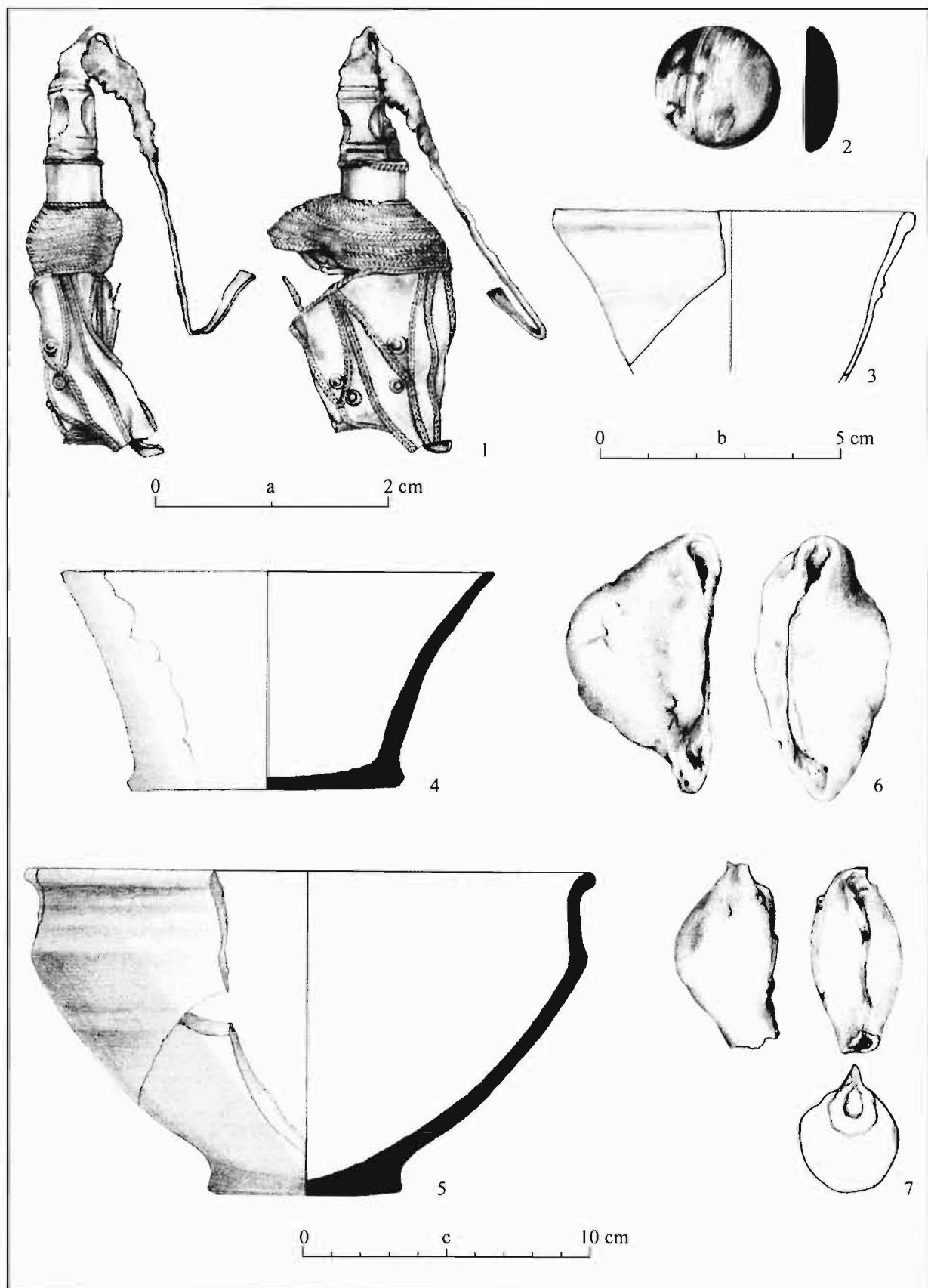

Fig. 3. Csengersima. Feature 442. A post-hole system building.

Fig. 4. Materials from the Early Imperial Age settlement in Csengersima. 1 - gold earring; 2 - token; 3 - fragment of a glass vessel; 4 - hand-made pottery; 5 - wheel-made pottery; 6, 7 - foundries(?).

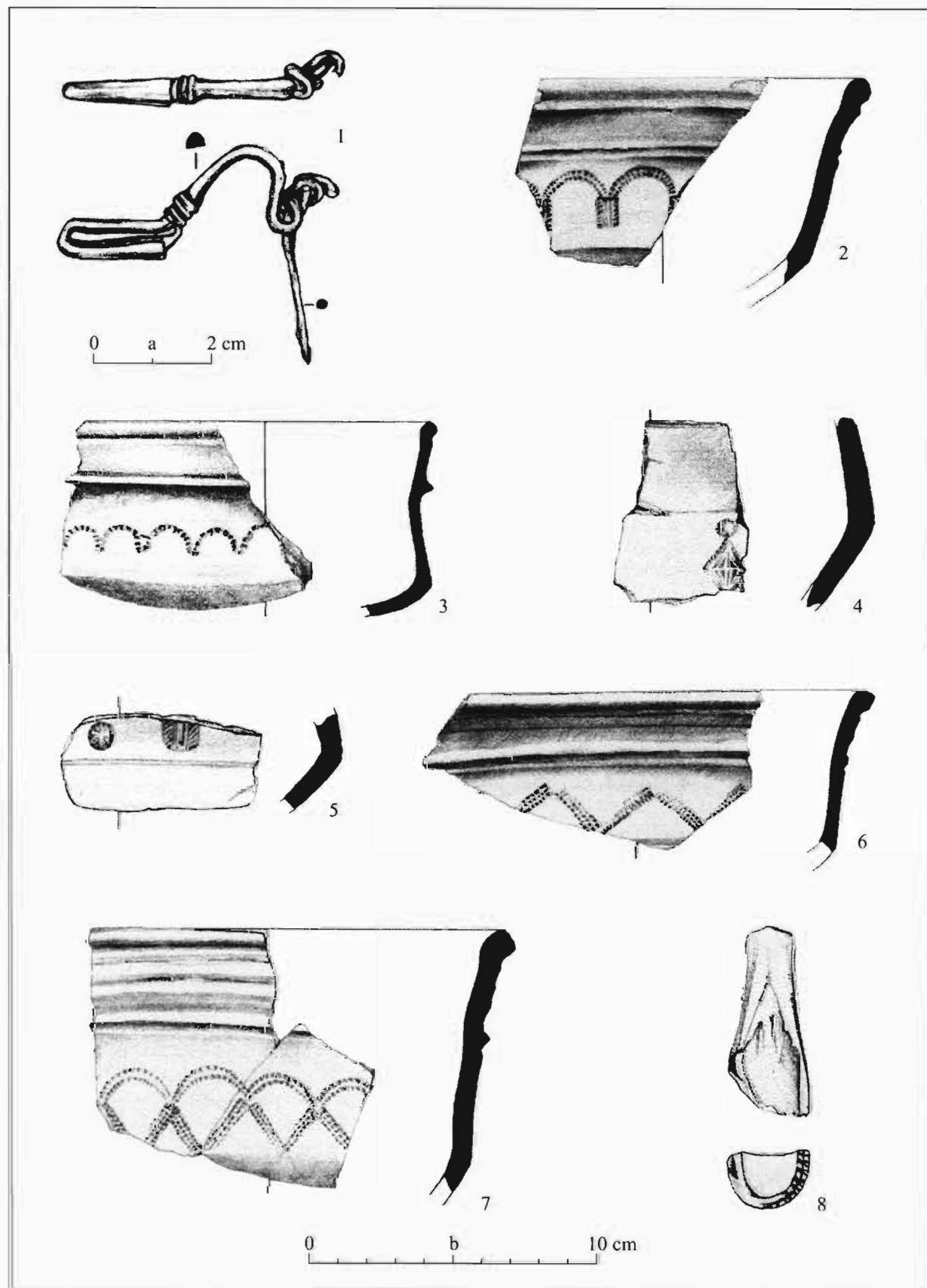

Fig. 5. Materials from the Late Imperial Age settlement in Csengersima.

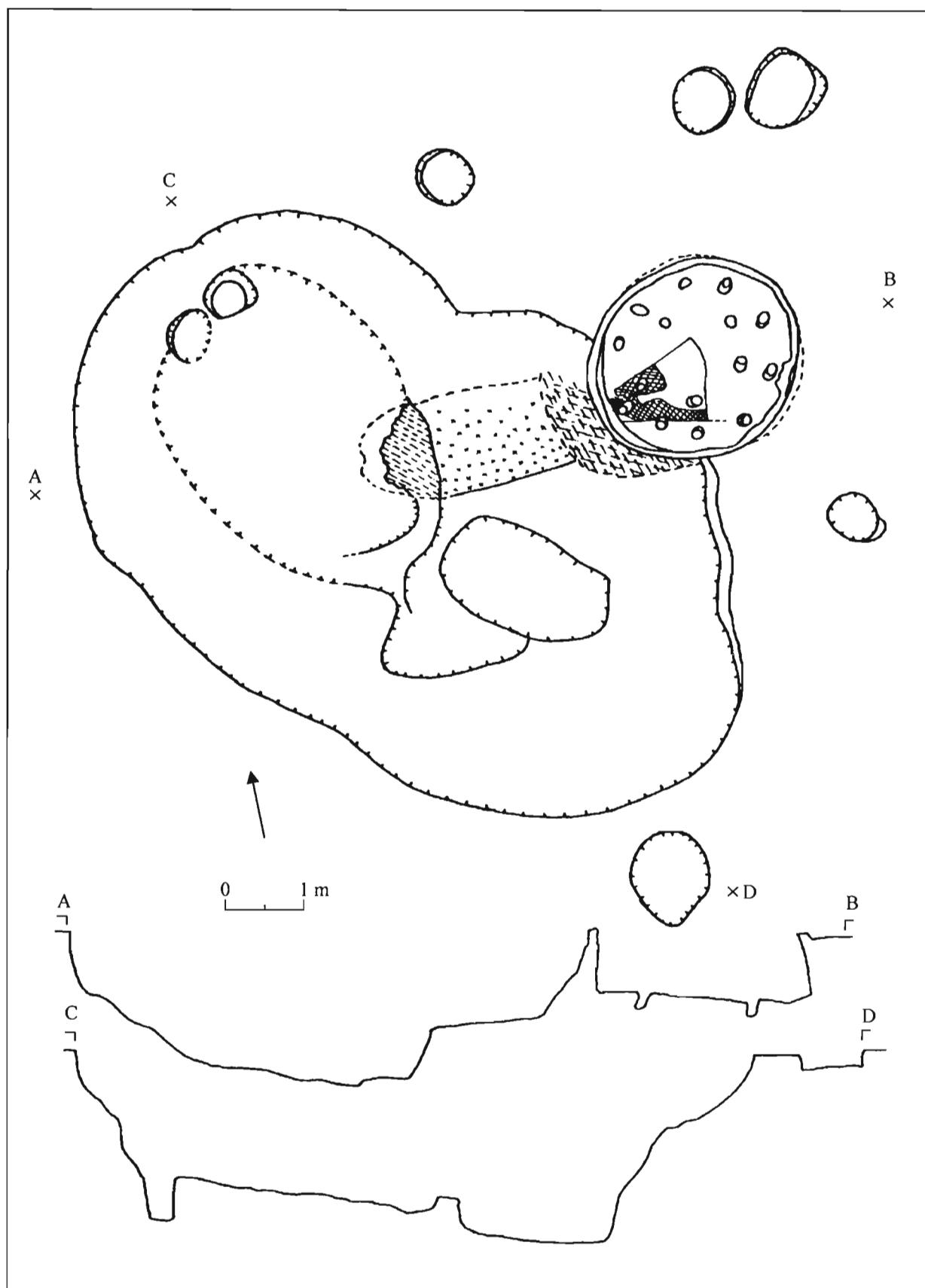

Fig. 6. Csengersima. Feature 704. A pottery kiln.

than the 430s (*Bóna 1979, 316; 1991, 196*). Taking into consideration the fact that it was found in the filling of a house, on the basis of the cicada fibula we can date this strictly one-level settlement to the turn of the 4th/5th centuries - first half of the 5th century. The system of the settlement is basically different from the usual one: there were no many beehive shaped pits, houses were situated in groups and had a double heating system. In the pottery material we observe new shapes and technological solutions. Pots tempered with grain, sand and pebbles were frequently found. The jugs of the so-called Murga type or with a pouring tube appeared. There was also pottery producing activity at the settlement of Tiszavasvári. Judging from the archaeological material we have to consider it to be almost synchronous with the village at the site of from Tiszaeszlár-Bashalom (*Kovalovszki 1980*).

The question of ethnic determination of these late settlements must remain open. However, it is indubitable that the dominating part of their find material shows the organic continuation of Sarmatian pottery tradition.

¹ Systematic research of La Tène settlements has started only recently at this territory. This is the main topic of Katalin Almássy's (Jósa András Museum, Nyíregyháza) PhD theses. See *Katalin Almássy: New data on the Celto-Dacian relationship in the Upper Tisza Region*. In: Proceeding of the conference International connections of the barbarians of the Carpathian basin. Aszód-Nyíregyháza 2001.

² Excavated by the author together with Katalin Almássy.

³ Excavated by the author together with Katalin Almássy.

⁴ Information kindly provided by Robert Gindele (Satu Mare).

⁵ At the same time I have to notice that at the territory mentioned above similar features were observed from the sites of other ages (*Popovich 1999, 143*).

⁶ The possibility of Dacian-Vandalian amalgamation in this region (see Mediesul Aurit/ Aranyosmeggyes!) has already been suggested by Kurt Horedt (*Horedt 1974, 164-165*).

⁷ At the Ukrainian side of the border the pottery workshop was excavated by V. G. Kotigoroško. In his publications he mentioned the site under the name of Luzhanka. (*Kotigoroško 1995, 117-122*.) In the reality, Luzhanka is the neighbour village of Beregsurány. The pottery workshop was situated in the vicinity of these two villages, at the banks of Mic brook. Today the site is cut by the Hungarian-Ukrainian border.

Reference

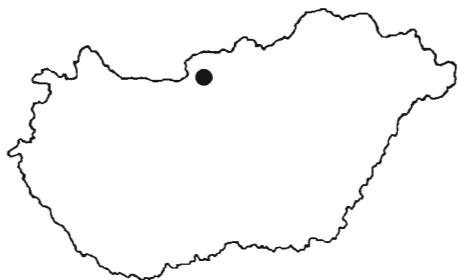
- Almássy 2001* - K. Almássy: New data on the Celto-Dacian relationship in the Upper Tisza Region. In: Proceedings of the conference International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st-5th centuries A. D. Aszód-Nyíregyháza 2001, 45-55.
- Andersson 1995* - K. Andersson: Romartida guldsmide i Norden. III. Uppsala 1995.
- Csallány* - D. Csallány: Die Töpfersiedlung von Beregsurány im spätkaiserzeitlichen Barbaricum. [Unpublished manuscript in the Jósa András Museum, Nyíregyháza].
- Godłowski 1993* - K. Godłowski: Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken - Einwanderungen, politische und militärische Kontakte. Specimina Nova. Dissertationum ex Instituto Historica Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. A pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve 9, 1993 (1994), 65-89.
- Horedt 1974* - K. Horedt: Beziehungen zwischen Daken und Germanen. In: A. Alföldi/K. Tackenberg (Hrsg.): Festgabe Kurt Tackenberg zum 75. Geburtstag. Antiquitas R. 2. Band 10. Bonn 1974, 161-173.
- Istvánovits 1993* - E. Istvánovits: Some Data on the History of the Upper Tisza region in the Roman Age. (Príspevky k dejinám Szatmársko-Beregskej nižiny v dobe rímskej). In: Východoslovenský Pravek 4. Košice 1993, 127-142.
- Istvánovits 1997* - E. Istvánovits: Some data on the ethnical and chronological determination of the Roman Age population of the Upper Tisza region. / Noi sapaturi arheologice în hotarul localitatii Beregsurány (Comitatul Szabolcs-Szatmár-Bereg). In: Acta Musei Porolissensis 21. Zalau 1997, 717-742.
- Istvánovits 1999* - E. Istvánovits: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag. A settlement of the 5th century. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 41. Nyíregyháza 1999, 173-254.
- Kobal 1998* - J. Kobal: A Przeworsk kultúrához tartozó harcossírok és fegyverletek a Kárpátalján. (Römerzeitliche Waffenbestattungen in der Karpatoukraine und die BarbarengriFFE auf den Limes.). In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 39-40, Nyíregyháza 1997-1998, 113-134.
- Kotigoroško 1995* - V. Kotigoroško: Tinuturile Tisei Superioare în veacurile 3 î.e.n. - 4 e.n. (Perioadele La Tène si romana). Bibliotheca Thracologica 11. Bucuresti 1995.
- Kovalovszki 1980* - J. Kovalovszki: Településásatások Tiszaeszlár-Bashalom (Bronzkor, 3.-4. és 11.-13. század). [Siedlungsgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom (Bronzezeit, 3.-4. und 11.-13. Jahrhundert.)]. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1980.
- Lamiová-Schmiedlová 1969* - M. Lamiová-Schmiedlová: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. Slov. Arch. 17, 1969, 403-501.

- Müller 1956* - A. Müller: Die birnen- und kugelförmigen Anhänger der älteren römischen Kaiserzeit. Offa (Berichte und Mitteilungen aus dem Schleswig-Holsteinischen Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte in Schleswig und dem Institut für Ur- und Frühgeschichte an der Universität Kiel) 15, 1956, 93-114.
- Németi 1999* - J. Németi: Repertoriul arheologic al zonei Careiului. Bibliotheca Thracologica 28. Bucuresti 1999.
- Németi/Gindele 1998/99* - J. Németi/R. Gindele: Așezarea din epoca romana de la Piscolt-Lutarie. (Roman Age Settlement from Piscolt-Lutarie (County Satu Mare). Satu Mare. Studii și comunicari 15-16, 1998-1999, 75-102.
- Palade 1993* - V. Palade: Așezarea din sec. 4 e.n. de la Bârlad-Valea Seacă. (L'établissement du 4e s. n. e. de Bârlad/Valea Seacă). Mater. și cerc. arheologice. București 1993, 329-334.
- Popovich 1999* - I. Popovich: Study of the Early Iron Age sites in the Transcarpathian region. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 41. Nyíregyháza 1999, 137-159.

PhDr. Eszter Istvánovits
Jósa András Múzeum
Benczúr tér 31
H-4400 Nyíregyháza
istvanov@jam.szabinet.hu

GERMANIC SETTLEMENT OF IMPERIAL AGE NEAR VÁC

Valéria Kulcsár

Hungary, the region of the Danube knee, Roman period, Germanic settlement.

In 1994-1996 I was conducting rescue excavations in the area of Vác (county Pest). These rescue works were started preceding construction of Motorway 2/a running practically parallel with the limes, and revealed a lot of new material unknown before and changing our ideas on the Imperial Age of this part of the Barbaricum. One of the most interesting results was the discovery of a large Germanic settlement at the site of Vác, Csörögi-rét, about 5 km east of the Danube. This settlement was situated on the left bank of the Danube, opposite of the Roman castrum of Cirpi (Dunabogdány), almost halfway between the fortified bridgehead at Nógrádverőce and castrum of Göd, suggestedly Contra Constantiam (*Soproni* 1978, 78-81). This topographic situation of the settlement makes it very interesting from the point of view of Barbarian-Roman connections.

The excavated part of the settlement included 18 dwelling(?) houses, 5-6 ovens and a lot of garbage and/or storage pits, a total of 178 features. Most of the houses were semi-subterranean, had 4-6 symmetrically situated pole-holes typical for Germanic settlements. Usually they were supplied with one or two garbage and/or storage pits at one or two of the corners and also one or two fireplaces. The system of the fireplaces is very similar to the ovens standing independently, without a connection to this or that house. They were dug into the subsoil; their bottom was covered by a layer of broken pots or pebbles (or there were the combination of both), which was covered by a layer of smoothed clay, usually strongly burned similarly to the walls of the oven.

Examining the situation of the houses we can observe some regularity: in their tendency they followed two (or three), more or less parallel traces. No regularity can be found in the situation of the pits and ovens, which is also typical for the most of the Sarmatian settlements of this age. On the whole territory of the settlement we have found a large number of (probably Roman) brick and stone fragments (stones coming from a nearby hill) obviously used for construction works.

On the basis of a strongly profiled fibula the earliest starting point of the settlement can be put not later than the 2nd century (*Dąbrowska* 1992), but taking into consideration the very bad state and traces of reparation at the fibula, it would be problematic to determine a more definite period of the 2nd century. Anyway, on the basis of a fragment of a Roman stamped vessel and a great number of terra sigillata from the Antoninus Age, several types of Roman fibulas - among them a pelta one (Fig. 3: 4; *Böhme* 1972, 44) - it is obvious that the flourishing of the settlement began in the second half - end of the 2nd century. Roman glazed pottery (e.g. a bowl green glazed inside: Fig. 3: 2; *Nádorfi* 1992, Taf. II), a big iron fibula with inverted foot (Fig. 3: 3; *Istvánovits/Kulcsár* 1994, 71), types of double-sided Roman combs (Fig. 2: 2) and semicircular Germanic combs (Fig. 2: 1) Thomas type I, variant I (*Bíró* 1994, 37, Pl. XLII.; *Thomas* 1960, 92) date the end of the settlement not before the 4th century.

The find material of the settlement consisted of three components: Germanic, Sarmatian and Roman provincial objects.

Germanic finds making about one third of the whole material include almost exclusively hand-made pottery: mostly rude pots decorated with dots, incised lines or X-patterns, wavy lines, sometimes with stamped ornaments (Fig. 1). There are some fragments of vessels with thin walls, polished surface and also rude, thick walled bowls reminding generally used Germanic forms and material of clay (Fig. 5). Among small finds there are iron spurs, knives, bone combs, fragments of decorations (torques, knob etc.). Several fibulas - among them two of the so-called knee fibula of Germanic type (Fig. 3: 5) - find analogies in the Germanic material of Slovakia, Czech republic and Poland.

Sarmatian material composed of mainly pottery is about the same amount as finds of Germanic and Roman provincial character. It consists of typical Sarmatian gray, wheel-made ceramics and ruder, but also grainy wheel-made pots with the addition of talc in

the clay. A part of the rude hand-made ceramic is very difficult to determine ethnically, it could be Sarmatian and Germanic with equal chances.

Roman provincial material is strikingly rich. It consists of simple cooking pots made of grainy gray clay with addition of pebbles (Fig. 3: 1, 4), some fragments of glazed jugs, about hundred fragments of terra sigillata and other decorated vessels (stamped decoration, „Rädchenverzierung“ and so on), fragments of glass vessels, several bronze fibulac (Fig. 3: 4), an iron key, pieces of tegulas possibly used as building material for Barbarian houses.

The abundance of Roman material can be best illustrated by the fact that in the filling of more than the half of the features (52 percent) provincial pottery or other objects of Roman provenance were found. Unsimilarly from the most of the known Sarmatian settlements, Roman imported goods were not limited by decorated vessels (mostly terra sigillata) serving „luxury“ purposes. On the contrary, Barbarians inhabiting the settlement near Vác were importing on the first place kitchen ware: grey, grainy provincial cooking pots (Fig. 4), characteristic mainly for the Late Roman period, and bowls (Fig. 3: 1) of the same material belong to the most frequently met Roman pottery at this site. These vessels remind the ones from the Late Antique pottery workshop of Pilismarót (*Ottomániyi 1996*), so they could possibly be brought from the opposite side of the limes. The import from the right bank of the Danube also involved red clay and red or brown painted ware of Pannonian origin, among it pieces with characteristic striped painting coming from the Brigetio workshop (*Bónis 1970*) and a few jugs with smoothed ornament.

As to the glazed pottery, we have a strange piece representing strong Roman influence. This is a bowl of characteristic Barbarian (Germanic) form and technology, but green glazed inside (Fig. 3: 2). I did not succeed in finding analogies both in shape and techniques of these pieces.

Speaking about terra sigillata I have to emphasize that the distribution of types and workshops show the same picture as the one observed at the north-western neighbour Germans at the territory of Slovakia and Moravia (*Kuzmová 1997, 30, 32, Tab.7, 9*). Terra sigillata found in Vác, Csörögi-rét - on the first place Drag. 37 and in less quantity Drag. 33 and single finds of Drag. 31 types - came on the first place from Rheinzabern. The second favourite workshop was Westerndorf, and a less popularity was enjoyed by the workshops of Pfaffenhofen and Central Gallia¹. The same is the picture if we examine other sites of the Danube knee and the valley of Ipoly/Ipel' (known mainly from field surveys and recently from the excavations in the track of Motorway 2/a), showing that the directions of trade contacts of the Germanic population of this region are practically the same as that of their Slovakian and Moravian neighbours.

In the 4th century the territory of Germanic inhabitation in the region of the Danube knee seems to be under strong Roman controll, which is evidenced by Roman fortifications (fortified bridge-heads and a fortress). These are the following: a watch tower from Helemba (Chľaba), bridge-heads at Szob, Verőce-Dunamező dűlő and Dunakeszi, a camp in Felsögöd identified by Sándor Soproni with Contra Constantiam (Fig. 6). According to Soproni this Roman camp situated 3 km from the bank of the Danube was built at the suggested starting point of the middle line of the Csörsz earthwork. All of the mentioned fortifications were dated to the late 4th century on the basis of the OF ARN and Frigeridus dux type bricks (*Soproni 1978, 77-81*). An OF ARN type brick had been also found at our site near Vác. Unfortunately it was in a secondary position in a mediaeval feature, but most probably it was found by the builders of the mediaeval house in an earlier feature of the Imperial Age settlement rich in Roman bricks and tegulas.

So, we cannot be surprised observing the presence of a strongly provincialized Germanic culture in this region. The polyethnic character of its find material was made even more colourful by the presence of Sarmatian ethnic component or at least of a strong Sarmatian influence shown in the pottery (technology and types of vessels). This is not surprising taking into consideration that the area in question represents the border between Germans and Sarmatians marked by the Csörsz-ditch - Limes Sarmaticus - in the 4th century. The site described above was situated about 15 km north from the starting point of the southern line of the ditch.

Finally, the remaining question is: which tribe was inhabiting the site of Vác, Csörögi-rét? It was definitely a Barbarian tribe strongly influenced by Roman trade and material culture in general. It was definitely not a Sarmatian group: it would not make sense for Sarmatians to use Germanic hand-made pots of much worse quality than fine wheel-made Sarmatian ceramics. If they were Germans, they definitely did not belong to the Germanic (Marcomannic-Quadian) group represented by Slovakian finds, among which we find only very remote and very general analogies. Of course, there are a lot of similarities in decoration of the pottery, in some forms, in the (post-hole) system of the houses, but these seem to be generally spread features of Germanic cultures, not marking especially this or that ethnic group. At the same time the whole character of the Vác Group does not correspond to that of the Suebian tribes known from the territory of Slovakia. That is to say, in the valley of Ipoly and at the Danube knee we have to count with a Germanic group differing from the compact Marcomannic-Quadian block in Slovakia and Moravia. Vác Group because of its special geographic situation had its own local characteristic features and showed a very strong provincial and Sarmatian influence.

¹ Terra sigillata fragments have been determined by Dénes Gabler and Friderika Horváth.

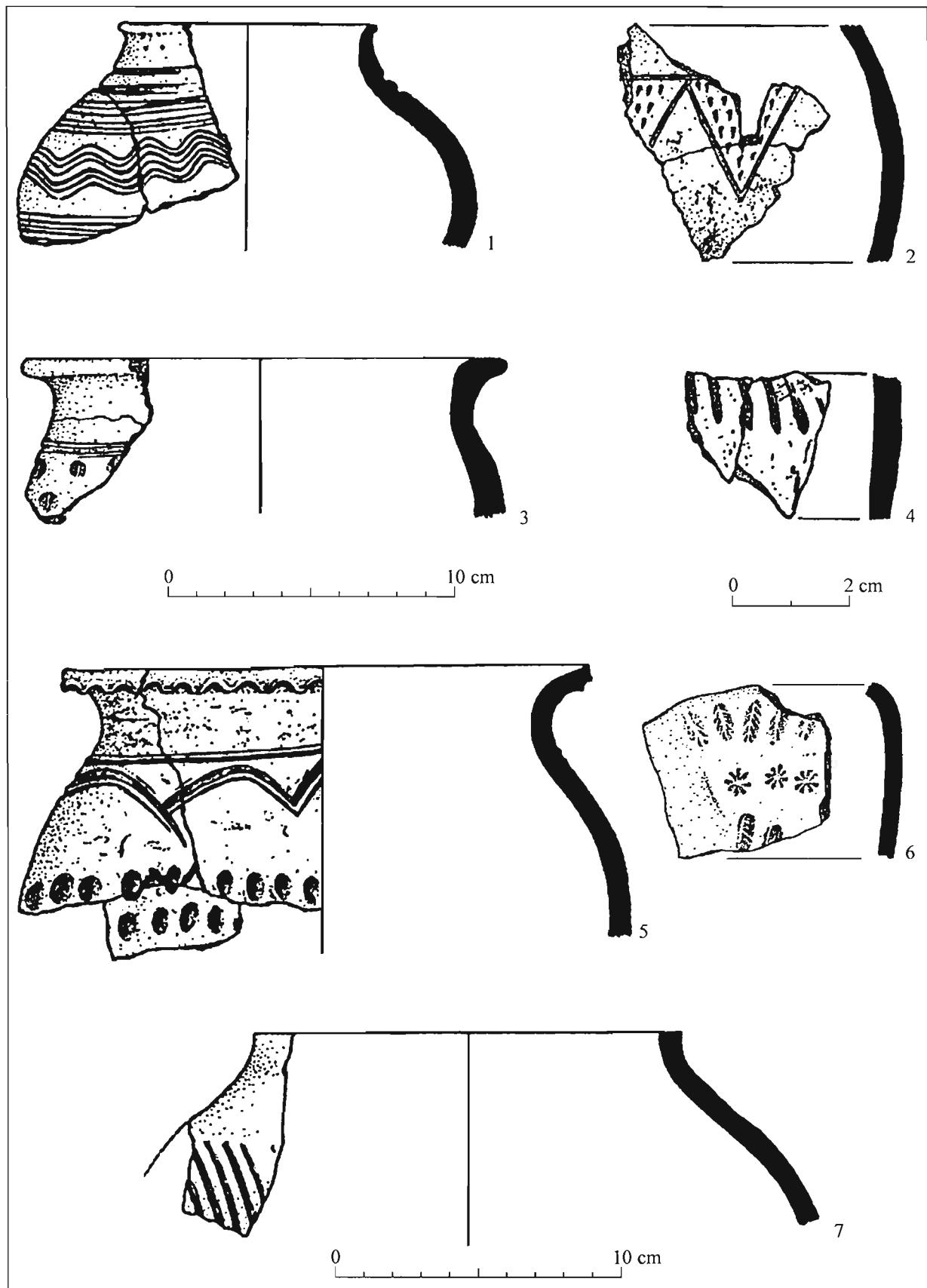

Fig. 1. Decorated pottery of Germanic character.

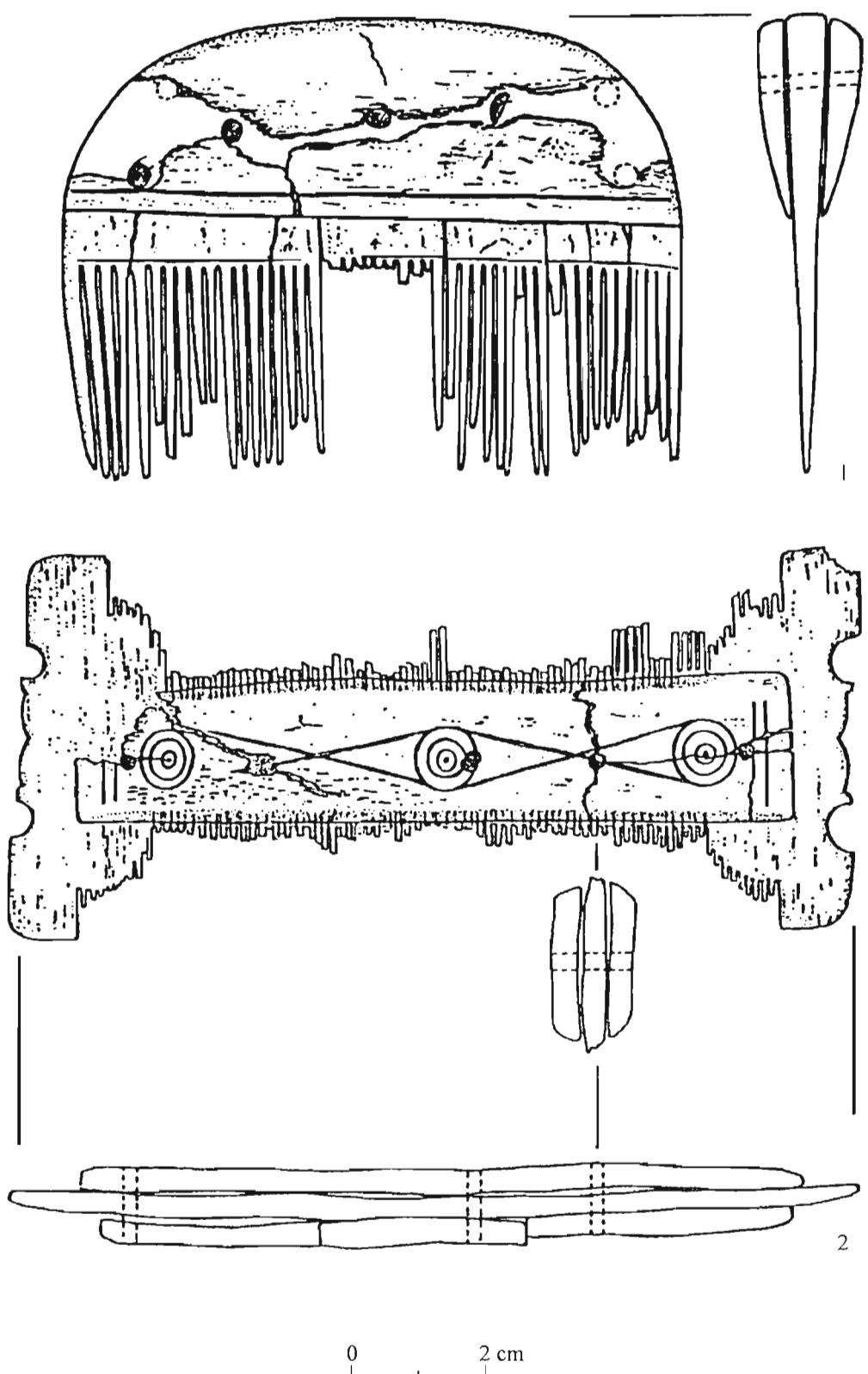
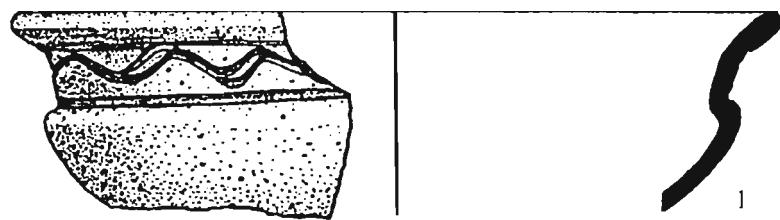
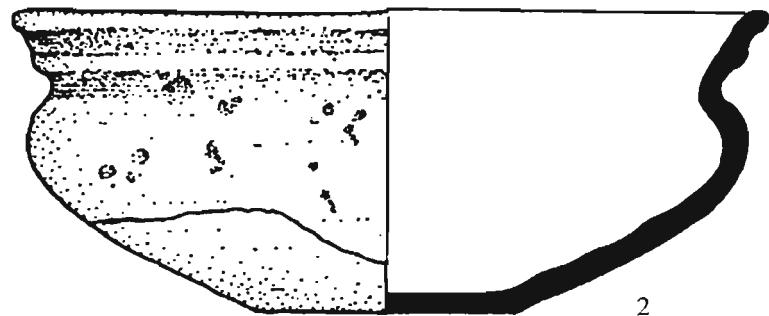

Fig. 2. Bone combs.

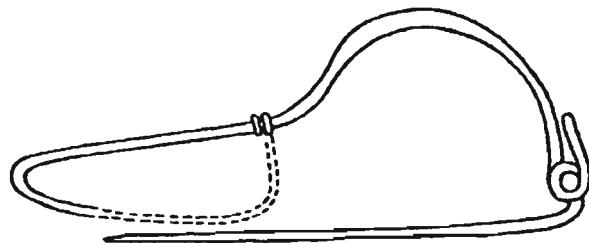

1

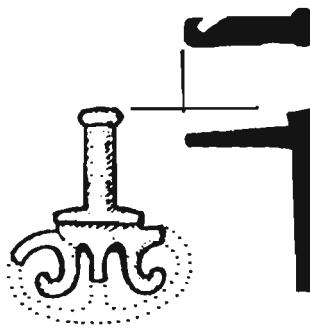
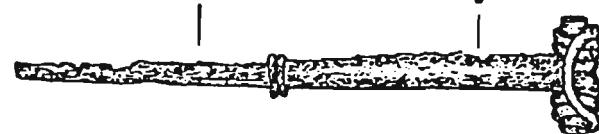

2

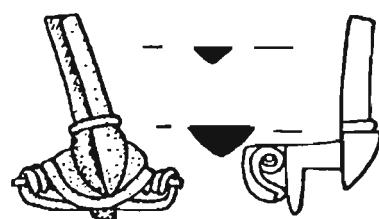
0 10 cm

3

4

5

0 2 cm

Fig. 3. 1, 2 - Roman import vessels; 3-5 - fibulas (3 - iron, 4, 5 - bronze).

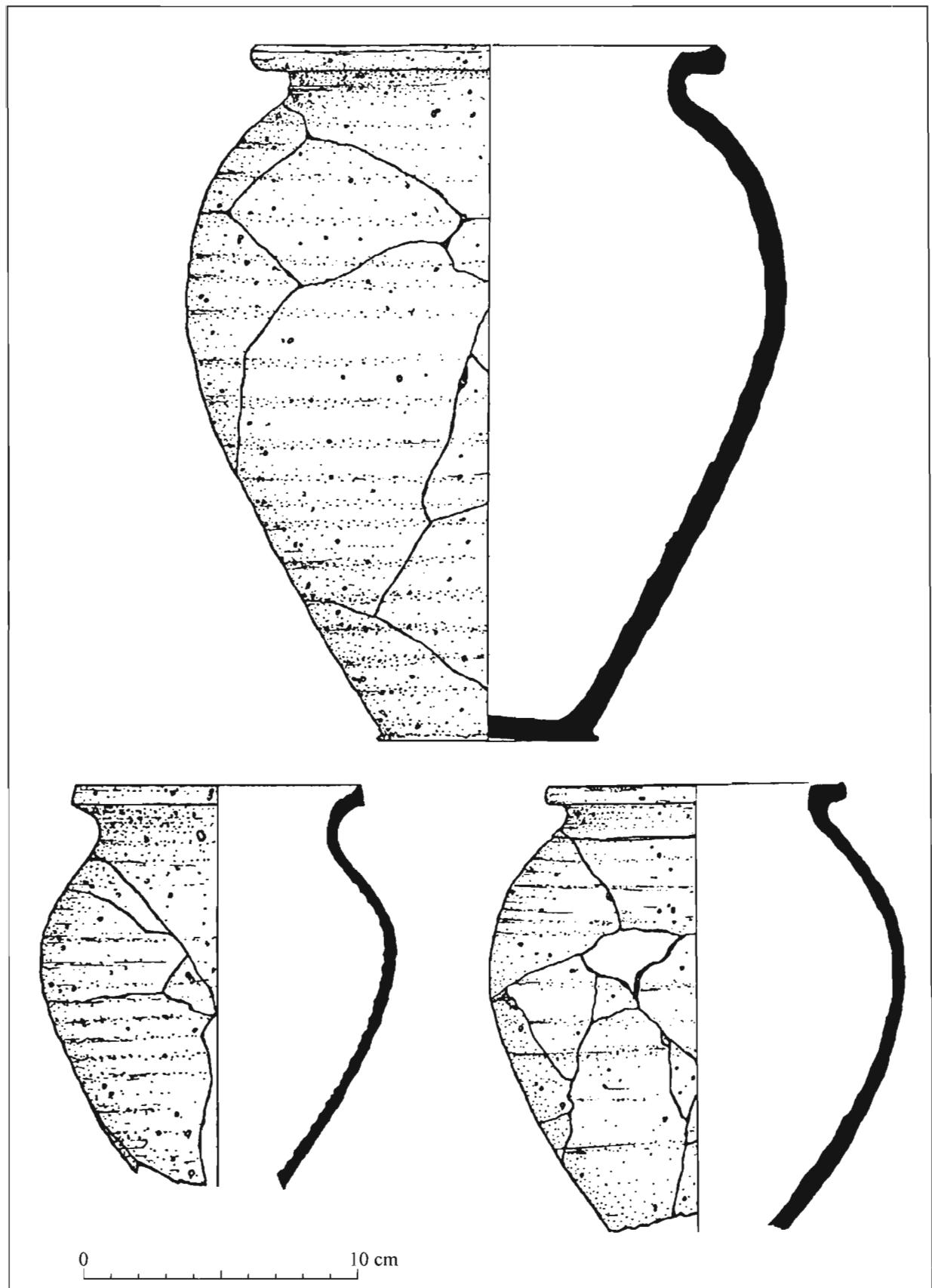

Fig. 4. Roman pots.

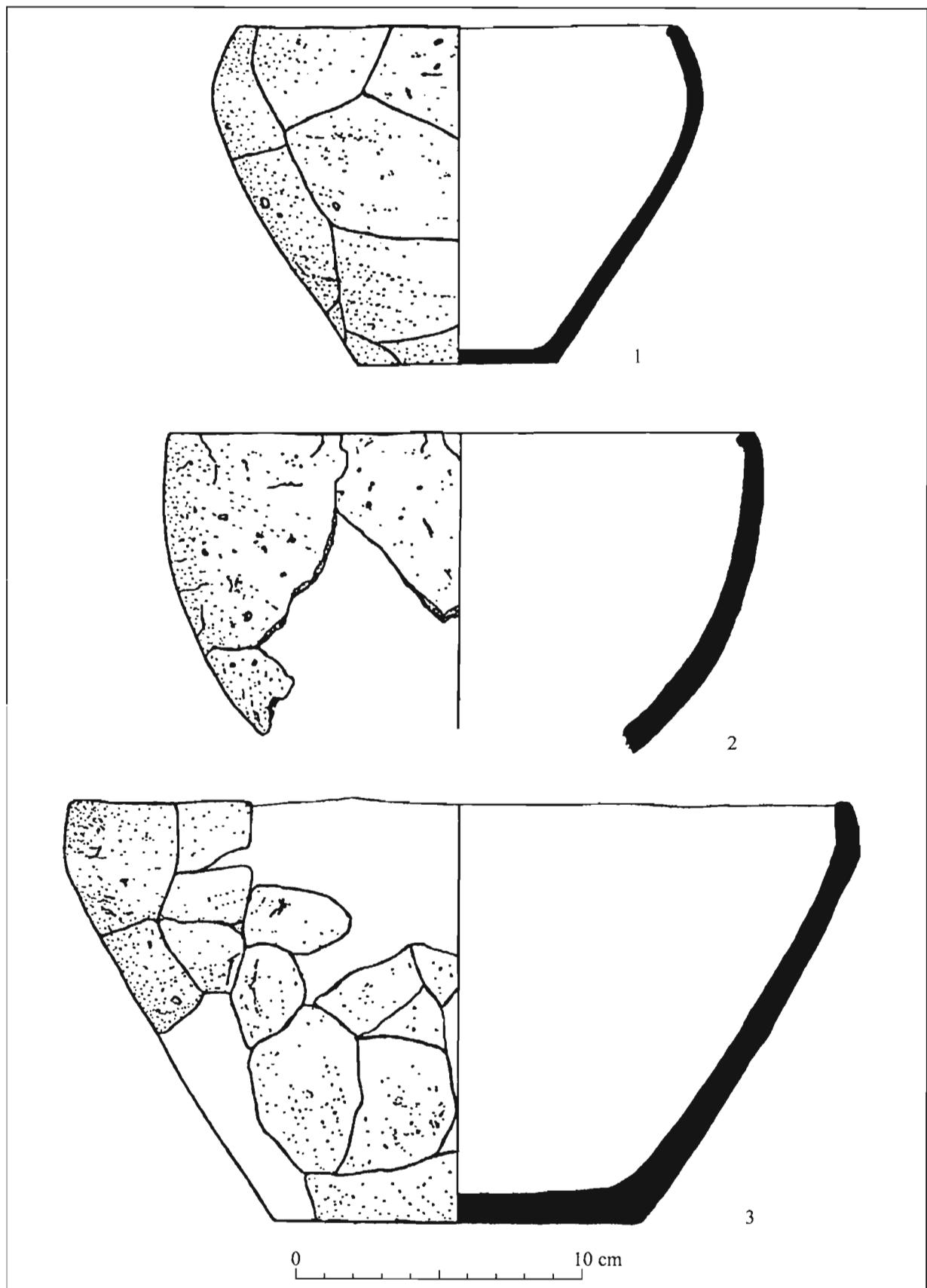

Fig. 5. Germanic hand-made vessels.

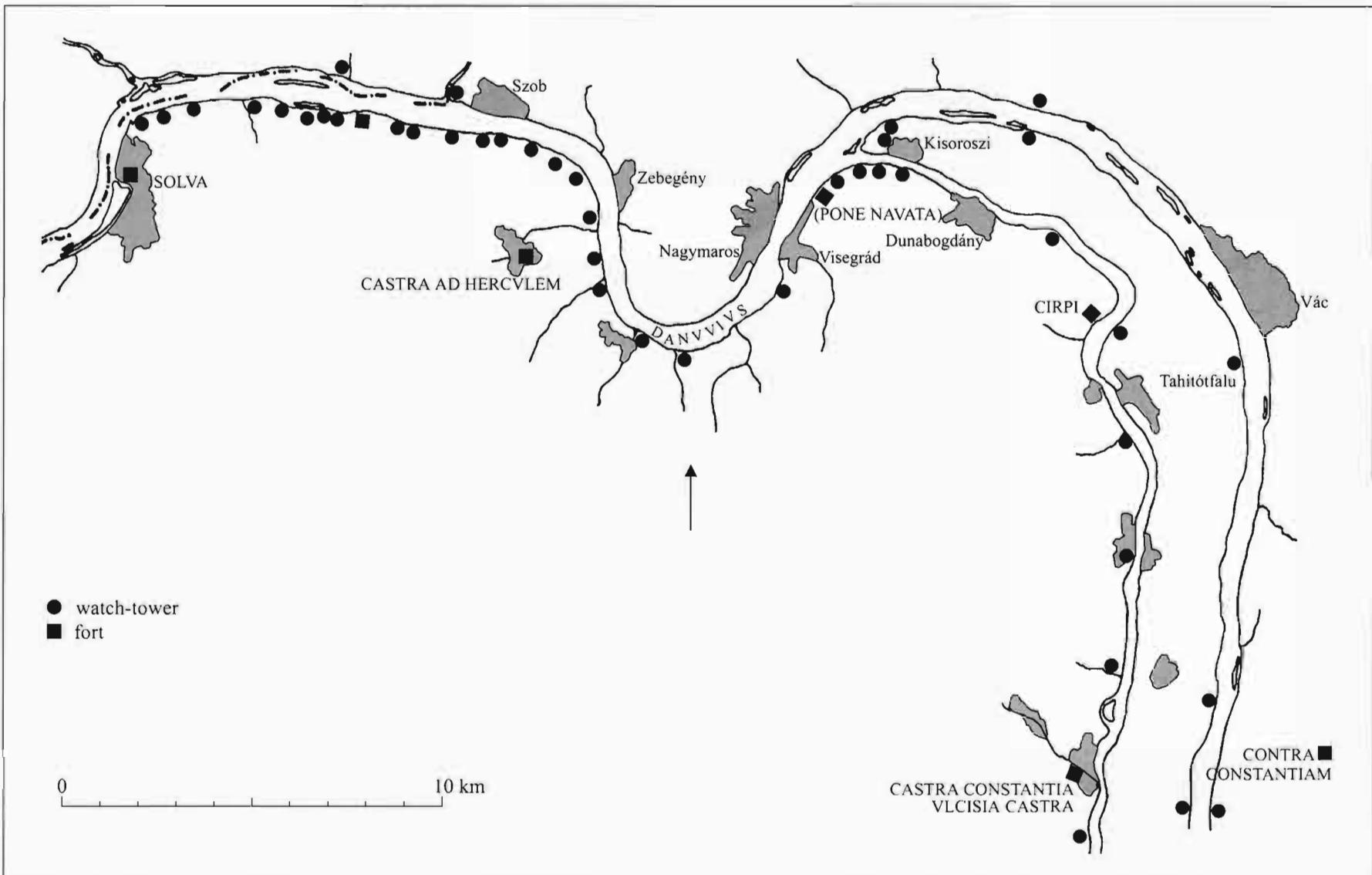

Fig. 6. Region of the Danube knee with the mentioned sites.

Reference

- Bíró 1994 - T. M. Bíró: The Bone Objects of the Roman Collection. In: Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Archaeologica II. Budapest 1994.
- Bónis 1970 - É. Bónis: A brigetioi sávos kerámia (Die streifenverzierte Keramik aus Brigetio). Folia Archaeologica 21, 1970, 71-90.
- Böhme 1972 - A. Böhme: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. Saalburg Jahrbuch 29, 1972.
- Dąbrowska 1992 - T. Dąbrowska: Die späten kräftig profilierten Fibeln (Almgren Typ 84) in Polen. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 103-109.
- Istvánovits/Kulcsár 1994 - E. Istvánovits/V. Kulcsár: IV. századi éremmel keltezett sírok a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumban. In: Á. Nagy (Hrsg.): A numizmatika és a társtudományok. Szeged 1994, 69-85.
- Kuzmová 1997 - K. Kuzmová: Terra sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997.
- Nádorfi 1992 - G. Nádorfi: Glasierte Keramik in den spätromischen Gräberfeldern Pannoniens. In: Zs. Bánki/ V. Cserményi (Hrsg.): Glasierte Keramik in Pannonien. Székesfehérvár 1992.
- Ottományi 1996 - K. Ottományi: Eine Töpferwerkstatt der spätromischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompaták. Acta Arch. Hung. 48, 1996, 71-133.
- Soproni 1978 - S. Soproni: Der spätromische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest 1978.
- Thomas 1960 - S. Thomas: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. In: Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege. Band 8. Leipzig 1960, 54-215.

PhDr. Valéria Kulcsár
Petőfi Múzeum
Szontágh lépcső 2
H-2170 Aszód
h13609kul@ella.hu

SIEDLUNGS LANDSCHAFT DES 4. JHS. N. CHR. NÖRDLICH VON CARNUNTUM IM LICHTE VON SYSTEMATISCHER PROSPEKTION UND GRABUNG

Kristian Elschek

Die Studie entstand im Rahmen des Forschungsprojektes der VEGA-Agentur Nr. 2/3172/24.

Westslowakei, das Záhorie Gebiet, Römerzeit, Siedlungslandschaft, systematische Prospektion und Grabung.
Western Slovakia, region of Záhorie, Roman period, settlement, systematic prospection and excavations.

Die Westslowakei-das Záhorie Gebiet (bzw. slowakisches Marchland und angrenzendes Gebiet) ist im Süden von der Donau, im Westen vom Flusslauf der March (Morava), im Osten und Norden von den Gebirgszügen der Kleinen Karpaten (Malé Karpaty), Weißen Karpaten (Biele Karpaty) und Myjava Hügelland (Myjavská pahorkatina) begrenzt (Abb. 1: 1-2).

Durch dieses Gebiet von einer Fläche etwa 2000 Qkm führte Flussaufwärts der Morava der Hauptweg der Bernsteinstraße (*Wielowiejski 1996, 57*). Die Westslowakei- das Záhorie Gebiet bildet geographisch-historisch eine territoriale Einheit mit dem niederösterreichischen und südmährischen Raum.

Etwa im 2. Viertel des 1. Jh. n. Chr. tauchen im nördlichen Mitteldonauraum die ältesten germanischen Funde auf (*Kolník 1991*). Die Besiedlungsdichte steigt seit der flavischen Zeit an (*Tejral 1977; Kolník 1977, 144-157; Elschek 1995*) und wächst kontinuierlich vom 2.-4. Jh. an (*Plachá/Pieta 1986; Elschek 1994, 203-208*). Ein gewisser Bruch in dieser Entwicklung ist nur während der Markomannenkriege (166-180) feststellbar (z. B. *Stuppner 1994*).

Ab Ende des 2. Jh. ist auch im südlichen und mittleren Marchland mit einer erneuten Entfaltung der Siedlungstätigkeit zu rechnen die bis zum Anfang des 5. Jh. andauert. Die Handelskontakte mit der Provinz Pannonien werden intensiviert. Davon zeugen nicht nur große Mengen von römischer Importkeramik, Münzen, Fibeln und Kleinfunde (*Elschek 1996; 1997a, b; 1999a*), aber auch Zeugnisse von römischer Bautätigkeit in Bratislava-Devín (*Plachá/Pieta 1986; Plachá/Hulínek 2000, 143*), Bratislava-Dúbravka (*Kolník 1986; Elschek 1997b*) und Stupava (*Hečková 1986*), weitere römische Bauten werden vorausgesetzt (*Elschek 1996; 1997a*).

Mehrere größere Siedlungen, während der älteren Kaiserzeit angelegt, waren auch während der jüngeren und späten Kaiserzeit besiedelt. Einige der spätromerzeitlichen Siedlungen waren andererseits erst im 4. Jh. angelegt.

In den letzten Jahren konnten vom Verfasser mehrere spätkaiserzeitliche Siedlungen im südlichen und mittleren Abschnitt des slowakischen Marchlands durch Geländepräspektion entdeckt, bzw. bei einigen bekannten Fundstellen ihre Zeitstellung präzisiert werden. Dazu gehören z. B. die während der Spätkaiserzeit gegründeten Siedlungen von Vysoká pri Morave I., Borský Jur und die während der älteren Kaiserzeit angelegten Siedlungen, z. B. in Bratislava-Dúbravka, Bratislava-Devín, Bratislava-Devínska Nová Ves, Jakubov, Kostolište, Láb, Malé Leváre, Závod und Zohor (Abb. 1). In Závod konnte durch Luftbildpräspektion (J. Rajtár, I. Kuzma) ein wahrscheinlich römisches Marschlager entdeckt werden, von der selben Fundstelle sind u. a. auch germanische Siedlungsfunde der älteren sowie jüngeren und späten Kaiserzeit bekannt (*Elschek/Marková 2000*).

Bratislava-Dúbravka

Vier km östlich von Devín, nur durch den Berg Devínska Kobyla getrennt, befindet sich die Fundstelle von Bratislava-Dúbravka (Abb. 1: C). Sie liegt auf einer Terrasse in einem Tal das sich nach nordwesten öffnet und von bewaldeten Hügeln umgeben ist. Die Siedlungsstelle umfließt ein Bach, Oberhalb der Fundstelle befindet sich eine starke Quelle. Sie wurde seit dem Mesolithikum mit Unterbrechungen bis ins 13. Jh. besiedelt. Für die römerzeitliche Besiedlung der Fundstelle konnten 3. Besiedlungsphasen herausgearbeitet werden.

Die I. Phase nimmt etwa die claudische bis frühtraianische Zeit ein (*Elschek 1995*). Während der II. Phase entstand hier im 1. Drittel des 3. Jh. eine römisch-germanische ländliche Niederlassung (*Kolník 1986*), die erst im Laufe des letzten Drittels des 3. Jh. ihr Ende fand.

Nach einer Unterbrechung von einigen Jahrzehnten ist hier während der III. Besiedlungsphase im 4. Jh. ein neuerlicher Aufschwung zu verzeichnen. Diese Phase nimmt die spätromische Kaiserzeit (Stufe C3) und die I. Phase der Völkerwanderungszeit (Stufe D1) nach *J. Tejral (1985a, 383-384)* ein.

Das einzige unter Verwendung von römischer Bautechnik, bzw. Tradition errichtete Objekt wurde schon eingehend behandelt (*Elschek 1997b*), es gehört etwa ins mittlere Drittel des 4. Jh. Zusammenfassend kann erwähnt werden das der Fußboden aus sekundär verwendeten Tegulae errichtet war, auf dem Fußboden mit einer Mörtelschicht überdeckt (Destruktionsschicht) lagen mehrere Funde: eine Bronzemünze von Crispus (316-327), Bruchstück einer eingelagerten Eisenfibel mit Rechteckfuß und festem Nadelhalter, 6 Mosaikglasfragmente, ein spätromisches Armingbruchstück aus schwarzem Glas, ein Muschelbeschlag aus Bronze, ein schüsselförmiges Bronzegefäß, eine grautonige provinzialrömische Schüssel, heimische handgemachte und scheibengedrehte Keramik.

Zu weiteren spätkaiserzeitlichen Objekten gehören 9 Grubenhäuser von Sechspfostenschema, ein Grubengebäude von Zweipfostenschema, zwei Grubenhäuser ohne Pfosten und zahlreiche Siedlungsgruben von verschiedenen Ausmassen. Beim Grubengebäude 125/92 waren die Pfostenansetzungen in den Ecken, bei den restlichen Häusern mit Pfosten waren diese regelmässig in Form eines Rechtsecks angeordnet. Die auf den Grabungsfächeln 1. und 2. untersuchten Grubenhäuser bilden wahrscheinlich ein oder zwei Gehöfte, die Häuser umkreisen freie Flächen wo sich nur Siedlungsgruben befanden. Es wurde auch der Raum gemieden wo im 3. Jh. der Hallenpfostenbau stand von welchem bei der Ankunft der Siedler wahrscheinlich noch Reste vorhanden waren. Einige der Grubenhäuser befanden sich nebeneinander z. B. 1/86 und 2/86, 15/88 und 34/89, bzw. bildeten eine kurze Häuserreihe, z. B. 85/90, 86/90 und 101/91. Die Inneausmaße der Grubenhäuser von Sechspfostenkonstruktion bewegten sich etwa zwischen 23-30 Qm.

In der Südwestslowakei befasste sich mit der Klassifizierung von Siedlungsobjekten u. a. *T. Kolník* (1998, 144-146). Ebenerdige Bauten sind nach ihm aufgrund der hiesigen Bedingungen und Abdeckungsverfahren schwierig zu erfassen, daher ist ihre weitgehende Absenz bisher nicht definitiv zu beantworten. Bei den Grubenhäusern unterscheidet er fünf Haupttypen. In Dúbravka sind für die Zeitschichten C3/D1 die Typen I. (Pfostenlose Grubenhäuser), III. (Grubenhäuser mit Pfosten, die im Schema eines gestreckten Sechsecks angeordnet sind) und IV. (Grubenhäuser mit Pfosten in den Ecken). Ähnliche Haustypen sind auch in Mähren (*Tejral 1990, 15-18; 1998, 202-207*) und anderswo zu finden. Aus Bratislava-Dúbravka sind auch kleine relativ wenig eingetiefte Siedlungsgruben von meistens runder Form untersucht worden.

Die Funde und ihre Datierung

Münzen

Vom Siedlungsbereich stammen 18 römische Münzen: 1 republikanischer Denar, 13 Münzen des 3. Jh., und 4 Münzen des 4. Jh. (*Elschek 1996*). 10 Exemplare stammen aus Siedlungsobjekten, davon 7 aus Objekten des 3. Jh. und 3 aus Objekten des 4. Jh. Bei den 3 Münzen aus Objekten des 4. Jh. handelt es sich um einen Antoninian des Aurelian (270-275) aus Grubengebäude 86/90, einen Follis des Crispus (316-327) aus dem römischen Bauobjekt 131/92 und eine Kleinbronze des Constans (333-350) aus Grubengebäude 85/90. Zwei Kleinbronzen - Constantinopolis (330-335) stammen aus der Kulturschicht.

Fibelns (Abb. 11: 2)

Aus Objekten des 4. Jh. stammen folgende Fibeltypen: eine Bronzefibel mit spitz zulaufendem Fuß, eine Bronzefibel mit umgeschlagenem Fuß, neun Bronze- und Eisenfibeln mit festem Nadelhalter und Rechteckfuß - diese Exemplare sind mit Fazettierung und Metopenornament verziert. Bei den Fibelbruchstücken aus Objekt 85/90 und 87/90 handelt es sich wahrscheinlich auch um den letztgenannten Fibeltyp. Der Fibeltyp mit festem Nadelhalter und Rechteckfuß ist für die spätkaiserzeitlichen und frühvölkerwanderungszeitlichen Stufen C3 und D1 nach *J. Tejral* (1985a, 383-384; 1990 11, 23) charakteristisch. Peškař datiert den letztgenannten Fibeltyp in das letzte Viertel des 3. - bis Ende des 4. Jh. (Peškař 1972, 124-125). Vom Bereich der Fundstelle stammen außerdem zahlreiche Lesefunde spätkaiserzeitlicher Fibeln.

Knochenkämme

Von den vom Bereich der Fundstelle stammenden Knochengegenständen haben die 7 dreilagigen Knochenkämme und Fragmente aus Grubenhäusern des 4. Jh. eine chronologische Bedeutung. Sie stammen aus 5 Grubenhäusern des 4. Jh. Vom Grubengebäude 85/90, wo auch die Münze des Constans (333-350) lag, stammt ein Exemplar mit hoher-durch konzentrische Kreise verzierte dreieckige Griffplatte (Abb. 3: 4). Dieser Kammtyp taucht seit dem frühen 4. Jh. auf. Vom Objekt 1/86 stammte ein Exemplar mit etwa halbovalen Griff. Dieser ist durch einen konzentrischen Kreis und einfache Ritzlinien verziert. Die drei Exemplare (Abb. 8: 3-5) vom Grubengebäude 125/92 gehören den Typen I-III nach *S. Thomas* (1960, 54, 77, 94) an. Bei dem Typ mit niedrigerer dreieckigen Griffplatte wird das vorkommen erst ab Ende des 4. Jhs angenommen (*Thomas 1960, 77; Tejral 1982, 142*). Der Kammtyp mit halbkreisförmig abgesetzten Griff taucht erst in der Übergangsphase zwischen der Spätkaiserzeit und Frühvölkerwanderungszeit auf (*Tejral 1990, 14, 24-25*).

Provinzialrömische Keramik (Abb. 2-9, siehe Abbildungsverzeichnijß)

Aus den Grubenhäusern und Siedlungsgruben stammte provinzialrömische glasierte Keramik (Abb. 11: 1). Es konnten vier Gefäßtypen festgestellt werden:

1. Reibschrüppeln waren im germanischen Millieu beliebt (Krekovič 1981, 355-357; Tejral 1990, 25-26). Dieser Gefäßtyp, die Variante mit Horizontalrand, war in jedem Grubehaus vertreten. Die Innenseite war mit dunkelgrüner oder brauner Glasur überzogen. Der Rand und der Oberteil trug bei einigen Exemplaren einen rötbraunen Überzug.

2. Zweihenkeltassen. Fragmente von Kantharoi, bzw. von glasierten Zweihenkeltassen mit zylindrischem Oberteil und konischem etwas durchbogenen Unterteil wurden in vier Objekten festgestellt. Die obere Hälfte der Tassen war mit horizontalen Rillen in Rädchenzonen gegliedert.

3. Krüge. Fragmente von grün- und braunglasierten Krügen wurden in zwei Objekten festgestellt.

4. Teller. Das bisher einzige Fragment-Randstück eines glasierten Tellers stammte aus Objekt 15/89. Interessanterweise waren nur im erwähnten Objekt alle vier glasierte Gefäßtypen vertreten.

Die glasierte Keramik wird allgemein ins 4. Jh. datiert (Grünwald 1979, 74). Nach einigen Autoren ist glasierte Keramik schon seit dem späten 3. Jh. erzeugt worden (für die Mitteilung danke ich V. Gassner). Zum Typ der allgemein Aufgrund von Grabfunden mit Münzen in die 2. Hälfte des 4. Jh. gehört (Kraskovská 1974, 202; Burger 1979, 51; Tejral 1990, 25) und auch eine spätere Datierung nicht ausgeschlossen ist, gehört die Zweihenkeltasse.

Bei der unglasierten Ware sind die Haupttypen der späten gelbtonigen und grauen provinzialrömischen Keramikware wie sie M. Grünwald (1979, 43-65) zusammengefaßt hat, vertreten. Es handelt sich vor allem um Töpfe, Schüsseln, Krüge und Kannen, Faltenbecher, Becher, Krausengefäße usw.

Germanische Drehscheibenkeramik (Abb. 2-10, siehe Abbildungsverzeichnijß)

In allen Grubenhäusern und einigen Gruben war diese Keramik vertreten. Wie schon J. Tejral festgestellt hat treten in Siedlungsfunden, gegenüber Brandgräbern wo zumeist als Urnen tiefe Schüsseln dienten, zumeist kleinere und flachere Schüsseln mit horizontaler Gliederung, oft mit einer mehrfachen Wellenlinie verziert (Tejral 1985b; Tejral 1990, 22). Das ist auch in Bratislava-Dúbravka der Fall. Ausser Schüsseln und einem Vorratsgefäßoberteil mit Horizontalrand und Wellenverzierung (Abb. 8: 12) sind hier keine anderen Gefäßtypen der besprochenen Keramik vertreten. Es wird angenommen das diese Keramik erst in der entwickelten Stufe C2 aufkommt, also etwa im letzten Drittel des 3. Jh. und die Produktion dauerte möglicherweise bis Anfang des 5. Jh. oder kurz danach an (Tejral 1985b, 112-116). Die Töpferöfen für scheibengedrehte Keramik von Jiříkovice (Peškar 1988, 113-130) gehören nach J. Tejral (1999, 225) am ehesten in die 2. Hälfte des 4. Jh. Auch die bisher einzige Töpferwerkstatt für scheiben gedrehte Keramik des slowakischen Marchtals in Skalica gehört ins 4. Jh., am ehesten auch in ihre 2. Hälfte (Drahosová/Halagán/Turčan 1992). Die Funde der germanischen scheibengedrehten Keramik vom Fürstensitz in Oberleiserberg bezeugen die Wichtigkeit dieses Adelsitzes. Dieser Keramiktyp macht hier etwa zwei Drittel des gesammten Keramikmaterials aus und war mindestens noch während der ersten Jahrzehnte des 5. Jh. im Gebrauch (Pollak 1997).

Germanische handgemachte Keramik (Abb. 2-8, siehe Abbildungsverzeichnijß)

Die grobe handgemachte Keramik ist aus sandigem nachlässig zubereiteten Ton gefertigt. Das Material ist oft sehr grobkörnig mit rauher unebener Oberfläche. Die Keramik ist sehr einheitlich auch was die wenigen Hauptformen und ihre einzelnen Varianten angeht, sie ist fasst durchwegs unverziert.

Bei den Töpfen überwiegen S-förmige Stücke mit Bauchumbruch Oberhalb des Gefäßkörpermitte, es sind auch doppelkonische Gefäße mit zumeist gerundeter Bauchwölbung, sackförmige Gefäßformen, Töpfe mit plastisch durch Eindrücke verzierten Rand u. a. bekannt. Bei den Schüsseln kommen folgende Formen vor: mit eingezogenem Rand, einfache konische Exemplare, konische Formen mit mehrweniger horizontalem Rand der oft durch Fingereindrücke plastisch verziert ist. Vereinzelt kommen auch s-förmige Schüsseln und kleine Becher verschiedener Formen vor.

Die wenigen verzierten Stücke sind mit plastischen kreisförmigen Einbuchtungen, mit umlaufenden Rillen, Stempeln u. anderst verziert. Aus Objekt 87/90 ist ein Topf und ein Spinnviertel mit dem selben Stempel verziert (Abb. 5: 7, 17). Im Objekt 125/92 lagen zwei verzierte Scherben (Abb. 8: 19-20) mit sehr nahen Entsprechungen im Bereich der Przeworsk Kultur (z. B. Godłowski 1959, Abb. 86: 12).

Vom Objekt 111/91 stammte ein Keramikbruchstück das wahrscheinlich zu einer Krugform gehört. Es handelt sich um eine orangetonige Scherbe mit schwarzer Oberfläche und Einglättverzierung in Form von horizontaler Wellenverzierung. Es ist das bisher einzige einglättverzierte Fragment von mehr als 10 000 ausgewerteten Scherben aus geschlossenen Siedlungsobjekten der spätromischen Kaiserzeit aus Bratislava-Dúbravka. Somit konnte das Bruchstück einen Anhaltspunkt für die Fixierung der unteren Grenze der Verwendung der eingeglättenen Ware am Anfang des 5 Jh. im Mitteldonaugebiet sein. Im nahen Bratislava-Devín, wo die spätkaiserzeitliche Besiedlung in der 1. Hälfte des 5. Jh. weiterläuft, ist Keramik mit eingeglätterter Verzierung reichhaltig vertreten (Plachá/Pieta 1986; 353-355, Pieta/Plachá 1989, 78-82).

Mosaikgläser (Abb. 3: 5-7, 4: 3-4, 7: 4, 8: 2)

Eine Fundkategorie ist ein wichtiger Beweis für die relative Gleichzeitigkeit der spätkaiserzeitlichen Objekte. Es handelt sich um Fragmente von Mosaikgläsern von grüngelber und weisbrauner Kombination (grüne Glasmasse mit gelben Stäbchen, dunkelbraune bis schwarze Glasmasse mit weißen Stäbchen). Die Gläser treten mit vier Stücken zum erstenmal in Räumen des Badegebäudes aus dem 3. Jh. auf. Es handelte sich zum Teil um Fragmente von Gefäßen, einige Stücke waren dünne Plättchen (Fragmente von flachen Tellern oder Platten?). Die Produktion analoger Mosaikgläser ist Aufgrund datierter Fundkomplexe von B. Rütti in die 1. Hälfte und Mitte des 3. Jh. gesetzt (*Rütti 1991a*, 130-133; *1991b*, 37, 245). In der Zeit als das Badegebäude wahrscheinlich schon einige Jahrzehnte verlassen war haben es neue Siedler im 4. Jh. aufgesucht und zum Teil gründlich ausgeräumt. Davon zeugen nicht nur Bruchstücke von severischer Terra Sigillata in jedem einzelnen Grubenhause aber auch insgesamt 16 Mosaikglasbruchstücke in 7 Grubenhäusern und dem Bauobjekt 131/92.

Nordafrikanische Sigillaten

Zu äußerst seltenen Funden auch in Pannonien zählen nordafrikanische Sigillaten der 1. Hälfte des 4. Jh. Aus Dúbravka stammen zwei Exemplare, je eines aus Grubenhause 87/90 und 101/91. Das Exemplar der sg. Terra Sigillata chiara aus Objekt 101/91 stammt von einem dünnwandigen Teller nicht bestimmbarer Typs (*Kuzmová 1997*, 45, 119).

Die erwähnten Tatsachen zeugen von einer zeitweiligen relativchronologischen Gleichzeitigkeit der spätkaiserzeitlichen Objekte, bzw. mindestens zweier Gehöfte. Man kann daher die Siedlung für einphasig in einem Zeitraum von etwa 40-50 Jahre während der 2. Hälfte des 4. Jh. halten. Sie gehört also an die Wende der Stufen C3/D1 und in die Stufe D1 nach *J. Tejral (1985a*, 323).

Zohor, Bratislava-Devínska Nová Ves, Láb und Sekule

Zu weiteren Siedlungen des slowakischen Marchlands, wo der Autor spätkaiserzeitliche Objekte untersucht hat, gehören die Siedlungen von Zohor, Bratislava-Devínska Nová Ves, Láb und Sekule.

In Zohor wurden im Rahmen einer Rettungsgrabung nur Objekte des 1.-3. Jh. untersucht, die chronologisch empfindlichen Kleinfunde und Münzen (z. B. Valens und Gratianus) bezeugen eine Besiedlung bis zum Anfang des 5. Jh. (*Elschek 1996*). Weitere vereinzelte Kleinfunde deuten auf eine beschränkte Siedlungstätigkeit auch während der 1. Hälfte des 5. Jh. hin.

Eine ähnliche Situation ist auch in Bratislava-Devínska Nová Ves bemerkbar, hier wurden mehrere Objekte des 3.-4. Jh. untersucht, von Lesefunden sind von hier u. a. auch Münzen von Valentinianus und Arcadius bekannt (*Elschek 1996*). In der Einfüllung des Objekts 3/96 von 6-Pfostenkonstruktion konnten u. a. vier Münzen, provinzialrömische glasierte und unglasierte Keramik, germanische scheibengedrehte und handgemachte Keramik sichergestellt werden. Es handelte sich um einen Denar des Septimius Severus (193-211) und Antoniniane von Claudius II. (268-270), Diocletianus (vom J. 285-286) - das vierte Exemplar war unbestimmbar (*Elschek 1998; Hunka/Kolníková 1998*, 74). Die Antoniniane von relativ naher Zeitstellung waren stark abgegriffen. Sie kamen in die Grubenfüllung wahrscheinlich im Laufe der 1. Hälfte des 4. Jh.

In Láb (Abb. 10) konnte während einer Rettungsgrabung (*Elschek 1999b*) eine Superposition von zwei Siedlungsbauten untersucht werden. Beim Objekt 1/97 handelte es sich möglicherweise um einen Hallenpfostenbau? Es konnten einige dazugehörige Pfostenlöcher festgestellt werden die leider kein erkennbares System ergaben. Beim Objekt 2/97 handelte es sich um ein Grubenhause von 6-Pfostenkonstruktion welches den Hallenpfostenbau störte. Aus der Destruktionsschicht des Hallenpfostenbaus stammen zwei Antoniniane (*Hunka/Kolníková 1999*, 62) von Aurelian (270-275) und Carinus (283-285). Im Objekt 2/97 befanden sich zwei Fibeln, u. a. eine mit spitz zulaufendem Fuß die vorwiegend in die 2. Hälfte des 3. bis 1. Hälfte des 4. Jh. datiert wird (z. B. *Peškar 1972*, 120).

Spätkaiserzeitliche Besiedlung ist ausreichend auch vom österreichischen Marchland bekannt. Z. B. waren bis 1995 vom Bereich der dicht nebeneinander liegenden Siedlungen Drösing und Ringelsdorf 390 kaiserzeitliche Münzen aufgelesen worden. Davon sind die Münzen des Valentinianus I. mit 17 Exemplaren noch relativ zahlreich vertreten, Valentinianus II. gehört nur eine Münze (*Elschek 1997a*, 861, Abb. 3).

In Bratislava-Trnávka/Vajnory konnte während einer Rettungsgrabung (*Varsík 2000a; 2000b*, 231, hier weitere Literatur) eine germanische aus mehreren Siedlungsteilen bzw. Gehöften bestehende Siedlung des 1.-4. Jh. erforscht werden. Sie gehört zu einer größeren germanischen Siedlungsglomeration des Mikroregions zu dem die Siedlungen und Gräberfelder in Bratislava-Trnávka, Bratislava-Vajnory, Ivanka pri Dunaji, Veľký Grob und Kostolná pri Dunaji gehören. Die neuen grossflächigen Grabungen beleuchten die Situation während der römischen Kaiserzeit im Ostteil von Bratislava und Umgebung.

Die germanischen Siedlungen im slowakischen Marchland haben oft eine Ausdehnung von mehreren Ha, vereinzelt auch mehreren Dutzend Ha (z. B. Kostolište, Jakubov und Zohor). Ähnlich ausgedehnte Siedlungen sind auch vom österreichischen Marchland (z. B. Drösing und Ringelsdorf) wie auch vom Raum östlich der Kleinen

Karpaten bekannt (*Kolník 1998*, 155). Die Siedlungen liegen an vom Hochwasser nicht gefährdeten Lagen, vor allem Flussufern, Bachufern, Quellen. Kleinere Siedlungen und Einzelhöfe des slowakischen Marchlands befinden sich auf Dünnen im Überschwemmungsgebiet der March.

Die vorgelegten vorläufigen Ergebnisse zeigen das die Entwicklung seit dem 3. bis Anfang des 5. Jhs im südlichen und mittleren Marchland kontinuierlich verläuft. Wie schon öfter festgestellt wurde, ist die Abgrenzung des spätkaisezeitlichen vom frühvölkerwanderungszeitlichen Fundstoff nicht einfach. Der feststellbare Bruch in der Entwicklung und der Teilabzug der germanischen (vorwiegend quadischen) Bewohnergruppen bleibt allerdings Tatsache. Den Verfall der großen Siedlungen um 400, die Seltenheit der Fundkomplexe des 5. Jh., sowie eine Wiederbesiedlung der Höhenlagen, bezeugen nach J. Tejral die großen Veränderungen der Siedlungsstrukturen im norddanubischen Gebiet (*Tejral 1999*, 239-241). Das Phänomen der relativen Siedlungsleere (*Tejral 1999*, Abb. 29-30) könnte auch mit anderen Tatsachen zusammenhängen, z. B. mit Veränderung des Siedlungswesens im Zuge der massiven Völkerbewegungen im Laufe der 1. Hälfte des 5. Jh. (z. B. anstatt Grubenhäusern werden zum Teil leichtere Typen der Wohn- und Siedlungsbauten bevorzugt-zumeist sehr wenig oder nicht eingetieft). Von mehreren durch Prospektion des Autors untersuchten Siedlungen des slowakischen Marchlands sind Einzelfunde der 1. Hälfte des 5. Jh. bekannt. An anderen Siedlungen wie z. B. Bratislava-Dúbravka ist allerdings mit der Aufgabe der Siedlungsstelle am Ende des 4. /Anfang des 5. Jh. zu rechnen. Erst am Ende des 5. /Anfang 6. Jh. siedelte sich hier erneut eine der frühesten altslawischen Gruppen, die an der mittleren Donau ihre neue Heimat fand, an. Zur Siedlung gehörte auch ein etwa 500-600 m entferntes kleines Urnengräberfeld (*Hromada 1991*; *Hromada/Kolník 1991*; *Elschek 1993*, 33).

L iteratur

- Burger 1979* - A. Sz. Burger: Das spätömische Gräberfeld von Somogyszil. Budapest 1979.
- Dobiáš 1964* - J. Dobiáš: The History of the Czechoslovak Territory before the Appearance of the Slavs. Praha 1964.
- Drahošová/Halagán/Turčan 1992* - V. Drahošová/J. Halagán/V. Turčan: Prieskum a záchranný výskum v Skalici. AVANS 1990, 1992, 30.
- Elschek 1993* - K. Elschek: Elfte Grabungssaison in Bratislava-Dúbravka. AVANS 1992, 1993, 32-34.
- Elschek 1994* - K. Elschek: Das Bratislavaer Tor im 2. Jh. In: Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 203-215.
- Elschek 1995* - K. Elschek: Die germanische Besiedlung von Bratislava-Dúbravka während der älteren römischen Kaiserzeit. In: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaugebiet. Brno-Nitra 1995, 39-52.
- Elschek 1996* - K. Elschek: Neufunde von römischen Münzen aus Bratislava-Devínska Nová Ves und Zohor. Slov. Num. 14, 1996, 216-222.
- Elschek 1997a* - K. Elschek: Römisch-germanische villa rusticae im Limesvorfeld von Carnuntum? Ergebnisse systematischer Grabung und Prospektion. In: Roman Frontier Studies 1995. Oxford 1997, 225-232.
- Elschek 1997b* - K. Elschek: Ein römischer Gebäudemfund des 4. Jh. aus Bratislava-Dúbravka. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno 1997, 121-130.
- Elschek 1998* - K. Elschek: Thematische Grabung einer römerzeitlichen Siedlung in Bratislava-Devínska Nová Ves. AVANS 1996, 1998, 45-47, 188-190.
- Elschek 1999a* - K. Elschek: Die Aussagekraft des römischen Importes entlang der March auf der Bernsteinstrasse. In: Roman Frontier Studies 1997. Zalau 1999, 859-865.
- Elschek 1999b* - K. Elschek: Archäologische Rettungsgrabung in Láb. AVANS 1997, 1999, 38-39, 181.
- Elschek/Marková 2000* - K. Elschek/K. Marková: Geländeerkundung in Závod. AVANS 1998, 2000, 64, 221-223.
- Godłowski 1959* - K. Godłowski: Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck. Mat. Arch. 1, 1959, 173-277.
- Grünewald 1979* - M. Grünewald: Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum (Grabungen 1968-74). RLÖ 29. Wien 1979.
- Hečková 1986* - J. Hečková: Römischer Baukomplex in Stupava. Arch. Rozhledy 38, 1986, 378-394.
- Hromada 1991* - J. Hromada: Včasnoslovanské žiarové pohrebisko v Bratislave-Dúbravke. Slov. Arch. 39, 1991, 277-286.
- Hromada/Kolník 1991* - J. Hromada/T. Kolník: Sídlickové objekty s keramikou pražského typu v Bratislave-Dúbravke. Slov. Arch. 39, 1991, 257-276.
- Hunka/Kolníková 1998* - J. Hunka/E. Kolníková: Münzzuwachs im Archäologischen Institut der SAW. AVANS 1996, 1998, 74-79.
- Hunka/Kolníková 1999* - J. Hunka/E. Kolníková: Münzzuwachs im Archäologischen Institut der SAW. AVANS 1997, 1999, 58-65.

- Kolník 1977* - T. Kolník: Anfänge der germanischen Besiedlung in der Südwestslowakei und das Regnum Vannianum. In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 143-171.
- Kolník 1986* - T. Kolník: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes, Arch. Rozhledy 38, 1986, 411-434, 467-472.
- Kolník 1991* - T. Kolník: Zu den ersten Römern und Germanen an der mittleren Donau im Zusammenhang mit den geplanten römischen Angriffen gegen Marbod 6 n. Chr. In: Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Münster 1991, 71-84.
- Kolník 1998* - T. Kolník: Haus und Hof im Quadiischen Limesvorland. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Bonn 1998, 144-159.
- Kraskovská 1974* - L. Kraskovská: Gerulata-Rusovce. Das römische Gräberfeld I. Bratislava 1974.
- Krekovič 1981* - E. Krekovič: Rímska importovaná keramika na Slovensku. Slov. Arch. 29, 1981, 341-376.
- Kuzmová 1997* - K. Kuzmová: Terra Sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes (Südwestslowakei). Nitra 1997.
- Peškař 1972* - I. Peškař: Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren. Praha 1972.
- Peškař 1998* - I. Peškař: Hrnčířské pece z doby římské ma Moravě. Pam. Arch. 79, 1988, 106-169.
- Pieta/Plachá 1989* - K. Pieta/V. Plachá: Getreide- und Brotfunde aus der Völkerwanderungszeit in Devín. Slov. Arch. 37, 1989, 69-88.
- Plachá/Pieta 1986* - V. Plachá/K. Pieta: Römerzeitliche Besiedlung von Bratislava-Devín. Arch. Rozhledy 38, 1986, 339-357, 457-458.
- Plachá/Hulínek 2000* - V. Plachá/D. Hulínek: Laufende Grabungsergebnisse vom nationalen Kulturdenkmal Devín. AVANS 1998, 2000, 143-145, 268-272.
- Pollak 1997* - M. Pollak: Die germanische Drehscheibenkeramik vom Oberleiserberg. In: Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno 1997, 165-170.
- Rütti 1991a* - B. Rütti: Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst. Text. Augst 1991.
- Rütti 1991b* - B. Rütti: Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst. Katalog und Tafeln. Augst 1991.
- Stuppner 1994* - A. Stuppner: Zu den Auswirkungen der Markomannenkriege im niederösterreichischen Limesvorland. In: Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 285-298.
- Thomas 1960* - S. Thomas: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. In: Arb. - und Forsch. -Ber. Sächs. Bodendenkmalpf. Beiheft 8. Dresden 1960.
- Tejral 1977* - J. Tejral: Die älteste Phase der germanischen Besiedlung zwischen Donau und March. In: Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Bratislava 1977, 307-342.
- Tejral 1982* - J. Tejral: Morava na sklonku antiky. Praha 1982.
- Tejral 1985a* - J. Tejral: Naše země a římské Podunají na počátku doby stehování národu. Pam. Arch. 76, 1985, 308-397.
- Tejral 1985b* - J. Tejral: Spätromische und Völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren. Arch. Austria 69, 1985, 105-145.
- Tejral 1990* - J. Tejral: Archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der mittleren Donau. In: Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. Wien 1990, 9-87.
- Tejral 1998* - J. Tejral: Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Mähren und ihr Niederschlag im archäologischen Befund. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Bonn 1998, 181-207.
- Tejral 1999* - J. Tejral: Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spätkaiserzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit. In: L'Occident Romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations. Brno 1999, 206-271.
- Varsik 2000a* - V. Varsik: Fortsetzung der Rettungsgrabung der germanischen Siedlung in Bratislava-Trnávka. AVANS 1998, 2000, 180-184, 304-305.
- Varsik 2000b* - V. Varsik: Rettungsgrabung auf der Autobahntrasse D61 in Bratislava. AVANS 1999, 2000, 146-150, 231-234.
- Wielowiejski 1996* - J. Wielowiejski: Der Forschungsstand über den Hauptweg der Bernsteinstraße. In: Kontakte längs der Bernsteinstraße. Krakow 1996, 57-63.

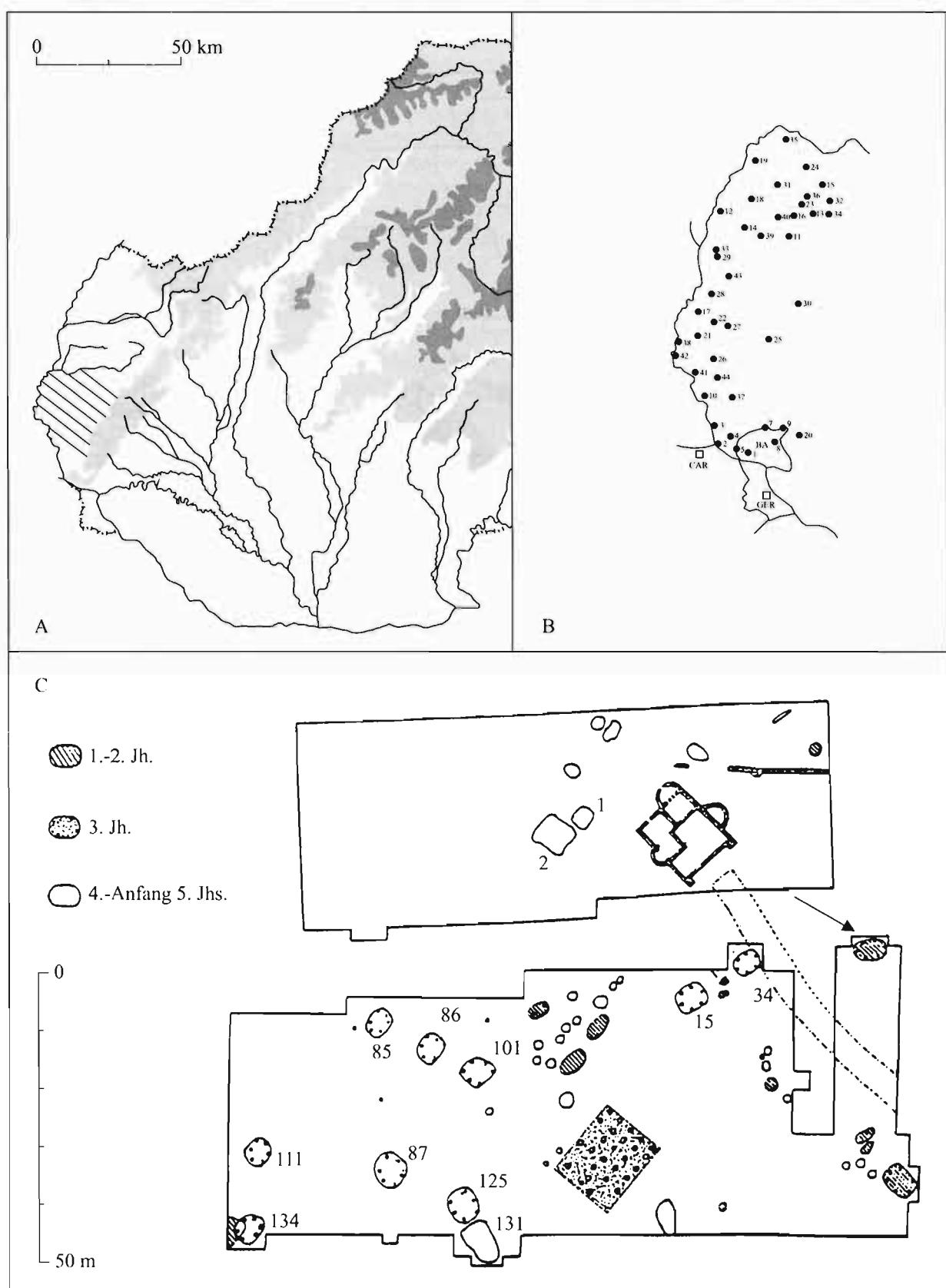

Abb. 1. A - Mittleres Donaugebiet (Záhorie Gebiet/Slowakisches Marchland - schrafiert). B - Záhorie Gebiet/Slowakisches Marchland. 1-44 - Fundstellen des 1.-4./5. Jh. CAR - Carnuntum, GER - Gerulata, 2-9 - Bratislava; 2 - Devin; 3 - Devinska Nová Ves; 4 - Dubravka; 6 - Trnávka/Vajnory; 21 - Jakubov; 22 - Kostolište; 26 - Láb; 37 - Stupava; 44 - Zohor. C - Bratislava-Dubravka, Grabungsflächen I. und II.

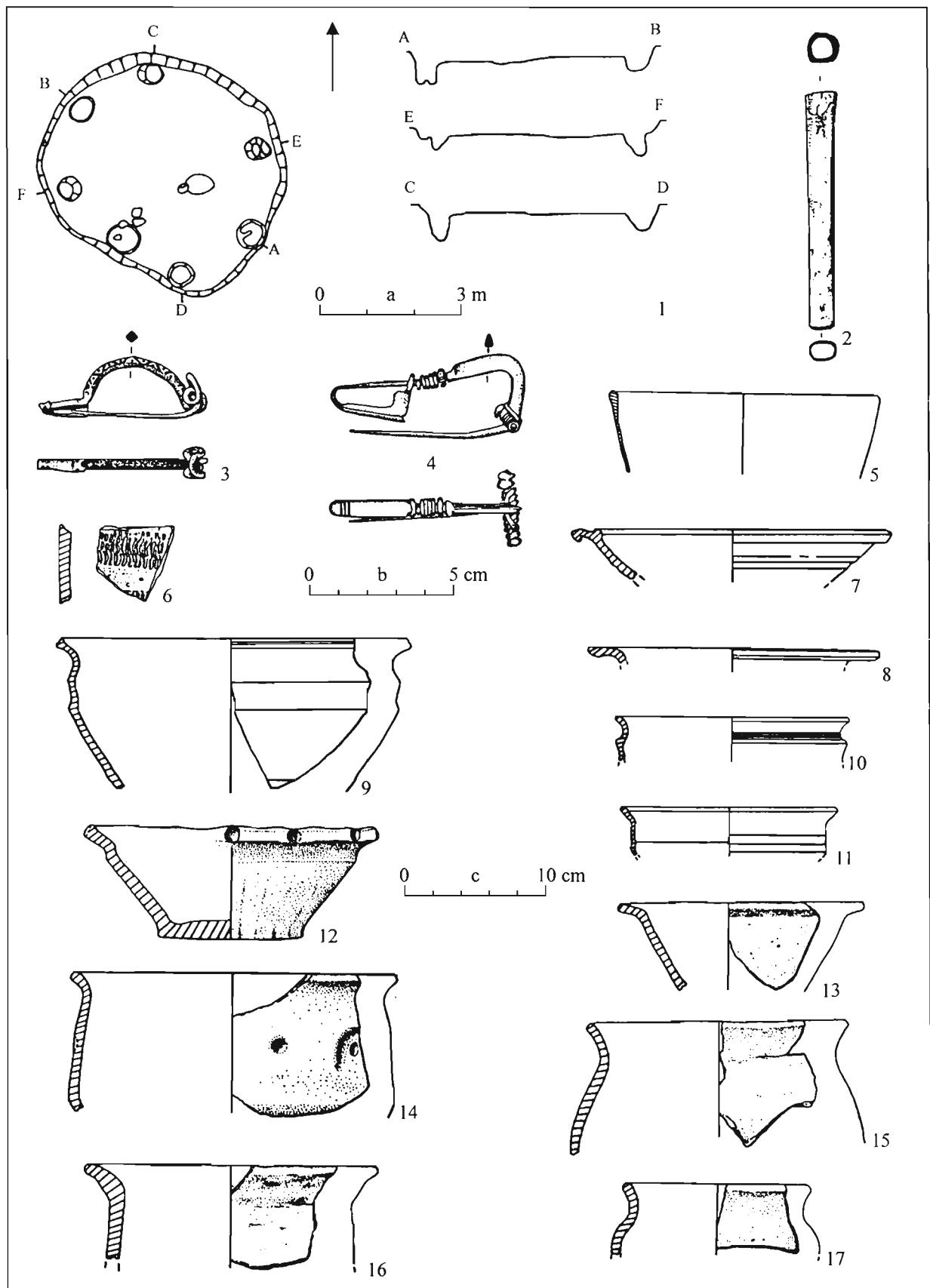

Abb. 2. Bratislava-Dúbravka. Objekt 15/89. Fundauswahl. 2-5 - Kleinfunde; 6-8 - Provinzialrömische Keramik; 9-11 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 12-15 - Germanische handgemachte Keramik. 2 - Bein; 3-4 - Bronze; 5 - Glaß. Maßstab: a: 1, b: 2-6, c: 7-17.

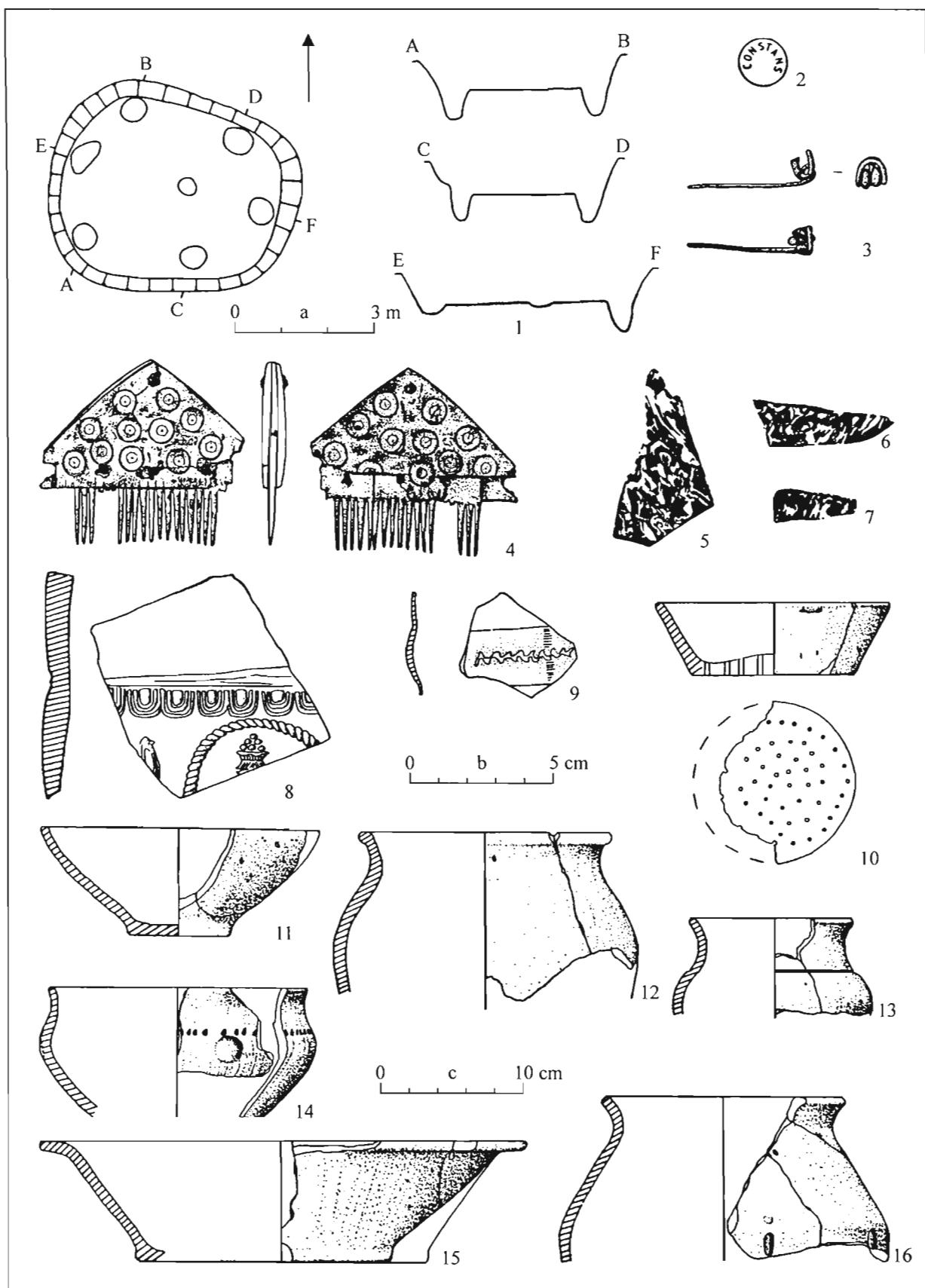

Abb. 3. Bratislava-Dúbravka. Objekt 85/90. Fundauswahl. 2-7 - Kleinfunde; 8 - Terra Sigillata; 9 - Trierer Spruchbecher; 10-16 - Germanische handgemachte Keramik. 2-3 - Bronze; 4 - Bein; 5-7 - Mosaikglaß.
Maßstab: a: 1, b: 2-9, c: 10-16.

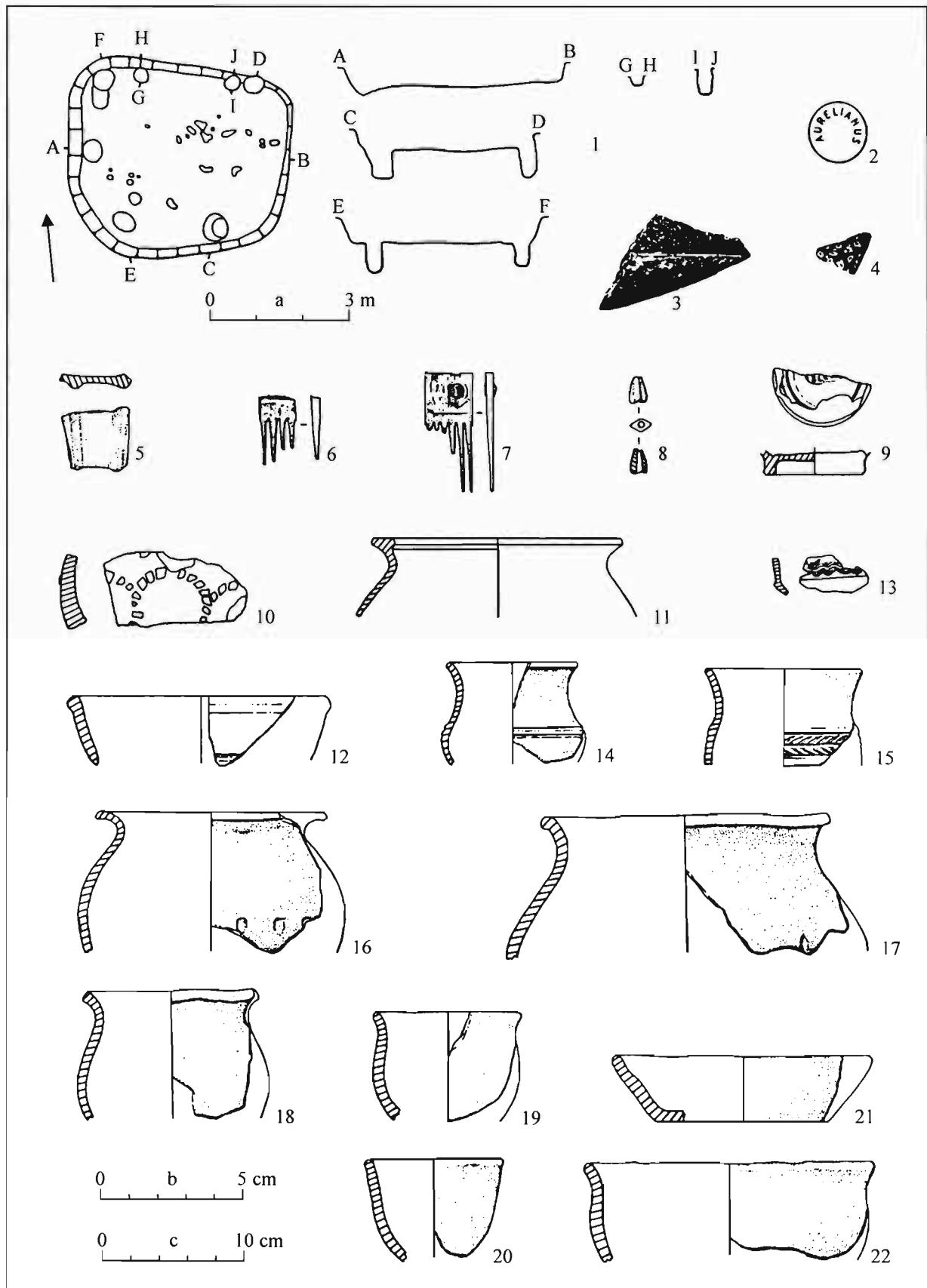

Abb. 4. Bratislava-Dúbravka. Objekt 86/90. Fundauswahl. 2-8 - Kleinfunde; 9 - Terra Sigillata; 10-12 - Provinzialrömische Keramik; 13 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 14-23 - Germanische handgemachte Keramik. 2 - Bronze; 3-4 - Mosaikglas; 5,8 - Glas; 6-7 - Bein. Maßstab: a: 1, b: 2-10, c: 11-22.

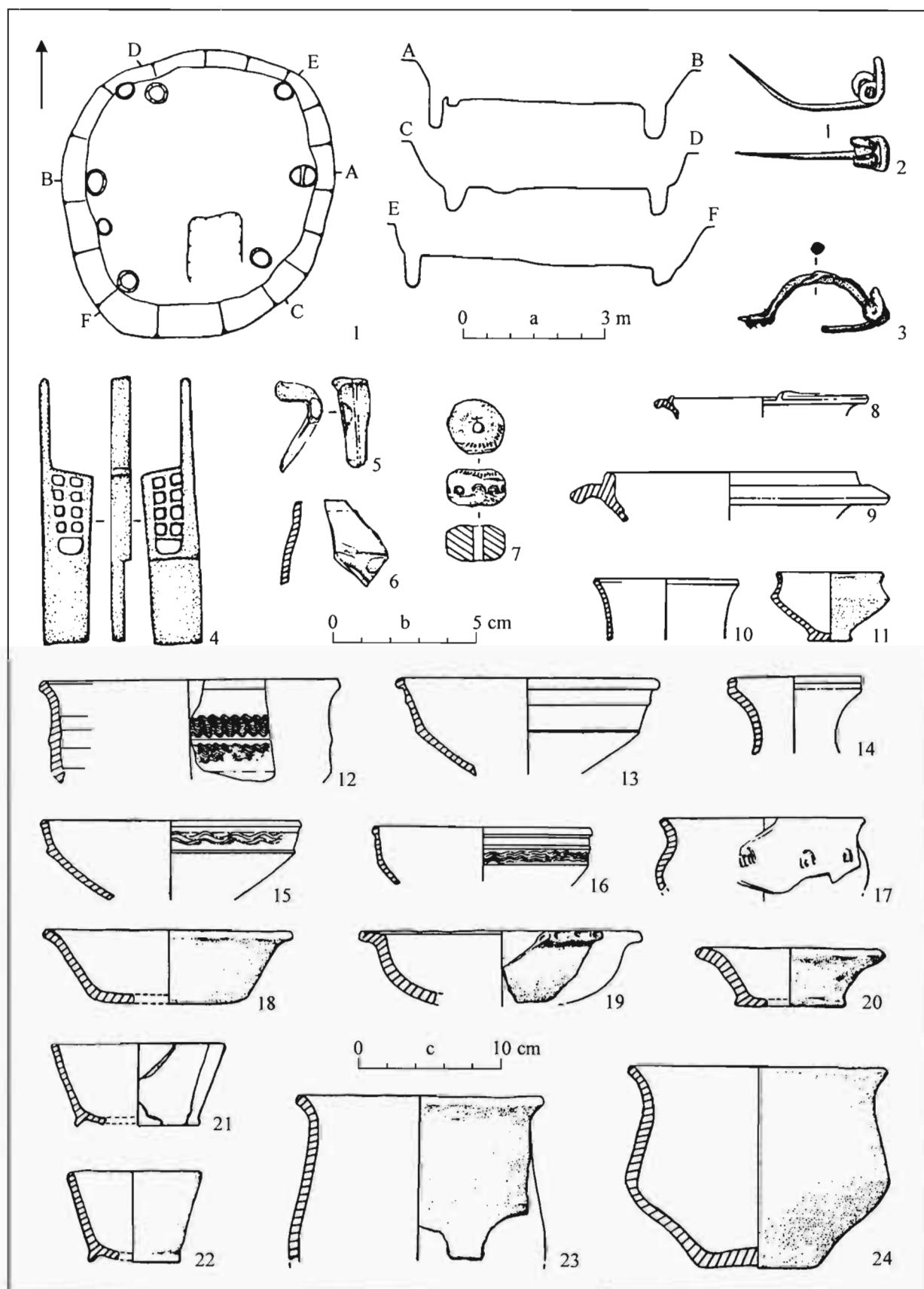

Abb. 5. Bratislava-Dúbravka. Objekt 87/90. Fundauswahl. 2-7 - Kleinfunde; 8-10, 14 - Provinzialrömische Keramik;
12-16 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 17-24 - Germanische handgemachte Keramik. 2, 4 - Bronze; 3 - Eisen;
5-6 - Glas. Maßstab: a: 1, b: 2-7, c: 8-24.

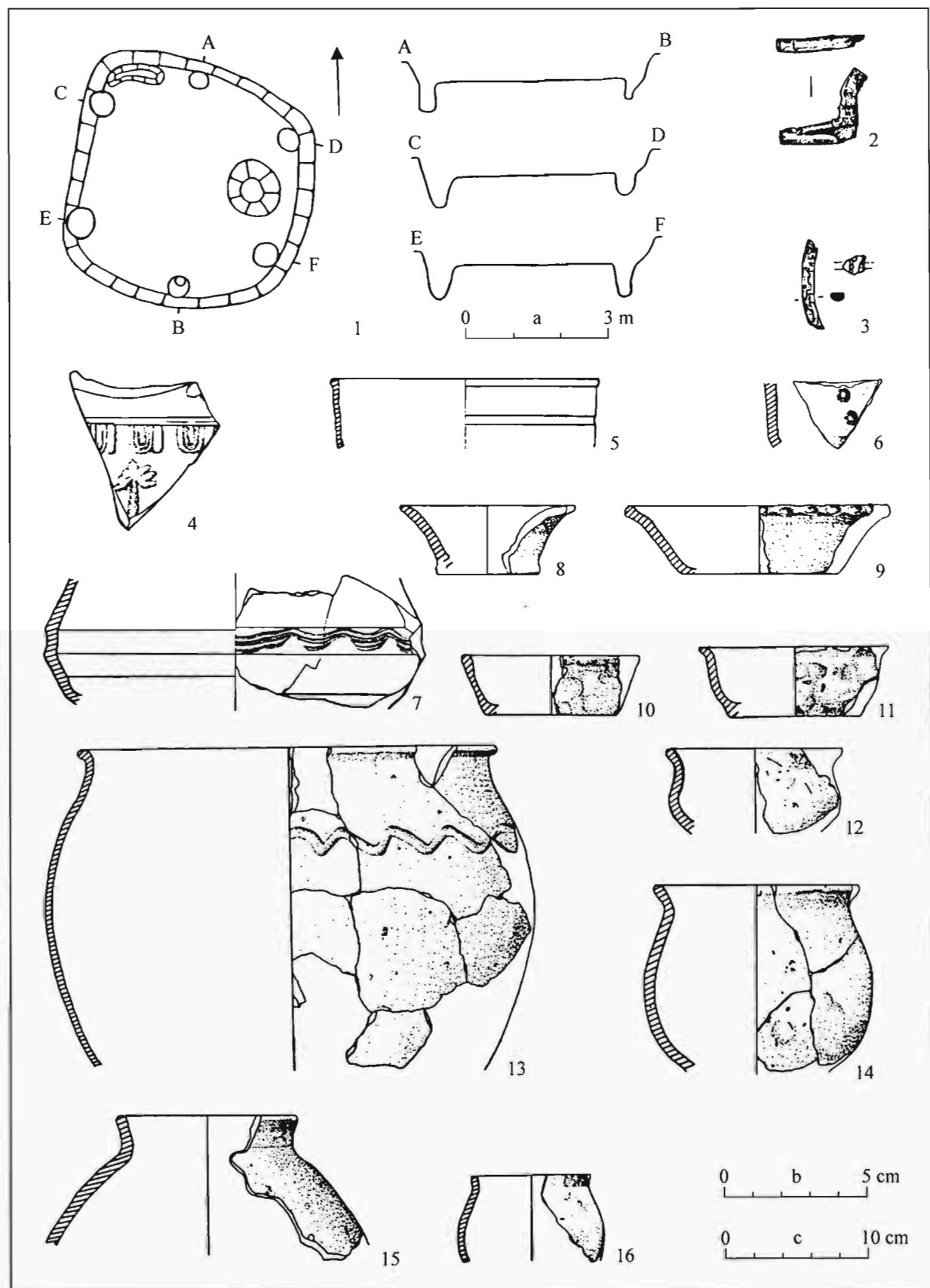

Abb. 6. Bratislava-Dúbravka. Objekt 101/91. Fundauswahl. 2-3 - Kleinfunde; 4 - Terra Sigillata; 5 - Provinzialrömische Keramik; 7 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 8-15 - Germanische handgemachte Keramik. 2 - Bronze; 3 - Glas. Maßstab: a: 1, b: 2-4, c: 5-16.

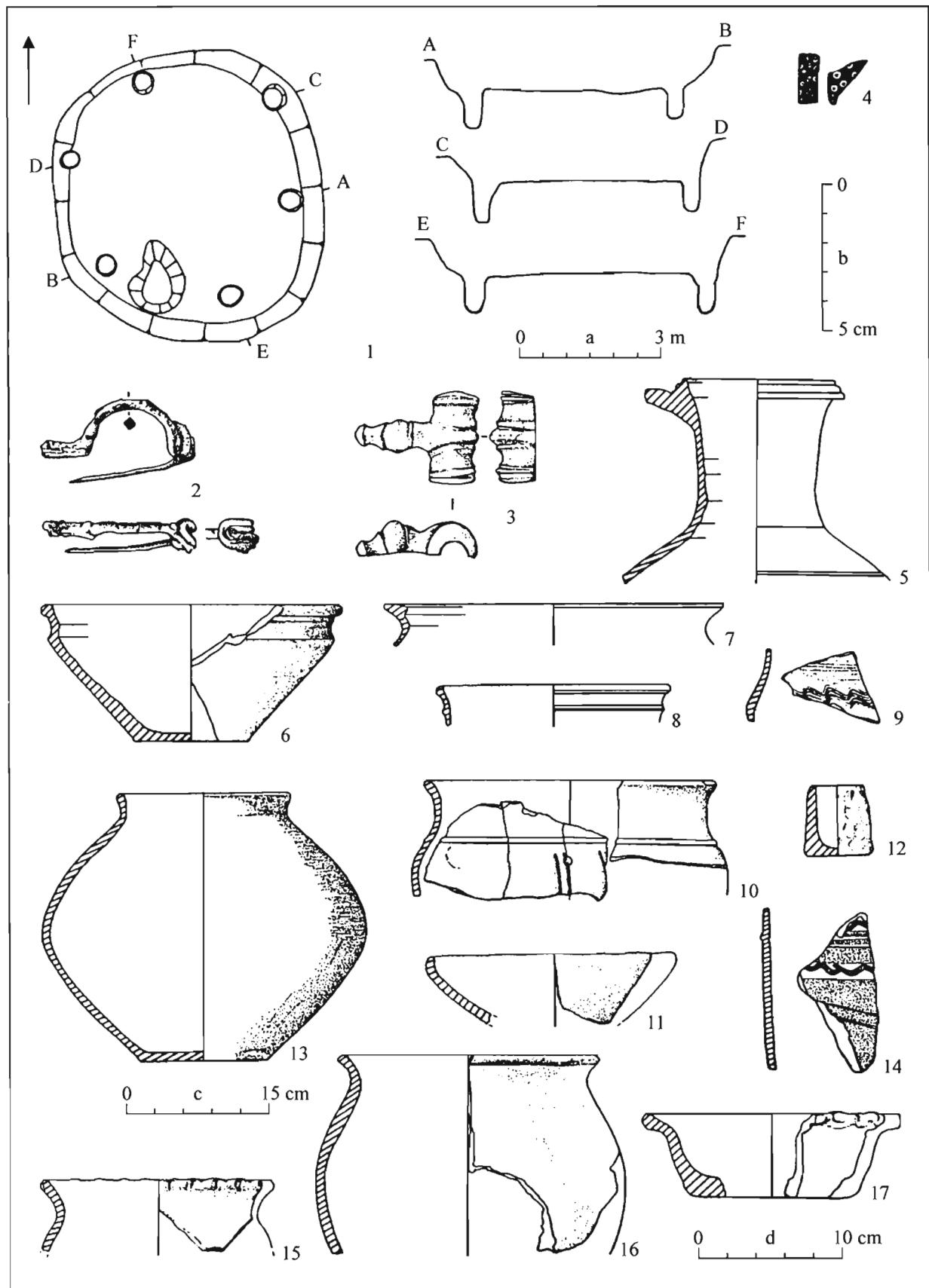

Abb. 7. Bratislava-Dúbravka. Objekt III/91. Fundauswahl. 2-4 - Kleinfunde; 5-7 - Provinzialrömische Keramik;
8-9 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 10-17 - Germanische handgemachte Keramik. 2 - Eisen; 3 - Bronze;
4 - Mosaikglas. Maßstab: a: 1, b: 2-4, c: 13, d: 5-12, 14-17.

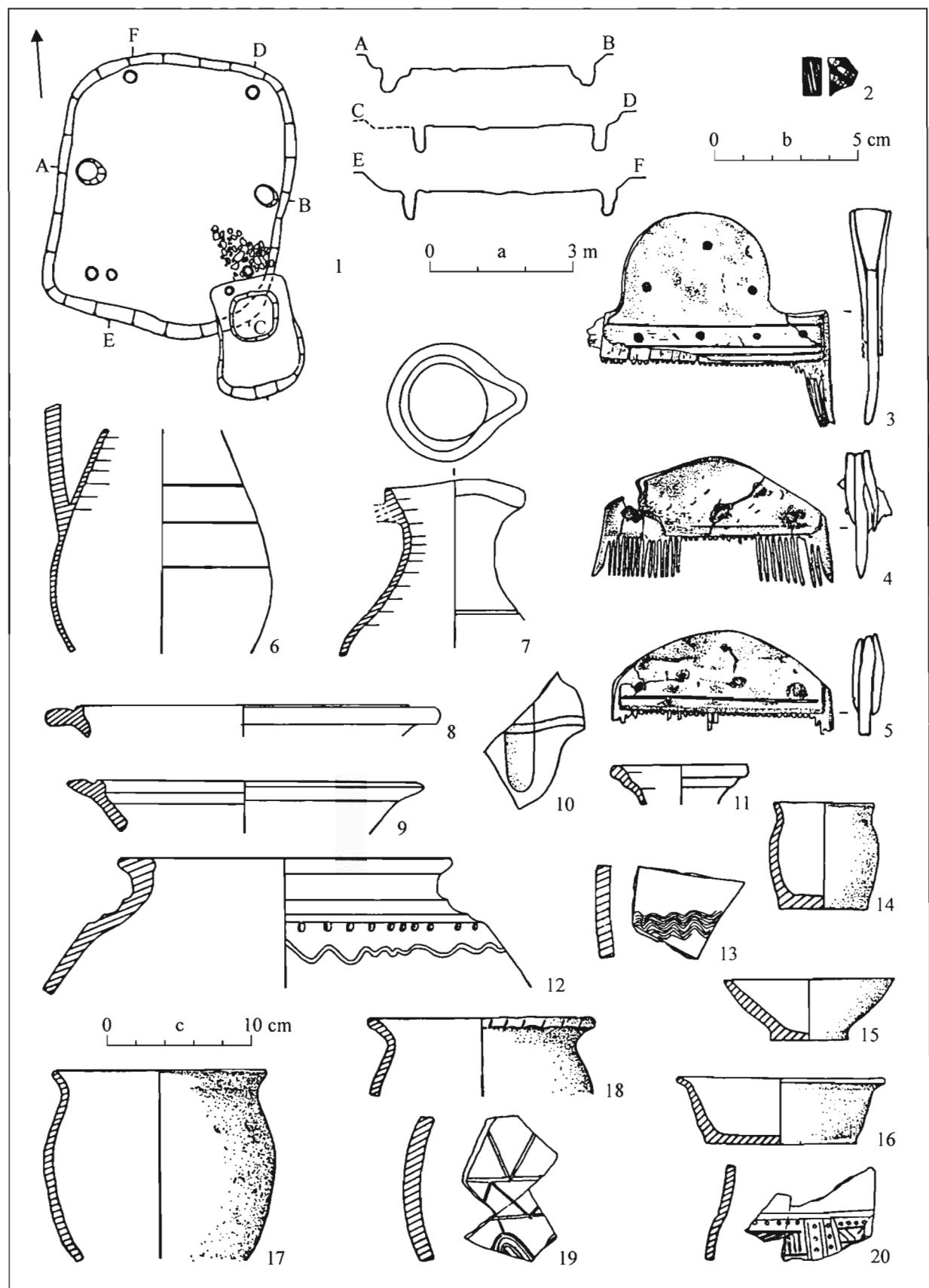

Abb. 8. Bratislava-Dúbravka. Objekt 125/92. Fundauswahl. 2-5 - Kleinfunde; 6-11 - Provinzialrömische Keramik; 12-13 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 14-20 - Germanische handgemachte Keramik. 2 - Mosaikglas. Maßstab: a: 1, b: 2-5, c: 6-20.

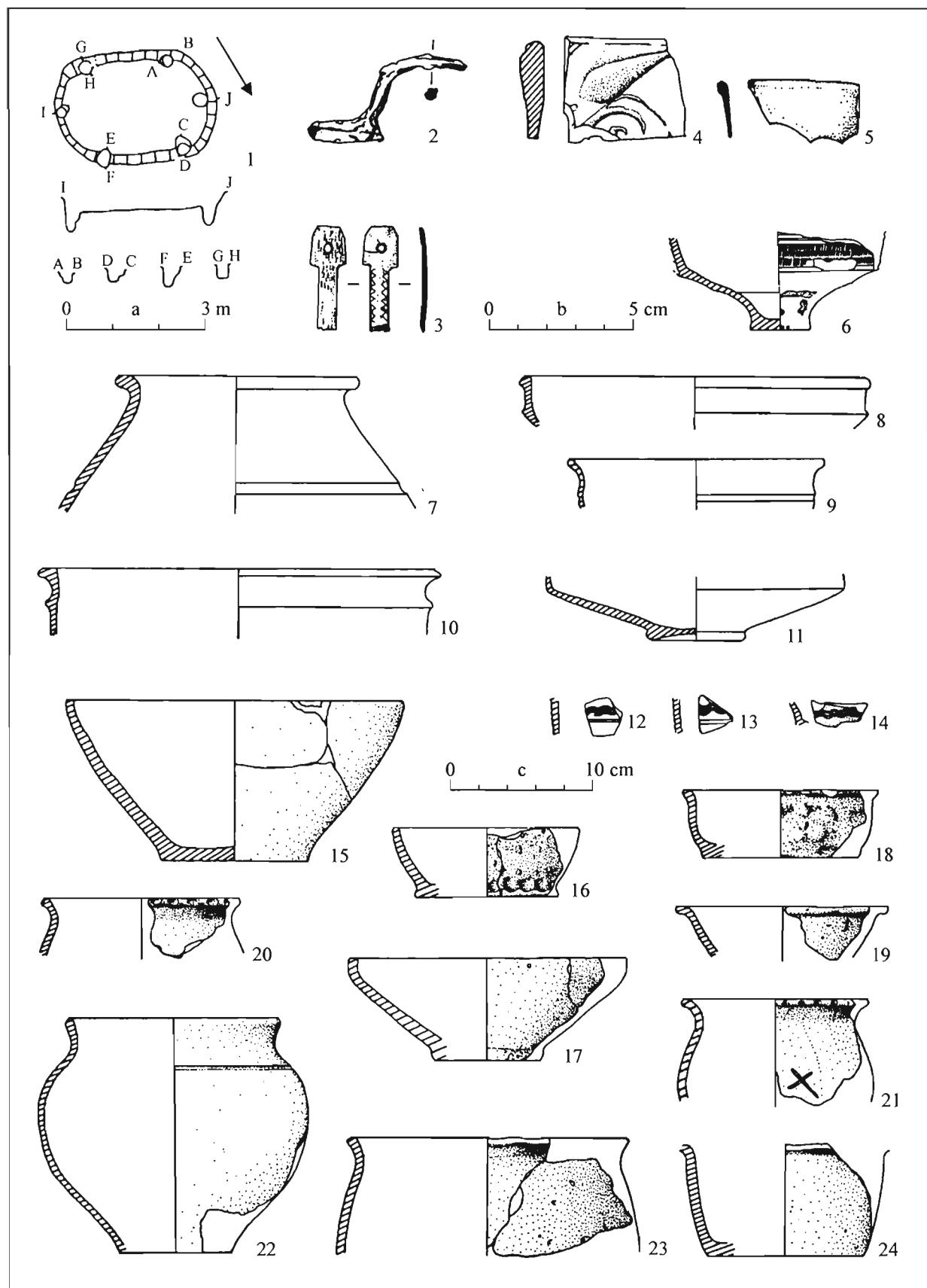

Abb. 9. Bratislava-Dúbravka. Objekt 34/89. Fundauswahl. 2-5 - Kleinfunde; 6 - Provinzialrömische glasierte Keramik; 7-8 - Provinzialrömische Keramik; 9-14 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 15-24 - Germanische handgemachte Keramik. 2 - Eisen; 3 - Bein; 4 - Terra Sigillata; 5 - Glas. Maßstab: a: 1, b: 2-5, c: 6-24.

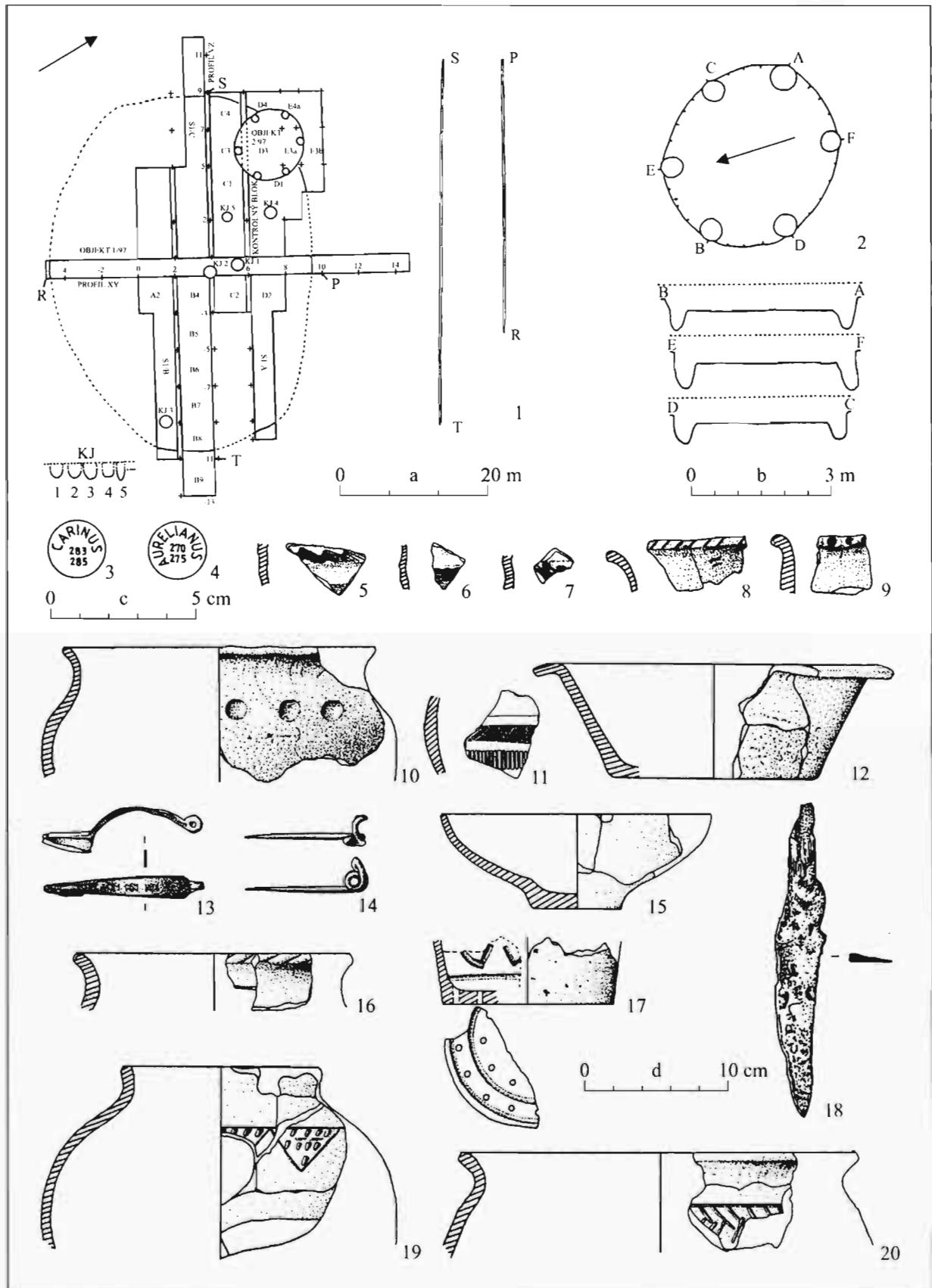

Abb. 10. Láb. 1-11 - Objekt 1/97; 12-20 - Objekt 2/97. 2-3, 13-15 - Kleinfunde; 4-6 - Germanische scheibengedrehte Keramik; 7, 16 - Provinzialrömische Keramik; 8-11, 17-20 - Germanische handgemachte Keramik. 3-4, 13-14 - Bronze; 15 - Eisen. Maßstab: a: 1, b: 2, c: 3, 4, d: 5-20.

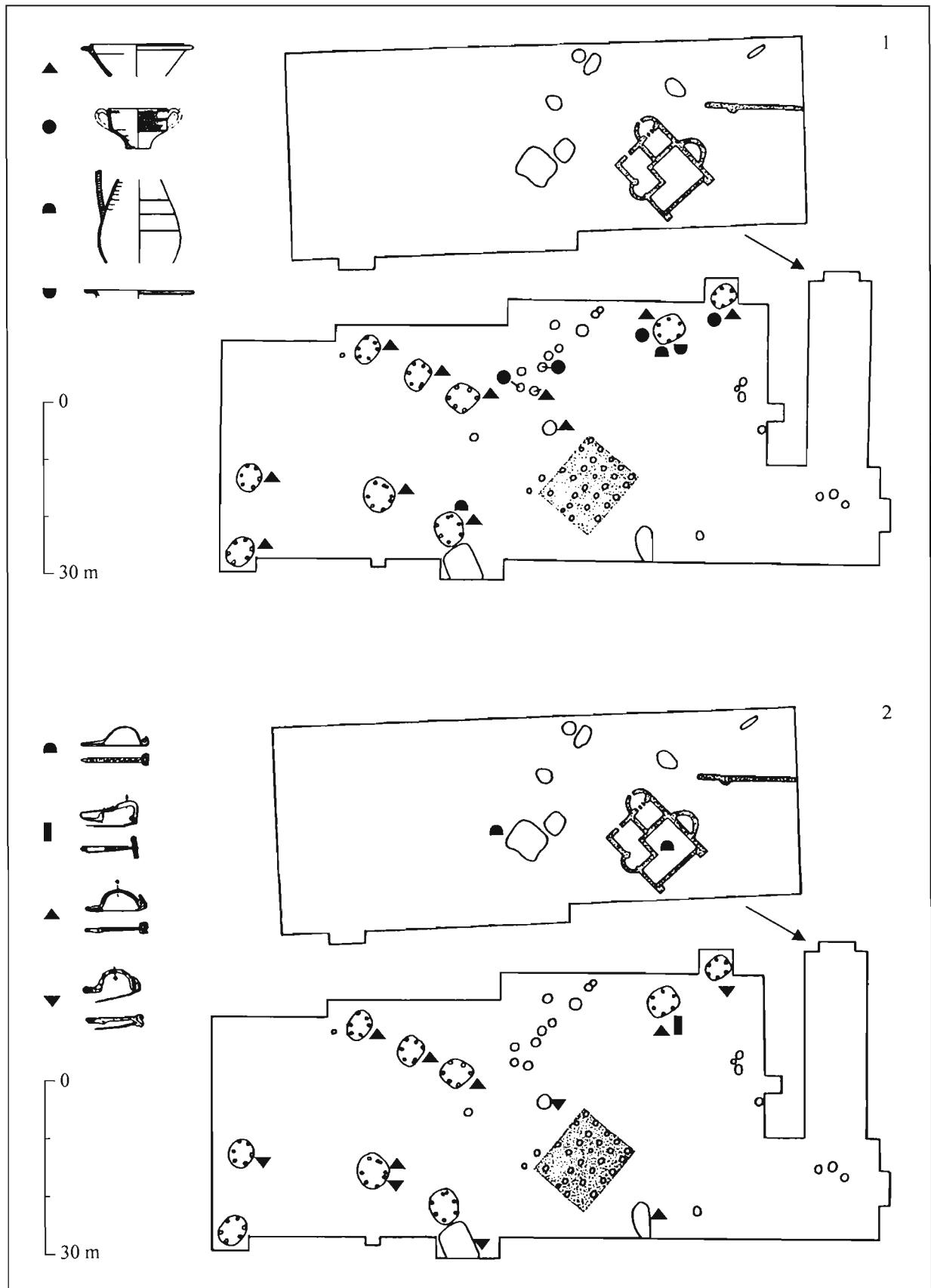

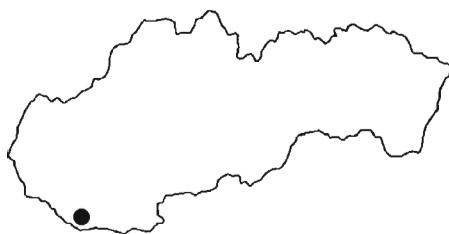
Abb. 11. Bratislava-Dúbravka. 1 - Verbreitung der römischen glasierten Keramik; 2 - Verbreitung der Fibeln.

ZUR ENTWICKLUNG DER QUADISCHEN SIEDLUNG VON VELKÝ MEDER (SW-SLOWAKEI)

Vladimír Varsik

Die Studie entstand mi Rahmen des Forschungsprojektes der VEGA-Agentur Nr. 2/3172/24.

Südwestslowakei, römische Kaiserzeit, germanische (quadische) Siedlung, Chronologie, Siedlungsstruktur.

Einleitung

Die archäologischen Grabungen in Velký Meder in den Jahren 1988-1992 erschlossen einen Teil umfangreicher quadischen Ansiedlung auf der Großen Schüttinsel (binnenländisches Donaudelta zwischen Bratislava und Komárno, das im Norden von Kleindonau und im Süden vom Hauptdonaustrom begrenzt ist). Die Siedlung befindet sich südlich des Städtchens Velký Meder in der Region der ausgedehnten Donauinundation (Abb. 1: 1). Sie ist auf einer Dünengruppe situiert, die von einer mäanderartigen Depression, eines ehemaligen Flussarmes, umgrenzt ist. Aufgrund der Oberflächenfunde ist anzunehmen, dass neben der zentralen Düne auch Teile benachbarter Anhöhen besiedelt waren (Abb. 1: 2). Außer der kaiserzeitlichen Siedlung erstreckte sich auf der Lokalität auch eine neolithische Siedlung und mit den sporadischen Spuren ist die Besiedlung in Spätneolithikum und in der mittleren Bronzezeit belegt. Im 7.-8. Jh. entstand hier ein awarisches Körpergräberfeld, im 10.-12. Jh. ein mittelalterliches Dorf und die Besiedlung ist erst mit einem Gräbchensystem und einem Grubenhause aus dem späten Mittelalter abgeschlossen.

Die Gesamtfläche der kaiserzeitlichen germanischen Siedlung erlangt etwa 6-8 ha. Die Ausgrabung wurde durch den Bau einer Berieselungsanlage hervorgerufen. In fünf Grabungskampagnen wurde ein Abschnitt der Lokalität von 0,7 ha Fläche untersucht, was etwa 1/10 ihres Gesamtausmaßes beträgt (Abb. 1: 2). Mit diesen Zahlen sind alle Erwägungen über die Siedlungsstruktur negativ gekennzeichnet. Ungeachtet dessen ist es gerade Velký Meder, das mit der Zahl der untersuchten Siedlungsobjekte in der Südwestslowakei zu den am besten erkannten germanischen Dorfsiedlungen gehört.

Die quadische Siedlung Velký Meder ist nur 7 km von der Donau und dem römischen Limes entfernt. Die naheliegendsten Kastelle sind Ad Status in 15 km Luftlinie und Arrabona in 16 km Entfernung (Abb. 1: 1). Das zur Siedlung gehörende Gräberfeld wurde trotz Geländebegehungen der Umgebung nicht gefunden.

Die Zusammensetzung der Siedlungsobjekte

Im Rahmen der kaiserzeitlichen Siedlung wurden folgende Typen der Siedlungsobjekte freigelegt: a) Hütten, bzw. Grubenhäuser; b) oberirdische Pfostenbauten; c) Vorratsgruben; d) freistehende Feuerstellen und Öfen; e) Lehmexploitationsgruben; f) sonstige, funktionell näher unbestimmbare Eintiefungen.

Hütten, bzw. Grubenhäuser

Von den insgesamt 43 freigelegten Grubenhäusern 37 Hütten hatten ein charakteristisches Pfostenschema mit 6-7 Pfosten die ein Sechseck bildeten. Zwei Hütten wiesen spätromische Grundrisse mit Eckpfosten auf. In den anderen Hütten die Pfosten fehlten oder ihre Anordnung unüblich war.

Oberirdische Pfostenbauten

Wir beobachteten ausgedehnteren Anhäufungen der freistehenden Pfostenlöcher in den nördlichen und nordwestlichen Teil der freigelegten Flächen. Eine Aufgabe, von ihnen die Grundrisse der oberirdischen Bauten zu

rekonstruieren, erschwerten beträchtlich die Tatsache, dass viele Pfostenlöcher beim Bau mittelalterlichen Wohnobjekte und beim Tiefen awarischer Gräbern zerstört wurden. Die gänzliche Verworrenheit des Baubefundes ist noch damit erhöht, das ein Teil der Pfostenlöcher der bronzezeitlichen Siedlung oder dem mittelalterlichen Dorf anhören konnten. Individuelle Pfostenlöcher waren durch Funde nur in Ausnahmefällen datierbar. Größere Konzentrationen des Fundmaterials auf der Grabungsfläche, die von der Anwesenheit eines oberirdischen Pfostenbaues deuten würden, haben wir nicht gefunden.

Trotzdem gelang es einige Grundrisse zu rekonstruieren, die in die römische Kaiserzeit datierbar sind. Der einfache Grundriss zweier oberirdischen Bauten wurde von drei Pfostenlöcherpaaren angegeben. Nördlich des Grubenhauses 97 wurde in gleicher Orientierung ein seichtes und schmales Gräbchen (Gräbchen 157) freigelegt (Abb. 2: 2). Es begrenzte eine Fläche von 8,6 x mindestens 3,6 m (in der Richtung nach Süden ist das Gräbchen allmählich verschwunden worden). Auf der Gräbchensohle waren dicht nebeneinander kleine Vertiefungen - Reste der eingeschlagenen Pfähle (Dm. 8-12 cm). Das Gräbchen selbst war undatierbar, teilweise wurde es aber von einem mittelalterlichen Öfen überdeckt. In dem durch das Gräbchen begrenzten Raum befand sich eine Verwirrung der Pfostenlöcher, die eine linienartige Anordnung mit vierseitigem Grundriss andeuteten.

Interessant war die Tatsache, dass die Mehrheit der freistehenden Pfostenlöcher sich im nördlichen bzw. nordwestlichen Teil der Grabungsflächen konzentrierte. Wie wir noch sehen werden, dieser Siedlungsabschnitt wurde vornehmlich in der spätromischen Zeit besiedelt (Phase C). Das ist gleich die Zeit, für die es gelungen ist, auch in den anderen kaiserzeitlichen Siedlungen aus der Slowakei die oberirdische Pfostenbauten zu belegen (z. B. Nitra-Párovské Háje: *Pieta/Ruttkay 1997, 146, Abb. 4*).

Vorratsgruben

In der quadischen Siedlung von Vel'ký Meder wurden 14 Vorratsgruben freigelegt. Das Verhältnis der Gruben zu den Hütten beträgt also 1: 3. Es handelte sich meistens um zylindrische Objekte mit kreisförmigem Grundriss.

Freistehende Feuerstellen und öfen

Die Grabung in Vel'ký Meder brachte keine eindeutige Hinweise von Metallbearbeitung oder Keramikherstellung. Die Feuerstellen bzw. Öfen stellen einfache ovale oder viereckige Eintiefungen mit verbrannten Wänden dar. Nur ein kreisförmiger Ofen hatte die Schotterplasterung auf der Sohle und eine eingetiefe Vorofengrube.

Lehmexploitationsgruben

Unregelmäßige Gruben, die nach der Lehmexploitation entstanden, konzentrierten sich auf den Rändern der Grabungsflächen, in den Stellen, wo die besiedelte Düne in die ehemalige Flussarme sankte.

Datierung

Nach der Analyse des Fundmaterials gelang es drei Phasen auszusondern (Phase A: 2. Hälfte des 2. Jh.; Phase B: Ende des 2. - 2. Drittel des 3. Jh.; Phase C: letzte Drittel des 3.-4. Jh.; *Varsik 1998, 21-56*). Nicht alle Siedlungsobjekte enthielten aber chronologisch ausreichend empfindliche Funde, die eine Zuordnung zur bestimmten Phase ermöglichen würden. Dank dem reichen Fundstoff waren am besten die Grubenhäuser und einige Vorratsgruben datierbar. Die Bebauungspläne einzelner Phasen (Abb. 7-9) enthielten deshalb nicht alle Siedlungsobjekte, die im bestimmten Zeitabschnitt der Kaiserzeit auf der Lokalität vorhanden waren. Es sind nur diejenige eingezeichnet, die einerseits erhalten blieben (d. h. mindestens unter die Ackerschicht eingetieft waren), und andererseits verlässlich datierbar sind.

Es gibt noch einen wichtigen Faktor, der die Aussagekraft des gewonnenen Bildes über die Entwicklung der Siedlungsstruktur beträchtlich vermindert. Ideal wäre nämlich die Datierung einzelner Siedlungsphasen auf die Jahrzehnte, bzw. auf einzelne Generationen. Mittels der zugänglichen Funde stehen wir aber sehr weit von diesem Idealfall. Wir sind fähig den einzelnen Phasen einen Zeitraum grob von 50 bis 100 Jahren zuordnen. Es ist aber sehr wahrscheinlich, dass die Lebensdauer einzelner germanischen Holz-Lehmgebäude nicht so lang war. Deshalb darf man nicht damit rechnen, dass alle eingezeichneten Objekte im Rahmen einer von uns bestimmten Phase in einem Augenblick zusammen lebten. Einen Beweis dafür bieten auch mehrere Überschneidungen der Siedlungsobjekte während einer Phase. Alles deutet davon, dass der Lebensrhythmus der germanischen Siedlung nicht so einfach und geradlinig war, wie das vorgelegene verzerzte und vom Forschungsstand geprägte Bild widerspiegelt.

In diesem Beitrag möchte ich Hauptzüge der räumlichen Siedlungsentwicklung entwerfen. Ich werde dabei stufenweise, chronologisch nach den Phasen fortschreiten. Erstens werden die Kleinfunde vorgelegt, die die Datierung der betreffenden Phase sichern. Danach wird eine sehr knappe und kurze Charakteristik der importierten und germanischen Keramik folgen. Zum Abschluss kommt die absolute Datierung der Phase und die räumliche Ausdehnung der Siedlungsobjekte auf dem Grabungsplan.

Das Problem der Besiedlungsanfänge und die älteste Siedlungsphase (Phase A)

Besiedlungsanfänge

Die ältesten Funde von der Siedlung bildet eine kleine Keramikkollektion. Es handelt sich um ein südgallisches Terra sigillata-Bruchstück von der Tellerform Drag. 18/31 (*Kuzmová 1997a*, 140, Nr. 75, 1) und um dünnwandige Fragmente eines Bechers mit schwarzem Überzug (Abb. 3: 1a, b). Für die südgallische Terra sigillata, aber auch für die sog. frühe italische Feinware und ihre pannonischen Nachahmungen gilt, dass sie nur bis zur Mitte des 2. Jh., bzw. bis zu Hadrians Regierungszeit, vorkommen (*Gabler 1993*, 121-122; *Gassner 1991*, 256-258). Besprochene Funde würden für die Siedlungsanfänge schon vor dem J. 150 aussprechen. Diese frühe Datierung problematisiert jedoch die Tatsache, dass die Keramikbruchstücke als Intrusion in den jüngeren Fundkomplexen vorgefunden wurden. Auf der anderen Seite ist es darauf hinzuweisen, dass die unerforschte Fläche genug Raum bietet, wo die ältesten germanischen Objekte versteckt sein können.

Kleinfunde der Phase A

Etwas klarer ist die Situation im nachfolgenden, als Phase A bezeichneten Zeitabschnitt. Im Vergleich mit den anderen germanischen Siedlungen aus der Südwestslowakei ist es beachtenswert, dass beinahe 50% des Sigillata-Imports in Velký Meder die Erzeugnisse aus mittelgallischen Werkstätten darstellen (Abb. 2: 1). Auf diese eigenartige Tatsache machte auch K. Kuzmová aufmerksam (*Kuzmová 1997a*, 84).

Auf Grundlage der hohen prozentuellen Vertretung mittelgallischer Sigillaten wäre eine ausgeprägte germanische Besiedlung schon vor oder im Verlauf der Markomannenkriege zu erwarten. Dem widerspricht jedoch die Befundsituation. Ein großer Teil der mittelgallischen Sigillaten wurde nämlich in einem eindeutig jüngeren Fundkontext gefunden, d. h. in den Siedlungsobjekten, die nach anderen Funden erst in das 3.-4. Jh. datierbar sind. Nach dem Ausscheiden solcher jüngerer Objekte verbleiben uns nur drei Hütten und einige Siedlungssgruben in denen auch das übrige Fundmaterial nicht der zeitlichen Einstufung in die zweite Hälfte des 2. Jh. widerspricht.

Importkeramik

Innerhalb dieses Beitrags ist es nicht möglich eine detaillierte Analyse des Keramikinhaltes der einzelnen Entwicklungsphasen der quadischen Siedlung aus Velký Meder vorzulegen. Ich beschränke mich deshalb nur auf die allgemeine Grundcharakteristik der Töpfware.

Ein Bild über den Keramikinhalt der ältesten Phase A bieten uns vor allem die Fundverbände aus den Hütten 94, 107B und 125. Besonders in der Hütte 94 ist reichlich importierte römische Keramik vorgekommen. Außer der mittelgallischen Terra sigillata und der sog. raetischen Ware der Stilgruppe Drexel 1 (Abb. 3: 2a-c) kamen in dem gelbtonigen Geschirr vor allem die Ringschüsseln mit roter Streifenverzierung zur Geltung (Abb. 3: 13). Ähnliche "marmorierte" Schüsseln befinden sich in dem nahen Kastell Ad Statuas in den antoninischen Schichten (*Gabler 1989*, 475, Fig. 102: 47; 103: 19).

Die eindeutig beliebteste Form der pannonischen Keramik im ältesten Horizont in Velký Meder waren grauen Schüsseln mit grauschwarzem bis schwarzem Überzug, welche die Form Drag 37 imitieren (Abb. 3: 10). Selten taucht in diesem Zeitabschnitt die Stempelverzierung mit Pflanzenmotiven auf (Abb. 3: 11).

Germanische Keramik

Aus mehreren Bruchstücken in der Hütte 94 konnte eine S-förmig profilierte Terrine mit schwarz polierter Oberfläche rekonstruiert werden (Abb. 3: 15). Auf dem Halse zierte sie ein Zickzackband und der Bauch ist mit Furchenfeldern bedeckt. Dieselbe Zierkombination weist auch die Schüssel aus der Hütte 125 auf (Abb. 3: 16). Im Zusammenhang mit einer kleinen Vase mit ähnlicher Verzierungsweise aus dem Königsgrab in Mušov führt südmährische Parallelen J. Tejral an (*Tejral 1994*, 305-306, Abb. 15-16). Eine geschlossene Gruppe dieser Töpferzeugnisse hält er für die Spätstufe B2 und frühe C1 charakteristisch. Der Untergang mehrerer Siedlungsobjekte, in denen diese germanische Feinkeramik gefunden wurde, verknüpfte J. Tejral mit den unruhigen Ereignissen der Markomannenkriege (ebenda 306).

Weitere Verzierungselemente der Phase A in Velký Meder sind flächige geritzte Gitterfelder (Abb. 3: 6) und kleine ovale Grübchen (Abb. 3: 12). Erwähnenswert ist noch ein kleiner bikonischer Napf (Abb. 3: 14). Seine Verzierung bildet eine horizontale und vertikale Tannenzweigreihe aus den keilförmigen Einstichen.

Datierung und Siedlungsstruktur

Die Datierung der Phase A hängt vor allem vom Vorkommen der mittelgallischen Terra sigillata ab. Im Einklang mit ihr kann als grober Rahmen die zweite Hälfte des 2. Jh. vorgeschlagen werden. Reliefverzierte Fragmente

sind Erzeugnisse des Cinnamus und Albucius. Anhand von der Keramikanalyse reihe ich in diesen Zeitabschnitt drei Grubenhäuser und eine Gruppe von sechs Wirtschaftsgruben (Abb. 7). Die Hütten befinden sich auf dem höchst gelegenen Plateau der untersuchten Düne. Beachtenswert ist eine ausgeprägte räumliche Abtrennung des Wirtschaftsteiles der Siedlung mit Vorratsgruben vom Wohnteil mit Hütten.

Die Markomannenkriege hinterließen in Veľký Meder keine greifbaren Spuren. Die Siedlung weist nicht einmal viele Militariafunde auf. In den Kreis der sog. römischen Militärbronzen gehören zwei rosettenförmige Niete, in einem Falle mit Emaileinlagen (Abb. 3: 3, 4). Außer der direkten Anwesenheit eines römischen Soldaten kommen auch andere Erklärungsmöglichkeiten ihres Vorkommens in der germanischen Siedlung in Betracht.

Aufschwung der Besiedlung nach den Markomannenkriegen - jungkaiserzeitliche Phase B

Kleinfunde

Die tatsächliche Blütezeit beginnt in der quadischen Siedlung im Zeitabschnitt, der nach Eggers Chronologie als Stufe C1 bezeichnet wird. Die chronologische Stützen der Phase B in Veľký Meder bilden die spätantoninische und severische Terra sigillata aus Rheinzabern und Westerndorf (Abb. 2: 1; 4: 1, 2) und die Armbrustfibeln mit hohem Nadelhalter der VII. Almgrens Gruppe (Abb. 4: 3). Die Bronzefibeln mit spitzigem Fuß (Abb. 4: 4) und die Dreilagenkämme des Typs Thomas I (Abb. 4: 5) kamen in der Phase B vor, aber auch im nachfolgenden Zeitabschnitt der Phase C.

Aus der Rheinzaberner Produktion aus der Zeit nach den Markomannenkriegen wies nur ein Bruchstück Reliefverzierung auf (Abb. 4: 1). K. Kuzmová bestimmte es als Erzeugnis aus dem Werkstättenkreis des Primitivus I und III (Kuzmová 1997a, 143, Nr. 41). Die Serie Primitivus gehört in Bernhards Gruppe IIc, die ihre Produktion zwischen den Jahren 210/220 (Gabler/Vaday 1992, 135, 137-138) oder 230/240 endete (Zanier 1992, 125-126). Von den glatten Formen ist Rheinzaberner Import durch eine Schüssel Drag. 33 und drei Teller Drag. 32 nachgewiesen. Die Teller Drag. 32 begannen sich auf den Märkten in Raetien und in Obergermanien erst nach den Markomannenkriegen durchzusetzen (Fischer 1990, 50-51; Zanier 1992, 132-135). Diese Beobachtung gilt wahrscheinlich auch für das mitteldanubische Gebiet. Es ist offenbar kein Zufall, dass in zwei gut datierten Fundverbänden aus der Zeit der Markomannenkriege - aus dem Mušov Burgstall und aus dem Holz-Erde-Lager aus Iža - Rheinzaberner Teller Drag. 32 nicht angeführt werden (Droberjar 1994, 44, Tabelle 1, 47; Kuzmová 1997b, 45, Fig. 1A).

Öfter befinden sich in den Objekten aus der beginnenden jüngeren Kaiserzeit in Veľký Meder Terra sigillata aus Westerndorf. Vertreten sind zwei der dortigen Großproduzenten - Comitialis und Helenius (Kuzmová 1997a, 144-145, Nr. 75, 63-74).

Tabelle 1. Eine übersicht der datierbaren Kleinfunde der Phase B.

	Terra sigillata	Fibeln	Kämme
Hütte 38		Armbrustfibel, Almgren Gruppe VII	
Grube 47	W. Comitialis		
Grube 48	W. Comitialis		
Hütte 61	W. Drag. 33		
Hütte 79	Rh. Drag. 32		
Hütte 95	Rh. Drag. 32 W. Helenius		
Hütte 103	W. Helenius (?)		
Hütte 106	Rh. Primitivus I, III Rh. Drag. 32, 33 W. unbestimm. W./Pf. Drag. 18/31, 31		
Hütte 114	W. Helenius	Fibel mit spitzigem Fuss	
Hütte 129		Armbrustfibel Almgren Gruppe VII	

Importkeramik

Die Gruppe der gelbtonigen Keramik repräsentieren einfache Teller mit flachem Boden (Abb. 4: 8). Von mehreren Krügen waren Formen mit Flachrand typologisch bestimmbar (Abb. 4: 17).

Ähnlich wie im vorangehenden Zeitabschnitt kommen auch in der Phase B graue Schüsseln mit dunklem Überzug vor, die Form Drag. 37 nachahmen. Wirkungsvoll sind vor allem die Exemplare mit Stempelverzierung (Abb. 4: 9, 10). Auf ihre Herkunft verweisen Parallelen aus dem nahen Kastell Ad Status am rechten Donauufer. Auffallend, sogar der Werkstätte nach identisch, ist die Verwandtschaft der Bruchstücke mit einem Blattornament (*Gabler 1989, 271, Fig. 101: 50*) und mit hufeisenförmiger Verzierung (ebenda Fig. 101: 51).

Seltene Verzierungsweise tragen Fragmente von grauen Bechern mit tropfenförmigen Appliken (Abb. 4: 7). Graue Gefäße mit ähnlicher Verzierung führt E. Krekovič aus undatierten Schichten des Lagers Gerulata an (*Krekovič 1998, 8, Abb. 1: 10-11*). Eine Parallel in gelbem Ton stammt auch aus der Töpfwerkstatt in Carnuntum, deren Produktion in die Zeit unmittelbar nach den Markomannenkriegen, bzw. in das letzte Drittel des 2. Jh. datiert wird (*Gassner/Jilek/Sauer 1997, 199, Abb. 19; 39: 14, Datierung - 212*). Zu Trinkgefäßen gehören auch ein die Form Drag. 33 nachahmender Becher aus der Hütte 103 (Abb. 4: 6) und ein Faltenbecher aus dem Grubenhause 114 (Abb. 4: 13).

Für die zweite Entwicklungsphase der quadischen Siedlung in Veľký Meder ist das Vorkommen grauer Ringschüsseln charakteristisch, welche die beliebteste Form des zeitgenössischen Keramikimportes bildeten und bei nahe in jeder Hütte aus diesem Zeitabschnitt vertreten sind (z. B. Abb. 4: 12).

Wahrscheinlich müssen wir im Abschluss dieses Horizontes, also nach der Mitte des 3. Jh., auch mit dem ersten vereinzelten Zustrom von glasierter Keramik rechnen. Bruchstücke von Mortarien mit orangebrauner Glasierung stammen aus Verschüttungsschichten der Hütten 79 und 103. Die Frage der Produktionsanfänge der spätrömischen glasierten Keramik ist selbst in Pannonien nicht zufriedenstellend geklärt. M. Grünewald lässt in Carnuntum das Vorkommen von glasierter Ware erst seit der Mitte des 4. Jh. zu (*Grünewald 1979, 72*). In Ad Status wurden glasierte Mortarien schon zur Zeit von konstantinischen Kastellumbau verwendet (*Ottományi 1989, 508-509*) und in Arrabona stammen sie sogar aus Schichten des 3. Jh. (*Szönyi 1984, 346*). Bei der Analyse der gelbtonigen Keramik in Carnuntum führt V. Gassner unter den datierenden Funden der Periode 4 (230-300) auch glasierte Mortarien an (*Gassner 1990, 136*). E. Krekovič bezweifelt ebenfalls nicht das Vorkommen glasierter Mortarien schon im 3. Jh. (*Krekovič 1992, 150-151*).

Germanische Keramik

Im Grubenhause 106 wurde ein terrinenartiges Gefäß gefunden, das mit einem Bündel plastischer gekerbter Streifen verziert ist (Abb. 4: 16). Breite Streifen von Kerbleisten kommen auch auf Scherben aus der gestörten Schicht des Gräberfeldes in Očkov vor (*Kolník 1956, 270, Abb. VI: 5-7*). Aus dem vorangehenden Zeitabschnitt geht in die Phase B die Verzierung aus Furchenfelder über, die auf der Schüssel aus Hütte 110 belegt ist (Abb. 5: 1).

Zu den Dekorationsmotiven, deren Schwerpunkt in die Phase B entfällt, gehören verschieden gestaltete schmale Furchen (Abb. 5: 2) oder breitere Kanneluren und Riefen (Abb. 5: 3,5). Die dichte vertikale oder schräge Kannelierung auf dem ganzen Gefäßkörper begegnen wir erstmals in der Spätphase der Stufe B2. Einen Beweis dafür bieten die Terrinen aus der älteren Phase der Nekropole in Bešeňov aus der zweiten Hälfte des 2. Jh. (*Kolník 1961, 259* mit weiteren Parallelen). Einen tatsächlichen Aufschwung der Kannelierung kommt erst in der jungkaiserzeitlichen Stufe C1, wann sie eines der tragenden Verzierungselemente des sog. bunten Stils nach J. Tejral wird (*Tejral 1975, 10, 14, Abb. 10: 1-4; 11: 1, 3, 6 und andere*).

Typische Äußerungen der Keramikproduktion der Phase B bilden Gefäße aus den Grubenhäusern 5 und 60. Die ovalen aufgeklebten Knubben auf der Terrine aus Objekt 5 (Abb. 5: 7) sind ein charakteristisches Verzierungselement der Spätphase der Stufe C1 auch in Südmähren (*Tejral/Jelinková 1980, 404, 405, Abb. 4: 1*). Die Vase aus Hütte 60 trägt auf den Schultern eingedrückte Grübchenpaare (Abb. 5: 4). Urnen von beinahe identischer Form stammen aus dem südmährischen Fundort Velké Hostěrádky (*Peškař/Ludíkovský 1978, 35-38, Abb. 5: 5, Taf. 6: 4*) und aus Grab 15 in Ivanka pri Dunaji (in Vergessenschaft einer Fibel mit spitzigem Fuß - *Kraskovská 1965, 165, Taf. III: 11, 12*).

Eine nicht allzu gebräuchliche Form repräsentiert der scharfprofilierte Becher auf einem schmalen Fuß aus der Verfüllung des Ofens 162/163 (Abb. 5: 6). Formenkundlich nahestehende Parallelen bildet ein Becherpaar aus Grab 100 auf dem Gräberfeld Lužec nad Vltavou (*Kytlicová 1970, 306, Abb. 35: 3, 4*). O. Kytlicová datierte dieses Grab in die beginnende Phase der Stufe C1 (ebenda 362-363, Abb. 46). Eine charakteristische Verzierung von Töpfen aus dem 3. Jh. bilden eingeritzte Dreiecke, die mit verschiedenartigen Einstichen ausgefüllt sind (Abb. 5: 8).

Datierung und Siedlungsstruktur

Ausschlaggebend für die Bestimmung der zeitlichen Grenze zwischen der Phasen A und B in Veľký Meder ist der Abbruch des Zustroms der mittelgallischen Terra sigillata und deren Ersatz durch die Töpfware aus Rheinza-

bern (in Velký Meder Bernhards Gruppe IIc) und Westerndorf. Eine chronologische Stütze ist auch das älteste Auftreten von Armbrustfibeln der VII. Almgrens Gruppe und von Fibeln mit spitzigem Fuß. Zu diesen Veränderungen und zum Antritt neuer Elemente in der materiellen Kultur kam es wahrscheinlich zwischen den J. 180-200 (zu Terra sigillata: *Kuzmová 1997a*, 87-92). Die Fibeln der VII. Almgrens Gruppe bilden die typische Erscheinung der chronologischen Stufe C1 im breiteren Gebiet von Südwestdeutschland (*Keller 1974*, 251) bis Böhmen und zur mittleren Donau (*Godłowski 1992*, 26, 36; *Tejral 1975*, 13). Weitere Äußerungen der materiellen Kultur in der Phase B - germanische Keramik des sog. bunten Stils nach *J. Tejral (1975, 10, 14)* - korrespondieren ebenfalls mit dem Zeitabschnitt der Stufe C1. Ich halte es deshalb für zutreffend, auch das Ausklingen der Phase B in Velký Meder mit dem Abschluss der chronologischen Stufe C1 in Einklang zu bringen. Das Ende der Stufe C1 datiert man im norddanubischen Barbarikum in die Jahre um oder unmittelbar nach Mitte des 3. Jh. (*Godłowski 1992*, 49; *Pollak 1980*, 196-198; vgl. auch *Keller 1974*, 263, 264). Im mährisch-slowakischen swabischen Bereich stellt *J. Tejral* die Neige der Stufe C1 zu den Jahren nach Mitte des 3. Jh., bzw. in die Zeit um das J. 270 (*Tejral 1975*, 3, 14-15; 1983, 113). Als wahrscheinlichste Umgrenzung der Phase B in Velký Meder scheint mir die Zeit zwischen 180/200 - 250/270 zu sein.

In diese Phase, die etwa 50-90 Jahre dauerte, können 11 Grubenhäuser verwiesen werden (Abb. 8), was - verglichen mit 3 Hütten aus dem vorangehenden Zeitabschnitt - einen quantitativen Zuwachs bedeutet. Den Aufschwung der Siedlung kann man vielleicht mit der allgemeinen Konjunktur in der Severerzeit verbinden. Es ist nicht ausgeschlossen, dass gerade damals auch die Verbote von Commodus' Frieden aufgehoben wurden und die Swaben sich abermals frei in der Grenzzone bewegen konnten (*Dobiáš 1964*, 273-274; vgl. auch *Stuppner 1994*, 289). Von so einem Blickwinkel aus ist die Entfaltung unserer Siedlung unweit der Donau ganz verständlich. Die Grubenhäuser in Velký Meder stehen nicht mehr lediglich auf dem höchstgelegenen Dünensattel, sondern sind auch beide Hänge bebaut und es wurde auch dort gewohnt, wo sich im vorangehenden Zeitabschnitt der wirtschaftliche Bezirk mit Vorratsgruben befand. Das Ausmaß der besiedelten Fläche limitierten naturräumliche Gegebenheiten - die heute ausgetrockneten Flussarme. An ihren Ufern befanden sich Lehmexploitationsgruben. Es ist beachtenswert, dass in diese Phase keine der Vorratsgruben verlässlich datierbar ist. Es ist nicht ausgeschlossen, dass die Gruben getrennt gruppiert waren, ähnlich wie in vorangehender Periode. Beim Blick auf den Bebauungsplan der Phase B (Abb. 8) scheint es sehr wahrscheinlich, dass die Siedlung ostwärts in das ungeforschte Gebiet fortsetzt.

Die Ansiedlung in Velký Meder in der spätromischen Phase C

Kleinfunde

Das chronologische Gerüst beider älterer Entwicklungsphasen stützen gut datierbare Kleinfunde, namentlich Terra sigillata und Fibeln. Ein ähnliches Hilfsmittel fehlt uns in der letzten Besiedlungsperiode. In den Siedlungskomplexen der Phase C haben wir nur zwei Plättchen von Dreilagenkämmen des Typs Thomas I (Abb. 5: 12) zur Verfügung. In der Hütte 169 erschien eine Bronzefibel mit spitzigem Fuss (Abb. 5:10) gemeinsam mit einer germanischen Drehscheibenschüssel (Abb. 6: 6). Die Kombination dieser beiden Fundtypen aus dem Brandgrab im mährischen Hrubčice datierte J. Tejral in die Zeit um 300 (*Tejral 1975*, 39).

In die letzte Besiedlungsphase von Velký Meder habe ich die Siedlungsobjekte eingegliedert, die germanische Drehscheibenware oder späte pannonische (glasierte, späte graue Ware) Keramik enthielten. Man muss aber wieder bemerken, dass die Fragmente glasierter Reibschrüppen vereinzelt schon Ende des vorangehenden Zeitabschnittes vorkamen. Von chronologischer Bedeutung ist die Tatsache, dass die germanische Drehscheibenkeramik in keinem einzigen Fall von Terra sigillata aus Rheinzabern oder Westerndorf in einem Fundkomplex vergesellschaftet wurde.

Importkeramik

Insgesamt fand man in 12 Siedlungsobjekten Bruchstücke glasierter Reibschrüppen. Zwei von ihnen können in die Phase B gereiht werden, die übrigen (z. B. Abb. 6: 1) gehören in die abschließende Entwicklungsetappe der Siedlung (Phase C). Die Farbe der Glasierung bewegt sich in Tönungen von orangebraun bis braun, nur in zwei Exemplaren sind grünglasierte Mortarien belegt.

Die zahlreichste und typologisch bunte Gruppe des späten pannonischen Importes stellt die feine graue Keramik dar. Es handelt sich vor allem um Tafelgeschirr. In mehreren Hütten tauchten Faltenbecher auf (Abb. 5: 11). Im pannonischen Grenzgebiet war diese beliebte Becherform bis 4. Jh. im Gebrauch (*Grünwald 1979*, 63). Eine beachtenswerte Verzierung aus gefüllten Dreiecksfeldern trägt ein Töpfchen aus dem Grubengebäude 39 (Abb. 5: 13). Beinahe identische spätromische Analogien stammen aus Intercisa (*Póczy 1957*, 111, Nr. 36, Abb. XII: 14) und aus Gorsium (*Fitz/Bánki 1982*, 222, Abb. XIV: 266). Für die späte Besiedlungsphase sind auch graue dünnwandige Tassen (Abb. 6: 2) charakteristisch. Die am zahlreichsten vertretene Form stellen jedoch die grauen Ring-

schüsseln dar (Abb. 6: 3). Späte Ringschüsseln kommen zahlreich in Schichten aus dem 4. Jh. des Legionslagers Carnuntum vor (*Grünwald 1979*, 59, Abb. 52: 1-2, 5-8). Die Funde aus Nitra - Párovské Háje belegen ihre Verwendung bis zur Schwelle der Völkerwanderungszeit (*Pieta/Ruttkay 1997*, 147, Abb. 5: 16, 6: 11).

Die letzte Gruppe der Importkeramik ist das graue grobkörnige Geschirr, repräsentiert durch Krüge, Töpfe und Vorratsgefässe. Der spätömische Typ ist ein Krug mit umlaufender Randrille (Abb. 6: 5), der gebräuchlich in späten Schichten der pannonischen Lager gefunden wird (z. B. Carnuntum: *Grünwald 1979*, 62, Abb. 56: 6-10 oder Ad Status: *Ottományi 1989*, 516, 517, Fig. 121: 15-17). Vorratsgefässe mit horizontal verbreitatem Rand (Abb. 6: 17) konnten aus der Provinz eingeführt worden sein, wo wir ähnliche Formen in spätömischer Zeit vorfinden (z. B. Ad Status: *Ottományi 1989*, Fig. 127: 43). Seit dem 4. Jh. begann man jedoch ähnliche Vorratsgefässe auch in den Töpferwerkstätten nördlich der Donau herzustellen, wovon die Funde aus den Öfen in Cífer-Páč (*Kolník 1976*, 134-136, Abb. 100) oder in Nitra-Chrenová I (*Chropovský/Fusek 1988*, 150-152, Abb. 11: 17) zeugen.

Germanische Keramik

In der heimischen Töpferproduktion stellt die wichtigste Veränderung gegenüber dem vorangehenden Zeitabschnitt das Vorkommen der swebischen Drehscheibenkeramik dar. In Veľký Meder ist sie insgesamt in 10 Siedlungsobjekten vertreten. Am besten erhalten ist eine tiefe Schüssel aus Hütte 168 (Abb. 6: 6). Viel zahlreicher sind Fragmente breiter und seichterer, horizontal profiliertes Schüsseln (Abb. 6: 4), von denen wir Dutzende Parallelen aus den Töpferwerkstätten in Jiříkovice kennen (*Peškar 1988*, 117, Abb. 8: 1-47, 9: 4-30). Einen vereinzelten Typ repräsentieren die Terrinen mit trichterförmigem Oberteil (Abb. 6: 10) mit den Gegenstücken aus dem niederösterreichischen Unterradlberg (*Rodriguez 1995*, 173, Abb. 4: 10, 6: 1).

Unter dem germanischen handgefertigten Tafelgeschirr begegneten wir in der Phase C einige Sonderformen. Zu ihnen gehört eine bauchige, mit kantigen Flächen verzierte Tasse (Abb. 6: 7) und ein bikonischer Becher mit Zylinderhals, der durch Dreieckfeldern verziert ist (Abb. 6: 9). Aufmerksamkeit fesselt auch ein tönerner Standfuß (Abb. 6: 13) in Form einer Tierpfote (vgl. *Kolník 1984*, 234, Abb. 174).

Für die letzte Besiedlungsphase in Veľký Meder ist jedoch allgemein eine Abnahme der feinen, reich verzierten quadischen Keramik charakteristisch. Ihren Platz nehmen einfache Schüsseln und vor allem Töpfe ein. Ihre Verzierung begrenzt sich nur auf die geritzte ausgefüllte Dreiecke (Abb. 6: 14) oder einfache eingedrückte Grübchen (Abb. 6: 16). Für den Endabschnitt der swebischen Siedlungen und seltener auch Gräberfelder sind nördlich der mittleren Donau konische Schüsseln mit horizontal abgesetztem Rand kennzeichnend (*Pieta/Ruttkay 1997*, 147, Abb. 5: 20, 10: 36; *Kolník 1973*, 389, Abb. 29: 2, 3). Besonders charakteristisch sind sie auch für die keramische Fundkomplexe des sog. Zlechover Horizontes in Mähren (*Tejral 1989*, 80, Abb. 2: 3, 5; *1990*, 20, Abb. 5: 5-7, 7: 2). In Veľký Meder begegnen wir sie jedoch nur vereinzelt (Abb. 6: 11).

Ungewöhnlich wirken die eimerförmige Henkelgefässe aus den Hütten 32 (Abb. 6: 12) und 154. Eine Parallele aus undatierten Fundzusammenhängen ist mir aus dem mährischen Mikulčice bekannt (*Droberjar 1997*, 283, Abb. 6: 5).

Datierung und Siedlungsstruktur

Wie sah die bauliche Disposition der Siedlung von Veľký Meder im Zeitabschnitt vom Ende des 3. bis 4. Jh. aus? Für ein sehr beachtenswertes Ergebnis der abgeteilten Kartierung der einzelnen Siedlungsphasen halte ich die Feststellung der Verschiebung des Besiedlungsschwerpunktes in der Phase C in Richtung nach Nordwesten. Während in der Phase B die Siedlung die Tendenz hatte, ostwärts fortzusetzen (Abb. 8), würde ich die unerschlossenen Objekte aus dem nachfolgenden Zeitabschnitt C westlich und nordwestlich von den untersuchten Flächen suchen (Abb. 9).

Die Ansiedlung der Phase C behielt sich den Charakter einer ausgedehnten konzentrierten Siedlung. Die Änderungen in der materiellen Kultur und vor allem die räumliche Verschiebung der Phase C im Vergleich zur Siedlung der Phase B sind aber ganz offensichtlich. Vielleicht deshalb ist die Frage berechtigt, ob diese Veränderungen nicht mit den damaligen historischen Verhältnissen zusammenhängen. Eine Spiegelung verschiedener Populationsbewegungen in dieser Zeit im Gebiet nördlich der mittleren Donau stellen die neuangelegten Gräberfelder und Gräbergruppen mit den Bestattungsanfängen ab der Stufe C2, bzw. ab der 60er und 70er Jahre des 3. Jh. dar (*Tejral 1975*, 79, 96). In der Südwestslowakei befindet sich eine solche Nekropole in Čierny Brod (*Kolník 1975*, 369-370). Während der Regierungszeit von Gallienus (253-268) und Aurelian (270-275) erwähnen historische Quellen wiederholte militärische Zusammnestöße des Imperiums mit den norddonauländischen Markomannen und Quaden (*Dobiáš 1964*, 276, 277). Die kritische Zeit um und nach Mitte des 3. Jh. brachte nicht nur eine Ablösung der Phasen B und C in Veľký Meder, sondern auch Veränderungen der Siedlungsstrukturen im breiteren swebischen Gebiet (*Tejral 1998*, 187, 188).

In der Situation, wo die chronologisch empfindlichen Kleinfunde fehlen, ist es sehr problematisch, den Abschluss der Phase C in Veľký Meder absolut zu datieren. Dies ist vorderhand die schwächste Stelle im Kennen der Siedlung. Für die jüngsten Siedlungsobjekte ist der Zustrom von Importkeramik charakteristisch, die in Pannonien

allgemein in das 4. Jh. datiert wird. Während der ganzen Entwicklung der Ansiedlung in Veľký Meder wurde in den germanischen Haushalten gebräuchlich provinzialrömische Keramik verwendet. Im Lichte der regen Handelskontakte ist es bemerkenswert, dass in unserer Siedlung keine spätantike Keramik mit eingeglätterter Verzierung vor kommt. Und das ungeachtet dessen, dass diese Ware in den valentinianischen und nachvalentinianischen Schichten der nächsten Limeskastelle Ad Statuas (*Ottományi* 1989, 530-536) und Arrabona (*Szönyi* 1984, 346) reich vertreten ist. Dieser markante Unterschied könnte eine chronologische Erklärung haben. Zur massenhaften Verbreitung der eingeglätterten Ware kam es am nordpannonischen Limes nach Katalin Ottományi seit der valentinianischen Zeit (*Ottományi* 1996, 113-116). Sofern es zur Unterbrechung der Handelskontakte nicht aus einem anderen Grunde kam, muss der Abschluss der Phase C in Veľký Meder und der Untergang der dortigen swebischen Ansiedlung in der Zeit vor der allgemeinen Verbreitung der eingeglätterten Keramik gesucht werden.

In der germanischen Keramik der Phase C tauchten einige neue formenkundliche und dekorative Merkmale. Zu ihnen gehören z. B. konische Schüsseln mit Fingertupfenrändern. Sie sind zugleich ein der tragenden Gefäßtypen in den Siedlungen aus der Endphase der Kaiserzeit und beginnenden Völkerwanderungszeit. J. Tejral datierte diesen sog. Zlechover Horizont in die Stufe D1, bzw. um das Jahr 400 (*Tejral* 1989, 77-88; 1999, 220-229). Es ist wichtig, und kann auch einen chronologischen Hintergrund haben, dass in den Hütten der Endphase in Veľký Meder ähnliche Gefäße keinen keramischen Leittyp bilden. Sie befinden sich in Fundverbänden gemeinsam mit Gefäßen, deren Herkunft aus der älteren Entwicklung abgeleitet werden kann. Meiner Ansicht nach konnte zum Untergang der Siedlung im Zeitabschnitt nach Mitte des 4. Jh., aber noch vor dem Ende des 4. Jh. kommen.

Die letzte Entwicklungsetappe der Ansiedlung in Veľký Meder (Phase C) ist mit der Konsolidierung der Verhältnisse in Pannonien in der diokletianischen und konstantinischen Zeit parallel. Eine Erneuerung der römisch-germanischen Handelskontakte brachte die letzte Welle des Keramikimports, in welchem die Hauptrolle das graue feine Geschirr und die glasierten Mortarien spielten. Zum Untergang unserer donaunahen Siedlung konnten ausser anderem weitere kriegerische Auseinandersetzungen der Sweben mit dem Imperium während der Regierungszeit von Constantius II. und Valentinianus I. beigetragen haben.

L iteratur

- Dobiáš* 1964 - J. Dobiáš: Dějiny československého území před vystoupením Slovanů. Praha 1964.
- Droberjar* 1994 - E. Droberjar: Die römische Keramik vom Burgstall bei Mušov, Mähren. Arch. Austriaca 77, 1993, Wien 1994, 39-87.
- Droberjar* 1997 - E. Droberjar: Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit. In: L. Poláček (Hrsg.): Studien zum Burgwall von Mikulčice. Bd. 2. Brno 1997, 277-309.
- Fischer* 1990 - Th. Fischer: Das Umland des römischen Regensburg. Münchener Beiträge zur Vor- u. Frühgesch. Bd. 42, München 1990.
- Fitz/Bánki* 1982 - J. Fitz/Z. Bánki: Forschungen in Gorsium im Jahre 1979. Alba Regia 19, 1981. Székesfehérvár 1982, 201-248.
- Gabler et al.* 1989 - D. Gabler et al.: The Roman Fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes. BAR, Int. Series 531. Oxford 1989.
- Gabler* 1993 - D. Gabler: Samian Ware from the Albertfalva Vicus. Budapest Régiségei 30, 1993, 119-132.
- Gabler/Vaday* 1992 - D. Gabler/A. H. Vaday: Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. Teil 2. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 44. Budapest 1992, 83-160.
- Gassner* 1990 - V. Gassner: Gelbtonige Keramik aus datierten Fundkomplexen in Carnuntum. Carnuntum Jahrb. 1989. Wien 1990, 133-161.
- Gassner* 1991 - V. Gassner: Feinware aus Carnuntum. Funde von den Grabungen auf den „Mühläckern“ 1978-1988. Carnuntum Jahrb. 1990. Wien 1991, 253-292.
- Gassner/Jilek/Sauer* 1997 - V. Gassner/S. Jilek/R. Sauer: Der Töpfervorhof von Carnuntum. In: H. Stiglitz (Hrsg.): Das Auxiliarkastell von Carnuntum 1, Forschungen 1977-1988. Österr. Arch. Institut. Sonderschr. 29. Wien 1997, 179-268.
- Godłowski* 1992 - K. Godłowski: Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten. In: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Kraków 1992, 23-54.
- Grünewald* 1979 - M. Grünewald: Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum (Grabungen 1968-1974). RLiÖ 29. Wien 1979.
- Chropovský/Fusek* 1988 - B. Chropovský/G. Fusek: Výsledky výskumu na stavenisku športového areálu v Nitre. Štud. Zvesti AÚ SAV 24, 1988, 143-171.
- Keller* 1974 - R. Keller: Zur Chronologie der jüngerkaiserzeitlichen Grabfunde aus Südwestdeutschlands und

- Nordbayern. In: G. Kossack/G. Ulbert (Hrsg.): Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Fest-schr. J. Werner zum 65. Geburtstag. München 1974, 247-291.
- Kolník 1956* - T. Kolník: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby stáhovania národov v Očkove pri Piešťanoch. Slov. Arch. 4, 1956, 233-306.
- Kolník 1961* - T. Kolník: Pohrebisko v Bešeňove. (Príspevok k štúdiu doby rímskej na Slovensku). Slov. Arch. 9, 1961, 219-300.
- Kolník 1973* - T. Kolník: Pohrebisko z doby stáhovania národov v Abraháme. Slov. Arch. 21, 1973, 359-399.
- Kolník 1975* - T. Kolník: Žiarové pohrebisko z neskorej doby rímskej a zo začiatku stáhovania národov v Čiernom Brode. Slov. Arch. 23, 1975, 341-378.
- Kolník 1976* - T. Kolník: Rímska stanica v Cíferi-Páci (výskum 1975). AVANS 1975, 1976, 134-140.
- Kolník 1984* - T. Kolník: Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
- Kraskovská 1965* - L. Kraskovská: Popolnicové pohrebisko v Ivánke pri Dunaji. Slov. Arch. 13, 1965, 163-182.
- Krekovič 1992* - E. Krekovič: Glasierte Keramik im mitteleuropaeischen freien Germanien. Acta RCRF 29/30, 1991, 1992, 149-156.
- Krekovič 1998* - E. Krekovič: Römische Keramik aus Gerulata. Studia Arch. et Mediaevalia. IV. Bratislava 1998.
- Kuzmová 1997a* - K. Kuzmová: Terra Sigillata im Vorfeld des nordpannonischen Limes. Nitra 1997.
- Kuzmová 1997b* - K. Kuzmová: Pottery from the Earth-and-Timber Fort at Iža, Bridgehead of Brigetio. Acta RCRF 35, 1997, 45-49.
- Kytlicová 1970* - O. Kytlicová: Pohrebiště z doby římské v Lužci nad Vltavou (o. Mělník). Pam. Arch. 61, 1970, 291-377.
- Ottományi 1989* - K. Ottományi: Late Roman Pottery. In: D. Gabler et al.: The Roman Fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes. BAR, Int. Series, Oxford 1989, 492-570.
- Ottományi 1996* - K. Ottományi: Eine Töpfwerkstatt der spätromischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompaták. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 48. Budapest 1996, 71-133.
- Peškař 1988* - I. Peškař: Hrnčířské pece z doby římské na Moravě. Pam. Arch. 79, 1988, 106-168.
- Peškař/Ludikovský 1978* - I. Peškař/K. Ludikovský: Žárové pohrebiště z doby římské ve Velkých Hostěrádkách (okr. Břeclav). In: Stud. Arch. Ústavu ČSAV Brno VI/1. Praha 1978.
- Pieta/Ruttkay 1997* - K. Pieta/M. Ruttkay: Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. In: Spisy Arch. Ústavu AV ČR 8. Brno 1997, 145-163.
- Póczy 1957* - K. Póczy: Keramik. In: Intercissa II. Budapest 1957, 29-139.
- Pollak 1980* - M. Pollak: Die germanische Bodenfunde des 1. bis 4. Jh. n. Chr. im nördlichen Niederösterreich. Wien 1980.
- Rodriguez 1995* - H. Rodriguez 1995: Germanische Keramikfunde aus Unterradlberg. Ein Beitrag zur Frage der „gentis Marcomannorum“ in der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet südlich der mittleren Donau. In: J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donauraum. Brno 1995, 171-214.
- Stuppner 1994* - A. Stuppner: Zu den Auswirkungen der Markomannenkriege im niederösterreichischen Limesvorland. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 285-298.
- Szönyi 1984* - E. Szönyi: Die Keramik des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. aus Arribona. Arch. Austriaca 68, 1984, 345-350.
- Tejral 1975* - J. Tejral: Die Probleme der späten römischen Kaiserzeit in Mähren. In: Stud. Arch. Ústavu ČSAV Brno III/2. Praha 1975.
- Tejral 1983* - J. Tejral: Mähren und die Markomannenkriege. Slov. Arch. 31, 1983, 85-120.
- Tejral 1989* - J. Tejral: K otázce pozdně římských sídlíšť „zlechovského typu“. Časopis Moravského Mus. Brno, Vědy společenské 74. Brno 1989, 77-88.
- Tejral 1990* - J. Tejral: Archäologischer Beitrag zur Erkenntnis der völkerwanderungszeitlichen Ethnostrukturen nördlich der mittleren Donau. In: H. Friesinger/F. Daim (Hrsg.): Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. 2. Wien 1990, 9-87.
- Tejral 1994* - J. Tejral: Die archäologischen Zeugnisse der Markomannenkriege in Mähren. Probleme der Chronologie und historischen Interpretation. In: H. Friesinger/J. Tejral/A. Stuppner (Hrsg.): Markomannenkriege - Ursachen und Wirkungen. Brno 1994, 299-324.
- Tejral 1998* - J. Tejral: Die Besonderheiten der germanischen Siedlungsentwicklung während der Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit und ihr Niederschlag im archäologischen Befund. In: Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994. Universitätsforsch. zur prähist. Arch. Bd. 50. Schr. zur Arch. der germanischen und slawischen Frühgesch. Bd. 2. Bonn 1998, 181-207.

Tejral 1999 - J. Tejral: Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spätkaiserzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit. In: J. Tejral/Chr. Pilet/M. Kazanski (Ed.): L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 13. Brno 1999, 205-271.

Tejral/Jelíková 1980 - J. Tejral/D. Jelíková: Nové nálezy z doby římské v Brodě nad Dyjí. Arch. Rozhledy 32, 1980, 394-412.

Varsík 1998 - V. Varsík: Štruktúra germánskych sídlisk z 2.-3. storočia na juhozápadnom Slovensku (Branč a Veľký Meder). [Nepublikovaná dizertačná práca]. Nitra 1998.

Zanier 1992 - W. Zanier: Das römische Kastell Ellingen. Limesforsch. 23. Mainz am Rhein 1992.

PhDr. Vladimír Varsík, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
vladimir.varsik@savba.sk

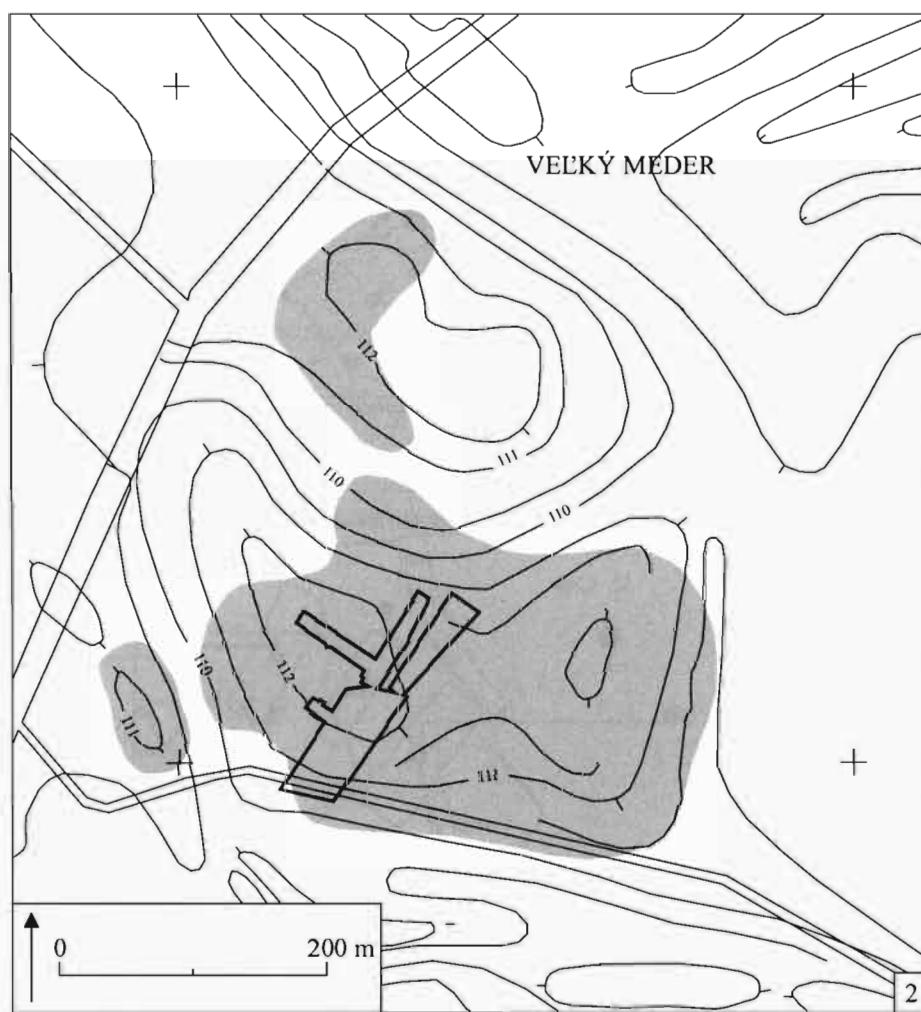
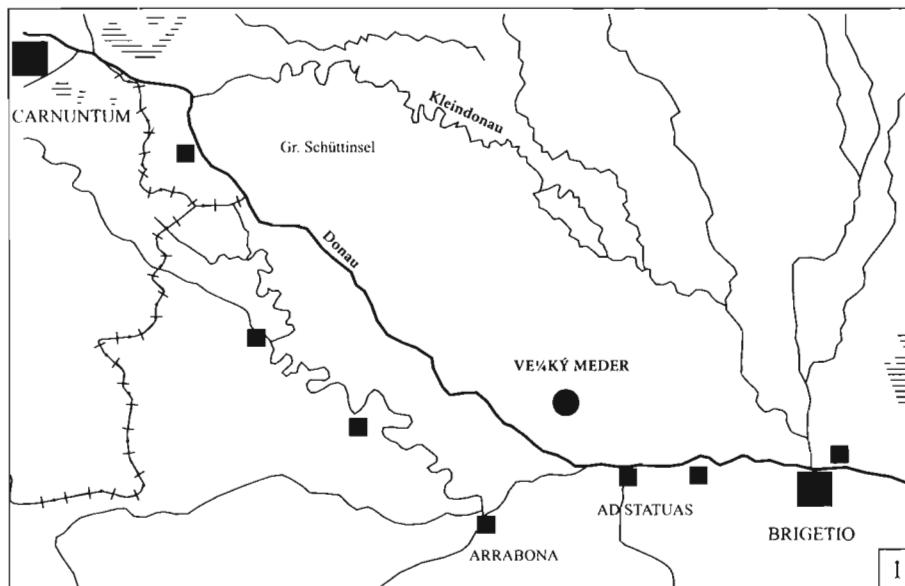
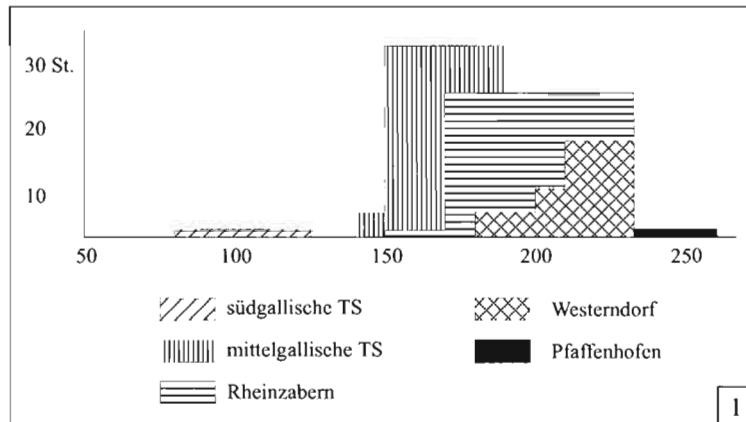
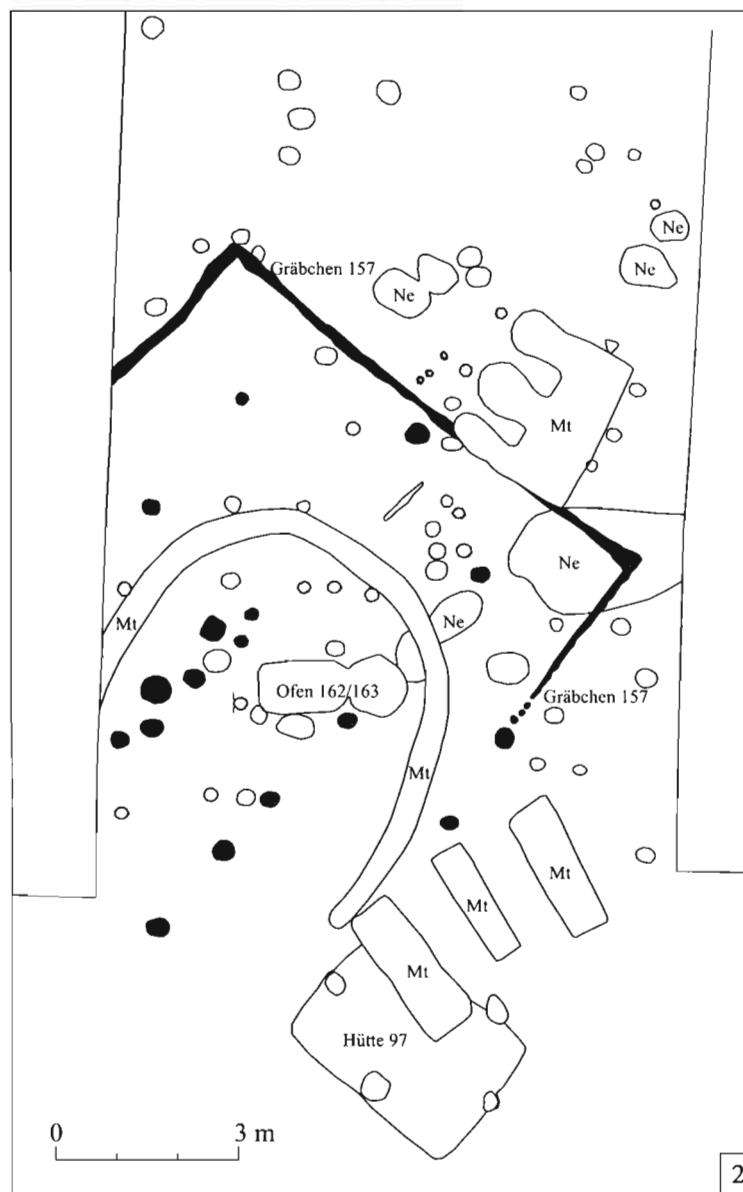

Abb. 1. 1 - Die Lage der germanischen Ansiedlung von Velký Meder im Vorland des nordpannonischen Limes; 2 - Das Ausmass der kaiserzeitlichen Besiedlung von Velký Meder nach den Ergebnissen der systematischen Prospektion (mit eingezeichneten Grabungsflächen).

1

2

Abb. 2. 1 - Graphische Darstellung des Sigillata-Umlaufes von Vel'ky Meder; 2 - Vel'ky Meder. Auschnitt aus der Grabungsfläche mit der Hütte 97 und dem Gräbchen 157. Ne - neolithischen Siedlungsobjekte, Mt - mittelalterliche Siedlungsobjekte und Gräber.

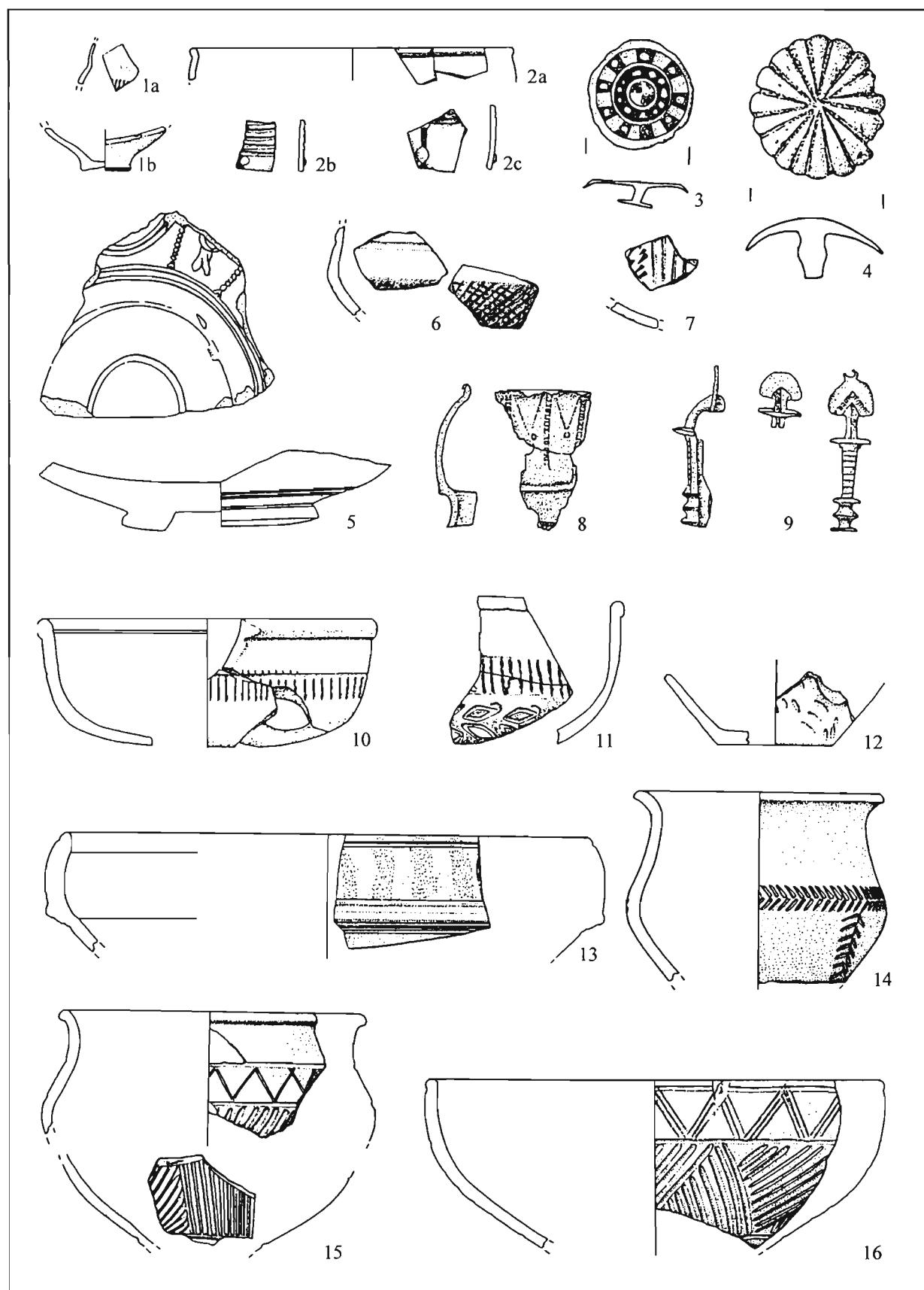

Abb. 3. *Velký Meder*. Beispiele der Leitformen aus der Phase A. 1, 13, 16 - Grubenhaus 125; 2, 6, 10-12, 15 - Grubenhaus 94; 5 - Grube 102; 7 - Grube 93; 8 - awarisches Grab 80; 9 - Objekt 128; 14 - Grubenhaus 107B; 3-4 - Streufunde. Maßstab: 3, 4, 8, 9 - 2: 3; 5 - 1: 2; andere - 1: 3.

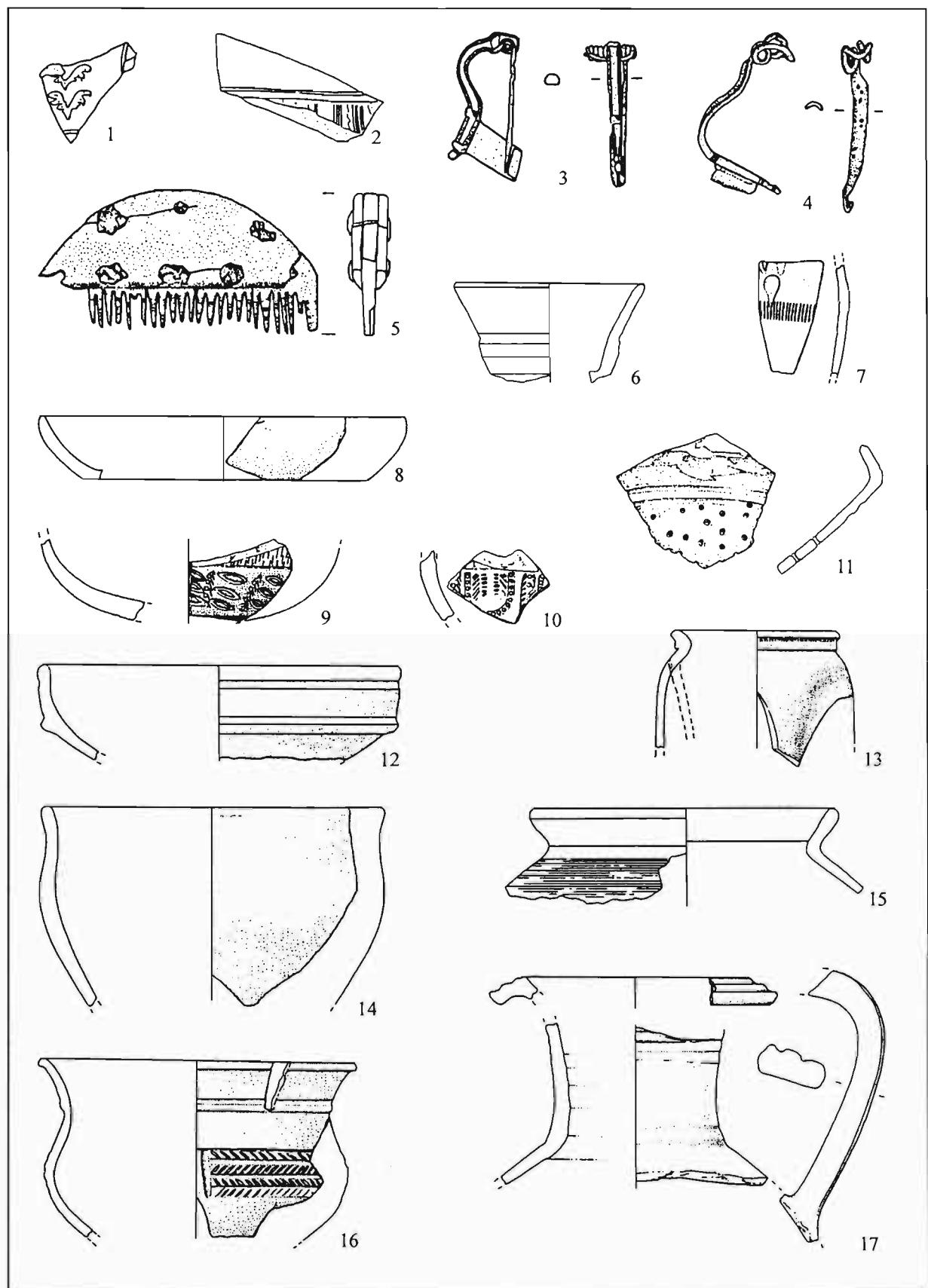

Abb. 4. *Velký Meder*. Beispiele der Leitformen aus der Phase B. 1, 7, 16 - Grubenhaus 106; 2 - Grubenhaus 95; 3 - Grubenhaus 129; 4, 9, 13 - Grubenhaus 114; 5 - Grubenhaus 87; 6, 11, 14, 15 - Grubenhaus 103; 8, 17 - Grubenhaus 38; 10 - Grubenhaus 60; 12 - Grubenhaus 110. Maßstab: 3, 4 - 2: 3; 1, 2, 5 - 1: 2; andere 1: 3.

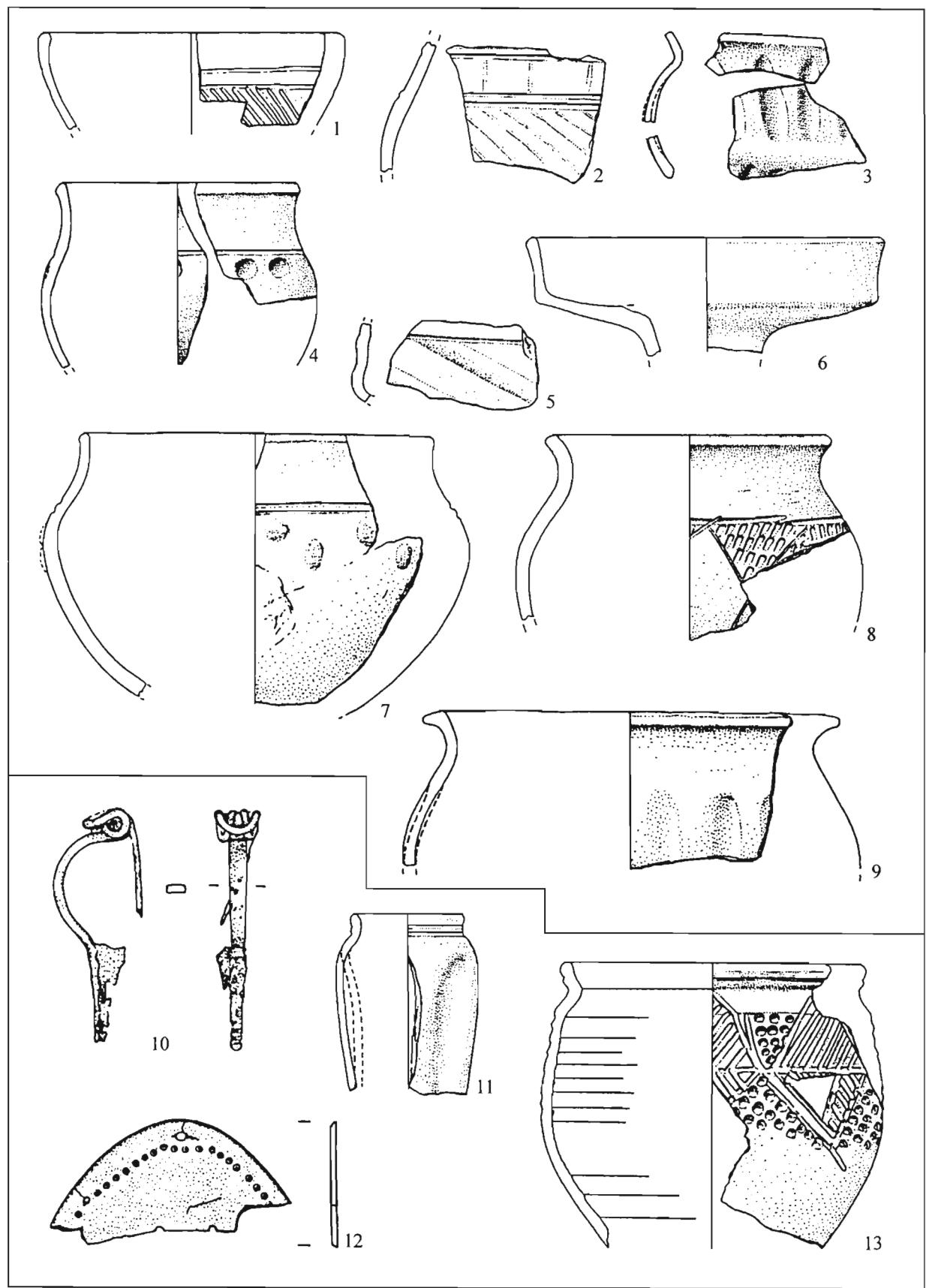

Abb. 5. *Velký Meder*. Beispiele der Leitformen aus der Phase B (1-9) und C (10-13). 1, 8 - Grubenhaus 110; 2 - Grubenhaus 38; 3 - Grubenhaus 79; 4 - Grubenhaus 60; 5 - Grubenhaus 41; 6 - Ofen 162/163; 7 - Grubenhaus 5; 9 - Grubenhaus 88; 11, 13 - Grubenhaus 39; 12 - Grubenhaus 90. Maßstab: 10 - 2; 3; 12 - 1; 2; andere 1: 3.

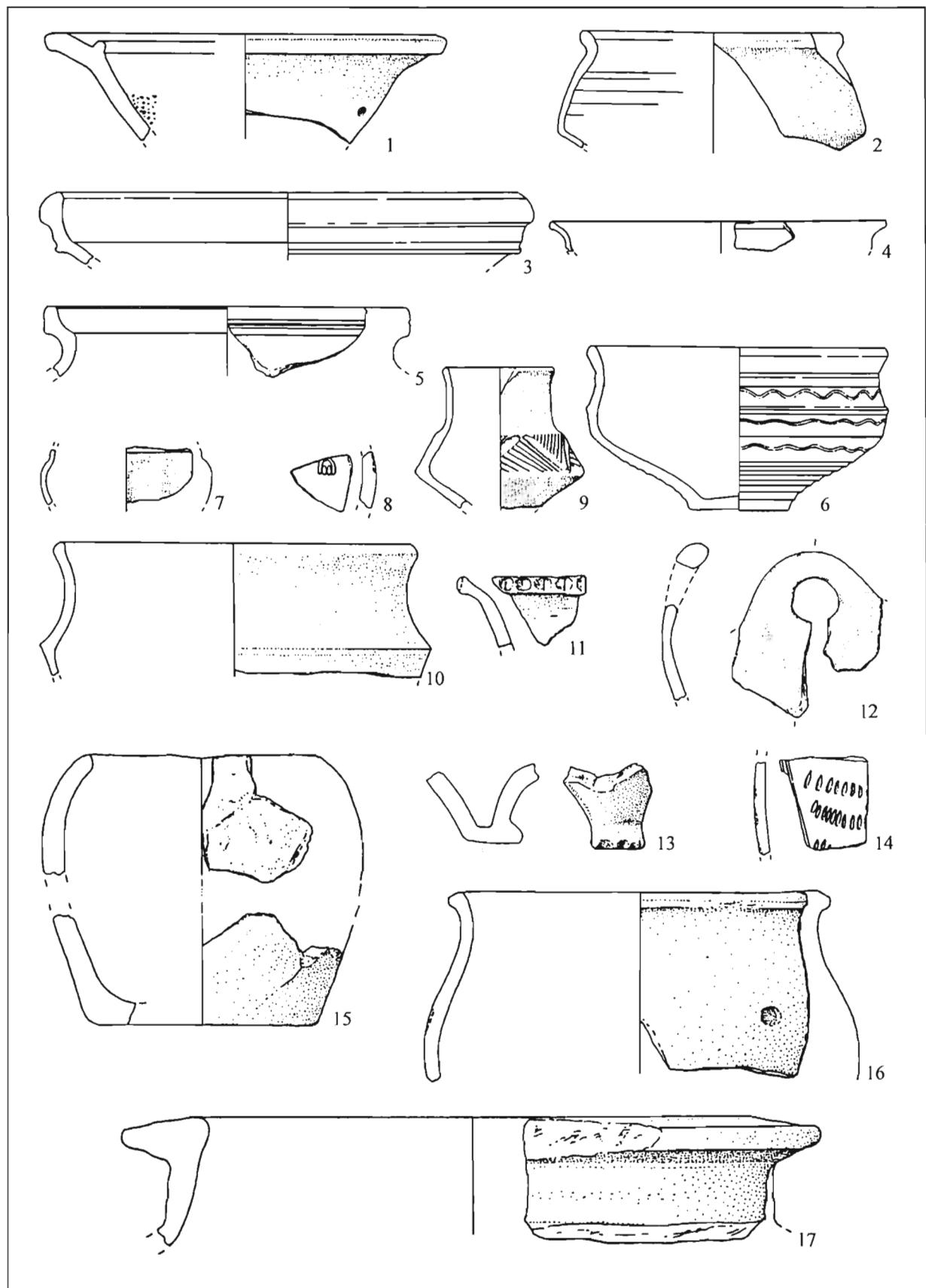

Abb. 6. *Velký Meder*. Beispiele der Leitformen aus der Phase C. 1, 8, 17 - Grubenhaus 30; 2, 3, 10, 11 - Grubenhaus 116; 4, 7, 14 - Grubenhaus 132; 5, 6 - Grubenhaus 168; 9 - Grubenhaus 154; 12 - Grubenhaus 32; 13, 16 - Grubenhaus 39; 15 - Grubenhaus 100. Maßstab 1: 3.

VELKÝ MEDER

Phase A

Abb. 7. *Vel'ký Meder*. Datierbare Siedlungsobjekte der Phase A.

VELKÝ MEDER

Phase B

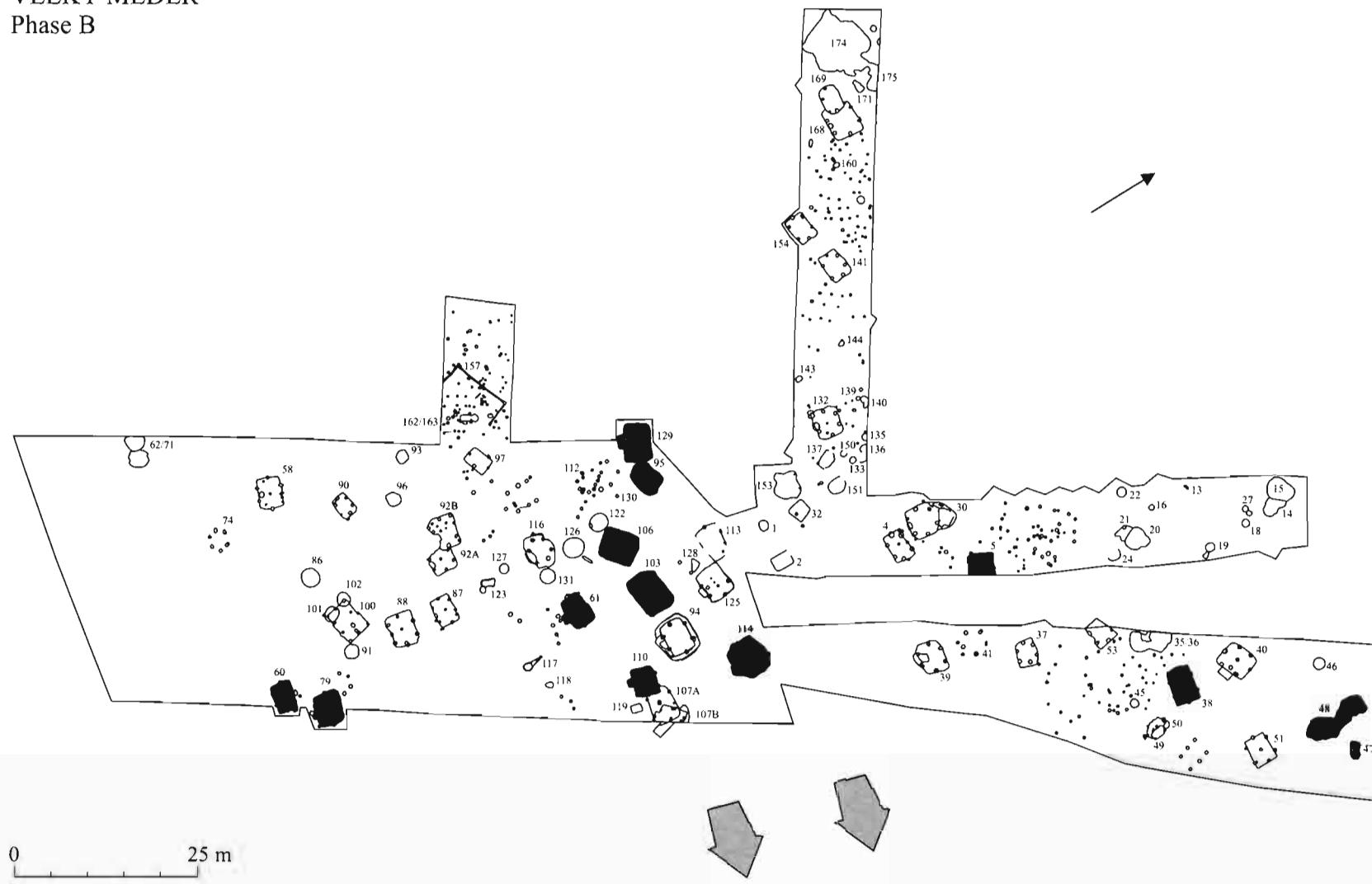

Abb. 8. *Velký Meder*. Datierbare Siedlungsobjekte der Phase B.

VELKÝ MEDER

Phase C

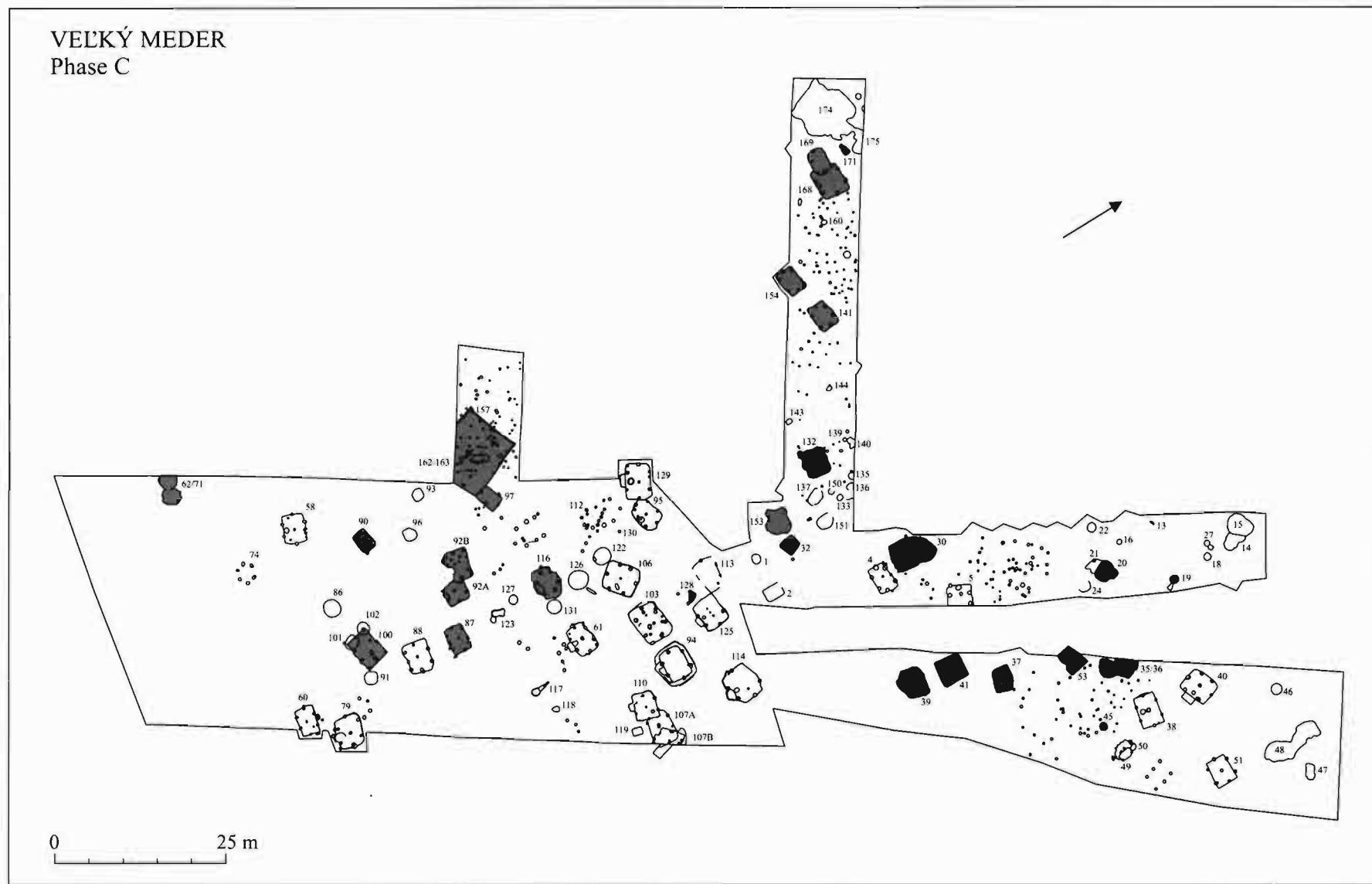

Abb. 9. Velký Meder. Datierbare Siedlungsobjekte der Phase C.

SPUREN DER FISCHSAUCE - GARUM AUF DEM AMPHORENTORSO AUS OSTROVANY

Mária Lamiová-Schmiedlová

Ostslowakei, Ende des 4. Jh., Siedlung; Amphora, pontischer Import, Nahrungsreste, Fischsauce - Garum.

Eastern Slovakia, end of the 4th cent., settlement site, amphora, Pontic import, food remains, fish sauce - garum.

Auf einer polykulturellen Fundstelle, die sich im Grenzgebiet der Gemeinden Ostrovany, Medzany und Šarišské Michaľany, Bez. Sabinov (bis 1996 Bez. Prešov) befindet, wurde in den Jahren 1983, bzw. 1986-1992 eine große Ausgrabung realisiert. Freigelegt wurden Siedlungsobjekte aus verschiedenen Phasen der Bronze- und der römischen Kaiserzeit bzw. auch aus der slawischen Zeit. So wurden auch Objekte und vor allem Keramikfunde aus der Zeit um das J. 400 festgestellt, d. h. an der Wende der römischen Kaiser- und Völkerwanderungszeit, die auf dem Gebiet der Ostslowakei bis zu dieser Zeit nur sporadisch bekannt waren (Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1988; 1995; 2000 - dort auch weitere Literaturhinweise).

Zu den Funden, die über die größte Aussagekraft verfügen, gehört aus der Sicht der Datierung und Verfolgung der Kulturkontakte von diesem Horizont der Amphorentorso von gelber bis Orange-Farbe. Ursprünglich darf er zwei Henkel und einen vielleicht knopfartigen Boden gehabt haben. Es werden folgende Ausmaße angenommen: Höhe 30-40 cm, max. Durchmesser von erhaltenem Torso 25 cm.

Auf Grund der Form und des Materials muss der Ursprung der Amphora im pontischen Raum gesucht werden. Daher stammen auch östlich der Karpaten gefundene Amphoren, die in der jüngeren bis späten römischen Kaiserzeit zu den geläufigsten Importen gehörten. M. Ju. Smiško (Smiško 1960, 102-103) rechnete mit ihrem Import in das Gebiet der karpatischen Kurgan-Kultur von 3. bis 6. Jh. M. B. Ščukin (Ščukin 1962, 45-46) nimmt an, dass der Export von Amphoren vom pontischen Raum nach der Hälfte des 5. Jh. wenig wahrscheinlich ist.

M. B. Ščukin bezeichnet in seiner typologisch-chronologischen Tabelle als Typ G, diejenige Amphoren, zu denen auch das Exemplar in Ostrovany gehört haben kann. Er wurde vielleicht etwa im 4. Jh. angefertigt. Dieser Amphorentyp wird auch als Jagnatin-Typ bezeichnet (Ščukin 1967, Abb. 2).

Der Amphorenfund aus Ostrovany gehört zu den ersten Funden dieser Art im nordöstlichen Teil des Karpatenbeckens. Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass es auch andere Fundstellen gibt, wo Fragmente gefunden wurden, aber wegen der Ähnlichkeit mit dem Material der Vorratsgefäße konnten sie nicht identifiziert werden.

In der Südwestslowakei, vor allem in den Bauten aus der römischen Kaiserzeit und in deren Umgebung, kommen in der älteren römischen Kaiserzeit Amphoren in größeren Mengen vor (Kraskovská 1983; Kolník et al. 1993, 243), später erscheinen sie jedoch nicht mehr.

Bei der Bearbeitung der Importe im Gebiet, das von den Sarmaten bewohnt wurde, stellte D. Gabler (Gabler 1968, 237) fest, dass hier die Amphoren völlig fehlen. Er erklärte diese Tatsache dadurch, dass die Sarmaten aus Pannonien und nicht einmal aus anderen Provinzen weder Wein noch Öl importiert haben.

Anhand des Begleitmaterials zeigt sich, dass die Amphora aus Ostrovany nicht als vereinzelt importiertes Stück beurteilt werden kann. Sie kann in den Zusammenhang mit den Bewegungen der Stämme, die mit dem Druck von Hunnen und deren Satelliten am Ende des 4. Jh. zusammenhingen, gebracht werden.

Aus den bereits erwähnten Tatsachen hervor, dass die Entdeckung der Amphora einen bemerkenswerten Beitrag zum Studium der Zeit um das J. 400 liefert. Die Analyse des Amphoreninhalts lieferte noch überraschendere Erkenntnisse. Auf der Innenseite des Torsos befindet sich ein schwarzer Fleck nach einer Flüssigkeit, die sich in der Amphora befand und mit der die liegende Amphora bis zu einem Drittel verfüllt war.

Dank den Ergebnissen von Prof. M. Pawlikowski aus dem Institut für Mineralogie, Petrographie und Geochemie AGH in Krakow, der die Analysen durchgeführt hatte (Pawlikowski 2000), konnte festgestellt werden, dass diese dunkle Substanz vor allem aus Fischen bestand. Das heißt, dass im Karpatenbecken zum ersten Mal Reste der in der Antike so beliebten Fischsauce entdeckt werden konnten, die heutzutage als Garum aber auch als Muria oder

Liquamen bezeichnet wird. Zu dem wertvollsten Typ gehörte auch die Sauce aus Fischleber, die Alix, bzw. Allec genannt wird (*Marti 1941, 7; Martin-Kilcher 1990, 37*).

Der Problematik der Fischverarbeitung in den Küstengebieten wurde bis jetzt im Karpatenbecken keine größere Aufmerksamkeit geschenkt, vor allem was die Antike betrifft. Es fehlten vor allem Belege dafür, dass die Erzeugnisse aus den Meeressäugern auch in so entfernte Gebiete hätten eindringen können. Auf solche Möglichkeit hat schon der Fund aus Ostrovany aufmerksam gemacht.

Die Fischverarbeitungswerkstätten sind vor allem im Mittelmeerraum bekannt (besonders in Spanien und Marokko), aber auch in pontischem Raum. Sie sind aus Berichten der antiken Autoren bekannt, aber auch dank zahlreichen archäologischen Funden.

In den letzten Jahren hat sich mit der Frage der Herstellung und Expedition von Fischsaucen in Gallien S. Martin-Kilcher (1990) befasst. Sie hat darauf aufmerksam gemacht, dass sich die Werkstätten in der Nähe von großen „Thun-Trassen“ befanden. Eine bedeutende Rolle haben jedoch auch Salzvorkommensquellen gespielt. In den Werkstätten im Schwarzmeergebiet, die in den antiken Städten freigelegt wurden (*Gajdukevič 1952a; 1952b*), gehörten laut Strabon zu dem Grundstoff Störe der Größe von Delphinen. Die Behauptungen der antiken Berichte über die bevorzugte Jagd der Störe - andere Fischarten waren nur „Ergänzungen“ - wurden durch Expertisen von bei den Werkstätten gefundenen Knochen bestätigt (*Marti 1941, 95-96*).

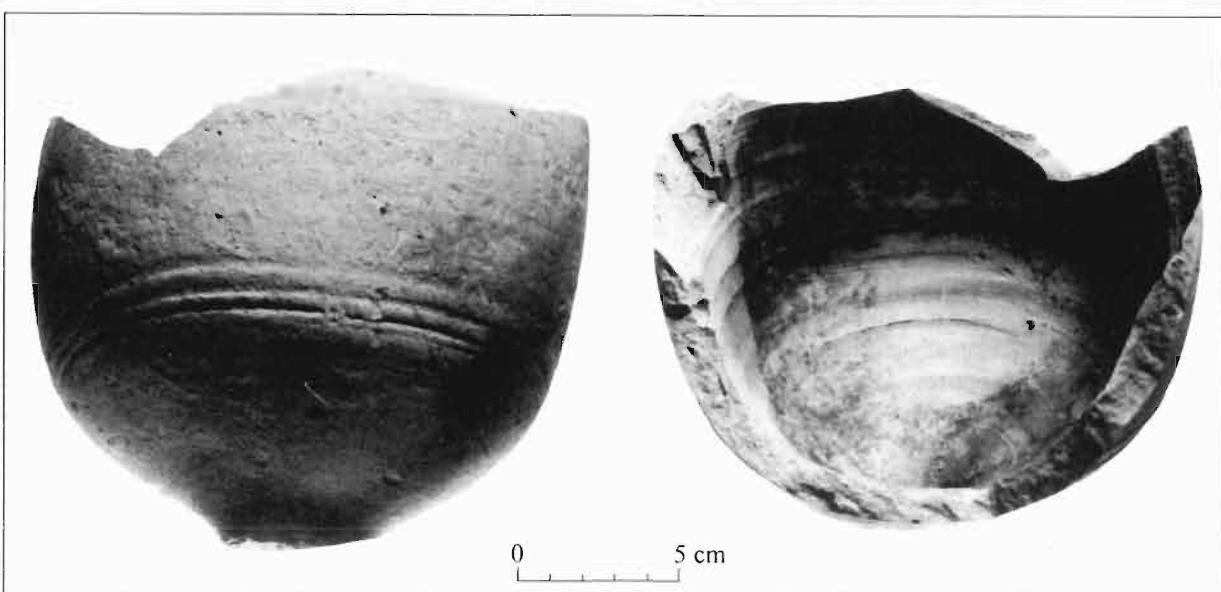
Neuere Erkenntnisse über die Technologie der Fischsaucenherstellung brachte auch die Freilegung einer großen Werkstatt auf der Fundstelle Cotta in Marokko (*Martin-Kilcher 1990, 37*). Fischfleisch- und Blut wurden eingesalzen und in gemauerte Wannen gelegt, wo man sie an der Sonne ließ, bis sie sich in eine stark stinkende Masse verwandelten. Es wurden dann Gewürzstoffe hinzugefügt. Die Sauce wurde dann abgesiebt und in großen Tonamphoren gelagert. Diese unterschieden sich von den Amphoren zum Transport von Wein und Öl durch eine breitere Mündung (*Martin-Kilcher 1990, Abb. 2-8; Zeest 1960, 13*). Sie waren kleiner, üblicherweise mit einem Gehalt von 3-5 Liter, nur selten wurde das Garum in Gefäßen mit einem Gehalt von 30-40 Liter transportiert, aus denen es in kleinere Gefäße umgegossen wurde.

Es wurden auch Amphoren mit einer Inschrift gefunden, auf der stand, dass sich im Gefäß Fischsauce befindet.

S. Martin-Kilcher (1990, 37) spricht auch über den Wert des Garum. Laut Plinius kostete ein Sextarius (0,5 !) dieser Sauce 170 Sestercien, was damals das zweimonatige Gehalt eines Tagelöhners darstellte. Daraus kann erschlossen werden, dass die Fischsauce kein geläufiges Lebensmittel war.

Laut Preisedikt des Kaisers Diocletianus aus der Zeit um 300, ist der Preis eines Sextans/Garum dem Preis der gleichen Menge eines besseren Weins oder 1/2 kg von Speck, aber nur einer Hälfte des Preises von gutem Öl, gleich. Daraus ergibt sich die Tatsache, dass sich der Wert der Fischsauce in den einzelnen Perioden verändert hatte.

Im Kochbuch von Apicius, das noch in augusteischer Zeit zusammengestellt und im 4. Jh. und vielleicht auch später ergänzt wurde, wird angeführt, dass das Garum direkt zur Verfeinerung von Speisen diente oder wurde das Garum gemischt mit Wasser oder Wein bzw. anderen Gewürzen als besondere Beilage angeboten.

Abb. 1. Spuren der Fischsauce Garum auf dem Amphorentorso.

Die Anfertigung von Fischsausen wird während der ganzen römischen Kaiserzeit vorausgesetzt, es wird sogar ihr Fortdauern auch in den späteren Zeitabschnitten zugelassen (*Martin-Kilcher 1990*, 42).

Angesichts des Milieus und der Begleitfunde der Amphora aus Ostrovany kann angenommen werden, dass wir uns sowohl bei der Suche nach ihrem Ursprung als auch bei der Feststellung der Provenienz ihres Inhalts auf den SO konzentrieren müssen.

Wie schon bereits angeführt wurde, wurden in den antiken Städten in der Umgebung von Kertsch zahlreiche Belege der Fischverarbeitung gefunden. In Tiritaka wurde schon im J. 1932 ein Komplex mit 16 Wannen freigelegt (*Gajdukevič 1952b*, Abb. 2). Im J. 1935 wurde ein weiterer Komplex mit 6 Wannen entdeckt (*Gajdukevič 1952a*, 48, Abb. 16) und im J. 1939 ein dritter Komplex mit 5 Wannen (dgl. 30, Abb. 16).

In einer nicht weit entfernten Stadt Mirkmekion wurde eine Werkstatt mit 8 Wannen freigelegt, die an einen größeren Bau angeschlossen war (*Gajdukevič 1952b*, 195, 204). Die Wannen waren aus Steinen angefertigt und mehrmals vakuumiert, wodurch ihre Undurchlässigkeit erlangt wurde. Die Größe von Wannen bewegt sich zwischen 2-3x1,4-2,7 m, wobei sie in den einzelnen Werkstätten vorwiegend gleich groß waren. Die erhaltene Tiefe bewegt sich um 1,8 m.

Nach den bei manchen Wannen festgestellten Pfostengruben dürften sie manchmal überdacht gewesen sein. Dies lässt sich auch durch die am Boden einiger Wannen entdeckten Bruchstücke der Dachdeckung bestätigen. Die bearbeiteten Kalksteinbretter, die zusammen mit den Resten der Dachdeckung gefunden wurden, dienten wahrscheinlich zur Beschwerung von Fleisch, damit es nicht auf der Oberfläche schwimmt (*Gajdukevič 1952a; 1952b*).

In den Wannen wie auch in ihrem Umkreis befanden sich Amphorenbruchstücke. Es ist uns gelungen, lediglich eine 1,1 m große Amphora aus Mirmekium vollständig zu rekonstruieren. Sie wird an das Ende des 3.-4. Jh. datiert, als ähnliche Amphoren in Kertsch angefertigt wurden (*Langovaja 1941*, 289-291).

Die Anfertigung von Amphoren im 4. Jh. setzt auch l. B. Zeest (*Zeest 1960*, 48, 119) voraus. Er vermutet, dass die in der Karpatenukraine entdeckten Amphoren von Bosporanischer Provenienz sind.

Auf Grund der oben angeführten Erkenntnisse kann angenommen werden, dass auch die in Ostrovany gefundene Amphora, ähnlich wie dessen Inhalt, in der Nähe von pontischem Raum angefertigt wurde und in das Gebiet der heutigen Ostslowakei um das Jahr 400 geraten ist.

Literatúra

- Gabler 1968* - D. Gabler: Terra sigillaták a Kelet-Pannóniával szomszédos Barbaricumban. Arch. Ért. 95, 1968, 211-242.
- Gajdukevič 1952* - V. F. Gajdukevič: Raskopki Tiritaki v 1935-1940 gg. In: V. F. Gajdukevič/M. I. Maksimova (red.): Bosporskije goroda. I. Itogi archeologičeskich issledovanij Tiritaki i Mirmekija. Mat. i Issled. Arch. SSSR 25. Moskva - Leningrad 1952, 15-134.
- Gajdukevič 1952a* - V. F. Gajdukevič: Raskopki Mirmekija v 1935-1938 gg. In: V. F. Gajdukevič/M. I. Maksimova (red.): Bosporskije goroda. I. Itogi archeologičeskich issledovanij Tiritaki i Mirmekija. Mat. i Issled. Arch. SSSR 25. Moskva - Leningrad 1952, 135-220.
- Kolník et al. 1993* - T. Kolník/E. Krekovič/L. Snopko/I. Geržová/V. Ferus/J. Hečkova/K. Pieta: Doba rímska. In: Štefanovičová T. a kol.: Najstaršie dejiny Bratislav. Bratislava 1993, 210-274.
- Kraskovská 1983* - L. Kraskovská: Rímske amfory z Bratislav-Devína. Arch. Rozhledy 35, 1983, 372-376.
- Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1988* - M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Osada z doby bronzovej a hrnciarska dielňa z doby rímskej v Ostrovnoch, okr. Prešov. Nové Obzory 30, 1988, 77-96.
- Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 1995* - M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Töpferöfen von der Wende des 4./5. Jahrhunderts in Ostrovany, Bezirk Prešov. In: Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonaubereich vom Ausklang der Lat#ne-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. Brno - Nitra 1995, 121-127.
- Lamiová-Schmiedlová/Tomášová 2000* - M. Lamiová-Schmiedlová/B. Tomášová: Nálezový horizont z prelomu doby rímskej a doby stiahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovnoch. Slov. Arch. 47, 1999, 2000, 75-132.
- Langovaja 1941* - O. E. Langovaja: Pozdnerimskaja amfora iz Mirmekija. Sovjetskaja Arch. 7, 1941, 289-291.
- Marti 1941* - V. Ju. Marti: Novye dannye o rybnom promysle v Bospore Kimraerijakom po raskopkam Tiritaki i Mirmekija. Sovjetskaja Arch. 7, 1941, 94-105.
- Martin-Kilcher 1990* - S. Martin-Kilcher: Fischsauen und Fischkonserven aus dem römischen Gallien. Arch. der Schweiz 13, 1990, 37-43.
- Pawlowski 2000* - M. Pawlikowski: Results of mineralogical investigation of amphora from Slovakia. Slov. Arch. 47, 1999, 2000, 1333-143.

- Smiško 1960* - M. Ju. Smiško: Karpatski kurgany peršoji polovyny I. tisjačolittja našoji ery. Kyjiv 1960.
- Ščukin 1962* - M. B. Ščukin: Voprosy chronologii čerňachovskoj kul'tury i nachodky amfor. Sovjetskaja Arch. 1962, 2, 41-51.
- Ščukin 1967* - M. B. Ščukin: O trech datirovkach čerňachovskoj kul'tury. Kratkije soob. Institut Arch. 112, 1967, 8-13.
- Zeest 1960* - I. B. Zeest: Keramičeskaja tara Bospora. In: Mat. i Issled. Arch. SSSR 83. Moskva 1960.

PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.
Archeologický ústav SAV
Výskumné pracovné stredisko
Hrnčiarska 13
SK-04001 Košice

ZUR BAUWEISE DER RÖMISCHEN MILITÄR-BACKÖFEN AUS IŽA

Klára Kuzmová

Der Beitrag entstand im Rahmen des Forschungsprojektes VEGA Nr. 2/3172/24.

Nordpannonischer Limes, Römische Kaiserzeit, Militärlagers, Backöfen, Bauweise.

North-Pannonian frontier, Roman period, military fort, baking ovens, building construction.

Zwei selbstständige Backöfen, die den Gegenstand des vorgelegten Beitrags darstellen, wurden im Areal des römischen Kastells in Iža (Gem. Komárno, Slowakei) in der Flur Leányvár entdeckt (*Buranská/Kolník/Rajtár 1980, 74; Kuzmová/Rajtár 1986c, 141*). Die auf dem linken Donauufer liegende Militäranlage bildete den Bestandteil des nordpannonischen Limes und diente als Brückenkopffestung des Legionslagers von Brigetio. Ihre baugeschichtliche Entwicklung besteht aus zwei Hauptperioden. In der Zeit der Markomannenkriege wurde hier ein Holz-Erde-Lager aufgebaut, das noch während ihrer Dauer, am Ende der 70er Jahre des 2. Jh. durch einen Germaneneinfall zerstört wurde. Vermutlich in kurzer Zeit danach, bereits in spätantoninischer oder Frühseverer Zeit haben die Römer an derselben Stelle ein Steinkastell errichtet, das bis Ende des 4. Jh. besiedelt war (*Kuzmová/Rajtár 1986a, 1986b; Rajtár 1992*). Zu der erwähnten Steinbauperiode gehören auch die Backöfen, die an der Innenseite der Befestigung, an der linken Prinzipal- und Dekumanfront der Retentur situiert waren. Sie lagen in der Nähe der Wehrmauer, vor den anliegenden Zwischentürmen des Kastells (Abb. 1).

Der Ofen Nr. 1 (Abb. 1, 2)

Die Reste des Ofens befanden sich vor dem südlichen Zwischenturm der Westmauer (Sekt. 8-9/i-j), in einer Entfernung von 75 bis 100 cm. Die West- und Ostseite, wie auch der Oberbau des Ofens waren teilweise zerstört. Er hat einen ovalen Grundriss mit dem Innenausmaß von 135x170 cm und Außenausmaß von 180x235-240 cm. Seine Backfläche bestand aus gebrannten quadratischen Ziegeln (laterculi/lateres, 20x20 cm, 25-27x25-27cm) und aus mehreren Dachziegel-Bruchstücken (tegulae, imbrices), die auch die Unterlage der Kuppel bildeten. Zwei von ihnen waren mit dem Stempel der legio I adiutrix bezeichnet (*Rajtár 1987, 59, 60, 63*), die in Brigetio seit den 20er Jahren des 2. Jh. stationiert war. Als Grundlage für die Ziegelpflasterung diente eine Schicht von Bruchsteinen und Lehm. Der untere Teil des halbkugelförmigen Oberbaues war aus Lehmziegeln aufgebaut, die sich in fünf Reihen übereinander, in einer Höhe von 30-40 cm erhalten haben. Die Lehmziegel waren 30-35x40x10-12 cm groß. In zwei Fällen kamen zwischen ihnen auch Fragmente gebrannter Ziegel vor. Die Innenwand des Ofens war mit einer Lehmschicht verputzt und 10-15 cm stark gebrannt. Das Mundloch des Ofens kann man an seiner Ostseite voraussetzen, wo auch mächtige nach Osten sich senkende Aschenschichten entdeckt wurden. Links vom vorausgesetzten Mundloch, auf der Südostseite der Kuppel, befand sich eine trichterförmige verrauchte Öffnung. Sie führte durch den unteren Teil der Kuppel schräg hindurch und ist bis zu der Backfläche gesunken. Vermutlich konnte sie als ein Zugloch funktioniert haben.

Aus der Einfüllung und der unmittelbaren Umgebung des Ofens stammen mehrere Bruchstücke von Gebrauchskeramik, Tierknochen, vereinzelt auch Fragmente von Eisengegenständen, einer Firmalampe und ein Glasbruchstück. Für seine zeitliche Einordnung sind bloß zwei Rheinzaberne Sigillaten bestimmend, die rahmenhaft in die zweite Hälfte des 2. Jh. bis in die erste Hälfte des 3. Jh. datierbar sind (*Kuzmová 1993, 125, Nr. 16, 22*). In diese Zeitspanne kann den Ofen auch aufgrund seiner stratigraphischen Lage eingeordnet werden, die rahmenhaft der frühen Bauperiode des Steinkastells entspricht.

Der Ofen Nr. 2 (Abb. 1; 3)

Der Unterbau des Ofens wurde beim westlichen Zwischenturm der Südmauer, 360 cm nördlich von ihm entdeckt (Sekt. 14/p-q). Seinen kreisförmigen Grundriss schnitt in der Mitte (in Richtung O-W) eine neuzeitliche

80-90 cm breite Wasserleitung. Sein Oberbau war fast völlig zerstört, seine Reste erhielten sich nur in einer Höhe von 5 bis 10 cm. Das Ausmaß und die Bauweise des Ofens unterscheidet sich vom Ofen Nr. 1. Sein innerer Durchmesser erreichte 200-205 cm und der äußerer bewegte sich zwischen 280 und 290 cm. Die Backfläche wurde mit gebrannten Dach- und Verblendziegel-Bruchstücken gepflastert, die nur an ihrem Süd-Rand und unter der Kuppel erhalten blieben. Auf vier von ihnen befand sich der Stempel der legio I adiutrix. Sie lagen auf einer gebrannten Schotterschicht und auf einer Pflasterung von Bruchsteinen. Der Oberbau des Ofens (mindestens sein unterer Teil) bestand aus länglichen bis trapezförmigen Lehmziegeln mit einem Ausmaß von 25-30x35-40 cm. Sie wurden aus dem gelben oder braunen, bzw. gemischten sandigen Lehm hergestellt und mit bräunlichem Lehm gebunden. Die Innenwand der Kuppel war vermutlich mit einer dünneren Lehmschicht verputzt, die 2-4 cm stark gebrannt war. Aufgrund der Lage des Ofens kann vorausgesetzt werden, dass sein Mundloch an seiner Nordseite situiert war.

Mit dem Ofen kann man nur wenige Funde in Zusammenhang bringen. Es geht um vereinzelte Scherben der Gebrauchsgeramik und um ein reliefverziertes Rheinzaberner Sigillata-Bruchstück, das in die Regierungszeit Mark Aurels bis in die Severerzeit datierbar ist (Kuzmová 1993, 193, Nr. 19). Nach dem Fund und den stratigraphischen Beobachtungen kann man den Ofen mit der frühen Bauperiode des Steinkastells verbinden. Aus seiner nahen Umgebung sind außerdem auch mehrere Pflanzenreste zu erwähnen, die E. Hajnalová als Weizen, Gerste, Roggen, Hirse und Unkräuter bestimmt hat (Hajnalová 1989, 27-28; 1993, 119).

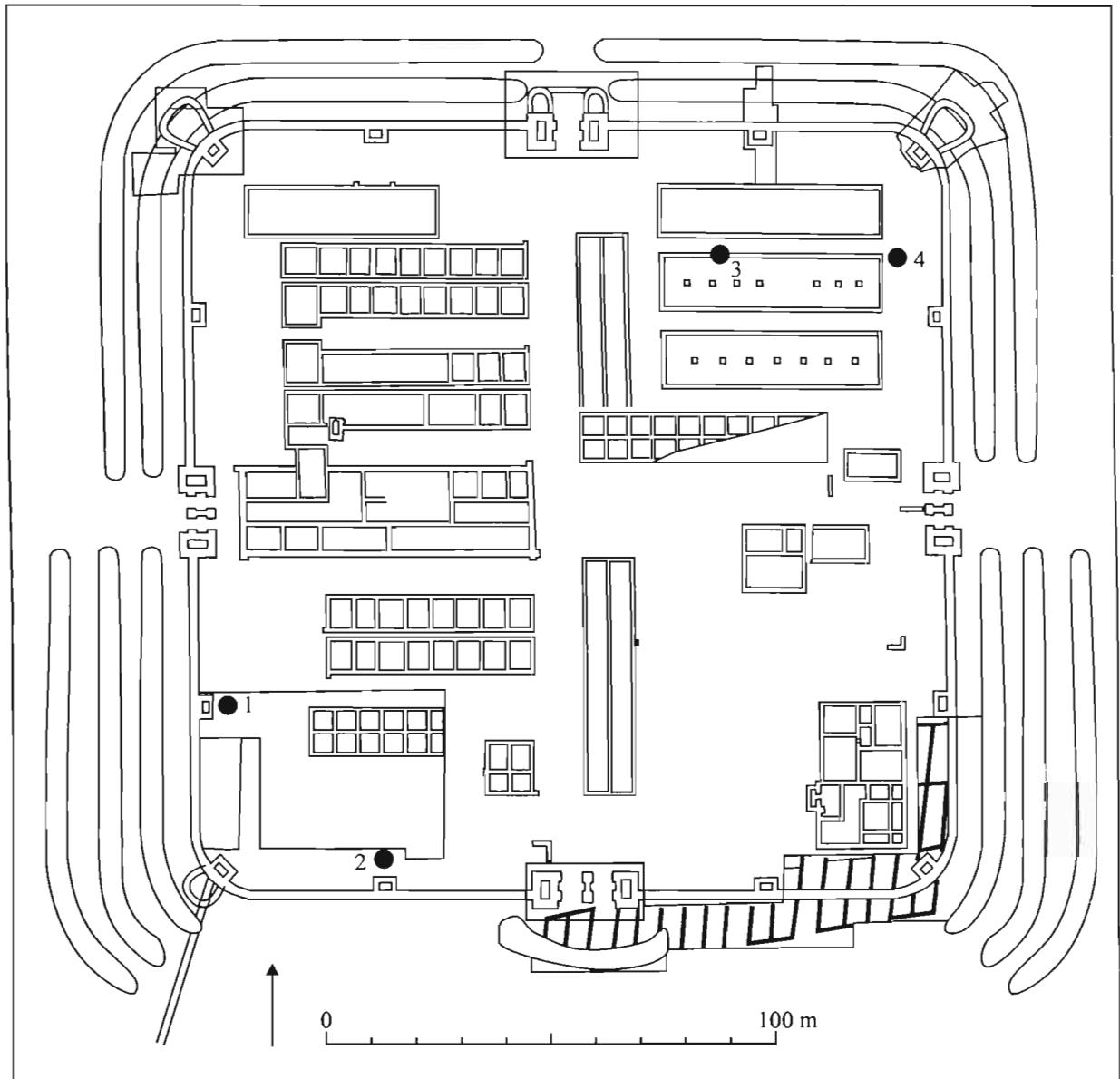

Abb. 1. Backöfen im Areal des Auxiliarkastells in Iža. 1 - Backofen Nr. 1; 2 - Backofen Nr. 2; 3, 4 - Lage der Backöfen aus der Ausgrabung B. Svobodas.

Bisherige Befunde aus dem Kastellareal

Die beschriebenen Backöfen sind nicht die ersten Bauwerke dieser Art im Areal des Auxiliarkastells. Reste von Objekten, die als Backöfen interpretierbar sind, wurden schon während der Revisionsgrabung in den Jahren 1955-1956 freigelegt. Die unter der Leitung von B. Svoboda durchgeföhrten Grabungsarbeiten konzentrierten sich auf die NO-Ecke des Kastells, genauer auf den anliegenden Eck- und Zwischenturm, wie auch auf die Bebauung der Praetentur. Im unmittelbaren Vorraum des östlichen Zwischenturmes der Nordmauer wurde kein Backofen festgestellt, da die zugehörige Fläche nur teilweise erforscht war. In Svobodas Bericht sind trotzdem zwei Öfen zu finden (Svoboda 1962, 416, 418). Sie befanden sich in größerer Entfernung von der Kastellmauer (26,20 und 24,70 m von der Nordmauer, bzw. 47,40 und 9,40 m von der Ostmauer). Aus dem ersten von ihnen erhielten sich eine kreisförmige, mit gebrannten Ziegeln und Ziegelbruchstücken gepflasterte Backfläche (ihr Durchmesser erreichte 167 cm) und Reste des verbrannten Gewölbes. Den Ofen hat B. Svoboda aufgrund der festgestellten Stratigraphie in die früheren Bauperioden des Kastells datiert. Der zweite Ofen hat einen ovalen Grundriss mit einem Ausmaß von 165x185 cm. Seine Backfläche bildete ein glatter gebrannter Estrich, seine Kuppel erhielt sich in einer Höhe von 24 cm. Zu der zeitlichen Einordnung des Ofens standen keine Angaben zur Verfügung. Ebenso unbeantwortet blieb auch die Frage der Beziehung der Backöfen zu den zeitgenössischen Bauwerken (Svoboda 1962, 416, 418).

Parallelen

Aus dem militärischen wie auch zivilen Bereich der römischen Provinzen sind mehrere Parallelen zu den beschriebenen Backöfen bekannt. Einige von ihnen wurden auch in Pannonien, besonders in der anliegenden Limeszone festgestellt. Als die geographisch nahestehendsten sind zwei Objekte aus Brigetio zu erwähnen, obwohl ihre Baukonstruktion aufgrund der publizierten Angaben nicht in vollem Maß erkennbar ist. Das erste wurde im Areal des Legionslagers, bei seiner NO-Ecke in der Nähe der Nordmauer von I. Paulovics entdeckt (Paulovics 1941, 157-158; Barkócz 1951, 14). Nach der Beschreibung des Ausgräbers handelt es sich um einen ... „aus neun viereckigen Ziegeln zusammensetzten Fußboden, dessen Gesamtfläche 180x180 cm betrug, während die einzelnen Ziegel eine Seitenlänge von 57,5-58 cm besaßen und 8,5 cm dick waren. Die Ziegel lagen auf einer Steinschicht, unter der die Erde noch immer durcheinander gemischt erschien. Alle Ziegel trugen den Stempel LEG XI C P F“ - legio XI claudia pia fidelis, die zu Beginn des 2. Jh. in Brigetio stationiert war. Die Pflasterung lag „unter einer polsterartig gewölbten gebrannten Tonschicht“, deswegen vermutete er, dass es sich um einen „Tonofen“ handelte. Seine Backfläche hat nach der Zeichnung und der Fotodokumentation eine quadratische Form. Es ist aber unklar, ob sie sich in ihrer ursprünglichen oder unvollständigen Form erhielt. Im ersten Fall konnte sie zu einem Ofen mit quadratischem Grundriss, im zweiten Fall zu einem anderen Typ mit kreisförmigem oder ovalem Grundriss gehören. Als zweites Objekt dieser Art hat L. Barkócz (1960, 236) aus Brigetio eine Bäckerwerkstatt erwähnt. Sie wurde auch im Innenareal des Legionslagers, bei seiner Nordmauer westlich der porta praetoria entdeckt. Weitere Angaben über den Befund sind nicht bekannt, nur die Benennung „Bäckerwerkstatt“ erlaubt vorzusetzen, dass es sich um ein größeres Objekt handeln konnte.

Mehrere Angaben über die einfachen provinzialrömischen Backöfen brachten die Ausgrabungen in Aquincum, wo J. Szilágyi (1955, 94) und M. Kaba (1956) zwei übereinanderliegende Backflächen aus quadratischen, mit Lehm gebundenen Ziegeln festgestellt haben. Die zu dem oberen Ofen gehörende Kuppel und ihr Umbau bestanden aus gelben, braunen und schwarzen Lehmziegeln. Der untere Ofen hat einen größeren Durchmesser und lag um 40 cm tiefer. Die Innenseite seiner Kuppel war mit Lehm verputzt und bis 10 cm stark gebrannt. Beide Öfen gehörten zu einer O-W orientierten Reihe von Backöfen, die in zwei Perioden aufgebaut wurden. Die ältere ist in die ersten Jahrzehnte des 2. Jh. datierbar, die nachfolgende aufgrund der Rheinzaberner Sigillaten um 30-40 Jahren später. In der Nähe der Öfen wurde eine mächtige Destruktion aus Dachziegeln entdeckt, die Existenz eines Schutzbauwerks belegen dürfte. Im Rahmen einer späteren Plangrabung trat in einer anderen Lage auch noch ein Backofen mit zwei Bauperioden zutage. J. Szilágyi berichtete darüber nur soviel, dass er in der Nähe der südlichen Wehrmauer des Legionslagers situiert war (Szilágyi 1965, 235). Obwohl die erwähnten Autoren die Backöfen in das Areal des früheren Steinkastells bzw. in das Legionslager lokalisierten, erlauben die neueren Forschungsergebnisse anzunehmen, dass sie in der zum Legionslager aus dem 2.-3. Jh. gehörenden canabae in Betrieb waren (Für die Information bin ich Frau K. Szirmai sehr dankbar. Zur Topographie der Militärlager von Aquincum siehe Németh 1992).

Zu den Parallelen aus dem militärischen Bereich gehört auch ein Ofen aus Budakalász. Er wurde bei der Grabung des spätromischen Wachturmes nördlich von Aquincum entdeckt. Nach L. Nagy ist er fast identisch mit den Backöfen aus Aquincum, doch kleiner als sie und seine Wände wurden statt Lehmziegeln aus Bruchsteinen errichtet. Er war vor dem Turmeingang, auf einer Terrasse zwischen dem Turm und der Umfassungsmauer aufgebaut (Kaba 1956, 158; Alföldi/Nagy/László 1942, 756). In Neszmély, am östlichen Abschnitt des nordpannonischen Limes, wurde direkt im Areal des spätromischen Wachturmes ein Backofen freigelegt (Póczy/Czeglédy 1962, 192, 195). Er befand sich beim Eingang, in der Ecke des Turmes. Seinen Umbau belegen zwei übereinander-

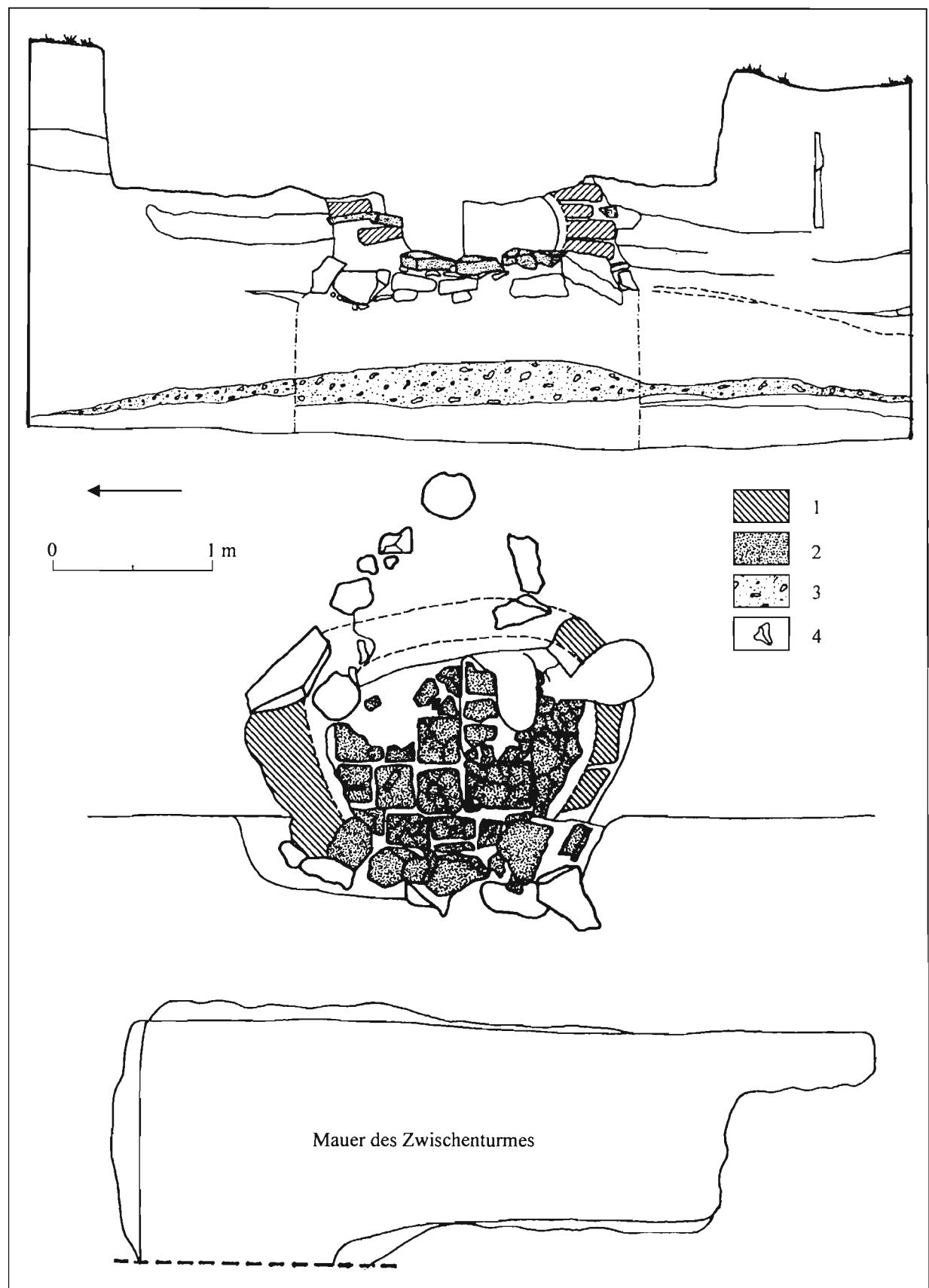

Abb. 2. Backofen Nr. 1. Profil und Grundriss. 1 - Lehmziegel; 2 - gebrannte Ziegel; 3 - Bauschicht des Steinkastells; 4 - Steine.

liegende, mit Estrich versehene kreisförmige Backflächen mit einem gleichen, 135 cm großen Durchmesser, die mit Bruchsteinen eingefasst waren.

Aus dem westlichen Abschnitt des nordpannonischen Limes sind ein Backofen aus Rajka und mehrere aus Carnuntum zu erwähnen. In beiden Fällen handelte es sich meistens um ältere Befunde, die verschiedenartig dokumentiert und publiziert wurden. Der Ofen aus Rajka hat einen kreisförmigen Grundriss mit dem äußeren Durchmesser von 284 cm. Seine Backfläche war mit gebrannten und ausnahmslos gestempelten Ziegeln ausgelegt, seine Wände waren aus mit Lehm gefügten Bruchsteinen gebaut. Obwohl die Zugehörigkeit des Ofens zu einem bestimmten Bauobjekt nicht belegbar ist, erlauben die zur Verfügung stehenden Angaben vorauszusetzen, dass er vom Militär benutzt wurde. Aufgrund der Ziegelstempel der legio I Noricorum ist der Backofen rahmenhaft in den Zeitraum zwischen Diokletian und Valentinian I. datierbar (*Borhy 1991, 303-307, 311*).

Die erwähnten Backöfen aus Carnuntum wurden auch im Militärbereich entdeckt. Vier bzw. sechs von ihnen bildeten den Bestandteil einer Backstube (v. *Groller 1902, 68*), zwei andere waren bei der Wehrmauer des Legionslagers und einer Lehmziegelmauer aufgebaut (v. *Groller 1905, 20-21*). Die letztgenannten Objekte mit einem Innendurchmesser von 115 und 135 cm hat M. v. Groller als „Rundmauern“ benannt. Sie bestanden aus Lehmziegeln, die sich in einer Reihe bzw. in drei bis vier Reihen erhalten haben. Auf der Außenseite des westlichen Objektes war ein rötlicher Mörtelverputz und auf seiner Nordseite eine 40 cm weite Öffnung sichtbar. Auf den Lehmböden und Rundmauern hat der Ausgräber Brandspuren bemerkt, trotzdem war er der Meinung, dass sie nicht zu Feuerungszwecken gedient haben. Er hat sie beide mit einer späteren Bauperiode des Legionslagers in Zusammenhang gebracht (v. *Groller 1905, 20-21*). Aufgrund ihrer Bauweise, Anordnung im Raum zwischen der Wehrmauer und der via sagularis und der bekannten Parallelen sind sie heute eindeutig als Backöfen interpretierbar. Während der späteren Grabung in Carnuntum hat M. Kandler im Areal des Legionslagers auch Reste von zwei großen Backöfen mit kreisförmigem Grundriss und einem Durchmesser um 185 cm entdeckt. Sie wurden im Lagerinneren zwischen zwei Gebäuden in der sechsten Bauperiode, d. h. in der nachvalentinianischen Zeit erbaut (*Kandler 1974, 35*).

Eine geographisch erntfernte, aber sehr eindrucksvolle Parallelie stellen die seit langem bekannten Backöfen aus dem Saalburger Kastell dar, die seinerzeit *H. Jacobi (1930)* publiziert hat. Bei der Umfassungsmauer des Kastells wurden sechs Backöfengruppen und ein einzelner Ofen freigelegt (insgesamt 44 Objekte), die rahmenhaft gegen Ende des 2. Jh. datiert wurden. Sie befanden sich an der Innenseite der Kastellmauer, unter dem Wehrgang, hinter oder neben der Umgangstraße (via sagularis), wo sie nach dem Autor vor Wind geschützt waren. Ihre Backflächen waren rund, manchmal etwas in die Länge gezogen, in den Maßen schwankend zwischen 140-150 cm. Der Durchmesser der kleinsten erlangte 100-110 cm, der größten um 200-220 cm. Sie wurden mit flachen Steinen bedeckt und mit einem Lehmestrich versehen, nur in einem Fall mit Ziegeln und in einem anderen nur mit Steinen ohne Estrich gepflastert. Die unteren Teile der halbkuppelförmigen Oberbauten wurden aus Bruchsteinen erbaut, die in einer Höhe um 30-40 cm erhalten blieben. Die Wanddicke betrug 40-60 cm. Bei den Öfen wurden mehrere regelmäßig angeordnete Pfostenlöcher festgestellt. Sie erlaubten dem Verfasser voraussetzen, dass die Backöfen unter einem Schutzdach in Betrieb waren.

Die bisherigen Befunde belegen, dass die Backöfen in identischer oder sehr ähnlicher Baukonstruktion und Anordnung auch außerhalb der Militäranlagen im Gebrauch waren. Aus der Zivilstadt von Aquincum hat *J. Szilágyi (1968, 130)* eine Reihe von Backöfen aus der frühesten Bauperiode angeführt, die bei der via decumana festgestellt wurden. Während der gegenwärtigen Ausgrabung kamen in der Zivilstadt von Brigetio auch mehrere Backöfen mit kreisförmigem Grundriss und mit gebrannten Ziegeln gepflasterten Backflächen zutage (für die Information danke ich Herrn L. Borhy). Außerdem wurde hier in einem Haus ein Backofen mit Bedienungsraum entdeckt, der als Bäckerei interpretierbar ist. Der Ofen hatte eine Lehmkuppel, sein mehrmals erneuter Lehmestrich war mit Ziegeln gepflastert (*Borhy/Kuzmová/Rajtár/Számádó 2003, 25*). Eine weitere Parallelie stammt aus der canabae von Arrabona, wo ein Backofen in der Ecke des Raumes, also im Interieur eines Gebäudes erbaut war. Er hat einen regelmäßig kreisförmigen Grundriss mit einem Durchmesser von 240 cm. In seiner Mitte befand sich ein 60 cm breiter Feuerungs(?)kanal, der beiderseits mit Lehmziegeln (15x30x15 cm) umgrenzt war. Die Innenseite der Ziegel wie auch der Boden des Kanals waren gebrannt. Die Kuppel bestand aus größeren Lehmziegeln (30x35 cm) und erhielt sich bis zur Höhe von 25-30 cm. Den Ofen hat D. Gabler nach Münz- und Sigillata-Funden in die Severerzeit datiert (*Gabler 1971*).

Von dem Provinzinneren stammenden Parallelen ist ein Backofen aus Gorsium näher zu erwähnen, der zuerst als Schmelzofen publiziert wurde. Sein kreisförmiger Grundriss hat einen 100 cm großen Durchmesser, seine Backfläche war mit Dachziegeln gepflastert und mit Bruchsteinen gesäumt. Ihre mehrschichtige Unterlage bestand aus gebrannten Ziegeln, Lehmziegelbruchstücken, Bruchsteinen und Lehm und belegt eine dreimalige Erneuerung der Backfläche. Die Lehmziegelfragmente gehörten vermutlich zum Oberbau des Ofens (*Bánki 1984, 195-197; Borhy 1991, 307, Anm. 46*).

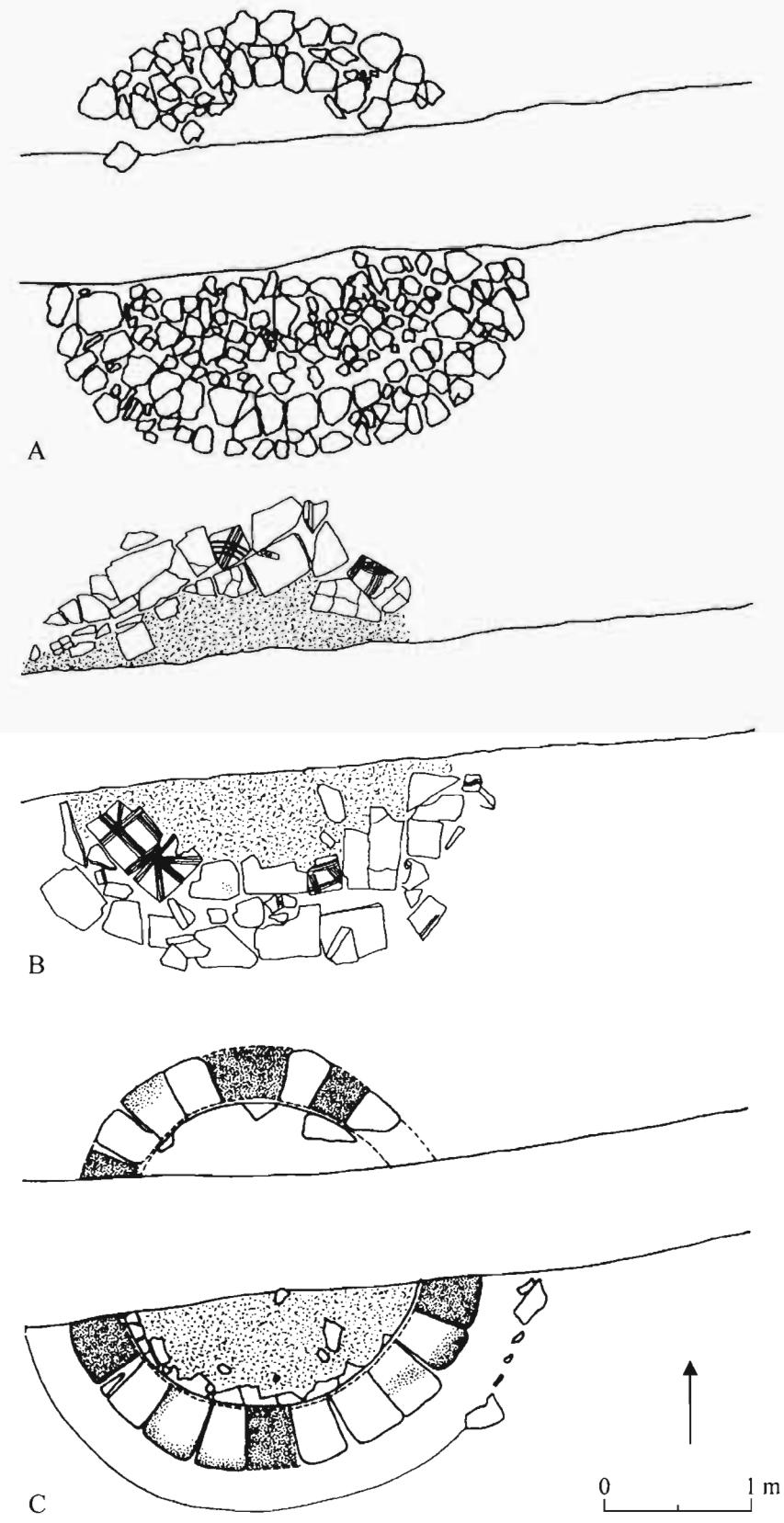

Abb. 3. Backofen Nr. 2. Drei Bauschichten seines unteren Teils. A - Pflasterung von Bruchsteinen; B - Schotterschicht und Ziegelpflasterung; C - Lehmziegel im unteren Teil der Kuppel.

ZUSAMMENFASSUNG

Aufgrund der angeführten Parallelen kann festgestellt werden, dass die Backöfen aus dem Steinkastell in Iža zu dem üblichen provinziärömischen Backofentyp gehören, der nicht nur aus Militäranlagen, sondern auch aus zeitgenössischen Siedlungen und ebenso aus der Limeszone wie auch aus dem Provinzinneren bekannt ist. Die Backöfen solcher Art stellten einen Standardtyp dar, der während der ganzen römischen Kaiserzeit belegbar ist.

Da die Backöfen aus Iža einen kreisförmigen bzw. ovalen Grundriss hatten, wurde die größte Aufmerksamkeit den vergleichbaren typologisch und geographisch nahestehendsten Parallelen gewidmet. Bei ihrer Untersuchung wurden folgende Hauptkriterien verfolgt: die Form und der Innendurchmesser des Grundrisses, die Zurichtung der Backfläche und das Baumaterial der Kuppel (meistens ihres unteren Teils). Die grundlegenden Angaben sind auf der Tabelle 1 präsentiert. Aus ihrer Übersicht und Auswertung geht hervor, dass die Mehrheit der angeführten Backöfen einen kreisförmigen Grundriss hatte, dessen Ausmaß sich zwischen 100 bis 290 cm bewegte. Im Durchschnitt handelt es sich um 190 cm. Die zwei Ižer Öfen gehören eher zu den kleineren, bzw. zu den durchschnittlich großen Objekten. Backöfen mit ovalem Grundriss wurden nur in Iža entdeckt. Ihre Ausmaße betragen 135/165x170/185 cm, d. h. im Durchschnitt 150x177 cm. Im Vergleich zu den kreisförmigen Grundrissen sind sie wieder als kleinere, bzw. mittelgroße Öfen bestimmbar. Die zugehörigen Backflächen bestehen meistens aus gebrannten Ziegeln (*tegulae, imbrices, laterculi/lateres*). In drei Fällen bestand ihre Oberfläche aus einem Lehmostrich und in einem Fall aus Lehmziegel. Die mehrfachen übereinanderliegenden Backflächen belegen einzelne Umbauten der Öfen (z. B. in Aquincum, Gorsium). In Iža wurde keine Erneuerung bzw. kein Umbau festgestellt, was vorauszusetzen erlaubt, dass die entdeckten Backöfen relativ kurzfristig in Betrieb waren.

Von den Oberbauten erhielt sich überwiegend bloß ihr unterer Teil, der meistens aus Lehmziegeln, weniger aus Lehm und Bruchsteinen bestand. Deswegen kann vermutet werden, dass auch die gewölbte Kuppel der Öfen eher aus Lehmziegeln oder aus Lehm erbaut wurde. Es ist dabei weniger wahrscheinlich, dass die ganze Kuppel aus Bruchsteinen zusammengestellt gewesen wäre. Die freigelegten Bruchsteine und in einigen Fällen auch die Lehmziegel konnten nur die Untermauerung der Kuppel gebildet haben. Die Zurichtung der Oberbauten belegen die ausnahmsweise erhaltenen Reste des gebrannten Lehmverputzes auf der Innenseite (Iža, Ofen Nr. 1 und 2; Aquincum) oder die Reste des rötlichen Mörtelverputzes auf der Außenseite der Kuppeln (Carnuntum).

Die überwiegende Mehrheit der Backöfen ist bloß mit einer Öffnung - mit dem Mundloch versehen. Nach A. Steeger handelt es sich um sog. Einlochöfen, durch deren Mundloch Feuerungsmaterial, Rauch und die Be- schickung den Weg nahmen (*Steeger 1959, 182*). Eine andere trichterförmige verräucherte Öffnung wurde im Rahmen der angeführten Öfen nur in Iža festgestellt. Sie befand sich etwa 50-75 cm links vom Mundloch des Ofens Nr. 1 und führte aus seinem Innenraum schräg durch seine Kuppel hinaus. L. Borhy hat im Rahmen einer allgemeinen Charakteristik der Backöfen außer dem Mundloch noch eine kleinere Öffnung erwähnt, die ausnahmsweise vorkommen kann und durch die das Backen beobachtet werden konnte. Es müssen auch Hinweise auf größere Gefäße angeführt werden, die das beim Backen nötige Wasser umfassten und deswegen in der Nähe des Mundlochs hingestellt oder in die Mauer des Backofens eingebaut waren (*Borhy 1991, 306, 307*). Aufgrund der angeführten Beispiele und der festgestellten Einzelheiten kann konstatiert werden, dass die untersuchte Öffnung auf dem Ofen Nr. 1 aus Iža nicht diesen Zwecken diente. Sie konnte höchstwahrscheinlich als ein Zugloch funktioniert haben, das beim Befeuerern geöffnet war (*Junkelmann 1997, 131*).

Wie schon angeführt wurde, handelt es sich im Falle von Iža um zwei selbständige Backöfen, die bei den zwei Zwischentürmen des Steinkastells in Betrieb waren. Da die zwei zugehörigen Zwischentürme, wie auch die anderen freigelegten Eck- bzw. Tortürme des Kastells keinen Eingang aus dem inneren Fußbodenniveau hatten (*Kuzmová/Rajtár 1986c, 204, 209-210; Svoboda 1962, 411, 413*), konnte der Raum vor ihnen zu diesem Zweck ausgenutzt werden. Ob solche Öfen auch bei anderen Zwischentürmen aufgebaut wurden, kann nur eine künftige Grabung beantworten. Mit der Aufstellung der Öfen zwischen die Umfassungsmauer und die via sagularis haben die Römer zweifellos mehrere Absichten verfolgt. Der Zwischenturm mit der Wehrmauer boten für ihren Betrieb einen windstillen Ort und eine bestimmte Sicherheit, die bei der feuergefährlichen Arbeit gar nicht übersehen werden dürfte. Der Raum vor dem Zwischenturm bot außerdem genügenden Bedienungsraum, wobei die Öfen direkt aus der via sagularis zugänglich waren. Die Existenz zugehöriger Schutzdächer (wie z. B. in Aquincum und Saalburg) ist hier aufgrund der bisherigen Erkenntnisse nicht belegbar, weil keine Pfostenlöcher oder andere Reste von Dachkonstruktionen bzw. Schutzbauten festgestellt wurden.

Mit der Bauweise und der Größe der Öfen hängt auch die Frage ihres Gebrauches und ihrer Kapazität eng zusammen. Dieser Problematik widmete ihre Aufmerksamkeit schon mehrere Autoren (z. B. v. *Groller 1902, 73; Jacobi 1930, 18-19; Kaba 1956, 157; Borhy 1991, 307*). Die einzelnen selbständigen Backöfen, zu denen auch die Ižer Objekte gehören, stellten die einfachsten Bauwerke dieser Art dar. Sie unterschieden sich von den regulären Militär- oder Zivilbäckereien, die dauerhafte und geschlossene Anlagen waren. Sie unterschieden sich gleichzeitig auch von den Backöfenreihen oder -gruppen, die begreiflich eine größere Leistungsfähigkeit hatten.

Tabelle 1. Übersicht der ausgewählten pannonischen Backöfen.

Fundstelle	Grundriss	Durchmesser (cm)	Backfläche	Oberbau
Iža	ovaler	135x170	gebrannte Ziegel	Lehmziegel
Iža	ovaler	165x185	-	Lehm (?)
Iža	kreisförmiger	200-205	-	Lehmziegel
Iža	-	167	-	Lehm (?)
Aquincum	-	307	-	Lehmziegel
Aquincum	-	280-290	-	Lehmziegel
Gorsium	-	100	-	Lehmziegel (?)
Rajka	-	221	-	Bruchsteinen
Carnuntum	-	115	Estrich	Lehmziegel
Carnuntum	-	135	-	Lehmziegel
Neszmély	-	135	Estrich	Bruchsteinen
Arrabona	-	240	Lehmziegel	Lehmziegel

Im Vergleich zu ihnen konnten die einzelnen Öfen den Bedarf der dort stationierten Truppe nicht befriedigen und sie spielten wahrscheinlich nur eine ergänzende Rolle. Dieser Meinung ist auch H. Jacobi im Fall des Saalburger Kastells, obwohl die dort freigelegten Backöfengruppen eine vielmals größere Kapazität als die einzelnen Öfen aus Iža hatten. Er hat dabei vorausgesetzt, dass es sich in Saalburg um einfache Feldbäckereien für eine besondere Truppe handelte, die eine Verstärkung der ständigen Besatzung zur Mitarbeit am Neubau des zerstörten Kastells dargestellt hat (*Jacobi 1930, 18*). Einen solchen Zusammenhang kann man in Iža nicht vermuten, da die Backöfen aufgrund der stratigraphischen Beobachtungen und der Begleitfunde in die frühe Bauperiode des Steinkastells datiert sind, d. h. in die spätantoninische bzw. Frühseverer Zeit, wann das Kastell eben aufgebaut worden war. Deswegen scheint es wahrscheinlicher zu sein, dass die Öfen die Brotversorgung des Militärs in der Anfangsperiode des Auxiliarkastells ergänzt haben. Aus ihrer Bauweise und den Befunden geht auch hervor, dass sie relativ kurz in Betrieb waren. Obwohl das Kastell bis zum Ende des 4. Jh. besiedelt war, wurde die Funktion der untersuchten Backöfen nie erneuert. Die angeführten Feststellungen erlauben hier eine andere Anlage oder Versorgungsweise anzunehmen, die das Brot für die lokale Einheit völlig gesichert hat.

L iteratur

- Alföldi/Nagy/László 1942 - A. Alföldi/L. Nagy/Gy. László: Budapest története II. Budapest az ókorban. Budapest 1942.*
- Bánki 1984 - Zs. Bánki: Vasolvásztó(?) kemence maradványa Gorsiumban. In: Iparégészet II. Veszprém 1984, 195-197.*
- Barkóczi 1951 - L. Barkóczi: Brigetio. Diss. Pann. Ser. I., No. 22. Budapest 1951.*
- Barkóczi 1960 - L. Barkóczi: Römerzeit, A, Transdanubien, Szőny. Arch. Ért. 87, 1960, 236.*
- Borhy 1991 - L. Borhy: Die Ziegelstempel der Legio I Noricum in einem spätrömischen Backofen. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 43, 1991, 299-313.*
- Borhy/Kuzmová/Rajtár/Számadó 2003 - L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: Kelemantia - Brigetio. Auf den Spuren der Römer an der Donau. Wegweiser 2003.*
- Buranská/Kolník/Rajtár 1980 - K. Buranská/T. Kolník/J. Rajtár: Prvá sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži - akcia Dunaj. AVANS 1978, 1980, 71-79.*
- Gabler 1971 - D. Gabler: Kutatások Arrabona canabaejában. Arrabona 13, 1971, 5-54.*
- Groller 1902 - M. v. Groller: Übersicht der im Jahre 1900 angeführten Grabungen. IV. Grabungen im Lager Carnuntum. D. Die Gebäude im Lager. In: Bericht des Vereins Carnuntum in Wien. Für das Jahr 1900. Wien 1902, 1-120.*
- Groller 1905 - M. v. Groller: Arbeitsbericht für das Jahr 1903. I. Grabungen im Lager. In: Bericht des Vereins Carnuntum in Wien. Für das Jahr 1903. Wien 1905, 3-51.*
- Hajnalová 1989 - E. Hajnalová: Súčasné poznatky z archeobotaniky na Slovensku. Nitra 1989.*
- Hajnalová 1993 - E. Hajnalová: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 1993.*

- Jacobi 1930* - H. Jacobi: Die Backöfen an der Umfassungsmauer des zweiten Kastells. *Saalburg-Jahrb.* VII, 1930, 10-19, Taf. I, II.
- Junkelmann 1997* - M. Junkelmann: *Panis militaris*. Mainz 1997.
- Kaba 1956* - M. Kaba: Tábori kenyérsütökemence Aquincumból. *Budapest Régiségei* 17, 1956, 153-168.
- Kandler 1974* - M. Kandler: Die Ausgrabungen im Legionslager Carnuntum 1968-1973. *Anz. Österr. Akad. Wiss.* 11, 1974, 27-40.
- Kuzmová 1993* - K. Kuzmová: Import terry sigillaty v predpolí severopanónskeho limitu. [Manuskript der Dissertationsarbeit.] Nitra 1993.
- Kuzmová/Rajtár 1986a* - K. Kuzmová/J. Rajtár: Anfänge des Römerlagers in Iža. *Arch. Rozhledy* 28, 1986, 358-377, 459-462.
- Kuzmová/Rajtár 1986b* - K. Kuzmová/J. Rajtár: Die bisherigen Kenntnisse über die Befestigung des römischen Kastells in Iža. *Slov. Arch.* 34, 1986, 185-222.
- Kuzmová/Rajtár 1986c* - K. Kuzmová/J. Rajtár: Ósma sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. *AVANS* 1985, 1986, 140-144.
- Németh 1992* - M. Németh: Stand der Forschungen in den Militärlagern von Aquincum. *Carnuntum-Jahrb.* 1991, Wien 1992, 81-87.
- Paulovics 1941* - I. Paulovics: Funde und Forschungen in Brigetio (Szőny). In: *Laurae Aquincenses II*. Diss. Pann. Ser. II, No. 11. Budapest 1941, 119-158.
- Póczy/Czeglédy 1962* - K. Sz. Póczy/I. Sz. Czeglédy: Későrómai örtorony Neszmély hatrában. *Arch. Ért.* 89, 1962, 192-200.
- Rajtár 1987* - J. Rajtár: Nálezy kolkovaných tehál z výskumu rímskeho tábora v Iži v rokoch 1978-84. *Štud. Zvesti AÚ SAV* 23, 1987, 53-94.
- Rajtár 1992* - J. Rajtár: Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: *Probleme der Relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*. Kraków 1992, 149-170.
- Steeger 1959* - A. Steeger: Römischen Feldbacköfen in Gelduba. *Bonner Jahrb.* 159, 1959, 181-184.
- Svoboda 1962* - B. Svoboda: K dějinám římského kastelu na Leányváru u Iže, okres Komárno. *Slov. Arch.* 10, 1962, 397-424.
- Szilágyi 1955* - J. Szilágyi: Az aquincumi légiótábor erödítés-rendszerének és kiterjedésének kérdéséhez. *Antik Tanulmányok* II, 1955, 91-96.
- Szilágyi 1965* - J. Szilágyi: Römerzeit, Nr. 43, Budapest III, Tavasz u. (V). *Arch. Ért.* 92, 1965, 235.
- Szilágyi 1968* - J. Szilágyi: Römerzeit, Nr. 29, Budapest III, Szentendrei út 139 (V). *Arch. Ért.* 95, 1968, 130.

Doc. PhDr. Klára Kuzmová, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
klara.kuzmova@savba.sk

KOLOKVIUM

BIRITUALITA V PRAVEKOM, PROTOHISTORICKOM A VČASNOSTREDOVEKOM VÝVOJI

Jozef Zábojník

Dňa 19. novembra 2002 sa uskutočnilo v zasadacej miestnosti budovy SAV v Nitre na Akademickej 2 kolokvium Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji. Viac ako 50 účastníkov podujatia zo Slovenska a traja hostia z Českej republiky si vypočuli hodnotné príspevky popredných bádateľov, v ktorých boli sumarizované naše súčasné poznatky o prejavoch birituality od neolitu až po stredovek. Taktto „vertikálne“ hodnotený problém bol zvolený zámerne, pretože jeho výskyt sa neobmedzuje iba na isté obdobie. Za potešiteľnú treba považovať skutočnosť, že v auditóriu boli početne zastúpení aj študenti archeológie z Nitry a Bratislavы. Mali tak možnosť v koncentrovanej podobe obdržať naše súčasné vedomosti o fenoméne, ktorý je predmetom záujmu odborníkov špecializujúcich sa na všetky etapy pravekého, protohistorického ako aj včasnostredovekého vývoja. Pre úspešný priebeh podujatia nebola zanedbateľná aj pomoc, ktorej sa organizátorom dostalo zo strany výboru Slovenskej archeologickej spoločnosti. Počas kolokvia odznelo spolu 12 prednášok bádateľov zo Slovenska a jedného z Českej republiky.

Blok referátov otvoril E. Krekovič, ktorý v pilotnom príspevku nazvanom *Prečo biritualita?* predložil predovšetkým teoreticky ponímanú charakteristiku dvojakého spôsobu pochovávania. Široký prehľad výskytu birituality v neolite a eneolite na území Slovenska prezentoval s nadhľadom popredného znalca tohto obdobia J. Pavúk. Mimoriadne zaujímavý bol príspevok hosta z Českej republiky J. Tureka na tému Biritualní kolektívni pohreb kultury se šňurovou keramikou ve Slaném a otázka společenského významu kremace v závěru eneolitu. Existenciu birituálneho spôsobu pochovávania v dobe bronzovej hodnotili vo svojich referátoch J. Bátor a K. Marková, pričom sa zamerali predovšetkým na konkrétnie doklady jej výskytu na pohrebiskách z územia Slovenska. Na uvedené príspevky nadviazala S. Stegmann-Rajtár, ktorá na širšom území Karpatskej kotliny dokumentovala výskyt birituality v rôznych kultúrach neskorej doby bronzovej a v dobe halštatskej. Svojím príspevkom zároveň vytvorila akési premostenie medzi pravekom a dobu protohistorickou. Nielen z hľadiska metodiky bol nadmieru prínosný referát J. Bujnu, ktorý sa zaoberal výskytom birituality u východných Keltoў. Kvantiatívny aj kvalitatívny aspekt zastúpenia tohto fenoménu dokumentoval na základe detailných analýz pohrebísk z doby laténskej na území Slovenska. Doyen medzi účastníkmi podujatia T. Kolník zaujal nielen svojím hodnotným príspevkom Kontinuita v pochovávaní (*continuatio loci*) - diskontinuita v pohrebnom ríte = problém kontinuity osídlenia, ale aj podnetnými diskusnými vystúpeniami. Záverečný blok referátov sa zameral na sledovanie birituality v období včasného a vrcholného stredoveku. D. Bialeková hodnotila výskyt tohto fenoménu v prostredí mohylového spôsobu pochovávania. Vzhľadom na pomerne častú absenciu dobre datovateľných predmetov sú viaceré hraby a mohyly s dokladmi birituálneho pochovávania chronologicky ľažko presne zaraditeľné. Problematikou predmetných pohrebísk z obdobia avarskeho kaganátu sa zaobrali J. Zábojník a V. Turčan. Zatial čo prvý z uvedených akcentoval chronologický a topografický aspekt problematiky v priestore severnej a západnej časti kaganátu, druhý sa zaoberal výskytom dvojakého spôsobu pochovávania na pohrebiskách v oblasti Sedmohradská. V tejto súvislosti možno zdôrazniť aj etnický rozmer problematiky ako výsledok súžitia dvoch rôznorodých zoskupení - Slovanov a Avarov. V záverečnom referáte sa M. Slivka v širších chronologických a geografických súvislostiach zaobral viacerými špecifickami pohrebného rítu u Slovanov s dôrazom na reliézny charakter jeho prejavov.

Hoci jedným zo základných cieľov podujatia bola aj možnosť prednesené referáty publikovať, kolokvium treba chápať predovšetkým ako diskusné fórum. V závere jednotlivých blokov prednášok bol preto daný dostatočný priestor na vedeckú dišputu, ktorá zaujala účastníkov svojou bohatosťou a množstvom podnetných myšlienok. Diskutujúci sa zamerali nielen na vysvetľovanie príčin výskytu dvojakého spôsobu pochovávania, ale aj na terminologické otázky, ktoré s uvedeným fenoménom súvisia. Treba len dúfať, že kolokvium Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji sa stane dobrým odrazovým mostíkom pre riešenie ďalších problémov, ktoré sú spoločné pre celú archeologickú obec.

Nasledujúci blok príspevkov prezentuje referáty tých účastníkov kolokvia, ktorí boli ochotní rukopisy predložiť na publikovanie v dohodnutom termíne.

KOLLOQUIUM

BIRITUALITÄT IN DER URZEITLICHEN, PROTOHISTORISCHEN UND FRÜHMITTELALTERLICHEN ENTWICKLUNG

Jozef Zábojník

Am 19. November 2002 fand im Konferenzsaal des Archäologischen Instituts in Nitra, in der Akademická Str. 2, das Kolloquium Biritualität in der urzeitlichen, protohistorischen und frühmittelalterlichen Entwicklung statt. Mehr als 50 Teilnehmer aus der Slowakei und drei Gäste aus Tschechien haben sich wertvolle Beiträge der Spitzenforscher angehört, in denen unsere gegenwärtige Erkenntnis über die Ausdrücke der Biritualität vom Neolithikum bis zum Mittelalter zusammenfassend präsentiert wurden. So ein „vertikal“ zu bewertendes Problem wurde absichtlich gewählt, weil sich sein Vorkommen nicht nur auf eine bestimmte Zeit beschränkt. Für ganz erfreulich halten wir die Tatsache, dass im Auditorium auch Studenten der Archäologie aus Nitra und Bratislava zahlreich vertreten waren. Ihnen wurde in kompakter Form unsere gegenwärtigen Erkenntnisse über dieses Phänomen präsentiert, der zum Untersuchungsgegenstand von Fachleuten wurde, die ihr Interesse auf alle Etappen der urzeitlichen, protohistorischen wie auch der frühmittelalterlichen Entwicklung konzentrieren. Den ganzen Ablauf der Veranstaltung hätten sich die Organisatoren ohne große Hilfe der Slowakischen Archäologischen Gesellschaft nicht vorstellen können. Auf dem Kolloquium wurden insgesamt 12 Vorträge der Forscher aus der Slowakei und ein Vortrag unseres tschechischen Kollegen präsentiert.

Den Block von Referaten eröffnete E. Krekovič, der in seinem Pilotbeitrag Warum Biritualität? vor allem die theoretisch aufgefasste Charakteristik der zweierlei Weise von Bestattungen präsentierte. Einen breiten Überblick über das Vorkommen der Biritualität im Neolithikum und Äneolithikum auf dem Gebiet der Slowakei wurde von J. Pavúk, dem Spezialisten auf diese Zeitperiode, präsentiert. Besonders interessant war der Beitrag des Gasts aus der Tschechischen Republik J. Turek zum Thema Birituelle Massenbestattung der Schnurkeramikkultur in Slané und die Frage der gesellschaftlichen Bedeutung der Kremation am Ende des Neolithikums. Die Existenz der birituellen Art von Bestattungen in der Bronzezeit bewerteten in ihren Beiträgen J. Bátorá und K. Marková. An die angeführten Beiträge knüpfte S. Stegmann-Rajtár an, die im breiteren Gebiet des Karpatenbeckens das Vorkommen der Biritualität in verschiedenen Kulturen der Spätbronze- und Hallstattzeit dokumentierte. Ihr Beitrag trug besonders dazu bei, dass eine bestimmte Überbrückung zwischen der Urzeit und der protohistorischen Zeit gebildet wurde. Äußerst wertvoll, und zwar nicht nur aus der Sicht der Methodik, war das Referat von J. Bujna, in dem das Vorkommen der Biritualität bei den Kelten behandelt wurde. Der quantitative wie auch der qualitative Aspekt des Vorkommens von diesem Phänomen wurde auf Grund der Detailanalysen der Gräberfelder aus der Laténezeit auf dem Gebiet der Slowakei dokumentiert. Der Doyen zwischen den Teilnehmern, T. Kolník, präsentierte seinen wertvollen Beitrag zum Thema Kontinuität in der Bestattung (*continuatio loci*) - Diskontinuität im Bestattungsritus = Problem der Besiedlungskontinuität. Er weckte gleichzeitig dank seinen Diskussionsbeiträgen ein großes Interesse unter den Teilnehmern. Der abschließende Block von Referaten war auf die Verfolgung der Biritualität im Früh- und Hochmittelalter gerichtet. D. Bialeková bewertete das Vorkommen des Phänomens im Umfeld der Hügelgräberbestattungen. Angesichts der häufigen Abwesenheit von gut datierbaren Gegenständen sind mehrere Gräber und Hügelgräber mit den Belegen der birituellen Bestattungen chronologisch nur schwer datierbar. Mit der Problematik der Gräberfelder aus der Zeit des Awarischen Kaganats haben sich J. Zábojník und V. Turčan befasst. J. Zábojník akzentuierte den chronologischen und topographischen Aspekt der Problematik im Raum des nördlichen und westlichen Teils des Kaganats, V. Turčan setzte sich mit den zweierlei Bestattungsformen auf den Gräberfeldern in Siebenbürgen auseinander. In diesem Zusammenhang kann auch das ethnische Ausmaß der Problematik als das Ergebnis des Zusammenspielens von zwei verschiedenen Gruppierungen - der Slawen und Awaren - betont werden. Im abschließenden Referat beschäftigte sich M. Slivka in breiteren chronologischen und geographischen Zusammenhängen mit mehreren Spezifika des Bestattungsritus bei den Slawen mit dem Schwerpunkt auf dem religiösen Charakter seiner Ausdrücke.

Obwohl das grundlegende Ziel dieser Veranstaltung darin bestand, die präsentierten Referate zu veröffentlichen, sollte das Kolloquium vor allem als Diskussionsforum verstanden werden. Am Ende der einzelnen Vortragsreihen wurde den Teilnehmern die Möglichkeit gegeben, einen langen wissenschaftlichen Disput zu führen, die für die Teilnehmer vor allem wegen ihrer Reichhaltigkeit und einer großen Menge von anregenden Ideen interessant war. Die Diskutierenden richteten ihre Aufmerksamkeit auch die Erklärung der Ursachen von den zweierlei Bestattungsformen wie auch auf die terminologischen Fragen, die mit dem angeführten Phänomen zusammenhängen. Es bleibt nur zu hoffen, dass das Kolloquium Biritualität in der urzeitlichen, protohistorischen und frühmittelalterlichen Entwicklung zum guten Sprungbrett für die Lösung von weiteren Problemen wird, die allen Archäologen gemeinsam sind. Im folgenden Block von Beiträgen werden die Referate der Kolloquiumsteilnehmer präsentiert, die sich entschlossen haben, ihre Beiträge zum vereinbarten Termin vorzulegen.

PREČO BIRITUALITA?

Eduard Krekovič

Biritualita, analýza príčin a klasifikácia birituality, sociálna a ideologická podmienenosť pohrebného rítu.

Birituality, analysis of reasons and birituality classification, social and ideological contingency of mortuary practices.

Birituálny spôsob pochovávania patrí medzi fenomény vyskytujúce sa v rôznych dobách a kultúrach na všetkých obývaných kontinentoch. Preto je dôležité sledovať aj jeho diachrónny aspekt, ktorý môže prispieť k pochopeniu kultúrnych zmien najmä na územiach s kontinuitnou populáciou. Izolované bádanie o jednotlivých kultúrach často neumožňuje sledovanie dynamiky kultúry, pretože už tým, že archeologickú kultúru pomenujeme - teda oddelíme od iných kultúr - stáva sa z nej statická entita. Kultúrny vývoj je však kontinuálny proces (ak vynecháme migrácie) a jeho nositelia si zrejme ani neuvedomovali pomalé zmeny vedúce z nášho pohľadu ku vzniku nových archeologickej kultúr. Preto sa v posledných desaťročiach v archeologickom bádaní čoraz viac presadzuje trend odbúravania prílišnej špecializácie na jednotlivé obdobia či kultúry. Stretávame sa skôr s termínmi ako krajinná, sociálna, ekonomická či „pohrebisková“ archeológia - aby som spomenul len niektoré. Z tohto hľadiska som uvítal aj tému tejto konferencie, ktorá iste prispeje k lepšiemu poznaniu fenoménu biritualizmu v našom regióne.

Zrejme sa už nikdy nedozvieme, či rituálne pochovávanie vzniklo ako dôsledok strachu pred mŕtvym, ochrany tela pred divou zverou, prípadne z iných prakticko-hygienických alebo ideologických dôvodov. Isté však je, že prvotné bolo ukladanie nespálených tiel. Biritualita sa teda logicky objavila až s uplatňovaním kremácie. Zatiaľ sa zdá, že najstaršie doklady o spaľovaní ľudských kostí sa našli pri jazere Mungo v Austrálii, a to už v období paleolitu (najmenej pred 17 000 rokmi - *Gillespie 1998, 180*). V Európe sú prvé žiarové hroby doložené v neolite a odvtedy možno hovoriť aj o biritualite, ktorá už nikdy nevymizla z repertoáru najrôznejších kultúr prakticky až do súčasnosti. Ak by sme sa mali pokúsiť odpovedať na otázku z názvu môjho príspevku, treba predovšetkým analyzovať príčiny spopolňovania, ktoré sa zdá byť menej prirodzeným, a teda aj mladším spôsobom pochovávania. Dnes už nevystačíme s u nás všeobecne vžitým názorom, že zmena pohrebného rítu, teda aj biritualita, závisí od zmien v „ideologickej“ oblasti.

Existuje množstvo spôsobov, ako sa spoločnosť môže zbaviť tela po smrti. Dva najantagonistickejšie spôsoby nesporne predstavujú ríitus kostrový a žiarový. Antagonizmus však spočíva iba vo forme, obsahovo (napr. archeologickej nezachytiteľné pohrebné rituály) si oba môžu byť veľmi blízke. Práve téza, že za diametrálne odlišnou formou sa musí skrývať aj diametrálne odlišný obsah, býva zdrojom častých nedorozumení pri interpretácii najmä žiarového rítu. Dajú sa tu vyčleniť dva základné prístupy: kultový a sociálny. Nebudem sa zmieňovať o prípadoch, keď sa odlišný ríitus interpretuje etnicky-kultúrne, teda v kontaktných oblastiach dvoch spoločenstiev, kedy mohlo dochádzať ku vzájomnému ovplyvňovaniu a ríitus sa mohol prevziať aj bez pôvodného obsahu.

Prvý prístup pokladá žiarový ríitus za výsledok ideologickej predstáv, najčastejšie spájaných s vierou v dušu: telo musí byť spálené, aby sa duša mohla dostať do záhrobia. Prívrženci druhého názoru ako príčinu spopolňovania preferujú najrôznejšie sociálne hľadiská. Najrozšiahlejší materiál - väčšinou etnografický - o žiarovom pochovávaní zhromaždila U. Schlentherová, ktorá uvádzala doklady pre oba názory (*Schlenther 1960, 9 a n.*) Zároveň však dodáva, že spopolňovanie v absolútnej väčšine prípadov nie je jediným spôsobom pochovávania v sledovaných spoločenstvách (*Schlenther 1960, 90*). To znamená, že vo svetovom etnografickom materiáli je biritualita úplne bežným javom. Už v roku 1909 konštatoval francúzsky etnológ *A. van Gennep (1997, 137)*, že to isté etnikum môže mať niekolko rozdielnych názorov na záhrobie, čo sa odráža aj v rozdielnych rituáloch. Uvádzia však aj prípady, keď sa mŕtví museli zaobistiť bez obvyklých obradov. Veľmi často to boli deti, napr. nepokrstené, neobrezané, teda spravidla také, ktoré umreli počas či nedlho po pôrode. Ich telá bývali len pohodené, pripadne spálené, pretože ešte nemali dušu, ktorá sa získava až po istých obradných úkonoch (*Gennep 1997, 142*). Viera v dušu je tu teda doložená pre väčšinový kostrový ríitus, kym spopolňovanie je obmedzené len na zvláštnu skupinu populácie. To by skôr svedčilo v prospech hypotézy o sociálnych, a nie ideologickej dôvodoch odlišného pohrebného ríitu - v danom prípade žiarového.

Najpresvedčivejšie dôkazy o sociálnej podmienenosťi pohrebného ríitu všeobecne, teda i žiarového, predložil L. Binford. Má na mysli archeologickej doložiteľný ríitus, kedže samotné obrady nám ostatú navždy neprístupné. Ukazuje sa, že práve nehmotná časť obradov je viac spojená s názormi na posmrtný život, teda s istou ideológiou, kym samotná forma a inventár hrobu sa viažu na určité sociálne, pohlavné či vekové skupiny. *L. Binford (1972, 231-*

235) na základe štatistického testovania rozsiahleho etnografického materiálu z celého sveta vyslovil názor, že väčšina prvkov pohrebného rítu, medzi nimi aj odlišné zaobchádzanie s telom (napr. kremácia, mumifikácia a pod.), závisí najmä od sociálnej identity pochovaného. V samotnej forme hrobu sa pritom môžu prejaviť rôzne sociálne identity. Môže ísť o zdôraznenie identít mŕtveho, aké zastával v živote (v rámci rodiny či celej skupiny), prípadne sa môže prejaviť aj jeho nová identita získaná tesne pred alebo po smrti. K identitám existujúcim za života patrí predovšetkým vek, pohlavie a sociálne postavenie. Medzi získané identity patrí napríklad identita zločinca a veľmi často identity získané zvláštnymi okolnosťami smrti (samovražda, zabitie bleskom, úmrtie d'aleko od domova a pod). *L. Binford (1972, 224)* pritom uvádzá, že rôzne skupiny môžu mať rovnaké symboly týkajúce sa pohrebného rítu, len ich používajú antagonisticky - jedni spopolňujú svojich vodcov, iní svojich zložincov.

Na zaujímavé prípady kremácie v prípadoch úmrtilia d'aleko od domova poukazuje T. Oestigaard. Pomocou príkladov z rôznych období dokladá v praveku Škandinávie spopolňovanie kvôli ľahšiemu transportu pozostatkov mŕtveho domov, bez ohľadu na to, či v domovskej skupine prevládal kostrový alebo žiarový ríitus. Popol sa prenášal v nejakých schránkach, často aj v podobe nádob. Tieto prinesené urny boli iné ako domáce, keďže pochádzali z iného kultúrneho prostredia (išlo o bojovníkov, ktorí sa zúčastnili vojenského ľaženia d'aleko od domova). V dobe rímskej a začiatkom doby sťahovania národov poslúžili v takýchto prípadoch veľmi často dokonca rímske bronzové nádoby. Práve na základe tejto skutočnosti uvažuje autor o vyššom sociálnom postavení spopolnených jedincov. Podľa neho ide o náčelníkov vojenských družín, ktorí padli počas bojov. Z toho vyplýva, že nie všetci, ktorí padli, si zaslúžili transport domov (*Oestigaard 1999, 351-355*).

Samozrejme nemožno vylúčiť, že žiarový ríitus bol niekedy výsledkom zmien v ideologickej oblasti, o čom svedčia aj etnografické analógie. Akékoľvek generalizovanie je však nemožné a v niektorých prípadoch práve biritualita dokladá skôr sociálnu podmienenosť zmeny pohrebného ríitu. Napríklad aj v Indii, kde je z náboženských dôvodov predpísané spopolnenie, sa občas objavia i kostrové hroby, vždy sú to však príslušníci najnižších vrstiev a v rámci nich menej dôležití členovia rodiny - ženy a malé deti. Je zrejmé, že sa tak deje z ekonomických dôvodov, keďže kremácia je veľmi nákladná (*Rácová 1993, 106*).

Podobné dôvody pravdepodobne viedli aj Rimanov, keď v starej dobe cisárskej popri všeobecne rozšírenom žiarovom ríite občas kostrovo pochovávali chudobných členov spoločnosti. V Rímskej ríši však mala biritualita v tomto období aj iné dôvody. Orientálci pochovávali tradične kostrovo, zložincov obvykle tiež nespopolňovali, atď. (bližšie pozri *Krekovič 1992*).

Na druhej strane Dunaja u Germánov v dobe rímskej tiež prevládal žiarový ríitus a kostrové hroby boli skutočne zriedkavé. Máme doložené dve základné skupiny kostrových hrobov: veľmi bohaté, tzv. kniežacie hroby a chudobnejšie, väčšinou veľmi slabo vybavené hroby. Posledne menované pravdepodobne možno do určitej miery spájať s novozískanou sociálnou identitou pochovaných v súvislosti s okolnosťami smrti. Kniežacie hroby sú jednoznačne interpretované ako vyjadrenie sociálnej stratifikácie germánskej spoločnosti (bližšie *Krekovič 1996*). Práve kniežacie hroby dokladajú sociálnu a nie ideologicky podmienenú biritualitu u Germánov. Je veľmi nepravdepodobné, že by ich vedúca vrstva vyznávala iné náboženstvo, prípadne mala iné názory na záhrobie než väčšina populácie pochovávajúcej žiarovo. Kultové praktiky, teda aj pohrebné obrady, pôsobia stmeľujúco a upevňujú identitu spoločenstva. Ak by sme interpretovali žiarový ríitus absolútnej väčšiny germánskej spoločnosti napríklad ako vieru v dušu, ktorá pri spopolnení opúšťa telo, nemožno predpokladať, že práve vedúca vrstva pochovávajúca kostrovo, ktorej úlohou je aj upevňovanie identity spoločenstva, sa vo sfére ideológie odlišuje. Tu ide len o snahu zdôrazniť svoje významné postavenie aj pomocou formy hrobu bez toho, aby sa zmenil obsah pohrebných rituálov.

Všeobecne položená otázka Prečo biritualita? však nemôže byť zodpovedaná všeobecne. V každom spoločenstve môže byť podmienená inak a na základe prevládjúceho množstva analógií sa zdá, že väčšinou sú to sociálne dôvody, ktoré vedú k praktizovaniu dvoch odlišných rítov. Medzi sociálne dôvody pritom počítam napríklad aj spopolnenie jedincov, ktorí umreli na nákažlivú chorobu, ako je to doložené v súčasnom kresťansko-muslimskom Benine v strednej Afrike (ústna informácia E. Dadaglo). Podobne sociálne by som interpretoval občasný žiarový ríitus v prípade strachu z návratu mŕtveho - ide tu o novozískanú sociálnu identitu post mortem: mŕtvi sa stal tzv. revenantom, prípadne upírom. *M. Cabalska (1964, 27)* považuje strach z mŕtveho dokonca za prapríčinu vzniku spopolňovania.

Ako som už spomíнал, etnografické analógie dokladajú aj výnimočnosť užívania iba jedného spôsobu pochovávania. Preto sa domnievam, že biritualita bola aj v archeologických kultúrach všeobecne rozšíreným javom, len nie vždy ju dokážeme zachytiť. Isté skupiny populácie z najrozličnejších dôvodov zrejme neboli ukladané do zeme - niekedy práve antagonistickým spôsobom oproti pochovávaniu väčšiny (mám tu na mysli kostrový versus žiarový ríitus). Ak dané spoločenstvo telo ponechalo napospas divej zveri, prípadne bol popol vysypaný do rieky, možnosť dokázať reálne existujúcu biritualitu neexistuje.

Záverom by som chcel upozorniť na niektoré úskalia klasifikácie birituality. Za kľúčové považujem tri otázky:

1. percentuálny pomer hrobov oboch rítov v danej kultúre, 2. vývojový aspekt a 3. teritoriálny aspekt. Z týchto hľadísk by som navrhoval rozlišovať biritualitu nasledovne:

1. Pravá či úplná biritualita - oba ríty sú doložené početnými hrobmi počas celého časového úseku existencie danej kultúry na tých istých pohrebiskách.
2. Prechodná biritualita - podobne ako v bode 1., vzťahuje sa to však iba na určitý časový úsek. Biritualita by v tomto prípade mohla znamenať prechod od jedného rítu k druhému. Prechod pritom nemusí byť dokončený (prípad prerušenia vývoja), resp. môže sa dokončiť už v inej kultúre vyrastajúcej z pôvodnej).
3. Čiastočná biritualita - keď sa v rámci väčšinového spôsobu pochovávania objavuje len malé percento hrobov s iným rítom, či už je to na celom území kultúry alebo lokálne obmedzené. V tomto prípade možno pripustiť aj vplyv inej kultúry.

Samozrejme, ľažko určovať nejaké presné percentá a v praxi sa môžu vyskytnúť rôzne zmiešané prípady, napr. súčasný výskyt prechodnej a zároveň čiastočnej birituality, ale ako som už v úvode spomíнал, každá klasifikácia je statická a nemôže vystihnúť všetky aspekty dynamiky kultúrnej zmeny.

Literatúra

- Binford 1972* - L. R. Binford: Mortuary practices: Their study and their potential. In: L. R. Binford: An archaeological perspective. New York –London 1997, 208-243.
- Cabalska 1964* - M. Cabalska: Zagadnenie obrządku ciałopalnego. Wiadomości Arch. 30, 1964, 18-44.
- Gennep 1997* - A. van Gennep: Přechodové rituály. Praha 1997.
- Gillespie 1998* - R. Gillespie: Alternative timescales: A critical review of Willandra Lakes dating. Arch. in Oceania 33, 1998, 169-182.
- Krekovič 1992* - E. Krekovič: Skelettgräber der älteren römischen Kaiserzeit im Licht der Funde aus Gerulata. In: Carnuntum-Jahrb. 1991, Wien 1992, 71-79.
- Krekovič 1996* - E. Krekovič: Kostrové hroby z doby rímskej na Slovensku z aspektu teoretických otázok pohrebného rítu. In: Zbor. Fil. a Ped. Fak. Univ. Komenského. Musaica 23. Bratislava 1996, 33-44.
- Oestigaard 1999* - T. Oestigaard: Cremations as transformations: When the dual cultural hypothesis was cremated and carried away in urns. European Journal of Arch. 2, 1999, 345-363.
- Rácová 1993* - A. Rácová: Pohrebný ríitus v hinduistickej spoločnosti. In: Kultové a sociálne aspekty pohrebného ríitu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 106-109.
- Schlenther 1960* - U. Schlenther: Brandbestattung uns Seeleglauben. Berlin 1960.

Prof. PhDr. *Eduard Krekovič*, CSc.
 Katedra archeológie
 Filozofická fakulta Univerzity Komenského
 Gondova 2
 SK-818 01 Bratislava
 eduard.krekovic@fphil.uniba.sk

WARUM BIRITUALITÄT?

Zusammenfassung

Der Autor analysiert die Ursachen der Biritualität und anhand der ethnographischen und archäologischen Belege neigt er zur Ansicht, dass sie nicht ideologisch, sondern sozial bedingt ist. Die durch andere Weise als der überwiegende Teil der Bevölkerung bestatteten Individuen hatten wahrscheinlich eine andere soziale Identität - entweder schon während des Lebens oder es handelt sich um die nach dem Tode erworbene Identität (Sterbeweise u. ä.). Aus ethnographischen Parallelen kann auch die Tatsache erschlossen werden, dass die Biritualität in der Vergangenheit eine geläufige Erscheinung war. Sie kann nur nicht immer archäologisch belegt werden. Dabei haben verschiedene Kommunitäten auf unterschiedliche Art und Weise verschiedene soziale Gruppen bestattet (in einigen Kommunitäten wurden Führer dem Brandritus unterzogen, in anderen waren es wieder Verbrecher). Der Autor schlägt folgende Klassifikation der Biritualität vor: 1. echte oder vorübergehende Biritualität - die Biritualität ist durch zahlreiche Gräber während des ganzen Bestehens der jeweiligen Kultur belegt. 2. - vorübergehende Biritualität - ähnlich wie im Punkt 1, sie bezieht sich aber nur auf einen bestimmten zeitlichen Abschnitt des Bestehens der jeweiligen Kultur. 3 - teilweise Biritualität - im Rahmen der jeweiligen Kultur existiert nur ein kleines Prozent der Gräber mit einem anderen Ritus.

K PROBLEMATIKE BIRITUALITY V STARŠEJ DOBE BRONZOVEJ V OBLASTI STREDNÉHO DUNAJA

Jozef Bátor

Oblast' stredného Dunaja, staršia doba bronzová, pohrebný ríitus, biritualita, analýza príčin.

Middle Danubian region, Early Bronze Age, burial rite, birituality, analysis of reasons.

V stredodunajskej oblasti sa v podstate v priebehu celej staršej doby bronzovej stretávame s birituálnym pohrebným rítom, t.j. kostrovým i žiarovým spôsobom pochovávania. Vzhľadom na rozsah problematiky sústredím v tomto príspevku svoju pozornosť najmä na obdobie mladšieho úseku staršej doby bronzovej a jej vyústenia do počiatku strednej doby bronzovej, kedy fenomén birituality nadobúda viaceré špecifické znaky.

Pozoruhodným javom je výskyt ojedinelých žiarových hrobov, resp. ich malých skupiniek, na rozsiahlych kostrových pohrebiskách kultúr, pre ktoré bolo príznačné pochovávanie nespálených tiel. V prvom rade možno spomenúť úněticú kultúru. Z teritoriálneho hľadiska sú v oblasti jej rozšírenia žiarové hroby zastúpené v piatich oblastiach: stredonemeckej, podkrušnohorskej, kolínsko-podébradskej, moravskej a sliezskej. Ich rozloženie nie je rovnomerné. Nápadná je predovšetkým ich koncentrácia na Morave, s výnimkou Ostrožnej Novej Vsi, najmä v širšom okolí Brna (*Pleiner/Rybová 1978, 368-369*). Svedčí o tom napr. výskyt birituality na pohrebisku v Modřiciach, Marefoch, Opatoviciach u Rajhradu, Podolí a v Prušánkach. V prevažnej väčšine sa v žiarových hroboch spálené kosti nachádzali v nádobach - urnách. V jednom prípade, v Šlapaniciach, sa vyskytla polospálená kostra (*Hásek 1969, 97-99*). Spôsob uloženia žiarových hrobov sa väčšinou nelíši od bežnej úpravy hrobov kostrových, t.j. tvar i rozmiery hrobových jám majú často rovnaké.

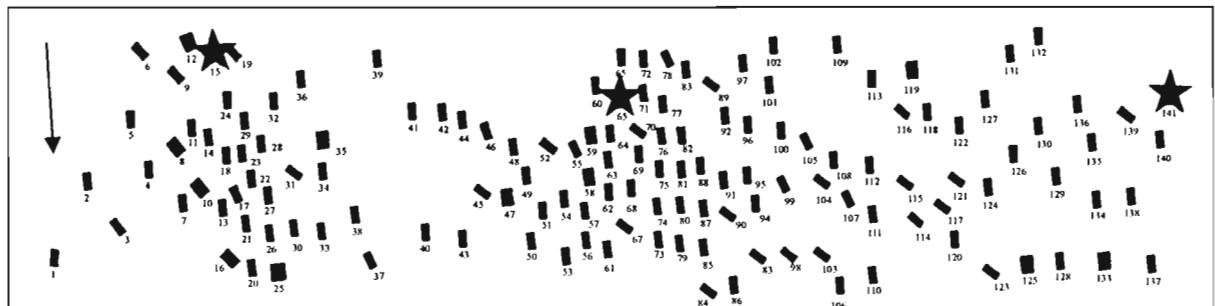
Ojedinele sa s biritualitou stretávame aj v juhočeských mohylách únětickej kultúry. Svedčí o tom mohyla I/1942 v Těšínove, okr. Písek, ktorá okrem šiestich ohnísk obsahovala hrobovú komoru (hrob I) zhotovenú z väčších kamenných platení, ktorá pravdepodobne patrila sekundárne otvorenému kostrovému hrobu, v ktorom sa našla bronzová dýka, sekerka a náramok. Pri juhozápadnom, južnom a juhovýchodnom okraji mohyly sa nachádzali ďalšie tri kamenné hrobové komory, z ktorých jedna, označená ako hrob II, obsahovala detský žiarový pohreb aj s klasickou úněticou šálkou (*Dubský 1946, 31-32; Miličtíký 1998, obr. 2*).

K zvláštnostiam patrí spoločný výskyt žiarových a kostrových hrobov v jednej hrobovej jame. Pozoruhodný príklad poskytlo pohrebisko únětickej kultúry Polepy u Kolina v stredných Čechách, kde sa zistili tri žiarové hroby detí (hrob 15, 65, 141) uložené vo východnej, strednej a západnej časti pohrebiska (obr. 1). Vo všetkých prípadoch ide o hroby s dvoma jedincami, pretože detské žiarové hroby boli vždy uložené v ženskom kostrovom hrobe. Všetky tri hroby sa od seba odlišovali inventárom, úpravou hrobovej jamy ako i samotným uložením spálených kostí detí: v hrobe 15 boli rozhádzané okolo skrčenej kostry ženy, v hrobe 65 sa nachádzali v šálke a v hrobe 141 bola hromádka spálených kostí uložená pri dolných končatinách ženy (*Moucha 1954, 525*).

Podobne ako na Morave a v Čechách sa v rámci kostrových pohrebísk únětickej kultúry zistili žiarové hroby i na štyroch jej pohrebiskách v Sliezsku, v juhozápadnom Poľsku. Ide o pohrebiská Tomice s tromi hrobmi a Mokronos Górný, Gola Górowna a Wrocław-Oporów, ktoré obsahovali po jednom žiarovom hrobe. V prevažnej väčšine prípadov sa i tu spálené kosti nachádzali uložené v nádobách - urnách. Išlo však o samostatné hroby, ktoré sa na pohrebisku v Tomicach nachádzali spolu s kostrovými hrobmi v skupinách v strednej časti pohrebiska (obr. 2). V hroboch I a II boli spálené a pochované deti vo veku infans I a v hrobe III dospelý jedinec pravdepodobne vo veku adultus (*Romanow/Wachowski/Miszkiewicz 1973, 124*).

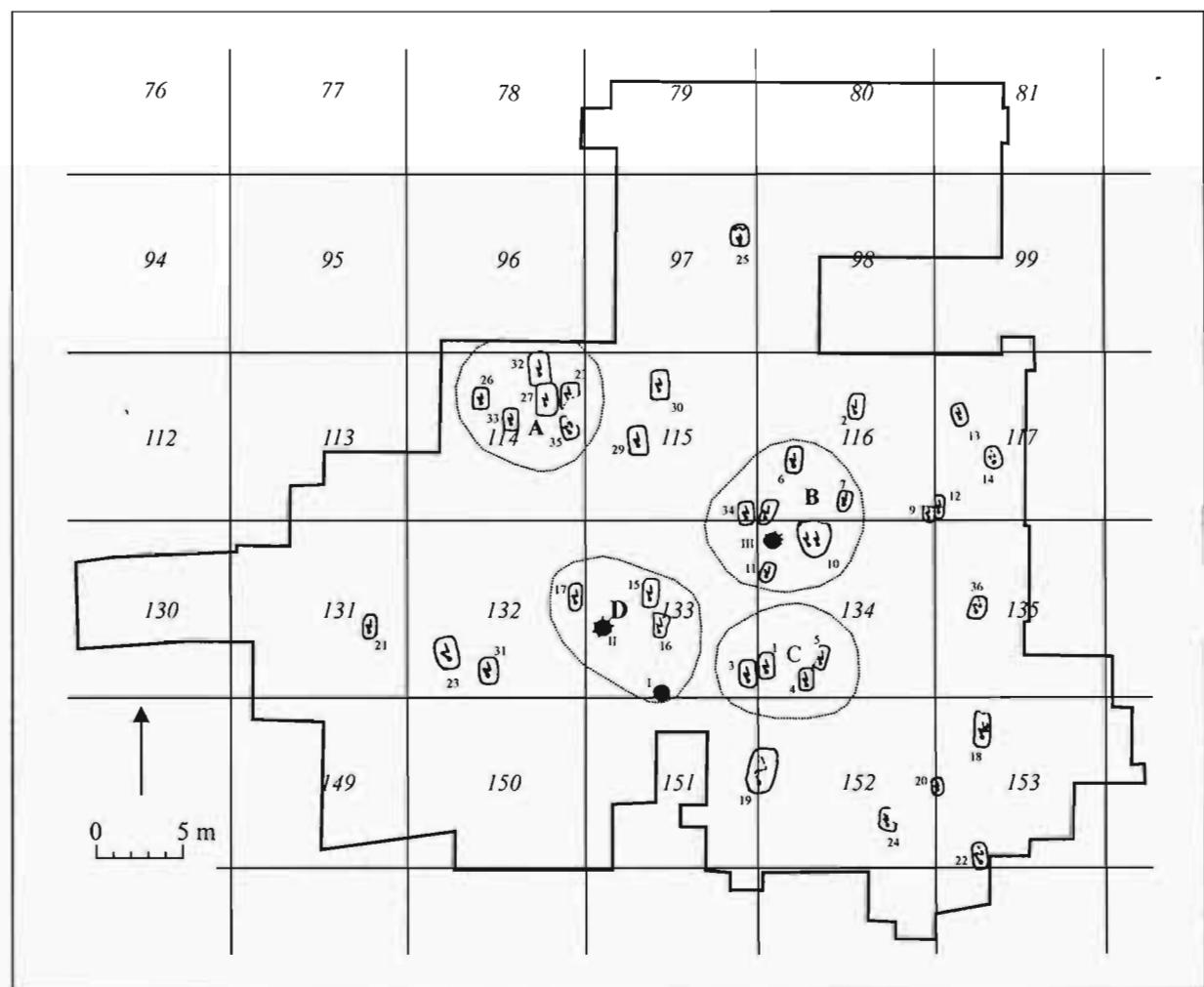
V susednom Dolnom Rakúsku sa v chronologicky paralelnej kultúrnej skupine Unterwöbling, na rozsiahlych kostrových pohrebiskách taktiež objavuje biritualita, i keď v malej miere. Svedčia o nej žiarové hroby patriace do horizontu Gemeinlebarn I a II. Dobre to dokumentujú popri dávnejšom náleze žiarového hrobu (hrob 6) na eponymnej lokalite Unterwöbling (*Kaiser 1962, 37*) najmä nedávne nálezy na pohrebisku Franzhausen II, kde sa zistilo päť hrobov tejto kategórie (*Neugebauer 1994, 96*), a na pohrebisku Unterradlberg, kde ich bolo taktiež odkrytých niekol'ko. Na oboch týchto pohrebiskách boli zistené v plytko zahĺbených obdlžníkových hrobových jamách iba čiastočne spálené kostry. Zvláštnosťou týchto hrobov boli štyri kolové jamy nachádzajúce sa bezprostredne vedľa polospálenej kostry. Podľa J. W. Neugebauera a A. Gattringera tieto kolové jamy sú zvyškami po spodnej časti konštrukcie pohrebnej hranice (*Neugebauer/Gattringer 1989, 61*).

V nasledujúcom chronologickom horizonte, ktorý je v oblasti stredného Dunaja reprezentovaný kultúrnym komplexom Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen, sa na pohrebiskách taktiež stretávame s biritualitou. V starnej a klasickej fáze kultúr uvedeného komplexu sa podobne ako v predchádzajúcom období stretávame na kostrových pohrebiskách iba s ojedinelými žiarovými hrobmi. V rámci maďarovskej kultúry to dokumentuje napr. urnový žiarový hrob zachránený v Abraháme v polohe Komárov vršok v priestore rozsiahleho kostrového pohrebiska zo star-

Obr. 1. Polepy u Kolína. Plán kostrového pohrebiska únětickej kultúry. Hviezda - žiarové hroby detí (podľa Moucha 1954).

Abb. 1. Polepy u Kolína. Plan des Skelettgräberfeldes der Aunjetitzer Kultur. Stern - Kinderbrandgräber (nach Moucha 1954).

Obr. 2. Tomice. Plán kostrového pohrebiska únětickej kultúry. Čierny bod - žiarové hroby (podľa Romanow/Wachowski/Miszkievicz 1973).

Abb. 2. Tomice. Plan des Skelettgräberfeldes der Aunjetitzer Kultur. Schwarzer Punkt - Brandgräber (nach Romanow/Wachowski/Miszkievicz 1973).

šej doby bronzovej (*Kolník 1969*). Pri jeho rozsiahlejšom záchrannom výskume v roku 1955 bolo odkrytých 181 kostrových hrobov a jeden žiarový - urnový hrob (*Chropovský 1968*). Podobne s jedným žiarovým hrobov v urne sa stretávame na úněticke-maďarovskom pohrebisku v Matúškove (hrob 48; obr. 3), na pohrebiskách maďarovskej kultúry (hrob 46) v Sládkovičove (*Točík 1979, Tab. LXIX: 12, obr. 121*), Jablonci (hrob 2a; *Pichlerová 1971, 15-16*) a v Jelšovciach (hrob 8; *Bátora 2000, obr. 13*). Kým všetky spomenuté žiarové hroby sú urnové, v maďarovskej časti pohrebiska v Jelšovciach vystupujú dva žiarové hroby (hrob 602 a 613) s voľne rozsypanými spálenými kostami v strednej časti hrobových jám, ktoré sa svojím tvarom nijako neodlišovali od hrobových jám kostrových hrobov (obr. 4, 5). Pozoruhodné je, že v inventári oboch hrobov sa nachádzali jantárové koráliky a bronzové sekery (obr. 5: 1, 3). Okrem toho hrob 602 obsahoval bronzovú ihlicu s guľovitou šikmo prepichnutou hlavicou a tri kusy keramiky (obr. 5: 2, 4-6). Inventár bol v týchto hroboch umiestnený tak ako v kostrových hroboch mužov. Zvláštanosťou bolo zistenie, že v hrobe 602 sa nenachádzali spálené kosti muža - bojovníka, ako by sa podľa hrobovej výbavy dalo predpokladať, ale spálené zvieracie kosti. Z uvedeného dôvodu o tomto hrobe možno uvažovať ako o zvláštjom symbolickom hrobe, v ktorom namiesto muža - bojovníka bolo pochované zvierajúce s atribútm bojovníka. V tejto súvislosti je pozoruhodné, že v hroboch chronologicky blízkej, ale geograficky vzdialenej východoeurópskej zrubovej kultúry na dolnom Podneprí boli spolu s ľudmi spoplnené i zvieratá (*Otroščenko 1976, 180*). V hrobe 1 pod mohylou I patriacom tej istej kultúre na lokalite Bykovo I na dolnom Povolží bol preskúmaný symbolický hrob, v ktorom sa našla bronzová dýka, guľovitý kamenný mlat a silexový hrot. Podľa Smirnova symbolický hrob patril kmeňovému náčelníkovi, ktorý zahynul ďaleko od osady (*Smirnov 1960, 174, obr. 1*).

Z hľadiska nami skúmanej problematiky je osobitne významné birituálne pohrebisko neskorej fázy maďarovskej kultúry v Majcichove, kde bolo preskúmaných 56 kostrových a 22 žiarových hrobov. Žiarové hroby (urnové a voľne rozsypané) boli uložené medzi kostrovými. I keď pohrebisko bolo publikované iba čiastočne (*Chropovský 1958, 488-510*), evidentne sa ukazuje, že kostrové hroby mali bohatšiu výbavu, najmä čo sa týka bronzových predmetov. Na druhej strane žiarové hroby obsahovali popri šálkach najmä vysoké hrnce, ktoré slúžili ako popolnice.

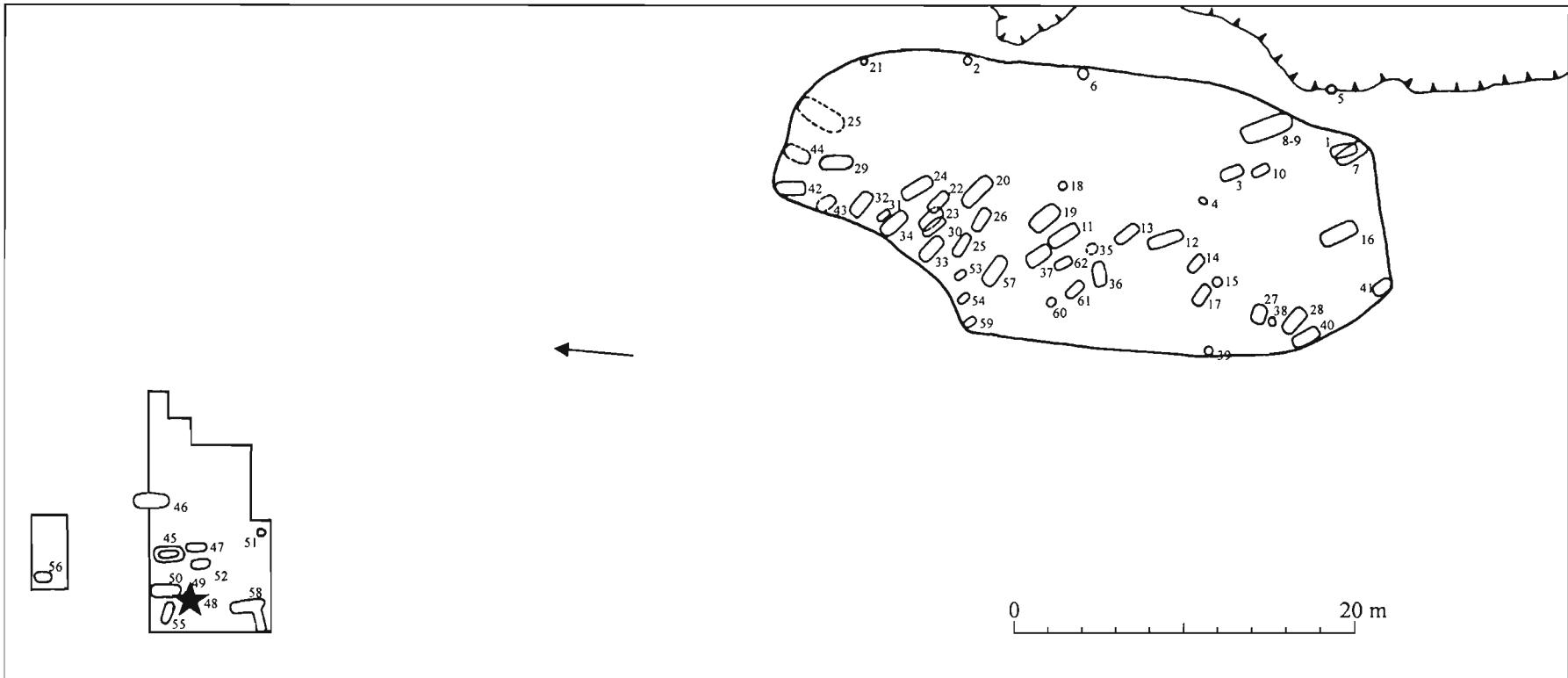
V susednej böhemickej skupine vetešovskej kultúry v Dolnom Rakúsku je biritualita doložená taktiež na viacerých pohrebiskách. Na pohrebisku Gemeinlebarn F, na ktorom bolo celkovo preskúmaných 257 kostrových hrobov, sa preskúmal jeden žiarový hrob (hrob 213) na severozápadnom okraji pohrebiska. Jeho hrobová jama mala obdĺžnikovitý tvar, podobný ako spomínané neskoromaďarovské žiarové hroby v Jelšovciach, a ku dnu sa postupne zužovala. V jej južnej časti sa nachádzali rozsypané spálené kosti dospelého jedinca a v severnej časti bola uložená misa s košou dolnej končatiny kozy alebo ovce (*Neugebauer 1991, 87*). Trochu odlišný charakter mal žiarový hrob z pohrebiska v Statzendorfe, kde bolo okrem neho preskúmaných ďalších trinásť kostrových hrobov. V žiarovom hrobe 9 boli spálené kosti voľne rozsypané na zemi a boli ohraničené polkruhovým obložením z lomových kameňov. Pri spálených kostiach bola uložená bronzová dýka a ihlica s guľovitou šikmo prepichnutou hlavicou (*Willvonseder 1937, 278*). Bojovníckym inventárom je hrob zo Statzendorfu veľmi blízky už viackrát spomínaným hrobom 602 a 613 z Jelšovca. V rámci rozsiahleho kostrového pohrebiska vo Franzhausen II sa vyskytlo i niekoľko žiarových hrobov datovaných do obdobia vyznievania staršej doby bronzovej. Ako to dokumentuje hrob 725, ide o hroby so spálenými kostami uloženými v strede oválnej hrobovej jamy (*Neugebauer/Gattringer 1988, 87*).

V súvislosti s nálezmi z územia Dolného Rakúska možno uviesť i nález dvoch žiarových hrobov detí v areáli kostrového pohrebiska wieselburskej kultúry v Hainburgu, v polohe Teichtal. Ich prítomnosť na tomto pohrebisku, ležiacom priamo v priestore tzv. Porta Hungarica, nie je prekvapujúca. Poukazuje na to prítomnosť viacerých importov keramiky z oblasti únětickej, maďarovskej, ale najmä severopanónskej kultúry (*Neugebauer 1990, 10*).

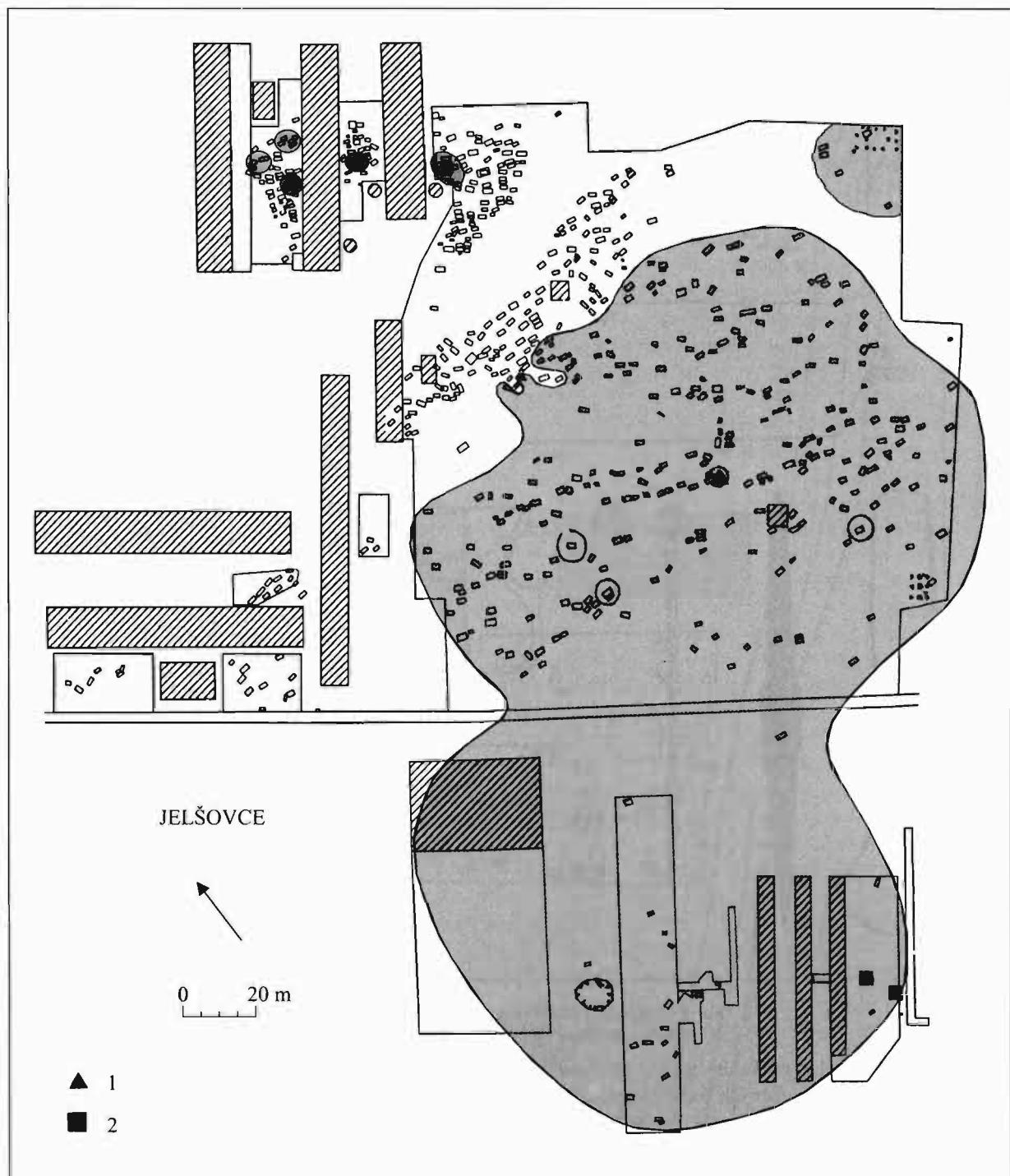
Z priestoru samotnej vetešovskej kultúry na Morave birituálne pohrebiská nie sú známe. Okrem kostrových hrobov pod mohylami, ktoré boli preskúmané v Boroticiach, možno s nhou spájať jeden ojedinelý žiarový hrob z Dolných Kounic a niekoľko žiarových hrobov z Hradiska u Kroměříže (*Spurný 1954, 367*).

V prechodnom horizonte medzi staršou a strednou dobou bronzovou (BA2/BB1) sa s biritualitou ojedinele stretávame i v južných Čechách. Svedčí o tom napr. situácia pozorovaná v mohyle I /1940 v Protivíne (okr. Písek), v ktorej sa nachádzal jeden žiarový a jeden kostrový hrob (*Militký 1998, 90*). V susedstve južných Čiech ležiacom Dolnom Bavoršku sa podobne v tomto chronologickom horizonte objavujú nepočetné doklady birituálneho pochovávania. Potvrdzujú to napr. nálezy dvoch žiarových urnových hrobov vedľa hrobov kostrových a pohrebu v nádobe (Pithosgrab) v Kelheimi (poloha Winzerer Feld). V hrobe 3 sa tu v urne nachádzali spálené kosti novorodenca (*Ruckdeschel 1978, 79-80*).

V závere staršej doby bronzovej sa s dokladom birituality stretávame aj v otomansko-füzesabonyškom kultúrnom komplexe na východnom Slovensku a v hornom Potisi. Výrazne je biritualita doložená na pohrebisku v Strede nad Bodrogom, ležiacom v Medzibodroží na juhu Východoslovenskej nížiny, kde bolo preskúmaných 67 hrobov, z ktorých 24 bolo kostrových, 34 žiarových a 9 symbolických (*Polla 1960, 346*). Žiarové hroby sa tu podobne ako na pohrebisku neskorej fázy maďarovskej kultúry v Majcichove nachádzali medzi kostrovými, kde vytvárali menšie skupiny (obr. 6). Najčastejšou formou žiarových pohrebov bolo uloženie spálených kostí voľne na dno hrobovej jamy, ktorá mala obvykle oválny až nepravidelný tvar. Ukladanie spálených kostí do nádob - urien je doložené iba v 2 hroboch, čím sa birituálne pohrebisko v Strede nad Bodrogom podstatne odlišuje od chronologicky súčasného birituálneho pohrebiska v Majcichove.

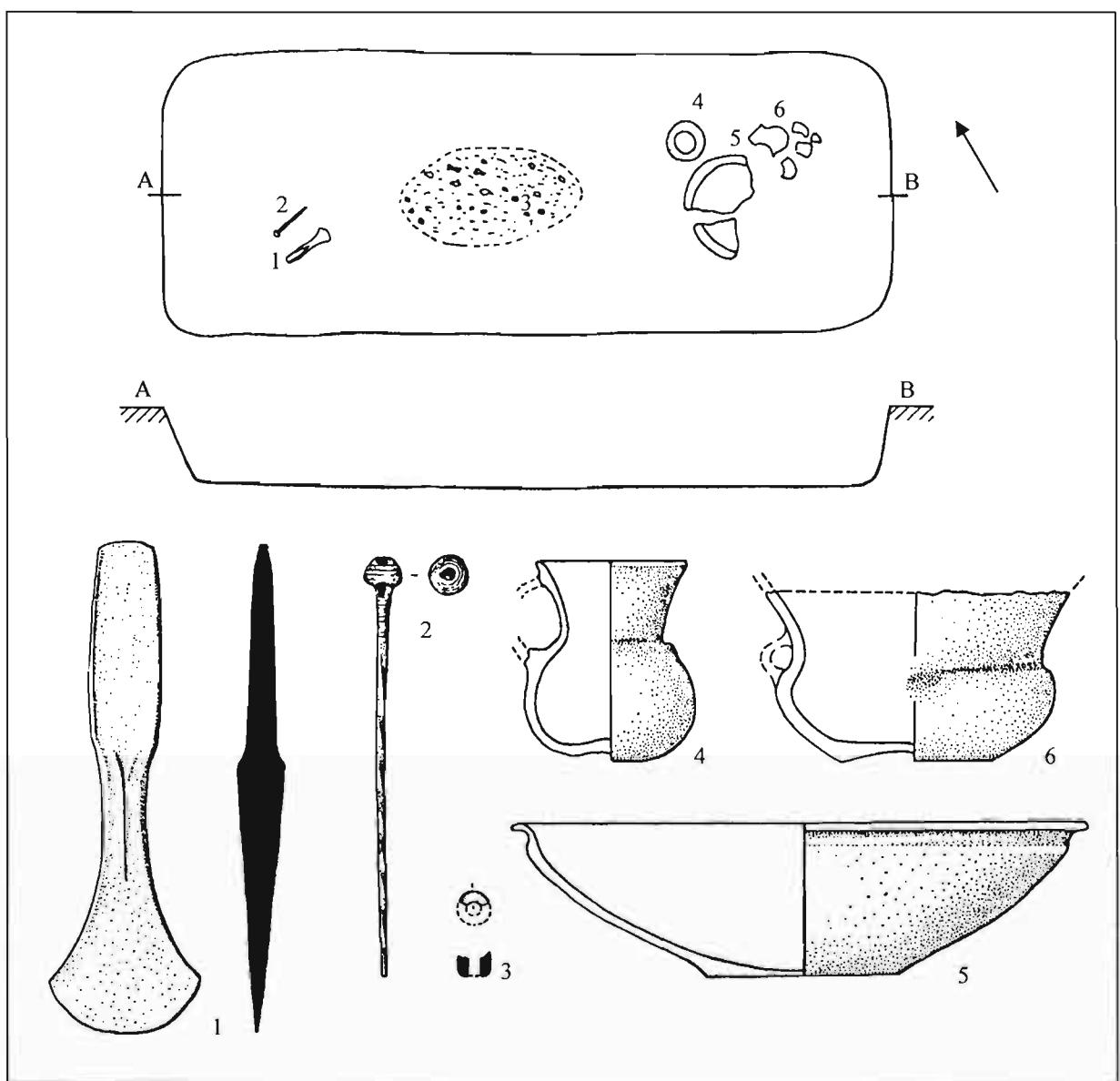

Obr. 3. Matuškovo. Plán kostrového pohrebsiska únětickej a maďarovskej kultúry. Hviezda - žiarový hrob (podľa Točík 1979).
Abb. 3. Matuškovo. Plan des Skelettgräberfeldes der Aunjetitzer und Maďarovce-Kultur. Stern - Brandgrab (nach Točík 1979).

Obr. 4. Jelšovce. Plán kostrového pohrebsiska maďarovskej kultúry (rastrom vyznačená časť) s označením žiarových hrobov. 1 - urnový hrob; 2 - hrob s voľne rozsypanými spálenými košťami v obdĺžnikovej hrobovej jame.

Abb. 4. Jelšovce. Plan des Skelettgräberfeldes der Maďarovce-Kultur (durch den Raster markierter Teil) mit markierten Brandgräbern. 1 - Urnengrab; 2 - Grab mit frei zerstreuten verbrannten Knochen in rechteckiger Grabgrube.

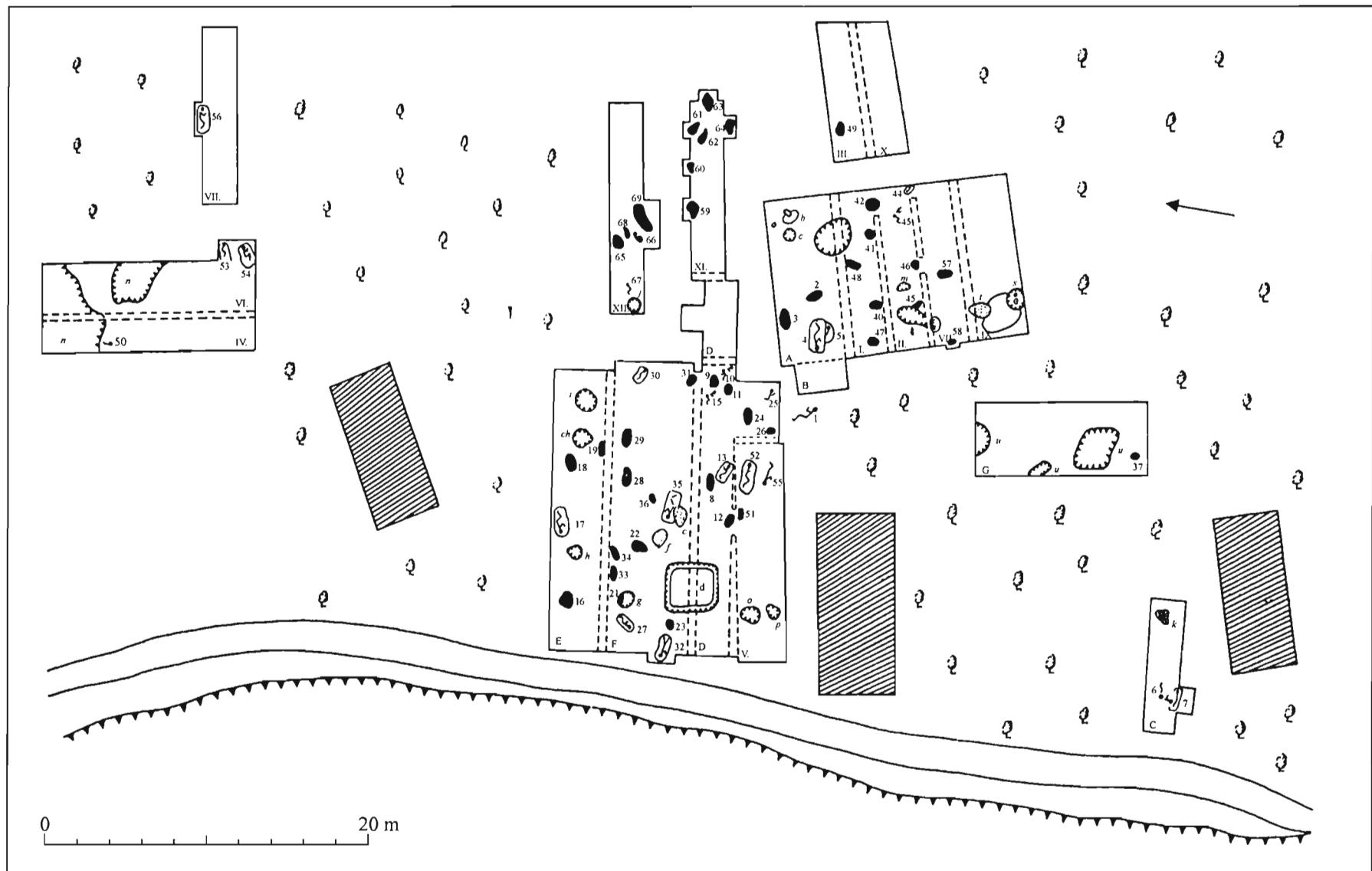
Obr. 5. Jelšovce. Plán a inventár žiarového hrobu 602.

Abb. 5. Jelšovce. Plan und Inventar des Brandgrabs 602.

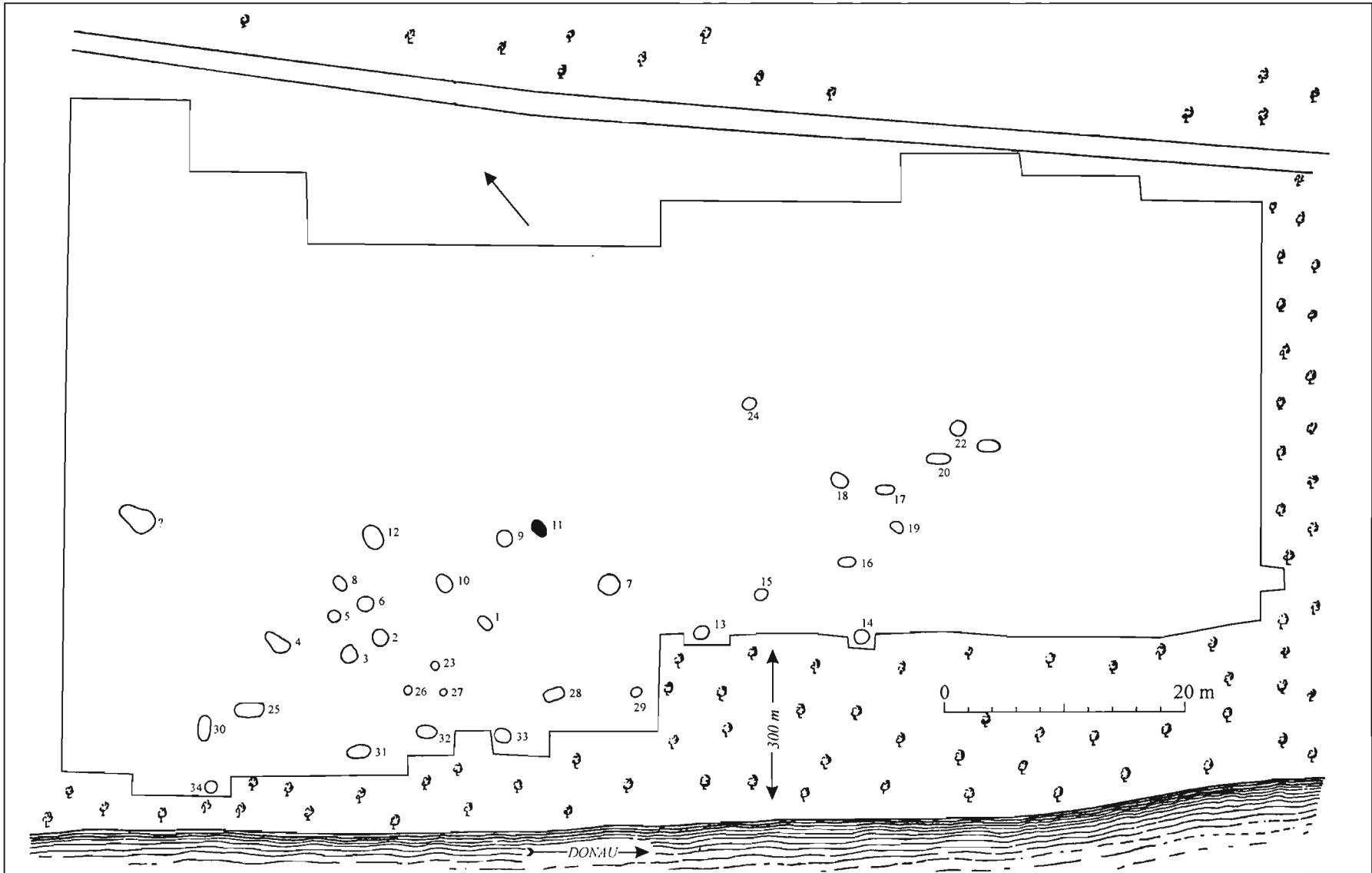
Z ďalších takýchto pohrebísk možno spomenúť nateraz nepublikované pohrebisko Tiszafüred-Majoroshalom v Potisi, kde bolo preskúmaných 635 otomansko-füzesabonyjských hrobov, pričom kostrové a žiarové hroby boli zastúpené takmer v rovnakom počte. Z hľadiska nami skúmanej problematiky je dôležité pozorovanie, že i tu mali žiarové hroby vo viacerých prípadoch pravouhlé obdĺžnikové hrobové jamy - identické s jamami kostrových hrobov - v ktorých sa nachádzali nedokonale spálené ľudské kosti. V priebehu dlhodobého pochovávania na pohrebisku sa jamy týchto žiarových hrobov postupne zmenšovali a ich tvary strácali na pravidelnosti (Kovács 1992, 96).

Pravidelnú obdĺžnikovú hrobovú jamu s nedohorenými kostami uloženými v strednej časti hrobu mal aj jediný žiarový hrob 7 na kostrovom pohrebisku vo Švábovciach na Spiši, ktoré je nateraz spolu s pohrebiskom v Smižanoch najsevernejším pohrebiskom otomansko-füzesabonyjskej kultúry na východnom Slovensku (Točík/Vlček 1991, 59-60). Tvarom hrobovej jamy i uložením kalcinovaných kostičiek na dne hrobovej jamy je žiarovému hrobu zo Švábovciel blízky žiarový hrob z Drahňova, ktorý však obsahoval bohatý keramický a kovový inventár (Gašaj 1991, obr. 1-3).

Z ďalších pohrebísk otomansko-füzesabonyjskej kultúry, na ktorých sa vyskytla biritualita, možno spomenúť pohrebisko v Borši, na Východoslovenskej nížine a Valaliky v Košickej kotline, kde sa popri kostrových hroboch vyskytol jeden žiarový hrob (Gašaj 1986, 123), ďalej pohrebisko Hernádkak v údoli Hornádu, kde sa preskúmal 130 hrobov, z ktorých tri boli žiarové - urnové (Schalk 1992, 23, 37), pohrebisko Megyaszó s celkovou 225 preskúmanými hrobmi, medzi ktorími žiarové (urnové) boli iba nepočetne zastúpené, a pohrebisko Pusztasziksó, kde z 30 preskúmaných hrobov bolo sedem žiarových (urnové i kosti voľne rozsypané). Žiarové

Obr. 6. Streda nad Bodrogom. Plán birituálneho pohrebiska otomansko-füzesabonykskej kultúry (čierna - žiarové hroby; podľa Polla 1960).
 Abb. 6. Streda nad Bodrogom. Plan des birituellen Gräberfeldes der Otomani-Füzesabony-Kultur (schwarze Schattierung - Brandgräber; nach Polla 1960).

Obr. 7. Patince. Plán žiarového pohrebiska severopanónskej kultúry s vyznačením kostrového hrobu (čierna; podľa Dušek 1960).
Abb. 7. Patince. Plan des Brandgräberfeldes der Nordpannonischen Kultur mit markiertem Skelettgrab (schwarze Schattierung; nach Dušek 1960).

hroby na tomto pohrebisku, až na jeden prípad (hrob 23), boli umiestnené v rámci pravidelných radov kostrových hrobov (*Köszegi 1968, 113-116*).

Objavenie sa urnových žiarových hrobov na kostrových pohrebiskách Hernádkak a Megyaszó dáva F. Köszegi do súvislosti s hatvanskou kultúrou, pre ktorú bol tento spôsob pochovávania charakteristický. V prípade žiarových hrobov v Pusztaszikszo a v Strede nad Bodrogom, kde prevažoval žiarový pohrebný rítmus s voľne vysypanými spálenými košťami, uvažuje menovaný bádateľ o existencii udalostí (bez bližejšej špecifikácie), ktoré život nositeľov füzesabonyškej kultúry ovplyvnili do takej miery, že boli donútení zmeniť svoj pohrebný rítmus (*Köszegi 1968, 116*).

Uvedené príklady z pohrebísk únetickej kultúry ukazujú, že uloženie spálených pozostatkov ľudí nebolo, na rozdiel od kostrových hrobov, viazané tak pevnými a jednotiacimi rituálnymi predpismi. Výnimočnosť a netypickosť žiarového rítmu v únetickej kultúre poukazuje na to, že to v nej bol jav cudzí, nepochybne prevzatý z iného kultúrneho prostredia, resp. oblasti. Takoto oblasťou mohla byť predovšetkým oblasť hatvanskej kultúry, ale i najmä geograficky bližšia zadunajská oblasť v Karpatskej kotlinе, kde žiarový pohrebný rítmus mal silnú a dlhodobo nepretržitú tradíciu počnúc obdobím mladého eneolitu (kultúra Kosihy-Čaka-Makó) a končiac dobou halštatskou. Vzájomné kontakty uvedených kultúrnych oblastí sú dokumentované najmä prostredníctvom metalurgických výrobkov a keramiky. Dobrým príkladom je hurbanovská skupina únetickej kultúry na južnom Slovensku, v ktorej sa vyskytuje keramika kisapostagskej kultúry. Na druhej strane má mimoriadny význam nález ojedinelého kostrového hrobu v prostredí kisapostagskej kultúry v Balatonakali v maďarskom Zadunajske. Bohatý hrob muža bol obložený kamennými platňami a obsahoval okrem typickej kisapostagskej keramiky i kovové artefakty charakteristické pre únetickej kultúru (*Torma 1978, 15-27*).

Podobne ako kisapostagska a hatvanská kultúra vplývali na výskyt birituality v únetickej kultúre, v závere staršej doby bronzovej v kultúrnom komplexe Maďarovce-Veteřov- Böheimkirchen možno objavene sa birituality spájať so severopanónskou kultúrou. Poukazuje na to jej prienik smerom na sever a západ, doložený najmä prítomnosťou keramiky v hrobových celkoch maďarovskej kultúry (napr. Jelšovce, hrob 80, 97; *Bátora 2000, tab. 59: 5, 8*), poklasickej fázy únetickej kultúry (napr. Lanžhot; *Dostál 1963/64, tab. VIII: 3, 5*) a neskorej fázy wieselburskej kultúry (Hainburg-Teichtal; *Neugebauer 1990, 11*). Za doklad opačného pôsobenia maďarovskej kultúry zo severu na juh možno zrejmie považovať, okrem nálezov maďarovskej keramiky v priestore severopanónskej kultúry (*Veszprém, Mosonyszentmiklós, Süttő; Bátora 1999, obr. 16; Kiss 2002, 484*), i prítomnosť kostrového hrobu (hrob 11) na žiarovom pohrebisku severopanónskej kultúry v Patinciach (obr. 7; *Dušek 1960, 230 - 231*).

I záver štúdie poukazuje na to, že otázka birituality nie je problematikou uzavretou do seba, ale naopak, problematikou, ktorá evokuje skúmanie celého radu ďalších interkultúrnych vzťahov.

Literatúra

- Bátora 1999* - J. Bátora: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej v Jelšovciach vo svetle kultúrnych vplyvov a kontaktov. *Slov. Arch. 47*, 1999, 37-60.
- Bátora 2000* - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Bd 1., 2. Kiel 2000.
- Dostál 1963/64* - B. Dostál: K problematike pohrebiště ze starší doby bronzové v Lanžhote. In: *Sborník III. Karlu Tihelkovi k pětašedesátinám*, Brno 1963/1964, 58-61.
- Dubský 1946* - B. Dubský: Únětická kultura v jižních Čechách. *Pam. Arch. 32*, 1946, 29-33.
- Dušek 1960* - M. Dušek: Patince - pohrebisko severopanónskej kultúry. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I. Bratislava 1960, 137-296.
- Gašaj 1986* - D. Gašaj: Hrobové nálezy otomanskej kultúry vo Valalikoch. *Hist. Carpatica 17*, 1986, 191-202.
- Gašaj 1991* - D. Gašaj: Žiarový hrob zo staršej doby bronzovej v Drahňove. *Hist. Carpatica 22*, 1991, 121-126.
- Hásek 1969* - I. Hásek: Pohrební ritus únětické kultury. [Kandidátska práca]. Praha 1969.
- Chropovský 1958* - B. Chropovský: Birituálne maďarovské pohrebisko v Majcichove na Slovensku. *Arch. Rozhledy* 10, 1958, 488-510.
- Chropovský 1968* - B. Chropovský: Abrahám. [Nepublikované]. Nálezová správa č. 4232/68. Archív AÚ SAV Nitra.
- Kaiser 1962* - G. Kaiser: Das frühbronzezeitliche Gräberfeld von Unterwöbling, p. B. St. Pölten, N. Ö. Arch. *Austriaca 32*, 1962, 35-119.
- Kiss 2002* - V. Kiss: Anknüpfungspunkte zwischen Mitteleuropa und Transdanubien in der mittleren Bronzezeit. In: E. Bánffy (Ed.): *Prehistoric studies in memoriam Ida Bognár-Kutzián*. Budapest 2002, 477-511.
- Kolník 1969* - T. Kolník: Abrahám. [Nepublikované]. Nálezová správa č. 4650/69. Archív AÚ SAV Nitra.
- Kovács 1992* - T. Kovács: Bestattungssitten der Füzesabony-Kultur und das Gräberfeld von Tiszafüred-Majorosahalom. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn*. Frankfurt am Main 1992, 96-98.
- Köszegi 1968* - F. Köszegi: Mittelbronzezeitliches Gräberfeld in Pusztaszikszo. *Acta Arch. Hung.* 20, 1968, 101-141.

- Militký 1998* - J. Militký: Frühbronzezeitliche Gräberfelder in Südböhmen. In: Archäol. Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- u. Südböhmen. Rahden/Westf. 1998, 88-101.
- Moucha 1954* - V. Moucha: Rozbor únětického pohřebiště v Polepech u Kolína. Arch. Rozhledy 6, 1954, 502-503, 532-536, 566-567, 573-575.
- Neugebauer 1990* - J.-W. Neugebauer: Ausgrabungen im Traisental. In: Archaeologie in Hainburg. Steinzeit - Bronzezeit - Eisenzeit. Ausstellung im Wienertor-Museum. Wien 1990, 3-12.
- Neugebauer 1991* - J.-W. Neugebauer: Die Nekropole F von Gemeinlebarn, Niederösterreich. Röm.- Germ. Forsch. 49. Mainz am Rhein 1991.
- Neugebauer 1994* - J.-W. Neugebauer: Bronzezeit in Ostösterreich. St. Pölten/Wien 1994.
- Neugebauer/Gattringer 1988* - J.-W. Neugebauer/A. Gattringer: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1988. Fundber. Österreich 27, 1988, 65-98.
- Neugebauer/Gattringer 1989* - J.-W. Neugebauer/A. Gattringer: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1989. Fundber. Österreich 28, 1989, 55-100.
- Otroščenko 1976* - V. V. Otroščenko: Pogrebenija s trupožženiem u plemen srubnoj kultury Nižnego Podneprovja. In: Eneolit i bronzový vek Ukrajiny. Kiev 1976, 172-190.
- Pichlerová 1971* - M. Pichlerová: Nové nálezy maďarskej kultúry v zbierkach SNM v Bratislave. Zborník Slovenského Národ. Múz. 65, História 11, 1971, 5-23.
- Pleiner/Rybová 1978* - R. Pleiner/A. Rybová: Pravěké dějiny Čech. Praha 1978.
- Polla 1960* - B. Polla: Birituálne füzesabonyské pohrebisko v Strede nad Bodrogom. In: B. Chropovský/M. Dušek/B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I. Bratislava 1960, 297-386.
- Romanow/Wachowski/Miszkiejewicz 1973* - J. Romanow/K. Wachowski/B. Miszkiewicz: Tomice, pow. Dzierżoniów wielkokulturowe stanowisko archeologiczne. Wrocław/Warszawa/Kraków/Gdańsk 1973.
- Ruckdeschel 1978* - W. Ruckdeschel: Die frühbronzezeitlichen Gräber Südbayerns. Text, Katalog. Bonn 1978.
- Schalk 1992* - E. Schalk: Das Gräberfeld von Hernádkak. Studien zum Beginn der Frühbronzezeit im nordöstlichen Karpatenbecken. Universitätsforsch. Prähist. Arch. 9, Bonn 1992.
- Smirnov 1960* - K. F. Smirnov: Bykovskie kurgany. In: Mat. i Issled. Arch. SSSR 78, Moskva 1960, 169-268.
- Spurný 1954* - V. Spurný: Pohled do osídlení Hradiska u Kroměříže ve střední době bronzové. Pam. Arch. 45, 1954, 357-382.
- Točík 1979* - A. Točík: Výčapy-Opatovce a ďalšie pohrebiská zo staršej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku. Nitra 1979.
- Točík/Vlček 1991* - A. Točík/E. Vlček: pohrebisko zo staršej doby bronzovej vo Švábovciach, okr. Poprad. Nové Obzory 32, 1991, 41-69.
- Torma 1978* - I. Torma: A balatonkali bronzkori sír. A Veszprém megyei múz. közl. 13, 1978, 15-27.
- Willvonseder 1937* - K. Willvonseder: Zwei Gräberfelder der älteren Bronzezeit in Statzendorf, NÖ. Mitt. Anthr. Ges. Wien 62, 1937, 277-287.

Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
jozef.batora@savba.sk

ZUR PROBLEMATIK DER BIRITUALITÄT IN DER ÄLTEREN BRONZEZEIT IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU

Zusammenfassung

Im Gebiet der mittleren Donau werden wir während der ganzen Bronzezeit mit birituellem Bestattungsritus konfrontiert. Es handelt sich sowohl um Skelett- als auch um Brandbestattungen. Da die Problematik sehr breit ist, widmen wir uns im Beitrag vor allem der Periode des jüngeren Zeitabschnittes der älteren Bronzezeit und ihrer Mündung in den Anfang der mittleren Bronzezeit, als das Phänomen der Biritualität spezifische Merkmale erlangte.

Zu einer besonderen Erscheinung gehört das Vorkommen von Brandgräbern bzw. deren kleinen Gruppen auf großen Skelettgräberfeldern der Kulturen, für die die Bestattung von unverbrannten Körpern typisch war. In erster Linie muss die Aunjetitzer Kultur erwähnt werden. Aus territorialer Sicht sind im ihrem Verbreitungsgebiet Brandgräber in 5 Gebieten vertreten: mitteldeutsches Gebiet, das Gebiet unter dem Erzgebirge, Kolín-Poděbrady-Gebiet, Mähren und Schlesien. Ihre Anordnung im Rahmen der angeführten Gebiete ist nicht gleichmäßig. Auffällig

ist die Anhäufung in Mähren, besonders in der breiteren Umgebung von Brünn. Zu den Besonderheiten gehört auch gemeinsames Vorkommen Brand- und Skelettgräbern in einer Grabgrube. Ein beachtliches Beispiel lieferte das Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Polepy u Kolína, in Mittelschechien (Abb. 1).

In benachbartem Niederösterreich erscheint die Biritualität in der chronologisch parallelen Gruppe Unterwöbling. Sie wurde auch auf großen Skelettgräberfeldern festgestellt, obwohl in kleinerem Maße. Diese Tatsache belegen die Gräber, die zum Horizont Gemeinlebarn I und II (Franzhausen II) gehören.

In dem folgenden chronologischen Horizont, der im Gebiet der mittleren Donau durch den Kulturkomplex Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen repräsentiert ist, werden wir auf den Gräberfeldern auch mit der Biritualität konfrontiert. In der älteren und klassischen Phase kommen in den einzelnen Kulturen, ähnlich wie in der vorausgehenden Periode, Brandgräber auf den Skelettgräberfeldern nur vereinzelt vor.

Während es sich bei der Mehrheit von den angeführten Gräbern im Maďarovce-Teil des Gräberfeldes um Urnengräber handelt, erscheinen auf dem Gräberfeld von Jelšovce auch Brandgräber (Grab 602 und 613) mit frei zerstreuten verbrannten Knochen im mittleren Teil der Grabgruben, die sich mit ihrer Form von den Grabgruben der Skelettgräber nicht unterschieden (Abb. 4; 5). D. h. sie waren rechteckig und das Inventar lag in ihnen genauso wie in den männlichen Skelettgräbern. Im Rahmen der Maďarovce-Kultur sollte dem Gräberfeld in Majcichov eine besondere Aufmerksamkeit gewidmet werden. Auf dem Gräberfeld wurden 56 Skelett- und 22 Brandgräber (Urnengräber und frei zerstreute Gräber) untersucht, die zwischen den Skelettgräbern lagen.

In der benachbarten Böheimkirchner Gruppe der Věteřov-Kultur in Niederösterreich ist die Biritualität auf mehreren Gräberfeldern belegt (Franzhausen II, Gemeinlebarn F). Aus dem Raum der eigentlichen Věteřov-Kultur in Mähren sind keine birituellen Gräberfelder bekannt. Außer den Skelettgräbern unter Hügeln, die in Borotice untersucht wurden, können mit der Věteřov-Kultur nur ein vereinzelter Brandgrab aus Dolné Kounice und vielleicht auch einige Brandgräber aus Hradisko u Kroměříža verbunden werden.

Im Übergangshorizont zwischen der älteren und mittleren Bronzezeit (BA2/BB1) werden wir mit der Biritualität auch in Südschechien und in Süddeutschland vereinzelt konfrontiert.

Im Ausgang der älteren Bronzezeit ist die Biritualität auch im Otomani-Füzesabony- Kulturkomplex, in der Ostslowakei und im oberen Theißgebiet belegt. Sie ist ziemlich stark durch das Gräberfeld in Streda nad Bodrogom belegt. Auf diesem Gräberfeld wurden 67 Gräber untersucht, und zwar 35 Skelett-, 34 Brand- und 9 Kenotafen. Die Brandgräber befanden sich hier, ähnlich wie auf dem Gräberfeld der späten Phase von der Maďarovce-Kultur in Majcichov, zwischen den Skelettgräbern, wo sie kleine Gruppen gebildet haben (Abb. 6). Zur häufigsten Form von Brandbestattungen gehört die Deponierung von verbrannten Knochen frei auf die Sohle der Grabgrube, die gewöhnlich eine ovale bis unregelmäßige Form hatte. Die Deponierung von verbrannten Knochen in die Gefäß-Urnen ist nur in zwei Gräbern belegt, womit sich das birituelle Gräberfeld in Streda nad Bodrogom von dem chronologisch gleichen birituellen Gräberfeld in Majcichov wesentlich unterscheidet.

Die oben angeführten Beispiele von Gräberfeldern der Aunjetitzer Kultur belegen, dass die Deponierung von Menschenresten, im Unterschied zu den Skelettgräbern, nicht durch feste und vereinheitlichende rituelle Vorschriften geregelt wurde. Das Einzigartige und Untypische an dem Brandritus in der Aunjetitzer Kultur weist darauf hin, dass es eine fremde, aus einem anderen Kulturmilieu bzw. Gebiet übernommene Erscheinung war. So ein Milieu könnte das Gebiet der Hatvan Kultur darstellen, aber auch das geographisch nahe Gebiet Transdanubiens im Karpatenbecken, wo der Brandbestattungsritus eine starke und lang fortdauernde Tradition hat, die schon im Jungäneolithikum (Kosihy-Čaka-Makó-Kultur) anfing und in der Hallstattzeit endete.

Ähnlich wie die Kisapostag- und Hatvan Kultur einen großen Einfluss auf das Vorkommen der Biritualität in der Aunjetitzer Kultur ausübten, kann im Kulturkomplex Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen die Biritualität vor allem mit Nordpannonischer Kultur verbunden werden, die vor allem im Gebiet Transdanubiens verbreitet war.

POZNÁMKY K PROBLÉMOM BIRITUALITY Z ASPEKTOV STARŠej DOBY BRONZOVEJ NA SLOVENSKU

Klára Marková

Slovensko, staršia doba bronzová, kontaktná zóna pohrebných rítor, biritualita, analýza vývoja.

Slovakia, Early Bronze Age, contact zone of burial rites, birituality, analysis of development.

Na rozsiahlych územiach Eurázie sa dlho uplatňoval obvykle kostrový rítus. Podľa A. Häuslera jeho konkrétny prejav bol v zásade späť s charakterom spoločenstiev: rybársko-lovecké pospolitosti pochovávali monopolárne s vystretými kostrami a pohľadom na západ; neoliticke, prvotno-roľnícke spoločenstvá pochovávali monopolárne, skrčene, s orientáciou na východ a odvodene (Häusler 2000, Abb. 4, 9). Za oblasť používania žiarového rítu pre neoliticke obdobie označil oblasť východného Stredomoria a jeho uplatneniu v Európe či v Karpatskej kotline sa nevenoval.

Žiarový rítus je náročnejším zaobchádzaním s telom mŕtveho, keďže spálením dochádza k premene tela na iný tvar hmoty, čo predpokladá aj potrebné myšlienkové posteje či zdôvodnenia. Žiarový pohrebný rítus sa vyskytol v Európe po prvý raz ako výnimka už v mezolite. Žiarové hroby v Karpatskej kotlinе sa ojedinele nachádzajú napr. v kultúre Kóros, v potiskej, lengyelskej, bodrokeresztúrskej, tiszapolgárskej a aj v badenskej kultúre (Kalicz-Schreiber 1995, 32).

Doba bronzová na Slovensku vychádza a v mnohých prvkoch, analyzovaných najmä v keramike a čiastočne v kovovýrobe, nadväzuje na neskoroeneolitickej vývoj v Karpatskej kotlinе. Predovšetkým sú to kultúry Makó-Kosihy-Čaka, Nyírség-Zatín a nagyrévska kultúra, ktoré pochovávali spravidla žiarovo (Vladár 1966; Kalicz 1984; Kalicz-Schreiber 1984; Nevizánsky 2001; Kulcsár 2002).

V závere eneolitu sa dostávajú na sever Karpatskej kotliny ďalšie kultúry. Z juhu kotliny sa šíri kultúra Somogyvár-Vinkovci, zatiaľ sporadicky zastúpená na niekoľkých lokalitách juhozápadného Slovenska, a na celom území svojho rozšírenia predstavená len jednotlivými kostrovými a žiarovými, plochými aj mohylovými hrobmi (Bondár 1995, 250-254; Novotná/Paulík 1989; Bátorová/Marková/Vladár 2002). Zo severu sa v závere eneolitu dostávajú na severné územia Karpatskej kotliny nositelia kultúr používajúci vo svojich centrálnych oblastiach v zásade kostrový rítus: kultúra zvoncových pohárov (Strahm 1995) a najmä kultúra so šnúrovou keramikou (Budinský-Krička 1967; Machník 1977; 1978). V tomto zmysle podobne pôsobi prikarpatský epišnúrový okruh, kultúra Chłopice-Veselé a následne kultúry staršej doby bronzovej - nitrianska na juhozápadnom a koštiarska na východnom Slovensku (Bátorová 1982; 1991, 112-133).

Pritomnosť nitrianskej kultúry uvoľnila pohrebné zvyklosti únětickej kultúry na Slovensku. Obvyklá únětická monopolárna orientácia skrčencov J-S a odvodené smerom od jadra v Čechách cez Moravu klesá a na Slovensku často zotrvava v dedičnej nitrianskej bipolárnej orientácii skrčencov Z-V/V-Z a odvodených, s pohľadom na juh (muži na pravom boku, ženy na ľavom boku; Stuchlík 1996, 84-88; Bátorová 2000, 463-465). Podstatná časť obyvateľov východného Slovenska v staršej dobe bronzovej tiež pochovávala kostrovo skrčencov v bipolárnej orientácii (koštiarska a otomanská kultúra; Bátorová 1982; Novotný/Novotná 1984, 289-298; Olexa 1992).

Územne uprostred uvedených kultúr je najstaršou kultúrou doby bronzovej hatvanská kultúra (Kalicz 1968; 1984; Nešporová 1969). Táto, rovnako ako ďalšie s nou susediaci kultúry staršej doby bronzovej, t. j. kultúry Kisapostag, severopanónska kultúra a kultúra Vatya, uplatňovali žiarový rítus. Nachádzajú sa zhruba medzi Dunajom a Tisou, teda na časti územia už spomenutých karpatských kultúr Makó-Kosihy-Čaka, Nyírség-Zatín a nagyrévskej kultúry, kde sa v pohrebnom ríte v staršej dobe bronzovej príchod kultúry so šnúrovou keramikou a kultúry zvoncovitych pohárov v podstate neprejavil (Bárdi 1984; Kovács 1984; Bóna 1975; 1992; Meier-Arendt 1992).

Z vyššie načrtnejšej situácie možno konštatovať, že ako dôsledok neskoro eneolitickej vývoja v staršej dobe bronzovej pretrváva kontaktná zóna medzi kostrovým a žiarovým pohrebným rítom, ktorá v rámci Karpatskej kotliny prechádza aj Slovenskom. Zóna prebieha jednak cez východnú časť juhozápadného Slovenska, jednak západnou časťou východného Slovenska. Na juhovýchode kotliny je táto kontaktná zóna v oblasti rieky Maroš, kde rovnomenná kultúra pochovávala kostrovo (Girić 1971; 1984). Kontaktná zóna má pulzujúci charakter ako poukazujú aj nasledovné pozorovania na pohrebiskách.

Lavobrežný stredný Dunaj pri ústí Hrona a Ipľa je priestorom, kde dochádza k významnému úzkemu dotyku Potisia a Podunajska. Z tohto aspektu tu došlo k prekrývaniu pôsobenia viacerých kultúr a ich špecifickému miestnemu prejavu. Spomenuté územie je severozápadným okrajom rozsahu hatvanskej kultúry s ľažiskom rozšírenia v Potisi. Jej dotyk so susednými kultúrami dokladá nielen stratigrafia opevnených sídlisk (Marková 2001a, Abb. 2), ale aj jediné rozsiahlejšie preskúmané a sčasti publikované pohrebisko v Salke II.

Pohrebisko Salka II patrí ku známemu sídlisku tellového charakteru Malé Kosihy (asi 400 m severne od sídliska; Točík 1981; Nešporová 1969). Záchranným výskumom sa odkryla len časť pohrebiska. Kultúrna príslušnosť hrobov zo staršej doby bronzovej bola zistiteľná podľa kultúrnej identifikácie keramických milodarov v 25 prípadoch (Marková v tlači b).

Ako hatvanské treba v Salke II označiť predovšetkým hroby, ktorých celá sprievodná keramika nesie výlučne charakteristické znaky hatvanskej kultúry, t. j. tvar aj výzdobu. Všetky takto vybavené hroby sú žiarové - urnové (napr. hroby 15, 22). Keramika zastúpená amforami a misami je relatívne archaická, bez tektonických a výzdobných prvkov hatvansko-ottomanského horizontu.

Susedstvo kisapostackej kultúry na juhozápade a juhu sa vo výbave hrobov výrazne prejavilo v ďalšej skupine hrobov (napr. hroby 29, 30). Tu sa nachádza keramika tvarovo a výzdobne patriaca dvom kultúram: hatvanskej a kisapostackej. Aj tieto žiarové hroby sú vždy urnové. Keramika hatvanskej kultúry je v tejto skupine predstavaná najmä amforami/urnami a misami starších fáz - bez prítomnosti prvkov otomansko-hatvanského horizontu. Keramika kisapostackej kultúry je zastúpená šálkami a dózami neskorej fázy. Tieto jej keramické tvary sa vyskytujú aj v tesnom susedstve, v kostrových hroboch na juhovýchodnom okraji rozšírenia únětickej kultúry - jej hurbanovského typu (napr. Nesvady, hrob 26, 33; Dušek 1969). Podstatné prvky pohrebného rítu sú v oboch vyššie uvedených skupinách v Salke zhodné.

Na pohrebisku v Salke II sú zastúpené žiarové hroby iba v sprievode džbánkov kisapostackej kultúry neskorej fázy (napr. hroby 24, 46). V týchto prípadoch je pohrebný ríitus žiarový - jamkový. Situácia naznačuje, že v tejto oblasti kisapostackej kultúry dochádza začiatkom mladšej fázy staršej doby bronzovej k jej dezintegrácii.

V preskúmanej časti pohrebiska sú kultúrne identifikovateľné aj žiarové - jamkové hroby, so sprievodnou keramikou jedine severopanónskej kultúry (napr. hroby 8b, 9), ktoré treba považovať za najmladšie v odkrytej časti pohrebiska.

Hraničný ráz územia pretrváva aj počas existencie tohto pohrebiska. Vo výbave niektorých žiarových jamkových hrobov sa popri prevažujúcej keramike severopanónskej kultúry vyskytuje keramika s ďalšou kultúrnou identifikáciou. V časti týchto žiarových jamkových hrobov sa nachádza tiež keramika hatvanskej kultúry (napr. Salka, hrob 34), resp. okrem napr. amforky hatvanskej kultúry tiež džbánok úněticke-maďarovského horizontu (hrob 11, nepublikované). Aj v ďalších žiarových hroboch v Salke II je zastúpená keramika únětickej kultúry (hroby 7, 10, nepublikované). Na pohrebisku sa vyskytol aj hrob pravostranného skrčenca v orientácii SV-JZ v kamennom obložení a s kamenným príkrovom (Salka II, hrob 13, nepublikované) bez milodarov a možnosti jeho jednoznačného kultúrneho priradenia.

Kostrové hroby na území kisapostackej kultúry sú doložené na pohrebisku Dunaújváros (hroby 1050, 1067); v poznámke sú avizované ďalšie kostrové hroby na kisapostackých pohrebiskách v Mezőlak, Menfő, Vörös-Papkért (Szathmári 1983, 17, pozn. 4; Honti 1996, 49). Kostrové hroby z Dunaújvárosu majú výbavu kultúrne zaraditeľnú do mladšej fázy kisapostackej kultúry, a tak naznačujú alternatívnu existenciu vlastného birituálneho pochovávania jednej kultúry v jej mladšom vývojovom stupni. Kostrový hrob z Balatonakiliti (Torma 1978) je na území kisapostackej kultúry zatiaľ ako jediný kultúrne spojiteľný na základe milodarov s únětickou kultúrou. Sídliskové nálezy keramiky (Vráble, Malé Kosihy) a únětická keramika zastúpená okrem spomenutých nálezov zo Salky aj v ďalších žiarových hroboch na pravobrežnom Dunaji (napr. v Nyergesújfalu-Viscosa, hrob 75; Torma 1996, Taf. 2:9) a tiež ojedinelé keramické nálezy únětickej kultúry zberového charakteru z okolia Levíc (múzeum Levice, nepublikované) naznačujú postup prejavu tejto kultúry aj touto cestou a nabádajú v kontaktnej zóne nevylučovať ani takéto kultúrne spojenie kostrového hrobu v Salke II. Výskyt pomerne početných nálezov tzv. únětických bronzov až do východnej časti Karpatnej kotliny, ako napr. sekera s postrannými lištami a zahroteným tylom (napr. Tiszafüred-Majoroshalom, hrob B 176) alebo výskyt tzv. Dolchstabov (Kovács 1996), dýky s plnou rukoväťou (Honti/Kiss 2000, 92-93), nákrčníkov s očkami/hrivien (napr. Zaránk, Szelevény: Kalicz 1968, tab. 88: 1, 129: 1; Honti/Kiss 2000, 93; Mokrin, hroby 16, 20, 21, 73, 200, 218; Girić 1971 či na birituálnom pohrebisku v Battonya, hroby 28, 96: Szabó 1999) a náramkov (napr. Dénes/Szabó 1998, 98; Koós 1989, 1. kék; Marović 1991) však naznačujú, že ďalšie šírenie týchto bronzov okrem prostredníctva nositeľov únětickej kultúry mohlo prebiehať postupne - sprostredkováním karpatských kultúr, resp. za dôležitejšej účasti nositeľov kisapostackej kultúry neskorej fázy. Nálezy kisapostackej kultúry zasahujú nielen do priestoru hatvanskej kultúry, ale sú zastúpené aj v ďalších karpatských kultúrach, a to až na rieku Maroš a do Sedmohradská (Kiss 1998, 168-172, mapa 2). V kontaktnej zóne mal vplyv vzájomnú previazanosť, ako naznačujú okrem nálezov kisapostackej keramiky v hurbanovskom type únětickej kultúry (napr. Nesvady, Nové Zámky: Dušek 1969) aj ojedinelé žiarové urnové hroby úněticko-

maďarovského horizontu na Slovensku (Matúškovo, hrob 48; Sládkovičovo, hrob 46: *Točík 1979*). Ďalej na západ smerom na horný Dunaj a na sever, v prostredí kultúr s kostrovým pohrebným rítom, je ich prejav naznačený nálezmi importov keramiky s inkrustáciou a keramiky s voštinovaným povrchom, ktoré pokračujú aj v neskoršom nadvážujúcim vývoji severopanónskej a maďarovskej kultúry (*Tihelka 1963, 9; Sarnowska 1969, 19-35; Primas 1977, 120; Beneš 1986; Marková 1997, 6; Marková 1998, 255*).

V odkrytej časti pohrebiska Salka II sa nevyskytli hroby klasickej a poklasickej fázy maďarovskej kultúry a postupu otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu na západ, ako ani kultúry Vatya, hoci nielen vzhľadom na nálezy z prislúchajúceho sídliska v Malých Kosihách ich treba očakávať v inej časti tohto alebo v inom prílahlom pohrebisku.¹

Havanská kultúra vo svojom maximálnom rozsahu na strednom Podunajskej konzervatívne akceptovala predovšetkým iné kultúry žiarového ríta. Svoje postavenie koncom staršej a začiatkom strednej doby bronzovej v tejto časti - podľa súčasného stavu výskumu - neudržala a pri kontinuite sídlisk (napr. sídliska Malé Kosihy, Maďarovce) podľahla maďarovskej kultúre východnej vetvy so silným podielom severopanónskej kultúry. Prejav maďarovskej kultúry v pohrebnom ríte vo východnej časti jej územia zostáva pri nedostatočnom terénnom výskume jej tunajších pohrebísk nejasný.

Na východnom Slovensku, v severovýchodnej časti kontaktnej zóny kostrového a žiarového ríta, dochádza k stretu havanskej kultúry a otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu, ktorý je doložený tak na sídliskách (napr. Včelince, Jászdózsa: *Furmánek/Marková 1999a; Stanczik/Tárnoki 1992, 125*), ako aj na pohrebiskách.

V koštiansko-otomanskom horizonte na pohrebisku v Nižnej Myšli sa v zachovalej časti pohrebiska z tejto fázy objavujú sice aj keramické milodary havanskej kultúry, ale podľa predbežných vyjadrení autora terénnego výskumu bez jej prejavu v pohrebnom rite (*Olexa 1982a, 389-391*). Juhovýchodne, na pohrebisku v Hernádku (*Schalk 1992, 37*), patriacemu staršej fáze otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu, je však jej pôsobenie zreteľné nielen v hrobovej výbave kostrových hrobov, ale tiež v pohrebnom rite. Medzi kostrovými hrobmi s identifikateľnou orientáciou bolo 60% hrobov s orientáciou V-Z, zistilo sa aj osem žiarových jamkových a tri žiarové urnové hroby s havanskou charakteristikou (t. j. približne desatina z celkového počtu hrobov). Na čiastočne nadvážujúcim pohrebisku v blízkom Megyaszó bol zistený len jeden žiarový hrob (*Bóna 1975, 151*) a podobná situácia sa naznamenala aj v Tiszafüred (Kovács 1975, 42, pozn. 39).

Aj v samotnom kostrovom ríte otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu došlo k pohybu v orientácii kostier. Bipolárne uloženie V-Z/Z-V (a odvodené) z klasickej fázy koštianskej kultúry (*Bátora 1982, 281*) strieda, a to už v koštiansko-otomanskej fáze, pre klasickú fázu otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu charakteristická bipolárna orientácia prevažne J-S/S-J (a odvodené) s mužmi na pravom boku. Nález žiarového hrobu v obdĺžnikovitej jame orientácie JV-SZ z klasickej fázy kultúry v Drahňove naznačuje, že doterajší hiát vo výskytu žiarových hrobov na pohrebiskách tohto obdobia je späť aj so stavom výskumu. V tomto súvise naznačil D. Gašaj (1991) podobu so symbolickými hrobmi vo výbave a v tvare hrobových jám.

V poklasickej fáze otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu sa na jeho pohrebiskách popri kostrových hroboch objavujú v relatívne značnom rozsahu žiarové hroby, často jamkové, ale zastúpené sú tiež hroby urnové. Aj podľa pozorovaní v Maďarsku vzrástá výskyt symbolických hrobov (Tiszafüred: Kovács 1984, 239). Napr. v Strede nad Bodrogom zo 67 zistených hrobov otomanskej kultúry bolo 34 žiarových, prevažne jamkových, iba dva z nich boli urnové, 24 hrobov bolo kostrových a 9 symbolických (*Polla 1960*). Ďalšími birituálnymi pohrebiskami na Slovensku sú: Borša, Čičarovce, Levoča, Nižná Myšľa, Oborín, Švábovce, Trebišov, Valaliky-Košťany, Valaliky-Buzice (*Medvecký 1938; Polla 1960; Točík/Vlček 1991; Olexa 1988, 1999; Gašaj 1986*), ktoré naznačujú skôr postupný proces. Nie je treba vylúčiť ani vplyv ďalších kultúr používajúcich žiarový ríitus (preživajúca havanská kultúra, ale aj kultúry Vatya, Suciu de Sus, Wietenberg), ktoré sú doložené kontaktami v keramike (*Bóna 1975; 1992; Furmanek 1997; Boroffka 1994*). Biritalita sa prejavuje nielen na pohrebiskách, ale aj v kulte obetí otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu, o čom svedčí kultový komplex v Spišskom Štvrtku so žiarovými pithei zvierat (*Vladár 1976, 217; Jakab 2004*). Medzi kostrovými hrobmi na pohrebiskách sa uvoľňuje orientácia s opäťovným, miestami aj prevažujúcim, výskytom uloženia v smere V-Z/Z-V (napr. Gelej, Streda nad Bodrogom, Tiszafüred: *Kemenczei 1979; Polla 1960; Kovács 1975*). Hrobová jama žiarových hrobov v určiteľných prípadoch má rôzny tvar - oválny, kruhový, štvorcový, ale aj obdĺžnikový (napr. Streda nad Bodrogom, Švábovce, Pusztasziksó: *Köszegi 1968; Točík/Vlček 1991*). Žiarové hroby na pohrebiskách sú súčasťou radov hrobov, v prípade prevahy žiarových hrobov tieto vytvárajú medzi sebou skupinky, pričom zoskupenia sú príbuzensky interpretované.

Výskumy nielen sídlisk ale aj pohrebísk ukazujú, že havanská kultúra existuje na východe svojho rozšírenia nadálej. Napr. na pohrebisku v Bag-Pereš pri Aszóde sú len žiarové jamkové hroby s atrubútmi neskorej fázy havanskej keramiky, datované do kosziderského horizontu (*Tárnoki 1986*). Aj táto situácia okrem iného naznačuje, že v povodí rieky Slanej ďalší vývoj osídlenia je kontinuálnym vývojom pokračujúcim pilinskou kultúrou, ktorá vznikla z podložia otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu, a kde ako preživajúci substrát zohrávala úlohu aj doznievajúca havanská kultúra.

Svojím postavením v strede Karpatskej kotliny, t. j. medzi Dunajom a Tisou, zohráva kultúra Vatya závažnú, čoraz zreteľnejšiu úlohu. Na jej pohrebiskách v záverečnej fáze sa objavujú, okrem pre ňu charakteristických žiarových popolnicových hrobov, tiež hroby s odlišným pohrebným rítom. Okrem žiarových jamkových hrobov, ktoré sú výbavou spojiteľné so severopanónskou kultúrou prežívajúcou na počiatok BB1 (*Kovács 1994; Lörinczy/Trogmayer 1995, 61; Kiss 1997; Fischl 1998*), treba za závažné považovať súčasné kostrové hroby (Bugac, Csanytelek, Csongrád-Vidre, Csongrád-Felgyö, Csongrád-Saroktanya, Cegléd-Öregszőlök, Dunapentele-Koszider, Kiskúnfal-Egyház, Kiskúnmajsa-Kökút, Ladány-bene, Tiszaalpár, Üllő-Lóbbpuszta, Kelebia, Izsák; Szénán-szky 1977; *Lörinczy/Trogmayer 1995; Somogyvári 1998; Bóna 1975; 1992, 26*). Najmä starší výskum ich spravidla spájal s príchodom už sformovaných mohylových kultúr (*Mozsolics 1957; Bóna 1958*). Novšie výskupy poukazujú, že tieto kostrové hroby a ich keramický inventár dokladajú tiež zasahovanie otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu na juh a aj prienik kultúry Szöreg-Maroš, pre ktorú sú typickí v smere S-J/J-S uložení bipolárne orientovaní skrčenci či sediaci, do južnej časti teritória kultúry Vatya a jej importy ďalej na západ cez Tisu až po Dunaj. V opačnom smere prídila na juh Karpatskej kotliny okrem severopanónskej kultúry aj maďarská kultúra najmä poklasickej fázy, zastúpená v depotoch keramiky na sídliskách aj amforami, resp. ich napodobeninami či hybridnými tvarmi s miestnymi kultúrami, v žiarových hroboch na pohrebiskách najmä variantami džbánkov (napr.: *Majnarić-Pandžić 1985, Abb. 2; Lörinczy/Trogmayer 1995, Abb. 23:10; Horváth 1996, 24 két; Kiss 1997, Abb. 5: 2*).

Kým v juhovýchodnej časti teritória kultúry Vatya v záverečnej fáze možno kostrové hroby spájať okrem otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu predovšetkým s kultúrou Maroš, na severe jej teritória sa prejavuje pokračujúci postup otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu na západ, zasahujúci aj oblasť severopanónskej a maďarskej kultúry (*Novotná 1997; Benkovský-Pivovarová 1998; Furmanek/Marková 1999*). V žiarových urnových hroboch kultúry Vatya sa nachádzajú výrobky tohto charakteru a severopanónskej kultúry (napr. Törtel: *Kovács 1974*) a v žiarových, prevažne jamkových hroboch severopanónskej kultúry s výrazným podielom maďarskej kultúry (urnové hroby napr. v Patincach hroby 1/54, 6/67, 9/67) boli tiež rozpoznané nálezy a výzdoby otomansko-füzesabonského kultúrneho komplexu spolu s nevýrazným zastúpením kultúry Vatya (napr. Patince, hrob 25: *Dušek 1960; Chľaba, hroby 2, 6, 8, 10; Veliačik 1972*). Severozápadnejšie, na území jadra maďarskej kultúry, po žiarových hroboch z klasickej fázy (urnový hrob Abrahám: *Bátora 2000, 481; Jablonec: Pichlerová 1971, 13*) je žiarový rítus v neskorej fáze výrazne zastúpený 22 jamkovými i žiarovými hrobmi na len predbežne publikovanom pohrebisku v Majcichove (*Chropovský 1958*). Aj na pohrebisku v Jelšovciach sú najmladšie hroby maďarskej kultúry žiarové - urnový (hrob 8) a jamkové (hroby 602, 613; *Bátora 2000, 481-482*) interpretované sociálne ako hroby bojovníkov, resp. symbolické.

Predmety charakteru karpatských kultúr sa však vyskytujú aj ďalej, mimo Karpatskej kotliny (napr. *Dostál 1964; Benkovský-Pivovarová 1976; 1979; Czebreszuk 1988; Gajewski 1969*). V týchto súvislostiach neprekupuje ani výrazný prejav keramiky otomanskej kultúry na pohrebisku v Dolnom Petri a heterogenita kultúrnych zložiek nálezových súborov a ich jednotlivých prvkov. Na príklade keramiky tu možno sledovať proces akulturizácie - od neskoro maďarských nálezov k aplikovaniu cudzích výzdobných prvkov na maďarských tvaroch a ku včasnomohylovému stupňu.

V súvislosti s výskytom žiarových hrobov v oblasti kostrového pochovávania v staršej dobe bronzovej a procesom rozpadu kontaktnej zóny vynára sa tiež problematika vzájomnej väzby výskytu a interpretácie používania mohýl. Prejavujú sa už v eneolite a v staršej dobe bronzovej (*Jockenhövel 1993*), v nitrianskej kultúre ako hroby jedincov s osobitným postavením, resp. ako hroby šamanov (*Vladár 1973, 127-128; Bátora 1991, 136; 2000, 450*). J. Bátora sice vyslovil predpoklad ich existencie v koštianskej kultúre (*Bátora 1982, 279*), a to aj v spojitosti s názormi na pôvod kultúry (*Bóna 1992, 27*), ale ich pokračovanie v otomanskej kultúre sa v tejto zemepisnej oblasti zatiaľ v terénnom výskume nepotvrdilo. V únestickej kultúre sú známe najmä ako tzv. kniežacie hroby, či aj ako hroby jedincov spojených dialkovým obchodom (napr. Leki Male, Leubingen). V oblasti kostrového pochovávania maďarsko-veteřovsko-boheimkirchenškého kultúrneho komplexu novšie terénnne výskumy potvrdzujú výskyt mohýl už v únesticke-maďarskom horizonte, a tiež v klasickej fáze maďarskej kultúry (Jelšovce, kostrové hroby 10, 152, 240, 256; *Bátora 2000, 476-478*) či vo veteřovskej kultúre (Borotice; *Stuchlík/Stuchlíková 1992; Stuchlík 1990* alebo v kultúre Boehimkirchen (Franzhausen II, Unteradleberg; *Neugebauer/Gattringen 1988, 66; 1989, 59, obj. 1264*), interpretované aj ako rodinné hroby. Aj pod mohylami sa už v tomto čase registrujú aj žiarové hroby (Jelšovce, urnový hrob 8 zapustený do mohyly s kostrovým hrobom; *Bátora 2000, 481-482*).

V Dolnom Petri, okrem vyššie spomenutej heterogenity keramických milodarov, bol zistený aj prerod pohrebných zvykov nielen nástupom birituality (žiarové hroby pod mohylami 7, 9, 20), ale zistuje sa aj rôznorodosť v hrobovej konštrukcii (obvodové žľaby okolo obdĺžnikových jám - hroby 16, 20, 25; *Dušek 1969*). Jedinci v hroboch pod mohylami v Dolnom Petri, podobne ako vyššie spomenutí jedinci pod mohylami v predchádzajúcich kultúrach, mali význačnejšie sociálne postavenie (*Ožďáni 1986, 59-60*).

Kultúry staršej doby bronzovej pretrvávali aj na počiatku strednej doby bronzovej. V tom čase dochádza, ako sa vyššie naznačilo, k ich mnohosmerným kontaktom a koexistencii. Hoci koexistencia mala rôzne miestne podoby, jej

obecným prejavom je súčasný výskyt kultúrne rôznorodých výzdobných a tvarových prvkov a javov v nálezových celkoch na miestnej produkcií a tzv. degenerácia pôvodných tvarov, ako aj prelínanie jednotlivých zložiek pohrebného rítu.

Základom tohto zložitého procesu s ohlasom aj na Slovensku mohol byť nielen rozsiahly výmenný obchod, spočívajúci na nerovnomernom rozložení surovín (nerastné a potravinové zdroje, napr. med', jantár, zlato), ale azda aj doposiaľ málo rozoznané pochody v Sedmohradsku. Na konci klasickej fázy únětickej kultúry dospela výmena do nového rozsahu - zapojila sa do nej aj Karpatská kotlina, čo dokladá aj cirkulácia jantáru ako prestížneho materiálu (*Marková v tlači c*). Štruktúra organizácie výroby, vedená v opevnených sídliskách, ako poukazujú hroby kovolejárov, bola v staršej dobe bronzovej napojená na príbuzenské väzby (napr. Nižná Myšľa: *Olexa 1982b*; Dunaújváros, hrob 960: *Mozsolics 1967*, Taf. 19: 1, 2; Matúškovo, hrob 50: *Točík 1979*). Doterajšie výsledky analýz naznačujú rozvoj v technológii kovovýroby od maďarskej kultúry (napr. používanie zlatín s vyšším obsahom cínu; *Bátora/Pernicka 2000*, 579-581). Konštatovala sa zmena v sídliskovej štruktúre, ktorá sa sa diverzifikuje (*Furmánek/Marková 1999a*; *David 1998*, 259; *Bartík/Egyházy-Jurovská 1998*). V názorovej oblasti sa rozvinuli a do popredia sa dostávajú okrem nových stránok aj predstavy, ktoré sa rozvíjali v Karpatskej kotlinе už od eneolitu (napr. motív vtáka, kolesa, slnka a ī.), čo sa odrazilo aj v umeleckých motívoch (napr. *Novotná 2001*; *Marková 2001b*). Výskum prejavu sociálnej štruktúry na pohrebiskách nielen vo vzťahu ku kvalite a kvantite hrobovej výbavy, ale aj v ich vzťahu k náročnosti vytvorenia hrobovej konštrukcie kultúr staršej a počiatku strednej doby bronzovej v Karpatskej kotlinе, je doposiaľ v počiatkoch. Napriek tomu doterajšie výsledky na Slovensku už vypovedajú o stratifikovanej spoločnosti v staršej dobe bronzovej, a azda aj o posunoch mocenských pozícii v jej rámci (*Bátora 1982; 1991; 2000*; *Marková v tlači a*; *Furmánek/Veliačik/Vladár 1991*, 273-280). V prialpskej oblasti únětickej kultúry modelová situácia predpokladá výrazné členenie s elitami (*Müller 2002*; *Bartelheim 2002*; *Beck/Müller 2002*).

Kontaktná zóna kostrového a žiarového rítu postupne koncom staršej a počiatkom strednej doby bronzovej mizne. Typická biritualita pohrebného rítu v strednej dobe bronzovej na Slovensku je v mohylových kultúrach. Doterajšie analýzy a pozorovania konštatujú najmä v ich staršom stupni vysokú variabilnosť až chaotickosť pohrebnych zvyklosťi. Vzájomné pomery oboch rítov na plochých ako aj mohylových pohrebiskách a obľúbenosť stavby mohyl sú rôzne (*Furmánek/Ožďáni 1989*, Abb. 1; *Kovács 1975*). K určitej ustálenosti sa dospelo v klasickom stupni mohylových kultúr, keď čoraz výraznejšiu prevahu nadobúda žiarový rítmus (*Veliačik/Furmánek 1988*, 101). Tento všeobecne podobný jav je aj dôsledok vyššie opísaného priebehu zvýšenej mobility, postupného procesu vymiznutia kontaktnej zóny a rôznorodého kultúrneho podkladu a postupu akulturizácie. Prechod ku strednej dobe bronzovej na severe Karpatskej kotliny bol postupný a pomalý proces odrážajúci komplex javov.

V hľadaní obecných príčin kultúrnych zmien výskum v teoretickom zovšeobecnení nachádzal či nachádza via-cero druhov odpovedi.

Sprvu sa tieto zmeny vyjadrovali vonkajšími impulzami vo vzťahu jadra a periférie kultúrnych okruhov ako kmeňové pohyby - migrácia a kolonizácia. Ich prejavom bol postup difúzie kultúrnych prvkov, sledovaný najmä na keramike a technológiu a aj v zmenách pohrebných praktík. Vzájomné vzťahy a zmeny boli určované, čo sa neskôr vytýkalo, predovšetkým typologickým výpočtom prvkov (napr. *Childe 1948*; *Makkay 1985*). Logickosť tejto konštrukcie sa najzreteľnejšie narušila údajmi C^{14} a spory sa prejavili ako diskusia pre dlhú (nová archeológia) a krátku chronológiu (difuzionizmus).

Nová alebo aj procesuálna archeológia charakterizuje príčiny kultúrnych zmien v prvom rade vnútornými podnetmi spoločnosti, zdôrazňujúc črty postupnosti (processual). Zmeny sú prispôsobením sa zmenenému prírodnému prostrediu (konceptia človeka ako prírodnej a spoločenskej bytosťi). Výber zo sumy možností nepovažuje za náhodilý, ale za kritérium považuje "funkčné dohovory" sociálneho kontextu (podľa príslušnosti k vekovej či príbuzenskej skupine, atď.), pričom sa pri hľadaní interpretácie využívajú etnologicke paralely (*Kohl 2001*, 313-314).

V ostatných dvoch desaťročiach aj toto riešenie príčin kultúrnych zmien podlieha kritike. Postprocesualisti majú výhrady voči automatickému preberaniu etnologickej analógií. Existuje snaha zistiť, ako sociokultúrne skupiny dosahujú onú stabilitu, ktorú archeologický pozorovateľ rekonštruuje ako identitu či rozdielnosť v rámci časú a priestoru. Opäť sa vyvíja úsilie určiť zákonitosť štruktúry systému (napr. *Götzelt 2001*, 127-132; *Rowley-Conwy 2001*, tu ďalšia literatúra).

Načrtnutý vývoj názorov na obecnú charakteristiku príčin kultúrnych zmien je potrebné vidieť aj ako reakciu na rozvíjajúcu sa kvantitu pramennej základne a aj jej kvalitu v zmysle detailnejšej terénnej práce a dokumentácie terénneho výskumu a rozvinutia technických možností získať z nálezov a nálezových situácií ďalšie nové zdroje informácií prostredníctvom zapojenia interdisciplinárnej spolupráce.

V uvedenom rámci sa poohybuje tiež problematika birituality societ doby bronzovej na Slovensku. Biritualita ako zmenu pohrebných rítov viacerých kultúr na rozsiahлом území možno chápať nielen ako jeden z prejavov procesu splývania kultúr, zároveň aj ako sprostredkovany prejav vnútornej diferenciácie spoločnosti (vekovej, kmeňovej, profesnej, majetkovej a iných), ktoré sa môže prejaviť vo filozoficko-svetonázorových náhladoch vyjadrených aj v názoroch na posmrtný život. Pohrebný rítmus, a jeho variant biritualita, jav komplexného charakteru, je odrazom jednotlivca a spoločnosti, ktorej je súčasťou, a aj odrazom ich vzájomného vzťahu a vzťahu k prírode. Má v prvom

rade svoju širokú svetonázorovú stránku, zachytenú v jej zhmotnej zložke, a tiež svetonázorom sprostredkovaný odraz sociálneho postavenia a hospodárskeho stavu a vzťahov.

Objavenie sa žiarového rítu v Karpatskej kotline ako ohlas na komplex javov a väzieb vyvolaných rozvojom metalurgie, ostáva závažnou otázkou. Biritualita ako rozsiahly spoločenský jav prechádza od procesu vytvorenia kontaktnej zóny s prichádzajúcimi eneolitickými kultúrami cez koexistenciu k vytváraniu kultúrnej heterogenity počas staršej doby bronzovej za zvýšenej mobility s pochodmi akulturizácie a rozpadu kontaktnej zóny, k vytváraniu nových kultúrnych birituálne pochovávajúcich mohylových entít na konci ktorých v mladšej dobe bronzovej v období popolnicových polí prevláda žiarový rítus.

¹ Väčšina uvádzaných pohrebisk je preskúmaná v malom rozsahu a len čiastočne dokumentovaná, často je to len jedna z viacerých skupiniek patriacich jednému sídlisku (napr. sídlisko v eponymnej lokalite v Hatvane: *Kalicz 1968*, 149).

Literatúra

- Bartelheim 2002* - M. Bartelheim: Metallurgie und Gesellschaft in der Frühbronzezeit Mitteleuropas. In: J. Müller (Hrsg.): *Vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit : Muster sozialen Wandels?* Bonn 2002, 29-43.
- Bartík/Egyházy-Jurovská 1998* - J. Bartík/B. Egyházy-Jurovská: Sídlisko stredodunajskej mohylovej kultúry z Mlynskej doliny v Bratislave. In: *Zbor. Slovenského Národ. Múz.* 93. Archeológia. Bratislava 1998, 33-58.
- Bándi 1984* - G. Bándi: Die Kisapostag-Problematik. Die Kultur der Inkrustierten -Keramik. In: *Kulturen der Frühbronzezeit*. Beograd 1984, 257-281.
- Bátora 1982* - J. Bátora: Ekonomicko-sociálny vývoj východného Slovenska v staršej dobe bronzovej. *Slov. Arch.* 30, 249-314.
- Bátora 1991* - J. Bátora: The Reflection of the Economy and Social Structure in the Cemeteries of the Chlopice - Veselé and Nitra Cultures. *Slov. Arch.* 39, 91-141.
- Bátora 2000* - J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordkarpatischen Karpatenbecken. Teil II. Kiel 2000.
- Bátora/Pernicka 2000* - J. Bátora/E. Pernicka: Chemische Zusammensetzung der Kupferartefakte aus dem frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Jelšovce. In: J. Bátora: Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordkarpatischen Karpatenbecken. Teil II. Kiel 2000.
- Bátora/Marková/Vladár 2003* - J. Bátora/K. Marková/J. Vladár: Die Glockenbecherkultur im Kontext der kulturhistorischen Entwicklung in der Südwestslowakei. In: Czebreszuk J./Szmyt M. (Edts.): *The Northeast Frontier of Bell Beakers. BAR International series 1155*. Oxford 2003.
- Beck/Müller 2002* - T. Beck/J. Müller: Sozialtheorien und archäologische Interpretation. In: J. Müller (Hrsg.): *Vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit: Muster sozialen Wandels?* Bonn 2002.
- Beneš 1986* - A. Beneš: An Early Bronze Age Settlement at Hosty and the Expedition at the Building of the Nuclear Power Station at Temelín (S Bohemia). In: *Archaeology in Bohemia 1981-1986*. Prague 1986, 67-78.
- Benkovsky-Pivovarová 1976* - Z. Benkovsky-Pivovarová: Zur Kulturellen Stellung des "Rollerfunde" von Mistelbach im Rahmen der Entstehenden Hügelgräberkultur. *Istraživanja* 5, 1976, 19-24.
- Benkovsky-Pivovarová 1979* - Z. Benkovsky-Pivovarová: Ein Gefäß der Vatya-Kultur von Poysbrunn, Niederösterreich. *Arch. Korrb.* 9, 1979, 179-182.
- Benkovsky-Pivovarová 1998* - Z. Benkovsky-Pivovarová: Zum Zeitpunkt des Vorstosses der Otomani-Kultur in die Süd- und Westslowakei. In: *Východoslovenský pravek* 5. Nitra/Košice 1998, 33-38.
- Bóna 1958* - I. Bóna: Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae*. 9. Budapest 1958, 211-243.
- Bóna 1975* - I. Bóna: Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. Budapest 1975.
- Bóna 1992* - I. Bóna: Bronzezeitliche Tell-Kulturen in Ungarn. 9-39. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): *Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Mainz 1992.
- Bondár 1995* - M. Bondár: Early Bronze Age Settlement Patterns in South-West Transdanubia. *Anteus* 22, 1995, 197-268.
- Boroffka 1994* - N. Boroffka: Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa. Bonn 1994.
- Budinský-Krička 1967* - V. Budinský-Krička: Východoslovenské mohyly. *Slov. Arch.* 15, 1967, 277-388.
- Czebreszuk 1988* - J. Czebreszuk: Wpływ społeczeństw Kotliny Karpackiej na proces integracji kulturowej w okresach BB-BD na Kujawach. In: A. Cofta-Broniewska (red.): *Kontakty kulturowe społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*. Poznań 1988, 197-217.

- David 1998* - W. David: Zum Ende der bronzezeitlichen Tellsiedlungen im Karpatenbecken. In: H. J. Küster/A. Lang/P. Schauer (Hrsg.): Archäologische Forschungen in urgeschichtlichen Siedlungslandschaften. Festschrift für G. Kossack zum 75. Geburtstag. In: Regensburger Beiträge zur Prähistorischen Archäologie. Regensburg 1998, 231-267.
- Dénes/Szabó 1998* - I. Dénes/G. V. Szabó: Der frühbronzezeitliche Bronzedepotfund aus der Höhle 1200/9 in der Enge des Vargyas-Baches (Cheile-Vârghișului) in Südost-Siebenburgen.. In: H. Ciugudeanu/F. Gogâltan Ed.): The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Alba Iulia 1998, 89-110.
- Dostál 1964* - B. Dostál: K problematice pohřebišť ze starší doby bronzové v Lanžhotě. In: Sbor. Karlovi Tihelkoví k pětašedesátinám. Brno 1963, 58-61.
- Dušek 1960* - M. Dušek: Patince. Pohrebisko severopanónskej kultúry. In: A. Točík (Ed.): Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960.
- Dušek 1969* - M. Dušek: Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Bratislava 1969.
- Fischl 1998* - K. Fischl: Die Tellsiedlung von Klárafalva-Hajdova. In: The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin. Alba Iulia 1998, 213-241.
- Furmánek 1997* - V. Furmánek: K problémům kultury Suciu de Sus na Slovensku. In: Sbor. Fil. Fak. Brněnské Univ. 6. Arch. M2. Brno 1997, 155-161.
- Furmánek/Marková 1999a* - V. Furmánek/K. Marková: Osobitosti sídliska vo Včelinciach. Slov. Arch. 46, 205-224.
- Furmánek/Marková 1999b* - V. Furmánek/K. Marková: Die Westliche Peripherie der Otomani Kultur in der Slowakei. In: J. Gancarski (Ed.): Kultura Otomani-Füzesaboni - rozvoj, chronologia, gospodarka. Krosno 1999, 73-83.
- Furmánek/Ožďáni 1989* - V. Furmánek/O. Ožďáni: Kontakte der Hügelgräberkulturen und des Kulturkomplexes der Südöstlichen Urnenfelder. In: Beiträge zur Geschichte und Kultur der mitteleuropäischen Bronzezeit. Berlin-Nitra 1990, 129-141.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991* - V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Gajewski 1969* - L. Gajewski: Fin du néolithique - début de la période de Hallstatt. Inventaria Arch. Polonae. T. 22. Warszawa 1969.
- Gašaj 1986* - D. Gašaj: Hrobové nálezy otomanskej kultúry vo Valalikoch. In: Hist. Carpatica 17. Košice 1986, 191-202.
- Gašaj 1991* - D. Gašaj: Žiarový hrob zo staršej doby bronzovej v Drahňove. In: Hist. Carpatica 22. Košice 1991, 121-128.
- Girić 1971* - M. Girić: Mokrin. Nekropolna ranog bronzanog doba. Beograd 1971.
- Girić 1984* - M. Girić: Die Maros Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit. Beograd 1984, 33-58.
- Götzelt 2001* - T. Götzelt: Mobilität und Ressourcen in frühen Sozialsystemen des Mittleren Ostens. In: R. Eichmann/H. Parzinger (Hrsg.): Migrations und Kulturtransfer. Bonn 2001, 127-141.
- Häusler 2000* - A. Häusler: Zu den Kulturbeziehungen Südosteuropas im Neolithikum und Äneolithikum im Lichte der Bestattungssitten. Germania 78, 2000, 319-347.
- Honti 1996* - Sz. Honti: A Kisapostagi Kultúra. In: M. Bondár/Sz. Honti/L. Horváth: Évezredek üzenete a láp világából. Régeszeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 47-55.
- Honti/Kiss 2000* - Sz. Honti/V. Kiss: Neuere Angaben zur Bewertung der Hortfunde vom Typ Tolnanémedi. Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 51, 2000, 71-96.
- Horváth 1996* - L. Horváth: Késő bronzkor. In: M. Bondár/Sz. Honti/L. Horváth: Évezredek üzenete a láp világából. Régeszeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979-1992. Kaposvár-Zalaegerszeg 1996, 57-74.
- Childe 1948* - G. Childe: Cross Dating the European Bronze Age. Festschrift für Otto Tschumi. Frauenfeld 1948, 70-76.
- Chropovský 1958* - B. Chropovský: Birituále maďarovské pohrebisko v Majcichove na Slovensku. Arch. Rozhledy 10, 488-510.
- Jakab 2004* - J. Jakab: Ľudské obete z kultového objektu v Spišskom Štvrtku (somatická charakteristika). In: J. Bátorá, V. Furmánek, L. Veliačik (Hrsg.): Einflüsse und Kontakte alteuropäischer Kulturen. Festschrift für J. Vladár zum 70. Geburtstag. Nitra 2004.
- Jöckenhovel 1993* - A. Jöckenhovel: Frühe Kreisgräber in der Zone nordwärts der Alpen. Festschrift für G. Smolla. Materialien zur Vor- und Frühgeschichte von Hessen. Wiesbaden 1999.
- Kalicz 1968* - N. Kalicz: Die Frühbronzezeit im Nordostungarn. Budapest 1968.
- Kalicz 1984* - N. Kalicz: Die Hatvan-Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit. Beograd 1984, 191-215.
- Kalicz-Schreiber 1984* - R. Kalicz-Schreiber: Komplex der Nagyrév Kultur. In: Kulturen der Frühbronzezeit. Beograd 1984, 133-190.
- Kalicz-Schreiber 1995* - R. Kalicz-Schreiber: Bronzkori Urnemető Szigetszentmiklós határában. In: Ráczkevei Múzeum Füzetek 2. Ráczkeve 1995.
- Kemenczei 1979* - T. Kemenczei: Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej. Budapest 1979.
- Kiss 1997* - V. Kiss: A Mézbettés edények népe késői fázisának sírlelete Veszprémből. Communicationes Archaeologicae Hungariae. Budapest 1997, S. 39-49.

- Kiss 1998* - V. Kiss: Data to the Eastern Relations of Transdanubian Incrusted Pottery Culture. In: H. Ciugudeanu/ F. Gogâltan (Ed.): *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*. Alba Iulia 1998, 161-189.
- Kohl 2001* - P. L. Kohl: Migrations and Cultural Diffusions in the Later Prehistory of the Caucasus. In: R. Eichmann/H. Parzinger (Hrgs.): *Migrations und Kulturtransfer*. Bonn 2001. 313-327.
- Kovács 1974* - T. Kovács: Bronzkori urnatemető Törtelen. *Folia Arch.* 25, 1974, 33-47.
- Kovács 1975* - T. Kovács: Tumulus Cemeteries of Tiszafüred-Majoroshalom. Budapest 1975.
- Kovács 1984* - T. Kovács: Die Vatya-Kultur. Die Füzesabony-Kultur. 219-235. In: *Kulturen der Frühbronzezeit*. Beograd 1984.
- Kovács 1994* - T. Kovács: Újabb adatok a Mézbettétes kerámia kultúrájának fémművességehez. In: *Veszprém Megyei Múz. Közl.* 9-20. 1993-1994. Veszprém 1994, 119-132.
- Kovács 1996* - T. Kovács: Halberds in Hungary and adjacent territories. In: T. Kovács : *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen*. Budapest 1996.
- Kóos 1989* - J. Kóos: Ritka bronzkori kardísz a Herman Ottó Múzeumban. In: *Herman Ottó Múz. Évk.* 27. Miskolc 1989, 431-437.
- Köszegy 1968* - F. Köszegy: Mittelbronzezeitliches Gräberfeld in Pusztaszikszó. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 20, 1968, 101-141.
- Kulcsár 2002* - G. Kulcsár: Die Makó-Kosihy-Čaka Kultur im Spiegel einiger Bestattungen. *Anteus* 25, 442-475.
- Lörinczy/Trogmayer 1995* - G. Lörinczy/O. Trogmayer: Birituális vatyai temető Csanytelek-Palén. In: Móra Ferenc Múz. Évk. I. Szeged 1995, 49-90.
- Machnik 1977* - J. Machnik: Frühbronzezeit Polens. (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen). Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977.
- Machnik 1978* - J. Machnik: Kultury wczesnego okresu epoki brązu na ziemiach Polskich. In: J. Machnik/B. Gediga/J. Miskiewicz: *Praistoria ziem Polskich III*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, 30-136.
- Majnarić-Pandžić 1985* - N. Majnarić-Pandžić: Strednobrončanodobni grobovi na Atu u Vršcu. In: *Opuscula Arch.* 10. Zagreb 1985, 41-61.
- Makkay 1985* - J. Makkay: Difusionism, Antidifusionism and Chronology: Some General Remarks. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 37, 1985, 3-12.
- Marková 1997* - K. Marková: Zu einigen Äußerungen westwärts gerichteter Kommunikation der Kultur des Ostmitteldeutonaumes in der älteren Bronzezeit. 6-7. Abstrakt. Mobilität, Migration und Kommunikation. Wien 1997.
- Marková 1998* - K. Marková: Kultúrny vývin v závere staršej doby bronzovej na juhu stredného Slovenska a možnosti kultúrnych vzťahov s južným Poľskom. In: A. Kosko/J. Czebreszuk (red.): "Trzciniec" - system kulturowy czy interkulturowy proces? Poznań 1998, 253-258.
- Marková 2001a* - K. Marková: Befestigte Siedlungen der älteren Bronzezeit im Süden der Mittelslowakei. In: A. Lippert/M. Schulz/St. Shennan/M. Teschler-Nicola (Ed.): *Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit Mitteleuropa*. Internationale Archäologie. 2. Rahden-Westf. 2001, 149-152.
- Marková 2001b* - K. Marková: Die Plastik in der älteren Bronzezeit in der Slowakei. In: B. Gediga/A. Mierzwinski/W. Piotrowski (Hrsg.): *Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej*. Wrocław-Biskupin 2001, 353-364.
- Marková v tlači a* - K. Marková: Handwerker in Siedlungen am Ende der älteren und dem Beginn der mittleren Bronzezeit in der Slowakei). *Zborník z konferencie Instrumentum. European working-group on ancient crafts and manufactured products of antiquity*.
- Marková v tlači b* - K. Marková: Berührungsgebiet der Hatvan-Kultur im Nordwesten im Lichte der Gräberfelder. *Zborník z konferencie*. Tulcea, máj 2000.
- Marková v tlači c* - K. Marková: Austauschentwicklung in Karpatenbecken im Lichte der Bernsteinfunde. (vorläufige Anmerkungen) In: C. Kacso (Hrsg.): *Bronzezeitliche Kulturscheinungen im karpatischen Raum. Die Beziehungen zu den benachbarten Gebieten. Ehrensymposium für Alexandru Vulpe zum 70. Geburstag*. Baia Mare 10-13. Oktober 2001. *Bibliotheca Marmatia* 2.
- Marović 1991* - I. Marović: Narukavice Tipa Borotice iz okolince Splita. *Zornik radova posvećenih akademiku Benacu*. Posebna izdanja 95. Sarajevo 1991, 193-200.
- Medvecký 1938* - G. Medvecký: Pohrebisko z doby bronzovej v Oboríne. *Sbor. Muz. Slovenskej Spoločnosti* 14. Turčiansky sv. Martin 1938, 230-241.
- Meier-Arendt 1992* - W. Meier-Arendt: Bronzezeit in Ungarn. *Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss*. Frankfurt am Mainz 1992.
- Mozsolics 1957* - A. Mozsolics: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung. *Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae* 8, 1957, 119-156.
- Mozsolics 1967* - A. Mozsolics: Bronzfunde des Karpatenbeckens. *Depotfundhorizonte Hajdúsámon und Kosziderpadlás*. Budapest 1967.

- Müller 2002* - J. Müller: Modelle zur Einführung der Zinnbronzetechnologie und zur sozialen Differenzierung der mitteleuropäischen Frühbronzezeit. In: J. Müller (Hrsg.): Vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit: Muster sozialen Wandels? Bonn 2002, 267-289.
- Nešporová 1969* - T. Nešporová: K problematike hatvanskej kultúry na južnom Slovensku. Slov. Arch. 17, 1969, 369-402.
- Neugebauer/Gattringer 1988* - J. W. Neugebauer/A. Gattringer: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1988. Fundber. Österreich 27, 1988, 65-98.
- Neugebauer/Gattringer 1989* - J. W. Neugebauer/A. Gattringer: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1989. Fundber. Österreich 28, 1989, 55-100.
- Nevizánsky 2001* - G. Nevizánsky: Príspevok k mladšiemu stupňu kultúry Makó (Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. Slov. Arch. 49, 2001, 19-38.
- Novotná 1997* - M. Novotná: Zur Mobilität in der Bronzezeit. In: Sbor. Prací Fil. Fak. Brněnské Univ. M2, Brno 1997, 169-179.
- Novotná 2001* - M. Novotná: Symbole vom Rad und Sonne in der Kunst der Bronzezeit. In: B. Gediga/A. Mierzwinski/ W. Piotrowski (Hrsg.): Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie śródkowej. Wrocław-Biskupin 2001, 365-375.
- Novotná/Paulík 1989* - M. Novotná/J. Paulík: Neskoroeneolitická mohyla v Šuranoch, okr. Nové Zámky. Arch. Rozhledy 41, 1989, 368-378.
- Novotný/Novotná 1984* - B. Novotný/M. Novotná: Košťany-Gruppe. In: Kulturen der Frühbronzezeit. Beograd 1984, 289-298.
- Olexa 1982a* - L. Olexa : Siedlungen und Gräberfelder aus der Bronzezeit von Nižná Myšľa in der Ostslowakei. In: Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Bd. 1. Berlin 1982.
- Olexa 1982b* - L. Olexa: Gräber von Metallgiessern in Nižná Myšľa. Arch. Rozhledy 39, 1982, 255-275.
- Olexa 1988* - L. Olexa: Pohrebny ríitus ľudu otomanskej kultúry na Slovensku. In: M. Dočkalová (ed.): Antropologie a pohrební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání. Československá společnost antropologická při ČSAV. Brno 1988, 91-96.
- Olexa 1992* - L. Olexa: Náleziská z doby bronzovej v Nižnej Myšli. Slov. Arch. 40, 1992, 189-204.
- Olexa 1999* - L. Olexa: Dvadsaata prva etapa výskumu v Nižnej Myšli. AVANS 1997, 1999, 126-128.
- Ožďáni 1986* - O. Ožďáni: Zur Problematik der Entwicklung der Hügelgräberkulturen in der Südwestslowakei. Slov. Arch. 34, 1986, 5-96.
- Pichlerová 1971* - M. Pichlerová: Nové nálezy maďarskej kultúry v zbierkach SNM v Bratislave. In: Zborník Slovenského Národ. Múz. 65. História 11. Bratislava 1971, 5-23.
- Polla 1960* - B. Polla: Birituálne fuzesabonyksé pohrebisko v Strede nad Bodrogom. In: B. Chropovský/M. Dušek/ B. Polla: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1960, 209-386.
- Primas 1977* - M. Primas: Untersuchungen zu den Bestattungsbitten der ausgehenden Kupfer- und frühen Bronzezeit. BRGK 58, 1977, 1-160.
- Rowley-Conwy 2001* - P. Rowley-Conwy: Science, theory and archaeology in Britain: a minimalist view of the debate. Arch. Polona 39, 2001, 17-36.
- Sarnowska 1969* - W. Sarnowska: Kultura unieticka w Polsce. Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
- Schalk 1992* - E. Schalk: Das Gräberfeld von Hernádkak. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Bonn 1992.
- Somogyvári 1998* - Á. Somogyvári: Bronzkori temetőrészletei Tiszaalpáron. Cumania 15, 1998, 179-197.
- Strahm 1995* - Ch. Strahm (Hrsg.): Das Glockenbecher-Phänomen. Freiburg 1995.
- Stanczik/Tárnoki 1992* - I. Stanczik/J. Tárnoki: Jászdzózsa-Kápolnahalom. In: W. Meier-Arendt (Hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Mainz 1992.
- Stuchlík 1990* - S. Stuchlík: Počátky mohylového pohřbívání v době bronzové na Moravě. In: Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátým narozeninám J. Poulika. Brno 1990, 129-145.
- Stuchlík 1996* - S. Stuchlík: Pravěká pohřebiště v Moravské Nové Vsi-Hruškách. Studie Arch. Ústavu AV ČR XVI/ 1. Brno 1996.
- Stuchlík/Stuchlíková 1992* - S. Stuchlík/J. Stuchlíková: Die Veteřov-Gruppe und die Entstehung der Hügelgräberkultur in Mähren. Prähistorische Zeitschrift. Bd. 67, 1, 1992, 15-42.
- Szabó 1999* - J. J. Szabó: Früh- und Mittelbronzezeitliche Gräberfelder von Battonya. Inventaria Praehistorica Hungariae. Budapest 1999.
- Szathmári 1983* - I. Szathmári: Kisapostager Gräber im bronzezeitlichen Gräberfeld von Dunaújváros. Alba Regia 20, 1983, 7-36.
- Szénánsky 1977* - J. G. Szénánsky: A Vatyai kultúra leletei Csongrád körmékén. Archaeológiai Értesítő 104/1, 1977, 18-46.

- Tárnoki 1986* - J. Tárnoki: Fragen des Fortbestehens der Hatvan-kultur in Nordungarn. In: Urzeitliche und Frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten. Nitra 1986.
- Tihelka 1963* - K. Tihelka: Severopanonské prvky v keramice věteřovského typu na Moravě. Arch. Rozhledy 15, 1963, 9-14.
- Točík 1979* - A. Točík: Výčapy-Opatovce und weitere altbronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei. Nitra 1979.
- Točík 1981* - A. Točík: Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej. Nitra 1981.
- Točík/Vlček 1991* - A. Točík/E. Vlček: Pohrebisko zo staršej doby bronzovej vo Švábovciach (okr. Poprad). Nové Obzory 32, 1991, 49-69.
- Torma 1978* - I. Torma: A balatonakali bronzkori sír. Veszprém Megyei Múz. Közl. 13, 1978, 15-27.
- Torma 1996* - I. Torma: A Tokodi Csoport és a dunántúli mészbetétes kerámia Nyergesújfalu temetője. In: Acta Musei Papensis 6. Pápa 1996, 43-52.
- Veliačik 1972* - L. Veliačik: Pohrebisko severopanónskej kultúry v Chľabe. Slov. Arch. 20, 1972, 189-222.
- Veliačik/Furmánek 1988* - L. Veliačik/V. Furmánek: Pohrebný ríitus doby bronzovej na Slovensku. In: M. Dočkalová (ed.): Antropologie a pohrební ritus doby bronzové. Materiály z pracovního setkání. Československá společnost antropologická při ČSAV. Brno 1988, 97-108.
- Vladár 1966* - J. Vladár: Zur Problematik der Kosihy-Čaka Gruppe in der Slowakei. 245-336. Slov. Arch. 14, 1966, 245-336.
- Vladár 1973* - J. Vladár: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči. Bratislava 1973.
- Vladár 1976* - J. Vladár: Komplexný výskum opevneného sídliska otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku. AVANS 1975, 1976, 215-223.

PhDr. Klára Marková, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949021 Nitra
klara.markova@savba.sk

ANMERKUNGEN ZU PROBLEMEN DER BIRITUALITÄT AUS DER SICHT DER ÄLTEREN BRONZEZEIT IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Die spätneolithische Entwicklung in der älteren Bronzezeit hat zur Folge, dass eine Kontaktzone zwischen Skelett- und Brandbestattungsritus fortduert. Die Zone verläuft einerseits durch den östlichen Teil der Südwestslowakei, andererseits durch den westlichen Teil der Ostslowakei. Ungefähr zwischen den Flüssen Donau und Theiß dauert die Verbrennung von Toten fort. Sie ist besonders in den Kulturen Makó-Kosihy-Čaka-Kultur, Nýrség-Zatín-Kultur und Nagyrév-Kultur üblich. In den durch die Wirkung der Epischnur-Kultur und des Epischnur-Kulturkomplexes betroffenen Gebieten dauert der Skelettritus fort. Im Südosten gehört zu dieser Kontaktzone das Gebiet des Maroš-Flusses.

Die linksuferige mittlere Donau stellt bei der Mündung des Hron- und Ipel-Flusses einen Raum dar, in dem zum Kontakt des Theißgebiets mit dem Gebiet der Donau kommt. Das verfolgte Gebiet stellt den nordöstlichen Rand der Hatvan Kultur dar. Ihr Kontakt mit den benachbarten Kulturen belegt nicht nur die Stratigraphic von befestigten Siedlungen (Marková 2001, Abb. 2), sondern auch das Gräberfeld in Salka II mit Urnengräbern der Hatvan Kultur, Grübchengräbern Kisapostag-Kultur und der Nordpannonischen Kultur; in den Fundbeständen der Brandgräber ist auch die Keramik der Aunjetitzer Kultur vertreten. Das festgestellte Skelettritual war ohne Beigaben (Točík 1981, Nešporová 1969). Im Hinblick auf die Funde der Aunjetitzer-Keramik, die Verbreitung von sog. Aunjetitzer Bronzen im Karpatenbecken, gegenseitige Verbindung im Kontaktgebiet des Hurbanovo-Typs der Aunjetitzer Kultur, kann nicht einmal solche Zugehörigkeit ausgeschlossen werden. Die Kisapostag-Kultur kann mit Hilfe von Skeletgräbern aus der jüngeren Entwicklungsphase (Szatmári 1983) die allmähliche Verbreitung vermittelt haben, wobei ihre Funde (Kiss 1998) nicht nur das Milieu der Hatvan Kultur, sondern auch den Osten des Beckens betroffen haben.

Im nordöstlichen Teil der Kontaktzone von dem Skelettritus mit dem Brandritus, d. h. in der Ostslowakei, kommt es zum Kontakt der Hatvan Kultur mit der Otomani-Kultur, wobei dieser Kontakt große Auswirkungen auf den Bestattungsritus in Form von Anwesenheit der Grübchen- aber auch Urnenbrandgräber hatte (Hernádkak, Schalk, 1992, 37). Aus der klassischen Phase der Kultur stammt der Fund eines Brandgrabs in der rechteckigen Grube mit

der SO-NW-Orientierung in Drahňov (Gašaj 1991). In der nachklassischen Phase der Otomani-Kultur werden auf ihren Gräberfeldern neben Skelettgräbern auch viele Brandgräber angeführt (Streda nad Bodrogom, Borša, Čičarovce, Levoča, Oborín, Švábovce, Trebišov, Valaliky - Košťany, Valaliky-Buzice; Medvecký 1938, Polla 1960, Vlček-Točík 1991, Olexa 1988, Gašaj 1987). Auch im Kult der Otomani-Kultur zeigt sich die Biritualität von menschlichen Opfern (Spišský Štvrtok, Vladár 1975, 217). Zwischen den Skelettgräbern auf den Gräberfeldern befreit sich die Orientierung mit wiederholtem, auf einigen Stellen auch überwiegendem, Vorkommen von Gräbern in der O-W/W-O-Richtung. Die Hatvan Kultur existiert in ihrem östlichen Verbreitungsgebiet auch weiter (z. B. in Bag - Pereš bei Aszód (Tárnoki 1986). Im Tal des Slaná-Flusses stellt die weitere Entwicklung der Besiedlung die Pilínyer Kultur dar, die aus dem Untergrund der Otomani-Kultur entstand. Als existierendes Substrat spielte auch die ausklingende Hatvan Kultur eine bestimmte Rolle.

Die Kontaktzone verschwindet langsam im Laufe des jüngeren Zeitabschnittes der älteren und am Anfang der mittleren Bronzezeit als Folge einer erhöhten Mobilität im Karpatenbecken. Diese Mobilität wurde vor allem durch die Ungleichmäßigkeit von Rohstoff- und Nahrungsquellen ausgelöst. Damit hängen auch der Aufschwung von Spezialisierung und Arbeitsteilung, Aufschwung von Unterschieden im gesellschaftlichen Status und die Präsentation der Prestige zusammen. Die Mobilität zeigt sich auch in der länger dauernden Akulturalisation mit lokalen konkreten Erscheinungen und kulturell heterogenen Fundbeständen und Fundlagen, die im Gelände festgestellt und durch Biritualität ausgedrückt waren. Unter dem Einfluss von fortdauernden Kontakten von ausklingenden Kulturen der älteren Bronzezeit kommt es am Anfang der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken zum allmählichen Untergang ihres kulturellen Ausdrucks und in Abhängigkeit vom Charakter der ursprünglichen Grundlage erlangen sie Elemente von neuen Entitäten.

K PROBLEMATIKE BIRITUALITY U KELTOV¹

Jozef Bujna

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0183/03.

Južné Slovensko, severné Maďarsko východne od Dunaja, neskora doba halštatská až včasná doba laténska - stupne Ha D3-LT A, 5. - prvá štvrtina 4. stor. pred Kr., staršia až stredná doba laténska - stupne LT B1-C1, druhá štvrtina 4. - prvá štvrtina 2. stor. pred Kr., keltské ploché pohrebiská a hroby nositeľov kultúry Vekerzug, pohrebný ríitus, biritualita, mikrosondy v čase a v priestore.

Southern Slovakia, northern Hungary east of the Danube, Late Hallstatt to Early La Tène periods - Ha D3-LT A stages, 5th - first quarter of 4th cent. BC, Early to Middle La Tène periods - LT B1-C1 stages, second quarter of 4th - first quarter of 2nd cent. BC, Celtic flat burial places and graves of Vekerzug-culture bearers, burial rite, birituality, micro-probes in time and space.

Úvod do problematiky

Obdobie stupňov LT B1, B2 a C1 (ďalej uvádzané bez skratky LT), vymedzené zhruba rokmi 380-180 pred Kr., na území strednej Európy sa zvykne označovať ako horizont plochých keltských pohrebísk. Na rozdiel od včasnolaténskeho stupňa A, v ktorom sa ešte vyskytuje pochovávanie pod mohylami, od stupňa B1 je na tomto území všeobecne rozšírené pochovávanie na plochých pohrebiskách.

Na území južného Slovenska, severného Maďarska a severozápadného Rumunska sú ploché pohrebiská prispôsobované Keltom, ktorých pomocne označujeme ako východní. Ide pritom o rôzne keltské kmene, alebo aspoň ich časti, ktoré počas expanzie a migrácie sa usadzovali na tomto území v priebehu stupňa B1, t. j. od druhej a najmä od tretej štvrtiny 4. stor. pred Kr. Z územia juhozápadného Slovenska, na rozdiel od severného Zadunajska, nepoznáme lokality s kontinuitým osídlením od neskorohalštatského až včasnolaténskeho obdobia stupňov HA D3 a LT A, t. j. od 5. stor. pred Kr., do starolaténskeho stupňa B1, teda do druhej a tretej štvrtiny 4. stor. pred Kr. Na území medzi údolím Traisenu v Rakúsku a ohybom Dunaja v Maďarsku uvádzajú E. Jerem (1996) okrem iných tiež pohrebiská, na ktorých sa pochovávalo od neskorej doby halštatskej až po strednú dobu laténsku, napríklad Franzhausen a v Zadunajskej: Sopron-Krautacker, Babót a Pilismarót-Basaharc. Pochovávanie na väčšine keltských pohrebísk v tejto oblasti však začína až od stupňa B1.

Neskorohalštatský až včasnolaténsky horizont je na území západného Slovenska doložený pohrebiskami v Bučanoch a v Stupave, teda západne od Váhu, zatiaľ čo keltské ploché pohrebiská stupňa B1 sú situované prevažne východne od tohto toku. Napriek tomu viaceré znaky pohrebných zvykov ako aj tvary v materiálnej kultúre dokladajú pokračovanie kultúrnych tradícii medzi mladšou fázou stupňa A a včasnejšou fázou stupňa B1. Možno teda predpokladať, že tí, čo pochovávali v Bučanoch a v Stupave, boli nielen kultúrne, ale pravdepodobne aj etnicky blízki tzv. historickým Keltom. Môžeme ich pomocne označiť ako LT A-Kelti, na rozdiel od LT B-Keltov doložených tiež historickými prameňmi. Tito východní LT A- až B-Kelti prichádzali do styku ešte s halštatským obyvateľstvom kultúry Vekerzug.

So zámerom sledovať pôvod žiarového ríitu vo východokeltskom prostredí sa v nasledujúcich mikrosondách detailnejšie pozrieme na vytypované kultúrnoetnické a archeologické kontexty dokumentujúce vyššie načrtnutú situáciu.

Mikrosondy v čase a v priestore

Pod týmto označením rozumieme analyzujúce pohľady zacielené na vytypované časové úseky a územné celky v rámci hodnoteného archeologického priestoru.

Neskorohalštatská až včasnolaténska doba - stupne Ha D3-LT A, územie juhozápadného Slovenska západne od rieky Váh

Vo včasnolaténskom stupni A, t. j. zhruba medzi r. 450-380 pred Kr., je na pohrebiskách tzv. LT A-Keltov z územia juhozápadného Slovenska, t. j. v Bučanoch (Bujna/Romsauer 1983) a Stupave (Eisner 1930), doložený

iba kostrový rítmus. Pohrebiská halštatského obyvateľstva kultúry Vekerzug, zakladané už od 6. stor. pred Kr., pričom horná hranica ich trvania za dnešného stavu bádania zostáva otvorená, sú birituálne (*Romsauer 1993, 21 n.; 1996*).

Na pohrebisku v Bučanoch boli spolu s 32 kostrovými hrobmi, datovanými na záver neskorej doby halštatskej až do včasnej doby laténskej, odkryté aj štyri žiarové hroby s vekerzugským inventárom (*Bujna/Romsauer 1983, 281, Abb. 5: hroby 7, 37, 33 a 38*). Podľa *H. Parzingera (1989)* sú hroby s vekerzugským inventárom súveké so starším horizontom pochovávania na tunajšom pohrebisku - skupina Bučany I neskorohalštatského charakteru (pozri k tomu *Bujna 1993, 142*). Z výskytu hrobov oboch etník na jednom pohrebisku a z ich čiastočnej časovej súvekosti môžeme usudzovať na pravdepodobne spoločné miesto pochovávania, a teda ich vzájomný kontakt v priebehu 5. stor. pred Kr. Tento sa však neprejavil v ovplyvnení pohrebného rítu. Všetky hroby s včasnolaténskym inventárom na pohrebisku v Bučanoch sú kostrové. V najstarších z nich možno nájsť skôr stopy tradícií kalenderberskej kultúry (*Bujna 1991b, 374*). Niektoré pohrebné obyčaje a tvary materiálnej kultúry, doložené v hroboch z mladšieho horizontu pochovávania v Bučanoch, sú zase zastúpené na keltských plochých pohrebiskách stupňa B1 (*Bujna 1991c, 191; 1994, 1*).

Včasná doba laténska - stupeň B1, územie Podunajskej nižiny

Výskyt žiarových hrobov kultúry Vekerzug je doložený tiež na ploche birituálneho keltského pohrebiska v Mani (*Benadik 1978; 1983*). Starší názor vyjadrený B. Benadikom (1964, 87, 89), že sedem kostrových a dva žiarové halštatské hroby, odkryté na pohrebisku v Mani, sú súčasné s keltskými, nové výsledky bádania potvrdili iba čiastočne. Šest kostrových hrobov (1, 2, 5, 22, 34 a 49) patrí kultúrnej skupine Mezőcsát z konca doby bronzovej (*Romsauer 1999*) a iba dva žiarové hroby (12, 17) možno zaradiť do kultúry Vekerzug. Tieto dva žiarové hroby boli odkryté na juhovýchodnom okraji keltského pohrebiska, ktorý je zároveň aj okrajom preskúmanej plochy (*Benadik 1978, Abb. 3: hroby 12 a 17*). Podľa uvedenej nálezovej situácie sa vynára otázka, či v tomto prípade ide o okraj staršieho vekerzugského pohrebiska alebo o analogickú situáciu, ako na staršom pohrebisku v Bučanoch či na súvekých pohrebiskách zo severného územia Maďarska východne od Dunaja. Kovový inventár z týchto dvoch žiarových hrobov možno datovať do mladšej fázy vekerzugskej kultúry (za informáciu d'akujem P. Romsauerovi). Keďže horná hranica jej časového vymedzenia je stále otvorená, nemožno vylúčiť, že uvedené žiarové hroby boli súveké s včasnym horizontom pochovávania na keltskom pohrebisku - fáza B1a-b, t. j. zhruba druhá štvrtina 4. stor. pred Kr. Hroby patriace do včasnej fázy pochovávania na keltskom pohrebisku v Mani sú však výlučne kostrové, takže aj v tomto prípade, čo sa týka pohrebného rítu, sa stretávame s analogickou situáciou ako na pohrebisku v Bučanoch. Aj napriek potencionálnemu styku nositeľov kultúry Vekerzug a LT B-Keltov nedošlo k ovplyvneniu pohrebného rítu.

Včasná až stredná doba laténska - stupne B1-C1, územie severného Maďarska východne od Dunaja

Z územia severného Maďarska východne od Dunaja sa ako dôležité z hľadiska našej problematiky javia dve pohrebiská: Muhi, poloha Kocsmov kopečok (Kocsmadomb) a Kistokaj, poloha Kültelkek (*Hellebrandt 1999, 8: Map of the sites*), obe situované južne od Miskolca.

Z celkového počtu 45 hrobov odkrytých na pohrebisku v Muhi je desať keltských, ostatné pohreby patria nositeľom kultúry Vekerzug (*Hellebrandt 1997, 69; 1999, 215-236*). Ako najväčšejší z keltských pohrebov možno hodnotiť kostrový hrob 25 s bohatou ženskou výbavou (*Hellebrandt 1999, Pl. LXXVIII: 5-16; LXXIX: 1-4*). Podľa včasnych typov tenkých tyčinkových náramkov i nánožníkov, nákrčníka s pečatidlovými koncami a včasnych typov bronzových spôn VLT-schémy s jemne profilovanou pätkou a včasného typu železnej spony VLT-schémy pravdepodobne s predĺženou pätkou a zalomeným lučíkom patrí tento hrobový celok ešte do fázy B1a-b, možno ho teda datovať najneskôr okolo roku 350 pred Kr. (*Bujna 2003, 46 n.: typ BF-A1A; s. 65: skupina EF-B1; s. 82 n.: zoskupenia 1-2; 98*). Azda len o málo mladší je bojovnícky hrob 43 (*Hellebrandt 1999, Pl. LXXXII: 8-10; LXXXIII*). Podľa dlhého hrotu kopije so širokým listom a včasného typu dvojdielnej štítovej puklice (*Bujna 1991a, 247*: hrot kopije typu Ls 1a a štítová puklica typu U 1) a najmä stredného typu železnej spony VLT-schémy s rámovite oblúkovým lučíkom (*Bujna 2003, 63 a n.: typ EF-A2A; 83 a n. a 98*) možno ho zaradiť ešte do fázy B1c a datovať teda krátko po roku 350 pred Kr. Z hľadiska našej problematiky je dôležité, že hrob je už žiarového rítu, dokonca prísneho žiarového rítu s výrazne deformovaným mečom (pozri d'alej *Hroby s výzbrojou*). Hornú hranicu pochovávania na odkrytej časti keltského pohrebiska v Muhi reprezentuje žiarový hrob 42 (*Hellebrandt 1999, Pl. LXXXI: 12-17; LXXXII: 1-7*). Tento podľa neskorého typu kopijovitej zápony ako aj malých bronzových spôn SLT-schémy s vnútornou tetivou a mladého typu stredne dlhej železnej spony SLT-schémy patrí do fázy C1a, t. j. do tretej štvrtiny 3. stor. pred Kr. (*Bujna 2003, 59 a n.: skupiny BF-H1, -H2; 74 a n.: typ EF-H/L2; 90: zoskupenie 9; 99 a n.*).

Synchronizácia hrobov nositeľov kultúry Vekerzug a keltských je však obtiažná. Keďže hroby oboch etník sa na preskúmanej ploche pohrebiska v Muhi vyskytujú striedavo, sú vekerzugské považované za súveké s keltskými (*Hellebrandt 1999, 235, Fig. 192*). Podľa menej výrazného kovového inventára a keramiky by mali vekerzugské hroby z Muhi predstavovať neskorý horizont tejto kultúry. Horná hranica trvania kultúry Vekerzug je však problematická, podľa starších predstáv mohla trvať až do polovice 3. stor. pred Kr. (*Párducz 1955, 14*).

Na základe vyhodnotenia uvedeného pohrebiska M. Hellebrandt predpokladá, že Kelti sa tu stretli s pokojne nažíva-júcim roľníckym obyvateľstvom kultúry Vekerzug. Vo vekerzugských hroboch sa totiž okrem jedného s dvoma hrotmi strelič nenašli zbrane a ani jeden keltský hrob neprekŕýval vekerzugský (*Hellebrandt 1997, 69; 1999, 235 a n.*).

O niečo severnejšie je situované ďalšie keltské pohrebisko v Kistokaji, odkiaľ je publikovaných 27 pravde-podobne výlučne žiarových hrobov (*Hellebrandt 1999, 199-215*). Autorka datuje toto pohrebisko rámcovo do stupňa B2. Z hľadiska našej problematiky nás bude zaujímať hrob 20, ktorý možno hodnotiť za najvčasnejší (*Hellebrandt 1999, LXXIV: 6-14*). Tento okrem iného obsahoval aj dvojdielu pásovú záponu s puzzrom, analogickú záponám z viacerých hrobov, datovaných do stupňa A na pohrebisku v Bučanoch (*Bujna/Romsauer 1983, Taf. III: 2; VI: 2, 9; VII: 3; VIII: 5; X: 8*). Z jeho výbavy ďalej pochádzajú staré typy bronzových spôn VLT-schémy s jemne profilovanou pätkou (*Bujna 2003, 47 a n.*: typ BF-A2B a -A2E) a bronzové ozdobné kruhy s jemne vrúbkovaným telom a pečatidlovými koncami. Na základe uvedených typov ho možno datovať ešte do fázy B1c, t. j. do tretej štvrtiny 4. stor. pred Kr. (*Bujna 2003, 83 a n.*: zoskupenie 3; 98). Hrob 20 z Kistokaja predstavuje teda jeden z najvčasnejších žiarových hrobov so ženskou výbavou.

Včasná až staršia doba laténska - stupne B1-B2, južné územie východného Slovenska

S podobnou situáciou sa stretávame aj na južnom území východného Slovenska. Jeden z najvčasnejších laténskych pohrebov z tohto územia predstavuje žiarový bojovnícky hrob odkrytý v roku 1962 v Cejkove (*Benadik 1964, obr. 1, 2*). Podľa včasného typu bronzovej spony VLT-schémy s jemne profilovanou pätkou a priečne vrúbkovaným lučíkom a včasného typu železnej spony VLT-schémy s predĺženou pätkou a strechovito-oblúkovým lučíkom (*Bujna 2003, 46*: typ BF-A1-B; 65: typ EF-B1A) ako aj včasného typu dvojdielnej štítovej puklice (*Bujna 1991a, 247*: štítová puklica typu U 1) patrí tento hrob ešte do stupňa B1. Pritom ide o bojovnícky hrob s prísnym žiarovým rítom, keďže meč v pošve bol výrazne deformovaný (pozri ďalej *Hroby s výzbrojom*). V jeho keramickom inventári, ktorý pozostával zo siedmich nádob, sú až štyri tvary typologicky prislúchajúce vekerzugskej kultúre, z nich najvýraznejší je džbánok (*Benadik 1964, obr. 1: 1-4*). S podobnou situáciou zastúpenia nekeltských keramických tvarov v hrobovom inventári prevažne keltského charakteru sa stretávame tiež v žiarových bojovníckych hroboch zo stupňa B2, napríklad v hrobe 1 z Košíc (*Pástor 1954, 335, obr. 1; 340, obr. 153; Zachar 1974, 58 a n., obr. 3; Szabó/Petres 1992, Cat. no. 95, Pl. 94*) a zrejme v o niečo mladšom bojovníckom hrobe s prísnym žiarovým rítom z Kráľovského Chlmca (*Budinský-Krička 1975*).

Staršia doba laténska - stupeň B2, územie Maďarska južne od dunajského ohybu

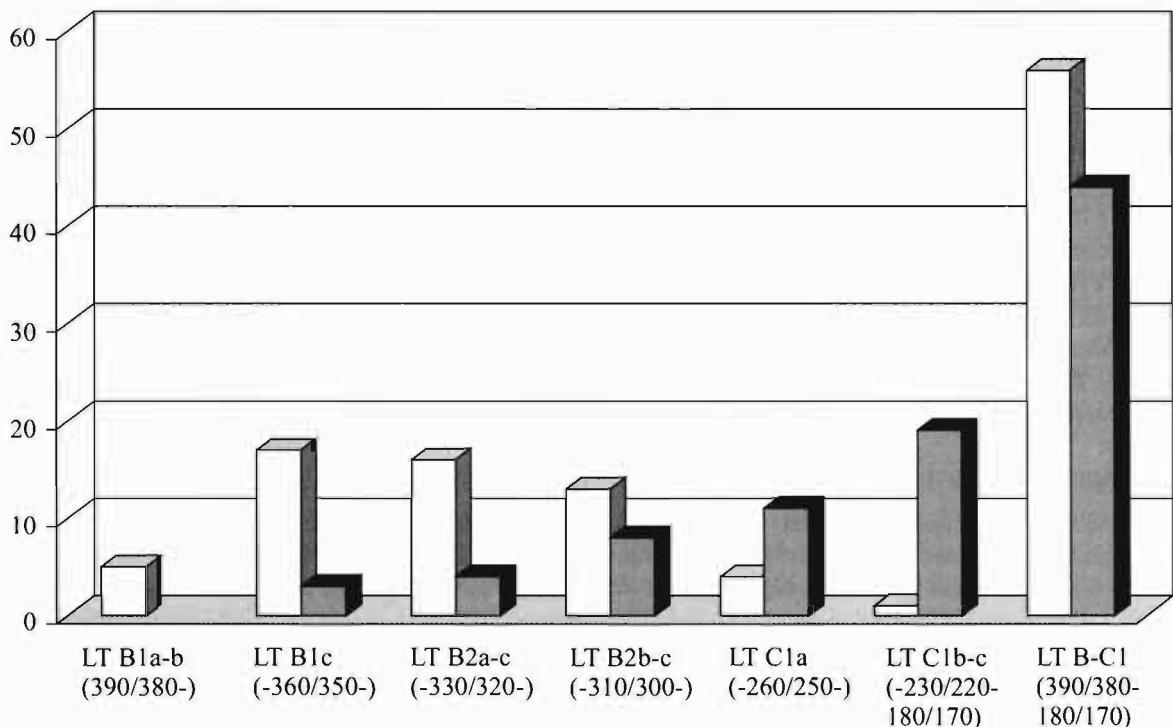
Ako doklad styku nositeľov kultúry Vekerzug a Keltov uvádzá *T. Nagy (1959, 338 n.)* urnový hrob s vekerzug-skou keramikou z Budapešti-Rákospaloty. Podľa dodatočne rekonštruovanej nálezovej situácie sa v tomto porušenom hrobe v bezprostrednej blízkosti urny nachádzal bronzový plechový priečne rebrovaný kruh (*Nagy 1959, 343, Abb. 8: 1*). Na základe vyobrazenia a detailného typologického zhodnotenia uskutočneného *T. Nagyom* mal kruh vyšší počet užších rebier. Ide teda o neskorý typ týchto ozdobných kruhov, ktorého výskyt v keltských hroboch prevažne vo funkcií nánožníka začína na začiatku stupňa B2 a trvá až do jeho konca, t. j. od poslednej štvrtiny 4. do prvej štvrtiny 3 stor. pred Kr. (*Bujna 2003, 98 a n.: zoskupenia 5-7*). Z uvedenej nálezovej súvislosti by bolo možné vyvodíť záver, že ešte okolo roku 300 pred Kr. mohlo dochádzať aj na pomedznom území medzi Zadunajskom a Veľkou nížinou ku styku medzi obyvateľstvom kultúry Vekerzug a Keltskimi.

Prechodný horizont až stredná doba laténska - horizont B2/C1 až stupeň C1, južné územie stredného Slovenska

Záchranným výskumom v roku 1962 bola v Drni zozbieraná časť inventára z laténskych hrobov zničených ťažbou piesku a odkryté tri žiarové hroby kultúry Vekerzug (*Balaša 1963*). Následným záchranným výskumom uskutočneným v roku 1974 boli odkryté ďalšie tri laténske hroby (*Furmánek/Sankot 1985*). Vo výbave laténskeho žiarového hrobu 2/74 sa vyskytol náramok zo železnej tyčinky členenej dvojkónickými článkami, oddelenými sub-tílnymi vývalkami (*Furmánek / Sankot 1985, 282, 288, obr. 10: 16*). Zhodný tvar pochádza z jedného z troch žiarových hrobov kultúry Vekerzug (*Balaša 1963, 708, obr. 234: 5*). Uvedená nálezová situácia by mohla dokládať taktiež styk nositeľov kultúry Vekerzug s keltskou komunitou ešte v priebehu časového úseku druhej a tretej štvrtiny 3. stor. pred Kr., do ktorého je datovaný výskyt uvedeného typu ozdobného kruhu.

Vývoj pohrebného rítu u mužskej a ženskej časti keltskej populácie

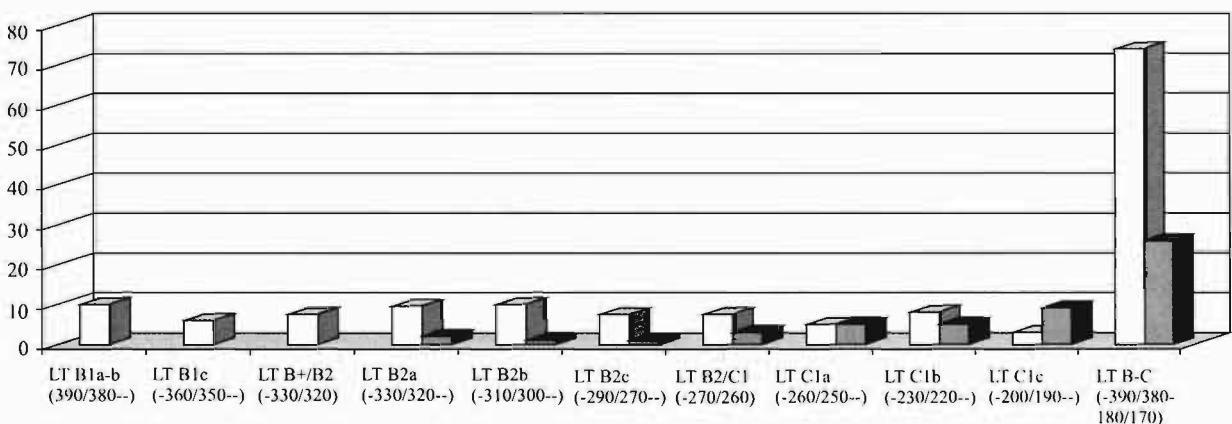
Vyššie načrtnutú situáciu budeme teraz sledovať na keltských plochých pohrebiskách z územia Slovenska najskôr v rámci mužskej časti populácie, t. j. na hroboch s výzbrojom, a potom na hroboch bez zbraní, t. j. prevažne pohreboch žien.

Obr. 1. Percentuálne zastúpenie kostrového (biela) a žiarového rítu (raster) v hroboch s výzbrojou, t. j. pohreboch mužov-bojovníkov, na keltských plochých pohrebiskách z územia Slovenska, premietnuté v časovom vývoji od včasnej po strednú dobu laténsku, stupne LT B1, B2 a C1.

Abb. 1. Prozentuelle Vertretung vom Skelett- (1) und Brandritus (2) in den Gräbern mit Ausrüstung, d. h. Bestattungen von Männern-Kämpfern, auf den keltischen flachen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei, dargestellt in der zeitlichen Entwicklung von der frühen bis zur mittleren Latènezeit, Stufen LT B1, B2 und C1.

1 (weiß) - Skelettritus, 2 (Raster) - Brandritus.

Obr. 2. Percentuálne zastúpenie kostrového (biela) a žiarového rítu (raster) v hroboch bez zbrani, t. j. prevažne pohreboch žien, s priemernou až nadpriemernou výbavou na keltských plochých pohrebiskách z územia Slovenska, premietnuté v časovom vývoji od včasnej po strednú dobu laténsku, stupne LT B1, B2 a C1.

Abb. 2. Prozentuelle Vertretung vom Skelett- (weiß) und Brandritus (Raster) in den waffenlosen Gräbern, d. h. vorwiegend Bestattungen von Frauen, mit durchschnittlicher bis überdurchschnittlicher Ausstattung auf den keltischen flachen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei, dargestellt in der zeitlichen Entwicklung von der frühen bis zur mittleren Latènezeit, Stufen LT B1, B2 und C1.

Hroby s výzbrojou (obr. 1)

Podiel kremácie v rámci celej doby pochovávania na keltských plochých pohrebiskách na území Slovenska predstavuje asi 44% všetkých hrobov s výzbrojou. Táto priemerná hodnota však v časovom vývoji vykazuje výrazné zmeny.

Hroby bojovníkov zo stupňa B1, t. j. zhruba z druhej a tretej štvrtiny 4. stor. pred Kr., sú na plochých keltských pohrebiskách z územia juhozápadného Slovenska kostrového rítu: Dubník (*Bujna 1989; 1991a*), Galanta-Nebojsa (*Chropovský 1958*), Hurbanovo-Bacherov majer (*Benadik 1957, 55-74, 131-136, tab. XXXVI*), Chotín (*Ratimorská 1981*), Komjatice (*Kraskovská 1957*), Maňa (*Benadik 1978; 1983*) a Svätý Peter (*Dušek 1960*).

Na rozhraní stupňov B1 a B2, t. j. zhruba v poslednej štvrtine 4. stor. pred Kr., sa objavujú prvé žiarové hroby s výzbrojou ako na juhozápadnom Slovensku, napríklad Hronovce-Domaša (*Eisner 1927*) a hrob 62 z pohrebiska Malé Kosihy (*Bujna 1995*), tak aj na východnom Slovensku, napríklad Cejkov (*Benadik 1964*). Ich zastúpenie predstavuje však iba asi 3% všetkých bližšie datovateľných hrobov s výzbrojou a pomer žiarových ku kostrovým pohrebom v čase nástupu kremácie je zhruba 1: 6. Z hľadiska priestorového rozšírenia zostáva výskyt žiarových hrobov so zbraňami obmedzený na územie juhozápadného Slovenska východne od dolného Hronu a južné územie východného Slovenska. V mladších fázach stupňa B2, t. j. zhruba v prvej polovici 3. stor. pred Kr., pribúdajú žiarové hroby bojovníkov aj na ďalších pohrebiskách: Dubník (*Bujna 1989; 1991a*), Ipeľské Predmostie (*Točík 1951; Benadik 1962, 341, 387, obr. 18*), Drňa a na východnom Slovensku Kráľovský Chlmec (*Budinský-Krička 1975*) a Ižkovce (*Vizdal 1976; 1982*), čím sa ich zastúpenie zhruba zdvojnásobilo, teda tvorilo asi 8%. Pomer žiarových pohrebov ku kostrovým tak dosiahol hodnotu zhruba 3: 5.

Vo včasnej až strednej fáze stupňa C1, t. j. C1a-b, približne v druhej polovici 3. stor. pred Kr., podiel žiarových hrobov s výzbrojou opäť stúpol, a to na hodnotu približne 11%, čím sa pomer žiarových pohrebov ku kostrovým zvýšil v prospech kremácie na zhruba 3: 1. Na pohrebiskách so začiatkom pochovávania ešte v stupni B1 či v priebehu stupňa B2, napríklad Bajč-Vlkanovo, Chotín X, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, sa však kostrové hroby s výzbrojou vyskytujú minimálne do včasnej fázy stupňa C1. Z neskornej fázy stupňa C1, t. j. C1c, zhruba z prvej štvrtiny 2. stor. pred Kr., ktorá predstavuje záverečnú fázu pochovávania na keltských plochých pohrebiskách zo sledovaného územia, sú bojovnícke hroby prevažne žiarové: Holiare (*Benadik 1957, 83-98, 138-143, tab. XXXI-XXXVIII*), Ipeľské Predmostie, Malé Kosihy, Nitra-Mlynárce (nepublikované), Šurany-Nitriansky Hrádok (*Benadik 1976*), Drňa a Ižkovce. Ich podiel tvorí až 19% v rámci všetkých bližšie datovateľných hrobov s výzbrojou. Iba na pohrebisku v Palárikove, kde sú všetky hroby s výzbrojou kostrového rítu, sa tento spôsob pochovávania mužov-bojovníkov udržal až do záverečnej fázy tamojšieho pochovávania, t. j. do záverečnej fázy stupňa C1.

Hroby bez zbraní (obr. 2)

V tomto prípade ide prevažne o hroby žien s priemernou až nadpriemernou výbavou, ktorá umožňovala ich bližšie chronologické zaradenie. Podiel žiarových hrobov v tejto kategórii v rámci celej doby pochovávania na keltských plochých pohrebiskách z územia Slovenska predstavuje iba 26%. Táto priemerná hodnota v časovom vývoji takisto vykazuje isté rozdiely, i keď nie také nápadné, ako boli v prípade hrobov s výzbrojou.

Včasná fáza pochovávania na keltských plochých pohrebiskách, t. j. stupeň B1 - zhruba druhá až tretia štvrtina 4. stor. pred Kr., je na území juhozápadného Slovenska doložená na pohrebiskách Dubník (*Bujna 1989; 1991a*), Galanta-Nebojsa (*Chropovský 1958*), Gbelce (*Benadik 1961, 184, obr. 10*), Hurbanovo-Bacherov majer (*Benadik 1957, 55-74, 131-136, tab. XXXVI*), Kamenín (*Benadik 1957, 98-114, 143-147, tab. XXXIX-XLVIII*), Komjatice (*Kraskovská 1957*), Maňa (*Benadik 1978; 1983*), Nitra-Mikov dvor (*Bujna/Kováčová 1988*), Palárikovo (nepublikované; *Benadik 1975*), Svätý Michal (*Benadik 1962, 351 a n.*), Svätý Peter (*Dušek 1960*) a Úľany nad Žitavou (*Benadik 1961, 185, obr. 11*). Bližšie datovateľné hroby žien z tohto stupňa sú výlučne kostrového rítu.

Okrem vyššie uvedených pohrebísk, na ktorých začalo pochovávanie už v stupni B1 a pokračovalo v stupni B2, sú hroby žien s priemernou až nadpriemernou výbavou patriacou do stupňa B2 doložené na nasledovných lokalitách: Bajč-Vlkanovo (*Benadik 1960*), Branč (*Hanuliak 1977*), Chotín X (*Ratimorská 1981*), Malé Kosihy (*Bujna 1995*), Nové Zámky (*Pieta 1992*), Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (*Benadik 1957, 11-39, 115-127, tab. I-XIV*) a Šahy (*Balaša 1960*). V priebehu stupňa B2, t. j. v poslednej štvrtine 4. a v prvej štvrtine 3. stor. pred Kr., môžeme sledovať výskyt prvých žiarových hrobov žien s priemernou až nadpriemernou výbavou. Ich podiel je nízky, predstavuje iba 1-2% všetkých bližšie datovateľných hrobov. Pomer žiarových pohrebov ku kostrovým v jednotlivých fázach stupňa B2 sa pohybuje približne v rozpätí 1: 10 až 1: 5.

V prechodnom horizonte medzi staršou a strednou dobu laténskou sa zakladali ďalšie nové pohrebiská, napríklad Hurbanovo-Abov kopec (*Benadik 1957, 41-55, 127-131, tab. XV-XIX*), Hurbanovo-Bohatá (*Rejholcová 1977*), Dvory nad Žitavou (*Benadik 1957, 74-83, 136-143, tab. XXVII-XXX*), Palárikovo, poloha II (*Paulík/Zachar 1975*) a Drňa. V kroji žien pochovaných s priemernou až nadpriemernou výbavou dochádza k výraznej zmene. Ako nový tvar sa začínajú vyskytovať viacpuklicové kruhy, ktoré postupne vytlačia dlho obľúbené plechové kruhy

s bradavkovitou výzdobou - špecifický ozdobný kruh východokeltských žien. I keď percentuálne zastúpenie žiarových pohrebov je stále nízke - asi 3% všetkých bližšie datovateľných hrobov, pomer žiarových hrobov voči kostrovým dosiahol hodnotu zhruba 1: 3.

Vo včasnej až strednej fáze stupňa C1, t. j. zhruba v druhej polovici 3. stor. pred Kr., sa podiel žiarových pohrebov postupne zvyšuje až na úroveň 5% všetkých bližšie datovateľných hrobov. Pomer žiarových pohrebov ku kostrovým už tvorí temer polovicu, t. j. 1: 1,5 až 1: 1. Na začiatku stupňa C1 vznikajú nové pohrebiská, dokonca výlučne so žiarovým rítom, napríklad Holiare. Hroby žien s priemernou až nadpriemernou výbavou sú doložené na nasledovných pohrebiskách: Bajč-Vlkanovo, Drňa, Dvory nad Žitavou, Hurbanovo, polohy Abov kopec a Bohatá, Holiare (*Benadik 1957, 83-98, 138-143, tab. XXXI-XXXVIII*), Chotín X, Ižkovce (*Vizdal 1976; 1982*), Malé Kosihy, Maňa, Nitra-Mlynárce (nepublikované), Palárikovo a Palárikovo, poloha II, Svätý Michal, Šurany-Nitriansky Hrádok, poloha Zámoček (*Benadik 1976*) a Trnovec nad Váhom-Horný Jatov.

Neskorá fáza pochovávania na plochých keltských pohrebiskách, t. j. zhruba prvá štvrtina 2. stor. pred Kr., je v rámci hodnoteného archeologického priestoru doložená na pohrebiskách: Hurbanovo, polohy Abov kopec a Bohatá, Holiare, Malé Kosihy, Nitra-Mlynárce, Šurany-Nitriansky Hrádok, Palárikovo a azda Nitra-Námestie 1. mája (*Pieta 1993*). Na juhu stredného Slovenska je to Drňa a na východnom Slovensku sú to Ižkovce. Podiel žiarových pohrebov dosahuje asi 9% v rámci všetkých bližšie datovateľných hrobov a pomer žiarových pohrebov ku kostrovým predstavuje zhruba 3: 1, čo znamená výraznú prevahu kremácie.

Vývoj pohrebného rítu na keltských pohrebiskách z územia Slovenska

Nakoniec budeme sledovať vývoj pohrebného rítu v rámci jednotlivých vytypovaných pohrebísk z územia Slovenska, a to v chronologickom poradí podľa doby pochovávania (tabela 1; obr. 3).

Dubník

Na preskúmanej časti pohrebiska v Dubníku s hrobmi datovanými do stupňa B1 až do včasnej a staršej fázy stupňa B2, t. j. od druhej štvrtiny 4. stor. až do prvej štvrtiny 3. stor. pred Kr., tvorí zastúpenie žiarových hrobov 15% všetkých tunajších pohrebov dospelých jedincov (*Bujna 1989, 247*). V prípade mužských hrobov je však tento podiel podstatne vyšší a predstavuje až 40%. Vo všetkých piatich žiarových hroboch boli totiž pochovaní muži, z toho dokonca štyria s výzbrojom. Bojovnícke žiarové hroby patria časovo až do fázy Dubník 3, ktorá predstavuje klasický úsek stupňa B2 (*Bujna 1991a, 249 a n.*). V rámci preskúmanej časti pohrebiska Dubník všetky hroby zo stupňa B1 a z fázy B2a sú kostrové.

Maňa

Podobná situácia, čo sa týka stupňa B1 a začiatku stupňa B2, je doložená na pohrebisku v Mani s pochovávaním od včasnej fázy stupňa B1 až do neskorej fázy stupňa C1, t. j. od druhej štvrtiny 4. do prvej štvrtiny 2. stor. pred Kr. Keďže táto nekropola bola preskúmaná temer kompletne, sú výsledky jej hodnotenia o to závažnejšie. Podiel kremácie v rámci 109 keltských hrobov predstavuje 15% (*Benadik 1978, 399; 1983, 9*). V rámci hrobov s výzbrojom však zastúpenie žiarového rítu dosahuje zhruba 28%, čo je hodnota podstatne nižšia ako v prípade dubníckeho pohrebiska. Výskyt žiarových hrobov začína až vo včasnej fáze stupňa C1. V porovnaní s pohrebiskom v Dubníku môžeme teda konštatovať ešte neskorší nástup kremácie.

Palárikovo

Na ďalšom veľkom, temer kompletne preskúmanom keltskom pohrebisku v Palárikove s dobowou pochovávania od stupňa B1 až do neskorej fázy stupňa C1 je podiel žiarových pohrebov v rámci 94 odkrytých hrobov veľmi nízky a tvorí iba 8%. Pritom všetky hroby s výzbrojom, ktoré tvoria iba 7% z celkového počtu odkrytých hrobov, sú kostrového rítu. Prvé žiarové hroby bez zbraní sa objavujú až od stupňa B2.

Chotín, poloha X

Pohrebisko v Chotíne, na ktorom sa pochovávalo od rozhrania stupňov B1-B2 až do stupňa C1, t. j. od poslednej štvrtiny 4. stor. do prvej štvrtiny 2. stor. pred Kr., vykazuje zastúpenie žiarových hrobov taktiež iba 8%. Z trinástich hrobov so zbraňami, predstavujúcich vysoký podiel 27%, je iba jeden žiarového rítu. Tento časovo patrí až do záverečnej fázy pochovávania, t. j. do mladšej fázy stupňa C1. Žiarový ríitus sa začína objavovať v priebehu stupňa B2, avšak výraznejšie sa presadzuje až v stupni C1.

Bajč-Vlkanovo

Zastúpenie hrobov so žiarovým rítom na pohrebisku v Bajči-Vlkanove s dobowou pochovávania od začiatku stupňa B2 až do včasnej fázy stupňa C1, t. j. zhruba od poslednej štvrtiny 4. do tretej štvrtiny 3. stor. pred Kr., predstavuje asi 22%. Vysoký počet porušených hrobov na tomto pohrebisku však stáraje presnejšie určenie podielu žiarových hrobov (*Benadik 1960, 409 a n.*). Pritom všetky hroby s výzbrojom, ktorých zastúpenie 6% je podobne nízke ako napríklad na pohrebisku v Palárikove, sú kostrového rítu. Táto skutočnosť taktiež odpovedá stavu konštatovanému vyššie v súvislosti s palárikovským pohrebiskom. Pochovanie v hroboch bez zbraní začínať byť spaľovaní až koncom stupňa B2.

Trnovec nad Váhom-Horný Jatov

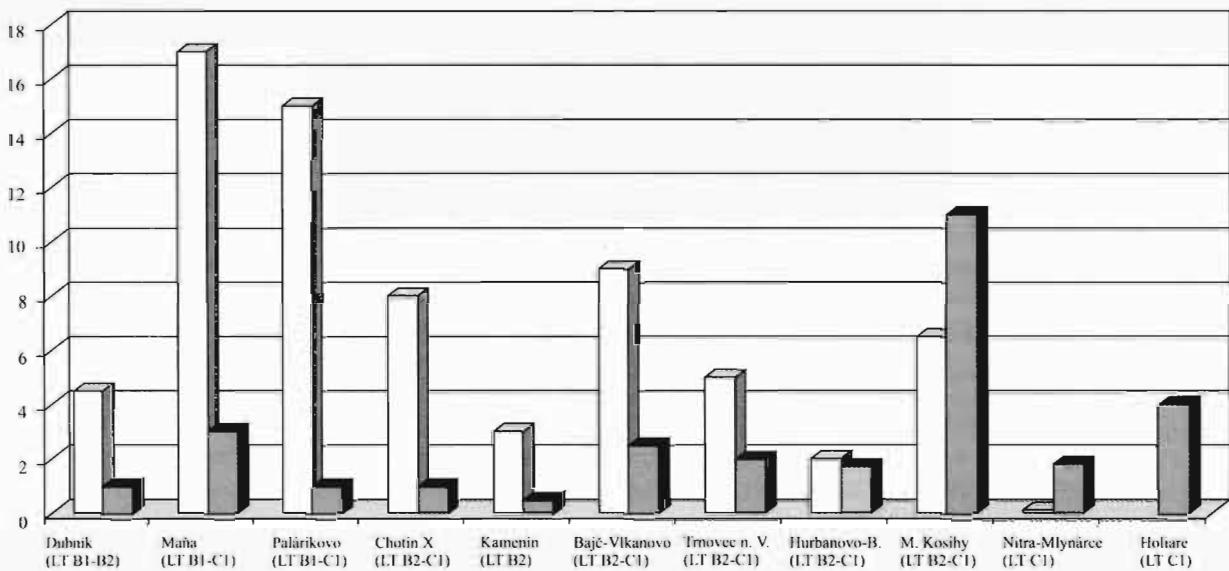
Podiel kremácie na preskúmanej časti pohrebiska v Hornom Jatove pri Trnovci nad Váhom, kde sa pochovávalo od rozhrania stupňov B1-B2 až do stupňa C1, teda zhruba od poslednej štvrtiny 4. do poslednej štvrtiny 3. stor. pred Kr., tvorí 25%. Všetky hroby s výzbrojou, ktorých zastúpenie tvorí 15%, sú kostrového rítu. Podľa svedectva hrobov bezo zbraní nastupuje žiarový rítus u prevažne ženskej časti populácie až začiatkom stupňa C1.

Hurbanovo-Bohatá

Preskúmaná časť pohrebiska v miestnej časti Hurbanova, zvanej Bohatá, je datovaná na záver stupňa B2 s ťažiskom v stupni C1, t. j. do druhej polovice 3. až do prvej štvrtiny 2. stor. pred Kr. Zastúpenie kremácie tu dosahuje vyše 40%. Pritom najstaršie preskúmané hroby z konca stupňa B2 aj zo začiatku stupňa C1 sú kostrové. Žiarový spôsob pochovávania sa presadzuje až v priebehu stupňa C1.

Malé Kosihy

Podiel žiarových hrobov na treťom veľkom, temer kompletne preskúmanom keltskom pohrebisku z územia Slovenska v Malých Kosihách, s dobou pochovávania od rozhrania stupňov B1-B2 až do neskornej fázy stupňa C1, predstavuje asi 60% (Bujska 1995, 12). Pritom všetkých deväť hrobov s výzbrojou má žiarový rítus. Vysokému podielu kremácie zodpovedá jej skorý nástup na tomto pohrebisku, a to už na rozhraní stupňov B1 a B2 - napríklad bojovnícky hrob 62 a hroby 28, 483 a 506 bezo zbraní. Podobne vysoký podiel kremácie, zhruba 50%, je doložený na pohrebisku v Pottenbrunne (Ramsel 2002, 16) v Rakúsku.

Obr. 3. Zastúpenie kostrového (biela) a žiarového rítu (räster) na keltských plochých pohrebiskach z územia Slovenska, premietnuté v časovom vývoji od včasnej po strednú dobu laténsku, stupne LT B1, B2 a C1.

Abb. 3. Vertretung vom Skelett- (weiß) und Brandritus (Raster) auf den keltischen flachen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei, dargestellt in der zeitlichen Entwicklung von der frühen bis zur mittleren Latènezeit, Stufen LT B1, B2 und C1.

Diskusia

H. Lorenz (1978, 61) v práci o regionálnych skupinách z hľadiska pohrebných zvykov a kroja uvádza kostrový rítus ako prakticky jediný bežný spôsob pochovávania na keltských plochých pohrebiskach počas včasnej doby laténskej. Podľa neho žiarové hroby sa vyskytujú iba celkom ojedinele bez priestorovej koncentrácie. O niečo väčšiu koncentráciu žiarových hrobov konštatuje iba na území stredného Rýna. Na prechode včasnej a strednej doby laténskej podiel žiarových hrobov stúpa, čo je podľa neho očividné najmä vo východnom okruhu laténskej kultúry - na Slovensku, vo východnom Maďarsku a v severozápadnom Rumunsku. Prevahu žiarových hrobov s podielom asi 60% konštatuje na území východného Maďarska a v Sedmohradsku. Zároveň upozorňuje, že nový zvyk uprednostňovali určité skupiny osôb. Dokladá to konkrétnie hrobmi bojovníkov, u ktorých podiel žiarového rítu dosahuje až 80%.

Pri hľadaní miesta, z ktorého mohli vychádzať prvé vlny keltskej expanzie do stredodunajského priestoru, prichádza do úvahy tiež územie Švajčiarska. Podľa Lorenza (1978, 66) je približne polovica pochovaných na keltských pohrebiskach z včasnej doby laténskej na území stredného Švajčiarska a horného Porýnia orientovaná havou na juh, čo sa považuje za jeden zo znakov v pohrebných zvykoch spájajúci tento priestor s územím juhozápadného Slovenska. Na keltských plochých pohrebiskach vo Švajčiarsku je od stupňa A až do stupňa C temer výlučne zastúpený kostrový rítus. Žiarové hroby sú v tomto prostredí výnimcoňe a ich pôvod sa hľadá vo vplyve severotalianskeho prostredia (Kaenel 1990, 263, 268).

Tabela 1. Zastúpenie kostrových a žiarových hrobov na hodnotených pohrebiskách v časovom rozvrstvení.

Tabelle 1. Vertretung der Skelett- und Brandgräber auf den bewerteten Gräberfeldern in der zeitlichen Gliederung.

Pohrebisko	Σ	K	%	$\bar{Z}$	%	Literatúra
LT B1-C1						
Dubník	33	25	75	5	15	Bujna 1989; 1991a
Maňa	109	93	85	16	15	Benadik 1978; 1983
Palárikovo	94	87	92	7	8	Benadik 1975; nepublikované
Chotín X	47	43	91	4	8	Ratimorská 1981
Kamenín	18	16	89	2	11	Benadik 1957
Σ	301	264	88	34	12	
LT B2-C1						
Bajč-Vlkanovo	65	51	78	14	22	Benadik 1960
Trnovec n. V.	40	27	67	10	25	Benadik 1957
Σ	105	78	74	24	23	
LT B2/C1-C1						
Hurbanovo-Bohatá	21	12	57	9	43	Rejholcová 1977
LT B2-C1						
M. Kosihy	102	36	35	61	60	Bujna 1995
LT C1						
Nitra-Mlynárce	11	1	9	10	91	nepublikované
Holiare	22	?	?	22	100?	Benadik 1957
Σ	33	1	3?	32	97?	
$\Sigma\Sigma$	562	391	70	160	28	
LT C1, vých. Slovensko						
Ižkovce	32	6	19	25	78	Vizdal 1976; 1982
?						
Nitra-Nám. I. mája	23	0	0	23	100	Pieta 1993; P

Σ - počet všetkých odkrytých keltských hrobov (Zahl der abgedeckten keltischen Gräber)

K - kostrový rítmus (Körperbegräbnisse)

$\bar{Z}$ - žiarový rítmus (Brandbegräbnisse)

P - poznámka: vzhľadom na výskyt iba spálených zvieracích kostičiek nezaradené medzi hodnotené pohrebiská; podľa K. Pieta (1993, 55) miesto kultových praktík (Anmerkung: im Hinblick auf Vorkommen von bloss verbrannten Tierknochen wurde zu den bewerteten Gräberfeldern nicht gereiht; nach K. Pieta (1993, 58) eine Lage der Kulthandlungen)

Avšak už na včasnoslatenskom pohrebisku v Nebringene vo Württembersku z 25 odkrytých hrobov boli štyri žiarového rítu. Prevažná väčšina pochovaných v kostrových hroboch je tu orientovaná hlavou na juh. Iba z jedného žiarového hrobu pochádza výbava. Ide o bojovnícky hrob 7 s intencionálne deformovaným mečom (Krämer 1964, 26 a n., Taf. 10A), ktorý teda reprezentuje kategóriu včasnoslatenských žiarových bojovníckych hrobov s prísnym rítom (pozri vyššie *Hroby s výzbrojou*). V jeho kontexte W. Krämer (1964, 13) upozorňuje na skutočnosť, že už počas staršej doby laténskej, teda v jeho stupni B, sa vedľa všeobecne rozšíreného kostrového pochovávania v juhozápadnom Nemecku vyskytujú tiež žiarové hroby.

Čo sa týka pohrebného rítu, zhodná situácia ako vo Švajciarsku je tiež na území južného Bavorska. Tunajšie ploché keltské pohrebiská v stupni B sú temer výlučne kostrového rítu (Krämer 1985, 45 a n.). Žiarové hroby sú v stupni B1 skôr výnimkou, napríklad izolovaný žiarový hrob s ojedinelou výbavou, odkrytý v roku 1957 v priestore neskoršieho oppida v Manchingu (Krämer 1985, Taf. 37). Pochovaní v kostrových hroboch sú s veľkou prevahou orientovaní hlavou na sever. Tento znak pohrebných zvykov spája územie južného Bavorska s územím Čiech a Moravy. Orientácia hlavou na juh je ojedinelá, napríklad ženský hrob s nadpriemernou výbavou z Rastu v hornom Bavorsku (Krämer 1985, 109, Taf. 48B). Kombinácia tyčinkových ozdobných kruhov v kroji pochovanej - nákrčník, nánožníky a dva rozdielne náramky a aj prítomnosť münsingenskej spony, pripomína ženský hrob s nadpriemernou výbavou z Mane (Benadik 1983, Taf. XVII).

Na území Rakúska dochádza podľa Lorenza (1978, 71) ku zmene v orientácii pochovaných medzi stupňom A, kedy má prevahu orientácia hlavou na sever, a stupňom B, kedy asi 80% dosahuje orientácia hlavou na juh, respektívne na JJZ. Tento stav pripomína situáciu na území juhozápadného Slovenska, kde vyše 80% pochovaných na keltských

pohrebiskách je orientovaných hlavou na juh. *S. Renhart* (1990, 73), ktorá skúmala antropologický materiál z 15 rakúskych lokalít, uvádza okolo 25-percentný podiel žiarových hrobov. *J. W. Neugebauer* (1992, 31) v prehľade najvýznamnejších keltských pohrebísk upozorňuje, že novšie terénné výskumy priniesli doklady o zvýšenom podielu žiarových hrobov už vo včasnej dobe laténskej. Vysoké zastúpenie kremácie vykazuje napríklad pohrebisko v Pottenbrunne, kde sa pochovávalo od začiatku stupňa A až do stupňa B2. Podiel žiarových hrobov predstavuje zhruba 50% (*Ramsl* 2002, 16). Pritom v stupni B1, ako bolo už uvedené vyššie, všetky hroby s výzbrojom sú žiarové.

Zastúpenie žiarových hrobov vo včasnotáteňskom horizonte keltských plochých pohrebísk na Morave je veľmi nízke. Medzi nepočetné doklady patrí hrob I z Přítluk (*Ludikovský* 1962) a žiarový pohreb z dvojhrobu z Brna-Horných Heršpic (*Meduna* 1970, 226 a n.). Ide o hrob ženy a dieťaťa, v oboch prípadoch však s nadpriemernou výbavou, ktorá je v moravskom prostredí hodnotená ako cudzia. Uvedené hroby spolu s ďalšími dvoma včasnotáteňskymi žiarovými hrobmi z Mikulčíč spája J. Meduna (1970, 234) s karpatsko-podunajským prúdom na začiatku stupňa B s koreňmi až v kelto-ilýrskom priestore.

Z načrtnutého prehľadu vyplýva, že výskyt žiarových hrobov v stupni B1 na keltských plochých pohrebískach v priestore severozápadne od Álp je ojedinelý. Až v dolnorakúskom priestore možno na základe novších výskumov konštatovať vyšší podiel žiarového rítu už v stupni B1. Z uvedeného vyplýva, že pristáhovalci z týchto území aspoň v prvých generáciách zrejmé preferovali kostrový spôsob pochovávania. Keďže na plochých keltských pohrebískach v podunajsko-karpatskom priestore sú zastúpené obidva spôsoby pohrebného rítu, t. j. kostrový i žiarový, vyvstáva otázka pôvodu kremácie doloženej v tomto priestore už vo včasnej dobe laténskej.

Podiel žiarových hrobov na plochých pohrebískach v Karpatskej kotline predstavuje zhruba polovicu (*Bujna* 1982, 320 a n., Tabelle 1). Táto hodnota sa pochopiteľne územne a časovo rôzni. Podiel žiarového rítu na keltských plochých pohrebískach z územia Slovenska podľa H. Lorenza (1978, 61) tvorí zhruba 20%. Pri hodnotení súboru zhruba 560 hrobov z 11 pohrebísk z územia juhozápadného Slovenska som dospel k vyšej hodnote - asi 28% (tabela 1), než v staršej práci, v rámci ktorej mohla byť hodnotená zhruba iba polovica tohto počtu (*Bujna* 1982, 320, Tabelle 1, Region A: 22%). Už B. Benadik (1963, 352 a n.) však poukázal na skutočnosť, že sa táto hodnota v priebehu časového vývoja mení, pričom vo včasnom horizonte pochovávania je podstatne nižšia. Z vyššie uvedených prehľadov v rámci mikrosond vyplýva, že sa pohybuje od počiatočnej hodnoty 8-15% v priebehu stupňa B2 až po záverečnú hodnotu okolo 75% na konci stupňa C1.

Inšpiračný zdroj pre výskyt rozdielneho pohrebného rítu, v našom prípade kremácie, sa zvyčajne hľadá vo vzťahu s cudzím územím, kde je tento zvyk pochovávania bežný - napríklad v prípade švajčiarskych keltských pohrebísk v styku s územím severného Talianska (*Kaenel* 1990, 263). Prevahu žiarového pochovávania na území východne od Dunaja vysvetľovala taktiež I. Hunyady (1944, 151, 152) stykom Keltov so Skýtmi (podľa dnešného stavu bádania s nositeľmi kultúry Vekerzug). K tomuto názoru sa priklonil aj B. Benadik (1964, 89) v súvislosti s publikovaním žiarového hrobu s výzbrojom z Cejkova a jeho zhodnením v kontexte ďalších hrobových nálezov z územia východného Slovenska.

V rámci podunajsko-karpatského priestoru etnický obraz keltského obyvateľstva bol regionálne rôznorodý a navyše sa menil tiež v čase. Podiel žiarového rítu na keltských plochých pohrebískach v rámci hodnoteného archeologického priestoru výrazne stúpa smerom na východ. Zatiaľ čo na území Rakúska a juhozápadného Slovenska podiel kremácie tvorí 25% (*Renhart* 1990, 73) až 28% (Tabela 1), na severnom území Zadunajska 40% (*Bujna* 1982, 320 a n., Tabelle 1), na severnom území Maďarska východne od Dunaja dosahuje už 60% (*Lorenz* 1978, 61) a na území Sedmohradská až 75% (*Bujna* 1982, 320 a n., Tabelle 1).

V západnej časti sledovaného priestoru chýbajú doklady o potencionálnom vplyve nositeľov kultúry Vekerzug na pohrebný ríitus keltského obyvateľstva. V tomto kontexte treba však upozorniť na včasné výskyt žiarových bojovníckych hrobov, a to už v stupni B1, v dolnorakúskom prostredí na pohrebisku v Pottenbrunne.

Sumarizujúc poznatky o pohrebnom ríite na jednotlivých keltských pohrebískach z územia juhozápadného Slovenska (pozri *Vývoj pohrebného ríitu ...*) môžeme konštatovať, že rozdiely medzi jednotlivými pohrebískami, vzhľadom na podiel oboch spôsobov pochovávania ako aj nástup kremácie, sú značné. Mozaika je teda oveľa pestrejšia, než sa javí pri zovšeobecňovaní. Podiel kremácie na pohrebískach s včasným začiatkom pochovávania, t. j. od stupňa B1, teda od druhej či tretej štvrtiny 4. stor. pred Kr. - napríklad Dubník, Maňa, Palárikovo, Chotín X a Kamenín, sa pohybuje medzi 8-15% (tabela 1). Na pohrebískach s neskorším začiatkom pochovávania, t. j. v priebehu stupňa B2, teda od poslednej štvrtiny 4., či od prvej štvrtiny 3. stor. pred Kr. - napríklad Bajč-Vlkano a Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, dosahuje podiel žiarového ríitu temer dvojnásobnú hodnotu asi 22-25%. Na preskúmenej časti pohrebíska v Hurbanove-Bohatej, datovanej od prechodného horizontu B2/C1 až do stupňa C1, teda od druhej polovice 3. až do prvej štvrtiny 2. stor. pred Kr., majú žiarové hroby vyše 40-percentné zastúpenie. Mimoriadne vysoký podiel kremácie - 60%, vykazuje keltské pohrebisko v Malých Kosihách s dobou pochovávania od rozhrania stupňov B1-B2 až do neskorej fázy stupňa C1.

Na najmladších pohrebískach, t. j. s pochovávaním v stupni C1, teda v druhej polovici 3. a v prvej štvrtine 2. stor. pred Kr., je podiel žiarových hrobov od 80% v Ižkovciach, kde sa však začalo pochovávať už koncom stupňa

B2, cez 90% na preskúmanej časti pohrebiska v Nitre-Mlynárciach až po pravdepodobne 100% na pohrebisku v Holiaroch. Výlučne žiarový rítmus je doložený aj v Nitre-Námestí 1. mája, kde však vzhľadom na absenciu spálených zvyškov ľudských kostí a osteologickou analýzou doloženú prítomnosť iba spálených zvieracích kostičiek, *K. Pieta* (1993, 55) predpokladá miesto kultových praktík.

Pokiaľ ide o časový nástup kremácie na jednotlivých keltských pohrebiskách z územia juhozápadného Slovenska, včasnejší výskyt žiarových hrobov je doložený iba na pohrebiskách v Dubníku - od vyvinutej fázy stupňa B2 (iba hroby s výzbrojou) a v Bajči-Vlkanove - od konca stupňa B2 (tu aj hroby žien). Na väčšine keltských pohrebísk z územia juhozápadného Slovenska sa začínajú vyskytovať žiarové hroby až od stupňa C1, napríklad v Mani a Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove od včasnej fázy stupňa C1 a na pohrebiskách s veľmi nízkym podielom žiarových hrobov v Palárikove a Chotíne X až od vyvinutej fázy stupňa C1. Ide teda o neskorý výskyt kremácie súvisiacej azda s ďalšou vlnou keltských pristáhovacích. Najvčasnejší nástup kremácie je zatiaľ zistený na pohrebisku s vysokým podielom žiarových hrobov (60%) v Malých Kosihách už na rozhraní stupňov B1 a B2, týkajúci sa tak hrobov žien ako aj hrobu s výzbrojou. Odlišný obraz od keltských nekropolí z poriečia Nitry a Žitavy v prípade pohrebiska Malé Kosihy možno interpretovať zrejme regionálnymi etnickými rozdielmi, keďže táto lokalita sa nachádza na dolnom toku Ipl'a a tamojšie osídlenie súviselo s keltskou oikuménou v severnom Maďarsku.

Výrazné regionálne rozdiely medzi jednotlivými pohrebiskami sa prejavujú aj v rámci mužskej časti populácie, najmä u hrobov bojovníkov, u ktorých možno konštatovať jednak včasnejší nástup kremácie, a to už v priebehu stupňa B1, jednak jej vyšší podiel. Napríklad na pohrebisku v Pottenbrunne (*Ramsl 2002*) v dolnom údolí rieky Traisen v dolnom Rakúsku je doložený včasné nástup žiarového rímu u keltských bojovníkov. Všetky pohreby bojovníkov zo stupňa B1 sú na tomto pohrebisku žiarové, dokonca s výrazne deformovanými mečmi (hroby 23, 854, 855, 975 a 1005). Až od stupňa B2 sú tu doložené kostrové hroby s výzbrojou (hroby 400, 520 a 562). Na pohrebisku v Ménfőcsanaku (*Uzsoki 1987*), v blízkosti Györu v severnom Zadunajske, sú všetky pohreby bojovníkov s výbavou datovateľnou do stupňa B1 kostrového rímu (hroby 4b, 13, 14 a 18). Podobne na keltských pohrebiskách z poriečia Nitry a Žitavy na juhozápadnom Slovensku sú v tomto období ešte všetky hroby kostrové.

Z uvedeného vyplývajú dve podstatné skutočnosti. Po prvej už vo včasnej fáze pochovávania na plochých keltských pohrebiskách môžeme v stredodunajskom priestore sledovať podstatné rozdiely v pohrebnom ríme medzi jednotlivými regiónmi a pohrebiskami; po druhé včasné nástup žiarového rímu u keltských bojovníkov nie je doložený iba na území s dokladmi bezprostredného dlhodobejšieho styku s obyvateľstvom kultúry Vekerzug.

Zatiaľ čo v stupni B2 pripadajú v priemere tri žiarové bojovnícke hroby na päť kostrových, v stupni C1 sa situácia v pohrebnom ríme u mužskej časti populácie radikálne mení. V staršej fáze stupňa C1 na tri žiarové hroby pripadá už iba jeden kostrový a v mladšej fáze je ešte vyššia prevaha žiarového rímu. Pritom tzv. prísný žiarový rítmus, charakterizovaný výraznou deformáciou zbraní, najmä mečov, je typický už pre včasný horizont bojovníckych žiarových hrobov.

V ženskej časti keltskej populácie je zastúpenie žiarového rímu výrazne nižšie - iba asi 25%, a jeho pozvoľný nárast je sledovateľný až od stupňa B2, t. j. od konca 4. a začiatku 3. stor. pred Kr. Všetky bližšie datovateľné hroby s priemernou až nadpriemernou výbavou bez výzbroje sú v stupni B1 kostrové. S rovnakou situáciou sa stretávame tiež na pohrebisku v Ménfőcsanaku (*Uzsoki 1987*) ako aj na pohrebisku v Pottenbrunne (*Ramsl 2002*). Včasnejší nástup kremácie je doložený iba z územia severného Maďarska východne od Dunaja, teda z priestoru s dokladmi bezprostredného dlhodobejšieho styku Keltov s obyvateľstvom kultúry Vekerzug. Jeden z najvčasnejších žiarových hrobov so ženskou výbavou v rámci skúmaného priestoru predstavuje hrob 20 z Kistokaja. Podľa hrobovej výbavy patrí ešte na koniec stupňa B1. V stupni B2 na päť kostrových pohrebov s priemernou až nadpriemernou výbavou bez výzbroje pripadá iba jeden žiarový. V stupni C1 sa situácia sice mení, avšak nie tak radikálne ako u mužskej časti populácie, pretože pomer medzi kostrovým spôsobom pochovávania a kremáciou sa pohybuje od vyrovnaného zastúpenia 1:1 až na konečnú hodnotu: jeden kostrový na tri žiarové s priemernou až nadpriemernou výbavou bez výzbroje.

ZÁVER

1. Pohrebiská LT A-Keltov z územia juhozápadného Slovenska sú výlučne kostrové a nedokladajú ovplyvnenie pohrebného rímu žiarovými pohrebmi nositeľov kultúry Vekerzug v priebehu 5. stor. pred Kr. Z uvedeného územia nepoznáme pohrebiská s kontinuitným pochovávaním od neskoro halštatského stupňa Ha D3 cez laténsky stupeň A až do stupňa B. Prvej vlnie LT B-Keltov, označovaných aj ako historickí, ktorým patria hroby zo stupňa B1, t. j. zhruba z druhej a tretej štvrtiny 4. stor. pred Kr., na novo zakladaných plochých pohrebiskách na dolnom a strednom Požitaví a Ponitri bol vlastný taktiež kostrový rítmus. Hodnotiac teda situáciu na území juhozápadného Slovenska, môžeme sice predpokladať styk LT A-Keltov aj prvej vlny LT B-Keltov s halštatským obyvateľstvom kultúry Vekerzug, avšak tento sa výraznejšie neprevádzil potencionálnym ovplyvnením pohrebného rímu.

2. Odlišná situácia sa javí na severnom území Maďarska východne od Dunaja, kde počiatok pochovávania na keltských plochých pohrebiskách možno taktiež datovať do priebehu stupňa B1. Tu zrejme dochádzalo k bezprostrednému

dlhodobejšiemu styku vekerzugského a keltského obyvateľstva, čo sa prejavilo v materiálnej kultúre a pravdepodobne tiež v pohrebnom rite. Dôkazom je najmä zmiešaný keramický inventár laténskeho a vekerzugského charakteru v hroboch a včasný nástup žiarového rítu u tamojších Keltov, a to nielen v prípade bojovníkov ale aj žien.

3. V mužskej časti keltskej populácie, usudzujúc podľa hrobov s výzbrojou, možno konštatovať včasnejší nástup kremácie, a to už na rozhraní stupňov B1 a B2, avšak iba na územiac juhozápadného Slovenska východne od dolného Hrona a na juhu stredného a východného Slovenska - teda tam, kde osídlenie súviselo s keltskou oikuménou na severnom území Maďarska, východne od Dunaja, ovplyvnenou vekerzugským obyvateľstvom.

Žiarový spôsob pochovávania vykazuje u mužov vyšší podiel. Zdá sa, že muži - bojovníci, keďže predstavovali mobilnejšiu časť populácie, boli viac otvorení vplyvom z okolitého sveta.

4. Zahustenie siete a nárast počtu hrobov na keltských plochých pohrebiskách v období stupňa B2, t. j. v poslednej štvrtine 4. a v prvej polovici 3. stor. pred Kr., možno spájať tak s populačným prírastkom, ako pravdepodobne aj s príchodom ďalších keltských pristáhovalcov. Na rozhraní stupňov B2 a C1, t. j. v priebehu druhej štvrtiny 3. stor pred Kr., sú zakladané jednak nové pohrebiská, jednak dochádza k výraznejšej zmene v ženskom kroji, čo zrejme odráža ďalšiu vlnu migrácie keltských kmeňov a skupín.

5. Až v priebehu strednej doby laténskej - fázy C1a a C1b, t. j. zhruba v druhej polovici 3. stor. pred Kr., možno na keltských plochých pohrebiskách na území juhozápadného Slovenska konštatovať tzv. pravú biritualitu, t. j. zhruba polovičný podiel oboch pohrebných zvykov.

6. Keltská populácia pochovávajúca na plochých pohrebiskách od stupňov B1 a/alebo B2 popri pozvoľna nastupujúcej kremácií si uchováva tradičný kostrový ríitus až do konca existencie svojich nekropolí. V tomto smere ako konzervatívnejšia sa javí ženská časť populácie. V prípade hrobov bojovníkov je záverečný horizont pochovávania - fáza C1c, t. j. zhruba prvá štvrtina 2. stor. pred Kr., pravdepodobne výlučne žiarový.

7. Existencia pohrebísk s výlučne žiarovým rítom, napríklad Holiare, v strednej dobe laténskej - stupeň C1, dokladá zrejmú zmenu etnickú, nie ideologickú.

¹ Prispevok predstavuje prepracovanú a rozšírenú verziu referátu, ktorý odznel na kolokviu Biritualita v pravkom, protohistorickom a včasnostredovkom vývoji.

Literatúra

- Balaša 1960 - G. Balaša: Laténske žiarové hroby a slovanské sídlisko pri Šahách. Arch. Rozhledy 12, 1960, 795-799.
 Balaša 1963 - G. Balaša: Mladohalštatské a keltské pohrebisko v Drni. Arch. Rozhledy 15, 1963, 687-692.
 Benadik 1957 - B. Benadik: Archeologický materiál a jeho hodnotenie. In: B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957, 1-200.
 Benadik 1960 - B. Benadik: Keltské pohrebisko v Bajči-Vlkanove. Slov. Arch. 8-2, 1960, 393-451.
 Benadik 1961 - B. Benadik: Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku. Slov. Arch. 9, 1961, 175-208.
 Benadik 1962 - B. Benadik: Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku. Slov. Arch. 10-2, 1962, 341-396.
 Benadik 1963 - B. Benadik: Zur Frage von chronologischen Beziehungen der keltischen Gräberfeldern in der Slowakei. Slov. Arch. 11, 1963, 339-383.
 Benadik 1964 - B. Benadik: Mladohalštatské nálezy v dobe laténskej. Arch. Stud. Mat. 1, Praha 1964, 85-92.
 Benadik 1975 - B. Benadik: Besonders angelegte Gräber auf keltischen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung. In: Alba Regia 14. Székesfehérvár 1975, 97-106.
 Benadik 1976 - B. Benadik: Zur Datierung des jüngsten Horizontes der keltischen Flachgräberfelder im mittleren Donaugebiet. In: Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet. Symposium. Bratislava 1976, 15-31.
 Benadik 1978 - B. Benadik: Keltisches Gräberfeld in Maňa. Slov. Arch. 26, 1978, 383-419.
 Benadik 1983 - B. Benadik: Maňa. Keltisches Gräberfeld. Fundkatalog. Materialia Archaeologica Slovaca tomus 5, Nitra 1983.
 Budinský-Krička 1975 - V. Budinský-Krička: Keltský žiarový hrob z Kráľovského Chlmca, okres Trebišov. Arch. Rozhledy 27, 1975, 390-399.
 Bujna 1982 - J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken. Pam. Arch. 73, 1982, 312-431.
 Bujna 1989 - J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník. I. Slov. Arch. 37, 1989, 245-370.
 Bujna 1991a - J. Bujna: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník. II. Analyse und Auswertung. Slov. Arch. 39, 1991, 221-256.
 Bujna 1991b - J. Bujna: Approach to the study of the Late Hallstatt and Early La Tène periods in eastern parts of Central Europe: results from comparative classification of „Knickwandschale“. Antiquity 65, 1991, 368-375.

- Bujna 1991c* - J. Bujna: The Necropolis at Bučany. In: S. Moscati et al.: The Celts Milano 1991, 191.
- Bujna 1993* - J. Bujna: Parzinger, H.: Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save. Weinheim 1989 (rec.). Slov. Arch. 41, 1993, 140-142.
- Bujna 1994* - J. Bujna: Les mouvements Celtes du cinquième au troisième siècle avant notre ère: pénétration et expansion historique dans la cuvette des Carpates. In: Ollodagos - Actes de la Société Belge d'Etudes Celtaiques 7 (1994-1995). Bruxelles 1994, 1-7.
- Bujna 1995* - J. Bujna: Malé Kosihy - latènezetiltches Gräberfeld. Archaeologica Slovaca Monographiae - Catalogi. Tomus VII. Nitra 1995.
- Bujna 2003* - J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska. Typovo-chronologické triedenie LT B- a C1 spôn. Slov. Arch. 51, 2003, 39-108.
- Bujna/Kováčová 1988* - J. Bujna/A. Kováčová: Laténsky hrob z Nitry. AVANS 1987, 1988, 38-39, 150-151.
- Bujna/Romsauer 1983* - J. Bujna/P. Romsauer: Späthallstatt- und frühlatènezeitliches Gräberfeld in Bučany. Slov. Arch. 31, 1983, 277-324.
- Dušek 1960* - M. Dušek: Keltské pohrebisko vo Svätom Petre. Slov. Arch. 8, 1960, 457-469.
- Eisner 1927* - J. Eisner: Laténske hroby v Hronském Domašdě (okr. Želiezovce) na Slovensku. In: Bratislava 1, 1927, 341-350.
- Eisner 1930* - J. Eisner: Rané laténské památky na Slovensku a Podkarpatské Rusi. In: Sborník k šedesátinám prof. Šimáka. Časopis Společnosti přátel starožitnosti československých 38. Praha 1930, 12-20.
- Furmánek/Sankot 1985* - V. Furmánek/P. Sankot: Nové laténske nálezy na stredním Slovensku. Slov. Arch. 33, 1985, 273-306.
- Hanuliak 1977* - M. Hanuliak: Laténsky kostrový hrob z Branča. AVANS 1976, 1977, 115-116, 138-139.
- Hellebrandt 1997* - B. M. Hellebrandt: Keltische Eroberung und Ansiedlung in Nordungarn. Chronologische Fragen der Eisenzeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs V. Keszthely, oktober 1994. Zalai Múz. 8. Zalaegerszeg 1997, 69-78.
- Hellebrandt 1999* - B. M. Hellebrandt: Celtic Finds from Northern Hungary. In: Corpus of Celtic Finds in Hungary. Vol. III. Budapest 1999.
- Hunyady 1944* - I. Hunyady: Kelták a Kárpátmedencében. Dissertationes Pannonicae Ser. II, No. 18. Budapest 1944.
- Chropovský 1958* - B. Chropovský: Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta. Slov. Arch. 6, 1958, 120-130.
- Jerem 1996* - E. Jerem: Zur Ethnogenese der Ostkelten - Späthallstatt- und frühlatènezeitliche Gräberfelder zwischen Traisental und Donauknie. In: Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Symposium St. Pölten 1992. Studien zur Eisenzeit im Ostalpenraum 1. Archaeolingua, Budapest-Wien 1996, 91-110.
- Kaenel 1990* - G. Kaenel: Recherches sur la période de La Tène en Suisse occidentale. Analyse des sépultures. Cahiers Arch. Romande 50, 1990.
- Kraskovská 1957* - L. Kraskovská: Laténske pohrebisko v Komjaticiach. Slov. Arch. 5, 1957, 347-351.
- Krämer 1964* - W. Krämer: Das keltische Gräberfeld von Nebring (Kreis Böblingen). Stuttgart 1964.
- Krämer 1985* - W. Krämer: Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern. Die Ausgrabungen in Manching 9, Stuttgart 1985.
- Lorenz 1978* - H. Lorenz: Totenbrauchtum und Tracht. Untersuchungen zur regionalen Gliederung in der frühen Latènezeit. Ber. RGK 59, 1978.
- Ludíkovský 1962* - K. Ludíkovský: Žiarový laténsky hrob v Přítlukách na Moravě. Pam. Arch. 53, 1962, 77-86.
- Meduna 1970* - J. Meduna: Laténské pohřebiště v Brně-Horních Heršpicích. Pam. Arch. 61, 1970, 225-235.
- Nagy 1959* - T. Nagy: Ein La Tènezeitlicher Grabfund von skythischen Charakter aus Budapest-Rákospalota. In: Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 9, Budapest 1959, 335-352.
- Neugebauer 1992* - J. W. Neugebauer: Die Kelten im Osten Österreichs. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 92/93/94. St. Pölten-Wien 1992.
- Párducz 1955* - M. Párducz: Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug III. In: Acta Arch. Acad. Scien. Hungaricae 6, Budapest 1955, 1-22.
- Parzinger 1989* - H. Parzinger: Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatène-Zeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save. Quellen und Forschungen zur prähistorischen und provinzialrömischen Archäologie. Weinheim: WCH, Acta Humaniora (1988), 1989.
- Pástor 1954* - J. Pástor: Laténsky žiarový hrob v Košiciach. Arch. Rozhledy 6, 1954, 332, 334, 335, 338-341.
- Paulík/Zachar 1975* - J. Paulík/L. Zachar: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. Slov. Arch. 23, 1975, 283-332.
- Pieta 1992* - K. Pieta: Keltische Textilreste mit Stickerei aus Nové Zámky, Südslowakei. In: Fidens Tand Nr. 5, Copenhagen 1992, 52-65.
- Pieta 1993* - K. Pieta: Stredolaténske zvieracie žiarové hroby alebo doklady kultových praktík z Nitry? Slov. Arch. 41, 1993, 41-58.

- Ramsl 2002* - P. Ramsl: Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn. Fundber. Österreich, Materialhefte A 11. Wien 2002.
- Ratimorská 1981* - P. Ratimorská: Keltské pohrebisko v Chotíne X. Západné Slovensko 8, 1981, 15-88.
- Rejholcová 1977* - M. Rejholcová: Ďalšie keltské pohrebisko v Hurbanove-Bohatej. Slov. Arch. 25, 1977, 47-67.
- Renhart 1990* - S. Renhart: Neue anthropologische Erkenntnisse zur Bevölkerung der frühen La-Tène-Zeit in ostösterreichischen Raum. Arch. Österreich 1/1-2, 1990, 73-76.
- Romsauer 1993* - P. Romsauer: Nové nálezy vekerzugskej skupiny z Nitry. Slov. Arch. 41, 1993, 5-39.
- Romsauer 1996* - P. Romsauer: Bemerkungen zur Späthallstattzeit in Nordostalpenraum. In: Die Osthallstattkultur. Akten des internationalen Symposiums Sopron 1994. Budapest 1996, 431-445.
- Romsauer 1999* - P. Romsauer: Zur Frage der Westgrenze der Mezőcsát-Gruppe. In: Archaeology of the Bronze and Iron Age. Experimental Archaeology. Environmental Archaeology. Archaeological Parks. Proceedings of the International Conference Százhalmabatta 1996. Budapest 1999, 167-176.
- Szabó/Petres 1992* - M. Szabó/E. F. Petres: Decorated weapons of the La Tène Iron Age in the Carpathian basin. Inventaria Praehist. Hungariae 5. Budapest 1992.
- Točík 1951* - A. Točík: Nové keltské nálezy zo Slovenska. Arch. Rozhledy 3, 1951, 151, 152, 156-158, 169-171.
- Uzsoki 1987* - A. Uzsoki: Ménfőcsanak. In: T. Kovács/É. Petres/M. Szabó (Ed.): Corpus of Celtic Finds in Hungary. Vol. I. Transdanubia 1 Budapest 1987, 13-61.
- Vizdal 1976* - J. Vizdal: Záchranný výskum keltského pohrebiska v Ižkovciach. Slov. Arch. 24, 1976, 151-190.
- Vizdal 1982* - J. Vizdal: Ďalšie hroby na keltskom pohrebisku v Ižkovciach. Arch. Rozhledy 34, 1982, 488-491.
- Zachar 1974* - L. Zachar: Datovanie keltských mečov z Drne a Košíc. In: Zborník Slovenského Národ. Múz. 68. Hist. 14. Bratislava 1974, 55-80.

Doc. Jozef Bujna, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
jozef.bujna@savba.sk

ZUR PROBLEMATIK DER BIRITUALITÄT BEI DEN KELTEN

Zusammenfassung

Einführung in die Problematik. Der Zeitabschnitt der Stufen LT B1, B2 und C1, der auf die Jahren 380-180 v. Chr. befristet wurde, wird auf dem Gebiet Mitteleuropas normalerweise als Horizont von keltischen Flachgräberfeldern bezeichnet. In der Südslowakei, in Nordungarn und Nordwestrumänien werden die Flachgräberfelder den Kelten zugeschrieben, die als Ostkelten bezeichnet werden. Diese östlichen Kelten kamen noch mit hallstattzeitlicher Bevölkerung der Vekerzug-Kultur in Kontakt. Der Ursprung des Brandritus im ostkeltischen Milieu wird mit Hilfe von Mikrosonden gesucht, die auf ausgesuchte kulturethnische und archäologische Kontexte gerichtet sind.

Mikrosonden in Zeit und Raum. Unter dieser Bezeichnung verstehen wir analysierende Ansichten, die auf die ausgesuchten Zeitabschnitte und Gebiete im Rahmen des zu bewertenden archäologischen Raums gerichtet sind. In der frühlatènezeitlichen Stufe A, d. h. ungefähr in den Jahren 450-380 v. Chr., ist auf den Gräberfeldern der sog. LTA-Kelten in Bučany (Bujna/Romsauer 1983) und in Stupava (Eisner 1930) auf dem Gebiet der Westslowakei nur der Skelettritus belegt. Die Gräberfelder der hallstattzeitlichen Vekerzug-Kultur, die schon seit dem 6. Jh. v. Chr. angelegt wurden, wobei die obere Grenze ihres Bestehens angesichts heutigen Forschungsstands offen bleibt, sind birituell. Auf dem Gräberfeld in Bučany sind zusammen mit 32 Skelettgräbern, die an das Ende der späten Hallstattzeit bis in die frühe Latènezeit datiert werden, auch vier Brandgräber mit dem Inventar der Vekerzug-Kultur freigelegt worden (Bujna/Romsauer 1983, 281, Abb. 5: Gräber 7, 37, 33 und 38), die synchron mit dem älteren Horizont des späthallstattzeitlichen Charakters sein sollten (Parzinger 1989; s. dazu Bujna 1993, 142). Der angenommene gegenseitige Kontakt von beiden ethnischen Gruppen im Laufe des 5. Jh. v. Chr. zeigte sich nicht im Einfluss des Bestattungsritus.

Das Vorkommen von Brandgräbern der Vekerzug-Kultur ist auch auf der Fläche des birituellen keltischen Gräberfeldes in Maňa belegt (Benadik 1978; 1983), konkrete Gräber 12, 17 (s. dazu Romsauer 1999). Laut festgestellter Fundlage (Benadik 1978, Abb. 3: Gräber 12 und 17) taucht die Frage auf, ob es sich um den Rand eines älteren Gräberfeldes der Vekerzug-Kultur handelt oder ob es um eine analogische Situation geht, die auf dem älteren Gräberfeld in Bučany oder auf den synchronen Gräberfeldern aus dem Gebiet Nordungarns östlich von der

Donau festgestellt wurde. Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass die zwei angeführten Brandgräber mit dem frühen Bestattungshorizont auf dem keltischen Gräberfeld - Phase B1a-b, d. h. ungefähr das zweite Viertel des 4. Jh. v. Chr., synchron waren. Bei den Gräbern aus dieser Phase handelt es sich ausschließlich um Skelettgräber, d. h. auch in diesem Falle ist der Bestattungsritus trotz möglichen Kontakts der Träger der Vekerzug-Kultur mit den Kelten nicht beeinflusst worden.

Eine andere Situation zeigte sich auf dem Gebiet Nordungarns östlich von der Donau, wo auf mehreren Gräberfeldern, z. B. Muhi, Lage Kocsmas Berg (Kocsmadomb) und Kistokaj, Lage Kütelkek (Hellebrandt 1999, 8: Map of the sites), sowohl keltische Gräber als auch Gräber der Vekerzug-Kultur freigelegt wurden. Es wurden hier auch Gräber mit gemischtem, besonders keramischem Inventar, entdeckt. Das Skelettgrab 25 mit reicher Frauengrabausstattung kann für die fruhste keltische Bestattung in Muhi gehalten werden (Hellebrandt 1999, Pl. LXXVIII: 5-16; LXXIX: 1-4), die noch in die Phase B1a-b datiert wird, d. h. spätestens um das J. 350 v. Chr. (Bujna 2003, 46ff.: Typ BF-A1A; S. 65: Gruppe EF-B1; S. 82ff.: Gruppierungen 1-2; 98). Nur weniger jünger ist das Kriegergrab 43 (Hellebrandt 1999, Pl. LXXXII: 8-10; LXXXIII). Aus der Sicht unserer Problematik ist die Tatsache wichtig, dass es sich um ein Grab handelt, bei dem der Brandritus, sogar ein strenger Brandritus mit stark deformiertem Schwert, realisiert wurde. Die Synchronisation von den Gräbern der Träger der Vekerzug-Kultur und der Kelten ist jedoch sehr schwer. Da die Gräber von beiden ethnischen Gruppen auf der untersuchten Fläche in Muhi nur abwechselnd vorkommen, werden die Gräber der Vekerzug-Kultur im Verhältnis zu den keltischen für synchron gehalten (Hellebrandt 1999, 235, Fig. 192). Anhand der Auswertung von dem angeführten Gräberfeld nimmt M. Hellebrandt an, dass hier die Kelten mit ruhig lebender Bauernbevölkerung der Vekerzug-Kultur in Kontakt gekommen sind. In den Gräbern der Vekerzug-Kultur wurden bis auf die zwei Pfeilspitzen keine Waffen entdeckt und bei keinem keltischen Grab wurde eine Superposition zum Grab der Vekerzug-Kultur festgestellt (Hellebrandt 1997, 69; 1999, 235 ff.). Das Grab 20 auf dem Gräberfeld in Kistokaj kann für das fruhste gehalten werden (Hellebrandt 1999, LXXIV: 6-14). Dieses Grab kann noch in die Phase B1c, d. h. in das dritte Viertel des 4. Jh. v. Chr., datiert werden (Bujna 2003, 83ff.: Gruppierung 3; S. 98). Das Grab 20 aus Kistokaj stellt eins der fruhsten Brandgräber mit der Frauenausstattung dar.

Mit einer ähnlichen Situation werden wir auch im südlichen Gebiet der Ostslowakei konfrontiert. Eine der fruhsten latènezeitlichen Bestattungen aus diesem Gebiet repräsentiert ein im J. 1962 in Cejkov freigelegtes Brandkriegergrab (Benadik 1964, Abb. 1, 2), das noch in die Stufe B1 datiert wird. Dabei handelt es sich um ein Kampfgrab mit strengem Brandritus, da das Schwert in der Scheide sehr stark deformiert war. In seinem Keramikinventar, das aus sieben Gefäßen bestand, gehören typologisch vier Formen zur Vekerzug-Kultur, wobei aus diesem Inventar gerade der Krug am ausgeprägtesten ist (Benadik 1964, Abb. 1: 1-4). Mit Vorkommen von nichtkeltischen Keramikformen im Grabinventar überwiegend keltischen Charakters werden wir auch in weiteren, etwa jüngeren Brandkampfgräbern konfrontiert, z. B. im Grab 1 aus Košice (Pástor 1954, 335, Abb. 1, S. 340, Abb. 153; Zachar 1974, 58ff., Abb. 3; Szabó/Petres 1992, Cat. no. 95, Pl. 94) und im Grab aus Královský Chlmec (Budinský-Krička 1975).

Als Beleg für den Kontakt der Träger der Vekerzug-Kultur mit den Kelten führt T. Nagy (1959, 338ff.) ein Urnengrab mit der Keramik der Vekerzug-Kultur aus Budapest-Rákospaloty an. Laut zusätzlich rekonstruierter Fundlage befand sich in diesem gestörten Grab in der unmittelbaren Nähe von der Urne ein bronzer quer gerippter Blechring (Nagy 1959, 343, Abb. 8: 1). Es handelt sich um einen späten Typ von diesen verzierten Ringen, deren Vorkommen in den keltischen Gräbern vorwiegend in Funktion von Fußringen am Anfang der Stufe B2 beginnt und bis zu ihrem Ende dauert, d. h. vom letzten Viertel des 4. Jh. bis zum ersten Viertel des 3. Jh. v. Chr. (Bujna 2003, 98 ff: Gruppierungen 5-7). Aus dem angeführten Fundzusammenhang kann folgendes Fazit gezogen werden: noch um das J. 300 v. Chr. kann auch auf dem Gebiet zwischen Transdanubien und der Großen Tiefebene zum Kontakt zwischen der Bevölkerung der Vekerzug-Kultur und der Kelten gekommen sein.

In der Ausstattung des latènezeitlichen Grabs 2/74 aus Drňa, im Süden der Mittelslowakei, wurde ein Armmring aus Eisenstab gefunden, wobei der Stab durch doppelkonische Glieder und subtile Wülste gegliedert war (Furmánek/Sankot 1985, 282, 288, Abb. 10: 16). Die gleiche Form stammt aus einem der drei Brandgräber der Vekerzug-Kultur, die früher auf dieser Fundstelle freigelegt worden sind (Balaša 1963, 708, Abb. 234: 5). Die angeführte Fundlage könnte auch einen bestimmten Kontakt der Träger der Vekerzug-Kultur mit der keltischen Kommunität noch im Laufe des Zeitabschnittes des zweiten und dritten Viertels des 3. Jh. v. Chr. belegen, in den noch das Vorkommen von dem angeführten Ringschmuck datiert wird.

Die Entwicklung des Brandritus bei keltischer Männer- und Frauenbevölkerung. Gräber mit Ausrüstung (Abb. 1). Der Anteil an der Kremation im Rahmen des ganzen Zeitabschnittes von Bestattungen auf den keltischen Flachgräberfeldern beträgt auf dem Gebiet der Slowakei ca. 44% aller Gräber mit Ausrüstung. Dieser durchschnittliche Wert weist im Laufe der zeitlichen Entwicklung deutliche Veränderungen auf. Die Kriegergräber aus der Stufe B1, d. h. ungefähr aus dem zweiten und dritten Viertel des 4. Jh. v. Chr., haben auf den flachen keltischen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Südwestslowakei den Skelettrituscharakter. Zwischen den

Stufen B1 und B2, d. h. ungefähr im letzten Viertel des 4. Jh. v. Chr., erscheinen die ersten Brandgräber mit Ausrüstung sowohl in der Südwestslowakei, z. B. Hronovce-Domaša (Eisner 1927) und das Grab 62 aus dem Gräberfeld Malé Kosihy (Bujna 1995) als auch in der Ostslowakei, z. B. Cejkov (Benadik 1964). Aus der Sicht der räumlichen Verbreitung beschränkt sich das Vorkommen von Brandgräbern mit Waffen nur auf das Gebiet der Südwestslowakei östlich des unteren Hron-Flusses und auf das südliche Gebiet der Ostslowakei. In der jüngeren Phase der Stufe B2, d. h. ungefähr in der ersten Hälfte des 3. Jh. v. Chr., nehmen die Brandgräber der Krieger auch auf den weiteren Gräberfeldern zu, womit ihre Anzahl verdoppelt wurde, ca. 8%. In der frühen bis mittleren Phase der Stufe C1, d. h. C1a-b, ungefähr in der zweiten Hälfte des 3. Jh. v. Chr., ist die Anzahl von Brandgräbern mit Ausrüstung wieder angestiegen, und zwar auf den Wert von ca. 11%, womit sich das Verhältnis von Brandgräbern zu den Skelettgräbern zugunsten der Kremation erhöhte, das Verhältnis war jetzt ungefähr 3: 1. Auf den Gräberfeldern mit dem Bestattungsbeginn noch in der Stufe B1 oder im Laufe der Stufe B2 kommen Skelettgräber mit Ausrüstung jedoch mindestens bis zur frühen Phase der Stufe C1 vor. Aus der späten Phase der Stufe C1, d. h. C1c, ungefähr aus dem ersten Viertel des 2. Jh. v. Chr., die die Endphase der Bestattungen auf den keltischen Flachgräberfeldern aus dem verfolgten Gebiet repräsentiert, gehören die Kriegergräber zu der Gruppe von Brandgräbern: Holiare (Benadik 1957, 83-98, 138-143, Taf. XXXI-XXXVIII), Ipel'ské Predmostie, Malé Kosihy, Nitra-Mlynárce (unveröffentlicht), Šurany-Nitriansky Hrádok (Benadik 1976), Drňa und Ižkovce. Ihr Anteil bildet bis 19% im Rahmen aller näher datierbarer Gräber mit Ausrüstung.

Waffenlose Gräber (Abb. 2). Der Anteil an Frauenbrandgräbern mit durchschnittlicher bzw. überdurchschnittlicher Ausstattung stellt im Rahmen der ganzen Bestattungszeit auf den keltischen flachen Brandgräbern aus dem Gebiet der Slowakei nur 26% dar. Die näher datierbaren Frauengräber aus der Stufe B1 weisen ausschließlich den Charakter von Skelettritus auf. Im Laufe der Stufe B2, d. h. im letzten Viertel des 4. und im ersten Viertel des 3. Jh. v. Chr., kann das Vorkommen von ersten Frauenbrandgräbern verfolgt werden. Ihr Anteil ist jedoch niedrig, er repräsentiert nur 1-2% aller näher datierbarer Gräber. Im Übergangshorizont zwischen der älteren und mittleren Latènezeit werden neue Gräberfelder angelegt. Bei der Tracht der Frauen, die mit durchschnittlicher bzw. überdurchschnittlicher Ausstattung bestattet wurden, kam es zu einer deutlichen Veränderung. Als eine neue Form erscheinen mehrbuckelige Ringe, die allmählich so beliebte Blechringe mit warzenförmiger Verzierung - spezifischer Zierring der ostkeltischen Frauen - ausstoßen. Prozentuelle Vertretung von Brandbestattungen ist noch immer sehr niedrig - ca. 3% aller näher datierbarer Gräber.

In der frühen bis mittleren Phase der Stufe C1, d. h. ungefähr in der zweiten Hälfte des 3. Jh. v. Chr., ist der Anteil an Brandbestattungen allmählich auf 5% aller näher datierbarer Gräber angestiegen. Zu Beginn der Stufe C1 werden neue Gräberfelder angelegt, sogar solche, auf denen ausschließlich der Brandritus realisiert wurde, z. B. Holiare. Der Anteil an Brandbestattungen erreicht in der späten Bestattungsphase auf den flachen keltischen Gräberfeldern, d. h. ungefähr im ersten Viertel des 2. Jh. v. Chr., den Wert von ca. 9% aller näher datierbarer Gräber und der Anteil an Brandbestattungen im Vergleich zu den Skelettbestattungen stellt das Verhältnis 3:1 dar, was eine eindeutige Überlegenheit der Kremation bedeutet.

Diskussion. H. Lorenz (1978, 61) führt in der Arbeit über die regionalen Gruppen aus der Sicht der Bestattungssitten und der Tracht den Skelettritus als praktisch die einzige Bestattungsweise auf den keltischen Flachgräberfeldern in der Früh-Latènezeit an. Laut Lorenz kommen die Brandgräber nur sehr selten ohne Raumkonzentration vor. Eine etwa höhere Konzentration von Brandgräbern konstatiert er nur auf dem Gebiet des mittleren Rheins. In der Übergangsphase der frühen und mittleren Latènezeit steigt der Anteil an Brandgräbern an, was nach Lorenz vor allem im östlichen Milieu der Latènezeit deutlich zum Ausdruck kommt - in der Slowakei, in Ostungarn und Nordwestrumänen. Gleichzeitig macht er darauf aufmerksam, dass die neue Sitte von einer bestimmten Gruppe von Personen bevorzugt wurde. Er belegt dies konkret an Kriegern, bei denen seiner Meinung nach der Brandritusanteil den Wert von 80% erreicht.

Beim Suchen des Orts, aus dem die ersten Wellen der keltischen Expansion in den Mitteldonauraum stammen konnten, kann auch das Gebiet der Schweiz erwogen werden. Auf den keltischen Flachgräberfeldern in der Schweiz ist von der Stufe A bis zur Stufe C fast ausschließlich der Skelettritus vertreten und die Brandgräber kommen in diesem Milieu eher selten vor (Kaenel 1990, 263, 268). W. Krämer (1964, 13) macht jedoch auf die Tatsache aufmerksam, dass schon in der älteren Latènezeit, d. h. in seiner Stufe B, neben allgemein verbreiteter Skelettbestattung in Südwestdeutschland auch Brandgräber vorkommen. S. Renhart (1990, 73), die das anthropologische Material aus 15 österreichischen Fundstellen untersucht hatte, führt den ca. 25% Anteil an Brandgräbern an. J. W. Neugebauer (1992, 31) macht in der Übersicht über die bedeutendsten keltischen Gräberfelder darauf aufmerksam, dass die neueren Grabungen auch Belege über einen erhöhten Anteil an Brandgräbern schon in der frühen Latènezeit liefern. Einen hohen Anteil an der Kremation wurde auf dem Gräberfeld in Pottenbrunn festgestellt, wo schon zu Beginn der Stufe A bis zur Stufe B2 bestattet wurde. Der Anteil an Brandgräbern stellt ca. 50% dar (Rams 2002, 16). Dabei gehören alle Waffengräber in der Stufe B1 zu den Brandgräbern. Der Anteil an Brandgräbern ist im frühlatènezeitlichen Horizont auf den keltischen flachen Gräberfeldern in Mähren ziemlich

niedrig. Die vereinzelten frühlatènezeitlichen Brandgräber verbindet J. Meduna (1970, 234) mit dem Karpaten-Donau-Strom zu Beginn der Stufe B mit den Wurzeln bis im keltisch-illyrischen Raum. Das Vorkommen von Brandgräbern in der Stufe B1 ist auf den keltischen flachen Gräberfeldern im Raum nordwestlich von den Alpen ziemlich vereinzelt. Erst im Raum Niederösterreichs kann aufgrund von neuen Erkenntnissen ein höherer Anteil am Brandritus schon in der Stufe B1 konstatiert werden. Aus dem bereits Gesagten geht hervor, dass die Einwanderer aus diesen Gebieten zumindest in den ersten Generationen die Skelettbestattungsweise bevorzugt haben. Der Anteil an Brandgräbern stellt auf den flachen Gräberfeldern im Karpaten-becken ungefähr eine Hälfte dar (Bujna 1982, 320ff. Tabelle 1). Dieser Wert ist allerdings räumlich und zeitlich unterschiedlich. Der Anteil am Brandritus auf den keltischen flachen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei bildet ungefähr 28% (Tabelle 1). Schon B. Benadik (1963, 352ff.) wies auf die Tatsache hin, dass sich dieser Wert im Laufe der zeitlichen Entwicklung verändert, wobei er im frühen Bestattungshorizont wesentlich niedriger ist. Aus den oben angeführten Übersichten im Rahmen der Mikrosonden geht hervor, dass er sich vom Anfangswert 8-15% im Laufe der Stufe B2 bis zum Endwert ca. 75% am Ende der Stufe C1 bewegt.

Eine Inspirationsquelle für das Vorkommen von unterschiedlichem Bestattungsritus, in unserem Falle der Kremation, wird in Beziehung zum fremden Gebiet gesucht, wo diese Bestattungssitte geläufig ist. Z. B. im Falle von vereinzelten Brandgräbern auf den schweizerischen keltischen Gräberfeldern wird die Beziehung in den Zusammenhang mit dem Gebiet Norditaliens gebracht (Kaenel 1990, 263). Die Übermacht von Brandbestattungen auf dem Gebiet östlich von der Donau erläuterte auch I. Hunyady (1944, 151, 152) durch den Kontakt der Kelten mit Skythen (laut heutigem Forschungsstand durch die Träger der Vekerzug-Kultur). Dieser Ansicht schloss sich auch B. Benadik (1964, 89) im Zusammenhang mit der Veröffentlichung des Brandgrabs mit Bewaffnung aus Cejkov und seiner Auswertung im Kontext mit weiteren Grabfunden aus dem Gebiet der Ostslowakei an.

Im Rahmen des Donau-Karpaten-Raums war das ethnische Bild der keltischen Bevölkerung regional unterschiedlich und veränderte sich auch im Laufe der Zeit. Der Anteil am Brandritus auf den keltischen flachen Gräberfeldern steigt im Rahmen des zu bewertenden archäologischen Raums in Richtung nach Osten deutlich an. Während auf dem Gebiet Österreichs und in der Südwestslowakei der Anteil an der Kremation den Wert von 25% beträgt (Renhart 1990, 73), bis 28% (Tabelle 1), in nördlichem Gebiet Transdanubiens 40% (Bujna 1982, 320ff. Tabelle 1), erreicht er auf dem Gebiet Ungarns östlich von der Donau den Wert von 60% (Lorenz 1978, 61) und auf dem Gebiet Siebenbürgens sogar 75% (Bujna 1982, 320ff. Tabelle 1). Im westlichen Teil des verfolgten Raums fehlen Belege über einen möglichen Einfluss der Träger der Vekerzug-Kultur auf den Bestattungsritus der keltischen Bevölkerung. In diesem Kontext muss jedoch auf ein frühes Vorkommen von Brandkriegergräbern hingewiesen werden, und zwar schon in der Stufe B1, in niederösterreichischem Milieu auf dem Gräberfeld in Pottenbrunn.

Wenn wir die Erkenntnisse über den Bestattungsritus auf den einzelnen keltischen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Südwestslowakei zusammenfassen, kann konstatiert werden, dass die Unterschiede zwischen den einzelnen Gräberfeldern, was den Anteil an beiden Bestattungsweisen wie auch den Kremationsbeginn betrifft, ziemlich groß sind. So ist das Mosaik vielmehr bunter, als man bei der Verallgemeinerung annehmen würde. Der Anteil an der Kremation auf den Gräberfeldern mit frühem Bestattungsbeginn, d. h. von der Stufe B1, d. h. ab dem zweiten bzw. dritten Viertel des 4. Jh. v. Chr., z. B. Dubník, Maňa, Palárikovo, Chotín X und Kamenín, bewegt sich zwischen 8-15% (Tabelle 1). Auf den Gräberfeldern mit späterem Bestattungsbeginn, d. h. im Laufe der Stufe B2, d. h. ab dem letzten Viertel des 4., oder ersten Viertel des 3. Jh. v. Chr., z. B. Bajč-Vlkano and Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, erreicht der Anteil am Brandritus fast den zweifachen Wert, ca. 22-25%. Auf dem untersuchten Teil des Gräberfeldes in Hurbanovo-Bohatá, der in den Übergangshorizont B2/C1 bis in die Stufe C1 datiert wird, d. h. von der zweiten Hälfte des 3. bis in das erste Viertel des 2. Jh. v. Chr., sind die Brandgräber in mehr als 40% vertreten. Ein besonders hoher Anteil an der Kremation, mehr als 60%, wurde auf dem keltischen Gräberfeld in Malé Kosihy festgestellt. Auf diesem Gräberfeld wurde die Bestattungsdauer von den Stufen B1-B2 bis in die Spätphase der Stufe C1 erfasst. Auf den jüngsten Gräberfeldern, d. h. mit der Bestattung in der Stufe C1, d. h. in der zweiten Hälfte des 3. und im ersten Viertel des 2. Jh. v. Chr., ist der Anteil an Brandgräbern von 80%, und zwar in Ižkovce, wo mit den Bestattungen schon am Ende der Stufe B2 begonnen wurde, über 90% auf dem untersuchten Teil des Gräberfeldes in Nitra-Mlynárce und wahrscheinlich bis zu 100% auf dem Gräberfeld in Holiare. Ganz ausschließlich ist der Brandritus auch in Nitra-Námestie 1. mája (Platz des 1. Mais) belegt. K. Pieta (1993, 55) setzt hier angesichts der Abwesenheit von verbrannten Resten von Menschenknochen und durch die osteologische Analyse belegte Anwesenheit nur von verbrannten Tierknochen einen Ort von Kultpraktiken voraus. Was den Beginn der Kremation auf den einzelnen keltischen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Südwestslowakei betrifft, ist ein früheres Vorkommen von Brandgräbern nur auf den Gräberfeldern in Dubník belegt - von der entwickelten Phase der Stufe B2, aber nur die Gräber mit Bewaffnung und in Bajč-Vlkano- vom Ende der Stufe B2, hier sind auch die Frauengräber belegt. Auf der Mehrheit von keltischen Gräberfeldern aus dem Gebiet der Südwestslowakei erscheinen die Brandgräber erst ab der Stufe C1, z. B. in Maňa und in Trnovec nad Váhom - Horný Jatov kommen sie ab der frühen Phase der Stufe C1 vor und auf den Gräberfeldern mit sehr niedrigem Anteil an Brandgräbern in Palárikovo

und Chotín X wurden sie erst ab der entwickelten Phase der Stufe C1 festgestellt. Es handelt sich um ein spätes Vorkommen der Kremation, die vielleicht mit der nächsten keltischen Welle von Einwanderern zusammenhängt. Der früheste Kremationsbeginn ist bisher auf dem Gräberfeld mit hohem Anteil an Brandgräbern (60%) in Malé Kosihy festgestellt - schon zwischen den Stufen B1 und B2, sowohl Frauen-als auch Kriegergräber mit Ausrüstung. So ein unterschiedliches Bild von keltischen Nekropolen aus dem Nitra- und Žitava-Flussgebiet kann im Falle des Gräberfeldes Malé Kosihy mit Hilfe von regionalen ethnischen Unterschieden interpretiert werden, da sich diese Fundstelle am Unterlauf des Ipel-Flusses befindet und die damalige Besiedlung mit der keltischen Ökumene in Nordungarn zusammenhangt.

Auch im Rahmen der männlichen Bevölkerung, vor allem bei Kriegern, bei denen einerseits ein früherer Kremationsbeginn (schon im Laufe der Stufe B1) und andererseits ihr höherer Anteil konstatieren werden kann, kommen deutliche regionale Unterschiede zwischen den einzelnen Gräberfeldern zum Ausdruck. Z. B. auf dem Gräberfeld in Pottenbrunn (Ramsl 2002) im unteren Flusstal von Traisen in Niederösterreich ist ein früherer Beginn von Brandritus bei keltischen Kriegern belegt. Alle Kriegergräber aus der Stufe B1 gehören auf diesem Gräberfeld zu den Brandgräbern, sogar auch jene mit deformierten Schwertern (Gräber 23, 854, 855, 975 und 1005). Erst ab der Stufe B2 sind auch Skelettgräber mit Bewaffnung belegt (Gräber 400, 520 und 562). Auf dem Gräberfeld in Ménföcsanak (Uzsoki 1987), in der Nähe von Györ in nördlichem Transdanubien, gehören alle Kriegergräber mit in die Stufe B1 datierbarer Bewaffnung zu den Gräbern, bei denen der Skeletritus realisiert wurde (Gräber 4b, 13, 14 und 18). Ähnlich auch auf den keltischen Gräberfeldern aus dem Nitra- und Žitava-Tal in der Südwestslowakei gehören alle Gräber zur Gruppe von Skelettgräbern.

Aus den angeführten Fakten gehen zwei wesentliche Tatsachen hervor. 1. Schon in der frühen Bestattungsphase auf den keltischen Flachgräberfeldern im Mitteldonauraum können wesentliche Unterschiede im Bestattungsritus zwischen den einzelnen Regionen und Gräberfeldern verfolgt werden. 2. Ein früher Beginn vom Brandritus bei den keltischen Kriegern ist nicht nur auf dem Gebiet mit Belegen eines unmittelbaren und längeren Kontakts mit den Trägern der Vekerzug-Kultur belegt.

Während in der Stufe B2 durchschnittlich drei Brandkriegergräber auf fünf Skelettgräber entfallen, hat sich in der Stufe C1 die Situation im Bestattungsritus bei der männlichen Bevölkerung wesentlich verändert. In der älteren Phase der Stufe C1 entfällt auf drei Brandgräber nur ein Skelettgrab und in der jüngeren Phase überwiegt noch der Brandritus. Obwohl der sog. strenge Brandritus durch starke Deformation von Waffen, besonders Schwertern, gekennzeichnet ist, ist er schon für den frühen Horizont von Brandkriegergräbern typisch.

Bei der Frauenbevölkerung ist der Anteil am Brandritus deutlich niedriger, nur ca. 25% und seine allmähliche Zunahme kann erst ab der Stufe B2 verfolgt werden, d. h. vom Ende des 4. und Anfang des 3. Jh. v. Chr. Alle näher datierbaren Gräber mit durchschnittlicher bzw. überdurchschnittlicher Ausstattung ohne Ausrüstung gehören in der Stufe B1 zur Gruppe von Skelettgräbern. Mit der gleichen Situation werden wir auch auf dem Gräberfeld in Ménföcsanak konfrontiert (Uzsoki 1987) wie auch auf dem Gräberfeld in Pottenbrunn (Ramsl 2002). Ein früherer Kremationsbeginn ist nur aus dem Gebiet Nordungarns östlich von der Donau belegt, d. h. aus dem Raum mit Belegen eines unmittelbaren und längeren Kontakts von Kelten mit den Trägern der Vekerzug-Kultur. Zu einem der frühesten Gräber mit Frauenausstattung gehört im Rahmen des untersuchten Raums das Grab 20 aus Kistokaj. Das Grab kann anhand der Grabausstattung noch an das Ende der Stufe B1 datiert werden. In der Stufe B2 entfällt auf fünf Skelettbestattungen mit durchschnittlicher bzw. überdurchschnittlicher Ausstattung ohne Ausrüstung nur eine Brandbestattung. In der Stufe C1 hat sich die Situation verändert, jedoch nicht ganz radikal wie bei der männlichen Bevölkerung, weil sich das Verhältnis zwischen der Skelettbestattungsweise und der Kremation von dem ausgeglichenen Anteil 1:1 bis zum Endwert bewegt - ein Skelettgrab entfällt auf drei Brandgräber mit durchschnittlicher bzw. überdurchschnittlicher Ausstattung ohne Ausrüstung.

Schlussfolgerungen

1. Die Gräberfelder der LT A-Kelten aus dem Gebiet der Südwestslowakei gehören ausschließlich zur Gruppe von Skelettgräberfeldern und belegen keinen Einfluss des Bestattungsritus durch Brandbestattungen der Träger der Vekerzug-Kultur im Laufe des 5. Jh. v. Chr. Aus dem angeführten Gebiet kennen wir keine Gräberfelder mit kontinuierlicher Bestattung von der späthallstattzeitlicher Stufe Ha D3 über die latènezeitliche Stufe A bis in die Stufe B. Der ersten Welle von LT B-Kelten, die auch historische Kelten genannt werden und denen auch Gräber aus der Stufe B1 auf den neu angelegten flachen Gräberfeldern im unteren und mittleren Žitava- und Nitra-Gebiet gehören, d. h. ungefähr aus dem dritten und vierten Viertel des 4. Jh. v. Chr., war der Skeletritus auch eigen. Wenn die Situation auf dem Gebiet der Südwestslowakei bewertet wird, kann ein bestimmter Kontakt sowohl von LT-A-Kelten als auch der ersten Welle von LT B-Kelten mit hallstattzeitlicher Bevölkerung der Vekerzug-Kultur angenommen werden. Dieser Kontakt zeigte sich jedoch nicht im möglichen Einfluss des Bestattungsritus.

2. Eine andere Situation zeigt sich auf dem Gebiet Nordungarns östlich von der Donau, wo der Bestattungsbeginn auf den keltischen flachen Gräberfeldern auch in die verlaufende Stufe B1 datiert werden kann. Hier kam es wahrscheinlich zu einem unmittelbaren und längeren Kontakt von der Bevölkerung der Vekerzug-Kultur mit den Kelten,

was sich auch in der Sachkultur und wahrscheinlich auch im Bestattungsritus zeigte. Diese Tatsache belegen auch vermischt latènezeitliches Keramikinventar mit dem Inventar der Vekerzug-Kultur in den Gräbern und ein früher Brandritus bei den damaligen Kelten, und zwar nicht nur bei Kriegern, sondern auch bei Frauen.

3. Bei der männlichen Bevölkerung kann anhand der Gräber mit Bewaffnung ein früherer Kremationsbeginn konstatiert werden, und zwar schon zwischen den Stufen B1 und B2. Diese Tatsache kann nur auf den Gebieten der Südwestslowakei östlich von dem unteren Hron-Fluss und im Süden der Mittel- und Ostslowakei konstatiert werden, dort, wo die Besiedlung mit der keltischen Öikumene im nördlichen Gebiet Ungarns zusammenhing, östlich von der Donau, die von der Bevölkerung der Vekerzug-Kultur beeinflusst war. Bei Männern wurde auch ein höherer Anteil an Brandbestattungsweisen festgestellt. Es scheint, dass die Männer - Krieger - weil sie den mobilen Teil der Bevölkerung repräsentiert haben, den Einflüssen der Umwelt offen waren.

4. Die Anhäufung und Zunahme von Gräbern auf den keltischen Flachgräberfeldern während der Stufe B2, d. h. im letzten Viertel des 4. und in der ersten Hälfte des 3. Jh., können einerseits mit der Bevölkerungszunahme und andererseits mit der Ankunft von weiteren keltischen Einwanderern verbunden werden. Zwischen den Stufen B2 und C1, d. h. im Laufe des zweiten Viertels des 3. Jh. v. Chr., werden einerseits neue Gräberfelder angelegt, andererseits kommt es zu deutlichen Veränderungen an der Frauentracht, was wahrscheinlich die nächste Migrationswelle von keltischen Stämmen und Gruppen widerspiegelt.

5. Erst im Laufe der mittleren Latènezeit - Phasen C1a und C1b, d. h. ungefähr in der zweiten Hälfte des 3. Jh. v. Chr. - kann auf den keltischen Flachgräberfeldern auf dem Gebiet der Südwestslowakei die sog. echte Biritualität konstatiert werden, d. h. ungefähr der Halbanteil von beiden Bestattungssitten.

6. Die Bevölkerung von Kelten, die auf den Flachgräberfeldern von den Stufen B1 und/oder B2 bestattet hatte, behält neben beginnender Kremation auch den traditionellen Skelettritus bis zum Untergang ihrer Nekropolen bei. In dieser Richtung scheint eher die Frauenbevölkerung konservativ zu sein. Was die Kriegergräber betrifft, wurde im Endbestattungshorizont - Phase C1c, d. h. ungefähr das erste Viertel des 2. Jh. v. Chr. - wahrscheinlich nur der Brandritus gepflegt.

7. Die Existenz von Gräberfeldern mit ausschließlichem Brandritus, z. B. Holiare, in der mittleren Latènezeit - Stufe C1 - belegt offensichtlich einen ethnischen Wandel und nicht einen ideologischen.

BIRITUÁLNE POHREBISKÁ V SEVERNEJ A ZÁPADNEJ Časti KARPATSKEJ KOTLINY V OBDOBÍ AVARSKÉHO KAGANÁTU

Jozef Zábojník

Štúdia vznikla v rámci grantového projektu 2/3170/23 agentúry VEGA.

Severná a západná časť Karpatskej kotliny, obdobie avarskeho kaganátu, birituálne pohrebiská, geografické a chronologické súvislosti.

Northern and western part of Carpathian basin, Avar Khaganate period, biritual burial grounds, geographic and chronological connections.

Birituálne pohrebiská, ktoré možno datovať do doby „politickej“ existencie avarskeho kaganátu (567/568-asi 803), sa nachádzajú v rôznych, predovšetkým nížinných častiach Karpatskej kotliny, teda priestoru niekedy viac-menej stotožňovaného s územným rozsahom mocensko-politického celku, ktorého integrujúcou silou boli Avari. V prezentovanom príspevku sa budem zaoberať severou a západnou časťou Karpatskej kotliny, kde výskyt takýchto pohrebisk nie je ojedinelý.

Kvôli prehľadnosti prezentujem tabelu, obsahujúcu základné údaje o pohrebiskách, ktoré sa vo všeobecnosti považujú za birituálne (Tabela 1).

Treba zdôrazniť jednu veľmi významnú skutočnosť. Nie je rozhodujúci len absolútny počet žiarových hrobov na birituálnych pohrebiskách, ale predovšetkým ich podiel na celkovom počte všetkých hrobov. Vo všeobecnosti však možno konštatovať ich nepatrné zastúpenie na uvedených nekropolách. Tak napríklad na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi bolo zistených až 27 žiarových hrobov, avšak tieto tvorili iba 3,13% všetkých hrobov. Obdobná je situácia aj na iných rozsiahlejších pohrebiskách (Vác - 0,19%, Želovce - 0,35%, Čataj - 2,21%, Bratislava-Záhorská Bystrica - 3,09%, Valaliky-Všehsvätých - 4,25%, Bernolákovo - 5,62%). Domnievam sa, že vyhodnocovať podiel žiarových hrobov na pohrebiskách s celkovým malým počtom preskúmaných hrobov by bolo zavádzajúce. Avšak ani relatívne nepatrné zastúpenie žiarových hrobov na uvedených nekropolách nie je až také smerodajné. Najdôležitejší je fenomén výskytu oboch rítov. Vychádzajúc z uvedeného možno konštatovať: za birituálne pohrebisko sa považuje nekropola, na ktorej sa súčasne pochovávalo kostrovým aj žiarovým spôsobom. Význam slovného spojenia „súčasné používanie oboch rítov“ je potrebné zdôrazniť.

Ak sa zaoberám problematikou birituálnych pohrebísk z obdobia avarskeho kaganátu, je potrebné akcentovať skutočnosť, že do spracovania možno pojať iba tie lokality, ktoré sa nachádzajú na území vymedzenom výskytom takých pohrebísk, ktorých príslušnosť ku kultúre obyvateľov kaganátu je nesporná. Problematika birituality v období avarskeho kaganátu má však okrem geografického aj temporálny aspekt. Pôvodná predstava, prezentovaná predovšetkým niektorými slovenskými bádateľmi (Dekan 1971, 568; Čilinská 1983, 247; 1992, 14), vychádzala z predpokladu, že birituálne pohrebiská sú prejavom včasného stupňa kontaktov Slovanov s Avarmi. Datovanie birituálnych pohrebísk predovšetkým do staršieho horizontu pohrebísk kládol aj V. Mináč (1978, 72), pričom však poznamenáva, že žiarové hroby sa ojedinele vyskytujú aj hlboko vo 8. storočí a zároveň uvádza príklady takého datovania (Bernolákovo - hrob 34, Bratislava-Vajnory, poloha Pod krížom - hrob 1/73).

Pomerne skoré datovanie žiarových hrobov zrejme platí v prípade niektorých pohrebísk v okolí Balatonu - tzv. skupina Pókaszepetk-Zalakomár (Szőke 2000, 479-487). Keďže väčšina z uvedených nekropol nebola komplexne publikovaná, možno v tejto súvislosti využiť iba údaje, ktoré poskytlo pohrebisko v Pókaszepetk (Sós 1978; Sós/Salamon 1995). Skoré datovanie žiarových hrobov predovšetkým v periférnej zóne kaganátu nie je v zhode so súčasným stavom našich vedomostí. Na základe situácie v severnej časti Karpatskej kotliny sa zdá, že ide väčšinou o prejav dlhodobého súžitia oboch etník a prejav akulturácie. Analýzou postupu pochovávania na viacerých pohrebiskách z obdobia avarskeho kaganátu na Slovensku možno spoľahlivo doložiť, že väčšina žiarových hrobov je pomere mladá. Ďalším argumentom pre relativne neskoré datovanie týchto hrobov je geografická poloha nekropolí. Ako na Slovensku, tak čiastočne aj v západnom Maďarsku sa birituálne pohrebiská nachádzajú takmer na „hranicach“ maximálneho územného rozsahu avarskeho kaganátu, teda na tom teritóriu, ktoré bolo obsadené relativne neskoro - azda koncom 7. storočia, hľavne však vo 8. storočí. Logickým dôsledkom prezentovanej úvahy je predpoklad etnický heterogénneho obyvateľstva predovšetkým na periferii kaganátu.

Tabela 1. Birituálne pohrebiská v spracúvanej oblasti.
Tabelle 1. Birituelle Gräbersfelder im bearbeiteten Gebiet.

Lokalita	Poloha	Krajina	Správna jednotka (kraj/okres, župa, spolková krajina)	Charakteristika	Literatúra
Bernolákov	Šakoň	Slovensko	Bratislavský/Senec	počet hrobov 89, z toho 5 žiarových v popolniciach	Fusek 1994, 159-161, tab. II: 5, 6, III: 1-3; Kraskovská 1962
Bratislava-Devínska Nová Ves	Tehelňa	Slovensko	Bratislavský/Bratislava IV	počet hrobov 862, z toho 27 žiarových, 1 jamkový, ostatné urnové	Eisner 1952; Keller/Bierbrauer 1965
Bratislava-Vajnory	Pri stanici	Slovensko	Bratislavský/Bratislava III	počet hrobov 16, z toho 6 žiarových v popolniciach	Kraskovská 1948, 15-17
Bratislava-Vajnory	Pod križom	Slovensko	Bratislavský/Bratislava III	počet hrobov 4, z toho 1 žiarový v popolnici	Mináč 1978, 62-69; Slivka/Mináč 1976
Bratislava-Záhorská Bystrica	Lokvy pri Morave	Slovensko	Bratislavský/Bratislava IV	počet hrobov 262, z toho údajne 8 žiarových*	Kraskovská 1972; Fusek 1994, 179-181
Čataj	Zemanské-Gejzove	Slovensko	Bratislavský/Senec	počet hrobov 226, z toho 5 žiarových v urnách**	Hanuliak/Zábojník 1982; Chropovský/Hromada 1988; 1990; 1991
Čataj	Za zahrady	Slovensko	Bratislavský/Senec	počet hrobov 3, z toho 1 žiarový bez bližšieho určenia	Nál. správa AÚ SAV Nitra č. 48/51 - B. Chropovský
Kehida	Fővenyes (Petőfi utca)	Maďarsko	Zala	ojedinely urnový hrob	ADAM 2002, 188; Szőke 2000, 491
Kehida	Közpon蒂 Tsz-major	Maďarsko	Zala	302 odkrytých hrobov, medzi nimi aj neurčený počet žiarových a urnových	ADAM 2002, 188; Szőke 2000, 481
Košice-Barca	Nádvorie kaštieľa	Slovensko	Košický/Košice IV	počet hrobov 19, z toho 1 tzv. položiarový - hrob 5	Eisner 1941, 375; Kabát 1954; Pástor 1954
Košice-Šebastovce	Lapiše	Slovensko	Košický/Košice IV	počet hrobov 369, z toho 1 tzv. položiarový - hrob 173	Budinský-Krička 1978, 208; Budinský-Krička/Tocík 1991, 40
Nagypáli	Petőfi utca	Maďarsko	Zala	ojedinely žiarový hrob	ADAM 2002, 258; Müller 1978
Nitra-Dolné Krškany	závod Mevak (Bioveta)	Slovensko	Nitriansky/Nitra	preskúmaných 7 hrobov, z toho 4 pravdepodobne žiarové v popolniciach***	Bárta 1953; Bialeková 1962, 98, obr. 3; Fusek 1994, 220, 221; Ka 1951, 308, pozn. 2
Pókaszepetk	Mesterföldek (Avar utca)	Maďarsko	Zala	preskúmaných 248 hrobov, z toho 8 žiarových, ktoré neboli v urnách****	Sós/Salamon 1995
Sommerein am Leithagebirge	Steinäcker	Rakúsko	Bruck an der Leitha/Niederösterreich	počet hrobov 210, z toho 1 žiarový v jame - hrob 64	Daim/Lippert 1984, 32, 229, tab. 45.64
Sőjtör	Petőfi utca	Maďarsko	Zala	35 odkrytých hrobov, medzi nimi aj žiarové hroby v urnách	ADAM 2002, 326; Szőke 2000, 491
Vác	Kavicsbánya	Maďarsko	Pest	počet hrobov 516, z toho 1 žiarový, pravdepodobne urnový - hrob 484/A	Tettamanti 2000, 107
Valaliky-Všechsvätých	Koscelne	Slovensko	Košický/Košice-okolie	počet hrobov 204, z toho 9 žiarových, 4 urnové, 5 jamkových	Béreš 1983; 1984; 1985; Pastor 1961a; 1961b; 1982
Zalaegerszeg	Petőfi laktanya	Maďarsko	Zala	neurčený počet hrobov, údajne ojedinely nálezy	ADAM 2002, 425; Szőke 2000, 491
Zalakomár	Lesvári-dűlő	Maďarsko	Zala	odkrytých 585 hrobov, neurčený počet žiarových a urnových hrobov	ADAM 2002, 426; Szőke 2000, 482; Szőke/Váendor 1982-1983; 1985
Želovce	Fingó	Slovensko	Banskobystrický/Velký Krtíš	počet hrobov 869, z toho 3 žiarové v urnách	Čilinská 1967; 1970; 1973; 1992

* revíziou nálcových situácií boli konštatované iné údaje (*Fusek 1994, 179*)

** počas záchranného výskumu v priestore diaľnice sa našlo údajne osem žiarových hrobov (*Pavúk 1976, 180*) v skupine, ktorá sa priestorovo vylučovala s pohrebiskom obdobia avarskej kaganátu. Ďalších päť hrobov v urnách sa našlo priamo na ploche uvedeného pohrebiska. Nemožno jednoznačne rozhodnúť, či skupina ôsmich hrobov preskúmaných na trase diaľnice je súčasťou birituálneho pohrebiska z obdobia avarskej kaganátu

*** už pred výskumom bol zničený veľký počet žiarových hrobov - údajne až 60 urien

**** ide o počty v rámci tzv. birituálneho pohrebiska datovaného do „Early Avar Period“ (*Sós/Salamon 1995, 9*).

Poznámka: vzhladom na skutočnosť, že väčšina tzv. birituálnych pohrebísk na území Maďarska nie je publikovaná, štatistické údaje týkajúce sa charakteristiky pohrebísk sú iba rámcové.

V maďarskej archeologickej spisbe sa často argumentuje skutočnosťou, že vo viacerých prípadoch bola pozorovaná superpozícia žiarových hrobov s kostrovými. Dôsledkom zdôrazňovania tohto faktu je konštatovanie posteriority žiarových hrobov vo vzťahu ku kostrovým. Vedený snahou o objektivizáciu uvedeného záveru, predkladám tie nálezové situácie, ktoré by mohli dokumentovať časovú súvislosť oboch typov hrobov. Je to potrebné hlavne preto, že v literatúre existuje celý rad „argumentácií“ preferujúcich tú či onú interpretáciu z hľadiska vzájomnej polohy kostrových a žiarových hrobov.

V publikáciach zaobrajúcich sa pohrebiskami v okolí Bratislavskej brány (Bratislava-Devínska Nová Ves, poloha Tehelňa, Bratislava-Vajnory, poloha Pod krížom, Bratislava-Záhorská Bystrica a Bernolákovo) boli vo viacerých prípadoch spomínané terénné pozorovania umožňujúce konštatovať časovú súvstažnosť kostrových a žiarových hrobov. Ide o nasledovné prípady zoradené abecedne podľa pohrebísk:

Bernolákovo, hrob 11 (*Kraskovská 1962, 428*) - pravdepodobne pri kopaní jamy pre kostrový hrob bola porušená popolnica žiarového hrobu, z ktorého sa zachovali črepky a spálené kosti.

Bernolákovo, hrob 49 (*Kraskovská 1962, 435*) - pravdepodobne pri kopaní jamy pre kostrový hrob bol porušený žiarový hrob, z ktorého sa zachoval fragment popolnice.

Bratislava-Devínska Nová Ves, poloha Tehelňa, hrob 182B (*Eisner 1952, 57, 58*) - do kostrového hrobu pešieho bojovníka bola zahĺbená jama žiarového hrobu, z ktorého sa zachovala celá popolnica obsahujúca veľké kusy nedopálených kostí.

Bratislava-Devínska Nová Ves, poloha Tehelňa, hrob 302B (*Eisner 1952, 77*) - pravdepodobne do kostrového hrobu obsahujúceho džbán bola zahĺbená jama žiarového hrobu, z ktorého sa zachovala rozbitá, avšak rekonštruovaná popolnica s nedopálenými kostičkami. Prílohy žiarového hrobu tvoril niekoľkokrát stočený bronzový drôtik, azda hrot noža a zahrotený bronzový predmet porušený ohňom. Bohužiaľ, inventár tohto žiarového hrobu sa okrem popolnice nezachoval.

Bratislava-Vajnory, poloha Pod krížom, hrob 2/73 (*Mináč 1978, 63; Slivka/Mináč 1976, 426, 428*) - do jamy kostrového hrobu 2/73 bol údajne zapustený žiarový hrob 1/73, z ktorého sa zachovala poškodená popolnica. Kostrový hrob ženy obsahoval okrem nádoby aj unikátnu zlatú náušnicu a náhrdelník pozostávajúci z korálkov v tvare melónového jadra.

Bratislava-Záhorská Bystrica, hrob 117 (*Kraskovská 1972, 29*) - v zásype jamy kostrového hrobu sa našli zlomky popolnice a spálené kostičky, na základe čoho sa autorka výskumu domnievala, že žiarový hrob bol porušený pri výkope jamy pre kostrový hrob.

Na pohrebisku z obdobia avarskej kaganátu v rakúskom Sommereine bol objavený jedený žiarový hrob (hrob 64), ktorý bol v superpozícii s kostrovým hrobom. Na základe príloh ho autori považujú za hrob ženy (*Daim/Lippert 1984, 32, 229; tab. 45.64*).

Rezumujúc vyššie uvedené fakty možno povedať: na pohrebiskách z obdobia avarskej kaganátu na území Slovenska je vzťah medzi superpozíciou a subpozíciou kostrových a žiarových hrobov vyjadrený pomerom 3: 3. Žiarový hrob 64 na pohrebisku v Sommereine je podľa autorov publikácie mladší než hrob kostrový. Uvedené skutočnosti ma oprávňujú konštatovať absenciú jednoznačnej zákonitosti vo vzájomnej polohe žiarových a kostrových hrobov na birituálnych pohrebiskách.

Väčšinou sa sice dá konštatovať vzťah medzi kostrovým a žiarovým hrobov z hľadiska postupnosti pochovávania, bohužiaľ, prílohy však neumožňujú uvedené superpozicie datovať. Výnimky predstavujú hroby 64 a 67 v Sommereine, resp. 1/73 a 2/73 v Bratislave-Vajnoroch.

V prvom prípade (tab. I) bol ženský kostrový hrob, obsahujúci pravdepodobne náušnice s dutým guľovitým záveskom a tzv. „Hirsenkornperlen“, porušený žiarovým hrobov, z ktorého pochádzajú okrem iného aj dvojkónické korálly a tzv. „Augenperle“ (*Daim/Lippert 1984, 229*). Uvedené pamiatky reprezentujú stredný stupeň obdobia avarskej kaganátu, a aj preto možno uvedený žiarový hrob datovať pravdepodobne do druhej polovice 7. storočia.

Naproti tomu popolnicovým hrobom prekrytý kostrový hrob 2/73 v Bratislave-Vajnoroch (obr. I) obsahoval unikátnu zlatú náušnicu a korálky v tvare melónového jadra (*Mináč 1978, 63; obr. 3: 2, 3; Slivka/Mináč 1976, 426-428*).

Uvedené súčasti náhrdelníka sú charakteristickým šperkom neskorého stupňa obdobia avarského kaganátu, t. j. hrob možno pomerne spoľahlivo datovať do 8. storočia. Nemožno sa stotožniť s názorom T. Štefanovičovej, ktorá tento celok datovala predovšetkým na základe zlatej náušnice do druhej polovice 7. storočia (Štefanovičová 1984, 213).

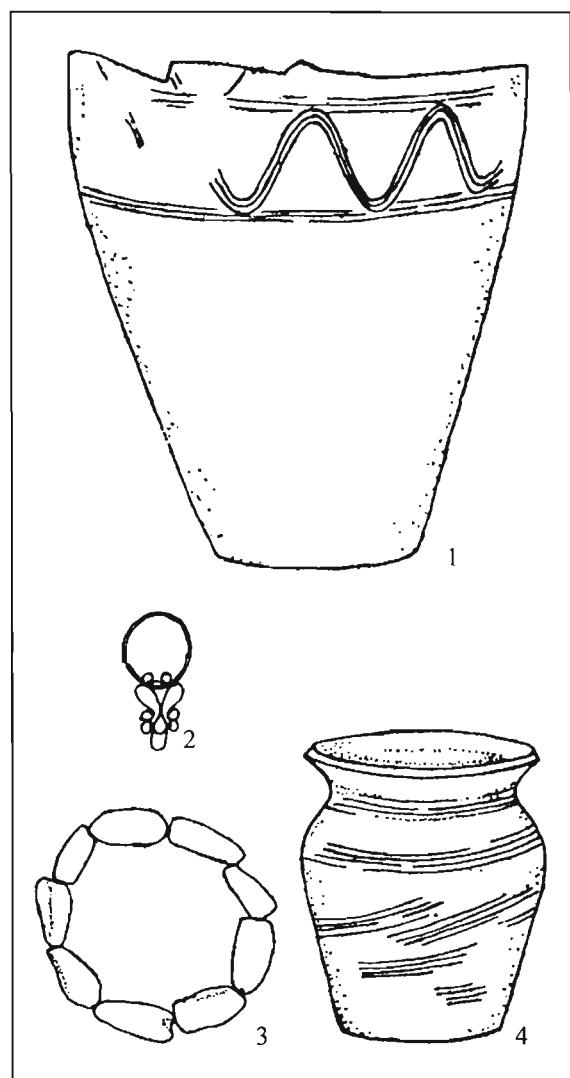
Okrem priameho datovania žiarových hrobov pomocou príloh, resp. vzájomnej pozície s kostrovými hrobmi, existuje aj možnosť využiť výsledky analýzy postupu pochovávania.

Väčšina z 27 žiarových hrobov na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi sa koncentruje v južnej a juhozápadnej časti nekropoly (Eisner 1952, tab. III). Pokus o horizontálno-stratigrafický rozbor pohrebiska, ktorý uskutočnili E. Keller a V. Bierbrauer, pomerne spoľahlivo doložil časovo-priestorové súvislosti následnosti pochovávania (Keller/Bierbrauer 1965). Prezentované výsledky analýzy priestorového rozmiestnenia žiarových hrobov v areáloch I-II, resp. III, jasne dokumentujú časové zaradenie ich druhej väčšiny do staršej fázy pohrebiska. Iba výnimky sa nachádzajú v severnej zóne nekropoly, v ktorej sa vyskytujú pamiatky charakteristické pre neskôr stupeň obdobia avarského kaganátu (mladé typy kovaní opaskov, koráliky v tvare melónového jadra a pod.). Možno preto konštatovať: žiarové hroby na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi boli do zeme uložené predovšetkým v druhej polovici 7. storočia. Toto zistenie je z hľadiska datovania žiarových hrobov na iných pohrebiskách severnej periférie kaganátu viac-menej výnimočné.

Jedný žiarový (urnový) hrob 484/A na pohrebisku vo Váci (Tettamanti 2000, 107) obsahoval v ruke vyhotovenú nádobu, ktorú nemožno presnejšie datovať. V bezprostredne susediacich hroboch sa našli také prílohy, ktoré neumožňujú ich presné časové zaradenie. Pohrebisko ako celok bolo datované do obdobia od začiatku 7. až po polovicu 8. storočia (Tettamanti 2000, 122). Keďže v tej časti pohrebiska, kde bol preskúmaný žiarový hrob, sa nevyskytli pamiatky charakteristické pre neskôr stupeň obdobia avarského kaganátu, možno sa s istými výhradami domnievať, že k spoplnneniu ľudského jedinca v hrobe 484/A došlo ešte v 7. storočí.

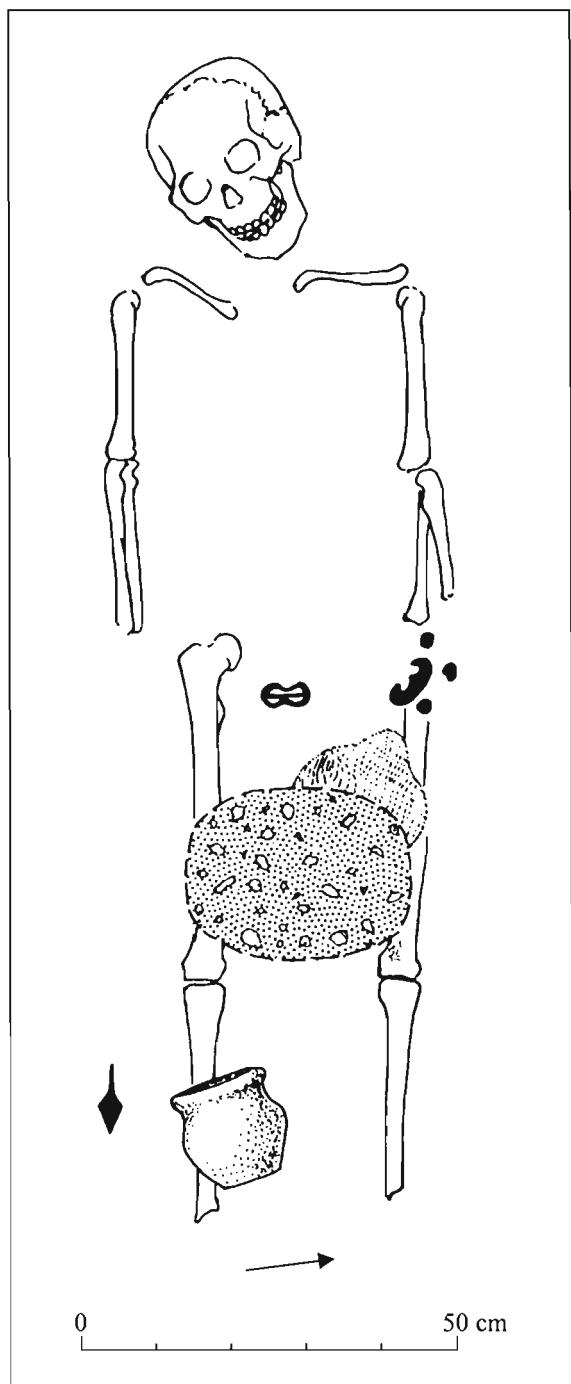
Datovanie žiarových hrobov v Bernolákove do 8. storočia umožnila tiež iba analýza postupu pochovávania (Zábojník 1995, obr. 2), keďže až na jednu výnimku (hrob 34) neobsahovali datovateľné prílohy. Obdobná je pozícia troch žiarových hrobov na pohrebisku v Želovciach, ktoré uložili do zeme pravdepodobne na začiatku 8. storočia (Zábojník 1995, obr. 19), hoci pôvodne boli dávané do súvislosti s najstaršími hrobmi na pohrebisku a datované do prvej polovice 7. storočia (Čilinská 1970, 30). V hroboch v Bratislave-Záhorskej Bystrici sa nenašli výrazné pamiatky reprezentujúce stredný stupeň obdobia avarského kaganátu. Ak teda v tomto prípade ide o birituálne pohrebisko, žiarové hroby sú súčasné s kostrovými a treba ich datovať predovšetkým do 8. storočia. Treba ešte spomenúť žiarové hroby na pohrebisku vo Valalikoch-Všechnsvätých. Keďže na pohrebiskách z obdobia avarského kaganátu v Košickej kotline nemáme zastúpený tzv. starší a stredný horizont (Zábojník 1995, 236), s veľkou pravdepodobnosťou sa dajú aj uvedené žiarové hroby datovať do 8. storočia. Viaceré okolnosti (malý počet hrobov, absencia komplexného vyzodnotenia pohrebísk, nejednoznačné konštatovania a pod.) sú príčinou, pre ktorú nemožno zaujať meritórne stanovisko k datovaniu zostávajúcich birituálnych pohrebísk. Ak však zvážim ich geografickú polohu a využíjem existujúce informácie, možno predpokladať, že nie sú prejavom súžitia etnicky heterogénnych spoločenstiev obdobia avarského kaganátu v jeho staršom a strednom úseku.

Z hľadiska birituálneho spôsobu pochovávania hovoríme spravidla o pohrebiskách. Je tu však ešte jeden významný fenomén, ktorý je zjavne podstatnejší než súčasný výskyt oboch spôsobov pochovávania na jednej nekropole. Tým

Obr. 1. Bratislava-Vajnory (Pod krížom). 1 - popolnica zo žiarového hrobu 1/73; 2-4 - inventár kostrového hrobu 2/73 (upravené podľa Mináč 1978, obr. 3).

Abb. 1. Bratislava-Vajnory (Pod krížom). 1 - Urne aus dem Brandgrab 1/73; 2-4 - Inventar des Skelettgrabs 2/73 (bearbeitet nach Mináč 1978, Abb. 3).

Obr. 2. Pókaszepetk. Birituálny hrob 371. Medzi stehennými kostami skeletu uložené zvyšky kremácie (upravené podľa Sós/Salamon 1995, obr. 47).
Abb. 2. Pókaszepetk. Birituelles Grab 371. Zwischen den Oberschenkelknochen des Skeletts deponierte Kremationsreste (bearbeitet nach Sós/Salamon 1995, Abb. 47).

zentujúcich tzv. starší a stredný horizont na pohrebiskách z obdobia avarskejho kaganátu v Košickej kotline (Zábojník 1995, 236), umožňuje oba uvedené položiarové hroby pomerne spoločne datovať do 8. storočia.

Vo väčšom počte prípadov bol v hroboch pohrebiska v Pókaszepetk zistený výskyt uhlíkov, popola a prepálených kúskov hliny (obr. 4), ojedinele dokonca stopy ohňa (Sós/Salamon 1995, 19). Obdobné prejavys (uhlíky, popol, sadze, prepálené hlinené hrudy) boli konštatované aj vo viacerých hroboch pohrebiska vo Váci (Tettamanti 2000, 118). Výskyt takýchto fenoménov zväzda k nasledovnej interpretácii: zvyšky ohňa, nachádzané či už v zásypoch

sú tzv. birituálne hroby. Možno ich charakterizovať nasledovným spôsobom: do jednej hrobovej jamy boli umiestnené kostrové zvyšky ľudského indivídua spolu s pozostatkami kremácie jedného alebo viacerých jedincov.

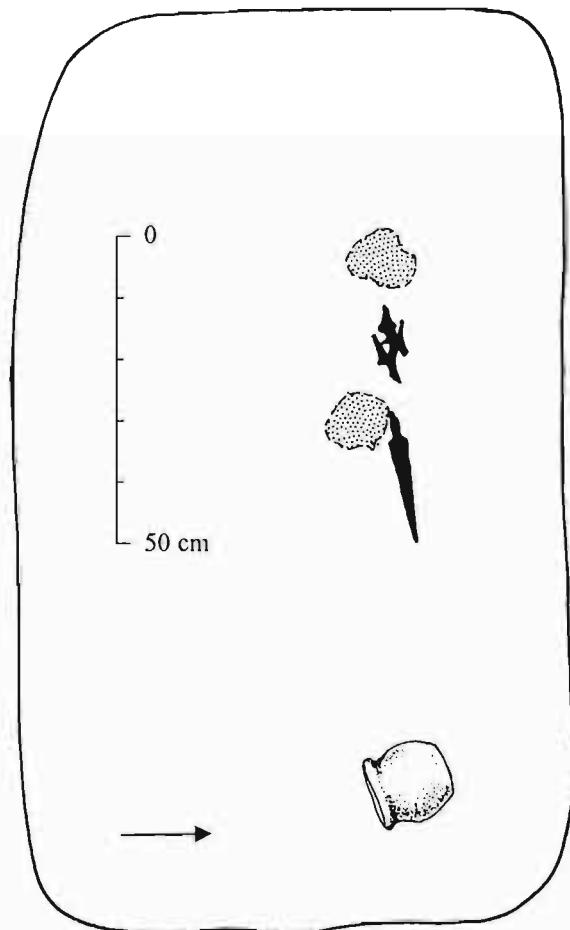
Pravdepodobne takéto „birituálne hroby“ možno predpokladať na pohrebisku v Bratislave-Záhorskej Bystrici (hroby 59 a 243, azda aj hrob 53 - pozri k tomu Fusek 1994, 179). Už nie v rovine predpokladu, ale skutočnosti sú hodnotené birituálne hroby (hrob 371 - obr. 2, tab. III: I-6, IV: 16; ďalej hroby 42, 47, 77 a 106) preskúmané na pohrebisku v Pókaszepetk (Sós/Salamon 1995, 14, 16). V piatich prípadoch boli v jednej hrobovej jame umiestnené kostrové pozostatky ľudských jedincov, antropologicky určených ako muži, so zvyškami kremácie. Na základe pomerne veľkých kúskov kalcinovaných kostí boli spoplnené individuá v dvoch prípadoch určené ako ženy a v troch prípadoch ide pravdepodobne o ženy (Sós/Salamon 1995, 140, 143, 144, 147). Vzhľadom na veľmi zlú zachovalosť kostrového materiálu z pohrebiska v Bratislave-Záhorskej Bystrici nebolo možné zistiť pohlavie pochovaných. Už v rovine trochu fantastického predpokladu je pozícia úvahy, či spoplnené individuá ženského pohlavia na pohrebisku v Pókaszepetk nie sú podobné onym „manželkám a dcérám Slovanov, ktoré si brávali Avari zimujúci v slovanských osadach na lôžka“ (citované voľne v tzv. Fredegarovej kronike podľa Ratkoš 1968, 56).

Zvláštnou kategóriou sú aj tzv. položiarové hroby. Z hľadiska skúmaného územia sa vyskytli jednak na pohrebiskách v Košickej kotline (Košice-Barca, Košice-Šebastovce), ale aj na pohrebisku v Pókaszepetk (hroby 169 a 198: Sós/Salamon 1995, 152, 153, 157, 158). Zatiaľ čo v prvom prípade bol ľudský jedinec pochovaný bez prílohy určený ako žena, v hrobe 198 (obr. 3, tab. III: 7-10, IV: 10) sa nachádzali čiastočne spoplnené zvyšky malého dieťaťa. Birituálne pohrebisko v Pókaszepetk, ktorého súčasťou boli aj oba uvedené hroby, datovali autorky do „Early Avar Period“ (Sós/Salamon 1995, 122). V tzv. položiarovom hrobe 5 na pohrebisku v Košiciach-Barci „boli spálené i nespálené kosti uložené do silne spálenej lebky“. Hrob obsahoval ešte nádobu, v ktorej boli dve kosti spálené a jedna zvieracia košť ako zvyšok posmrtej stravy (Pástor 1954, 136). Na základe prílohy (sekerka, pracka, azda kovanie opaska) možno tento celok s rezervou považovať za hrob muža. Dieťa vo veku asi štyroch rokov pochované v hrobe 173 na pohrebisku v Košiciach-Šebastovciach bolo podľa názoru autora výskumu tiež čiastočne spálené (Budinský-Krička 1978, 208; Budinský-Krička/Tocík 1991, 40). Inventár hrobu pozostával z nádoby, železnej pracky, noža, železného fragmentu a nákončia bočného remeňa. Podobne ako v prípade hrobu z Košic-Barce, aj tento celok patril pravdepodobne nedospelému individuumužského pohlavia. Už konštatovaná absencia výrazných pamiatok, reprezentujúcich tzv. starší a stredný horizont na pohrebiskách z obdobia avarskejho kaganátu v Košickej kotline (Zábojník 1995, 236), umožňuje oba uvedené položiarové hroby pomerne spoločne datovať do 8. storočia.

hrobových jám alebo v priestore uloženia skeletov ľudských jedincov, by mohli dokumentovať existujúce praktikovanie žiarového spôsobu pochovávania aspoň istej časti danej komunity.

V tejto súvislosti je potrebné zmieniť sa aj o významnom špecifiku nekropol nachádzajúcich sa v blízkosti tzv. Bratislavskej brány. Predovšetkým na pohrebsku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (údajne až 114 prípadov), v menšej miere v Bratislave-Záhorskej Bystrici (15 hrobov) a ojedinele v Bernolákove (2 prípady) boli nad hrobovými jama mi pozorované ohniská, niekedy značných rozmerov (Eisner 1952, 231, 232; Kraskovská 1962, 446; 1972, 60), pričom bol tento jav interpretovaný ako doklad slavinity tu pochovávajúceho obyvateľstva. Na pohrebsku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi pozostávali ohniská predovšetkým z popolovitej výplne a len výnimočne sa v nich nachádzali zlomky zvieracích kostí. Keďže sa pri ich opisoch nespomína prepálená zem a hrudy hliny, možno sa domnievať, že nejde o pozostatky ohňa zapáleného priamo nad hrobom. Skôr sa prikláňam k názoru, že horná časť hrobovej jamy bola vyplnená zvyškami (presnejšie popolom z pahreby) veľkého ohniska, ktoré bolo zapálené mimo samotnej hrobovej jamy. Sporadický výskyt prepálených zvieracích kostičiek v obsahu ohnísk (Bernolákovo, Záhorská Bystrica) by mohol nabádať k ich interpretácii ako pozostatkov tzv. „pohrebnej hostiny“.

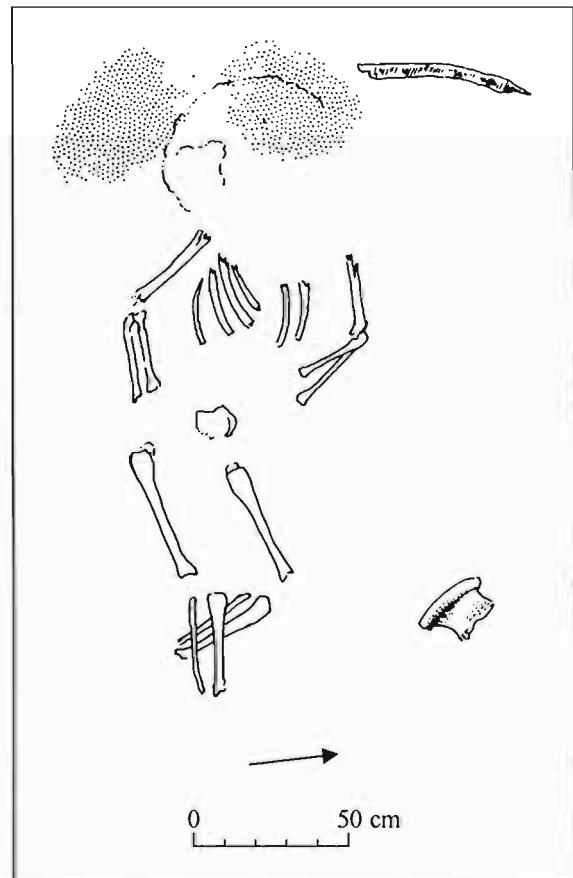
V súvislosti s výskytom ohnísk nad hrobmi treba upozorniť na viaceré dôležité okolnosti. Predovšetkým nie sú záležitosťou chronologickou, keďže sa vyskytli na celej ploche pohrebska v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. Taktiež ich nemožno hodnotiť z hľadiska sociálneho (vyskytli sa nad hrobmi bohatu vybavenými, ale aj bez príloh, zistené boli nad hrobmi mužov, žien, ale aj detí a nezriedka nad jazdeckými hrobmi). Do istej miery prekvapuje skutočnosť, že ani v jednom prípade nebolo pozorované ohnisko nad kostrovým hrobom, v ktorom sa našla keramika pražského typu. Za takýchto okolností znak indikujúci slovanský pôvod pochovaného sa z hľadiska hrobových celkov vylučuje s iným predpokladaným prejavom slavinity. Treba už len doplniť, že výskyt keramiky vo všeobecnosti nie je v hroboch, nad ktorými bolo zistené ohnisko, častý.

Obr. 3. Pókaszepetk. Položiarový hrob 198

(upravené podľa Sós/Salamon 1995, obr. 33).

Abb. 3. Pókaszepetk. Halbbrandgrab 198 (bearbeitet nach Sós/Salamon 1995, Abb. 33).

Obr. 4. Pókaszepetk. Hrob 29. V priestore lebky pochovaného (bodkovane) väčšie množstvo uhlíkov (upravené podľa Sós/Salamon 1995, obr. 22).

Abb. 4. Pókaszepetk. Grab 29. Im Raum des Schädel von dem Bestatteten (punktiert) eine größere Menge von Holzkohlenstückchen (bearbeitet nach Sós/Salamon 1995, Abb. 22).

Iste nie je vecou náhody, že sa keramika pražského typu aj na iných pohrebiskách z včasného (napr. Kölked-Feketekapu: Kiss A. 1996, 247, 248; Budakalász: Vida 1999, 151; ale aj na iných lokalitách), resp. stredného stupňa obdobia avarského kaganátu (Budakalász: Vida 1999, 151; Bratislava-Devínska Nová Ves: Eisner 1952, 250) nachádza takmer výlučne v kostrových hroboch. Do istej miery výnimkou je jej výskyt v tzv. birituálnych hroboch 77 (tab. IV: 9) a 106 na pohrebisku v Pókaszepetk (Sós/Salamon 1995, 14, 143, 144, 147). Spomínané dva hroby obsahovali v ruke vyhotovené nádoby (Sós/Salamon 1995, tab. XXIX: 4; XXX: 1), ktoré napriek ich podobnosti s pražským typom by som skôr zaradil medzi exempláre príbuznej uvedenej skupiny keramiky. Výskyt keramiky pražského typu na pohrebiskách v Zadunajskej sa niekedy dáva do súvislosti s východoslovenským elementom (Kiss A. 1996, 248). T. Vida na základe podobnosti exemplárov z naddunajskej časti Karpatskej kotliny s nálezmi v Panónii vyslovil názor, že časť obyvateľstva s keramikou pražského typu, resp. jej podobnými exemplárm, sa mohla do Zadunajska dostať aj zo severu (Vida 1999, 154).

Úplný unikát predstavuje hrob 34 z Bernolákova. Bol v ňom uložený spopolenený ľudský jedinec spolu so svojím koňom (obr. 5). Na základe bohatých a dobre datovateľných príloh (tab. II) možno tento celok položiť do druhej polovice 8. storočia. Jedinú mne známu analógiu predstavuje hrob 20 na pohrebisku Kehida-Fővenyes (Szőke 2000, 491), ktorý bol autorom výskumu datovaný do obdobia okolo roku 800. Ide o hrob bojovníka, ktorého spálené kosti boli umiestnené v priestore hrobu upraveného „sarkofágom“. So spopoleným jazdcem bol pochovaný aj kôň. Keďže B. M. Szőke neuvádzza expressis verbis spôsob pochovania koňa, nemožno určiť, či bol spopolený alebo inhumovaný.

V nasledujúcej pasáži považujem za potrebné zaujať stanovisko k niektorým pohrebiskám, ktoré nemožno jednoznačne klasifikovať ako birituálne.

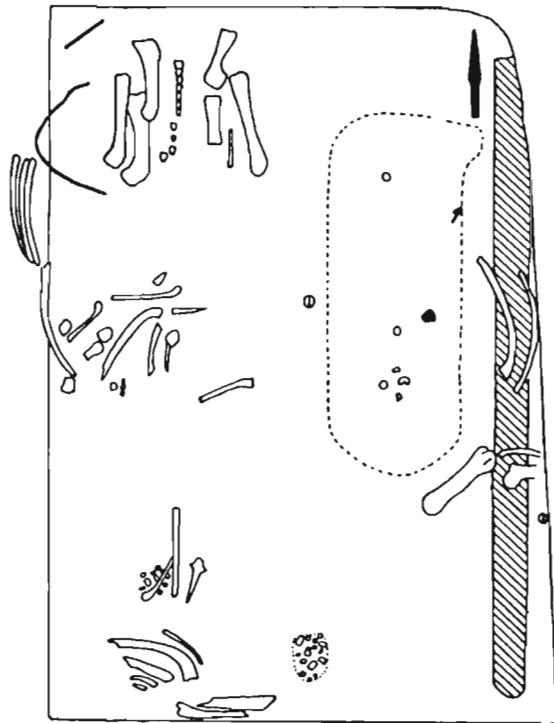
Viac než problematické je zaradenie pohrebiska v Bešeňove medzi tie, ktoré spĺňajú kritérium birituálnej nekropoly. Vzhľadom na zničenú dokumentáciu a nezvestný materiál z výskumu v roku 1942 (Szőke/Nemeskéri 1954), ako aj skutočnosť, že neskorší výskum L. Kraskovskej v rokoch 1949 a 1950 (Kraskovská 1949-1951; 1958) priestorovo nenadviazał na staršie vykopávky, nemožno určiť vzájomnú polohu žiarových a kostrových hrobov. Na túto skutočnosť som už poukázal (Zábojník 1995, 216, 217). Nemožno však úplne vylúčiť, že na uvedenom pohrebisku (aspōr v istom nie príliš dlhom časovom úseku) sa pri pochovávaní používali oba spôsoby (Fusek 1994, 143). Napriek tomuto faktu som však pri hodnotení súboru z Bešeňova z hľadiska jeho zaradenia medzi birituálne pohrebiská viac-menej skeptický.

G. Fusek vo svojich prvých súpisoch včasnoslovenských lokalít v súvislosti s nálezmi z Fiľakova nevylučoval existenciu birituálneho pohrebiska (Fusek 1985, 199; 1994, 198). Vychádzajúc zo skutočnosti, ktoré boli uvedené v príspevku publikovanom prednedávnom (sú v ňom prezentované všetky dostupné údaje k nálezom z Fiľakova), sa dá pomerne jednoznačne tvrdiť, že v tomto prípade ide o pamiatky zo žiarových hrobov, a teda nekropolu vo Fiľakove nemožno zaradiť do zoznamu birituálnych pohrebísk (Fusek/Hrubec 1999).

Predovšetkým v staršej maďarskej odbornej spisbe sa často v súvislosti s existenciou žiarových „slovenských“ hrobov spomína pohrebisko Kesthely-Városi temető. Takéto hodnotenie je značne otázne už len kvôli faktu, že pohrebisko bolo skúmané ešte v 19. storočí. Na základe detailnej analýzy všetkých dostupných údajov došiel G. Kiss k presvedčeniu, že spomínané „slovenské“ žiarové hroby sú s najväčšou pravdepodobnosťou praveké (Kiss G. 1992).

Obdobným spôsobom možno hodnotiť aj údajné birituálne pohrebisko Pilismarót-Basaharc. Autor publikácie (Fettich 1965, 91) považoval viaceré žiarové hroby za slovenské. Uvedená interpretácia bola inými maďarskými bádateľmi ostro kritizovaná (Bóna 1971, 307). V prípade tohto náleziska možno považovať za odôvodnené, že pohrebisko nie je birituálne, keďže oba ríty nie sú s najväčšou pravdepodobnosťou súčasné.

Birituálne pohrebiská z územia Maďarska nie sú až na jednu výnimku komplexne vypublikované. To je

Obr. 5. Bernolákovo. Hrob 34 so spopoleneným jazdcem pochovaným spolu s koňom (upravené podľa Kraskovská 1962, obr. 8).

Abb. 5. Bernolákovo. Grab 34 mit verköhltem Reiter, der zusammen mit seinem Pferd bestattet wurde (bearbeitet nach Kraskovská 1962, Abb. 8).

hlavná príčina fragmentárnosti našich poznatkov a vyslovovania viac-menej dohadov. Zostáva nám buď akceptovať mienku bádateľov, ktorí uvedené nekropoly skúmali, a teda disponujú poznatkami, ktoré si my nemôžeme overiť (napr. Szőke 2000), alebo čakať na úplné sprístupnenie všetkých informácií. Jednou z možností je aj postrehnutie „slabých miest“ v argumentácii autorov výskumov a z nich plynúcich teoretických koncepcií.

Už uvedenú výnimku predstavuje nálezisko Pókaszepetk, kde bolo v rozpätí rokov 1951 až 1971 preskúmaných spolu 422 hrobov z obdobia včasného stredoveku (Sós/Salamon 1995, 9).

Napriek skutočnosti, že nálezy z lokality boli monografickým spôsobom uverejnené, publikáciu nemožno plnohodnotným spôsobom využiť. Bohužiaľ, v práci sa objavuje príliš veľký počet nezrovnalostí, omylov a nepresnosťí. Týkajú sa nielen odkaзов na ilustrácie, ale aj opisov hrobov a hrobových príloh. Pre ilustráciu uvediem nasledovný príklad. Autorky rozdelili keramiku z popolnicových hrobov tzv. slovanského pohrebiska na tri skupiny. Tú prvú predstavujú nádoby vyhotovené vo voľnej ruke (Sós/Salamon 1995, 125, 126). Podľa zoznamu by ich malo byť 21. Avšak až 9 z nich je pri opisoch hrobov uvádzaných ako „made on a slow wheel“. Na pláne žiarového (popolnicového) pohrebiska (Sós/Salamon 1995, mapa 6) je ich zasa 23, pričom hrob 182 je jednoducho z katalógu vyniechaný. Obzvlášť komicky pôsobí definovanie urny z hrobu 136. Podľa autoriek predstavuje reprezentatívny „High shouldered type“ zo skupiny v ruke vyhotovenej keramiky, avšak podľa údaja z opisu bola vyhotovená na pomaly rotujúcim kruhu (Sós/Salamon 1995, 125, 188; obr. 20a: 1; tab. XLVI: 2; CXLIII: 1).

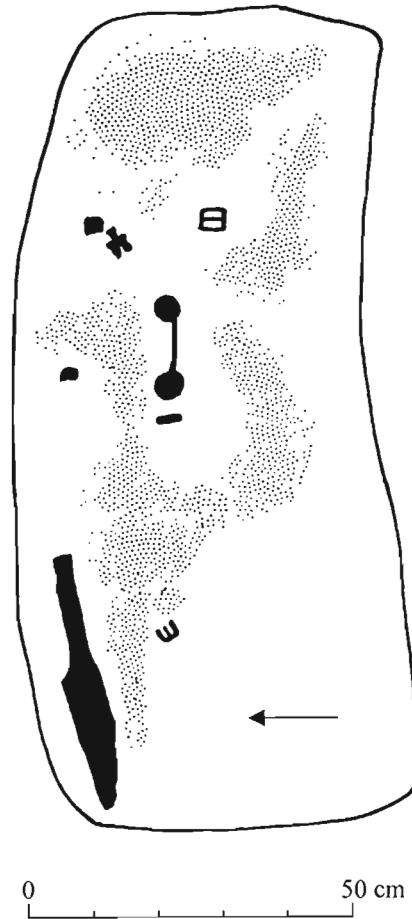
Nedostatkom je určite aj nedostatočné zdokumentovanie vzťahu „oboch“ pohrebísk, tzv. včasnoavarškého (birituálneho) a žiarového neskoroavarškého. Zo 171 „slovanských popolnicových hrobov“ (Sós/Salamon 1995, 9; na s. 123 je uvedených 172 hrobov) bolo 18 z nich na základe stratigrafických pozorovaní v superpozícii s kostrovými hrobmi z „Early Avar period“. Uvedený počet predstavuje ani nie 10,5% všetkých žiarových hrobov. Zvyšné popolnicové hroby (deväť desiatín) rešpektujú hroby tzv. včasnoavarškého pohrebiska. Preňiesť vlastnosť jednej desatiny na zvyšok celku je nelogické a nekorektné. Nemožno preto súhlasíť s názorom či už autoriek monografie (Sós/Salamon 1995, 195) alebo iných maďarských bádateľov (Szőke 2000, 500), ktorí je založený na konštatovaní výraznej časovej diferencie medzi tzv. včasnoavarškým kostrovým (lepšie povedané birituálnym) pohrebiskom a popolnicovými hrobmi slovanského charakteru.

V súvislosti s interpretáciou vzťahu oboch pohrebísk si môžno položiť viaceré otázky: je len vecou náhody, že ani jedna v ruke vyhotovená popolnica sa nenachádzala v superpozícii s kostrovými hrobmi? Skutočnosť, že takáto keramika ani v jednom prípade nebola nad kostrovým hrobom, by skôr bola indíciou ich súčasnosti. Naopak, všetky popolnice nachádzané v stratigrafickom vzťahu nad hrobmi z včasnoavarškého obdobia boli obtáčané.

Ako už bolo vyššie spomenuté, drvíva väčšina popolnicových hrobov rešpektuje kostrové hroby. Neviem si dosť dobre predstaviť, že by k niečomu podobnému mohlo dôjsť po výraznom hiáte v pochovávaní, trvajúcim azda viac než sto rokov, tak ako predpokladá časť maďarskej vedeckej pospolitosti (Szőke 2000, 498-500). Skôr by som preferoval myšlienku aspoň čiastočnej súčasnosti oboch pohrebísk s dodatkom, že žiarovým spôsobom sa pochovávalo aj neskôr vo 8. storočí. Akiste nebude celkom náhodným javom, že sa popolnicové hroby koncentrujú hlavne okolo najstarších kostrových hrobov na pohrebisku a v jeho severnej časti úplne chýbajú (Sós/Salamon 1995, porovnaj mapy 6 a 7).

Treba už len doplniť, že jedinec prekvapujúco pochovaný žiarovým spôsobom v hrobe 360 (azda špecializovaný remeselník alebo obchodník), mal vo výbave „neavarské“ predmety - jemné vážky, sklené byzantské exagium a bronzové závažia, pracku byzantského pôvodu, rímske bronzové mince, atď. (obr. 6, tab. III: 11-30).

Ako argument pre konštatovanie časového hiátu medzi dvojma pohrebiskami v Pókaszepetk (to platí údajne aj pre iné nekropoly) sa využíva vizuálnym spôsobom postrehnutelný vzhľad zvyškov kremácie. Pre tzv. staršie pohrebisko sú charakteristické väčšie, menej starostlivo spálené zlomky ľudských kostí, ktoré neboli vo väčšine prípadov uložené do urny (Szőke 2000, 482).

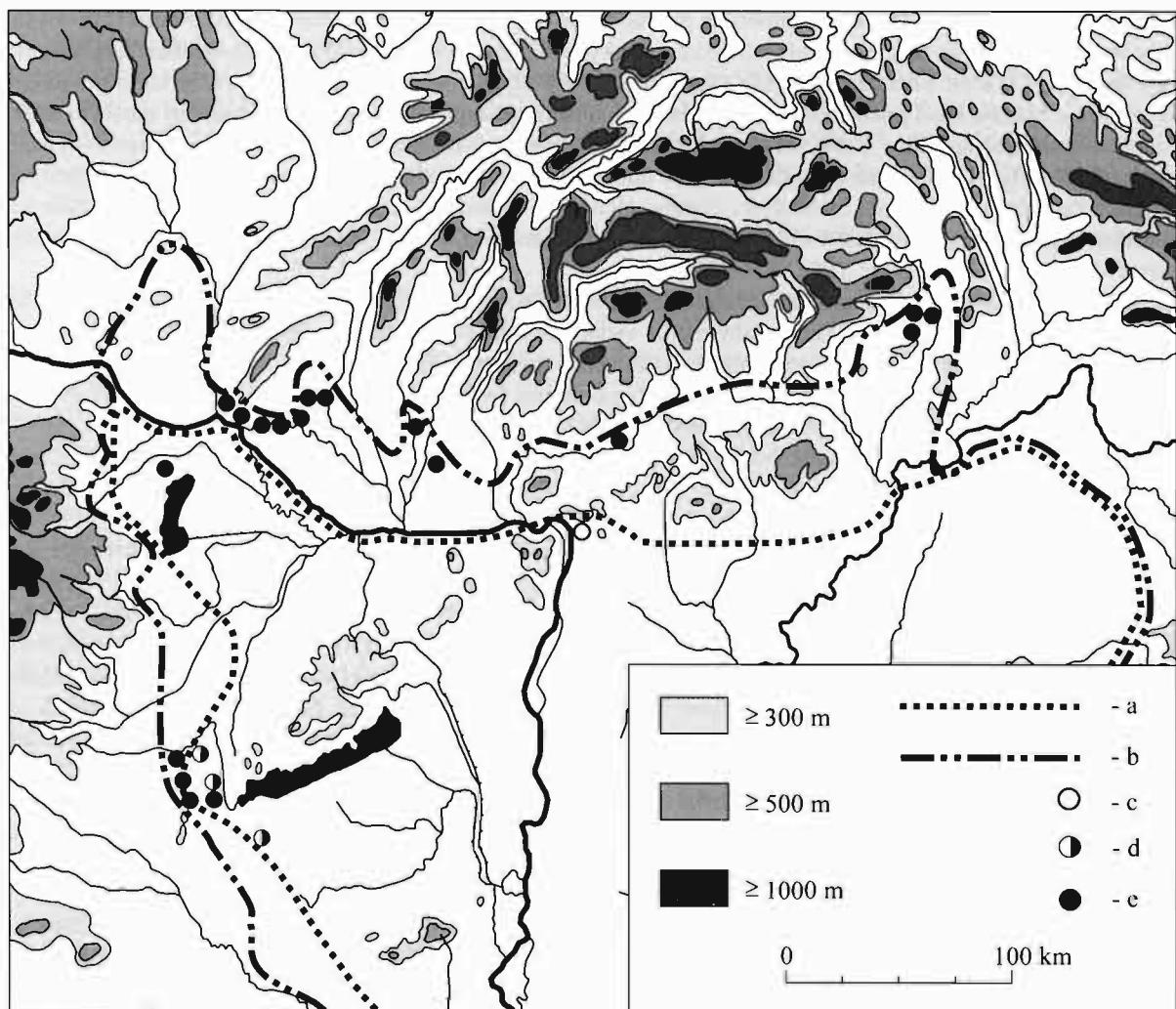

Obr. 6. Pókaszepetk. Žiarový hrob 360 (upravené podľa Sós/Salamon 1995, obr. 45).

Abb. 6. Pókaszepetk. Brandgrab 360 (bearbeitet nach Sós/Salamon 1995, Abb. 45).

Naopak, pre tzv. neskoroavarské pohrebiská, pripisované slovanským pospolitostiam, sú príznačné drobné kalcinované kosti, dokladajúce dokonalým spôsobom spopolnené skelety (Szőke 2000, 491). Takto charakterizovaný chronologický aspekt postupu kremácie však na birituálnych pohrebiskách severnej periférie kaganátu, teda v tej oblasti, kde sa predpokladá výrazný podiel slovanského etnika, nemožno ničím doložiť.

Ked'že v drívnej väčšine prípadov sa v žiarových hroboch nenachádzajú dobre datovateľné prílohy, ich časové určenie sa stanovuje na základe typologickej analýzy keramiky. Takýto spôsob datovania žiarových hrobov však budí dojem či už zámernej alebo neúmyselnej špekulácie. Prezentovanú skepsu, týkajúcu sa datovacích kritérií vypracovaných typologickej analýzou keramiky, možno doložiť aj kolekciami nádob z oboch pohrebísk v Pókaszepetk (tab. IV; V). Podobnosť typologickej spektra oboch súborov je očividná.

Obr. 7. Mapa rozšírenia birituálnych pohrebísk v severnej a západnej časti Karpatskej kotliny v období avarskejho kaganátu. Explicatio signorum: a - hranice tzv. včasnoavarškého kaganátu; b - hranice maximálneho územného rozšírenia avarskejho kaganátu; c - birituálne pohrebiská s nedatovateľnými žiarovými hrobmi; d - birituálne pohrebiská zo staršieho stupňa obdobia avarskejho kaganátu; e - birituálne pohrebiská zo stredného a neskoroavarského stupňa obdobia avarskejho kaganátu.

Abb. 7. Karte der Verbreitung von den birituellen Gräberfeldern im nördlichen und westlichen Teil des Karpatenbeckens in der Zeit des Awarischen Kaganats. Explicatio signorum: a - Grenzen des sog. frühen Awarischen Kaganats; b - Grenzen des sog. maximalen Gebietsausmaßes des Awarischen Kaganat; c - birituelle Gräberfelder mit undatierbaren Brandgräbern; d - birituelle Gräberfelder aus der älteren Stufe der Periode des Awarischen Kaganats; e - birituelle Gräberfelder aus der mittleren und späteren Stufe der Periode des Awarischen Kaganats.

Analýzou údajov získaných štúdiom monografie o pohrebiskách v Pókaszepetk možno dospiť ešte k ďalšiemu zisteniu. Nádoby z tzv. mladšieho popolnicového pohrebiska iba výnimočne neboli rozbité. To, že sa nezachovali horné časti urien, možno dať do súvisu s poľnohospodárskymi prácam, keďže, ako je zvykom, popolnicové hroby boli pomerne plýtko zahŕňené. Celé exempláre, pozliepané črepov, však dokladajú zrejme rituálne praktiky - rozbíjanie nádob azda počas pohrebných obradov.

Napriek všetkým uvedeným výhradám k vyššie uvedenej monografii by si publikácia pre svoju nesmiernu dôležitosť určite zaslúžila nielen podrobnejší, ale aj prísnu vedecko-kritickú recenziu. To, bohužiaľ, v rámci predloženého príspevku nie je možné.

Pred viac než tridsiatimi rokmi bol prezentovaný názor, že žiarové hroby na pohrebiskách v Zadunajskej, presnejšie v údolí rieky Zaly, ktoré by mali byť súčasné s dobovou vzniku moravského a nitrianskeho kniežatstva, sú skôr dôsledkom presunu časti Slovanov žijúcich pôvodne v oblasti dolného toku Dunaja (*Bóna 1971, 306*). Novšia koncepcia dáva prítomnosť žiarových hrobov a pohrebísk do súvislosti so zmiešaným slovansko-avariským obyvateľstvom, ktoré sa sem dostalo v období po fransko-avariských vojnách na konci 8. storočia z geografického priestoru, ktorý na západe susedil s územím kaganátu (*Szöke 2000, 498-500*). Podľa autora tejto hypotézy ide o potomkov Du(d)lebov a Avarov, ktorí pochovávali svojich mŕtvych birituálnym spôsobom na pohrebiskách zo staršieho úseku obdobia avarského kaganátu v údolí dolného toku Zaly a v oblasti tzv. malého Balatonu a ktorí toto územie opustili koncom 7. storočia. Cielom ich presunu mali byť údolia východoalpského priestoru alebo oblasť na západných hraniciach kaganátu na rieke Enži. Slabosťou v argumentácii B. M. Szőkeho je skutočnosť, že ani v jednom z uvedených teritorií sa nenachádzajú pohrebiská s birituálnym pochovávaním, resp. žiarové hroby, ktoré by sa dali jednoznačne datovať do 8. storočia (*Szameit 1996, 321-324*).

Je nesporné, že na základe analýzy jednotlivých kategórií materiálnej kultúry, predovšetkým ženského šperku (*Szöke 1992*), možno konštatovať isté vzťahy medzi východoalpským prostredím a západnými oblastami Maďarska. Takéto súvislosti sú však podľa mojej mienky skôr vecou dobovej módy, než podkladom pre ucelené historické koncepcie a pokladám ich za precenenie vysvetľujúcich schopnosti archeologického materiálu. Za dôležitejšie v tejto súvislosti by som považoval prejavy pohrebného rítu, a to hlavne pre jeho konzervativizmus.

Jedným z argumentov B. M. Szőkeho je aj fakt, že pohrebiská a sídliská po storočnom hiáte v osídlení sa znova zakladajú na tých istých miestach (*Szöke 1991, 9; 2000, 500*). V zmysle takejto interpretácie by sa očakával birituálny spôsob pochovávania. Pre mladšie pohrebisko v Pókaszepetk je však charakteristický výlučne žiarový rítus.

Z písomných prameňov západného pôvodu (*Annales regni Francorum, Conversio*) sa dozvedáme o vojenskej konfrontácii Avarov so Slovanmi v Panónii po zániku avarskej kaganátu (*Ratkoš 1968, 70*). Položme si otázku, ktorých Slovanov sa uvedené písomné údaje týkajú? Mohli nimi byť slovanské komunity sídliace vo východoalpskom prostredí? Možno akceptovať myšlienku, že pozostatkom týchto slovanských spoločenstiev sú žiarové, resp. birituálne pohrebiská v údoliach riek Zala a Mur? Proti takejto interpretácii svedčí skutočnosť, že v západnej oblasti južných Slovanov nemáme žiarové hroby, ktoré by sa dali datovať do 8. storočia. Nálezy žiarových pohrebísk na území susediacom so Zadunajskom (predovšetkým Slovinsko a Chorvátsko) sú na jednej strane ojedinelé, na strane druhej staršie (napr. ojedinelý žiarový hrob na lokalite Brstje pri Ptui: *Tomanič Jevremov 2002*, resp. celkom nové nálezy žiarových hrobov v meste Vinkovci, ležiacom v medziriečí Sávy a Drávy: *Dizdar 2002, 68, 71*). V oblasti bezprostredne susediacej so Zadunajskom teda žiarové hroby datovateľne do 8. storočia absentujú. Spomínať v tejto súvislosti už dlhšiu dobu známe pohrebisko na lokalite Kasić pri Zadare, ktorého hroby možno datovať do 7. storočia (*Belošević 1972, 83*), by bolo zrejme samoúčelné.

Ďalšou možnosťou je identifikácia predmetných pohrebísk s kmeňmi Obodritov (Predenecenti) a Timočanov, ktorí sa podľa písomných údajov (*Annales regni Francorum k roku 818*) usadili v medziriečí Dravy a Sávy a neskôr (824), utekajúc pred hrozobou, ktorá im hrozila zo strany Bulharov, azda prenikli až do údolia Zaly (*Bóna 1968, 118; 1971, 306*). Uvedenú interpretáciu možno hodnotiť skôr ako želanie a naráža aj na nezrovnalosť časových údajov - počiatky vojenskej konfrontácie sa datujú do obdobia tesne po politickom zániku kaganátu (pozri k tomu *Pohl 1988, 322*), presun Obodritov a Timočanov sa uskutočnil v roku 818. Okrem toho je dosť ľahké si predstaviť (zohľadniac najmä značnú geografickú vzdialenosť), že by sa na spomínaných vojenských stretcoch podielali tzv. dolnodunajskí Slovania. Jediným identickým momentom pri porovnávaní oboch oblastí je spôsob pochovávania, keďže dolnodunajskí Slovania si uchovali žiarový rítus počas celého 8. storočia a ešte aj neskôr (*Fiedler 1992, predovšetkým 270 - obr. 106*).

Viaceré skutočnosti (napr. spôsob kremácie či rozdiely vo veľkosti prepálených kostí a kvalita spoplnenia), ale aj prevládajúci spôsob deponovania zvyškov kremácie (jamkové, resp. urnové hroby) - to všetko sú diferencie, ktoré nám bránia stotožniť obyvateľstvo pochovávajúce v tzv. „včasnoavariských“ žiarových hroboch s pospolitostami, po ktorých nám zostali pohrebiská datované maďarskými bádateľmi do záverečnej etapy politickej existencie avarského kaganátu, resp. do 9. storočia (napr. žiarové pohrebisko v Pókaszepetk).

Rezumujúc všetky vyššie uvádzané fakty možno konštatovať: na spracúvanom území sa vyskytujú birituálne pohrebiská vo všetkých úsekok obdobia avarskej kaganátu (obr. 7). Tie najstaršie predstavujú pohrebiská skupiny

Pókaszepetk-Zalakomár v priestore na západ od Balatonu, v údolí rieky Zala. Najfrapantnejším dokladom používania oboch rítov v strednom úseku obdobia avarskej kaganátu sú predovšetkým žiarové hroby na pohrebisku v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. Skutočnosť, že spopolňovanie zomrelých sa praktikovalo aj počas trvania neskorého stupňa (8. storočie), dokladajú predovšetkým pohrebiská na území severnej periférie kaganátu.

Literatúra

- ADAM 2002* - J. Szentpéteri (Hrsg.): Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. I, II. Budapest 2002.
- Bárta 1953* - J. Bárta: Pohrebište zo staršej doby hradištej v Dolných Krškanoch pri Nitre. Arch. Rozhledy 5, 1953, 167-171, 190-191, 273, 282.
- Beloševič 1972* - J. Beloševič: Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kasić bei Zadar. Balcanoslavica 1, 1972, 73-86.
- Béreš 1983* - J. Béreš: Výsledky záchranného výskumu vo Valalikoch-Všechnsvätých. AVANS 1982, 1983, 52-53.
- Béreš 1984* - J. Béreš: Záchranný výskum vo Valalikoch-Všechnsvätých. AVANS 1983, 1984, 40, 41.
- Béreš 1985* - J. Béreš: Tretia výskumná sezóna vo Valalikoch-Všechnsvätých. AVANS 1984, 1985, 51-53.
- Bialeková 1962* - D. Bialeková: Nové včasnoslovanské nálezy z juhozápadného Slovenska. Slov. Arch. 10, 1962, 97-148.
- Bóna 1968* - I. Bóna: Opponensi vélemény Cs. Sós Ágnes: „A Dunántúl IX századi szláv népessége“ c. kandidátusi értekezéséről. Arch. Ért. 95, 1968, 115-120.
- Bóna 1971* - I. Bóna: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). In: Arch. Acad. Scien. Hungaricae 23, Budapest 1971, 265-336.
- Budinský-Krička 1978* - V. Budinský-Krička: Šebastovce. In: B. Chropovský (ed.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava 1978, 208-214.
- Budinský-Krička/Točík 1991* - V. Budinský-Krička/A. Točík: Šebastovce. Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. Katalog. Nitra 1991.
- Čilinská 1967* - Z. Čilinská: Včasnostredoveké pohrebisko v Želovciach. Arch. Rozhledy 19, 1967, 666-680.
- Čilinská 1970* - Z. Čilinská: Žiarové hroby na predveľkomoravskom kostrovom pohrebisku v Želovciach. In: Sborník Národ. Muz. Praha. Hist. 24, 1970, 27-31.
- Čilinská 1973* - Z. Čilinská: Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava 1973.
- Čilinská 1983* - Z. Čilinská: The development of the Slavs north of the Danube during the avar empire and their social-cultural contribution to the Great Moravia. Slov. Arch. 31, 1983, 237-276.
- Čilinská 1992* - Z. Čilinská: Slovania a avarskej kaganát. Výpoved' staroslovanského pohrebiska v Želovciach. Bratislava 1992.
- Daim/Lippert 1984* - F. Daim/A. Lippert: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. Stud. zur Arch. der Awaren 1. Wien 1984.
- Dekan 1971* - J. Dekan: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. Slov. Arch. 19, 1971, 559-580.
- Dizdar 2002* - M. Dizdar: Rani srednji vijek. In: S. Jozić (Ed.): Iz kolijevke rimskeih careva. From the Cradle of Roman Emperors. Vinkovci u svijetu arheologije. Vinkovci in the World of Archaeology. Vinkovci/Zagreb 2002, 65-71.
- Eisner 1941* - J. Eisner: Die vor- und frühgeschichtliche Forschung auf dem Gebiete der Slowakei und der ehemaligen Karpathenukraine in den Jahren 1918-1938. Südost-Forsch. 3/4, 1941, 353-380.
- Eisner 1952* - J. Eisner: Devínska Nová Ves. Slovanské pohrebiště. Bratislava 1952.
- Fettich 1965* - N. Fettich: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Budapest 1965.
- Fiedler 1992* - U. Fiedler: Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau. Universitätsforschungen. Prähist. Arch. Band 11. Bonn 1992.
- Fusek 1985* - G. Fusek: K problematike včasnoslovanských sídlisk na západnom a strednom Slovensku. Štud. Zvesti AÚ SAV 21, 1985, 195-204.
- Fusek 1994* - G. Fusek: Slovensko vo včasnoslovanskom období. Nitra 1994.
- Fusek/Hrubec 1999* - G. Fusek/I. Hrubec: Včasnoslovanské žiarové pohrebisko vo Fiľakove. Štud. Zvesti AÚ SAV 33, 1999, 233-239.
- Hanuliak/Zábojník 1982* - M. Hanuliak/J. Zábojník: Pohrebisko zo 7.-8. stor. v Čataji, okr. Bratislava-vidiek. Arch. Rozhledy 34, 1982, 492-503, 583-588.
- Chropovský/Hromada 1988* - B. Chropovský/J. Hromada: Výskum kostrového pohrebiska zo 7.-8. storočia v Čataji. AVANS 1987, 1988, 61.

- Chropovský/Hromada 1990* - B. Chropovský/J. Hromada: Pokračovanie výskumu kostrového pohrebiska zo 7.-8. storočia v Čataji. AVANS 1988, 1990, 67-68.
- Chropovský/Hromada 1991* - B. Chropovský/J. Hromada: Tretia sezóna obnoveného výskumu kostrového pohrebiska zo 7.-8. storočia v Čataji. AVANS 1989, 1991, 44.
- Ka 1951* - Ka: Pohrebište z doby predkeltskej v Dolných Kršanoch pri Nitre. Arch. Rozhledy 3, 1951, 308, 315-318.
- Kabát 1954* - J. Kabát: Avarsко-slovanské pohrebiště v Barci u Košic. Arch. Rozhledy 5, 604-608, 619-620, 709-710, 715-716.
- Keller/Bierbrauer 1965* - E. Keller/V. Bierbrauer: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. Slov. Arch. 13, 1965, 377-397.
- Kiss A. 1996* - A. Kiss: Das awarenzeitlich-gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu. Stud. zur Arch. der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- Kiss G. 1992* - G. Kiss: Zur Datierung der Urnengräber vom awarenzeitlichen Gräberfeld Keszhely-Stadt. In: F. Daim (Hrsg.): Awarenforschungen II. Arch. Austriaca. Monogr. I. Stud. zur Arch. der Awaren 4. Wien 1992, 585-604.
- Kraskovská 1948* - L. Kraskovská: Staroslovanské pamiatky z Bratislav. In: Slovanská Bratislava. I. Bratislava 1948, 14-21.
- Kraskovská 1949-1951* - L. Kraskovská: Archeologický výskum v Bešeňove (okr. Šurany) r. 1949. In: Sbor. Muz. Slovenskej Spoločnosti 43-45, Turč. Sv. Martin 1949-1951, 76-92.
- Kraskovská 1958* - L. Kraskovská: Výskum v Bešeňove roku 1950. Slov. Arch. 6, 1958, 419-447.
- Kraskovská 1962* - L. Kraskovská: Pohrebisko v Bernolákove. Slov. Arch. 10, 1962, 425-476.
- Kraskovská 1972* - L. Kraskovská: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici. Bratislava 1972.
- Mináč 1978* - V. Mináč: O osídlení Bratislavskej brány v 7. a 8. storočí. Zbor. Slovenského Národ. Múz. Hist. 72/18, 1978, 61-81.
- Müller 1978* - R. Müller: IX. századi sírok Nagypáliból. Zalai gyűjtemény 8, 1978, 31-46.
- Pástor 1954* - J. Pástor: Avarsко-slovanské pohrebište v Barci, okres Košice. Slov. Arch. 2, 1954, 136-143.
- Pástor 1961a* - J. Pástor: Cmentarzisko we Všechsvätých, okr. Koszyce (Košice). In: Acta Arch. Carpathica 3. Kraków 1961, 185-200.
- Pástor 1961b* - J. Pástor: Pohrebisko vo Všechsvätých. Arch. Rozhledy 13, 1961, 357-363, 375-385.
- Pastor 1982* - J. Pastor: Slovansko-avarské pohrebisko vo Valalikoch, okr. Košice-vidiek. Hist. Carpathica 13, 1982, 305-333.
- Pavúk 1976* - J. Pavúk: Záchranný výskum na trase autostrády v Čataji. AVANS 1975, 1976, 177-182.
- Pohl 1988* - W. Pohl: Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr. München 1988.
- Ratkoš 1968* - P. Ratkoš: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1968.
- Slivka/Mináč 1976* - M. Slivka/V. Mináč: Druhé predveľkomoravské birituálne pohrebisko v Bratislave-Vajnoroch. Arch. Rozhledy 28, 1976, 426-430, 480.
- Sós 1978* - Á. Cs. Sós: Frühmittelalterliche Brandbestattung mit Feinwage in Pókaszepetk. Slov. Arch 26, 1978, 423-430.
- Sós/Salamon 1995* - Á. Cs. Sós/A. Salamon: Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th c.) at Pókaszepetk. Budapest 1995.
- Szameit 1996* - E. Szameit: Die Karantanen und Donauslawen im 8. Jahrhundert. In: Reiterröger aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Eisenstadt 1996.
- Szöke/Nemeskéri 1954* - B. Szöke/J. Nemeskéri: Archeologické a antropologické poznatky z výskumu v Bešeňove pri Šurnoch. Slov. Arch. 2, 1954, 105-135.
- Szöke 1991* - B. M. Szöke: Zur Geschichte der Awaren und Slawen in Südwestungarn. Zalai Múz. 3, 1991, 9-17.
- Szöke 1992* - B. M. Szöke: Die Beziehungen zwischen den Ostalpenraum und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentracht). In: F. Daim (Hrsg.): Awarenforschungen I. Arch. Austriaca. Monogr. I. Stud. zur Arch. der Awaren 4. Wien 1992, 841-968.
- Szöke 2000* - B. M. Szöke: Das archäologische Bild der Slawen in Südwestungarn. In: R. Bratož (Hrsg.): Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarnländer zwischen Antike und karolingischer Epoche. Anfänge der slowenischen Ethnogenese. Ljubljana 2000, 477-505.
- Szöke/Vándor 1982-1983* - B. M. Szöke/L. Vándor: 8.-9. századi birituális temető Zalakomár határában. Zalai gyűjtemény 18, 1982-1983, 69-86.
- Szöke/Vándor 1985* - B. M. Szöke/L. Vándor: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbalaton-Gebiet. In: H. Friesinger/F. Daim (Hrsg.): Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil II. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung. 9. Wien 1985, 207-212.
- Štefanovičová 1984* - T. Štefanovičová: K byzantským prvkom v šperkárstve predveľkomoravského obdobia v oblasti Bratislav. In: Zborník prác Ľudmile Kraskovskej (k životnému jubileu). Bratislava 1984, 211-216.

Tettamanti 2000 - S. Tettamanti: Das awarezeitliche Gräberfeld in Vác-Kavicsbánya. *Monumenta Avarorum Arch.* Vol. 4. Budapest 2000.

Tomanič Jevremov 2002 - M. Tomanič Jevremov: Zgodnjesrednjeveški grob iz Brstja pri Ptuju. Ein frühmittelalterliches Grab aus Brstje bei Ptuj. In: M. Guštin (Hrsg.): *Zgodnji Slovani. Die frühen Slawen*. Ljubljana 2002, 65, 66.

Vida 1999 - T. Vida: Die awarezeitliche Keramik I. (6.-7. Jh.). *Varia Arch. Hungarica* 8. Budapest 1999.

Zábojník 1995 - J. Zábojník: Soziale Problematik des nördlichen und nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats. *Slov. Arch.* 43, 1995, 205-344.

PhDr. Jozef Zábojník, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
949 21 Nitra
jozef.zabojnik@savba.sk

BIRITUELLE GRÄBERFELDER IM NÖRDLICHEN UND WESTLICHEN TEIL DES KARPATENBECKENS IN DER ZEIT DES AWARISCHEN KAGANATS

Zusammenfassung

Birituelle Gräberfelder aus der Zeit der „politischen“ Existenz des Awarischen Kaganats (567/568-ca. 803) befinden sich vor allem auf den tief liegenden Teilen des Karpatenbeckens. Der Autor befasst sich im Beitrag mit nördlichem und westlichem Teil des Karpatenbeckens, also mit dem Gebiet, wo ihr Vorkommen nicht vereinzelt ist. Gleich am Anfang präsentiert er die Tabelle 1 mit Grundangaben zu birituellen Gräberfeldern, wobei er ein niedriges Vorkommen von Brandgräbern auf den angeführten Nekropolen betont. Trotz dieser Tatsachen ist das Phänomen von beiden Riten am wichtigsten. Ausgehend von den angeführten Tatsachen kann folgendes konstatiert werden: für ein birituelles Gräberfeld hält man eine Nekropole, auf der sowohl Skelett- als auch Brandbestattungen realisiert wurden.

Die Problematik der Biritualität in der Zeit des awarischen Kaganats hat geographischen und temporalen Aspekt. Der erste ist durch die Untersuchung von Fundstellen bedingt, die sich auf dem Gebiet des Kaganats befinden. Der zweite Aspekt bestimmt das zeitliche Vorkommen der Biritualität. Die ursprüngliche Vorstellung ging aus der Voraussetzung der frühen Datierung von birituellen Gräberfeldern als des Belegs der frühen Kontakte der Slawen mit Awaren aus. Der Autor hat das Bestattungsverfahren auf den Gräberfeldern im nördlichen Teil des Karpatenbeckens analysiert und kam zur Überzeugung, dass die Mehrheit von Brandgräbern ziemlich jung ist und ein längeres Zusammenleben von beiden Ethniken dokumentiert. Diese Annahme wird auch durch die geographische Lage von Nekropolen verstärkt, da sie sich auf dem untersuchten Gebiet fast an den „Grenzen“ des maximalen Gebiets des Kaganats befinden, das relativ spät besetzt war - etwa am Ende des 7. Jh., vor allem aber im 8. Jh.

Der Autor analysierte auch das Vorkommen von Superpositionen von Brand- und Skelettgräbern auf den Gräberfeldern aus dem Gebiet der Slowakei und aufgrund von Feststellungen konstatiert er die Abwesenheit einer eindeutigen Gesetzmäßigkeit in der gegenseitigen Lage der Brand- und Skelettgräber auf den birituellen Gräberfeldern. Ein Problem stellt auch die zeitliche Bestimmung von Superpositionen dar, weil die in der Superposition liegenden Gräber, bis auf die Ausnahmen, keine datierbaren Beigaben enthalten haben. Für die Datierung nutzt der Autor Ergebnisse der Bestattungsverfahren aus. Sie erlauben ihm folgendes Fazit zu ziehen: außer der Mehrheit von Brandgräbern auf dem Gräberfeld in Bratislava-Devínska Nová Ves (datiert in die mittlere Stufe der Periode), erreicht das Vorkommen von Brandgräbern auf den birituellen Gräberfeldern im 8. Jh. seinen Höhepunkt.

Aus der Sicht der birituellen Bestattungsweise wird in der Regel über Gräberfelder gesprochen. Ein wichtiges Phänomen repräsentieren auch die sog. birituellen Gräber, d. h. die Deponierung von Kremationsresten in die Grabgrube mit menschlichem Skelett. Solche „birituelle Gräber“ waren auf dem Gräberfeld in Bratislava-Záhorská Bystrica (Gräber 59 und 243, vielleicht auch das Grab 53), vor allem aber in Pókaszepet (Gräber 42, 47, 77, 106 und 371).

Eine besondere Gruppe bilden auch die sog. Halbbrandgräber, die auf den Gräberfeldern Košice-Barca (Grab 5), Košice-Šebastovce (Grab 173) und Pókaszepet (Gräber 169 und 198) festgestellt wurden. Während das Gräberfeld in Pókaszepet, zu dem auch die beiden angeführten Gräber gehören, in die frühawarische Zeit datiert wird, können die Halbbrandgräber auf den Gräberfeldern im Košice-Becken in das 8. Jh. datiert werden.

Zu einem besonderen Phänomen gehört auch das Vorkommen von Holzkohlenstückchen, gebrannten Tonstücken, bzw. in einigen Fällen auch vereinzelten Brandspuren in Skelettgräbern. Diese Tatsache könnte zur folgenden Interpretation verleiten: die angeführten Brandspuren könnten auch die Realisierung der Brandbestattungsweise zum mindest eines Teiles der Kommunität belegen. Mit der angeführten Tatsache hängt

vielleicht auch das Spezifikum von Nekropolen im Raum des sog. Bratislavaer Tors zusammen. Auf dem Gräberfeld in Bratislava-Devínska Nová Ves (angeblich 114 Fälle), in kleinerem Maße auch in Bratislava-Záhorská Bystrica (15 Gräber) und vereinzelt auch in Bernolákovo (2 Fälle) konnten über den Grabgruben Feuerstellen großer Ausmaße beobachtet werden, die als Beleg der Slawinität der hier bestattenden Bevölkerung interpretiert wurden. Bis zu einem gewissen Maße ist auch die Tatsache überraschend, dass in keinem Fall eine Feuerstelle über dem Skelettgrab, in dem die Keramik des Prager-Typs gefunden wurde, beobachtet werden konnte. Unter diesen Umständen schließt sich das den slawischen Ursprung indizierende Merkmal aus der Sicht der Grabverbände mit anderen angenommenen Ausdrücken der Slawinität aus.

Einzigartig ist das Grab 34 aus Bernolákovo, in dem ein menschliches Individuum zusammen mit seinem Pferd der Brandbestattung unterzogen wurde. Analogische Erscheinung kam auch auf dem Gräberfeld Kehida-Fövenyes (Grab 20) vor. Beide Gräber können anhand der Beigaben in das späte 8. Jh. datiert werden, bzw. um das Jahr 800.

Aufgrund der Analyse von den zur Verfügung stehenden Daten werden für birituelle Nekropolen nicht die Gräberfelder in Bešeňovo, Fiľakovo, Pilismarót-Basaharc und Keszhely-Városi temető gehalten.

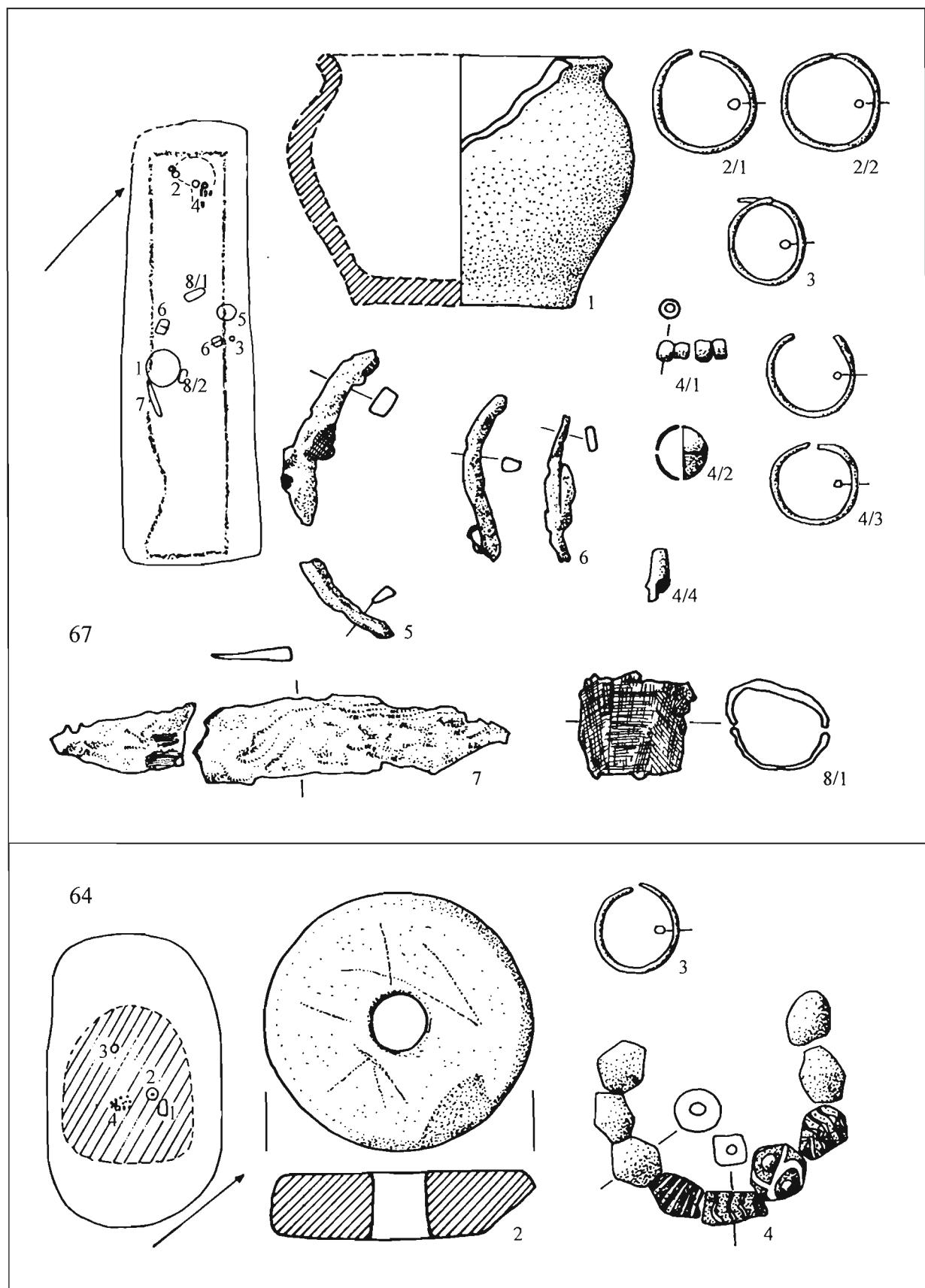
Da die Mehrheit von birituellen Gräberfeldern aus der Zeit des awarischen Kaganats aus dem Gebiet Ungarns bis jetzt nicht komplett veröffentlicht wurde, konnte sich der Autor nur auf die Ergebnisse der Analysen von den Gräberfeldern in Pókaszepetk stützen. Aufgrund der Auswertung von den zugänglichen Daten nimmt der Autor an, dass zwischen den angenommenen zwei Gräberfeldern in Pókaszepetk kein markanter Bestattungshiatus ist. Er kam zur Feststellung, dass ein Teil der sog. jüngeren Urnennekropole mit dem sog. älteren birituellen Gräberfeld, das in die frühawarische Zeit datiert wird, synchron ist.

Die Brandbestattungsweise wurde auch später im 8. Jh. realisiert. Es sind aber keine Skelettgräber aus diesem Zeitabschnitt bekannt.

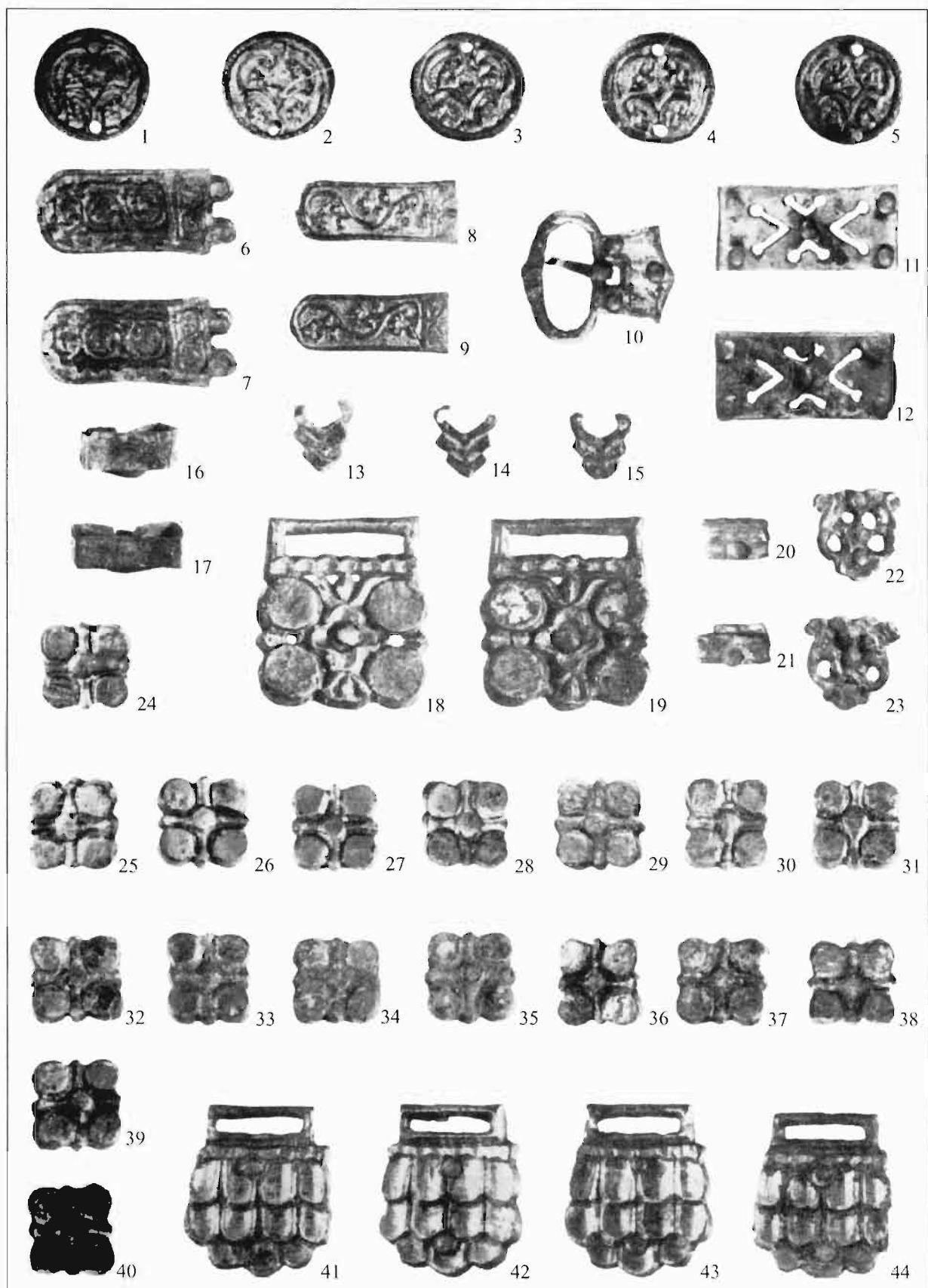
Die Funde aus der Fundstelle Pókaszepetk sind zwar in einer Monographie veröffentlicht worden, die Arbeit kann jedoch nicht vollwertig ausgenutzt werden. In der Arbeit kommt eine große Menge von Widersprüchen, Irrtümern und Ungenauigkeiten vor. Diese Mängel betreffen nicht nur die Verweise auf die Abbildungen, sondern auch die Beschreibungen von Gräbern und Grabbeigaben. Trotz mehrerer Vorwürfe bedarf die Monographie nicht nur einer ausführlichen, sondern auch einer strengen wissenschaftlich-kritischen Rezension. Dies war leider im Rahmen des vorliegenden Beitrags nicht möglich.

Der Autor nimmt eine kritische Stellung, vor allem was die Interpretation von birituellen Gräberfeldern bzw. das Vorkommen von Brandgräbern auf den Gräberfeldern in den Tälern des Zala- und Mur-Flusses betrifft. Die ungarischen Wissenschaftler setzen sie mit einem bestimmten Maß an Spekulationen in bekannte geschichtliche Ereignisse, die mit der Abwanderung von slawischen Gemeinschaften zusammenhängen. Egal, ob es um die sog. niederdonauländischen Slawen (I. Bóna) geht oder um gemischte awarisch-slawische Bevölkerung, die die Du(d)leben-Awaren repräsentiert haben (B. M. Szőke).

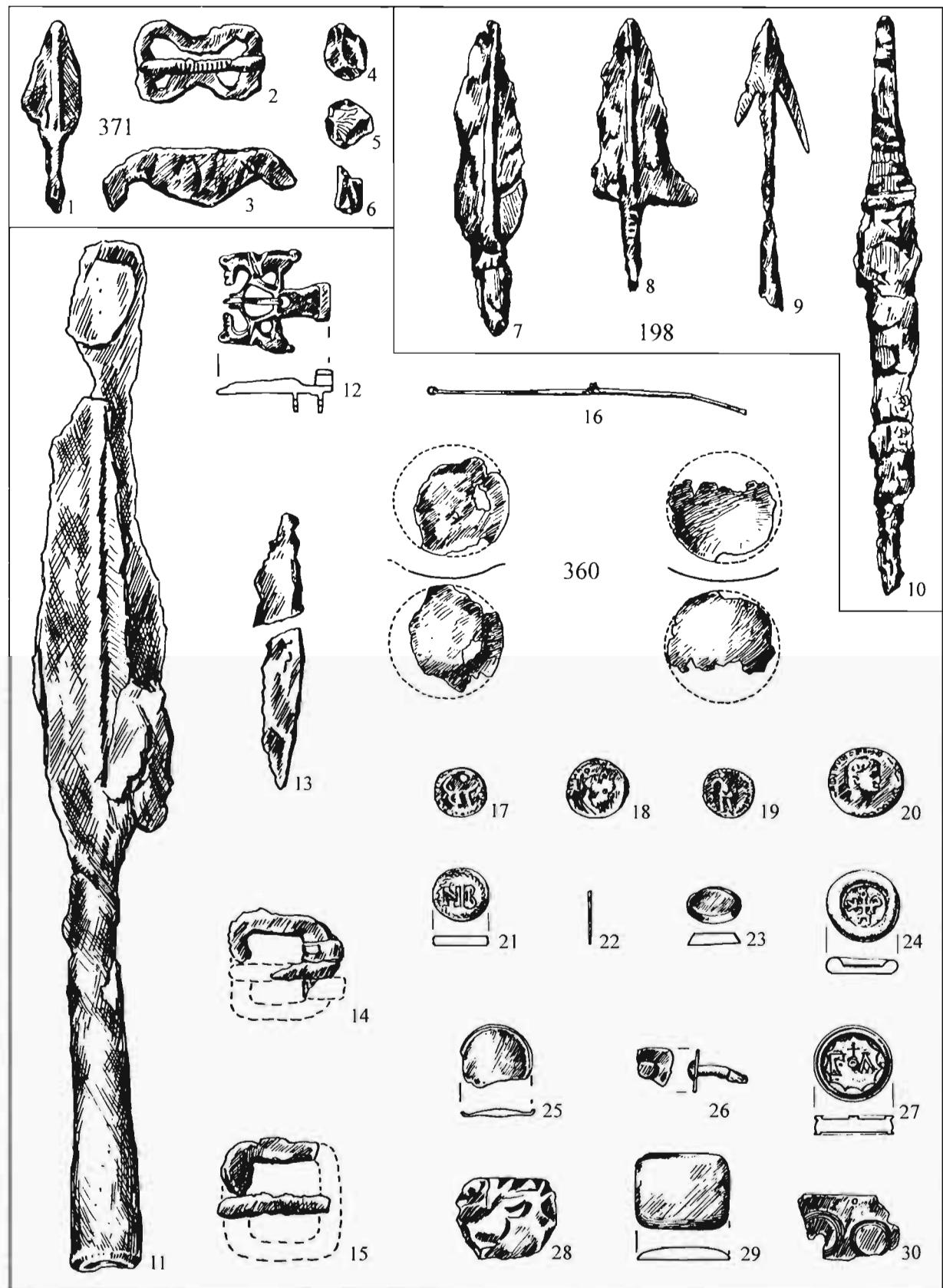
Anhand von allen oben angeführten Fakten fasst der Autor zusammen: auf dem untersuchten Raum kommen birituelle Gräberfelder in allen Zeitabschnitten des Awarischen Kaganats vor (Abb. 7). Drei älteste Gräberfelder repräsentieren die Gräberfelder der Gruppe Pókaszepetk-Zalakomár im Raum nach Westen vom Balaton, im Tal des Zala-Fluss. Der frappanteste Beleg für die Benutzung von beiden Riten im mittleren Zeitabschnitt des Awarischen Kaganats bilden vor allem Brandgräber auf dem Gräberfeld in Bratislava-Devínska Nová Ves. Die Tatsache, dass die Brandbestattungen von Verstorbenen auch im Laufe der späten Stufe (8. Jh.) realisiert wurden, belegen vor allem Gräberfelder an der nördlichen Peripherie des Kaganats.

Tab. I. Sommerein. Plán a inventár hrobov 64 a 67 so zistenou vzájomnou pozíciou (podľa Daim/Lippert 1984, tab. 45).
Taf. I. Sommerein. Plan und Inventar der Gräber 64 a 67 mit festgestellter gegenseitiger Lage
(nach Daim/Lippert 1984, Taf. 45).

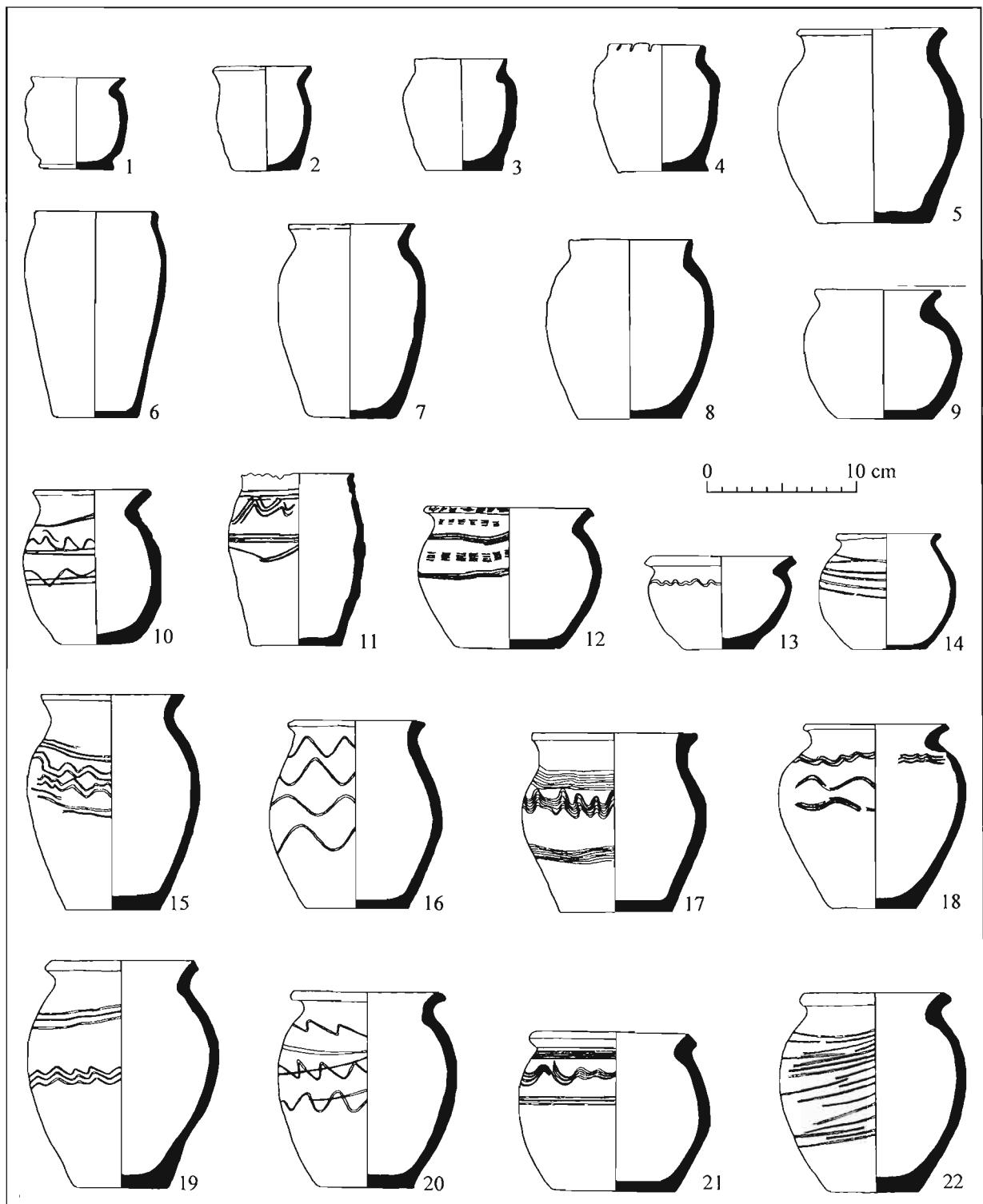

Tab. II. Bernolákovo. Hrob 34. Bronzové pozlátené kovania opaska a konského postroja (podľa Kraskovská 1962, tab. VIII).
Taf. II. Bernolákovo. Grab 34. Bronzene vergoldene Gürtel- und Pferdegeschirrbeschläge (nach Kraskovská 1962, Taf. VIII).

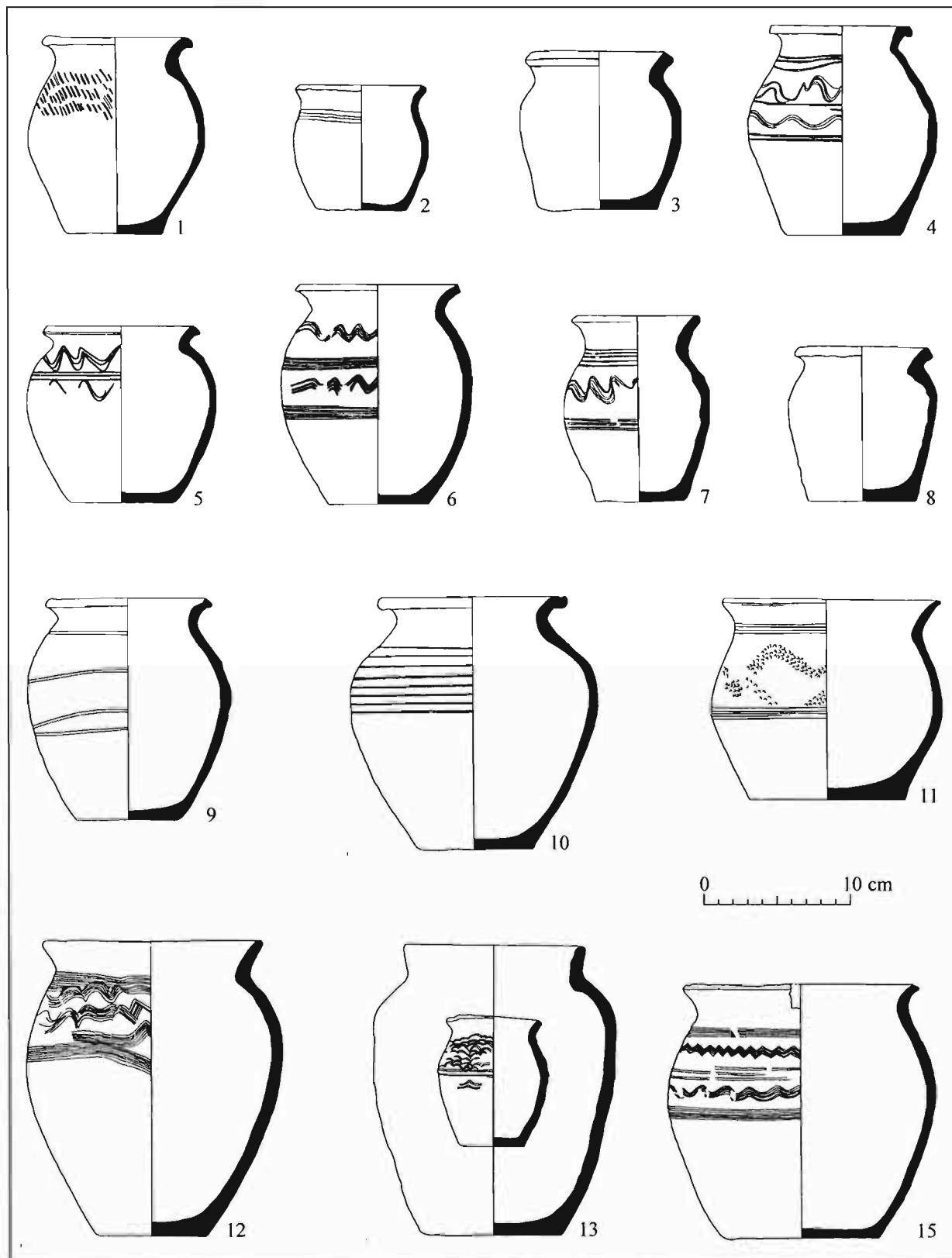
*Tab. III. Pókaszepetk. Inventár hrobov 198, 360 a 371. 1-6 - hrob 371; 7-10 - hrob 198; II-29 - hrob 360
(upravené podľa Sós/Salamon 1995, tab. XVII, XXII, XXIII).*

*Taf. III. Pókaszepetk. Inventar der Gräber 198, 360 und 371. 1-6 - Grab 371; 7-10 - Grab 198; 11-29 - Grab 360
(bearbeitet nach Sós/Salamon 1995, Taf. XVII, XXII, XXIII).*

Tab. IV. Pókaszepetk. Výber keramických tvarov z tzv. staršieho - birituálneho pohrebsiska (nádoby, ktoré sa vyskytli samostatne, sú označené v podobe nádoba + patričná identifikácia). 1 - hrob 188; 2 - nádoba A/65; 3 - hrob 200; 4 - nádoba A/66; 5 - hrob 371; 6 - hrob 87; 7 - hrob 77; 8 - hrob 105; 9 - hrob 198; 10 - hrob 53; 11 - nádoba B/63; 12 - hrob 409; 13 - hrob 166; 14 - nádoba C/63; 15 - hrob 300; 16 - hrob 242; 17 - nádoba A/69; 18 - hrob 404; 19 - hrob 345; 20 - hrob 392; 21 - hrob 385; 22 - hrob 330 (podľa Sós/Salamon 1995).

Taf. IV. Pókaszepetk. Auswahl von Keramikformen aus dem sog. älteren - birituellen Gräberfeld (Gefäße, die vereinzelt vorgekommen sind, sind folgendermaßen bezeichnet: Gefäß + entsprechende Identifikation). 1 - Grab 188; 2 - Gefäß A/65; 3 - Grab 200; 4 - Gefäß A/66; 5 - Grab 371; 6 - Grab 87; 7 - Grab 77; 8 - Grab 105; 9 - Grab 198; 10 - Grab 53; 11 - Gefäß B/63; 12 - Grab 409; 13 - Grab 166; 14 - Gefäß C/63; 15 - Grab 300; 16 - Grab 242; 17 - Gefäß A/69; 18 - Grab 404; 19 - Grab 345; 20 - Grab 392; 21 - Grab 385; 22 - Grab 330 (nach Sós/Salamon 1995).

Tab. V. Pókaszepetk. Výber keramických tvarov z tzv. mladšieho - žiarového pohrebiska. 1 - hrob 134; 2 - hrob 6; 3 - hrob 139; 4 - hrob 146; 5 - hrob 248; 6 - neurčený hrob (1951); 7 - hrob 93; 8, 12 - hrob 128; 9 - hrob 31; 10 - hrob 240; 11 - hrob 149; 12 - hrob 128; 13 - hrob 136; 14, 15 - hrob 5 (podľa Sós/Salamon 1995).

Taf. V. Pókaszepetk. Auswahl von Keramikformen aus dem sog. jüngeren - Brandgräbersfeld. 1 - Grab 134; 2 - Grab 6; 3 - Grab 139; 4 - Grab 146; 5 - Grab 248; 6 - unbestimmtes Grab (1951); 7 - Grab 93; 8, 12 - Grab 128; 9 - Grab 31; 10 - Grab 240; 11 - Grab 149; 12 - Grab 128; 13 - Grab 136; 14, 15 - Grab 5 (nach Sós/Salamon 1995).

K BIRITUALITE V POHREBNOM RÍTE VO VČASNOM STREDOVEKU NA ÚZEMÍ JUHOVÝCHODNEJ ČASTI KARPATSKEJ KOTLINY

Vladimír Turčan

Juhovýchodná časť Karpatskej kotliny - Sedmohradsko, 6.-9. stor., pohrebný rítus, biritualita, analýza príčin, model kmeňovej či etnickej odlišnosti elity a produktívneho obyvateľstva.

Southeastern part of Carpathian basin - Transylvania, 6th-9th centuries, burial rite, birituality, analysis of reasons, tribe/ethnic differences model of upper classes and productive population.

Juhovýchodná časť Karpatskej kotliny, v podstate totožná s historickým územím Sedmohradská, vstupovala do včasnej doby dejinnej ako etnický, kultúrne a civilizačne nejednotný až chaotický región. Napriek pozornosti, ktorú raným dejinám Sedmohradská venujú rumunskí a maďarskí bádatelia (prehľad pozri Bóna 1990, 62-106), nie sú etniká, ktoré podľa písomných svedectiev osídľovali v sledovanej dobe Sedmohradsko, stále jednoznačne identifikované s archeologickými kultúrami.

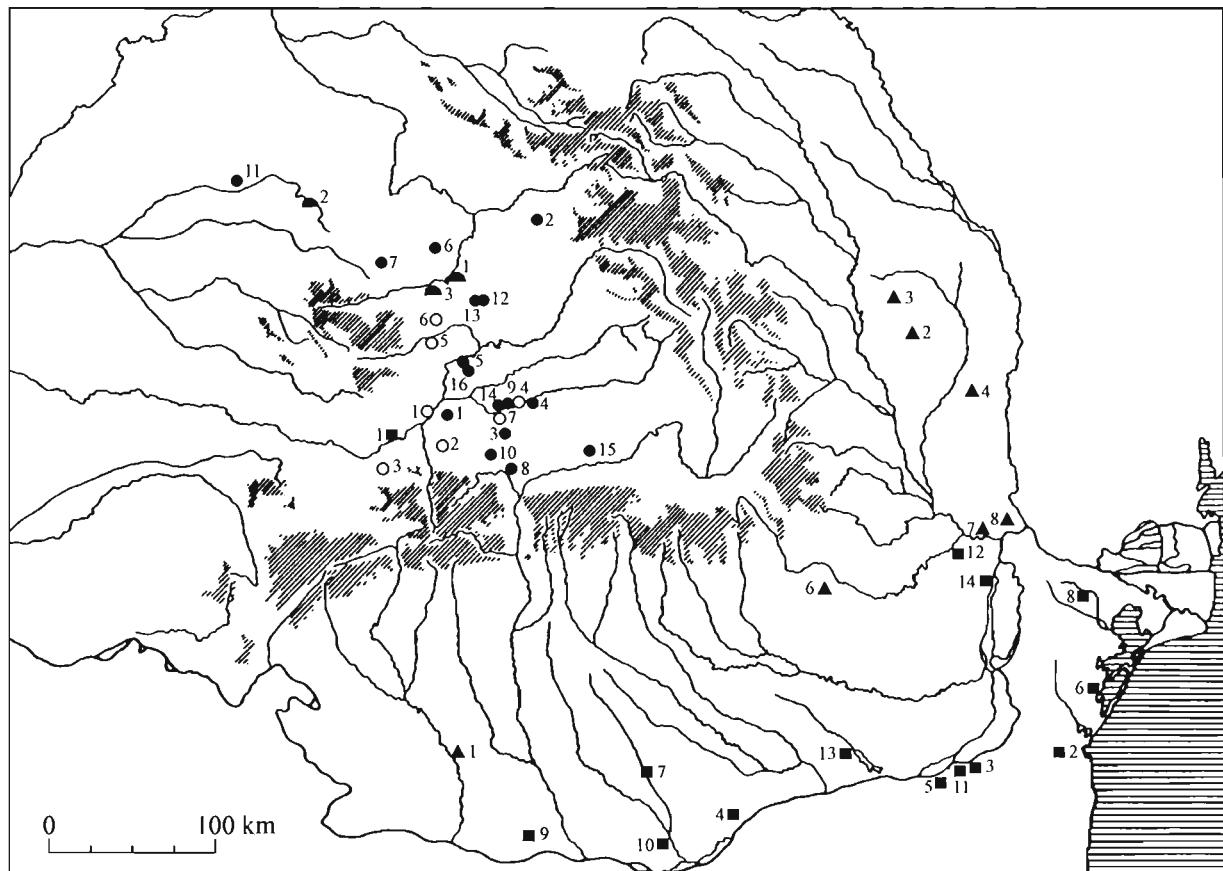
V tomto špecifickom prostredí vznikala v 6.-9. storočí aj skupina birituálnych pohrebisk skupiny Mediaş. Dosiela preskúmaných 16 nálezísk tejto skupiny so 640 hrobmi. Na pohrebiskách bez výnimky výrazne prevyšujú hroby žiarové, uložené väčšinou v urnách. Hoci kostrové hroby tvoria výraznú menšinu (ich zastúpenie kolíše medzi 6-18%, štatistický priemer je 9%), predstavujú dôležitú informáciu o spoločenských, demografických, prípadne etnických pomeroch v príslušnom regióne. Kostrové hroby bývajú situované predovšetkým v strede pohrebiska. Ako protiklad k chudobnému inventáru, ktorý sprevádza žiarovo pochovaných jedincov (väčšinou je jediným inventárom tohto typu hrobu urna), obsahujú kostrové hroby väčší repertoár nálezov. Hoci ani v týchto prípadoch nejde o nadštandardnú materiálne kultúru, rumunskí bádatelia oprávnenne poukazujú hlavne na výskyt byzantských praciek (Horedi 1979, 386) ako na dôležitý identifikačný faktor. Kým absencia milodarov v hrobe môže byť vysvetlovaná „racionálitou“ pohrebného rituálu, absencia súčasti odevu z trvanlivého, teda v zásade cennejšieho materiálu signalizuje skutočné sociálne postavenie pochovanej osoby, a teda aj rodiny, do ktorej v rámci spoločenskej štruktúry patrila. Odevom, resp. kvalitou jeho súčasti, sa ľudia zvyčajne identifikovali s konkrétnou sociálnou vrstvou. Tu treba upozorniť, že z rumunskejho územia sú známe aj žiarové pohrebiská v Nuşfalău a Somešeni, naznačujúce vyšší majetkový status pochovaných. Ide o mohylové hroby v drevených konštrukciach, ktoré obsahujú okrem spálených kostičiek celé i rituálne rozbité nádoby, nože, železné obruče vedierok; v mohyle I v Somešeni sa dokonca našli strieborné ozdoby opaska (Stanciu 1999, 245-263).

Charakter a štruktúra pohrebisk skupiny Mediaş navodzujú otázku, či je ich biritualizmus odrazom duality vo forme pohrebných obradov v tom istom rode, resp. kmeni. Domnievam sa, že tomu tak nemohlo byť. Členovia spoločenských jednotiek sa vždy stotožňovali so svojím náboženstvom, od ktorého odvádzali celý hodnotový systém i formy jeho prejavu. Zmena v tomto smere predstavovala vždy veľké riziko a stav, pri ktorom by sa časť spoločnosti nadľa identifikovala s pôvodnou formou záverečného prechodového rituálu a iná časť by prijala jeho novú formu, by znamenal rozpad kultových inštitúcií a spoločnosti vôbec. Etnológovia pripúšťajú, že k zániku hodnôt, daných identifikáciou sa s genealogickými vzťahmi k dávnym predkom, môže dôjsť napr. migráciou obyvateľstva (SKA 1993, 97). K dvom formám prechodových rituálov na tom istom pohrebisku môže teda prísť pobytom dvoch rôznych komunit v tom istom regióne, z ktorých sa každá dostala do Sedmohradská inou trasou, pričom jedna z nich prešla procesom kultúrnej dezintegrácie. Birituálne pohrebiská skupiny Mediaş tak môžu vyjadrovať skutočnosť, že tu pochovávali dve skupiny obyvateľstva, previazané zrejme istou politickou formou.

Odpoveď na možný dualizmus spoločnosti, pokiaľ sa týka záverečného prechodového rituálu, by bolo možné nájsť vo výskume sídlisk. Problémom je, že súčasný stav výskumu v Rumunsku nepokročil v tomto smere natol'ko, aby bolo možné aspoň v obrysoch rekonštruovať sídelnú situáciu regiónu. Väzbu medzi pohrebiskami a sídliskami možno dosiaľ doložiť vlastne len v prípade lokality Bratei. K pohrebisku so žiarovými a kostrovými hrobmi bolo preskúmané sídlisko s pomerne jednotnými pôdorysnými dispozíciami obydlí a vcelku chudobným inventárom. E. Zaharia (1994-95, 356) nachádza v sídliskových nálezoch dve etnické zložky - slovanskú a „autochtonnu“. Pod „autochtonnu“ zložku bývajú zahrnuté skupiny dáckeho, romanizovaného a kultúrne byzantsky orientovaného obyvateľstva. Model ich spolužitia, participácie na tvorbe materiálnej kultúry a mocenskej elity však nie je možné z daných archeologických a písomných prameňov skonštruovať. Prevrstvenie viacerých kultúrnych zložiek v tejto dobe na danom priestore prezrádza aj nálezový fond sídliska v Bucou-Ploieşti (Comşa 1979, 231 a n.).

Inú alternatívu pri hľadaní dôvodov birituálnosti pohrebísk skupiny Mediaş ponúka už spomenutý poznatok, že kostrové hroby bývajú koncentrované v strede pohrebísk a obsahujú bohatší sprievodný inventár. V tomto fakte môže byť zakódované spoločenské postavenie komunity, pochovávajúcej nespálené telá zosnulých. Ak by sme na sledovaných pohrebiskách chceli identifikovať mocenskú zložku spoločnosti, vystúpila by práve tátu skupina hrobov. Pokiaľ by sme hľadali odpoveď v etnicite, prichádza do úvahy bud' bulharská vojenská vládunuca vrstva, ako to vidí *I. Bóna* (1990, 101) alebo podľa niektorých rumunských autorov „neskorí Gepidi“, teda zrejme zbytky gepidskej populácie pohlcovanej slovanskými pristáhovalcami. Etnické rozdiely v materiálnej kultúre 6.-9. storočia nie je pritom možné rozoznať. Kým výskyt hrubo vypracovanej keramiky blízkej potiskému typu možno chápať ako doklad inoetnického, napr. nomádskeho elementu, byzantský tovar na tých istých sídliskách zrejme súvisí s obchodom. Napriek tomu myšlienka o etnickej či kmeňovej odlišnosti elity od produktívneho obyvateľstva sa objavila aj v súvislosti so širšími slovanskými vzťahmi (posledne napr.: *Urbańczyk* 1998, 68-69).

Zložitosť kultúrnych, etnických a mocenských pomerov včasného stredoveku v Sedmohradsku sa odrazila aj na pohrebisku v Sultane. Žiarové i kostrové hroby sú tu rovnomerne rozložené po celej ploche pohrebiska. Tradícia bohatej výbavy jedincov, ktorí boli pochovaní nespálení, je zachovaná aj v tomto prípade. Oproti milodarom v kostrových hroboch sprevádzajú žiarové hroby okrem urien len nožíky či oceľky. Hroby oboch rituálov sú však v areáli pohrebiska rozložené rovnomerne (*Mitreanu* 1988, 91-139). Príčiny birituality tu preto nemožno hľadať v podobných kontextoch, ako u skupiny Mediaş. Keďže hroby vytvárajú samostatné skupiny, nie je vylúčené, že ide o pohrebisko viacerých osád, previazaných horizontálne i vertikálne štruktúrami, podobnými zloženiu pohrebiska v Bratislave-Devínskej Novej Vsi (*Keller/Bierbrauer* 1965, 377-398). Bližšie sa vyjadriť k tejto otázke bude možné až po publikovaní lokalít sídliskového zázemia v Sultane.

Obr. 1. Rozšírenie včasnostredovekých žiarových hrobov v Rumunsku (Horedt 1979).
Abb. 1. Verbreitung von frühmittelalterlichen Brandgräbern in Rumänien (Horedt 1979).

Literatúra

- Bóna 1990* - I. Bóna: Völkerwanderungzeit und Frühmittelalter (371-895). In: Kurze Geschichte Siebenbürgens. Budapest 1990, 62-106.
- Comşa 1979* - M. Comşa: Die örtliche Keramik aus den Siedlungen des 8.-10. Jahrhundert von Bucov-Ploieşti. *Dacia* 23, 1979, 231-264.
- Horedt 1979* - K. Horedt: Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.-9. Jahrhundert in Siebenbürgen. In: Rapports du IIIe Congrès International d'archéologie Slave. Bratislava 1979, 385-394.
- Keller/Bierbrauer 1965* - E. Keller/V. Bierbrauer: Beiträge zum awarezeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. *Slov Arch* 13, 1965, 377-398.
- Mitreia 1988* - B. Mitrea: La nécropole birituelle de Sultana. Résultats et problèmes. *Dacia* 32, 1988, 91-139.
- SKA 1993* - Sociální a kulturní antropologie. Praha 1993.
- Stanciu 1999* - I. Stanciu: Über die slawischen Brandhügelgräber vom Typ Nuşfalău-Someşeni (Nordwesten Rumäniens). In: *Acta Musei Napocensis* 36, Cluj-Napoca 1999, 245-263.
- Urbańczyk 1998* - P. Urbańczyk: Obcy wśród Słowian. In: Słowiane w Europie wczesnego średniowiecza. Warszawa 1998, 65-77.
- Zaharia 1994-1995* - E. Zaharia: La station n°2 de Bratei, dép. De Sibiu (VIe-VIIIe siècles). *Dacia* 38-39, 1994-1995, 297-356.

PhDr. Vladimír Turčan
Archeologické múzeum SNM
Žižkova 12
SK-814 36 Bratislava
archcologicke_muzcum@nextra.sk

BIRITALITÄT IM BESTATTUNGSRITUS IM FRÜHMITTELALTER IM SÜDÖSTLICHEN TEIL DES KARPATENBECKENS

Zusammenfassung

Der südöstliche Teil des Karpatenbeckens hat im Frühmittelalter eine komplizierte ethnische und kulturelle Entwicklung durchgemacht. In diesem Milieu entstand auch eine Gruppe von birituellen Gräberfeldern des Mediaş-Typs. Die Unterschiede im Gewandzubehör bei den einzelnen Bestattungstypen (größeres Reichtum in den Skelettgräbern) signalisieren das Abbild der gesellschaftlichen Struktur in das abschließende Übergangsritual. Da sich die gesellschaftliche Einheit in Wertsystemen und Formen seines Ausdrucks einig sein musste, erwägt der Autor die Möglichkeit, dass es sich um zwei Gruppen handeln konnte, wobei eine der Gruppen während der Migration kulturelle Desintegration durchgemacht haben muss. Beide Gruppen waren mit einer bestimmten politischen Bindung verbunden. Wenn wir den Machtbestandteil identifizieren würden, können zwei Skelettgräber erwogen werden. Der Gedanke über den Stammesunterschied der Elite von der produktiven Bevölkerung erscheint auch im Zusammenhang mit breiteren slawischen Beziehungen. Dieses Modell wird man erst durch die Untersuchung des Siedlungsmilieus der jeweiligen Region beglaubigen können.

VÝROČNÁ SPRÁVA O ČINNOSTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SAV V ROKOCH 2001-2002

Václav Furmanek
(Archeologický ústav SAV, Nitra)

SPRÁVA O ČINNOSTI V ROKU 2001

Charakteristika činnosti AÚ SAV

Podobne ako v predchádzajúcich rokoch (Ruttkay 2002), aj v roku 2001 sa činnosť AÚ SAV sústredovala na riešenie pätnásťich grantových projektov agentúry VEGA. Značná pozornosť sa tiež venovala riešeniu medzinárodných vedeckovýskumných projektov. Významnou činnosťou pracoviska sú aktivity súvisiace so záchrannou archeologickej kultúrnej dedičstva. Vykonalo sa niekolko desiatok záchranných archeologickej výskumov a prieskumov.

Základné údaje o pracovisku

Priemerný prepočítaný stav pracovníkov ku dňu 31. 12. 2001 bol 108, z toho 37 vedeckých, 8 odborných, 55 technických a 8 ostatných kategórií. V dennej forme doktorandského štúdia bolo školených 8 doktorandov.

Riaditeľ: Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Štatutárny zástupca riaditeľa: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.

Námestník riaditeľa pre vedecký program: Doc. PhDr. Václav Furmanek, DrSc.

Námestník riaditeľa pre medzinárodnú spoluprácu: PhDr. Karol Pieta, DrSc.

Námestník riaditeľa pre terénny výskum: PhDr. Matej Ruttkay, CSc.

Námestník riaditeľa pre ekonomicke záležitosti: Margita Križanová

Vedúca detašovaného pracoviska: PhDr. Elena Mirošayová, CSc.

Organizačný tajomník: Eva Špotáková

Predsedajúci vedeckej rady: Doc. PhDr. Václav Furmanek, DrSc.

Vedeckovýskumná činnosť

Hlavné projekty riešené na pracovisku

1. Pohrebiská z 9.-10. storočia. Svedectvo o spôsobe života veľkomoravskej spoločnosti. (Burial sites from 9th to 10th century. Evidence of way of life Great Moravian society). Vedúci projektu: PhDr. Milan Hanuliak, CSc. Doba riešenia: 01/1999-12/2001; GP VEGA 2/6005/99.

2. Začiatky sklárskej výroby vo svetle výskumu sklených korálkov a iných artefaktov z nálezov včasnostredovekých lokalít v kontexte súvetských stredoeurópskych etník. (Beginnings of glass production in research of glass beads and another artefacts found at early-medieval sites in Slovakia in the context of contemporary European ethnics.). Vedúci projektu: PhDr. Danica Staššíková-Štukovská. Doba riešenia: 01/1999-12/2001; GP VEGA 2/6092/99.

3. Vojenstvo, fortifikačné zariadenia a výzbroj na Slovensku v 9.-15. stor. (Warfare, fortifications and armaments in Slovakia in the 9th-15th centuries). Vedúci projektu: prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc. Doba riešenia: 01/1999-12/2001; GP VEGA 2/6093/99.

4. Interferencie cudzorodých prvkov v kultúre včasnostredovekého Slovenska (6.-12. stor.). (Interferences of heterogenous elements in the Early-Medieval Slovakia culture (6th-12th centuries)). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Fusek, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7110/20.

5. Kultúra bývania a život v stredovekom dome. (Habitation and live culture in medieval House). Vedúci projektu: PhDr. Peter Šalkovský, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7115/20.

6. Archeologická topografia juhu stredného Slovenska. (Archaeological topography of south of central Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ondrej Ožďáni, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7113/20.

7. Archeologické pamätníky Slovenska. (Archaeological monuments of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2004; GP VEGA 2/7116/20.

8. Predslovanské osídlenie stredného Podunajska. Kontinuita a diskontinuita. (Pre-Slavonic settlement of central Danubian basin.). Vedúci projektu: PhDr. Karol Pieta, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7114/20.

9. Vegetácia a poľnohospodárstvo doby bronzovej na Slovensku. (Vegetation and agriculture of the Bronze Age in Slovakia). Vedúci projektu: Ing. Eva Hajnalová, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7111/20.

10. Vplyvy etnokultúrnych kontaktov na transformáciu kultúrneho prostredia severokarpatského priestoru. (Influences of ethno-cultural contacts on cultural environment transformation of the north-Carpathian region). Vedúci projektu: PhDr. Elena Miroššayová, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7112/20.

11. Žiarové pohrebiská z doby bronzovej a železnej ako prameň poznania pravekej spoločnosti. (Cremation cemeteries from the Bronze and Early Iron Ages As a Source of knowledge of primeral society). Vedúci projektu: doc. PhDr. Václav Furmánek, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA: 2/7109/20.

12. Počiatky mladopaleolitickej civilizácie v strednej Európe. Osobitosti kultúrnej adaptácie Homo sapiens sapiens v klimatických podmienkach periglaciálneho pásma na území Slovenska. (Beginnings of the Upper Palaeolithic civilization in central Europe. Specific features of cultural adaptation of Homo sapiens sapiens to Periglacial climatic conditions on the territory of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ľubomíra Kaminská, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA: 2/1073/21.

13. Konvergencia a divergencia vo vývoji neolitickej a eneolitickej spoločenstiev v regiónoch Slovenska. (Convergency and divergency in development of Neolithic and Aeneolithic communities in the regions of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1076/21.

14. Štruktúra osídlenia v období záveru eneolitu a v staršej dobe bronzovej na Slovensku. Príspevok k poznaniu sociálnych procesov. (The structure of settlement in the period of Late Eneolithic and in the Early Bronze Age in Slovakia. A contribution to the knowledge of social and cultural process). Vedúci projektu: doc. PhDr. Jozef Bátor, DrSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA: 2/1074/21.

15. Hospodárska a spoločenská štruktúra spoločnosti staršej doby železnej na základe centrálneho hradiska Smolenice-Molpír. (Economic and social structure of the Early Iron Age society on the base of the central fortified settlement in Smolenice-Molpír). Vedúci projektu: PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA: 2/1075/21.

Najvýznamnejšie výsledky vedeckej práce v oblasti základného výskumu

Monografia: P. Šalkovský: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Materialia Archaeologica Slovaca-Studia VI, Nitra, 192 tlač. str., 60 obr. a 14 map. Monografia podáva súhrnný obraz o slovanskom dome, jeho vývojových etapách i regionálnych špecifíkach na širokom území osídlenom Slovanmi v druhej polovici 1. tisícročia n. l. z pohľadu archeológie. V súčasnosti je azda najkomplexnejšou prácou z tejto problematiky v stredovýchodnej Európe s veľkým súborom informácií a bohatou grafickou dokumentáciou.

Organizácia medzinárodnej konferencie: Otázky neolitu a eneolitu našich krajín. Liptovská Sielnica, 9.-11. 10. 2001. Konferencie sa zúčastnilo 13 domácich účastníkov a 38 zahraničných z Čiech, Poľska a Rakúska. Celkom odznelo 42 prednášok, týkajúcich sa tematicky širokej oblasti výskumu neolitu a eneolitu, od problematiky osídlenia cez materiálnu kultúru až po astronomickú interpretáciu neolitickej rondelov. Konferencia prispela k ďalšiemu prehľbeniu poznatkov o problematike neolitu a eneolitu na území bývalého Československa a medzi účastníkmi sa stretla s mimoriadne priaznivým ohlasom. V roku 2002 bude vydaný zborník referátov.

V projekte VEGA Zbrane, vojenstvo a fortifikačné zariadenia na Slovensku v stredoveku (A. Ruttkay) bolo ukončené spracovanie základnej databázy feudálnych sídiel z 9.-19. stor. na Slovensku (vyše 1200 objektov), rozpracovaná databáza hradov a všetkých opevnených lokalít v stredodunajskom priestore (vyše 1600 objektov), bola spracovaná doterajšia letecká fotodokumentácia hradov (A. Ruttkay, I. Kuzma). Spracovali sa výsledky výskumov stredovekého komitátneho hradu v Starom Tekove (P. Bednár) a vyhodnotenie stavebného vývoja a materiálnej kultúry na Nitrianskom hrade v 13.-15. stor. (M. Samuel). Bol sústredený a redakčne pripravený materiál z medzinárodnej konferencie Hrad a štruktúra osídlenia, ktorý ako publikáciu Castrum Bene 7 vydáva AÚ SAV v roku 2002 a spolu s ďalšou dokumentačnou, expertíznou a publikáčnou aktivitou členov tímu (A. Ruttkay - zodpovedný riešiteľ, D. Bialeková, P. Bednár, J. Hunka, M. Ruttkay, M. Samuel) predstavuje záverečný výstup z grantovej úlohy.

Spoločný maďarsko-slovenský projekt: Archeologický výskum Národných parkov Slovenský kras - Aggtelek. Terénny výskum jaskyne Julcsa v katastri maďarskej obce Szögliget, ktorý priniesol dôkazy polykulturného pravekého a protohistorického osídlenia. Najvýznamnejší bol nález súboru 12 zlatých predmetov z mladšej doby bronzovej. Trojtýždňový terénny výskum (1. 9.-22. 8. 2001) sa realizoval v spolupráci Maďarského národného múzea Budapešť (G. Rezi-Kató) a Archeologického ústavu SAV Nitra (V. Furmanek).

Najvýznamnejšie výsledky aplikované v spoločenskej praxi

Vydanie publikácie Kelemantia-Brigetio. Po stopách Rimánov na Dunaji. Publikácia vyšla v štyroch jazykových mutáciách. Vypracovanie medzinárodnej turisticko-náučnej trasy a informačného systému o rímskych pamiatkach v regióne Komárno - Komárom. Scénár expozície Múzeum rímskych pamiatok v Iži. Workshop pre slovenských a maďarských poslucháčov archeológie (účasť 43 študentov). Ako výsledky projektu Phare - Fondu cezhraničnej slovensko-maďarskej spolupráce.

Významné sú viaceré výstavy, ktorími ústav v r. 2001 prezentoval zahraničnej a domácej verejnosti výsledky svojej práce: spracovanie libreta a scenára medzinárodnej výstavy Stred Európy okolo roku 1000 za Slovensko

(P. Šalkovský, A. Ruttkay); spracovanie textov v zborníkovej publikácii (A. Ruttkay, D. Bialeková); veľký podiel na realizácii slovenskej účasti na dvoch nemeckých zastávkach tejto veľkej výstavy v Berlíne a Mannheime (A. Ruttkay, P. Šalkovský); redakčné a editorské práce spojené so slovenským podielom na príprave trojdielnej česko-slovenskej mutácie zborníkovej publikácie (eseje a katalóg) k ďalším zastávkam výstavy v Prahe a Bratislave v r. 2002 (A. Ruttkay) a príprava publikácej reprezentácie ústavu a slovenskej archeológie na výstave v Bratislave (A. Ruttkay, P. Šalkovský, M. Ruttkay). Ústav pripravil prezentáciu najstarších dejín Slovenska v rámci panelovej výstavy organizovanej SAV v sídle EÚ v Bruseli (R. Kujovský).

Pri prezentácii výstav sa využili viaceré moderné expozičné postupy (digitalizácia, modely) s využitím trojrozmerných a aj panelových prvkov. A. Ruttkay sa podieľal na aktivitách v súvise s rozšírením expozície Balneologickeho múzea v Piešťanoch (prezentácia veľkomoravského veľmožského dvorca v Ducovom s novým modelom) a vznikom úplne nového Mestského múzea v Žiari nad Hronom s výrazným zastúpením archeológie. Úzko spolupracoval s regionálnymi kultúrnymi a samosprávnymi organizáciami pri údržbe a kultúrno-spoločenskom využití NKP v Ducovom a prostredia v okolí kostolíka Jurko pri Nitrianskej Blatnici. Využíval na obidvoch lokalitách a obciach úzku spoluprácu s iniciatívnymi občianskymi združeniami (Moravianska Venuša a Jurko). Vykonával aktívnu vedecko-výskumnú a gestorskú činnosť na výskume v Slovenskej Ľupči (súčinnosť s KPS), kde pokračovalo financovanie výskumu zo strany miestnej samosprávy a prevádzkoval sa archeologický park.

Uskutočnilo sa stretnutie členov komitétu organizácie *Castrum Bene* (za Slovensko A. Ruttkay) pre výskum hradov v Kremsi (Rakúsko), kde bude v októbri 2002 VIII. konferencia tejto medzinárodnej organizácie.

Pokračovala spolupráca v rámci projektu *Moravia Magna* (koordinátor A. Ruttkay) pod patronáciou Medzinárodnej akademickej únie a Medzinárodnej únie vied prehistorických a protohistorických pri UNESCO. V rámci programu spracovania prameňov a ich vyhodnotenia vyšli pod spoločným logom projektu po jednej knižnej publikácii v Česku, Poľsku a na Slovensku (kniha P. Šalkovského).

Archeologický ústav SAV a medzinárodná vedecká spolupráca

1. Genéza skla, sklené systémy a sklené výrobky od prvej polovice 13. storočia na území strednej Európy so zvláštnym zreteľom na Poľsko a Slovensko. (The origin of glass, glass systems and glass ware from 1st to the middle of the 13th cent. in Central Europe, with particular reference to Poland and Slovakia.) Medziústavná dohoda s IAE PAN Warszawa o spolupráci na projekte. Zodpovedný riešiteľ za slovenskú stranu: D. Staššíková-Štukovská. Zodpovedný riešiteľ za poľskú stranu: prof. dr M. Dekowna. Výsledky: Zorganizovanie dvoch stretnutí autorského kolektívu vo Varšave a na Slovensku (protokoly 3 a 4). Ukončenie časti I - Základná karta pre každú kategóriu; ujednotenie časti II - Klasifikácia pre kategórie nálezov (1.1 suroviny; 1.2 pece a žiaroviská; 1.3 náradia; 1.4 odpady sklárskej produkcie; 1.5 nevýrobné stavby a infraštruktúra), prediskutovanie časti III - inštrukcia (návod na spôsob popisu nálezov spolu s vyhodnotením nálezovej situácie). Finalizovanie štúdie o tzv. sklárskych peciach v Nitre.

2. Priestorová organizácia spoločensko-kultúrnych systémov v praveku a vo včasnom stredoveku na území strednej Európy so zvláštnym dôrazom na oblasť Slovenska a Poľska. (The Space organisation of the ancient and Early Medieval socio-cultural systems on the territory of Middle Europe.) Dohoda o vedeckej spolupráci medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre a Inštitútom Archeológie a Etnológií PAN vo Varšave, prijatá pre roky 1995-2004. 1. téma: Metodologické a metodické problémy interpretácie keramiky ako prameňa pre výskum spoločensko-kultúrnych štruktúr. Dohodnutá doba riešenia: 2000-2004. Koordinátor za slovenskú stranu: G. Fusek. Výsledky: Sústredenie rukopisov referátov z medzinárodného kolokvia Keramika a kultúra, Nitra 9.-10. 11. 2000, ich úprava, zjednotenie a odovzdanie do tlače. 2. téma: Poznávacie možnosti hnuteľných pamiatok v oblasti analýzy priestorovej štruktúry sídlisk a pohrebísk. Koordinátor za slovenskú stranu: L. Veliačik. Výsledky: dve doktoradky (J. Katkinová a L. Benediková) sa aktívne s referátmi zúčastnili odborného seminára v IAE PAN vo Wroclavi. Prijatie a rokovanie o priebehu spolupráce s koordinátorom za poľskú stranu prof. B. Gedigom.

3. Slovensko-maďarská dohoda o archeologickom výskume v krasovej oblasti Domica-Aggtelek. (Slovak-Hungarian agreement about Archaeological discoveries in the Domica-Aggtelek karst territory.) Riešiteľské pracoviská: Archeologický ústav SAV Nitra, Magyar Nemzeti Múzeum Budapest. Mená hlavných riešiteľov: V. Furmanek (AÚ SAV), Dr. G. Rezi Kato (MNM). Doba spolupráce: 2001-2003. Financovanie maďarskou stranou (MNM Budapest). Na výskume na území Maďarska sa zo slovenskej strany zúčastnili V. Furmanek, H. Horváthová a K. Marková. Výsledky boli popularizované v maďarskej a slovenskej tlači a televízii a na príležitostnej výstave v Maďarskom národnom múzeu. Predbežné odborné výsledky boli prezentované vo výskumnej správe pre Maďarské ministerstvo kultúrneho dedičstva, zverejnené v Správach SAV (V. Furmanek) a medzinárodnej verejnosti prezentované na konferencii v Baia Mare (V. Furmanek).

4. Populationen der frühen Bronzezeit im nördlichen Donaugebiet. (Early Bronze Age populations in the Northern Middle Danube Region.) Dohoda o spolupráci medzi AÚ SAV Nitra a Zentrum Anatomie Universität Göttingen, SRN. Vedúci a koordinátor projektu za slovenskú stranu: J. Bátor. Vedúci a koordinátor projektu za nemeckú stranu: Prof. Dr. M. Schultz. Výsledky v roku 2001: spoločný publikáčny výstup v štúdii J. Bátor/M. Schulz: Ges-

undheitszustand der bronzezeitlichen Population. In: Mensch und Umwelt während des Neolithikums und der Frühbronzezeit, Rahden 2001, 307-315.

5. Sídlisková štruktúra a prírodné prostredie obdobia eneolitu a doby bronzovej v oblasti tzv. Slovenskej brány a na dolnom Pohroní. (The Aeneolithic and Bronze Age settlement structure and the environment in Slovenská brána and Lower Gran valley.) Príprava projektu medzi AÚ SAV Nitra a RGK DAI Frankfurt am Main, SRN: Zástupca za slovenskú stranu: J. Bátora. Zástupca za nemeckú stranu: K. Rassmann. Doteraz uskutočnené práce: terénny povrchový prieskum (2 týždne), geomagnetické meranie a výškopisno-polohopisné zameranie opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej v Sikeničke, okr. Nové Zámky, výber a kreslenie nálezov z Tekovského múzea v Leviciach.

6. Sídliskové systémy neandertálskeho a raných foriem moderného človeka vo východnej Európe. (Neanderthal and Early Modern Human Settlement Systems in Eastern Europe). Univerzita Austin, Texas USA. Riešitelia: Silvia Tomášková, Dale Hudler, Archeologický ústav SAV - pracovisko Košice. Riešiteľ: L. Kaminská. Doba riešenia: 2000-2001. Finančné zabezpečenie: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, New York, USA. Téma: Chronológia gravettienu na východnom Slovensku. Výstup: Zistovací výskum gravettienskej/epigravettienskej lokality Cejkov, okr. Trebišov, poloha Tokajský vrch, prí. č. 11/01. Júl 2001.

7. Po stopách Rimánov na Dunaji. (Tracing the Romans on the Danube). Phare-Fond malých projektov, Cezhraničná spolupráca Slovenská republika - Maďarská republika. Organizačný garant projektu: Ing. M. Tóth Kucručová. Začiatok projektu: 2. 4. 2001. Ukončenie projektu: 31. 10. 2001. Evidenčné číslo projektu: SR 9918 0201. Spoluriešiteľské inštitúcie: za SR: Obecný úrad Iža; Archeologický ústav SAV Nitra; Euroinvesta Bratislava; za MR: Komárom Város Önkormányzata, Komárom; Univerzita ELTE Budapest; Klapka György Múzeum, Komárom. Pridelovateľ finančných prostriedkov: Phare-Small Project Fund, Úrad vlády SR, Ústredná finančná a zmluvná jednotka (CFCU), Mlynské Nivy 61, 810 11 Bratislava. Vyška finančného príspevku zo zahraničia: 18 769 EUR. Dosiahnuté výsledky: Populárno-náučná publikácia Kelemantia-Brigetio. Po stopách Rimánov na Dunaji. Sprivedca po rímskych pamiatkach v regióne Komárom-Szóny, Komárno, Iža, v štyroch jazykových mutáciách (anglickej, maďarskej, nemeckej a slovenskej). Projekty Medzinárodnej turisticko-náučnej trasy a informačného systému o rímskych pamiatkach v regióne Komárom-Szóny, Komárno, Iža. Projekt a scenár expozície Múzeum rímskych pamiatok v Iži. Workshop pre študentov archeológie z univerzít oboch krajín formou účasti na archeologických výskumoch, odborných exkurzií, prednášok a seminárov (účasť 43 študentov).

8. Raw materials of the Neolithic/Aeneolithic polished stone artefacts: their migration paths in Europe. UNESCO - účasť na medzinárodnom projekte IGCP No. 442 (I. Cheben). Riešitelia: D. Hovorka, I. Cheben, L. Illášová. Spoluriešitelia: I. Cheben, J. Pavúk, M. Soják. Doba riešenia: 1999-2002. Výsledky: Publikáčné výstupy projektu: Hovorka/Méres/Cheben: Site Bajč (Slovakia) - bonanza of the Neolithic polished stone artefacts. In: Méres/Dobíková (Eds.): Book of abstracts. 4th workshop of IGCP/UNESCO Project No. 442. Udine - Genova 2001, 40-44. Š. Méres/D. Hovorka/I. Cheben 2001: Provenience of polished stone artefacts raw materials from the site Bajč-Medzi kanálmi (Neolithic, Slovakia). Slovac Geological Magazines 7, 4, 369-379.

9. Zlatý vek v Karpatoch (The Golden Age in the Carpathians) - monotematická archeologická výstava o slovenskej dobe bronzovej vo Fiorano Modenese, ktorú financuje talianska strana a na jej odbornom zabezpečení sa podieľa aj V. Kruta (Univerzita Paríž). Výstavu organizuje V. Furmanek (AÚ SAV). Doba spolupráce: 2001-2003.

10. Carnuntum - Mühläcker (Monografické spracovanie rakúskeho archeologického výskumu). Projekt Prähistorische Kommission ÖAW, Rakúsko, 2001-2003, spoluúčasť AÚ SAV (K. Pieta, člen pracovnej skupiny). Výsledky: spracovanie germánskych nálezov v nálezovom fonde a ich kreslová dokumentácia.

11. Výšinné sídliská neskorej doby bronzovej a staršej doby železnej na juhovýchodnom Slovensku v kontaktnej oblasti stredodunajského, lužického a jazdecko-nomádskeho kultúrneho okruhu, ľažisko Štitáre-Žíbrica. (The Bronze and Early Iron Age hill-settlements in the middle danubian, lusatian and nomadian contact zone.) Príprava slovensko-nemeckého projektu medzi AÚ SAV Nitra a Univerzitou Konštantína Filozofa s Fridrich Schiller-Universität Jena, SRN. Zástupcovia za slovenskú stranu: Z. Rajtárová (AÚ SAV) a P. Romsauer (UKF Nitra). Zástupca za nemeckú stranu: Prof. Dr. Peter Ettel. Doteraz uskutočnené práce: terénny povrchový prieskum (2 týždne), geofyzikálne zameranie dvoch sídliskových terás a vrty na dvoch plochách na hradisku Štitáre-Žíbrica, okr. Nitra, dokumentovanie nálezov. Pobyt Z. Rajtárovej na Univerzite v Jene v súvislosti s predložením projektu na DFG.

12. Svěbske a vandalské kráľovstvá v Karpatskej kotline a na Iberskom polostrove v 1.-7. stor. n. l. Hľadanie spoločných koreňov. (Suebian and vandalian Kingdoms in the Carpathian basin and Iberian Peninsula in the 7th cent. A. D. Tracing the common past.) Návrh a príprava spoločného projektu AÚ SAV so španielskym partnerom prostredníctvom národného komitétu ICOMOS. Prípravné práce: text námetu (5 str.), zhromaždenie odbornej dokumentácie pre partnerskú stranu (K. Pieta).

13. Frühgeschichtliche Besiedlung im Raum von Porta Hungarica - Carnuntum, Hainburg, Devín. (The Ancient history of the the region of Porta Hungarica - Carnuntum, Hainburg, Devín.) Financovanie a koordinácia: Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Wien a Archeologický ústav SAV Nitra. Vedúci projektu: K. Pieta. Doba riešenia: 2000-2003. Najvýznamnejšie výsledky: dokončenie a prezentácia archeologického modelu - opev-

nenia keltského oppida Hainburg-Braunsberg, postaveného v AÚ SAV; uzavretá dohoda o spoločnom spracovaní nálezových fondov keltského Devína.

14. Lexikon für keltische Archäologie. (Lexicon of the Celtic Archaeology.) Medzinárodný multilaterálny projekt za účasti 12 štátov. Organizátori: ÖAW, Wien, a Centre europeen de archéologie Celtique, Glux-en-Glenne. Doba trvania: 2001-2003. AÚ SAV bol poverený koordináciou prác na Slovensku, v Poľsku a na Ukrajine. Projektu sa zúčastňujú štyria vedeckí pracovníci: G. Březinová, J. Bujna, E. Mirošayová a K. Pieta - vedúci pracovnej skupiny. Výsledky: vypracovaný parciálny heslár lokalít a tém; pripomienkovany súborný heslár; koordinovalo sa zaslanie jednotlivých hesiel v spomenutých troch krajinách. Realizovali sa tri pracovné stretnutia (Wien, Glux-en-Glenne).

15. Stred Európy okolo roku 1000. (The Middle of Europe about 1000 A. D.) Nemecko-poľsko-slovensko-česko-maďarský projekt zacielený na inštaláciu rozsiahlej putovnej expozície a vydanie sprievodnej reprezentatívnej publikácie katalógového charakteru. Koordinátor projektu: A. Ruttkay. Doba riešenia: 1999-2002. Hlavné garantujúce inštitúcie: Nemecká historická spoločnosť, Berlin, a Reiss-Museum, Mannheim. Činnosť projektu je rozvrhnutá na roky 1999-2002. Finančná podpora sa získala o. i. aj od Európskej komisie. Koordinátor: Nemecká historická spoločnosť, Berlin, a Reiss-Museum (prof. A. Wieczorek), Mannheim. Zástupca Slovenska v organizačnom výbore: A. Ruttkay. Garantujúce inštitúcie: SNM, Bratislava, a AÚ SAV, Nitra, a riešiteľský kolektív. Dve stretnutia organizátorov sa uskutočnili v súvise s otvorením výstavy v Berlíne (účasť za AÚ SAV A. Ruttkay, P. Šalkovský); a v Mannheime (účasť P. Šalkovský). Na základe kladného posúdenia materiálov o projekte prevzalo Ministerstvo kultúry SR garanciu nad tými časťami podujatia, ktoré budú realizované na území Slovenska v Bratislave v júli r. 2002. AÚ SAV spracoval edičný program zameraný na dôstojnú reprezentáciu SAV v súvise s výstavou v Bratislave.

16. Moravia Magna. Medzinárodný multilaterálny výskumný projekt. Koordinačné pracovisko: AÚ SAV (A. Ruttkay). Zodpovední riešitelia za slovenskú stranu: A. Ruttkay, D. Čaplovič, T. Štefanovičová. Doba riešenia: 10/97-12/2007. Finančné krytie: predovšetkým zúčastnené inštitúcie, Medzinárodná akademická únia by mala finančne podporiť organizovanie vedeckých stretnutí a edičné činnosť. Od r. 1999 je garantom projektu aj Medzinárodná únia vied prehistorických a protohistorických (UISPP) pri UNESCO. Korpus archeologických, písomných, výtvarných a jazykovedných prameňov (Moravia Magna - corpus de sources archéologiques, scripturales, plastiques et linguistiques), na základe návrhu AÚ SAV schválený Medzinárodnou akademickou úniou (Union académique Internationale) so sídlom v Bruseli ako projekt evidovaný a podporovaný touto organizáciou. V r. 2001 vyšli v rámci projektu tri publikácie (po jednej v Česku, Poľsku a na Slovensku) so spoločným logom projektu. Na základe dohody z pracovného stretnutia v Kravsku v r. 2000 sa priebežne realizovali konzultatívne kontakty v súvise s prípravou monografie Veľká Morava v súčnosti českých a slovenských odborníkov s tým, že o vydanie prejavil záujem nemecký partner perspektívne v r. 2003. V r. 2001 sa stretol koordinačný tím ČR a SR (zo Slovenska A. Ruttkay) a riešila sa koncepcia práce a návrhy autorov.

17. Technological level of so-called applied glass system and glassy slags from early medieval archaeological finds. Účasť na projekte EU, IHP program Large Scale Geochemical Facility University v Bristole (Anglicko). Vedúci aplikácie projektu za SR: D. Stašíková-Štukovská. Projekt realizovaný pobytom na Univerzite v Bristole v dňoch 22. 4.-30. 4. 2001. Dosiahnuté výsledky: realizácia 21 analýz sklených artefaktov a vzoriek na ICP a 65 vzoriek na EPMA vrátane obrazovej dokumentácie a kompletných PC výstupov, ktoré dopĺňajú výskum pôvodu sklených artefaktov na včasnostredovekých pohrebiskach na Slovensku, Morave a v Rakúsku. Prídeľovateľ finančných prostriedkov: Univerzita v Bristole z prostriedkov EÚ.

18. Römische Funde im europäischen Barbaricum. (The Roman finds in the European Barbaricum.)

Financovanie a koordinácia: Deutsche Forschungsgemeinschaft Bonn a Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt/Main. Vedúci pracovnej skupiny pre Slovensko: K. Pieta. Doba riešenia: 1996-2003. Najvýznamnejšie výsledky: uskutočnený cielený letecký prieskum Podunajskej nížiny a stredného Považia; zhromaždenie podkladov pre vyhodnotenie obchodno-hospodárskych vztáhov nášho územia k Rímskemu impériu. Realizácia metalografických analýz rímskych bronzových nádob.

19. Erforschung der Umgebung des Kastells Iatrus-Krivina, Bulgarien. (The Survey of Iatrus-Krivina Castell.) Vedúci projektu: J. Tirpák. Doba riešenia: 2000-2001. Financovanie a koordinácia: Deutsche Forschungsgemeinschaft Bonn a Römisch-Germanische Kommission, Frankfurrt/Main, Múzeum Ruse, Bulharsko. Výsledky: podiel AÚ spočíval v geomagnetickom zameraní a vyhodnotení nepreskúmaných plôch lokality.

20. Výskum a prieskum mikroregiónu Drama, JV Bulharsko. (Discoveries of Drama-region, SE Bulgaria.) Účasť pracovníkov AÚ (G. Nevizánsky, O. Ožďáni) na nemecko-bulharskom projekte terénneho výskumu. Doba trvania: 4 týždne. Výsledky: samostatným terénnym prieskumom objavených 80 nových lokalít z doby kamennej a bronzovej, viaceré z nich s priamym vztahom k severnej časti Karpatskej kotliny.

21. Geofyzikálna prospekcia na lokalite Kovačovo, Bulharsko. (The geophysical prospection at Kovačevsite, Bulgaria.) Projekt Université de Paris (prof. M. Lichardus), Bulharskej akadémie vied v Sofii (prof. Fol) a AÚ SAV v Nitre: Výsledky: J. Tirpák (AÚ) samostatne úspešne realizoval rozsiahle zameranie výskumom nedotknutých časťí pravekého opevnenia a potvrdil jeho ďalší priebeh v teréne.

Organizácia a spoluorganizácia medzinárodných vedeckých podujatí

Druhá konferencia na tému Doba laténska v Čechách, na Morave a na Slovensku, Kutná Hora, 2.-4. 10. 2001, spoluúčasť na organizácii. Koordinácia prezentácie slovenskej odbornej účasti včítane referátov a vývesiek.

Konferencia Otázky neolitu a eneolitu našich krajín, Liptovská Sielnica, 9.-12. 10. 2001; 13 domáciach a 38 zahraničných účastníkov z Českej republiky a Rakúska.

Trinásta konferencia Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauraum (Kontinuität und Diskontinuität), Kravsko 27.-29. 11. 2001 (ČR), spoluúčasť na odbornej tematickej príprave konferencie a na organizácii slovenskej účasti v rámci grantového projektu 7114.

Spoluorganizácia a organizácia dvoch bilaterálnych a dvoch multilaterálnych konferencií sa zamerala na prezentáciu výsledkov konkrétnych grantových a ústavných projektov v roku 2001.

Členstvo v medzinárodných organizáciách a zahraničných redakčných radách

Pracovníci ústavu sú členmi mnohých medzinárodných vedeckých spoločností a únií, kde zastávajú početné významné funkcie:

Komitét Initiative Krems 2001; pracovná skupina pre leteckú archeológiu Českej a Slovenskej republiky; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnom komitete slavistov (Warszawa, Poľsko); Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mittel-europa (Univerzita Bonn, SRN); Medieval Settlement Research Group (Durham/University of Leicester, Anglicko); International Social Science Council (ISSC) pri UNESCO (Paris, Francúzsko); Permanent Committee Ruralia - Tervuren; Ruralia Committee (Belgicko); DAI, International Workgroup for Palaeoethnobotany; Paleopathology Association; Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Commission VIII: Paléolithique; Conseil Permanent UISPP pri UNESCO; Österreichisches Archäologisches Institut (Wien, Rakúsko); Rei Cretariae Romanae Fautores; Numizmatická komisia Rakúskej akademie vied; Aerial Archaeology Research Group - Edinburgh; Bibliografická komisia RCRF, Polska akademia Umiejetnosci; Vedecká rada Archeologického ústavu AV ČR; North European Symposium of Archaeological Textiles (NESAT); Comité pour la siderurgie ancienne pri UNESCO; Národný komitét ICOMOS; Komitét (užší výkonný výbor) medzinárodnej organizácie CASTRUM BENE; Comité d'experts pour le Patrimoine archeologique v komisii pri Rade Európy podľa tzv. Maltskej konvencie; zmiešaná slovensko-maďarskej Komisia historikov pri vládach SR a MR; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnej únii slavistov; Academia Scientiarum et Artium Europaea (Európska akadémia vied a umení, Salzburg, Rakúsko); Slavistický komitét SR pri Medzinárodnej únii slavistov; Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa (Bonn, SRN); Nordwestdeutscher Verband für Altertumskunde; Mittel- und Ostdeutscher Verband für Altertumsforschung; Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit; Intern Etudes Indo-Européens et Thracés.

AÚ SAV má tiež aktívne zastúpenie v redakčných radách vedeckých časopisov v zahraničí: Geochronometria. Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology (Poľsko); Permanent Committee Ruralia - Tervuren, Ruralia Committee (Belgicko); Das Altertum (Berlin); Prehistoria (Univerzita Miskolc, Maďarsko); Aerial archaeology Research Group, Edinburgh; Prehistoire Européenne (Belgicko); Archaeologica Carpathica (Kraków, Poľsko); Rekonstrukce a experiment v archeologii (Hradec Králové, ČR); Prehistoria (oficiálne periodikum UISPP pri UNESCO, Brusel); Priloži Instituta za arheologiju u Zagreba; Archaeologica Historica (Brno, ČR); Ve službách archeologie (Brno, ČR); Archaeological Prospection (Wien, Rakúsko).

Edičné a publikačné aktivity ústavu a jeho pracovníkov

Periodiká

Slovenská archeológia 2000/1. - ISSN 1335-0102; 183 s., 700 výtlačkov

AVANS za rok 1999 - ISBN 80-88709-49-0; 244 s., 450 výtlačkov

AVANS za rok 2000 - ISBN 80-88709-50-4; 324 s., 450 výtlačkov

Informátor SAS 2001/1. - 24 s., 350 výtlačkov

Informátor SAS 2002/2. - 36 s., 350 výtlačkov

Vedecké monografie

E. Hajnalová: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických prameňoch. Acta Interdisciplinaria Archaeologica X, Nitra 2001, 132 s.

K. Pieta: Severné Podunajsko vo včasnej dobe dejnej. Autoreferát doktorskej dizertácie. Nitra 2001. 77 s.

P. Šalkovský: Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Materialia Archaeologica Slovaca-Studia VI. Nitra 2001, 192 s.

L. Veliačik: Osídlenie kultúr stredodunajských a lužických popolnicových polí na západnom Slovensku. (Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti doktora historických vied.) Nitra 2001, 62 s.

Odborné monografie

- D. Čaplovič (ed.): Problematika cirkevných dejín 1517-1681 na Slovensku (v Uhorsku). Bratislava 2001, 101 s.
- D. Čaplovič/P. Mešťan (ed.): Rasové násilie v dejinách a v prítomnosti. Bratislava 2001, 116 s.
- L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: Kelemantia-Brigetio. Po stopách Rimanov na Dunaji. Sprievodca. Komárno 2001. 62 s.
- L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: Kelemantia-Brigetio. Tracing the Romans on the Danube. Guide. Komárno 2001. 62 p.
- L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: Kelemantia-Brigetio. Auf den Spuren der Römer an der Donau. Wegweiser. Komárno 2001. 62 S.
- L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E. Számadó: Kelemantia-Brigetio. Rómaiak nyomán a Duna mentén. Útikalauz. Komárno 2001. 62 old.
- A. Ruttkay/D. Veliká: Nitra - návraty do minulosti. Nitra 2001, 35 s.
- Pracovníci ústavu ďalej zverejnili v domácich i zahraničných monografiách, časopisoch a zborníkoch 225 štúdií. Predchádzajúca publikáčná činnosť sa odzrkadlila v 1534 citáciach za rok 2000.

Najdôležitejšie teréne výskumu a prieskumu

Pracovníci ústavu realizovali 96 archeologických výskumov a prieskumov. Okrem toho AÚ koordinoval prevažnú časť archeologických výskumov na Slovensku, realizovaných inými inštitúciami (múzeá, univerzity, pamiatkové inštitúcie). K najvýznamnejším výskumom patrili:

- Cejkov - sídlisko, mladší paleolit
- Hurbanovo - sídlisko, doba rímska
- Iža - rímska stavba
- Komárno - sídlisko, doba laténska
- Košice (Optima) - sídlisko, mladšia doba kamenná a stredná doba bronzová
- Nitra (Svätoplukovo nám.) - sídlisko, doba bronzová, včasné a vrcholný stredovek
- Nitra (Tržnica) - sídlisko, pohrebisko, stredovek (9.-16. st.), novovek
- Nižná Myšľa - sídlisko, pohrebisko, otomanská kultúra
- Prešov (Cerujata) - slovanský mohylník, 8.-9. st.
- Prešov (MK) - sídlisko, 6.-7. st.
- Starý Tekov - sídlisko, hradisko, staršia doba bronzová, 9.-16. st.
- Zemplín - sídlisko, keltsko-dácky horizont (1. st. pred n. l.)
- Zlaté Moravce - stredoveká osada
- Ždaňa - sídlisko, doba rímska

Členstvo v redakčných radach domácich časopisov

Pracovníci AÚ SAV sú členmi redakčných rád týchto domácich časopisov a publikácií

Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku; Atlas krajiny Slovenskej republiky; Daphne - časopis pre aplikovanú ekológiu; Historica Carpatica; Human Affairs; Informátor SAS; Historický zborník MS; Literárny týždenník; Pamiatky a múzeá; Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov; Slovenská archeológia; Slovenská numizmatika; Východoslovenský pravek; Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia; Študijné zvesti AÚ SAV Nitra; Všeobecná encyklopédia Slovenska - Beliana; Zborník Archeologického múzea SNM - Archeológia.

Vedecká výchova a pedagogická činnosť

Archeologický ústav SAV je školiacim pracoviskom doktorandov v odbore archeológia. Vychováva tak interných, ako aj externých vedeckých pracovníkov. V dennej forme študuje osem doktorandov a v externej jedenásť, z toho piati noví.

Archeologický ústav a jeho pracovníci sa aktívne zapájali do vyučovacieho procesu na vysokých školách, podielali sa na oponovaní diplomových prác a na školení študentov počas archeologických výskumov. Pracovníci ústavu odprednášali na slovenských vysokých školách 688 hodín formou prednášok a 104 hodín formou seminárov, na zahraničných vysokých školách odprednášali 108 hodín. Pracovali na týchto vysokých školách: Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Wien, Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Heidelberg, Institut für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Freie Universität Berlin, Katedra archeológie FF UKF v Bratislave, Katedra archeológie FF UKF v Nitre, Katedra botaniky SPU v Nitre, Katedra genetiky a šľachtenia rastlín SPU v Nitre, Katedra európskych štúdií FF UKF v Nitre, Katedra historie FF UCM v Trnave, Katedra historie FHV UMB v Banskej Bystrici, Katedra ekozoológie a fyziotaktiky PrF UKF v Bratislave, Katedra metalurgie železa a zlievárenstva HF TU v Košiciach, Katedra náuky o materiáloch HF TU v Košiciach, Katedra zoologie a antropológie FPV UKF v Nitre, Právnická fakulta UMB v Banskej Bystrici.

Významným fenoménom spolupráce medzi ústavom a vysokými školami je existencia a fungovanie spoločného pracoviska medzi Archeologickým ústavom SAV a Katedrou archeológie a Katedrou historie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Pracovníci zainteresovaných inštitúcií sa podieľajú vo vzájomnej vedeckovýskumnnej metodickej a organizačnej prepojenosti a na pedagogickej činnosti. Študenti využívajú knižnicu ústavu a jeho dokumentačné bázy.

Činnosť spoločného pracoviska sa dostala do novej polohy na základe zväčšenia objemu spoločných pedagogických a vedeckovýskumných programov v odbore archeológia a staršie dejiny a spolupráci v edičnej oblasti. Ako nôvum treba vyzdvihnuť kooperáciu pri výbere tém diplomových prác so zameraním na spracovanie starších, významných pramenných fondov. V rámci spoločného pracoviska a na základe rozhodnutia AK SR sa v r. 2001 profesor A. Ruttka vystal garantom odboru slovenské dejiny, čím sa na FF UKF otvára tento smer štúdia ako samostatný odbor.

Spolupráca s inými domácimi výskumnými inštitúciami (okrem VŠ) a s hospodárskou sférou pri riešení výskumných úloh pre potreby praxe

Spoločenská prospešnosť ústavu a jeho renomé v rámci slovenskej i svetovej vedy sa odraža v nespočetnom množstve materiálov, expertíz, posudkov a stanovísk vyžiadaných z Archeologického ústavu. Dôležitú expertíznú úlohu plní komisia pre prípravu nového zákona o kultúrnych pamiatkach (spolupráca s MK SR a Pamiatkovým ústavom). AÚ SAV úzko spolupracuje so štátou správou a miestnou samosprávou.

Vedeckovýskumné zameranie pracoviska si vyžaduje neustálu spoluprácu s mnohými inštitúciami. V r. 2001 vypracovali pracovníci AÚ viac ako 1450 expertíz pre projektové inžinierske organizácie, komunálne inštitúcie a orgány štátnej správy v rámci procesu územného a stavebného konania. Dôležitou súčasťou spolupráce je realizácia celého radu záchranných výskumov pre väčších i menších investorov.

Vedecko-popularizačná činnosť

Vedecká popularizácia je samozrejmou a neoddeliteľnou súčasťou činnosti Archeologického ústavu SAV v Nitre. Výsledky terénnych výskumov, ale aj teoretického bádania sú pravidelne prezentované verejnosti prostredníctvom veľkého počtu populárnych článkov v tlači, rozhovorov v rozhlasu i televízii, resp. vo vedeckopopulárnych dokumentárnych filmoch.

Významný je aj podiel AÚ SAV na budovaní i prevádzkovaní ojedinelých a unikátnych archeologicko-historických expozícii vo voľnej prírode, spravidla spojených aj s experimentálnou archeológiou (Liptovská Mara, Ducové, Iža-Leányvár, Nitrianska Blatnica, kooperácia v Slovenskej Ľupči). Dôležitou formou práce ústavu je aj prezentácia unikátnych nálezov na domácich i zahraničných výstavách i expoziciach.

Pre širokú verejnosť bolo odprednášaných 33 prednášok. V tlači bolo zverejnených 30 príspevkov, v rozhlasu a televízii to bolo 34 relácií.

Z najvýznamnejších výstavných podujatí treba spomenúť:

Slovensko - dejiny a kultúra. Výstava organizovaná SAV. Na jej príprave a realizácii vedenej podpredsedom SAV spolupracovali viaceré ústavy SAV. Výstava bola realizovaná v priestoroch zastupiteľstva SR v Bruseli (Belgicko). Dokumentuje politický, spoločenský a hospodársky vývoj Slovenska od počiatkov osídlenia až do vzniku samostatnej SR.

Pohrebiská - zrkadlo života. Výber nálezov a príprava podkladov z lokality Jelšovce pre výstavu, ktorú inštalovala PhDr. J. Ruttaková v Ponitrianskom múzeu v Nitre. Výstava trvala od začiatku augusta do konca novembra 2001 (pre veľký záujem návštěvníkov bola o jeden mesiac predĺžená).

Rímsky tábor v Iži. Prezentácia národnej kultúrnej pamiatky na príležitosnej výstave v rámci podujatia Euro-Expo v Neszmély (MR) v dňoch 27.-30. 6. 2001.

Múzem rímskych pamiatok v Iži. Koncepcia a scenár stálej expozície (25 s., 41 príloh) v rámci projektu Po stopách Rimánov na Dunaji (Program Phare-CBC).

TOUR 2001. Krátkodobá výstava z nálezov otomanskej kultúry z Nižnej Myšli v rámci akcie na podporu turistického ruchu východoslovenského regiónu. Dom techniky Košice, 13.-17. 2. 2001.

Starožitníci deťom. Krátkodobá výstava výberu nálezov z Nižnej Myšle v rámci prezentácie starožitností. Kaštieľ Čečejovce, 1.-10. 6. 2001.

Tisícročia pred Kristom. Výstava o osídlení stredného Zemplína v praveku. Zemplínske múzeum Trebišov, 27. 6.-16. 9. 2001. Výstava realizovaná v spolupráci so Zemplínskym múzeom, zameraná na prezentovanie nových archeologických nálezov z regiónu Zemplína. Jej inštalácia v budove kaštieľa v Trebišove počas letnej turistickej sezóny zaznamenala vysokú návštevnosť.

Najstaršie osídlenie Košíc a výskum na ploche stavby OC Cassovia-Carrefour. Krátkodobá výstava pri príležitosti otvorenia OC Cassovia-Carrefour. Košice, 22. 8. 2002.

Výskum na ploche stavby Truck Centrum. Krátkodobá výstava pri príležitosti otvorenia Truck Centrum Pema Slovakia. Košice, 14. 9. 2001.

Hainburg a. d. Donau, Braunsberg, Rakúsko. Ukončenie stavby (nátery, úpravy, 10 dní), slávnostné otvorenie 5. 5. 2001.

Obnova experimentálnych stavieb v Archeologickom múzeu v prírode, NKP Hradisko Havránok (Liptovská Mara): rekonštrukcia obytného domu a brány opevnenia; dva experimentálne výpaly keramiky (Liptovská Mara) 15.-17. 6. 2001.

Organizácia domácich vedeckých podujatí

Zjazd slovenských archeológov 2001, 24.-25. 4. 2001, Nitra.

Medzinárodný seminár Archeologické a historické pamiatky Pohronia, 14.-16. 6. 2001, Zvolen-Sielnica.

Desiate stretnutie východoslovenských archeológov, 23. 10. 2001, Košice.

Činnosť dokumentačného a knižnično-informačného útvaru

Dokumentačné oddelenie AÚ SAV v Nitre spravuje všetky nálezové fondy získané terénnym výskumom, ako aj všetky dokumentačné informácie (uloženie výskumných správ a mapových podkladov, negatívov predmetov, terénu a diapositívov) a dva depozitáre - vedecké pomocné sklady v Malých Vozkanoch a jeden príručný sklad v Nitre - na uskladnenie črepov, nádob, zvieracích a ľudských kostí a drobných predmetov. Veľká časť práce v dokumentácii bola venovaná externým záujemcom (výstavy v múzeách, studentské diplomové alebo ročníkové práce, starostovia a občania rôznych obcí kvôli príprave publikácií pri príležitosti vzniku, resp. prvej zmienky o obci).

Z depozitárov AÚ SAV bol v roku 2001 zapožičaný materiál na výstavy pre múzeá, AÚ SAV a iné inštitúcie. Vykonala sa periodická inventarizácia nálezov z drahých kovov, uložených v trezore. Do dokumentácie bolo prijatých 290 nových negatívov predmetov, 657 negatívov terénu a 167 diapositívov. Prírastok výskumných správ v r. 2001 bol 222 kusov, z toho 34 tzv. veľkých. Stav katalógu je 14 678.

Súčasťou dokumentačného oddelenia je aj terénná dokumentácia - geodetické zameranie nálezisk a ich následné vyhodnotenie v tvare geodetického plánu či priestorového modelu. Do prírastkového katalógu terénej aktivity bolo v r. 2001 zaevidovaných 82 nových archeologických lokalít. Stav katalógu je 7548.

Knižničný fond zaznamenal počas r. 2001 prírastok 1581 monografií a časopisov v hodnote 1 257 552,- Sk. Stalo sa tak aj napriek akútnejmu nedostatku financií na nákup kníh a na poštovné. Celkový knižničný fond tvorí 59 926 titulov plus separáty v počte 5 651 kusov. Počet dochádzajúcich periodík je 362 časopisov, z toho 340 zahraničných. Väčšinu publikácií aj zo zahraničia získavame na báze vzájomnej výmeny.

Iné významné aktivity

Na pracovisku pôsobí Nadácia Antona Točíka na podporu publikovania výsledkov archeologickeho a numizmatickeho výskumu. Peňažný zisk v roku 2001 bol 54 377,- Sk.

SPRÁVA O ČINNOSTI V ROKU 2002

Charakteristika činnosti AÚ SAV

Podobne ako v predchádzajúcich rokoch (Ruttkay 2002; Furmánek 2004), tak aj v r. 2002 sa činnosť Archeologickeho ústavu SAV sústredovala na riešenie 15 grantových projektov agentúry VEGA. Značná pozornosť sa tiež venovala riešeniu medzinárodných vedeckovýskumných projektov a prezentácií výsledkov slovenskej archeológie v zahraničí. Významnou činnosťou pracoviska sú aktivity súvisiace so záchrannou a ochranou archeologickeho kultúrneho dedičstva a realizácie predstihových a záchranných výskumov. Objem týchto prác v dôsledku postupných legislatívnych zmien markantne vzrástol. Táto situácia sa odzrkadlila v pracovnej náplni ústavu, v koncepcii jeho činnosti a takisto v pragmatických zmenách v organizačnej štruktúre pracoviska. Čiastočne sa zmenila kompetenčná oblasť členov vedenia ústavu a vzniklo nové oddelenie pre terénny výskum.

Základné údaje o pracovisku

Priemerný prepočitaný stav pracovníkov ku dňu 31. 12. 2001 bol 115, čo predstavuje oproti predchádzajúcemu roku nárast o 6,2%. Z tohto počtu bolo 35 vedeckých, 11 odborných, 56 technických a 13 pracovníkov ostatných kategórií. V dennej forme doktoranského štúdia boli školení piati doktorandi.

Riaditeľ:

Prof. PhDr. Alexander Ruttkay, DrSc.

Štatutárny zástupca riaditeľa:

PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc.

Námestník riaditeľa pre vedecký program:

Doc. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.

Námestník riaditeľa pre medzinárodnú spoluprácu:

PhDr. Karol Pieta, DrSc.

Námestník riaditeľa pre terénny výskum:

PhDr. Matej Ruttkay, CSc.

Námestník riaditeľa pre ekonomicke záležitosti:

Margita Križanová

Vedúca detašovaného pracoviska:

PhDr. Elena Miroššayová, CSc.

Organizačný tajomník:

Eva Špotáková

Predsedajúci vedeckej rady:

PhDr. Peter Šalkovský, CSc.

Vedeckovýskumná činnosť

Hlavné projekty riešené na pracovisku

1. Interferencie cudzorodých prvkov v kultúre včasnostredovekého Slovenska v 6.-12. stor. (Interferences of heterogenous elements in the Early-Medieval Slovakia culture in the 6th-12th centuries). Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Fusek, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7110/20.
2. Kultúra bývania a život v stredovekom dome. (Habitation and live culture in medieval house). Vedúci projektu: PhDr. Peter Šalkovský, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7115/20.
3. Archeologická topografia juhu stredného Slovenska. (Archaeological topography of south of central Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ondrej Ožďáni, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7113/20.
4. Archeologické pamätníky Slovenska. (Archaeological monuments of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2004; GP VEGA 2/7116/20.
5. Predslovanské osídlenie stredného Podunajska. Kontinuita a diskontinuita. (Pre-Slavonic settlement of central Danubian basin. Continuity and discontinuity.). Vedúci projektu: PhDr. Karol Pieta, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7114/20.
6. Vegetácia a poľnohospodárstvo doby bronzovej na Slovensku. (Vegetation and agriculture of the Bronze Age in Slovakia). Vedúci projektu: Ing. Eva Hajnalová, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7111/20.
7. Vplyvy etnokultúrnych kontaktov na transformáciu kultúrneho prostredia severokarpatského priestoru. (Influences of ethno-cultural contacts on cultural environment transformation of the north-Carpathian region.) Vedúci projektu: PhDr. Elena Miroššayová, CSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7112/20.
8. Žiarové pohrebiská z doby bronzovej a železnej ako prameň poznania pravekej spoločnosti. (Cremation cemeteries from the Bronze and Early Iron Ages as a source of knowledge of primeral society). Vedúci projektu: doc. PhDr. Václav Furmánek, DrSc. Doba riešenia: 01/2000-12/2002; GP VEGA 2/7109/20.
9. Počiatky mladopaleolitickej civilizácie v strednej Európe. Osobitosti kultúrnej adaptácie Homo sapiens sapiens v klimatických podmienkach periglaciálneho pásma na území Slovenska. (Beginnings of the Upper Palaeolithic civilization in central Europe. Specific features of cultural adaptation of Homo sapiens sapiens to Periglacial climatic conditions on the territory of Slovakia) Vedúci projektu: PhDr. Ľubomíra Kaminská, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1073/21.
10. Konvergencia a divergencia vo vývoji neoliticých a eneoliticých spoločenstiev v regiónoch Slovenska. (Convergency and divergency in development of Neolithic and Aeneolithic communities in the regions of Slovakia) Vedúci projektu: PhDr. Gabriel Nevizánsky, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1076/21.
11. Štruktúra osídlenia v období záveru eneolitu a v staršej dobe bronzovej na Slovensku. Príspevok k poznaniu sociálnych procesov. (The structure of settlement in the period of Late Eneolithic and in the Early Bronze Age in Slovakia. A contribution to the knowledge of social and cultural process). Vedúci projektu: doc. PhDr. Jozef Bátorá, DrSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1074/21.
12. Hospodárska a spoločenská štruktúra spoločnosti staršej doby železnej na základe centrálneho hradiska Smolenice-Molpír. (Economic and social structure of the Early Iron Age society on the base of the central fortified settlement in Smolenice-Molpír) Vedúci projektu: PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc. Doba riešenia: 01/2001-12/2003; GP VEGA 2/1075/21.
13. Informačný potenciál výpovede zložiek pohrebného rítu a predmetov materiálnej kultúry z pohrebisk 9.-12. storočia z územia Slovenska. (Information potential of expression ability of components of burial rite and objects of material culture from burial grounds of the 9th to 12th century from the territory of Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Milan Hanuliak, CSc. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2013/22.
14. Sklárské výrobné technológie na Slovensku. (Glass production technologies in Slovakia). Vedúci projektu: PhDr. Danica Stašíková-Štukovská. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2077/22.
15. Hradiská, hrady a dvorce vo včasnom a vrcholnom stredoveku v stredodunajskom priestore. (Hillforts, castles and courtyards in the Early and Top Middle Ages in central Danubian region). Vedúci projektu: prof. PhDr. Alexander Ruttka, DrSc. Doba riešenia: 01/2002-12/2004; GP VEGA 2/2088/22.

Najvýznamnejšie výsledky vedeckej práce v oblasti základného výskumu

Záchrana kultúrneho dedičstva. Archeologický ústav SAV sa výraznou mierou podieľal na záchrane pamiatok novými prospečkými metódami a terénnym výskumom, najmä v rámci investičnej výstavby (dialnice, priemyselné parky, inžinierske siete, hypermarkety; celkovo 96 akcií). K najvýznamnejším patrí: Trenčianska Belá - staroslovanská osada a stredoveká dedina, Šaľa - germánske sídlisko z doby rímskej, Prešov - polykultúrne praveké sídlisko.

Najvýznamnejšie výsledky aplikované v spoločenskej praxi

Prezentácia výsledkov slovenskej archeológie pre zahraničie: Fiorano Modenese (Taliansko) - úspešná monotematická výstava v spolupráci so Sorbonskou univerzitou, prezentujúca formou expozície a katalógu história doby bronzovej na Slovensku (V. Furmanek); Udine (Taliansko) - podiel na medzinárodnej výstave o dobe rímskej (J. Rajtár); Smolenice - výstava v kongresovom centre SAV o pravekom hradisku Molpír pre stretnutie premiérov V4 (S. Stegmann-Rajtár).

V publikácii kolektív autorov z Archeologického ústavu SAV Slovensko vo včasnom stredoveku (editori A. Ruttkay, M. Ruttkay, P. Šalkovský) je sústredený prehľad najnovších poznatkov o spoločenskom, hospodárskom a kultúrnom vývoji Slovenska v 5.-12. stor. Výstup v rámci medzinárodného projektu Moravia Magna, ktorý figuruje ako jeden z projektov Medzinárodnej akademickej únie v Bruseli (UAI) pod č. 57 a je pod patronáciou Medzinárodnej únie vied prehistorických a protohistorických v Gente (UISPP pri UNESCO). Práca vyšla v nadväznosti na 27. výstavu Rady Európy a projekt s názvom Stred Európy okolo roku 1000 (1999-2002).

Archeologický ústav SAV a medzinárodná vedecká spolupráca

1. Genéza skla, sklené systémy a sklené výrobky od prvej polovice 13. storočia na území strednej Európy so zvláštnym zreteľom na Poľsko a Slovensko. (*The origin of glass, glass systems and glass ware from 1st to the middle of 13th cent. in Central Europe, with particular reference to Poland and Slovakia* - medziústavná dohoda s IAE PAN Warszawa o spolupráci na projekte: Zodpovedný riešiteľ za slovenskú stranu: D. Staššíková-Štukovská, zodpovedný riešiteľ za poľskú stranu: prof. dr M. Dekowna. Téma: Tvorba spôsobu popisu kategórií archeologickej nálezov pozostatkov súvisiacich so sklárskou produkciou. Kategorizácia nálezov k téme: 1.1 suroviny, 1.2 pece a žiaroviská, 1.3 náradia, 1.4 odpady sklárskej produkcie, 1.5 nevýrobné stavby a infraštruktúra. Spolupracujúca inštitúcia: Fakulta priemyselných technológií Púchov, Trenčianska univerzita, SR. Dosiahnuté výsledky: stretnutie autorského kolektívu vo Varšave 3. 9.-8. 9. 2002 (protokol 5); ukončenie rukopisu Karta pre všetky kategórie v poľskej aj slovenskej verzii; časť Klasifikácia ukončená pre kategórie Suroviny, Odpady sklárskej produkcie a Náradia v poľskej aj slovenskej verzii. Otvorené zostali body Druh nálezu a Kultúra v klasifikácii aj v inštrukcii; D. Staššíková-Štukovská: Priebeh a výsledky medzinárodnej spolupráce AÚ SAV s partnerskými inštitúciami v Poľsku - referát na konferencii venovanej bilaterálnym projektom, Bratislava 20.-21. 6. 2002.

2. Priestorová organizácia spoločensko-kultúrnych systémov v praveku a vo včasnom stredoveku na území strednej Európy so zvláštnym dôrazom na oblasť Slovenska a Poľska. (*The Space organisation of the ancient and Early Medieval socio-cultural systems on the territory of Middle Europe*) Dohoda o vedeckej spolupráci medzi AÚ SAV v Nitre a IAE PAN vo Varšave pre roky 1995-2004. Druhá etapa Zmluvy o vedeckej spolupráci medzi Archeologickým ústavom SAV v Nitre a Inštitútom archeológie a etnológie PAN vo Varšave, uzavretá na roky 2000-2004. Koordinátor spolupráce za Slovensko: PhDr. Ladislav Veliačik, DrSc. Koordinátor spolupráce za Poľsko: Prof. Boguslaw Gediga.

a) Téma I: Keramika ako prameň poznania kultúrnych systémov na Slovensku a v Poľsku. Vedúci projektu PhDr. Gabriel Fusek, CSc. Publikáčná činnosť: vydanie prednášok z kolokvia Keramika a kultúra, Nitra 2000, ako samostatného bloku príspevkov v časopise Študijné zvesti AÚ SAV 35, 2002. Vedecké podujatie: priprava referátov a aktívna účasť na kolokvii Polsko-słowackie spotkanie ceramiczne, Wrocław, 26.-27. 11. 2002. Referaty pracovníkov AÚ SAV: G. Fusek: Keramika v hroboch belobrdských pohrebísk v Nitre-Šindolke; I. Vlkolinská: Keramika zo stredovekého sídliska v Beluši; P. Bednár: Keramika z 9. stor. z tržnice v Nitre. Príspevok k vypovedacím schopnostiam keramických súborov; E. Fottová: Analýza keramického súboru z 11.-13. stor. z tržnice v Nitre.

b) Slovensko-poľské kolokvium, na ktorom sa prerokovalo: 1. postup záverečných prác na publikácii Otázka interkultúrnych vzťahov a problematika distribúcie surovín (tzv. Projekt Spiš) - zodp. I. Cheben a P. Walde-Nowak; 2. náplň a organizačná príprava medzinárodnej konferencie Architektúra a urbanizmus v praveku v roku 2004 v Biskupine (PR) v rámci témy Problematika oblasti sacram a profanum z architektonicko-priestorového hľadiska.

3. Slovensko-maďarská dohoda o archeologickom výskume v krasovej oblasti Domica-Aggtelek. (Slovak-Hungarian agreement about Archaeological discoveries in the Domica-Aggtelek karst territory.) Riešiteľské pracoviská: AÚ SAV Nitra, Magyar Nemzeti Múzeum Budapest. Mená hlavných riešiteľov: V. Furmanek za AÚ SAV, dr. G. Rezik-Kato za MNM. Slovensko-maďarský projekt archeologického výskumu v krasovej oblasti Domica-Aggtelek, finančovaný maďarskou stranou (MNM Budapest), na ktorom sa zo slovenskej strany zúčastnili V. Furmanek, E. Horváthová a dva poslucháči FF UKF Nitra. Výsledky výskumu boli popularizované v maďarskej a slovenskej tlači a televízii a na príležitostnej výstave v Maďarskom národnom múzeu. Predbežné odborné výsledky boli prezentované vo výskumnnej správe pre Maďarské ministerstvo kultúrneho dedičstva, zverejnené v Správach SAV (V. Furmanek) a prezentované medzinárodnej verejnosti na konferencii v Medžigorju, Ukrajina (V. Furmanek a L. Mihok).

4. AÚ SAV (V. Furmanek) uskutočnil monotematickú archeologickú výstavu o slovenskej dobe bronzovej Zlatý vek v Karpatoch vo Fiorano Modenese, ktorú financovala talianska strana a na jej odbornom zabezpečení sa podieľal aj V. Kruta (Univerzita Sorbona v Paríži). Z tohto podujatia vyšla aj monografia V. Furmanek/V. Kruta: L'eta d'oro dei Carpazi. Fiorano Modenese 2000.

5. Populationen der frühen Bronzezeit im nördlichen Donaugebiet. (Early Bronze Age populations in the Northern Middle Danube Region.) Dohoda o spolupráci medzi AÚ SAV Nitra a Zentrum Anatomie Universität Göttingen, SRN. Vedúci a koordinátor projektu za slovenskú stranu: J. Bátora. Vedúci a koordinátor projektu za nemeckú stranu: Prof. Dr. M. Schultz. Prednáška (J. Bátora) na Univerzite v Göttingene na tému Zur Archäologie der Frühbronzezeitlichen Populationen im Nitratál, uskutočnená dňa 27. 6. 2002.

6. Raw materials of the Neolithic/Aeneolithic polished stone artefacts: their migration paths in Europe. UNESCO - účasť na medzinárodnom projekte IGCP No. 442 (I. Cheben). Riešitelia: D. Hovorka, I. Cheben, Ľ. Illášová. Spoluriešitelia: J. Pavúk, M. Soják. Vyhodovanie katalógu a kresbovej dokumentácie mladoeneoliticých profilovaných sekeromlatov zo Slovenska, petrografické analýzy vybraných súborov.

7. Carmuntum - Mühläcker (Monografické spracovanie rakúskeho archeologického výskumu). Projekt Prähistorische Kommission ÖAW, Rakúsko; 2001-200; spoluúčasť AÚ SAV (K. Pieta, člen pracovnej skupiny). Realizoval sa výber a dokumentácia nerímskeho nálezového fondu a jeho predbežné vyhodnotenie, ako aj príprava do tlače v rámci projektovej publikácie.

8. Frühgeschichtliche Besiedlung im Raum von Porta Hungarica. Carmuntum, Hainburg, Devín. (The Ancient history of the region of Porta Hungarica.) Financovanie a koordinácia: Institut für Ur- und Frühgeschichte, Universität Wien, AÚ SAV Nitra. Vedúci projektu: K. Pieta. Zadanie magisterských prác na témy projektu (Univerzita Wien); spracovávanie nálezových súborov z Devína a ich kresbová dokumentácia (AÚ SAV); vyžiadaná prednáška pre Diplomatiche Akademie a Gesellschaft der Freunde Carnuntums vo Viedni (K. Pieta).

9. Keramologické štúdie keltskej keramiky. (Celtic pottery studies.) Realizácia spoločného projektu s Prähistorische Kommission, Rakúská akadémia vied. Koordinátor za slovenskú stranu: AÚ SAV (K. Pieta). Vykonali sa dve pracovné stretnutia (Wien, Liptovská Mara) a realizoval sa záverečný pokusný výpal. Pripravila sa do tlače spoločná štúdia o výsledkoch projektu.

10. Sídlisková štruktúra a prírodné prostredie obdobia eneolitu a doby bronzovej v oblasti tzv. Slovenskej brány a na dolnom Pohroní. (The Aeneolithic and Bronze Age settlement structure and the environment in Slovenská brána region and Lower Gran valley.) Zástupca za slovenskú stranu: J. Bátora; zástupca za nemeckú stranu: K. Rassmann. Príprava projektu medzi AÚ SAV Nitra a RGK DAI Frankfurt am Main. Kompletizácia katalógu archeologických lokalít z dolného Pohronia. V rámci toho sa uskutočnil dvojdňový povrchový terénny prieskum.

11. Lexikon für keltische Archäologie. (Lexicon of the Celtic Archaeology.) - medzinárodný multilaterálny projekt za účasti 12 štátov. Organizuje ÖAW, Wien a Centre eurepéen de archéologie Celtique, Glux-en-Glenne. AÚ SAV bol poverený koordináciou prác na Slovensku, v Poľsku a na Ukrajine. Projektu sa zúčastňujú štyria vedecí pracovníci (G. Březinová, J. Bujna, E. Mirošayová a K. Pieta - vedúci pracovnej skupiny). Uskutočnili sa dve pracovné stretnutia (Wien, Graz). Výsledky: Vypracovanie, doplnenie a rozdelenie hesiel, vypracovanie časti prideleného heslového fondu. Recenzovanie odovzdaných hesiel, týkajúcich sa územia Slovenska.

12. Stred Európy okolo roku 1000. (The Middle of Europe about 1000 A. D.) - nemecko-poľsko-slovensko-česko-maďarský projekt zacielený na inštaláciu rozsiahlej putovnej expozície a vydanie sprievodnej reprezentatívnej publikácie katalógového charakteru. Hlavné garantujúce inštitúcie: Nemecká historická spoločnosť v Berlíne a Reiss-Museum v Mannheime. Finančná podpora sa získala o. i. aj od Európskej komisie. Koordinátor: Nemecká historická spoločnosť v Berlíne a Reiss-Museum (prof. A. Wieczorek) v Mannheime. Zástupca Slovenska v organizačnom výbore: A. Ruttkay, garantujúce inštitúcie: SNM v Bratislave, AÚ SAV v Nitre a riešiteľský kolektív. Projekt bol úspešne ukončený realizáciou výstavy v Bratislave. AÚ SAV v plnom rozsahu zabezpečil publikáčnu a edičnú aktivitu za Slovensko.

13. Moravia Magna - medzinárodný multilaterálny výskumný projekt. Koordinačné pracovisko: AÚ SAV Nitra. Zodpovední riešitelia za slovenskú stranu: A. Ruttkay, D. Čaplovič, T. Štefanovičová. Projekt pod názvom Korpus archeologických, písomných, výtvarných a jazykovedných prameňov (Moravia Magna - corpus de sources archéologiques, scripturales, plastiques et linguistiques) na základe návrhu AÚ SAV schválila Medzinárodná akademická únia (Union académique Internationale) so sídlom v Bruseli ako projekt evidovaný a podporovaný touto organizáciou bez finančnej dotácie. Finančné krytie: predovšetkým zúčastnené inštitúcie, Medzinárodná akademická únia by mala finančne podporiť organizáciu vedeckých stretnutí a edičnú činnosť. Od roku 1999 je garantom projektu aj Medzinárodná únia vied prehistorických a protohistorických (UISPP) pri UNESCO.

14. Výšinné sídliská neskorej doby bronzovej a staršej doby železnej na juhozápadnom Slovensku v kontaktnej oblasti stredodunajského, lužického a jazdecko-nomádskeho kultúrneho okruhu, ľažisko Štitáre-Žibrica. (The mountain settlements of south-west Slovakia on the border of middle danubian, lusatian and nomadian culture territories focused on Štitáre-Žibrica.) - slovensko-nemecký projekt medzi AÚ SAV Nitra, Univerzitou Konštantína Filozofa Nitra a Friedrich Schiller-Universität Jena. Zástupcovia za slovenskú stranu: PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc. a doc. PhDr. Peter Romsauer, CSc. Zástupca za nemeckú stranu: Prof. Dr. Peter Ettel. Uskutočnili sa dva prieskumy hradísk lužickej kultúry v pohorí Tríbeč (6 dní v marci a novembri) a sondážny výskum na hradisku Žibrica, okr. Nitra (14 dní august/september), ktorého sa zúčastnili študenti UKF v Nitre a Univerzity v Jene. Výskum sa uskutočnil z finančných zdrojov Fridrich-Schiller Universität Jena.

15. Danubius - multidisciplinárny projekt Maďarskej akadémie vied. AÚ SAV participoval na archeologickej časti, do ktorej boli v roku 2002 odovzdané tieto príspevky: Archäologische Untersuchungen und Grabungen entlang der Donau; Luftbildprospektion an der Donau; Zur Besiedlung der Mikroregion Mužla; Polykulturelle Siedlung in Mužla-Čenkov, Bez. Nové Zámky (I. Kuzma); Die kaiserzeitliche Siedlung von Veľký Meder (V. Varsik); Šamorín, Teil Mliečno, Ortsname Šamot, Bez. Dunajská Streda, Chľaba, Ortsname km 1711, Bez. Nové Zámky (M. Hanuliak); Das römische Auxiliarlager in Iža, Bez. Komárno (K. Kuzmová); Polykulturelle Siedlung in Patince, Flur Čierny hon, Neolithische und mittelalterliche Siedlung in Patince, Flur Teplica (I. Cheben). Výstupom bude publikácia.

16. Römische Funde im europäischen Barbaricum. (The Roman finds in the European Barbaricum.) Koordinácia: Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt/Main Vedúci pracovnej skupiny pre Slovensko: K. Pieta. Kompletizácia rukopisu a ilustrácií monografie Rímske kovové nádoby; realizácia doplnkových metalografických analýz, kresbová a katalogizačná dokumentácia ďalších nálezov.

17. Touching the Antique - Summerschool. International Visegrad Fund, small grants No. 06238. Pracovisko: AÚ SAV Nitra. Zodpovední riešitelia: PhDr. Klára Kuzmová, CSc., PhDr. Ján Rajtár, CSc. Uskutočnenie letnej školy pre poslucháčov archeológie. Zúčastnili sa študenti z Univerzity Karlovy Praha, Ötvös Loránd Egyetem Budapešť, Trnavskej univerzity Trnava, Univerzity Konštantína Filozofa Nitra a Univerzity Jagielloňskej Krakov, ktorí absolvovali terénnu prax, prednášky, diskusie a exkurzie.

18. Výskum obdobia avarského kaganátu. Pracoviská: AÚ SAV Nitra, Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Podunajské múzeum Komárno, Archeologické múzeum SNM Bratislava. Zodpovedný riešiteľ: PhDr. Jozef Zábojník, CSc. Rozpracovanie súpisu archeologických nálezísk obdobia avarského kaganátu z územia Slovenska, vyhotovenie mapových a ilustračných podkladov.

19. Účasť (6. 8.-5. 9. 2002) na nemecko-bulharskom projekte s názvom Výskum a prieskum mikroregiónu Drama, JV Bulharsko, na základe dvojstrannej dohody o vedeckej spolupráci medzi AÚ SAV v Nitre a Universität des Saarlandes v Saarbrückene v Nemecku (G. Nevizánsky, O. Ožďáni). V rámci komplexného terénneho prieskumu Dramskej kotliny a územia povodia dolnej Tundže sa objavilo viac ako 45 archeologických lokalít. Získaný materiál bude po vyhodnotení publikovaný v edícii Forschungen in der Mikroregion von Drama vo vydavateľstve Dr. Rudolf Habelt, Bonn.

20. VBI ERAT LVPA - medzinárodný GP (AÚ SAV č. 90) v rámci programu EÚ Culture 2000 (2002-0462/001-001, CLT-CA22). Koordinátor za AÚ SAV: K. Kuzmová. Partnerské krajinu: Grécko, Maďarsko, Nemecko, Rakúsko, Španielsko. Výsledky: testovanie databázy rímskych kamenných pamiatok, tvorba sprievodných programov, spolupráca pri vydani publikácie Rímske lapidárium Komárno (Komárno - Wien 2002).

21. Fremde im Frühmittelalter. Migration - Integration - Akkulturation. Projekt EÚ; European Commission - Framework Culture 2000. Multilaterálny projekt - Statens Historiska Museum, Stockholm (Švédsko), Groninger Museum (Holandsko), Facultad de Filosofia y Letras Alcalá (Madrid, Španielsko), Musée des Antiquités Nationales Saint-Germain-en-Laye (Francúzsko), Fakulta Roma (Taliansko), Department of Archaeology, University Nottingham (Veľká Británia), Univ Athen (Grécko), Royal Society of Northern Antiquaries, Kopenhagen (Dánsko), MTA Régészeti Intézet, Budapest (Maďarsko) a Archeologický ústav SAV v Nitre. Ciel: vytvorenie na internete prístupnej databázy informácií o kultúrnych kontaktoch a interakciách vo včasnostredovekej Európe. Určenie: v prvom rade pre širokú laickú verejnosť na celom svete (turistika, výučba a pod.) so zachovaním atraktivity a využiteľnosti aj pre vedeckú komunitu. Garant za Slovensko: Archeologický ústav SAV (zodpovedný M. Ruttkay, spoluorganizátor M. Bielich, J. Ďuriš). Práce na základnej databáze zo Slovenska, príprava programov, organizačné zabezpečenie projektu na Slovensku (spolupracovníci).

Organizácia a spoluorganizácia medzinárodných vedeckých podujatí

1. Letná škola Touching the Antique - Summerschool v rámci Medzinárodného višegrádskeho fondu (IVF - Small Grants No. 06238), Iža, 15. 7.-16. 8. 2002. Organizátor: K. Kuzmová, J. Rajtár.

2. História skla 2002. Organizácia kolokvia s exkurziou, 15.-16. 5. 2002, Nitra, 57 domácich účastníkov, 11 z ČR a 1 z Nemecka. Organizátor: D. Staššíková-Štukovská.

3. Tretia konferencia o mladšej dobe železnej, Liptovská Mara 5.-8. 6. 2002, účasť 35 odborníkov zo štyroch krajín (SR, ČR, Francúzsko, Poľsko). Stretnutie odborníkov na dobu železnú z Čiech a Slovenska a pozvaných hostí z ďalších krajín. Finančné zabezpečenie: GP Pieta, účastníci a sponzori. Odznelo 20 prednášok. Správa pozri Informátor SAS 13, 2, 2002, s. 12. Organizátor: K. Pieta.

4. Organizácia medzinárodného kolokvia Doba popolnicových polí a doba halštatská - AÚ SAV Nitra, 17.-19. 9. 2002. Podujatie sa zúčastnilo 14 domácich účastníkov a 19 zahraničných z Českej republiky. Celkovo odznelo 21 prednášok týkajúcich sa širokej oblasti výskumu doby popolnicových polí a doby halštatskej, od problematiky osídlenia a pohrebísk, až po interpretáciu nálezových komplexov z aktuálnych terénnych výskumov. V posledný deň kolokvia sa konala exkurzia na hradisko Veľký Lysec a do Topoľčianok. Konferencia prispela k ďalšiemu prehľbeniu poznatkov o kultúrno-historickom vývoji na území bývalého Československa a medzi účastníkmi sa stretla s priaznivým ohla-

som. Predbežne sa dohodlo publikovanie referátov v Študijných zvestiach AÚ SAV v budúcom roku. Správa pozri Informátor SAS 13, 2, 2002, s. 12. Finančné zabezpečenie kolokvia z piatich grantových projektov: GP Furmánek, GP Veliačik, GP Ožďáni, GP Mirošayová, GP Stegmann-Rajtár. Organizátori: S. Stegmann-Rajtár a R. Kujovský.

5. Jedenaste stretnutie východoslovenských archeológov, Prešov 22. 10. 2002. Počet účastníkov 50, počet referátov 9. Cieľom stretnutia bolo informovať o nových poznatkoch o historickom vývoji územia východného Slovenska získaných z terénneho a teoretického výskumu v roku 2001. Okrem archeológov pôsobiacich na východnom Slovensku sa ho zúčastnili študenti histórie FF Prešovskej univerzity a učitelia dejepisu zo základných a stredných škôl Prešovského kraja. Organizátor: E. Mirošayová.

6. Stretnutie k problematike archeologického výskumu v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny, Košice 5. 11. 2002. Počet účastníkov: 7 domácich, 9 zahraničných. Medzinárodné stretnutie archeológov z Maďarska, Rumunska a Slovenska. Vypracovanie programu spolupráce pri výskume severovýchodného územia Karpatského regiónu. Organizátor: E. Mirošayová.

7. Biritualita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji - kolokvium, Nitra, 19. 11. 2002, 45 domácich, 3 zahraniční účastníci. Organizátor: J. Zábojník.

8. Pätnaste Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung in mittleren Donaugebiet "Vasserwege: Lebensadern - Trennungslinien", Schleswig 30. 11.-4. 12. 2002, AÚ SAV Nitra, zastúpených osem štátov. Pätnaste pokračovanie každoročných medzinárodných vedeckých stretnutí o stredodunajskej problematike. Spoluorganizátor: K. Pieta.

Členstvo v medzinárodných organizáciách a zahraničných redakčných radách

Pracovníci ústavu sú členmi mnohých medzinárodných vedeckých spoločností a únií, kde zastávajú početné významné funkcie:

Komitét Initiative Krems 2001; Pracovná skupina pre leteckú archeológiu Českej a Slovenskej republiky; Komisie pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodom komitéte slavistov (Warszawa, Poľsko); Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mittel-europa (Univerzita Bonn, SRN); Medieval Settlement Research Group (Durham/University of Leicester, Anglicko); International Social Science Council (ISSC) pri UNESCO (Paris, Francúzsko), Permanent Committee Ruralia - Tervuren; Ruralia Committee (Belgicko); členovia korešpondenti DAI; International Workgroup for Palaeoethnobotany; Paleopathology Association; Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques; Commission VIII: Paléolithique; Conseil Permanent UISPP pri UNESCO; Österreichisches Archäologisches Institut (Wien, Rakúsko); Rei Cretariae Romanae Fautores; Numizmatická komisia Rakúskej akadémie vied; Aerial Archaeology Research Group (Edinburgh, Veľká Británia); Bibliografická komisia RCRF; Polska akademia Umiejetnosci; Vedecká rada Archeologickeho ústavu AV ČR; North European Symposium of Archaeological Textiles (NESAT); Comité pour la siderurgie ancienne pri UNESCO; Národný komitét ICOMOS; Komitét medzinárodnej organizácie Castrum Bene; Comité d'experts pour le Patrimoine archeologique v komisií pri Rade Európy podľa tzv. Maltskej konvencie; Zmiešaná slovensko-maďarská komisia historikov pri vládach SR a MR; Komisia pre slovanskú archeológiu pri Medzinárodnej únii slavistov; Academia Scientiarum et Artium Europaea (Európska akadémia vied a umení, Salzburg, Rakúsko); Slavistický komitét SR pri Medzinárodnej únii slavistov; Arbeitskreis für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa (Bonn, SRN); Nordwestdeutscher Verband für Altertumskunde; Mittel- und Ostdeutscher Verband für Altertumsforschung; Deutsche Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und der Neuzeit; Intern Etudes Indo-Européens et Thracés.

AÚ SAV má tiež aktívne zastúpenie v redakčných radách vedeckých časopisov v zahraničí: Geochronometria. Journal on Methods and Applications of Absolute Chronology (Poľsko); Permanent Committee Ruralia - Tervuren; Ruralia Committee (Belgicko); Das Altertum (Berlin, SRN); Prehistoria (Univerzita Miskolc, Maďarsko); Aerial archaeology Research Group (Edinburgh); Prehistoire Européenne (Belgicko); Archaeologica Carpathica (Krakków, Poľsko); Rekonstrukce a experiment v archeologii (Hradec Králové, ČR), Prehistoria (oficiálne periodikum UISPP pri UNESCO, Brusel); Prilozi Instituta za arheologiju u Zagreba (Chorvatsko); Archaeologica Historica (Brno, ČR); Ve službách archeologie (Brno, ČR).

Edičné a publikáčné aktivity ústavu a jeho pracovníkov

Periodiká

Slovenská archeológia 2000/2 - ISSN 1335-0102, 212 s., 700 výtlačkov.

Slovenská archeológia (dvojčíslo) 2001/1-2 - ISSN 1335-0102, 418 s., 700 výtlačkov.

Slovenská archeológia 2002/1 - ISSN 1335-0102, 184 s., 700 výtlačkov.

Študijné zvesti AÚ SAV 34 - ISBN 80-88709-55-5, 303 s., 400 výtlačkov.

Študijné zvesti AÚ SAV 35 - ISBN 80-88709-56-3, 269 s., 400 výtlačkov.

AVANS za rok 2001 (dvojčíslo) - ISBN 80-88709-59-8, textová časť 225 s., obrázková časť 160 s., 450 výtlačkov.

Slovenská numizmatika 16 - ISBN 80-88709-54-7, 264 s., 500 výtlačkov (v spolupráci s Nadáciou Antona Točíka a Národným numizmatickým komitétom SR).

Informátor SAS 2002/1 - 26 s., 300 výtlačkov.

Informátor SAS 2002/2 - 24 s., 300 výtlačkov.

Zborníky z vedeckých podujatí

Stred Európy okolo roku 1000. Historické, umeleckohistorické a archeologické štúdie a katalóg k výstave. Praha 2002.

Otzázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2001. Zost.: I. Cheben/I. Kuzma, Nitra 2002, 430 s.

Zwischen Rom und dem Barbaricum (Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag). Hrsg.: K. Kuzmová/K. Pieta/J. Rajtár, Nitra 2002, 428 s.

História skla 2001. Zost.: D. Staššíková-Štukovská, Nitra 2002, 78 s.

Slovensko vo včasnom stredoveku. Zost.: A. Ruttkay/M. Ruttkay/P. Šalkovský, Nitra 2002, 270 s.

Bibliografia slovenskej archeológie za roky 1993-1994. Zost.: H. Mačalová, Nitra 2002, 100 s.

Ve službách archeologie IV. Vydané v spolupráci s MVSS Brno, Brno 2002.

Archeológia historica 27/2002. Vydané v spolupráci s AÚ AVČR a MVSS Brno, Brno 2002.

Vedecké monografie

V. Furmanek/V. Kruta.: L'eta d'oro dei Carpazi. Fiorano Modenese 2002.

Odborné monografie

A. Dubcová/H. Kramáreková/J. Bátorová/J. Hunka: Mikroregión Požitavie - Širočina. Zlaté Moravce 2002. 168 s.

Pracovníci ústavu ďalej zverejnili v domácich i zahraničných monografiách, časopisoch a zborníkoch 284 štúdií, článkov a recenzí. Predchádzajúca publikácia činnosť sa odzrkadlila v 750 citáciach za rok 2001.

Najdôležitejšie terénne výskumy a prieskumy

Pracovníci ústavu realizovali 96 archeologických výskumov a prieskumov. Okrem toho AÚ koordinoval prevažnú časť archeologických výskumov na Slovensku, realizovaných inými inštitúciami (múzeá, univerzity, pamiatkové inštitúcie). K najvýznamnejším výskumom patrili:

Košice (Kauflan - polykulturne sídlisko

Michalovce (Tesco) - slovanské osídlenie

Nitra (Liečebný ústav) - stredovek

Nižná Myšľa - sídlisko, pohrebisko, otomanská kultúra

Pastovce - stredovek

Prešov - polykulturne praveké sídlisko

Rusovce - pohrebisko z doby rímskej

Ružomberok - stredovek

Šaľa - sídlisko z doby rímskej a stáhovania národov

Štúrovo (Kakat) - polykulturne sídlisko

Trenčianska Belá - staroslovanská osada a stredoveká dedina

Zvolen (Pustý hrad) - hradisko z neskorej doby bronzovej

Členstvo v redakčných radách domácich časopisov

Pracovníci AÚ SAV sú členmi redakčných rád týchto domácich časopisov a publikácií:

Anodos; Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku; Daphne - časopis pre aplikovanú ekológiu; Historica Carpathica; Historická revue; Historický zborník MS; Human Affairs; Informátor SAS; Kultúrno-spoločenský mesačník Nitra; Literárny týždenník; Pamiatky a múzeá; Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov; Slovenská archeológia; Slovenská numizmatika; Slovenský kras; Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia; Študijné zvesti AÚ SAV Nitra; Všeobecná encyklopédia Slovenska - Beliana; Východoslovenský pravek; Zborník Archeologického múzea SNM - Archeológia.

Vedecká výchova a pedagogická činnosť

Archeologický ústav SAV je školiacim pracoviskom doktorandov v odbore archeológia. Vychováva tak interných, ako aj externých vedeckých pracovníkov. V dennej forme študuje päť doktorandov a v externej sedemnásť, z toho piati noví.

Archeologický ústav a jeho pracovníci sa aktívne zapájali do vyučovacieho procesu na vysokých školách, podieľali sa na oponovaní diplomových prác a na školení študentov na archeologických výskumoch. Pracovníci odprednášali na slovenských vysokých školách 747 hodín formou prednášok a 277 hodín formou seminárov. Na

zahraničných vysokých školách odprednášali 58 hodín. Pracovali na týchto vysokých školách: FF Masarykovej univerzity v Brne; Freie Universität Berlin; Katedra archeológie FF UKF v Bratislave; Katedra archeológie FF UKF v Nitre; Katedra botaniky SPU v Nitre; Katedra genetiky a šľachtenia rastlín SPU v Nitre; Katedra európskych štúdií FF UKF v Nitre; Katedra história FF UCM v Trnave; Katedra história FHV UMB v Banskej Bystrici; Katedra eko-zoológie a fyziotaktiky PrF UKF v Bratislave; Katedra metalurgie železa a zlievárenstva HF TU v Košiciach; Katedra náuky o materiáloch HF TU v Košiciach; Katedra zoologie a antropológie FPV UKF v Nitre; Právnická fakulta UMB v Banskej Bystrici.

Významným fenoménom spolupráce medzi ústavom a vysokými školami je existencia a fungovanie spoločného pracoviska medzi Archeologickým ústavom SAV a Katedrou archeológie a Katedrou história Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Pracovníci zainteresovaných inštitúcií sa podieľajú vo vzájomnej vedeckovýskumnnej metodickej a organizačnej prepojenosti na pedagogickej činnosti. Študenti využívajú knižnicu ústavu a jeho dokumentačné bázy.

Cinnosť spoločného pracoviska sa dostala do novej polohy na základe zväčšenia objemu spoločných pedagogických a vedeckovýskumných programov v odbore archeológia a staršie dejiny a v spolupráci v edičnej oblasti. Ako nôvum treba vyzdvihnúť kooperáciu pri výbere tém diplomových prác so zameraním na spracovanie starších významných pramenných fondov. V rámci spoločného pracoviska a na základe rozhodnutia AK SR pokračoval vo funkcií garanta študijného odboru archeológia na FF UKF v Nitre J. Vladár a vo funkcií garanta odboru história na tej istej univerzite A. Ruttkay. V. Furmanek bol garantom študijného odboru história na UCM v Trnave.

Spolupráca s inými domácimi výskumnými inštitúciami (okrem VŠ) a s hospodárskou sférou pri riešení výskumných úloh pre potreby praxe

Spoločenská prospešnosť ústavu a jeho renomé v rámci slovenskej i svetovej vedy sa odráža v nespočetnom množstve materiálov, expertíz, posudkov a stanovísk, vyžiadaných z Archeologického ústavu. AÚ SAV úzko spolupracuje so štátnej správou a miestnou samosprávou. Vedeckovýskumné zameranie Archeologického ústavu si vyžaduje neustálu spoluprácu s mnohými inštitúciami. V roku 2002 vypracovali pracovníci AÚ 1060 expertiz pre projektové inžinierske organizácie, komunálne inštitúcie a orgány štátnej správy v rámci procesu územného a stavebného konania. Dôležitou súčasťou spolupráce je realizácia celého radu záchranných výskumov pre väčších i menších investorov.

Vedecko-popularizačná činnosť

Vedecká popularizácia je samozrejmou a neoddeliteľnou súčasťou činnosti Archeologického ústavu SAV v Nitre. Výsledky terénnych výskumov, ale aj teoretického bádania sú pravidelne prezentované verejnosti prostredníctvom veľkého počtu populárnych článkov v tlači, rozhovorov v rozhlasе i televízii, resp. vo vedeckopopulárnych dokumentárnych filmoch.

Významný je aj podiel AÚ SAV na budovaní i prevádzkovaní ojedinelych a unikátnych archeologicko-historických expozícii vo voľnej prírode, spravidla spojených aj s experimentálnou archeológiou (Liptovská Mara, Ducové, Iža-Leányvár, Nitrianska Blatnica, kooperácia v Slovenskej Ľupči). Dôležitou formou práce ústavu je aj prezentácia unikátnych nálezov formou domáčich i zahraničných výstav i expozícií.

Pre širokú verejnosť bolo odprednášaných 20 prednášok. V tlači bolo zverejnených 39 príspevkov, v rozhlasе a televízii bolo realizovaných 40 relácií.

Z najvýznamnejších výstavných podujatí treba spomenúť:

Roma sul Danubio. Da Aquileia a Carnuntum lungo la via dell'ambra. Medzinárodná výstava v Udine a v Aquilei, 15. 10. 2002-30. 3. 2003, spolupráca na katalógu a zapožičanie exponátov z germánskych hrobových celkov zo Slovenska (J. Rajtár).

Medzi Mykénami a Baltom. Výstava organizovaná AÚ SAV-VPS Košice a Východoslovenským múzeom v Košiciach, február - apríl 2002. Expozícia prezentovala unikátné pamiatky otomanskej kultúry - významného civilizačného fenoménu hospodárskeho a spoločenského rozvoja územia východného Slovenska v staršej dobe bronzovej. Jej cieľom bolo poukázať na rozsah vzájomných kontaktov medzi územne vzdialenými kultúrnymi centrami egejskej oblasti, severovýchodnej časti Karpatskej kotliny a územia severne od karpatského oblúka. Výstava sa stretla s mimoriadnym záujmom laickej aj odbornej verejnosti. Na otvorení sa okrem zástupcov domáčich kultúrnych inštitúcií a verejnej správy zúčastnili archeológovia z Národného múzea v Budapešti, Herman Ottó múzea v Miškovci a múzei z Poľska, kde bude v roku 2003 výstava prenesená (Muzeum Podkarpatskie, Krosno; Państwowe Muzeum Archeologiczne, Warszawa; Múzeum Biskupin; Múzeum Suławki) a doplnená pamiatkami z poľských lokalít (L. Olexa).

Rímsky tábor v Iži. Samostatná výstava o dejinách rímskej pevnosti z 2.-4. stor. Organizátor: Tekovské múzeum v Leviciach, 11. 2.-28. 4. 2002. (J. Rajtár, K. Kuzmová).

Nové laténske nálezy zo Slovenska. Výstava na lokalite Archeologického múzea v prírode na Liptovskej Mare, jún-august 2002. Príležitosťná výstava k medzinárodnej konferencii zostala sprístupnená verejnosti počas letnej sezóny. Realizácia AÚ SAV (K. Pieta).

L'eta d'oro dei Carpazi. Ceramica e metalli dell'Bronzo della Slovaccia 2300-800 a. C. (Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku). Výstava mala vernisáž 6. júla 2002 v talianskom Fiorano Modenese. Počas jej konania sa 20. septembra uskutočnil Slovenský deň. Vernisáže aj Slovenského dňa sa zúčastnili predstaviteľa talianskeho politického, verejného, kultúrneho a hospodárskeho života, ako aj zástupcovia Slovenského veľvyslanectva v Ríme a predstaviteľa SAV. Úspech tejto akcie najlepšie dokresľuje skutočnosť, že boli podpísané dohody o reinštalácii výstavy v ďalších talianskych mestách (Legnago, Bondeno). Projekt a realizácia V. Furmanek.

Nitriansko očami vekov. Pilotná výstava o výsledkoch najdôležitejších archeologických výskumov na Slovensku. Organizátor: Ponitrianske múzeum. Výstava otvorená v rámci Dňa európskeho kultúrneho dedičstva 6. 9. 2002. Spoluautor scenára a realizácie M. Ruttkay.

Archeologická pamiatka - halštatské hradisko Molpír a jeho stredoeurópsky význam. Vyhotovenie posterov pre výstavu v Kongresovom centre SAV v Smoleniciach v spolupráci AÚ SAV s Predsedníctvom SAV. Spolupráca AÚ SAV (S. Stegmann-Rajtár) na príprave výstavy na objednávku Predsedníctva SAV, ktorá sa stala súčasťou výstavy o histórii obce Smolenice. Otvorenie tejto stálej výstavy sa konalo 7. 12. 2002 počas neformálneho stretnutia premiérov V4 v Smoleniciach. Hradisko Molpír je na výstave prezentované na piatich posteroch. Sprievodné texty sú v slovenskom a anglickom jazyku. Finančné zabezpečenie: KC Smolenice. Scenár k posterom: 5 strán slov. textu, 46 obrázkov a texty k obrázkom (S. Stegmann-Rajtár).

Dejiny peňazí na Slovensku. Stála expozícia Múzea mincí a medailí v Kremnici. Scenár, realizácia a zapožičanie časti exponátov: ťažiskovo AÚ SAV (E. Kolníková, J. Hunka).

Organizačná spolupráca na medzinárodnej výstave o dobe rímskej Brixen, Taliansko (K. Pieta).

Krátkodobé výstavy nálezov z Nižnej Myšle: 8.-11. 11. 2002 Dom techniky Košice, akcia TOUR 2002; 16.-20. 11. 2002 Dom Techniky Košice, akcia AGROFÓRUM 2002.

Organizácia domácich vedeckých podujatí

Záchranný archeologický výskum stredovekej osady v Zlatých Moravciach. Najdôležitejšie archeologické výskumy AÚ SAV v r. 2000 a 2001, Nitra 10. 4. 2002 (M. Ruttkay).

Zjazd slovenských archeológov 2002, Nitra, 16. 4. 2002 (K. Kuzmová, J. Rajtár).

História skla 2002 - organizácia kolokvia s exkurziou, Nitra, 15.-16. 5. 2002, 57 domácich účastníkov, 11 z ČR a 1 z Nemecka (D. Stašíková-Štukovská).

Letná škola Touching the Antique - Summerschool v rámci Medzinárodného višegrádskeho fondu (IVF - Small Grants No. 06238), Iža, 15. 7.-16. 8. 2002 (K. Kuzmová, J. Rajtár.)

Výročné zasadanie A. von Humboldt Klubu v SR, Nitra 26.-28. 9. 2002 (I. Cheben, J. Rajtár).

Záchranné archeologické výskumy vo svetle zákona 49/2002 (aplikácia v praxi). Workshop: Zachranné archeologické výskumy - východné Slovensko, Košice, 9. 10. 2002 (I. Cheben, M. Ruttkay).

Záchranné archeologické výskumy vo svetle zákona 49/2002 (aplikácia v praxi). Workshop: Zachranné archeologické výskumy - západné Slovensko, Nitra (I. Cheben, M. Ruttkay).

Záchranné archeologické výskumy vo svetle zákona 49/2002 (aplikácia v praxi). Workshop: Zachranné archeologické výskumy - stredné Slovensko, Banská Bystrica (I. Cheben, M. Ruttkay).

Jedenásťte stretnutie východoslovenských archeológov, Prešov, 22. 10. 2002. 50 účastníkov, 9 referátov. Cieľom stretnutia bolo informovať o nových poznatkoch o historickom vývoji územia východného Slovenska, získaných z terénnego a teoretického výskumu v roku 2001. Okrem archeológov pôsobiacich na východnom Slovensku sa ho zúčastnili študenti história FF Prešovskej univerzity a učitelia dejepisu zo základných a stredných škôl Prešovského kraja (E. Miroššayová).

Stretnutie k problematike archeologickej výskumu v severovýchodnej časti Karpatskej kotliny, Košice, 5. 11. 2002, 7 domácich a 9 zahraničných účastníkov. Medzinárodné stretnutie archeológov z Maďarska, Rumunska a Slovenska. Vypracovanie programu spolupráce pri výskume severovýchodného územia Karpatského regiónu (E. Miroššayová).

Biruitalita v pravekom, protohistorickom a včasnostredovekom vývoji - organizácia kolokvia, Nitra, 19. 11. 2002, 45 domácich, 3 zahraniční účastníci (J. Zábojník).

Činnosť dokumentačného a knižnično-informačného útvaru

Dokumentačné oddelenie AÚ SAV v Nitre spravuje všetky nálezové fondy získané terénnym výskumom, ako aj všetky dokumentačné informácie (uloženie výskumných správ a mapových podkladov, negatívov predmetov, terénu a diapositívov) a dva depozitáre - vedecké pomocné sklady v Malých Vozkanoch a jeden príručný sklad v Nitre - na uskladnenie črepov, nádob, zvieriacích a ľudských kostí a drobných predmetov. Veľká časť práce v dokumentácii bola venovaná externým záujemcom (výstavy v múzeach, študentské diplomové alebo ročníkové práce, starostovia a občania rôznych obcí kvôli príprave publikácií pri príležitosti vzniku, resp. prvej zmienky o obci a pod.).

Materiál, zapožičaný z depozitárov AÚ SAV pre vedeckých pracovníkov, na výstavy pre múzeá, AÚ SAV a iné inštitúcie, v roku 2002 predstavoval 54 krabič črepov, 31 nádob a 161 kusov drobných predmetov. Vykonala sa

periodická inventarizácia nálezov z drahých kovov, uložených v trezore. Do dokumentácie bolo prijatých 302 nových negatívov predmetov, 530 negatívov terénu a 176 diapozitívov. Prírastok výskumných správ v roku 2002 predstavoval 154 kusov, z toho 15 tzv. veľkých. Stav katalógu bol 14 851.

Súčasťou dokumentačného oddelenia je aj terénna dokumentácia - geodetické zameranie nálezisk a ich následné vyhodnotenie v tvare geodetického plánu či priestorového modelu. Do prírastkového katalógu terénej aktivity bolo v roku 2002 zaevidovaných 95 nových archeologických lokalít.

Knižničný fond zaznamenal počas roku 2002 prírastok 1123 monografií, časopisov a zborníkov v hodnote 1 272 803,-Sk. Stalo sa tak aj napriek akútnemu nedostatku financií na nákup kníh a na poštovné. Celkový knižničný fond tvorí 61 049 titulov plus separáty v počte 5 788 kusov. Počet dochádzajúcich periodík je 365 časopisov a zborníkov, z toho 343 zahraničných. Väčšinu publikácií aj zo zahraničia získavame na báze vzájomnej výmeny.

Iné významné aktivity

Vedenie experimentálneho pracoviska Liptovská Mara (K. Pieta) v spolupráci so Stavebnou fakultou STU v Bratislave pokračovalo v revitalizácii rekonštruovaných archeologických objektov v tomto múzeu v prírode.

Na pracovisku pôsobila Nadácia Antona Točíka na podporu publikovania výsledkov archeologického a numismatického výskumu. Táto nadácia bolo od 4. 12. 2002 v zmysle zákona preregistrovaná na Občianske združenie s názvom Spoločnosť Antona Točíka. Príjmy v roku 2002 predstavovali 49 465,- Sk.

prof. PhDr. *Václav Furmánek*, DrSc.
námestník riaditeľa AÚ SAV, Nitra

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

36

Hlavný redaktor *Jozef Bujna*
Výkonná redaktorka *Ludmila Vaňková*
Počítačová sadzba *Zuzana Turzová*
Nemecký preklad *Michal Dvorecký*

Vydavateľ Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre
Rok vydania 2004
Tlač Michel Angelo Nitra

Rozširuje, objednávky a predplatné aj do zahraničia prijíma
Archeologický ústav SAV, Akademická 2, 949 21 Nitra
E-mail nrauhalm@savba.sk

ISBN 80-88709-68-7

ISBN 80-88709-68-7

A standard linear barcode representing the ISBN number 80-88709-68-7. The barcode is composed of vertical black bars of varying widths on a white background.

9 788088 709688